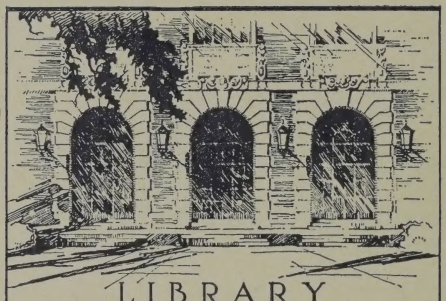

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

894.51105
IR
v. 39

894.51105
IR
V. 39

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
(V., JÓZSEF NÁDOR-TÉR 7.)

39

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:
BARTA JÁNOS — FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR — WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: KIRÁLY ISTVÁN
Jegyző: KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: SZABOLCSI MIKLÓS
Ellenőr: SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951 — 1. SZÁM

Jermilov: Életünk új jelenségei és az irodalom 1
Lengyel Béla: Gorkij — az írók és kritikusok tanítómestere 8
Stoll Béla: Heltai Gáspár könyve a pazarlás ellen 23
Esze Tamás: A kuruc költészet problémái 31
Horváth Károly: Vörösmarty szerelmi lírája 48
Arany János: Bonczék. — Párviadal 59
Pándi Pál: Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitája a proletárköltészetről .. 64
Bóka László: Juhász Gyula 80
Radó György: Orosz versek József Attila fordításában 95

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Benda Kálmán: Ismeretlen politikai költemény 1790-ből 100
Bisztray Gyula: Adalékok Vörösmarty összes költeményeihez 105
Scheiber Sándor: Ady Endre levele Kiss Józsefhez 110
Csasztvai István: Juhász Gyula és az 1914—18-as imperialista háború 111
Lay Béla: A haladó német irodalomtudomány problémái 114

SZEMLE

Dobroljubov: Orosz realizmus (Bóka László) 121
Magyar Klasszikusok: Csokonai válogatott művei (Szauder József) 125

V. JERMILOV:

ÉLETÜNK ÚJ JELENSÉGEI ÉS AZ IRODALOM

Napjaink, a mi sztálini korszakunk nagyságának érzése áthatja az egész szovjet népet. Már kirajzolódnak a kommunista társadalom körvonalai mai munkánkban, az új építkezésekben, a természet hatalmas sztálini átalakításában, mindabban az újban, ami az emberi viszonyokat jellemzi. És egész munkánkat új fény világítja meg, új izgalmas öröm, amely különösen nagy erővel fog el bennünket a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 33. évfordulója előtt. „Büszkék vagyunk arra, hogy a kommunizmus századában, a természet átalakításának századában élünk", — Lidia Taranyenkonak, a Zaporozsje terület Csapajev mezőgazdasági arteljéből való kolhozparasztnőnek e szavai kifejezik a szovjetemberek érzéseit.

A szépirodalom, amely a szocialista realizmus követelményeinek megfelelően helyesen ábrázolja a mai életet, egyre jobban tükrözi feltartóztathatatlanul a kommunizmus felé haladó országunk hősi romantikáját.

Teljes joggal elmondhatjuk, hogy megvalósult Gorkij álma, amelyet az 1934-es Összszövetségi Írókongresszuson tartott beszámolójában foglalt szavakba:

„Könyveink főhősévé a munkát kell tennünk, vagyis azt az embert, akit a munka folyamatai formáltak ki, aki nálunk a modern technika egész hatalmával fel van fegyverezve, azt az embert, aki maga is átalakítja a munkát: könnyebbé és termékenyebbé teszi, művészi fokra emeli. Meg kell tanulnunk, hogy úgy fogjuk fel a munkát mint alkotást."

A Gorkij által megjelölt témának mind nagyobb szerepe van háborúutáni irodalmunkban. Elég, ha olyan népszerű műveket említünk meg, mint P. Pavlenko „Boldogság", „Pusztai nap" c. művei, V. Azsajev „Távol Moszkvától" c. regénye, Sz. Babajevszkij „Az aranycsillag lovagja", V. Popov „Acél és salak", J. Malcev „Szívvel lélekkel" c. regénye, vagy ha csak az idén megjelent orosz szépprózapéldáira szorítkozunk, A. Ribakov „Vezetők", G. Nyikolajeva „Aratás", V. Zakrutkin „Üszó falu", A. Kozsevnyikov „Éltető víz", Sz. Babajevszkij „Fény a föld fölött" c. műve.

A kommunizmust építő szovjetemberek munkája mindinkább a tudományos alkotás jellegét ölti magára. És a mi háborúutáni irodalmunk nagyszerű sajátossága, hogy hősei, kik a közönséges dolgozó emberek millióit képviselik, résztvesznek abban a tudományos építésben, amely hazánkban Lenin—Sztálin Pártjának bölcs vezetésével kibontakozik. Emberek millióri ébrednek tudatára annak, hogy az életet teremtik, a történelmet teremtik, a természetet teremtik. Még soha ennyire konkréten nem éltük át, mit jelent a valóságban, hogy elmosódik a testi és szellemi munka közötti határvonal. Ezek a kommunizmus előhírnökei mai életünkben, ezek irodalmunk új témái.

Gorkij azt írta, hogy „a költők még sohasem hívták fel az embert arra, hogy küzdjön a természet ellen, hogy kerítse hatalmába és ha — bár nem gyakran — merészeltek is haragra gerjedni a kétlábú zsarnokok ellen, nem

haragudtak meg a vak zsarnokra... Szeretnék... rámutatni arra, hogy a költészetnek revideálnia kell a természethez való viszonyát..."

Irodalmunk megkezdte ezt a revíziót! Az idei irodalmi termelés egyik újszerű vonása éppen az, hogy a természet megváltoztatása, átalakítása különösen nagy helyet foglal el benne.

G. Nyikolájeva az „Aratás"-ban elbeszéli, hogy a járás legelmaradottabb kolhozparasztjai hogyan tették virágzóvá rossz földjüket és hogyan került kolhozuk az élenjáró kolhozok közé.

Sz. Babajevszkij „Fény a föld fölött" c. regényében a villamosítás témája egyben a győzelem felé haladó kommunizmusnak, az élet boldogító átalakításának témája.

V. Zakrutkin „Üszó falu" c. regényében egy doni halász-artel kolhozparasztjai azt a tudományos feladatot oldják meg, hogy miecurini-liszenkoi elvek alapján új halfajtákat tenyésztenek ki. A „második természet" megteremtésében való részvétel hatalmas erőt önt az emberekbe, rendkívüli módon szélesíti látókörüket, gondolkodásuk és érzelmeik körét, megerősíti bennük azt a tudatot, hogy a szovjet nép, a bolsevik párt minden akadályt legyőz. Vannak a regényben részletek, amelyek különösen jól érzékeltetik mai életünk levegőjét, amelyek megmutatják a szovjetemberek alkotó viszonyát a természethez. Az öreg ichtiológus, aki alkotó munkájában egyesíti a tudományt a gyakorlattal, az imént fogott óriási halat szemléli.

„Setyinin állt a viza mellett, ujjával megérintette a hal sikos homlokát és elgondolkozva mondotta:

— Voltaképpen miesoda archaizmus ez!... Miesoda prehistóriku formák!..."

Ezen az elégedetlenségen, azon, hogy az „elaggott" természetet szigorúan, kötekedően, a gazda szemével szemléli, önkéntelenül elmosolyodunk — és ez a mosoly az újnak szól —, de az ilyen viszony a természethez, mint alkotásunk anyagához, mind megszokottabbá válik.

A Kozsevnyikov az „Éltető víz"-ben a pusztaság legyőzését beszéli el Hakasszban, az új, csodálatos öntözési rendszert, amelyet most már az egész országban megvalósítanak. Elbeszéli azt, miképpen virágoztatják fel a szovjet emberek szülőföldjüket.

Nemcsak „haragudni" tudnak a mi embereink a természetre, — meg is tudják védeni.

V. Zakrutkin, Kozsevnyikov regényeikben megdöntik a természet burzsoá, maltuziánus, weissmanista megrágalmazását, azt a tehetségtelen, aljas kiagyalást, amely szerint a természet elszegényedik, elsivárul, — azt a kiagyalást, mely arra van hivatva, hogy a parazita kapitalizmusnak, a föld kifosztójának, az emberek és a természet gyilkosának bűneit palástolja. Az imperialista reakció „irodalma", amely nem más, mint émelyítően egyhangú gyilkosságra-nevelés, azt a „hőst" dicsőíti, aki gyönyörűséggel lőne agyon, robbantana fel minden embert, magát a természetet is. „Halállal a lelkében" — Sartre regényének a címe jellemző az egész modern reakciós irodalomra, amint jellemző rá ennek a regénynek a hőse, aki szerette volna lelőni még az élet törvényeit is: „Lőtt, a törvények a levegőbe repültek... Rálőtt az Emberre, az Erényre, magára a Világra... Most az egész világ a levegőbe fog repülni és én is vele... És lőtt... a Föld Szépségére, az utcára, a virágokra, a kertekre, mindenre, amit szeretett... Tiszta volt, mindenható volt, szabad volt..."

Az imperializmus irodalma az amerikanizált SS-legények kádereit képezi ki, akik teljesen „szabadok" mindentől, ami emberi, akik a halál, a „totális" megsemmisítés szolgái.

A szovjetirodalom elénk állítja az építő hatalmas alakját, akit lelkesít a mindent legyőző szeretet az élet iránt, annak minden szépsége iránt, a világ-

A - 180

béke iránt, a természetnek az ember érdekében történő boldogító átalakítása iránt.

Íróink műveinek gyakori tárgya valamely építő munka növekedésének, kiszélesedésének története, és ez a történet egyben leírja az emberek szellemi növekedését is, látókörük hallatlan kiszélesedését, a munkához, az élethez való új, kommunista viszonytól áthatott új gondolatokkal, érzelmekkel való gazdagodásukat. A történet során kiderül, hogy a mi életünkben bármely alkotómunkának, bármely újító kezdeményezésnek a távlatai végtelenek, és végtelen a szovjetemberek szellemi növekedése az építés során. A határtalan tér, az alkotás lendülete — ezek irodalmunk forradalmi romanticizmusának forrásai.

És csakis, ha a műben ennek az egységes folyamatnak — a kommunizmus építése folyamatának, — mindkét oldalát, az anyagit és a szellemit megtaláljuk, — csak akkor arat a szerző győzelmet, és csak ebben az esetben válnak az olvasó számára érdekessé, élednek meg, „válnak emberivé", válnak poétikussá a termelésből vett részletek. Az ellenkező esetben olyan hibákat ejt az író, mint például P. Sebunyin, „Sztahanovisták" c. regényében (Novij Mir, 1950. 7. sz.), amelyet a lap szerkesztője sietett leközölni ahelyett, hogy segítségére lett volna a szerzőnek műve alapos átdolgozásában. Erről a regényről elmondhatjuk, hogy „valami technikai dologról" van benne szó, működnek a mechanizmusok, csinálnak valamit a gépesoportok, de hogy mit csinálnak — azzal alighanem a szerző sincs egészen tisztában. Bizony hiába mondja Sebunyin regényhőse olyan magabiztosan: „— Általában minden érthető. Éppen most akartam megkérdezni, mennyi időre van szüksége a motornak az irányváltozáshoz! Ha ugyanakkor húzóhorgokkal mozgásba hozzuk a motort, mekkora lehet a kallózási fordulatszám az öntés befogásakor?" Vagy: „— Meglazultak a lendkerék csavarjai a főtengely kerékagyánál. Utasítást adtam a kiesztergályozásra."

A regényalakok csak úgy ontják magukból a szerző által sebtiben felszedett szakkifejezéseket, és eszünkbe juttatják Revunov-Karaulovot, a nyugalmazott, de mindenáltal halhatatlan ellentengerészt Csehov „Esküvő egy generálissal" c. elbeszéléséből, aki szerette azokat a szavakat, amelyeknek, ahogy ő mondotta, „megvan a maguk titkos... hm... értelmetlensége... Például: Árbóckeresztfások az oldalkötelekhez, az előárbóchoz és a főárbochoz! Mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy azoknak, akiknek az a feladata, hogy a sudárvitorlát megerősítsék, feltétlenül az árbocnál kell lenniök, különben azt kell vezényelni: Fedélzetiek, az oldalkötelekhez! Ennek már más a jelentése..." De hogy mi a jelentése, azt a mélyen tisztelt ellentengerész úr nem tartotta szükségesnek megmagyarázni, nyilván feltételezte, hogy „általában minden érthető".

Gorkij határozottan elítélte az olyan könyveket, amelyekben a lakatosokról úgy írnak, hogy azt csak a lakatosok érthetik meg. A „Sztahanovisták" c. regény szerzőjének ilyen természetű fogyatkozása alapvető hibájából következik: abból, hogy nem törődik a szellemi vonatkozásaival annak, amit leír. Ebben a regényben a hősöknek emberi nevük van, de híján vannak minden emberi vonásnak, hol csikorognak, mint a vas, hol recsegnek, mint a fa, inkább gépekhez hasonlítanak, mint reális emberekhez.

Az ilyen művek csak vulgarizálják mai életünk nagy témáit. A szovjetemberek munkája — öröm, anyagi és szellemi gazdagodás, s éppen ezért el szakítani a munkát az embertől — azt jelenti, hogy nem értjük meg sem az egyiket, sem a másikat. Éppen az alkotó munkában növekszik az Ember.

Íróink műveiből kiviláglik, hogy hazánkban bármely „legkisebb" alkotás is az egész nép nagyszerű építésének része, és a hősök szellemi növekedése elsősorban abban nyilvánul meg, hogy az emberek kezdik érezni munkájuk nagy fontosságát, azt, hogy része az egész nép építő munkájának, a Lenin-Sztálin Pártja ügyéért folyó történelmi küzdelemnek!

V. Azsajev regényének hőse, Alekszej Kovsov, a fiatal méruök, Moszkvába utaztában, ahová azért megy, hogy jelentést tegyen az olajvezeték építéséről, mohó kíváncsisággal tekint le a repülőgép ablakából. A nagy magasságból látja azokat a helyeket, ahol az építkezés folyt, az az építkezés, amelyben annyi teremtőerővel vett részt.

„Felvillant az állomás, akkora volt, mint egy gyufaskatulya. Alekszej néhány nappal ezelőtt is átrepült e felett az útvonal felett, és ismét meglepte őt az építkezés lendülete. Most pedig boldogan gondolta: az egész országhoz viszonyítva a mi óriási olajvezetékünk sem nagyobb egy gyufaskatulyánál!

Szinte fizikailag érezte, milyen mérhetetlenül nagy az ország és mindaz, ami térségein történik. Az érzések szokatlan teljességét élte át, énekelni szeretett volna. ő, Alekszej Kovsov azelőtt még sohasem látta, érezte és képzelte el magában ilyen jól és világosan saját helyét nagy hazája életében, a jövőért folytatott titáni harcban."

Ez a mi mai életünk, a kommunizmusért folytatott harcunk magával-ragadó romantikája. Ha valaki érzi, hogy az ő alkotó munkája része egy fantasztikus méretű közös építésnek — ez azt jelenti, hogy megérti a méreteket, a távlatokat: ha nem látjuk az egészet, akkor az, ami közvetlenül körülvesz bennünket, vagy elhomályosít minden egyebet, vagy túlságosan kicsinek tűnhetik fel: a távlat eltorzítása mindkét esetben gátolja, korlátozza az ember szellemi növekedését. Az idézett részben a magasság nagyon helyénvaló, valóban költői kép: a magasság, amelyből a „Távol Moszkvától" hőse *saját* művét szemléli, egyúttal az országos szempontból való szemlélet magaslata, a hős szellemi növekedésének magaslata.

Az „Üszó falu" hősei — egy fiatal házaspár, a moszkvai tanfolyamon először értették meg egészen világosan, milyen óriási, az egész népre, az egész országra kiterjedő építkezés része a távoli falucskának az a szerény halgazdasága, amelyért ők annyira lelkesednek.

„Nézték a zászlókkal teletűzdelt térképet, amelyen fel voltak tüntetve a szovjet halgazdaságok, és úgy érezték, hogy a világ legmagasabb hegyének a tetején állanak és onnan mindent látnak...

...Zubov és felesége, elkábulva a titáni lendületétől mindannak, amit láttak, szomorú gyengédséggel gondoltak a sztyeppék közé ékelt kis falujukra, és most a falut alig észrevehető kis pontnak látták...

...De Zubov ugyanakkor, amikor a halgazdaság fellendülésére gondolt, a különféle tengeri és folyami tenyészetekre, megértette, hogy a távoli halászfalu, embereivel, varsáival... és haltenyészetével, szintén a nagy egésznek egy kis részecskéje."

Ismét az óriási magasság hasonlatával találkozunk. A szovjetemberek, a történelemben még sohasem látott építés résztvevői, „a világ legmagasabb hegyének tetején" érzik magukat.

Az emberek szellemi növekedése tevékenységük szakadatlan szélesedése során, — ez a tárgy határozza meg A. Ribakov „Vezetők" c. regényének egész tartalmát és menetét.

Ebben a regényben egy kis gépkocsitelepnek mindennapi életéről, és azt mondhatnók, teljesen prózai, mindennapos problémáiról van szó.

Ribakov regénye érdekesen mutatja meg, hogyan nőnek ki a „kis", „közönséges", látszólag teljesen jelentéktelen dolgokból szokatlan, új dolgok, hogyan szélesedik és növekszik szakadatlanul a tömeg teremtő munkájának folyamata, és hogyan válnak ebben a folyamatban az emberek mélyebbekké, határozottabbakká, jelentékenyebbekké. Feszült érdeklődéssel olvassuk, hogy a gépkocsitelep munkásai, miután legyőzték a vállalat vezetőjének bürokratikus ellenállását és számos más nehézséget, hogyan építenek a telep számára javítóműhelyeket és hogyan lesz ezekből a műhelyekből területi viszonylatban is jelentős üzem: miután a gépkocsitelep megépítette a műhelyeket, le kellett mondania róluk, a terület birtokába mentek át, — szertefoszlott a *saját*

A-180

javítóműhelyeikről szőtt álmuk. Ezzel szemben a terület megkapta a számára feltétlenül szükséges gyárat, és a gépkocsitelep munkásai Poljakov igazgató és a többi élenjáró dolgozó példáját követve megtanulták országos szemszögből nézni a dolgokat, széles távlatokban, „helyi" korlátozottság nélkül. A szerző éppen azért választhat ilyen „prózai" témát, mert képes arra, hogy a belső vonatkozásokat ábrázolja, az emberek szellemi növekedését, — sőt arra is képes, hogy minden alakja erkölcsi fejlettségének próbakövévé az építéshez való viszonyát tegye: előbbreviszi-e a dolgot vagy hátráltatja? Márpedig előbbrevinni valamit csak alkotó módon lehet, anyagtakarékossággal, racionalizálással, a szakmai tudás emelésével, állandó szellemi munkával.

A tömeges alkotás lendületében, amelyet e regény leír, egyre új művek születnek meg, amelyek éppúgy mint a javítóműhelyek, már szétfeszítik eredeti kereteiket; ezek az új kezdeményezések önálló vállalatokká nőnek. Így keletkezik a rakodóhivatal, amelynek vezetőjévé Korolevet, a volt hordárt nevezik ki, s amely eleinte szűk keretek közt működik, de Poljakov már látja óriási távlatait. Sajnálja, hogy meg kell válnia a rakodó irodától, ahogy sajnálja, hogy „búcsút kellett mondania" a javítóműhelyeknek, — annyi energiát, szeretetet fektettek be a közösség alkotó munkájának gyümölcseibe! De az olyan embereknek, mint Poljakov, éppen abban van az erejük, hogy képesek állami szempontból — széles távlatokban — gondolkozni és érezni. Poljakov azt mondja Korolevnek és Valjának, a forgalmi tisztnek, aki nemrég még autóbuszkalauz volt:

„— Bizony, nagyon nehezen válunk meg tőletek... De itt ti elsenyvedtek, a ti vállalatotoknak térre, nagy méretekre van szüksége... Területi szervezet lesz belőletek, Moszkvával, Tulával, Voronyezzsel, Kurszkkal fogtok dolgozni... Most néhány tucat gépet raktok be, de többszázat fogtok berakni, minden útvonalon lesz megbízottatok... Még csak a kezdetén vagytok a munkátoknak.

...Poljakov tovább beszélt. Valja talán először látta komoly arcát ilyen lelkesnek, először hallotta hangját ilyen izgatottnak és erősnek. Gyönyörködött benne és arra gondolt, hogy az ilyen emberekről mondotta Gorkij: «Ember — ez büszkén hangzik!»"

Nagyon jó, lírai a regény befejezése.

„Vajjon nem a kicsi hozza-e világra a nagyot, és ez a nagy majd nagyon kicsi lesz ahhoz képest, amit maga szül...

...Elmennek Korolev és Valja, a volt hordár és a volt kalauz, de azért mennek el, hogy egy nagy művet valósítsanak meg, amelyet ők teremtettek meg és amely megteremtette őket... Elmegy Tyimosin, a volt esztergályostanuló — tehetséges feltaláló, igazi bolsevik. És helyükbe majd új nemzedékek lépnek... Hát talán nem érte meg, hogy erre annyi évet szenteljek életemből, és vajjon nem ebben áll-e az élet?!

Poljakov nem tudta levenni tekintetét az esztergapadokról és így szólt:

— Műveink olyanok, mint gyermekeink: mire felnőnek, elmennek tőlünk és saját életüket élik.

— Igen — mondotta Tyimosin, és kitárta az ablak másik szárnyát —, de azért nem szeretjük őket kevésbbé."

Jól érzékelteti a regény a szovjet emberek viszonyát a közös állami ügyhöz, amelyet szívügyüknek éreznek, a gyermekükön érzett atyai büszkeségüket, a növekvés, a gazdagodás, az állandó előbbre, magasabbra törekvés érzését. És nagyon helyesen kidomborítja, hogy a szovjetemberek által teremtett mű teremti őket magukat, — az emberi növekedés összefonódását az ember kéz alkotta mű növekedésével. És azt, hogy sohasem szabad megállni, hogy nem szabad elhanyagolni a kis dolgokat, segíteni kell őket növekedésükben, együtt kell nőni velük! Igen, ez a mi szovjet elképzelésünk az eszményről, az *igazi életről.*

„Kispolgárok" c. darabjában Gorkij Nyil-nek, a mozdonyvezetőnek az alakjában testesítette meg az élet szüntelen forradalmi előrehaladását. Nyiltan szembehelyezte a kispolgárság megcsontosodott mozdulatlanságával. A darabban Gorkij kidomborítja Nyil foglalkozásának poétikus vonásait, és azt szimbolizálja velük, hogy az élet állandóan az új, a jobb felé törekszik.

A. Ribakov a gépkocsivezető foglalkozásának költői voltára mutat rá, és ezzel összekapcsolja életünk előrehaladásának romantikus témáját.

„Messzi út! Csak a soffőr ismeri e két szó költészetét. Benne van ebben a szél zúgása, a forró nap, a végtelen mezők hűs estéje, az erdő illata, a tavak és folyók ezüstje, a városok és falvak, ismeretlen éjjeli szállások, új emberek, új helyek. Távolság és térség!"

Így kezdődik a regény egyik lírai részlete. Lássunk egy másikat, ahol a gogolji lírai hang átvétele valóban művészi igazolást nyer.

„Forrásban és mozgásban van a mi nagy országunk, de minden csodálatos mű közül te, közönséges szovjetember, — te vagy a legcsodálatosabb. Külsőd egyszerű, öltözéked szerény, szavaid keresetlenek, de a munkádat egy nagy eszme lelkesíti, és a nagy munkában megtestesülő gondolat meg fogja rázni a világot... Eddig ismeretlen látvány tárul a világ elé, mert az élet alapját — a munkát — nagy örömmé avattad. Rád tekintenek a megrendült népek, és te műveiddel megmutatod nekik az igazi és örökös boldogság felé vezető utat."

Gogolj romantikus álma a trojkáról, amely Hazánkkal a Jövő felé rohan, testet öltött napjainkban. A szocialista államunk győzelmes, új magaslatok, az emberiség legnemesebb eszményei felé vezető útja — feltartóztathatatlan és dicső út! És ebben van irodalmunk romanticizmusának forrása is, ez az előrehaladás, a harc, a tevékenység, a még szebb Jövő felé való törekvés romanticizmusa. És életünk legkisebb és legszerényebb részletét is a térség a nagyság romantikája ragyogja be. Hozzunk fel még egy példát: úgy véljük, hogy éppen szerénységében van szépsége. A. Kozsevnyikov „Éltető víz" c. regényében leírja az új öntözőrendszer természetátalakító hatását.

„Az öröktől fogva szomjazó föld hihetetlen bőkezűséggel válaszolt az öntözésre: három héten belül már olyan magas volt a fű, hogy le lehetett kaszálni, és olyan sűrű, hogy a kaszapenge alig birkózott meg vele.

Szélesendben, szélfúvásban egyaránt friss szénaillat lengedezett...

...A kucsendajaiak kaptak két háromtonnás gépet. Amikor a szénát kazlakba rakták, Anicsah beletemette a fejét és soká így feküdt: valószínűleg ilyen illata van az erdei tisztásoknak és a nagy jenyiszeji, obi, volgai, kámai réteknek, amelyeket minden esztendőben eláraszt a víz. A széna illata a messzeségbe hívta a lányt, éppúgy mint a felhők, a vándormadarak hangja: minek ülsz otthon? Repülj velünk! Látunk majd hegyeket, erdőket, folyókat, városokat. Sok szép dolog van a földön."

Az egyszerű hakaszi kislány lelkében a Haza bejárhatatlan térségének a csábító messzeségnek érzése összekapcsolódott a szénaillattal, a földet virágba borító víz tisztaságának gondolatával. Ez — egyszerű. És gyönyörű. A romantikának úri-kispolgári, lapos felfogása, amely szerint a romantika valami exotikus dolog, ami a reális földi élet „felett" van, — nem engedi, hogy meglássuk az igazi költészetet irodalmunk ilyenféle témáiban és motívumaiban. De irodalmunk a megtévesztő elméletek ellenére is megtanulja, hogy a romantikát ne az életen kívül keresse, hanem éppen a mi valóságunkban, abban az újban, ami a kommunizmus felé való haladásunknak az ismertetője.

Közeledünk a kommunizmushoz — ez a tárgya Nyikolajeva „Aratás" c. regényének. Az író különös figyelemmel kíséri életünknek azokat a jelenségeit, azokat a viszonyokat, érzéseket, konfliktusokat, amelyek szemléltetően mutatják életünk új, kommunista vonásait.

Íme — egy konfliktus, amely baráti mosolyt vált ki belőlünk! Az öreg Vaszilisza Mihajlovnát, aki a kolhoz juhtenyészetét vezeti, megjutalmazzák kiváló munkájáért.

„Tekintete hirtelen a bárányra esett, amelyet Avdotyja nyakára kötött zsineggel vezetett...

— Hová viszed, Dunyaska? Hiszen ez a Beljanka! Hová viszed? Hiszen magad mondottad, hogy nagyon szép kis bárány!

— Hát szépeket választunk ám neked! — mosolyodott el Avdotyja. — Csak nem csúnyákkal fogjuk jutalmazni a munkádat! Beljanka, Beljanka, mit makacskodol, buta állat vagy!

Avdotyja nagyon szerette volna megajándékozni Vaszilisza anyót, és kiválasztotta számára a legszebb állatokat, de Vaszilisza nemcsak, hogy nem örült, de megharagudott, sőt meg is sértődött.

— Beljankát nem adom oda! — jelentette ki határozottan, mintha a bárányt nem neki, hanem másvalakinek szánták volna. — Beljankát nem engedem el magam mellől! A legszebb bárányt akarod tőlem elvinni? Hát még ilyet ki látott?

Majdnem ellenségesen nézett Avdotyjára, aki merényletet tervezett az ő kincse ellen...“

Ez az epizód maga az élet, valóban a mi mai életünket ábrázolja, és egyúttal mintha a jövőből volna kiragadva, hiszen azt mutatja, hogy a kommunista öntudat, a kommunista érzések milyen mély gyökeret vertek a szovjetemberek lelkében. Az „enyém“ és „nem enyém“ fogalma megváltozott, az egyéni és közösségi annyira összefonódott, hogy valóban nem választható szét.

A kommunizmus levegőjét érzékelteti a regény befejezése, amely művészi összefoglalása mindannak, amit elmondott:

„— Miért olyan jó minden? — mondotta csendesen, szinte magában. Valentyina. — Miért van olyan békesség és olyan boldogság körülöttem? Talán, mert erdő, égbolt és juhnyájak vesznek körül? Vagy mert mi teremtettük meg mindezt? Nem... Nemcsak azért... Most éppen elképzeltem magamban, hogy mindez nem a mi közös tulajdonunk, hanem például csak az enyém. És olyan visszataszító ez az elképzelés még egy pillanatra is! Egy csapásra összeomlik minden szépség. Egyesek jogos felháborodása és dühe, mások félelme és kapzsisága lépne helyébe. És nem lenne körülöttünk sem boldogság, sem békesség, sem egyetértés.“

Irodalmunk romantikájának, a közeledő kommunizmus romantikájának semmi köze sincs a békés idők „összeütközésnélküliségéhez“. A haladás: az új, a teremtő harca az elmaradottal, megmerevedettel, megcsontosodottal; — ezt a harcot, amely az összeütközések alapja, e művek általában a jellemek harcában személyesítik meg: az egyik oldalon — azok az emberek, akiknek minden álma, törekvése, hogy a széppel együtt haladjanak előre a cél felé, a másik oldalon — azok az emberek, akiknek nincs álmuk. Ezek azok, akik hajlamosak arra, hogy megelégedjenek azzal, amit elértek, hogy kényelmesen megálljanak.

Mindazt, ami a szovjetemberekben a legjobb, haladó, alkotó, a bolsevik párt nevelte, formálta, ápolta féltő gonddal. A bolsevikoknak, a pártembereknek központi szerepe van háborúutáni irodalmunk minden jellegzetes alkotásában.

Feléjük, ezek felé a regényalakok felé futnak a történések szálai és az emberi sorsok, és a nép szeretete veszi körül őket. A bolsevikok ábrázolásának új vonásai elsősorban abban nyilvánulnak meg, hogy irodalmunk különösen nagy figyelmet fordít a pártfunkcionáriusoknak azokra a jellemvonásaira, amelyek a bolsevikoknak azzal a sajátságával kapcsolatosak, hogy irányítani tudják az emberek szellemi növekedését, segíteni tudják az embereket abban, hogy magasabb fokra emelkedjenek. Íróink feltárják a bolsevik

embernevelés útjait, módszereit, stílusát, megrajzolják azoknak az alakját, akik szakavatott mesterei annak a nagy művészetnek, amelyet nálunk Sztálin zsenije teremtett meg. Ilyen Voropajev alakja P. Pavlenko regényében, Kondratyev járási bizottsági titkár Sz. Babajevszkij regényében, Sztrelpov járási bizottsági titkár G. Nyikolajeva regényében és mások. A sztálini férfias, atyai igényességű és gyengéd szeretetet a szovjetemberek iránt — a bolsevikoknak, Sztálin tanítványainak ezt a jellemvonását irodalmunk mindteljesebben feltárja.

„A kommunizmus, — írta Lenin — váljon a munkástömegeknek olyan szívügyévé, amilyen saját ügyük." Irodalmunk megmutatja, hogy a nép összeforrott a kommunizmussal, hogy a sztálini korszakban megvalósult Lenin álma: a kommunizmus a szovjetemberek millióinak szívügyévé vált.

Vannak lényeges hiányosságok is íróink háború utáni műveiben, nyelvszerkezet, jellemábrázolás szempontjából, vannak nyomai a felületességnek, a kidolgozatlan részleteknek azokban a művekben is, amelyekről fentebb szóltunk. A kritikának az a feladata, hogy — tekintet nélkül a téma jelentékeny voltára — rámutasson az említett művek hibáira. Mai életünknek még számos nagyfontosságú sajátságához nem nyúlt hozzá az irodalom. Ámde ebben a cikkben csupán néhány pozitív jelenségre akartuk felhívni a figyelmet, amelyek mai életünk és irodalmunk új vonásait mutatják.

A kommunizmus közelsége beragyogja jelenünket. A kommunizmus romantikája napról-napra melegebb fénnyel fogja besugározni irodalmunkat, melyet a gigászi teremtés korszaka, a nagy Sztálin korszaka ihlet új alkotásokra.

LENGYEL BÉLA:

GORKIJ — AZ ÍRÓK ÉS KRITIKUSOK TANÍTÓMESTERE

„...A feudális középkor végén, a modern tőkés korszak kezdetén egy óriás áll: egy olasz, Dante, aki a középkor utolsó költője s egyúttal az újkor első költője. Ma is, mint 1300 körül, új történelmi korszak van kialakulóban. Vajjon Olaszország fog-e megajándékozni bennünket az új Dantéval, aki hirdeti majd ennek az új proletár korszaknak a megszületését?" (Engels előszava a Kommunista Kiáltvány olasz olvasóihoz, 1892 február 1.)

Engels zseniális tudományos előrelátását — hogy hamarosan meg kell jelennie a tőkés korszakot lezáró és a kommunizmus születését hirdető nagy írónak — még ugyanaz az esztendő igazolta. De nem Olaszország ajándékozta meg a világot az új Dantéval, hanem egy másik nép: az a hatalmas, rettenetesen elnyomott nép, amelynek forradalmi erejétől joggal várt oly sokat Marx és Engels. Az orosz nép mérhetetlen szenvedéséből és legyőzhetetlen forradalmi akaratából született meg az új irodalom.

Az orosz proletárforradalom felemelkedésének küszöbén kezdődött Gorkij írói pályája. A legmélyrehatóbb forradalmi átalakulás kezdete ez a világirodalomban, — az esztétizmus szűk normáival fel sem mérhető. Távlatát csak azok a mély gondolatok érzékeltetik, amelyeket Marx a kommunista társadalomban felszabaduló művészetről fejt ki.

Gorkij forradalmisága mellett a jelentéktelenségig összezsugorodnak a polgári korszak terméketlen, mert távlatnélküli formai és stílus-„forradalmai". Gorkij tudatosan kapcsolódott a politikához, a fejlődés távlatát merítette belőle. Minden sora szétzúzza az „apolitikus", öncélú művészet hamis jelszavát. A néphez szólt, a világ minden dolgozójához: előremutató műveivel forradalmi cselekvésre ösztönözte a tömegeket. Győzelemre vitte az irodalom

A - 180

szabadságharcát a tőkés társadalom megvásárolható művészetével szemben. Tanítványaival, a szovjet irodalom mestereivel valósággá váltotta Lenin szavait az új, szabad társadalom irodalmáról:

„Ez szabad irodalom lesz, mert nem a haszon és a karrier, hanem a szocializmus eszméje és a dolgozókkal való együttérzés verbuvál új meg új erőket soraiba. Szabad irodalom lesz, mert nem valamely életúnt hősnőt fog szolgálni, nem az unatkozó és elhízástól szenvedő „felső tízezret", hanem a dolgozók millióit és tízmillióit, akik az ország virága, ereje, jövendője. Szabad irodalom lesz, amely az emberiség forradalmi gondolkodásának legújabb eredményeit megtermékenyíti a szocialista proletariátus tapasztalataival és eleven munkájával, amely állandó kölcsönhatást létesít a mult tapaszatalata (a tudományos szocializmus) közt (amely befejezte a szocializmus kifejlődését primitív, utópisztikus formáiból), és a jelen tapasztalata (a munkás elvtársak mostani harca) közt" (1905).

Gorkij az emberiség „előtörténetét" felváltó szabad, kommunista társadalom első és messze kimagasló hirdetője az irodalomban. Forradalmi humanista szemléletén és alkotó módszerén, a szocialista realizmuson épült fel a szovjet irodalom — „a legeszmeibb, a leghaladóbb és a legforradalmibb irodalom" (Zsdanov).

Gorkij nagy alkotásait, új szemléletét és alkotó módszerét el sem lehet képzelni a marxizmus-leninizmus szilárd alapja nélkül. Ifjúkori lázadása az ostoba, álszent, kegyetlen polgárság ellen szükségszerűen elvezette Marxhoz és Leninhez. Eszmei fejlődése jelzi művészi fejlődésének útját.

Világnézetének magvát megtaláljuk Marx Feuerbachról írt téziseiben: „...a viszonyokat éppen az emberek változtatják meg..."

„A körülmények megváltoztatásának és az emberi tevékenységnek egybeesése csak mint forradalmi átalakító gyakorlat fogható fel és érthető meg észszerűen."

„A filozófusok a világot csak különbözőképpen *magyarázták*, de most arról van szó, hogy a világot *megváltoztassuk*."

A fiatal Gorkijt mélyen megragadta a marxizmus tanítása az emberi értelem és akarat adta lehetőségekről, a munka szerepéről az emberré válás és a kultúra felépítésének folyamatában. Ugyanakkor, amikor Lenin a Párt élén a tömegek gazdasági és politikai felszabadításának harcát vívta, Gorkij utólérhetetlen művészettel hirdette a szabad, alkotó munka szépségét a születő új társadalomban. Megtisztította a munkát sokezeréves, az osztálytársadalomban rátapadt, megszégyenítő, kínos jellegétől és műveinek igazi hősévé tette. Erejük, képességeik tudatára ébresztette ezzel a forradalom előtt elnyomott milliókat: milliókat: megmutatta nekik, hogy ők a világ urai, hogy munkájukkal meg tudják változtatni önmagukat és a világot.

„Az ember tudata nemcsak tükrözi az objektív világot, hanem alkotja is": „a világ nem elégíti ki az embert és az ember elhatározza, hogy cselekvéseivel megváltoztatja azt" (Lenin, Filozófiai Füzetek, Partyizdat, 1936, 203—204. l. Oroszul).

A munka forradalmian új, szocialista szemléletében és ábrázolásában látta maga Gorkij is alkotásainak igazi újságát:

„Ha kritikus lennék és könyvet írnék Makszim Gorkijról, azt mondanám, hogy az az erő, amely Gorkijt azzá tette, ami, ...abban rejlik, hogy az orosz irodalomban elsőnek... ismerte fel a munka rendkívül nagy jelentőségét, a munkáét, amely a világon minden értékeset, minden szépet, minden nagyot létrehoz."

•

A munkán, mint az ember és a világ megváltoztatásának eszközén alapul Gorkij művészetszemlélete. Ebben is egyenes folytatója Marx és Engels tanításainak, továbbfejleszti az orosz forradalmi demokraták örökségét. A munkában egyesülnek az erkölcsi és esztétikai kategóriák: a művészet a

szabad, alkotó munka egyik megnyilvánulása. Munka, vagyis tanulás által valósul meg a művészi tehetség az alkotásban.

Gorkij munkássága fényesen tükrözi a marxizmus tanítását az elmélet és gyakorlat egységéről: Gorkij nemcsak messze kimagasló művelője a szocialista társadalom új irodalmának, hanem egyik legnagyobb teoretikusa is. Az irodalomról szóló tanulmányai beleilleszkednek széleskörű publicisztikai kritikai tevékenységébe s távlatukkal túlnőnek a szakmai érdeklődés keretein. A szocialista forradalom és a szocializmus építésének időszakában alkotóan továbbfejlesztik az új társadalom művészetszemléletét és elválaszthatatlanul kiegészítik azt az útmutatást, amelyet Lenin és Sztálin, valamint a Bolsevik Párt irodalmi határozatai adtak az íróknak, az irodalomtudomány és a kritika művelőinek.

Gorkij magyar nyelven megjelent, válogatott irodalmi tanulmányai (Irodalmi tanulmányok, Szikra, Budapest, 1950) feltárják a nagy írónak mintegy három évtized alatt megtett ideológiai fejlődését. A fejlődés hosszú útjának egyes szakaszai világosan mutatják Lenin és Sztálin baráti segítségének és a Forradalom tapasztalatainak mély, megtermékenyítő hatását. Ez a fejlődés a szocialista realizmus fejlődését tükrözi.

A tanulmányok két csoportra oszlanak. Az egyik csoport (az írói arcképek csoportja) Gorkij forradalomelőtti harcát tükrözi: azt a harcot, amelyet Gorkij a dekadencia és naturalizmus, a hanyatló polgárság nihilizmusa, az irracionális, ködösítő, az elnyomást és kizsákmányolást támogató filozófiák, az idealizmus örvénye ellen folytatott. A másik csoporthoz tartozó tanulmányok már a győztes Forradalom után, a szocializmus építésének távlatában keletkeztek: a szocialista realizmus kérdéseinek ragyogó fejtegetései, gyakorlati útmutatások a tömegesen jelentkező fiatal munkás- és parasztíróknak.

Az írói arcképek az írásnak olyan mestereit jelenítik meg mint Lev Tolsztoj és Csehov, olyan jelentékeny írókat, mint Korolenko és Leonyid Andrejev.

Anton *Csehov* arcképe azzal a gyengédséggel és iróniával készült, amely magának Csehovnak legszebb írásait juttatja eszünkbe. Gorkij fejlődésének századforduló körüli, 1905 előtti korszakát tükrözi. Ki kell ezt emelni, hiszen az 1905-ös forradalom és Lenin útmutatása mélyreható változást idézett elő Gorkij forradalmi gondolkodásának megszilárdulásában. Csehov-arcképe lényegileg megváltoztatja azt a hamis képet, amelyet az orosz polgári kritika alkotott a polgári korszak utolsó nagy írójáról. Gorkij felhasználta a személyes kapcsolat gazdag élményanyagát. Megmutatta, hogy Csehov egyáltalán nem az a felszínes mulattató, aminek a polgári kritika szerette volna feltüntetni. Feltárta igazi humanizmusát (felejthetetlenek az elnyomott, nyomorgó orosz tanítóról mondott szavai!), egyéniségének hatását: „Anton Pavlovics társaságában akaratlanul is felébredt minden emberben a vágy, hogy egyszerűbb és igazabb legyen, jobban önmaga, mint addig." Megmutatta azt is, hogy milyen világosan látta Csehov a pusztuló polgári társadalom hibáit. De az a gyengéd szeretet, amely Csehovhoz fűzte, nem homályosította el Gorkij kritikai látását: mélyen elemzi nagy írótársának világnézeti ellenmondásait, amelyek művészetében tükröződnek. Csehovban állandóan harcolt az uralkodó társadalmi igazságtalanságok miatti felháborodás a kétellyel, az elszántság a kétségbeeséssel.

„Szemérmesen szerény volt és nem engedte meg magának, hogy nyíltan megmondja az embereknek:

— Legyetek tisztességesebbek!

Remélte — persze hiába remélte —, hogy az emberek önmaguktól is rácsmélnek arra, milyen fontos, milyen szükséges, hogy tisztességesebbek legyenek. Csehov gyűlölt minden piszkot és aljasságot. A költő nemes nyelvével írta le az élet szörnyűségeit. Ezért van az, hogy elbeszéléseinek gyönyörű külseje mögött olyan kevéssé szembetűnő a belső értelmükben rejlő keserű szemrehányás."

A - 180

Csehov hőseiről szólva Gorkij fejlődő forradalmár nézőpontjáról egyenesen elmarasztalja a csehovi világnézetet:

„Néhányan közülük arról álmodoznak, hogy milyen szép lesz az élet kétszáz év múlva, de senkinek sem jut eszébe az egyszerű kérdés: ki fogja széppé tenni az életet, ha mi csak álmodunk róla?"

Rátapint Csehov tragikus, megoldhatatlan ellenmondásainak igazi okára:

„Néha az volt a benyomásom, hogy az emberekhez való viszonyában van valami reménytelenség, szinte hideg, csendes kétségbeesés."

Csehov világosan látja a fennálló társadalmi rend hibáit, kívánja, hogy szűnjenek meg, de nem tud harcolni, mert nem hisz az emberben. Ez a vonás nem egyéni: tipikusan jellemző a 19. század nagy kritikai realistáira. De Gorkij olyan vonásait is kiemeli, amelyek előremutatnak, amelyek éppen Gorkij művészetében valósulnak meg teljesen. Így kiemeli, hogy még nem látott ember, „aki Csehovnál mélyebben átérezte volna, hogy a munka minden kultúra alapja". Másutt idézi Csehov szavait az irodalomról, amely nem a „kiválasztottaké", hanem a népé.

Gorkij helyesen, a fejlődő marxista nézőpontjáról ítéli meg Csehov világnézetét. De ekkor még természetesen maga sem szabadult meg egészen az idealizmus vonzásától. Erre mutatnak Csehov „belső szabadságáról" mondott szavai. Úgy gondoljuk — és erre később, adott helyen határozottan rá fogunk mutatni — akkor érik meg teljesen, Lenin és Sztálin baráti segítségével, a szocializmus építésének távlatában, Gorkij marxista világnézete, akkor szabadul meg az idealizmus utolsó maradványaitól, amikor felszámolja a „belső szabadság" illúzióját.

Lev *Tolsztojról* szóló feljegyzései 1900 és 1910 között készültek. Olvasásuk közben rögtön szembetűnik az a minőségi változás, amelyet az 1905-i forradalom, Lenin „Pártszervezet és pártirodalom" című, az irodalom új korszakát bevezető cikke (1905) és általában személyes hatása váltott ki Gorkij forradalmi tudatának fejlődésében.

Az alkotó marxista irodalomkritika felülmúlhatatlan példái. Lenin Tolsztojról szóló cikkei is ebben az időközben jelentek meg. Lenin ragyogó világossággal fejtette ki a nagy művész világnézetének ellenmondásait, amelyek

„nem csupán egyéni gondolkodásának ellentmondásai, hanem tükrei azoknak a rendkívül bonyolult ellentmondásos viszonyoknak, társadalmi hatásoknak és történelmi hagyományoknak, amelyek az orosz társadalom különböző osztályainak és rétegeinek lelkivilágát a reformot *követő*, de a forradalmat *megelőző* korszakban meghatározták."

„Az ő ajkával az orosz népnek az a sokmilliós tömege szólalt meg, amely *már* gyűlöli a jelenlegi élet urait, de *még* nem jutott el a tudatos, következetes, mindvégig engesztelhetetlen harcig ellenük."

Lenin rámutat, hogy a tolsztoji feudális szocializmusból következő reakciós és utópista nézetek, a „ne állj ellen a gonosznak" tolsztoji elve „az első forradalmi kampány kudarcának legkomolyabb oka volt." De Tolsztoj, a művész az egész orosz nemzet kincse.

„Hogy nagy alkotásait valóban *mindenki* tulajdonává tegyük, harcra van szükség, harcra az ellen a társadalmi rend ellen, amely milliókat és tízmilliókat kárhoztatott sötétségre, elnyomásra, kényszermunkára és nyomorúságra, szocialista forradalomra van szükség."

Lenin Tolsztojról szóló írásai hiánytalanul megmutatják a kritikai realizmus szükségszerű fogyatkozásait s egyúttal felvetítik a marxizmus által feltárt társadalmi törvények ismeretén alapuló, jövőbemutató új irodalom, a szocialista realizmus körvonalait.

Gorkij egyízben így indokolja meg, miért kezdett feljegyzéseket készíteni Tolsztojról:

A - 18

„Nagyon figyelmesen szemügyre vettem Tolsztojt, mert mindig kerestem, most is keresem és halálomig keresni fogom az eleven, valóságos hit emberét. Azonkívül azért jegyeztem mondásait, mert A. P. Csehov egyszer, mikor műveletlenségünkről beszélt, így panasz odott:

— Goethének minden szavát feljegyezték. Tolsztoj gondolatai meg szétoszlanak a levegőben. Ez, barátom, kibírhatatlanul orosz vonás. Majd csak később kapnak észbe, akkor kezdenek írkálni holmi visszaemlékezéseket és összehazudoznak tücsköt-bogarat."

A lángész csodálata késztette Gorkijt a feljegyzésekre. De Tolsztojhoz való viszonya kezdettől fogva más volt mint Eckermann viszonya Goethéhez. Gorkij és Tolsztoj viszonyában lángész állott szemben a lángésszel: Gorkij kezdettől fogva kritikailag állott szembe Tolsztojjal. Tolsztoj nagysága, nyomasztó ellenmondásai szorongást keltettek benne: „ő — ördög, én csecsemő vagyok — ne bántson". „Orosz istennek" látta, aki „aranyhárs alatt jubartrónon ül" és „bár nem valami fenséges, minden más istennél ravaszabb." „Van benne valami abból a Szvjatogor óriásból, akit nem bír el a föld." „Irántam tanusított érdeklődése — néprajzi érdeklődés. Szemében én csupán egy kevéssé ismert faj példánya vagyok — semmi egyéb." Gorkij tiszteli és olykor gyűlöli ezt az „istent", aki nem prédikál neki — mint másoknak — a felebaráti szeretetről, hanem odaadja neki naplójegyzeteit, megdöbbenti erőszakos paradoxonaival, önfejűségével, kínzó ellenmondásainak feltárásával. Következetes materialista szemlélete kialakulásának már ebben a korai szakaszában is idegenkedik Tolsztoj fő problémáitól. „Az istenről, a muzsikról és a nőről beszél a legtöbbet. Az idealizmus veszedelmes vonzása ellen harcolva. Gorkij feltárta azt a szakadékot, amely Tolsztoj, a művész és az életet — saját művészetét is — megtagadó prédikátor között tátong. Meglátta, hogyan vergődik Tolsztoj saját ellenmondásainak hálójában, a hit vágya és az ateizmus között, olyasmit tanítva, amiben maga sem hisz. Meglátta az elmulástól való félelmet Tolsztoj gondolatainak mélyén. Tolsztoj megoldhatatlan ellenmondásaiban megint csak az emberbe, a haladásba vetett hit hiánya nyilvánul meg; Tolsztoj „lelke mélyén — közönyös az emberekkel szemben". Ezért nem érti meg az orosz nép hatalmas forradalmi megmozdulását.

Abban a levélben, amelyet Gorkij Tolsztoj „futása" alkalmából Korolenkónak írt, a lélekrajzot az orosz nemzeti lélek mély elemzése és az orosz társadalom éles kritikája egészíti ki. A levél széles távlatai, politikai tudatossága és harcos jellege nyilvánvalóvá teszik, hogy Gorkij sokat tanult Lenintől Tolsztoj megítélésében. Szembeszáll Tolsztoj liberális és mensevik meghamisítóival, akik azáltal, hogy a maguk politikai érdekeinek megfelelően magyarázzák Tolsztojt, szentet faragnak belőle, el akarják téríteni a tömegeket a forradalmi mozgalomtól. Különösen káros ez az 1905-i forradalom vereségeután, a forradalmi mozgalom hullámvölgyében, az ingadozók csüggedése és megfutamodása idején. Tolsztoj óriás. „Puskin és ő — nincs egyebünk, ami drágább és fenségesebb lenne..." — „Tolsztoj a fogalom legigazibb és mindent átfogó jelentésében nemzeti író: óriási egyéniségében megtestesítette a nemzet minden hibáját, csonkaságát, melyet történelmünk kínzásai okoztak." — — „Tolsztojban minden nemzeti jellegű. Egész tanítása — a mult reakciója, atavizmus, amit mi már kezdtünk levedleni, legyűrni." — — „Óriási hegyként akar nemzetünk Európa felé vezető útjába feküdni, holott ez a pálya visz az aktív élet felé, amely minden szellemi erő legnagyobb megfeszítését követeli az embertől."

Gorkij Tolsztoj és a régi orosz társadalom hibáinak kíméletlen feltárásával a Lenin által vezetett forradalmi felszabadító harcot szolgálja: ki akarja kényszeríteni népét a passzivizmus mocsarából.

Az a mélyen költői kép, amelyet Gorkij a régi orosz nemzeti jellemről fest, még kifejezéseivel is felidézi bennünk Ady tragikus elképzelését az „eltévedt lovas"-ról.

Igen érdekesek Tolsztojnak az orosz és a nyugati irodalomról, valamint a nyelvről tett nyilatkozatai és Gorkij műveiről szóló kritikai megjegyzései. Kifogásolja, hogy Gorkij

„minden parasztja nagyon okosan beszél. A parasztok az életben ostobán, értelmetlenül beszélnek — nem lehet azonnal megérteni, mit akarnak mondani. Ezt szándékosan csinálják: szavaik ostobasága alatt mindig az a kívánság bujik meg: hadd beszélje ki magát a másik fél. Az igazi paraszt sohasem árulja el azonnal okosságát, mert ez hátrányos lenne számára. — Önnél mind kitárja lelkét. Minden elbeszélésében afféle bölcsek csinata gyűlik össze. És valamennyien aforizmákban beszélnek. Ez megint helytelen — az aforizma nem az orosz nyelv sajátja.

— Hát a közmondások, szólások?

— Ez más! Ezeket nem ma csinálták.

— Hisz ön is gyakran beszél aforizmákban.

— Soha! Azonkívül ön mindent megszépít: az embereket is, a természetet is. De kivált az embereket!"

Más alkalommal azt mondta Gorkijnak:

„— Ön füllent! Ezek a Kuvaldák mind merő kitalálások."

Hiába mondja el Gorkij Tolsztojnak a Kuvaldával való ismeretségét, Tolsztoj kitart álláspontja mellett:

„— Ön mégiscsak romantikus, ön tódít, vallja be!"

Gorkij válaszában már felvetítődnek az új irodalom, a szocialista realizmus körvonalai, a Tolsztoj által képviselt kritikai realizmussal szemben:

„Azt mondtam, valószínűleg minden író tódít egy kicsit, hisz olyanoknak ábrázolja az embereket, amilyeneknek látni szeretné őket az életben. Hozzátettem, hogy szeretem a cselekvő embereket, akik minden eszközzel, akár erőszakkal szembe akarnak szállni a rosszal.

— Az erőszak a legfőbb rossz! — kiáltott fel és belémkarolt. — Hogy evickél ki ebből az ellentmondásból, kedves füllentő? „Utitárs" a kitűnő, mert ez nem kigondolt történet. De ha ön gondolkozik, mindig lovagok, Amadisok és Siegfriedek születnek tolla alatt . . .

Megjegyeztem, hogy mindaddig, amíg ama kikerülhetetlen „utitársaink" szűk társaságában élünk, akik csupán hasonlítanak az emberekhez — minden, amit építünk, ingatag talajra, minden ellenséges környezetben épül.

Elnevette magát, enyhén oldalba lökött könyökével.

— Ebből nagyon-nagyon veszélyes következtetéseket lehet levonni. Ön kétes szocialista, Ön romantikus, a romantikusok pedig feltétlenül monarchisták. Mindig azok is voltak."

A rövid párbeszéd-részletből kitűnik, hogy miért nem értette meg Tolsztoj a forradalmian újat Gorkij művészetében: ugyanazért, amiért nem értette meg az 1905-ös forradalmat.

Tolsztoj szerint „a hős — hazugság, koholmány", „a művészet hazugság, csalás és önkény — tehát árt az embereknek".

Gorkij nem találta meg az „élő hit emberét" Tolsztojban, de a vele folytatott eszmei harcban megszilárdult az ő hite: hite az emberben és az elnyomottak szabadságharcának közelgő győzelmében.

Tolsztoj feleségéről írt feljegyzéseiben Gorkij kitűnő példát ad, hogyan kell tárgyalni — kendőzés nélkül, kritikával, de a megillető tisztelettel és mértéktartással — a kiváló ember magánéletét. Ez a tanulmány pellengérre állítja a polgári „leleplező" életrajzírókat, akik tehetségtelenségük miatt érzett, tehetetlen kispolgári gyűlöletükben és hogy érdekessé tegyék magukat, sárba rántják a kimagasló embert, „papucsban" mutatják meg, „háló szobatitkaik" után szaglásznak. Gorkij ebben a tanulmányban Tolsztoj magánéletével foglalkozik s az undorító kispolgári rágalmazókkal szemben helyes megvilágításba állítja Tolsztoj feleségét, akivel egyébként nem volt jó viszonyban. Hősnek mondja ezt az asszonyt, — Tolsztoj egyetlen barátját — aki vállalta Xantippe hálátlan szerepét, hősiesen védte az alkotó nyugalmát.

távoltartotta a tolakodókat és „sokszor hárította el Lev Tolsztojtól a szamárpaták rúgását, s védte őt meg sok mocsoktól, mérges nyálak fröcskölésétől". Az „örök női" elve alapján Gorkij merészen feltételezi, hogy az asszonynak mély hatása volt férje művészetére:

„Én azt hiszem, hogy Tolsztoj óriási történelmi regényében több „filozófia" és kevesebb harmónia lett volna, ha nem érződött volna meg rajta a női hatás. És a „Háború és béke" filozófiai része talán éppen ennek a nőnek a kívánságára vált ki és került a könyv végére, ahol semmiben és senkit sem zavar".

Ezek a feljegyzések új vonásokkal gazdagítják azt a képet, amelyet Gorkij Tolsztojról alkotott.

Leonyid *Andrejev*ről írt megemlékezésének végén azt mondja Gorkij, hogy a kibékíthetetlen ellenmondások magas fala mögött „azt a nagy és sajátos embert" látta benne, „aki olyannyira közel állott hozzám hosszú éveken át s egyetlen barátom volt az irodalmárok közül". Aligha lehetne meggyőzőbb példával igazolni az „ellentétek vonzását". Gyökeresen különböző természetűek voltak, ellentétes felfogást vallottak az életről, az élet legfőbb dolgairól. Andrejev könnyelműen pazarolta tehetségét, gondatlanul, felületesen dolgozott. — Gorkij „igáslónak" tartotta magát, nem „arabs paripának": „tudom, hogy sikereimet nem annyira velemszületett tehetségemnek, mint inkább dolgozni tudásomnak, munkaszeretetemnek köszönhetem". Andrejev rosszul ismerte a valóságot, nem is érdekelte, erős intuicióval, dús fantáziával elbeszéléssé fejlesztett egy-egy ötletet, — Gorkij szenvedélyesen belemerült a körülötte folyó élet, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek tanulmányozásába. Andrejev lusta volt, nem szeretett olvasni, az írás is fárasztotta, untatta. Gorkij állandóan fejlesztette világirodalmi ismereteit és érezte „az éji aszkétamunka képét, mikor csendben és magányosan hajol az ember a tiszta fehér papírlap fölé". Andrejev nem hitt az emberi értelemben és akaratban, pesszimista, misztikus volt és a halállal való foglalkozást fölébe helyezte az életnek, Gorkij pedig megvetette a meddő metafizikai töprengéseket és a győzelemről győzelemre törő emberi értelem himnuszát zengte:

„Az én szememben az ember mindig — még, ha halálos seb éri s haldoklik is — győztes fél. Nagyszerű az ember törekvése önmaga és a természet megismerése felé, és bár kínszenvedés számára az élet, — mégis egyre jobban kijjebb tolja határait s a bölcs tudományt, a csodálatos művészetet teszi meg vezérlő gondolatává".

Andrejev idült alkoholista, szertelen kicsapongó, nihilista volt, aki „dekadens, elfajzott, beteg ember"-nek vallotta magát s Lombroso akkoriban divatos könyve alapján azt hitte, hogy a lángész szükségszerűen együttjár az elfajulással. — Gorkij a megtestesült egészség, aki hatalmas szellemi és erkölcsi erejével kezdettől fogva harcolt a művészetet eltorzító dekadencia ellen.

Ebben a különös baráti kapcsolatban Gorkij közvetlenül szemlélhette az idealizmus elrettentő megnyilvánulását és egy nagy tehetség szomorú elvesztegetését. Fejlődött az olykor mulatozással összekapcsolt, éjtszakákon át tartó vitákban, amelyek a 19. század orosz klasszikusainak alakjait juttatják az olvasó eszébe. Világosan látta Andrejev emberi és művészi hibáit, mégis erősen vonzódott hozzá és sajnálta őt. Az évek során folytonosan távolodott Andrejevtől. Ez az eltávolodás ideológiai fejlődését tükrözi.

Korolenko arcképe Gorkij művészi fejlődésének legkorábbi szakaszára vet fényt. Korolenko mintegy tíz évvel volt idősebb Gorkijnál. Gorkij úgy jellemzi, hogy „derék ember", „aki barátian figyelmes és közvetlen az egész világ iránt". Korolenko nagy hatással volt Gorkijra, különös gonddal foglalkozott vele, találóan rámutatott éppen kibontakozó művészetének hibáira, helyes irányba terelte, eltérítve korai szentimentális, pesszimista lírájától, a romantikára való hajlamtól. „Realista ön, nem romantikus", — mondotta

neki. Ösztönzésére írta meg Gorkij első nagy elbeszélését, a „Cselkas"-t. Vigyázott Gorkijra, hogy el ne kallódjon, állást szerzett neki egy vidéki lapnál. Gorkij kiemeli Korolenko egészséges materialista gondolkodását, azt a lelki függetlenséget, amelyről Csehovval kapcsolatban is beszélt. Korolenko is nagy humanista volt. „Művelt oroszok között nem találkoztam senkivel". — mondja Gorkij — „aki úgy kínzott volna az igazság és igazságosság' olthatatlan szomjúsága, aki oly bensőségesen átérezte volna, hogy ezt az igazságot feltétlenül meg kell valósítani". Korolenko szakadatlan harcot folytatott az önkényuralom ellen s bár a század elején még nem ismerte fel a forradalmi proletariátus világtörténelmi hivatását és a marxizmus elméletéről csak kezdetleges elképzelése volt, rendületlenül hitt a nép vulkanikus erővel bekövetkező feltámadásában.

*

Az írói arcképek — a válogatott tanulmányok első csoportja — Gorkij fejlődését tükrözik a művészi útján megtett első lépésektől az Októberi Forradalomig. Marxistának senkisem születik, s köztudomású, hogy a Forradalom előtti fejlődési szakaszaiban Gorkij sem volt mentes az ideológiai ingadozásoktól, az idealizmus maradványaitól, amint ez tanulmányaiból is kitűnik. De éppen ezekből a fejlődésének korai szakaszait feltáró írásokból is nyilvánvaló, hogy Gorkij kezdettől fogva helyes irányban haladt és — ha még kezdetben nem is tudatosan — magasabb nézőpontról vizsgálta az életet, az élet egyes jelenségeit, mint az arcképekben bemutatott nagy kortársai. A velük folytatott eszmei harcban lett Gorkij az új, szocialista társadalom viharmadara, nagyszerű művészi ábrázolója. Felismerte a tőkés társadalom elembertelenedését, látta, hogyan veri béklyóba a pénz uralma, hogyan fosztja meg a haladás hitétől a legjobbakat is, látta a polgári humanizmus tehetetlenségét: ..."Elgyötrődtek, elsivárodtak az emberek, szörnyű szakadék tátong közöttük, mindegyikűket bilincsbe veri a magány, amely kiszívja belőlük a lelket" — mondja Tolsztojról írt feljegyzéseiben.

„Hitre van szükséged", — mondja Andrejevnek, az idealizmus útvesztőjében reménytelenül eltévedt művésznek.

Lenin baráti segítsége, elvi kritikája, a győzelmes Forradalom tapasztalatai révén alakult ki teljesen Gorkij marxista világnézete.

Ahogy az írói arcképekből is kitűnik, a pártosság lenini elve, a szocialista esztétika alapelve, 1905 után egyre határozottabban érvényesül Gorkij irodalomszemléletében. A döntő fordulatot kitűnően szemléltetik a Tolsztojról készült 1905 előtti és a későbbi feljegyzések. Lenin nevezetes cikkében (Pártszervezet és pártirodalom, 1905) megmutatta, hogy a pártosság elve milyen mélyreható erkölcsi tisztulást eredményez az irodalomban. Leleplezte a polgári esztétizmus prostituált, „szabad" művészetét: kimondotta, hogy amíg az osztálytársadalom fennáll, az irodalom csak osztályirodalom lehet. Csak a pártos irodalom szabad és igazán emberi irodalom, mert nem adja el magát, a népet szolgálja és nyíltan harcol az osztálynélküli társadalomért, amelyhez a proletárforradalmon keresztül vezet az út. Csupán az amorális polgári individualizmus és anarchizmus tekintheti a pártosság elvét a művészi szabadság korlátozásának. Lenin útmutatásából következik, hogy egy becsületes író sem utasíthatja el a pártosság elvét, ha nem tagja is a pártnak, de őszintén kívánja az elnyomás és kizsákmányolás megszüntetését.

A pártosság elve mégis csak az Októberi Forradalom után érvényesül teljesen Gorkij irodalmi tanulmányaiban. Gorkij felszámolja az idealizmus utolsó maradványait is, a polgári humanizmus örökségét, felszámolja a „belső szabadság" illúzióját, amelyről Csehov és Korolenko arcképében még mint pozitív jelenségről beszélt.

„Az irodalmár — osztályának szeme, füle és hangja. Lehet, hogy nincs tudatában, lehet, hogy tagadja, de mégis mindig és elkerülhetetlenül osztálya szerve, érzékelő eszköze. Osztályának, rétegének hangulatát, vágyait, aggodalmát, reményeit, szenve-

101 15

dályét, érdekeit, hibáit és erényeit érzékeli, formálja meg s ábrázolja. Mindez őt magát is korlátozza fejlődésében. *Az irodalmár sohasem volt és nem is lehet „belsőleg szabad ember"*, és nem lehet „ember csak úgy általában". (Az én kiemelésem. L. B.)

Vagyis Gorkij megerősíti Lenin tételét: az osztálytársadalomban nem lehetséges osztályok feletti irodalom, tehát az író „függetlensége", „belső szabadsága" illúzió.

Gorkij marxista világnézetének teljes kialakulását Lenin hatásán és a Forradalom győzelmén kívül elősegítette az egész épülő szovjet valóság. Sztálinnal való termékeny kapcsolata, az első ötéves terv szédítő távlata. A Forradalom után készült irodalmi tanulmányai erősen polémikus jellegűek, mint a marxizmus-leninizmus klasszikus alkotásai. Ezek az írások az első és második ötéves terv időszakában keletkeztek. Szorosan kapcsolódnak a fejlődés által felvetett kérdésekhez, a nemzetközi helyzet és a szocializmus építésének kérdéseihez. Gorkij irodalmi tanulmányaiban is a legélesebb harcot folytatja a világot pusztulással fenyegető fasizmus ellen. Harcol a tudat kispolgári maradványai és a NEP-korszakban újjáéledt kispolgárság bomlasztó hatása ellen. Harcol az új irodalom megszületéséért — amely irodalomnak ő az atyja — minden erejével segíti a munkásság és parasztság soraiból kikerült fiatal írókat. Nehéz harc ez, hiszen az irodalomra éppúgy érvényesek Sztálin sorai, mint más felépítményekre:

„Életünkben mindig elhal valami. De az, ami elhal, nem akar egyszerűen elhalni, hanem harcol a létéért, védelmezi idejétmúlt ügyét.

Életünkben mindig születik valami új. De az, ami születik, nem születik egyszerűen, hanem visít, kiabál, védelmezi a léthez való jogát. A régi és az új, az elhaló és a keletkező közötti harc — ez fejlődésünk alapja". (A kritikáról és önkritikáról.)

Minthogy „az eszmei oldal fejlődését, a tudat fejlődését *megelőzi* az anyagi oldal fejlődése, a külső viszonyok fejlődése" (Sztálin, Anarchizmus vagy szocializmus?), az irodalom területén is bonyolult és szívós küzdelemre került sor az épülő szocializmus, az ötéves terv előrerohanó valósága és a szükségszerűleg később csatlakozó tudat — az új tartalom és a régi forma — között. Az irodalmi tudat csatlakozását rendkívüli mértékben elősegítette az 1925-ös és az 1932-es irodalmi párthatározat. A Gorkij tanulmányaiban tárgyalt kérdések a legszorosabb kapcsolatot mutatják ezekkel, szervesen kiegészítik a Párt irodalmi útmutatásait. Az 1928 és 1935 között megjelent tanulmányok a szocialista realizmus elméletének és gyakorlatának rendszerbe nem foglalt, felbecsülhetetlen értékű módszertani-elvi útmutatásai. Ebből az élő hagyományból napról-napra merítenek a szovjet írók, irodalomtörténészek, kritikusok. A tanulmányok alapja a mélyreható elvi kritika és önkritika, a társadalmi viszonyok éles marxista elemzése. Gorkij megtanít az irodalmi jelenségek helyes értékelésére, meghatározza az irodalom helyét az életben, az író feladatát, felelősségét. Tárgyalja az alkotás kérdéseit, a nyelv, az ábrázolás, a mű megalkotásának, a téma helyes feldolgozásának, a stílus, a tartalom és forma viszonyának kérdéseit. Megtanít a világirodalom és ezen belül a 19. századi orosz irodalom, a hagyomány helyes értékelésére. Különösen tanulságosak a kritikáról szóló megjegyzései, harca a túlzások, a vulgarizálás ellen. Ismeretes, hogy az 1932-es párthatározatig milyen súlyos elvi harcok folytak az irodalom területén. Az elvi kérdések, a szocialista realizmus fő kérdéseinek tisztázásában a sztálini útmutatás mellett döntő szerep jutott Gorkijnak. Saját fejlődését feltárva, rámutat a fejlődés erkölcsi követelményeire, bátorítja a fiatal munkás- és parasztírókat; az 1925-ös párthatározat értelmében (és nyilvánvalóan a Sahti-ügy tanulságaitól sem függetlenül!) hirdeti, hogy „a munkásosztálynak ki kell nevelnie a maga kultúrájának mestereit" Feltárja a fiatal szovjet irodalom eredményeit, rámutat gyengéire és — ugyancsak az 1925-ös párthatározat szellemében — szigorúan bírálja a kritika gyermekbetegségeit. A huszas évek végéről és a harmincas évek elejéről

származó útmutatások különösen kell, hogy érdekeljenek bennünket, hiszen népi demokráciánk jelenleg fejlődésének azonos szakaszában tart. Most zajlik nálunk a kulturális forradalom városban és falun; most kezdi utólérni a tudat az előrerohanó anyagi valóságot.

*

Gorkij állandóan hangoztatja a marxista művészetelmélet alapigazságát a művészet osztályjellegéről. Erre a tételre támaszkodva — amelyet különben saját írói gyakorlatával is igazolt — megjelöli az irodalom szerepét és az író feladatait az épülő szocialista társadalomban. Az irodalom már nem az unatkozó „felső tízezer" szórakoztatója, nem is az elnyomottak vigasztalója, hanem mint a tömegek számára leghozzáférhetőbb művészet, hatalmas nevelőeszköz a forradalom, a társadalmi átalakulás szolgálatában. A burzsoázia fasizáló dásának időszakában felfegyverzi az értelmet és megszervezi a tömegek alkotó forradalmi akaratát. Gorkij a szovjet írók I. összszövetségi kongresszusán így határozta meg az irodalom egyik fő feladatát:

„Az irodalom egyik legfőbb kötelessége, hogy fejlessze a proletariátus forradalmi öntudatát, magasra emelje hazája iránti szeretetét, s védelmezze a hazát".

Az irodalom feladata elősegíteni a társadalom forradalmi átalakulását az egész világon:

„támogasd a felkelőt,
– minél erősebben támogatod, annál hamarabb összeomlik végleg az el sö".

A középutas, tehetetlen, nem ritkán áruló polgári humanizmussal ellentétben a proletár humanizmus megtanít az igazi emberszeretetre, amely elválaszthatatlan a népek gyilkosának, a kapitalistának a gyűlöletétől.

Az irodalom adósa a társadalomnak, az író felelős saját korával és az utókorral szemben. A kispolgári írónak, aki közömbösen szemléli a világtörténelem legnagyobb átalakulását, meddő metafizikai problémákon, kicsinyes magánügyeken rágódik és magányát félti, ideje lejárt. Az új íróknak „jól meg kell érteniök koruk jelentőségét és céljait. Ez a kor a benne érlelődő és kifejlődő történelmi folyamat mélységénél és szélességénél fogva jelentősebb és tragikusabb, de gyümölcsözőbb lesz — feltétlenül gyümölcsözőbbnek kell lennie — minden eddig átélt korszaknál". Az épülő szocialista társadalom írója nem állhat meg a kritikai realizmus módszerénél és célkitűzéseinél: ábrázolja az új valóságot és ezzel tegyen hitet mellette. Az író maga is felelős ezért az új valóságért, hiszen a valóság az ember műve s az új író már nemcsak „a világ és az emberek bírája", „az élet kritikusa", hanem „a lélek mérnöke", aki közvetlenül részt vesz az új élet építésében, „a világ megváltoztatásában". Kettős szerepe van: bába és sírásó egyben, az új világ bábája, aki nem feledkezhet meg az új irodalom történeti hivatásáról: „végkép elpusztítani és eltemetni mindazt, ami ellensége az embernek — ellensége még akkor is, ha szereti." Világosan meg kell értenie, hogy „a munkásosztály s a burzsoázia közt kibékíthetetlen az ellentét, s csak a teljes győzelem vagy a pusztulás oldhatja meg". Jói kell ismernie a kispolgári multat, hogy eredményesen harcolni tudjon mérgező maradványai ellen.

Az írónak nemcsak a társadalmi felelőssége növekedett meg az épülő szocializmusban. Az eszmei tartalom mellett nem kevesebb figyelmet kell fordítania a művészi ábrázolás, a mesterségbeli tudás kérdéseire, ha méltó akar lenni korához és nem akar elmaradni a mult klasszikus öröksége mögött. Azokban a felbecsülhetetlen értékű módszertani tanácsokban, amelyeket Gorkij a fiatal munkás- és parasztíróknak adott, újra meg újra visszatér a tanulás fontosságára. A művészetre vonatkoztatja a marxista társadalomtudománynak azt a tanítását, hogy az ember a munka által lett emberré: a művészi tehetség tanulás, vagyis munka által valósul meg a műben. Kritikáiban

épten-nyomon rámutat a műveletlenség és felületesség következményeire a
yelv használatában, a jellemzésben, a mű megalkotásában. Andrejevről
észült arcképében mondotta: „nem tartom magamat arabs paripának,
anem csupán igáslónak: tudom, hogy sikereimet nem annyira velem szüle-
ett tehetségemnek, mint inkább dolgozni-tudásomnak, munkaszeretetemnek
öszönhetem". Ezt a gondolatot még élesebben — a társadalmi felelősséggel
sszekapcsolva — fogalmazza meg a Forradalom után, a szocializmus építő
énck időszakában:

„A tehetség az ügyszeretetből fejlődik ki, sőt lehet, hogy a tehetség tulajdon-
éppen — csakis a foglalkozás, a munkafolyamat szeretete. Az írótól éppúgy meg-
övetelhetjük, hogy tisztelje az olvasót, mint a péktől, hogy tisztelje a fogyasztót . . .
mi országunkban különösen alapos joga van az olvasónak a tiszteletre, mert — történelmi szempontból tekintve — olyan ifjú, aki csak most lépett ki az életbe. Számára em szórakozás a könyv, hanem oly eszköz, amellyel kibővíti az életre, az emberekre onatkozó ismereteit".

Ugyanitt figyelmezteti a „rideg lélekkel" dolgozó, gyors sikerre törekvő író-iparosokat", akik összecsapják, elrontják a szocialista verseny erejüket elülmúló, nagyszerű témáját:

„Az ilyen téma mögött mindig eleven emberek, nagy dramák, napjaink hőseinek, munkásnak szenvedései rejlenek. A munkás nem köszöni meg Önöknek, ha elferdítik zt a valóságot, melyet ő húsából, véréből teremt".

Szerénységre int: a munkásosztály nagyszerű hőstettei korában helyesebb, ha a fiatal írók az igényes „alkotás" helyett inkább munkáról eszélnek.

A művészi munka sikertelen lesz a valóság mély megismerése nélkül:

„Az írónak ismernie kell mindazt, ami körülötte végbemegy, ismernie kell a valóságot, amelyben él, s azoknak az erőknek a munkáját, melyek ezt a valóságot mozgatják. A mult és jelen erőinek ismerete alapján azután, képzelete segítségével, képet tud totni a lehetséges jövőről". — „Ahol hiányzik a pontos tudás, ott a feltevések kapnak erepet — már pedig tíz feltevésből kilenc mindig téves".

A művészetben éppúgy, mint a tudományban kiegészíti egymást a tapasztalat és a képzelet. A művészi alkotás „mindig kitalálás, költés, jobbanmondva ejtés", de egyes fiatal írók az ihletnek túlzott szerepet tulajdonítanak:

„Úgy sejtem, tévednek, mikor az ihletet a munka rúgójának tartják, mivel az let valószínűleg már a sikeres munka folyamán jelentkezik, mint a munka következménye, örömének érzete".

A fiatal íróknak feltétlenül meg kell ismerniük az irodalom fejlődését, nemzeti és a külföldi irodalom történetét, „mivel az irodalmi alkotómunka enyegében azonos minden országban, minden népnél".

A mesterségbeli tudás, az irodalmi technika elsajátítása lehetetlen a klasszikusok alapos tanulmányozása nélkül. Éppen ezért kártevők azok a „baldali" túlzók, akik a Pártra támaszkodva iparkodnak elnyomni a szépirodalmat, amelyet egyikük „természeténél fogva reakciósnak" mond. Ezzel a kárvéssel durván megsértik a marxizmus klasszikusainak az irodalomról vallott felfogását és a Párt Központi Bizottságának 1925-i határozatát. Lehetetlenné teszik, hogy „a legegyenesebb, legrövidebb úton elérjük kitűzött célunkat: kineveljük a munkások tömege közül a kultúra mestereit". Lebecsülik a munkásosztályt, akik a klasszikusok ideológiai befolyásától féltik. A régi ideológia egyre érthetetlenebbé válik a szocializmust építő munkásosztály számára, amely „a könyv meséje, külső érdekessége, a tartalomnak, a megfigyelésnek és ismereteknek bősége, a szó ábrázoló művészete" miatt olvassa olyan szívesen a klasszikusokat. Gorkij Lenint idézi:

„Nem tagadjuk meg örökségünket" — mondta 35 évvel ezelőtt, s egész életével, egész munkájával bizonyította, hogy valóban nem tagad meg semmi értéket a burzsoá

kultúrából. Szerintem ő ebből a technikát számította a legnagyobb értéknek, a „mester ségbeli tudást" minden munkaterületen, az irodalomban is.

Gorkij a klasszikus orosz és nyugati irodalom marxista elemzésével ragyogó példát mutat a hagyomány helyes, kritikai szemléletére.

Az írói munka alapja, a művészi megelevenítés és jellemzés legfőbb eszköze: a nyelv. A munka sikere döntő módon attól függ, hogyan bánik vele az író.

„Az író, munkája közben, egyidejűleg alakít tetteket szavakká és szavakat tettekké. Munkájának a szó az alapanyaga". „Az irodalmi munka technikája elsősorban a nyelvnek: minden könyv, de kiváltképpen a belletrisztikai könyv alapanyagának tanulmányozásában merül ki. — A nyelv igazi szépségét — mint ható erőt — a könyvek eszméit, jellemeit, képeit kialakító szavak szabatossága, világossága és jóhangzása teremti meg. Az író-„művész"-nek feltétlenül tüzetesen ismernie kell egész gazdag szókincsünket, tudnia kell, hogyan válassza ki a legszabatosabb és leghatásosabb szavakat". „ A szavakat a legszigorúbb pontossággal kell használni." Meg kell ismernie a nép nyelvét, hiszen „a nép alkotja a nyelvet. A nyelv felosztása irodalmi és népnyelvre csak annyit jelent, hogy van egy „nyers" és egy másik, szakszerűen kidolgozott formája".

A közmondások, szólások ismerete nemcsak a stílust fejleszti, hanem feltárja a nép gondolkodását is. Gorkij egyik művével, a „Foma Gorgyejev"-vel igazolja, hogy milyen nagy jelentősége van a közmondások, szólások ismeretének még a típusalkotásban is. A fiatal írók kísérleteit elemezve, rámutat a valóságot eltorzító, a művészi hatást megsemmisítő hatásvadászó, eredetieskedő, „költői", modoros, szürke, ismétlődő, ízléstelen kifejezésekre, a zavaros, pongyola szerkezetekre, a nép széles rétegei előtt ismeretlen provincializmusokra: „az irodalmárnak oroszul, nem pedig vjatkaiul vagy balahoniul kell írnia".

Az élő alakok teremtése, a művészi jellemzés a valóság ismeretén alapuló képzelet munkája. A képzelet absztrakciós és konkretizációs tevékenysége alkotja meg a típusokat. Ez különbözteti meg a felszínes naturalista ábrázolást a lényeget ábrázoló realizmustól:

„Egy ismerős szatócs, hivatalnok vagy munkás leírásával annak az egy embernek a többé vagy kevésbbé sikerült fényképét alkotja meg az író, de ez pusztán fénykép lesz, hiányzik belőle minden társadalmi, nevelőérték, s szinte semmivel sem szélesíti ki vagy mélyíti el ismereteinket az emberről, az életről.

De ha az író el tudja vonni húsz, vagy ötven, vagy száz szatócs, hivatalnok, munkás mindegyikéből az illető osztályra legjellemzőbb vonásokat, szokásokat, gusztust, geszturt, hiedelmet, beszédmodort stb. — ha elvonja ezeket s egyesíti őket *egy* szatócsban, hivatalnokban, vasmunkásban, akkor ezzel az eljárással „típust" alkot az író, s ez már művészet".

Így jöttek létre a világirodalom nagy típusai, Faust, Hamlet, Don Quijote, Oblomov, stb. Amit Gorkij Balzac emberábrázolásáról mond, lényegében egyezik Engels megállapításával:

„A széleskörű megfigyelés s a gazdag élettapasztalás nem ritkán olyan erővel fegyverzi fel az írót, amely legyőzi szubjektivizmusát, személyes viszonyát a tények iránt. Balzac szubjektíve a burzsoá rend híve volt, de regényeiben meglepő kíméletlen nyíltsággal ábrázolta a nyárspolgári lét aljas és sivár voltát".

Az egyezés annál érdekesebb, mert Gorkij a szovjet irodalomtudomány megállapítása szerint nem ismerhette Engels idevonatkozó sorait.

Gorkij figyelmezteti a fiatal drámaírókat a puszta osztályjelleg szerinti ábrázolás sablonszerűségére:

„A mai irodalmárnak, drámaírónak a mindennapi emberrel van dolga, aki századokon át az osztályharc viszonyai között nevelkedett, mélyen fertőződött állati individualizmussal s általában végletesen sokszínű, nagyon bonyolult ellentmondásokkal teli jelenség. Ha tehát át akarjuk nevelni — már pedig akarjuk — akkor nem bagatellizálhatjuk el ezt a mai, mindennapi embert, hanem meg kell mutatnunk őt önmagának, belső zavarossága és zilálttsága minden szépségével, ezének és szívének minden ellent-

ondásával. Az ábrázolt egyének mindegyikében meg kell találnunk az általános osztály-
leg mellett azt az egyéni vonást, amely a legjellemzőbb rá s amely végeredményben
eghatározza szociális magatartását".

Mélyrehatóan kritikával elemzi, hogyan torzította el a paraszt alakját a
. századi klasszikus orosz irodalom, még akkor is szelíd rabszolgának ábrá-
olva, amikor „a gyárosok, hajóépítők, kereskedők — tegnap még jogtalan
nkik — merészen helyet foglaltak az életben, a nemességgel egy sorban".
mennyire nem vett tudomást ez az irodalom a forradalmárokról, pedig „a
atározott, aktív orosz ember . . . elég zajosan — bombákkal — adott életjelt
agáról". De nemcsak a nemesi írók, hanem még az utánuk jövő raznocsinyec
s narodnyik írók is — ugyanannak a valóságtól elszakadt, passzív roman
ikus szemléletnek eredményeképpen — idealizálták, meghamisították a
araszt alakját.

Egy fiatal író elbeszélését elemezve, kitűnően megvilágítja az objektív
aturalista ábrázolás hamisságát, felszínes voltát. Egy, a kulákok közé fel
apaszkodó muzsik kiszolgáltatja falubelijeit, saját családját is a fehéreknek,
őt az egyik fiát tulajdon kezével öli meg. Az elbeszélés szerzője bemutatja a
ia holtteste mellett elmélkedő gyilkost. Ez az érzelmes jelenet súlyosan vét a
ártos, tipikus ábrázolás ellen s esetlegességével gyengíti az alak művészi
itelét. Az írónak

„arra kellett volna gondolnia, hogy Pjotr Kerin pontosan az a muzsik, aki igyekszik
egállítani a történelem kerekét, körmeszakadtáig védelmezi a föld termőerejét hiába,
aszontalanul kiszipolyozó s az ország szempontjából oly káros, kezdetleges egyéni
azdálkodást, komszomolistákat lő agyon, kolhozokat gyujt fel és minden eszközzel —
mivel csak tud — hátráltatja az új kultúra, az új történelem kialakulását, kifejlődését.
Ia erre a sokrétű, de minden tekintetben egyaránt vad és ádaz jellemre gondolt volna —
egalkotta volna ama konok anarchisták képviselőinek művészileg hiteles, meggyőző
ípusát, akiket pusztulásra ítélt a történelem. Az író úgy teremti a művészi hitelt, mint
méh a mézet: minden virágból kevesett szedeget — de a legszükségesebbet szedi ki".

Kritikáiban, a fiatal íróknak adott tanácsaiban feltárta az elemzett
isérletek megalkotásának hibáit, a jó téma eltorzítását, ami végeredményben
z író közömbösségéből, az olvasó iránti tisztelet hiányából ered.

A szocialista realizmus ma is termékenyen vitatott központi kérdését
ilágítja meg a realizmus és romantika fogalmának és viszonyának elemzé-
évei. A realizmus meghatározása egyszerű:

„Realizmusnak az emberek és életkörülményeik hű, szépítgetés nélküli ábrázolását
evezzük . . . A romantikában mindenesetre meg kell különböztetnünk két élesen elkülö-
ülő irányt. Egyik a passzív romanticizmus: ez vagy ki akarja békíteni az embert a
alósággal, megszépítve azt, vagy pedig el akarja vonni az embert valahova a valóság-
ól. Elvonja a saját benső világában való termékeny elmélyülésre, „az élet végzetes
ejtélyeiről", szerelemről, halálról való gondolatokhoz — olyan rejtélyekhez, amelyeket
pekulatíve, szemlélődéssel nem lehet megoldani, csak tudományos úton. Az aktív
omanticizmus viszont erősíteni igyekszik az ember életakaratát, lázadást szít benne a
alóság, s annak mindenféle nyűge ellen".

Az író realista vagy romantikus szemléletét — Gorkij saját tapasztalata,
művészi gyakorlata szerint — az szabja meg, hogy „honnan kél az írás vágya".
A nyomorúságos életet romantikus „kitalálásokkal" szépíti meg a művész, az
élmények gazdagságából pedig realista szemlélet fakad. Abból, amit Gorkij
a romantikus szemlélet eredetéről mond, arra kell következtetnünk, hogy az
élet romantikus „kitalálásokkal" való megszépítése lehet negatív, a valóságtól
az álom, a ködös ábránd felé eltávolító — ekkor passzív romantikáról beszé-
lünk — és lehet pozitív, amikor az író a valóság fölé emeli az embert anélkül,
hogy elszakítaná attól. Ez a kétfajta romantika természetesen minőségileg
különbözik egymástól, egymás ellentéte, mint az egészség és a betegség. A rea
lizmust kiegészíti az aktív, forradalmi romantika, „amely elkerülhetetlen és
törvényszerű az egészséges szellemi fellendülés korában". Kell egy olyan
„romantika" — Gorkij is idézőjelben használja a szót —, amely

„a valóság iránti aktív magatartást, a munkát és az életakaratra való nevelést irdesse, az élet új formáinak megalkotására lelkesítsen s gyűlöletet keltsen a régi világ ánt, melynek gonosz örökségétől olyan nehezen és kínlódva szabadulunk meg".

A forradalmi romantikának, mint a régi világhoz láncoló kispolgáriasság leghatékonyabb ellenszerének döntő szerep jut a világ megváltoztatásában.

Gorkij elítéli a tartalom és forma látszólagos ellentétéről folytatott meddő itákat. Nem lehet szétválasztani a tartalom és forma szerves egységét. „Minél omolyabb társadalmi jelentősége van az anyagnak, annál szigorúbb, pontosabb, világosabb formát kíván."

A fiatal szovjet kritika rendkívül fontos útmutatásokat kapott Gorkijól, aki feltárta annak gyermekbetegségeit és megjelölte a fejlődés útját.

A kritika rosszul teljesíti hivatását, amikor nem az író nevelésében, anem ledorongolásában látja feladatát. Az ötéves terv gigantikus építőunkájának, a kulturális forradalomnak nagyszerű korában, amikor egyre rősebben megnyilvánul a felszabadult tömegek művészi alkotóereje, súlyos iba, ha a kritika egyéni hangulatoknak enged, céhbeli és klikk-szempontokat rvényesít, megzavarja a fiatal tehetségek fejlődését. A kritika segítséget ell, hogy nyujtson az irodalomnak, hogy ez megtalálja a hősi korhoz méltó lkotó módszert és megteremthesse a monumentális kor szintézisét.

A dogmatizmusban, a skolasztikus élettelenségben és a felületességben átta Gorkij a kritika fő hibáit. Alkotó kritikát követelt, amely követni tudja z élet gyors fejlődését és nem akadályozza, hanem segíti az irodalmat a forradalom és a szocializmus építésének szolgálatában.

„A kritika — különösen az újságé, melyet leginkább olvasnak az írók, tehetségtelenül, skolasztikusan és bárdolatlanul nyúl hozzá az eleven valósághoz. A könyvből s újságból összeszedett ismeretek teljes értéktelensége különösen feltűnően megmutatozik népjainkban, melyeket a valóság gyors átalakulása, a sokoldalú cselekvés gazdag bőge jellemez. Kritikánknak nincs egységes, filozófiai, kritikai vezéreszméje, nem dolgozott i ilyet, állandóan ugyanazokat a Marx-, Engels- és Lenin idézeteket használja: témák és jellemek, az emberek közti viszonyok értékelésénél szinte sohasem támaszodik azokra a tényekre, amelyeket az élet viharos lendületének közvetlen megfigyelése szolgáltat. A mi hazánkban, a mi munkánkban természetesen sok minden van, amit Marx és Engels nem láthatott előre. Kritikánk általában azt mondja a szerzőnek: „Ez, mit írtál, nem igaz, mert tanítómestereink erről mást mondanak. Azt viszont nem tudja mondani, hogy: „Ez nem igaz, mivel a valóság tényei ellentmondanak a szerző állításának". A sok kölcsöngondolat közül, amit a kritikusok használnak, úgylátszik, épp Engelsnek ezt az igen értékes gondolatát felejtették ki: „A mi tanításunk nem dogma, anem vezérfonal a cselekvésre". Kritikánk nem elég aktív, hajlékony és eleven. Végül edig: a kritikus nem taníthatja meg arra a szerzőt, hogy egyszerűen, színesen és gazdagosan írjon, mivel önmaga bőbeszédűen és zavarosan ír, s ami még rosszabb: vagy egyedvű, vagy túlságosan lelkes. Az utóbbi eset akkor fordul elő, mikor személyi szimpátiák, vagy a „vezér-mítosz", a kispolgárság ragályos betegségében szenvedő emberek likk-érdekei fűzik a kritikust az íróhoz. — A kritika túl nagy teret enged a félművelt írálóknak, akik csak elképesztik és megsértik a szerzőket, de a világon semmire nem udják őket tanítani".

Gorkij a szovjet írók I. összszövetségi kongresszusán mondotta el ezt az les kommunista bírálatot a fiatal szovjet kritikáról, amely azóta megteremette eszmei alapját, lerázta dogmatizmusát és az alkotó marxizmus módszeével szolgálja az irodalom fejlődését.

A szovjet írók I. összszövetségi kongresszusán tartott beszéd határkő a szovjet irodalom és kritika fejlődésének útján. Gorkij megmutatta a Szovjetnióban épülő szocialista társadalom mérhetetlen erkölcsi fölényét a fasizmus elé haladó, a történelem által pusztulásra ítélt burzsoáziával szemben. Egyúttal megmutatta a polgári irodalom hanyatlását, a fiatal szovjet irodalom előre ívelő útját és megjelölte az utóbbi feladatait. Gorkij tisztában volt azzal, hogy imperialista támadás készül megzavarni a szocialista társadalom békés építő munkáját. A szovjet irodalom egyik fő feladatát a proletár nem-

zetköziséggel összeforrott igazi hazafiság felkeltésében látta. Felszólította az írókat, hogy az alkotó munkát tegyék könyveik főhősévé, vagyis „azt az embert, aki maga is átalakítja a munkát: könnyebbé és termelékenyebbé teszi, művészi fokra emeli". Mélyebben ismerjék meg az új írók a valóságot, az új életet, amely gyökeresen más, mint a régi volt; terjesszék ki a szovjet irodalom témakörét. Hangoztatta, hogy „az irodalom pártirányítását szigorúan meg kell tisztítani mindenféle kispolgári hatástól". Meg kell szüntetni a kritika dogmatizmusát és skolasztikus jellegét, durvaságát és szubjektivizmusát és ki kell fejleszteni az önkritikát. Meg kell szervezni a szovjetirodalmat „egységes egésszé, a szocialista kultúra hatalmas fegyverévé". Ez az egységes egész magában foglalja a párttagokat és pártonkívülieket. A lényegében negatív kritikai realizmus után át kell térni a szocialista realizmusra.

•

Aligha lehet túlbecsülni Gorkij ösztönző hatását a szovjet irodalom, irodalomtudomány és kritika fejlődésére. Gorkij felismerte a felszabadult tömeg művészi alkotó képességeit s minden erejével segítette a tömegből jelentkező munkás és parasztírókat. Feltárta előttük saját fejlődését, szigorúan elemezve hibáit, amelyekkel vétett a valóság és a művészi hitelesség ellen. Példát mutatott a fejlődés belső parancsára, az önkritikára, a szerénységre és önmérsékletre, a pártos szemléletre, a szocialista haza szeretetére. Feltárta a fiatal írók előtt a művészi munka sikerének feltételeit; félretolta az alkotás folyamatának misztikával körített arisztokratikus elképzelését. Megtanította őket a valóság mély megismerésének és a mesterségbeli tudás elsajátításának fontosságára. Széles távlatokat tárt fel előttük, saját ifjúságát szembeállítva a szocializmus építésének hősi napjaival. Egész írói gyakorlatával és elméletével igazolta előttük Lenin szavait: „A művészet a népé, legmélyebb gyökereit a széles dolgozó tömegek sűrűjébe kell lebocsátania. Ezek előtt a tömegek előtt kell érthetőnek és kedvesnek lennie. Ezeknek a tömegeknek érzéseit, gondolkodását és akaratát kell összefognia, őket kell felemelnie. Bennük kell a művészt felébresztenie és kifejlesztenie." A kulturális forradalom megteremtette a kollektív művészetet, amelyről Marx írt, s amelyet Gorkij annyira várt: a nép művészi alkotóerejének közvetlen, magasszínvonalú megnyilatkozását. Rendkívül nagyjelentőségű az az ösztönzés, amelyet Gorkij a fiatal szovjet kritikának és irodalomtudománynak adott. Megtanította a hagyomány megbecsülésére és helyes, kritikai szemléletére. Megállapításai tökéletes összhangban vannak a sztálini korszak irodalmi párthatározataival és azokkal az útmutatásokkal, amelyeket Sztálin személyesen adott egyes szovjet íróknak. Harcolt a kultúrellenes elhajlások ellen, az egészséges szocialista irodalmi élet kialakításáért. Mindig harcolt a dogmák ellen, az ellen is, hogy műveit és nézeteit mások dogmaként elfogadják. A szovjet irodalomelmélet és kritika alkotóan használja fel Gorkij útmutatásait, hiszen sok új kérdés vetődött fel az irodalomban is a Nagy Honvédő Háború alatt (amelyet Gorkij előre látott s látta a győzelmet is) és a kommunizmus nagy építkezéseinek küszöbén. A szocialista realizmus kérdései, amelyeket Gorkij fejtegetett — így például a forradalmi romantika kérdése —, ma is termékeny viták tárgyai, állandó ösztönzést adnak az irodalomelméletnek és a kritikának.

Nem kétséges, hogy fejlődésünknek éppen a mostani szakaszában felbecsülhetetlen értékű ösztönzést adnak íróinknak, kritikusainknak, irodalomtörténészeinknek Gorkij irodalmi tanulmányai. Ezt a megállapítást Révai elvtárs iránymutató tanulmánya, — „Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez" — és a Magyar Dolgozók Pártja második kongresszusán elhangzott felszólalása is igazolja. Révai elvtárs elemzései kulturális forradalmunk kezdeti periódusának lényegében ugyanazokat a hibáit tárják fel, amelyek ellen Gorkij harcolt a szovjet irodalom fejlődésének megfelelő időszakában. Ilyen hibák az önkritika hiánya, az irodalmi pártszerűség elvének megnemértése,

a vulgarizáló tendenciák, az önhittség, a „baloldali túlzások — a hagyományok lebecsülése és türelmetlenség az útitársakkal" szemben — az élet szegényes, sablonos ábrázolása. Íróink igen sokat fognak tanulni Gorkij módszertani útmutatásaiból, hiszen a művészi munka, az új élet ábrázolásának hasonló nehézségeivel kell most megküzdeniük, mint annak idején a szovjet íróknak. Gorkij a mi íróinkban is fokozottan tudatosítani fogja a világtörténelem legnagyobb átalakulását. Akik lemaradnak a fejlődés mögött, megtanulhatják, hogy a remélt „halhatatlanság" helyett kihullnak az idő rostjából. A Bolsevik Párt irodalmi határozatai máris termékenyen hatnak irodalomtudományunkra és kritikánkra. Ezt az ösztönző hatást még jobban elmélyítik majd Gorkij irodalomelméleti és kritikai megállapításai. Kritikánk Gorkij segítségével könnyebben és hamarabb esik át az elkerülhetetlen gyermekbetegségeken; irodalmunk tudományos újjáértékelésében pedig komoly segítséget nyújthat az irodalmi hagyomány marxista elemzése Gorkij tanulmányaiban.

•

Néhány szót a válogatott tanulmányok magyar fordításáról. A fordítások általában sikerültek, jól olvashatók. Nem mehetünk el azonban szó nélkül néhány többé-kevésbbé súlyos hiba mellett, amelyek kellő gondossággal elkerülhetők lettek volna. Magyartalan, pongyola kifejezések: *„jön az eső"* (az orosz „dozsgy igyot" szolgai fordítása; a fordítónak „esik az eső"-vel kellett volna fordítania, és lapalji jegyzetben utalnia az orosz kifejezésre); „gyenge *oldalait*" (oldalát helyett); hibás kép: *öblösen* (!) mosolyog; provincializmusok (amelyek ellen Gorkij harcol!); ragódzik, horpasz (mint jelző), sök (az utóbbi szó éppen azon a lapon fordul elő, amelyen Gorkij megállapítja, hogy „az irodalmárnak oroszul, nem pedig vjatkaiul vagy balahoniul kell írnia"!). Helytelen a köztudatban élő Köpenyeg-et (Gogol elbeszélése, Arany János fordítása) *Kabát*tal felcserélni. Hibás fordítások: *vjatszki* (vjatkai helyett); Lityeraturnaja Ucsoba: *Irodalomtudomány* (Irodalomkutatás, Irodalmi lecke helyett). A magyar olvasó előtt ismeretlen fogalmakat (például: stundista szektáriusok) lapalji jegyzetben meg kellett volna magyarázni. A klasszikus „leiterjakab" sem hiányzik a kötetből: „Porosz Frigyes nagyon találóan mondta: „Mindenki *meneküljön* (!) à sa façon" üdvözüljön helyett). Meg kell jegyezni, hogy csaknem valamennyi felsorolt hiba a legutóbbival együtt Makai Imre tollából ered. Egyik legjobb orosz fordítónknak több szeretettel kellett volna ezt a munkát végeznie.

STOLL BÉLA:

HELTAI GÁSPÁR KÖNYVE A PAZARLÁS ELLEN

A XVI. század közepén jelentős irodalom bontakozott ki hazánkban. Az írók élen jártak az elnyomott nép érdekeinek támogatásában, a haladás kérdéseit sokoldalúan, gazdagon vetették fel. Támogatták a török és német hódítók elleni küzdelmet és segítették a népet a feudális főurak és a katolikus egyház gyűlölt uralma elleni harcában. Különösen a reformáció írói tettek sokat a feudális anarchia elleni küzdelem érdekében. Műveikben megmutatták a földesurak állati kegyetlenségét jobbágyaikkal szemben, lelepleztek — a katolikus papságéval együtt — fényűző, henye életmódjukat. Rámutattak arra, hogy a földesurak és a papság pazarló életmódja a termelőerők pusztulásához vezet. A kor egyik fontos irodalmi alkotásának, „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus"-nak éppen ez utóbbi a központi problémája.

Szerzője, Heltai Gáspár, a mű megírásakor, 1552-ben Kolozsvárott a lutheránus szászok plébánosa és az ottani nyomdának tulajdonosa és legfőbb irányítója volt.

Egyházi pályája a délerdélyi szász városok valamelyikében indult. Az életére vonatkozó első biztos adat tanusága szerint résztvett az 1542 novemberében Brassóban tartott zsinaton, ahol a lutheránus szász egyház Honterus-készítette szabályzatát vitatták meg és fogadták el az összegyült papok és polgárok. A brassói zsinat jelentős esemény volt a szász városok történetében. Itt szentesítették a szász városoknak a haladás elől elzárkózó, reakciós politikáját azzal, hogy az egyházszervezetet megmerevítették és megakadályozták a lutherizmuson túlmenő, radikálisabb vallásfelekezetek elterjedését. Heltai elég jelentős szerepet tölthetett be ezen a zsinaton, mert őt bízták meg azzal, hogy a szabályzatot kivigye Wittenbergbe és megmutassa Luthernek és Melanchtonnak. Ez a következő évben, 1543 elején történt meg. Melanchton — Engels jellemzése szerint „a hektikás nyárspolgári szobatudósok mintaképe" — nagy lelkesedéssel fogadta ezt a „mérsékletre" intő, polgáriasan korlátolt szabályzatot és rögtön ki is nyomatta. Heltaira nagy hatással volt Melanchton. 1566-ban megjelent Fabuláiban „nagy ember"-nek nevezte ezt a megalkuvót, a feudális uraknak behódoló prédikátort.

Hazatérve, Heltai Kolozsvárra került és az ottani lutheránus szászok plébánosa lett. A lutheri szász egyháznak itt ekkor már nagyjából ugyanaz volt a feladata, mint a többi szász városban: elejét venni annak, hogy a plebejusok érdekeit vallásos köntösben kifejező többi protestáns felekezetek elterjedhessenek. Heltai élénk kapcsolatban állott a délerdélyi szászsággal: közösen tárgyalnak egyházi kérdésekről, Nagyszeben városi tanácsa pedig ajándékok küldésével mutatja meg, hogy meg van elégedve Heltai munkálódásával.[1]

Ez a szász egyházakhoz való kötöttség, amely alól csak később és akkor is csak hosszas vívódás után tudott kiszabadulni, mintegy fokmérője Heltai engedményeinek, megalkuvásainak a haladás kérdéseiben. Akkor, amikor a feudális rendről, mint isten megmásíthatatlan akaratáról és rendeléséről, a nemesekről, mint isten földi helytartóiról ír, a szász lutheránus egyház megalkuvó, az uralkodóosztálynak behódoló szólamait hangoztatja.

Heltai azonban nemcsak lutheránus plébános volt, hanem nyomdatulajdonos is. Nyomdájának helyzete más volt, mint a többi magyarországi nyomdáé. A magyarországi nyomdák nagy többsége a főúri vagy városi patronustól függött. A főurak, vagy patricíusok irányítása alatt álló városi tanácsok a céljaiknak leginkább megfelelő ideológia tömeges terjesztése érdekében a nyomdák tevékenységét erősen befolyásolták. Ezt főleg úgy érték el, hogy kezükben tartották a fenntartásukhoz szükséges anyagi eszközöket. Ez a feudális jellegű függés ellentétben állott a nyomda, mint termelőeszköz jellegével, amely ekkor megkövetelte a tulajdonos önálló kezdeményezését, a szabad lehetőségeket. Ezért a magyarországi nyomdák a XVI. században viszonylag elég korlátolt működést fejtettek ki. A délerdélyi szász városok nyomdáinál sem volt más a helyzet. A brassói nyomda sem volt Honterus magántulajdona, hanem működése erősen a városi tanács kegyeitől függött.

Egészen másképp állt azonban a helyzet Kolozsvárott. Az itteni nyomda 1550-ben mint önálló, tőkés vállalkozás született meg, főúri vagy városi mecénástól függetlenül. Később sincs adat arra, hogy a város beleszólt volna

[1] A Heltai életére vonatkozó adatok: Borbély István: Heltai Gáspár. Bp., 1907. és Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. Bp., 1913.
A brassói zsinatról és Honterus szabályzatáról: Zoványi Jenő: A reformáczió Magyarországon 1565-ig. 151—3. l.
Melanchtonról Engels: A német parasztháború. Szikra, 1949. 42. l.
Heltai Melanchtonról: Heltai Gáspár esopusi mesői. RMKtár IV. 129. l.
Heltainak a délerdélyi szászokkal való kapcsolatáról: Czóbel Ernő: Heltai Gáspár Dialógusa a részegségről és tobzódásról. Bp. 1911. 5—6. l.

nyomda ügyeibe. Heltai teljes mértékben rendelkezett vele és fejlett üzleti
zékével úgy irányította a nyomdát, hogy pár éven belül a város legvagyo-
osabb polgárai közé emelkedett.[2]

Mindezt annak köszönhette, hogy nem rekedt meg a szász céhpolgárok
ük körében. Fel tudta ismerni, hogy mint könyvkiadó csak úgy tud ered-
ményesen működni, ha nem a szászok korlátozott igényeit elégíti ki, hanem
ömegekké teszi a könyvet. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy írói
működésében (majd később hitelveiben is) szakított a szászsággal és a szé-
esebb perspektívát mutató magyarnyelvű könyvkiadásra tért át. Könyv-
iadói politikájában ez világosan látszik: eleinte kinyomtat egy pár német-
yelvű könyvet, később azonban főleg magyar- és latinnyelvű munkát ad ki.
z azt mutatja, hogy sokkal tágabb látókörrel rendelkezett, mint az orruk
egyénél tovább nem látó szász céhpolgárok. Első Fabuliájában jól jellemzi
zt a korlátoltságot: „... a Szebeni szósz mondgya vólt, midőn a szép török
ovat dicsérik vólt előtte: Bizony szép és kellemes marha vólna ha ködment
udna csinálni: De nem tud: Mire való ezokáért?"

Heltai nem ezeknek a polgároknak a szemével nézte a világot, hanem
nnak a széles látókörű, feltörő polgárnak a szemével, aki felismeri, hogy
ejlődésének legfőbb akadálya a feudális anarchia. Ezért írói működésében
lesen fellépett a feudális nemesség ellen, lelepleztе bűneiket és ezzel az
lnyomott jobbágyok törekvéseit is kifejezte. Mindez persze ellentétben áll
zzal a kenetes, isten akaratába belenyugvást hirdető plébánosi hanggal,
mely még legélesebb hangú társadalomkritikáiban is lépten-nyomon elő-
ütközik.

Ez az ellentmondások jellemzik az 1532-ben megjelent Dialógust is.
Művével — mint címéből kitűnik — „a részegségnek és tobzódásnak
veszedelmes voltát" akarta bebizonyítani. Az Ajánlásban pontosabban meg-
jelöli, hogy mik azok a bűnök, amelyek ellen művét megírta: „isznak az
emberek, tobzódnak és külemb-külembféle hiába való költséget művelnek".
(A3 a-b.) Heltai igazi szándéka itt derül ki. A pénznek italra, fényűzésre való
elvesztegetése, a „sok hiába való költség" akadályozza a tőke felhalmozását,
a polgárság anyagi fellendülését. Heltai maga is vagyonosodó tőkés volt,
ezért bélyegezte meg a részegséget, tobzódást és fényűzést „iszonyoságos
bűnek"-nek, ezért állnak ezek a bűnök ellentétben „isten parancsaival".

Heltainak ez a főtendenciája jól megvilágítható, ha műve keretét és a
dialógus egész felépítését vesszük szemügyre. A dialógus Antal és Demeter
között folyik le. Antal a józan, mértékletes élet képviselője, Demeter ezzel
szemben részeges, költekező ember, aki a hét napon (és ennek megfelelően
hét fejezeten) keresztül folytatott beszélgetés eredményeképpen javul meg.
Az egyes fejezeteket bevezető beszélgetésekből megtudjuk, hogy Demeter,
bár „elég marha marada atyjától", a sok költekezés miatt teljesen elszegényе-
dett. Az Antal és Demeter közötti beszélgetés csúcspontja, mintegy csattanója
a 7. fejezet bevezető része, ahol Demeter elmondja, hogy teljesen megjavult
és sikerült három forintot megtakarítania.

A hét fejezet közül a legalaposabban a negyediket dolgozta ki Heltai,
amelynek summája, „hogy nemcsak a lélek, a test, a jó hírnév, a jó erköles
és szemérmesség vész el a tobzódás és a részegség miatt, hanem elvész a

[2] V. ö. *Gulyás Pál:* A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.
A Honterus- és Heltai-féle nyomda közötti különbségre utal az a tény, hogy a
brassói kiadványokon csak ennyi szerepel: „Ex Inclyta Transylvania Coronae", „Impres-
sum Coronae" stb., míg a kolozsvári kiadványokon világosan fel van tüntetve: „Nyom-
tattatott Heltai Gáspár Mühellyébe". Ugyanezt látjuk, ha a két nyomdában használt
papiros vízjegyét vizsgáljuk meg. A brassói papír vízjegye Brassó város címere, a kolozs-
vári Heltai monogrammja. (C[aspar] H[elth]). Ez a vízjegy csak 1565-től kezdve
(RMK II. 97.) szerepel; korábban Heltai is brassói papirost volt kénytelen használni.
Hogy saját papírmalmot tudott létesíteni, az anyagi fellendülését is mutatja.

narha is és az emberek elszegényednek miatta, koldússágra és egyób nyavaykára jutnak". Heltai itt bővíti ki legjobban forrását, Franck Sebestyén: Von dem grewlichen laster der trunckenheit c. művét.[3]

Mindenekelőtt az országban uralkodó nagy drágaságot magyarázza meg: „Nagy panaszolkodás vagyon mindenütt a mostani időről, mivel hogy szükség vagyon és minden drága. Ez igy vagyon, mert szükség és drágaság vagyon. De vajjon honnan vagyon ez? Ki imerve, ki amarra vét. De igazán mondom, nem kellene senkire vetnünk, hanem csak a nagy torkosságra és a nagy tobzódásra: mert a sok lakásnak ninesen vége. Ahol kedig untalan sokat költnek, ott sokat kell keresni ismét helyébe." (G6a-b.)

Amikor a mértékletesség példaképéül a régebbi idők embereit állítja, akkor is azt emeli ki, hogy azok milyen gazdagok voltak: „....ezelőtt a mi atyáink, mind nemes, mind közember, mértékletességben éltek, akkor pénzek elég volt, marhájok bőven. Akkor raktak nagy várakat, nagy palotákat, jo házakat: most a fiak e nagy szertelenség miatt még a fedelét sem foldozhatják rajta." (H2a.)

Nagyon jellemző, hogy a néhány bibliai idézet között, melyet Heltai nem Franck könyvéből vesz át, hanem önállóan alkalmaz, szerepel ez is: „Eltávoztasd a tobzódást és ne szoktasd magadat a tobzódásra hogy ne essél a koldusságnak veszedelmébe, mikor elhagy tégedet az erszény és kényszerítettel az uzsorásoktól kölcsön venned. A részeges munkás meg nem gazdagul, és aki a keveset nem kiméli, naponként megfogyatkozik." (H2a—H3a.)

Ezekkel a gondolatokkal Heltai a fejlődés egyik alapvető kérdésében, a termelőerők fejlesztésének kérdésében foglal állást. Ennek egyik döntő eszköze a pazarlással szemben folytatott harc, a tőke felhalmozása érdekében. A kérdés éppen akkor merült fel, amikor a feudális társadalmon belül már megindult a kapitalista termelési mód kialakulása. A kérdést természetesen a városi polgárság vetette fel, „amelyben a termelésnek és a forgalomnak, a művelődésnek, a társadalmi és politikai intézményeknek haladása megtestesült".[4]

Heltai azt is felismerte, hogy a pazarlás bűne elsősorban a hanyatló osztálynak, a nemességnek a bűne, az ő „életmódjuk" a legfőbb akadálya a gazdasági fejlődésnek és a polgárság felemelkedésének. Ez a magyarázata a Dialógusban található nemes-ellenességnek. Ez a nemes-ellenes tendencia megfelelt a kizsákmányolt jobbágyok törekvéseinek is, hiszen a nemesek fényűző életmódja elsősorban őket sujtotta. A polgárságot gátolta gazdasági fejlődésében, de a jobbágyok számára a teljes elnyomorodást jelentette. A polgárság és a jobbágyság érdekei tehát ezen a ponton egybeestek. Innen ered a nemes-gyűlölettel párhuzamos együttérzés az elnyomott néppel és ez a magyarázata annak, hogy Heltai az alapvető társadalmi kérdést — a földesurak és a jobbágyok közötti ellentétet — a dolgozó nép szempontjából tudta ábrázolni. Ezt az ellentétet pl. egyhelyütt igy jellemzi: „Az urnak ő magának is kell, az is ró, vonszon, nyuz, kóbor!. Ha tekinted, tehát a szegénynek csak mezitelen teste, gyermeke és felesége marad, egyéb semmi." (H7a.) A háborúban is elsősorban a szegény nép szenved: A drabantok... „ha pedig egy faluba bemennek, ott hallanál parancsolást a szegény nép házánál: valamit erővel el nem vihetnek, avagy meg nem emészthetnek, azt ellopják és elenyésztik". (L5b.) A nemesség mint teljesen haszontalan, élősdi osztály jelentkezik: A nemes ifjút „lóra ütetik hosszu sarkantyuval, lakásról lakásra mégyen, észik, iszik, tobzódik, marta ördeg: és minden gondviselést a tisztartókra hárit". (L6b.) Kitűnik ezekből az idézetekből, hogy Heltainak, a

[3] Ld. *Waldapfel József:* Heltai Gáspár forrásai. Bp. 1934. Irodalomtörténeti Füzetek 34. sz.
[4] Engels i. m. 142. l.

Heltai a részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltát — a kor ideológiájának megfelelően — elsősorban olyan érvekkel kellett, hogy bebizonyítsa, amelyek az isteni tekintélyen, a biblia tekintélyén alapulnak. Egy olyan műhöz fordult tehát, amelyben a részegségre vonatkozó bibliai idézetek, a részegség veszedelmes voltát igazoló tételek össze voltak gyűjtve. Ilyen volt Franck Sebestyén műve is.

Ugyanakkor Heltai megtalálta Franck könyvében annak a társadalomkritikának az alapjait is, melyet a magyar viszonyoknak megfelelően átdolgozhatott. Lényeges különbség van azonban a két társadalomkritika között. Ezt a különbséget úgy világíthatjuk meg a legjobban, ha bemutatjuk a két írónak a néppel szemben elfoglalt álláspontját.

Mindkét író a lutheristа polgárság írója volt. De kettejük helyzete között döntő különbségek is vannak. Heltai társadalmi helyzete — mint látjuk — nem volt teljesen azonos a konzervatív célpolgárságéval. De ettől függetlenül a magyarországi és németországi „polgári ellenzék" egészében is különbözött egymástól. Franck Sebestyén a nagy vízválasztó, a német parasztháború után írta művét, amikor nyilvánvalóvá lett a polgári ellenzéknek a néptől való féleleme és a nép iránti gyűlölete. Ezt a néppel szemben ellenséges magatartást Franck kifejezésre juttatja művében. A X. fejezetben pl., melynek tárgya az, hogy „a részegségből és tobzódásból jő mind háborúság s mind nyughatatlanság", az első Salamon-idézet után (Heltainál az 15a lapon) Franck a következőt fűzi hozzá: „....das war sey, findt es sich auf der pauren kirchweich wol, wann sie zu vesper zeit den applass ausstheilen, und der wein der nechsten auffrur nit ein klein ursach ist gewesen" (hogy ez igaz [hogy t. i. az erős ital vaddá teszi az embert], jól láthatjuk a parasztok búcsúján, mikor este a bűnbocsánatot kiosztották; és a bor nem kicsiny oka volt a legutóbbi fölkelésnek). Franck itt a német parasztháborúra és azokra a búcsúkra céloz, amelyek jó alkalmat nyujtottak a tömegek forradalmasítására. A parasztháborúban Franck a parasztok iszákosságának következményét látja, tehát a parasztok bűnéül rója fel a részegeskedést. Heltai ezt a részt és a többit is, ahol Franck a parasztok részegeskedéséről beszél, elhagyja, vagy megváltoztatja. Így pl. Franck a XI. fejezetben a mértékletesség javallására azt a közmondást hozza fel, amely a polgári képmutatás jellemző példája: „Az éhség pedig igen jó szakács: Mert az éh gyomornak a legalábbvaló kenyér is mézes pogácsa: És úgy örül a víznek, mint a bornak." (Heltai fordításában az 16b. lapon.) Franck a néppel szembenálló polgár képmutató módján teszi hozzá: „...darumb ich nit sihe, das die herren besser leben haben dann die pauren... Weil nun dem paurn sein muss so wol schmeckt als dem herren sein Forchenn und vogel, ist ein gleich leben auff erden." (Ezért nem látom, hogy az urak jobban élnének, mint a parasztok... Mivel a parasztnak éppúgy ízlik a főzelék, mint az úrnak a pisztráng és a madár, egyenlő élet van a földön.) Heltai ezzel szemben a közmondást nem az osztályellentétek elkenésére, az uralkodóosztályok esetleg furdaló lelkiismeretének elaltatására használja fel, hanem a nemesek haszontalan, élősdi voltának bebizonyítására: „...mikor az ember dolgozik, úgy ehetik jó izüen. Nem hallottade valaha a nemesektől és az egyéb hivolkodóktól, mint panaszolkodnak, akár mely jó étel legyen előttek, mondván. Kár hogy nem ehetem e jó ételkbe: tudgya veszél mi lelt, hogy nem kell ennem etc. DEM. Gyakorta hallottam: De látode, nem tudtam akkor az okát, miért nem ehetnek. ANT. Az az oka, kit mondottam: Miért hogy semmi munkát nem tesznek, nem éheznek." (L6a—b.)

Waldapfel József túlértékelte Franck haladó voltát, amikor ezt írta róla: „...a nép sanyarú sorsát sokkal fájóbban érezte Lutheréknél."[7] Ellenkezőleg, Francknak a néppel szemben elfoglalt álláspontja a lutheri állás-

[7] I. m. 21. l.

A - 180

putnak felelt meg és Heltai a hazai viszonyok hatása alatt adott más hang-
lyt ezeknek a részeknek.

Egyébként Franck elég éles hangot üt meg a polgárság fényűzésével
emben, sőt nemcsak a felesleges költekezést ítéli el, hanem a pénz iránti
ohóságot és magát a pénzszerzést is. Waldapfel József megemlíti tanulmá-
ában, hogy Heltai „a mások fényűzéséből meggazdagodó kereskedők
pellengérezését elhagyja." Ezen túlmenőleg Francknak az ilyen általános-
gokban mozgó kárhoztató megjegyzéseit, mint „da stelt man nach gelt,
ie man mag", „gelt regiert die welt", Heltai mindenütt mellőzi. A pénz-
ujtést elítélő hang ugyanis ellentétben volt a Dialógusnak azzal a tenden-
ájával, hogy elősegítse a polgárok meggazdagodását. Annál erősebben húzza
á viszont azt a Francknál is meglévő gondolatot, hogy a polgárok fény-
ése a nemesi életmód utánzásából származik. A fényűzéssel „egyik ugyan
i a másikat: a pór a városbélit, *a városbéli a nemest*, a nemes a zászlós
et." (G7b.)

Heltainak a nemesek ellen irányuló kritikája is sok ponton megegyezik
ranckéval. Így Franck gondolatmenetén alapulnak a H8b. lapon elmondot-
k, ahol arról van szó, hogy nem a nemesi cím tesz valakit nemessé, hanem
. hogyan bánik „alattvalóival", a jobbágyokkal. Heltai azonban nem elég-
ik meg ennyivel, hanem hozzáfűz egy önálló részletet a nemesek műveletlen-
ségéről, sőt a nemes-ellenes tendenciát még külön kiélezi azzal, hogy meg-
gyzi: „....ha valaki a nemesek közül ezt hallaná: Vaj mint haragodnejék
ötte: Talam a székbe idézne érötte." (I1a—12b.) Egy másik ilyen betoldott
szlet, ahol a törvénykezés igazságtalanságáról van szó (H6a—H7b.), szin-
n Franck egyes gondolatain alapszik, csakhogy Heltai sokkal élesebben,
ukrétabban fogalmaz, sokkal részletesebben, mint forrása. Franck ezen a
lyen a részeges fejedelmekről beszél, akik tanácsosaikra bízzák a kormány-
st. A tanácsosok visszaélnek helyzetükkel és az alattvalókat megzsarolják.
eltai is a „részeges és tobzódó fejedelmekről és birákról" kezd beszélni, de
nácsosok helyett már tisztartót, alattvaló helyett jobbágyot emleget.

Heltai stílusa is éppen ezeken a betoldott helyeken a legerőteljesebb.
em véletlen, hogy Szabó Károly, aki még nem ismerte a Dialógus forrását,
két legterjedelmesebb eredeti részletet közölte a Vasárnapi Ujság 1868. év-
lyamában: ezek művészileg is a legsikerültebb részek. Kitűnik ebből, hogy
eltai írói tehetsége a magyar társadalmi valóság ábrázolása közben fejlő-
ött ki, még akkor is, ha valamennyi műve id genből való átültetés, fordítás.

Stílusának legszembeötlőbb sajátsága, hogy szereplőit folyton beszél-
ti. Azért alakította át Franck művét dialógussá, hogy a két szereplő, Antal
Demeter párbeszédével közvetlenebbé, szemléltetőbbé tegye a Francknál
kszor elvont, skolasztikus fejtegetéseket. De egyébként is ahol embereket
rázol, legszívesebben saját szavukkal jellemzi őket. Jól láthatjuk ezt annál
résznél, ahol kipellengérezi a nemesek fejedelemválasztását, a városbeliek
róválasztását és a falubeliek plébánosválasztását. (F2a—F7a.) Az egész ösz-
efüggésből kiderül, hogy a „falubeliek" itt azok a gazdagparasztok, akik a
özségi igazgatást és így a plébánosválasztást is a kezükben tartották. Heltai
ásművészetének jellemzésére hadd mutassuk be, hogyan jellemzi a mai kulá-
ok 16. századbeli elődjeit: „....egybe gyülnek, és mikor jól laktak immár,
ogy a sok kolbásznak büze, a fokhagyma és a bornak szaga által verte fejé-
t, akkor elkezdik nagy móddal a plébános választást: Jó komáim, kit
álasszunk plébánossá?"

Annak ellenére, hogy Heltai a földesurak és jobbágyok közötti ellentétet
nyegében helyesen ábrázolta, forradalmi következtetéseket nem vont le
lőle. A polgárság — fejlődésének ezen a fokán — még nem gondolhatott a
udális társadalmi rendszer megdöntésére. Legfeljebb olyan politikai rendre
rekedett, amely a feudalizmuson belül nagyobb lehetőséget biztosít gazda-

igi fejlődésének a feudális anarchia visszaszorításával. Ezt a feladatot a közontosított monarchia végezhette el. Ezzel a törekvéssel kapcsolatos — mint zóbel Ernő kimutatta — a Dialógus ajánlása. Heltai ekkor „az Izabella isszahívására szervezkedő nemzeti pártnak vezető embereivel összeköttetésen volt."[8] Kendi Antal, akinek Heltai a Dialógust ajánlja, szintén ehhez a árthoz tartozott, mely Izabella uralmától a Ferdinánd megszállását követő irzavar és anarchia megszüntetését remélte.

Törekvés a „rend" felé a feudális anarchiával szemben: ez a tendenciája a ialógus más helyein is észrevehető. Így pl. amikor arról van szó, hogy a bor z ember elméjét elhomályosítja. Heltai megjegyzi: „Mikor kedig egy rszágba avagy egy városba biró avagy fejedelem nincs, ott minden rendtarás nélkül való dolog vagyon." (L4a—b.) Ez a törekvés érezhető abban a már mlített hosszabb önálló részletben, ahol Heltai a választásokról szól. Egy másik helyen Heltai megjegyzi: „...a Fejedelmek, Nemesek, Birák... itt e ilden az Ur Istennek heltartói." Feladatuk „az ő alattak valoknak igyeket szta esszel és jó tanácsal forgatni." (H8a—b.)

A „rend és békesség" hangoztatása azonban nemcsak a földesurak garázálkodásai ellen szólt, hanem a számban egyre növekvő városi plebejus-tömeek ellen is. Akkor, amikor Heltai a rendet a meglévő feudális társadalmi endszeren belül akarta elérni, amikor később Fabuláiban a rendbontókat lesen élítélte, a plebejusok forradalmi magatartását akarta leszerelni, akik agy számban éltek akkor Kolozsvárott és sok gondot okoztak a városi anácsnak. Így éppen a Dialógus megjelenését megelőző évben, 1551-ben törint egy nagyobbarányú plebejus-megmozdulás, amikor Erdély átmenetileg erdinánd kezére került és az átadással járó zavaros állapotok a város plebeus-elemeinek a felkelésére adtak alkalmat. A nép dühe elsősorban a városan élő szerzetesek ellen irányult. Betörtek a barátok zárdáiba, a berendezést pusztították, a szerzeteseket elűzték. Ferdinánd szigorú utasítást küldött a árosi tanácshoz, hogy a barátokat engedjék vissza rendházaikba és az okott károkat térítsék meg. A tanács készséggel fékezte meg a „lázadó" elemeet és teljesítette a király parancsát.[9] Később ezek a mozgalmak megtalálták nekik megfelelő vallásos ideológiát: a szakramentarizmust, majd az antitrinitarizmust. Valószínű azonban, hogy a szakramentárius irány már ekkor lentkezett. Ezt látszik bizonyítani az a tény, hogy a Dialógus végén Demeer az úrvacsoráról akar hallani. Dogmatikailag a szakramentarizmus főleg úrvacsora kérdésében hirdetett új tanokat.

A polgárok jól tudták, hogy a plebejusok mozgalma ugyanolyan erővel lenük is irányulhat. Heltainak, mint minden vagyonos polgárunak fölöttébb ellemetlenek voltak az ilyen zavargások, hiszen megakadályozták „békés" agyongyüjtő tevékenységében. Ezért hirdetett megalkuvást, ezért ítélte el a ndbontást és hirdette azt, hogy mindenki elégedjék meg azzal, amije van.

A Dialógus egészét értékelve azonban megállapíthatjuk, hogy ezek a ónások nem a legjelentősebbek. Sokkal fontosabb számunkra az, ami benne aladó és előremutató: a feudális uralkodóosztály éles kritikája, leleplezése nak a fényűző, tékozló életmódnak, amely egyik legfőbb akadálya volt a rmelőerők fejlődésének. Heltai egyre közelebb került élete további során a éphez. Ezt tükrözik vallásváltoztatásai: végül a plebejus érdekeket leginkább ifejező antitrinitarizmusig jutott el. Irodalmi alkotásai is egyre haladóbbak ttek. A Dialógusban — első írói kísérletében — már megtaláljuk arra a Heltira jellemző vonásokat, aki megírta a nemes emberről és az ördögről szóló abulát és a harcosan antiklerikális Hálót.

[8] I. m. 7. l.

[9] *Jakab Elek:* Kolozsvár története II. 70. l.

SZE TAMÁS:

A KURUC KÖLTÉSZET PROBLÉMÁI

Előadásomnak már a címe is elárulja, hogy nem a kuruc költészet nagy problémájára felel, hanem a kutatás során felvetődött egyes kérdéseket veszi számon. Bizonyára sokkal több megvitatásra és megoldásra váró kérdése van a régi magyar irodalom e fontos részletének, mint amiről most szó fog esni. Mégsem volt felesleges a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak az a döntése, hogy a kuruc költészet problémáit már most — a kutatás e kezdeti stádiumában is — éppen a további kutatás érdekében vigyük a közönség elé, mert a kérdések megvitatása, új kérdések, új szempontok felvetése hasznos támogatást fog nyujtani a további munka számára.

I. A kuruc költészetről csak akkor beszélhetünk, ha már megmondottuk: mi a kuruckor, mikor kezdődik és mikor ér véget?

Bár a kuruckorra vonatkozó ismereteink elég fogyatékosak — jóformán csak a felszínén, az események külső rendjében tudunk tájékozódni — s a kurucság fogalmát sem tudjuk mindnyájunk számára megnyugtató módon meghatározni, mégsem szabad irodalomtörténeti előadásunkat hosszú történeti bevezetéssel terhelni. Meg kell elégednünk azzal, hogy nagy vonásokban felvázoljuk a kurucság történetéből azt, ami okvetlenül szükséges költészetének megértéséhez.

Ha a kuruckort a szorosan összetartozó események rendjével mérjük, kuruckor az a negyven esztendő, mely 1672-től 1711-ig az első kuruc támadástól a szatmári békéig terjed. Mikor azonban a kurucság irodalmi termését vesszük számba, kissé tágítani kell ezeken a határokon.

Mindjárt az eredet kérdésénél is. A kurucság Zrinyit tekintette szellemi ősének, s nem is ok nélkül: az első kurucok Zrinyi utolsó politikai gondolatait mondották ki és próbálták megvalósítani, mikor szabadságharcot kezdtek a kíméletlen bécsi abszolutizmus ellen. A kuruc költészet első hangjai a Zrinyit siratók énekekben csendülnek fel.

A kurucvilágot elindító nagy esemény a Wesselényi-féle összeesküvés. Ez a hóhérbárd alatt elvérző főúri kísérlet ürügyet szolgáltatott a bécsi udvarnak arra, hogy abszolutisztikus törekvéseit most már a fegyveres erőszak eszközével is érvényesítse, s lesujtson — a megtorlás jogcímén — azokra, akik útjába állottak: a Wesselényi-összeesküvés társadalmi bázisát alkotó protestáns középnemességre. Az első kurucok a verbosszú elől a Partiumba futó nemesek: ők alakítják ki az új, törökbarát, németellenes magyar politikát. Nemzeti sérelmeket panaszló, németgyűlölettel telítődő verseik a kuruc költészet első termékei. Keserű, hontalanságukat s a haza diesőséges multját siratő szép énekeik először ütik meg a kuruc költészetben oly sokszor feltörő fájdalom és az elnyomók iránt érzett szenvedélyes gyűlölet hangját.

E nagy középnemesi nemzedék nyerte meg a nemzeti függetlenség kivívására szövetséges társul a magyar jobbágyságot, midőn 1672-ben jobbágysorból való felszabadulást ígért a fegyvertkötő szegénységnek. Így jelennek meg a történelem színén az első kuruc jobbágyok: a szétzüllő végvári katonákból és az elnyomás elől erdőbe futó parasztokból toborzódó szegénylegények, akikre még nagy feladat vár a kurucság történetében. Ki ne ismerné őket a Buga Jakab híres énekéből?

A kurucvilág történetének két nagy szakasza van. Az első a törökre épül Thököly Imre vezérletével, s a török bukásával ér véget. Thököly hadinépét minden történeti studiumnál jobban megmutatja a *Thököly haditanácsa*, ez a félig még Tinódira emlékeztető, de mondanivalójában már egészen a kuruckort tükröztető ének. A kuruckor másik szakasza II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. A két nagy hullám között jó másfél évtizedes szakadék áll, ez a népi kurucság ideje a kurucvilág történetében. A Thököly kezéből kihulló kuruc zászlót a szegénylegények emelik fel és adják át Rákóczinak.

A kuruckorban a társadalom vallásos szemléletű. A katholikusok és a protestánsok világnézeti és érdekharca azonban politikai tendenciák szolgálatában áll, s még az eszkathológikus váradalmak mögött is politikai aspirációk húzódnak meg. A protestáns jeremiád akkor is politikai magatartást fejez ki, mikor egyetlen szó sem esik benne politikáról, s ezért legjellegzetesebb darabjait nem is lehet kiszakítani a kuruc költészet köréből. A vallási költészet másik fajtája, a zsoltározó líra, átszívódik a kuruc költészet jellegzetes műfajába: a bujdosódalba. Maga a műfaj is biblikus eredetű, s összefonódva egy humanista gyökerű helyzetdal-fajtával, lassan telik meg nemzeti tartalommal, amint ezt az *Őszi harmat után* genezis-történetén is látjuk. Sokszor szinte lehetetlen eldöntenünk: szerelmi énekkel, katonakesergővel, vagy zsoltározással van-e dolgunk. S mit szóljunk azokhoz a zsoltárparafrázisokhoz, melyeket csak azért nem vethetünk ki a kuruc költészet köréből, mert némelyiket a hagyomány, s néha egy-egy kutató is Rákóczi szerzeményének tartja?

A másik szintén nyitvalevő nagy kérdése a kuruc költészetnek, hogy miként viszonylik fejlődés rendjében a megelőző kor költészetéhez? Ha ezt a kérdést már megoldottuk volna, bizonyára a történeti jegyeket nem hordozó költemények jó részét, a szerelmi és a vallásos költészet körébe tartozó verseket is be tudnánk állítani a fejlődés rendjébe. Ma még igen kevés ismeretünk van arról, hogy milyen fejlődési állomásokon áthaladva jutott el kéziratos költészetünk a kuruc költészetben való kivirágzásához. Mik azok a formai és tartalmi elemek, amelyek a régiből származtak át s mi az új? Elgondolkoztató, hogy egy Zrínyit sirató, török ellen izgató vers (*Keserv Zrínyi Miklós halálán*) egyes strófái a maguk egészében átkerültek a több változatból ismeretes Rákóczi korabeli *Koroncói harcról való gyászének*-be. A két igen jellemző sora is:

De ha az magyarban négy vagyon egy nyomban,
Tíz is találkozik ott az elbontasban!

Mennyire igaza van Erdélyi Pálnak: A kuruc költészetet a vele foglalkozó irodalom „elfelejtette a fejlődés rendjébe beállítani".

De hát volt-e rá módja? Nem is lehetett, mert a kuruc korban keletkezett kéziratos költészetünket senki sem gyüjtötte olyan el nem fáradó buzgósággal és olyan teljességre törekvő alapossággal, mint Thaly Kálmán. Thalynak kétségbevonhatatlan érdeme, hogy a történetírás figyelmét ráirányította a kuruckorra, néki köszönhetjük a kuruckköltészet fogalmát és anyaga jelentős részének összegyüjtését is. A kutatás még ma is — a kuruc költészet termésének nagy fele részében — Thaly kiadványaira, a *Vitézi Énekek* és az *Adalékok* kötetére, meg a *Tanulmányok*-ban található versgyüjtemenyre van utalva.

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy kéziratos költészetünk fejlődését csak kétségtelen hitelességű szövegek birtokában lehetett volna megállapítani. Thaly szövegei azonban — ezt már kortársai is észrevették — nem hordozták magukban a hitelesség minden jegyét. Thaly ártott is annyit a kuruckor és a kuruc költészet megismerésének, mint amennyit használt. Értékes forráspublikációkat adott ki pontatlanul, zavaros és csak adataikban használható irodalomtörténeti munkákat írt, s roppant munkásságot fejtett ki egy rajongó nacionalizmusával és szűklátókörűségével a Rákóczi-kor glórifikálása érdekében. A társadalmi valóság és történeti hűség iránt nem volt érzéke. Öreg napjainak kortársa, Ady Endre, verseiben többet mutatott meg költői intuicióval a Rákóczi-kor társadalmából, mint Thaly valamennyi munkájában. Thaly szövegei alapján kutatni a kuruc költészet előzményei után reménytelen vállalkozás lett volna.

III. Elérkeztünk a kuruc költészettel foglalkozó irodalomtörténeti kutatás nagy problémájához: a kuruc versek hitelességének kérdéséhez, mely még ma sem teljesen lezárt kérdése a kuruc költészettel foglalkozó kutatásnak.

A kuruc költészetet az irodalomtudomány abban a formájában, amint Thaly gyűjteményeiből megismerte, egészen Riedl Frigyes híres tanulmányának megjelenéséig, úgy tekintette, mint valami magában álló, rendkívüli irodalmi jelenséget, melyet egy rendkívüli kor rendkívüli szellemi energiája vetett fel, hasonlóan azokhoz a hegyekhez, amiket a földrengés dob fel a tenger színére. Körüljárták, megcsodálták és nem értették. Nem is érthették meg benne azt, ami hitelesen kuruc, mert figyelmük arra irányult, amire irányították: egy romantikus színekben csillogó kurucvilágra. A Thaly-teremtette kurucvilágot jóformán mindenki — Gyulai, Láncz Gyulát s még néhány reális látású kortársát kivéve — valóságos kurucságnak fogadta el és Ferenczi Zoltán egy félénken megfogalmazott mondatát (1880) nem számítva, egyetlen kuruc vers hitelességében sem kételkedett senki s még Gyulai Pál is csak szövegközlési módja s vers kontaminációi ellen emelt kifogást.

A vitássá tett kuruc balladákat is tartalmazó *Adalékok* 1872-ben jelent meg; Thaly gondolatában ünnepi kiadványnak szánta az első kuruc támadás kétszáz esztendős fordulójára. Kevés könyvnek volt akkora hatása irodalmunkban, mint ennek a kiadványnak: megteremtette a kuruckultuszt és megújította az irodalomtörténetet a kuruc költészet fogalmával.

Elég jól rekonstruálni lehet az *Adalékok* kiadásának és a balladák létrejöttének körülményeit. Thalyt, *a költőt*, érdekelte a népköltészet, lelkesítette Erdélyi és Kriza példája, s figyelmét korán felkeltették a kuruc okmányok között felbukkanó verses szövegek. Szertejárván az országban, kéziratos verseskönyveket nyomtak kezébe és régi, szájhagyományként élő verstöredékek csapódtak a füléhez. Ilyen indítékok hatása alatt elhatározta egy nagy, három kötetre terjedő gyűjtemény kibocsátását: első részében „az ó-magyar vitézi és történeti énekek és régiebb dalok", második részében „kuruczvilági énekek", a harmadikban pedig a 18. század kéziratos költészetének termékei kerültek volna a közönség elé. Nagy tervének csak két első részletét valósította meg. Jórészt azért nem került sor a harmadikra, mert a 18. századi énekek javát már előre kiadta sorozatának első darabjában, az 1864-ben megjelent *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* című nagy gyűjteményében. Ebből „készakarva kizárt minden a kuruczvilágra vonatkozó vitézi és történeti dalt". A *Vitézi Énekek*-et a közönség s részben a kritika is szívesen fogadta, s nagy várakozással tekintett „a kuruczvilági énekek" elé. A várakozást Thaly maga is fokozta: éltető eleme volt a nyilvánosság, szeretett önmagáról és terveiről beszélni, nem mindennapi öntudat és hiúság élt benne, így egyre növekvő váradalmat keltett a *Kuruczvilági költők tára* iránt — ez volt az Adalékok eredeti címe —, melyet ki kellett elégítenie. Anyaga azonban nehezen gyűlt, bár „hévvel és eréllyel" igyekezett gyarapítani. Kutatása nem volt széleskörű, rendszeresen csak a budapesti közgyűjteményeket vizsgálta át, s amit még levéltári kutatásai során talált, azzal gyarapította gyűjteményét. 1862-ben hírlapi felhívást intézett a közönséghez, de ennek sem lett nagyobb eredménye. Nem szabad komolyan vennünk tehát a *Vitézi Énekek* előszavának ama bejelentését, hogy „immár összesen 60—70 különféle kuruczvilági ének várja fiókjában a kiadást" és „az erre alkalmas időviszonyokat", mert az *Adalékok* verseiről készített statisztika ellent mond ennek. Az *Adalékok* két kötete 127 (43 + 84) költeményt és két prózai művet tartalmaz. Szedjük csak ki ezek közül a Thaly szerzeményének bizonyult 9 verset, ugyancsak kivehetjük a műköltők (Kohári István 13. Palocsay György 6. Petrőczy Kata Szidónia 1, Gyöngyösy István 1, Mikes 2, Pálóczi Horváth Ádám 1) 24 költeményét, valamint az egyes verseknek — sokszor csak egy-két szóban különböző — variánsait, 19 szöveget a két prózai szöveggel egyetemben, s a versek száma már is 75-re csökken. Ezek közül 19 költemény már korábban megjelent különböző helyeken. Thaly gyűjtése tehát mindössze 56 vers. Egy azonban hamisítványnak bizonyult, 3 pedig vitás hitelességű szájhagyomány alapján közölt töredék, illetve szövegkiegészítése, 1 pedig zászlófelirat. A fennmaradó 51 vers túlnyomó része két kódex-

ól való: 19 a Szenesey-énekeskönyvből, 10 az Bocskor-teléből, tehát valójában sak 22 olyan vers van az *Adalékokban*, mely más forrásokból került össze: ponyvanyomtatványból, 20 pedig énekeskönyvekből és levéltárakból. Thaly zzel az eredménnyel nem volt megelégedve, pedig 12 esztendei kutatás után jabb leletekre már nem számított, s abban a meggyőződésben élt, hogy a fenn maradt verseket az elérhető teljességig összeszedte. Bizonyára tűnődött azon, ogy érdemes-e a világ elé lépni ezzel az anyaggal? Szilágyi Sándorral és Salamon Ferenccel a nyilvánosság előtt lefolyt ízetlen vitája során megint felvetődött a kiadásra váró kuruc versek dolga. Talán még ellenfelei sem kételkedtek abban, hogy sok költői szépségű és történeti forrásértékű *kuruc* vers van birtokában, pedig valójában mindössze 17 olyan versszövege és 4 olyan töredéke volt, amelyeket kapcsolatba lehetett hozni a kurucvilág eseményeivel, a többi nem volt jellegzetesen kuruc. A Szenesey-kódexből inkább jeremiádokat, Bocskor-kódexből pedig időhöz nehezen rögzíthető bujdosó-énekeket kapott, a szükség is kényszerítette rá „a kurucvilági énekek" számának szaporítására.

Termékeny lírikus volt, négy esztendő alatt öt verseskötettel lépett a nyilvánosság elé. Jó tíz évvel az *Adalékok* kiadása előtt már írt „ódon modorban" kuruc tárgyú költeményeket: *Thököly bujdosói* című verset „énekli egy hegedős II. Rákóczi Ferenc táborában". *Petőczy István bujdosó éneke* pedig így végződik: „Jó Petőczy István, — Magát siratozván — Szörző Törökországban". Archaizáló versei jóval az átlagon felülliek. A kuruc balladák szerzését Riedl Thaly archaizáló hajlamával és a kuruckor iránt táplált rajongásával magyarázza, mi arra szeretnénk rámutatni, hogy nem csak a „rajongás szülte a nyelvelen ballada-utánzatokat", hanem a szükség is, s a balladákkal nem csupán „a kuruc szabadsághare nagy emlékét akarta glóriába vonni", de a magyar veszélyben lévő, s az említett vita során jóeskán megtépázott tekintelyét is védelmezni.

Először a kuruc korból szájhagyomány útján fennmaradt versfoszlányok átköltésével és kiegészítésével próbálkozott. A *Vitézi Énekek* egyik jegyzetéből megállapítható, hogy a *Te vagy a legény Tyukodi pajtás* kezdetű kuruc tábori dal már 1865 előtt készen volt. Az átköltések sikerén felbuzdulva fogott hozzá balladáihoz. Óvatosan járt el, a versek hatását barátain próbálta ki, s mikor baráti köre az előtte felolvasott költeményeket eredeti kuruckori alkotásoknak fogadta el, Thaly aggodalom nélkül szerkesztette archaizáló történeti énekeit az eredeti kuruc költemények közé. Vakmerő cselekedet volt, a siker azonban megnyugtatta Thaly fel-feltámadó nyugtalanságát.

A Thaly-szerzette és a még mindig vitás kuruc verseket vizsgálva, mindig tekintetbe kell vennünk, hogy versgyűjtő munkássága történetírói pályafutásának első évtizedeire esik: 25 éves, mikor kiadja a *Vitézi Énekeket*, 32 az *Adalékok* megjelenésekor. Nagy forrás-publikáló tevékenységének még csak a kezdetén volt: az *Archivum Rákocziánum* első kötete csak az *Adalékok* megjelentetését követő évben látott napvilágot, tehát a kuruckorra vonatkozó ismeretei ekkor még elég hiányosak voltak. Ismeretei bővülése során később maga is észrevette a balladáiban vázolt történeti helyzet és az egyes adatok hibás voltát, rájött, hogy éppen abban számította el magát, amire legjobban vigyázott: a történeti hitelesség dolgában. Említsünk meg egy igen jellemző példát. Thaly az *Esztergom megvételéről* szóló énekben roppant gondossággal szedegette egybe a történeti adatokat, s nagyon vigyázott arra, hogy adatokkal minél jobban hitelesítse a verset. De éppen ezért esett meg a baj: talált egy jegyzéket az Esztergomban zsákmányolt mundérok kiosztásáról, ezekből Esze Tamás hajdúi is kaptak. Thaly azt következtette, hogy nyilván azért részesültek az ostromon nyert hadizsákmányból, mert ők is ott voltak Esztergom vívásánál. Esze Tamás nevét bele is szerkesztette a költemény seregszemléjébe. 1875-ben, három évvel az ének megjelenése után, eszmélt rá a lesújtó valóságra: Esztergom ostroma idején Esze Tamás ezredе az utolsó szál emberig odahaza

olt Beregben. Nincs igaza tehát Riedlnek: Esze Tamás neve nem azért került versbe, mert az ezredes-kapitány kedvelt hőse volt Thalynak; a történetíró Thaly a költő Thalynak meg nem engedett volna semmi pontatlanságot. Thaly kmánymásolataiból többnyire jól megállapítható, mit honnan vett a balladák örténeti hátterének megalkotásához, éppen ezért keletkezési körülményeik elderítésére a forráskutató-módszer a legalkalmasabb. Célravezetőbb, mint az általában alkalmazott nyelvészeti, melynek gyakran megvan az a hibája, ogy nem az egykori kuruc szövegeket vizsgálja, mikor analógiákat keres. Thaly rossz lelkiismeretére vall, hogy élete főművét, a Beresényi-család történetét, mely a Rákóczi-kor történetévé szélesült, abbahagyta, mikor Esztergom stromához ért, mert történeti tárgyismerete már régen meghaladta azt a szint, melyen a ballada szerzésekor állott, s bár Beresényi nem volt ott Esztergom alatt, mégis szembe kellett volna néznie azzal a kínos kérdéssel, hogy a vers feltételezett szerzője: „egy igaz magyarfi", miként követhetett el szemtanú létére nyilvánvaló történethamisítást.

Perdöntő bizonyítékok ellenére Thalynak *még ma* is van egy hívő tábora, mely védi a balladák eredetiségét, ha nem is az *Adalékok* szövege szerint, anem feltételezve egy általa feljegyzett vagy feltalált összöveget, melyet ő sak átsimított, legfeljebb kiegészített. Meglepő, milyen sokan hisznek, kitűnő zakemberek is, ebben a feltevésben. A védelem három főérvet hoz fel Thaly ellett:

a) Az első érv erkölcsi természetu: Thaly jellemével nem férhetett össze amisítás. Ha ezt az érvet világosabban fogalmazzuk meg, akkor Thaly tudonányos megbízhatóságának kérdésével állunk szemben. Vizsgáljuk meg ezt gy olyan területen, mely nem érintkezik az irodalomával, mondjuk, a kuruc konografia tekintetében. A magam kutatási területén maradva, hadd hivatkozassam megint egy Esze Tamást érintő példára: Thaly 1868-ban, tehát a *Vitézi Énekek* és az *Adalékok* megjelenése közötti időben, arcképekkel ékesített cikkorozatot közölt a Vasárnapi Ujságban, s szüksége volt Esze Tamás arcképére s. A brigadérosnak nem maradt fenn arcmása, ezen a hiányon azonban Thaly udott segíteni. Rákóczi hét armálisa közül egyetlenegy eredetiről tudunk, az Esze Tamáséról. Címerképében egy marcona kuruc talpas áll „harci vágytól gő ábrázattal", ezt fényképeztette ki a nagyapám kezénél lévő armálisból, s rről rajzoltatta meg Esze Tamás „egykorú képét". Ez a eselekedete azonban, ikáresak az *Esztergom megvételéről* szerzett ének, megbosszulta magát. Thaly gész pályafutása alatt kutatta a Rákóczi-armálisokat, de csak másolatokat és ogalmazványokat talált: három cikket is írt R. nemesítéseiről, de az egyetlen eredetiről, a művészi és heraldikai tekintetben is jelentős Esze-armálisról allgatnia kellett és hallgatott is. Vayer Lajos figyelmeztetett arra, hogy a közismert Bottyán-arckép is ilyen Thaly-alkotta fikció. A kutatás más területéről is hozhatnék fel hasonló példát, de talán ez az egy is elégséges arra, hogy ellő értékére szállítsuk le a Thaly megbízhatóságáról hangoztatott nézeteket.

b) Híveinek egy másik érve a kuruc balladák rendkívüli esztétikai értékét emeli ki: egy harmadrangú költő ilyen verseket nem szerezhetett. „A kételkedők — mondják — a kuruc költészet mitoszát akarták szétoszlatni, s nem vették észre, hogy ugyanakkor lélektani és irodalmi szempontból tarthatatlan mitoszt fontak Thaly köré. Nem lehet elhinni azt, hogy Thaly sekélyes költészete a sajátjának nem vallott versekben rendkívüli költői magasságba emelkedett." Ebben a kérdésben én Király György véleménye felé hajlok: „E balladák eddig csak azért tüntek föl szemünkben abszolút becsűeknek, mert visszavetítettük őket a multba. Ha valóban utánzatok, melyek már Arany és Petőfi verstechnikájának nyomait árulják el, akkor értékük nagyon relativ, mint minden utánzaté, még a legsikerültebbé is." Thaly kuruc versei valóban szép és hangulatosak, különösen azok számára, akik a valóságos kuruckort nem ismerik, de van nem egy kétségtelen hitelességű kuruc ének, mely szebb és értékesebb bármelyik Thaly-balladánál. Gyulai Pál is a valóságos kuruc ver-

sekben látta a kuruc költészet igazi értékeit, pedig ő még nem kételkedett a többi hitelességében és a balladákat csak „említésre méltó csinos énekeknek" minősítette. Thaly kurucos versei közül egy-kettőt még bátran felvehetett volna az *Adalékok*-ba.

c) Következik a védelem amaz érve, hogy Thaly költeményei szájhagyomány útján öröklődött, módosult és torzult, de eredetük szerint egykori szöveghagyományok átírásai, kiegészítései vagy kontaminációi. E kérdés felvetése jogosult: Thalynak valóban van négy olyan darabja az *Adalékok*-ban, amelyeket a szövegkritika szét tudott bontani alkotórészeire, az eredeti sorokat elkülönítve az összekötő és kiegészítő szövegtől. Ezek az énekek: *a Kuruc tábori dal*, *Rákóczi búcsúja*, az *Őszi harmat után* és a *Most jöttem Erdélyből* kezdetű ének. Az utóbbiról, de csak erről, maga is megvallja, hogy kontaminációs vers: „Több ódon följegyzésből, melyekben némely strófái össze valának zavarva, sikerült így egybeállítanunk vagy mint hisszük: az eredetire visszavinnünk." A most említettek azonban nem fordulnak elő a Riedl kifogásolta versek között, azoknak egyetlen sorát sem lehet visszavinni a régiségbe, mert azok nem töredékes sorokon, hanem töredékesen ismert történeti adatokon épültek fel. Az *Őszi harmat után* kezdetű verset elemezve, rámutattam Thaly rekonstrukciós módszerére, a *Rákóczi búcsúja*-nak egész irodalma van már, s a végső megoldás felé közeledik annak a kuruc versnek a szövegkritikája is, melynek eredetiségéről legfájdalmasabb lemondanunk, a Tyukodi pajtás híres éneke: a *Kuruc tábori dal*-é is. — Ezen a téren még sok munka vár a kutatókra: meg kell vizsgálniok azokat a verseket is, melyeket a kritika nem tett ugyan vitássá, de hitelességük mértéke mind a mai napig kérdéses: szájhagyományon alapuló öt-hat darabját az *Adalékok*-nak. A Thalynak tulajdonított versek keletkezési történetében is sok még a nyitva lévő kérdés. Turóczi-Trostler József tanulmánya: *A Thaly-pör és a kézzel rakott domb* figyelmeztetésül szolgál a kutatóknak arra nézve, hogy nem szabad megállniok a balladák történeti alkotóelemeinek kutatásánál, az irodalmi eredetű motívumok kutatása is halás feladat.

Riedl felfedezése után használhatatlanná vált a kuruckölteszettel foglalkozó monografiairodalom is; szinte egész terjedelmében elévült; az a sok tanulmány, amely felgyűlt az *Adalékok* megjelenése óta. Ma már könyvészeti adalékok csupán. A hitelesség kérdésének viszont gazdag és értékes irodalma támadt, ez az irodalom azonban nem csak Thalyt leplezi le, hanem azt a kort is, amely létrehozta. Az ál-kuruc versek körül támadt viharban alig jutott eszébe valakinek, hogy vannak valódi kuruc költemények is, az igazi kuruc költészet pozitív kutatása is hozhat szép eredményeket. A Riedl szerezte csalódás után a kritika az ellenkező végletbe ment át: a gyanú pókhálószálaival vonta körül a hitelesség minden jegyét magukon hordozó verseket is. E hyperkritikának elrettentő példája Szerb Antal: siettében készült, s bizony elég felületes dolgozatában olyan kuruc versek alá is odaírta a „kétes" jelzést, mint a *Csinom Palkó* vagy a *Bezerédi búcsúzó éneke*. Ha valaki elolvassa Szerb Antal tanulmányát, könnyen arra a véleményre juthat, — némelyek el is jutottak erre a véleményre —, hogy kuruc költészet nincsen, mert ami van, az már nem is költészet, csupán irodalomtörténeti adalék.

IV. Van kuruc költészet, s ez jóval gazdagabb és értékesebb, mint a Thaly által feltárt része — erre szeretnék rámutatni további fejtegetéseim során.

Thaly Kálmánnak igen nagy érdeme, hogy a tudósok figyelmét ráirányította a kuruckorból való verses szövegekre. A politikai történet és az irodalomtörténet munkásai szinte vetélkedtek, ki talál egy újabb kuruc költeményt. E kutató és közreadó munka terjedelemben nagy és értékben jelentős anyagot eredményezett. Gondoljunk pl. arra, hogy a *Nimród ágyékából* kezdetű gyönyörű verset Thaly nem ismerte, mit sem tudott *Bónis Ferenc búcsúzó énekéről*, alig halála előtt jelent meg a Felvinczi Györgynek tulajdonított ének, s szinte már napjainkban a *Rákóczi Ferenc buzgó éneke*. Nem ismerte a szegény-

egények serkentő énekét: *Magyarország, Erdély hallj új hírt, A szegénylegény neké*-nek csak értelmetlenné torzult töredékeit találta, s a részek együvé tarozását fel sem ismerte. 32 évvel az *Adalékok után* Erdélyi Pál adta közre a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése*-t. Egy kritikailag elég jól megrostált anyag várja a kutatókat, Varga Imre és mások kutatásai után már lyan meglepetés senkit sem érhet, hogy álkuruc szöveget kap kuruc cégér latt. Éppen ezért a sok hasznos és a kuruc költészet birtokállományát tisztázó, e mégis csak negatív jelentőségű munka után a kutatásnak végre a valóságos uruc verseket kell megvizsgálnia és költészetünk fejlődésrendjébe iktatnia.

E munkának még csak kezdetén vagyunk. El kellene álmélkodnunk azon, a társadalmi okait nem ismernénk, hogy az elmúlt kor mennyire alkalmatlannak bizonyult a valódi kuruc költészet megértésére és értékelésére. Egy llemző példa: a kuruc költészet két szép, népi gyökerű darabját az irodalomtörténet kirekesztette a kuruckor történeti határai közül. *A szegénylegény neké*-t Rugonfalvi Kiss István, a *Két szegénylegény beszélgetése*-t Alszeghy olt a szatmári béke után keletkezett kései éneknek tekintette. Mind a ketten t vélték, hogy e szegénylegény-énekek császári mundérba öltöztetett egykori uruc-ok multba visszatekintő panaszkodásai. Viszont a *Rákóczi nóta*-t, mely llegzetesen 18. századbeli kései kuruc termék, s csak visszasóhajtása a Rákóczi-kornak, irodalomtörténetírásunk — elfeledve Gyulai Pál figyelmeztetését — ia is a Rákóczi-kor termésében tartja nyilván. A kuruc kor és a kuruc költészet félreértésének legjobb példáját éppen az úgynevezett „népi" irány szolgáltatta, amikor a kuruc költészetből kizárta a népet, mondván, hogy „bár II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát jobbágyok társadalmi forrongása indította út nak, társadalmi eszméket a kuruc költészetben még sem találunk; ez a hiány azt bizonyítja, hogy a kuruc költészet megteremtésében nem volt komoly szerepe népnek." Voltaképpen nincs mit csodálkoznunk ezen az állításon, azon kellene meglepődnünk, ha az elmúlt korszak hozzá tudott volna férni a kuruc versek alyos mondanivalóihoz. Sem szeme, sem bátorsága nem lehetett annak felismerésére, hogy a kuruc költészet nagy társadalmi igazságok és nagy történeti tanulságok hordozója, s a versek társadalmi mondanivalója nem kevésbbé fontos, mint történeti értékük és költői becsük.

A kutatásnak tehát — éppen a versek megértése érdekében — elsősorban azennük rejtőző társadalmi igazság felderítésére kell igyekeznie. Mihelyt egy kuruc szöveget érintkezésbe hozunk a mögötte rejlő társadalmi valósággal, éli és világítani kezd. Ha Thaly kuruc verseinek álkuruc voltát semmiféle filológiai apparátussal nem tudnánk bizonyítani, kései eredetüket elárulná tajos alkalmatlanságuk arra, hogy beillesszük őket a valóságos kuruckorba. Thaly balladái mögött nem azok a kurucok állanak, akiket ezredük szerint sorol az *Esztergom megvételéről* szóló ének, hanem a Rákóczi hamvait fogadó megyei küldöttségek. A kurucok dehogy is építettek sátorhegyet a fedelemnek a párkányi mezőn, úgy kellett nekihajtani őket az esztergomi faknak. Nem azért, mintha gyávák lettek volna, hanem mert éppen az orommal egyidőben zajlik a katonáskodó parasztság szinte forradalmi megmozdulása megígért felszabadulásáért. 1706. augusztusában nem az esztergomi éket szerzette az „igaz magyarfi", akiről ott szó van, hanem a szegénylegényéket.

Vegyünk egy másik példát. A *Csinom Palkó*, a kurucok híres táncedala, a5. strófáig németellenes, ott azonban hirtelen a parasztok ellen fordul:

> Nosza rajta hadnagy uram
> Duljuk fel jószágát,
> Mint ellenségünknek
> Hajtsuk el marháját!

Ekhardt Sándornak méltán tűnt fel e különös fordulat. Arra gondolt, hogy itt in Thaly szövegközlésében van hiba, pedig nincs, Thaly a Bocskor-kódex

zvegét adta. Majd arra vet, hogy a paraszt ellen izgató sorok csak eszme
ásítás útján kerülhettek a versbe. Megértéséhez mondjuk el: a *Csinom Palk*
fus, derűs hangja a Rákóczi-szabadsághare kezdeti idejére utal, a fegyverb
ál jobbágyok vidám reménységét tükrözi, akárcsak testvére, az *Erdélyi hajdú*
tac, vagy a *Serkentő ének*. A felkelő parasztok ilyen jókedvvel csak 170
éig énekeltek, csak addig, míg Rákóczinak a jobbágykérdést szabályozó
vési ediktuma el nem vette a kedvüket. Figyeljünk arra is, hogy mind a
arom vers erdélyi eredetre vall. Sehol sem volt olyan bátor a kuruc jobbá-
gok hangja, mint Erdélyben, a jövő felől való reménységük is ott volt a leg-
ersebb. Ezek az énekek tehát a felkelés elejéről valók, a kuruc szabadsághare
a forradalmi szakaszában születtek, amikor — az adatok bizonysága sze-
rit — a fegyverrekelő parasztok otthon lakos társaikat is kurucságra akarták
kayszeríteni a szabadság megnyerése érdekében. A falvak meghasonlottak
eben a kérdésben, roppant érdekes dokumentumok beszélnek arról, hogy az
othon ülő, földesurát szolgáló paraszt megvetésre méltó személy a kuruc
kona szemében, a szabadság ügyének akadálya; úgy kell vele bánni, s úgy
ibántak vele, mint ellenséggel. Milyen más értelmet kap a vers, ha ebből a
tylatból nézzük!

Ugyancsak megviláglik előttünk a *Rákóczi-nóta* értelme is, ha rapszó-
dkus sorait a kvártélyos német katonaság zsarolásáról szóló, s a 18
zad első felében oly gyakori nemesi és jobbágyi panaszokkal exegetáljuk.
„ német rajtunk hever", „csak mind többet kér", s „alig vagyon orszagunk-
ban miatta kenyér" — a kvártélyozás és a porció miatt feltörő panaszok ezek
aárcsak a Rákóczi-felkelést megelőző esztendőkben. A kvártélyos-katona
nponként ötszöri étkezést követelt magának, zsarolta és kiélte a népet, alkal-
atlanná tette a földesurának járó szolgálat teljesítésére, tehát közvetve a
mességet is kipusztította. A század elején Rákóczit hazavárta a nép, melyet
„megemésztett a porció", a század 20-as, 30-as éveiben visszavárta. Milyen
eőltetett Thaly ügyeskedése, hogy a *Rákóczi-nótá*-t, felhasználva a két
áulóvá lett kurucvezér: Bezerédi és Ocskai említését, a trencséni csatavesz-
tét követő napok komor hangulatából eredeztesse! A 18. századeleji szem-
let Bezerédiben tragikus hőst látott, a német mesterkedés jobb sorsra
édemes áldozatát; népszerűsége igen nagy volt: búcsúzójának több variánsa
n, mint a *Rákóczi-nótá*-t nem számítva, akármelyik kuruc költeménynek.
Bezerédi-verbunkost énekeltek, s megsiratták korai vesztét. Tanulságos lenne
egvizsgálni ebből a szempontból az Ocskai-kérdést is.

Az egyes versek történeti-társadalmi hátterének felderítésével megtesz-
ük az első lépést a kuruc költészet kronológiájának elkészítésére. E munka
rán, ha mindenegyes versre nézve nem is pontosan, de nagyjában mégis
sztázódik az egyes költemények keletkezési idejének kérdése. Nehéz dolgunk
sz a bújdosó énekekkel, s ha pontosan nem is lehet meghatározni, melyik
ikor született, hiszen — amint láttuk — egymásba fonódtak, s különböző
ngulati és tartalmi elemekkel ötvöződtek, de máris megmutatkoznak bennük
kutató előtt olyan vonások, melyekből egymásra rétegeződésükre következ-
thetünk.

A tetszhalott kuruc verseket élő kuruc versekké tenni, az ál-kuruc versek
omantikus csillogását a valódi kuruc versek nevelő és öntudatosító erejével
ótolni, kevés ilyen fontos feladata van a régi magyar irodalomra irányuló
utatómunkának!

V. Az irodalomtudomány ezt a feladatát nem valósíthatja meg a maga
szközeivel, szüksége van a történettudomány támogatására — viszont a jól
egértett kuruc költészet becses, sőt nélkülözhetetlen forrása a kuruckorra
rányuló történeti kutatásnak.

A történetírás azzal segítheti és kell is segítenie az irodalomtörténet mun-
áját, hogy a kuruckor társadalmi fejlődésének kidolgozásával szilárd alapot
et a kutatás számára. Ezt a követelményt azért kell nyomatékosan kiemel-

0 A-180

ünk, mert még csak — követelmény. Már rámutattunk, mennyire egyoldalú volt eddig a kuruckor kutatása: főként a hadtörténetre irányult, s legfeljebb még a diplomáciai összeköttetések történetét vizsgálták. Rákóczi és a nép viszonyával pl. csak néhány vérszegény tanulmány vagy [illegible] foglalkozik: Barczali és Márki írásaiból kurucos retorikát, nem pedig [illegible] -atást kap az olvasó. Kétségtelen, hogy a feltárt forrásanyag [illegible] -yes, a fő baj mégis a kuruckor hibás szemlélete. A kuruc költészet [illegible] -etett történeti-társadalmi kérdésekre a történetírásnak kell válaszolnia. Ha a történetkutatás a kuruckor forrásainak számbavétele során kiterjesztette volna figyelmét a kuruc költészet forráskritikai vizsgálatára, nagy segítséget nyujtott volna ezzel az irodalomtudomány számára s maga is gazdagodott volna. A kuruckor és a kuruc költészet megismerése a történet- s az irodalomtudomány szoros együttműködése során valósulhat meg. kezdeményező lépést már meg is tettük a szegénylegény-énekek társadalmi hátterének felvázolásával.

Az eddig hozzáférhetetlen, vagy még át nem vizsgált levéltárak anyagában bizonyára rejtezik még néhány kuruc költemény. A Felvinczi György-ek tulajdonított ének a sósvölgyi vereség után így énekel a hazáról:

> Mindenfelé rólad siralmas verseket,
> Irnak könnyhullással tellyes énekeket.

a erdélyi bujdosó pedig a *Nimród ágyékából* kezdetű gyönyörű éneke szerint:

> . . . . . buvában
> Csak mintegy álmában
> Siralmas verseket ir.

kurucság történeti- és bujdosó-költészete sokkal nagyobb termést hozott, int amennyit belőle betakarítottunk. De ha egyetlen újabb verses kéziratot m találnak, a levéltárakban a kuruc költészetre világot vető értékes adatokat könnyen lelhetünk.

Példaképpen megemlítem a Szoboszlai Sámuelről előkerült érdekes adatokat: Szoboszlai 1696-ban debreceni diák, 1706-ban sólyomkői, 1710-ben ecsedi kuruc várkapitány. Állhatatos kuruc, mikor a nagy összeomlás idején már minden katonája átáll, ő még mindig megmarad Rákóczi hűségében, pedig Balassához hasonló temperamentumával milyen nehezen tud beleilleszkedni a katonai fegyelem rendjébe. Ez az érdekes ember, akiről elég sokat megtudunk rozsdavörös tintával írt leveleiből, verseket ír, s abban a korban ritka belső öntudattal verseit nyomtatásban szeretné látni. Károlyi generális ígéretében bízva el is küldi „prelum alá", de a váradi német őrség elfogja a kéziratot. Viszontagságos sorsú versei közül egyet sem ismerünk, pedig alig hihető, hogy valamennyi elkallódott volna.

A másik kuruc poéta, akinek szintén csak állítólagos életrajzi adatait ismertük eddig: Losárdi Zsuzsánna. Regényes elemekben bővelkedő életéről Szilahi Károly 1858-ban cikket írt a Marosvásárhelyi Füzetekbe és egy levelét is közölte. Ez a levél misztifikáció, a Rákóczi-korban senki sem írt le ilyen mondatot: „Siratom a hanyatló magyar napnak elenyészését." Mesének látszott Szilahi amaz állítása is, hogy Losárdi Zsuzsánna „a fejedelmet harcaiban kíséri, a sereg elején saját szerzeményű lelkesítő csatadalokat énekel, s 1704-ben Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásakor Erdély rendeihez díséről ódát ír, melyet Rákóczi Gyulafehérvárt kinyomat s több ezer példányban széjjelosztat." Már kételkedtem Losárdi Zsuzsánna létezésében is, mikor Kazinczy iratai között, az ő írásával, a *Rákóczi-nóta* szomszédságában egy verset találtam, címe: *„Rákóczynak tábori-éneke, mellynek írása egy Asszonynak tulajdonittatik."* Úgy látszik, van valóság a romantikus színezetű adatok mögött. De mekkora kitartásra, s milyen szorgos levéltári munkára van szükség a problémá tisztázása érdekében.

Csak levéltári kutatás segítségével, a történeti és a filológiai kutatás
ö s munkájával lehet tisztázni, amennyire tisztázni lehet, a kuruc költészet
g k igen nagy problémáját, a szerzők kérdését. Az imént láttunk két szer-
ő versek nélkül, a gyakoribb eset az, mikor a vers megvan, de a szerző
i yzik. E bajon leginkább a versfő-kutatás segíthet. Thaly némely helyen
s jelzi a versfőket, máskor a neveket is adja, megtoldva rájuk vonatkozó,
e igen helytálló, megjegyzéseivel. A versfők még nincsenek mindenik vers-
ő kihámozva, még azokból sem mindig, amelyben a strófák eredeti rendjé-
ő jól kiolvasható a szerző neve, vagy valami más, a vers megértéséhez szük-
é s adat. Vannak azonban olyan költemények is, de inkább a kuruckorra
a ó szerelmi költészetben, amelyekben a versfő mesterséges: olykor a strófák
n forditott rendjéből adódik a versfő, más esetben minden második vers-
z: első betűje adja ki a rejtve lévő adatot, talán éppen a szerző nevét. Más-
o — rímekhez hasonló módon — kereszt vagy ölelkező formában találjuk
n az elbujtatott mondanivalot. A kutatás még sok új szerző nevét fogja
e letni, de milyen keveset érünk egy-egy névvel! Mi hasznunk van pl. abból
z értesülésből, hogy az *Ideje bujdosásomnak* kezdetű szép bujdosóéneket
a óczi András szerzette, a *Gondviselő édes atyám* kezdetűt pedig Geszti Ist-
á, ha személyüket és sorsukat homály takarja? Payr Sándor érdemes mun-
á Szencsei György és Miszlai András kilétének felderítésére jó például
z gál, eredményeinek vitatható volta ellenére is, arra nézve, hogy hol kell
évszerint már ismert szerzők adatai után keresgetnünk. Ott, ahol rejle-
e, így a kuruc mustralajstromokban sok tiszt nevénél ott áll a „deák" neve
e jelezve, hogy hordozója literátus ember. E „deákok" a református kollé-
i nok neveltjei, s a kollégiumok *Series studiosorum*-aiból is meríthetők élet-
a i adatok. Az ilyen aprólékos kutatáshoz nagy kitartás szükséges, de nél-
ü sötétben tapogatódzunk a kuruc költészet sok kérdésében, részben a népi
r let kérdése dolgában is.

A kuruc költészet érdekes kérdése: írt-e verseket Rákóczi Ferenc? Hogy
r cia verssel próbálkozott, ezt tudjuk, s van két olyan magyar versünk is,
n lyekben maga a fejedelem beszél. A nevezetes emberek megszólaltatása
z ban régi költői divat, s a kuruckorban sem ismeretlen. A versíró Rákóczi-
ó való hagyomány igen régi, s a még kiadatlan anyagban ilyen verscímek-
e találkozunk: *Rákóczi egyik szomorú nótája, mikor Magyarországot el-
ayta*, vagy az *Őszi harmat után* egyik kiadatlan változata felett: *Mikor
Rákóczi Erdélybül kijött*, az a *Mikor Rákóczi Lengyelországba ment* című
eig szintén Rákóczi szájába adott ének. Thaly az *Adalékok*-ban hét verset
u jdonított a fejedelemnek: a hét közül hármat alighanem ő kötött Rákóczi
z nélyéhez. A *Győzhetetlen én kőszálom* kezdetű szép egyházi éneket az erdé-
y hagyomány valóban *Rákóczi Ferenc bús énekének* tudta, a *Gondviselő
d atyám* azonban Geszti István szerzeménye. Badics Ferenc a *Rákóczi
ugó éneké*-t tekintette a fejedelem szerzeményének. Nem lehetetlen, de nem
s izonyítható, hogy Rákóczi magyar verssel is megpróbálkozott, a kutatás-
a azonban inkább arra kell irányulnia, miként szövődtek az egyes szövegek
e jedelem személyéhez. A *Rákóczi éneke Bocskairól* versről már is meg tud-
u mondani, hogy bár kétségkívül Rozsnyai Dávid szerzeménye, miként
ülhetett Rákóczi neve alá.

Említsük még a megoldásra váró kérdések között a történet és az iroda-
o érdekes párhuzamaként a kuruc költészet elvilágiasodásának mozzanatát,
n y pontosan a kuruc-mozgalom elvilágiasodásának folyamát tükrözi. Rákó-
z szabadságharcában a protestáns vallási fanatizmus már a föld alá szorul,
e egjelennek a katolikus szemléletű kuruc énekek, jelezvén azt, hogy a jere-
n dokban jajongó felvidéki és tiszai protestáns ellenállásból a kurucság
n zeti közügyévé fejlődött.

A történeti kutatás fontosságát a kuruc költészet irodalmában nem a
i lógiai kutatás rovására emeltük ki. Bár a kuruckorra irányuló történeti

A - 180

ıtatás valóban értékes szempontokat és adatokat szolgáltat, arra is rá kell utatnunk, hogy a legalaposabb történeti kutatás sem pótolhatja a filológiai unkát. A versek egymással való rokonságára a gondos elemzés világított ı. Így derült ki, hogy az *Erdélyi hajdútánc* és a *Magyar városokrul* való rset alighanem egy bordában szőtték, s minden valószínűség szerint egy erző művei: az 1697-ben írt *Oh szegény magyarság* és az 1703-ban keletkett *Rákóczi Ferenc buzgó éneke.*

VI. A legszebb Rákóczi-vers: a *Rákóczi kesergője* vizsgálata során felrul előttünk a kuruc költészet igen nehéz és még alig tisztázott kérdése: a lklórhoz való viszonya. A kérdésnek a kutatás mai kezdetleges állapotában rom ága van: *a)* vannak-e népi eredetű kuruc versek, *b)* a műköltészet rébe tartozók közül — még ha töredékesen és módosulva is — melyek szálttak le a néphez, *c)* milyen mértékben gazdagította a népköltészet a kuruc ltészet nem népi eredetű anyagát? Ma még hozzávetőleges választ sem dunk adni e problémákra.

Az *Adalékok*-ban 13 olyan szöveget találunk, amelyet Thaly valamiképn kapcsolatba hoz a népköltészettel. Ha az Erdélyinél már meglévő *Székely rucok dalá*-t nem tekintjük, öt olyan verse van a gyüjteménynek, amit a rás-megjelölés szerint a nép ajkáról jegyeztek le *(Ne higyj magyar a metnek, Mikor virrad megint, Bezerédi árulásáról, Balogh Ádám nótája, ikóczi kesergője)*, a hatodik *(A koroncói harcról)* a kéziratos költészetből gen ismeretes. *A szegénylegény éneké*-nek három töredéke, a *Kuruc tábori* d'-nak az alapszövege megy vissza szóbeli közlésre. Négynek pedig csak ait és motívumait találta meg idegen szöveg közé ékelve a nép ajkán. *(inom Palkó, Erdélyi hajdútánc, Labanc gúnydal, Gondviselő édes atyám.)* A *Tanulmányok*-ban is van egy olyan vers, amit Thaly „régi népballadának" vez, s Udvarhelyszékről a Nyikó völgyéből, s Szeged-Makó vidékéről szárztat: a *Bujdosó Rákóczi.*

A szájhagyományból való versek tekintetében is fel kell vetnünk Thaly rzőségének kérdését, annál is inkább, mert a Riedl által kifogásolt tíz balla közül kettő *(Bujdosó Rákóczi, Balogh Ádám nótája)* ebből a csoportból ó. A *Bujdosó Rákóczi*-t a kritika ízekre szedte, s megállapította, hogy egy zlete valóban Szeged vidékéről való és pedig Kálmány Lajos kuruc versedékekben gazdag gyüjtéséből, a Nyikó völgyében azonban Vikár Béla ba kereste, többi eleme — Thaly szövegkiegészítéseit leszámítva — a *Rákóczi kesergőjére* megy vissza. Nehezebb dönteni a *Balogh Ádám nótája* lessége dolgában. A körülötte gyülekező adatok mintha arra vallanának, y népi magja van, nem úgy mint a *Mikor virrad megint* kezdetű szép snek, mely — bár Riedl nem kifogásolta — alighanem Thaly szerzeménye kuruc vereséget sirató koroncói ének kuruc győzelmet zengő ellenpárjá- készült. A többi élőszóval hagyományozott ének hitelesnek látszik, a *Koroncói harcról* szólót és a *Rákóczi kesergőjé*-t még Thaly előtt lejegyezték, eljebb a *Ne higyj magyar a németnek* kezdetű versecskéhez fér némi ség.

Feltűnő, hogy Thaly élőszájról szedett énekei közül három — jegyzetei int — egy bokorban termett: a *Koroncói harcról*, a *Bezerédi árulásáról* és *Mikor virrad megint* kezdetű Győr-táján, a *Balogh Ádám nótája* sem sze, Csornán. Folklór-kutatásunknak nagy mulasztása, hogy ezt a kuruc észet tekintetében fontos vidéket nem kutatta át. S általában nem nézett a az egyes szájhagyományra utaló versek lelőhelyének, pedig a Thaly nevezte vidékeken kívül még fel kellett volna keresnie azokat a falvakat honnan a Rákóczi-szabadságharcot elindító parasztfelkelések kirajzottak. t Rákóczi-hagyományuk még abban az esetben is becses terméke a folnak, ha nem verses formában maradt fenn. Illesse hála Kálmány Lajos ékét: népköltészeti kiadványaiban s még kéziratban lévő gyüjtésében előt- áll Szeged vidékének gazdag, bár töredékes Rákóczi-hagyománya. Az ő

rűjtésén kívül én csak egyetlen olyan kurucverset ismerek, melyet az *dalékok* után jegyeztek le a nép szájáról: egy öreg parasztember diktálta le 95-ben a *Megjártam a hadak útját* kezdetű szép költeményt Keviczky erencnek, ő bizonyára simított e hibátlannak tetsző éneken, mert azt írja, gy „alig tudott elmenni az öreg diktálásán". A *Rákóczi kesergőjé*-nek szaintai változata az egyetlen olyan kurucversünk, mely a modern folklór követelményeinek tekintetbevételével került megörökítésre.

A legeredményesebb folklór-kutatás is a levegőben lóg, ha nem tárjuk l pontosan a folklórt hordozó népi közösségnek a hagyományban megjelenő eményekhez való viszonyát. Kálmány szegedi gyűjtését azóta tudom igazán ékelni, mióta megismertem munkám során a szegedi *nép* részvételét kóczi Ferenc szabadságharcában. Ezt a példát azért hoztuk fel, hogy reátassunk a történeti és a folklórkutatás együttműködésének szükséges vola is. Megemlítjük még az *Őszi harmat után* példáját is. E gyönyörű költeményt — néhány változtatással és hozzátoldott sorokkal elkurucosítva — Thaly kötötte hozzá a Rákóczi-korhoz. Az irodalomtörténeti kutatás cáfolhatlannak látszó érvek alapján törölte is a kuruc versek közül. Egy missilisben azonban kiderült, hogy Thaly sejtése helyes volt: Rákóczi kurucai énekelték, érthető, ha töredékei felbukkannak azokon a vidékeken, ahol a fejedelem krucainak maradékai élnek s azon sem kell meglepődnünk, hogy a nép kezén a egykori zsoltár — alighanem kuruc közvetítés útján — szerelmi énekké malódott:

Fújjad szellő, fújjad zöld erdő harmatját,
Hogy ne lássa senki piros csizmám nyomát,
Piros csizmám nyomát, selyem kendőm habját,
Selyem kendőm habját, bús szívem bánatját.

Van egy énekünk, melynek életét másfél századon át tudjuk nyomon vetni: *A szegénylegény éneke*. Szövegét 1706 őszén írták, egy elszakadt lófáját dallamával együtt 1836-ban a Duna—Tisza közén még lejegyezték. Vers a két dátum közé eső hosszú idő alatt darabokra tört, törmelékeit Thaly Szatmárból, Zemplénből, Vásárhelyről, Erdélyből próbálta összeszedegetni, de még összetartozásukat sem ismerte fel világosan. Az ének sorsán megfigyelhetjük, mint hull szét, s a szétesés során mint válik értelmetlenné és vész el egy roppant jelentős vers, mely a maga idejében sokezer kuruc vitéz vágyálmának adott hangot. De megfigyelhetjük transzformációját is: sorai Zrínyi Marci betyárénekében élik tovább rejtett életüket.

Thaly négy kuruc ének jegyzetében figyelmeztette olvasóit arra, hogy egyes soraik és motívumaik a népköltészetben is fellelhetők. Ki ne hallotta volna szállóigévé vált híres sorait a *Labanc gúnydal*-nak: „Jaj már minékünk... — Nagy pipájú — Kevés dohányú — Magyar nemzetnek." Az a kérdés, hogy a népköltészet vette-e magába a kuruc költészet ízeit, vagy pedig a kuruc költészetbe szívódtak át a népköltészet elemei? A példák inkább az utóbbi esetre mutatnak. Ezen a nyomon indult el Deák Ferenc érdekes kísérlete: népdalainkban kimutatni a kuruckor jegyeit. „Népdalgyűjteményeinkben — úgy — a kuruc életnek sok becses emlékére bukkanunk, egész népdalkincset állíthatunk össze, a kurucvilág jellemző élete-szokásai, szólásmódjai, műveltségi viszonyai nyomán, melyeket csak úgy sajátíthattak el népdalaink, ha kuruc időkben is éltek... Ezek a dalok a kuruc hagyományokat örökölték, úgy maguk is éppen kuruc dalok." Érvelése olykor naiv, vannak megmosolygtatói példái is a „kurucság" bizonyítására, de elmélete mégis elgondolkodtató és kutatásra serkentő.

Ez az elmélet visszavezetett bennünket oda, ahonnan fejtegetésünk elején elindultunk: a kuruc költészet köréből a kuruckori költészet világába, kiindulunk ama tételéhez, hogy a politikai és történeti vonásokat hordozó kuruc

tészet mennyire összeszövődött a kor egész költészetével. Most arra figyelünk fel, hogy a kuruc költészet a népköltészetbe feloldódva is él.

Végezetül még arról kell szólanunk, hogy előadásunk szükségképpen nyos és egyoldalú. Nem a népköltészetben és az irodalomtörténetben jártas kember szólott hozzá most a kuruc költészet nagy kérdéséhez, hanem a dég, akit a kurucság, helyesebben a népi kurucság történeti kutatásának iletéről hívtak át az irodalomtörténet területére, hogy ő is mondja el gonatait egy mindnyájunk számára fontos és kedves kérdésről.

Valóban a régi magyar irodalom történetének nincs kedvesebb, fontosabb data a kuruc költészetre irányuló kutatásnál. Aki e munkát kedvvel és éggel végzi, kettős szolgálatot végez: világosságot gyujt és épít. A kuruc észetből gazdagon áradó igazság fényénél építi az új Magyarországot.

JEGYZETEK

I. Az előadásban említett versek lelőhelyét csak abban az esetben jelzem, ha nem v gyüjteményeiben (*Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok.* Pest, 1864. — *lékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.* Pest, 1872. — *Irodalom- és ltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Bp., 1885.) találhatók. — Zrínyi sát a kurucokra még nem vizsgálták meg. Ezen a hiányon szeretnék segíteni *Zrínyi kurucok* c. készülő tanulmányomban. — A kurucvilág előzményeire nézve l.: Pauler a, *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 1664—1671.* c. kétkötetes káját (Bp. 1876.). Kezdeteire nézve pedig: *A bujdosók támadása 1672-ben* c. tanulyát a Századok 1869. évf.-ban. — Thökölyre nézve Angyal Dávid munkáját: *árki Thököly Imre. 1657—1705.* (Bp., 1888—89. Magyar Történeti Életrajzok.) a népi kurucságnak nincs összefoglaló története. Okmánytárát most gyüjtöm a énettudományi Intézet megbízásából. A szegénylegényekről l.: *A szegénylegény Tamás* c. cikkemet a Műveltség 1946. évf.-ban. — II. Rákóczi Ferenc életrajzát i Sándor írta meg három kötetes nagy munkájában: *II. Rákóczi Ferencz.* (Bp., 1907, —10. Magyar Történeti Életrajzok.) — A Péró-mozgalom történetét Hadrovics ló, a Törő—Pető mozgalomét Wellmann Imre készíti.

II. A kuruckori költészet és a kuruc költészet megkülönböztetésére nézve felt véleményeket: Bajza József, Riedl Frigyes, Erdélyi Pál és Császár Elemér nézeteit. a Imre foglalta össze *A kuruc költészet hitelessége* c. dolgozatában. (Bp., 1936. lomtörténeti Füzetek. 57.) — A kuruckor történeti énekeit Erdélyi Pál egészíti ki szerelmi énekekkel *Kurucz költészet* c., kiadatlan szövegeket is tartalmazó gyüjteében. (Bp., 1903. Magyar Remekírók. 4.)

A jeremiádok és a kuruc költészet viszonyára l. Varga Imre fejtegetéseit. — *szi harmat után* elemzését az It. 1950. évf.-ban megjelent tanulmányomban. — i Pál a kuruc költészettel az 1893—94. tanév első felében *A XVIII. század magyar költőiről* tartott előadásában foglalkozott. A *Rákóczi nótá*-t elemezve ezt írja Thaly gközlési módszeréről: „Eljárása nem helyes. Mert ahelyett, hogy mind a tizenhét nst közölte volna, azokból önkényesen egy Rákóczy-nótát rak össze maga, egyik rófáival egészítve ki a másik hiányzó részeit." — Ady kuruc verseiről a *Két szegény-y egymással való beszélgetése* c. szegénylegény-ének tárgyalása során írtam. 949. évf.)

III. Riedl tanulmánya: *A kuruc balladák* az It. 1913. évf.-ban jelent meg. — czi Zoltán *A kurucvilág énekei* c. dolgozatában (Bp., 1880.) *A kölesdi harcról* ezeket ja: „A mű egészen népies modorra, hangra vall egyaránt s későbbi, a nép ajkáról eljegyzés nyomait érzem rajta. Thaly jegyzete ellenére is, mely szerint ő az éneket ösvári ... levéltárban, egy 1708-ból szóló jelentés hátlapján lelé leírva. Ez azt , hogy az ének egykorú a megénekelt eseménnyel ... Ez belső okok miatt nem ínű, ámbár az eredeti feljegyzés figyelmes vizsgálata döntené el a dolgot." — i kemény, de igazságos bírálatot írt Thaly Bottyán-könyvéről (*Bottyán János. ákóczi Ferencz fejedelem vezénylő tábornoka.* Pest, 1865.): „Régóta nem olvastunk szul írt könyvet, mint a minő e történeti életrajz." (BpSz 1867.) Angyal Dávid Ocskay-könyvéről (*Ocskay László, II. Rákóczi Ferencz fejedelem brigadérosa és -magyarországi hadjáratok 1703—1710.* Bp., 1880.) így ír: „Az életrajz regényesen kevés az igazság, az egész művet csupán a terv, szerkezet és stil formátlan gése növelte naggyá. (U. o. 1882.) — A kuruc-kultusz kialakulásának történetét uc-kor reális szemlélete érdekében kívánatos lenne mielőbb elkészíteni. — Thaly

A - 180

öltészetéről l. Borbély Margit disszertációját: *Thaly Kálmán költői munkássága.* (Pécs, 931.) — A *Vitézi Énekek*-ről szigorú bírálatot tudomásom szerint csak Toldy Ferenc ;—f) adott a Koszoru 1864. évf.-ban. Thaly válaszához Arany János, a szerkesztő, egjegyzést fűzött, mely ezzel a kérdéssel zárul: „Mikor tanuljuk már tűrni a véleményeket?" — Az említett elfajult vita a Budapesti Közlöny és a Századok hasábjain olyt 1869-ben és 1870-ben. — „Régies modorban" írt költeményeit maga Thaly gyűjtötte össze „a Rákóczi-szabadságharcz kétszázados évfordulója alkalmából" *Kuruczvilág* imen. (Bp., 1903.) Előszavából érdemes idézni: „Gyűjteményeim anyagának összerdása s közzététele idejében a kurucz versekkel so at-sokat, nagy szeretettel és a gbehatóbban foglalkozva, — egészen beleéltem magamat a kurucz költészet szellemébe s modorába; a mire önkéntelenül is, mintegy ösztönszerűleg kedvet kaptam a evezett korszak szabadságharczai — legalább egyes, regényesebb vonatkozású – ozzanatainak költői alakú verses feldolgozására a magam részéről, az eredeti kurucz ekek, balladák, dalok mintájára." — A *Kurucz tábori dal*-ra nézve l. a *Zöld Marciról* ;óló ének jegyzetét a *Vitézi Énekek* II. 401. lapján, ahol a „Kuruczvilág" c. gyujteményében „teljes épségben meglevő tábori dal" e soraira hivatkozik: „Szegény-legénynek cső a vére — Három-négy fillér egy napi bére." E sorok nem voltak meg a tábori dal arga Imrénél (391. l.) olvasható alapszövegében, Thaly a *Szegénylegény éneké*-nek gy kezénél levő töredékéből vette, s dolgozta bele az alapszövegbe. E jegyzet bizonyga szerint a *Kurucz tábori dal* a *Vitézi Énekek* kiadásakor már készen volt. — Az esztermi mundérokat Esze Tamás tisztjei Rozsnyón 1707. január 27-én nyugtatják. (Országos evéltár. Lymbus. Ser. I. Fasc. 72—73.) Az irat másolata Thaly kézírásával megvan *uruckori Okmánygyüjtemé*-ben. (Orsz. Széchenyi Könyvtár. Fol. Hung. 1389.) Esze amás ezredének hollétére nézve l. Bercsényi Jászberényből 1706. augusztus 31-én ákóczinak írt levelét: „Bár csak Esze Tamás fogadná szómot; . . . az csak ezrestul thon van most." (*Archivum Rákócziánum.* V. 124.)

a) Márki Sándor hangoztatta a Magyar Tudományos Akadémián mondott emlékszédében: „Thaly egyénisége kizárja azt, hogy el tudta volna követni a hamisítás inét." (*Thaly Kálmán emlékezete.* BpSz 1918.) Ezt az érvet ismétli Vesszprémy Dezső is. *Thaly Kálmán védelme a tiz kuruc ballada hitessége kérdésében.* Eger, 1931.) — Esze más armálisának címerképe a Műveltség 1946. évf.-ban látható. A címerpajzsban ló kuruc vitéz arcának nagyított fényképét Thaly a *Rákóczi Album*-ban (*II. Rákóczi erenc és kurucai.* A Pesti Napló kiadása.) közölte. Erről készült a Vasárnapi Ujság 68. évf. 27. sz.-ban lévő rajz.

b) Az idézett sorok Féja Géza könyvéből valók. (*Régi magyarság. A magyar odalom története a legrégibb időktől 1772-ig.* 3. kiad. Bp., 1943.) L. még a *Kurucok* c. rsgyüjteményének (Bp., én. Magyarok Könyvtára. 3.) bevezetését: „Habozás nélkül soroztam a Thalynak tulajdonított verseket. Ezekről a versekről különben az irodalomtörténet megállapítja, hogy remekművek, de a kuruc költészetből kizárja őket. Határozottan azonban nem állítja, hogy Thaly Kálmán versei." Néhány sorral alább azonban ga is „visszateremtés"-nek mondja a kuruc balladákat, akárcsak Ady kuruc verseit. Király Györgynek a vitát összefoglaló tanulmánya: *A kuruc balladák hitelességének rdése.* (BpSz 1915.)

c) Király György is e vélemény felé hajolt, Féja egészen magáévá tette. Viszont sárospataki tanárok (Harsányi István, Gulyás József, Simonfi János) szerint „Thaly ven ragaszkodik a forrásul használt" szövegekhez, „s csak helyesbítő értelmi változtatásokat tesz itt-ott, a hol romlott szöveget talált és a helyesírást modernizálja." *kurucz dalok forrásairól.* Ethnographia. 1914. 232.) — A *Bujdosó Rákóczi* irodalmáról j tájékoztatást fog nyujtani Kálmány Lajos hagyatékának. Dégh Linda gondozásában szülő kiadása. — Turóczi-Trostler tanulmánya a Magyar Nyelv 1947. évf.-ban jelent ng. — A kuruc költészet irodalmának nincs bibliografiája. — Szerb Antal dolgozata: *kuruckori költészet a Rákóczi Emlékkönyv* számára készült 1935-ben.

IV. A *Nimród ágyékából* kezdetű ének Erdélyi Pál gyüjteményének 21. darabja. *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* is nála található az 53. szám alatt. A *Bónis Ferenc keservé*-t Harsányi és Gulyás adta ki az ItK 1917. évf.-ban. — *Rákóczi Ferenc buzgó éneké*-t Badics Ferenc u. ott 1927-ben. — *Felvinczi György kurucz énekei*-t Kanyaró Ferenc az Erdélyi Múzeum 1908. évf.-ban. Kézíratáról: Szabó Attila, *Egy ismeri és egy ismeretlen kuruckori ének.* (U. ott. 1930. évf.) — A V. Szolga lihály diáriumában fennmaradt énekeket *(Magyarország, Erdély hallj uj hirt, — Nincs esületi a katonának)* Századok 1904. évf.-ban publikálta R. Kiss István. — A *Szegénylény éneké*-ről R. Kiss Istvánnak az a véleménye, hogy „több évvel a szatmári béke án keletkezett, oly időben, mikor a győzők a legyőzöttekkel éreztetni kezdték hatalukat, a mikor 'sok vitézek, próbált legények rossz becsbe' jutottak." V. ö. *A szegénylény éneke* c. tanulmányommal (*Magyar Századok.* Bp., 1948.), ahol az ének szöveg-

áltozatainak felsorolása is megtalálható. Egy, ott nem említett, töredéke előfordul
óth István énekgyüjteményében. (Fabó Bertalan, *Egy ismeretlen nótagyüjteményről.*
agyar Zenetudomány. 1907. évf.) — Alszeghy Zsolt így értelmezi a *Két szegénylegény*
ymással való beszélgetésé-t: A szegénylegény „a katonasorból kopott ki. A kuruc idő-
n nagy becse volt. . . . De lerongyolódott állapotjukban katonái ak sem fogadják őket,
vén vitézt lenézik, el ljárójává úgyis csak németet tesznek." (*A XVII. század lírai*
ltészete. ItK. 1935. 243.) V. ö. a versről szóló tanulmányommal: It. 1949. évf. —
vulai idézett egyetemi előadásában ezt mondja a *Rákóczi-nóta* keletkezési idejéről:
lkalmasint a Rákóczy-forradalom után keletkezett, mert csak kétségbesést fejez ki.
s elkeseredett panasz egyhangúságát nem szakítja meg a mult dicsőségének egyetlen
iszko emléke, a jövő reménységének egyetlen halvány sugára sem. Nincs benne sem
ély, sem elszántság. Mintha a magyar többé nem bíznék magában és csak Isten kegyel-
ától várna mindent." — A nép szerepéről a kuruc költészetben l. Féja id. irodalom-
rténetét. — Eckhardt cikke: *Apáti Ferenc feddő éneke és a Csinom Palkó.* It. 1912. évf.
Az erdélyi kuruc jobbágyok folyamodványait R. Kiss István adta ki *II. Rákóczi*
erenc erdélyi fejedelemmé választása c. könyvének adattárában. (Bp., 1906. Közle-
ények a br. Radvánszky-család levéltárából. V. 4.) — A falvaknak a szabadság
rdésében való meghasonlására nézve l. a salánki és a nagyszőllősi példát. (*Archivum*
ikóczianum. I. 240., 233—234.)
V. Rákóczi és a nép viszonyára: Marczali Henrik, *II. Rákóczi Ferenc és a nép.*
pSz 1907.) Márki Sándor fejtegetése *(Rákóczi és a köznép)* a fejedelem életrajzában
285—294.) hasonló értékű. — Szoboszlai Sámuel sólyomkői kapitány verseit 1708.
bruár 12-én és 26-án Károlyi Sándorhoz és Varasdi Istvánhoz írt leveleiben említi.
Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok. 1708. Febr. Fasc. A. no 46. és Irregestrata.) —
zinezy másolata *Rákóczynak tábori-éneké*-ről a Magyar Tudományos Akadémia kéz-
irattárában van: Polit. 2. r. 1. III. 39. — A versfókutatásról: F. Deák Ferenc, *Irodalom-*
rténeti tanulmányok a kuruc költészet köréből. (Bp., 1909.) — Payr Sándor cikke: *Miszlai*
vdrás, a kurucvilág költő-papja. (Protestáns Szemle. 1928. évf.) — Rákóczi francia
rését Markó Árpád találta meg. (*A versíró Rákóczi.* Magyar Szemle. 1936. évf.) —
Rákóczi neve alá foglalt verseket a sárospataki tanárok említik. (*A kurucz dalok*
rásairól. II. A sárospataki főiskola könyvtárában lévő kuruczkori dalok. Ethnographia.
14. 238—239.) Az egyik *(Mikor Rákóczi Lengyel Országba ment)* ki van adva *A kuruc*
lladák hitelessége c. könyvükben. (Spatak, 1914.) — A *Győzhetetlen és kőszálom* kezdetű
sket a Gyallay—Pap daloskönyv mondja Rákóczi énekének. (Szabó T. Attila, *Kéziratos*
ikeskönyveinek és verses kéziratainak a XVI—XIX. században. Zilah, 1934.) —
Rozsnyay-kérdést a *II. Rákóczi Ferenc és Rozsnyay* c. cikkemben tárgyalom.
VI. A *Balogh Ádám nótája* hitelességének kérdésére nézve l. a sárospatakiak
ízett cikksorozatát: *V. A Balogh Ádám nótájának zenei hitelessége.* (Ethnographia.
16. 225—229.) Továbbá László Zsigmond kísérletét: *A kuruc balladák.* (Bp., 1917.)
llapítása szerint „az egyetlen ballada, mely nem egyeztethető össze Thaly hang-
yéniségével a Balogh Ádám nótája." — Kálmány Lajos gyüjtését *Szeged népe*
háromkötetes kiadványában (Arad—Szeged, 1881, 1891.) közölte. A *Hagyo-*
nyok I. kötetének (Vác, 1914.) 213—216. lapjain azt bizonyítgatja, hogy a *Bujdosó*
kóczi „valóságos műköltemény". — A *Megjártam a hadak útját* kezdetű éneket
viczky Ferenc jegyezte le. (*Egy Rákóczi-kori dal.* Ethnographia. 1900. évf.) —
Rákóczi kesergőjé-nek modern lejegyzése a *Magyar Népköltési Gyüjtemény* XIV. kötété-
n található. (Szendrey Zsigmond, *Nagyszalontai gyüjtés.* Bp., 1924.) — Az *Őszi harmat*
n népdal-változatát F. Deák Ferenc idézi Vikár nyomán, említett könyvében.

ÍTH KÁROLY:

VÖRÖSMARTY SZERELMI LÍRÁJA

örösmarty Mihály szerelmi költészete nem mutatja a közélet és magán-
yan szoros kapcsolatát, egymásba szövődését, mint Petőfié vagy József
ilí, — amint erre Horváth Márton is rámutatott.[1] Azonban az adott társa-
n viszonyok kifejlesztenek az egyes osztályok tagjaiban egy bizonyos
g artást, amelynek a szerelmi életben való viselkedésre is megvannak a
b yai. A köznemesi társadalomban a nő és főleg a leány helyzete, a nő és
é i viszonya, a nőről való felfogás együttesen kialakították a szerelmi
eledésnek bizonyos szokásait, melyek alól Vörösmarty sem vonhatta ki
g. Másfelől pedig a társadalmi harcokban való részvétele, aktív közéleti
klése, világnézeti fejlődése átalakították Vörösmarty egész jellemét, és
átalakulás a szerelmi életben való viselkedésére is kihatott.

udjuk, hogy Vörösmarty Mihály egész írói és emberi pályáján egy fel-
relő fejlődés állapítható meg a tunyaságba süllyedt nemességet tettre
ítő eposzaitól, a szentszövetségi elnyomást támadó lírai műveitől kezdve
n a Vén cigányig, az emberiség, a haza és a haladás végső győzelmét
dő hatalmas vallomásig. Ennek az eszmei emelkedésnek megfelelően
nak költői hangja, képei, stílusa; az eleinte sokszor elégikus, borongós
ulatokból, képekből, eljut a konkrét harcokra serkentés vagy a nagy
bi távlatok megéneklésének pátoszáig. Szerelmi költészetének fejlődése
zi az úton haladt: az esengések, ábrándozások, hosszas szerelmi panaszok
n mélyen emberi őszinteség és a nagy érzés szenvedélyes pátosza lesznek
n uralkodóvá.

zerelmi lírájának fejlődésében kétségtelenül döntő tényező, hogy
nyegesen különböző szerelmi helyzet hatása alatt alakult ki. Egészen
sírmészetű kapcsolatok fűzték Vörösmartyt Csajághy Laurához, mint
rel Etelkához. A két szerelmi élmény közötti időben azonban maga
rmarty is mássá lett, férfivá érett, és ebben a férfivá érési folyamatban
t szerepük volt azoknak a társadalmi tényezőknek, melyek elősegítették
rmarty világnézetének kialakulását, megerősödését, és jellemét is meg-
elők a közéleti harcok tüzében. E tényezőknek megmutatása révén Vörös-
rt szerelmi költészetét is mélyebben megérthetjük.

Általánosan elfogadott vélemény volt Gyulai életrajzának második ki-
s óta, hogy Vörösmarty költészetének egész első korszakában a szerelmes
s ihletője Perczel Etelka volt. Gálos Rezső[2] tanulmánya hívta fel először
i elmet azokra a jelenségekre, melyek az Etelka-élmény kizárólagosságá-
: lene mondanak. De ha nem volt is Etelka az ifjú Vörösmarty egyetlen
rne, mégis az ő iránta érzett szerelem volt az a döntő élmény, mely
lította Vörösmarty szerelmi költészetének tematikáját, motívumkészle-
é hangnemét hosszú időre.

z ifjú Vörösmartynak 1822-ig írt versei nem feltétlenül lemondó hangu-
ú. Reménykedő, sokszor érzékien forró esengés, sőt a boldog szerelem
ua is megszólal bennük a bánaté mellett. Persze lehet, hogy a szerelmi
dság puszta elképzelés, költői ábránd csak, — erre látszik utalni az ekkor
om és való.
lzeknek a verseknek lehetett talán ihletője az a szőkehajú völgységi Jola,
r Gálos Rezső tanulmányában olvasunk.[3]

Horváth Márton: A nemzeti öntudat ébresztője. Társadalmi Szemle. 1950
ember.
Gálos Rezső: Etelka. Irodalomtörténet. 1950. 4. szám.
Gálos Rezső: Etelka. Irodalomtörténet. 1950. 4. szám. 72–73. l.

De 1822-től kezdve szinte kizárólagossá válik szerelmi lírájában a lemona panasz. Ez már Etelka hatása, hiszen e korszakról már úgy ír Stettnerintézett egyik levelében, hogy ekkor Etelka egy tekintete hónapokig ándoztatta.[4] Ettől kezdve 1828-ig[5] kialakulnak szerelmi költészetének ormái tematika, motívumkészlet és hangnem tekintetében, melyek később agodnak, a stílus szempontjából módosulnak, de lényegében véve megdnak egészen a negyvenes évekig. Maga Vörösmarty is érezte, hogy a hatása alakította ki voltaképen szerelmi költészetét: ismeretes nyilatta: „általa fejlett ki minden érzeményem."[6]

Vörösmartynak Etelkához fűződő kapcsolatai Gyulai életrajza alapján a köztudatban. „Vörösmarty titkon és reménytelenül szeretett, s minden rsi erejét össze kellett szednie, hogy elfojtsa évekig táplált szenvedélyét, ıriadjon a vallomástól, s ne kösse minden világi kilátás nélküli pályáját, zt, kit annyira boldognak óhajtott... Vajon szerette őt a leány? Nincs iztos adat... Úgy látszik, kedvelte társaságát, s Vörösmartyéhoz hasonló etek korlátozták érzéseit. Titkos, néma szerelmi viszony lehetett közöttnelyet egyik fél sem szegett meg soha... Vörösmarty... tulajdonkép a ett leány boldogságáért mondott le szerelméről, s az általa annyira t család nyugalmát többre becsülte, mint saját szenvedélyét."[7]

Ilajas Béla tanulmánya[8] is megállapítja már, amint ez a versek tartal- és az 1825. évi Stettner-levelekből is következik,[9] hogy aligha lehetett ılcsönös szerelemről, „titkos, néma szerelmi viszonyról" Vörösmarty és között. A reménytelen hangú versek, a szeretett lány hidegsége miatti ó panaszok arra vallanak, hogy Vörösmarty érzéseit Etelka nem viszo- Ugyanakkor a versekből és az egyik Stettner-levél halvány célzásából[10] nik ki, hogy Etelka viselkedése korántsem volt mindig egyértelműen ıtasító. Inkább úgy látszik, Etelka eleinte, mélyebb érzelmek nélkül ıyelgett is egy kicsit a szegény nevelővel egy kis ártatlan leányi kacér- , s ezzel az ifjú költőben alaptalan reményeket is keltett, apró kedves-

„A napokban itt lesz E . . ., nem tudom, megláthatom-e. Talán fogom látni, de m oly szemmel, mint *őt ővel ezelőtt!* Akkor egy tekintet hónapokig álmodtatot ." írja Vörösmarty Stettner Györgynek *1827.* aug. 23-án. (Kiemelés tőlem.) rösmartynak ezt a nyilatkozatát — Gálos Rezsővel ellentétban — úgy értelhogy 1822 őszétől kezdve Etelka uralkodik Vörösmarty érzelemvilágán. re utalnak a reménytelen, epedő hangú versek, így 1822-ből *A szánakodóhoz,* l *A bátortalan szerelem* és a *Bucsu* ugyanebből az évből, mely meg is nevezi

827. febr. 15-én Fábián Gábornak így ír: „. . . . a földön is angyal után jártam . . ." ivaló célzás Etelkára. Az 1825. aug. 27-i Stettnerhez írt levélben olvassuk : ıetőség országában mennék, nem esnék nehezen, mert mondhatnám: Uram! ek teremtetted ezt, és ez szép nem is volt soha, de én láttam a *déli völgy* világát, 3 nincsen ott." Így Vörösmarty maga kapcsolja össze a verseiben oly gyakran „déli völgy"-et Etelkával. Ennek alapján feltételezhető, hogy az 1827. aug. ettnernek írt nyilatkozata ellenére később is foglalkoztatta Etelka s az 1828-ban la (reménytelen hangú és a déli völgyet emlegető) míg Etelkához kapcsolható. nt Etelka emléke még sokkal később is visszajár, lásd az 1833-ban Etelka alkalmával írt *Az elválók* c. verset.

ettner Györgyhöz. 1825. nov. 6.

ıulai Pál: Vörösmarty életrajza. Franklin kiadása. 54—55. l.

ajas Béla: Vörösmarty és Porczel Etelka. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931.

Láttam, nem a szerelem szólamlik meg belőle . . . Mint az örömek angyala, dott tiszta *bátlan* tekintetével." Stettner Györgyhöz. 1825. szept. 28. A *bátlan* em szerelmes" értelemben használja Vörösmarty *A bátortalan szerelem* c. is: „a szabad szívű lány *bátalan* néz szót a látkörig."

. . . erősen fogadtam őtet holtig életem angyalának tartani . . . De mily erőtlen ltétel emben! *Akármit beszéltem felőle, tudd meg, hogy az mind hiba volt.* Óh, csak ivetni valót találhatnék benne . . ."

5. szept. 28. Kiemelés tőlem.) Mintha Vörösmarty előzőleg barátjának, Etelka ére panaszkodott volna!

léscivel szította is a költő szerelmét. Nagyon jellemző e szempontból az 5-ben Börzsönyben írt *A búcsúzó* című vers, mely a Stettner Györgynek dött levélhez[11] csatolt változatban világosan fel is tünteti Etelka nevét.

Óh, itt keltek, itt szövődtek
Életem reményei.
Itt repestek, itt enyésztek
Tarka álomképei.
Őket egy szem villanása
Alkotá és nevelé,
S ismét egy szem fordulása
Összedúlá, temeté.
A tiéd, szelíd E . . .,[12]
Bájtsugárzó szép szemed
Volt az, amelynek változásán
Lelkem, testem így eped.
Gondolád-e, hogy ha édes
Hódolással rám tekintsz.
Mennyet, poklot nyitsz szívemben
Melynek vége, hossza nincs?
. . . Nem tudád-e, hogy minden kis
Hajlandóság s kegy jele,
Melyet adtál, bűnné lesz, ha
Visszaandalogsz vele?
Nem tudád, mint zöld mezőben
Könnyen élő szép madár,
Mely után a kis fiúnak
Szíve, szeme, lába jár,
Egy bokortól más bokorhoz
Fut, forgódik, meg-megáll,
És ha űzőjét kicsalta,
Énekelve tovaszáll,
Úgy jövének enyelegve
Könnyű pillantásaid.
És kicsalták rejtekéből
Szívem égő vágyait:
A reménynek és kétségnek
Fájdalmát és örömét,
A gyönyörnek, gyötrelemnek,
Áldó, féltő szellemét.

Nem volt itt szó kölcsönös szerelemről, melyről mindkettőjüknek boldog ink feláldozásával le kellett volna mondani. Etelka leányi álmait, a férfiak ő való felfogását meghatározták azok az előítéletek, melyeket családj.. tsz környezete, az egész nemesi osztálygondolkodás alakított ki benne lka nem tudott, nem is akart ezekből az előítéletekből kitörni, nem volt (in, mint Petőfi Júliája, még olyan sem, mint Csokonai Lillája; ő a „jo elt" nemeskisasszonyok s nem a lázadó, romantikus nők típusába tartozott leivel egyetértőleg valószínűleg olyan kérőről ábrándozott, akinek nemes zjához megfelelő anyagi helyzet és tekintélyes pozíció is járul, s nem ig Vörösmartyról, az elszegényedett nemesi értelmiségiről, akinek helyzete miben sem különbözött a polgári eredetű honorációrokétól. Annál kevésbbé ethetett bele Etelka Vörösmartyba, mert aligha volt benne hajlam a kö et iránti rajongásra. Vörösmarty egy szóval sem említi meg — sem seiben, sem egyebütt — imádottja szellemi érdeklődéséről, csak apró kedv tedéseiről és szépségéről énekel. Mikor a *Zalán futásá*-nak megjelenése n Börzsönyben találkozik vele Vörösmarty, — csak hogylétéről érdeklődik

[11] 1825. nov. 6. Vörösmarty emlékkönyve. 1900. 196. l.
[12] Etelka nevének jelölése. L. az 1827. aug. 23-i Stettner-levelet is.

nagy költői sikerről nincs egy szava. Apja, Perczel Sándor tíz példányt
ít meg a Zalán futásából, de vajjon Etelka át tudta-e törni elméjét a hexa-
terek rengetegén, — azt bizony nem tudjuk. Vagy éppen a műben foglalt
ílt vallomás miatt hallgatott? Lehet, bár egy tizennyolc éves leány már ért
hoz, hogy úgy nyilatkozzék egy költői sikerről, hogy az csak a költőnek
ójon, és ne a férfinak is.[13]

Vörösmarty kétségtelenül tisztelte a Perczel-családot, de aligha riadt
lna vissza a küzdelemtől, ha közösen óhajtott és eltervelt boldogság kivívá-
ról lett volna szó. Aligha áldozta volna fel a közösen érzett szenvedélyt a
dád békéje kedvéért, s aligha korlátozta már akkor olyan mértékben a
nesi osztályfegyelem, hogy a lány jövendő boldogságát, viszonzott érzés-
tén, a szerelemről való lemondásban lássa. Ennél Vörösmarty már ifjú-
rában is „forradalmibb" ember volt. Azért nem mert ő nyilatkozni, mert
elka nem adott rá neki megfelelő biztatást. Úgy látszik, a börzsönyi nábob
nya el-eljátszadozott a szegény nevelő érzelmeivel, de soha komolyan nem
te. A társadalmi előítéletek nem úgy szakították el egymástól a két fiatalt,
ez volt a helyzet Csokonai esetében, — hanem már ott szerepeltek a leány
atában és meghatározták annak érzéseit. Etelka nem szegény költő alakját
képzelte el az álmodott kérőt, hanem mint nagybirtokos és magas vár
gyei tisztségeket viselő nemesurat, aki hatlovas hintón röpíti majd a boi-
ságba. Férjhez is ment 1833-ban egy tolnamegyei nagybirtokoshoz, Bajsai
jnits Barnabáshoz. Hogy azután a hatlovas hintó nem a boldogságba,
em a boldogtalanságba röpítette, az már olyan tényezőkön múlott, melyek
a nemesi leánynevelés nem tekintett döntőknek a férj megválasztásában.

Az a tény, hogy a szerelem nem volt kölcsönös, s hogy az osztályelőítélet
nem közvetlenül, csak közvetve gátolták Vörösmarty szerelmét, a leány
atán keresztül, döntő fontosságú Vörösmarty ifjúkori szerelmi költészete
akulásának szempontjából. Így ugyanis Vörösmartyban nem ébredt fel
izadás a nemesi előítéletek ellen, hiszen az ok a leány érzelmeiben volt.
a lázadt fel, mint Csokonai „a tirann törvény és a szokás" ellen, mint tette
a talán, ha Etelka szereti őt és vele együtt szenvedi a kényszerű elválás
álalmait. Így Vörösmarty számára nem maradt más, mint a tehetetlen kese-
ség, a panaszkodás a kedves hidegsége miatt. A lázadás értelmetlensége,
denféle küzdelem eleve reménytelen volta magyarázza meg ezt a kiúttalan-
ot, a teljesen a panaszokba, az álmok világába, nem egyszer a beteges halál-
ágyba való menekülést, mely Vörösmarty fiatalkori szerelmi líráját jellemzi.
latétben politikai költészetének előremutatásával, magasba lendülésével.
olitikai költészet területén Vörösmarty ifjúkori romantikájának — Hor-
i Márton szép szavai szerint, — „sasszárnyait" köszönhette": a „fantázia
ad csapongását és korlátlan merészségét, amellyel beszárnyalta nemze-
ét dicső multját", úgy hogy „a harcos és dicső mult költői idézése a harcos
s dicső jövő előkészítője lett."[14] Ez a romantika a szerelmi költészetben
i hogy Vörösmarty az adott tényeket sem elfogadni nem tudta, sem har-
li ellenük, a valóság talaját elhagyva a szerelmi lamentációkból a gyötrő
emzések területére és az ábrándok színes világába menekült.

Így alakul ki az Etelka-élmény hatása alatt szerelmi lírájának temati
, motívum-készlete. Ezek a motívumok mint költői formák akkor is meg-
adnak, amikor az Etelka-keltette gyötrelmeket már megenyhíti az idő.
ór ez a szenvedély csak emlékké válik, sőt újabb hangulatok, futó női
retségek jönnek Vörösmarty életében. Megmaradnak egészen a negyve-

[13] Minthogy Gálos Rezsovel ellentétben, Vörösmartynak Etelka iránti komolyabb
lását 1822 őszétől kezdve számítom, a Zalán futása IX. énekének ismert szavait is
ára vonatkoztatom.

[14] A nemzeti öntudat ébresztője. Társad. Szemle. 1950. december.

rekig, amikor egyszerre és véglegesen eltűnnek. A Laura-dalok egészen
elemekből vannak szőve.
lyen témák, ilyen motívumok:
. Panaszkodás a kedves hidegsége miatt. A költő sokszor már előre le-
arról a reményről, hogy szerelmét viszonozni fogja a lány: *Csaba sze-*
A bátortalan szerelem. Börzsönyben. A búcsúzó. Későbbi versek:
relmes (1828), *A csermelyhez* (1829), *Idához* (1836), sőt ez a témája az
en írt *Ő* c. versnek is.
. A kedvesnek csak álomban való birhatása, melynek édességét meg-
líti a valóra ébredés: álom és való ellentéte. Ilyenek: a talán még a Jola-
akból való *Álom és való* (1822), az 1824-re datált *Álom*. Legszebb az 1828-
rt ismert *Helvila*.
. A reménytelen szerelem gyötrelmei elől a halálba sóvárgás, sokszor
abban az értelemben, hogy azzal ostromolja a kedvest: hallgassa meg,
ben belehal szerelmébe: *A szánakodóhoz, A lanthoz, A tűnődő, Csaba sze-*
Börzsönyben, A búcsúzó. Később is: *Idához* (1836).
. A feszült lelkiállapot után a fásultság, apátia, „szerelmetlenség" miatt
panaszkodás: *A szerelmetlen* (1823), *A szív temetése* (1825), *Az elhaló*
em (1833).[16]
. A kedves csalfasága miatti panasz. Hogy Etelka „csalfasága" miben
, láttuk az idézett *A búcsúzó* c. versből. Ilyen tartalmú versek még:
thoz és *A fellegekhez* (1823). A lány csalfasága egyik főtémája Vörös-
szerelmi verseinek később, a húszas, harmincas években is. Gondoljunk
yik jobb (1836) vagy a *Hűség* (1835) szellemes csattanójára: az első vég-
„a barna csapodár", a másiké pedig szelíd humorral, némi férfi-ön-
nyal még csattanósabb: „A leány hű nem lehet — férfi-csontból vétetett."
Ez a humoros hang, az egykori szerelmi gyötrelmeknek szelíd öngúnyban
feloldódása a boldogtalan szerelmet a halállal kapcsoló témákban is
ról. Az 1836-ban írt *A holdhoz* c. versében ezt olvassuk:

> Mondjad, hogy én őt szeretem,
> Míg el nem hágy lélekzetem,
> S hogy, ah! ha szíve meg nem szán,
> Még szent Mihál visz el lován . . .

A humornak ez a szerelmi epedést gyógyító, feloldó szerepe a népköltés hatásának tulajdonítható. A húszas évek végén írja Vörösmarty legtöbb lalutánzatát. Tudjuk, hogy a népdalok természetességében, egyszerűségé naivságában a hang könnyedségét, a humort, a könnyes vidámságot, a ajságot" látták meg első sorban a kor költői, mint olyan vonást, mely) indítékokat adhat költészetüknek.
Kölcsey Szemeréhez írt önéletrajzában megírja, hogy a parasztdal tón találgatása közben az ünnepélyes szentimentális-lírai hangról átvitte t a szeuvedélyesen dévaj és mégis mély hangra,[16], a vidámságnak és lyságnak arra a vegyülékére, melyet ő maga a Nemzeti Hagyományok-umornak nevezett[17] és az újabb költészet jellemző vonásaként ismert fel a népiességnek e korban elfogadott elmélete — tudjuk, Vörösmarty Köl értelmezését magáévá tette és túl is haladta[18] — hozzájárult ahhoz, hogy a

[15] Az ugyancsak 1833-ban írt *Az elválók* után keletkezett, melyet Vörösmarty a esküvője alkalmával írt. *Az elválók*ból az tűnik ki, hogy Vörösmartyban a egző hírére ismét felébredt a régi gyötrelem. Ámde ezt a végleges kihűlés követte, t ez *Az elhaló szerelem*ben meg is nyilatkozik.
[16] *Kölcsey Ferenc:* Összes művei. Franklin kiadás. 1499. l.
[17] U. az. 628. l.
[18] *Horváth János:* A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. 214. l.

a.o felüdítését. Az utóbbinak, a Csaba-típusú verseknek[*] a népi humor és ermészetesség által eszközölt megtisztításáról már szólottunk. De itt vannak népdalutánzatai is: a *Haj, száj, szem...* a *Gyászkendő*, melyek Kelęli és ata néven jelentek meg, ezzel is jelezve az ihlet másneműségét. Ez a vonal egmarad a Laura-korszakban is, és olyan kis remekeket alkot majd, mint *Feledés* vagy a *Sok baj*. A népköltészettel való találkozás a szerelmi költé- zet területén épúgy a megújulásra, a nagy lírai hang megtalálására vezet, int ahogy a nép felé fordulás segíti Vörösmartyt, hogy a reformkori n emzeti küzdelemben megtalálja helyét a jobbágyfelszabadító Kossuth olda- án. Az 1843-ban *Laurának* írt nagy versében az érzelem természetes fri- augú kifejezése a népdalok tanulmányozása-utánzása közben szerzett ítisztult költői gyakorlat eredménye. Milyen különbséget jelent a régebbi ersek fellengő hangjához képest mindjárt az első két sor:

Nagy szálka vagy szememben kis leány!
Nem látok, bár szememben nincs hiány . . .

agy milyen művészivé teszi a népdalokban szokásos helynevekhez kapcsola- *Szomjának* a következő sorait:

Szomjas vagyok; de nem bort szomjazom.
És szomjamat vízzel nem olthatom.
Nem oltaná el azt a Balaton,
Nem a mézes szőlőjű Badacson.

1836 körül Vörösmarty, tudjuk, megtalálja helyét a nemzeti küzdelmek- n, és lírájában új hang jelenik meg, a jelen harcait megéneklő hatalmas itosz, mely ezután költői egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása lesz. nemzeti feladat megtalálása keményebbé, harcosabbá edzi emberi és költői yéniségét, és stílusa is tömörebbé, hangja sorsszerűbbé lesz. Annak a tudata, gy ő az ország átalakulásának a nagy költő-agitátora, hogy ő az irodalmi zér s hangja a politikában is számít, saját hivatottságára és értékeire is tudatosabbá teszi, s ez meglátszik versei hangján is: panasz, borongás és ménykedés helyett a szenvedélyes intés, ostorozás és buzdítás hangzik fel ai műveiben. Ennek az öntudatosságnak talán az országos hírnévnél is fon- abb tényezője az, hogy a költő megtalálta a haladó ellenzék harcaiban saját hivatottságát: megtalálta „a merész és nagy" gondolatot, melyre itette életét".

Ez az emberi átalakulás lassanként szerelmi költészetére is rányomja vegét. Az *Ő* még a régi lemondó hangú versek közé tartozik, de az 1841-ből ló *Éj és csillag* már új hangot üt meg. Az imádott hölgyet még magasan ga fölött látja: ő a csillag, de a költő már nem csak kér szerelmet, hanem át kincseit is kínálja.

Fel kívánom vinni
Amit rejt a hit,
A föld gyermekének
Édes titkait,

[*] A „Csaba" álnév az Etelka-korszakban keletkezett. (*Csaba szerelme*, 1824.) öbb a Koszorúban Vörösmarty legtöbb komolyabb hangú versét (vidámabb népdal- nzatait nem) így írja alá. Az álnév használatát Kazinczyhoz írt levelében (1828.) l indokolja: nem akarja, hogy „versgyártósággal" vádolják. Később az Aurórában z Athenaeumban is megmarad ez az álnév, de következetesen csak a reménytelen elmet éneklő versek alatt. *(Időhöz, Ő)*. A Csaba-név véglegesen csak a Laura-kor- ban tűnik el. Csaba-típusú verseknek ezek alapján a reménytelen hangú szerelmes eket neveztük el.

Mit nem esküdött szo.
Nem súgott ajak,
Amit bánat és éj
Gondolhattanak.

Fel kívánom vinni
Gyászos arcomat,
Hogy világosabb légy
Árnyékom miatt.

A nemzet koszorús költője nemcsak a férfiakat buzdítja és korholja hazafiság nevében, a nőket is jutalmazza vagy elítéli aszerint, hogy teljesík-e honleányi kötelességeiket, résztvesznek-e a reformkori építő munkában. örösmarty a maga társaságában is megtalálja a honleányt Bártfayné emélyében, akit egy epigrammával tüntet ki. *A színház nemtőjében* zéchenyi mostohaleányát dicséri a honi művészet pártfogásáért, s Vörösarty dicsérete már előkelő hölgyeknek is jutalom. De ostorozni is tud, fájlmasan, mint az *Elhagyott anyá*ban, vagy a csalódott férfi elfordulásával. int *A magyartalan hölgyhöz* intézett versében, sőt szenvedélyesen, számonrőn, a sorsra hivatkozó határozottsággal is, mint az *Uri hölgyhöz* írt költényben. A híres „fürtidben tengervészes éj, szemekkel mint a csillagtűz" kép gy feszültsége, szenvedélyessége mutatja, hogy a pátosz haugját tudja hall-ni akkor is, ha a női szépséget festi.

Így átalakult — és jelentős mértékben a közéleti harcok tüzében — Vörösmarty Mihály emberi és költői egyénisége, mikor találkozott Csajághy Laurával.

Megismerkedésüket 1841-re mondja Gyulai Pál, viszont Laurához írt első verseit 1842-re teszi és ugyanerre az évre Vörösmarty vallomását is.[21] Laura fiatalabb volt Vörösmartynál több mint húsz évvel, s nem volt benne, legalább is kezdetben, olyan vonás, amely ezt a különbséget kiegyenlítette volna. Ám ez már nem volt a Perczel Etelka-helyzet. Vörösmarty ekkor már országos hírű költő, s — Gyulai életrajzának tanúsága szerint — a leány imádattal érez iránta, de a vallomásra inkább megijed, annyira, hogy Gyulai később sajnálkozik rajta: „Szegény leánynak olyan különösnek tetszett Vörösmarty látni lábainál, kit költői dicsőségben oly magasra képzelt maga fölött." A szerelmük kifejlődését Gyulai így határozza meg: „Laura mindinkább érezte magát Vörösmarty szelleme uralmát".

Így hát Vörösmarty második szerelme sem indult meg akadályok nélkül. Laura viselkedése is ébreszthetett nem kevés aggodalmat a hirtelen új szerelmi szenvedélyre ébredő költőben. Később, mikor már Laura neje lett, szelíd humorral emlékezteti is kezdeti ellenkezésére. Egyik levelében egy sikertelen családi szalonkavadászatról írva, tesz rá neki kedves célzást: „Szalonka elég volt, de oly szilaj, mint Te egykor voltál: egy sem akart illőleg bevárni".[22]

De amire később már ilyen kedélyes derűvel emlékezik, a szenvedély lángolásában, a gyötrő bizonytalanságban korántsem volt ilyen vidám, mint rá Vörösmarty versei. Vörösmarty ismét a szenvedélyes epedés hangjai szólaltatja meg, de a helyzet kezdeti bizonytalansága ellenére egy percre sem szólal meg költészetében az a lemondó hang, amely pedig 1839-ig verseinek egyik fontos vonása. *A merengőhöz* írt híres verséből sem hangzik az ki, hogy egy pillanatra is fel tudná adni a reményt, hogy boldog legyen.

A Csaba névvel együtt eltűnt az Etelka-korszakban kialakult formák egy része is maradványai is. Álnevet ugyan használ ezután is: a *Szomjú* Kalóz néven jelenik meg, bár a legtöbb Laura-verset csak házasságuk után engedi megjelenni. A versek tömörebbek, rövidebbek: a költő nem könyörög hosszadalmasan, élesebb kontúrokkal, határozottabb képekben adja tudtára Laurának.

[21] *Gyulai:* Vörösmarty összes művei. 1884. I. LXV. l.
[22] Vörösmarty-emlékkönyv. 1900. 139. l.

ogy szereti. A vallomások haugja a nagy hazafias költészetében kialakult átosz: a szenvedély ékesszólása. Már a *Szomjú* szerkezete olyan, mint egy agy körmondat, melynek végén a szerelemre hívás úgy következik be, mint : érvek sora után a következmény. A „szomjúzom" szónak a sorok elején ló ismétlődése és az utána következő tartalom fokozódó szenvedélyessége utatja, hogy Vörösmarty a szerelem ékesszólását is megtalálta. Ez a szerke t egyébként még az 1842-ben írt *Laurához* című versben is megtalálható, ol az első három versszak elején az ötször megismétlődő „Rád nézek" ad lzonyos szónoki egységet a versnek. Ugyanez teszi a *Haragszom rád* kezdetű rsnek egységes hatását is. A hangsúlyozott rész megismétlése mellett a tar lom fokozása fejezi ki a költő szenvedélyének hevességét.

A legszebb értelemben vett pátosz, költői ékesszólás megnyilatkozása az i hogy a költő lelke nagy feszültségét merész ellentétek segítségével adja ssza. Nézzük az 1842-ben írt *Laurához* címzett verset:

Rád nézek, mert szeretlek,
Rád nézek, mert gyűlölsz,
Míg bájaid veszélyes
Dacával meg nem ölsz.

Rád nézek, mert gyönyört ád
Szemlélnem arcodat;
Rád nézek, mert öröm lesz
Meghalnom általad.

Szerelem és gyűlölet, gyönyör és halál: a romantika merész ellentétei aják vissza Vörösmarty szerelmének hevét. Az *Ábránd:* egyetlen nagy ellen : a költő eltépi önmagát, hogy újjáteremtve „dicsőbb erénnyel" ékesítve aja oda Laurának.

A Laura-korszakban az álom-való-ellentét fel sem merül Vörösmarty rzéről. Még a kétely pillanatában sem. Sőt egyenesen óvja Laurát az üres álmodozástól, és kéri, hogy a valóság talaján maradjon. Vörösmarty a negy ves évek nagy nemzeti nekilendülésében és Laura megtalálásában a való ot szereti, nincs többé szüksége az álmokra. Romantikája a valóság szép ségeit és a valóságból kibomló távlatok szépségeit énekli meg politikai. szerelmi költészetében egyaránt.

A halálra való hivatkozás két népdalszerű versében hangzik fel: a *Sok* ó és a *Feledés* címűekben, de itt is egyrészt a népdal humora (a szó vázolt értelmében) őrizte meg ezt a motívumot, a másikban pedig ez a motívum ően a szerelemnek az erejét festi. A halálra való hivatkozást a sors fel rítése váltja fel:

Sorsom te vagy, egy szód, lehelleted,
S élek, halok amint te végezed. *(Laurához.* 1843.)

Vörösmarty Laurához már nem csak eseng a szerelemért, hanem fel is ajnálja neki mindazt a kincset, amit az ő gazdag érzésvilága adhat Laurának. Ennek a lírai felajánlásnak legnagyszerűbb darabja az *Ábránd.* Benne szértékeire tudatos költő ajánlja fel érzelmi- és képzeletvilágának minden csét szerelmesének. Hatalmas metaforákkal mondja el: mit tenne érte, n szenvedne, mit adna neki, milyen mérhetetlen gazdagságot rakna a lába l csak viszonozza érzéseit. Vörösmarty itt úgy szól, mint aki tudja, milyen ves az ő nagy érzelmi gazdagsága, képzeletének csodálatos világa, mint aki nja, milyen értéket ajánl fel vele Laurának. Az *Ábránd* jelenti a csúcsot örösmarty szerelmi költészetében, ebben legforróbb az érzés, ebben jut el az ndatosság a legmagasabb fokra.

Vajjon olvasta-e Laura már az *Ábrándot,* mikor Vörösmarty 1843 rcius elején szüleinél, a komárommegyei Csepen meglátogatta? Vajjon

negértette-e, hogy a magyar irodalom egyik legforróbb és leghatalmasabb ersének lett a birtokosa? S ha elolvasta, vajjon megérezte-e a versből, hogy nicsoda kincset ajánlanak fel neki? S ha nem tudott úgy lángra gyúlni, mint Vörösmarty kívánta volna, tudta-e ezt a verset a megajándékozott áhítatával ogadni? Nem tudjuk, s valószínűleg Vörösmarty erősen kételkedett benne. Különben nem írta volna meg a *Merengőhöz*-t.

Az *Ábrándban* Vörösmarty „képzelmi édes tartományának" minden azdagságát ajánlja fel Laurának. A *Merengőhöz* írt versben pedig, mint yulai írja, „nem a szerelem dithirambját intézi hozzá, hanem a boldogság ölcseletét fejti meg neki". Ez a bölcselet pedig itt az óvatos kispolgári filoófia: érd be a kevéssel, szűk távlatokra szabjad vágyaidat, ne keresd a nagy ményeket, ha boldog akarsz lenni.

Tudjuk, hogy Laura éppen a *Merengőhöz* írt verset szerette legjobban, nek elsárgult kéziratát őrizte különös áhítattal, és e versről mondotta yulainak: „Kapott-e valaha menyasszony ennél szebb nászajándékot?" yulai szerint Vörösmarty „kímélni" akarta Laura érzelmeit, mikor a *erengőhöz* írt verset intézte hozzá. Úgy látszik, Laura nem volt az a fajta ital leány, akinek vágyait éppen egy nagy költő szerelme tölthette volna l, aki a „szerelem dithirambjaira" lett volna fogékony. Nem volt romantikus, irodalomrajongó nő, egyszerű, vígkedélyű fiatal leány volt, mikor Vörösarty megszerette, s nem voltak olyan vonásai, melyek ilyen értelemben gyenlítették volna a közte és a negyvenéves Vörösmarty közti korkülömbget. Köznemesi családban nevelkedett, és a kapott nevelés, társadalmi körezet és felfogás az ő érzésvilágát is meghatározta.[2] A romantika hatalmas lpzelet- és szenvedélyvilága nem lehetett alap köztük valódi érzelmi közösség ialakulására, maradt a nemesi családok leányainak tudata számára megfelelőbb út: Vörösmarty felvette az idősebb és tapasztaltabb férfi védelmező srepét, aki gyengéden tanácsol és nevel, nem a nagy lángolást kínálja, csak a otthoniasság szelíd érzelmeit. Ezen az úton alakulhatott ki a viszonlehetősége, így változhatott szerelemmé Laurában az, hogy egyre jobban ezte Vörösmarty szelleme uralmát".

Mindenesetre érdekes, hogy az *Ábránd* költője vállalta ezt a szerepet, és nután szinte kozmikus távlatokra vetítette szét érzései hevét, le tudta írni, ry szerelmével csak „virágot" kínál, nem „rózsaberket", „zöld ágat" csak; nem „egész erdő virányát". A *Merengőhöz* a romantika nagy röpte után ségtelenül megtorpanás. De ez a megtorpanás éppen Vörösmarty szenvedélyének nagyságából következik. Vörösmarty minden áron meg akarja tarti Laurát, még az ábrándok feladása útján is. Kétségtelenül szubjektív tényezők is nagy szerepet játszhattak abban, hogy Vörösmarty vállalja ezt a megoldast. Mikor végre találkozik a szerelemmel annyi csalódás után, nem tud többé lemondani róla. „Mult és jövő nagy tenger egy kebelnek", s Vörösmarty most nagyon erősen meg akar fogódzni a jelenben. Laura bontakozó szerelmét meg akarja őrizni a maga számára, visszaemlékezik, hogy a boldogságot már egyszer „csalúton keresé". Magános életében talán végre tartós emberi kapcsolatokra, családi életre is vágyódott. Kétségtelen azonban, hogy objektiv társadalmi tényezők is szerepeltek az ő tudatában, és ezek tették lehetővé számára a *Merengőhöz* írt versben megnyilatkozó megtorpanást. A köznemesi-polgári felfogás a nőről, mely Lauránál is szerepelt, Vörösmarty magatartását is befolyásolhatta: a nőnek mint gyengébb, a férfival nem egyenlő, éppen ezért védelemre szoruló lénynek a megítélése, akinek számára a nemesi-polgári társadalom szűk keretek közé szorította az érvényesülés lehetőségeit, aki tehát jól is teszi, ha vágyainak távlatait korlátozza.

A költemény szépségét éppen azért nem a szószerinti tartalma teszi, hanem az az ellentét, mely Vörösmarty nagy szenvedélye és éppen a szerelem

[2] V. ö. Bisztray Gyula adatközlését alább, e számban. — *Szerk.*

megvalósulása érdekében a kevéssel megelégedés, a szűk távlatú életbe való beletörődés között van: ha Laurát ezen az úton tudja csak megnyerni Vörösmarty, hát ezt az utat választja. Ez az ellentét nyilvánul meg a mű nyelvében is: a romantika nagy ábrándjairól való lemondást Vörösmarty a romantika színes és ábrándos nyelvén énekli meg.

Vörösmartynak azonban magának is éreznie kellett, hogy a *Merengőhöz* voltaképpen az *Ábránd* nagy, szenvedélyes lángolásának feladása. A közzététel körülményei erre utalnak. Az *Ábrándot* maga adta ki az Életképekben, a *Merengőhöz* csak úgy került a nyilvánosság elé, hogy a feleségétől elkérte később a Honderű szerkesztője, mikor valamelyik rokontól hírét hallotta, hogy Vörösmarty e verssel kedveskedett menyasszonyának.[24]

Vörösmarty és Laura esküvője 1843. május 9-én volt. A költő megtalálta családi boldogságot, az áhított nyugalmat. A honfi tett-hívta, de ennek útján feleségé nem követte. Laura nem volt annak a honleánynak sem a típusa, aki nemzeti költő hitvesének szerepét kereste volna, hogy férjét a közélet nyilvánosságában bármilyen tekintetben is kövesse, még olyan értelemben sem, mint a reformkori honleányok, pl. Bártfayné. Vörösmarty és Laura házasságának természetét jellemzően világítja meg az a kis epigramma, mely 1845-ből való. „Vörösmarty egy délután kilépve szobájából szótlan adta át nejének és eltávozott hazulról. Kiadásra soha sem szánta."[25]

Nem fáradsz-e reám mosolyogni, ha csüggedek, és ha
Megszédít a gond, tűrni szeszélyeimet?
Nagy feladás vár rád: fiatal szívednek erényét
Tenni napul megtört életem árnya fölé.

Laura, ha először meg is ijedt a „nagy feladás"-tól, hogy a nagy költő ettársa legyen, tudjuk, hogy ezután egyszerű jóságával, megértő szeretetével, a szabadságharcot követő nehéz napokban pedig hősies asszonyi magatartásával jól betöltötte Vörösmarty mellett ezt a feladatot, s mint jó költőfeleség kegyeletesen őrizte Vörösmarty kéziratait is.

Laura tehát az otthont, a megpihenést jelentette Vörösmartynak, a nyugalmat biztosította, hogy teljesen a költői és közéleti hivatásnak szentelhesse magát. Nem volt cselekvő részese sem költői, sem politikai harcának, mint hogy Júlia az volt Petőfi számára. Vörösmartynak nagy műfaja ezután a líra, s ezt a lírát teljesen a haza és emberiség szolgálata hevíti. A magánélet a nyugalmat adja a férfinak, hogy egészen a köz szolgálatára rendelhesse magát. Laura teljesen betöltötte azt a szerepet, amelyet a nemesi s a polgári világ a nőtől, a feleségtől várt. Nem okozott gondokat, problémákat, mint a későbbi hanyatló polgári korok exaltált, rossz értelemben véve „romantikus" egyéni érzelmi álproblémába, öncélú önelemzésekbe bonyolódó női, de nem adott a férfinak küzdőtársa sem lenni, állandó újabb ihletforrás, a harcok lázsája, mint Szendrey Júlia. Így egyénisége nem adott problémákat Vörösmartynak. A *Merengőhöz* írt vers tanácsait megfogadta, és megtetézte azzal az áhítatos tisztelettel, amellyel költő-feleséghez méltóan őrizte nagy férje minden kéziratát, emlékét az utókor számára. Nem adott problémákat rossz értelemben, ami az idegtépő gyötrelem érzéseit szólaltatta volna meg Vörösmarty lírájában, sem jó értelemben, ami a csodálat és a hála hangjait keltette volna fel benne. Különben is a nemesi-polgári társadalomnak a nőről vallott ösztönös felfogása nem volt alkalmas arra, hogy Laura ilyenné váljék, hogy Vörösmarty ilyen nőt megértsen, ilyen nőt kívánjon magának. Ennyire előreutató szerelem csak Petőfi szerelme volt, aki Júliának a szabadszállási választásnál tanúsított viselkedésének hatása alatt meg tudta írni a *Három vándort*.

[24] *Gyulai*: Vörösmarty összes munkái. 1884. I. 445. l.
[25] *Gyulai*: Vörösmarty összes munkái. 1884. I. 451. l.

A - 180

Vörösmarty szerelme nem volt ilyen, és a *Merengőhöz* írt ódával volta-éppen befejeződött szerelmi költészete. Laura megértő, jó élettársa lett örösmartynak, de nem lett további ihletforrás.

•

Mindezek alapján Vörösmarty szerelmi lírájában a következő fejlődési nalat láthatjuk. A líra kezdetei homályba nyúlnak vissza (Jola). 1822 után rezel Etelka alakja uralkodik benne, a versek hangja reménytelenül epedő. Etelka-élmény hatása alatt alakul ki szerelmi költészetének első tematija, és ez a motívum-készlet meg is marad a Laura-korszakig, bár 1827—1828 rül Etelka személyének kizárólagos uralma megszűnik. 1828-tól kezdve a pdalok üdesége árad be Vörösmarty szerelmi lírájába, és szelíd humorban d feloldódni a fájdalmas epekedés és fellengés. A reformkori küzdelmek-i való harcosabb részvétel Vörösmarty egész jellemét átalakítja, megedzi. ennek hatása 1840-től érezhető szerelmi lírájában is. Főleg, mikor 1841-ben ájághy Laura belép életébe, ekkor egészen új líra kezdődik, új témákkal, új tői hangokkal. A Laura-versekre a népdalok üdesége éppúgy rányomja yegét, mint a nagy politikai költészet pátosza. Vörösmarty romatikus kép-ete a szerelmi költészet területén a Laurához írt *Ábránd*ban szárnyal a nagyobb távlatokig, s a *Merengő*höz írt versben kifejezett megtorpanást lyen emberi indokok teszik érthetővé, és emelik fel magasabbra, mint a vers szerinti tartalma.

Így Vörösmarty szerelmi lírája párhuzamosságot mutat politikai költé-zének alakulásával. Szerelmi versei az epedéstől, az esengő panasztól a szig, a szenvedélyességig fejlődnek, és követik politikai verseinek egyre krétabbá, határozottabbá, harcosabbá válását. Magánéletének és közéleti eplésének összefüggése visszatükröződik lírájában.

ARANY JÁNOS KIADATLAN VERSEI

BONCZÉK

Bonez urat, én dalom, el ne feledd!
Verebet fog, ha megénekeled.
Mert hiu a fiu rettenetes:
Hírre ha kap neve, szíve repes.

Nem fiu már ugyan Bonez, az öreg.
Sőt fia, Náci se mái gyerek,
De kifog ősz hajon, ócska koron
A pamacs, a kefe, bécsi korom.

Szép ősi birtokon él a család:
Kapja örökbe a hivatalát:
Napdíjon kezdte az impetrátor,
Nyugdíjon végzi a többi fráter.

S merje tagadni akárki fia,
Hogy nem a fő aristokratia!...
Fiai, lányai mind csupa Bonez,
Kit csak az új divat ingere vonz.

Játszik evésben, ivásban urast,
Félre dehogy tesz egy árva garast.
Volna hat annyi a jövedelem,
Jelszava: „a kiadást emelem!"

„Piszkos“ az őneki, nem „zsenerőz“.
Aki — talán fukar és maga főz?...
Nem, hanem aki, — ha elveri mind, —
Ad neki ál ökonómia-szint.

Már neki mindene drága legyen!
Hármat igér, ha te tartod egyen:
Tán nem is ételt az, amit eszik,
Hanem az ár, ha magasra teszik.

Látszani, játszani, vágy szerepet,
Otthon elég neki barna retek,
Mert mikor ingadoz a sulyegyen,
Tud takaritni, hogy — páholyt vegyen.

Élj „urasan“, apa és fia Bonez,
S hogy ki ne essék szádbul a kone,
Soh'se köszöntsd a lenyugvó napot,
Ami kel, annak emelj kalapot.

1877. augusztus 30.

PÁRVIADAL

Paulo majora carmen

Asszonyért nem méltó vívni,
Mert, ha tiszta, nincs is ok;
Ha nem az már, olyanért meg
Egy lövet port szánni — sok.
Amit erről álmodám,
Az sem tréfa dolog ám:
Elmesélem, hogy más ember
Hadd okuljon a csodán.

Meneláosz hősöm neve;
Róla irt volt már Homér,
S amit ő irt, nem is adnám
Ezer ilyen álomér'; —
De az álom, ész ne'kül,
Mindent össze-vissza csűr,
Hogy jelen, mult és jövő közt
Semmi hézag, semmi űr.

Meneláosz nője szép volt,
Ám nevezzük igy: Helén;
De *Paris* után bolondult,
(Csak a *várost* értem én):
Drága köntös, pipere,
Csalta onnan: jöjj, gyere!
Addig csalta, egyszer arra
Fordult férje szekere.

S minthogy ott nem á „jó erkölcs
És isteni félelem"
Uralkodnak; hanem olló,
Csipke, rojt, cafrang, selyem;
És ott minden eladó:
Minden asszony „mutató";
Ezer nézi: nő ruháját,
Magát, utcakoptató.

Nő birál, csodál, irigyel,
Tanul, gunyol és nevet;
Férfi angyalt-mit fecseg, de
Gondol aztán egyebet.
S ki ne vágynék a deli
Szép Párisnak tetszeni?
Nőben épen megforditva
Voln' természetelleni.

Hát Helén nem tudná hogy — mint
Köntös-farkán por, szemet,
Ugy tapad rá sok rejtett vágy,
Ugy vonszol minden szemet?
„Hadd söpörjön! hisz selyem;
Hadd tapadjon! — leverem!"
A királylány igy von „arany-
Folyosót"[1] azt képzelem.

S már az utca sem elég tág:
Hadd nyiljék meg a *szalon*.
Idehordva szőr, selyemrongy,
Üveg, forgács, drága lom,
S minden, amit nézni kell;
Miben ész s kéz remekel,
Hogy divatnő csóka-fészkét
„Fényesen" tüntesse fel.

Menelaosz e zsibvásárt
Győzi kinecsel — hisz király;
Ő is beáll „müértőnek":
Rendel, választ és birál;
Lássa meg, ha jő, Paris,
Hogy izlése volt, van is:
Mikor nőjét választotta,
S most egyéb dologban is.

Már kitűzve a hét napja,
Nap' órája-ideje,
Amikor Parist „fogadja
Monsieur Ménélas s neje."
Pontban (illőt késve) jő
A *madame* és *monsieur;*
(Mert az is van: hol Paris jár,
Hogy maradna el a nő?)

[1] A népmesében. *A. J. jegyzete.*

Bók, köszöntés megtörténik
Mindkét részről *comme il faut*.
S megindul a nyelv-ballettánc,
Lábujjhegyen jár a szó;
A társalgás kellemes,
Fürge, finom, szellemes;
Drága szőnyeg: a fonája
Sem lehet más, mint nemes.

Másszor őket látja „otthon"
Vendégül monsieur s madame: —
És ez így foly, váltva mindig
(Ha ugyan jól álmodám.)
Így foly télen, tavaszon,
Ameddig tart a *saison*;
Meneláosz mondja végre:
„Közelebb eltutazom".

De „királyok" szándokát is
„Boldog Isten birja" lám!
Meneláosz homlokában,
Kétfelől, az oldalán,
Támad olyan valami,
— Röstelem is mondani —
Mint bakőznek, ha tavaszra
„Címert" készül hajtani.

Út szeget mindjár' fejébe,
Tompán bámul, hogy mi a?
Majd gyanit, sejt, elboritja
Sötét melancholia.
Érzi, hogy nő két kis ág,
De tükörből mit se lát;
Ő nem látja, csak tapintja —
Nem tudom, más? a világ!

Csak tapintja, tapogatja,
Amint homloka fölé
Széles körben felkanyarul,
Mint a lombár ököré.
Dühös érte: nem türöm!
Monsieur Parist megölöm!
Ezt az izét a fejemről,
Az ő testén letöröm.

Most tíz éri harc — — Boesáss meg,
Homér apánk szelleme!
Azt nekem leénekelni
Másik tíz év kellene:
Hol leszek én akkor ám!...
Hadd fuvom el szaporán:
Csak jól végződjék az affaire:
Mindegy, későn, vagy korán.

Küldené hát bajsegédit,
Ez rövid harc és *modern*.

(Bárha még „majom korunkból"
Maradt józan elve fenn:
Tegyenek az okosok
Fejjel ugy, mint a — kosok:[2]
Akkor a szüz becsületről
Tisztul minden seb, mocsok.)

Küldené, mondom, segédit,
De bizonyitéka nincs,
(*Van* bizony, de hogy szerezte,
Földeritve *még a'* nincs.)
Szerencsére jő Paris;
Összenéz a két *hamis*,
Össze is mosolyg; de hátul
Suhog a szijj, csattan is.

Meglévén a casus belli
(Ez müvelt kor divata,
Méltó az ős „majom elvhez")
Szentesitve a csata.
Kupak-tanács egyre tart.
Kérdik: pisztoly-é vagy kard?
Meneláosz nagyot gondol
És sötéten mondja: — szarv!

Ez bolond!... álomnak is... de
Kérem: *„aegri* somnia",
Már csak igy kell a kalandnak
Valahogy lefolynia;
S ha Paris vagy embere
(Nincs *hasonló* fegyvere)
Kifogást tesz: vivjon karddal;
Mit törődöm én vele.

Kinek szarvat ád az isten
Vívni ösztönt is nyere, —
A komort[3] is hajtja mindjár
Tülkölődzés ingere.
Meneláosz vére forr,
S mint Nabuchodonozor
Áll ki, ahogy meg volt szabva
Az idő s hely: hol? mikor?

De Paris *nejét* küldé csak —
(Hisz Homér is dalolá:
Hogy' szaladt meg a csatából,
Egyenest az ágy alá;)
Szivességből a madame
Megteszi, de kölcsön ám.
Holmi apró elnézésért,
A multban és ezután.

[2] d a szerecsen párbajt leírva s rajzolva valamelyik képes lapban. — zete.

[3] nevezik a fiatal bikát vagy a *bikás* ökörtinót. — *A. J. jegyzete.*

Úgy láttam, mint most... azaz jól
Láttam, szem-behúnyva is,
Vörös plaidben s parasollal
Hogy állt ki Madame Paris.
A királyt riasztja: *hők!*
Az dühében vágtat, bőg:
S ne vón' ott a *Vendôme*-oszlop:
Megsiratnák, drága nők!

Madame oly ügyes ugrással
Terem az oszlop mögé,
Hogy Meneláosz ur annak
Törzsökén szarvát szegé.
„Becsületem mentve!" mond,
„Enyém a vivó porond!" —
S haza indul és Helént is
Haza viszi — a bolond!

De azért tört szarva könnyen,
Mert alul nő uj kis ág.
Mind tapintja, s hallgatódzik:
Mit szól már most a világ?
A világ — üt gúnykacajt,
Pletykaszót pletykára hajt; —
Szép Helén meg könnyü szivvel
Mondja el a — „kutyabajt".

1877. okt. 4.

Arany Jánosnak két kiadatlan költeményét közöljük itt, műveinek készülő kritikai ásából. Egész, befejezett ismeretlen vers csak e kettő van a kiadásban, töredék is, melyekben nagy költemény csírája rejlik, az *Őszikék* korából, de nincsenek ve. — A *Párviadal* be van írva a kapcsos könyvbe, 37. sz., az *Intés* és a *Tetemrehívás* ; kelte: 1877. *oct. 4.* A költő nem adta ki, fia sem vette fel a *Hátrahagyott Versek* , nyilván apja szándékát követve. — Valami pesti pletyka volt az alapja, minek készése a vers megértéséhez nem szükséges. A költő talán nem is találta egészen ültnek a nagyvilági gúnyos hangot. — A másik verset nem írta be a kapcsos könyvbe, kis papírlapon maradt meg.

Közli: *Voinovich Géza*

DI PÁL:

SZABÓ ERVIN ÉS BRESZTOVSZKY ERNŐ VITÁJA A PROLETÁRKÖLTÉSZETRŐL

A II. Internacionálé opportunista pártjaiban az általános elvi megalku- a proletárforradalom útjáról való letérés megmutatkozott a művészet, az alom-elmélet területén is. A megalkuvó szociáldemokrácia főtörekvése rradalom tagadása volt; a munkásosztály eltérítése a forradalmi marxiz- útjáról a burzsoázia aklába terelő revizionizmus felé. A párt által vezetett széles tömegek bevonásával vívott politikai harcok helyett a szakszerve- kben feloldódó párt, a parlamenti frakció kezébe került vezetés és a bér- ájkok nivójára szorított mozgalom jellemezte a II. Internacionálét. A Marx lásaihoz forradalmi szellemben hű vezetőkkel és ideológusokkal szemben e nagyobb tért hódítottak a nyugati munkáspártokban, elsősorban a német ban a megalkuvást hirdetők: Bernstein, Kautsky — és követőik a külön-

A-180

ző országok szociáldemokrata pártjaiban. A forradalmi útról való letérés rmészetesen egyet jelentett a tőkés kizsákmányolás fenntartására irányuló rekvéssel. Ezt a törekvést ugyancsak jól szolgálták — minden hangzatos ázis mellett is — a különböző megalkuvó irányzatok. Kautskyról írta Lenin: agy tőkélyre vitte azt a művészetet, hogy szavakban marxista, a valóság- n pedig a burzsoázia lakája legyen".[1] Kiáltó eltérés a szavak és tettek zött: jellemző vonása a II. Internacionálénak.

A II. Internacionálé opportunizmusának talaján nem virágozhatott tovább irx és Engels forradalmi irodalomszemlélete sem. (Mehring, aki helyesen :alkalmazta, forradalmi szellemben használta fel Marx és Engels tanításait, ndezt az opportunizmussal, reformizmussal *szemben*, mint a szociáldemo- ita párt baloldali ellenzéke tette.) A megalkuvók, revizionisták a liberális rzsoázia szellemében igyekeztek „átalakítani" a marxizmust, így művészet- irodalomelméletük is az opportunizmus hirdetője lett. A polgári kultúra, imperialista kor polgári művészete előtti behódolás elméletét terjesztették. iin küzdelme a II. Internacionálé opportunistái ellen felöleli az irodalom iletét is, hiszen *Pártszervezet és pártirodalom* című tanulmánya nemcsak belüli, forradalmi frázisokkal leplezett opportunista nézetek ellen is jog- ka részévé kell lennie, «kerekévé és csavarjává» annak az egyetlen egy- s nagy szociáldemokrata gépezetnek, amelyet a munkásosztály öntudatos apata mozgat. Az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes iáldemokrata pártmunka alkotó részévé kell lennie."[2]

* * *

Közvetlenül az első világháború kitörése előtt parázs vita indult a Nyu- illeti a Népszava hasábjain a proletárköltészet, általában pedig a prole- művészet kérdéseiről. A vitát Szabó Ervin cikke indította el,[3] amelyben ken tagadja, hogy az *irodalmi alkotások tárgya* elsődleges fontosságú. l szemben határozottan állástfoglal a formai szempontból történő értéke- lsőbbsége mellett; a „minősítések alapja nem lehet más — írja Szabó n — mint az alakító erő, a színek, a formák, a hangok gazdagsága és ége."

Éles hangon támadja azt az irodalmat, amely pártprogrammot fejez ki, a ártprogrammot mint „bizonyos tömegérdekek és bizonyos gyakorlati lehe- ek kompromisszumá"-t fogja fel. Cikkének harmadik gondolata: a prole- ltészet létjogosultságának tagadása, mondván, hogy nincs „semmiféle *ű észeti elem*, amely által különbséget tehetnénk művészet és művészet s valamelyiket is valamelyik osztály különleges termékének minősíthet- k..." Ez a formális szemlélet az irodalomnak, a költészetnek bizonyos dalomfelettiséget tulajdonít. S ami ebből szorosan következik: az irodal- hatalmas *osztályok feletti egységnek* tekinti, amelynek minden esetben mértéke a forma. Szabó Ervin ezzel az elméletével egyrészt meg- ítette az uralkodó burzsoázia irodalmi behatolását a munkásosztály közé, hiszen az imperializmus körülményei között a proletárirodalom ltságának tagadása szinte föltételnélküli fegyverletételt jelent a pol- kultúra előtt. Másrészt pedig tagadja ezzel az irodalomnak valóság- ó, nevelő-öntudatosító szerepét a proletariátus kezében.

álláspontja tulajdonképen a l'art pour l'art (művészet a művészetért) — kát, az öncélú művészetet hirdető burzsoá szemléletet súrolja, amely- ghatásosabb magyar hirdetője a század elején Ignotus volt. Ignotus hosszú sorában fejtegette, hogy a művészet értékét nem az alkotások nán, hanem formáján kell mérni; nem az a fontos az írói produktum-

[1] *Lenin:* Válogatott Művek II. 420. l. Szikra, 1949.
[2] *Lenin:* Az irodalomról. 11. l. Szikra. 1949.
[3] *Szabó Ervin:* Proletárköltészet. Nyugat, 1914. 641. l.

A - 180

n, hogy *mit* ír az író, hanem az, hogy *hogyan* írja meg. Az író szerepét az élű gyönyörködtetésben látta, s alapelvének — a „művésznek semmi egyéb lelessége nincs, mint szép dolgokat alkotni" — kártékonyságát nem menti sem, amit *Hadi Készülődések* című cikkében írt: „akik nálunk az irodalom- a politikától való függetlenítéséért, a közönségnek művészi érdeklődésre, 'atra és türelemre való neveléséért... küzdenek, küzdelmükben nem utolsó vítőjük az a tudat, hogy politikai munkát végeznek, s nemzeti életérdekekért dve, a nemzeti politikát szolgálják." Ignotus a polgári liberalizmus és likalizmus eszméinek területén mozgott. Esztétikájának alapelve szerint rális, de irodalmi harcai között nem egyszer vállalta a radikális irányzat polgári „rebelliójának" ellenzékiségét. Az ő megítélésében nem mellőzhető a szempont, hogy élesen szembefordult a „perszekutor esztétikával", a feu- is-nacionalista konzervativizmussal, Beöthy Zsolték földesúri akademizmu- ral. Amennyiben Ignotus *ezek ellen* harcolt, annyiban helyesen járt el. nnyiben a régit, a letűnőt kritizálta, működése a haladás érdekét szol- ta. De Ignotus szembenállásának *elvi alapján* — a művészet a művészetért élet alapján — amelyet ellene szegzett Beöthy Zsoltéknak, nem bontakoz- ott ki haladó irodalom. S amikor mi Ignotusnak bizonyos érdemeit merjük, akkor a feudális-nacionalista, ókonzervatív irányzat szembe- yezkedését helyeseljük és nem a l'art pour l'art elvét fogadjuk el. Azért lalkoztunk itt Ignotus személyével és elveivel, mert az irodalom, a művé- t területén ő képviselte azt a *polgári* álláspontot, amelynek talajára Szabó rvin az irodalom kérdéseiben gyakran ráállt.

Szabó Ervin a formai értéket tartja elsőrendűnek és a tartalom kérdését másodrendűvé degradálja. De vajjon nem veti-e el teljesen az író mondani- valójának fontosságát vajjon nem kívánja-e teljesen elsekélyesíteni a prole- tátus számára a művek eszmei tartalmát, amikor azt állítja: „Alakító kész- ség és az emberi lehetőségek átérzése: ezek viszont a zsenit teszik. Nem is nagy művész, akiben a zsenialitás szikrája nem ég. De mert így van és mert a lehetőségek érzése és a zseni természete egyformán magukba foglalják a lehe- tőségek és a végtelenségek fogalmát: nem lehet az igazi művészt bármi- lyen pártprogramm kereteibe szorítani. Minden pártprogramm bizonyos tömeg- erkek és bizonyos gyakorlati lehetőségek kompromisszuma. Ez az utilitariz- mus, ez a többé vagy kevésbbé racionális belátás, ez az óvatos kiegyezés, szó- val mindez az érzelmi és akarati korlátozás szabja meg a művészi elképzelés alkotás határát?... nem lehet művész az, akinek alkotásaira rá lehet húzni szociáldemokrata vagy a néppárti, vagy az alkotmánypárti pártprogramm sorjait és megállapítani: kifűnően illenek össze... Nem lehet tehát proletár- művészetről, proletárművészetről beszélni."

Szabó Ervin itt hamisítatlan Ignotus-i álláspontot képvisel. Amikor azt magyarázza, hogy „nem lehet az igaz művészt bármiféle pártprogramm kere- tébe szorítani", — akkor nem attól félti a proletárművészetet, hogy nyersen, tudatlanul válik az osztály képviselőjévé, hanem elvileg leszögezi azt, hogy a művészet nem válhat a mozgalom részévé, nem lehet az egyetemes proletármunka kerekévé és csavarjává, mert a mozgalom programmja „utilitarista", „korlátolja" az érzelmeket és akaratot. Már pedig szerinte a művé- szet a *végtelen* és *lehetetlen* felé tör. Szabó Ervin *általában* beszél itt párt- programmról. A kérdésnek ilyen általános felvetése mit sem változtat azon a tényen, hogy Szabó Ervin helytelenül ítélte meg a munkáspárt programm- ját is. Szabó Ervin tévedésében *ezen* a ponton, a pártprogramm helytelen megítélésén van a hangsúly. Ha ő helyesen látta volna a programm szerepét a munkásosztály politikai mozgalmában, akkor nem úgy vetné fel a művészi színvonal kérdését, hogy szembeállítja a programmot kifejező irodalmat az „igazi" irodalommal. Szerinte az előbbi csoporthoz tartozó író „lehet jó politikai verselő, jó agitátor, jó újságíró, de a művészethez kevés a köze". Bár- mennyi igazság is van abban, hogy még a forradalmi munkáspárt programm-

kifejező irodalom sem jelenthet igazán színvonalas művészetet, ha az író
sztán „megrímeli", nyersen, a művészi kifejezés sajátos eszközei nélkül
szhangozza a programm szavait, — Szabó Ervin helyes és jogosult törek-
e az irodalmi színvonal emelésére zsákutcába jut. Azért, mert Szabó Ervin
irodalmi színvonalért küzdve, kirúgja maga alól — és az irodalom alól is —
forradalmi munkásmozgalom programmját, politikáját, amely nemhogy
j., korlátja, de hatalmas segítője a forradalmi írónak a jelen mélyebb
ismerésében, a jövő széles távlatainak feltárásában.

De Szabó Ervin sokkal alaposabb és szándékaiban forradalmár ismerője
a marxizmusnak, semhogy ne látta volna a tartalom és forma éles szembe-
zásának antidialektikus voltát. Fejtegetéseiben eljutott arra a pontra,
l már forma és tartalom egységét érinti: „a művész az emberi közösségből
akítva el sem képzelhető: anyagából, tárgyaiból arra következtethetünk,
y a művészben megvannak az emberinek azok az attributumai, melyek
ül nem lehet nagy művész". Ez a meghatározás elméletileg helytáll, de
bó Ervin nem tud mit kezdeni ezzel az elméleti igazsággal. Amikor a gya-
atba vinné át, akkor éppen a párt, a programm, a politikai mozgalom
telen megítélése miatt csak színtelen általánosságokat mond. „Átfogó
lem", „a világot mindenkor mozgatónak átértése, szeretete, tisztelete". —
az emberinek azok az attributumai, melyek nélkül Szabó Ervin szerint
s nagy művészet. Ezért nem tudja levonni a fentebbi helyes megállapítás
lságait sem, ezért nem látja az irodalom helyét a mozgalomban, ezért
sosodik ki fejtegetése a formalizmus hirdetésében.

Szabó Ervin formalista nézetei az irodalom területén nem függetlenek
avetően helytelen álláspontjától a párt, a mozgalom, stb. kérdéseinek meg-
sében. Esztétikai fejtegetése lényegében a polgári irodalomszemlélet közö-
juttatta, ami közvetlen következménye annak, hogy politikai téren is
jott a burzsoázia álláspontjához. Szabó Ervin harcolt a szociáldemokrata
opportunizmusa ellen, de támadásának elvi alapja helytelen volt. Szin
ista nézetei már eleve a munkásosztály politikai pártjának lebecsülését
tették; a „szindikalista kritika a reformizmussal szemben így csap át
is reformizmusba."[3a] Ha valaki politikai téren nem látja a párt jelen-
ét, az irodalom-kulturális vonatkozásban is csak tévesen ítélheti azt meg.
y Szabó Ervin is. A fentebb idézett fejtegetésben nem arról van szó, hogy
agyarországi szociáldemokrácia reformizmusától, megalkuvó programm-
tól félti a proletárforradalmat. Szabó Ervin itt általános elvi megállapí-
sokat tesz, amelyeknek az a lényege, hogy egyetlen párt, tehát egyetlen
otár párt programmja sem (eszerint forradalmi munkáspárté sem) jelent-
endítő-irányító erőt az irodalomban. De ahol nincs ott a proletariátus,
burzsoázia terpeszkedik el. Szabó Ervin kivonja a proletariátust a
észet területéről, s ezzel — szubjektív szándékai ellenére is — a burzsoá
rás zsilipét nyitja meg.

Szabó Ervin nem azért látta helytelenül a pártprogramm jelentőségét,
az irodalom területén téves nézeteket vallott, hanem azért tévedett íro-
i nézeteiben, mert nem látta — ebben a vonatkozásban sem — helyesen
pt, a pártprogramm mibenlétét. Ő az írói szabadság korlátozásától tart,
író magáévá teszi a pártprogrammot. Azért, mert már magát a pro-
mot is úgy tekinti, mint megalkuvást, mint kompromisszumot, mint
rmi és akarati korlátoltság"-ot. Ha mégoly *jogosult* is ez a *kiábrándultság*
ejzionista, *opportunista szociáldemokrata párttal szemben*, Szabó Ervin
alnosítása mind elvileg, mind gyakorlatilag *helytelen*.

éves állásfoglalásának gyökerei azok a szindikalista nézetek, amelyeket
thai programm kritikájá"-hoz írott bevezetésében kifejtett, s amelyek-

Révai József: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. Marxizmus,
ég, magyarság 50. l. Szikra, 1949.

l kiindulva eljutott az opportunizmus politikai stratégiájának igazolásá-
z.[4] Szabó Ervin itt arról beszél, hogy „*... megdől az az elmélet is, hogy politikai párt éppúgy szerve és eszköze az osztályharcnak, mint a gazdasági szervezet.*" Majd arra a következtetésre jut: „Az a politikai párt... mely oly igénnyel lép fel, hogy ő a proletárság igazi osztályszervezete... olyan párt — írja Szabó Ervin — a csak gazdasági szervezet és harc által betölthető szerepet bitorolja, zavart és rendetlenséget visz bele a munkásmozgalomba..." Szabó Ervin tagadta a proletariátus politikai pártjának szükségességét; tehát nem láthatta helyesen a forradalmi munkáspárt *programmjának* jelentőségét sem.

Nem felesleges itt megvilágítani néhány mondattal a forradalmi munkáspárt programmjának igazi szerepét, már csak azért sem, mert a pártprogramm kérdése a vita folyamán még felmerül. A II. internacionálé opportunista elméletével és gyakorlatával szemben Lenin olyan pártprogrammot dolgozott ki, amely magában foglalta egyrészt a munkásosztály előtt álló legközelebbi feladatokat (minimális programm): „a cári önkényuralom megdöntését, a demokratikus köztársaság kivívását, a munkások számára 8 órás munkaidőt, a faluban a jobbágyság csökevényeinek megszüntetését, azoknak a földeknek („otrjezki") visszaadását, amelyeket a földesurak a parasztoktól elvettek."[5] Másrészt a programm magábafoglalta a munkásosztály pártjának távolabbi főfeladatát (maximális programm), a szocialista forradalomnak, a kapitalista uralom megdöntésének, a proletárdiktatúra megvalósításának feladatát. Lenin — megsemmisítve az opportunisták ellenvetéseit — győzelemre vitte ezt a programmot s az OSZDMP II. Kongresszusa ezt a programmot fogadta el. A SZUK(b)P története a pártprogramm kidogozása és az ezekre szerepének meghatározásánál pontosan ismerteti a pártprogramm jelentőségét is: „A munkáspárt programmja... rövid tudományos fogalmazásban kifejti a munkásosztály harcának céljait és feladatait. A programm meghatározza a proletariátus forradalmi mozgalmának végcélját, úgyszintén azokat a követeléseket is, melyekért a párt a végcélhoz vezető úton harcol."[6] A forradalmi munkáspárt programmja tehát világosan meghatározza a proletariátus harcának célját, a marxista elmélet tudományos megállapításaiból kiindulva. A programm nem kompromisszum, nem megalkuvás, hanem a nagy célok feltárásával, a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra megvalósításának feladatait kitűzve, hatalmas mozgósító erő, mely rövid és világos megfogalmazásban tudatosítja a forradalmi munkásmozgalom feladatait és célját. „A marxizmus programmja — írta Sztálin elvtárs 1923-ban — az elméleti feladataiból kiindulva meghatározza a proletariátus mozgalmának céljait, amelyek tudományosan vannak megfogalmazva a programm pontjaiban."[7]

Szabó Ervin a pártnak, mint a munkásság politikai osztályszervezetének jelentőségét lebecsülte a gazdasági szervezetekkel szemben. Erre a súlyos, téves megállapításra az opportunista szociáldemokrata párt jogos kritikának helytelen, szindikalista általánosítása révén jutott el. Szabó Ervin pártprogrammban is a szociáldemokrata opportunizmus megtestesülését, kifejeződését látta. Helyesen. De amikor emiatt minden programmot elvetett, azaz minden programmot eleve megalkuvásnak tekintett, megint csak helytelen következtetésekhez jutott — az irodalom terén is. Szabó Ervin a naturalista ábrázolás *„korlátlan" lehetőségeit féltette* a szerinte megalkuvó, tehát elvetendő programmtól. De nem vette észre, hogy miközben támadja a megalkuvó szociáldemokrata pártra épülő és építő proletárköltészetet, a helytelen

[4] L. m. f. 50. l.
[5] A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története 44. l. Szikra, 1949.
[6] L. m f. 42. l.
[7] *Lenin—Sztálin:* Párt és pártépítés 41. l. (Sztálin: Az orosz kommunisták stratégiának kérdéséhez.) Szikra, 1950.

ánosításon keresztül *ő maga is eljutott a burzsoá formalizmushoz*, m
ltészet értékét és határait *a formai tényezőkre szűkíti le.* S így a munk
ály harcának alapjáról átlépett a burzsoázia plattformájára, ahol a köl
az irodalom „osztályfelettiségét" hirdető ál-objektív elmélet megtere
t.

Szabó Ervin fejtegetéséből nem a helyes mozzanatokat, hanem a hibák
te ki és karolta fel — a szociáldemokrata utókor. S nem véletlenül. Sza
nnél olyan súllyal esik latba a politikai párt lebecsülése, olyan biztonsá
állítja szembe a párt *programmját* az igazi *művészettel*, hogy nem nehe
olvasni belőle annak, aki ehhez az elmélethez vonzódik. Kassák Laj
iul *Egy ember élete* című regényének az első világháborúról szóló rész
megemlíti a Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő között lezajlott vitá
ák ezt írja: „Emlékszem még — mondom — arra a vitára, ami Bresz
ky Ernő és Szabó Ervin között folyt le a szocialista művészetről. Szab
nnek volt igaza. Azzal, hogy valaki a pártfrázisokat versbe szedi, mé
csinál művészetet. A pártfrázisok a napi praktikák után igazodnak, a
észetben pedig az alkotó ember legmélye, érzelmi és szellemi karaktere
ődik ki." Ha Kassák arról beszélne, hogy a politikai állásfoglalás nyer
kozése az irodalomban művészietlen, — akkor igaza volna. De Kassák a
kásság „elpolitizálása" ellen: „... az emberi értékek legnagyobb zsibvásá
t a gondolatot, s eleve „pártfrázisokról" beszél — „napi praktikákról" —
nyeket ingerülten szembeállít a művészettel. Részigazság még ebben is
n. Nyilvánvaló, hogy az opportunista szociáldemokrata párt „frázisai"
praktikái" nem alkalmasak a művészet eszmei fellendítésére. De Kassák
erről beszél. Kassák itt *általában* minden politikát elutasít, s nem látja
azt, hogy az opportunizmussal szemben hozhat ugyan bizonyos korlá
t kritikát az anarcho-szindikalizmus, de forradalmi eredményre nem
het. Kassák lebecsülte a proletariátus politikai szervezetét, szót emelt a
kásság „elpolitizálása" ellen: „... az emberi értékek legnagyobb zsibvásá
n tartom a politikát, s most is, mindazt a sok aljasságot a politika szám
ára írom. Szabó Ervinre gondolok, aki már évek óta küzd a munkásság
olitizálódása ellen és a szocializmus elárulását látja benne." S ez a harca
elpolitizálás" ellen elsősorban nem azért érintette a szociáldemokrata
t, mert *megalkuvó* volt, hanem azért, mert *politikai* párt volt. Ebből
vkezik, hogy a politikai irányításnak a lebecsülése a forradalmi poli
irányításra is vonatkozott, tehát szembenállott minden olyan törek
l, amely a proletariátus politikai öntudatának fokozására irányult.

Hangoskodó forradalmi frázisokkal válaszolt Szabó Ervinnek Bresztov
Ernő.[8]

Cikkében megvédi a proletár költészet jogosultságát és a tartalom elsőbb
a formával szemben. De Bresztovszky úgy védi meg a proletárköltét
, hogy tulajdonképpen lekapcsolja azt magának az eleven munkás
alomnak a testéről. És úgy védi meg a tartalmat a formával szemben,
lényegében tagadja tartalom és forma dialektikus egységét, a tar
jelentőségét nem ezen belül veti fel. Vulgarizálja Marx és Engels
isait, akik — pl. Lassale-nak Franz von Sickingen című drámájáról
leveleikben — útmutatást adnak ebben a vonatkozásban is.[9]

De ne gondoljuk azt, hogy Bresztovszky csupán az esztétikai fejtegetések
ébe rejtette „tévedéseit". Korántsem. Élesen támadja Szabó Ervint azért,
„szándékosan" összetéveszti a mozgalom elméletét a párttal és annak
ammjával. Ezzel szemben *mi* — írja Bresztovszky (értsd: opportunista
ildemokraták) — „nem tévesztjük össze szándékosan a proletármozgalom
nézetét a mozgalom gyakorlati célokra való szervével: a párttal és pro-

[8] *Bresztovszky Ernő:* Játszunk a szavakkal. Népszava, 1914. május 10.
[9] *Marx—Engels:* Művészetről-irodalomról 50. l. Szikra, 1950.

ammjával." Bresztovszky tehát tulajdonképen azt mondja, hogy van
rxista elmélet, és van — ettől függetlenül, gyakorlati célokra — párt és
ogramm. Ő azért támadja Szabó Ervint, mert a marxista elméletet össze-
resztette a „marxista" párttal, holott Bresztovszky szerint más ez és
s az: az egyik elmélet, a másik gyakorlat. Szerinte Szabó Ervin azért
ed, mert a párt programmja alapján álló proletárköltészetet tagadja,
lott ő, Bresztovszky a párt világnézete alapján álló proletár-
ltészet létjogosultságát védi. Ki beszél arról — csend ki Bresz-
szky szavaiból — hogy lehetséges költészet a párt programmja
pján? Hiszen a párt programmja csupán „gyakorlati célokat" szolgál
írja — s ezzel lényegében aláhúzza mindazt, amit Szabó Ervin állí-
t a pártprogrammról: hogy az „kompromisszum", „utilitarizmus", „óvatos
gyezés", „érzelmi és akarati korlátoltság". Bresztovszky tehát elfogadja azt,
it Szabó Ervin kifejtett a pártprogramm és költészet kapcsolatáról és csak
veti ellen, hogy a proletárköltészetet nem ebből, hanem az irodalom és a
oletariátus világnézetének kapcsolatából kiindulva kell igazolni. Szerinte
abó Ervin abban téved, hogy világnézet helyett programmról beszél és
n abban, hogy tagadja a programm alapján álló proletárköltészetet. Bresz-
szky ezzel nemcsak az elméletet és gyakorlatot választja szét, nemcsak a
rtprogramm elvszerűségét, a marxizmus forradalmi világnézetéből való
vetkezését tagadja, de azzal, hogy a proletárirodalmat függetleníti a moz-
om konkrét „gyakorlati" feladataitól és az eleven élettel *szemben* csak egy
lont világnézettel kapcsolja egybe: tagadja az irodalomnak, mint a proletár
tályharc részének és fegyverének jelentőségét. Bresztovszky tehát minden
radalmi szólama mellett valójában forradalom-ellenes nézeteket vallott az
rdalom, a költészet szerepét illetően is.

Fejtegetése, ott ahol elismeri, hogy a párt programmja nem lehet a köl-
zet irányítója, találkozik Szabó Ervin nézeteivel. De vajjon ténylegesen
nos-e a két álláspont? Korántsem. Szabó Ervin álláspontjának van egy
szséges, a forradalmi marxizmus irányába mutató magva; mégpedig az,
gy ő az opportunista szociáldemokrata párt kritikájából indult ki, s ha
ulatának elvi alapja mégoly helytelen is, maga a bírálat jogosult a
rmista párttal szemben. Bresztovszkynál egészen más a helyzet. Ő tulaj-
aképpen a forradalmi frázisok leple alatt az opportunizmust védelmezi.
zbó Ervin egy helytelen alapról gyakorolt jogos és szándékában forra-
mi kritikán keresztül jutott helytelen következtetésekre a pártot és pro-
rnmot, s ezzel kapcsolatban a proletárköltészetet illetően. Bresztovszky
zonára a főcél: a párt és a programm opportunista beállítása, a proletár-
észet elszakítása a párt gyakorlati feladataiból. Bresztovszky fölényesen,
rbiztosan fejti ki álláspontját, érezni hangján, hogy a párt képviselőjé-
e tartja magát és mint ilyen fordult szembe — a szociáldemokrata párt
olének védelmében — Szabó Ervinnel. Valóban, az opportunista Bresz-
zky joggal tarthatta magát az opportunista szociáldemokrácia képviselő-
rk.

Az opportunizmus, a proletárforradalmat tagadó és a munkás-
galmon belül a burzsoát kiszolgáló szociáldemokratizmus nem
olja a homlokán az árulás jegyét. Az opportunista irányzat álcái igen sok-
zetűek és éppen ezért megtévesztőek. Nemcsak koronként, a mozgalom sza-
a ainak jellege szerint változnak, de egyidőben is változatosak. Bresztov-
zky Szabó Ervinnel szemben látszólag „baloldalról védte" a proletárkölté-
zet. Könnyed szerepváltás ez nála: néhány évvel azelőtt az Ady körül ki-
lant vitában „jobbról" támadta a „baloldalról" vagdalózó Csizmadia Sán
ot. Bresztovszky akkor azt az Adyt védte meg, akinek eltorzított képét a
ulsó esztéták dajkálták bele a polgári köztudatba, s lírájának éppen deka-
ns vonásairól hirdette, hogy mindez „nem lehet idegen" a „vergődő lelkű
rotártól".

ammjával." Bresztovszky tehát tulajdonképen azt mondja, hogy van
arxista elmélet, és van — ettől függetlenül, gyakorlati célokra — párt és
ogramm. Ő azért támadja Szabó Ervint, mert a marxista elméletet össze-
resztetto a „marxista" párttal, holott Bresztovszky szerint más ez és
s az: az egyik elmélet, a másik gyakorlat. Szerinte Szabó Ervin azért
ved, mert a párt programmja alapján álló proletárköltészetet tagadja,
tott ő, Bresztovszky a párt világnézete alapján álló proletár-
tészet létjogosultságát védi. Ki beszél arról — eseng ki Bresz-
szky szavaiból — hogy lehetséges költészet a párt programmja
pján? Hiszen a párt programmja csupán „gyakorlati célokat" szolgál
írja — s ezzel lényegében aláhúzza mindazt, amit Szabó Ervin állí-
t a pártprogrammról: hogy az „kompromisszum", „utilitarizmus", „óvatos
gyezés", „érzelmi és akarati korlátoltság". Bresztovszky tehát elfogadja azt,
it Szabó Ervin kifejtett a pártprogramm és költészet kapcsolatáról és csak
veti ellen, hogy a proletárköltészetet nem ebből, hanem az irodalom és a
letariátus világnézetének kapcsolatából kiindulva kell igazolni. Szerinte
ibó Ervin abban téved, hogy világnézet helyett programmról beszél és
n abban, hogy tagadja a programm alapján álló proletárköltészetet. Bresz-
szky ezzel nemcsak az elméletet és gyakorlatot választja szét, nemcsak a
tprogramm elvszerűségét, a marxizmus forradalmi világnézetéből való
eitkezését tagadja, de azzal, hogy a proletárirodalmat függetleníti a moz-
om konkrét „gyakorlati" feladataitól és az eleven élettel *szemben* csak egy
ont világnézettel kapcsolja egybe: tagadja az irodalomnak, mint a proletár
lályharc részének és fegyverének jelentőségét. Bresztovszky tehát minden
radalmi szólama mellett valójában forradalom-ellenes nézeteket vallott az
lalom, a költészet szerepét illetően is.

Fejtegetése, ott ahol elismeri, hogy a párt programmja nem lehet a köl-
et irányítója, találkozik Szabó Ervin nézeteivel. De vajjon ténylegesen
zos-e a két álláspont? Korántsem. Szabó Ervin álláspontjának van egy
zséges, a forradalmi marxizmus irányába mutató magva; mégpedig az,
y ő az opportunista szociáldemokrata párt kritikájából indult ki, s ha
latának elvi alapja mégoly helytelen is, maga a bírálat jogosult a
rmista párttal szemben. Bresztovszkynál egészen más a helyzet. Ő tulaj-
éppen a forradalmi frázisok leple alatt az opportunizmust védelmezi.
bó Ervin egy helytelen alapról gyakorolt jogos és szándékában forra-
ni kritikán keresztül jutott helytelen következtetésekre a pártot és pro-
mmot, s ezzel kapcsolatban a proletárköltészetet illetően. Bresztovszky
ára a főcél: a párt és a programm opportunista beállítása, a proletár-
észet elszakítása a párt gyakorlati feladataiból. Bresztovszky fölényesen,
r biztosan fejti ki álláspontját, érezni hangján, hogy a párt képviselőjé-
l tartja magát és mint ilyen fordult szembe — a szociáldemokrata párt
lának védelmében — Szabó Ervinnel. Valóban, az opportunista Bresz-
ky joggal tarthatta magát az opportunista szociáldemokrácia képviselő-
c.

Az opportunizmus, a proletárforradalmat tagadó és a munkás-
almon belül a burzsoát kiszolgáló szociáldemokratizmus nem
ja a homlokán az árulás jegyét. Az opportunista irányzat álcái igen sok-
ek és éppen ezért megtévesztőek. Nemcsak koronként, a mozgalom sza-
ainak jellege szerint változnak, de egyidőben is változatosak. Bresztov-
k Szabó Ervinnel szemben látszólag „baloldalról védte" a proletárköltő-
et. Könnyed szerepváltás ez nála: néhány évvel azelőtt az Ady körül ki-
ant vitában „jobbról" támadta a „baloldalról" vagdalózó Csizmadia Sán
r Bresztovszky akkor azt az Adyt védte meg, akinek eltorzított képét a
oá esztéták dajkálták bele a polgári köztudatba, s lírájának éppen deka-
n vonásairól hirdette, hogy mindez „nem lehet idegen" a „vergődő lelkű
tártól".

Az Ady körül zajló viták idején jelent meg Bresztovszkynak „egy „elvi“ nyű cikke a Nyugatban.[10] Ez a fejtegetés kibővítve napvilágot látott egy ulmánykötetében is.[11] Amit ebben a könyvében Bresztovszky kifejt, az a vészetelmélet terén megnyilatkozó reformizmusnak alig leplezett példája. sztovszky többek között ezt írja:

„A művésznek alkalmazkodni kell a piacához, s nem csoda, ha a fiatalabb generáció n a még el nem foglalt szűz területet keresi ki magának: a művészet számára nemrég dezett *proletár világrészen gyarmatosít.*

És ez a gyarmatosítás nem mindig tetszik a bennszülötteknek. A gyarmatosítók-neghonosodást, betelepülést kívánnak. Szerencsére nem megy nehezen ez a betele-s. A proletár-világnézet gyorsan hódít azok között a művészek között, akik prole-knak akarnak dolgozni. Meg a többiek között is. ... Emellett a belföldi termelők aporodnak egyes spekuláns gyarmatosítóknak rémületére ... A remélt gyarmatot hódította meg az anyaország, sőt a gyarmat költözteti át, honosítja meg az anya-g legjobbjait s az küldi ki a maga szülötteit is hódítani. Az anyaország urai — csoda — félnek. Veszítik a teret, bár nem könnyen adják föl hadállásukat ...“

Majd így zárja le fejtegetéseit Bresztovszky:

„... a művészetek és a proletár világnézet közelednek egymáshoz, mert élet-églet egyiknek a felfrissülés, a másiknak a kiegészülés esztétikai elemekkel; a művé-nek ezzel kapcsolatban a proletársághoz kell közeledniök gondolkozás és ízlés tetében, a proletárrá lett és a proletárból lett művészeknek ki kell elégíteniök fogyasztóközönség igényeit és, hogy maguk is, irányuk is megéljenek, el kell foglal-a ponyvának nevezett és annak nem nevezett, de hasonló értékű irodalom és egyéb szet elől a piacot ... A művészetek válságának más megoldása nincs ...“

pportunizmus azzal kezdődik Bresztovszky fejtegetésében, hogy elszakad yektől, s az osztályharc kemény valóságát behelyettesíti holmi gondolati trukcióval, amelynek a való társadalmi helyzethez semmi köze nincsen. ztovszky a művészetben nem a gazdasági, társadalmi, politikai harcok t látja, az irodalmat nem az osztályharc fegyverének tekinti, amely erő lehet a haladás érdekében, ha a munkásosztály, a dolgozók életét és atát fejezi ki, de veszélyes, a haladást veszélyeztető eszköz az imperialista soázia hatalmában. Bresztovszky mit sem lát a kultúrának ebből az alap-kettősségéből. Számára a művészet valamiképen egy *egységes folyama-lent*, amelyet felfrissít a proletariátus. Amikor arról beszél, hogy a fiatal neráció „a művészet számára nemrég felfedezett proletár-világrészen matosít“, akkor tulajdonképen azt mondja, hogy a művészet (természete-burzsoá művészet) előbb behatol a munkásosztály sorai közé s *miután* olt, megindul benne egy átalakulási folyamat a proletariátus „gondol-a“ jegyében. Ez lenne az egyetemes, egységes művészet fejlődési útja. llapítja, hogy „ez a gyarmatosítás nem mindig tetszik a bennszülöttek-A gyarmatosítóktól meghonosodást, betelepülést kívánnak. Szerencsére megy nehezen ez a betelepülés.“ Nyílt opportunizmus ez, amelyet, hogy yen olyan feltűnő, Bresztovszky megtűzdel bizonyos forradalmi látszatú nológiával: „a proletár-világnézet gyorsan hódít azok között a szek között, akik a proletároknak akarnak dolgozni“. Bresz-ky azt „képzeli“, hogy a gyarmatosítók, miután megvetették lábukat a naton, bennszülötté fejlődnek. De akkor miért kell gyarmatosítani? Az az agy költő, aki a kizsákmányoló osztályokból származik, de ilyen vagy körülmények hatására felismeri a társadalmi fejlődés igazi útját s ezért efordul osztályával: az az író éppen az osztálya ellen vívott harcban a proletariátus szövetségesévé. De szó sincsen arról, hogy előbb *gyar-ít* a proletár világrészen, aztán bennszülött lesz. De nem is ez a leg-esebb Bresztovszky elméletében. Sokkal fontosabb az, hogy ő a gyar-

Bresztovszky Ernő: Új hedonizmus, Nyugat, 1909. május
Bresztovszky Ernő: Művésznyomor és művészgőg ... Magyar Könyvtár 607.

A - 180

atosító betelepülésben törvényszerű folyamatot lát, amely lényegében létrezza a proletár művészetet. Íme, így fest a II. Internacionálé Bresztovszkynak művészetelmélete — forradalmi mozgalom, harcos proletariátus és oletárforradalom nélkül.

Forradalom nélkül! Ez a veleje Bresztovszky ködös fejtegetéseinek. Mert után a gyarmatosítók bennszülötté honosodnak (burzsoából) proletárrá leszk), akkorra már a bennszülöttekből is kikerülnek egyes művészek és írók és gyarmat... küldi ki a maga szülötteit" hódítani. Kényelmes elképzelés. zerint a kizsákmányolt, elnyomott proletariátus a művészet és kultúra birkosa lesz, mert egyrészt a burzsoák „meggyőződnek", másrészt a proletárk „meghódítják" a területet. S hogy el ne felejtsük: forradalom nélkül, élyreható társadalmi átalakulás nélkül — Bresztovszky szerint. S a reformizmus igazolására máris előáll egy szegről leakasztott újabb elmélet: „Az alakulás folyik. A „capillarité sociale" törvényein nem fog ki a művészetbe akodó politikai reakció..." A „capillarité sociale"-t — a társadalmi osztályok közötti folyamatok törvényét — forradalommal, a meg nem alkuvó osztályharccal állítja szembe Bresztovszky. A politikai reakció emlegetése megint ak ködösítés. Mi az a „művészetbe tolakodó politikai reakció?" Megint csak tartunk a hamisítatlan idealizmusnál; a művészet társadalomfeletti, *ységes folyamat*, amelybe *kívülről tolakodik be* ez is, az is. Hiba lenne adni azt, hogy a művészetekre hatnak külső, nem szorosan művészeti jellű tényezők is a termelési mód, s ezen belül a termelési viszonyok alapjő hatásán kívül. A művészet a társadalom anyagi alapjának felépítmé-, de a felépítmények között vannak olyanok — pl. a politika —, amelyek elebb állanak az alaphoz, azaz annak változásaira közvetlenebbül reagál-. Ezek a felépítmények természetesen erősen hatnak a művészetre, sőt anyagi alap általában ezeken keresztül, elsősorban a politika tudatosító ítésén keresztül alakítja ki a maga művészi felépítményét. Tehát miképpen sem tagadjuk azt, hogy az irodalmat a művészet területén kívülő jövő eszmék, áramlatok is alakítják. Azért szögezzük ezt le határozottan, y elhatároljuk magunkat Bresztovszky álláspontjától. Ő ugyanis az dalmat az imperializmus korszakában (!) *egységesnek* tekinti és a „capillarité sociale" törvényét — a társadalmi osztályok közötti kapcsolatot, érintést, közös vonásokat döntőbbnek látja, mint a társadalmi osztályokat egymással élesen szembeállító ellentéteket. Bresztovszky szerint a politikai reakció az irodalomnak eleve adott egységét bontaná meg, de ez meghiúsul „capillarité sociale" törvényének erején. A marxizmus-leninizmus arra tanít, hogy a kizsákmányoló osztályoknak irodalma, művészete egy nemzeten belül kultúra *egyik részét teszi*. „Két nemzet van minden jelenkori nemzetben" — ta Lenin 1913-ban —. Két nemzeti kultúra van minden nemzeti kultúrában: Van egy nagyorosz kultúra, amely a Puriskévieseké, Gueskovoké és Tuvéké. De van egy olyan nagyorosz kultúra is, amelyet Csernisevszkij lechanov neve jellemez." Az előbbit „papi és polgári" kultúrának nevezi in, az utóbbit a „demokrácia és szociáldemokrácia" kultúrájának.

Bresztovszky szívesen és gyakran hivatkozik a proletár-világnézetre, a izmusra. De mit képzelhet erről a világnézetről, ha azt hangoztatja, hogy roletár világnézet... életszükséglete... a *kiegészülés* esztétikai elemek- A burzsoá ideológusok ostoba átkozódása kap itt megértő visszhangot; s resztovszky azt hallja, hogy a marxizmus „mechanikus", „sivár" stb. stb., r erre úgy válaszol, hogy valóban, ez így van, ezért ki kell egészülnie esztai elemekkel. Hogy mik lehetnek ezek az esztétikai elemek, s hogy mi a jelentőségük a munkásosztály számára, minderről készséges felvilágosással szolgál Bresztovszky. *Ehe a szépnek* című tanulmányában[12] arról ír,

[12] U. o.

y a proletariátus vonzódik a szép felé. Mi a jelentősége az emberiségre
ve ennek a *szép* iránti vonzódásnak? Hallgassuk meg Bresztovszky önlelep-
ő válaszát: „A vérszag csak addig részegít undorítás helyett, míg a tömeg-
k esztétikai örömökre éretlen. Nagy, véres katasztrófákat hárít el a világ-
hogy van valami a modern munkás miliőjében, ami fölébreszti az elzsib-
t éhséget a szép után". Ha ezt a ködös fejtegetést lefordítjuk a világos szá-
nyelvére, akkor körülbelül azt értjük, hogy az esztétikai élvezetre érett
letariátus (és az esztétikai elemekkel „kiegészített" marxizmus) irtózik a
ől, a haretól, a háborútól, ha úgy tetszik: a forradalomtól. Mindezt elhá-
atja a világ feje felől a munkásosztály érlelődő fogékonysága a művészi
ség iránt és a proletár-világnézet ilyen irányú „megfejelése". Ha Bresz-
zky a vérszag és véres katasztrófák rémében a háborút féli, akkor tulaj-
képpen azt tanácsolja a munkásmozgalomnak, hogy nevelje a tömegeket
tikai fogékonyságra, mert az a proletariátus, amely tudja, mi a szép, meg
a akadályozni — éppen ezért — a háborút. Nem más ez, mint a dolgozó
gek lefegyverzése az első világháború előtt egyre feszülő nemzetközi hely-
l szemben a béke megvédéséért vívott forradalmi harcban.

De Bresztovszky elsősorban nem a háborúra, hanem sokkal inkább a for-
lomra, konkrétan a proletárforradalomra gondolt, — amelynek tagadása
. Internacionálé opportunizmusának, reformizmusának főfeladata volt.
ztovszky az esztétikai örömökre érettséget szembeállítja, mint a fejlődés-
gy magasabb fokát, az „abszolút esztétikai éhséggel", mely a proletárok
arizmusának" okozója, „elítélendő", „véres" eseményeket vált ki. — már
semmi sincs, amitől jobban irtózna a „humanista" Bresztovszky; az
rtunista szociáldemokrata. „Véres forradalmak csak addig lesznek
ía —, amíg az abszolút esztétikai éhség az uralkodó." Ha ez a különös éh-
negszűnik, akkor már nem kerülhet sor véres forradalmakra, s elhárul-
ki társadalom felől a fenyegető „katasztrófák". Ez az igazi értelme Bresz-
ky körülményes fejtegetéseinek: így lép elénk a megalkuvó szociál-
rkrácia egyik hazai „kultúrpolitikusának" elképzelésében a művészet, a
tra, a munkásosztály érdeklődése az irodalom iránt — mint a forradalmat
zelő, a forradalmat feleslegessé tevő erő.

Valóban van olyan irodalmi erő is, amely segít leszerelni a proletárok
rradalmi elszántságát. A burzsoá, a kispolgári irodalom, a szociáldemokra-
ns megalkuvó szellemétől átitatott művészet alkalmas erre a forradalom-
rs szerepre. Amikor tehát Bresztovszky azt állítja, hogy a munkások esz-
ki érettsége, közeledése az irodalom felé nagy katasztrófákat, véres forra-
nkat hárít el az emberiség felől, akkor valójában a nyílt polgári s a meg-
ó szociáldemokratizmust tükröző irodalmat ajánlja a munkásosztály
esére. S hogy állításait megtámogassa, Bresztovszky azt írja, hogy az
cializmus korában — mert erről van szó — a művészet olcsóbbá válik,
ő tegek számára hozzáférhetőbbé. „Emellett az árcsökkenés mellett nő
ogyasztóközönség is: a munkástömegek jövedelme nő..." Egyszóval, a
nság helyzete — Bresztovszky szerint — egyre javuló (!) az imperia-
korában, képes fizetéséből megvenni a kultúrát, művészetet „esztétikai
rt", — amely forradalmi átalakulás helyett békés és síma megoldást
t.

Bresztovszky opportunizmusa a kultúra, a művészet területén egyenes
ezménye annak a velejéig megalkuvó, szinte nyílt osztálybékét hirdető
glalásnak, melyet társadalmi politikai síkon vallott. *Az ember függvény*
anulmányában[13] azt a nézetét fejtette ki, hogy egy társadalmon belül
nagyobb az az erő, mely a különböző osztályokat összetartja, mint az,
lválasztja őket. Szerinte több a közös vonás kapitalista és proletár kö-

int az ütközés. „Egy társadalomban is különböznek egymástól a réte- osztályok. Ellenfelei vagy barátai egymásnak, ellentétei egymásnak. asonlítanak egymáshoz osztályuk társadalmi feladatai, szerepe, hely- erint. De az osztályok ellentéteinek megvan a maguk határuk ..... az teknél több a közösség: nagyjából ugyanazt látja az élet javának a s, mint a kapitalista, ugyanabban a művészetben gyönyörködik... kultúra nagyjában egyforma minőségű — bár nem egyforma meny- ű javakkal szolgál mindenkinek." Magukért beszélnek ezek a mon- nemigen kell kommentárt fűzni hozzájuk. De kapcsolódva az előbbi tésekhez, emeljük ki ebből azt a képtelen állítást, mellyel Bresz- y az osztályok közösségét bizonyítani próbálja. A proletár „más lokat érez a társadalom iránt" — olvassuk —, mint a kapitalista. Virág- n beszél ez a fogalmazás, megkerüli a forradalommal kapcsolatos nyílt glalást. Mindenesetre könnyebb ezzel a megfoghatatlan proletár ittal" szemben a tőkések és munkások *közös* vonásait előtérbe hang- ni, mint a proletárforradalom feladatával szemben. S a közös vonások ismét ott találjuk, mint egyik döntő érvet, a közös, egységes kultúrát. valóságban ugyan nem létezik az osztálytársadalmak korában, de inkább a megalkuvó szociáldemokrata Bresztovszky elképzeléseiben.

nnan indultunk el, hogy Szabó Ervinnek adott válaszában Bresztovszky adalmi szólamok leplében az opportunizmust csempészi be és megvédi álláspontot, mely szerint a proletárköltészetnek, a munkásosztály fel- dését tükröző irodalomnak csak a „világnézethez" van köze, de a párt- programmhoz, ezekhez a „gyakorlati" eszközökhöz nincs. Tehát Bresz- y szerint — végigkövetkeztetve gondolatmenetét — lehetséges olyan irodalom, melyet a könyvekből elsajátított elmélet, a mozgalomtól lég- en elzárt íróasztal ihlet. Ez az opportunista nézet szorosan következik mista szociáldemokrata párt lényegéből. Ennek a pártnak a szervezeti rzata megfelel a mensevik álláspontnak, Martov álláspontjának abban os kérdésben, hogy ki lehet a párt tagja:

. §. A szociáldemokrata párthoz tartozik: aki a pártprogrammot magáénak nnak megvalósításáért küzd és a pártot anyagilag és szellemileg erejéhez képest n támogatja."[14]

hogyan támogathatja a pártot az, aki nem vesz részt valamely alap- etének munkájában? A fenti meghatározásban puszta frázis a párttag ségének emlegetése — „a pártprogrammot magáénak vallja, annak meg- sááért küzd" — ha nem határozza meg azt is, hogy mi az a szervezeti amelyben dolgozhat a pártért. A szociáldemokrata párt mensevik állás- tehát a szervezetlenséget, az anarchiát propagálja, kiteszi a pártot olgári, értelmiségi rétegek szeszélyének, amelyek egy s más kérdésben t mennek a munkásmozgalommal, támogatják azt, de nem hajlandók i magukat a párt szervezeti szabályzatának. Amit a SzK(b)P a istákról mond ezzel kapcsolatban, érvényes a magyarországi szociál- ata pártra is:

„végeredményben: az egységes, harcos, gondosan szervezett párt helyett, amelyért a leninisták a kongresszuson harcoltak, a martovisták egy tarka, szétforgácsolt, n pártot akartak, amely már csak azért sem lehetett volna harcos párt, mert ző elemekből állt volna és soraiban nem lehetett volna vasfegyelem."[15]

szociáldemokrata párt szervezeti szabályzatában kifejezésre jutó oppor- us leszereli a munkásmozgalmat az imperialista korszak kiéleződő osz- harcában és a burzsoázia uszályába vezeti. Ez a lényege ennek a kérdés- nem a pártprogramm elfogadásáról és megvalósításáról szóló frázi-

[14] Népszava, 1910. október 9.
[15] A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története 46. l. Szikra, 1949.

ok, melyek csak arra valók, hogy takargassák a forradalmi tömegek előtt a egalkuvást. Bresztovszky — hasonló céllal lobogtatott frázisok mögött — munkásosztály irodalmát szakítja el a mozgalomtól, annak gyakorlati harától és ezzel megfosztja az osztályt az irodalom leleplező, nevelő, mozgósító fegyverétől. A szociáldemokrata párt és Bresztovszky opportunizmusa em kettő, hanem egy és ugyanaz a vonal. A kulturális kérdésekben Bresztovszky képviselte a szociáldemokrata párt opportunizmusát.

A vita továbbfolyt, egyre hevesebb hangon, egyre súlyosabb tévedéseket tve a felszínre Szabó Ervinnél, egyre ravaszabb opportunizmust rejtve resztovszkynál. Szabó Ervin *Vulgär-marxizmus* című cikkében[16] válaszolt resztovszkynak. Helyesen támadja a marxizmus vulgarizálóit — általában, amikor a vulgarizálókkal szemben megvédi előbbi álláspontját — a proletárköltészet tagadását — akkor már ő maga is egy mechanikus materialista zetet hirdet:

„... ez a vulgármarxizmus az, amely nagy hevében végül kiírja magát alól a ét alapjait is, azt a marxi tételt, hogy a gazdasági struktura kialakulása kíséri az erben átalakulása, követi tehát, nem megelőzi — és proletártudományról, proletárerseletről, proletárköltészetről beszél, amikor még nyakig benne van a kapitalista melőrendszerben ..."

Annak a marxi tételnek, hogy a társadalmi lét határozza meg a tudatot, ytelen értelmezésével állunk itt szemben. Lényegében a tudományos szolizmus tagadása ez. Szabó Ervinnek ez a fejtegetése erősen hasonlít a izionista Bernstein törekvéséhez, aki a marxizmus tagadásával tette hírré nevét. Ő bizonykodott amellett, hogy: „Minden igazi tudomány alapja apasztalat, amelyet az együttes tudás dolgozott ki. A szocializmus pedig a endő társadalmi rend tudománya, így hát elérhetetlen számára a legegzetesebb elem: a tudományos felépítés."[17]

Bernstein tulajdonképpen a forradalmi elméletnek szervező, mozgósító, akító szerepét sikkasztja *el*. Eszerint tudományos szocializmus csak a ialista termelőviszonyok között lehetséges, tehát a proletariátus úgy juson el (nyilván békés úton) a szocializmushoz, hogy ne tudja tudományos nsággal, hogy mi felé halad. Ez nyilván abszurd állítás. Sztálin elvtárs a kérdést már „*Anarchizmus vagy szocializmus*" című tanulmányában iálisan megvilágította, amikor rámutatott arra — 1906-ban —, hogy ivetkezik az az idő, a mai idő, amikor a termelés újra társadalmi jelleget ehát a tulajdon is csakhamar társadalmi jellegűvé válik — és az emberek tát éppen ezért fokozatosan áthatja a szocializmus."[18] Sztálin elvtárs tehát *melés jellegéről* beszél, mint a szocialista elmélet feltételeiről. Nyilván hogy a termelés társadalmi jellege és a tulajdon magánjellege között áthidalhatatlan ellentét van, s a szocializmust éppen az a társadami szükség jött létre, amelyet a proletariátusban az ellentét megszüntetésére irányuló vés támasztott. Szálin elvtárs így ír „A dialektikus és történelmi materimus" című munkájában erről a kérdésről:

„Új társadalmi eszmék és elméletek éppen azért jönnek létre, mert a társadalomnak szüksége van rájuk, mert szervező, mozgósító és átalakító munkájuk nélkül a társadalom anyagi életének fejlődése folyamán megérett feladatok megoldása *lehetetlen*. A társadalmi eszmék és elméletek, miután a társadalom anyagi életének fejlődése által elvetett új feladatok alapján létrejöttek, utat törnek maguknak, a néptömegek birtokává válnak, mozgósítják, szervezik őket a társadalom hanyatló erői elleni harcra, s ilymódon megkönnyítik a társadalom sorvadó erőinek megdöntését, amelyek gátolják a társadalom anyagi életének fejlődését."[19]

[15] Népszava, 1914. május 17.
[16] Idézve: *M. Leonor:* A marxizmus-leninizmus a tudományos előrelátásról. 26. l. Kiadás 1949.
[17] Sztálin Összes Művei I. 331. l.
[18] A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Szikra.

Bresztovszky válasza Szabó Ervin cikkére nem sokáig késett. *„Vulgárköltészet"* című cikkében[20] támadja Szabó Ervin állításait és megvédi a proletártudomány létjogosultságát a kapitalista környezetben. De nincs benne sok köszönet. Azt írja Bresztovszky, hogy a proletariátusnak „van tudománya is, van művészete is, — csakhogy tudománya is, irodalma is olyan, mint a kenyere: még szegényes, kevés, keletlen, de *van*." Hogy a tudományok és a művészetek a proletárforradalom győzelme után soha nem látott fejlődésnek indulnak és soha nem látott eredményeket érnek el a felépülő és felépített szocializmus országában, azt napjaink bizonyítják a legjobban. De hogy a kapitalista korszakban élő proletártudomány szegényes, kevés, keletlen — ez nem igaz, Marx, Engels, Lenin, Sztálin művei cáfolják ezt a képtelen állítást.

Hogy Bresztovszky alapvetően helytelenül látja a tudomány és művészet helyzetét, azt világosan bizonyítja az a fejtegetés, amelyhez — azonosítva magát vele — Szabó Ervinnek egy 10 év előtti kijelentéséből jut el. Nem véletlen, hogy az opportunista Bresztovszky éppen azt építi bele reformizmusába, ami Szabó Ervin nézeteiben helytelen:

„Voraussetzunglos, vagyis *teljesen objektív, elfogulatlan tudomány nincsen.* Összes tudásunk annyira determinálva (meghatározva) van osztályhelyzetünk által, annyira függ gazdasági és társadalmi helyzetünktől, hogy voraussetzunglose Wissenschaftról, a dolgok teljesen objektív megítéléséről szó sem lehet. Ezt idézi Szabó Ervintől Bresztovszky. És ami igaz a tudományra, még igazabb a művészetre: az igazság mégis objektívebb, mint a szépség, s ha a tudományban is szerepel a szubjektivitás, ami enyhített formája a fanatizmusnak, a művészetben még jobban szerepel: igazi művészet az, mit annak érzek."

Így Bresztovszky. Nézzük előbb, amit Szabó Ervin szavaival állít: elfogulatlan tudomány nincsen, a dolgok teljesen objektív megítéléséről szó sem lehet. Bresztovszky e megállapítás „általános érvényének" hűvös, leplező tárgyilagossága mögül tulajdonképpen a marxizmust veszi célba, s annak tudományosságát vitatja. Nem áll egyedül ezzel a nézettel. Egy táborba került mindazokkal a revizionistákkal, opportunistákkal, akik hasonló ostobaságot károgtak a marxizmusról és akiket Lenin oktatott ki a tudományos megismerés objektivitásáról *Materializmus és empiriokriticizmus* című művében. Bresztovszky *látszólag* az *objektív, objektív tudomány* kifejezéseket nem ismeretelméleti értelemben használja, tehát *látszólag* nem azt vonja kétségbe, hogy a marxizmus elmélete objektív igazság, hanem azt, hogy a marxizmus tárgyilagos, elfogulatlan. De a kettő nem elválasztható. *Elfogult* tudomány végső soron sohasem juthat *objektív igazsághoz.* Lenin, írálja Avenarius egyik tanítványának, F. Bleinek *Metafizika a politikai gazdaságtanban* című munkáját, amely Marx és Engels tanításait igyekszik cáfolni. Lenin megsemmisíti Blei hamis nézeteit, s mint Blei egyik érvét a marxizmus ellen kritizálja az elfogultság, a szubjektivizmus vádját:

Ötödik érv: Marx elméletének pártszerűsége, elfogultsága, eleve elhatározott megoldásai. Az egész empiriokriticizmus, és korántsem csak Blei, pártonkívüliségre tett igényt, mind a filozófiában, mind a társadalomtudományban. Se szocializmus, se liberalizmus. Az alapvető és kiengesztelhetetlen filozófiai irányokat, a materializmust és az idealizmust nem kell elhatárolni egymástól, hanem arra kell törekedni, hogy föléjük emelkedjünk. A machizmusnak ezt a tendenciáját nyomon követtük az ismeretelméleti kérdések hosszú során, és nincs okunk csodálkozni, hogy a társadalomtudomány terén találkozunk vele.

Hatodik érv: az „objektív" igazság kigúnyolása. Blei nyomban megsejtette és helyesen sejtette, hogy a történelmi materializmus és Marx egész gazdasági tana át és át van itatva az objektív igazság elismerésével. És Blei helyesen fejezte ki Mach és Avenarius tanának tendenciáját, amikor, ahogy mondani szokás, *a limine* elvetette a marxizmust — éppen az objektív igazság eszméje miatt —, amikor minden

[20] Népszava, 1914. május 24.

ábbi nélkül kijelentette, hogy a marxizmus tanítása mögött semmi sincs Marx ubjektív" nézetein kívül."[21]

A marxizmus ellenségei voltak azok, akik a pártszerűséget igyekeztek embeállítani a tárgyilagossággal. A marxizmus ellenségei hangoztatták az ogultság vádját, miközben a burzsoá objektivizmus pózába vágva magut — hamisították a valóságot — a burzsoázia érdekei szerint. A marxizmusinizmus pártszerűsége a marxi-lenini világnézet legmélyebb tudományosát fejezi ki:

„A marxista-leninista filozófia pártszerűsége egyáltalán nem jelent szubjektivizmust alóság értékelésében. Ellenkezőleg, szigorúan megköveteli a környező élet jelenségei ismerésében a tárgyilagosság elvének követését. Nem szépíti sem a múltat, sem lent. Filozófiai alapja a marxista-leninista tükröződési elmélet.

A történeti jelenségek értékelésében a szubjektivizmus: a polgári objektivizmus, olgári történetírás, politikai gazdaságtan és társadalomtudomány csalhatatlan jele. ult eseményeinek pártszerű vizsgálata kizárja ezek idealizálását vagy más részről ntőségük alábecsülését. A marxizmus-leninizmus megköveteli, hogy a történeti iségeket a történelmi materializmus álláspontjáról értékeljük, amikor ezeket a jelenket és eseményeket a társadalmi gazdasági környezetben, a korabeli osztályharc ulmányai között szemléljük.

A marxizmus-leninizmusnak semmi köze sincs a pártszerűség szubjektív értelméséhez a társadalomtudomány területén. Pokrovszkij és iskolája eltorzították a rxista-leninista pártszerűségi elvet, úgy ábrázolták azt, mint „osztály-szubjektivmust", ami az objektív igazság tagadását jelentette. Ilyen kiinduló pontja az idealizusnak van. Pokrovszkij tétele a történelemről, mint a „multba vetített politikáról" narxista és tudománytalan. A történeti események megvilágításánál a szubjektív riumok és értékelések elismerését jelenti, ami végeredményben a valóság megításánál különböző álláspontok (beleértve a burzsoáziáét is) „egyenjogúságának" ismeréséhez vezetett. A proletár pártszerűség elve viszont objektív tudományos megrést tételez fel, mivel a történelmet — tanítja Sztálin elvtárs — nem lehet sem avítani, sem elrontani. A marxizmus-leninizmus a történetiség elvének szigorú ttását követeli meg. A konkrét történeti elemzés a proletár pártszerűség belső rlma."[22]

Szabó Ervin tévedett a tudomány tárgyilagosságának kérdésében, s ezt vedést Bresztovszky felkarolta. Felkarolta és elmélyítette — idealista ályban. „És ami igaz tudományra, még igazabb művészetre: az igazság éis objektívebb, mint a szépség". „És ha a tudományban is — folytatja ztovszky — szerepel a szubjektivitás, ami enyhített' formája a fanaziusnak, a művészetben mégjobban szerepel: igazi művészet az, amit annak rzi." A gondolat közössége itt is opportunizmust takar. Bresztovszky azt olja, hogy *a* tudomány, tehát a proletártudomány *is* elfogult, mert érvétül benne az osztályszubjektivtás. Szerinte ez fokozottabban érvényes a ővészetre. Elfogult, szubjektíven értékelő már maga az író is, de elfogult vasó, hiszen szerinte „igaz művészet az, amit annak érzek". A szemléleti fogultság, az objektivitás hiányának hangoztatása itt átesap a művészi roukció objektivitásának nyílt, ismeretelméleti tagadásába. Meg kell állapínak Bresztovszkyval szemben, hogy a valóság művészi megismerése is jektív érvényű, a művészet is objektív tartalmakat ad, akár a tudomány, al más eszközökkel. Senki sem tagadja, hogy a művészetnek, az irodalomkmegvannak a maga sajátosságai. „Nem vitás — írja Lenin —, hogy ibi a munkában feltétlenül nagyobb teret kell biztosítani az egyéni kezdeérezésnek, az individuális hajlamoknak, a gondolat és fantázia, a forma rtalom szabadságának. Ez mind vitathatatlan, de mindez csak azt bizo-

Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus 325. l. Szikra, 1948.
B. A. Csagin: A filozófia pártszerűsége és a polgári objektivizmus elleni harc.). l. Szikra.

ryítja, hogy a proletariátus pártmunkájának irodalmi részét nem lehet sablonszerűen azonosítani a proletariátus pártmunkájának más részeivel."[23]

De Bresztovszky nem erről beszél. Bresztovszky azt állítja, hogy az igazi művészet az, amit annak érzek. Végső soron tehát a művészet, a művészi szépség valójában a szubjektív megítélés kérdése és objektív kritérium nincs. Bresztovszky szerint lehetetlen, hogy „teljes objektivitással értékeljem a nem nekem, nem értem és nem belőlem való szépséget..." Eszerint nem objektív igazság az, hogy a kapitalista társadalom viszonyai között a lép kizsákmányolását, fokozódó ellenállását, a burzsoázia kritikáját kifejező, végleg már a munkásmozgalom alapján álló írói, művészi alkotás magasabb rendű, s a kifejezésnek, a művészi ábrázolásnak nagyobb esztétikai lehető ségeit hordozza magában, mint a dekadens burzsoá művészet ormótlan és szemetlen vonaglását. Bresztovszky szerint a művészetek értékelése, meg ítélése nem adhat objektív igazságot, hanem pusztán szubjektív megítélés kérdése az, hogy nekem a proletár, másnak a burzsoá művészet tetszik jobban. Azt, hogy a kettő közti különbséget a marxizmus világnézete mint objektív különbséget értékeli, amihez semmi osztályszubjektivitás nem szükséges — tagadja Bresztovszky. Nem akarja látni azt, hogy itt egy objektív igazság felismeréséről van szó, amelyre éppen azok képesek, akik a forradalmi munkásmozgalom talaján állva, a marxista világnézettel felfegyverezve törnek a valóság minél teljesebb megismerésére. Bresztovszky a megalkuvó szociáldemokratát képviseli és fél az objektív igazságok erejétől, elsősorban a proletárforradalomnak az erejétől. Ezért helyettesíti be az objektív igazságot a lángoló frázisok burkában — osztályszubjektivizmussal, melynek a marxizmushoz semmi köze sincs. Bresztovszky először a munkásmozgalom „gyakorlati szerveitől": a párttól és programmjától szakította el az elméletet, a proletárvilágnézetet, s vele együtt a proletár-költészetet is. Most a materializmustól szakítja el világszemléletét s belegázol a valóság tényei előtti meghátrálás idealista posványába.

Szabó Ervin a maga részéről válaszában lezárja a vitát.[24] Fenntartja korábbi álláspontját, de a vita során most először hangsúlyozza azt, ami elindító Nyugat-beli cikkében helyes mozzanat volt: „Azt tartjuk, hogy az ember fogalmában is van fejlődés, viszont a művész az emberi közösségből kizakítva el sem képzelhető: anyagából, tárgyaiból arra következtethetünk, hogy a művészben megvannak-e az embernek azok az attributumai, melyek nélkül nem lehet nagy művész?" Ez a fogalmazás forma és tartalom dialektikus egységét érinti. Feltétlenül helyesebb, az igazságnak megfelelőbb ez, mint amit néhány sorral előbb hangoztatott Szabó Ervin, t. i. azt, hogy „a alakítás erején mérem meg, hogy milyen művész valaki; tárgyain azt mérhetem, hogy milyen ember". Maga Szabó Ervin is látja, hogy ez a szétválasztás merev, mert lejjebb már megszünteti ezt a kettősséget.

De ha el is jutott Szabó Ervin a megközelítően helyes állásponthoz a következő megfogalmazásban, odáig már nem jutott el, hogy látná ennek ellentmondását a forma elsődlegességét hirdető nézettel. S helyes véleményével is megmarad az elmélet síkján, abban a rossz értelmében a szónak, hogy nem hajtja át állásfoglalását a gyakorlat, konkrétan a proletárosztályharc tényei követelményei. Továbbra is tagadja, hogy a proletárköltészet létjogosult, hogy a munkásosztály gazdasági és társadami helyzetéből „új, sajátos formák, színek" s amit nem említ — új igazságok, tartalmak folynak. És arra a kérdésre, hogy mik az emberinek azok az attributumai, melyek nélkül nem lehet nagy művészt elképzelni, Szabó Ervin általánosságokkal, bizonytalan meghatározásokkal válaszol.

[23] *Lenin:* Az irodalomról 11. l. Szikra, 1949.
[24] *Szabó Ervin:* Mégegyszer a proletárköltészet ől. Népszava, 1914. május 31.

8 A-180

Népszava szerkesztősége Bresztovszkynak adta az utolsó szót, az ő cikke i be a vitát.[25] Csak egyetlen mozzanatot emelünk ki ebből a vitazárás- nely a maga sekélyességével jól jellemzi Bresztovszky és a szociál- rácia elvtelenségét s a mozgalom általános ideológiai gyengeségét a vekben. A vita záró gondolatáról van itt szó. Bresztovszky továbbra is korábbi álláspontjánál s a vita lényegét, a Szabó Ervin és közte fel- ellentéteket abban summázza, hogy „Szabó Ervin annyira szereti az et, hogy már alig látja meg tőle... a gyakorlati életet..." „Ezzel szem- mondja Bresztovszky — szerény magamat jobban leköt az életnek, ndalom gyakorlati szükségleteinek szeretete..." Micsoda farizeus szem- ás! Néhány héttel előbb még arról beszélt Bresztovszky, hogy a prole- ár etnek az elmélethez kell kapcsolódnia, s nem az olyan „gyakorlati thez", mint a párt és a programm. Majd Bresztovszky lírai pózba vágja s befejezésül mindent elmos-áthidal:

„Ez azonban már líra, életfelfogásbeli eltérés, az egyéni látás különb- ge, amiről egyikünk sem tehet és ami legfőbb jobb versben tartozik a vilvánosság elé. Úgy látszik, a vita anyaga is ilyen különbségekből madt."

jezés könnyed zsurnalizmusa — cinikus elvtelenség kifejezője. A vita lentőségének lebecsülése ez, az elvi ellentétek opportunista bagatel- leszűkítés a vitázó felek egyéniségének különbségeire.

• • •

em halottidézés volt a szándékunk, amikor ezt a vitát bemutattuk. Nem a magáért a vitáért tettük ezt, hanem inkább azért, hogy világosabban a megalkuvó szociáldemokratizmus szépirodalmi tevékenységét, bizo- kig annak „elvi" alapját, s azt, hogy a munkásosztály megtévesztésé- forradalmi útról az irodalom eszközeivel támogatott eltérítésének gyö- em pusztán egy irodalmi, művészi „irányzat"-ból nőttek ki, hanem ak a megalkuvó szociáldemokrata pártnak az opportunizmusából. S ami lkuvó szociáldemokratizmus lényege: a proletárforradalom kiküszöbö- burzsoázia kiszolgálása a munkásmozgalmon belülről — az a szociál- ata irodalom és irodalomelmélet fő vonása is. Bresztovszky ebben a a megalkuvó párt képviselője. Szabó Ervin szándékaib n forradalmi lja az opportunizmus támadása. De mert ezt a támadást eleve hely ézetek alapjáról indította, helytelen eredményekhez jutott. Nem mind- nban számunkra, hogy kit vezettek forradalmi és kit opportunista ok. Nemcsak azért nem mindegy ez, mert a vita anyaga tanulságos nyújtja a szociáldemokratizmus taktikájának (v. ö. Bresztovszky rtását az Ady-vitában és Szabó Ervinnel szemben), hanem azért sem, abó Ervint forradalmi marxista törekvései az első világháborúban radalmi antimilitarista csoport vezetőjévé, irányítójává tették; Bresz forradalmi frázisokkal álcázott opportunizmusa pedig a burzsoá t mellett való agitációban nyilvánult meg a háború folyamán.

szocialista realizmus felé haladó magyar irodalom a felszabadulás de főleg 1945 óta kemény harcokat vívott a pártos irodalom elvének sítéséért. A párszerű irodalom ellen, a munkásmozgalmon belülről, a emokrata pártból is erős agitáció folyt, amely szociális frázisok leple ulajdonképpen a burzsoá művészetfelfogást szegezte szembe a szo- realizmussal. A jobboldali szociáldemokraták által az új, haladó irodalom elé tornyosított akadályok jelentős részben, főleg elvi alap- ben azokra a nézetekre mentek vissza, amelyek Szabó Ervin és Bresz- vitájában kezdtek kijegecesedni.

esztovszky Ernő válasza: Népszava, 1914. május 31.

A LÁSZLÓ :

JUHÁSZ GYULA

Ady Endre 1909-ben, „Irodalmi háborgás és szocializmus" címen cikket
megújhodó magyar irodalom körüli viták során. Talán ez volt az első
rlet arra, hogy irodalmunk forradalmi fejlődését ne magából az irodalom-
magyarázza meg valaki, hanem felvesse annak társadalmi okait. Cikké-
megállapította, hogy „ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sohse lett
a meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül". Ady szava nem tűrt
értést, nem állította azt, hogy új irodalmunk szocialista, de leszögezte,
a „szocializmus révén" született meg.

Pontosabban azóta sem tudjuk megfogalmazni a magyar irodalom meg-
dásának okát és legnagyobb íróink helyét, kik — Ady Endre, Móricz
mond és a mögéjük sorakozó Juhász Gyula — nem voltak szocialisták,
szocializmus révén szólhattak „új időknek új dalaival" népünkhöz.

Ady Endrén kívül kevés író ismerte föl s még kevesebb vállalta ezt az iro-
i viták pergőtüzében álló „Holnap"-anthológia és a „Nyugat" írói közül.
isz Gyula azzal magasodott Babits Mihály, Kosztolányi Dezső fölé a mi
ünkben, hogy ő is ezt vállalta, nemcsak irodalmunk formai megújítását.
Endre azt is írta idézett cikkében, hogy: „Akiknek mesterségük, hivatá-
vagy hivataluk, nézzenek utána, hogy az új irodalom mit használ a
yar nyelvnek s az úgynevezett géniusznak. Az igazság, hogy ez az új
ilom (a ravasz kufárokat kiveszem) az embernek használ, a jobbulásnak,
k a társadalmi fejlődésnek, mely lehet zavaros is néhol és olyik korok-
de — bizonyos."

Ez az emberért való irodalom, a jobbulás, a társadalmi fejlődés irodalma,
próbát állt meg 1919-ben. Ady, a forradalom viharmadara, meghalt,
ött a polgári forradalom helyét a proletárforradalom elfoglalta. Kor-
i számára döntő fordulatot jelentett a proletárforradalom élménye:
kinek kibontotta szárnyát, volt, kit gyáva rettenet fogott el s olyan is
t, aki a forradalom, a haladás ellenségei közé állt.

Juhász Gyula ezt a próbát is megállta. Ekkor sem lett ugyan szo-
ltává, de fölismerte a forradalom jelentőségét, nem szegült szembe vele,
m maga is elindult a forradalom útján s a polgári Magyarország költői
z kevesen jutottak ezen az úton oly messzire, mint ő. Az 1919-es esztendőt
cikkben köszöntötte: „Lehet, hogy a legemlékezetesebb év lesz, mióta a
nak története van... Ma *kezdetét* érezzük valaminek, ami még nem
.." Leírta e cikkében Lenin nevét s a régi államot „a legszörnyűbb ször-
gnek" nevezte, idézve Marxot, a „német óriást".

E lázas forradalmi napokban nemcsak ő szólt merészen, sokan mondot-
olyat, mit később letagadtak, megtagadtak, meghamisítottak. Juhász
a sohasem tagadta meg azt, amit költészete a szocializmus révén nyert:
es maradt. Nem véletlen, hogy az Ady utáni irodalom nagyjai közül
ú József Attila őt választotta mesterének. Lehetett Babitsnak folyóirata,
odhatott az ifjú írók soka felett a Baumgarten-díj odaítélésének hatal-
, az igazi mester Juhász Gyula lett, mert ő bocsáthatta szárnyra
lan legnagyobb kommunista költőnket, József Attilát.

Az az út, melyet Juhász Gyula a maga szegénységétől a munkásmozgalom
ségének felismeréséig megtett, nem az affajta vidéki költők szok-
os útja, amit életének és művének meghamisítói szántak neki. Műve
él arra, hogy a szocializmust építő, dolgozó magyar nép megismerje és
szeresse.

A - 180

1.

Igazi arcát a róla szóló irodalomból aligha ismerhetjük meg. Költészetének dekadens vonásait emelik ki méltatói és kritikusai, poli- jelentőségét elhallgatják, vagy meghamisítják, értékét alábecsülik. Schöpflin Aladár, a „Nyugat“ vezető kritikusa, „A magyar irodalom nete a XX. században“ című munkájában, kurta másfél oldalt szentel sz Gyulának (jóval kevesebbet, mint a proletárdiktatúrát gyalázó Tormay nek, vagy a kozmopolita Molnár Ferencnek) s így summázza róla véle- vét: „Kevéshúrú költő. Teljesen passzív, szenvedésre teremtett lélek, aki- ermészetes levegője a halk búsongás . . . Nem élt a való világban . . . lozófia feldereng költészetében, de nem zárul világnézetté, hangulattá lényében . . . Fejlődése későbbi szakán a maga passzív módján sokat lkozott a magyarság sorsával, de a szemlélődő magatartásból ekkor sem t kiszabadulni . . .“

A klerikális irodalomtörténészek a maguk céljaira formálják a költőt. lenkor romlottsága keseríti el a költőt“ — írja Alszeghy Zsolt — „Nem ett harcos magyarnak: Botond bárdja és Kossuth tolla nem illik a .“ Sik Sándor pedig megvédi az öncélú művészkedés, a dekadencia ellen Juhász Gyulát, de csak azért, hogy a testetlen idealizmusnak, a nak ajándékozhassa: „A foghatóság és láthatóság szükös világa mögött s szomjúhozza a végtelent, az Istent, az örökkevalóságot.“ Mivel azon- uhász Gyula költészete olykor a valóság vaskos kifejezője, Sik Sandor öldi magyar“ különleges lelkialkatához folyamodik s így alkot valami- ából-vaskarika-idealizmust: „érzése a foghatóban, az élet köznapot ala- alóságában akarja megvalósítani a megfoghatatlant is“.

polgári és a klerikális irodalomtudomány torzításaihoz és hamisí- z méltó módon csatlakozik a népi írók jobbszárnyának véleménye. h László azt írja róla, fölényeskedve, lebecsülve Juhász Gyula értékét, „Juhász Gyula azok közül való, akikről vagy egy féloldalon mondja nber a leglényegesebbet vagy sohasem“. Figyelmezteti a Juhász Gyulá- lalkozókat, hogy „tétova dolog egy költőt a kor áramaival jellemezni“, akarja elejét venni annak, hogy Juhász Gyula kapcsolata a munkás- ommal, dicsőséges proletárforradalmunkkal szóba kerülhessen. t az „igazi bánat“ költőjét ünnepli benne, az élet céltalanságának köl- ki a bús magyar szerepét csak azért játssza el, hogy ürügye legyen a „s míg az utolsó magyart, szerek és borulatok fiát alakítja, sokszor a színészekre emlékeztet, akik hamis darabokban nyujtanak igazi alakítást“. Féja Geza, aki a német irodalomtudomány idealizmusát, történész módszereit ojtotta a narodnyik-búsmagyarkodásba, először miságától fosztja meg Juhász Gyulát: „Juhásznál azt a szerepet tölti lom, amit Adynál a lázadás... Ady a föld mámorát érezte, Juhász ató álmait . . . Szervesen épülő szellemi folyamat lett Juhász Gyula ...“ Végül, holmi vallásalapító, megszállott torzul Juhász Gyulából zén. 1943-ban, a fasizmus elleni szabadságharc döntő ütközeteinek Féja azt tanította Juhász Gyuláról, hogy odaérkezett „a kinyilatkoz- sz csúcsára, melyről belátni a létezés határtalan egymásmellettiségét, nyugodt hömpölygésű hullámzásnak látszik mindaz, ami közelről égzetes ellentét, megmagyarázhatatlan torlódás, halálig tartó harc“. ótársai sem bántak különbül vele.

tolányi vállveregető elismerése tele van fölényes becsmérléssel: re nem tágabb, mint húszéves korában, hogy pályáját elkezdte. alig hoztak eléje új tárgyat . . . Szavai gyakran a szokványosság járnak.“ És siet Juhász költészetének politikai jellegét közömbösí- em politikai, hanem magyar költészet“ — írja, mintha e kettő, g és politizálás ellentétes fogalmak lehetnének Petőfi és Ady irodal-

Babits Mihály pedig bebörtönzi a vidéki költők sorsába: „Egy város és táj költője lett, vidéki költő, s egyre tudatosabban az. E vidéki végzet nehezült rá, mint egy eredeti bűn, mely magában hordja büntetését, a abút és a fogyatékossági érzést.“ Költészete, Babits szerint, „nem olyan, t a nagy boldog dalnokoké . . . Vidéki költészet, nem nagy skálájú és rke, mint a tanyai homok . . . a költő jobb, mint versei.“

Irodalomtudósoknál és nagyhírű költő-barátoknál többet tudott róla sef Attila kisdiák és többet tudtak róla azok a szegedi munkások, akik ıla-napkor megjelentek ablaka alatt és munkás-indulókkal, népdalokkal zöntötték.

2.

1883. április 4-én született, Szegeden.

Parasztok, mesteremberek voltak ősei, apja postatiszt volt. Abból a féletár-kispolgári környezetből származott, mely felett elérhetetlen magasban lebeg a polgárság világa, az úri társaság. Juhász Gyula csak egy ádi hagyományt őrzött. 1866 őszén beállított nagyapjának, Káló Antal ıbkötő mesternek Serház-utcai házába a koránderesedő Petőfi István és agyta kosztosdiáknak Petőfi Zoltánkát, Petőfi ifjan sírba hulló, elhagyott

Tehetsége korán kibontakozott, alig volt tizenhat esztendős, mikor közöl- első verseit a Szegedi Naplóban. Az első kísérletek igéretét hamarosan t művek váltották be: húszéves korában öt-hat helyen közlik rendszeresen eit.

Költői hangvétele arról tanúskodik, hogy az a költészet hatott rá döntő el, melyet először értett meg a dolgozó nép, Petőfi, Arany nép felé uló költészete. Ezt akarja folytatni az a húszesztendős ifjú, aki így versel:

Learattál édes magyar népem,
Ott az áldás csüröd közepében,
Osztrák finánc szemét veti rája,
— Szükség lesz még arra a kaszára . . .

A Habsburgok császári Himnusza ellen ír verset, a népballada hangjá- kísérletezik, a Kossuth-nótát danoló parasztlegényen akad meg a szeme. akaratgyenge, nem élettől idegen, lemondó lélek.

A sors kevély. A sors goromba.
Ó emberek álljunk a sorba,
S ha végzetünk vak és kegyetlen:
Tegyünk mi a hatalma ellen.

y r a „Credo“-ban. „Legyen e földön szent szövetség. Melyből a gazságot vsék.“

Nincs köze első versei hangjának sem a századforduló epigon-népiességé- zem a mű-kuruckodáshoz. Mikor arra biztatja a magyar népet, hogy tartsa s n a kaszáját, forradalomra, függetlenségi harca gondol. Mikor a „Gott- h te“ ellen ír verset, azt írja benne: „Beethoven, bár Bécs adta, elragad, Wagner, bár lelke német, elvarázsol.“ Nem soviniszta németgyűlölet utál- tj vele a császári himnuszt, hanem „Bitók, bitók és hóhérok s lakájok.“ il r a népballadával kísérletezik, nem a népi hang néprajzi hitelességére gyl, hanem arra a hiteles társadalmi helyzetre, melyben a hadnagy úr, t t úr elcsalja s aljasul becsapja a szegényember szeretőjét.

A nyugati műveltséggel való megismerkedése sem távolítja el hazájától, nesik bele kortársai kozmopolita rajongásába. Oláh Gáborhoz írott verses

A - 180

le (melyet antik versmértékben írt, „Mert gyönyörű nyelvünk antik mére legillőbb") vall erről:

Én, hazai rimeket s idegen lánglelket imádó,
Nemzetem és a világ mestereit tanulom.
Életem olyan most, mint ez a puszta nagy alföld:
Egyhangú, néma, óh de azért gyönyörű!
Mint itt tündérként palotát rak a déli verőfény,
Lelkem vára aként épül a csend közepett.
Hamlettel csak a port, a halált keresem szemeimmel,
Most a magány s szeretet ifjui kedvre derit . . .
. . . Természet s lángész szemlélete érleli bennem
Azt a magot, melyből még aratand a hazám . . .

Nemzete és a világ mesterei, természet s lángész szemlélete, haza és embe-, természet és ember egységes, egészséges szemlélete neveli-növeli igazi vé. Pályája elején hiányzik belőle az a megtört vallásosság is, melyhez b oly reménytelenül, oly hiába menekült olykor nehéz óráiban. Pedig lodik gimnázium elvégzése után (taníttatása addig is nagy teher volt a ny családon!) a szegény gyerekek útjára kényszerül, kispap lesz Vácott. okáig tudta elviselni a kolostori életet, összesen nyolc hónapot töltött torban, aztán hazamenekült. Ha olykor gyermeki hite vissza-visszatért is nem kétséges, hogy egy életreszóló antiklerikalizmust hozott a rend-ől. Önéletrajzi értékű kisregényében, az „Orbán lelké"-ben élesen suhint rikális reakció kongreganista ügynökei felé: „Malik karriert csinált és árra csupán azért helyezték át, hogy mint lelkes és erélyes kongregá-figyelemmel kísérje azokat az aggasztó jelenségeket, amelyek némely és az ifjúság viselkedésében mutatkoznak. Különösen Orbán Gergely gyanús, aki a templomban a diákmise alatt profán könyveket olvas és térdepel szabályszerűen." Gyermeki hitével egyidős volt korai kétke-is a hitigazságokban. Kamaszkorában, — mint egy kolostori életére ező novellájában írja — „már egyszer istentagadó volt, olvasta it és egy ideig nem hitt Jézus istenségében. Olyan fiatal volt és olyan ony minden iránt, ami új és ami bátor."

901 őszén a pesti egyetem bölcsészettudományi karára iratkozott be, mint ar-latin szakos tanárjelölt. Zavar és bizonytalanság ekkor lopakodott r szívébe. Ekkor kezdi megismerni a szegénység reménytelenségét. Ő, a éges költő, a professzorok büszkesége, csak úgy tud megmenekedni az től, csak úgy tud tetőt szerezni feje fölé, hogy nevelőtanári állást vállal Mihály hírhedt magániskolájában, hol az iskolai fegyelemtől óvott, égtelen, elkényeztetett mágnásgyermekek, ifjú bankár-ivadékok, föld-os-úrfiskák körül teljesít szolgálatot. Tanulmányi sikerei sok min kárpótolják, de nem tudják feledtetni vele többé soha az osztály-ségek elébemeredő válaszfalait.

e megzavarja az a fajta műveltség is, melyet egyetemi társai, bárha fiatalabb nála, olyan fölénnyel képvisel. „Mindennél több Ibsen és che, ők a mai kor megváltói" — írja neki egy vakációs levelében Kosz-i, ki előszeretettel nevezi Juhász Gyulát „Zarathusztra Gyulának". Jean inre hívják föl figyelmét, dekadenciáját és pornográfiáját emlegeti lányi. Közös barátjuk, Zalai Béla viszont azt magyarázza, hogy Csehov r"-a és a „Három nővér", az orosz kritikai realizmus e két korszak-remekműve, „komisz drámák". Barátai szakadatlanul váltogatják véle-iket, ma rajonganak valakiért, holnap sárbarántják s új eszmény, új ens" után futnak.

z értékeknek ez a bizonytalansága, az öncélú mohóság és ínyeskedés, a ú burzsoá-kultúra e jellegzetes életformája, elérhetetlenségével von-

ötta is, de meg is zavarta. Fölkeltette becsvágyát, de megrontotta életkedvét, kotókedvét s szívébe csepegtette a nihilista kétely mérgét.

Küzd ez ellen a bomlasztó hatás ellen s az nem is könnyen uralkodik el ajta. De tanári pályája megőrli ellenállását. Megismeri azt a sivár nélkülö-si, amit a kapitalista társadalom az értelmiségnek szánt: a nyomort, a mél-tlan robotot és a klerikalizmussal karöltve uralkodó bürokrácia hatalmas-ódását. Mármarosszigeten, Léván kezdi tanári pályáját, a piaristák iskolái-an, hol a világi tanár alárendelt, alsóbbrendű lény a szerzetestanárok között. zonytató magányban és szegénységben él. „Ócska ágy, rozoga almáriom, s asztalka és egy szék: az asztalon könyvek, néhány klasszikus és modern ó művei, a falon két olajnyomat és pár reprodukció: ez volt egész világa." 07-ben el akarja dobni az életet magától.

Egyre többet veszített erejéből s kedvéből, — s hogy nem veszett el észen, ezt annak köszönheti, hogy olyan környezetbe kerül, hol az modó, multba-süppedt felvidéki kisvárosok csöndje után megismeri a kapi-lizálódó, iparosodó ország eleven életét, a nyílt kizsákmányolást, a mohó ersenyt, de a növekvő válságot is és meghallja Ady merész szavát.

3.

1908-ban — emlékezik Juhász Gyula — „Nagyváradra vetett a sorsom, nelyet tanári pályának is lehetne mondani és ekkor néhányan, fiatal köl-k, Ady Endrével együtt összeállottunk, hogy kiadunk egy modern lírai ntológiát." Juhász az antológia legbuzgóbb szervezői közé tartozott: ő ajánl-tta a hét költő közé Babits Mihályt, „aki némi szabódás után fölesapott izénk", ő ajánlotta Balázs Bélát. Kosztolányt is, Oláh Gábort is ajánlgattá-vogatta, — nem rajta múlt, hogy azok nem lettek holnaposok, s erős a ranúnk, hogy a holnapot, a mi szép mánkat, ekkor kezdték elveszt getni.

Juhász Gyula újjáéledt a Holnap szervezési munkái és harci közepette: indnyájan fiatalos hittel és reménységgel néztünk az új költői vállalkozás é". Ady Endre neve volt a harci jelszó. Ady kiszabadította őt és vidéken llódó társait a vidékiességgel járó büsmagyarkodás karjából (az antológiát ább „Hétmagyarok" vagy „Göncölszekér" címen akarták kiadni. Ady nevezte „Holnap"-nak!), megoldotta jelenlétével a magyarság és európaiság ellen-tének kérdését és közibük vitte a politikát. Anatole France-szal akartak a lnapba előszót íratni s asztaluknál sokszor esett szó egy eljövendő radikális lgári forradalomról, annak várható következményeiről és a szocializmusról.

Juhász Gyula érdeklődése amúgyis e felé a terület felé fordult. Kiss zsef és Ady mellé odasorolhatjuk Juhász Gyula nevét is azon kevesek ába, akik fölfigyeltek az 1905-ös orosz forradalomra. „Az élet második esz-tendejében (így számítják az időt az első proletárforradalom óta) . . ." — így di egyik cikkét 1907-ben. Első kötetében, az ugyancsak 1907-ben megjelent rseiben látott napvilágot a „Himnusz az emberhez" („Az emberhez száll nnuszom ma, Hittel hadd harsogom dalom"), melyben megjelenik már a nka, megjelenik már a dolgozó ember eszménye:

Nézzétek; izzad tar mezőkön,
Sarcol a rögből életet,
Nap égeti és tüske marja,
Tépázza ág és föld viharja,
Csókolják fény és fellegek!

tód az Isten örökén", — így nevezi az embert. Meunier-hez, a munkások ábrászához ír verset. Azok felé fordul, kiket a társadalmi rend elzúz: „Nem llottam én altató nótát, Nekem a dalt a gyárak dudolták . . ."

A Holnap köteteiben is ez a Juhász Gyula szólal meg, de mintha tudato-abá, érdesebbé válnék máris a hangja. „Az ember rab csupán az ég alatt" —

Kölcseyt éleszti, „Ki félszemével a jövőbe látott", a gályarabok énekét
ti meg: „A tenger a hazánk. Bár fogva tart a gálya." És ha „Tisza vizének
angú magányán" messzi szabad hajók felé fordítja arcát, akkor félre-
tetlenek vágyai: „Piros vitorlát tárni új széleknek..."
Ami benne égett szegény-gyereksége óta, amire ráébresztette egyetemi
ató korának szegénysége és a László-magángimnázium úrfijainak gond-
jómódja, amire megtanította a vidéki tanár megalázó társadalmi hely-
és koldussága, az Nagyváradon tudatosodik benne, mert visszhangra lel.
dy példája rányitja a szemét arra, hogy az elviselhetetlen sors ellen vers-
s lehet harcolni, hogy a vers fegyver. Ady környezetében ébred rá a köl-
t társadalmi szerepére.
Adyval való találkozása, hogy Ady harcához szegődött, hogy vállalta nem-
Ady dicsőségének rá is sugárzó fényét, hanem Ady küzdelmeit, ez persze
változtatta meg őt egycsapásra. Nem tudott sohasem teljesen megszaba-
i a nyugati dekadens polgári művészet hatásától. Nem tudja teljesen
levetkőzni azt a magatartást, mely hajlandó meddő búba merülni egy
egyetemes magyar sors csapásai miatt. Móricz Zsigmond sem tudott ettől
sen megszabadulni, Babits is csak ritkán és rendszerint a kozmopolitiz-
felé. Ady volt az egyetlen, aki kinőtt belőle, ő sem fájdalom nélkül.
Ady Juhász Gyula számára mindannak a jelképe volt, ami benne égett
régen a szívében, de amit Ady szabadított szóra. Ezért esett oly zokon
isz Gyulának, mikor Ady, a hírhedt „Dukk-dukk-affér" idején, cserben
ott hagyni holnapos harcostársait. Juhász keserű szavakkal vádolta Adyt
ady, — kinek szerepe ebben az ügyben még nincs teljesen tisztázva, de
e valószínűbb, hogy több volt az igaza, mint a tévedése ekkor is, —
zlánereje kíméletlenségével vágott vissza. „Nekem kevés írás volt hasz-
ibb és becsesebb, mint ez a kegyetlenül szókimondó támadás, melyet elle-
intézett Ady Endre" — írta erről, páratlan erkölcsi tisztaságról téve
ságot. Soha többé nem került szembe Adyval. A forradalom eljövetelét
a s hirdette ezentúl s Ady a forradalom hírnöke volt szemében.
Hű maradt Adyhoz.
Hű maradt a forradalomhoz.

4.

A váradi forró, eseménydús, tevékeny napok után ismét magányba taszít-
a közoktatásügy urai, akik nem szeretik, hogy Juhász Gyula nem éri be
elügyelők, tankerületi főigazgatók elismerésével, hanem a közvélemény
ondjára lép. Szakolcára, majd Makóra száműzik. „Szakolcán két évig vol-
tanár. Nagy magányosság és sok szenvedés köt ehhez a kisvároshoz: itt
t el ifjúságom" — írja később a szakolcai évekről.
Magányosságát csak az ifjúság töri át. Juhász Gyula vezeti a szakolcai
ipzőkört. Irodalmi hírneve megelőzte jöttét s diákjai nem csalódtak benne:
ő előadó, versmondása félig-meddig versmagyarázat is már. Az iskolai
sítőkben is tanítványaihoz fordul: „Poétikai tanításom kistükre" és
hány szó az irodalomtörténeti tanításról" címen ismertetik s vezeti diákjait
újabb irodalom, Ady Endre felé.
Az ifjúságon kívül azonban csak a fájdalom ért a szívéig. „Itt inni kell,
orban az igazság" — írta a szakolcai életről. Nagy dáridók és ólmos-álmos
álás, ez volt a szakolcai „intelligencia" életformája. A kulturális élet . . .
öreg doktor német lapba süllyed. Mint vén kámzsás, nézi a gót betűket."
úri házakon, a szegényes kaszinón kívül pedig azt a nyomorúságot látta,
yre egyre inkább rányílt a szeme:

Itt ólomlábon jár a gond a hóban
És Amerika rémlik a viskóban.

Amerika, az aranyhímű távol,
Szőve remény és kétség fonalából . . .

A kivándorló, amerikás szegény szlovákok világa volt ez, a kivándorlásra
bító ügynökök legjobb terepe. „Könyvekre hajtom le fejem" — írta egyetlen
nekvéséről, — a boros mulatozások és a pozsonyi kirándulások tiltott örö-
n kívül. Mert mindkettőért meg kellett szenvedni. Felettes hatóságai fel-
ák neki, ha kitört szürke hétköznapjai egyhangú sorából és elmenekült a
osba, vagy elmerült a borba.

Szüksége volt a feledésre.

Nagyváradon megismerkedett egy Sárváry Anna nevű vidéki primadon-
al és beleszeretett. A halk, a szomorú, a magányos költő a hangos, a nevető,
egész világgal kacérkodó asszony felé fordul ámulatával. Alig találkozta-
yetlen látogatásáról Anna így emlékezett meg: „Otthonomban szerény-
ő, halk hangon válaszolt, ha kérdeztem; különben Juhász Gyula csak hali-
ott, hallgatott." Csak versekben vallotta meg szerelmét, egy ország színe
lt mert nyilatkozni. — négyszemközt sohasem jutott odáig. Anna, számára
könnyű, a vidám, a sikeres élet jelképe volt; meg sem próbálta elérni.
gyan is hívhatta volna, hova is hívhatta volna Annát a színpadról? A vidéki
ár nyomorúságos hónaposszobájába, a száraz kenyér mellé társnak?
nnyű, röpke kalandra pedig nem tudta hívni ez a tisztaszívű ember, ez a
taerkölcsű költő.

Mikor Szakolcára került, Annától is örökre elszakadt. Elszakadt? Egy
len át küldte Anna felé, az elérhetetlen boldogság felé verseit. Szakolcáról
szer egy képeslapot küldött Annának. A lapon Velasquez Anna királynőről
zült portréja. „Megint Annára gondolt s ezt a briliánsokkal ékes Annát
di a szépséggel ékes Annának a költő" — ezt írta rá. A bókban benne van
zemérmes kívánság: ha egyszer ő is királynői díszt, selymeket, bársonyt
mélytűzű, aranybafoglalt ékköveket küldhetne...

Nem a lemondás mélabúja teszi oly megindítóvá ezeket a reménytelenül
árgó verseket, hanem az érzés nagysága, tisztasága, — és éppen ez, hogy az
rhetetlen felé nyujtja kezét a költő. „Tűnt Anna, te tünde, Te édeni kert,
onnan örökre Sors kardja kivert" — ez nem a lemondás verse, hanem a
gzeté. „Neked mit adjak Anna" — ez nem szónoki kérdés, hanem a szegény-
s kérdése. Ha volt eddig verseiben valami elvont, a valóságtól elvonatkozott,
nagáért való irodalmiság, a könyvek között, magányban élő ember líriz-
s, ettől megszabadította ez a szerelem, egy nagy és mély szenvedély áradá-
szabadítva föl.

Áldott vagy Anna! Messze, messze mentél,
Hogy megmutasd, mily mélyen bennem élsz.
Hogy egy hatalmas és bus szerelemnél
Érezzem, hogy életem egész!

Anna elérhetetlen szerelme is kellett ahhoz, hogy meglássa az Anesákat,
tis szolgálókat, kiknek muszáj volt elérhetővé válni. „Ha az urak mulattak
a csendben. A fásult jegyző, s zordon szolgabíró... Egy-két vad vendég
gölelte néha . . ."

Közelebb került a világhoz.

5.

Szakolcáról Makóra helyezik át 1913-ban.

Ez az áthelyezés nagyon fájdalmasan érinti: abban reménykedett, hogy
dapestre vagy legalább Pozsonyba helyezik. Hiszen ekkor már ismert költő
ban a szűk körben, melyben azidőtt könyvet is olvastak, sőt a hivatalos
dalom is tudomásul veszi létét s 1912-ben a Bulyovszki-díj szerény koszorú-

A - 180

al jutalmazzák. Reményei végkép szertefoszlottak; a makói áthelyezés
ikus válasz volt kérésére.

Pedig aligha várhatott mást attól a társadalomtól, melyet még mindig
ismert egészen, ha egyre kritikusabb szemmel is nézte. A makai áthelye-
kegyetlen pofonja eleinte megbénította, tehetetlenné tette s 1914 tavaszán
ét az öngyilkosságba [illegible]ekült.

Nemcsak az orvosok mentették meg az életnek. Makón, hol eleinte senki
sem akart érintkezni, hamarosan körülveszik őt azok a haladó értelmi-
ek, akikben egy radikális, polgári forradalom igénye érik. Ügyvédek,
osok, mérnökök, egy-egy messzebblátó közigazgatási tisztviselő, egy-egy
otjába még bele nem fásult tanár, egy egy elvetélt, vidéken rekedt művész:
zekből áll a társasága. Teljesen ezek közt sem tud feloldódni (sok köztük
abadkőműves s hiába hívják páholyukba, Juhász Gyula, jó ösztönnel, nem
közéjük), de még sincs egyedül és szava mégsem visszhangtalan. Amíg a
tárforradalom valóságos lehetősége szemükbe nem tűnt, addig ez a radi-
s polgárság szívesen tetszelgett abban a látszatban is, hogy szocialista
ívesen, méltánylással hallgatták Juhász Gyula egyre több társadalmi tar-
mmal telítődő verseit. Ezekben a versekben a munkás még csak a hason-
kban tűnik fel s inkább áldozat még, mint az új kor hőse, de megjelenése
is forradalmi újdonság:

...A vers ünnepi est, mint munkásnak a szombat...
S ilyenkor vágyaim s emlékeim zokognak,
Mint kocsma asztalán a munkás, hogyha végre
Szivarra gyujt szegény s ringatja füstje kékje . . .

A vidék, ahol él, forradalmi hagyományokat őriz, a magyar agrár-
alista mozgalmak hagyományait. Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Oros-
, nincs messze — és ezen a vidéken még Dózsa György hagyománya, a
adságharc hagyománya is elevenebb, mint másutt s egy-egy kis akácos-
még meg tudjuk mutatni, hogy onnan ugratott ki váratlanul Rózsa
lor . . . Juhász Gyula ezt a világot is megismeri. Az ő látköre sem tágabb,
a radikális polgárságé, ahová csatlakozott, de a szíve nagyobb, belefér
génységgel vállalt szolidaritás is s ha egy proletár-forradalom lehetősége
g föl előtte — neki nincs mit félnie attól, mert nincsen mit féltenie.

Az imperialista háború kitörése még közvetlenebbé teszi a társadalomhoz
viszonyát:

Kikért szenvedtem, kiktől messze éltem,
Megélik éltem, értik szenvedésem.
Utolsó vacsorámnak bus borától
Ma egy világnak fájó lelke lángol.

A háború elleni tiltakozásában még sok az olyan indítóok, mely a vértelen
eri humanizmus eszmeköréből származik. De egyre inkább lelepleződik
ő az a társadalmi rendszer, melynek természetes következménye az
rialista háború s egyik cikkében szembe is állítja a szabadságharcot az
rialista háborúval.

Állásfoglalása egyre inkább egyértelmű, egyre inkább a forradalom
fordul. Petőfi és Ady fekete-pirosát idézi a „Kalózhajó"-ban: „Fekete
s) és piros vitorla: Így indulunk az éjbe a tilosba." Az öncélú művészet
t elveti olykor:

Nem a mulandó, tarka szókat,
Mik zengnek utcán és teren,
De a magányba elbuvókat,
Miket láz és örvény terem . . .

ket az új szavakat keresi és ekkoriban már sok kétség nem lehetett afelől, milyen lázak és örvények vonzzák! „Piros zászlót lengetek hiában: Forrás, titkos régi vágyam." Szavaiból a régi megbántottságon, érzékenységen olykor már a lázadás, a fenyegetés hangja is kicsendül: „Egy költő járt itt, vész és láz üzött . . . Pipálj csak polgár, cirpelj csak tücsök!" 1918 nyarán lései már olyanok, hogy érezzük, a forradalom fog felelni rájuk:

Mi lesz ha egyszer szikrát vet a szalma
És föllángol e táj, e néma, lomha?

Ha megutálva száz here pimaszt már,
Vihart aratva zendül a magyar nyár?

6.

Az 1918-as forradalom már nem találja Makón.
1917-ben végleg kitépte magát a közoktatásügyi bürokrácia fogaskerekei ül. Végkép elviselhetetlenné vált számára növekvő politikai öntudatának adatlan ütközése a hazug és bárgyú tananyaggal, az ostoresattogtató lavezetéssel, az egész akkori kultúrpolitikával. Majdnem belepusztult a ős életbe, idegei felmondták a szolgálatot s végre akadt emberséges orvos, kimondta, hogy alkalmatlan a tanításra.
Hazaköltözött Szegedre.
S ahogy rohant az ország a forradalomba, úgy tért vissza az életkedv uhász Gyulába. Már a makai évek alatt is egyre többször vált a haladó ári erők központjává. De Szegeden megújhodott egészen. Ez az ideges, erek elől futó, szelíd és csendes költő mindenütt ott van, ahol a jövendőt ácsolják: agitál, szónokol, cikkeket ír. Az októberi forradalomhoz lelkesen lakozik, a Szegedi Radikális Párt alelnökévé választja, a Szegedi Nemzeti ácsnak ő a jegyzője — nem sokáig. Mert néhány hét mulva lemond jegyzői jéről és kilép a Nemzeti Tanácsból, mivel a Tanács konzervatív elemeket agába fogad.
Minden elő van készítve lelkében a döntő fordulatra. És 1918 késő őszén jelenik a Kommunisták Magyarországi Pártjának országos vidéki titkára zeden. Sokan ismerik a városban, valaha ő is szegedi diák volt. Megjele- felbolydítja a várost — hiszen még nemrég Leningrádban volt —, most tűz a szava, az lángol föl benne, amit Lenin gyujtott föl az emberiség ében. Juhász Gyula találkozik Rákosi Mátyással és egy pillanatra értelmet multja és célt jövendője, amikor azt mondja, hogy hajlandó lenne csatlni a kommunista mozgalomhoz. 1918 december 30-án Rákosi beszél zeden és — hiába a szociáldemokrata munkásárulók minden dühe — a ciáldemokrata munkásság nagyrésze csatlakozik a kommunistákhoz. Juhász la meghallgatja Rákosi beszédét. A szociáldemokrata vezetők tüzet fujnak Rákosira — csak Juhász Gyula lapjának ifjú munkatársai írnak tiszéges hangon róla.
1919 január 1-én a Tűz című folyóirat újévi irodalmi estjén „Petőfi és a munizmus" címen tart előadást Juhász Gyula. Ady halálakor ő az emlé- ünnepség szónoka. 1919 márciusában az ifjúságnak olvassa föl forrani verseit. Leszámol szomorú multjával, leszámol azzal a világgal, mely- olyan sok szomorúság felhőzte az emberek homlokát és egy olyan világ fordul arccal, melyben a boldogság derül:

Kívánom és ez testamentumom,
Akarom és ez így is lesz tudom:

Hogy meg ne értse többé senkisem,
Miért vérzett el lassan a szivem . . .

Mért sírtam én, mint az elátkozott:
Ne értsétek meg azt, ti boldogok!

y fordul az ifjúság felé. Verseiből a jövendőbe vetett hit fénye tüzel:

Már az agyak homályán
Derengni kezd a hajnal,
Egy emberibb jövendő
Kijózanult világa . . .
Az Embert ünnepeljük,
Az Embert, aki alkot . . .
Hogy ezután a földön
Ünnep legyen az élet . . .
S ember legyen az ember . . .

egedet hamarosan megszállják az imperialista csapatok. Az imá-yugat szenegáli négereket hajszol Szegedre a magyar forrada'om sára. Ady meghal, Rákosit Pesten börtönbe vetik az áruló szociál-rata vezérek. „Tavasz van újfent" — írja Juhász Gyula — „A bilsari Nem ekhózzák ma énekedet Ady, A Szajna partja erre küldte Mostoha Afrikából." Juhász Gyula egyre többször esik ágynak. De betegen is a proletárdiktatúrát, ő a szegedi színház direktóriumának vezetője, selőadásokat rendez, az előadások előtt bevezetőket tart, kijár a tanya-agitálni. De persze, most lenne a legnagyobb szüksége segítségre — markációs vonal elvágja Pesttől. A szovjet forradalmi fejlődésről csak ek jutnak hozzá és polgári humanizmusa visszaretten a hirek megetti tól is: nem tud következetesen haladni azon az úton, melyen elindult. hász Gyula sohasem volt olyan öntudatos politikus, mint Ady Endre lég a radikális polgári forradalmat sem akarta olyan öntudatosan, dy és oly gyakran belehullt kora vermeibe, beleveszett beteg álmaiba, bubánatokba, hogy nem csodálhatjuk, ha támaszaitól elszakítva, egy megszállott városban, hol már a nyugati burzsoá tőke diktált ly hamarosan az ellenforradalom gyülevész hadának lett tábora, nem negvalósítani szándékát s nem lett kommunistává.
itlenné sem lett.
maga forradalmiságát ő jellemezte a legjobban abban a szívszorító , melynél szebben, becsületesebben nem lehetne jellemezni ma sem:

Dalom halkulva szólt és ringatón,
De mélyén titkosan
Ott zsongott mégis a forradalom.

Zászlóm fehér volt, szüz, szelid selyem,
De rajta pirosan
Világolt vérem és rejtelmesen . . .

És én tudom, hogy árva temetőn,
Fáradt szivem felett
Lidérc lebeg majd, hajnalt keresőn.

len és ennyi volt az ő forradalma.

7.

10 augusztusában a „Munka" hasábjain feltűnik a neve. Fittyet hányva 10) fehér-terrornak, mely az ő kis állami nyugdíját is elvitte, mivel e) vállalt a proletárdiktatúra alatt, „Munka" címen tesz közzé egy

Én őt dicsérem csak, az élet anyját;
Kitől jövendő győzelmünk ered.
A munkát dalolom, ki a szabadság
Utjára visz gyász és romok felett.
A gyárkémény harsogja diadalmát
S a zengő sinen kattogó vonat,
A béke ő, a haladás, igazság
Mely leigázza a villámokat . . .

munkáról énekel e korban, kinek „nővére Szépség és Szabadság S kinek most hajnalodik". Nem lehet megszelidíteni, nem lehet a reakcióhoz ani. A szegedi imperialista megszállás elfoszlatta nyugati álmait, végzatalált és osztályára lelt: „Koldus vagy és paraszt vagy" — invokálja át. „Itt bujdokoltál hosszú éveken, Nehéz robotban, messze végeken, a és tanulva éjt, napot, Megsüvegelve urat és papot."
ózsa fejét mutatja a reakciós hatalomnak: „Lenn a sírban, némán, , Alszik a fej vaksötétben"

Ó de néha éjten éjjel,
Mikor csak a kakas éber,
Kigyul egy láng, mint az őrszem,
A szegedi temetőben.

Nézi más láng lobogását,
Földi tüzek égi mását,
Vár egy napot fölkelőben,
Régi magyar temetőben!

ak Ady Endre melengette úgy Dózsa emlékét, mint ő, csak ő merte tatni a párhuzamot a Horthy-rémuralom és a Dózsa utáni korszak rtó kegyetlensége között: „Mint a kopó, jár vadászni Szapolyai ja"

Nagy uraknak vára fénylik,
Nagy kutyáknak szava hangos,
Kicsi kunyhók csöndje rémes,
Véres farsang tora van most.

Suba alatt összenéznek
Bus legények, de nem szólnak.
Káromkodás lenne ugyis,
Várni kell, mit hoz a holnap!

ínyit, Petőfit, Széchenyit, Kossuthot, Ady Endrét idézi: tudja, kiket iltögetni, ha a nemzet lelkét akarja felriogatni. „Meg akarjátok ölni urtát" — hívja tetemre a népellenes hatalom cenzúráját:

És mit akartok a fáradt dalostól,
Ki bus robotban vigaszt énekel
És áhitattal az ünnepre gondol,
Mely jönni fog még, ó mert jönni kell!

: a „lesz még egyszer ünnep a világon" hangulata. Amúgy is egyre bbir emlékeztet Vörösmartyra, a szabadságharc utáni Vörösmartyra, — nak megtörhetetlen hűségével, hanem verseinek növekvő erejével, elly ő, kiteljesedő szépségével.

A hajdani elefántcsonttoronybeli magány is más most: lázadás. „Szolzok ti mulandó uraknak, Az öröm asztalánál üljetek" — izeni könnyen lkuvó barátainak, — ő lázadón őrzi „Egy nagy magányos élet tiszta t." Azt hirdeti: „A szenvedő mind egytestvér velem." Petőfi centenáriumegintcsak félreérthetetlenül suhint a fehér terror felé: „Elég babona, a, bamba gazság És napod virrad szent Világszabadság!"
Tem rajta múlik, hogy nem jelenhet meg „Szegény katona" című verse, en 1914 lövészárokásó esztendejétől kiséri nyomon a szegény magyar a sorsát:

Tizennyolc őszén forradalmi szél
Hazasodorta és ő büszke lázban
Érezte, most a nép ítél
S ő nem hazátlan!

Tizenkilenc őszén börtönben ült,
Fagyos szelek fütyültek a világban.
Fölötte zug ítéletül,
Hogy ő hazátlan!

ég az íróasztalfiában rekedt versek között sem akadt más költőnek verse vörös hadseregünk hőseiről: csak az emigrációban őrizték így iket a kommunista költők.
ersei, még a megjelent versek is, csak igen szűk hatósugárral áraszaz igazság fényét a fénytelen hazai egek alatt. Hatásáról alig tudunk t: annál többet, hogy milyen kíméletlenül üldözték. A szegedi reakcióvolt a céltáblája; nyilvánosan gyalázták, megszégyenítették s attól sem k vissza, hogy tettleg bántalmazzák. Egy szűk kör ügyelt csak ú, néhány becsületes író, néhány fiatal fiú, egyetemi hallgatók s azok di munkások ismerték verseit s cikkeit, akik közé — utolsó emberi gába — eljárt Juhász Gyula.

8.

harcos újságíró harcairól nem tudott az ország. A szegedi lapok szűk ossága előtt folytatta küzdelmeit, helyi ügyekbe bonyolódott, kiskkal kelt vitára. Aforizmáinak ötletességét, szellemességét alig n méltányolták. „Szakállszárító" — ez volt az ő rovatának címe a Délmagyarország hasábjain s valóban alig volt nagyobb publicitása k, mintha egy paraszthéz előtti padkán üldögélve mondotta volna el bírálatát. Verseinek sem volt méltó tere. A „Nyugat"-nál háttérbe — maradt-e más, mint a napilapok vasárnapi melléklete; nem is a legméltóbb napilapok és mindig méltatlan honorárium. Ő maga ett az érvényesüléshez, verseit barátai és ismerősei szedték össze s tték a lapokhoz. Így aztán megesett, hogy a legjobbak az íróasztal n maradtak, elkallódtak s ugyanakkor olyik többször is megjelent. is ilyenformán készültek, avatatlan kezek kontárkodtak bennük, — zért a kétes értékű közreműködésért is hálásnak kell lennünk, mert Gyula elvesztegette és elveszítette kéziratait.
ersei mégsem maradtak hatástalanok.
19 őszén Makóra került diáknak József Attila. Egyik tanárja és Juhász a akói barátai révén hamarosan megismerték egymást. Juhász Gyula ef Attila első mestere, útbaindítója. Horváth Márton pontosan megn tanult József Attila Juhász Gyulától: „a kifejezés prózánál egyibl világosságát és közvetlenségét". Nem kétséges, hogy Juhász Gyula

jának nagy szerepe volt abban, hogy József Attila sohasem tudott
en beleveszni a formabontó irodalmi irányok útvesztőibe és hogy a
gat" kifejezésbeli arisztokratizmusától is elkülönült.

Juhász Gyula költészete nem volt ment dekadens vonásoktól. A kapi-
a társadalmi rend azt az érzést lopja az emberek szívébe, hogy vég-
n egyedül vannak s hogy életük fordulatai érthetetlenek, hogy kegyet-
s vak végzet irányítja az ember sorsát. A reménytelenség olyan föld-
lan, hogy megrontja az ember életkedvét, lerombolja belső ellenállását
anakkor sóvár vágyat lop szívébe, a menekülés vágyát. A gyenge, ellen-
a erőtlen lélek beleroppan a magányba. A reménytelenség, a betegség
alóság elviselhetetlensége helyett kápráztató álomvilág: ez a dekadens
zet tematikája s ez keres magához méltó formát, különleges kifejezé-
félhomályt és a kifejezési formák öncélú játékosságát. A költő alig
észre, hogy az álom, a különcség, a formák játékossága végülis a bur-
a célját szolgálja, eszközzé válik aljas hatalmak kezén. A századforduló
ar költészetében is fellelhetők ezek a dekadens vonások. A valóságos
dalmi helyzetből következtek, de kifejezésüket erősítette a nyugati
soá kultúra kifejlettebb dekadens költészetének példája. Elég, ha eszmé-
re utalunk: Régnier, Albert Samain, George, Rilke, Valéry...

Juhász Gyula ezeket a hatásokat első kézből kapta: mohó olvasó volt és
mányait sokáig ifjúságának barátai, Babits, Kosztolányi irányították,
ugati burzsoá irodalom legfogékonyabb tanítványai, kik nemes is deka-
költőkhöz vezették el, hanem dekadens ideológiákhoz is. Tőlük kapta az
ást arra is, hogy Nietzsche, Bergson filozófiájának uszályába szegődjék.
Volt idő, mikor mélyebbre hullt ezeknek a hatásoknak vermébe, mint
erei. „Beteg rózsák utolsó illatáról", „fáradt, fantasztikus és beteg" zenék-
rta verset. „Néha ódon gemmák és aranymívű hermák Dekadens cézará-
érzem magám" — vallotta „S reménytelen szemekkel néztem szűz csilla-
a." A „képzelt utazás villámröptű vonatján" kelt ő is útra, hogy elmene-
in a valóságtól s új álmokat keressen, mert a valóságos tájakon hiába
szét: „És minden táj halott, hasonló és hibás". Ezektől a dekadens hau-
toktól, ettől a reménytelen s önmagáért való beteg álmodozástól sohasem
tt egészen megszabadulni. De nem rekedt meg a dekadens költészet állóvi-
en soha és mindig volt költészetében valami, ami túlmutatott ezen.

A kifejezési formáiban — ahol a dekadencia ki szokott teljesedni —
lsem vált igazán dekadenssé. Hiába verselt a feloldhatatlan magányról,
e sohasem vált a magános ember mások számára érthetetlen monológ-
, költészete nem ismeri a félhomályt, az érthetetlenséget, a zavart.
egedi szegényemberek gazdag, népi ízekkel fűszeres nyelve s első költő-
ényeinek, Petőfinek, Aranynak hatása, a nép iránt érzett szeretete mindig
ébb volt benne, mint a nyugati burzsoá kultúra vonzása. Azt mondhat-
ó olykor akarata ellenére is szép magyar nyelven, világosan és egy-
en, egészséges, bőzengésű szavakkal írt magányáról, betegségéről, arról,
nem érdemes írni... A formabontó kísérletek divatjának idején a leg-
ábbb formákat kereste, a szonett fegyelmét vállalta. A nyugati versformák
g duralma idején népdalformákkal élt olykor és a nyugati versformák
atos magyar ízt kaptak az ő szájában: a jövevény versidom magyar rit-
musal zeng, jambusai megett ott döng a hangsúlyos magyar verselés súlyos
ét. A feszes rímek, a virtuózkodó rímjáték helyett legtöbbször asszonáncot
sdít; verse szóismétlésekkel, alliterációval, gondolatritmussal muzsikál,
mit a népdal.

Általában: verselése szorosan kapcsolódik a magyar népköltészethez.
A erskezdő természeti kép és a nyomába következő mondanivaló éppúgy
g násra utal versében, mint a népdalokban. „Őszi verőfényben pirosak a

k, Egy kis dicsőségtől nem leszek én boldog" — írja s az őszi verőfény
valóban olyan, mint a későn jött kis dicsőség, nem a virágzás szín-
ája, hanem az alkonyé és a hervadásé. Hasonlataiban megjelenítő erejű,
és szép képek mutatnak túl a puszta ábrázoláson. „Az ablakok kis, vaksi
el égnek, Öreg parasztok néznek így az éjbe..." — ha ezt írja, ebben
ak a falusi alkonyat képe van benn, hanem az is, hogy e vaksi, kihúnyó
ket pillogtató falusi alkonyat valamikép az öregség, az elmúlás kép-
l társul. A falu fölé nemcsak az alkony száll, hanem egy életforma
dósága is... Rendkívüli tehetséggel tud megjeleníteni ilyen gyűjtő-
nakat, mint a „tél". „A kocsma ajtaját kitárják. S hozzák subában a
." — mire kimondja a tél szót, már eleven és konkrét tartalmú fogalom,
átjuk a kocsmaajtón bedöcögő nehéz subákat.

észséges, szép, kifejező képei s nyugodtan hömpölygő, folyamsodrú
a Arany János nyomába viszi léptét. De olykor rendkívüli erővel is
ólni, képe nem plasztikusan kimunkált, mint egyébkor, hanem csak
llan, mint a táj a villámfényben; ilyenkor Vörösmarty erejét idézi:

Magányos szenvedésem odujába,
Mint sebzett medve, behuzom magam
S tavaszig ott maradok hangtalan.

A szép szó pusztába kiált hiába,
Károg a varju, vijjog a vihar:
Betakarózom vad dalaival.

ó nyomon járt József Attila, mikor Juhász Gyula kezét fogadta el
nek. Nemcsak a dekadenciától megtisztuló költő szép magyar nyelve,
ifejezőereje volt az, amit megtanulhatott tőle.

9.

iába üldözték a fehér-terror aljas bérencei, hiába tették minden útját
futássá. Nem tudtak változtatni rajta. A „boldog szegény", ahogy
át nevezte, a „mély magány ölén" nem az öncélú művészet dalosa volt
, enne „új ige forr, mint részegben a bor". Még a régi halál-hangulat is
almi érzületté forr: „S a hant alá úgy térek én, Mint a mag, mely kihajt
ra!" Régi vallásossága már csak jelképeket ad neki ahhoz, hogy a
nányoltak nyomorúságát égre kiálthassa. Így szólongatja a tápai
ütet:

A falu népét nézi csöndesen,
Amint ballagva munkából megyen

Az ősi népet, mely az ősi föld
Zsellére csak és várja az időt,

Mikor saját portáján ur leszen,
Mikor az élet neki is terem . . .

magad cigányát Lásd bennem, ó magyar, ki nektek élek" — így
Vörösmartyt a hazugságok sírjából. Így jutott el lassan költészetének
a csúcsához, mely a legnagyobb magasság, mire a polgárság költője
ut:

Minden szerelmet most rád pazarolva
Szeretlek nép, munkás és szenvedő,
Te vagy reményem óriási tornya,
Mely mélységekből az egekbe nő . . .
. . . Minden gyülölség szálljon most felétek,
Kik a szabad jövendőt félitek,
Kik renyhe jólét párnáin henyéltek
S tagadjátok az egyetlen hitet:
Hogy szent az élet és hogy szent az ember,
Ki jövőt épít, mint korállt a tenger,
Ki a sötét odukból fényre vágyva,
Majd győzni fog a földön nemsokára!

Hatalmasabb verset nem írtak Ady halála óta az „Új vallomás"-nál és lmasabbat csak József Attila írt Juhász Gyula halála után ennél. Ady a magyar költészet látszólag megtört folytonosságát nemcsak emigráns ink tartották fenn, hanem Juhász Gyula is. Szerepe irodalmunkban nem téktelen: Adytól József Attiláig az ő lírája az összekötő lépés s példája s eleven példa arra, hogy milyen messze juthat el valaki, aki a polgári lom útjáról indult el a munkásosztáy felé.

Juhász Gyula sohasem lett kommunista költő, de eljutott a munkás nig, melynek homlokzatára már ő írt verset:

Ki itt belépsz, jövőbe lépsz be,
Mely millióknak ad jogot,
Vérért, veritékért cserébe,
Hogy legyenek mind boldogok!
Hogy a gyalázott ember képe,
Ragyogjon, mint a nap lobog,
S a munka ne legyen robot csak,
De himnusza a dolgozóknak!

Ezt a jövőt ő nem láthatta meg. Belerokkant a nyomorúságba, az üldöz-be, az útálatba, mely elöntötte a világot. 1937. április 6-án meghalt álmérgezésben. „Fölmondjuk sok szép versedet" — írta „Meghalt Juhász a" című versében József Attila. Valóban sok szép verse él ma is és érde-arra, hogy idézzük. Nézetein túllép az idő, verse se mind időálló, külö-azok nem, melyeken a kor divatja túlságosan rajthagyta nyomát. De az idelem, mely a magányból a társadalomba vezette, a tétlenségből a forra-ba vitte s az a sóvár keresés, mely végül a munkához és a munkáshoz lte, hősies emberi erényeket tár föl versei szép szavával. Az a hűség, l megállt — olykor nem is a fölismert igazság mellett, — az a hűség, mindig a kizsákmányoltak, az üldözöttek, az igazak mellé állította, erőt lelt adott szép szavának. Az a meghitt gyengédség, amivel a dolgozó t és a hazai tájak bensőséges, rejtett szépségét ábrázolni tudta, az igazi zeretet költői kifejezőjévé tette művét. Az a tisztelet, amivel a nagy ar hagyományok felé fordult, Dózsa, Vörösmarty, Petőfi hagyományá-z a bátorság, amivel Ady mellé állt és Ady mellett kitartott és az a fele-, amivel megfogta József Attila kezét, ma is példát mutat. Művének helye Ady és József Attila kötetei közt, a magyar klasszikusok sorában. zikus, mert ma is van mondanivalója. A munkáról azt írta: „A béke ő, adás, igazság, Mely leigázza a villámokat..." *

* Jegyze. Ehhez az arckép-vázlathoz hozzájárult adataival a szegedi Juhász munkacsoport, és tanítványom, Garamvölgyi József budapesti bölcsészettan-ló.

A-180

OROSZ VERSEK JÓZSEF ATTILA FORDÍTÁSÁBAN

zsef Attila műveinek minden eddigi gyüjteményéből kimaradtak azok
k, melyeket oroszból fordított. Két fordítása 1932-ben jelent meg egy
pban, azóta szövegük feledésbe merült, a harmadik fordítás viszont
49-ben bukkant elő, korábbi sorsa még egyelőre ismeretlen. Mind-
fordításnak csupán a címe került nyilvántartásba két bibliográfiai

gy József Attila szovjet költőket fordított — ez önmagában véve is
entőségű tény. Ha már most ezt a tényt egybevetjük az ő költői
rtásával és műfordítói formakészségével, akkor néhány olyan meg-
st tehetünk, melyek fényt vetnek műfordításunk általános
náira.

műfordítás elméleti kérdéseinek valamikor eléggé jelentős irodalma
gyar nyelven. Elegendő olyan művekre utalnunk, mint Szász Károly
i akadémiai székfoglalója „A műfordítás elveiről", vagy Radó Antal
ve: „A magyar műfordítás története, 1772—1831" (Egyetemes Philolo-
zlöny, 1883.) és „A fordítás művészete" (Franklin Társulat, 1909.). Ha
a műveknek tételei ma már legnagyobbrészt nem állják is meg
t, egyedül a témának ilyen mértékű felvetése folytán irodalom-
i jelentőségük igen nagy. A legújabb magyar szakirodalomban,
a műfordítás elmélete igen elhanyagolt terület — szemben a Szovjet-
és egyes népi demokráciáknak gazdag és értékes ilyen vonatkozású
ával — és ez selejtes fordításoknak, sőt egyenesen téveszméknek
nzására ad alkalmat.

künk a műfordítás kérdéseivel nem általában, hanem József Attila
aival kapcsolatban foglalkozik, még pedig két szempontból. Az egyik
tot így határozhatjuk meg: *a fordítás és a tárgyválasztás*, a másik
g így: *fordítás és nyelvismeret.*

gy a műfordító miként választja meg a lefordítandó verset — ennek
bítása mind az illető fordító értékelésében, mind pedig a műfordítás
nek megírásában alapvető szempont. Döntő, hogy *ki mit* fordított,
miért. A fordítás — függetlenül attól, hogy jó-e vagy sem — lehet
nyérkereset, sőt egyenesen prostitúció, viszont másrészről lehet har-
ás is, legalább olyan mértékben, mint a versírás. Van fordító, akinek
ágában évről-évre, szinte hónapról-hónapra nyomon követhető a
úra görbéje, míg másoknál a tárgyválasztás töretlen vonalat mutat:
ordító belső fejlődésének vonalát. Az utóbbi csoporthoz tartozó for-
ivei sokszor évekig irónasztalfiókban hevertek, vagy kevéssé ismert
nékekben láttak napvilágot.

gy a műfordító ismerje azt a nyelvet, amelyből fordít, ez ugyan nem
tetlen feltétel, de — majdnem az. Létezik *vis maior:* például kazah,
gy albán verset ma még, a műfordítók nyelvismeretének hiján, csak
fordításból lehet magyarra átültetni, de még ebben az esetben is
tűnő és megbízható orosz versfordításokra támaszkodni, mint holmi
zilen „nyersfordításra". A nyersfordítás ugyanis általában merev
ll a mű és a fordító közé, a fordítást mechanikus rímbeszedéssé
ája, bőséges tárgyi és alaki hibák forrása. Ez általában van így:
a nagyon kevés fordító, aki igyekszik nyelvismeretének hiányát
s utatással, fokozott műgonddal és művészi alázatossággal pótolni.

Kozocsa Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. Budapest, 1947. Orszá-
el nyi Könyvtár kiadása. 147., 175. old. — *Kozocsa Sándor — Radó György:*
je népek irodalmának magyar bibliográfiája, 1945—1949. Budapest, 1950. Új
Ikönyvkiadó N. V. 188. hasáb.

Mindkét sarkalatos műfordítási problémára félreérthetetlen választ ad
f Attila — a műfordító.
A három orosz vers fordítását beleillesztve József Attilának egész for-
munkásságába, több megállapítást tehetünk a költő tárgyválasztását
elvismeretét illetően.
Kiktől fordított József Attila? A francia Villon-tól és Rimbaud-tól, a
Verhaerentől, szovjet-orosz, cseh és román költőktől, fordított továbbá
protestáns zsoltárt és — Engels után — paraszt-forradalmár dán nép-
dat — az eddig ismeretes adatok szerint. Már ez a felsorolás is sokat-
ló, de ha a szerzőkön kívül még magukat a verseket is szemügyre vesz-
teljes élességgel ismerjük fel, hogy József Attila tárgyválasztása töret-
onal: következetes harcos kiállás, melyet egyrészt a proletár nemzet-
ég határoz meg, másrészt az a sajátos dunatáji feladat, amit méltón
magának a költőnek szavaival fejezhetünk ki: „rendezni... közös dol-
at". Ebben a *kiktől fordított?* és *mit fordított?* kérdéseken kívül a *miért*
tott? kérdésre is megvan a válasz.
Hogy a szovjet versekhez milyen forrásból, a Horthy-rendszer szellemi
npóinak milyen kikerülésével jutott, ezt majd megállapítják életrajzá-
kutatói; most csak annyit jegyezhetünk meg, hogy azt az igen csekély
őséget, amely Magyarországon a harmincas évek elején szovjet versek
elentetésére kínálkozott, József Attila kihasználta.
Tehát a tárgyválasztás terén József Attila, a műfordító, gerincességben,
os kiállásban, vonalának töretlenségében a legjobb példát mutatja pálya-
inak.
Ami műfordításainak az eredeti versszövegekhez való viszonyát illeti,
meg kell állapítani, hogy József Attilának — bár viszonylag keveset
tott — a magyar műfordítás történetében a legnagyobbak között van a
. Alázatosan elmélyed az eredeti szövegben és kiváló műgonddal, pom-
echnikával gyönyörű magyar versben adja a lehető legtöbbet az eredeti
ből.
Ezt nyilvánvalóvá teszik Villon-fordításai, amelyeknek francia eredé-
hez könnyen hozzáférhetett, és ez derül ki akkor is, ha a pontos nyers-
tások alapján műgonddal készült cseh, román fordításait mérjük az
eti vershez.
Az orosz versek fordításánál azonban József Attila súlyos dilemma elé
lhetett. Kellett szovjet verseket fordítania — erre kényszerítette belső
likai, emberi magatartása. De oroszul nem értett és a rendelkezésére álló
risok, segédeszközök olyan tökéletlenek lehettek, hogy csakis a másik, a
atartásbeli szempont súlya késztethette költői, fordítói engedmény meg-
tére.
Mindez nyilvánvalóvá válik, ha arra gondolva, hogy a fordítói hűség-
el és a költőiségnek milyen kiváló együttes érvényesítésével fordított
zef Attila például Villont, — egymás mellé helyezzük Majakovszkij-,
enyin- és Blok-fordításainak eredeti és lefordított szövegét.
Ma már műfordítóink között szép számmal vannak, akik oroszul értenek
y közvetlenül, művészi élményszerűséggel tolmácsolhatják a szovjet és
lasszikus orosz verseket. 1932-ben emigráns-íróinkon kívül senki sem adott
ötetlenül oroszból színvonalas magyar műfordítást, és József Attila, amint
z alább közölt szövegekből kitűnik, még tisztességes nyersfordításhoz sem
ge jutott. Majakovszkijt és Jeszenyint nyilván egy harmadik nyelvű verses
fordításból ültette át. Az alapul vett két szöveg nem volt egyenlő értékű,
ne az eredeti szöveg és a fordítás közt a Majakovszkij-versnél lényeges
animi és alaki eltérés látható, míg a Jeszenyin- fordítás kitűnő. A Blok-
rdítás hitelessége, sajnos, igen kétes. Eddig megállapíthatatlan forrásból
94-ben belekerült egy versgyűjteménybe, előbbi időből egyelőre nincs rá

A - 180

Ennél a versnél József Attila, ha ugyan egyáltalán tőle származik a
s, közepes közvetítő fordítást használhatott.
ek után lássuk a három vers és fordítás szövegét.

Vlagyimir Majakovszkij:

150 000 000	*Százötven millió*
000 мастера этой поэмы имя.	Egyszázötven millió!
- ритм.	E vers költőjének ez a neve.
— огонь из здания в здание.	Csapkodó lövedék-jégeső
000 говорят губами моими.	A ritmusa.
нкой шагов	Cikk-cakkban vetődő tűz-szelek,
жном верже площадей	Bányalégvihárok, csapódó aknák —
ано это издание.[1]	Terek pattognak,
	Ház házra ugrik.
	Én beszélőgép vagyok.
	Uccakövek örvénylenek.
	Lépteitek a talajba sajtolódnak
	Csörömpölve, mint betűk:
	Egyszázötven millió:
	Sulykol.
	S hát így nyomattatott itt ez a kiadás.[2]

Szergej Jeszenyin:

Преображение	*Idők beteljesedése*
сияне !	Oroszok, hejh!
вселенной,	vadászai a mindenségnek,
и зари зачерпнувшие небо, —	kik az eget
в трубы.	most hajnalpír hálójával
	merítitek . . .
	Fujjátok meg a kürtöket!
гом бури	Nyög a föld a forgeteg
емля.	ekéje alatt.
скалы златоклыкий	Sziklákat vet ki aranyat
	követelő ekék serege.
еятель	Uj magvető megy
по полям,	a földeken át.
ерна	Uj magot vet
в борозды.	a barázdákba.
гость в колымаге к вам	Fényes vendég jön hozzátok
	csúf kocsiban.
ми бежит	Kancája
ка.	üget
	a fellegek felett.
кобыле —	A kanca kantárja
	az ég kékje.
на шлее —	A kantár csengettyűi
	csillagok.[4]

. В. Маяковский: 150 000 000 (Отрывок из поэмы.) Полное собрание
й. Государственное издательство „Художественная Литература". Москва,
м II. стр. 69.
Hét. Társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny. Budapest, 1932. jan. 22. 18.
i tévesztendő össze az azonos című irodalmi folyóirattal.)
Сергей Есенин: Пре бражение. (Отрывок из стихотворения. Часть 3.)
рения. Государственное издательство „Художественная Литература".
1934. стр. 92—93.
Hét. (Lásd fent.)

A'lekszandr Blok:

Двенадцать	*Részlet a Tizenkettőből*
9	9
...ышно шуму городского,	Elült az utca, semmi zaj,
...евск й башне тишина,	Hallgat mélyen a Néva partja.
...ьше нет городового —	Rendőr se jár. — Nincs bor sebaj,
...й, ребята, без вина!	Ma tor lesz annál, aki tartja.
...т буржуй на перекрестке	A burzsuj homályban oson.
...воротник упрятал нос.	Lapul, nyakát beh zza fázva,
...дом жмётся шерстью жесткой	Bevont farokkal, kushadón
...кавший хвост паршивый пёс.	Vén éhes eb húz a nyomába.
...т буржуй, как пёс голодный,	A burzsuj némán néz a ködbe
...т безмолвный, как вопрос.	S mint az a koszrágta, kizárt
...арый мир, как пёс безродный,	Behúzott farku eb, mögötte
...т за ним, поджавши хвост.[1]	Kushad a régi világ.[2]

A Majakovszkij-vers fordítása, mint említettük, kétségkívül másnyelvű fordításból készült: benne van az eredetinek vázlatszerű képe, felvillan ...e egy-egy szó az eredetiből, de alaposan felhígítva bizarr, egyáltalán ... Majakovszkij-szerű képekkel (Terek pattognak. — Ház házra ugrik. — ...beszélőgép vagyok.) Hiányoznak a rimek.

Elvész az eredeti versnek jellegzetesen Majakovszkij-szerű tömörsége:

az eredetiben: Пуля — ритм.
a fordításban: Csapkodó lövedék-jégeső
A ritmusa.

A vers az eredetiben 7, a fordításban 15 soros. Érdekes az eredeti vers ...olatait nyomon követni a fordításban.

Az eredeti 1. sorát igen jól tolmácsolja a fordítás 1—2. sora. — Az eredeti ...orát, mint már említettük, túlzott mértékben felhígítja a fordítás 3—4. ..., a gondolatnak csak a magva marad meg. — Az eredeti 3. sorából, amely ...met lakónikusan hasonlítja utcai harchoz, épületek közti tüzeléshez, a ...ítás 5—8. sorában csak futurisztikus képek maradnak, a rímre való ...is, ami a gondolatot világossá tenné, elmarad. — Az eredeti vers 4. sora, ...nek a fordításban a 9. sor felel meg, már teljesen elvész gondolatilag: ...akovszkij egyszerűen azt mondja: *150 000 000* (vagyis a szovjet nép) *szól ...n ajkammal...* — a fordításban: *Én beszélőgép vagyok.* — Az eddigi ...ör, egy-egy befejezett gondolatot tartalmazó sorok után most az eredeti- ...az 5—7. sor Majakovszkij-szerű ritmusfordulattal, három egymásba szö- ..., bár nem kevésbbé tömör, sorban adja a vers kifejletét, szószerint így: ...sek rotációsgépével — terek terméskő-nyomópapirosán — nyomattatott ... kiadás.* A fordítás 10. sora egészen szükségtelen, a 11—14. sor ködös képe ...ztatja az eredeti vers reális hasonlatát, végül a 15. sor szószerinti hűség- ...visszakanyarodik az eredeti vershez, sajnos, már későn, mert az olvasó ...rra végleg nem érti, hogy hogyan is nyomattatott ez a kiadás.

Az ilyenfajta fordítás ellentétben áll József Attila fordítói erköleseivel: ...égkívül az történt, hogy József Attila, mint a közvetítő fordítás áldozata, ...le megszokott műgonddal ültetett át magyarra egy olyan harmadik

[1] Александр Блок: Двенадцать. (Отрывок из поэмы. Часть 9.) Полное ...брание сочинений в двух томах. Советский Писатель. Москва, 1946. Том I., ...ap. 581.

[2] Szovjet Versek. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete. Budapest, 1949. ...l. d.

A - 180

vű fordítást, amelynek „elkövetője" a, sajnos, ma is dívó laza fordítói
lesök alapján „Majakovszkij témájára saját verset írt". Az életrajzi
tás talán felleli majd ezt a közvetítő fordítást.
A Jeszenyin-vers esetében a feltételezett közvetítő fordítás lényegesen
lehetett, és így József Attila is önmagához méltó, kitűnő fordítást
tott.

A Jeszenyin-versnél mindössze annyi formai eltérés van az eredeti és
agyar fordítás között, hogy két szakaszban a fordító egy-egy hosszabb
több sorra bontott (ami szintén nem József Attilára vall, és inkább a
etítő fordítónak — vagy talán a tördelő szerkesztőnek? — műve lehet).
A szabadritmusú eredetinek gondolati ütemezését a fordítás tökéletes
ggel adja vissza. Tartalmilag is olyan kitűnő tolmácsolása az eredeti-
hogy minden részletekbe menő összehasonlítást önmaga feleslegessé
Még olyan finom árnyalatokat is átültet, mint az eredeti 16. és 17. sorá-
a кобылица és a кобыле közti különbség: az előbbi szóképzési formá
ben a tévhittel, melynek legtöbb műfordítónk is áldozatául esik) nem
nyítés, hanem az orosz nyelvre jellemző individualizálás: az -ица képző
lenti, hogy egy bizonyos, meghatározott kancáról van szó, míg a кобыле
„kanca" általános, fogalmi neve. A magyar nyelvben ilyen individuali-
képző nincs (ezt pótolja részben a határozott és határozatlan névelő),
f Attilának mégis sikerül ezt az igazán elenyésző árnyalatot is értelmi
yben formai hűséggel tükröztetni, amikor az első esetben azt mondja
ája", a másodikban pedig „*a kanca*" — tehát birtokraggal individualizál.
Sinte találomra ragadtuk ki ezt az apró részletet, hogy így is bemutassuk
bámulatos fordítói művészetet, amellyel József Attila ezt a Jeszenyin-
ket magyarul tolmácsolta. Talán azért is sikerült ilyen kitűnően ez a
ás, mert költő és fordító találkoztak a forradalmiság kifejezési lehető-
en is: a forradalom szenvedélyes szeretetét Jeszenyinnél ugyanolyan
rkben tompította alkati individualizmusa, mint József Attiláénál a
y-cenzúra kényszere; így mindketten egyforma erővel írták az Októ-
forradalomra *célozva* például a vers 3. strófáját.
a kétes hitelességű Blok-fordításban feleserélődik az eredeti vers férfi-
rímjeinek rendje, ami ugyan nem tekinthető hibának, de a nagy
ddal fordító József Attila, ha ismerte volna az eredetit, bizonyára
nette volna. Tartalmi hűség szempontjából ez a fordítás középen áll a
jakovszkij- és a Jeszenyin-fordítás között: ninesenek benne olyan eltérés
nint az elsőnél, de nem is olyan árnyalatokba menően kitűnő, mint a
sik. — A 4. sorban az „aki tartja" csak a rím kedvéért kerülhetett oda.
fordítás burzsuja, aki a „*homályban oson*" (5. sor) banálisabb kép, mint
eretié, aki „orrát gallérjába rejtve *áll az útkereszteződésnél*". Hiányzik
fordításból az eredetinek ez a kitűnő hasonlata: „*áll szótlanul, miként a
d*" (10. sor) — stb.

három bemutatott fordítás között ez a nagy minőségi különbség nem
rázható mással, mint azzal, hogy József Attila legnagyobb műfordí-
egyike, akinek fordításaiban „*a jó sajátja, míg bűne*" — a közvetítő
soké.

z elmondottakból bebizonyítottnak tekinthető, hogy József Attila a
álasztás szempontjából itt is hű maradt önmagához: szovjet versek
sával 1932-ben Magyarországon hitet tett a társadalmi forradalom, a
r nemzetköziség eszméje mellett. A művészi megoldást illetően pedig
kori siralmas lehetőségeket a legnagyobb mértékben használta
y jó magyar versben tartalmilag és formailag minél többet adjon az
ből. És ma is, amikor lehetőségeink felmérhetetlenül gazdagabbak —
fordítóink a tárgyválasztás elvszerűségének és a megoldás művészi szín-
nak tekintetében példát vehetnek József Attilától.

A - 180

ISMERETLEN POLITIKAI KÖLTEMÉNY 1790-BŐL

II. József halálát követő politikai mozgalmak számos röpirat és alkalmi költe-
negírására adtak alkalmat. Az alábbiakban egy eddig csak töredékesen publikált
i költeményt közlünk 1790-ből. Jelentőségét emeli, hogy irodalmi szempontból
n fölötte áll a kor átlagos politikai versirodalmának.

versnek négy másolatát ismerjük: 1. *Dugonics András vegyes magyar munkái* c.
nüleg írt gyűjteményében a Széchenyi könyvtár kézirattárának Fol. Hung. 10.
kötete 72. levelén. A kötet első kilenc darabja valóban Dugonics írásainak
a. A tizediktől kezdve azonban ismeretlen szerzők alkalmi verseit másolta be.
ában a költemény az epigrammával kezdődik, majd közli az első hét versszakot.
előtt Dugonics következő megjegyzését olvashatjuk: „1790-dikben iratott versek.
József császár kilencz esztendeig uralkodván magát meg nem koronáztatta, s
em tartott. De minek-utánna a belgák tőle el-szakadtak, a magyarokat magához
hódítani, nekik a diétát megígérte." (A költeménynek ezt a hét versszakos töre-
ugonics beillesztette emlékirataiba is, s nyomtatásban is megjelent: *Dugonics*
följegyzései. Bp. 1883. Olcsó Kvtár 162. sz. 50—52. l.) — 2: *Aranka György kéziratos*
költeményében, ugyancsak a Múzeum kézirattárában, a Fol. Hung. 126. III. kötete
en. A hetedik versszak végéig terjedő részt tartalmazza ez is. Előtte és utána az
ivekből való alkalmi költemények találhatók. — 3. A múzeumi kézirattár Fol. Hung.
sü. *Alkalmi költemények* c. kötetében, Révai Miklós *A hazáért magyar koroná-*
nepére c. versével együtt. Ez az egyetlen másolat, amelyekben címe is van a
nynek: A magyarokhoz. A többi másolatban található hét versszak után még
ábbit közöl. A vers végére ugyanaz a kéz ceruzával ezt írta: 1790. febr. —
országos Levéltárban, a magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi
1795 tavaszán kivégzett Óz Pál periratai közt. (Vertrauliche Akten 47. fasc.
atai 7. sz. mellékl.) Ez is a hetedik versszak végéig terjedő részt tartalmazza.
végéig Óz kezeírása; elfogatásakor lefoglalt írásai közt találták, — az ügyész
ért úgy vélte, ő a szerzője is. Őzt meg sem kérdezte erről. Perbeli bizonyíték-
kolte a költeményt, s a fiatal ügyvéd „lázító és felségsértő magatartásának" bizo-
ant csatolta a vádirathoz. Óz azonban nem vállalta a szerzőséget. Védőügyvéd-
i följegyzésében kijelentette, a verset nem ő írta. „Ez a költemény — olvassuk
ében — 1790 elején közkézen forgott az országban. Abban az időben, amikor
gyarország a mintegy újjászületett szabadság tüzében égett. Hogy ki a szer-
y hogy honnam írtam le, — nem tudom." Több szó a költeményről a per
nem esett: úgy látszik, az ügyész nem látta lényegesnek a szerző személyének
zát. Nem szólt a versről a királyi tábla sem, Óz halálos ítéletének indokolásában.
elviteli fórum, a hétszemélyes tábla azonban kitért a költemény „lázító és felség-
ltára, s a nélkül, hogy szerzőségét Őznek tulajdonította volna, elrendelte a vers
n elégetését. Ez közvetlenül Óz kivégzése után, 1795 június 3-án hajnalban, a
ezőn, meg is történt. A hóhér máglyát rakott a vesztőhelyen, s a kivezényelt
s és nagyszámú néző szemeláttára, több más irattal együtt ezt is elégette. Igaz,
az eredetit, amely ik a periratok közt ma is megvan, hanem valószínűleg egy, a
szített másolatát.[1] Az így nevezetessé vált vers szövege a következő (az epigram-

[1] ügyész (Németh János jogügyi igazgató) vádirata, Óz feljegyzése védője számára
el.), valamint az ítéletek eredetije: Bp. Orsz. Levéltár, Vertrauliche Akten 47.
A ügyész utasítása a vers elégetésére a kivégzést vezető főszolgabíróhoz: Pest
léltára, Kútfők. 1795 VI. 1288. sz.; a főszolgabíró jelentése az alispánhoz: Orsz.
Vertrauliche Akten 40. fasc. 684. sz. — Itt mondok köszönetet Cs. Gárdonyi
na azért, hogy felhívta a figyelmemet a versnek a Múzeum kézirattárában lévő
a és Esze Tamásnak, akitől a vers értékelésére vonatkozóan kaptam értékes
atokat.

és a költemény első hét versét Őz kéziratából, a nyolcadiktól kezdve a
mi kéziratár Fol. Hung. 295. jelzésű másolatából közöljük. Az egyes másolatok
i eltérésekre jegyzetben utalunk: *a* = Dugonics másolata; *b* = Aranka György má
: = a múzeumi kéziratár Fol. Hung. 295. jelzésű másolata):

Rajta magyar! mit akarsz? Van példád, nagyra mehetsz most.
Boldog időt, utat francia, belga mutat.
Francia, belga indít, nem mersz?[2] Készen van a sírod.
Melly eleven tetemed rusnya gödörbe tegye.

r magyar sírj velem,
vászoljad szüntelen
ajdani voltodat,
ostani sorsodat;
valál, gondold meg,
mint veszett népünk meg.
gy nyomorult lehess
y futva ne siess,
Becses nagy vér.

gorbul cimbora
tél. Átok óra,
lly így tántorított
esztedre taszított!
metnek mért hittél?
e sok kárt vettél.[3]
bilincsed szerzéd,
inként azt felvevéd,
Tedd-le most már.

hol van házádért,
p szabadtságodért[4]
jedező szived
agyra kísztő kedved!
van! El-vetéd.
z akartva tevéd
eres csúfságra,
ék pajkosságra.
Jajj, mit tettél?

kadon a' német,
életedet,
ja szabadtságod,
tja tartományod,
e erszényedet,
zopja véredet,
véredet torkolja,
ed marcangolja.
Szenveded-ezt?

5. Most szédül elméje,
Szepeg dühödt feje,
Magyarul invitál,
Diétával kínál;[5]
De e nyujtott remény
Csak elme csaló fény.
Lépet rak s tőrbe veszt.[6]
Ha hiszel, tönkre tesz.
Ébredj tehát.

6. Ha van még benned vér,
S szíved hazádért[7] vér,[8]
Gyullaszd fel lángodat,
Hamvas parázsodat!
Ne engedd nevedet,
Dieső nemzetedet
Sírba[9] tapodtatni,
Csúful rongáltatni.
Még van időd.

7. Igaz pörért fáradsz,
Sajátodért izzadsz,
Ne félj az árnyéktól,
Remegő páráktól,
Magyarok Istene,
Reménye 's mindene
Igazságot szeret,
Megsegít tégedet,
Menj 's boldogulsz.[10]

8. Ébredj fel hirtelen,
Mert a baj szertelen;
Időt ne vesztegess,
Ne szóval fenyegess,
Hanem fegyvert fogjál,
Mennydörögj, csattogjál,
Úgy meglesz, mit akarsz,
Hogyha földbe takarsz, [!]
Aki téged bánt.

[2] és *b*: mész
[3] Németnek mert hittél, — Tőle sok kárt vettél,
[4] Ah, hol van házadért, — szép szabad sorsodért
[5] kénál
[6] *b* és *c*: vesz
[7] házadért
[8] : másolatában a sorkezdő *S* hiányzik, de ez csak másolási hiba lehet.
[9] és *c*: Sárba
[10] : Merj s boldogulsz, *c*: Csak mozdulj.

A - 180

Vajjon nem szegény-e?[11]
Menny- s földnek Istene,
Hogy illen vitéz nép,
Ki mindent össze tép,
Németnek bolondja.
Már alig van rongya,
Mégsem fegyverkezik,
Még több baj érkezik,
Addig vár.

10. Indul[j] már...[12]
Bendegúz fajzatja,
Talán nem ismered,
Hogy kitül van véred?
Világ ostorai
Nemzeted karjai! —
Mindenek kiáltják,
Mert érzik, mert látják,
Ami nyilván.

11. Menjünk hát, kedvesim,
Szép magyar nemzetim,
Németet rontani,
Véreit ontani.
Úgy meg lesz, mit kérünk,
Arany időt érünk,
Virágzó hazánkban,
Szép Pannóniánkban,
Még egyszer.

Első olvasásra feltűnik, hogy a költemény stílusában, hangjában és versmértékében két részre bomlik. Bevezeti egy négysoros epigramma, majd következik páros rímekben, 9 soros versszakokban, a költemény. Hogy az epigrammát csak utólag fűzhették a költeményhez, azt valószínűsíti az is, hogy a kéziratban a versszakok számozása az epigramma utáni strófával kezdődik.

Nézzük már most a költeményt. Erőteljes nyelve, ízes, ódon zamatú kifejezései, mondat-szerkezete egyaránt a kuruc költeményekre emlékeztetnek. Elkeseredett, panaszos hangon indul, ahogy a szatmári béke körüli s utáni németellenes költészet talán kivétel nélkül mindegyik darabja. Mintha csak a „Jaj, régi szép magyar nép", vagy a „Zokogó siralmas sírhatsz, magyar nemzet" ikertestvére állna előttünk: hangszerelése, mondanivalója, sőt néha még szavai is ugyanazok.

Költeményünkben a „szabadság" a rendi kiváltságokat jelenti tehát, melyeket a németellenes dallal. A sérelmek felsorolása azonban újszerű. Nem a porciózást, az idegen katonaság dúlását, garázdálkodását, nem is a forspontot fájlalja: a szabadság megfojtásáról, az erszényéből kivett pénzről, birtoka romlásáról, régi tekintélye s fénye elhitásáról kesereg. A XVIII. század köznemesi sérelmei sorakoznak itt fel előttünk. Mit lám, — olvassuk — most bajban van a német, „szédül elméje, szepeg dühödt feje", s arra és hajlandó, hogy magyarul szóljon, s ígéri az orvoslást: diétával kínálja a nemzetet.[13]

Költeményünkben a „szabadság" a rendi kiváltságokat jelenti tehát, melyeket a jozefinista reformok erősen meglépáztak. A földfelmérések, amelyek előrevelették az adózás közelgő veszélyét, a mindenkit sujtó vámok, az úrbéri rendelkezések: mindezek ellenébe vágtak a nemességnek. A német hivatalos nyelv bevezetése is őket érintette legközelebbről. Nemcsak azért, mert magyarságuk töretlenebb volt, mint a Bécs vonzásában élő főnemeseké, hanem mert németül alig tudtak néhányan közülük, s így kiszorultak a nagyrészt német polgárság elől a hivatalokból. Nemzeti sérelmeik egybefonódtak osztályhelyzetük romlásával, s ez egyre jobban szembefordította őket az udvarral. A vers „dicső nemzet" kifejezése tehát nem a magyarság egészét, csak őket, a „populus Verbőczianust" takarja.

[11] Értelem szerint inkább így kívánkozik: Vajjon hát szegény-e?
[12] A kéziratban is kipontozva.
[13] „Magyarul invitál, diétával kínál" — mondja a vers. Bármily kézenfekvő volna is ezt szószerint értelmezni, s magyarnyelvű országgyűlési meghívót keresni, ezt a szegmagyarázatot el kell vetnünk. Egyrészt a XVIII. századi országgyűlések meghívói mind latinnyelvűek voltak. (Lényegében azonos szövegüket lá.: Orsz. Levéltár, Magyar Kancellária 4206/1790. sz.) Másrészt a Bécs elleni sérelem sohasem a latin, hanem a német nyelv erőszakolása volt. A kifejezés helyes értelmezése tehát szerintünk ez: már a német hivatalos nyelvhez sem ragaszkodik. Ahogy tudjuk, hogy II. József halálos ágyán nyelvi rendeleteit is visszavonta.

A - 180

Az 1780-as évek egyre erősödő rendi ellenállása adja kezünkbe a költemény csát, s ez magyarázza záró sorait is. A XVIII. századi németellenes költészet terkeit rendszerint a rezignált lemondás, vagy az Isten segítségéhez való folyamodás ta le.[14] Versünkben ennek nem találjuk nyomát. E helyett szinte lázadozón csattan költő hangja: „szenveded-ezt?" Türhető ez tovább? Mivel nem: „Ébredj tehát," van még benned vér.... gyullaszd fel lángodat, hamvas parázsodat." Ne engedd mzeteded sírba tapodtatni." Itt a jó alkalom: bajban a német, most engednie kell. vigyázz, — emeli fel szavát a költő — nehogy lépre menj, csapdába essél. Ha hiszel émet ígérgetésének, ugyanarra a sorsra jutsz, mint Szatmár után. Egy óvatos, vágj neki bátran. Lelkesítsen, hogy „igaz porért táradsz", a sajátodért küzdesz, „magyarok istene" meg fog segíteni, az igazságnak győznie kell.[15] A rezignációval ult vers hangja hirtelen magasba csap, a költő, aki eddig csak virágos példák'al ezte ki gondolatait, egyszerre nyersen szókimondóvá válik: „Időt ne vesztegess! szóval fenyegess, hanem tegyvert fogjál, mennydörögj, csatlogjál..." Indalj „németet lani, vérét ontani, úgy meglesz, mit kérünk, arany időt érünk virágzó hazánkban."

Meröben új hang ez, korábban ismeretlen, 1790-ben azonban nem ritka. A rendek izalma megnőtt, s a közeli változás érzése hangos örömkiáltást vált ki az alkalmi lők ajkán. „A vak öröm mindeneket poétává formált." — jegyezte fel naplójába az korú szemlélő. S valóban, se szeri se száma a szabadság újraéledését ünneplő, a netek ellen tüzelő költeményeknek. Ahogy az egyik versben olvassuk:

Örülj magyar!...
Szabadságodnak diesőült halmára
Eljutsz, édes hazám, hidd el, nemsokára.

Egy másik költemény óvatosságra int:

Magyar! hajnal hasad, de meg nem virradt még:
Hát estvig ki tudja milyen leszen az ég?...
Örülj, de okosan; ne hirtelenkedjél.
Sok vagyon még hátra, azon törekedjél.[16]

Az „Egy igaz magyar hazafi... sörkentő verse", a kor talán legnépszerűbb eménye, még félreérthetetlenebbül fejezi ki versünk gondolatát:

Ébredj magyar nemzet, nyisd fel már szemedet,
Régen, hogy aluszol, tekéntsd meg ügyedet.
A te szerencsédnek csillaga támadott,
Régi szabadságod napja fölvirradott.
Most van az ideje, hogy te igyekezzél.
A német igából egyszer kivetkőzzél.
Ha most a német tégedet meg ejthet,
És a plundrájában ujra belérejthet,
Talán soha többször te lábra nem állasz,
Hanem örökösen rabságban szállasz.
Ne higyj neki, mert ő esküdt ellenséged,
Irigyli, mint kutya, a te diesőséged.
Mézet igér mostan, mérgit nyujtja alatta,
Hogy megfujtson téged, elszánt akaratja...[17]

Költeményünk hátterében az 1790-es évek tetőpontjára érkezett, magabiztos közi esi mozgalma áll. Megírásának időpontját rögzíthetjük, éppen a „diétával kínál" jezés alapján. II. József 1790 jan. 28-án vonta vissza rendeleteit, s akkor tett ígére-

[14] V. ö. pl. Portio Pál és Forspont Péterről szóló verset a század közepéről. Közli Aladár. *400 év. Küzdelem az önálló Magyarországért.* Bp. 1913. 55. l.

[15] A költemény 4 másolatából három ezzel zárul is. Ez a hét versszak önmagában is erek egész. — lehet, hogy a rákövetkező négy versszak utólagos hozzátoldás.

[16] Minderre ld. Keresztesi József. *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéből a XVIII. sz. végén.* Pest, 1868, 202. és 216. l., továbbá Nemz. Múz. Ms. Fol. Hung. II. k. 73. levél.

[17] Számos másolata ismert, így: Nemz. Múz. Ms. Fol. Hung. 129. II. k. 72. lev.

y 1791-ben összehívja az országgyűlést, 1790 júniusának legelső napjaiban viszont
I. Lipóttól összehívott diéta már megkezdte tanácskozásait Budán. A közben eltelt
ből való a vers.

A vers keletkezésének politikai és társadalmi háttere magyarázza meg a benne
elhető kuruc reminiszenciákat is. A kuruc hagyományok, Rákóczi képe, meghalványult,
el nem tűnt a XVIII. század folyamán. Fenntartotta egyrészt a jobbágyság, mely
re nehezedő sorsában egy új „kuruc világtól", egy új Rákóczitól várta föl-
lkedését, ahogy a század paraszti megmozdulásai (Péró, Törő—Pető lázadás
) mind Rákóczi nevében indultak és a kuruc hagyományokra támaszkodtak. Más-
t ápolták ezeket a hagyományokat azok a nemesi rétegek, amelyek — főként az
ág keleti részein — végig megőrizték ellenzékiségüket, mindenekelőtt a protestánsok,
et a dekretális esküvel minden hatalomból kizártak. A jozefinista reformok egy-
re feléjük hajlították az eddig naposabb oldalon lévő katolikus nemességet is, s az
edetlenek tábora erősen megduzzadt. Ezzel az eddig titokban s vékony érben csörge-
i kuruc hagyományok is széles körben hangos életre támadtak. Az 1790-es nemesi
galom, az egykorúak megfigyelése szerint, külsőségeiben teljesen kurucos volt. Elő-
ilt a kuruc viselet, s Rákóczi nevétől, kuruc nótáktól visszhangzott az ország. A Bécs-
hazahozott koronát, „a magyar szabadság zálogát": „sebünk orvoslását";[18] városról-
sra nagy ünnepléssel fogadják, melyre kivonul a nemesség minden valamirevaló
a, s tüntet magyarságával. Váradon pl. a környék nemesei lóháton, fegyveresen,
galó, sípok és trombiták harsogásai közt gyűltek egybe, s zengett a nóta: „Hejj,
óczi, Beresényi, Vitéz magyarok vezéri. Hová lettél Bezerédi. Nemzetünknek fényes
agi, Ocskai."[19] A háromszéki bálon „Rákóczi táncát" járták, a királybíró nagy
zúságára,[20] Laczkovics János pedig Martinovics Ignác *Oratio ad proceres* című mun-
t fordítva magyarra, az 1790-es évek nemesi típusának jellemzésénél felemlíti, hogy
ódon az „Offitzium Rákotzianumot" forgatja nyelve alatt, s „Bertsényi, Rákóczi
redi nótáit" danolja szüntelen.[21] Az országos hangulatot tükrözi az ország vezető
ényhatóságának, Pest megyének javaslata, hogy a „hűtlenség ürügyével" számüzött
óczi és Beresényi ivadékok kapják vissza a polgárjogot és nemességüket.[22] Ennek
raéledt kuruc hagyománynak a terméke az itt közölt költemény is (mely talán
kuruc versek felhasználásával íródott). s hozzátehetjük, talán legszebb terméke
ddig ismertek közt.

Ahogy költeményünk kuruc köntösbe öltözteti mondanivalóját, úgy torkollik az
es évek nemesi mozgalma is a kuruc szabadságharc hagyományaiba s így válik
csi udvar kizsákmányoló politikájával szemben a rendek küzdelme, feudális jellege
ére a nemzeti szabadságot védelmező legszentebb nemzeti hagyományok hordozó-
v s az egész magyarságot érintő ígéretek továbbvivőjévé. Ez a vers utolsó lánc-
e annak a németellenes költészetnek, mely ha változó hangon és módosuló tartalom-
a hol lefojtva, hol hangos szóval egybefogta a XVIII. század haladó nemzeti törek-
st. A névtelen, nem egyszer népi költők kora ezzel lezárul; de a kuruc szabadság
noz kapcsolódó hagyományokat átveszik a nagy költő egyéniségek, alig pár év
ua Kölcsey, majd az új szabadságharcban Petőfi.

Vessünk egy pillantást ezekután a költemény elején lévő epigrammára. Ha stílusá-
r versformájában élesen elüt is a költeménytől, mondanivalója beleilleszkedik
nk végső kicsengésébe. Igaz, a francia és belga példa követésére buzdít, ez azonban
79-ben korántsem jelentette a szociális tartalom hangsúlyozását. A belga forradalom
sz orban nemzeti megmozdulás volt II. József németesítő és központosító törekvései
le A francia forradalom pedig ekkor még olyanokat is bámulói közé számíthatott,
ki alig néhány hónap vagy év mulva merev tagadással utasították vissza minden vív-
á át, bezárkózva megerősített rendi kiváltságaik bástyái mögé. Csak nagyon kevesen
an k, akik, mint Batsányi János, meglátják a forradalom igaz arcát — a legtöbben
sz azt érzékelik, hogy egy évszázadnál is hosszabb idő után össze kellett hívni az
rs gyűlést, s hogy a király és a főnemesség hatalmát visszaszorították. Hiszen tud-
k hogy mindaddig Rousseau tanait is szívesen hallották a megyék és követeik az

[18] Révai Miklóstól fogalmazott feliratok a győri ünneplés alkalmára: Keresztesi i. m.
90.
[19] *U. o.*: 213. l. V. ö. Esze Tamás, *„Őszi harmat után . . ."* Irodtört. 1950. II. 66. l.
[20] Michael Konrad von Heydendorf, *Selbstbiographie*. Idézi Haraszti Emil, *II. Rákóczi*
a zenében. Rákóczi Emlékkönyv. Bp. 1935. II. 181. l.
[21] *A Magyar Ország gyüléseiben egyben gyült mélt. és tek. nemes rendekhez 1790.*
döben tartatott beszéd. 1791. 130. l.
[22] Marczali Henrik, *Az 1790/91.-i országgyülés története*. Bp. 1907. I. 197. l.

A - 180

ággyűlésen, míg azt saját magukra vonatkoztathatták. A magyar nemes csak 2—93 körül veszi észre, hogy a francia forradalom útja nem egyeztethető össze rbőczi követelményeivel: akkor el is fordulnak tőle, s a jakobinus perben már néhány író és lelkes fiatalember képviseli a nemességet. 1790-ben azonban a cia és belga példa nem a szociális vívmányokat jelentette a magyar rendek előtt, kal inkább a rendi előretörés sikerét látták benne. Nem áll tehát szemben egy sal a költemény és az epigramma. A két vers egybetartozását érezhette az egykoru ló is, akinek esetleg nem tetszett a költemény kissé pesszimista indítása.

Végül szólanunk kell a szerző személyéről. Egyáltalában nem tartjuk valószínűnek, akár a költeménynek, akár az epigrammának Őz Pál volna a szerzője.[23] Először is nem volt nemes, s a felségsértési per irataiból, meg ránkmaradt nagyszámú jegyzeté azt látjuk, hogy a költeményből kiolvasható elvekkel nem is értett teljesen egyet, a rendi „Szabadságot", ennek bástyáját, az alkotmányt, egyáltalán nem tartotta nösebben nagyra. Beszédes bizonyítéka ennek 1793. augusztus 24-én Kazinczyhoz evele. Kazinczy s még néhányan ajánlották őt a sárospataki ref. jogakadémia jog neti tanszékére. Őz levélben köszönte meg Kazinczynak pártfogását. Ebben többek ezt írta:

„Nékem a' filosofiát tanítani sokkal nagyobb kedvem volna, mint a' haza-ényt. Oka ennek az, hogy amaz tökéletesen szabadságot enged a gondol-nak, sőt megkívánja, hogy félre tévén minden auktoritást, tsak a' józan kövessük egyedül; emez pedig minden leg-kisebben is positivumhoz köti mét, s körül tántzollja formálitásokkal, mellyeken sokszor nem tanátsos hágni. Esmérem az Urnak nemes gondolkozása módját; szereti az embe-et, erős oltalmazója annak szent és el-idegeníthetetlen jussainak, óhajtja nem tsak a' nemes volna polgár országunkban, hanem a nemtelen is, olhatja tehát könnyen, melly gyönyörűségére lehet egy érzékeny szív-lly törvényekre tanítani másokat, mellyek a népnek leg-hasznosabb ré nem minden polgári jussokból ki-rekesztik..."[24]

A nemesség sorsánál Őzt sokkal jobban foglalkoztatta a jobbágyság helyzete, s levelezéséből meg éppen a nemesi életforma és életideál tudatos megvetése tárul n.[25] Elképzelhető, hogy ennek hangot ne adjon, ha ő a költemény szerzője? Ehhez ozzátehetjük, hogy ez a vers kiforrott költőt mutat, Őz iratai közt pedig nemhogy de irodalmi jellegű próbálkozást sem találunk.

Benda Kálmán.

ADALÉKOK VÖRÖSMARTY „ÖSSZES" KÖLTEMÉNYEIHEZ

Vörösmarty verseinek száma a költő halála után közzétett első „teljes" ü.mény, vagyis a Gyulai Pál-féle 1863—65-i kiadás óta a legújabb kiadá-ki jelentősen megnövekedett.

yulai Pál egyáltalán nem tartozott a gondos sajtó alá rendezők közé: ár saját műveinek publikálásában is lépten-nyomon tapasztalhatjuk. ámos könnyen föllelhető Vörösmarty-verset mellőzött mind az említett, pedig a következő, 1884—85. évi, kritikai igényű kiadásban. S ez annál ob baj, mert tudományos tekintélye következtében a későbbi Vörösmarty-ei — „összesek" és szemelvényesek — sokáig szolgailag követték az ő épül vett gyüjteményeit.

[23] Valószínűleg a kir. tábla ügyészének fentebb idézett kijelentése tévesztette meg t Sándort, amikor *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (Bp. é. n. 155. könyvében leközölve ezt az epigrammát, szerzőjéül Őzt nevezi meg. — Koroda aki Eckhardt nyomán újra leközli antológiájában az epigrammát, ezt írja: Őz rammája 1793-ban." (*A magyar felvilágosodás breviáriuma.* Bp. é. n. 122. l.) Ez azért sem volna lehetséges, mert 1793-ban a belgákra nem volt miért hivatkozni. k Eckhardt nyomán Őznek tulajdonítja az epigrammát Kató István is. *A magyar s mozgalom néhány kérdéséről. Századok*, 84. (1950), 222. l.

[24] Őz periratai, *i. h.* 6. sz. mellékl.

[25] V. ö. Czadray Istvánnal való levelezését 1790-ből: Orsz. Széchenyi Kvtár, Ms t. 2312. sz. 65. fol.

A - 180

Gyulai Pál és követőinek felületes eljárását semmi sem mutatja jobban, t az a körülmény, hogy a legutóbbi évtizedekben a kutatók még több mint ötven ismeretlen Vörösmarty-verset és számos töredéket találtak. Vörösty „összes" költeményeinek ma közkézen forgó újabb kiadásai természeı már e pótlásokat is magukban foglalják.

Alig remélhető, hogy az idők folyamán még számottevő Vörösmarty-vers ıanjon fel. Ilyen körülmények között az előkerülő legkisebb töredékeket is kell becsülnünk, hiszen a százötvenéves költő oeuvre-jét egészítik ki és lebb viszik az „összes verseket" a teljességhez.

Az alábbiakban két ismeretlen Vörösmarty-versre hívom föl a figyelmet, bbá két olyan versről szólok, melyeket Vörösmartynak tulajdonítottak, nem az ő szerzeményei.

A két Vörösmarty-verset csak bizonyos tartózkodással, kelletlenül zem „ismeretlennek", hiszen már régen megjelentek nyomtatásban is, éppen hogy nem iktatták még be a Vörösmarty-versek gyüjteményébe.

I. A farkas és a bárány. Időrendben az első „ismeretlen" Vörösmarty-vers Phaedrus-fordítás 1834-ből. A Bajzától szerkesztett „Kritikai Lapok" 5. füzeı. 1834-ben (55—64. l.) Vörösmarty névtelenül ismertet egy névtelen fordítómegjelent Phaedrus-gyüjteményt *(Fedrusnak, Augustus szabadosának ısi meséi. Veszprémben, 1833. 8r. 79 l.)*. Az irodalomtörténet azóta megította, hogy a veszprémi Phaedrus-fordító, akit Vörösmarty csak „vén "-nak nevez a kritikájában, egy Tamassa Pál nevű hivatalnok volt, prém megye viceexactora, magyarán alszámvevője. Ennek a névtelen rgatónak idétlen, zagyva fordításain felbosszankodva, bírálat közben smarty maga is rögtönzött egy Phaedrus-fordítást. A három szöveget, lmasáét, a sajátját, meg a Phaedrusét párhuzamosan közölte, mintegy éltetni óhajtván a veszprémi „tátos" erőlködésével szemben a természeılmácsolás könnyedségét. A legszembeötlőbb darabot — a farkasról és a yról szóló mesét — fordította le, „melyet — mint mondja — már iskolá-l ismerünk". Vörösmarty bírálata azóta újból megjelent Összes Mun-k Gyulai által szerkesztett kritikai kiadása VI. kötetében (1885., 286—291. l vetkező címmel: ***A veszprémi Phaedrusról.***

Mindenképpen indokolt, hogy ezentúl a Vörösmarty-prózák köteteiből a ebben hozzáférhető és gyakrabban olvasott Vörösmarty-verskötetekbe ő is belekerüljön, s ezzel Vörösmarty műfordításainak számát egy jellemző ıbal gyarapítsa.

I. Vachott Sándornak. Vörösmartynak ez a számon nem tartott kis verse ngtalálható nyomtatásban. Éspedig a Czapáry László szerkesztésében kosfehérvárott, 1900-ban, vagyis a költő születése centenáriumán megı „Vörösmarty Emlékkönyve" c. munka 342. lapján. E kiadvány a Vörösrt levelezését tartalmazó ciklusban, a 269. sorszám alatt Vörösmartynak ltt Sándorhoz intézett következő levelét közli:

Vachott Sándor urnak!

ogy búdat gátolja Bugát, jó dinnyemagot küld. Hogy van Sáp? Tavain, o e kácsa, de vad?

ből látod, hogy még nem felejtettem el verset írni. Röviden szólván m ma keresztelték, neve: Mike, Miklós, Sándor. Csókollak mindnyájatokat.

st, ápr. 25. 1844.

Vörösmarty

Emlékkönyvet szerkesztő Czapáry László két jegyzetet is fűz e levélelsőben Vachott Sándorról ad rövid tájékoztatást s a kézirat lelő-

A-180

vét jelzi (a levél kézirata a Nemzeti Múzeum Levelestárában van), a másodjegyzetben pedig az újszülöttre vonatkozó közlés félrevezető tréfás szándára figyelmeztet (Vörösmartynak ugyanis 1844-ben Béla, Mihály, Ferenc re keresztelt fia született). De Czapáry László egy szóval sem utal arra. y íme itt egy az „összes versek" gyüjteményébe kívánkozó disztichont tesz ször közzé!

A levélbe beleskandált disztichon afféle „műhelyforgács", amilyen külön Arany János dolgozószobájából került ki nagy számmal. Vörösmarty- a disztichon után odavetett megjegyzése is mutatja, hogy az újdonsült derűs hangulatában született rögtönzésről van szó, amelyet tréfásan bár, maga is „vers"-nek vallott. Hogy ő maga nem vette föl versei közé, az nyen érthető: hiszen ilyen s hasonló szellemi szikra bizonyára több is ttant tolla alól...

A disztichon enyelgő hangulatát remekül fokozza a benne megbúvó hárszójáték. A hexameterben Bugát Pál nevéből készít a költő „intarziás tot" (aminőt újabban Karinthy, Babits és Kosztolányi is oly szívesen tott); míg a pentameter Vachotték lakóhelyének nevével s a vadkacsa is körülírásával játszik.

Az új Vörösmarty-vers jobb megértése céljából röviden megvilágítjuk lélyi és tárgyi utalásait. Vörösmartyt Vachott Sándorhoz és családjához gyvenes évek elejétől szoros baráti, majd rokoni szálak fűzték. Ő maga sokra becsülte ezt a tanítványi köréhez tartozó, haladó szellemű költőt, ek nevét országos hírűvé tette „A külföld rabja" című. Lovassy Lászlóról költeménye. A barátságot nemsokára rokoni kötelékek csatolták még sabbra köztük. Vachott Sándor ugyanis Vörösmartyné nővérének, Csapó sné sz. Csajághy Erzsébetnek leányát: Csapó Máriát vette feleségül. középső Csajághy-lánynak, Júliának Bajza József volt a férje.) Csapó a nemcsak rokonság, hanem gyermekkori barátság révén is igen közel t a nála csak három évvel idősebb nagynénjéhez, „Lóri"-hoz. Sőt mi több emoárja szerint — a leánykérő „Vörösmarty érdekeinek (nala) melegebb ólója senki nem lehetett, midőn Lóri habozást mutatott s Vörösmarty nyisége ellen tőn kifogásokat..." E jótékony közvetítő szerepét Vörösy még 1842-ben egy szép emlékverssel viszonozta. Címe: „Cs. M. kisnynak". A közölt kis vers írásakor Vachott Sándor a pestmegyei Tápió-, Pécel közelében gazdálkodott (1848-ig). Otthonukban Vachotték gyakmetekig is vendégül látták legkedvesebb rokonaikat: Vörösmartyékat és lyi Jánost (kinek felesége Vachott Kornélia volt), valamint barátaikat: Petőfit (hiszen a „Cipruslombok" Etelkája Csapó Máriának testvérj!), Garay Jánosékat és Czakó Zsigmondot. Vachottné éppen Petőfi egyik atásával kapcsolatosan említi a Vörösmarty szóbanlévő disztichonjában sreplő tavat és vadkacsákat. De Garay János is megverselte Vachotték tavát: „Csöndes völgyi magány, viruló kert tóvize mellett..." Bugát Pál Vachott Sándor kapcsolata viszont a közös szülőföldben gyökerezik: mindGyöngyös szülöttei. — Vörösmarty, Bugát és Vachott szenvedélyes metermelők voltak. Vachott híres dinnyeültetvényét felesége is kiemeli irataiban, Petőfi már említett látogatása kapcsán (II. köt. 16. lap).

II. Névnapra, vagy 1850 augusztus 18-i születésnapra? Az Irodalmi Ujság nov. 30-i száma (I. évf. 3. sz.) egy verset közöl mint Vörösmarty ismeretlenét. A vers címe: *1850. augusztus 18.* A verset közzétevő Képes elmondja, hogy az ismeretlen Vörösmarty-költemény kéziratára a tármegyei Gebe községben, az Áron-családnál akadt rá. Megemlíti, hogy Áron-család rokona annak a Csanády-családnak, melynél a költő bujdosása egy ideig menedéket talált. A családi hagyomány szerint ott írta volna Ferenc Józsefet átkozó verset 1850. augusztus 18-án, a császár-király

tésnapján, illetőleg „névestéjén" (— de viszont akkor a cím nem talál. Ferenc napja október 10-re esik!).

E költemény szakkörökben nem egészen ismeretlen. Már közel száz éve ródik gazdátlanul s keresi szerzőjét — mindmáig hasztalan! Elsőízben ia nyelven mint Petőfi versét publikálták. Charles-Louis Chassin, ia historikus, szabadságharcunk történetének francia ismertetője és az részletes Petőfi-életrajz szerzője tette közzé a tíz szakaszból álló költe- nyolc strófáját Petőfi-biográfiájában (Le poète de la Révolution hon- e: Alexandre Petoefi, Bruxelles-Paris, 1860). A francia historikus a t Teleki Sándortól, illetőleg ennek feleségétől kapta; úgy tudta, hogy lt Petőfi utolsó költeménye.

A francia fordításban *Toast* címmel megjelent magyar versre nálunk Vera hívta föl először a figyelmet (*Ismeretlen Petőfi-vers nyomában?* K. 1939. 195—7. l.). A ritmikus prózában fordított versről — a magyar tit nem ismervén — nem sikerült eldöntenie, hogy vajjon tényleg el- lható-e Petőfi verseként? Annyit azonban megjegyzett — igen helyesen —, tartalma inkább a Bach-korszakra vall.

E kis közlemény nyomán Gulyás József sárospataki tanár csakhamar tette a vers magyar eredetijét (illetőleg egyik változatát) az EPhK. nazon évfolyamában (1939. évf. 373—4. l.: *Ismeretlen Petőfi-vers?*).

Gulyás József szerint a versből három egymástól csak kevéssé különböző lat is található a sárospataki könyvtár kéziratárában. Az egyik példány „Névnapra"; ennek szerzőjeként itt is „Petőfy" szerepel. Egy másik, ről származó kéziratban (Gebéről) ezt olvassuk a címben: „1853. aug. 18" erzőként Vörösmarty Mihály van feltüntetve. A harmadik példányon Tompa Mihály nevével van márkázva a vers; ennek címe: „Aug. 18-i vület". A verset Gulyás József semmiképpen sem tartja Vörösmarty szer- nyének. Ezt az álláspontját *Vörösmarty versei?* c. cikkében is megismétli törött. Közl. 1940. 393. l.) A tartalom és a verselés valóban nem is indokolja , ogy Vörösmarty szerzőségére gondoljunk.

'okozott óvatosságra késztet, hogy a verset mintegy száz év óta hol i, hol Vörösmarty, hol pedig Tompa Mihály műveként találják; továbbá gy egyszer augusztus 18-i születésnapi, máskor pedig október 10-i név 'elköszöntő gyanánt szerepel. Ha augusztus 18-i szerzemény: akkor már azért sem lehet Vörösmarty alkotása, mert Vörösmarty — Bajzával it — Gebén, Csanády János földbirtokos házánál csupán 1849 őszén tartóz- , összesen három hétig; 1850 eleje óta már Pesten és Baracskán lakott. 1853 tavaszán Nyékre költözött. (Ld. Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzának l fejezetét.) Egyetlen augusztusi napot sem töltött tehát Gebén.

gebei háziasszony, Csanády Jánosné emlékkönyvébe Vörösmarty verset is írt: „Setét eszmék borítják eszemet..." — Tolnai Vilmos szerint örött. Közl. 1925. 90—91. l.) ugyancsak Gebén, Csanády János házánál, a verssel egy napon, 1849. okt. 10-én írta Vörösmarty Görgeyt átkozó versét. dátumot — Tolnai Vilmos szerint — maga a házigazda jegyezte rá a y-vers fogalmazványára. Márpedig ha ez így van, akkor nemcsak a snapi, hanem a névnapi pohárköszöntő kombinációja is megdől, mert ihető, hogy Vörösmarty abban a kétségbeesett lelkiállapotban egyetlen három verset is megírt volna! De különben is a döcögős vers nem illik marty alkotásai közé.

akintettel arra, hogy a költeményt a kéziratos másolatok legnagyobb Gebéről, illetőleg Szatmár megyéből keltezi, s első közlője, a francia n szintén szatmármegyei emigránsoktól, Teleki Sándoréktól kapta: föl hogy a vers szerzőjét esetleg vagy Teleki Sándorban, vagy pedig utokat oly kegyelettel őrző Csanády-család valamelyik verselgető tag kell keresni. Ezzel a feladattal az irodalomtörténeti kutatásnak még s foglalkoznia.

A - 180

IV. Batthyány (ballada). Az ötvenes években különösen elszaporodtak a
etőfi- és ál-Vörösmarty-versek. Pl. Sárosi Gyula „Farsangi dal"-át jóideig
zén „a bujdosó Petőfi" műveként terjesztették.

Magam is találtam egy kéziratban fennmaradt verset, melyet szerzője
másolója ugyancsak Vörösmarty nevével álcázott.

A sümegi Állami Kisfaludy Emlékgyűjtemény 18.470—D. jelzetű füzete
si Gyula „Arany Trombitájának" kéziratos másolata után több kisebb
ményt is tartalmaz: Garay János (Zrinyi Ilona), Tompa Mihály (Pusztán,
a születésekor, A gólyához), Arany János (Koldus-ének, A honvéd
gye), Petőfi (Az őrült), Thaly Kálmán (Árpád apánk), Sárosi Gyula
dal) s még néhány más vers között egy „Batthiany" című balladát is
hatunk a füzet 105—107. lapján, Vörösmarty nevével.

A kéziratos füzetet többen is forgatták Sárosi méltatói közül. Abafi
nak ez a füzet szolgált alapul csonka és meghamisított Arany Trombita
sához; ennek szövegében jelölte ki a kihagyott és megváltoztatott részle-
. Annál különösebb, hogy az Arany Trombita szövege után található
ről s főleg a Vörösmarty nevével fémjelzett ismeretlen balladáról
i egy szót sem szól. Mindenesetre fokozza a felületes olvasó megtéveszt-
hogy a többi vers szerzőinek neve vagy monogrammja pontosan fedi
ságot. Ezért ebben az esetben akár szándékos megtévesztést is feltételez-
k. De lehet, hogy csak egy akkor széltében terjesztett kósza kézirat egy-
másolatával van dolgunk. Ha sikerülne kinyomozni a kéziratos füzet
lóját (annyi bizonyos, hogy se nem Sárosi Gyula, se nem Abafi Lajos
rása!), vagy ha sikerülne a „ballada" szövegét más kéziratos füzetekben
gtalálni: mindenesetre többet lehetne mondani a vers eredetére s szerző-
ézve.

Közöljük a gyarló költemény első versszakait, újabb adalékul a patinás
mögé rejtett versek sorában. (Mai helyesírással s megfelelő központo-
adjuk, szövegén egyébként mitsem változtatva.)

BATTHYÁNY

— *Ballada* —

Dohos börtönnek néma éjjelében
Sápadt arcával áll egy bús magyar.
Homlokán gond ül, mély bánat szívében,
Megölt hazában élni nem akar.

Halott hazában, melynek napfénye volt,
Melynek vasláncait összeszaggatá;
Mely rabigában sírt, melyet fölemelt,
Melyre a szabadság ékét fölaggatá;

Halott hazában, hol nép-ínség lakik,
Hol minden kebelben vad fájdalom,
Hol a délibáb ezüst hullámi közt
Sátort ütött a zsarnok uralom;

Hol bús Tiszának bájos partjain
S amerre az ősz Duna áradoz,
A szabad hősök szentelt hantjain
Keselyűk vad csordája ragadoz;

Hol az egyháznak márvány zsámolyán
Nem hallhatsz imát, csak átkokat,
Hol a sötétség dohos homályában
A nép titokban készít kardokat;

Hol a jövendő bármily várva-várt,
Aligha eljő egykor valaha,
Hol kínai áttörhetlen fal gyanánt
Áll büszkén a zsarnokok hada;

Honnan az ég is talán elpártola,
Hol minden virányt fátyol takar,
Hol hőhérokká honfiak levének —
Ily hazában élni nem akar . . .
(Következik még 14 versszak!)

int látható: a vers sem formai, sem tartalmi szempontból nem jöhet
ı Vörösmarty költeményeként.
sorok jámbusokban igyekeznek lépegetni, de a sorhossz, sorkapcsolás
faalkat egyaránt rendszertelen; a kezdő verselők ügyetlenségére vall.
zándékos, szeszélyes vagy pszichológiai alapú ritmikai szabadosság ez,
gyámoltalan kiesések sorozata egy megütött alapritmusból, melyet
lyest az első strófa éreztet. Rímképlete is csak ott, meg még két strófa-
ab, különben félrím, egy-egy páros rím, vagy akaratlan hármas, vagy
en. Ez is primitív jelenség. Az egyes sorok jámbusi lejtése legtöbbször
Kivált a legérzékenyebb helyen, a sorvégen, sokszor ellenkező lejtésű.
ként olyan lapos, mintha szerzője prózai szöveget próbálna átverselni.
rtalmilag is primitív. Batthyány vértanú-halálát mondja el, de nem —
lcíme jelzi — balladás, hanem kezdetleges krónikás modorban. Az az
ık, hogy a vers valami ponyvafüzet, vagy kalendáriumi cikk előadása
ın készült; mintha helyenként szószerint át is venné az efféle közlemé-
záraz prózai kifejezéseit...
gy öröm Vörösmarty-verseket olvasni! De meg is kell tisztítani a
ökségét a hozzátapadt lonctól.

Bisztray Gyula

ADY ENDRE LEVELE KISS JÓZSEFHEZ

A alább következő, nagyon jellegzetes Ady-levéltől számítható Ady kapcsolata
Józsefhez és a Héthez. A közvetítő — amint látható — Molnár Ferenc volt. Ady
ön nagyon sérelmesnek érezte, hogy a szerkesztő nem invitálta munkatársul.
étán (1907. nov. 3.) nem sokkal meg is jelent itt első verse: Csolnak a Holt-tengeren
H XVIII. 1907. nov. 17. 761. l.)
Ady — a levélből is kiderül — becsülte Kiss Józsefet. Egyedül *Az öreg szakálas*
rse[1] alapján hiba volna Ady ítéletét megfogalmazni Kiss Józsefről, hiszen előtte[2]
ár[3] melegen méltatta, az utóbbi helyen a következő szavakkal: „egy kietlen,
odalmi korszaknak majdnem egyetlen, hűséges lámpahordozója volt, hírnök-
rs-faragó, de a legművészebbek közül való, aki már költő, sőt nagy költő. Büszke
indig forradalmi zászlót hajtunk meg előtte, atyamesterünk előtt . . .“[4] „Az öreg
ál“ tehát nem távolította őket el egymástól „örökre“.[5]

[1] Nyugat. 1910. ápr. 16. L. hozzá Földessy Gyula: Ady Minden Titkai. Bp., 1949.
– 2. l.
[2] Budapesti Napló. 1907. jún. 1. (Lenyomtatva: Kiss József és kerek asztala.
. 14. 204–205. l.; Ady Endre: Vallomások és tanulmányok. Bp., 1944. 167–168. l.)
[3] Nyugat. 1913. dec. 1. (Ady: Vallomások és tanulmányok. 205–206. l.)
[4] Ő. a levél hasonló kitételét: „akire mesteremként néztem“.
[5] *Rubinyi Mózes:* Kiss József élete és munkássága. Bp., 1926. 151. .

A - 180

Az itt közlendő levél eredetije Dr. Friedmann Ignác, budapesti ügyvéd tulajdona yan.[6]

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr,

Molnár Ferenccel beszélgettünk arról a módról, hogy én a Hét-nek dolhassak. Ő közölte, hogy e dologban ma személyesen tárgyalhatnek Szerztő Úrral. Azonban nekem ma és mostanában, akármennyire akarnám, tetlen személyesen tiszteletemet tennem. De különben is én úgy érzem tom, hogy a dologban nem a személyes találkozás a legfontosabb. Hanem özös, erős szándék. Nem rajtam múlott, hogy a Hét-et úgy kellett tekinm, mint Szerkesztő Úrnak még ma is sok ugynevezett irodalmi fórumot. rkesztő ur neve, kora engem természetesen néma és fájó passzivitásra t egy ilyen igaztalan viselkedéssel szemben is. Viszont én ideges, túlkeny ember vagyok s az első ok és ez itt, azt tanácsolnák, hogy előbb *egy* gban megállapodjunk. Én tudom, hogy a cenzurázás egyenesen írásaim két teszi tönkre. S végre olyan Adyt százat kaphat a Hét, aki nem Ady. gérem, hogy a legjobbat, amire képes vagyok, küldöm a Hétnek. Viszont rkesztő ur ne bánjon úgy velem, mint csak kétes, ifjú titánokkal szokás. mindent csak szóval mondhatnék el, de annyit itt is, hogy talán szinte igosan is fáj, hogy éppen Kiss József az, akire mesteremként néztem i maga is valaha megszenvedett azért, hogy valaki mert lenni a senkik tt, bánt nagyon-nagyon hidegen velem. Ha gondolja, így gondolja, dobja lejtse el ezt a levelet. Nekem legalább ennyit meg kellett írnom, mert ságnak érzem, amit írtam s már régen fáj. Mélyen tisztelt Szerkesztő k igaz, tisztelő híve

Ady Endre

abat.

ték:

rságos Kiss József urnak

pest. A „Hét".

bélyeg kelte: Budapest 907. nov. 3.

Kiss József válaszlevelét (1907. nov. 8-áról) közli Ady Lajos, életrajzi művének apján. A válaszlevél után küldte Ady Kiss Józsefnek a *Csolnak a Holt-tengeren* vset.

Közli: *Scheiber Sándor*

UHÁSZ GYULA ÉS AZ 1914—18-AS IMPERIALISTA HÁBORÚ*

uhász Gyula 31. életévét töltötte be azon a tavaszon, mely esztendőben ant az első, egész világra kiterjedő imperialista háború. A költő ezidő- makói állami főgimnáziumban volt, hosszas várakozása után végre kitt és véglegesített tanerő. Az ultimátum átadásának híre azonban még- t, hanem Szegeden éri őt, mivel 1914. tavaszától otthon töltötte betegbiságát. Szegeden s környékén, vasárnap délelőtt az alsóvároson is, dobv hirdették ki a hadüzenet hírét, s már másnap végiggördülnek a szeli llomáson a csapatszállító szerelvények. Mind a kormány, mind pedig el nzéki sajtó újjong, a Népszava nyári számai pedig, az orosz-hadüzenet n özvetlen, — a cári uralom ellen folytatott „igazságos" háborúról írnak. gen a templomokban a győzelemért imádkoznak.

uhász Gyula, miként később ő írja Romain Rollandról, „a modern eszthető idegességével jajdult föl" a háború hírére. Jóllehet nem kis és

Ady egy rövid levele Kiss Józsefhez már korábban megjelent. (A Kiss József állítás katalógusa. Bp., 1943—44. 26. l.)

A Szegedi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetében készült dolgozat.

téktelen hatással volt reá az uralkodó-osztály ideológiájának sokakat
ávesztő, látókörének szűkebb határt szabó, magyarkodó-álhazafias elmé-
a Monarchia imperialista háborújával semmi közösséget nem érez, sőt
ítkolja csalódását a háborút opportunista módon helyeslő II. Internacio-
szocialistáival szemben sem. Úgy érzi, a szocializmusnak ezen nagy szer-
ében a „rövidzárlat" jelei mutatkoznak a háború hatására. Napokon át
n, komor hangulat lesz úrrá rajta, miként ez év áprilisában is egyszer,
lkossági kísérletét követőleg, — majd váratlan elhatározással visszaz-
ik Makóra. Keresi itteni barátainak társaságát.

A gimnáziumba visszatérő pedagógusra Makón nehéz munka várt.
onegy tanár munkáját kellett tizennégyőjüknek elvégezni anélkül, hogy
ik számát a legminimálisabban is redukálhatták volna. Heti 25 órában
latint és magyart az alsó, történelmet és görögpótló-irodalmat a felső
yokban. Osztályfőnök, s ezenkívül sokszor veszik igénybe alkalmi helyet-
ekre is.[1] Talán ez a magyarázata annak, hogy az iskola igazgatója a
ás menetének folyamatosságát biztosító, iskolai munkájában nélkülöz-
ennek mutatkozó" tanerők listáján a beteges, idegbántalmaktól szenvedő
z Gyulát. — kinek mellében az áprilisi öngyilkossági kísérlet óta ott
Háborern professzor által bennhagyott revolvergolyó, — az elsők között
ja ki.[2]

háborúban ilymódon Juhász Gyula nem vett részt. Csupán az újságok-
a hazaérkező sebesültek beszédeiből tájékozódik eleinte. A hadijelenté-
állandóan figyelemmel kíséri, s az ezekben említett helyeknek, városok-
s vidékeknek megkapó következetességgel igyekszik utánaolvasni út-
ókban, útiregényekben. Rengeteg útleírást olvas el ez időben, még a
dkereket sem rest elővenni olykor. Különösen Oroszország, valamint
iránt érdeklődik. Amikor pedig a kisvárosba hadifoglyokat hoznak
ázdasági munkára (valamennyi legénységi állományú), felkeresi őket
gyakszik velük elbeszélgetni. A gimnáziumhoz is kerül egy ilyen hadi-
ol: „a kenderszakállú, tengerkékszemű" Prokop, ki szénhordásban, fűtés-
gédkezik. Óróla írja A muszka c. versét. Az orosz és a magyar nép
t együttérzésének, megragadóan közvetlen és meleg, szeretetteljes kifeje-
— a kárpáti harcok legvéresebb s a háborús uszítások legféktelenebb
il n.

Ily nemcsak az orosz és a magyar nép érdekeitől oly idegen imperialista
o iránti megvetését juttatja itt kifejezésre. Rövid, rejtett félmondatban
a orosz nép ama hősi harcára is, melyet belső ellenségeivel vívott és vív.
ko szeme, — írja —

„sok szépet álmodott;
Jogról, örömről, leányról, — mely övé lesz.
De ember tervez és Atyuska végez."

Tanítványai mesélik, hogy az iskolában történelemórákon beszélt az
-ő orosz forradalomról.[3] Gorkijt pedig ez időben már olvasta s írásain
esül nagyon megszerette.[4]

Makói szűk baráti körével együtt, illetve őrajtuk keresztül ekkor már,
id en itt-ott megjelenő, a Gallilei-körrel laza kapcsolatokat tartó kis
lnségi csoportok felé orientálódik. Közöttük kezdi magát otthonérezni.

[1] Gimnáziumi Értesítő. Órabeosztás az 1914—15. tanévben. Ért. 15. l.
[2] Bevonulás és népfölkelői szolgálat alóli mentességének legutolsó, végleges és
ott irata iktatva Főig. 39—VKM 15 689/1915. sz. a. 1915. márciusában a
rium irattárában.
[3] Dr. *Kópiás Sándor*nak, a költő volt tanítványának szíves közlése.
[4] Az 1903-ban magyarul is megjelenő Éjjeli menedékhelyet olvasta. Később —
b: a szegedi színház élén állva a műsorlistára is felvétette e darabot.

ely szellem a nemzetek és egyének elnyomásának és kizsákmányolásá-
egfőbb tényezője."

minél előbbi megbékélést, a népek számára oly tragikus háború véget-
hirdeti; ugyanakkor azonban harcot „a nemzetek és egyének elnyo-
ak és kizsákmányolásának erői" ellen. Így jut el ahhoz a végkövetkez-
z, mely hittel és optimizmussal tölti el az emberiség jövőjét illetően.
itikában a demokratikus erők megnövekedése, a társadalomban a kor-
letörése, a tudományban és a művészetben az értékek újjáértékelése.
vonalon az emberi értékek igazi relációjának fölismerése, — viszont a
i erő és öntudat páratlanul szép és áldásos lendülete: ezek ennek a
nak nagy, tagadhatatlanul értékes és örökké maradandó eredményei".
zi be tanulmányát. A marxista terminológiának otthonos és sokszor
értelmükben való használatából következtethetni a költő ilyenirányú
ségére és olvasottságára is.

lásfoglalása az első imperialista-világháborúval szemben tehát lénye-
mindvégig pozitív. Sem tanári, sem újságírói pályafutása alatt soha,
n pillanatra sem állt be az uralkodó-osztály, vagy az őt szolgáló hábo-
ítók közé. Minden alkalommal, minden megnyilatkozásával hirdeti a
megbékélésének szükségességét, — melynek egyetlen veszélyeztetője „a
szellem", az „egoizmus" — a „nemzetek és egyének legfőbb kizsákmá-
nak és elnyomásának tényezői", — ugyanakkor pedig a nemzeti érté-
gbecsülése mellett száll sikra, anélkül azonban, hogy a formai külön-
eket túlértékelve hangja sovinisztává, nacionalistává válna.

Juhász Gyula világháború alatti évei tehát, — melyeket javarészben
töltött, az imperialista háború borzalmaival szemben való „feljaju-
világháborúval szemben megnyilatkozó egyre élesebb hangú kriti-
II. Internacionále tehetetlen munkáspártjaiban való csalódása és a
demokratikus erőinek" nagyarányú „megnövekedésével" kapcsolatos
ta állásfoglalás jellemzi. Mind a lírai, mind szó- és írásbeli prózai
atkozásai a békének, a népek alkotó munkájának védelmét, az ezért
ült és őszinte kiállását dokumentálják.

Harcunk jelenlegi fázisában, a sovinizta és kozmopolita ideológiák
üzdelmünkben, — Juhász Gyula első világháború alatti megnyilatko-
összegyűjtése méltán gyarapítja irodalmunk harcos hagyományai-
szú sorát s növeli, acélozza öntudatunkat. *Császtvai István*

A HALADÓ NÉMET IRODALOMTUDOMÁNY PROBLÉMÁI

Mor 1945-ben a hitlerizmus összeomlott a Szovjet Hadsereg csapásai
vomában nemcsak romok és végtelen nyomor maradtak, hanem a
ulturális élet soha nem látott zülöttsége is. Mint a tudományok min-
letén, az irodalomtörténetben is a nácik barbár uralma alatt lehetet-
minden tudományos értékű kutatás. Az egyetemek katedráin — még
i tudomány mértéko szerint is — képzetlen emberek jelentek meg, akik
irodalomra kényszerítették a nácik fajelméletét, „Blut und Boden"-
ját. Azok a tudósok, akik nem közvetlenül hódoltak be az általudomá-
iszta irodalomelméletnek, az irodalom igazi problémáinak kutatása
erméketlen részletfilologizálásba süllyedtek. Ugyanilyen kétségbeejtő
lyzet az irodalmi kritika területén. Elképzelhetetlen volt, hogy a náci
„nagyságaival" szemben objektív kritikát gyakoroljanak. A propa-
nisztérium által szigorúan ellenőrzött és irányított irodalmi élet
ar teljesen elsorvadt; eltűnése csak kedvezett a náci hatalom haszon

A - 180

Az összeomlás után, legalább Németország egy részében, szabadon megbontakozhatott a kulturális élet újjáépítése. A német kultúra munkásaira hatalmas feladatok vártak. Mindenekelőtt el kellett takaritaniok a német nép lelkében elburjánzott hamis ideológiákat, le kellett leplezniök a német szellemi élet tévutatit, amelyek kikerülhetetlenül a hitleri barbársághoz vezettek. Csak e tények megtörténtével lehetett csak lerakni az új, a német nép haladó hagyományain nyugvó, demokratikus kultúra alapjait.

Az elkövetett hibák őszinte és következetes feltárásán alapuló, egységes német kulturális élet megszületésének azonban a háború után kialakult helyzet nem kedvezett. Németország nyugati része az imperialisták megszállása alá került, akik Nyugat-Németországot katonai gyarmattá tették, a németeket pedig zsoldosokként szeretnék felhasználni abban a háborúban, amelyet ki akarnak robbantani. Háborús céljaik elérését akadályozná az egységes német demokratikus öntudat kialakulása. Ezért a kultúra terén a legreakciósabb irányokat állítják szolgálatukba és ma már a fasiszta ideológia újjáélesztését látjuk Nyugat-Németországban.

A Szovjetunió által felszabadított területeken azonban megalakult a Német Demokratikus Köztársaság. Itt — történelme folyamán először — a német nép kezébe vette sorsának irányítását. Itt megvalósultak azok a társadalmi feltételek, amelyek lehetővé teszik a reakciós múlt kérlelhetetlen leleplezését, a nép érdekeit szolgáló, annak életét tükröző tudomány és művészet megteremtését. A Német Demokratikus Köztársaságban kialakuló új német kultúra az egész oszthatatlan német nép tulajdona. Sorsát szívén viseli minden haladó, az egységes és demokratikus Németország ügyéért küzdő német — nyugaton éppúgy, mint a Német Demokratikus Köztársaságban.

A Német Demokratikus Köztársaság irodalomtörténészeinek és kritikusainak feladatait a következőkben lehet összefoglalni: Le kellett számolniok a német polgári és fasiszta irodalomtörténetírás tévedéseivel és tudatos hamisításaival, az irodalomtörténet alakjait újra kellett értékelniök a történelmi materializmus szempontjai szerint, fel kellett eleveníteniök a német nép haladó hagyományait. Feladatuk volt a realista irodalom és kritika kialakítása, a világ haladó, realista irodalmának, elsősorban a Szovjetunió élenjáró irodalmának és tudományának megismertetése és tapasztalatainak felhasználása. A következőkben, néhány a Német Demokratikus Köztársaság területén megjelent munka alapján, arról próbálunk beszámolni — csak töredékesen is —, miként fognak hozzá a haladó német irodalomtörténészek az említett feladatok megoldásához.

Legelső feladatként említettük a polgári irodalomtörténetírással való leszámolást. A német polgári irodalomtörténet felismerhetetlenné torzította a német irodalmat. Nem törődött a gazdasági és társadalmi körülményekkel, amelyek között az írók éltek és műveik keletkeztek. A költőket „időtlen-jelenségek" nevezték ezek az irodalomtörténészek és úgy ábrázolták őket, mintha semmi közük sem lett volna koruk társadalmához. Ez az irodalomszemlélet az „időtlen szellemeket" csakhamar „hősökké" tette, majd a fasiszta „Blut und Boden"-mitosz bajnokaivá. Legfőbb törekvése az volt, hogy kiemelhessen minden olyan haladó, forradalmi hagyományt a német irodalom történetéből, amely ellentmondott a feudális reakcióval összefonódott német burzsoázia érdekeinek. A haladó német irodalomkutatók világosan látják, hogy a valóságot híven tükröző irodalomtörténetírás csak teljesen új alapokon jöhet létre. Egyikük, Paul Reimann, ezt írja: „A polgári kutatásnak nemcsak ideológiája volt reakciós és népellenes, hanem hazug módon eltorzította a feldolgozandó tényeket is. Ezért óriásiak a haladó, szocialista irodalomtörténet feladatai. Az anyag feldolgozását, az eredeti forrásokra támaszkodva legelőlről kell kezdenie, a polgári tudomány minden megállapítását

lyessége felől meg kell vizsgálnia, és egy pillanatra sem szabad magát vakíttatnia a polgari módszerek által."[1]

A burzsoá irodalomtörténet módszereinek leleplezése azért is a legrgősebb faladata a haladó német tudománynak, mert éppen ezen a téren g nagyon kevés történt. Franz Mehring volt az egyetlen, aki a marxizmus almazásával igyekezett megoldani a német irodalom problémáit. Az ő ivének nem akadt folytatója. Ennek oka elsősorban a német szociáldemokrá ideológiai zavarosságában és opportunizmusában keresendő. A szociálnokrata tudomány egyre inkább feladta a dialektikus materializmus oszharcos elvét és művelői, mint a neo-kantiánus Vorländer, tovább folyták a polgári kutatás idealista, szellemtörténeti vonalát.

Mehring óta a német irodalom helyes szempontok szerinti értékelése ójában csak a hitlerizmus uralomrajutása után, az emigrált írók és ósok között kezdődött meg. Most már sokan látták közülük, hová vezet kségszerűen az ideológiai langyosság és közönyösség; művek megteltek itikai tartalommal. Az irodalomtörténeti kutatás fegyverré lett a fasizs elleni harcban. Ki kellett mutatni, hogy milyen aljasan hazug volt a szta propaganda, amikor szellemi őseinek nevezte a német irodalom nagy tjait. Meg kellett védelmezni és életben kellett tartani a német irodalom nokratikus forradalmi örökségét.

A polgári irodalomszemlélet tévútjai és a náci hazugságok elleni harc, a német irodalom igazi értékeinek egyik legjobb védelmezője *Lukács rgy* volt. A hitlerizmus éveiben írott tanulmányai Hegelről, Goetheről, derlinről és a német irodalom egyes problémáiról sok tekintetben a dó német irodalomtudósok nagyhatású példaképévé tették. De mindeü, ahol az emigráns írók és tudósok éltek, megjelentek olyan tanulmányok ntológiák, amelyek a történeti és esztétikai igazságnak megfelelően mutat be a német irodalom képét. Ezek közül a legjobbak a háború után a Német okratikus Köztársaság területén is megjelentek és most már hozzájuk tat a német olvasóközönség, amelynek számára valójában készültek. Ezek nigrációban keletkezett írások voltak a kezdetei a polgári irodalomtudoy rendszeres és céltudatos kritikájának, amely most a Német Demokrak Köztársaságban folyik.

Még az emigráció idejéből származik *Paul Reimann*, a jelentős marxista zta kötetbe gyűjtött tanulmányainak egy része. (Paul Reimann, Über astische Kunstauffassung, Berlin 1949.) Munkája sokban hozzájárul a nt irodalom kérdéseinek tisztázásához. A kötetben található „Legenden lung und Geschichtsfälschung in der deutschen Literaturgeschichte" című mánysorozatában szembeszáll a burzsoá irodalomtörténetírás legvasko hazugságaival. Élesen megbélyegzi például Werner Mahrholz reakciós imantikus" irodalomtörténetét, amely misztikájával, ködös nacionalizval a fasizmus útját egyengette. Reimann behatóan foglalkozik a német asicizmus kérdéseivel is. A polgári irodalomtörténetírás „ideálisnak" vite azokat a viszonyokat, amelyek között a német klasszicizmus írói a kisfejedelmek udvarában. Nem győzte magasztalni ezeknek a kis arokoknak műveltségét, felvilágosodottságát és az írók iránt tanúsított ktiségét. Reimann leleplezi az ilyen állításoknak valótlanságát. Kimutatja, gyezek az állapotok mélyen megalázták és megbénították a költőket. Éppen fejedelmi udvarok bűne volt, hogy olyan írók, mint Herder, vagy akár e nem írhatták azt, amit akartak. Ezért „a német klasszikus irodalom aktöredék maradt".[2]

Nagyon érdekesek Reimannak az osztrák irodalomról írott vázlatai, ne ekben kimutatja az osztrák nemzeti irodalomnak a német irodalomtól

[1] Paul Reimann: Über realistische Kunstauffassung. 234. old.
[2] 202. l.

A - 180

etlen, sajátos fejlődését. Az imperialista beállítottságú nagynémet
alomtörténészek az osztrák irodalomban (akárcsak a svájciban) csak az
émet irodalom egy regionális részét látták. Reimann azonban bebizo-
a, hogy az osztrák irodalom sajátosságai, a némettől függetlenül, a
történeti feltételek között kialakult osztrák nemzeti sajátosságokból
keznek. „Mindenekelőtt az osztrák valóság tükörképe volt, nemcsak
tikáját és anyagát merítette belőle, hanem egész szellemi atmoszférája
pikusan osztrák volt."[3] Az osztrák irodalom felszabadítása a „nagy-
t" szellemi gyámkodás alól, (amely olyan értékeket tüntetett el, mint
oy, Kürnberger, stb.) igen fontos feladat, hiszen egyebek között az
gyámkodás szolgáltatott ürügyet a nácik Ausztria elleni agressziójá-
Az osztrák irodalom problematikájával más haladó osztrák kutatók is
lkoznak. Hadd utaljunk itt *Ernst Fischer* Grillparzer-tanulmányára és
t Fuchs-nak a modern osztrák irodalomról szóló esszéire.)[4]
aul Reimann könyve foglalkozik a haladó német irodalomesztétika
nyeges kérdésével is. Tanulmányai sokban hozzájárulnak a szocgalista
ta irodalom elméletének kidolgozásához Németországban. Ebben az
üggésben különösen értékes a realizmus elméletének fejlődéséről szóló
amely Goethe és Heine, Bjelinszkij és Csernyisevszkij irodalomszemlé-
lenzi.

fiként torzul el lassanként a polgári irodalomtörténészek kezében egy-
émet író életműve — ezt a folyamatot mutatja be rendkívüli élesség-
aul Rilla „Goethe in der Literaturgeschichte — Zur Problematik der
rlichen Bildung". (Berlin, 1950) című könyvében. Öt időrendben egy-
követő Goethe-interpretáción látjuk a polgári irodalomtörténetírás
lását. Az első köztük Wilhelm Scherer, akinek 1883-ban megjelent
irodalomtörténetét az első modern tudományos munkának tartották.
a könyvben megmutatkozik, mit takar a „pozitivista iskola" álobjek-
a. A könyvnek Lessinggel kapcsolatos hazugságait már Mehring is
utta a Lessing-legendában. A hamisítások Goethével kapcsolatban sem
lek. Scherer Goethet Schillerrel, Herderrel és Lessinggel egy fejezet-
rgyalja, amelynek a címe: Nagy Frigyes kora. A cím maga nevet-
is jellemző. Bármennyire liberálisnak látszik is Nagy Frigyes francia-
írásaiban, politikájában ennek nyoma sem volt. Minden eszközzel
tte a junkerek hatalmát, csak akadályozta a német egység kialaku-
ez teljesen ellenkezett Goethe nézeteivel. Hazug tehát az a beállítás,
Goethe Nagy Frigyes tisztelője és politikai híve lett volna. Arról
hogy a porosz királynak milyen érdemei voltak a német irodalom
már Lessingnek is megvolt a véleménye. De Scherernek még bizar-
egállapításai is vannak. Paul Rilla idézi: „Mindez, amit Wieland
Herder és Schiller érett éveiben alkotott, Károly Ágost diesősége
nzetésének emlékoszlopa."[5] Rilla kimutatja, hogy ezt a szemléletet
német polgári öntudat mély züllése tette lehetővé, amely hajlandó
nek a kis tucatfejedelemnek az érdemét látni még egy olyan nagy
letművében is, mint Goethe.
A Hohenzollernek előtt hajbókoló professzorok lojalitásuk bemutatá-
zonban még ezen is túltesznek. Scherer tanítványa, Richard M. Meyer
Goethe, Schiller, Lessing, Herder munkássága egyszerűen „fride-
irodalom". A Faust nem egyéb, mint Nagy Frigyes képmása, és
abb. Az ilyen képtelen és ostoba hazugságok tömege tette lehetővé,
német polgárság végül még a „nemzeti szocialista" Goethe torz-
megütközés nélkül tudta elfogadni.
l. l.

nst Fischer, Franz Grillparzer, Ein österreichischer Dichter, Wien, é. n., Albert
derne österreichische Dichter, Wien, é. n.
l.

A 180

későbbiek azonban még a Scherer—Meyer iskola sivár és kétes tör-
égét is sokallották. Ők már a „géniusz démoniáját", az „ezotérikus
yiséget" emlegették. A fogalmakat Nietzschétől tanulták, nyelvük a
Georgeé. Friedrich Gundolfnak, George kedves tanítványának, vaskos
ráfiája légüres, irracionális térbe helyezi Goethét, az „időtlen zsenit".
élete és műve „önmagába zárt valóság". Gundolf magyarázatai végül
egyebek öncélú stílus-bukfenceknél. Persze mindezzel Gundolf a bomló
társadalom reakciós szemléletét támogatja; Goethe segítségével pró-
igazolni saját társadalmának ellentmondásait. Misztifikációja, Rilla
ipítása szerint, még nagyobb lépés volt a szellemi züllés útján, mint a
professzorok hajlongásai a Hohenzollernek „fridericiánus öröksége"

igyon világosan fejti ki Paul Rilla, hogy nem véletlenül kerül ki a
i szocialistává torzított Goethe éppen a Goerge—Gundolf hagyaték-
: ő irracionalizmusuk már magán viseli a „völkisch" misztika jegyeit.
gy Hitler nem volt elég előkelő vezér a náci uralom külsőségeitől
iadt és emigrált George számára, nem változtat a dolgon. Az ő szel-
nevelt „művelt" német nyárspolgárnak Hitler is jó volt. És a George-
esztétái már beérték Rosenberg „filozófiájával". Ennek a példája
fildebrandt 1941-ben megjelent Goethe-könyve. Itt a George—Gundolf-
nelkedett hang" már egybeolvad a náci sajtó alpári tolvajnyelvével.

egyaránt „völkisch" és katolikus Josef Nadler szembefordul Goethé-
náros szigorral meg-megrójja őt erkölcstelenségéért, vallástalansá-
le abban becsületesebb a többieknél, hogy meg sem próbálja Goethét
beilleszteni ultrareakciós elképzeléseibe. A német irodalomtörténet-
a a nemzeti-liberális Scherertől a völkisch-klerikális Nadlerig azonos
rt polgárság politikai útjával, a liberális megalkuvásoktól a „fel-
pánikján" át Hitlerig.

Knyve utolsó fejezetében Paul Rilla Thomas Mann Goethe-képéről
mint az egyetlen becsületes polgári Goethe-ábrázolásról. Ez éppen
becsületes, mert túlmutat a polgári kultúrán a jövő szocialista kul-
iafelé.

Paul Rilla ezért a munkájáért megkapta a Német Demokratikus Köz-
sg „Nationalpreis"-ét, a mi Kossuth-díjunknak megfelelő nemzeti
rdeme — és ezért ismertettük viszonylag részletesen —, hogy jó pél-
dja a polgári irodalomszemlélet marxista kritikájának. Elemzései
irónikus megállapításai találóak. Az új szocialista tudomány min-
számára érthető, egyszerű nyelvén ír.

A polgári és a fasiszta irodalomszemlélet felszámolása mellett szük-
olt, hogy megkezdődjék a német irodalom jelenségeinek a történeti
rializmus szempontjából történő vizsgálata is. Ez természetesen olyan
ia amelyet nem lehet máról-holnapra megoldani. Az eddigi német
alkotástörténetírás nemcsak világnézeti, hanem tárgyi szempontból is meg-
nt tan volt. Ahhoz, hogy a német irodalom marxista feldolgozása meg-
nlassék, a sok időt igénylő irodalomtörténeti részletkutatások elvégzése
eti a történeti és gazdasági fejlődésnek teljes, de eddig csak részletek-
m történt elemzése szükséges. Mégis látunk már kísérleteket arra, hogy
m irodalom egyes alakjait koruk társadalmi összefüggéseiben tanul-
yozák. Ilyen *Wilhelm Dobbek* Herder-tanulmánya. („Johann Gottfried
de Weimar 1949.) Ez a kis könyv a Goethe-évben jelent meg. Elsősor-
Herder és Goethe viszonyával foglalkozik. Kifejti, hogy Herder huma-
-ménye éppen a Goethével való együttműködés nyomán fejlődött ki.
ut ja, hogy Herdernek, mint a német klasszika többi írójának is, a
et isfejedelmi abszolutizmus nyomorúságos politikai és gazdasági körül-
ye szabtak szűk határokat. Herder számára a „humanitásnak" tudatos

ai tartalma volt, de Németország gazdasági elmaradottsága, a feudalizönkénye és az elnyomott tömegek közönye következtében korántsem eszméit valóra váltani. Érezte ugyan, hogy a francia forradalom nyoNémetországban is el kell következnie a polgári szabadságeszmények mének, de ennek érdekében semmit sem tett; csak nevelni és a szabadszellemileg és erkölcsileg előkészíteni akarta az embereket. Herder látott és becsületesen érzett. Ezt mutatja állásfoglalása a zsarnok, a háborúval, a sovinizmussal, a rendi társadalom elnyomásával n. Ezt mutatja a francia forradalom iránt érzett rokonszenve. Herder ézeti fejlettségére jellemző, hogy történetszemléletében már megtalála dialektika és a materializmus csírái. Végül azonban nem szabadula XVIII. századbeli német állapotok korlátaiból. Herder megrekedt korábban, míg Goethe túlnőtt a XVIII. századon. Már korán megsejtette a hatalmas társadalmi változásokat, amelyeket a XIX. század hozott al. A Faust II. része és a „Wilhelm Meisters Wanderjahre" mutatják, nennyivel előbbre jutott Goethe az öreg Herdernél. Gondolkodásmódjuk özősége, „a Herder erkölcsi és a Goethe fausti humanitása" közti t, távolította el őket egymástól, míg végül kicsinyes események összea régi barátság külső formáit is. Dobbek munkája a társadalmi és lalmi jelenségek szoros összefüggéseinek ábrázolásával nagyban hozzálaz új német irodalomtudomány kialakulásához.

Német Demokratikus Köztársaságban kibontakozó új társadalom ről alkotott képét igyekszik teljesebbé tenni *Hans Mayer*, a lipcsei m fiatal professzora, kötetbe foglalt hét előadásával. („Unendliche — Goethe Studien". Dresden é. n. [1949]). Ezek a tanulmányok első pedagógiai jellegűek. Arra a kérdésre igyekeznek feleletet adni, amit a német nép, és különösen a német ifjúság ma Goethétől at. Különösen érdekes a Goethe és Hegel viszonyáról szóló előadása.

polgári tudomány nemcsak az irodalomtörténet egyes alakjairól adott képet, hanem azzal, hogy az írókat kizárólag saját osztályszempontja értékelte, vagyis aszerint, hogy mennyire tudta őket reakciós ideoló érdekében felhasználni, eltorzította az egész német irodalom arcát. an írót, akinek élete és munkássága a haladás szolgálatában állott, ktelennek tűntette fel, vagy éppen agyonhallgatta. A hitlerizmus már légedett meg ezekkel a „szelíd eszközökkel". A könyvégetések mágegyütt égtek Heinrich Heine művei a jelen haladó irodalmával. Ilya fasizmus alatt felnőtt nemzedék tudomást sem szerezhetett a német om demokratikus, forradalmi hagyományairól. Ezért az új német omtudománynak egyik legfontosabb feladata az, hogy a dolgozó néptegismertesse a német irodalom történetén végigvonuló demokratikus ket, az irodalom történetében tükröződő osztályharcot. Ennek a nak nagy jelentőségét felismerték a Német Demokratikus Köztársaság omtudósai. A német irodalom újraértékelése megindult. Új kiadásokat nek elő a méltatlanul mellőzött forradalmárok műveiből. Máris megt válogatások Heinének, a politikai költő Georg Herweghnek és Georg nek munkáiból; ez utóbbit Engels a német proletariátus első és legsebb költőjének nevezte.[1]

ul Reimann fentebb említett tanulmányaiban megemlékezik néhány bb-kevésbbé elfelejtett demokrata íróról, mint Georg Forster, Knigge és el. Külön fejezetet szentel Friedrich Maximilian Klingernek, a német ka elfelejtett nagy alakjának. Klinger regényeiben és drámáiban lül éles és találó kritikával illette korának felbomló feudális tárlát.

[1] Bruno Kaiser ed.: Der Freiheit eine Gasse. Aus dem Leben und Werk Georg s. Berlin, 1948. — Georg Weerth: Ausgewählte Werke. Herausgegeben von Bruno Berlin, 1948.

A jelen harcos antifasiszta irodalmának a német forradalmi hagyomaba vert gyökereit mutatja meg az utolsó száz év emigrációba kényszeköltőinek antológiája: „Wort der Verfolgten" cimmel. (Berlin, 1948.) A monográfiák közül, amelyek a forradalmár írókkal foglalkoznak, legob említésre méltó *Hans Mayer* Büchner-életrajza. („Georg Büchner seine Zeit". Berlin, 1950.) Ez a munka az 1848-as forradalmat megelőző tországnak, a kisfejedelmek zsarnoksága ellen lázongó társadalomnak es rajzát adja. Szemléletes képet rajzol Büchnerről, a német irodalomegyik legkövetkezetesebben forradalmár alakjáról. Büchnernek fiatalon t elpusztulnia a számüzetésben, mielőtt kibontakozhatott volna hatalhetsége. — Hans Mayer jelenleg a Német Demokratikus Köztársaság legtevékenyebb irodalomtörténésze. Nagy tanulmányt adott ki Thomas ról („Thomas Mann, Werk und Entwicklung". Berlin, 1950.), „Literatur Übergangszeit" (Berlin, 1949) c. esszékötetében az újabbkori irodalom jelentős képviselőivel és aktuális problémáival foglalkozik. (Goethe, e, Tolsztoj, Lermontov, Poe, Thomas Mann, Bertolt Brecht, stb.) Hans r irodalomtörténeti műveinek közös hibája az elemzés bizonyos felülege; különösen feltűnő ideológiai tisztázatlanságot látunk a közvetlenül zabadulás után még Nyugat-Németországban keletkezett rádióelőadásaigyüjteményében. („Ansichten über einige Bücher und Schriftsteller." n. é. n.)

Az előbbiekben néhány kiragadott példán igyekeztünk bemutatni a t Demokratikus Köztársaság irodalomtudományának feladatait és tevégét, új útjait. Végül pár szóban utalnunk kell az irodalomtudomány litika szerepére a realista német irodalom kialakításában. A Német kratikus Köztársaságban az irodalom erős fejlődésnek indult. Ide tért a hitlerizmus előtt elmenekült német írók javarésze. Itt élnek *Johannes cher, Anna Seghers, Arnold Zweig, Willi Bredel, Hans Marchwitza* és mások. Már jelentkeznek az újabb fiatal írók is, mint *Kuba* (Kurt t), *Stephan Hermlin, Claus Houbalek*, — hogy csak néhány nevet említ. Ezek már a Német Demokratikus Köztársaság új életét, a gyárak onosává lett munkásságot, a junkerek felosztott földjén dolgozó parasztés az új, haladó, Németország demokratikus egységéért küzdő értelet ábrázolják. Az irodalomtudomány legjobb művelői nem szakadnak élő irodalomtól. A folyóiratokban élénk kritikai tevékenység folyik. ösen fontosak a berlini „Aufbau" c. folyóiratban megjelenő elvi jelencikkek és tanulmányok. Írók és kritikusok együtt dolgoznak a realista irodalom megteremtésén. Munkájukban a marxizmus-leninizmus kusainak, Marxnak, Engelsnek, Leninnek és Sztálinnak utat mutató re támaszkodnak. Döntő segítséget nyujt számukra a Szovjetunió ista irodalmának tanulmányozása: figyelemmel kísérik a népi demok fejlődő új irodalmát is.

Német Demokratikus Köztársaság irodalomtudománya a polgári és a irodalomhamisítások lelepiezésével, a német irodalom haladó hagyoinak feltárásával és az új, demokratikus német irodalom kialakítáfolytatott munkájával részese annak a harcnak, amelyet a német ó nép vív az imperialistákkal szemben az egységes, független, demoas, békeszerető Németország megteremtéséért.

Lay Béla

A - 180

DOBROLJUBOV: OROSZ REALIZMUS

Budapest, 1950. Szikra. 284. l. 80. 2. kiad.

ísodik kiadása látott napvilágot magyarul Nyikolajev Alexandrovics
jubov válogatott irodalmi tanulmányainak. Ünnepi eseménye ez kul-
i fejlődésünknek: az első kiadás hétezer példánya után újabb tízezer
rt és — ha számbavesszük az üzemi, iskolai, közkönyvtári példányok
iát is — sokszorta több olvasót jelent, mint tizenhétezret. Az új ki adás
jellegét fokozta az is, hogy majdnem egyidőben jelent meg Dobrol-
nűvei új szovjet kiadásának első kötetével.[1]

broljubov munkásságával a fölszabadulás előtt szinte senki sem fog-
t, műveit nem fordították le (egy versének fordítása jelent meg a
nas években egy vidéki újságban), neve legfeljebb úgy szerepelt egy-
ikon-címszóban, hogy az elismerést nyomban egyensúlyozta a figyel-
s: nem kívánatos! („A szélső radikalizmus hirdetője volt" — ezzel
meg egymondatos méltatását a huszas években egyik lexikonunk
ársa.) Érdemleges tanulmány a fölszabadulás után sem foglalkozott
első kiadást bevezető Lukács-tanulmányon kívül.[2] Az első kiadásnak,
alig volt visszhangja folyóirataink ban, s ami sokkal elszomorítóbb,
t érezhető hatása. Sem íróink, sem kritikusaink, de irodalomtörténé-
k em éltek Dobroljubov tanításaival.

Első szocialista Lessingnek nevezte Dobroljubovot, Lenin Dobroljubov
ik nyelvét az orosz irodalom büszkeségei közé sorolta s kritikusi
dét oly nagyra értékelte, hogy a szovjet építés első nehéz éveiben azt
e: állítsanak szobrot Moszkvában és a Szovjetunió más városaiban
olnbovnak. A szovjet irodalomtudomány és a szovjet kritika pedig
n gyakran hivatkozik rá, hanem gyakorlatában is érvényesíti Dobrol-
lódszerét. Nagyjaink útmutatása s az élenjáró szovjetkultúra példája
mesak azért fordítja érdeklődésünket Dobroljubov felé, hogy meg-
ji a szovjet kritika egyik úttörőjének, előharcosának művét s értékel-
tőségét a történeti fejlődés szempontjából. Minket elsősoron azok
lágok érdekelnek, melyekkel műve segítségünkre siet az irodalmi
mélyült tanulmányozása, alapos elemzése terén, s amivel példája
jul elmaradott kritikai életünk fellendítéséhez.

Dobroljubov ott segít nekünk, ahol a magyar kritika története eserben-
Belesey és Petőfi után és Ady előtt, ahol a magyar kritika fejlődése
a politikai fejlődéstől; Dobroljubov ismerete itt bizonyos mértékig
hiányt pótol.

[1] А. Добролюбов Собрание Сочинений в трех томах. Том I. Статьи и
1856—58 гг. Москва, 1950.

[2] Említhető Lukács György 1939-ből való tanulmánya is: „Az orosz demokrata
kritika nemzetközi jelentősége". (Nagy orosz realisták. 2. kiad. Budapest,
Szi a. 33—60 l.)

A kötetet Sz. A. Rejszer tanulmánya vezeti be. A tanulmány életrajzi nemcsak e küzdelmes, munkás élet kurta esztendein vezet végig, hanem et az igazi kritikus műhelytitkaiba is. Idézi Dobroljubov önéletrajzi yzését: „Elolvastam mindent, ami kezemügyébe került: történelmet, ásokat, bírálatokat, ódákat, költeményeket, de leginkább regényeket." udjuk még azt is, hogy mint a pétervári pedagógiai főiskola hallgatója, val együtt rendszeresen olvasott újságot, folyóiratokat, a haladószellemű fusok munkáit, és figyelemmel kísérte az ország politika életét. Ezekből alékokból kitűnik, hogy a jó kritikus munkássága széleskörű olvasott- alapul, melyben helye van az irodalmi műalkotásokon kívül történelmi rajzi olvasmányoknak is. Az olvasottakat a haladószellemű filozófia te segíti rendszerezni és a politikai tájékozódás tárja fel társadalmi ıségüket. Ez az olvasottság nemcsak a mult irodalmára irányul, hanem irodalommal is foglalkozik. A kritikus nem bízza magát sem első be- isaira, sem emlékképeire: olvasás közben jegyzetel, regisztrál és értékel. ljubov kritikusi működése ehhez mérten nem egyoldalú: elvi cikkek, omtörténeti tanulmányok, kritikák mellett írt történelmi és pedagógiai ányokat s nem húzódozott a publicisztikai feladatoktól s a politikai és almi kérdések feldolgozásától sem. A szakmája területén kívül álló ekről írott tanulmányai nem csökkentették kritikusi hitelét, hanem k azt, megmutatva mély történetlátását és azokat az emberformáló l, melyek nemcsak pedagógia felfogásában érvényesültek, hanem isi munkásságát is irányzatossá tették. „Az irodalomtörténeti témákat ljubov mindig a jelenkorral összefüggésben tárgyalta... A kritikus da akkor az volt, hogy az olvasókat rávezesse azokra a következteté- amelyeket az egyes írók alkotásából le lehetett vonni, ott, ahol az írók következtetést nem akarták vagy nem tudták levonni... Goncsárov isan ábrázolta Oblomovot. Dobroljubov pedig a regény elemzése alap- oblomovság társadalmi képét adta meg. Osztrovszkij nem jutott el a szociális általánosításokig, mint Dobrojubov, Osztrovszkij darab- emezve. Turgényev felháborodott és rágalomnak minősítette Dobrol- vak az Előesté-ből levont következtetéseit." Rejszer kitűnően mutatja z igazi kritikus feladatát: vezesse az olvasót, a társadalmi valóságra ozó jelentőségét elemezze ki a műveknek s öntudatosítsa az írót. „Dob- v feltárta az írói alkotások értelmét, általánosította, logikailag végig- és az életre alkalmazta azt, ami az irodalmi műből objektíven követ- Az irodalomtól azt követelte: életszerű legyen és szép. „Ha azt akar- - írta — hogy írásotoknak élet-íze legyen, ha oda akartok hatni, hogy ükben gyönyörködjem, akkor ragadjátok meg a szépség általános t, a kor és az élet kisugárzását." „Szükséges, hogy az író azokat a t, amelyekből kiindul és amelyeket elénk tár, hűen adja vissza." ikának ehhez mérten szabta meg feladatát. Nem holmi örök esztétikai ek fikciója volt értékelésének alapja!" Írót vagy irodalmi művet értékelünk, hogy milyen mértékben fejezi ki egy bizonyos időszak p természetes törekvéseit."

Ennek a kritikusi pályafutásnak, melynek lényegét maga Dobroljubov kritikának" nevezte, még egy rendkívül tanulságos megrendítő jellegzetességét mutatja meg Rejszer. „Dobroljubovnak, ki sohasem ra, hanem mindig csak hazájára és népének boldogulására gondolt, rénysége egyedülálló az irodalom történetében. Életében *egyetlen* t em írta alá."

A kötet ugyanazt a három tanulmányt foglalja magába, mint az első a „Mi az oblomovság?" című, Goncsárovról szóló értékelését, a „Mikor el z igaz nap?" címűt, mely az ingadozó Turgényevet nyílt színvallásra sítette, és az Osztrovszkij „Zivatar" című drámájáról szóló hatalmas

A - 180

nányt, „Fénysugár a sötétség birodalmában". Nem célunk a második
alkalmából rendre ismertetni a kötet mindhárom tanulmányát, helye-
ek tartjuk megmutatni szerzőjük kritikusi módszerét.

obroljubov — mint az Osztrovszkij „Zivatar"-ának elemzéséből ki-
—, először azt vizsgálja, hogy az irodalmi mű mennyiben fejezi ki
természetes törekvését egy meghatározott korban. Ez a természetes
és nem holmi elvont koreszme, hanem, Dobroljubov szavaival, az „álta-
jólét"-ért folyó harc. Ezt a harcot az író kétféleképp szolgálhatja: részint
atja, hogy mit kell tenni, másrészt ábrázolhatja, hogy mit tesznek és
ttek már a cél érdekében. „Az első esetben, amikor tehát indítványokat
jövendő cselekvésre, a tiszta tudományból veszi anyagát és alapjait;
odik esetben az élet tényeiből magából. Így tehát, általánosan kifejezve,
dalom nem magamagáért van, hanem egy feladat szolgálatában áll: fel-
a propaganda, és értelmét az méri, mit és hogyan hirdet." Leszögezi,
az irodalmi mű alapja nem lehet más, mint az igazság. A szépirodalmi
igazságát élesen megkülönbözteti a történelmi ábrázolás ténybeli
gától (ez a szépirodalomban naturalizmushoz, fotográfikus hűséghöz
el): „a szépirodalomban e ténybeli igazságot felváltja a logikai igaz-
agyis az értelmes valószínűség és a dolgok lényegével való egyezés".
lista ábrázolás e kiindulópontjának ily mélyreható és finom meghatá-
után két kérdést tart szükségesnek még tisztázni. Az egyik az, hogy
vek igazsága nem azonos a művek művészi értékével. „Azonban, bár
zság a mű szükséges előfeltétele, ez magában még nem érték. A mű
lnek megítélésében irányadó a szerző látókörének szélessége, az ábrá-
elevensége, az érintett jelenségek megértésének foka". A másik az, hogy
tényeinek költői ábrázolását követeli a művésztől és nem egy bizonyos
hez való merev hűséget: „távol áll tőlünk azt gondolni, hogy a szer-
egy bizonyos elmélet hatása alatt kell megteremtenie művét; mindegy,
véleménye — hacsak érzékenyen reagál az élet igazságára. Megtörtén-
il hogy a művészi alkotás bizonyos eszme kifejezése, nem azért, mert
ezzé ezt az eszmét tartotta szem előtt műve megalkotásakor, hanem azért,
rti szerzőt a valóság ama tényei ragadták meg, amelyekből ez az eszme
gától folyik".

lyen széles és átgondolt elvi keretbe helyezi a kritika tárgyát. Kritikusi
ontjaiból következik az is, hogy ítéleteiből hiányzik minden arisztokra-
mi. „A társadalom dolga megmondani, hogy tévedtünk-e vagy sem" —
a. Azt mondjuk: «íme, ezt ábrázolta a szerző: szerintünk az általa ábrázolt
e ezt jelentik; ez az eredetük, ez az értelmük; azt találjuk, hogy minden
k leven köze van éltetekhez, erkölcseitekhez és olyan követelményeket
étek, amelyek teljesítése nélkül nem boldogulhattok». Mondjátok csak,
más illetékes ítélkezni szavaink helyességéről, mint az a társadalom,
e ről szó van és amelyhez e szavakat intéztük? Döntése egyformán fontos
vleges mind számunkra, mind a bírált szerző számára."

zekből a kritikusi elvekből következik az, hogy számos elvi kérdésben
ja törni a konvenció falait, hogy az üres irodalomtörténeti és kritikai
anaknak valóságos értelmét tárja fel, hogy az író gyakorlatát helyesen
elezi. Egyik orosz kritikus Osztrovszkij népiességét dicséri. „De hogy mi
a épiesség — írja Dobroljubov — azt Grigorjev nem magyarázza meg...
a mi nem ismernők el Osztrovszkij népiességét! Pont ezzel kezdtük,
yttuk és végeztük fejtegetéseinket. Azt kerestük, hogy Osztrovszkij műve
en ire szolgál a népélet, a nép törekvéseinek kifejezésére: mi ez, ha nem
piség?" Ugyanilyen egyszerűen és mégis célbatalálva mutatja meg, miben
böszik Osztrovszkij művészi ábrázolása azoknak az íróknak módszeré-
ik a kor törekvéseit sematikusan, elvontan ábrázolják. „Nála világosan
thatók, hogy az öntelt zsarnokság duzzadt pénztárcára támaszkodik, melyet

áldás"-nak nevez, és az emberek meghunyászkodását az anyagi függés
ozza meg. De ez még nem minden: azt is láthatjátok, hogy az élet összes
nyainak anyagi oldala uralkodik az elvont felett, és hogy azok az embe-
ikik anyagilag ninesenek biztosítva, igen kevésre becsülik az elvont
at, sőt ninesenek is azok tudatában." A drámai cselekményt ő nemcsak
másnak szegülő dialógusokban látja s nem a főszereplők jellemének ki-
t dramatizáló monológokban, „hanem a tényekben, amelyek fölöttük
ódnak". Ezért elveti azt az elvet, mely a szereplők számát leszűkítené
i, akik a cselekményben aktívan részt vesznek. „Gyakran a komédia
lyei nem látják világosan, sőt sehogysem látják helyzetük és harcuk
ét; viszont a harc nagyon világosan és tudatosan megy végbe a néző
en, aki akaratlanul fellázad a körülmények ellen, amelyek ilyen tényе-
remtenek. És ez az oka annak, hogy miért nem tartjuk fölöslegesnek és
italannak Osztrovszkij darabjainak ama személyeit, akik nem vesznek
lenül részt az intrikában. A mi szempontunkból ezek a személyek éppoly
ak, mint a főszereplők: Ők mutatják be azokat a körülményeket, ame-
özött a cselekmény lefolyik, ők adják meg annak a helyzetnek kör-
it, melyből a főszemélyek tevékenysége érthetővé válik."

z ábrázolás lényegét a jellemábrázolás hitelességében leli meg.
'atar" Katerinájának jellemét olyan árnyaltan, olyan részletesen elemzi,
lélektani vizsgálatot végezne, csakhogy ez mégsem pszichológizálás.
Katerina jellemét éppen nem önmagából, hanem a társadalomból fejti
azokból a „mellék-személyekből", akiknek jelenlétét Osztrovszkij
lsai kifogásolták. És a jellemábrázolás értékét nem holmi lélektani
ban találja meg, hanem abban, hogy Osztrovszkijnak sikerült egy
alakot teremteni, „amely a nagy népeszmét képviseli, anélkül, hogy a
szméket nyelvén vagy fejében hordaná, amely végigküzdi az egyenlőt-
ret és elpusztul anélkül, hogy fennkölten önfeláldozásról beszélne".

Hogyan képzeli Osztrovszkij a társadalom jóváhagyását a kritikus mű-
re? Nem ankétra gondol! A kritika eszméltető és tettresarkaló, forra-
ító hatására: „Ha az olvasók átgondolva megjegyzéseinket, azt találják,
művész a „Zivatar"-ban az orosz életet és az orosz erőt hívja fel hatá-
tcselekvésre, és hogyha megérzik ennek a cselekvésnek törvényszerű-
s fontosságát, akkor meg vagyunk elégedve, akármit mondjanak is
s irodalmi bíráink."

Kötetet azzal teszi le az olvasó kezéből, hogy igénye támad az irodalom
ritikai ábrázolására, mint amilyenre Dobroljubov ad példát. Dobrol-
v Marx egyik levelében a francia Diderot-hoz, a német Lessing-hez
ja. Minden irodalmi mű elemzőjében ennek a becsvágynak kell élni:
ti az irodalmi művekből a bennük rejlő, cselekvésre érett eszmét és
irsadalomban tudatosítani. Tudatosítani az írókban, hogy művükben
li jutottak el a társadalom céljainak ábrázolása útján és értésükre adni,
it vár tőlük a társadalom. Az ábrázolás mélyreható elemzésével igényt
szni íróban s olvasóban egyaránt.

Atanulmányokat követő jegyzetek kissé szűkszavúak a magyar olvasó
y számára, s nem is mentek a sajtóhibáktól: pl. az Oblomov nem 1895-
jent meg, hanem 1859-ben. Az előző fordítója, Szőke László, nem egyez-
a előszó Dobroljubov-idézeteit a tanulmányok szövegével. „Szükséges,
író azokat a tényeket, amelyekből kiindul és amelyeket elénk tár,
ja vissza" — olvassuk az előszóban (23. l.). „Szükséges, hogy a tények,
yekből az író kiindul és amelyeket ábrázol, megbízhatók legyenek" — for-
192. lapon Lukácsné Jánosi Gertrud. Az előszóban is, a tanulmányok-
is erses idézetek fordulnak elő, olyik olyan költő-óriástól származik, mint
krizov. Nem lehetne ezeket költőkkel fordíttatni?

Bóka László

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY VÁLOGATOTT MŰVEI I—II.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikusok c. sorozatában. Szép mi Könyvkiadó, 1950. — Sajtó alá rendezte, a bevezetést s a jegyzeteket írta ia Balázs.

A Magyar Klasszikusok kétkötetes Csokonaija nagy lépés haladó hagyo-ainak mind teljesebb feltárása és népszerűsítése felé. A két kötet Csokonai s műveinek csaknem a felét tartalmazza, helyes válogatásban, pedagógiai-gen hasznos jegyzet-apparátussal. Az eddigi Csokonai-kiadásoktól nem-az különbözteti meg, hogy válogatása elvi szempontból következetesnek lható, hanem az is, hogy kezelhető, könnyen használható Csokonai-rány került az olvasó elé. Mindezek olyan erények, amelyek mellett a nem tűnnek föl azonnal s később sem másítják meg azt az ítéletünket, a könyv pozitív, *egészében* véve jó munka eredménye, nyeresége a ar irodalomnak.

Az, ami egészében áll a kiadványra, nem mondható el a bevezető tanul-ról. Ennek bírálata természetesen — minthogy bevezetésnek és szerkesz-szoros egységbe kell illeszkednie — a válogatást magát is érinti. vezető tanulmány mondanivalójával lényegében véve egyetértünk. Élet-keretben adja elő — könnyen olvasható, élvezetes stílusban — a Cso-ral kapcsolatos irodalomtörténeti problémákat. Az életrajzi keret azon-léggé terjengős, az irodalomtörténeti problémák vizsgálata pedig ehhez szűk térre szorul. Emellett számos tévedést, pontatlanságból is eredő kell a szerzőnek felrónunk, azon kívül, hogy néhány alapvető kérdést alán nem tárgyalt.

Az életrajz első felében a szerző jól népszerűsíti Waldapfel József elvi ségű Csokonai-tanulmányának eredményeit. Waldapfel a Bagoly és a , a Tempefői s a felvilágosodást diesőítő materialista és forradalmi ijú versek alapján mutatta meg az igazi Csokonai képét s jelölte meg a lópontot a további kutatás számára. Vargha Balázs mindaddig, amíg ldapfel által előkészített úton mozog, biztosan halad előre, a politikai adalmi összefüggések közé helyesen építi be részletmegfigyeléseit is. rt Csokonai fejlődésének III., a nép felé forduló szakaszáról ír, biztos-hind az összefüggések, mind a részletek kidolgozása tekintetében cserben-ja. Ezt írja: „Ahhoz, hogy Csokonai a művészeti és politikai programm-egvalósulás útjára tudja terelni, mindenekelőtt közönségre lett volna ge". (XXVI. l.) Vargha Balázs logikusan gondolkozik ugyan, amikor a mmal jelentkező költőnek legfőbb támaszát a közönségben jelöli meg, azonban, amikor *Csokonai*nak határozott művészeti és politikai pro-mot tulajdonít. Olyasmit erőltet rá Csokonaira, ami bizonyíthatatlan: gyar felvilágosodás legnagyobb költője, a korszak ízlésbeli tarkaságá-aladó, költészetileg is az iskolák fölé emelkedő zseniális képviselője inkább egy megtorpanó, ellenmondásos polgári alakuláshoz volt kötve, m határozott irodalmi s politikai programmig juthatott volna el onnan, a ténylegesen állott az ő műve: egy forradalmi s forrongó korszak ízlésváltozatának éppen haladó világnézete révén pozitív költői összeg-sából. Vargha Balázs csak a társadalmi feltételek figyelembe nem véte-hatja azt, hogy Csokonai a népet (értsd: jobbágyságot) akarta olvasó-ggé nevelni. Jellemző, hogy ezt a tetszetős, de teljesen hibás felfogását Balázs olyan idézetekre építi, amelyek összefüggéseikből kiszakítva segítik ugyan a konstrukciót, a maguk helyén vizsgálva azonban sok-esebbet mondanak s főleg — mást. A Kohárynhoz intézett levélben („Még ság, literatúránknak ezen csecsemő állapotjában... XXVI. l.) ugyan van szó a nemzet „számosabb és együgyűebb" részéről, amit vehetünk

ló célzásnak, a „gyengélkedő" nemzeten és az orvosságos üveg „meg-
n" azonban nem azt kell értenünk, amit Vargha belemagyaráz. Nem
tság öntudatának felébresztéséről van itt szó (amit Vargha Balázs
hanem arról, hogy az elmaradottsága miatt esetleg reménytelenségbe
magyar irodalmat s közönséget csak szelídséggel, nyájassággal
anulás, a keményebb feladatok vállalása felé fordítani. Pontosabban
történetileg arról van szó, hogy Kármán mondatát: „Megbocsát-
hibája az nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket... illet-
nek szájokban a hizelkedés" *csak 1795 előtt* lehetett leírni, *1795 után*,
ismét abba a pontjába térünk keskeny kerekünknek, amelyben ezelőtt
tendővel forgottunk" (Csokonai ugyane leveléből) ismét „kecsegtető
g, danlás, báb és cukros csemege" kell, azaz „hízelkedés", hogy az
megélénküljön, erőre kapjon. A nép, a jobbágyság itt csak közvetve,
n van jelen, programmot építeni őrá még nem lehet.
gha Balázs ott téved, amikor Csokonai nagy emberi értékről tanús-
artását a felvilágosodás és a polgári gondolat mellett határozottan új
mnak tekinti, a költő Csokonainak a néphez való kétségtelen közele-
egész fejezetet épít fel, nagyon kevéssé meggyőzően. Ezt írja: „A nép-
sóközönséggé nevelése csak úgy lehetséges, hogy az irodalom formája-
közeledik a néphez. Bekövetkezett ez a fordulat Csokonainál is."
l.) A néhány népdal tanúsága önmagában véve még nem meggyőző.
Vargha Balázstól kiemelt idézet pedig azért nem meggyőző, mert az
XXVI. 1. alján) abból a gyüjteményből való, amely sem tartalmi
nai tekintetben nem mondható népiesnek (az Anakreoni Dalok jegy-
ő való), amely tehát cáfolja a „fordulat" feltevését; a másik pedig
III. l. alján, a Kleisthez írott előbeszédből) nem így van az eredetiben:
innyáskodó pedig... forgolódjék a felföldi, duna-, tiszamelléki s
nagyarokkal stb.", hanem így: „Ama finnyáskodó pedig olvassa meg
Tinódi, Valkai, Barcsai, Csanádi, Zrinyi stb. irásait, tégye könyveivé
siéket, Faludit, Báróczyt, Bessenyeiéket, Kazinczyt stb.; forgolódjék
li stb. magyarokkal..." Tehát nem a plebejus népiesség felfogása
ki ebből az idézetből, ha teljességében nézzük azt, hanem a históriai-
népinek jól kiegyensúlyozott, józan egységesítése. A Jövendölés az
láról a Somogyban c. vers éppenséggel nem tartalmazza Csokonai
politikájának az egész nemzetre érvényes célkitűzését". Vargha
és pontatlan, amikor azt a tényt, hogy „szemrehányó, riadt kérdések",
kritika, sivár helyzet leírása és „bíztató reménysugár" vannak e vers-
olyabb alap nélkül „plebejus politikai célkitűzés"-sel azonosítja.
rgha Balázs ráerőltet Csokonaira egy plebejus politikai s művészeti
mot, ami Csokonainál egyszerűen nem volt. A szerző maga kénytelen
nak hitelét lerontani annak beismerésével, hogy Csokonai „pro-
t nem valósította meg következetesen" (XXIX. l.). Kár, hogy Vargha
vát is ennek az erőltetett plebejus politikai és művészeti programm-
pontjából tárgyalja. Nem is mond róla lényegest, azonkívül talán,
a mű bírálja is, eszményíti is a nemeseket.
ől ered Vargha Balázs tévedése? Abból, hogy Révai József Kölcsey
nyának Csokonaira vonatkozó ítéletét némileg átalakította, anélkül,
Csokonaiból magából igazolható lett volna. Révai világosan mondja:
i népiessége paraszti népiesség", plebejus *és* patriarkális vonások-
lebejus népiesség csak Petőfiben vált el végleg és határozottan a
lis népiességtől" — írja Révai. Csokonai költészetének plebejus
i nem vonjuk kétségbe, de Csokonai népiességét ezért mégsem nevez-
ebejus népiességnek is, mint Vargha Balázs teszi. Az életrajzi rész
fejezetét gyakorlatilag, módszertanilag tehát az a hiba rontotta le,
vi síkon már a tanulmány bevezető részében (a IX. l.-on) meg-
t

ıbban sikerült a tanulmány 3. és 4. fejezete, melyekben Vargha ügyesen. ően csoportosította anyagát, úgyhogy az életrajzból a költő politikai glalása, reálisabb szemléletének kialakulása is kiderül. Az, amit itt nül szóvá kell tennünk, nem hiba, hanem hiányosság: Vargha Balázs en s közelről jellemzi a költő személyes sorsát, jó szándékkal, gondal Csokonai politikai fejlődését, de alig ír azokról az objektív kulturális ökről, melyek mint tartalmak a személy haladásának — ekkor politikai sának is! — mértékéül szolgálnak. Az irodalom is lehet az öntudat meg- atásának főeszköze valamely ország bizonyos korszakában, írja Révai kapcsolatban rámutat a nyelvkérdés fontosságára. Nos, a Csokonainál a döntő nyelvkérdésről pl. — néhány sornyi általánosságot kivéve — sem olvasunk Vargha Balázs tanulmányában, annak ellenére, hogy i több ízben hivatkozik a magyar nyelv kérdésének fontosságára. Sort volna kerítenie arra, hogy rendszeresen is megvizsgáltassék Csokonai- t, a nyelvvel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kijelentése, különösen: ielyek a változás, a haladás megállíthatatlanságát hangsúlyozzák (pl. a loz írott előbeszédében az is benne van, hogy a „dolgok" változásával ıévadásnak együtt haladnia, s nyelvbővülés tehát nem pusztán eszmei ıdás, hanem a társadalom tárgyi gazdagodásának tükrözője).

A másik hiányosság, amit szintén meg kell említenünk, annál is inkább, nem egy marxista irodalomtörténeti tanulmányunkat teszi elvonttá, ıosságban mozgóvá, az esztétikai értékelés hiánya. Vargha Balázs alig valamit a Dorottyáról, a Lilla-dalok, a szerelmes versek kérdéséről óformán semmit sem. A kifejezés, a műfajok Csokonainál annyira problémáit föl sem veti. Arról pl. hogy a szerelmi érzés és ennek kifejezése szintén a költő elszigeteiődésére jellemző, hogy társtalan- t a szerelem tette teljessé, anélkül azonban, hogy ez költőnk művészetét ımussá, üres játékká süllyesztette volna, anélkül, hogy népies és stílusát elvont, a nemesi vagy polgári szemléletmódnak megfelel ntális modorrá torzította volna, minderről nem olvashatunk s nyban.

Helyett, hogy részletesen beszélnénk arról, mily döntő kérdések meg- sa hiányzik még Vargha Balázs Csokonai-tanulmányából, még egyet lebbisszefogóbb természetűt — szóvá kell tennünk. Erősen hiányoljuk azt, a tanulmány Csokonai helyét és jelentőségét a magyar irodalom történ- konkrétan nem jelöli ki. Költészetének fővonásai, előzményei való kap- a Kazinczyhoz és kortársaihoz való viszonya, az irodalmi fejlődés és ózatok különböző vonalai közötti elhelyezkedése s ennek okai, életén ító irodalmi, költészeti hatása, végül az a tanulság, mely miatt ma, a lmus építésének korában is kulturális örökségünk értékei közé kell tunk: mindez kimaradt Vargha Balázs tanulmányából. Azt ugyan el- , hogyan hamisította meg a burzsoá irodalomtudomány az igazi ri művészetét, azzal azonban adós maradt, hogy milyen is tk. az igazi ri művészete. Pedig azzal, hogy Csokonai haladó világnézetét — tár- m gyökérzetével együtt — feltártuk, még nem végeztük el a költő — a szempontjából nemcsak haladó, hanem nagy költő — értékelését. el azt mondanunk, hogy Csokonai a felvilágosodás legnagyobb magyar ja, hogyan előzője ő Petőfinek? Nyilván nem a politikai állás- ú következetességében, hanem azokban a plebejus tendenciákban, k elszívódnak költészetébe s azt ma is élővé teszik. Egyedül a paraszti ssznek, a legkevésbbé egyoldalúnak alapján volt lehetséges megtestesí- a ország társadalmilag is sok irányból eredő ízlésbeli sokszínűségét és esíteni meg azt, hogy ezzel *eredeti* magyar költészetet hozzon létre, lv az előrelátó Kármán kívánalmait. Az a tény, hogy Csokonai társ- aradt, elszigetelődött, irodalomtörténetileg abban tükröződik, hogy ılt az „iskolák"-nak, megannyi szerveződő társadalmi réteg képviselő

ésbeli egyoldalúságát, felül tudott emelkedni azokon, de nem úgy, hogy es ízlésfajták és műfajok pusztán virtuóz, technikailag ügyes, formazelőjévé vált volna. S bizonyára sajátos népiességével függ össze az az ai tény is, hogy a feudális rokokó-stílus tisztán ornamentális jellege ainál sehol sincs meg, mert az ő gondolata sohasem töredezett, versei an páratlan ritmikai s gondolati egészet alkotnak. Ebben s a magyar nyelv kifejlesztésében óriási jelentősége van Csokonainak.

okonai eredeti költővé, a magyar irodalom első modern költőjévé lett etének e telhetetlen sokféleségében. Ez eredetiség tartalmi s formai nek meghatározásával, marxista szellemű értékelésével még adós ntörténetünk. Mindennek kifejtését vagy legalábbis rövid elemzését hiányoljuk Vargha Balázs tanulmányában.

bevezető tanulmánynak vannak más hibái is (így a legelején nem a lyesebb, legnehezebb burzsoá-tanításokkal száll szembe, hanem a legsebbekkel), vannak hiányosságai, azonban ezek ellenére is elfogadhatótom, mert elvi összefüggései lényegében helyesek s a népszerűsítésre s formában fejeződtek ki.

bevezető tanulmány tévedéseit a gondos, körültekintő válogatás és k némileg feledtetik az olvasóval, aki itt valóban teljes képet formálkonairól. Ami hányosságot vagy tévedést érzünk itt, az szintén a beanulmány hibáinak tulajdonítható. Ha a szerkesztő nem mulasztja el pítani Csokonainak korában s a költészet történetében elfoglalt helyét, elejti ki válogatásából Csokonai minden nagyobb fordítását (Kleist, Metastasio, Ariosto, stb.). A fordításirodalomnak történeti jelentősége ázad végén még egészen más, mint 30 évvel később. Csokonai, aki költőnek nagy, de igazi művésze a fordításnak is — éspedig a szépi műfajok terén —, éppen azon a határon áll, ahol a régi típusú, a honit lni akaró tudományos vagy morális fordításirodalom megszűnik s új, a szépirodalmi műfordítás korszaka. Ha nem is súlyos ez a ság a válogatásban, arra figyelmeztet, hogy a bevezető tanulmánynak ép átgondoltabbnak, irodalomtörténeti szempontból konkrétabbnak olna lennie.

gha Balázs munkája nem volt könnyű munka, feladatát kétségtelen , aprólékos, szorgalmas munkával végezte el, ami — különösen ha a iai szempontot vetjük fel — dícséretre méltó. Tévedéseinek s hiányosk forrása nem egyéni, hanem a fiatalabb nemzedékhez tartozó kutatóözös hibában található. Az elvontság, az általánosság még nem elv, erre minduntalan figyelmeztetnünk kell. Hibáit egy következő kiadás val kiküszöbölheti. Addig is az Irodalomtörténeti Társaság Magyar us Szerkesztőbizottságának kell még éberebben őrködnie afölött, hogy vedésekkel és hiányosságokkal ne vezettessenek be magyar klassziku élesebb olvasóközönség használatára.

Szauder József

A - 180

Ft

ára 24. Ft

Felelős szerkesztő: Barta János

Szerkesztőség: Budapest V. Szalay-u. 10. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 936 540

Előfizetés, reklamáció és árusítás: V, Falk Miksa-u. 28. Telefon: 123-145

Felelős kiadó: A Közoktatásügyi Kiadó Vállalat igazgatója

111 — 54 235 — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László)

40

GYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
(V., NAGYBOLDOGASSZONY-ÚTJA 11-13.)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:
BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: Jegyző:
KIRÁLY ISTVÁN KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: Ellenőr:
SZABOLCSI MIKLÓS SZAUDER JÓZSEF

39

IRODALOMTÖRTÉNET

2. SZÁM

ogradov: A szovjet irodalomtudomány néhány kérdéséről ... 129
goj: Az irodalom sajátos nemzeti jellegéről ... 131
olin: A szovjet irodalomtudomány fejlődésének útjai ... 138
dt Sándor: Parasztsors a régi magyar költészetben ... 144
Géza: Vörösmarty novellái ... 175
Rezső: Vörösmarty nyelve ... 180
György: Petőfi képmásai ... 207

VITA

rpádról (Kardos Pál, Debrecen) ... 213

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Rezső: Kazinczy-levelek ... 225
O. Auguszta: Arany csonkán ismert „egyetlen epistolájának" teljes
tozata ... 230
Béla: Juhász Gyula, mint az 1919-es szegedi színházi direktórium igaz-
ója ... 231
strún: Thury Zoltán tiltakozása Gorkij 1905-ös bebörtönzése ellen ... 235

SZEMLE

rösarty Mihály válogatott művei (Barta János) ... 236
Gyula: Arany trombita (Orosz László) ... 240
h Kálmán: Két választás Magyarországon (Véber Károly) ... 244

TÁRSASÁGI HÍREK

lagyar Irodalomtörténeti Társaság debreceni vándorgyűlése (Nagy Miklós) ... 255

-10

NOGRÁDOV

SZOVJET IRODALOMTUDOMÁNY NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

Sztálin elvtársnak a „Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" c. ...rája új korszakot nyitott meg a szovjet nyelvtudomány fejlődésében. ...ovjet nyelvészetet kiszabadította azoknak a hibás, nem marxista eszmék- ...és formuláknak rabságából, amelyeket Marr akadémikus az „Új nyelv- ...et" reklámszerűen csalogató címkéjével látott el, és kivezette a teremtő ...izmus széles útjára.

Sztálin nyelvtudományi munkáiban áttekinthető, tömör, pontos, világos ...ízérthető formában kifejtette a marxista nyelvtudomány következetes ...rónikus, mélyreható, a legfontosabb kérdéseket felölelő általános elméletét. Sztálin elvtárs, amikor meghatározza a nyelvnek mint társadalmi jelen- ...k sajátszerűségét, a nyelv viszonyát a termeléshez, az alaphoz és a fel- ...ényhez ,általános népi jellegét és fejlődéstörvényeit, — amikor jellemzi ...rezetét, alkotó elemeit, társadalmi funkcióit, a gondolkodással való kap- ...lát, szerepét az emberiség fejlődéstörténetében, — a marxista filozófia ...rsadalomtörténet számos igen bonyolult kérdését megvilágítja, és az ...szovjet tudomány számára tág teret nyit a szovjet társadalom előtt álló ...gyszerű feladatok megoldásához.

Sztálin elvtárs e klasszikus munkáinak jelentősége hazánk tudományos ...szempontjából felmérhetetlen. Ezek a munkák a teremtő marxizmus ...ogó példaképei, s kijelölik a marxizmus-leninizmus filozófiáján alapuló ...kommunizmus építésének nagy művében közreműködő szovjet tudomány ...lésének általános fővonalát.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a teremtő marxizmus ragyogó ...yvel világítják meg a nyelvtudománnyal határos társadalmi tudomá- ...nak különböző területeit. Gyökeres fordulatot jelentenek, új sztálini kor- ...kezdetét jelzik a szovjet nyelvtudomány fejlődésében, s egyben új fel- ...adatokat tűznek az irodalomtudomány elé is.

A szovjet szépirodalom, amely magába szívta a múlt orosz irodalmá- ...k s világirodalmának legnagyszerűbb eredményeit és a bolsevik eszmeiség ...rtosság elveinek alapján fejlődik, óriási szerepet játszik a nép kommu- ...st nevelésében, a szovjet embereknek, a kommunista társadalom építőinek ...zni felfegyverzésében.

...mikor az irodalomról, mint a társadalmi tudat formájáról, mint fel- ...ényről beszélünk, Sztálin útmutatásait követve, különös figyelmet kell ...rdanunk az irodalomnak, mint társadalmi jelenségnek különleges sajátos- ...ára, az irodalom tartalmának bonyolultságára, sokszerűségére és belső ...nondásaira, az irodalom és más társadalmi jelenségek kölcsönös viszo- ...ák sokoldalúságára.

P. Pavlov akadémikus azt mondotta, hogy a tudomány számára a ...y: a levegő, és az elmélet a szárnyakat jelentik.

●

Magyarul lásd: *Sztálin:* Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány ...dához. Szikra 1950.

A - 180

z irodalom levegője az egész nép által használt nyelv, amely elválaszt-
nul összefügg a nép életével és történetével. Az írónak világnézete ad
at, és röptének magassága a művészi tökélytől, az „életigazság" tükrö-
: művészi formájától függ.

: a körülmény, hogy a szépirodalmat a felépítményhez sorolták, de nem
figyelembe az irodalom sajátszerűségét, továbbá az irodalom saját-
apcsolatát az egész nép által használt nemzeti nyelv és a nyelv
) eszközeinek fejlődésével, az irodalomnak a felépítmény más formáival
ljes összekeveréséhez és ezen túlmenően a művészieség problémájának
lmának felszámolásához is vezetett.
szépirodalmat ebben az esetben azonosították az ideológiai felépítmény
ző formáival, a társadalom filozófiai, társadalmi, politikai, jogi és
nézeteivel.

zel kapcsolatban meg kell emlékeznünk Engelsnek 1893. július 19-én
ghez írt levele egy helyéről: „... a formát eleinte mindig elhanyagol-
artalommal szemben".[2] S éppen ezzel elmosódik magának a szépiro-
ak sajátszerűsége a többi társadalmi jelenséggel szemben.

álin elvtárs viszont arra tanít bennünket, hogy hatoljunk be mélyen
: a társadalmi jelenségeknek specifikus sajátosságaiba, amelyek meg-
ztetik őket egymástól és amelyek a tudomány szempontjából a leg-
bak.

A irodalom mint a társadalmi tudat formája, vagyis mint felépítmény
rűségének felismerése arra kötelezi a szovjet irodalomtörténészeket,
nélyülten tanulmányozzák az orosz vagy más nemzeti irodalom belső
es fejlődéstörvényeit, kapcsolatban az irodalomtörténet általános tár-
történeti feltételeinek kutatásával.

álin elvtárs meghatározza a nyelv, mint társadalmi jelenség saját-
ét, hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a nyelvet és fejlődésé-
törvényeit a társadalomtörténettel, a nép történetével szoros kapcso-
izsgáljuk és a nyelvtudomány főfeladataként a nyelvfejlődés belső
inek tanulmányozását jelöli meg.

el kapcsolatban Sztálin elvtárs elmélyíti, szabatosabban meghatá-
alkotóan kifejti a marxizmus klasszikusainak útmutatásait arra
ólag, hogy a különböző társadalmi jelenségek vizsgálatában számolni
rsadalmi jelenségek saját mozgásának sajátosságával, a jellegükből
zerűségükből folyó önálló törvényekkel.

épirodalom és fejlődéstörvényei vizsgálatában figyelembe kell venni
l kapott irodalmi hagyományok, a nemzedékek során felhalmozó-
észi tapasztalat történelmi szerepét is.

ódon Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a szovjet irodalom-
k előtt újult erővel vetik fel az irodalom sajátszerűségének kérdé-
odalom helyének kérdését más jelenségek sorában.

rodalom történeti alapon való tanulmányozása megköveteli, hogy
en kutassuk, miképpen változik magának a szépirodalom kategó-
a köre és tartalma, a társadalmi fejlődés különböző fokain.

rodalom történeti alapon való tanulmányozása arra kötelezi az iro-
ténészeket, hogy pontosan meghatározzák a szépirodalom helyét a
nemzet kultúrájának rendszerében, hogy világosan meghatározzák,
ilönbségek vannak az irodalom népiségének fokában és tartalmában
ek különböző szakaszain, a társadalom történetének különböző idő-
b.

rdések eldöntése szempontjából rendkívüli jelentősége van az iro-
elv történetét tárgyaló munkáknak is,[3] amelyek meghatározzák a

[2] Marx—Engels: Válogatott művek. Szikra 1949. II. 498. l.

yelv és az irodalmi nyelv kölcsönhatásának formáit a különböző kor-
okban.

Gorkij azt mondta, hogy az irodalom őseleme a nyelv. A nyelv alapvető
öz és a tényekkel, az élet jelenségeivel együtt — az irodalom anyaga.
ények és az élet jelenségei az irodalomba általánosított, eszmeileg meg-
gított formában vonulnak be, vagy legalább is kell, hogy bevonuljanak.

Így tehát a nyelvnek, mint a szépirodalom eszközének és anyagának
tősége az irodalomtudománynak és a nyelvtudománynak egyik központi
lémája.

„A nyelvnek erőként ható igazi szépsége, — írta Gorkij ‚A szocialista
zmusról' szóló cikkében, — azoknak a szavaknak pontossága, világossága,
zetessége révén születik meg, amelyek a könyv képeit, jellemeit, eszméit
ába öntik."

A szépirodalom széles területen és minden oldalról visszatükrözi a nép
rét és hatással van fejlődésére. Amikor Lenin a hatalmas orosz nyelvről
l, azt Turgenyev, Lev Tolsztoj, Dobroljubov, Csernisevszkij nyelvének
zi. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a mai orosz nyelv alapja ugyanaz,
Puskin nyelvéé volt. És arra is tanít, hogy az irodalom nagy változá-
idéz elő a nyelv fejlődésében. A szépirodalom nem csupán a nemzeti
kincsesháza, de olyan alkotó műhely is, amelyben a népi beszéd művészi
sználásának új eszközei kerülnek napfényre.

Sztálin elvtárs munkái, amelyek kitűnően megvilágítják a nyelvnek,
a nemzeti kultúra formájának óriási jelentőségét, a szovjet nyilvános-
igyelmét ráirányították arra a kérdésre, hogy mi a szerepe az írónak, a
nek és a publicistának a nemzeti nyelv fejlődésében.

A nemzeti nyelv a nemzeti kultúra formája. A nép irodalma a nemzeti
tra egyik legmagasabb fokú megnyilatkozása és kifejezése. A szépiro-
a nép nyelvét, a nemzeti nyelvet, annak minden nyelvtani sajátosságát,
szletének egész gazdagságát és változatosságát felhasználja, mint a
szi alkotás eszközét és formáját. Másszóval, a nép közös nyelvének min-
leme, minden tulajdonsága és sajátossága, így nyelvtani szerkezete, szó-
te, jelentésrendszere, szemantikája, itt a társadalmi valóság művészi,
nosított reprodukálásának és megvilágításának eszközéül szolgál.

szépirodalom a nép közös nyelve alapján, annak képes-esztétikai transz
ciója útján épül fel.

nép közös nyelvét és annak elágazásait jellemző jelenségeknek széles-
ége, változatossága és esztétikai célirányossága élesen megkülönböz-
szépirodalmat másjellegű ideológiai felépítményektől, amelyek a nyelv
jutnak kifejezésre, őrződnek meg és szilárdulnak meg. A nyelv funk-
szépirodalomban kiszélesednek és bonyolultabbá válnak. A nép közös
nek alapján, kifejező lehetőségeinek segítségével alakulnak ki a
zi ábrázolás formái, az alakok és jellemek szavakból való felépítésének
a szereplő személyek beszédének tipizálását és individualizálását célzó
ok, a dialógus felépítésének bonyolult módszerei, a gazdag művészi fra-
ia, az ábrázoló eszközök egész fegyvertára. Az irodalmi képalkotás esz-
ek fejlődésében mutatkozó törvényszerűségek az irodalom nemzeti sajá-
át juttatják kifejezésre. Minél közelebb vannak ezek a törvényszerű-
a nép irodalmi alkotásához, a nép nemzeti tulajdonságaihoz, annál erő-
és hatásuk annál tartósabb.

z irodalomtörténészek nem tagadják, hogy fontos az irodalmi alkotás
oldalainak tanulmányozása. Az irodalomelméletben azonban szívesen
lják az antik és középkori retorika és poétika elavult, a XVIII. század
elzmusa által némileg korszerűsített fegyereit. Az irodalomtörténészek
j. fontos feladatok állnak. És itt Sztálin elvtárs művei a kutatás új
yitották meg előttük.

nnek kapcsán a szovjet történészeknek teljesen világosan meg kell
zniok az író stílusának, az irodalmi irányzat stílusának marxista
iát.

mikor Sztálin elvtárs „A leninizmus alapjai" c. művében a munka stí-
l beszél, munkastílusnak nevezi „azt a jellegzetes és sajátságos valamit
inizmus gyakorlatában, ami a leninista funkcionárius különleges típusát
létre."[3]

szovjet irodalomtörténészeknek meg kell figyelniök és tanulmányoz-
ell azt, ami különös és sajátos az irodalmi alkotás módszerében, ami
s és sajátos a nép közös nyelve kiválasztásának és művészi alkalmazá-
elméletében és alapelveiben, azt, ami a szó egyes művészeit jellemzi.

arx elemzi a porosz cenzúra utasítását és azt, hogy ezek milyen erőszu
vetnek el az egyéni stílus, a világfelfogás és a nézetek szabad kifejezése
s ezt mondja: „A törvény megengedi nekem, hogy írjak, de nem *sajá*
mban kell írnom, hanem valamilyen másban. Jogom van megmutatni
i arculatomat, de *előírt ráncokat* kell ráraknom!" Az író stílusa tehát
ui arcának, azaz világnézetének, alkotó egyéniségének, valósághoz való
yának megnyilvánulása.

gyanebben a „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúra-utasításhoz" c.
ljában éles gúnnyal ábrázolja az író stílusának a kapitalista állam
sa által előidézett korlátozottságát.

„n gyönyörködik a természet lelkesítő változatosságában és kimeríthe
gazdagságában. De ha nem követeli, hogy a rózsának ibolya-illata
hát miért követeli, hogy az, ami a leggazdagabb, hogy a szellem csak
mában létezzék? Humorista vagyok, de a törvény azt parancsolja, hogy
an írjak. Heveskedő vagyok, de a törvény előírja, hogy stílusom sze-
gyen. *Szürkét szürkére* — íme, a szabadság egyedül engedélyezett
Minden harmatcsepp, amelyet a nap megvilágít, a színek kimeríthetet-
jékában ragyog, de a szellem napja, akárhány egyéniségben tükrö-
is, fénysugarai akármilyen tárgyakon törjenek is meg, csak egy színt,
hivatalos színt világíthatja meg."

szocialista társadalom művészetében a stilisztika lehetőségei határ-
ai.

stílus minősége meghatározza az irodalmi mű művészi értékét.

„Mi a tulajdon?" c. műről Marx így nyilatkozott:

„roudhonnak ebben a művében... még stílusának izmossága uralkodik
nka főérdemének stílusát tartom."[4]

gyanebben a levélben Marx azt írja Proudhon „A nyomorúság filozó-
a" c. művének stílusáról, hogy gyakran dagályos s fellengzős elméleti
vlás és piaci kikiáltóhoz hasonló, önmagát feldícsérő hetvenkedés
ni.

„z igazi melegség helyett, mely első munkáját átfűtötte, itt bizonyos
el rendszeresen beleszavalja magát lángoló heveskedésbe."[5] Ez a stílus
ul, leleplezi a mű filozófiai nyomorát.

stilisztikai elemzés a nyelvet a szépirodalomban nem választhatja el az
képeszmétől, a mű képanyagától, a szereplő személyek jellemeitől és az
ő alkotó személyiségétől. A művészi szó értékét és jelentőségét az
ar za meg, hogy mikor, hol, milyen helyen és főképpen mi célból nyert
lyzést.

lskin tollából származik az az aforizma, amely élesen megvilágítja a
va kiválasztása és kapcsolása módjainak óriási jelentőségét az egységes
all tás rendszerében: „....az értelem kimeríthetetlen a fogalmak *kigondo-*

[3] tálin: A leninizmus kérdései, Bpest, Szikra 1948. 86. l.
[4] arx—Engels: Válogatott művek, I. 366. l.
[5] gyanott.

van éppúgy, mint ahogy a nyelv kimeríthetetlen a szavak *összekapcsolá*van. Minden szó megvan a szótárban; de a percenként megjelenő könynem a szótárak elismétlései."

Eszme, kép, felépítés, szó, a szépirodalomban szoros kölcsönhatásban állA szó ilyen egyéni stilisztikai felhasználására hoz fel példát Vera Szmirkritikus az írás mesterségbeli kérdéseit tárgyaló tanulmányában.

„Az «atmoszféra» például — tudományos terminus, olyan szó, amely nem ki semminemű emóciót, legkevésbbé nevetést. Mégis, amikor Zmejukina, a, Csehov „Mennyegző"-jében azt mondja: „Adjatok nekem atmoszférát!" nevetséges. Ez a szó Zmejukina alakját élesen megvilágítja. Ezzel az egy óval teljesen elárulja magát — elárulja egész lelki szegénységét, kispolhivalkodását, szánalmas erőlködését, hogy „nagyviláginak" és „művelt lássék."

A szépirodalom stílusa kifejezi az író társadalmi arculatát és alkotó lyiségét. Az orosz szépirodalom nagy műveinek stílusa, képalkotásuk, zésbeli fogásaik a népi orosz nyelv kimeríthetetlen erejét testesítik s sűrítik össze annak eszményi határai között, költői lehetőségei terülezért a nagy népi írók művészi alkotó munkája éppúgy, mint stílusa, redukálható és nem is szabad redukálni a szűk, osztálymeghatározta ézet visszatükrözésére és irodalmi kifejezésére.

ztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseit tárgyaló művei új, széles, ő távlatokat nyitnak meg a szovjet filológia fejlődése előtt, az egész nézve jelentőséggel bíró kérdések megoldására serkentik s felhívják hogy elméletét közelebb hozza a kommunista társadalom építésének latához.

I BLAGOJ

AZ IRODALOM SAJÁTOS NEMZETI JELLEGÉRŐL

Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy „minden nemzetnek... megvan a ga minőségi sajátossága, jellegzetessége, amely csak ennek a nemzetnek ajdona és amellyel más nemzet nem rendelkezik. Ezekkel a sajátságokkal ul hozzá minden egyes nemzet a világ kultúrájának közös kincsestárához, kkel egészíti ki, ezekkel gyarapítja azt".

A nemzet minőségi sajátosságai, a nemzet jellege legszembetűnőbben llemi arculatában mutatkozik meg, pszichikus jegyeinek összességében, ely „a nemzeti kultúra sajátos vonásának egészében nyilvánul meg".

Osztálytársadalomban a nemzeti jelleg és az osztályjelleg felbonthatatlanul zekapcsolódnak. Éppen ezért a nemzeti sajátosságok közül ki kell emelni , ami haladó, ami növekszik és fejlődik, ami előrevisz és a jövőbe mutat, i a nemzetnek — vagyis a többségnek, a dolgozó rétegeknek, az anyagi ak termelőinek — létérdekeihez kapcsolódik. El kell különítenünk a „nem- gondolatot" azoktól a nemzeti „előítéletektől", amelyek a kizsákmányolók k, kapzsi érdekeihez fűződnek, vagy a kizsákmányolt néptömeg súlyos körülményeiből fakadnak, mint pl. a jobbágyok elnyomása a cári Oroszországban s ennek következtében a nép elmaradottsága. A nemzeti „gondolat- " és nem a nemzeti „előítéletekben" rejlenek azok az igazi értékek, amelykel egy nemzet a világ kultúrájának közös kincsesházát gyarapítja.

Minél inkább élenjáró, történetileg minél haladóbb bizonyos osztály vagy adalmi réteg, annál inkább válik adott történeti pillanatban a nemzeti ondolat", az igazi nemzeti sajátosságok hordozójává.

Az orosz nép történetének egyik legsúlyosabb, legválságosabb órájában, or az országot komoly veszély fenyegette, s a hitleri hordák Moszkva felé ek, Sztálin elvtárs erőteljesen hangsúlyozta, hogy az orosz nemzet nagy atalmas: „Plehanov és Lenin, Belinszkij és Csernisevszkij, Puskin és sztoj, Glinka és Csajkovszkij, Gorkij és Csehov, Szecsenov és Pavlov, in és Szurikov, Szuvorov és Kutuzov nemzete!"[1] E felsorolásban, mint ák, az orosz irodalom képviselői előkelő helyet foglalnak el.

Minél inkább nemzeti — e szó igaz értelmében — valamely író, minél rebben és művészibben fejezi ki nemzetének sajátos jellegét, annál inkább ki észíti és gyarapítja művével a világ kulturális kincseit, annál nagyobb a jelentősége világviszonylatban. Ez magyarázza meg oly zseniális írók világ- nagy jelentőségét, mint Homeros, Dante, Cervantes, Shakespeare, Molière, he, vagy Puskin, Lev Tolsztoj, Maxim Gorkij.

Az irodalomtörténésznek, a kritikusnak egyik fontos feladata az, hogy ltse és kimutassa az irodalmi alkotások sajátos nemzeti jellegét. Ennek szere pedig: az irodalmi jelenséget azzal a nemzeti talajjal közvetlenül kapcsolva kell vizsgálni, amelyből származik; azokkal a nemzeti-történeti sajátosságokkal (társadalmi erők megoszlása, osztályharc stb.), valamint zeti, kulturális és irodalmi tradíciókkal összefüggően, amelyek a szóban- ő népet az adott korszakban jellemzik.

Az irodalom sajátos nemzeti jellegét az orosz történelem sajátossága ozza meg. Az európai országokkal ellentétben a burzsoázia Oroszország-

[1] Sztálin, A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, Szikra, 1949. 26. l.

olyan szűk értelemben sem volt a forradalmi szellem hor
rancia burzsoázia a XVIII. sz. polgári forradalmában. Ugyanal
többségét a legembertelenebb és legkegyetlenebb földesúri elny
itta. Ez hozta létre az orosz szabadságmozgalomnak sajátos, a ny
aknál demokratikusabb formáját. A feudalizmus megszüntetés
rsadalmi viszonyokért folyó küzdelem első harcosai Radiscsev é
orradalmi-dekabristák voltak. „Politikai szabadságunk a parasztsá
lításától elválaszthatatlan" — így fogalmazta meg ezt a gondolatot
nűen és pontosan, a XVIII. sz. orosz történelmére vonatkozó feljegy
a fiatal Puskin, akinek költészetében a legerőteljesebben jut kifeje
dekabrista ideológia. Még határozottabban demokratikus jellege
orosz felszabadító mozgalom második, forradalmi-demokratikus szá
, amely következetesen hirdette a parasztforradalom eszméjét és jel
z orosz polgárság a XIX. sz. végén, a XX. sz. elején megkísérelte,
re törjön és történelmi szerepet játsszon. Ekkor azonban már késő
világ leghaladóbb és legforradalmibb proletariátusa már kialakult
é egészének felszabadításáért vívott harc élére állt.
orosz történelem sajátos jellege meghatározta az orosz irodalom
ellegét is. Csernisevszkij világosan kimutatta az orosz irodalomnak
ajátos vonásaként, hogy erőteljesen kifejeződik benne a hazafiasság,
ának szenvedélyes, határtalan akarása", „a közös ügy szolgálata".
orosz irodalom — a Nagy Péter utáni irodalmi korszak — minden
épviselőjének irodalmi munkásságát az izzó hazaszeretet irányította:
örekvés arra, hogy a „közjót", a „társadalom érdekét" szolgálják, s
m az első állampolgári kötelességnek tekintették. A haladó orosz
z a törekvés összefonódott a nép elnyomott többsége, a parasztság
gyüttérzéssel és a feudális földesurak kíméletlen leleplezésével.
ell térnünk természetesen azokra a történeti feltételekre és osztály
tra, amelyek között a XVIII. századi orosz irodalom fejlődött.
I. század orosz irodalmának hazafiasságát egyáltalában nem tekint
gységes áramlatnak. A — Radiscsev szavai szerint — „népi környe
származó Lomonoszov hazafiasságát a nemzet egészének szolgálata
t. Ez a magasrendű, önzetlen patriotizmus élesen elkülönül Szumaro
esi hazafiasságától, amelyben az ország sorsa elválaszthatatlanul
odott a földbirtokos osztály sorsával. Karamzin szentimentális-kon
földesúri hazafiasságával erőteljesen szembenállt Radiscsev forra
zafiassága. Anélkül, hogy ezekről a különbségekről és korlátokról
eznénk, kiemelhetjük a már jelzett vonásokat: a hazafiasságot, az
ári beállítottságot, a humanizmust, legtöbbször az éles szatirikus
t, demokratizmus és népiesség mindinkább fejlődő elemeit. E néhány
gy, e néhány sajátosság határozta meg az orosz irodalom már akkor
és fejlődő nemzeti jellegét.
VIII. század haladó orosz irodalmának ezek a jellemző vonásai és
jelentékeny fejlődésen mennek át, minőségileg magasabb fokra
k. Radiscsevnek a forradalmi Oroszország első képviselőjének és
k irodalmi munkásságában.
yemján Bednijhez intézett levél legutóbb közzétett részleteiben
lvtárs a következőket írja: „Minden ország forradalmi munkássá
zetől nagy érdeklődéssel tanulmányozzák Oroszország munkásoszt
ndkívül tanulságos történetét, multját, Oroszország multját, mert
gy a reakció Oroszországán kívül volt egy forradalmi Oroszország
discsevek és Csernisevszkijek, Zseljabovok és Uljanovok, Halturinok
vek Oroszországa."
scsev „Utazás Pétervárról Moszkvába" c. műve mintegy a haladó
alom egész további fejlődésének hősi előhangja.
discsev utáni irodalom kétségtelenül szerves kapcsolatban van a
l mozgalom fejlődésével. Elegendő három nevet, az orosz irodalom

nt nagy viharmadarának nevét megemlíteni: Puskint, Nyekraszovot, m Gorkijt. Munkásságuk alapjaiban kapcsolódik, közvetlenül és a legszo-ban, az orosz szabadságmozgalom Lenin által megjelölt három főbb fej-i szakaszának, az orosz forradalomban fellépő három nemzedéknek, ha-osztálynak egyikéhez. Az orosz klasszikus irodalom nagy képviselőinek ásaiban, ha valóban nagy művészek voltak — Leninnek Lev Tolsztoj-ondott szavai szerint — szükségszerűen visszatükröződik a fejlődő és szélesebben demokratikus jelleget öltő orosz forradalmi mozgalom leg néhány lényeges vonása.

„A mi irodalmunk — jegyezte meg találóan Belinszkij — ... mindig arra sdett, hogy eredeti, népies, ne szónokias, hanem természetes, *naturális* n. Mindenkor jelentékeny sikerek koronázták e törekvést, amely irodal-történetének értelme és lelke."

Puskin művében — „a valóság költészetében" — nemcsak az orosz nem-lleg bizonyos elemei jelentek meg, mint elődeinél, hanem az orosz iro-minőségi sajátossága, nemzeti jellege a maga teljességében.

Nagy nemzeti írónk és gondolkodónk felvetette és kifejezte korának leg-b és egyben legmélyebben gyökerező irodalmi és politikai kérdéseit, ek sok esetben messze előremutató jelentőségűek voltak: ilyen kérdések ényuralom és a nép („Borisz Godunov"), a haladó nemesi értelmiség eltsége, ijesztő eltávolodása a néptől („Cigányok", „Jevgenyij Anye-az egyéniség és az állam („A rézlovas"), s végül különösképpen az a ma, amely nemcsak Puskin korában, hanem azután is hosszú ideig, mint elvtárs mondja, Oroszország politikai életének tengelye maradt: a ság felszabadítása, az agrárkérdés, a parasztság kérdése, amely Pus-lkotó munkásságának minden szakaszában foglalkoztatta az ifjúkori című munkájától egészen a „Gorjuhino falu története", „Dubrovszkij", netek a lovagkorból", „A kapitány leánya" című művekig.

élységesen nemzeti maradt Puskin azokban a műveiben is — s mint sok ilyen munkája van — amelyekben a legkülönbözőbb „világ-e" vezeti olvasóit és különböző korok és népek életét ábrázolja. Már kijt is megragadta Puskin művészi látókörének e „világot átfogó" jel-z a páratlan képessége, hogy „egyaránt otthonosan mozog az életnek és legellentétesebb szférájában". De ezzel nemcsak hogy nem halvá-el műveinek nemzeti színezetét, hanem, éppen megfordítva, feltárta z jellem gazdagságát és szélességét. Puskin az orosz ember szemével ja és az orosz ember szívével érzi a „környező világot", amelyet oly traméltó hitelességgel ábrázol műveiben.

szép nemzeti-esztétikai normája, nemzeti-orosz eszménye, amelyet Pus-lkotott, szintén egybefonódik Puskin művének demokratikus jellegé-ségesen realista irányával. Puskin nem a nemzet egytizedének szánta hanem az egész nép kilenctizedének, és arra törekedett, hogy munkái örben legyenek érthetők, hatékonyak. Ezt úgy érte el, hogy a legmaga-tvésziességet — a nyelv tisztaságát és pontosságát, a vers csengő zenei-szerkezet szép arányait és szilárd építményét — egyesítette a legteljes-zvetlenséggel, természetességgel, művészi egyszerűséggel. Ebben rej-az esztétikai stíluselv, amelyet Puskin az őt követő orosz klasszikus alra hagyományozott. Puskin örökségül hagyta az orosz irodalomra átorságát és alkotó szabadságát, azt az elvét, hogy az élet hiteles ábrá-k jegyében lemondjon minden irodalmi kötöttségről, minden irodalmi erűségről, a megmerevedett műfaji és stílus-formákról; örökül hagyta felszínes szépsége, keresettsége és modorossága elleni harcot. A pus-fícié valóban az orosz irodalom művészi hagyományává vált.

Puskin megszilárdította az orosz nemzeti nyelv szerkezetét, nyelvtani fel-alapvető szókincsét, a modern orosz nyelv alapjait. Puskin, a nagy költő, úgy képviseli művészetében a nemzeti sajátosság minden ele-

mint őt megelőzően senki, és éppen ezzel vált az orosz klasszikus irodan „minden kezdet kezdetévé".

A Puskin utáni orosz klasszikus irodalom a mindinkább erősödő és éleosztályharc feltételei közt fejlődött: a haladó demokratikus, forradalmi és a reakciós tábor harcai, sőt a haladó táboron belül kibontakozott küző társadalmi irányok és áramlatok harcai közepette. Ez az oka annak az orosz klasszikus irodalom egyes képviselőinek művei eszmeileg oly és időnként élesen ellentmondóak. Az orosz irodalom nemzeti típusa an, az az érték, amellyel az orosz irodalom a világirodalmat gazdagaz orosz kritikai realizmus volt; ez rántotta le a legigazabban, a legkímébből a kizsákmányoló társadalom „minden és mindenfajta" álarcát és a leghaladóbb, legnemesebb, legemberibb volt minden nép alkotásai. E jellegzetesen orosz realizmusnak alapjait Puskin vetette meg.

z orosz nép a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredként szocialista nemzetté vált, arculata sok tekintetben lényegesen megott. „Mi már nem azok az oroszok vagyunk, akik 1917-ig voltunk. Oroszem az már és a mi jellemünk sem ugyanaz. Megváltoztunk és felnőtzokkal a hatalmas változásokkal együtt, amelyek gyökeresen megvál-ák országunk arculatát."[2]

nagy forradalmi hőstettnek, amelyet Oroszország munkásai és parasztt 7 októberében végrehajtottak, hatalmas nemzetközi jelentősége van. De sz munkások — hangsúlyozta Sztálin elvtárs Gyemján Bednijhez írt en — ugyanakkor, amikor „győzelemre vitték az Októberi Forradalrmészetesen továbbra is oroszok maradtak".

világ leghaladóbb irodalma, az orosz szovjet irodalom is, az eredeti zi jelleg teljes kifejtésével bontakozik ki, s ugyanakkor mind teljesebben ki nemzetközi lényege és jelentősége. Az orosz szovjet irodalom alapmegőrzi, fejleszti és gyarapítja a nemzeti jelleg leglényegesebb elemét: z nemzeti nyelvet, Puskin nyelvét. Mind a szovjet szocialista társadalom n, mind az azt visszatükröző irodalomban csodálatosan kibontakoznak z nemzeti jelleg legszebb vonásai.

tálin elvtárs az orosz nép tiszteletére tartott történelmi jelentőségű köszöntőjében a következőket mondotta: „Nemcsak azért emelem poharorosz nép egészségére, mert vezető nép, hanem azért is, mert világos , állárd jellemű és türelmes."[3]

lek a vonások az idegen hódítókkal vívott sok évszázados harcban alaki, s már hosszú idő óta jellemzőek az orosz népre: arra a nemzetre, olyan lángelméket adott a világnak, mint Lomonoszov, Puskin, Csernij, s mint Lenin.

orosz szocialista nemzetben ragyogóan kibontakozik az ész világos, jellem szilárdsága, a türelem, s mindez visszatükröződik íróinknak, a tatlanul dolgozó és alkotó szovjet emberekről írt könyveiben: a szovalomnak oly jelentékeny alkotásaiban, mint A. Fagyejev „Ifjú Gárda", rovszkij „Az acélt megedzik", vagy B. Polevoj „Egy igaz ember" ű.

realizmus a szovjet irodalomnak vezető és egyben sajátos formája, de nk arculata bámulatos átalakulásának megfelelően, a kommunizmust esen építő népünk új szocialista életkörülményeinek megfelelően az odalomnak ez a mélységesen nemzeti formája minőségileg magasabb melkedik, megtelik szocialista tartalommal, átalakul szocialista realiz-

szocialista nemzetek életkörülményei között a mult nagy íróinak, az odalom nemzeti jellegét hordozó íróknak alkotásai valóban az egész és minden néphez szóló jelentőségre emelkednek.

. A. Zadanov: A művészet és filozófia kérdéseiről, Szikra, 1949, 130. l.
tálin, a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, Szikra, 1949, 189. l.

EGOLIN

A SZOVJET IRODALOMTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK ÚTJAI

Közel egy éve annak, hogy Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseiről szóló írásai megjelentek. És minél alaposabban tanulmányozzuk őket, annál mélyebben él a szovjet emberekben az a tudat, hogy e munkák hazánk ideológiai életének minden ágát megtermékenyítő nagy eszmék kiapadhatatlan forrását alkotják.

Sztálin elvtársnak az alapról és a felépítményről kifejtett tanítása számos új kérdést vet fel irodalomtudományunk előtt. A legfontosabb kérdések közé tartozik az irodalom, mint felépítmény kérdése, amely körül máris szóvita indult meg tudományos körökben.

A művészeti alkotásokat meghatározott társadalmi feltételek hozzák létre, de nem mindig megfelelő alapból sarjadnak. Tudjuk, hogy bizonyos szépirodalmi alkotások sok évszázadon át élnek és nem vesztik el hatóerejüket. Valamely szépirodalmi alkotás maradandósága tulajdonképpen azzal magyarázható, hogy a nagy író benne tökéletes művészi formában fejezte ki a nép életét, a nemzet irodalom érdekeit, vagyis visszatükrözte a történelemnek meghatározott lényegét és kifejezte azt a haladó gondolatot, amely nem halt el a korszakkal együtt, hanem amelyet mint értékes örökséget megőrzünk.

Abból a tételből, hogy a haladó művészet századokon át fennmaradó műveket alkotott, a reakciós művészet pedig, amely teljes egészében az uralkodó osztályok szolgálatában áll, az adott alap felszámolásával egyidejűleg elhal, helytelen következtetéseket vonnak le. A „Voproszi Filoszofii" c. folyóirat 1951. évi minap megjelent 1. számában az irodalomnak, mint felépítménynek kérdéséről szóló vita beszámolójában az a vélemény jut kifejezésre, hogy Puskin, Gribojedov műve — nem felépítmény, de Kukolnyik, Grecs, Bulgarin műve felépítmény a feudális alapon. Ugyanennek a folyóiratnak multi számában P. Trofimov az osztályművészet mellett megkülönböztet „művészet általában". Ez a kérdés feltevésének kétségtelenül leegyszerűsített módja. A művészet osztályjellegű, a művészet nemzeti. De legnagyobb alkotásai túléli az időszabta kereteket. Azok az elvtársak, akik különválasztják Puskint és Gribojedovot a feudális társadalom felépítményétől, történetellenesen közelítik meg a művészet jelenségeit, s a felszabadító mozgalom nemesi hazának haladó alkotásait a mi korunk szemszögéből ítélik meg.

A burzsoá rendszer felszámolásával, a szocialista felépítmény megteremtésével nem szűnik meg az öröklődő kapcsolat a kultúra fejlődése terén. A marxizmus, ez az új forradalmi tanítás, amely a társadalmi tudatban teljes forradalmat jelent, kritikailag veszi és dolgozza át az elmúlt évszázadok értékes vívmányait.

Lenin azt mondta, hogy *„a marxizmus egyáltalán nem vetette el a polgári kor minden értékes vívmányait, hanem ellenkezőleg, átvette és átdolgozta mindazt, ami az emberi gondolat és kultúra több mint 2000 éves fejlődése során értékes volt"*.

A szovjet irodalomtudománynak el kell választania a kultúra történetében a haladót a reakcióstól, át kell vennie mindazt, ami haladó.

Irodalomtudományunk legfontosabb kérdése a szocialista realizmus módszerének, sajátosságainak és minőségi különbségeinek a kérdése. Sztálin elvtárs rámuta-

a, hogy a dolgozó milliók, a munkások és parasztok az új élet igazi
alkotói. Sztálin elvtárs a szovjet írókhoz írt leveleiben felhívja a
et arra, hogy az irodalomra rendkívüli feladatok várnak az új szovjet
ábrázolásában. Az élet ábrázolása a művészetben és az irodalomban
gaz, amikor a valóság az állandó megújulás folyamatában történelmi
szerűséggel van ábrázolva.
dialektikus módszer számára — írta Sztálin elvtárs — *mindenekelőtt*
a fontos, ami az adott pillanatban szilárdnak látszik, de már kezd el-
nem az, ami keletkezőben és fejlődőben van"...[1] Ez a sztálini tétel gaz
és kiegészíti Engels tételét a tipikus jellemek tipikus körülmények
ábrázolásának szükségességéről, rámutat arra, hogy az írónak az a
ége, hogy az újat, a növekedőt ábrázolja, ami talán még ma nem lát-
kusnak, de kétségtelen, hogy holnap már azzá válik.
szocialista realizmus ellentétben áll a naturalizmussal. A szocialista
is abban különbözik a kritikai realizmustól, hogy tisztán látja a való-
ődésének irányvonalát, és ezért nagyobb erővel lép fel az újnak az álli
mint a réginek a tagadásában.

•

álin elvtárs rámutatott annak szükségességére, hogy a nyelvészek
nzák a marxizmust a nyelvtudományban. Ez az útmutatás közvetle
onatkozik az irodalomtudományra is. A marxizmus-leninizmus elmé-
lóban alapos elsajátítása nélkül a szovjet irodalomtudomány helyes
ú'fejlődése lehetetlen. Szemléltető példát nyújtanak ebben a vonatkozás-
z „Orosz irodalomtörténet" kötetei, amelyeket a Puskin-ház adott ki. Az
a történet" szerzői munkaközössége nem volt eléggé felkészült elmé-
onatkozásban. A Puskin-ház „Orosz irodalomtörténete", mint igen sok
nográfia, azokban a hibákban szenved, amelyekre még az 1947-es filo-
ában rámutattak. A szerzők gyakran nem tudják, vagy nem képe-
ll alkalmazni az irodalomtörténetírásban a történelmi materializmus alap
ezért könyveiknek nincs valóban tudományos jelentősége.
el az irodalomtörténeti munkákban nem veszik figyelembe a törté
aterializmus alapelveit, a szovjet irodalomtudomány még mindig nem
zt fel az orosz realizmus sajátosságainak kérdéseit, és még az olyan
ók, mint Lev Tolsztoj, Gogolj, Turgenyev alkotásainak jellemző saja-
ge sem.
Kutatóink főfeladata az adott helyzetben az irodalomtudományi művek
et színvonalának emelése.
Némely tudós, nyilván önbebiztosításként, attól való félelmében, hogy
egy másik író művének tanulmányozásánál a formalizmus hibájába
— kerülni kezdte a forma és a nyelv elemzését. Abban a nagyszámú
vet, brosúrában és cikkben, amelyek Puskin születésének 150. évfor-
ulkalmából megjelentek, egészen jelentéktelen helyre jutott a Puskin
vel kapcsolatos formai kérdéseknek.
ig, az utóbbi években jónéhány értékes irodalomtörténeti monográfia
ig, ami tudományunk gazdagodásáról tanúskodik. De igen kevés az
alító, szintetizáló mű, nem sok az irodalomtörténet processzusáról
könyv.
Nem hallgathatjuk el, hogy gyengén áll nálunk az esztetika tanulmányo-
alügye. Zsdánov elvtársnak a filozófiai vita résztvevőihez intézett fel-
ra, hogy bátrabban nyúljunk az esztétikai problémákhoz, nem találtvissz
ra. A filozófiai vita óta eltelt négy esztendő alatt egyetlen jelentéke-
ka sem jelent meg esztétikai kérdésekről, s kevéssé dolgozzák fel a marx-z

[1] Sztálin: A dialektikus és történelmi materializmusról. Lásd: Sztálin: A leninizmus
kérdései kötetben, Szikra, 1950. 634. old.

inizmus klasszikusainak nagy esztétikai örökségét. A filozófusok is. alomtörténészek is nagyon kevéssé érdeklődnek az esztétika kérdé-

it.

dánov a marxista-leninista kritikát „Belinszkij, Csernyisevszkij, Dobro- nagy hagyományai folytatójának...“ nevezte. Ezeket a nagy hagyo- kat Oroszország haladó elméi a cárizmus és a földbirtokosok ellen foly- ínfeláldozó harcban alkották meg.

égis nálunk a forradalmi-demokratikus örökség tanulmányozása még a szocialista esztétikától elszakadva folyik. Néhány tudós jól ismeri kij műveit, de nem foglalkozik a szocialista esztétika kérdéseivel, és elentékeny mértékben csökkentik műveik értékét. Ezt a szakadékot át ilalnunk.

íhány kritikus hajlamos arra, hogy amikor a szocialista realizmus iro- iak nagyságára rámutat, kisebbítse a mult orosz irodalmának jelen-

.

t orosz klasszikus költészettel szemben tanúsított nihilisztikus maga- a példa Sz. Tregub „Élő az élőkkel“ c. könyve. Tregub Majakovszkijt a j költészet megteremtőjét, a szovjet nép legkedvesebb íróját csak az zköltészet nemzeti formájának rombolójaként, nem pedig gazdag tapasz- ak örököseként és továbbfejlesztőjeként tünteti fel.

dig a szovjet korszak legnagyobb költője nagy újító volt, ugyanakkor n az új történelmi helyzetben a nemzeti orosz költészet folytatója is ilyen sokat nyújt a kutatóknak Majakovszkij alkotása, ha nemzeti köl- nk legjobb hagyományaihoz kapcsolódó nagy orosz költőként vizsgál- együk csak például „Utazom“ c. költeményét. A költő külföldön van lis érzések öntik el, és ezeket őszintén és lelkesen fejezi ki:

Párizsban sírni?
Nem próbálok!
Párizsban
van egy tér:
— az Étoile.
a csillagok
ott mind étoile-ok.
Füttyents,
vakarózz,
siettess, siess,
Liège-be vigyél,
Bruxelles-be hozz.
Ámde — tőr
Párizs,
tőr Bruxelles
és Liège
annak,
aki, mint én, ízig-vérig orosz.
Nyomban
felcserélném
szánkóval —
— lábamat újságpapírként
hó lepje.
Süvíts,
boríts el hóval,
Herszon-vidéki
szteppe...
— Alkony,
róna,
kis tüzek,
puszta országútja,
honvágy gyötri szívemet,
mellemet
szorítja.

lennyire összhangban van ez Lermontov „Hazá"-jával! Sőt mi több — aszov verseivel, aki orosz nemzeti költőnek vallotta magát:

Európa se rossz, de a szív tüze éled.
Mert hív a hazád, . . .
Fiad, íme, fogadja vidám köszönésed,
Anyám, Oroszország, te jó, csodaszép.

egy másik költeményében:

Köröskörül roza: élő rétek,
Nincs tenger, vár, sem szirtfalak.
Ó drága hon . . . köszönjük néked
Írként gyógyító tájadat.

határozottan magunkévá kell tennie azt a gondolatot, hogy minél többet nálnak a mai szovjet irodalomban a haladó hagyományokból, annál b a jelentősége, és annál magasabb fokra emeli fel az emberiség művé- jlődését.

•

Sálin eltárs arra tanít bennünket, hogy a történelmen nem szabad sem a, sem rontani. Néhány munka az orosz szociáldemokraták elődeit mégis izmushoz olyan közelállóknak tünteti fel, hogy elmosódik köztük a .A. Lavreckij abban a törekvésében, hogy a forradalmi demokraták e a marxizmus-leninizmus eszméjéhez „közelhozza", megteremtette t ő megfogalmazza — „egy újfajta realizmus" fogalmát, „amelyet for- -demokratikus realizmusnak nevezhetünk". Ezt a realizmust szembe- n kritikai realizmussal. Természetesen, tanulmányozni kell a forra- abadságmozgalom sajátosságait Oroszországban és a forradalmi demo- kdieső hagyományait az orosz materialisztikus gondolat fejlődésének é n. De ez egyáltalán nem ok arra, hogy leértékeljük a kritikai realiz- hadó íróit.

É írja: „A kritikai realizmus akkor éri el tetőfokát, amikor kapcsolat v a nemesi forradalmisággal. Amikor a szabadságmozgalomból a neme szorították a raznocsinyecek, a kritikai realizmus egyre jobban és nyengül, elveszti forradalmi tartalmát". A. Lavreckij véleménye sz allsta írók leleplező erejét „csökkentette az, hogy az osztálytársada- jait megingathatatlanoknak tartották, képtelenek voltak gondolataik- e a határon túljutni".

idoljunk Lenin Tolsztojról írt jellemzésére. Vajjon a nagy orosz író tban van-e a nemesi forradalmi gondolattal? Vajjon alkotása gyen- lz-e, elveszti-e forradalmi tartalmát abban a mértékben, ahogyan a dgmozgalomból a nemeseket kiszorítják a szabadosok?

Le n híres cikkében rámutat Lev Tolsztoj alkotásának népi jellegére, hy Tolsztoj leleplezte az önkényuralmat, a földbirtokosi-polgári ren- Tolsztoj mindent és mindenféle álarcot lerántott. Alkotásában visszhangra „nép nagy tengere, amely a legnagyobb mélységéig háborog". Tolsztoj „az orosz nép sokmilliós tömege" szólalt meg.

Hogyan lehet tehát azt mondani, hogy „a kritikai realizmus erejét csök- az, hogy az osztálytársadalom alapjait megingathatatlanoknak tar-

A ovjet irodalomtudomány nem egyszerű örököse a mult tudományos nnyainak. Gyökeres fordulatot jelent az irodalomtörténet fejlődésében. ú új marxista-leninista esztétika kialakulását.

A arxista-leninista módszert követő szovjet irodalomtudomány számos t ért el az irodalom elméletének és történetének kidolgozása terén.

zúzta az irodalomnak kantiánus-formalisztikus tárgyalását, amely szoros solatban áll a „tiszta művészet" reakciós elméletével, tönkrezúzta a bur- menseviki, vulgár-szociológiai elméleteket, leleplezte a szabadelvű-bur- irodalomtudomány hiányosságait, főleg Veszelovszkij iskolájának hibáit, y a külföldi burzsoá kultúra előtt való szolgai hajbókolás melegágya volt.

•

Egészen rendkívüli jelentőségre tesz szert a mi időnkben a nyelv szerepe kérdése az irodalom fejlődésében és az irodalom szerepének kérdése a v fejlődésében.

A nyelvnek a művészeti alkotásban határozott ideológiai funkciója van. t az irodalomtörténésznek, aki minden szempontból elemzi az író alkotá- felderíti alkotása művészi sajátságainak alapját, meg kell állapítania, milyen szerepet tölt be benne a nyelv.

Fennmaradtak Leninnek igen érdekes feljegyzései V. Pletnyev cikkére tkozólag, aki vulgáris, proletkultos nézeteket propagált.

Lenin feljegyzései között van egy különösen érdekes feljegyzés, amely atározza a forradalom nagy vezérének álláspontját Pletnyevnek az orosz lmi nyelv elavultságáról szóló szavait illetően. Pletnyev ezt írta:

„A forradalom őrült sodra most már új tartalmat visz be nyelvünkbe és zúzza annak 'nemes' klasszikus formáit. A mi szótárunk az élet üteméhez mozkodik, távirati pontosságúvá válik, szakadozott, és a szavak tartal- óriási mértékben sűríti. Fordítsátok csak le Oblomov régi, 'nemes' orosz ére ezt a néhány szót: 'villamosítás' és 'rádióaktivitás', holott mi ezekhez en asszociáljuk a gazdasági, technikai és tudományos rend jelenségei- egmérhetetlen arányait. Ez az irodalmi alkotás tartalmába, alakjába és tetésébe óriási változásokat visz be."

Lenin megkérdőjelezte ezt a helyet, amivel világosan rámutat Pletnyev féle új távirati nyelvéről hangoztatott elmélkedésének ostobaságára. aláhúzta a belőle ellentmondást kiváltó szavakat: „távirati pontossá- szaggatottá, tartalmát... sűríti", „Oblomov nyelve".

Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy milyen káros volt az a mód, ahogy a rsták a művészi alkotások nyelvét tárgyalták. Csak egyetlen jellemző hozok fel a stílus és a nyelv vulgarizált osztályszempontú elemzésére. lajdonnevek szerepe Szaltikov-Sesedrin meséiben" c. cikk — melynek rje M. Katzenellenbogen, s amely a „Russzkij jazik v skole" („Az orosz az iskolában") c. folyóiratban jelent meg, — arra akar rámutatni, hogy in sok mesében leleplezi az elnyomás rendszerét, az önkényuralom ideo- ját és erkölcsét, s ezt írja:

Világos ez a 'Mese arról, hogyan tartott jól egy paraszt két generálist' ében. A metafora mögött — osztályellentét húzódik meg. A *paraszt* van állítva a *generálissal*. A közöttük lévő igazságtalan viszonyt nyo- san konkretizálja az: *egy-kettő*, és a fordított szórendben szereplő *rt t jól*", szemléletesen mutatja ennek a viszonynak gazdasági értelmét, a ej ett aspectusú ige eszmei szerepe az igekötővel pedig kétséget sem hagy mögött."

szépirodalmi alkotás ilyenfajtájú nyelvi analízisének ostobasága nyil- vó.

SzK(b)P Központi Bizottsága határozataiban többízben felhívta az a művészek figyelmét a képzőművészeti és irodalmi alkotásokban fel- formai kérdések kidolgozásának szükségességére.

ben a tekintetben is követésre méltó példa minden írónk számára Gor szovjet irodalom megalkotója, aki szorgalmasan és kitartóan dolgozott m munkájának nyelvén, még megjelenésük után is az újabb kiadásokban. rkij a nyelvről szóló összes ítéleteiben szembenáll az antimarxista és tor Marr-ral. Meg kell jegyeznem, hogy Gorkij azokban a harmincas

kben, amikor kialakult az ú. n. „új nyelvelmélet", aktív tevékenységet fej- ki mint kritikus és irodalomtörténész a nyelv tanulmányozása terén. Cso- atos, hogy a nyelvészek mennyire nem látták meg, nem vették tudomásul rkij mély és termékeny munkásságát ezen a területen.

Szemben Marr-ral, aki a nyelvfejlődés történetétől elszigetelt új nyelv lakulásáról ábrándozott és klasszikusaink nyelvét „elavultnak" tartotta, rkij bebizonyította, hogy az orosz írók nyelve, melyet azok évszázadok vamán fokozatosan alakítottak, élő nyelv. Sztálin gondolataival teljesen egyezően, Gorkij nemzeti nyelvről ír, beszél ennek általános népi alapjai- kijelenti, hogy a szovjet irodalom abból a nyelvből sarjadt ki, amelyet az sz klasszikusoktól örököltünk. Nagy íróink, Lomonoszov, Puskin, Gogolj, genyev, Gorkij lelkesedtek az orosz irodalmi nyelv kifejezőképességének rőzhetetlen erejéért; örökségül hagyták az orosz írók következő nemzedé- ek, hogy őrizzék meg a nyelv tisztaságát és gyarapítsák gazdagságát.

•

Sztálin elvtárs elméleti munkáival nemcsak felfegyverez bennünket min- féle olyan nehézség leküzdésére, amely a természet és társadalom tanulmá- zásának útjában áll, de meg is mutatja a tudományos megoldásuk mód- zét. Ez a sztálini tétel, amely szerint a tudomány vélemények harca és a ika szabadsága révén fejlődik, megdönthetetlen törvénnyé válik minden tudós számára. Sztálin szavai: „...semmiféle tudomány nem fejlődhet és virágozhat a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül" — feltárják ának a megállást nem ismerő tudománynak a lényegét.

A szovjet irodalomtudomány minden munkásának halaszthatatlanul szük s az irodalomelmélet kérdéseinek részletes megvitatása, a kritika és ön ka fejlesztése a tudományos körökben, intézetekben, tanszékeken és a ában.

IARDT SÁNDOR:

PARASZTSORS A RÉGI MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

Ez az összeállítás nem akar több lenni, mint egy eddig eléggé elhanyagolt omtörténeti probléma felvetése. Végig akarunk tekinteni a régi magyar zetnek azon az anyagán, ahol vagy a parasztság maga panaszolja el , vagy róla nyilatkoznak a kiváltságos sorsba született és a szegénység- ő osztályok. A hangsúly mindenütt az anyag feltárásán van, s a szöve- ll annál többet adunk, minél kevésbbé ismeretesek.

sszeállításunk főleg történeti szempontból nem adhat teljes képet a ar parasztság sorsának fejlődéséről, átalakulásáról. A további kutatás ta lesz ezeket a többnyire névtelen énekeket összehangolni az egykori rodalommal a történelmi adatok bővebb felhasználása mellett. A tör- i háttér, amit itt rajzolunk, természetszerűleg csak gyors vázlat lehet, i is, reméljük, tanulságosan igazolja majd, hogy a parasztsággal fog- költészet sokszor plasztikus tömörséggel fejez ki nagy történeti folya- it, forradalmi átalakulásokat.[1]

I.

Dózsa után

osztályok harcának az a hatalmas kirobbanása, amit Dózsa György e jelentett, kevés nyomot hagyott a ránk maradt magyar költészetben. ismeretes viszont, hogy a XVI. század első felében Apáti Ferenc, ki r dalmi osztályok különféle jelenségeit vette szatirikus tollára, — épp- int a középkori francia moralista verselők, kik a társadalom minden sorra veszik szatiráikban, — a parasztokról is ejt egy megvető szót:

> Sámsomnak alejtá az pór önnönmagát,
> Látod nagy haragját, nem tiszteli urát,
> Fogjad meg szakállát, vodd el csak jószágát,
> Megalázza magát.

a rövid cinikus megnyilatkozás nyilván arra az esztendőre vonat- k, mikor a pór csakugyan Sámson volt, s „nagy haragját" megmutatta i osztálynak azzal, hogy a feudális társadalom épületét megrázta és t is a romok alá temette. A kisnemes és a bécsi egyetemet is megjárt 'erenc, ki különben a nagyuraknak és főleg a korabeli papságnak is ensége, meg lehetett elégedve Werbőczivel, aki ugyancsak „megfogta zakállát" és „elvette jószágát". A feddőének laza szerkezete és sok

[1] sznos összeállításokat ad Geréb László: *A hazai parasztlázadások versirodal-* (15—18. század). (Kéziratban Főv. Kt.) Anyaga azonban csak a történeti isú műveket öleli fel és kiterjeszkedik a nem-magyarnyelvű és nemcsak verses is. Kitűnően használható még *Bibliográfia a hazai parasztlázadások verses és rodalmához.* (Tanulmányok, Főv. Szabó Ervin Kt. XXIII. 1949). c. köny-

en érthetetlen összefüggései különben azt sejtetik, hogy az ének egyes
ei, mint a pórokra vonatkozó szakasz is, talán már korábban is énekelt
eg volt, és Apáti csak új egyveleget alkotott a már korábban is szájról-
a szálló énekekből.

Nehéz feltenni, hogy annakidején a nép a maga módján ne panaszolta
el énekeiben szörnyű megaláztatását. Ha a hontmegyei Ölveden a
sztok még 1573-ban is visszaemlékeztek arra, hogy Váradi Pál esztergomi
(1527—1549) idejében a tiszttartók ökrök helyett magát a parasztot is
ták szántani és „akkor megsujtották, mikor a barmot, és egyet keröltek
",[2] akkor bizonyosan énekeik is voltak, hol elfojtott dühüket kifejezhet-
állattá süllyesztett állapotukban jajszavukat hallathatták.

A paraszt továbbra is szabad préda marad, különösen háborúk idején,
közelében, a végeken és mindenütt a török birodalomban. A paraszt-
k legkeservesebben a katonák pusztításai miatt panaszkodnak, aminek
tanúsága a Csinom Palkónak, a kuruc katonák szilaj indulójának a
ztok nyomorítására uszító szakasza:

osza tehát hadnyad(!) uram, dúljuk fel jószágát, minden ellenségünknek hajtsuk
háját!

a rád támad az pénziért, vág bé az ajtaját, fúrd meg az hordaját, idd meg mind
át

z paraszt embernek(!)

z paraszt embernek fog meg az szakálát, hajtsd el az marháját, verd pofon ő magát!

labancság takarodjék nemes országunkból, hogy végtire szalagszíjat ne fogjunk
ól!

égóta szokásban volt, hogy az urak és uralkodók, de főleg ellenséges
mint török és magyar, egymás jobbágyát pusztítsák. Erre számtalan
lehet idézni a korabeli levelekből. Az ember, mint munkaerő a leg-
ob érték volt, s ha a termést elvették a paraszttól, a faluját felgyúj-
holmiját elpusztították, azzal az urak vagyonát akarták rombolni,
át csökkenteni. Ezért biztat a kuruc költő a labanc urak jobbágyainak
sára. Feldúlni jószágát, elhajtani marháját, elvenni pénzét, megfúrni
t, meginni borát s utána még testileg is megalázni, szakállát meg-
pofon verni, ez mind a feudális kor hadviselési modjához tartozott.

szakállszaggatásra és pofozásra például olvassuk el a diósgyőri udvar
asz Bálint levelét (1580. szept. 6.), aki elmondja, hogy a téglásiak egy
küldtek hozzá elpanaszolni, hogy „az kállai uraim (végbeli katonák)
állottak és nagy dúlságot tesznek, hogy árpájokat szekerekkel hord
az falun úgy nyomtatják. Annyira, hogy az szegén embernek *kinek*
t szaggatják ki, kit vernek bennek, és minden iszonyú szitokkal szid-
. A hadnagyoknak neve Móré János, ki most is rajtok lakik." De ha
konaszokás volt a parasztokat így gyötörni, a kurucok ráadásul még

ö. a Magyar Nyelv XLVI. 89. lapján közöltem parasztlevelet. Itt tévesen még
álra vonatkoztattam a levélnek azt a részét, ahol a jobbágyok elmondják,
embertelenségekből az érsek mentette ki őket, mikor panaszt emeltek nála.
alocsai, nem esztergomi érsek volt. Apáti énekének keletkezéséről Galos R.
Ezl. 1906, 251. l. Ő 1521 és 1526 közé teszi. A Peer-kódex a 174. lapon egy mise
írását kezdi, mely a 178 v°-ján az 1526. dátummal záródik. Ez előtt foglal
s kézzel beírva, Vásárhelyi András és Apáti Ferenc éneke (169. l.), mely azon-
hagyott lapokra való későbbi beírás is lehet. Az ének utolsó lapjának hátlap-
71 v°) megint egy miserend ismertetése következik más írással, ami arra vall,
kódexbe katolikus papok írták be a verset, mely pedig már a papság és a
erős kritikáját tartalmazza. Az írás különben igen archaikus jellegű.
abán szíves közlése szerint az „apáturak" kifejezése a zalaapáti bencé-
ut, a szerző neve szerint is idevaló lehetett.

udtak is azokra, akik nem álltak soraikba, nem keltek fel Bécshez szító ellen. A dúlás formái ugyanazok voltak századokon át, e így érthető, a kuruc verselő uszító versének egy-egy sora szinte szóról-szóra ismétli Ferenc parasztbecsmérlő szavait, ami arra vall, hogy a nemesek és kato között a Dózsa-felkelés óta közhelyszerűen jártak efféle uszító szólamok I. századig, amikor a Csinom Palkót összeszerkesztette egy ismeretlen s.[2]

Ia a parasztság költői megnyilatkozásai nem maradtak is ránk a Dózsa elnyomás korából, a kezdődő protestantizmus lelkes hívei között akad lyanok, akik a mozgalom demokratikus alapjaihoz híven a nép oldalára magukévá teszik a nép ügyét, annál is inkább, mert a papok közül nem még a népből való származását sem tagadja meg. Már Szilády Áron Lőrinc papjával rokonítja a szepesi származású Szkárosi Horváth ist, aki a nagy magyar borvidéken, Tállyán írta az utolsó ítélettel fenyc inekeit, melyeknek az orthodox egyház támadása mellett mintegy közép témája az urak és fejedelmek parasztnyúzása elleni kifakadás. Az álta erkölcsi züllés ábrándozásában nála mindig előkelő helyet foglal el a yomorításának képe:

Nagy bőséggel ugyan nyilván nyargal a hamiság,
Mindennemű uzoraság, kalmárság, csalárdság,
Méltatlanság a föld népén, hamis hatalmasság,
Egyiptomnak rabságában csak Magyarország!

kalmárság és uzoraság emlegetése is azt jelzi, hogy a méltatlankodó még nincs tisztában Kálvin elméletével, mely a középkori felfogással n a kamatgazdálkodást a kezdődő kapitalizmus elengedhetetlen és szük feltételének tartja, — vagyis nem áll a fejlődő polgárság oldalára, a szenvedő féllel, a parasztsággal tart. Tudjuk, hogy éppen a a pénz kodás és a magyar gazdasági viszonyok hátramaradottsága járult hozzá ágyság terheinek növekedéséhez és végeredményben a nagy felkelés mindezt erkölcsi, bibliai alapon látja, mint ahogy általában Szent Pál almi tanítása inspirálta, mint a többi papokat:

Romlásinknak egyik oka fejedelmek vattok,
Nagy óhajtván mind ez ország panaszol reátok,
Kémélletlen az föld népén csak hatalmaskodtok,
Az Istennek tisztességét nem oltalmazzátok.

(Az átokról; RMKT. II. 212)

fejedelemségről írt énekében Keresztelő János tanításából indul ki, népelnyomó uraság istentelenségét kimutassa:

Tudod mint monda Keresztelő János,
Tulajdon solgyával éljen minden soldos,
Patvarosnak mondja, ki tétova kapdos,
Nem illik, hogy ember legyen hamis vámos.

Törvény adótul szent János meg nem tilt,
De méltatlanságtul mindenestül itt megtilt,
Telhetetlenségtül *ostoradót* megtilt,
Hamis szolgálattul hamis ravást megtilt.

A hasonlóságot már jeleztem: Irodtört. 1912. Éppen a *Csínom Palkó* után olvassuk tor-kódexben: „Finis Per me Joannes (t. i. Bochkor) ut supra", de ez bizonyára ára és nem a költésre vonatkozik. A szöveg, melynek különben nincs más vál itt jelenik meg először hiteles alakjában.

s a fejedelmek, kik kegyetlenné és „lopóknak lopótársai lettek", vár-
ó népükkel zsarolják a szegényeséget, ők maguk — s ez új vonás —
űjtők lettek:

Urak, ti bíztok a pénzes pénzben,
Erős váratokban gyüjtött kincsetekben,
Kolcsos városotokban, aranyban, ezüstben,
De nagy hitetlenség, ki bízik ezekben!

zel aztán megrontják még a szegény népet is:

Mind eltanulták az nagy hamisságot.
Urak, nemes népek, az szegény parasztok,
Minemük az urak, olyak az parasztok,
Az urakhoz képest mind koresik poklot.

Nem tudjuk immár mely felé hajoljunk,
Urak, miattatok mind bolygóba vagyunk,
Kegyetlenségtektül mert oly igen félünk,
Segítséget bennetek nem értünk.

-ben írta ezt, mikor az „urak valának nagy kegyetlenségben", a sze-
ség nagy szertelenségben, a tállyai polgárok nagy egyenetlenségben;
ig az urak címére, kiknek a „csepő szikra" gyors ellobbanásának sor-
i, mert: „az szegény népen most kegyetlenkedtek"! (RMKT II. 170.)
ül külön éneket szerzett *A fösvénységről* (u. o. 187) s ez a költemény
ommentárja annak a rengeteg panaszlevélnek, mellyel a szegény nép
század folyamán a királyi kamarát ostromolja, és annak a gazdasági
ányolásnak, melynek a parasztság az egyetlen áldozata.

Sok hamis törvént fösvénység költettél,
Ki soha nem volt, olyat is szerzettél,
Hamis harmincadot te nagy sokat leltél,
Hamis ravást leltél, hamis dézmát leltél,
Borfoglalást leltél, borváltságot leltél.

amis bírságokon kívül:

Utát megfogtad mindennek fösvénység,
Nem élhet tüled az nyomorult község,
Mert teneked szolgál lám minden mesterség,
Kalmárság, komplárság, minden szekeresség,
Vargaság, molnárság, hopp, mely szép tiszteség!

Neked fáradnak mind az szegény szántók,
Nagy éhen-szomjan tereád kiáltók,
Neked verejtékeznek a szegény kapások,
Teneked fárodnak az szomju halászok,
Neked sütköződnek az futó vadászok.

Az szegény népnek erejét elveszed,
És munkájokkal az férgeket tölted,
Drágaságot mert vársz, azért el nem költed,
Átkozott vagy, az búzát hogy így vesztegeted,
Bölcs Salamon írta, noha nehez neked.

Meg nem mondhatom neked minden dolgod,
Büdös boroddal az népet boszontod,
Elveszö marháddal öket sanyargatod,
Férges szalonnádot mind reájok oztod,
Senvedett (= rothadt) haladot mind reájok hányod.

A 180

ár Szkárosi idejéből még nincsenek parasztleveleink, a panaszok néhány
d múlva ugyanazok, s így joggal idézhetjük ezeket is a népbarát pap
ainak történeti illusztrálásához. A fejedelemségről írt versében említett
dók pl. vezérmotívumként szerepelnek a nagymarosi parasztság levelé-
ihol a városka pusztulását ábrázolják az „ostoradó" miatt, mielőtt még
nák ősi telepedési helyüket.[4] Az ostoradót említi a gömörmegyei lieseiek
za is. (1586. június 14.): „Mostan pedig törvény felett való *ostoradót*
k immár mi rajtonk. Az szegénységöt az szőlőkapállásra és az szántásra
és szomjan kínozzák, meg annak utána megtagolják, sem cséplőrészét
ki nem adják az szegínségnek." Az ugyanebben a versben említett
s szolgálat" és „hamis ravás" majd minden jobbágylevélben szerepel,
i éppen ezekkel a törvénynélküli robotmunkákkal, új meg új dézsmák-
ették az urak és a király emberei oly kibírhatatlanná a XVI. századi
ztság helyzetét. A *Fösvénység* szatírájában említett hamis törvény „ki
nem volt", a hamis ravás, a hamis dézsma, szintén állandó panasztéma a
gyelevelekben. Szádvár (1588. aug. 4.) panasza pl. még Szkárosi korára
vissza, mert a Bebekek idejére viszi vissza az „új és törvénytelen dolgo-
amiket reájuk „költöttek".[5] „Annak felette egyéb ravás is rajtunk, ki
előtte nem volt, hanem hogy Bebek urunk hatalmas volt, akkor költött
ránk disznótized pénzt, ki annakelőtte nem volt" (Edelény, 1589. júl.).
rfoglalás" és „borváltság" is szüntelen szerepel a jobbágyság panasz-
omán. A Tállya melletti Mezőtarcal pl. 1588 márciusában ezt írja a sze-
tamarának:
Az úristenért is kérjük uraságtokat, Uraságtok immáron tekéntse meg
orult állapotunkat, mert mi így nem tudunk hova lenni, hogy szed-
szedik, s az árát soha meg nem adják, hanem Uraságtok adja meg
az tavalinak, s mind az ideinek árát, ne kellessék az szegénységnek szőle-
elszálagosítani." A Tokaj melletti Liszka lakosai a püspök dézsmálóira
rzkodnak a jogtalan borfoglalás miatt (1585. jan. 16): „Az kit penyéglen
előtte elvött ű Nagysága, annak számát mi nem tudjuk. Hanem az
gondolkodtunk felőle, közel ez ideig vötte hat borunkot, kiirt adott
i keveset, kiirt semmit nem adott, az mint az tavalyi fizetése megy
ja, mert tavaly az száz hordó borra adott flo. 100 és flo. 40, azt is
glen nyárban adták, de szüretben az kinek egy bora, kinek kettő
el, semmit nem adtak érötte." A hamisságra pedig jellemző pl. Szádvár
za (1588. aug. 4): „Először, mikoron Bebek beszálla az birodalomban.
yárást az mi kevés borunk volt, az tized felett mingyárást az kilenceded
vitelenül költé reánk, és az borbul pennabort vettetett, az búzából penna
Az mi kicsény attul megmaradt, elvette tőlünk, és az sommára tar-
Azután való urak is mostan is elveszik fél árán. Az ismét azután újon-
költötték reánk: az mely iccével elveszik, *nem azonnal adják reánk*,
sokkal kissebvel." A Bebekek rémuralma Szkárosival egvidős, s ez
panaszlevélből is láthatjuk, hogy Szkárosi költői erővel fejezi ki azt,
a szegény parasztok együgyű stílusban, hivatalos nyelven panaszol-
l. S ha meggondoljuk, hogy Szkárosi énekei Bornemisza Péter énekes-
ében (1582) a dallam jelzésével együtt nyomtatásban is megjelentek,
elképzelhetjük e versek közönséghatásának jelentőségét is.

kiuzsorázott parasztság oldalán álló kezdeti reformációval szemben
ad második felében működő Szegedi Lőrinc már a feudális hierarchia
ójaként lép fel, mikor Selnecker Theophaniáját magyarítva nyomtatás-
irdeti, hogy a parasztság, mint Káin származéka joggal, Isten aka-
ól viseli Káin gonoszságából és durva rosszindulatából eredő terhét.
ker-Szegedi a wittenbergi reformációnak határozottan parasztellenes

[4] Kiadtam: Magyar Nyelv XLVI. (1950.) 272.
[5] Idéztem Magyar Nyelvőr 1950. 115.

mét képviselik, és Szegedi műve nálunk abban a korban jelenik meg, r a lutheránus prédikátorok már teljesen beilleszkedtek a feudális tar- m rendjébe, mintahogy egyházuk alapítója tette.[6]

ápáti Ferenc és Szkárosi énekei között formai kapcsolatot lehetünk: is, az urak aposztrofálása egy iskolára mutat. De társadalmi felfogá- szlályellentétet tükröz: a kíméletlen, bosszúálló nemesség és a népért pap gondolkodásának ellentétét.

gy embernyúzó ispánt és két megnyomorított magyar parasztot egy lutheránus polgári szerző, Louemann Joachim nyomán léptet fel az n kiadott *Comico-Tragoedia* névtelen írója,[7]

incs módunkban ellenőrizni, milyen mértékben eredeti a magyar mora- le bizonyos, hogy a szerző a korabeli magyar viszonyokra alkalmazta bőrébe bújtatott Crudelitas és a két alázatos magyar paraszt szűrébe tett Patientia és Tolerantia dialógusát, melyet aztán a kérlelhetetlen szakít félbe, Crudelitas urat a pokolba taszítva. A dúsgazdag és a y Lázár példázata tehát alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a magyar aki alighanem protestáns pap volt, a maga szörnyűségében ábrázolja sztok sorsát. A romlás, persze, a szerző szerint is a bűn következmé- Tolerantia előbb mint a parasztság bírálója lép fel.

Kiváltképpen a sok gyülevész parasztság,
Csak urunkra vét, oh mely nagy gorombaság!
Nem tudja, hogy vagyon még más uraság,
Akitől igazgattatik az ország.

Menten elébb, elébb megyen vétekben,
Esztendeig sem jött Isten eszében,
Mintegy barom iga viselésében,
Csak nyög, sóhajtván nagy tépelődésében.

Szitkozódik s morog dologtételben,
Rest és tunya a szántásban-vetésben.
Semmi módja nincs a kereskedésben,
Sopánkodik, pénz nincs erszényében.

Ékoppal mulatja el az étkezéseket, s ha szőlleje nem termel, csak átko- A tiszteletes úr persze nem találja meg az érintkezés lehetőségét a nyo- löntött parasztal:

Ha meginted, tehát még ő haragszik,
Ha fedded, hát beléd bojtorjánkodik,
Rút dolog, amiképpen pántolódik,
Csak magában is felforr, s úgy aggódik.

Ha inted istenes, kegyes életre,
Igen hamar megfelel ő ezekre,:
„Nincs gondja senkinek az ő lelkére,
Csak vigyázzon kiki üdvösségére."

A orrongó szegénység tehát ridegen elutasítja a pap beavatkozását lelki e aki persze komoly arccal szemléli, mikor azután a paraszt ősszel,

(Házy Albert:) A XVI. század társadalomszemlélete Selneccerus Miklósnál és di Őrincnél. (Szeged). V. ö. még sajtó alatt levő közleményemet: Szegedi Lőrinc , Ny. 1951.

ider Jenő (*Egy magyar Lázár-dráma és rokonai*. EPHK. 1898. 105. l.) a magde- Rollenhagen Györgynek tulajdonítja a német mintát (Deutsche Action vom reichen 90), holott Goedeke már 1876-ban Rollenhagen *Froschmeusler*-kiadásában ier des 16. Jh. VIII, Einl. XVII.) rámutatott arra, hogy Rollenhagen csak az t is hozzá. A magyar moralitás szövegét közölte Alszeghy Zsolt: *Magyar drámai k középkortól Bessenyeiig*. Kisf. Társ. kiad.

A 180

ortermés idején, gondtalanul eszik-iszik. „Míg pénzekben tart, minden- jól laknak!", jegyzi meg a rideg cenzor, aki valami abszolút, értetlen ál alapján áll a maga jóllakottságában. „Ha elfogy, ők is kedvekre alnak, Dologra, ha hívod, orral fitítnak." Tudatlanok az imádságban, ndőn át nem mennek templomba, legfeljebb a három nagy ünnepen; érthető, ha nem megy jól a dolguk. Könnyű magyarázata az általános normak!

Ezek után azonban a szerző a szegénység oldalára áll, és a gazdag szász pánja képében rajzolja a Kegyetlenséget, kinek első szava, hogy „szűrös áknak" szólítja a két előtte remegő parasztot, Tolerantiát és Patien-

Ejnye rossz parasztok! hát mit kerestek?
Mi nem néktek kezdték ezt, itt mit lestek?
Hitván párák, miért dolgot nem tesztek?
Urunk parancsolatjára nem néztek?

Hiszen én volnék néktek Ispántok,
Azt tudjátok, hogy sem hallok, sem látok,
Jól hallám, hogy az úrra szólátok,
Szememben urunkat megrosszalátok.

Semmibe veszi, hitván vizslának nevezi őket, sompálcát ígér nekik. antia alázatosan könyörög, ne bántsa őket. De Crudelitas kijelenti, hogy fejüket szedné, levonatná őket, Tolerantia hasztalan hangoztatja, milyen ot hajtanak az úrnak, a kegyetlen ispán nem tűr semilyen érvelést.

Prédikál csak, találsz oly jó kedvemben,
Részed lészen bizony a bot végében.
Meghiggyétek rosz pórok, még az lészen,
Crudelitas is addig sok kint tészen . . .

Úgy summát, sok adót szed tőlük, ha az eb megeszi is őket!

Nagy adókat is feljebb vetettem,
Az ur dolgát is megtöbbítettem.

ki a korabeli jobbágyleveleket olvasta, emlékezik, mennyire illik mindez o belli magyar viszonyokra. A levelek legnagyobb része sóhajtva panasz il a robot és adó állandó növekedésére.

Mostan azért csépet, kapát vegyetek,
Ur dolgára mindjárt menten menjetek,
Két holnapig ti ott dolgot tegyetek,
Mert nem szánlak, akárhová legyetek!

Patientia név alá rejtett paraszt hasztalan tárja elé nyomorát:

Uram, a hatalmas istenre kérünk,
Annál inkább nagyobbra nem kérhetünk,
Ehen hal meg feleségünk s gyermekünk,
Harmad napja, hogy magunk is nem ettünk.

a kegyetlen ispán hajthatatlanul ordítja:

Ne szólj, mondám, hogy nem szánlak,
Ha azt mondják: nyúzd meg, mindjárt megnyúzlak,
Szakálladnál fogva majd meghurcollak,
Még a lábommal is majd megtapodlak!

áti Ferenctől a kurucokig, állandóan csak a paraszt szakállát rán- ál és a nyúzás sem volt éppen metafora Szapolyai Jánostól a törö- ig

A Comico-Tragoedia névtelen írója kitűnő példája annak hogy üt át
n elfogultságon is az emberi részvét azokban, akik a nép közelében
átták mindennapos küszködését az éhséggel és a kegyetlen tiszttartók-
rudelitas allegorikus alakjához persze hozzátartozik a műfajjal együtt
naiv túlzás, de mindenesetre jellemző, hogy a magyar szerző a szász
úr ispánjában találta meg a kegyetlenség prototípusát...
Csinom Palkó vad kurjantása a felindult katona lelkéből fakadt. De
ugyanakkor hogyan gondolkozott az osztályára büszke jobbágy kuruc,
ékes példa a *Nincs becsületi a katonának* (Jankovich-gyüjt. Qu. II. 195.
zdetű ének. mely az urakra veti az egész kuruc vereséget, s a közkato-
követeli a győzelmes évek babérjait:

Ha fondorkodó urak nem lettek volna,
Ily romlásban, kárvallásban nem estünk volna.

Ki nyargalta meg mind Bécs aljáig,
Meghódoltatta nagy Stíriáig?
Szegénylegény, nem ur lova mindaddig.

Legelsőbbnek is Munkácshoz jutánk,
Ez udvarházhoz, urunkhoz szállánk stb....

z osztályellentét tehát a kuruc hadseregben is lappangott, az „urak
ia" után jobban elszigetelődött a nemzetnek ez a lényegesen nagyobb
rétege a vezetőktől, amit a szegénylegény-költés nagy népszerűsége is
nít.
ykor nemesi énekekből is kicsendül egy-egy hang, mely csak a lázadó
s elkeseredett kitöréseinek emléke lehet, mint amilyeneket a tiszttartók
alszedők levelei őriztek meg a XVI. század óta.[8] Így a Vásárhelyi Dalos-
egyik elég romlott szövegű darabjában (Ferenczi-kiad. 90. l.) a háza-
itészülő öreg ember így dalol:
lm volnék én még vén, csak a ló rázott el, Az sok dühös parasz-
e fejszéjével; Még csak az is nekem nem esett kedvemmel; Kötő fejsze
e vert volna süveggel.

II

A Porció-ének

Iabb feljegyzések — a legrégebbik a XVIII. század közepéről való —
dekes költészeti emlékeit őrizték meg a paraszti elégedetlenségnek.
ik kimutathatólag szorosan kapcsolódik ahhoz a költeményhez, mely a
eturalom végleges betelepedésekor, a XVII. század végén fakadt fel
el ének szerzők ajkán. Annak származéka-e, vagy megfordítva: a kis-
es urak panasza utánozza-e a szegény népét formában és tartalomban,
z olna eldönteni. De még ha a paraszti énekeket a nemesi énekek szár-
ik nak tekintjük is, az a lényeges különbség megvan köztük, hogy mind-
ő adatosan osztálya sajátos bajának tekinti nyomorúságát. Az elter-
eb típust a Szencsei-énekeskönyvben feltüntetett latin cím alapján
ció-ének-nek nevezhetjük (Cantio de Porcione).
A nemes ének először megsiratja a letűnt nemesi mulatságokat:

Oh szegény magyarság, mit gondolsz magadban?
Azt tudod, jól nyugszol te nemes ágyadban?
Avagy vígan táncolsz szabott kuriádban?
Sipoltatod magad kárpitos házodban?

[8] pl. a Magyar Nyelvőr 1950. 122. lapján közöltem leveleket.

Nyájasságod után mensz az vadászásra?
Jóakaróiddal még más mulatságra?
Természeted szerént az jó társaságra?
Gondolod, majd juthatsz előbbi vígságra?

Ne higgy, mert igen megtréfál az reminség,
Más nótát fuj néked idegeny nemzetség,
Nézd el csak, mint regnál rajtad az németség,
Már az te országod, életed is kétség.

zután következik a terhek elsorolása: acciza, répártició; „megkérték kérik tőled az porciót, vármegyékre osztják számtalan sok adót", meg- a kincsesládát, elvonják a paplanos ágyat.
e a legszörnyűbb a beszállásolás: „szabadságod ellen, házodban is be- . te nemes fejedre tűle sok huncfut száll, azt mondgya: házadtul más ávozzál".
rre „cselédestül" más szállásra kell menni. Otthon meg azalatt az lpecsételik, strázsát tesznek a házhoz. Majd betelepszik a német, az n kártyázik, kockázik, dohányoz, abrakot visz lovának, cipót, tyúk- ort magának.

Emellett fórspontot kínszerít meglennyi,
Azhová kivánja, sörényen elmennyi,
Egy pár citromért is messzi elküldenyi,
Kedvének-kényének eleget köll tenni.

Inyeget, rebellisnek nevez, pálcáz, földre ver, s ha elmegy a kvártély- riszi a ház minden javát. Majd a régi dicsőségnek, Mátyás király nának bő visszasírásával zárul az ének, mely igen jól foglalja össze r kuruckor egész kisnemesi keserűségét.
A porció, vagyis a hadi kiadások és hadi ellátások megyénkénti és sze- kénti elosztása volt a Lipót-kori törökellenes háborúk legnagyobb rák- je. „Az 1685. esztendőben a török elleni hadsereg eltartására 141 000 por- szükséges, e ebből 70 százalékot, azaz 96 000 porciót a magyar vár- voltak kénytelenek fedezni."[9]
A porció a nádor jelentése szerint „oly nagy éhhalált okoz, hogy a nép meit, feleségét, fiatal leányait eladja az idegen katonáknak... Sokan rolják családjukat, azután öngyilkosok lesznek, ezrek kibujdosnak."[10]
Kszárnya híján a katonaság mindenütt a házakban szállt meg, e fel- higazdáit. A német tisztek egyáltalán nem törődtek azzal sem, van-e s kutyabőre a magyarnak: ez magyarázza a fenti ének szerzőjének dését. Az énekben szerepel az egész katonai ellátás nyomorúsága, nerporció" (oralis), éppúgy, mint a lóporció (equilis), valamint a min- inkényesen kirendelt előfogat (forspont).
A turue időkben a porciók tűrhetetlen behajtásának módja, mint egyik mi pont szerepel a németekkel való tárgyalásokon. Végül a magyar- nyszerített béke után is fennmarad a porció és forspont rettenetes , e ezúttal a nemesség gondosan ügyel arra, hogy csak a jobbágyo n. Ezért aztán a jobbágyság veszi át a panaszos ének témáját és a ódján átköltí. „Az orális porció napi egy font húst és két font kenye- tti, aminek fejében napi két krajcárt, egy hónapra két forintot számí- a jobbágyra kivetett hadiadóból; a hús- és kenyérszolgáltatáson onban még körülbelül ugyanoly értékű egyéb szolgáltatással is tar- gyhogy a porció egyhavi értéke összesen 4, legkevesebb 3—3 és fél to tett ki."[11]

[9] Sakfü: Magyar. Tört. IV. 222.
[10] o. 223.
[11] m. 360.

rsze, a visszaélések napirenden voltak. Beszállásolás ezután már csak ztot terhelte, a nemesi és allodiális házak mentesek voltak. A vonu- l hadiszer-, vért-, ruhaszállításra a parasztok szekerezéssel (vfectura) k. A tiszteknek tilos volt saját céljaikra szekeret rekvirálni, de jesen megakadályozni nem lehetett".

r lett aztán az ének a paraszt egyik menekülése, ahol kifújhatta elke- ét. Nyilván a korábbi kuruc hangulat folytatója tehát az a paraszt nelynek legrégibb változatát Szikszai Andrásnak 1750-ben összeírt önyvében találtam meg (MTud. Akad. kézirattára), és majdnem azo- tozatát ismerjük Jankovich gyűjtéséből (Orsz. Széchényi Kt. Qu. h füz. 164. és 173., VIII. 113.). Az ének igen népszerű lehetett a maga és a XVIII. századi jobbágyok legforradalmibb megnyilatkozásá et tekinteni, mert az ismeretlenségbe vesző énekes — vagy inkább et állandóan formáló közösség — nyílt ellenállásra, sőt a forspont- yonverésére bíztatja „komáját". A Szikszai-féle változatot, mint a leg : és eddig ismeretlent, itt közlöm:

Vagyon hazánkban két gonosz ember,
A Portio Pál, nagy Forspont Péter:
Ez a Portio minden földhöz ver,
Forspont pediglen lovat, ökröt kér.

Portio pusztít sok falut, várost,
Portio reánk sok gondot áraszt,
Portio minket épen elfáraszt,
Portio minket mindentül megfoszt.

Portio minden örökségünket
Fogyasztja, rontja nemzetségünket,
Portio torkon vere bennünket,
Kivánja végre minden pénzünket.

Ez a portio micsoda ember!
Lovon jár, kiált: Gib maj liber hajder[13]
Házámban berdót; ágyamban hever,
Magamat télben hidegre kiver.

Fogjuk meg koma azt a portiot,
Aki minékünk nem ad semmi jót,
Vagdaljuk koncra (az) executiót,
Ne mondjon többet házamban berdót!

Sok ártatlanból már ez vért ontott,
Sok terhes ládát felvert és rontott,
Verjük agyon azt a forsponthozót!
Ne mondjon többet házamban berdót!

Két tulkom vala, azt is elvivé,
Bonta kecskémet tolvaj megmetszé,
Hízlalt disznómat szekerben tevé,
Most a tyukaimnak fejeket szedé (vevé).

A portióért mindent eladtam,
Örökségemet zálogban hadtam,
Rongyos bocskorban alig maradtam,
Öt, hat, hét rívó gyermek van rajtam.

Minden jószágom két gabanyicám,
Nagy somfabotom, boronafogam,
Két fatarisznyám, kaszáló tokom,
A Portióért azt is eladom.

[13] Jankovich-változatban helyesen: *haber* (= zab).

I A-180 153

Én is azelőtt szép cipót ettem,
Más szántó földén kalászt nem szedtem,
Most zabpogácsát, kölest kell ennem,
A Portióért házat fizetnem.[13]

A Portiónak Forspont sógora,
Portio vigyáz mert mindenkorra,
A Forspont pedig ökörre, lóra;
Hol született ez átkozott óra?

Vedd el Úristen ezeket rólunk,[14]
Üzd ki házunkból e nemzeteket
Portio Forspont mindent földhöz vert,
Bárcsak egy lóra tehetnék szert!

Vajha mégegyszer oly időt érnék,
Hogy homály napom fényesgethetnék,
A Portiónak lába kitörnék,
Forspontnak pedig nyaka szakadnék.

Bizony megvenném rajta tulkomat,
Télben és nyárban hizlalt disznómat
A pundrában tett aranyomat,
Bonta kecskémet megadná jómat.

A Portio-ének úgy látszik, igen népszerű lehetett, mert megjelent a pony-
s, 1790-ben. Ez a ponyvatermék igen érdekes jelensége a francia for-
om hatása alatt megindult magyar szabadságmozgalomnak. Az ismeret-
adó *Öt szép mulatságos világi ének* címen nyomatott le itt néhány nép-
éneket. Egyik egy jól ismert toborzó: «A táborba jer pajtás», a máso-
ely itt *A parasztember keserves éneke* címet viseli, a Porció-ének. Van
még egy vénasszonycsúfoló vers, egy szerelmes ének (Búmban én
, szerelemben habzik) és végül egy németellenes ének (Csak el nem
n, Midőn hallottam, hogy németet szeretsz, eliszonyodtam, magyartó!
lásod, higgyed megbánod). A kiadó láthatólag nem félt a hatósági
stől, mikor a nyílt felkelésre izgató Porció-éneket a németcsúfoló mel-
ldta, amivel egy régóta lappangó szikrát lobbantott fel a nyilvánosság
ál. S ha a Martinovics-szövetkezés vérbefojtása el nem következik,
ció-ének-féle ponyvatermékek is megtették volna hatásukat a széles
egek körében.[15]

: a Porció-ének lehetett a kijegecedési pont a népköltésben, mely körül
assanként a jobbágysors egész keserűsége lerakódott. Már 1789-ből Jan-
ic lejegyzett egy paraszténeket (OSZKt. Qu. h. 175, 1. füz., XV. 5. és
173, 8, 17), ahol még ugyanezek a panaszok felbukkannak Portio Pál
Forspont Péter ellen, s ahol a Porció-ének egyéb motívumai is előfor-
a de már csak mint a parasztsors gyötrelemláncolatának egyes, nem
központi szemei. A forradalomra biztatás még világosabb és határo-
az osztályharc-jellegű: már nem a német az ellenség, hanem az úr!
énekből az is kiderül, hogy a régi anyagot egy szolgát tartó paraszt
a át a maga szája íze, szükséglete szerint:

[13] tt v. sz. a Jankovich-változat helyesebb: *búzát* ad *házat* helyett. A *bonta* kecske
n tarka (bunt) kecske.

[14] A rím a Jankovich-változatnak ad igazat: *Vedd el Úristen rólunk e terhet;* itt
a: *rólunk ezeket* a helyes szöveg.

[15] Thaly Kálmán (Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok II. 380) ebből
termékből közölhette a Porcióéneket egy jelentéktelen eltéréssel; a 6. szakaszban
az 1 az eredetiben: hozzák meg mindnyájan a taksát (Thalynál: Hozzák meg mind-
nyájan taksát). A darab ma a Széchenyi Könyvtár ponyvagyűjteményében van.

ántani, vetni, nyárban aratni, urak jószágát betakarni, karácson fáját bőven
i, soha vége nincs, annyit dolgozni;
ézmát és vajat, pár kappant adni, sok ajándékot bőven hordanni, másként ajtón.
ıdnak állani, nem is hagy egyet szólani.
zad homlokom, úgy megdolgozom, kotog én hasam, vizes én hátom, szűrben úgy
hársakkal töttöm, gyakran foldozom, összveráncolom.
ı ha jól lakok, holnap koplalok, sóskát szaggatok, vadkörtét rázok, azt meg-
ı; köként rázok, meg is szárasztom, mégis éh gyomrom.
rt nem ihatok, mert adós vagyok, sok az portiom, feles birságom, kvártélyosnak
énzt köll adnom, árenda rajtam, s fogy jószágom.
g az szolgám is rajtam kotonoz, káposztát, lencsét onnén nem nehoz[16], ő pedig
tevés hasznot hoz, ha nem füzetek, fut az bíróhoz.
Forspont Péter is, Portio Pál, rajtunk vér[17], kalapál kiált: Fog bé már, házunkban
nint varju kiabál, előttünk sétál, orrunkban szurkál.
zunkban berdó, hátunkon furkó, kiált: Hozz bort, te gonosz Gyurkó! Hol discre-
ıeld, confect, egy sajt vagy turó? metélt táska jó!
ıta kecskémet tavaly megette, tyukaimnak is fejeket szedte, az borjaimnak is
netszette, majorságomat megemésztette.
aki hol van, csak mind tőlünk vár, ha bár övé is a pozsonyi vár, executiót küld.
ecbe zár, minden rendbélit tart a szegény polgár.
somfabotom, egy caéphadaróm, rongyos bocskorom, alig hordozom, szűröm
t hozzám szorítom, az értékemből majd kikopom.
t Izrahel népit Fárhaó király, terhelve sokkal nékünk mondják: Jobbágy ne

csak a kocka egyszer fordulna, hogy az urakból polgárt csinálna, akkor mi dol-
ld el, jobb volna, mert terheinket raknánk urakra.
d meg Úristen a te népedet, kik fohászkodván kérünk tégedet, ne hadd elnyomni
yedet, végre oltalmazd örökségedet.

kben az énekekben, melyek már forradalomról és bosszúról dalol-
a paraszt testi kielégítetlensége és a társadalmi igazságtalanság fel-
i tudata a két vezérmotívum; ezért esik oly bőven szó bennük étel
házatról.

az ritkán, a fiatalság eufóriájában, hallhatjuk a fiatalon megházaso-
lestelen parasztlegény gondtalan tréfás hangját, aki nyomorát az
nében látja. A Szencsei- és Komáromi-énekeskönyvben van egy
ltezett párbeszédes ének (Szencsei-Ék. 61. sz. Buda J. kiad.; Thaly K.
. II. 72), ahol aggódó nénjének magyarázza a családot alapító
i módon gondolja el megélhetését. A vígan perdülő ritmus nem tudja
t a paraszti nyomorúságnak ezt a megkapó ábrázolását; a derűs hang
tt hat a mai olvasóra. Mivel a Komáromi Énekeskönyv változata
e, ezt közlöm itt (27. sz., OSzKt.).

ény nénje:) Nám megmondám tégedet, hogy meg ne házasodjál, mert egy
l sincsen, az mellett pénzed sincsen.
ény:) Had járjon édes néném, eltart az én Istenem. Vad körtvélyt is aszal-
n mégse koplaljunk.
nincsen rác búzánk, de vagyon kukoricánk, eltartom magamat is, és mind
zam népét is.
negyen a főcske, osztán megérik a csipke, kimenjünk a mezőre, szedjünk mi
ve.
nát és körtvét szedjünk, sárga tököt szerezzünk, pénzen ilyet ne vegyünk.
em éhezünk.
nya is bőven[18], s kökín, mogyoró lészen, kukoricát is pénzen még más is
n.

A tézott változatban csak: hoz.
ovichnál: vár.
A övegben: *bővő*.

Ha az télben belépünk, mállott gyapjut tépjünk, hejában ne dellelünk, ugyancsak leljünk.
Haj dudoljunk, dudoljunk, vad kendert is morzsoljunk, abbul fonalat fonjunk, kit nyakunkra vonjunk.
Ha megződül az haraszt, ümögben jár az paraszt,[19] mikor ismir kapálást, nem ség akkor az palást.
Osztán szentgyörgynap tájban, ha jutunk fogyatkozásra, kimenjünk az sóskára, hízunk nemsokára.
Ha eljön[20] az aratás, mi is arassunk mint más, otthon marad az padlás, bizonyság az Balázs.
Ez verseket hogy írám, kilencvenkettődikről szólván, költének Nyitrán, az Zerini konyháján.[21]

Alighanem a Nyitra melletti Zsére község paplakán írta ezt a verseket ókedvű béreslegény, nem minden cinizmus nélkül, hiszen a vad kender- kötelet akar fonni a saját nyakára... Ez a kor, láttuk, a magyar parasztsötét, vigasztalan korszaka.

A *Szántani, vetni, aratni* ismeretlen szerzője még a szolgát tartó parasztból került ki. Azonban a teljesen maga erejére hagyatott parasztság is szólal e korban a *Nincs boldogtalanabb a parasztembernél* kezdetű énekSzerzőjének osztálytudata, teljes elesettségének érzése már minden hazanémetellenes beállítottság híján van, ellenben annál keserűbben fordul zsákmányoló osztályok valamennyi képviselője ellen. Az éneket már Marczot idézte (Magyarország II. József korában, 1885, I. 204) Dubinszky Mátyás eskönyvéből, mely az 1787. dátumot viseli (OSzKt. Oct. lat. 96). Ez a nyzat csak hat szakaszból áll. Két évvel később, 1789-ből Jankovich is jegyzi, de nála már két szakasszal hosszabb (7. és 8.):

1. Nincs boldogtalanabb a parasztembernél,
Mert nyomorúsága nagyobb a tengernél,
Soha nyugta nincsen, éjjel-nappal hiszen a talpán köll lenni.

2. Már reggel jó korán ott terem az ispány,
Kezében a csákán, robotra szállítván,
Ha szavát megveti, a derest heveri, alfelét fájlalván.

3. Egész nap dolgozik, ingyen fáradozik,
A sok dézmát szedik, meg sem is köszönik,
Ha pedig vétkezik, a tömlöcben teszik, hol sem eszik s iszik.

4. Az éhes gyomromat árpokenyér tölti,
A száraz torkomat csak víz öblögeti,
A fujtós túróval, hajdinagombóccal meg kell elégedni.

5. Otthon a foszlángos szabadon dombéroz,
Midőn portiót szed, ha azonnal nem hoz,
Segbe rug a gonosz, azután futéroz és szekermentéroz.

6. Bíró az adóért, mester a stóláért,
Zsidó és korcsmáros a borok áráért
Mindent elfoglalnak, házbul majd kihúznak, inget alig hagynak.

7. Cifraággal telles rongyos szűrdolmányom,
Bizony alig vagyon egy pipa dohányom,
Még sincsen tekéntet, a tisztartó intet, majd megfenekeltet.

[19] A szövegben: *egy ümögben*; Szencsei helyesen adja.
[20] A szövegben: *elöjön*.
[21] A Szencsei Ék. változatának ritmusa jobb, de nem egy helyen csak a Komáromi

8. Papok, noha urak, mégis tőlünk várnak,
Erősen hurcolnak, meg is pirongatnak,
Adok nagy árendát, éles szeverendát, hosszú reverendát.[22]

az ének a legteljesebb összeállítása az újkori jobbágy terheinek. A régi ikhoz kapcsolja viszont az átkos porció emlegetése. Örök kár, hogy nem ik dallamát.

t a hiányt érezte Bartók Béla is, aki nagy alkotó zsenijéből merítve. zólamú karéneket írt a régi szövegre.[23] Bartók szólamai megrázó drá- alakítják ki a régi énekben rejlő évszázados keserűséget, s a maga n (1936) új életre hívták a versben kifejezett forradalmi erőket. Újab- 48) *Czinka Panna* c. dalművében Kodály Zoltán is új dallamot szer-

Porció-énektől a Paraszténekig elég hosszú sor mutatja, mennyi ön- a művészet rejlik ezekben a névtelen énekekben. Bár a szöveghagyo- okszor hiányos és rossz, még így is érezzük az ihlet őszinteségét, a ísztelen, de annál hatásosabb realizmusát. A német katonaság foszto- ; és az urak kizsákmányolását szinte ugyanazokkal a szavakkal pana- l a szegény nép, kisnemes és paraszt. A paraszti lakosság szenvedése ugyanaz: mindig az ő állatát viszik el, őt ütik-verik, az ő házába nek, az ő munkájából élnek, s egyformán nem törődnek nyomorú- . Így a népköltésnek ezeket a régi termékeit mélyértékű történeti oknak s egyúttal elsőrangú művészi termékeknek tekinthetjük. Régi agyar versformák érvényesítik bennük a közösségi érzés lendületét, fojtott keserűségnek zsilipet nyitva, a dal szárnyán terjesztik a szé- gek között. Ez a költészet valóban a szükségletnek felel meg, csak reset énekli, retorikamentes; a művészi játéktöbbletet a hagyományos s és a sokszor meglepően jó rím képviseli. Bartók Béla lángelméje álisnak érezhette ezeket a névtelen szövegeket...

III.

A nemesi költés a parasztsorsról

emes egy pillantást vetni a nemesi osztály költésére is: haligat-e zről? Hogyan ítéli meg az általános nyomorúságot?

A XVII. század vége felé akad olyan pasquillus, mely egyenesen a get támadja és mintegy Szkárosi Horvát András vádjait ismétli meg. épen azok ismeretében (*Allocutio ad Hungaros*, kiadva: Apor Péter ű levei és levelei. Bp. 1903. M. Tört. Eml. II. o. 36; Geréb László említett művéből idézem):

Nemes, paraszt, s szolga amint élhet, csak él,
Minden példájával gonoszra ösztökél,
Egyik a más után szüntelen kelepcél,
És ha tőrben ejthet, éles késsel metél...

Ibinszky Mátyás (*Cantiones variae* 1787) egyéb változatai: 3. ha talpon kell 5. obotra szóllítván; 6. deresre fekteti; 8. Még meg sem köszönik, a sok dézsmát 9. tömlőcbe teszik, hol sem eszik sem iszik; 13. Otthon a dragonyos; 14. porciót k azonban ha nem hoz; 15. futiroz és szakramentiroz; 17. pálinka áráért; 16. a t omat csak a víz öblíti, az éhes gyomromat árpakenyér tölti; a száraz turóval. — nos (*Népdalok és mondák* 1846, 283) a Dudinszky-változathoz igen hasonló idéz; ez is hat szakaszú és csak lényegtelen eltérései vanak: 7. Egész nap . másért dolgozik; 12. A sovány turóval; 18. Zaklatják untalan, Mentsége Míg lelnek benne vért. Az 5. szakasz itt hiányzik, de a 7. a 2. helyén áll ebben : Cifraággal teljes rongyos szürdolmánya, Alig van szegénynek egy pipa . ekete kenyérrel, Egy kis leveskével Meg kell elégedni.

B tók Béla Kórus Művei. *Elmult időkből*. Átalakított régi nép- és műdalszöve- Magyar Kórus kiad.

A - 180

lajd a nemeseket különvéve folytatja:

Nincs nála senkire istenes tekintet,
Özvegyet és árvát sanyargat, veszteget,
Jövevényt ha kaphat és jobbágygyá tehet,
Mint ökrét úgy hajtja, vagy inkább ha lehet . . .

Semmi egyébre, csak pénzt gyüjteni jók,
Ha hallják, parasztnak, hogy pénze vagyon sok
Fogást fognak ahhoz, kerengik mint sasok,
Azt kiszfjják, rijják, addig korog hasok.

Ha bő búzájok van, vékát kissebbítik,
Ha módját tanálják, árát öregbítik,
Büdös borokat is jobbágyokra vetik,
Ki ha el nem kél is, az árát megveszik . . .

Nagy dolgok lopói szabadoson járnak,
Kis dolgok lopóit tömlöcben bezárnak . . .

I még az erdélyi események anarchikus kavarodásában készült, de általádnak is beillik.

Akisnemes és paraszt panasza egybeolvad ezekben a viharos évtizedekat később is a kuruc felkelés idején. Így olvassuk Rákóczi Ferenc éne Thaly: Adalékok II. 13. Geréb László id. m. alapján):

Hidd el, megrostálunk, porció-vizsgáló,
Ne szaladj előttünk, ha vagy igaz és jó!
. . . A nagy sarcoltató adót meguntátok,
Majdan sós kenyeret ti enni nem tudtok.
Az executiót már nem tarthatjátok,
Mert javaitokbul immár kifogytatok.
Mind egész országul nyomorultak vagytok:
Németnek, papoknak mert jobbágyi vagytok.
Testeteken nincsen semmi ruházattok,
Mostan, hiszem, vagyon méltó panaszotok.

porció ellen panaszok más énekekben is előfordulnak. De később, kag látszólag nyugodtabb időkben is, a XVIII. század közepe felé, onk a nemesek tollán a falusi nyomor és parasztság kizsákmányolá- omorú és résztvevő képével. Általában minden kitűnően illeszkedik metellenes panaszokba: a nemesség ilyenkor szolidárisnak érzi magát k sákmányoltjaival. Az 1764. országgyűlésre írt gúnyiratok között ket- láltam, ahol élénk színekkel festi a névtelen ellenzéki, talán tiszaotestáns nemes versíró az éhhalálba kergetett parasztság kiuzso t.

Úgy nyomja a tereh elfogyott népünket,
Hogy gondolása is sebheti szívünket,
Hogy terheljük tehát mi is az lelkünket,
Ha nem vetünk reájok szánakozó szemet?

ri án van a „quantum" jószágára vetve, s a most összehívott ország- ok szaporítani készül. A paraszt már mindenével adós, az executio tja mint a tatárjárás.

Egész falu restál sokszor egy garassal,
A bírót ijesztik pálcázással, vassal,
Tömlöcre is hánynak egész szekér kassal,
De mégsem fizethet, bárki feszít hassal.

Pequinus sub generalibus Regni Hungariae Comitiis Anni 1764-i comparens ai. Collegit eum labore, sub Diaeta Posonii celebrata In Curiositate Exco- lt I. C. E.-vel, ami talán a szerző kezdőbetűit képviseli). Egy másolata yujtésében (Fol. Hung. 129, I. 13. OSzKt. Qu. Lat. 2498; 60. lap).

zszt már csak kiszáradt profontot eszik és vizet iszik. Sokszor egy elkót is odaadná, „csakhogy Portióját richtig beadhatná" s az ltávoztathatná. A pénznek színét sem látja, mégis forintokra megy ja.

Soknak hogyha vagyon egy hitván tehene,
Melyet két gyermekre adott jó istene,
Annak borját mindjárt mihelt megellene.
A Portio miatt eladni kellene.

Megdöglik a borja, ha megvét a tehén,
Portioért adja a tehenét szegény,
A gyermeke koldul, hol más tartja, hol én,
Szüléje kéreget, mert mind szegény, mind vén.

a pasquillus felszólítja a követeket, ne vállaljanak több terhet. udvari kitüntetés csábítja az urakat:

Csak nyerhess keresztet, vállalsz te keresztet,
Mert az ambíció máris megepesztet,
Kár, hogy a gyors fátum addig el nem vesztet,
S Porcióadásra téged nem rekesztet.

ért ne gondoljuk, hogy önzetlen ez a jobbágyszeretet. A pasquillus- ban az izgatja, hogy az országgyűlési propozíciókban az inzur- nának felemelése is szerepel, mert akkor még több nemesnek kel- yni házát s rábíznia jószágát a megbízhatatlan parasztra. S most n másik lapja: a paraszt hűtlen az urához, pusztítja jószágát, s ha vonják, tovább áll.

A parasztok száma nő, de a nemesség
Fogy, s nem lesz Hazánkban soha jó csendesség,
Mert ha kirukkolunk, jövén az ellenség,
Követ az Hazánknak káros képtelenség.

A paraszt, azt tudják, nem hív az urához,
Látván, hogy az ura harcol s nyúl kardjához,
Reménye is, ottan lévén, halálához,
Pusztító kézzel nyúl minden jószágához.

Vagy megél, vagy meghal, felteszi magában,
Ha meghal, nem félhet semmi munkájában,
Ha megél, országot veszi a nyakában,
S sok károkat tévén szökjön kurvannyában.

Csak úgyis ha néha elhagyjuk házunkat,
S másutt tartóztatjuk kevéssé magunkat,
Haza térvén leljük számtalan kárunkat,
Mell jobbágyunk mellett érték jószágunkat.

ndhatjuk, mi lesz akkor, ha elmegyünk a felkelő hadba!

Az Insurrectio elől víz, hátul tűz,
Kinn ellenség kerget, öl, vagy pórázra fűz,
Itthon paraszt miatt egy kár más kárát űz,
Az Insurrectio hát veszedelmes tűz.

Kinn mint juhok megyünk farkasok fogára,
Dühös ellenségnek mészárló kardjára,
Otthon a jószágunk marad csak prédára,
Aki megmarad is, úgy jut halálára.

hanyatló inzurrekciós nemesség már hadviselésre nem volt jó, kényel- meghyában sem terheket nem volt hajlandó vállalni, sem vérét nem

ı ontani. Elfelejti a nemes író, hogy a pasquillus elején felhozott panasz
ügg a jobbágy hűtlenségével, hogy a jobbágy csak nyerhetett, ha az úr
t hazulról: a rettenetes terhekért ott vett kárpótlást, ahol tudott.
rció-dal motívuma tehát újra felhangzik a diétai pasquillusban, d
e nemesi megfogalmazásban: míg egyrészt „fáj a szíve" az úrnak,
a császári katonaság exequálja a parasztot, másrészt ellenségének
i, mihelyt egyedül áll vele szemben.

gyanabban a pasquillus-gyüjteményben a parasztok szembeszökő nyo-
ágát, meg a németes fényűzés számlájára írja egy másik verselő. *Majd*
ben csett Hazánk siralma, vádja és panasza (70. l.):

A Contributio terhes az országon,
Oly bizony sohol sincs az egész világon,
Oly fontos a teher a köz parasztságon,
Hogy úgy áll mint meglőtt madár a tört ágon.

Itt a Portioért rontják s ostromolják,
Amott a Dézmáért szidják s káromolják,
Uraság dolgáért kínozzák, mocskolják,
Ki tudná leírni hányfelé vámolják!

Pompások Uraink, ezt mind az okozza,
A Nép veszedelmét a paszomány hozza,
A Dámák módija a Népet dolgozza,
Nem késik az Isten, őket megátkozza!

Dologhoz nincs kedve elfogyott népünknek,
Kedvét nem töltheti gaz kevélységünknek,
Csak Isten tudója dölyfös szükségünknek,
Válogatott ujság tárgya életünknek.

Amit egyszer eszünk, ollyan másszor nem jó.
Volt egy köntös rajtunk, már nem tetszik, mert ó,
Ha nem angliai, még a ló is nem ló,
Szánkkal sem jól hangzik kevélységtül a szó.

askos szavakban részletezik az országgyűlés idejére odasereglett nemes-
zyok kicsapongó életmódját és a németes viseletű finomkodó magyar
net urak erkölcseit, s még azokban a gúnyiratokban is, ahol a paraszt-
ré nem esik szó, a német hatalom és a németes erkölcsök kipellengére-
szabály.

› hogy a nagy részvét mögött milyen megvetés tölti el a paraszt iránt
ze a verselőket, azt megláthatjuk egy pasquillusból, melyet a paraszt-
bo felemelkedett Kiss Pál veszprémi prépost ellen írt a névtelen szerző
]

Óh te hitván ember, beste kura fia,
Kiss Somlai jobbágy parasztember fia,
Kevélységben zabált ragadozó héja,
Azt csudálod, hogy nem tudtál szóllania?

Hiszen disznók mellett midőn úrfi voltál,
Országos dolgokhoz hozzá nem tanultál,
Hogy pedig Fourir száz katonák közt voltál,
Ott is kurválkodást, és nem mást próbáltál.

Hogy a papi köntöst azonban rád vetted,
Azzal paraszt véred le nem vetkőzhetted,
A nagy kevélységet ám felöltözhetted,
És csak abban vagyon egész dicséreted.

. korabeli toborzóénekekben természetszerűleg előfordul a paraszti nyo-
rúságnak emlegetése, hiszen arról van szó, hogy a katonaéletet gyöngy-

ek tüntessék fel és hogy a sorsától megundorodott jobbágy felesapjon
Kt. Qu. Hung. 173, VIII. 112; Erdélyi I. 355; a ponyván is megjelent).

A táborba jer pajtás, Ha meguntad éltedet. Ottan lészen jól tartás, Ott nem kínzod
let. Vége lesz szántásnak, kínos aratásnak, Ottan mannát ehetünk, Malomba sem
ennünk.
szőllőt nem kell kapálni, Hanem csak éppen szedni, Ottan jó bort ihatni, Meg sem
t fizetni. A bor foly mint a víz, kiben van tokaji íz, Ottan mihis ászitósz, Az angyal
lát hoz . . .
ézért pajtás elmenjünk, a táborba siessünk.

A termelőből zsákmányoló lesz: a szőlőt nem kapálni, hanem szedni
ha otthagyja a paraszti közösséget és beáll a császár zsoldosának,
ott az Eldorádó várja.

Viszont a nép tudta, miről van szó. Erdélyi gyüjteményében (Népdalok
ndák, 1846, 352. l.), tehát már a szabadsághare előtti években éneklik
ir minálunk verbuválnak kötéllel" kezdetű s azóta is jól ismert éne-
nely egész nyiltan jellemzi a társadalmi igazságtalanságot, amit a
lás jelent a szegény népre:

A gazdagnak öt-hat fiát nem bántják,
A szegénynek, ha egy van is, elfogják.
Utána megy apja, anyja, siratják;
Kérik pénzért az uraktól; nem adják.

Eredj haza, szegény ember, azt mondják.
Neveld apró árváidat, hadd hordják,
De megveri az úristen idővel,
Ki a szegényt elfogatja erővel.

IV.

Disputa a paraszti sorsról

Iolai körökben, hol az emelkedő parasztság gyermekei sanyarogtak
ges viszonyok között, divatba jött a deák és a paraszt életének ösz-
sása. Maga a műfaj, a preferencia-vita költői formában régi skolasz-
gyomány az egész nemzetközi költésben. Kit jobb szeretni a nőnek,
vagy klerikust? — volt például a francia középkori disputa-irodalom
középponti témája.

Dnálunk ez a középkori műfaj egész sajátos színezetet vesz fel éppen
ztság sajátos helyzeténél fogva. A disputa vagy dicsekvő ösz-
ll is — ha lírai formában történt — arra jó, hogy a legmegvetettebb
y a paraszt sorsának vigasztalanságát állítsa szembe a kiemelkedett
dival szemben. A legrégibb darab a Bochkor-kódexben maradt ránk
Ferenczi Z., Erd. Múz. XV. 1898, 574. l.), és az utolsó szakasz sze-
ben írta iskolájában egy nyomorgó deák. Sajátos szerkezetű játék:
hol a deáksorsot tartja alábbvalónak a parasztnál, hol meg a
nyomorúságosnak és a sajátját irigylésreméltónak. Az iskolai reto-
tezés szerinti pro et contra vitatkozás tette lehetővé ezt a paradoxa
zetet.

iltemény elején tehát megkapjuk az akkori iskolai viszonyok siral-
t: éhség, szomjúság, rongyos ruha, piszok, tetű, a szigorú mester-
ő élelem, aki a deák minden lépését figyeli, mindezt bőséges és reális
ben.

Jobb annál az paraszt munka,
Ily bánat szivit nem rontja.
Elméjét nem háborgatja,
Az korcsomán ül dúdolva.

Amit akar, azt cselekszi,
Senki poenáját nem féli,
Bezzeg életit jól éli,
Gyuzsalyasba el mér menni.

De aztán három szakasz deákpanaszra következik a parasztsors keservei k ábrázolása is, s itt a deák szinte versenyez a parasztok verses panaszaival. lyek nyilván fülébe csengenek:

De nézzünk az parasztokra,
Vigyázzunk az ők sorsokra,
Szemünköt vessük dolgokra,
Miképpen folynak e módra.

Nám nyakokon van az járom,
Estve s reggel vonják, látom;
Ki alatt nincs nyugodalom,
Sőt inkább van nagy fájdalom.

Nagyobb igájok van nékik,
Ki holtig fejeken fekszik,
Házában elig nyughatik,
Reszketve ágyában fekszik.

Német berdóját hallja,
Mindjárt akkor ugrik talpra,
Elig meg nem szakad nyaka,
Uram, mi kell? mondton-mondja.

Mégis gyakran verik hátát,
Ütögetik sokszor vállát,
Elig mozgatja két karját,
Mégis űzik szegény postát.

Az adóért háborgatják,
Éjjel-nappal csak vadásszák,
Bírótúl polgárhoz hajtják,
Az utcára parancsolják.

Most szénával, most búzával,
Vagy pediglen portioval,
Néha fűvel avagy zabbal,
Elűzetik katonával.

Ha nem megyen, szegényt hajtják,
Puska végivel taszítják,
Furt, furt, huncfut! úgy biztatják,
Néha még orra is taszítják.

Hogyha két tyúkja vagyon is,
Megmellyeszti szegény azt is,
Attul csak azt mondja: vasz isz?
Csak hozz elé hamar mást is!

Harmad négy gyertyáját gyujtja,
Katonáját mikor várja,
Talpon állva hivatalja,
Ajtaját is nyitva tartja.

De mégis az gonosz német
Meg nem hallgatja beszédet,
Hanem üti szegény fejit,
Hányja-veti az gyermekit.

Kapitányhoz jár favágni,
Az szakácshoz mosogatni,
Hol német szolga is úti,
Éjjel-nappal is kergeti.

Nincsen sohult nyugodalma
Akármely felo fordulna,
Vagyon szegénnek nagy baja,
Egész éltében nagy buja.

Kinek van öt-hat gyermeke,
Amellett nincsen kenyere,
Csak egyszer sincs jó ebéde,
Bubánat egész élete.

után könnyű megoldani a dolgot: a deák sorsa mégis csak jobb·

Német miatt nem szenvednek,
Postára soha nem mennek,
Fáért várba nem fizetnek
Inkább némettúl is vesznek.

ul is megállapítja az iskolai idejét rigmusra fordító deák, hogy „csak
d minden dolgok" és hogy „jobb a deákok sorsok".
a paraszti sors ábrázolása erősen emlékeztet a korabeli paraszt-
nem okvetlen kell feltennünk, hogy a deák ismerte is ezeket. Ő is
orsból jött, s elég volt kinyitnia szemét, hogy lássa a nyomorúsá-
gy, brutális iskolai fegyelem is menekülés volt a jobbágyfiú szá-
ár megkapó realizmussal festi saját nyomorúságát is, mégis az
foglalkozás felé látja nyitva a kaput az emelkedésre, s ezért
kola gyötrelmeit is hajlandó elviselni, mert hisz titokban ki lehet
stereken is.

odik disputatermék egy dialógus, ahol már a deák és a paraszt
színpadra: a darab célzásaiból az tűnik ki, mintha valami iskolai
el is játszották volna két szereplővel. Itt a polgári értelmiséggé
ztot csalogatja volt sorstársa az iskolába, hogy meneküljön ala-
vetett sorsától. Jellegzetes vitairat: a paraszt is védi a maga élet-
dját, de a vita, persze, az ő vereségével végződik, és akkor lel-
agyja ott szülei mesterségét, hogy beálljon a könnyű életű toll-
bibliamagyarázók sorába. Mint kiadatlan, eddig ismeretlen dara-
kéziratára):

Lusus Scholasticorum et Rusticorum

Hallgatásra felgyült teljes kegyes népség,
Tisztelettel nemes alsó-felső község,
Ha tőletek lenni hozzánk jó kedvesség,
Im nyujtatik hozzánk egy verses mesterség.

Marsnak és Arsnak minap volt csatája,
Paraszt feltámadott, volt nagy ármádia,
Deáknak parasztnál nagy zenebonája,
Im renddel megmondom, kinek mint szól szája.

Mindent arra kérek, hogy a parasztságot.
Természeti szerint a paraszti dolgot
Utálja és hagyja el a rabotaságot,
Kövesse mindholtig a szép szabadságot.

A - 180

Aki amely dolgot akar magyarázni,
Nem kell vak elmével tök fővel kockázni,
Sok szép deáksággal kell mindent megrázni,
Melyet oskolában szoktak felruházni.

Oskolában szoktak a szelid erkölcsre,
Kicsinyek és nagyok a nagy becsületre,
Parasztságban pedig csak szemtelenségre.

Rus. Ne csábíts barátom, nem vagy igazmondó,
Mert amennyi diák annyi kásahordó,
Ebből áll ki minden tolvaj útonálló,
Ételed csak hitván: lencse, kása, borsó.

Itt találtatik fel ama nagy henyéllés,
Kicsinynek és nagynak a déli felkelés,
Estve lefeküvés, délig fel nem kelés,
Tetvészés s mi nagyobb: száraztó éhezés,
Jobb hát a parasztság, a jó szántás-vetés.

A jó szántó ember ad ételt mindennek
Császárok, királyok az által élődnek,
Kaszás, kapás nélkül ezek nem lehetnek,
Ez a feje, hidd el, minden mesterségnek.

Scho. A szentírás viszen, hidd el, menyországra,
Enélkül nem lehet senki boldogsága,
Aki ezt jól érti, nem vágy parasztságra,
Sőt, még a nevét is magánál lerázza.

Mert a paraszt ember egyszer ha jól iszik,
Kiáltoz erősen, senkitől nem függik,
Vagy pedig ágyában hogyha ő lefekszik,
Harmad-negyed napig nem kél fel, aluszik.

De az deákságnál frisebb dolgot te nem láttál,
Ugyanis ha úton deákra akadnál,
Jóakaród lenne, mely ritka másoknál,
Hozzá barátságot, jó szivet mutassál.

Rus. Hallod-e barátom, Caleficsoritó,
A Szent Bibliában nem vagy jó olvasó,
Hanem mint aféle rossz syllabicáló,
Mégis a parasztot vagy mostan gyalázó.

Szült annyám világra vincellérségemben,
Erőssen meghagyta, hogy maradjak ebben,
Szőllőt nyissak, messek, marhát tartsak télben,
Ne járjak mint deák egy helyből más helyben.

Mert jobb ez a dolog a jó deákságnál,
Hasznosabb, híresebb kásahordozásnál,
Feljebb becsülik azt Calefaktorságnál,
Deák is kenyeret, bort ebből mendikál.

Scho. De mi lehet oka, nem tudom, tudnátok?
Hogy a paraszságot így magasztaljátok,
Elhiszem, sült paraszt cipó volt atyátok,
Vagy az oskolában soha nem jártatok.

Az tudomány, hidd el, bölcsebb mindeneknél,
Ülj asztalnál feljebb a fő embereknél,
Becsületi is van a főfő rendeknél,
És mindenkor elébb jár parasztembernél.

Azért akinek van paplanos ágyára,
Van jószága, kincse, drága gazdagsága,
Tegyen szert először a szép deákságra,
Mert csak azzal juthat úri méltóságra.

Rus. Hiszem nagy tisztre vágy a korhel deákság,
Hogy erszényét töltse mint egyéb uraság,
De a paraszt nélkül nem lehet méltóság,
Még király is kárt vall, ha nincsen parasztság.

Mert ha királynak nincs sok paraszt jobbágya,
Súlyos gonddal búval elméjét fárasztja,
Hogy tárházát, kincsét jobbágy nem árasztja,
Mely királyi kincsét sokságra ragasztja (!).

Így kényes deák is király hatalmából
Magát kiteheti autoritássából,
Jobbágyon élődik, mert kapa markából
Kifordul, rántottát azért kért paraszttul.

Scho. Elhidd, gazdagsággal fénylik a deákság,
Ebben gyakorolja magát a frisses uraság.
Aki ezt követi, lészen abban jósság,
S ott nyakában is hág néha az méltóság!

A paraszt emberre gyakran veríték száll,
Hives palotában mikor deák sétál,
Kedves szellőt hozó ablakában feláll,
Néha kezeivel gestálván perorál.

A jó deákságot mindenek szeretik.
Ellenben parasztot mindenek gyülölik,
Mindenfelől ötet mint az ebet ütik,
Förend eleikbe soha nem küldetik.

Úgy mert ha parasztot küldesz valahová,
Mint tehén a jégen olyan szunnyadozva,
A Fő rendek előtt mind puha, mind tunya,
Azért parasztot küldj kapálni az gazra.

Rusti. Lassan járj előttem, hallod-é jó pajtás,
Hiszem hogy sajnálod a szép ökörhajtást,
Távol vagyon tőlled ama kies szántás,
Elugrott mellőled a dinnyekapállás!

Lám a Szent Dávid is egy paraszt juhász volt,
Kevés deákságot éltében tanult volt,
Mégis ő felőle Isten parancsolt volt,
Mert ő Izráelben királyságra ment volt.

Scho. Most veszem eszemben, hogy te is paraszt vagy,
Amint meg is tetszik, az orrod igen nagy,
Apád sem volt Dávid, elhiszem te sem vagy,
Hanem szénát hordó scholát kerülő vagy.

Nem mindenkor nevet vak Demeter lova,
Te is Dávid után, tudom királyságra
Nem mégy, mert agyarod azt néked mutatja:
Hát nemes leveled lesz boeskorod tálttya (!) [= talpa?]

Te neked is mondom, az leszen te dolgod,
Ha az scholát gyakran te nem frequentálod,
De ha azt követed, amint commendálod,
Végre ennek hasznát, hidd el, tapasztalod.

A - 180

Rus. Nemzetes uraim, ez az scholát nékem
Felette dicséri, de én nem szeretem.
Mert az schola hozott romlottságot nékem,
Látjátok, melly rongyos az én tarka mentém.

Isten adta volna, hogy én az oskolát
Ne láthattam volna annak nyilt ajtaját,
Mert gatyám ráncában felszedtem a ráncát
Imé mégsem vettem neki semmi hasznát.

Jobb lett volna nékem addig kiáltani
És a vas Donátot vállamon hordozni,
Mert a jó kapásnak szoktanak fizetni,
Néha szomj ságra[25] bort is szoktak adni.

Egy szóval mindennek töllem ez a tanács,
Scholát elhagyjátok, kiki légyen kovács,
Nem lesz belőletek furú sem kalapács,
Sem penig szátokban nem száll márványkaláce.

Schol. Hej, bezzeg meglátszik, éretlen az elméd,
Tökeszű embert l származik e beszéd,
Taláni ökök tán e tanácsod leléd.
Vagy disznópásztorok öntötték azt beléd.

Nosza e parasztnak rázzuk meg a fejét
Mert nem tudja, hogy van ő feje s velejét
Abban vesztette el az ő bolond eszét,
Aki szarva között keresi a tölgyét.

Hej, megtetszik bátya, nem sokat forgattad
A Synapsis könyvet, talán nem is láttad,
Mert abban sok jókat láttál, ha tanultad,
De akkor te bollyó, az Ádámot jártad.

Mit hajtunk mi mostan ily paraszt szavára,
Hogy a mi scholánkot földig legyalázta[26]
Mert az okos ember azt jóvá nem hagyja,
Aki az scholának gyakran hasznát látja.

Nem kell ökör tanács ily paraszt góbétól,
Aki minden napon elfárad kapától,
Még csak a farát is nem bírhatja hátul,
Mert nem igen iszik jó császári borból.

A szőllőt kapállod, de a deák issza,
Mikor rongyos kapás magát megizzasztja,
Akkor deák hűvös házban borod issza,
Látod a deáknak mely jól vagyon dolga.

Rust. De csak Synapsissal ma vagyok scholában,
Nem heverek többet schola árnyékában,
Nem is nézek soha az Grammátikában,
Csak maradj magadé hives Classisodban.

Mikor jó vén atyám meghala az ágyban,
Ama szép szalmából csinált palotában,
Melynek a kófala mely nagy nádszál vala,
Cserepajazatja a szép kék ég vala.

[25] Az eredetiben hibásan: *szomjuságot.*
[26] Hibásan: *gyaláztád.*

A jó lelkét szegény mikor kibocsátá,
Nagyot fohászkodott, hátul elpukkantá,
Akkor az ő lelkét a szélnek bocsátá,
Többé a tudományt ő nem commendálá.

Ha hírét hallom is már az oskolának,
Messze elkerülöm útját ajtajának,
Hogy színét se látnám a Rudimentának,
Mert kárát vallanám én a tanulásnak.

Stud. Hej, bezzeg meglátszik, hogy apád fia vagy,
Apád ostoba volt, te is ostoba vagy,
Apád tudatlan volt, te is tudatlan vagy,
Az scholát gyalázta, te is oly kutya vagy.

Nem tudta az apád, mire való schola,
Mert ha tudta volna, nem gyalázta volna,
Nézd, minden becsület van az oskolában,
Becstelenség pedig van a parasztházban.

Parasztot nem láttam életemben soha,
Hogy a kapa után ment volt urasságra,
De az penna által ment sok állapotra,
Parasztot és kapát sokkal fellülmúlja.

Azért én tenéked ez beszélgetésre
Ez tanácsot adom, ne nézz a rossz szerre,
Hanem hogy valaha jöjj immár eszedre,
Igyekezzél te is immár a jó végre.

Rus. Én bizony most, fráter, úgy meggyőzettettem,
Hogy valóban bánom, hogy magamra vettem
Hogy én az scholábul már régen kijöttem,
Te veled néhánykor jádzani elmentem.

Hanem én még egyszer a scholában mégyek,
Mert az parasztoknak nincsen olly elméjek,
Mint a deákoknak, kiknek foly az eszek,
De a parasztoknak kaszán vesz az eszek.

Ugyan hogy hogy fogjak én az tanuláshoz?
Az alfabetumnak megolvassásához.
Csak béka módjára vont megírásához
Hasonlóbb [én] úgy lészek ehez a vonáshoz.

Szántást és kapálást én immár elhagyok,
Ökör farka alá semmit is nem vágyok,
Parasz* gyermekeknek szavára nem hajtok.
Hanem sietséggel oskolában futok.

kola eszerint a rendiség korában arra való, hogy a paraszt ott-
megvetett, „gyűlölt" osztályát, s erre a sorából kikerült deák biz-
szerepel itt is, mint a jobbágylevelekben, az a láthatólag elterjedt
hogy a paraszt munkája a társadalom, sőt a királyság alapja,
semmi sem élhet tovább, az egész verselményből kicseng a fél-
ák verselő vagy iskolamester lenézése a paraszt iránt. Cinikusan
k azzal, hogy míg a paraszt a szőlőben izzad, ő híves helyen issza
munka valóban és nyilván lealjasító volt, s a menekülés csak az
nyílott felfelé.

ad olyan hang is, amely az elhelyezkedni nem tudó, parasztsorból
i vágyó „szegénylegény" siralmait összegezi, s ez a hang igen

i lehet, mert a Szenczei-daloskönyv (XVIII. sz. legeleje) őrizte meg. (Innen a ki Thaly Kálmán is: Vit. én. II. 106.) A szegény, minden támogatás ín álló iskolázott ifjú panaszos litániája ez, ahol a „szegénylegény" szó rénszerűen tér vissza, elégikus hangulatot árasztva az egész énekre. Az ének egész élet tapasztalatát összegezi: *Ki ezt szerezte, az sokat próbált volt, inségben, bújdosásban, életében az országban, ez szegény legény*, s egy ın társadalom elleni vádirat, mely a tanult jobbágyot sem hajlandó magába adni, hogy emberhez méltó életet biztosítson neki. „Oskolát elhagyván, ıoitul válván már nem tudja, melyik útra magát adja." Idegen földön illódik, házasodni nem mer a sok költség miatt, katonasorban sokat kop- a, kézi mesterséghez már késő fognia: „Mesterséghez nehéz már tanul- mert az munkát, pirongatást nem tűrheti inaskodást az szegény legény" az értelmiséggé emelkedett jobbágy már nem bírja el a céhrendszerrel ütt járó megaláztatásokat. Vissza sem mehet parasztnak, mert elszokott ézi munkától: „Csép, kapa, nyavalya súlyos annak gondja, mert feltöri enyerét, elfogyasztja kis erejét szegény legénynek." Az eke szarva „kirí" ıből. De amúgy is, onnan menekült a robottól, porciótól: „Jobbágyságod zyi, faluba laknyi, üzik, hajtják úr dolgára, sok pénzt kérnek porcióra ény legénytül." Az urak szolgálatában sem áll, mert az nehéz munka, el-nappal nem nyughatik, az uraktul csak szidatik», ott a szemesé a világ, : a tányérnyalóé. De ami a legvigasztalanabb, mindenütt mint koldust lik és szemére vetik, hogy elég erős, menjen dolgozni!

Azt vetik szemére, vagyon még ereje, dolgozással elélhetne, ha elkerülne az szegény gy.

Nem gondolnak véle, hogy üres az béle, nem tudhatják tudományát, csak úgy tart- l mint ostobát, az szegény legényt.

Ha rókamály nincsen az mentéje szélin, bár Salamon tudományát föllyumulja k ságát az szegény legény.

Ruhája nem «fájlondis» — ez volt a XVI. század óta a legfinomabb ıtó neve — s ezért hátul ül az asztalnál. Bizalmát már csak istenbe helyezi ıt „szegénylegény mindenütt jövevény". Így, tömören foglalja össze a é elen szerző a gyökerét vesztett értelmiségi sorsát abban a feudális ilgban.

Mint a parasztember éneke, a szegénylegényé is, minden esetlensége mel- t is a realista művészet korai jeles terméke: minden sora élmény, egy gaz élet, sőt egy egész osztály, a kitaszított szegény értelmiségiek ır nye.

V.

A hamis parasztidill

Van egy műfaj, az idill, melyen keresztül már az ókor görög és római pol- rá áthazudta életét egy derűs napsütéses környezetbe, s erre a pásztorélet ll lagos gondtalansága volt az ürügy. Ez az eszményesített pásztor a mi ves könyveinkből sem hiányzik, és jellemző, hogy egy félhumanista vágáns- nt latinnyelvű eredetijével együtt bukkan fel, tehát a parasztsághoz semmi öz. Az alföldi juhász bizonyára meg sem értette volna a deák költői ptalizmusát:

Si quis vivit jucundus, ego sane Titirus,
Vivo ruri, sum in silvis, inter nostris ovinculis.
In praeruptis montium, inter aquas fontium.

Ha gyönyörűségesen él valaki, ily frissen,
Élek juhász a mezőben, legelvén nyájam erdőben,
Az hegyek havasaira, az vizek forrásaira stb.

Így aztán értjük, hogy sem „királyok koronáját", sem pálcáját nem nja a juhász, „jobb a pásztori bot annál, királyok birodalmánál".

Már juhaim sétáljunk az akolba s ott háljunk.[27]

A polgári osztályt úgy látszik nyugtalanította vagy legalább is bosztotta a *Nincs boldogtalanabb a parasztembernél* ének keserű jajszava. ért az egykorú énekgyűjteményekben nem egyszer követi egy „ellenkező" a középkor óta ismeretes dialektika stílusában. Már Villon, a nagy sta is írt egy olyan balladát, ahol a gondtalan pásztoréletet dicsőítő c Gontierval szemben megénekelte *Les Contredictz de Franc-Gontier* n, zsonglőr kollégája hamis idilljének cáfolatát, szembeállítva a szerető- mulató kövér kanonok anyagi jólétét a pásztor és földművelő nyomo- ros életmódjával (fekete kenyér, víz, hagyma, sajt; csipkebokor alatt n heverés). Erre a gúnyos költemény megírására a középkorban szoká- itaműfaj is ösztönözte. Középkori skolasztikus maradvány lehet nálunk a kétoldalas versbeli megvitatása a témának. Így aztán Dubinszky ás gyűjteményében is olvashatjuk «*Más. Ellenkező*» címen (86. l.) az :us énekké alakított ellendarabot:

Azt gondolja, ki nem tudja a parasztéletnek állapotját, boldog voltát a szegény nek, hogy már ennél nincs keservesb és szolgáddal nincsen terhesb, nékem pedig etszik, legkönnyebbnek látszik.[28]

Elfáradván s megizzadván, a sikos mezőben, kifordulok s vidámulok árnyékos n, itt a fáknak szemlélése, madaraknak éneklése többet érnek kastélyoknál, minden ánál.

Hogyha birnék, bővelkednék Dárius kincsével, ezt győzném, megelőzném Crézus ével, el nem hagynám én ekémet, bárki nékem mit igérne, mivel kedveskedne. em szoktam én szélcsapással élni ravaszsággal, új vonással erszényem nevelni; nékem szegénykedni, kevéssel megelégedni, hogysem kincseken küszködni, avagy ódni.

z Erdélyi János gyűjtésében (I. 285) szereplő ellenének pedig egyenesen asztének verseinek megfordítása:

Nincsen szerencsésebb a parasztembernél,
Mert boldogabb sorsa minden mesterségnél,
A paraszt urakat tartja a papokat,
Tartja katonákat, és a koldusokat.

Ha paraszt nem volna, kenyerünk sem volna,
Ha ő nem szántana, mindnyájunk koplalna,
Római császárok az ekét fölvették,
Királyságuk előtt azt nagyra becsülték.

Jó reggel a szántó ekéjét forgatja,
Fúr, farag, vasait földnek igazgatja,
Reménységgel szegény földeit megszántja,
Megérett búzáját örömmel aratja.

énekben rejlő szimpátia ellenére érezni, hogy a szerző állandóan a ság keserű énekére gondolt, mikor állapota dícséretét zengte. Bartok szont önkéntelen iróniát érzett ki az énekből, mikor szomorú kórust t ebből is saját kora számára.

Élekes és jellemző tünete e kornak, hogy még a szegénységet szándé sillapító jelenségekkel is találkozunk ekkor, s még hozzá a szegény lvasmányai között: a ponyván. Így egy tudákos iskolamester, aki

[27] egrégibb változata Szikszai A. énekeskönyvében (1750), azután a Sziveket rétában, Versényi kiad. 120; Jankovich gyűjt. Qu. Hung. 175; 1789, több válto- tákkal Pálóczi Horváth Ádámnál, Ötödfélszáz énekek 182. l.

[28] Nyilván romlott szöveg az eredetiben olvasható: *állapotja keservesebb.*

A - 180

scholát járhatott, mert nyakra-főre idézi az ókori példákat, vállalkozott hogy volt sorstársait, a parasztokat megnyugtassa, sőt felbátorítsa észt azzal az érveléssel, hogy paraszt sorból a legmagasabb polcokra zdheti magát az ember, másrészt azzal, hogy a szegénység mentes mingondtól, mert hiszen csak a gazdag ember fél háborútól, tűzvésztől lvajoktól! Az 1757-ben megjelent ponyvafüzetnek címe is jellemző: *Mulatsági énekek Az Elsőben vagyon a szántovető emberek életinek rejti. Másodikban vagyon a farkasnak panaszolkodása. Harmadikban on a szegénységnek békességgel való szenvedéséről. Negyedikben az poknak tulajdonságokról. Nyomattatott 1757. esztendőben.* (OSzKt.)[20]

A szántovető életének dicsérete Cicerò és Hesiodus idézetével kezdődik, indketten az agricultura dicsőségét zengték, sőt a patricius Cicero azt rta a földmívelésről: „nihil homine libero dignius", azaz: semmi sem bb a szabad emberhez. Az udvari életből semmi jó nem néz ki, az urak feneketlen hordó, a papi mesterség sem irigylésreméltó, mert a pap elmefuttatással nyughatatlan", „melyért guttaütésben hamar nyavalyát városba nem mehet, falun csak „aggódik". A mesterember és a kalmár csak csal és hazudik, a katona képzelt urasága, a „tréfás komédiás" játszva lopó kockás"-nak az élete sem ajánlatos.

sak a Paraszt az ember, Augusztus és Szeptember tartja becsületét.

nnyit azonban elismer, hogy nem annyira a jobbágyokra gondol, mint gát tartó parasztra!

Hogyha kivált nem jobbágy, s van egy kis marhája,
Pénze, háza, mezeje, hűséges szolgája,
Jó gondos felesége,
Borhozó öröksége,
Jámbor magzatokkal,
Az Istennek kegyelmét
megésmérvén szerelmét,
dicsérje azokkal.

régi szent atyák, Ábrahám, Izsák, Jákob, Lót, Jób, Dávid, Mózes is ok voltak, Phoebus is a paraszt Aglaus boldog állapotával torkolta es királyt. A rómaiak fegyvereiket még a mezőre is magukkal vitték.

ke csendességére szolgál az Istennek, senkinek kárt nem tészen, barátja mindengelégszik sorsával . . .

mivel a szerző maga nem paraszt, bizonyos feszélyezettséggel pré rserlményének végére érve bevallja, hogy ő is parasztsorból került fel:

ad pedig magadat Rólam azt gondolni: Bajos paraszt életem Átallom megszólni. yok én már paraszt, Sok izig atyám is azt Az én eleimmel Másnak hagyták, rentolsó ez versemet, Feladom nevemmel.

g hazugabbnak érzik a másik darab, a szegénység dicsérete, mert a „a szegénység hasznát tette fel dicsérni". A gazdag fél tűzvésztől, g asszony a tűz láttára «frajcimmer, frajcimmer» után kiált:

De te csak kacagod, szegény, ezt, mert nincsen
Amin retteghetnél, azaz a sok kincsen.
Téged akár tolvaj, akár had tekintsen,
Ugrasz, örülsz, danolsz, nincs lábod bilincsen.

A gazdag csak pénzzel tartja barátait, a szegény hűséghez köti, „kedves kel tölti mulatságát". Az aranykor egyenlősége idején sem volt úr. lj a nem sok logikával rendelkező poéta:

[20] Isőnek idézte címét Horváth János, Irod. népiesség 101.

Amaz arany világ, melyben királyságban
Élt volt minden ember, nem az uraságban
Állott s az aranyos kevély gazdagságban
Hanem az együgyű szegény jámborságban . . .

azi boldogságot azonban csak akkor érjük el, ha lelki szegényekké egyúttal. Egyébiránt a szegényből is lehet apátúr.

A virtus nem tekint semmi személyeket,
Vagy jobbágy, vagy Burger, vagy Agiliseket,
Sem paraszt, sem pedig nemes embereket,
Nagyságos urakat, és grófi nemeket.

gyzetekben kapunk egy hosszú listát az ókori történelemből vett hogy lettek szegény emberekből hadvezérek, uralkodók, vezető „eklézsiai nagy doktorokat nem is számlálok, mert azok többnyire ény emberekből lettenek." A nemes vérnek „mindenek engednek, dent elérnek". Fűzfapoétánk tehát türelmet prédikál a szegény

Tűrve és szenvedve töltsed a napokat,
Újabb reménységgel hozd a holnapokat,
Mert ha most szenvedsz is nyomorúságokat,
Még talám idővel érsz kedves dolgokat.

ezek után újra igazolni kell magát a szegény olvasóval szemben, s ez lás talán még rosszabbul sikerül, mint a másik darabban:

Nekem pedig senki ne mondja szememben,
Hogy talán magamat hittem el pénzemben,
Vagy ezeket írtam képtelenségemben,
Igaz szívvel szólok közép értékemben.

„középérték" alighanem azt jelenti, hogy a költő se nem szegény- zdag, s így hivatva érzi magát tanácsot adni a szegénységnek. Nem ogy a nép ezt a tudákos hangot magáévá tette volna, a század már ;osodás felé haladt, és 1790-ben már a *Porcióének* harsan fel a ..

gykorú ponyván más termékét is találjuk ennek a csillapító iro- Nyilván: az írástudó emberek meg akarják győzni a parasztot, állapota a legvirágzóbb életmód itt a földön. De lehet az is, hogy dú parasztság irodalma volt. *A szántóvető embernek igen-igen szép ekei* című, dátumot nem viselő, de a nyomdai kiállításból követ- VIII. századi ponyvatermék festői részletességgel és a falusi élethez yelven rajzolja a paraszt idillikus életét:

Felkel jó hajnalban a szántó álmából,
Felserkenti magát pacsirta szavából,
Könyörög Istennek szives indulatból,
Adja szép áldását földi munkájából.

Elsőben a szántó nézi taligáját,
Igazítja vasát, éles csoroszlyáját,
Elében ragasztja csikoltos téslyáját,
Ökrei nyakára felteszi igáját.

Azonban jó reggel elkezdi munkáját,
Forgatja szép renddel rendes borozdáját,
Szólítja ökreit, szőkéjét, barnáját,
Dudolja mellette szép szántó nótáját.

Haj villás, haj sudár, csákó, szőke, barna,
Fordulj hamarsággal csára borázdába,
Vondogáld az igát a gazda hasznára,
Tölthesse meg zsákját sok szegény javára.

Ha most keseregve borázdába lépünk,
És sírva a földbe búzamagot hintünk,
De vagyon istenben olyan reménységünk
Hogy megtelik nekünk gabonával vermünk.

Majd elhozza isten a kedves aratást,
Látunk földeinken nagy sor keresztrakást,
Énekelve tesszük a kéve béhordást,
Örömmel végezzük a kedves nyomtatást.

Titeket pedigien a zöld legelőre,
Édes ökreim, a szép kies mezőre,
Legeltetlek ottan szép folyó vizekre,
Bőmbölve legeltek ottan kedvetekre.

A második ének sem kevésbbé bátorító és hamis hangú: itt a paraszt ir egészen előkelő nyelven énekel:

A földmívelés s maggondviselés az én hivatalom,
Erre hívott engem a felső hatalom,
Kedves énnekem e mív, Istenem!
Mert szép együgyűség, álnokság nélkül jár ez a mesterség . . .

Az illedelmes, bibliás paraszt emlékeztet arra, hogy „Szántott Izsák is, t ott sok zsák is", és felsóhajt az istenhez, hogy elkerülhesse a káromko- lt: „Segíts, hogy szépen, s illendőképpen Hajtsam a marhákat, Ne sujtsam zidjam meg szegény párákat". Geréb László külön tanulmányában foglal- ott (sajtó alatt) a vers írójával, Szőnyi Benjáminnal, aki általában vagyo- parasztok öntudatát óhajtotta szolgálni verseivel, s lájuk, oly sikerrel, y az *Angyalok hegedűje* (1762) című könyve 16 kiadást ért el, sőt látjuk, es darabjai a ponyvát is meghódították, de a ponyva hagyományához en, névtelenül.

Igen érdekes e szempontból Molnár János könyve is a *Pásztor-Ember, gy a Pásztorok Tanéttásáról két könyv* (1776), ahol a szerző ennek a vegyes szikus idill-illúziónak és kegyes tanító célzatnak szolgálatát keverte össze ú tudományos felvilágosítási szándékkal. Azért írta a könyvet, mert látta, y a pásztorok azt gondolják, „hogy megveti őket a világ, hogy ők leg- só személyei az emberi nemzetnek, mintegy leeresztik szárnyokat, s sók kívánnak lenni minden lelki jóban, félrevetvén a becsületet s a lelki eretet. Oh! nem úgy, szegény pásztorok! ismerjétek meg, mely igen tiszte- s légyen isten előtt rendetek, s hivataltok, és ehhez a betsületességhez játok gondolataitokat, éltetek teljes rendjét." Az előkelő bibiliai pászto- k elsorolása után olvassuk, hogy a pásztorok kötelesek uraiknak engo- eskedni. „Távul legyen a támadás, a hitetők s az urak ellen bujtogatás, az ilyen bujtogatók után való indulás. Mert ez az istentől a vállaitokra becsületes kötelesség: hogy engedelmeskedjetek." Következnek a Szent ól vett idézetek. De Molnár atya még a mulatságaikat is szabályozni tja, és óva inti a pásztorokat a szerelemtől. Itt a tárgyhoz illően versre íítja a szót:

1. Mulatság az ének, de szennyes ne légyen,
Hogy a lélekben kárt az éppen ne tégyen,
Mások fülét szivét rosszra ne gyulaszsza,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.

2. Szabad hegedülni, szabad furuglázni,
Sípolni, fütyülni, pofáson dudázni,
De ha mulatságod az istent megbántja,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.

3. Szép, ha tudsz éneket fűzni a nótára,
S lépni Melibeus, Mopsus nyomdokára,
De ha a versedet éri Venus lángja,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.

gi pásztorok, ha Virgiliusnak és Theokritusnak hiszünk, kitől Virgilius tanolt. énekszerzők valának.

fest a megrendszabályozott pásztorélet és pásztorének. Dicséretére mondva a szerzőnek, hogy a hátralévő részben igyekszik a népkönyvat műben természetrajzi és csillagászati ismereteket is tanítani a dített pásztoroknak, akiket újra óva int, nehogy a szerelem hálójába k. (Igaz, hogy a rinoceros és a vadszamár mellett az unikornist kell ismernie a pásztornak!)

VI.

A mult század visszhangja

épiesség korszakában aztán a paraszti élet központi témává lett, tell külön hangsúlyoznunk, hogy Petőfi fellépte előtt milyen hamis ban szerepel az idillikusnak rajzolt falusi sors. Erdélyi János névzői között (398. l.) van, aki kedélyes képben mutatja be a fatolvaj alálkozását a kerülővel: ez a bonyolult, románctechnikára való ely dialógusban beszéltet két személyt, modern versalakjával is az írástudó szerzőt:

Alig kezdtem szenderegni,
Hát egy huncut kerülő
Jól rám vágott, kelj fel, úgymond,
Te, álomba merülő.

iába magyarázkodik, védekezik a falopó;

De nem használt a beszédem,
Engemet úgy behajtott,
Mint bikát a tilalmasbul,
S váltságom lett harminc bot.

ár zsánerkép-műfaj, aminek a néphez nem sok köze van, még ha yiön és Rábaközben el is terjedt ez az ének.
n a szegénységből fakadnak a betyárdalok, mert a betyárok, kik a énekeket szerezték, a nép sorából kerültek ki, s a betyár olykor vny ok nélkül, a szegénység bajnokának szerette magát feltüntetni d. h. 196):

Híres vitéz az a Sobri,
Bátor gyerek Milfai,
Jó vigyázó a Mogor,
Strázsát áll a Pap Andor.

Ezek négyen akarják,
A megyét felforgatják,
A gazdagot pusztítják,
De a szegényt nem bántják.

Vagyon pénzek mindenre,
Szegény segítségére,
Sok kinceseket gyüjtenek,
Koldust is megsegítenek.

A 180

repét. A szegény ember sorsa lassanként központi témává emelkedik őfi, Ady és József Attila költészetében.

De a porcióénekek hangja még a múlt század közepén is visszhangzik ép között. Abban a „félnépi" énekben pl., melyet Táncsics Mihály 1869-i sházi kortesei szereztek, s ahol a szegény nép keservei oly erővel jutnak jezésre, még mindig kísért a porció emléke:

Szegény embernek születtünk,
Nyomorúság az életünk,
Kevés vagyon, sok porció,
Jaj, de szív mélyéig ható.

„Sok csak a lábát lógázza, mégis van zsíros falatja!" Ezért kívánja esics kortese egy igen régi énekre emlékezve: „Legyen úgy, mint régen , sose lássunk a házunknál többet exekuciót".[30]

És újabban Kálmány Lajos gyűjtésében, mely az 1875- és 1878-as évek ik esik, felfedezték a Táncsics-nótának egy egész népiessé lett változatát nádapácán, ahol még mindig emlékeznek a fatális porcióra:[31]

Sok úr csak lábát lógatja,
Mégis van zsíros falatja.
Nékem feltörik tenyerem,
Mégis alig van kenyerem.

Nincs kenyér, nincs sóra való,
Mind elvitte a porció.
Szömömből ha nem hull könnyem,
Sótalan öszöm kinyerem.

Végül Vikár Béla népköltési gyűjteménye számára még a múlt század én is tudott feljegyezni egy parasztlamentációt, ahol a nép ellenségeinek el s lexikonát adja meg, s benne újra a porció és forspont elleni panasz:

Vicceispán, perceptor, főnótárius,
Főbíró, vicebíró, komisszárius,
Hát az a sok menykő esküdt,
Arkhivárius!

Mind a száját tátja
A szegény parasztra
Mint hernyó harasztra.[32]
Szénával, abrakkal, a sok robottal,
Hát nem szolgálsz, hátad verik bottal,
Hát az a sok fene *forspont*
És a *porció*!
Mind a száját tátja
A szegény parasztra
Mint hernyó harasztra!

Bizonyos foglalkozásnevek (exaktor, inspektor, komiszárius), arra mutat- al hogy ez a vers is a század elején keletkezett, de mindenesetre méltón ır a hosszú fejlődést.

[30] Idézi Pándi Pál, Irodt. 1949. 137.

[31] Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, Arad 1878. 134—135. Idézi te László: A folklorizáció kérdéséhez Ethnogr. 1950, 193. és Irodt. 1950, 92. Általában ai népies és úri költészet viszonyáról olvasunk, az áll az egész fentebb bemutatott yra is, ahol szintén jobbára kölcsönhatásról szólhatunk a különféle társadalmi ek kultúrája között. Péter idézi Kálmány énekének egyik változatát is, *dallamával* yi, itt azonban nem szerepel a porció. Különben is a strófaszerkezet egészen más, n a régi porció- éneké.

[32] A magyar népköltés remekei (Remekírók Képes Könyvtára II. 235) Vikár, sajnos rá it nem jelöli meg, Lehet, hogy valami kéziratból közli.

GÉZA:

VÖRÖSMARTY NOVELLÁI

zent szövetség kora éhhalállal köszönt a „magyar Kanaán"-ra: a birtosségben pedig a gyarmati elnyomás szítja föl a közelgületlenséget. kozódni a fogékonyság a haladás iránt, győznek a nyelvújítók. Pest központtá válik, s a cenzúra nem képes többé meggátolni az irodalom ozását. Indul néhány almanach, folyóirat, szépirodalmi melléklet, Aki szeretne tájékozódni, már novellákat is óhajt, a változó világ okoldalúbb ábrázolását. Csakhogy íróink egyelőre még a csekély kereir birják megtölteni: 1818 és 1835 közt mindössze 142 elbeszélés jelenik it nyolc sem jut egy esztendőre. Pedig majdnem minden számottevő ltőnk igyekszik a hiányon segíteni. Legkivált a szerkesztőknek fő a isfaludy Károly után Vörösmarty sem kerülheti el, hogy meg ne az erejét az új műfajban. Alig veszi át a Tudományos Gyüjtemény ıségét, már a következő 1829. évben közreadja első novelláját.

elbeszélést írt összesen. A két elsőt még álnéven. A többit az Athedulása évében, 1837-ben adta ki. Valószínűnek látszik tehát Gyulai : a nézete, hogy csupán „szerkesztői szorultságok" ösztökélték novellaaz, Gyulai azt is megállapítja, hogy Vörösmarty „nem közönséges s beszélyeit nem akkori beszélyeink hatása alatt írta" (Vörösmarty unkái Pest, 1863. X. k. 180. l.). Mégis a felszabadulás előtt kevés szó ről a művekről, s nem is egészen ok nélkül. Az egykorú naptárak atták ugyan a népi tartalmúakat, de a kortársi kritika nem lelkesei ; a későbbi polgári irodalomtörténetírás meg éppen mindent elköveelterelje róluk a figyelmet. Nem került sor rájuk, fontosabb tiszmiatt, a mult év újraértékelő Vörösmarty-tanulmányaiban sem. mindmáig úgy élnek a köztudatban, hogy bizarr mesék, valószínűtkal, légből kapott bonyodalommal. Egyedül Turóczi Trostler József a bennük a „korai magyar realizmus" megszólalását; de ő is főleg ntasztikum lélektani igazságát elemezte széles tárgytörténeti appareztetésében (*Vörösmarty mesenovellái*, Új Könyvtár 18. sz.), már a lás után. Máig tisztázatlan, miben áll és milyen fokú tulajdonkép zmus". A kérdés megérdemli a vizsgálatot, hiszen a valóságábrázogétől függ a novellák értéke. Mégha az derülne ki, hogy jelentéktsokról van szó, magáért a költőért sem lesz ez az újramérés

1.

az első novelláját kiadja (Pata álnéven), az olvasók még eposzíróVörösmartyt. „Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni" mzta meg művészi szándékát. Kétségtelen, hogy a Délsziget, Tündérom álmodója novelláiban sem tagadja meg romantikus mivoltát, lebben a képzelet birodalmába, s nemcsak meséit árasztja tele esoem ha társadalmi, vagy történeti tárgyat választ, akkor is haj-

A - 180

a meglepőt, a rendkívülit, akár nevetséges hatásra törekszik, akár bor-
a. Hogy idáig hűvösen ítélték meg novelláit, annak főkép az a magya-
hogy a prózával szemben fokozott a valóságigényünk. A próza hama-
egmutatja a tehetség fonákját, mint a vers, amelynek megvesztegető
engedékenyebben átcsábít bennünket az irrealitásba. Vörösmarty
ozásai is gyorsan kiütköznek novelláiból: mind egyoldalú jellemzés-
mind valószínűtlen cselekvényfejlesztése, mind pedig laza, rögtönzött
ete. A próza összehasonlíthatatlanul szélesebb fölületen érintkezik a
napi" dolgokkal, könnyebben elárulja a hibát. Másfelől azonban épp
kadatlan érintkezés a valósággal teszi kikerülhetetlenné, hogy a novella-
te lépten-nyomon vallani kénytelen arról, milyennek ismeri az életet.
mesét költ, ha történelmi tárgyat választ is: osztálya szempontját tük-
ját kora társadalmát. Itt lehet és itt kell keresnünk Vörösmarty novel-
s a reális elemeket. Milyennek ismerte a reformkor Magyarországát,
a termelési viszonyokat, amelyeknek felépítményeképpen formálta ki
te ezeregyéjtszakáját, arra vonatkozóan éppen prózai elbeszéléseiben
legtöbb fölvilágosítást.

kozza novellái jelentőségét, hogy viszonylag nagy teret juttat ben-
dolgozók ábrázolásának. Nem mintha alakjait helyzeteit tipikusoknak
tnők, — hiszen mondottuk, hogy mint romantikus mennyire a szokat-
neglepőre törekszik. De a realizmus nem is tiltja meg, sőt legfejlettebb
szocialista realizmus egyenesen megköveteli a képzelet szárnyalását.
artynál ugyan szó sincs fejlett realizmusról, azonban a fantázia az ő
ban is számtalan olyan helyzetet teremt, amelyek éppen túlzásaik által
s élességgel leplezik le kora társadalmának bűneit. Látjuk majd, hogyha
remekművek az elbeszélései, nem méltatlanok hozzá mondanivalójuk-
a, ami pedig a megformálást illeti, vetekszenek nemzedéke legjava
val.

Kortársai nagyrészt a középkori dicsőséget rajzolták, nemesházi idillek-
koztattak, vagy ha már a „nép" érdekelte őket, egy-egy regényes betyár
kalandjával ejtették ámulatba olvasóikat. Külföldre is örömest men-
yért. Főkép azonban a víg novella vonzotta őket. Van a romanticiz-
gyjaiban törekvés az irónikus fölényre, a szatirikus leleplezésre; már
ly Károly sikerrel kísérletezett ezen a téren, nem kímélve tulajdon osz-
em, a mindinkább eltehetetlenedő, elmaradó nemességet. Vörösmartyt,
pélyes, kissé elégikus zenéjű eposzok, a patetikus tragédiák költőjét
az élet komikus oldala is, amint erről nem egy bűbájos remeke tanús-
Még 1837-re nem jutott el a nemesség irónikus festéséig: saját osztálya
bemutatására nem vállalkozott. Ha már mindenáron humoros hatásra
tt, szinte elkerülhetetlen volt, hogy először a dolgozókon akadjon meg
te. Fejlődése abból is látható, hogy a nemesség ábrázolását hőskölte-
kezdi és szatirákkal végzi, viszont a jobbágyságot eleinte féktelen
sal mutatja be, s utolsó novellája fájdalmas sóhajjal zárul. Bármily
ntikusak helyenként a fordulatai, s rikítók a színfoltjai, ezeken a
is a valósággal küszködik. Elbeszéléseiben kezdettől ugyanaz a huma-
óbál tájékozódni a jelenségek közt, aki jóval később, sokkal fejlettebb
848 döntő napjaiban már meglátja, hogy *késve, fösvényül* osztottunk
mott népnek jogokat.

Tienhat éves, mikor a keleti országrészeken közel félszázezer jobbágyot
l az éhség. A hír bizonyára hozzá is eljut, talán fölnagyítva. Saját
omra kényszeríti, hogy ne is felejtse ezt az emlékét. Már elismert
még mindig bő az alkalma, hogy továbbgyakorolja a koplalást, ame-
diákfővel megszokott. Korán megismerhette közvetlen tapasztalat-
obbágyviskók, zsellérputrik nyomorúságát is. Csongor úrfi paraszt
Balga sem más voltaképpen, mint egy óriási éhes száj, amelytől még

A - 180

lögök is visszariadnak. S a csalódás hármasútján egyetlen panasza: „Hát ndég éh legyek S untalan csak szomjuhozzam?“ Ez persze a feudalis tár-mban nem lehet komoly költői tárgy; az éhség csak mint nagyétküség hat elő: arra való, hogy kikacagtassa a panaszkodót. Az osztályérdek édekezik a kizsákmányolókat minden oldalról körülfogó nyomorúság lát-ellen, hogy a szegénységet titkolni való szégyennek ábrázolja, sőt eset-gyelni való boldogságnak; de magát a testi nélkülözést, éhséget tragi-k legfeljebb csak akkor láttatja, ha átmenetileg előkelő származásút újtani. A fiatal Vörösmartynak ugyan állandó élménye a nélkülözés, as körben el sem titkolja, még tárgyul is hajlandó választani az első ija számára, de csak humorosan, s még ígyis csupán álnév alatt. Hogy e Árpád énekeséhez ilyen útszéli tárgy? Sőt az álnév sem szabadítja föl a, hogy úgy ábrázolja az éhséget, mintha tulajdon tapasztalatából é. *Jobbágyeredetű szlovák* diákokat választ mondanivalói számára. iéhezettségükről lehetett is valami felejthetetlen élménye, hiszen később ilbukkan nála ez a téma lírai átfogalmazásban (Tót deák dala). Így ezettség nélkül föl lehetett nagyítani a koplalást mesebeli arányúvá. obbágydiákok szerepeltetésével nemcsak a leendő értelmiség nyomorát ette le, hanem arra is módja nyílt, hogy mögöttük bemutassa osztályuk i helyzetét, s ezzel széles társadalmi háttérbe állítsa groteszk meséjét. romanticizmus érdeklődése a népköltés iránt voltakép reakciós gyökerű ert a felvilágosodással szemben visszacsábitott a csodák közé s a valóság az álmokra terelte a figyelmet. De a haladó írók a folklore mögött tték az elnyomott népet magát is. Nálunk hamar bekövetkezett ez a t. Kölcsey műnépdal-kísérletei jobbágyvédő politikában folytatódnak. artynál eleinte nincs szó ilyen tudatosságról. De mihelyt elkezd a diákok elképesztő nyomorúsága felé tapogatózni, tréfáit egyszeriben s valóság tette hátborzongatókká.

Ő novellája, a *Holdvilágos éj* három ágrólszakadt diák leírásával kez-mezitláb, kifordított nadrágban, boglyas fővel vonulnak elénk. Nem ogy a cenzor piros ceruzát ragadott, mikor azt olvasta, hogy egy sem árvák közt, „ki legalább is püspök nem akart volna lenni“. (Csak a tűt engedélyezte a cenzor tréfából: „p...“!) Ezután következik az a ágos“ közlés, hogy a három diák világéletében sohase lakott jól. *(Ter-en:* fiatal kedvvel tűrik ezt az állapotot; eléggé hozzáedződhettek már óta!) S ezzel neki is lendül Vörösmarty képzelete, hogy érzékeltesse tártalanul nevetséges, óriási arányú, nemzedékekre visszanyúló, csil-atlan éhséget. Az egyik diák hirtelen hahotára fakad, s kiderül, hogy lik apjának a halála jutott az eszébe. Mentegetőzve hozzáteszi, — szszívűnek ne tartsák: — „Ez az én kacajom nem egyéb, mint a *sírás-zere, de sokkal gonoszabb annál;* mert valahányszor ősapám halálára , *a legnagyobb bosszankodás fog el.*“ (Kiemelte J. G.) Az úri olvasók onyosan eleresztette ezt a figyelmeztetést a füle mellett, s arra talán rebbek sem gondoltak, hogy a bosszankodás egy tőről sarjad azzal elszóval, hogy: bosszú!

Az éhenkórászok közt megindul a versengés: akinek az őse a *legneveze-iszonyok között* pusztult el, annak a másik kettő köteles vacsorát i elő, ha a föld alól is. (A néprajznak külön műszaka van erre: azugság!) Lódítnak is rögtön akkorákat, amennyi Vörösmarty képze-lik; s minden történetet hempergő, végevárhatatlan hahotázás jutal-a nyertes, a versenyben el sem dől; a harmadik lódítás után ájulásig , s ezzel át is csap a mese álomkalandjaik leírásába.

t a lényeg, hogy a diákok hazugságai nem akármilyenek. Valamennyi s *hazai valóságot* ábrázolja. Janó hetvenhetedik öregapja a

oldog Fehérvármegyébe járt le kaszálni egész seregével, s *ha jóllakhatott*, messze idön nem volt olyan kaszás, mint ő." Csakhogy, amilyen jó munkás, éppen olyan ehéz természetű volt szegény, *soha nem elégedett meg a résszel*, melyet a kaszáért kikötött; *az egészet akarta volna*, mert szokta gyakran mondani: az öket etné inkább, mint másokat; s ilyenkor rendszerint egy bizonyos fehér lovat koza vég nélkül." (Kiemelte: J. G.).

honfoglalás költője itt arra használja a fehér ló mondáját, hogy a ok szociális elégületlenségét tegye nevetségessé vele. Fokozza a komikus hogy ez a lázadozó szlovák nacionalista egy vakondtúrásban pusztul el: an lógó borotvaéles kaszájával saját magát fejezi le. De a groteszk legalább szóváteszi, amiről Vörösmarty írótársai szemérmetesen hall: hogy *a munkás nincs megelégedve* a bérével, s Magyarországon élnek ő öntudatú nemzetiségek is.

z éhség problémáját a második diák, Gyuró története ragadja meg leg-rén:

„. . . Történt egykor, hogy nagy éhség vala a bérceken; boldog ember volt, *ki két tben jóllakhatott egyszer*, még boldogabb, ki akkor meg nem halt örömében; mert i nagy öröm jóllakni annak, ki sokáig éhezett? *Már csak néhány ember kongott kipusztult faluban;* mint árnyékok jártak ide s tova, s takarékosan fogyasztották megmaradt morzsákat. De most ünnep, sőt karácsony következék a falura; ert egy szegény fiú, ki a szugban [zugban] soká kutatott, végtére egy jókora agyságú kenyeret huz ki annak rejtekéből, s oly nagyot és ijesztőt sivalkodott ömében, hogy az egész falu, azaz, *kik még élének*, oda gyülekezett." (Kiemelte: G.)

Rávetik magukat a kenyérre, csakhogy az olyan kemény, akár a szikla. égre Gyuró őse „dühösen, amint szokott, felragadá s egy kusztorát foga kezébe." Vagy te, vagy én!" vala jelszava: neki támasztá egyik csipejének a kenyeret s oly atalmasat vága hozzá, hogy egyszersmind *magát is derékon kettévágta*. Képlhetik az egész falu csodáját, midőn szegény ősapámat a kenyérrel együtt szétallani látták." (I. m. 10—11. l. Kiemelte: J. G.)

diákok szinte ájulásig kacagnak ezen a képtelenségen; viszont ismerjük hogy az irtózatos éhséget ennél az ingerült mohóságnál bajos volna felejtenebbül érzékeltetni.

harmadik diák, Petró őséről is kapunk néhány olyan vonást, amely ész feudalizmusra jellemző:

„Ez a legjobb munkás minden tulajdonokkal fel vala ruházva, melyek *szegény nbert oly kapóssá tesznek*. Serény volt, engedelmes és türelmes. Falu birája volt éhány izben, s innen nem ritkán történt, hogy *dohányt apritottak a hátán;* ha sztal nem állt közel, *ir-asztalul hátát vevék elő*." (I. m. 11—12.)

Ia Janó ősében a szlovák nacionalizmust figurázza ki Vörösmarty, Petró ével kapcsolatban az érem másik oldalát is megmutatja, a magyar soviniszta teséget, a nemzetiségek kigúnyolását. Egy szólásmódunkat foglalja bele ténetébe: „a szomszéd magyaroknál" gúny tárgya a Petró őse: „neki esik, orták, mint tót a holdvilágnak", vagy „mint tót az aludt tejnek: mert aludt holdvilág csúfosan egyértelmű vala tréfáikban". „Részint ezen keserű an részint a még keserűbb tóvíz" okozza aztán Petró ősének a halálát, nem vebbé groteszk módon, mint az előbbi esetekben, s szintén az evéssel apcsolatban.

Ezekkel a kis epizódokkal a polgári irodalomtörténetíró nem tud mit zni: „a három öreg tót halála... nincs elég szervesen odaforrasztva a ádik részhez." (Galamb Sándor: Vörösmarty novellái. Irt. Közl. 1915. 175. l.) gy nincs odaforrasztva! *Az éhség a központi mondanivaló*, az ősök tragikus pusztulása készít elő a novella kusza álomszövevényére, amelyet ítő lélektani érzékkel bonyolít Vörösmarty, bőven alkalmazva népmesei motívumokat. Minden a jóllakás körül forog. Fiatalokról lévén szó, a szerelmi sem marad említetlenül: az álomképek végén királykisasszonyok sürgö-

kegyetlenül megtréfált diákok körül. *De enyhülést az álom sem hoz.* ely úr elkárhozott szelleme játszott velük, s a fanyar vidámságú l fejeződik be valószerűen, hogy mikor ép asztalhoz telepednének a ilserkennek a gazos, csalános ugaron, ugyanolyan vad kiéhezettség- y elnyomta őket az álom.

ránvaló, milyen sok ebben a mesében a leleplező igazság. A költő ódja nemesi ugyan, de bármennyire igyekszik mulatságossá túlozni n osztályhelyzetű alakjait, az eseményekből az ország belső bajaira esztően hű utalásokat, mégpedig elsősorban olyan bajokra, amelyeket munkban jóval később sem igen ábrázoltak ennyire őszintén, élesen. k, sőt a jobbágyszármazású értelmiségiek iszonyú ínsége, az éhhalál, us meglátása s helytelenítése csupa olyan vonás, amely megmutatja, fölülemelkedett Vörösmarty már a huszas évek végén a vármegye- életen. A befejezésben győző valóság azt bizonyítja, hogy a költő vezető utat! Vagy inkább, hogy figyelmeztetni akar: az álmodozás dás! Voltakép a Tünde pályája is azt jelenti majd: oda kell hagyni kell szállani a földre, hogy realizálható legyen a boldogság.

szempontjából a Holdvilágos Éj a legkezdetlegesebb; még erősen ondatain a nyelvújítás idegenszerűsége. De szerkezetileg sűrű, t, magas színvonalú, anyaga igen eredeti, s Vörösmarty minden özt a legtartalmasabb. A többivel gyorsabban is végezhetünk.

2.

ező elbeszélése, *A kecskebőr* „pórrege"; az Aurórában jelent meg ással (1833). Itt már *magyar parasztok* a főalakok, faluszéli „parányi akói. Vörösmarty mindjárt a novella kezdetén szembefordul a llfestő hamisításokkal:

oldog nép, fogják felkiáltani olvasóim, mely ily kevéssel beéri; mily példátlan a megelégedésnek. Vagy talán — fogják némelyek gondolni — ezek a gbeesettebb emberek, kik egy-két garasért készek volnának embert akasz- nek a halál csak jótétemény lehet. (I. m. 26. l.)

jelentkezik itt a maradi nemesek jobbágyszemléletének belső ellent- gyfelől áltatják magukat, hogy boldog, elégedett a jogtalan nép a forradalmasodó Európában kezd bennük derengni a riadt sej- gyilkosságra is képes, kétségbeesett emberek ezek, akiknek, nyolók ördögi humanizmusa! — csak „jótétemény" lenne a halál. parlagi nemesek vaskos hahotáiért volna az egész elbeszélés: került hamarosan. Főszereplői értékét már a nevük is jelzi: Lőcs- Röhögi Jankó. Röhögi az öregbíró házatetejét tatarozta, de ott, lezuhant s meghülyült. Asszonya Lőcslábbal áll össze, aki eszi, mikor már a gyerek megszületett. Csupa nyers vonás, igazán nemesi kisasszonykáknak való. Elválhatatlan barátok maradnak, ilátástalan nyomorúságban Lőcsláb merész tervvel áll elő: meg agodni. De hogy? A feudális társadalomban egy „reális" mód a kincskeresés. Nyugat-Európából már szédítő hírek érkeznek, almozódó tőkéről; Lőcsláb érvei, amelyekkel föltüzeli társát, égeket tárnak föl a hazai zsellérek nyomorúságáról:

gőbb is egy tündöklő képét állítá fel *a jóllétnek, azaz a jóllakásnak*, mely sikeres kimenetelét követendő vala. A gombócok még egyszer akkorák ... a húsétel, melyet most *csaknem egyedül jóhírből ismertek, ezentúl* os a háznál; disznótorok, kolbász, hurka a káposztában, véres kásával mbócök mint egy-egy szakasztó. (I. m. 28. l. Kiemelte: J. G.)

kerül ugyan szóba, tág épület, pince, csűr, de csak mint távoli, ándok. A novella nagyrészét a kincskeresés bonyodalmai töltik

emhogy aranyport találnának, még a gebéiket is elkötik, míg egy titok-
barlangban bújkálnak kincs után. Egy kecskét cipelnek haza kárpótlásul:
gény jószág valósággal nekiszaladt Lőcsláb késének. De rossz a lelki-
etük a jogtalan eltulajdonítás miatt. Már beléjük oltódott a tőkés társa-
a alaptörvénye, a magántulajdon tisztelete. De még tele vannak a hűbéri
abonáival. Közös neveltjük, a kis Peti hazavetődve csatangolásából, az esti
égben fejére húzza a kecskebőrt, s mekegésével, ördögszarvaival úgy
íti őket, hogy nekifutnak a világnak, mintha a megtestesült sátán loholna
mukban. A kibonyolítás „megnyugtató". Lőcsláb és Röhögi urasági level-
vá lép elő, a csintalan Peti pedig annyira megjavul, hogy eljár az iskolába
ajjon ő már kevésbbé lesz babonás, mint apái? A költő biztat, ha nem is
rmesen; Peti tanul, de csak „télderekán",

szkor és tavaszkor beállott a szántó gyerekek sorába, s még ugyancsak ember
válhatik belőle, ha Isten is úgy akarja. (I. m. 52. l.)

Kétségtelenül többlete a novellának, hogy a hegyvidéki szlovákok ínségé-
elégületlenségének föltárása után nem habozik megmutatni, hogy nem
sabb a magyar jobbágyok helyzete sem. Sőt a diákok ősei határozottan
bek, mint Lőcsláb meg Röhögi. Vörösmarty nem akar ezzel általánosítani;
ok helyett kivételes figurákat mintáz ő, mégpedig ez alkalommal kacagtató
tékosságok halmozásában leli kedvét. De gazdasági helyzetrajzát, a
rnyomort és babonás elmaradottságot hitelesnek kell tekintenünk, az egész
netből kiáradó úri fölfogással együtt. Ahogy Vörösmarty festi a maga
aráti párját, olyannak látta a nemesség zöme az egész jobbágyosztályt:
ságosan esetlennek és tudatlannak. Műfajilag A kecskebőr inkább vissza-
és, mint haladás. Amit nyer külső valószínűségben, annyit veszt a Hold-
ás éj merész távlatának beszűkítésével, a groteszk mesétől az anekdóta
ódik el. Bonyodalma elejétől végig ízetlen; a nemes urak harsány röhöje
los távolból is sérti a fület. Viszont időközben Vörösmarty prózája sokat
ött, tisztult a papirosízű neológizmusoktól; alakjait illúziókeltőbben
teti minden paraszt-ábrázoló kortársánál. Ha kívülről ábrázolja is a
uéli szegényeket, ismeri életviszonyaikat és észjárásukat, őszintén, bátran
árja testi-lelki nyomorúságukat. Nem is tetszett a kortárs bírálónak:
t a véleménye, hogy nagyon rossz. Gyulai már dícséri Vörösmarty paraszt
dy"-eit, de nem tartalmuk valóság-elemeiért, hanem hangjuk, „népies
ruk" miatt. Galamb Sándor aztán megteszi a Kecskebőrt „a legösszh-
atosabb és legvalószerűbb" Vörösmarty novellának. Alighanem azért,
r legúribb a szemlélete. A valóságos társadalmi erők, a kizsákmányolók
olására nem kerül benne sor. Alakjai ott csetlenek-botlanak az osztályok
án; a hűbéri abronc már lepattanóban van róluk, a kapitalizmus szorí-
á még nem érzik, afféle lézengők, akiket tömegestül hordott a hátán az
k Magyarország: éhen épen nem haltak, de jól sem laktak életükben soha.

Kecskebőrrel Bajza Aurórájának novella-hiányán próbált Vörösmarty
yleni; ugyanott adta ki *Orlayját* is (1837). Az előző évben jelent meg
i történelmi regénye, az Abafi. Talán annak a sikere is hozzájárult, hogy
gyszer visszatért a költő az eposzok világába, a Két Szomszédvár bomló
chiájának festéséhez. Csakhogy itt már van az országnak erőskezű
dja: Mátyás, akinek az alakja századokon át a nemzeti királyság varázsát
ozta a Habsburg-gyarmat elégedetlenei felé. A Mátyás-kultusznak azon-
n olt kuruc mondanivalóján túl osztályharcos tartalma is: Vörösmarty
ezt aknázza ki. A szép lányt egy köznemes, a „félparaszt Csatár" üti el
kelő Orlay kezéről. Hogy az elvetemült főúrnál mennyivel különb Mátyás
nes vitéze, Vörösmarty igen határozottan emeli ki. Itt-ott azért még
g beletéved a hangjába némi akaratlan tisztelet a nagybirtokos iránt,
gső jeleneteiben szinte érthetővé teszi a szörnyeteg Orlayt, mikor lehető-
et ad neki, hogy megvallhassa őrült szerelmi szenvedélyét. Itt a lírikus

dik fölül az emberábrázolón: alig hogy beszélni kezd Orlay a maga
t sóvárgásáról, boldogtalanságáról, egyszerre gátlás nélkül szakadnak
örösmartyból saját elfojtott panaszai. Az úri kisasszony, a szép Zele,
t ébreszt egy szegény vak fiúban is, annak szintén saját tizenkilencedik
i érzelmességéből ad a költő epekedő vallomásokat.
egterjedelmesebb novellája ez, igen gondosan írva; Galamb Sándor azt
ítja számtalan jambus sorral, hogy eredetileg drámának szánta volna.
néhány jelenetében jókora ádag színpadiasság. A próza-forma nem vált
re: fölnagyítva mutatja a korfestés hiányát. De az ünnepelt Jósika sem
ban ezen a téren, az akkori olvasók az ilyesmin még nem ütődtek meg.
inkább elragadtatta őket a nőrablásos bonyodalom, amelyhez a vad-
ika egész kelléktárát mozgósította a költő. Az oligarcha-ellenes, pártos
a a legvonzóbb az agyonfakult, valószínűtlen történetben. Akkor ugyan
zdett általánossá válni a mágnásellenesség, de Vörösmarty írói tekinté-
ételes fontosságot adott az ő határozott állásfoglalásának. Nincs az a
at, melyet fölhasználatlanul hagyna, hogy meggyőzzön főúr-hőse ala-
ndűségéről. A harmincas évek második felében, a Széchenyi—Kossuth
m küszöbén a haladó tábort erősítette ez az állásfoglalás, mert növelte
ség önérzetét. Osztályellentéteket tehát ábrázol már itt Vörösmarty,
án a hatalmon lévők között. Néhány népi alak is átsuhan ugyan a
lián, de csak mint elnyomóinak a szolgája vagy éppenséggel rajongója.
znemes és előkelő úr vetélkedését ismétli meg *A füredi szívhalászat-*
A tragikus történelmi tárgy után visszatér a vidám műfajhoz és saját
rázolásához. Bonyodalma nem sokat ér: egy szabvány-romantikával
kált szerelmes párt hoz össze újból, naívul „regényes" körülmények
sónakversenyt elsöprő balatoni viharral. De az alakok viszonya egy-
s az egész társadalmi háttér komoly figyelmet érdemel. Mindjárt
az Egyesült Államok fejlettségét állítja szembe a hazai elmaradott-
őhősét, Kajáryt amerikainak nézik tulajdon barátai. (A romanticizmus
elég egy szemüveg és egy szembehúzott kalap, már nem ismer rá
.) Az ál-yankee így lelkesedik Amerika iránt: „Óriási haladás iparban
kben, adósságtalan kormány, emberség börtöneiben s egyenlőség a
k előtt". Radóban fölfortyan a nemzeti önérzet, s kellemetlent vág oda
entúli „egyenlőség" apostolának: *„Felejti ön, hogy négereik vannak."*
eljes: „Az idegen arcát pirosság borítá". De segítségére siet Csöngedy,
i a yankee-ket. Könnyedén közbevág: „Ej, a négerek feketék". Három
ő állásfoglalás, amely mögött gyökeresen eltérő típusokat érzünk.
neg is állapítja Galamb Sándor: „Minden különösebb zavar nélkül
etnők Radót Csöngedivel, vagy Csöngedyt Kajáryval." A polgári
zemlélet föl sem tételezi az imperializmus éveiben, hogy politikai
ődés adhatna arcélt egy novella-hősnek. Annál föltűnőbb ez a vakság,
Galamb egyébként dícséri Vörösmartyt, hogy többször szót emel az
akért, a négerekért nem kevésbbé, mint az angol dolgozókért. (Irodt.
19., 181—182. l.)

ary vetélytársának már a neve megbélyegző: *Rontó.* Ezt a leírást
la:

Jazdag, fiatal és deli . . . Mind amellett, ha valaki tovább s közelebbről látá e
fiatal arcot, nemtelen dölyföt s önimádó balhitet fedezhete fel vonalaiban.
elte: J. G.)

ajt viszont azzal teszi Vörösmarty vonzóvá minden haladó előtt,
szite, kemény bírálatot ad a szájába „külföldi szemmel".
anivalóinak ez a veleje:

. . . m csupán a föld, hanem főleg lakóinak szelleme teszik az országot ...
ország földje sokkal fölöttebb áll a világ lajstromán, mint nemzete, melyről
t lehatni valamit. A legszebb, legvirítóbb tájakon nagy részint butaság, henye-

ség tanyáznak s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csufolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek szomorú viskóitól környékezve van." (I. m. 115. l.)

Kajáry igazat mond: nem a föld, az elvont „haza", hanem a nép fontos. zembeállítás éles; a fogalmazásban ott lappang a vád a kastélyok urai , akik körében nyomor tenyészik; a butaság és henyeség megállapításából ítkoztatható egy adag akár a parlagi nemességre is. Radó és Csöngedy önbözően felindulva" tüstént ráhorkan az „amerikaira". De az még atja:

„Magyarország gyermek, mely megvénült, s anélkül, hogy szenvedései hidegebbé, apasztalásai okosabbá s évei tiszteletessé birták volna tenni. Egy van, mi mentheti: *evetni balitéletek* hieroglypháitól tarka bőrét; s *megifjodni, mint a kigyó szokott*, *talán* még *hosszú és boldog életű lesz.*" (I m. 115—116.)

smarty itt a reformkor haladó magyarjainak komor önismeretét mondja rmény pusztán annyi, hogy *talán* még megmenthető az ország, de csak átalakulás, megújhodás esetén. Kajáry őszinte nyilatkozata már-már ijjal kezd fenyegetni, míg a feszült hangulatban le nem leplezi magát: a jelenet baráti ujjongásba csap át, főkép miután „Kajáry hazasértő ényét némileg kiigazítá."

A novella ettőlfogva összeszűkül: a szerelmi bonyodalom körül forog. anticizmus igénye szerint, váratlan meglepetésekkel, józan észnek föltatlan nyilvános lányrablással. (Jut majd az effélékből még Kemény tárni novelláiba is.) A csípős, rosszmájú szalonhang itt-ott mintha szintén nyből volna előleg. Ilyen pl. a szívhalászatra fölvonuló hölgyek leírása.

Egy szőke özvegy: „igen csinos volt; de egy kevéssé nehéz. Testi jóllétét érzette ladik is, s tiszteletből két ujjnyira mélyebbre süllyedt, mint egyebeké . . ." Egy úri hölgy: „büszke termet volt . . . melynek kihívó tekintetén főneme s birtokaik öntudata s egy kissé hajdani szépségének emlékezete ünnepeltenek." (I. m. 10. l.)

en ezzel a dologtalan társasággal az inas és a szobalány alakját vonzó utatja Vörösmarty: gazdájuk, Rontó azzal is veszít előttünk, hogy az legazemberezi, a lányt leringyózza. Uraság és cselédek ilyen módon tt ellentéte szintén demokratikus állásfoglalás. Rontó, a gazdag úrfi hoppon marad: a szívkirálynőt Kajáry veszi feleségül.

átyás, a nemzeti király korát még egy másik novellájában ábrázolja narty. Címe: *Csiga Márton viszontagságai.* A nemes urak világából ét a mindennapi élet alakjai közé vezet. Mátyás neve csak arra való. lhiggyük a költőnek: lehetett olyan idő még a mi történelmünkben is. a becsületes embernek legföllebb az volt a baja, hogy unatkozott. Csiga megpróbáltatásai is ebből erednek. Merő unalmában gazemberségre dik: csal, sikkaszt, hadseregszállítóból tyúktolvajjá züllik, orgazdás megöli a tulajdon fiát, fölakasztják, életrekeltik, más vidéken bírónak ják, s egyszercsak az alteregója (azaz önmaga) bűnei fölött kellene de. Végül már ott áll a mennyei bírája előtt, éppen készül elragadni lánfülű angyal" a kárhozatba, mikor felébred. Hogy az egész csak álom. ogva sejti az olvasó. Most végre arról is értesül, hogy Csiga Márton. pes város" bírója megválasztása éjtszakáján terhelt gyomorral álmodta ezt az iszonyú bűnlajstromot. Galamb hibáztatja, hogy Csiga Márton es ember; szerinte az álom csak akkor volna indokolt, ha a bíró ébren emberek közé tartozna. Pedig a költő, a volt jogász, akit már ifjúkora etlenül foglalkoztatott az igazságszolgáltatás kérdése, helyesen látja, siga agyában ezek a gondolatok, ezek a „tarka bőrű álmok" „rokonok talával": — ép abból a felelősségérzetből fakadnak, hogy neki ezentúl ön kell ítélkeznie Mi sodorja rossz útra az embert? Vörösmarty széles ad erre: az unalomszülte kalandszomjtól a szükség (az ínséges család)

zerén át a kincshajhász elvetemültségig apró vétkek és borzalmas bűnök
atait tárja elénk. Mit eredményez ez az álomsorozat a becsületes Csiga
n számára? Azt, hogy minden bűn csíráit önmagában is felfedezi. Ezzel
rázza a költő, hogy annyira emberséges bíró vált belőle.

probléma nem volt légbőlkapott, a reformkorban már zúgott a köz-
ny a barbár hazai vallatás, elfogult bíráskodás ellen, a szörnyű magyar
ök miatt. A novella ezt a harcot segíti. Álomköntösben megmutatja a
gos hazai helyzetet, úgy tüntetve föl, mintha minden visszaélés csupa
volna. Amikor álmában bíróvá teszik Csiga Mártont, a sokszoros
levőt, így él vissza hatalmával:

csínyeit a legszabályszerűbb igazság színébe tudta öltöztetni. Ajándékot nem
zada el, *ha ügyetlenül adták;* közháborodásban haragot és halált villámlott a
nosztevők ellen; *de gazdag adományért kimenté vagy megszökteté őket, mihelyt*
a nyilvánosság veszélye nélkül teheté. Kihallgatott minden szegényt, de örömes-
bb a szép folyamodónékat; mosolygásuk, nyájas ígéreteik súly valának a mérleg
észében. A hatalmasok szavára pedig kivétel nélkül hallgatott. I. m. 159—60. l.
Kiemelte: J. G.)

novella azzal fejeződik be, hogyan bíráskodott az *igazi* Csiga Márton.
éhány mondat a reformkorban bizonyára úgy hatott, mint gyilkos gúny
ismeretlen ítéletmondók az osztálytársadalom törvénytevői ellen:

ctatója inkább, mint büntetője a megtévedettnek, *iskolává tevé a fogházat*, mely-
l *vadak helyett nem ritkán emberek*, gyógyházzá, honnan erkölcsi betegek helyett
lelkü polgárok jöttek ki. Mindennemű ítélethozásában pedig szigorú vala: sem szép
avak, adomány, sem akárki haragja által *nem tántorítható.* (I. m. 164. l. Kiemelte:
G.)

bben a novellában nincs feudális kötöttségnek nyoma. Vörösmarty
árosi viszonyokat ábrázol; — ebből a szempontból is szerencsésen bukkan
s korára. De félreérthetetlen gyanakvással nézi a polgári foglalkozást;
Csiga Márton gazemberségre ösztönzi kalandor kedve, kiderül, hogy
választja a kereskedő pályát, mert itt bőven van alkalma csalásra és
ságra:

inlelt önelégedéssel beszélt nagy kalmári merényeiről, összeköttetéseiről, — az
kori világban még hallatlan dolgokról! rendkívüli jövedelmekről, melyekben
indenki részesülhetendő, ha erszényt nyit közkereskedésre. Ki ne bízott volna
eddig emberséges s jó asztalainál fogva most már elmés, okos s minden esetre
gy szerencséjű Csiga Mártonban? Ő tehát pénzt gabonára s részint kész gabonát
vett által, Mátyás király hadaihoz nagy nyereséggel szállítandót, gondtalanul,
t világos szándékkal azt soha vissza nem téríteni." (I. m. 147. l.)

örösmarty ismeri a fejlődés kezdetén álló polgárságnak mindkét típusát:
ületes szorgalmút éppúgy, mint a szélhámost. Romantikus képzeletét
vonzza az utóbbi, de merészen egybegyúrja a két természetet. Mese-
nak is van olyan értelmezése, hogy Csongor és Balga, Tünde és Ilma
nkép a minden emberben meglévő kettősséget ábrázolja. Csiga Márton
ában csakugyan ezt az ellentmondást világítja meg, a bűn és erény
ikus összefüggését. Viszonyaink fejletlen voltára jellemző azonban, hogy
siga Márton még nem hiteles polgár. Gaztetteiben nyoma sincs a tőke-
nozás szándékának; épp az kergeti csődbe, hogy úgy pazarol, akár egy
smajmoló kurtanemes.

z utolsó Vörösmarty-novella, a *Szél urfi „tündérrege"*. Rút öreganyja
ából kiszabadul a szilaj Szél urfi, sikerül neki emberi testet ölteni, még
et is szerez, sőt gyermekei is születnek. De ráun a családi boldogságra,
kalandra indul, s büntetésül lecsap rá a vénasszony, visszavarázsolja
n lénnyé. Az egészből az világlik ki, mennyivel teljesebb, *boldogabb a*
ális lét, az anyagtalan lézengésnél, amelyet az idealisták váltig magasz-
ugyan, de szeretik mennél későbbre halasztani a megtapasztalását.

Gyulai szerint ez a *„leggyöngébbi"* novellája Vörösmartynak, mert a
épmesei elemet igen is célzatos allegóriává süllyeszti". (Vörösm. életrajza
9. 191— 192. l.) A burzsoázia hanyatló korszakában csakugyan süllyedésnek
mított, hogy valaki a materiális létnek adja az elsőbbséget, hiszen ebből
zélyes következtetések származhattak. Vitathatatlan, hogy van a Szél urfi-
és leírásában. De úgy lehet, a szigorú kritikust ezúttal éppen nem az inge-
ö föl, ami hiányosan motivált, hanem ami túlságosan érthető.

Mit akart ezzel a mesével Vörösmarty? Tudjuk, mennyire izgatta éppen
a korlátlan fantáziájú romantikust, a valóság és képzelet viszonya. Benne
tott annak a fölismeréséig, hogy az álom nem old meg semmit. A Hitel
ben arra eszmélhetett, hogy elég a délibábkergetésből, holdvilágfalásból:
dének itt a helye a földön. Mindinkább belekapcsolódott a reform-mozga-
ba, s nemcsak menyasszonyához, hanem egész népéhez szólt az az intelme,
ly tulajdonkép harcos valóságtiszteletének megnyilvánulása volt: „Ábrán-
s az élet megrontója". A Szél urfi nem több, nem kevesebb, mint derűs
másulvétele annak, hogy csak a materiához kötött lét érdemli, hogy
zéljük.

Már megírta Szózatát, érett férfi fővel tekint a világba. Használni akar,
testetlen képzelgésekkel játszani. Reális problémákat vet föl a Szél Urfiban
zsarnok öreganya, aki végül elszakítja ivadékát a „nem hozzá illő",
on fölszedett feleségtől, ugyanaz a típus, amelyet Kádár Kata balladá-
ben ismerünk. Fokozza a mese realitását, hogy a gyönyörű feleség sánta
pós karmai közül szabadul, nem hagyva kétséget az iránt, miken ment át
véget. Ilyen, egyáltalában nem tündérmesébe való, hősökről szól Vörös-
r utolsó novellája. Mekkora kín, mikor Szél urfi ráeszmél, hogy ritkulni
zhek „azon izmos, meleg és szilaj vérrel pezsgő tagok, melynek birtokában
k gyönyörnek vala éldelője." A befejezés vetekszik Vörösmarty leggyön-
lírai helyeivel. A boldogtalan Szél urfi, mint egy sóhaj enyészik el
nhagyott felesége, gyermekei körében. Az asszony „hallá a szellői sóhaj-
könyűk ömlenek szelíd szemeiből: távol barátjára, elvesztett férjére
zék." (I. m. 178. l.)

3.

Ért nem írt több novellát a költő, magyarázatot könnyű adni rá, de
lehet-e az megnyugtató? Elbeszélés-kötete szinte azt a hatást kelti,
h meg volna komponálva. Egymásra utalnak a darabjai, más-más ala-
ka két oldalról és megközelíti az igazságot. A jobbágysorsot elénktárja
á és magyar változatban; kétszer választ álomszövevényt; Mátyás korát
tatja mind az előkelők, mind a kisemberek felől. Ennyi is elég annak az
ára, hogy Vörösmarty novellái nem puszta „szorultság" termékei,
valami olyat igyekezett a költő kifejezni bennük, ami huzamosan
g újra foglalkoztatta.

Mindanivalói nem lényegtelenek; még a „tündérrege" is korproblémáktól
lélénktárja a jobbágynyomort, leleplezi a nagybirtokosok hitvány jel-
ségét, a nemesi sovinizmust, a nemzetiségi elnyomást, a gazdasági élet
ségét, az ország elmaradottságát a haladó külföldhöz képest, s föl-
nemzeti királyság eszményét is a Habsburgokkal elégedetlen közvéle-
ett. Vörösmartyt köti ugyan nemesi szemlélete, de nagy költő, s épp a
á ól láthatjuk, mennyire átfogja — világtávlatba helyezve — egész
életét. Hangsúlyozza a változás halaszthatatlan voltát, ha vannak is
r ől kétségei. Hangot ad a szorongásnak is, amellyel a nemesség gondol
m kétségbeesettjeire, ő maga viszont igyekszik veszélytelen, mulatságos

oroknak tüntetni föl a jobbágyokat. A főurak tekintélyét tépázza. Novel-
n a valóság megragadására törekszik. Nem keresi az olcsó, kedvező meg-
okat. Vidám cselekvényeiben, sötét színei ellenére, van valami törhetetlen
odás. Nem hatol a végső mélységekig, osztályharcot csak a kiváltságos
eken belül ábrázol. De művei pártos írások, keményen bírálják kora társa-
át, s mindenik novellájában megvannak a kritikai realizmus lehetőségei.
Hogy mégsem alkot hibátlan elbeszéléseket, azon múlik, hogy a roman-
képzelet el-elszáguld vele. Gyakran elszakad a valóságtól; nincs türelme
e boncolni cselekvényeit. Versben sem mindig fogadható el az ábrázolása,
eposzaiban és drámáiban sűrű a példa. Prózában ezek a fogyatkozások még
beszökőbbek. Érzi ő ezt okvetlenül maga is, van önkritikája, s gúnyos
ammjaiban nem kíméli saját műveit sem. Novellái visszhangja egyáltalán
olyan, hogy csábítaná a folytatásra. Mindehhez járul aztán egy külső
: a Nemzeti Színház megnyitása. Novellaírók egyre számosabban jelent-
k, még hozzá hivatottabbak is, akiket ebben a műfajban különbnek érez
gánál. De a színpadon nincs egyenrangú versenytársa. Használni akar
enképpen, azért vállalja a legfontosabb területet: a közönségnevelő dráma-
s Színjátékaiban is sok az esztétikai fogyatékosság, bonyodalmait nem
ki, jellemeit elnagyolja s a meglepetés kedvéért túlságba hajtja a borzal-
t. Szép részleteik alapján mégis méltányolta, komoly értékei közé sorolta
Magyarország ezeket a színműveket is, melyeknek főalakjait az uralkodó
yból válogatta Vörösmarty, s elárasztotta rajtuk a nemesi hazafiság
át. Novelláival szemben mi is félretehetjük az esztétikai túligényességet.
lapítva hibáikat, világnézeti korlátaikat, ideje beiktatnunk őket a költő
művei közé. Már csak azért is, mert novellaíró kortársaival szemben,
émet és francia példákon indultak, s örömest választottak idegen tárgya-
örösmarty kizárólag a hazai társadalmat és történelmet tükrözi. Nemesi
tizmusát a novellák alapján szinte pályája kezdetétől kitágíthatjuk
rország minden lakosát felölelő hazafiassággá. Egyéb munkáihoz mérten
n föltűnő az ő mélységekig hatoló érdeklődése a népi élet nyomorúsága
Hiszen ú. n. parasztíróink is csak a legutolsó évtizedekben jutottak túl
pen a jómódú falusi gazdák ábrázolásán. Vörösmarty sokat idézett
a nemes urak hazájáról („Neve: szolgálj és ne lássbért,... Neve
n, neve átok") ott gyökerezik az első novelláit ihlető fiatalkori élmé-
k.

irodalmunk fejlődésében is megvan ezeknek az elbeszéléseknek a példa-
jelentősége. Valamennyit közzétette művei 1840-i kiadásában (Vörös-
Mihál Ujabb munkái. Második kötet). Petőfi föltétlenül ismerte és
n tanulmányozta őket, s ezek a novellák csak erősítették, hogy végkép
fordúljon a népi mondanivalók felé. Nem nehéz meglátnunk az összefüg-
Kecskebőr torz parasztjai és Petőfi népi tárgyú novellája, *A fakó leány*
legény főalakjai közt; még abban is rokonok, hogy mindkettő a babonás
edelmekkel száll hadba. Petőfi novellái természetesen már plebejus
etűek s nyelvükben is határozottan népiek. Jókai pályakezdő alkotá-
grotesz vonásaiban, diákos nyerseségeiben sem lehet számításon kívül
nk a legnagyobb kortárs-költő hatását. Ilyenformán a Vörösmarty-
k főleg tárgyukkal, de némileg előadásmódjukkal is a népies elbeszélő
ak, azaz prózánk legfontosabb irányának úttörői.

A - 180

H DEZSŐ:

VÖRÖSMARTY NYELVE

Sztálin elvtársnak a Marr-vita kapcsán tett zseniális megnyilatkozásai csak a szűk értelemben vett nyelvtudomány számára jelöltek biztos utat. ányították a figyelmet a nyelvre, mint az irodalmi alkotások formájára Az irodalmi nyelv vizsgálatának ez alapon adódó új lehetőségeire és fel- aira, amelyek irodalomtörténészeinkre és kritikusainkra várnak, azóta en rámutattak. E dolgozat még a felvetett kérdésen belül sem tud eleget i e fontos és új igénynek. Célja éppen az kíván lenni, hogy hibái és ered yei, szempontjainak rossz vagy helyes volta, a dolgozat bírálata és újabb álkozások az irodalmi nyelv vizsgálatának elvi, módszertani kérdései felé ítsák a figyelmet. — Az elvi tisztázatlanság ill. magában a kérdésben j nehézség okozza e kísérlet előrebocsátott fogyatékosságát is: nevezete zt, hogy bár a cím „Vörösmarty nyelve" — a vizsgálat önkényesen, rend- elenül csap át a szűkebb érdekű, valóban nyelvi vizsgálódás területéről a i nyelv, stílus, kifejezés tágan, nem egyszer a szerkezetig értelmezett álatára.

Ez elvi és alapvető szükségességen túl, különös okunk van elsősorban smarty nyelvével, s mindazzal, ami e kérdéssel összefügg, foglalkoznunk. n a nyelv ügye történelmünkben hosszú, éppen Vörösmarty működésé- etetőzött időn keresztül a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás kér- politikai kérdés volt. Másrészt köztudomású, hogy a mai magyar iroda- ormai fogyatékosságokkal küzd, s haladó hagyományaink e nem utolsó- n nyelv tekintetében kiváló alakja költészetének formai vizsgálata e téren ságokkal szolgálhat.

Ia Vörösmarty egész munkásságát globálisan tekintjük, a legerősebb más, amelyet nyelvét illetően kapunk, az, hogy e nyelv romantikus. ban e romantikus jellegen belül az alaposabb vizsgálat — a tartalomnak lelően — kétféle árnyalatot, a romantikus ábrázolás és kifejezés kétféle álatát, sőt nem egyszer az eszközök kétféleségét mutatja meg.

Vörösmarty elsősorban annak a legtisztább, sőt a világirodalomban tán nála legmagasabbra emelkedő romantikának a költője, amelynek dina- át nem a társadalom individuális tagadása, hanem a társadalmi helyzet ét dinamikája adja meg, amelyik össze van fonódva a nemzet nagy cél- seivel, az építés, a reformok, a gazdasági, társadalmi, politikai, kultu- átalakulás harcaival. A 19-es szocialista forradalomtól eltekintve törté- nkben leginkább erre a korra állnak Jermilovnak, a szocializmus építé- idejére vonatkozó szavai: „Minél reálisabb irodalmunk, annál roman- bb..."

gyanakkor azonban Vörösmarty költészetében találunk egy más jel- nyelvű, mert más tartalmú romantikát is. Távolról sem ellentétes ez a forradalmi romantikával, alapja ennek nem valamely reakciós szembe- kedés a jelennel, tartalma nem egy individuális és öncélú kiútkeresés, asszív romantika ez. Mondanivalója korba ágyazott, társadalmi; kivál- yfelől az osztálytársadalmak ellentmondásai, a nemzeti elnyomás — ől Vörösmarty osztályhelyzete, a reformkor és 48 vezető osztálya, a

180 186

g szerepének ellentmondásossága. Vörösmarty „nagy" sok tekintet-
en „legromantikusabb" verseire gondolok itt, a Gondolatok a könyv-
Az emberek, az Előszó, A vén cigány tartalmára és formájára.
ő" romantika élesztője ugyancsak a fejlődést, a haladást igenlő hév,
r itt a nemes szándékok páthosza a társadalmi ellentmondások és
rlátok rövidzárlatában a vívódás szenvedélyévé váltódik át. Éppen
ben a dilemma felmérésnek teljessége, de egyszersmind feloldhatat-
váltja ki a romantika e megkülönböztetett nyelvét, stílusát.
gáljuk meg mindenekelőtt a szamunkra legfontosabb „tiszta", problé-
orradalmi romantika nyelvét, formai sajátosságait.
gszembetűnőbb egy olyan mozzanat a felépítésben és megformálás-
a versek periódizálásának nevezhetnénk. Példákon nézzük meg, mi
z alatt. A Szózat (1836) első verse Vörösmartynak, amely az efajták
ozik. A harmadik, negyedik és ötödik szakasz azonos mozzanatokat
:

zk.:

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.

ik.

Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.

ik.

Szabadság! *itten* hordozák
Véres zászlóidat . . .

, 10. és 11. szakaszok egy-egy azonos mozzanatpárt hoznak:

s:. kezdősora: *Az nem lehet*, hogy annyi szív . . .
s. „ *Az nem lehet*, hogy ész, erő . . .
s. „ *Még jőni kell, még jőni fog* . . .
s. „ *Vagy jőni fog, ha jőni kell* . . .

dekhez számítsuk hozzá az első két versszak lényegében történő
lését a vers végén. Vagy nézzük meg egy másik idetartozó, kiemel-
sé Liszt Ferenchez (1841). A megszólítások s felszólítások következe-
ismonulása a 7., 8., 11. versszakok elején.

kezdősora: *Zengj nekünk dalt*, hangok nagy tanárja . . .
„ *Zengj nekünk dalt*, hogy még sírjainkban . . .
„ *Zengj nekünk* hatalmas húrjaiddal . . .

n kor ezzel még egy motívum ismételt felvetődésének összefonó-

k kezdősora: *És ha meglep* bús idők homálya . . .
k „ *És ha honszerelmet* költenél fel . . .
k „ *És ha hallod* zengő húrjaiddal . . .

ez megvan szakaszokon belül is:

Van-e hangod a beteg hazának
A velőket rázó húrokon?
Van-e hangod, szív háborgatója,
Van-e hangod, bánat altatója?

Jobb korunk jött. *Újra* visszaszállnak,
Rég óhajtott hajnal keletén,
Édes kínja közt a gyógyulásnak,
A kihalt vágy s elpártolt remény:
Ujra égünk őseink honáért,
Ujra készek adni életet s vért.

És érezzük minden érverését,
Szent nevére feldobog szívünk;
És szenvedjük minden szenvedését,
Szégyenétől lángra gerjedünk;
És óhajtjuk nagynak trónusában,
Boldog- és erősnek kunyhajában.

posolatos e periódizációval az igealakok, ill. módok tartós azonossága: etlenül a vers végén öt versszakon keresztül mindmegannyi felszólító Lengjen, légyen, menjen, érjenek, egyesüljenek, álljon, rengedezzen, eldobogjon, állj, mondjuk".
gy nem önkényes példákról van szó, még egyet, ugyancsak legszebb rözül. A Honszeretet (1843) című ben ugyancsak az igemód állandó-

1 vszk. kezdősora: *Szeresd* hazádat és ne mondd . . .
2 vszk. „ *Tégy érte mindent* . . .
4 vsz. „ *Tűrj érte mindent* . . .

lyd: „el ne szenvedd, el ne tűrd", „légy szerény", „gondold meg", régy".
s ét periodizáció:

7 vszk. kezdősora: *S midőn* a legtöbb emberek . . .
8 vszk. „ *Midőn* nem-méltatott erény . . .
9 vszk. „ *Midőn* a legbuzgóbb anya . . .
1 vszk. „ *S midőn* setét lesz a világ . . .

Az dézeteknek ez az egymásmellettisége kétségtelenül csökkenti a jelleg- é fontos szerepének felismerését. Meg kell azonban gondolnunk, hogy m lag is azonos mozzanatok rendszerint a versszakok első sorai csupán, ü egyéb mondanivaló fekszik, s így ez elosztottságon keresztül a ver- eg átszövik. Nyilvánvaló, hogy az egész verset átható, összefonó li ció óriási mértékben növeli a vers szuggesztív erejét. Megtörténik ü ető ismétlések által, amelyek a verset líralag páratlan egységbe von- í annak ható-, mozgósító erejét hatalmasan megnövelik. — E formai ld természete és hatása a létrehozó okra is rávilágít. Mind e versek az reformkor sodrában születtek 1840 és 48 között, az egy Szózat-ot , melynek viszont ismert kiváltói a bécsi kormánynak a 32—36-os országst követő terrorintézkedései. E versek tartalma, mondanivalója mélyen sé, messzemenően haladó, előremutató. E versek, mint mondani szokás, zába mennek, a közösség, a történelem igényének ihletében fogantak, é harcos optimizmust hordoznak. — S ami mindenekelőtt való s ami nk feltétele: a közösséghez szólnak. Vörösmarty e verseiben a leg- b öltői hivatás teljesítője, a kor szavának megszólaltatója: nagy egyé- rgy vezér, „ébresztő", ahogyan Horváth Márton mondotta. E feladat tlatos, alkotásokban dokumentált vállalása, a nagy mozgósító szerep ense: ez e formai megoldás tulajdonképpeni oka. Szónokiság, szug- ó, emzetmozgósítás: e hatalmas céloknak, feladatoknak van Vörös- ni e költői forma alárendelve. De feltétele is van e nagy szerep ek. E legalkalmasabb felépítés másodlagos mozzanat, s csupán ény. Az igazi alap: a mélységes, valóban „rendületlen" hazaszeretet, a az élmény mélysége és tisztasága, a töretlen eszmeiség. A periódi-

dmegannyi ismétlése csupán le-lerakott jelzőcövekei egy mélysodrú.
ú érzésnek, a teljes ihletnek. A mély, igaz meggyőződés adhat csak
i egységet, csak annak van ereje ilyen terjedelemben is nagy költe-
gységes dinamikájának fenntartására. (Mindez természetesen koránt-
elenti, mintha mindazokat a költőket, akiknél e formai sajátosság
azzal vádolnók, hogy nem a közösséghez szólnak, vagy hogy nincs
ihletük. Kétségtelen, hogy ott van e költői forma mögött a nemesi
hajlandóság és hagyomány.)
ebként ugyane kifejezésbeli sajátosság van meg a Guttenberg-
(1840) című versben: öt ízben ismétlődik a „Majd ha...“; s éppen
ilönös szenvedélyessége teszi indokolttá, mint egy sűrített periodizá-
, az Országháza (1846) utolsó sorait is. Megtaláljuk ezt számos más,
szer a szerelmi líra körébe tartozó verseinél is, azonban kizárólag a
ktől, ami bizonyítéka annak, hogy a végső ok a nem véletlenül e
kben elmélyült ihlet. (Laurához, 1842.; Laurához, 1843.; Haragszom
.; stb.).
rradalmi romantika további nyelvi és kifejezésbeli sajátosságai is a
lokat és feladatokat szolgálják. Jellemző a széles átfogó képek hasz-
melyek minden esetben a „számos milliók“-ból összetevődő emberi,
nzeti közösség alkotó hatalmának és jelentőségének adekvát tükrei.
oljunk a Szózat nemzettemetkezésének grandiózus képére, mennyire
erűen nő ez ki a tartalomból, formailag azzal mennyire összeforr.
ű kifejezője a zsarnokság ellen küzdő népek világméretű szolidaritá-
gyane grandiózitás a Guttenberg-albumba c. versben, melynek táv-
egyre fokozódó képei végül az égtájak pólusai közé feszülnek s az
öld népessége“

..eget ostromló hangokon összekiált,
S a zajból egy szó válik ki dörögve: „igazság“.

y e hasonlatos e kép az égtájak távlatérzékeltetésével, a leglényegesebb
dásával Petőfi „Egy gondolat bánt engemet“ című versének párhuza-
ma tartalomban és formában jellemzően különböző képével.
alommal:

S míg ezer fej gondol istenésszel
Fárad a nép óriás kezével
(Liszt Ferenchez)

Isten segíts! népeknek istene!
Tedd jóra munkássá e nemzetet,
Hogy amihez fog óriás keze,
Végére hajtson minden kezdetet.
(*Himnusz*, 1844.)

g átfogó képek használatán kívül, melyek különösen alkalmasak arra,
reformkor építő és alkotó képének hű kifejezői legyenek, jellemző
e másik romantikus eszköz használata is — az ellentétekó:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve óh magyar:
Bölcsőd az, s majdnan *sírod* is,
Mely *ápol* s *eltakar* —

.....
Áldjon vagy *verjen* sors keze
Itt *élned*, *halnod* kell...

.....
Egy ezredévi szenvedés
Kér *éltet* vagy *halált*.

Ugyanitt a „jobb kor" és „a nagyszerű halál" ellentétes lehetőségeinek „vagy"-zóval kötött romantikus szembeállítása. Ez egyébként igen jellemző sajátosságot még nélkül lehetne dokumentálni. Hogy mennyire kiterjed Vörösmarty egész romantikus szemléletére a dinamizmus, a feszültség ellentéteken keresztül történő ábrázolása, arra szép példa az Élő szobor (1841) c. vers, melyet a címben pregnánsan összefoglalt kibékíthetetlen ellentét hat át és emel a forradalmi romantika legmegrendítőbb alkotásai közé. A tehetetlen lebilincseltség és a legnemesebben motivált tennivágyás:

Emelten függ a harcra szomjú kard
De nem mozdulnak a feszült karok.

A szenvedés kifejezésének elemi óhaja és merev lehetetlensége:

S holott örökké él a fájdalom,
Nehéz mellem sóhajjal van tele;
De rajta áll megbűvölt gát gyanánt
A szenvedő szív márványfedele.

Ezek a címben tömören exponált ellentétnek kibontott mozzanatai, továbbra is feloldhatatlan ellentétek, s ezeknek polarizált erőterében válnak elhessé megszokott, vagy nyernek fokozott hatást különös szavak is. (Az utolsó idézetben a „megbűvölt gát" hasonlat az, ami az egész versszak legfőbb értékét adja, éppen mert a „megbűvölt" szó a maga 'elvarázsol' jelentésével az összefüggésben érvényesülhet leginkább: ugyanis az „élő szobor"-szerkezet elemeinek egymást *reálisan* kizáró ellentéteit e helyt csak a „megbűvöl" ('elvarázsol') tehát *nem reális* beavatkozást jelentő szó hidalhatja át.)

Még megemlítendő hatásfokozó jellemzője e forradalmi romantikus verseknek nem egyszer bizonyos drámaiság, amit kérdés ill. megszólítás szuggerál. Ódáinál ez részben a műfajjal jár együtt (Liszt Ferenchez, Az úri hölgyöz). Máskor észrevehetően szónoki célt szolgál (Országháza, Jóslat). Mit csinálunk? (1844). c., egyébként más hangú versében szinte kötekedő párbeszéddé oldódik:

Mit csinálnak Magyarhonban?
Szőnek, fonnak és akarnak —
Tán vakarnak? semmi tréfa!
Posztó is kell a magyarnak.
Hát takács-e a magyar nép?
Nem szégyenli a vetéllőt?
Semmi baj! . . . stb.

Hogy e tiszta forradalmi romantikát végleg értékelhessük, előbb nézzük meg Vörösmarty romantikájának fejlődését, azt, hogyan jutott el idáig, s hogy vajjon Vörösmarty romantikája — tartalom, valamint nyelv és stílus tekintetében egységes-e?

Költészetében egészen korán, a 20-as évek legelején, sőt azt megelőzően már van egy romantikus szakasz, amelynek tartalma kétségkívül negatív, s amelynek alapjai Vörösmarty osztályhelyzetében, konkrét életviszonyaiban keresendők. Vörösmarty bizonyos mértékben elszakad osztályától foglalkozásán keresztül, a földdel nincs közvetlen kapcsolata — nevelő; anyagi helyzete ingadozó, függő helyzetben van, megaláztatásoknak van kitéve, amelyekre érzékenyen reagál:

Nincs szomorúbb, mint a végzet-rendelte szegénység
Inségin gúnyolót s méltatlan gőgöt elállni
. . . . . .
Érzed az illyeneket s hogy hasonlón érezem én is,
Nem tagadom . . .

Célja Udvardinak a 20-as évek elején. Kiélezi, fájdalmasan személyessé teszi e meg-helyzetet az osztálykülönbség miatt reménytelen szerelem. Ebből a

l fakadnak e korai romantikus verseknek motívumai, a szenvedélyes edettség, a kín elviselhetetlenségének érzése, a mindenáron való mene- rágya, az adott társadalommal való szenvedélyes, de individuális helyezkedés. (Az elhaló remény, A bujdosó gyilkos, A bús vándor, ös sírverse, stb.). Jellemző erre a szakaszra, amit „Az életgyűlölő i" c. versben ír:

Most gyászképzeteim dúlnak s a csalfa setétség
Országát keresik: örömem poklokkal határos.

iszképzetek" nyelvi kifejezése a romantika eszközeinek használatát A kiúttalanság, megoldatlanság-érzés belső vergődése képbeli, formai t találhat csak, hiszen épp a társadalmat hárítja el: jelentkezik a nség, végletkeresés ellentéteken keresztül történő kifejezése:

Rohanva visznek lábaim: a ködös
Égignyúló hegy meg nem állít,
Sem *pokolig leható nyílások.*

(A bujdosó gyilkos)

i fel ellentétekben a kérdést: *„halni* vagy *élni?" ég föld* hová mo-t" ki ugyanígy a megsemmisülés vágyát: „Ronts le nagy *ég,* anya*föld* el". (u. o.) Az említett versekben egyébként több helyütt előfordul a völgy" egymásmellettiség. Az egyén és világ szembehelyezkedése is ékben nyer kifejezést:

A *boldogok* közt *jajgatom* el éltemet
Kínomra minden díszlik, *örül,* tenyész, . . .

(Az elhaló remény)

ldatlanság érzése miatt e versekben állandó a kérdezés:

Ki jár e kínos élet végire? *(A bűnös sírverse)*

Hová bolyongassz e szél, záporzaj között? *(A bús vándor)*

De hát hová most? halni vagy élni? Hah
Ott nincs remény, itt nincs nyugalom: hova?
Ég föld hová most? békeszállást
Mellyitek ád nehezült fejemnek? *(A bujdosó gyilkos)*

Ki lesz fogyasztó bánatom orvosa?
Ki ád magamnak vissza meginl? mi tett
Boldogtalanná? Hajh! Miért futsz
Víg öröm e nyomorult kebeltől? *(Az elhaló remény)*

rdés egyszersmind feszültséget, bizonyos jelenetszerűséget, drámaiságot verseknek, melyek majd kivétel nélkül figurák monológjai vagy pár- megteremtett alak s a költő között. (A bús vándor).
emző egyébként e romantika tartalmára a szókincse: szél, záporzaj, hegy, szikla, orom, zúgó erdő, tenger, völgy, világvége, nap, ég, föld, annyi természeti, azaz társadalmonkívüli kép, amely híven tükrözi tika társadalommal szembehelyezkedő, vagy attól elforduló, mást, ül fekvőt kereső jellegét.
Vörösmartynál azonban ennek a negatív romantikának szakasza rövid tt. Bekapcsolódott a politikai mozgalmakba, s akkor, mikor a roman- sajátosságaival aktuális társadalmi tematikához nyúl, nyelve, költészete for- romantikává fejlődik át. Ez átmeneti időszakára jellemző a roman- nek és a hazafias lírában Baróti, Berzsenyi, Virág nyomán hagyo- uralkodó kifejezés- és formakészlet keveredése. A Fehérvár (1823).

esi mondanivalójú vers klasszikus formája, jellemző szókészlete mellett
a romantikus színpadias keret, a látomásszerűség (egymásután kikel-
jaikból István, László, Kálmán királyok) az egésznek jelenetté realizá-
általal, hogy a költő magáról, mint e természetfölötti kaland résztvevő-
eszél s a kép drámaiságának kiemelése a zárszakaszban:

Így szóla s dörgő sírja aláborult.
A szent királyok képe sötétedett,
S bús és nehéztelő jelekkel
Szálla le a porok éjjelébe.

örösmarty romantikája az epikán keresztül fejlődik tovább. Horváth
írja a Zalán futásáról, hogy „Kielégítette a közvárakozást, de messze
t rajta, többet s részben mást adott a szükségképpeninél...“[1] Ez az új
etben, de nyelvben is, lényegében a romantika új elemét jelentette. Itt
ban még nem jelenik meg pregnánsan. Az állandóan megnyilvánuló
tivitás, a szerelmi történet előtérbe kerülése, a történetiség és aktualitás
ikus mozzanatait kötik a klasszikus forma, a műfaji hagyományok s
si szókincs. — A forradalmi romantika első igazi epikus alkotása a
Kund.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban a romantika legszembetűnőbb epikus-
zási sajátságait, majd később a „vívódó“ romantika jellegzetességeit s
mények összevetése alapján kíséreljük meg az összefoglalást és érté-
Vörösmarty romantikus stílusát illetően.

pl. az 1829-ben írt Búvár Kund című balladát a Zotmund-al, ennek
vel korábbi kidolgozásával vetjük össze — eltekintve a mesterség-
zség növekedésétől — szembetűnő jellegbeli különbséget tapasztalunk.
az elején: míg a Zotmundban az első szakasz közli, hogy az ellen-
sonynál van, addig itt az egész eseményt távlatba helyezi; a szem-
az érzékelést kitágítja s a tényt közvetlen, konkrét megállapítás
kérdés-felelet ellentétében exponálja:

Túl a mezőn, túl a hazán
S a part fölött a nagy Dunán
Ki népe zajlik ott?
.....
Ellenség zajlik ott.

á Zotmundban is meglévő romantikus viharos éj mozzanatát terje-
n és hatásosságában is erősen elmélyíti, elsősorban a hangképekkel
rázolán útján: Kund a találkát akkorra adja, mikor majd „a part
szól néma csend“. A király hisz a szavaknak:

Hős Béla parthoz tart legott,
Hol vészben a megcsapdosott
Dunának árja *zúg*.

Járása, mint a rémeké
Éjfélileg le s fölfelé
Dobog magányosan;
S még semmi *hang*, még semmi jel:
Kund nem jő, távol és közel
A puszta szél rohan.

vá a két utolsó sor is hanghatást szuggerál. Ugyanakkor a látási képek
rt szorulnak, s ahol megvanak, ott romantikusan leszűkítve:

Vésztűzben néha vízen át
Henriknek látni táborát
S Pozsony *kivillanik*.

[1] orváth János: Vörösmarty. Napkelet, 1925. évf. 465. l.

180 104

. . . . . .
S villám tüzénél Béla néz
Túl parton minden habba vész . . .

jellemző a romantikus dramatizáló tendenciára a párbeszédek viszonya. ünd és Béla nyelvére könnyed, hetyke, ízes, szemléletes köznapiság jel-. Zotmund így fogadkozik:

Várj agyargó durva szomszéd,
Béla kétszer megtipázott,
Egyszer megfürösztlek én.
Megfürösztlek ilyen-adta.
Mért jössz a nyugodt magyarra,
Nem bántott ő tégedet.

így figyelmezteti a vállalkozót:

Holnapig vagy ponty emészt el,
Vagy hegyes nyárson pörögsz.

Zotmund:

Azt is eltűröm hazámért
El, ha még ma Belzebúbnál
Kell is nyárson pörgenem.

napi bőbeszédűséggel szemben a Búvár Kund párbeszédei rövidek, ak, s elosztásban a valóban drámai részbe ágyazottak. Mind e részlet-sok összegükben tulajdonképpen a romantikus balladának műfaji sát jelentik.

Továbbiakban a romantikus epika már a fentiekben is előfordult jelleg-sére kell rámutatnunk: a hangképre. Hogy a legszubjektívebb érzésre, sra, Vörösmarty mennyire támaszkodik valóság-ábrázolásánál, arra zzunk néhány példát a Zalán futásából. Csupán az első ének s a máso-elejének átvizsgálása alapján bizonyítéknak elegendő anyag kerül

csendes" várát, amely:

szűntelen a szabados vígságnak *zenge zajától*
Mostan mély *csendét* panasz és jaj *hangja* szakasztja.

s kíséri:

még egy napi útat
Tettenek a síkon s már *hallák* messze *zajogni*
A rohanó hadakat, s mentek *hallgatva* feléjük.

elsősorban süketség (a még Tanaisnál eltemetett Hülekről így ír):

Lábainál rézpaizsa hever, s dárdái körülo
Hasztalan! ő azokat meg nem *zördíti* kezével
És nem örül messze fényeiken; pusztítva kerengnek
Hamván a *viharok:* nem *hall* ő, alszik örökké.

hadivilág, amelytől Hajnához tér, hangokban jelenik meg számára or:

Oh kiket a *hadizaj*, kiket a bús tárogató *hang*
S rettenetes *kürtszó* ébreszt, nagylelkű vezérek
Hagyjatok egy kissé . . .

aládi körben mondott hősi ének Zámir és Huba küzdelmét így írja le

Zúg a háborodott vízár, fölkapja fenékről
Mélyen elűlt követ s velök a magas égre lövöldöz
Rá iszonyodva borul le az éj, *ordítva* rohannak
A dühödő szelek, *átharsog*, *zeng*, *bömböl* az alszirt
Mégis *hallani* harcaikat. Szél s vízi*morajból*
Messze *kicseng* a kard . . .

tt:

Lassan az éjfél is leborúl, kiteríti ijesztő
Szárnyait és *susogó* rémek röpdöznek alakján.
A kisded patakok lassú *csörgéssel* erednek
Harsog az országos Duna . . .

ny tanyáján:

Szüntelenűl mint
A közelítő fergetegek *zaja* s éjszaki széllel
Játszó tengernek *zúgásai* tompa *moraj* van
Néha pedig szörnyűbb *zaj csendűl*. A gonosz Ármány
Dúl fúl és *ordít*.

ei *bőgve* indulnak a *döbögő* csatatérre, *zajt ütve* rohannak a magya-
r ,*kardot zörgetnek*, *ideget pengetnek*, míg a magyarok nyílaikkal együtt
t harc közben. Ármány úgy vezeti csapatait:

hogy ahol
Lassúdott a *zaj*, dühösen támaszta nagyobbat
És hadrendítő *rivadással zenge* közöttök.

n (1830) hőse mikor alszik:

Nem láta, de borzasztó bús *hangokat* érte
Két roppant hadnak távol *hallotta* csatáját,
Hallott szembevivó sereget *ordítva* lehullni
S *kardcsengést*, *megütött paizson* nagy dárda törését
S úrtalanul szaladó paripáknak bús *dobogását*
Végre *halálhörgést* s *zajt*, többé semmit azon túl.

t szomszédvár (1831) ismert bevezetőjét nem idézem: mi más az, mint
gépekkel való természetleírás. A hang éppen a valóság érzékelésében és
álásában elfoglalt szerepe miatt különleges, szimbolikus jelentőséget
romantikus Vörösmarty költészetében. Lehelnek „egy ősz tündér lágy
g dalokkal Zengedező sípot nyujtott", aki „bájos sípjába lehelvén anyját
y allal tisztelte". A később keményhangú hadikürtté vált síp: „Harsány
t s rettenetes hangjával az égi Dörgésként zeng..."
délszaki tündérnek:

Vala gyöngyökkel ragyogó szép sipja kezében
Zenge pedig csalogány s tarkás pintyőke szavával
Elsietö dörgés morajával s a fene tigris
S kölykeiért rívó vad oroszlán durva zajával.

A Délsziget-ben pedig idézhetetlenül hosszú szerep jut a sípnak, a hang
dalakon keresztül a különöst, a megdöbbentőt, a valószínűtlent valo
os angorgiával fejezi ki a költő.
A Zalán futásának egyéb stílusbeli sajátosságára Horváth János muta
r Vörösmarty „mondatai az átlagosnál terjedemesebbek, sok a bővi
y de ezek nem puszta retorikai bővítmények): a logikai kapcsolatoka
ok s minőségek és állapotok hangulati fluidumát ömlesztik közéjük"
Hangulativá mosódik szét a mondat logikai, a kép objektív egysége

marty „jelzőket és határozókat nem megkülönböztető értelemben, hanem
jelző értelemben használ (barna setétség, gyenge fuvalom, híg barna
aladékony idő, nagy idő, bajos aggodalom) — megszemélyesítő átvitel-
siető szellő, a siket éj, ősz hófuvatok, vak mélység". A romantikus
martynál „nem annyira az egyes szónak, mint a mondatnak van
e."[2]

ladd hagyjuk e megállapításokat egyelőre kommentár nélkül, s vizs-
meg Vörösmarty lírájában vívódó romantikájának formai jegyeit.
zt találjuk, hogy e versek — a közvéleménynek is megfelelően a leg-
tikusabbak, hogy a romantikus stílus mindazon jegyeit magukon visel-
nelyek a korai romantikus szakaszban s a romantikus epikus ábrázolás
előfordultak. Most azonban e sajátságok egy *magasabb* fokon jelen-
eg.

romantikus ábrázolás, kifejezésmód eszközei közül az ellentétek
olyan szívesen és sűrűn használtak, mint legkorábban. A különbség
gy társadalmi tartalmakra alkalmazva jelennek meg itt s e tartalmi
sedés páratlanul megnöveli e formai kellék hatóerejét. A közösségi
mák feszültségében méltó az emberre, az osztálytársadalmak emberére
é nem a társadalmon kívülit kereső individuumra a szélsőséges meg-
zás „Ember vagyunk, a föld s az ég fia" (Gondolatok a könyvtárban,
„Őrült sár és istenarcú lény" (Emberek, 1846). — Az ellentétek nem
adalom megtagadásával járó kiúttalanság-érzés végleteket kereső for-
ladásai többé, hanem az osztálytársadalmak ellentmondásainak formai-
lhivatottabb hordozói.

Mi dús a föld s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt.
És mégis szerte dúl az *inség*
S rút szolgaság nyomaszt.

(Az emberek)

Hogy míg *nyomorra* milliók születnek
Néhány ezernek jutna *üdv* a földön.

(Gondolatok a könyvtárban)

ygondoljunk a Gondolatok a könyvtárban című vers hosszú, ellentétek-
torengő részére.

Erény van írva e lapon, de egykor
Zsiványt ruhája volt. S amott?
Az *ártatlanság* boldog napjai
Egy eltépett szűz gyönge öltönyén,
Vagy egy dühös *bujának* pongyoláján, stb.

t a Előszó grandiózus ellentéte, amely szerkezetileg öleli át a reformkor
a lenlületének s a nemzeti katasztrófának történelmi ellentétét.
Agvan e vívódó romantikában a természet-bevonás, de gyökeresen más
tel téssel. A természeti képek többé nem individuális elvagyódás kielégí-
no a társadalmon kívüli világ szükséges díszletei, nem a magánynak
ér a természet, a már fontosabbá vált társadalmit festi alá, érzékelteti
ővi.

S megfagynak forró szárnyaikkal
A zápor és a szél,
Könnyzápor, melyet bánat hajt,
Szél, melyet emberszív sóhajt.

(Az emberek)

2 . ott 1926. évf. 32. l.

A - 180

az Előszó-ban, ahol a társadalmi van kiterjesztve a természetre, s így
ersmind kifejezője a társadalmi tartalomnak:

Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég,
Zöld ág virított a föld ormain . . .
. . . . . .
Ünnepre fordult a természet, ami
Szép és jeles volt benne megjelent.

)b:

A föld megőszült;
Nem hajszálanként, mint a boldog ember
Egyszerre őszült az meg . . .

A tiszta forradalmi romantikánál jóformán teljesen eltűnő hangképek
omantikusabb versekre különösen jellemzők.

Hallgassatok, ne szóljon a dal
Most a világ beszél . . .

)ban fülével fogja fel a világ szavát: „Hallátok a mesét . . .". — S ismét
ng, a „szózat" az, amelynek fogalmán keresztül romantikus módon
ja meg és fejezi ki történelmünk egyik legszebb szakaszát:

Öröm s reménytől reszketett a lég
Megszülni vágyván a szent *szózatot*
Mely által a világot mintegy új,
Dicsőbb teremtés *hangján* üdvözölje.
Hallottuk a szót. Mélység és magasság
Visszhangozák azt . . .

r erre következik, az az „ordító" vész, melynek pusztítása után legázolt
átkai „sóhajtanak" s amire a „tél" csendje borul.
vén cigány-t azt hiszem nem kell idéznem. Nem véletlenül szokták
verset szimfóniának nevezni. A 3. 4. és 5. versszak épp a hanghatások
an méretű alkalmazásával teszi e verset egyedülállóvá a magyar
domban. — Mindezek alapján kíséreljük meg következtetéseket levonni
marty romantikus stílusára, nyelvére vonatkozólag.

Vörösmartynál a romantika korai, első, 1820 körüli szakaszának alapja,
ma bizonyos meghasonlottság, problematikus viszony egyén és társa-
közt. Ekkor jelennek meg nála és a magyar irodalomban is — először
mantika jellemzői (ellentétek, kérdezés, drámaiság, természeti képek).
továbbiakban azt találjuk, hogy a romantikus stílus jegyei később ugyan-
kott és akkor nyernek legszélsőségesebb alkalmazást, mikor a költő viszo-
a társadalomhoz problematikus, nem tisztázott. Elsősorban a vívódó
antikánál, ahol azonban e jegyek már *magasabb fokon* jelennek meg
olatok a könyvtárban, Emberek) mint ahogy a költő problematikus
zya a társadalomhoz is már más minőségű, s egy új, magasabb fokon
meg. Ami a konfliktust akkor kiváltja, az éppen a haladás igenlése,
elet azonban az osztálytársadalmak ellentmondásai olykor bizonytalanná,
tessé tehetnek, mivel Vörösmarty osztályától elszakadni nem tud.

z eredeti romantikus apparátus elsősorban a hangképekkel való ábrá-
lával, ugyanakkor a jellemző „bővítményes mondatokkal", „lényegjelzős
rlzetekkel" kiegészülve az epika terén is akkor érvényesül legnagyobb
rtben, mikor a 25—27-es országgyűlés után viszonylagos politikai pangás
t (Délsziget, Rom, Két szomszédvár).

romantikus stílus legnagyobb kiteljesedése pedig akkor következik be,
a társadalomhoz való viszony problematikussága a tragikumig foko-
mert az ok történelmi: a szabadságharc bukása után. Ekkor meg-
k Vörösmartynál egyrészt a romantika minden eszközének grandió-

merész, végletes alkalmazását s ugyanakkor a sejttető, elmosó ábrázo-
közök — elsősorban a hangképek — újból való, magasabb fokon tör-
őtérbe kerülését (Előszó, Vén cigány).

ndezzel szemben, mind emellett pedig ott van a reformkor politikai
tében benneélő Vörösmarty, akinek a 30-as évek közepétől, de főleg
években éppen a politikai harcok kiélesedésével kapcsolatban tiszta
ághoz, a társadalomhoz, a közösségi feladatokhoz, teendőkhöz való
a. S ott van e Vörösmarty számunkra legértékesebb forradalmi
ikája, amelyben megvannak a romantika jegyei: az átfogó képek, az
ek használata, a drámaiság. Ezek azonban egyrészt nem jelennek meg
ges alkalmazásban, másrészt alárendelődnek egy csak itt, újonnan
kerülő sajátos stílus-elemnek, amelyet periodizációnak neveztünk.
kkor itt nincsenek meg, eltűnnek a vívódó romantika különös jel-
Eltűnik a hangkép, amelyik a látási képnél sokkal kevésbbé konkrét,
anakkor annál sokkal többet sejttet. Itt nincs többé szükség erre az
, amelynek forrása tulajdonképpen a valósághoz való tisztázatlan
s amely funkciójában épp e bizonytalanság érzékeltetésére hivatott.
alóság látásánál nincs szükség a „lényegjelzős szerkezetre", amelye-
ancsak a valóság gyökerének megragadására irányuló szándék hozott
t már nem jellemző a „bővítményes mondat", itt a konkrét valóságot
i, pszichikai valóságról van is szó) a szemlélet közvetlenül ragadja
é ahhoz többé nem a viszonyítás közvetett útján igyekszik eljutni.

Így e stílusbeli kettősség mennyire a jelzett tartamakkal van össze-
rra jellemző, hogy egy versen belül is, a megváltozott tartalom más
kap kifejezést. A Gondolatok a könyvtárban című versben a töprengő
mantikus, szertelen ellentéteit a forradalmi romantika tiszta rheto-
a váltja fel, amint a tartalom úgy kívánja — még a periodizáció is
:

Egy újabb szellem kezd felküzdeni
Egy új irány tör át a lelkeken . . . stb.

ondoljunk e vers optimista végének szónokiságára. — Az is a forma
lom jelzettértelmű összefüggését bizonyítja, hogy a hangképek a Vén
an pontosan ott tűnnek el, ahol az új világot magába záró Noé
nak képe felbukik, hogy a kétség hangorkánja elenyész, mikor meg-
ttik a „lesz még egyszer ünnep a világon" objektív bizonyossága.
Vösmarty nagy haladó hagyományainkhoz tartozik, romantikáját érté-
onban érvényesítenünk kell azt, amit Révai elvtárs mondott irodal-
agyjairól. Petőfit kivéve „többé vagy kevésbbé el voltak szigetelve
k népmozgalmaitól, vagy nem voltak vele eléggé összeforrva. Ebből
ott minden ellentmondásuk. Ebből származnak e nagy lázadók művei-
a néptől idegen, kétségbeesést tükröző vonásai." E kétségek formai
ege ugyancsak idegen a néptől, vagy legalábbis nem olyan mozzanat,
lehetne, vagy fel kellene elevenítenünk a ma költői gyakorlatában.
is jogosultsága a vívódó romantika stílusának, noha a költői nyelv,
lán a nyelv tágításában, fejlesztésében komoly történeti szerepe volt.
ankor azonban meg kell szívlelnünk Révai elvtárs figyelmeztetését is:
megtanulták, hogy a régi világot gyűlöljék, de azt még nem tanulták
igazán, hogy az újat szeretni kell." Ha a Vörösmarty forradalmi romanti-
mondottakra gondolunk, levonhatjuk tanulságul, hogy szocialista épí-
endületét méltóan kifejező, tömegeket nevelő, országmozgósító versek
ator születhetnek, ha a szavak mögött a hazafiságnak, a „honszeretet-
an szent, mély komolysága él, s ha kell, oly forró heve lángol, mint
ye a Szózat írójának tollát vezette.

A - 180

A magyar nyelv Bessenyeitől kezdődő művelésének, „pallérozásának" ettős motívuma s ennek megfelelően kettős, — ha egymástól nem is mindig esen elhatárolható jellege volt. Az egyik, a Bessenyei indította, Kazinczy- alizálta motívum ideológiailag a felvilágosodásra támaszkodik s a polgári alakulást közvetlenül célozza. Szándéka a művelt, azaz polgárosult Magyar- ság megteremtése s az eszköz, ami elengedhetetlenül szükséges a műveltség egszerzéséhez: a nemzeti nyelv.

A nyelvművelésnek erre az ágára azonban ráépült egy más-motívumú. m kevésbbé jelentős irányzat: a rendi nacionalizmus nyelvkultusza. Itt a elv nem a polgárosult Magyarország megteremtésének alárendelt eszköz nem „Ősinktől maradott legfőbb örökünk", — „nemzeti bélyeg" (Baróti ábó Dávid) — a függetlenség, de egyben — a rendi ellenállás kettősségének gfelelően — a rendi kiváltságok záloga is.

Hogy e két, különböző, sőt részben ellentétes indokú áramlat miért élhe- viszonylag békésen, sőt termékeny kölcsönhatásban egymás mellett, y a nemesség az udvarral kötött reakciós kompromisszuma idején is rt támogathatta a magyar nyelv ügyét, a magyar polgárosodás letétemé- sét, arra Sztálin elvtárs adja meg a választ, mikor azt tanítja, hogy anyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, egyen- ői szolgálja a társadalom valamennyi osztályát és e tekintetben mintegy ömbösséget tanusít az osztályok iránt." — Ezért volt lehetséges — ha nem z tette szükségessé — hogy a nemesség, amelyik rendi, feudális kizsákmá- y ást biztosító jogaihoz tíz körömmel ragaszkodott, amelyik ellenforradalmi zetségre lépett az osztrák uralkodó osztályokkal, — e kompromisszum idő- rt is tovább szorgalmazta politikailag és társadalmilag a magyar nyelv gét. A nyelv „közömbössége" miatt nem vehette észre a nemesség, hogy gyszersmind a polgári átalakulást is támogatja.

Közbevetőleg, itt kell kitérnünk Sztálin elvtárs idézett megállapításának odalomtörténet számára eddig* még le nem vont tanulságára. Az, hogy a társadalom valamennyi osztályát egyenlően szolgálja, hogy közöm- sz osztályokkal szemben, ez azt jelenti, hogy bárki, függetlenül attól, n haladó vagy reakciós megfontolások, indokok, célok alapján, de a et műveli, fejleszti, az *ennyiben* feltétlenül haladó lesz, mert a társadalom ét szolgálja. Kulcsot ad Sztálin elvtárs megállapítása irodalmunk olyan inak értékeléséhez, mint pl. Pázmány vagy Kosztolányi, akiknek élet- tudatosan reakciós, de az előbbi irodalmi munkásságával, utóbbi, noha malizmus elvi alapján, nyelvtisztító és kulturáló törekvéseivel a nyelv szolgálta. Megoldását adja olyan épp forma és tartalom ellentétét tó műalkotásoknak, mint pl. a Csongor és Tünde. Természetes ugyan- hogy ez nem vezethet tartalom és forma egymástól független meg- hez: a nyelv pusztán, önmagában még nem formája egy irodalmi alko- : a Csongor és Tünde esetében nyilvánvalóan a szerkezet fogyatékossá- tükröződik a tartalom társadalmi mondanivalójának szegénysége.

ogy a fiatal Vörösmarty a magyar nyelvkultusz melyik ágához iájához tartozott, melyiknek volt híve, azt elárulják ezidőben sei. A nyelv számára nem a tudomány terjesztésének eszköze, hanem

Attila nyelve (melynek intő hangira
Remegve tért ki a világ . . .)
(Korcsokhoz)

gBenedekhez írt episztolájában pedig így vall:

Engem serdülő korban megbájola nyelve
Győztös apáinknak . . .

* cikk írásának idején, Lukács elvtárs e kérdésről tartott előadásai előtt.

martynak a nyelvhez való viszonya már ekkor tudatos, de jellemzően a
mesi, hazafias, magyar ruhát, nyelvet népszerűsítő elvek alapján.
fajult" fiúkat, akik „majmolnak módi ruhákkal" Hunyadi, Zrínyi és
mennyköveivel fenyegeti s az ilyen „botor"-nak szemére hányja, hogy
rét dagadott esze messze kerüli" és „idegen szónak hangjára ügyelvén
ott szájjal nyálazza beszédbeli tárgyát. Már ha magyar szót hall, fut..."
lebegő ladikot...) Ezekből az idézetekből is láthatni, hogy a fiatal
martynál a nyelv jelentősége nemesi tartalmú: az „apák" nyelve, az
nyelve", azaz a nemesség nyelve, de ugyanakkor a függetlenség
a.

nyelvhez való tudatos viszonynak egy magasabb, szakszerűbb fokát
an már a fiatal Vörösmartynál észrevehetjük. Nem szigorúan tudomá-
de szellemes ötlettel, betűk felléptetésével, szépirodalmi úton vesz részt,
állást Révai és Verseghy harcában a már 1821-ben elkészült Y-háború-
„Egy barátomhoz" c. verse pedig teljes egészében nyelvészeti polémia
iottistával, amelyben Vörösmarty határozottan az „új költők helyben-
gisára" hivatkozva, bátran tör egyéb kérdésekben is lándzsát az új és
s mellett.

)e Vörösmartynál nem csak a nyelvhez való tudatos viszonyulás tartal-
határozza meg a költő osztályhelyzete, az iskolának, környezetének
ia. Ráüti ez bélyegét a fiatal Vörösmarty verseinek, főleg hazafias köl-
ének nyelvére is. Az a hang, melyet a Szigetvár, A koresokhoz, A haj-
nemesség emléke, Rákóczi Bercsényinél Lengyelországban, Árpád emel-
é, a kevésbbé ismert A szittya gyermekek és A régi üdők emlékezete c.
iben üt meg, kétségtelenül köznemesi hang. E versekből összeállíthatunk
olyan kifejezéssort, mely tükre e köznemesi tudatnak, gondolatjárásnak
ly annyira hagyományos, hogy mindenegyes szava, fordulata előfordul
lv igazi elöd-képviselőinél: Baróti-nál, Virágnál, Berzsenyinél. — Attila,
rjd, Álmos, Zrínyi a „diadalmas apák" idézése, a nemesi fegyverzet: a buzo
r, paizs, párduc, az „ősi szittya vitézség" felemlítése mellett borongás
agyar fogyásán", a „nemzet fajulásán", átkozása a „gyáva fajzatnak",
e miatt elközelgett az „enyészet", intés és hivatkozás a „visszavonás",
hasonlás" és „pártosság" bűnére — mindez olyan szókincset jelent, melyet
it az elődökével közöset csak azért nem dokumentálhatunk tovább, mert
hang Vörösmarty költészetében viszonylag rövid ideig él.

Sztálin elvtárs, miután határozottan leszögezi, hogy nincs „osztály-
", arra is rámutat, hogy „az osztályok hatnak a nyelvre, beviszik a
be sajátos szavaikat és kifejezéseiket és néha különbözőképpen értik
gyanazokat a szavakat és kifejezéseket". Hogy milyen szorosan és ponto-
visszautalhat a nyelv a jellegét megadó osztályra, ez esetben jó példát
alhatunk. Az ilyen kifejezések, mint: vér-árulók, elfajzott csemeték (Baróti),
s onokák, mostoha fajzatok, Árpád nemes magzatja, koresosodás (Virág),
a fajzatok, stb. Berzsenyinél s jóformán a fenti változatok mindegyike
tal Vörösmartynál, az olyan, nem véletlenül népszerűvé vált példázatok,
:... „íme Nemzeni szarkákat kezdenek a keselyük!" — „Nem szülnek
m fiakat soha gyáva galambok" (Baróti), vagy Berzsenyinél a közismert:
k sast nemzenek a sasok S nem szül gyáva nyulat Núbia párducа" s Vörös-
ynál: „a sas fia gyáva galamb lesz" — e kifejezések nyilván mutatják,
teremtőjük egy olyan osztály, amelynek egyetlen hivatkozási alapja,
doka, jogforrása a származás. Ez osztály a maga társadalmi-gazdasági
mlását, a legnagyobb rosszat, a tudatában legnagyobb rossz: a vér-
enti kiesés, az „elkorcsosulás", az „elfajzás" nevével fejezi ki és bélyegezi
Ugyancsak a feudális uralkodóosztályra utal, hogy a politikai költészet-
mennyi a családviszonyok jelölésére használt szó (apák, atyáink, uno-
magzat, csemete, stb.).

E „nemesi" nyelvnek azonban még van két említésre méltó, egymással
en összefüggő sajátsága: bizonyos dagály és erősen klasszicizáló szó-

ılat. A „nagy hang", a keresttség, a föllengzés tulajdonképpeni kivál-
ız az ellentmondás, amely a nemesség akkori (kb. az 1795—1823 közti idő-
an elsősorban szó) objektív társadalmi-történelmi szerepe és illúziói közt
llt. A költészetben ez, mint tartalom és forma ellentéte jelent meg. Ez az
Kölcsey kifogásol többek közt Berzsenyinél s amit úgy fejez ki, hogy
senyi nem annyira a tárgytól veszi a lelkesedést, mint inkább önmagá-
rasztja azt a tárgyra".

A klasszikus forma és ezen belül az antik elemek halmozása ugyanesak
nességgel, mint osztállyal hozhatók kapcsolatba. A nemesség nyelve latin,
magyart propagálja is — egyenlőre csak a német rovására. Ez a latin-
űség mindenesetre lehetővé tette a költészet antik elemekkel történő
ztását (legnagyobb mértékben Virágnál). A művészi felhasználhatóság
ét azonban ismét csak a nemesség objektív helyzete és illúziói közt fenn-
mlített ellentét teremtette meg, amely nem csak dagályossá, hanem szük-
ppen absztrakttá is tette a nyelvet. A valóságtól meglehetősen messze
adt, hanyatló osztály illúziókkal telt tudatának, szemléletének nyelvi
lenése nyilván nem lehet sem szavaiban, sem képeiben, fordulataiban
lét, reális. A klasszikus, már a római költészetben is életevesztett mitho-
többezeréves múmia-kollekciója kiválóan alkalmas volt hasonlóan üres,
ltóságra igényt tartó tartalmak képviseletére.

formai találkozáson kívül erősítette a kapcsolatot bizonyos eszmei meg-
is. A legkedvesebb Horátius — amellett, hogy az ő költészete felelt meg
nább a vidéki életet élő köznemesség kicsinyes epikureizmusának — egy-
ugustus mult-kultuszának, az ősöket, az ősi erényt például-mutató pro-
ára. Emellett a nemesség a Dárday ház-ban leszögezett álláspontja, hogy
földművelés szabad emberhez méltó foglalkozás" egyezett a római föld-
os arisztokrácia felfogásával, amelyet Virág épp ez eszmei közösség
n propagál Róma földműves-hőseit emlegetve (Kondé József Bene-
).

en a téren, a szóhasználat klasszicizálása terén a fiatal Vörösmarty
n már újat ad. Gyulai rámutatott, hogy „Klasszikai modorban írt ifjú-
láiban csak abban mutatkozik eredetiség, hogy egészen szakít a mitho-
ál, sőt a klasszikai eszménnyel is". Annál érdekesebb ez a tény, mert
Vörösmarty diákkorában alaposan megismerkedett a klasszikus iro-
mal, fordítgat Horatiust, Ovidiust, elsősorban Virágért lelkesedik, aki
eggátlástalanabb a mithológia használatában. Viszont van okunk fel-
eni, hogy valamely tudatos állásfoglalás ez a fiatal költő részéről. Volt
nyaimhoz c. levelében mintha bizonyos szemberállítás volna, mikor
ri tanítványait, hogy szűnjenek meg „egy kissé Rómának hajdani nyel-
.. Ciceróra fülelni" hallgassák inkább őt, aki „ollyan hangon" beszél,
kaczagányos apáink, A döntő magyarok, Árpád és Hunyadi szól-
Másutt egy költőt támad, aki latinul ír:

> Vesztegeted felséges erőd holt nyelvre barátom,
> Nemzeti nyelvünket megveti éles eszed
> Vagy tán hátráltat valami, s nincs semmi reményed,
> Aki deák nyelven verseid írogatod?

es, hogy Kisfaludy Károlynak „A juhász és bojtár" c. verssel kap-
n az volt az óhaja, vajjon „nem lehet-e ezen különben szép és lágyan
dlbe graecizmust szőni?". E felszólításnak lett némi haszna, amennyi-
gírta a „Pásztor lányok"-at és a „Myrtill és Daphne" c. „graecizmu-
valóban átszőtt „idyllek"-et. Ezzel azonban vége is szakadt a felszólí-
hásának. Teslér segítsége is hozzájárulhatott a fiatal Vörösmarty
nlagos nyelvtisztaságához. Így ír Vörösmartyhoz 1823-ban a Salamon
kolgozásáról: „Különösen pedig görög mithológiát ne adj hőseidnek,
felleggyüjtő Lászlónak vagy kinek a szájában".

z antikizáló szóhasználat éppen Vörösmartynál történő eltűnésének okát a nemesség politikai magatartásának tovább-érésében kereshet-. magyar nyelvnek a latinnal, mint „holt nyelvvel" való szembeállítása nutat, hogy ismét a nyelv „osztályközömbössége" révén a nemességnek 5, társadalmi átalakulás felé való öntudatlan orientálódása nyelvi téren ezik először — a latinnak, mint osztály-biztosítéknak az irodalmi nyelv- rténo kirekesztésével. A 32—36-os országgyűlésen Kölcsey már csak adeket vádolja a latinhoz, mint megkülönböztető nyelvhez való ragasz- rt.

örösmarty e korai „nemesi" nyelvének vizsgálatakor megállapíthatjuk, hang kb. 1825-ig tart csupán. Hogy elhallgat, annak oka a köznemes- rténelmi helyzetének és szerepének egyre pozitívabbá válásával van atban. A korábbi illúziókkal szemben megváltozik a vélemény s Kis- Sándornak éppen ezt képviselő drámáiról (Az emberszív örvényeiről árday-házról) Vörösmarty épp ezt az átalakult közvéleményt fejezve ír már 1826 januárjában Stettnerhez: „Mind a kettőben az igen mesz- hazafiúskodás szinte nem jól esik a legbuzgóbb magyarnak is. Tudod, zés az, de nem kell vásárra vinnünk s úton-útfélen üvöltenünk, hanem , hol tartósabb rúgói, vagy nemesebb következési lehetnek."

„nemesi" nyelv Vörösmartynál e rövid ideig tartó korszakával azért ltunk ilyen hosszadalmasan, mert Vörösmarty nyelvének kérdése zt az ehhez való viszony kérdése. E viszony Vörösmartyra elsősorban mozzanata negatív, az hogy e nyelvvel felhagyott. De nem kevésbbé hogy Vörösmarty épített is erre a nyelvre, hogy, ha minőségileg adott, mégis, részben ez volt az, amit továbbfejlesztett.

Kinczy hajlékony és simulékony nyelve, a „fentebb stíl" hangja az iro- yelv és köznyelv közt nem kis mértékű szakadást jelentett. Formai volt ez a társadalmi elszigetelődésnek, már csak a nem hazai tar- iatt is, végső soron a haladó erők gyengeségének. Ezzel szemben a „nyelv, Baróti, Virág, Berzsenyi nyelve tömegbázissal bírt, egy egész lt mögötte. Jellegzetességét mindig valamely szorosabb értelemben össéghez szólás adta meg. Motívumai: a felhívás, a kárhoztatás, a buz- újjongás osztály-közösségiek, bizonyos fokig mozgósító szerepűek, megyeházán ugyanezekről deklamáló nemesség rhetorikus, pathe- lve, tartalmában magyar, nemzeti s bizonyos hazai történelmiség Erő van ez önfestő szónokiasságban, mert van mögötte történelmi is, osztály-, méltóság-, szerep-, sőt feladattudat — absztrakt és dagá- , mert mindez — a jelzett időről szólva — illúzió.

mesi nyelv dagálya éppen ezért ott tűnik el, ahol megszűnik a nemesi rlátoltsága, ahol a nemesi-történelmi szerep a haladás szélesebb táv- azódik, ahol a „nemesi" nyelv a testőrírók, Kazinczy, Kármán. Köl- vének ihletőjével, a felvilágosodás tartalmával kapcsolódik össze. alagály erővé „redukálódik", a fellengzés hangja a szenvedély hang- sedik a nagyzoló absztrakciókból megdöbbentő erejű néven-nevezés ezért Berzsenyi az, aki nyelv tekintetében nem csak a fiatal Vörös- je, hanem az igazié is. Mikor a „Pesti Magyar Társasághoz" c. gy ír:

Ez istenének a barmot hiszi,
Imádja a föld ocsmány férgeit,
S azoknak embervérrel áldozik;
Emez vakító papjának ganéját,
Mint szent ereklyét tisztelvén eszi,
Amott az odvas fákban éhezik
Az embereknek görbes istene
S a legnagyobb bűnt batkákért lemossa,
Imitt hamuban kotlik a herélt szent,
S bámészkodása istenné teszi . . . stb. stb.

A - 180

n nem Vörösmarty legnagyobb verseinek erőteljes, leplezetlen szó-ndása, szenvedélyes felháborodása, rhetorikus felsorolása jut-e eszünkbe? gy mikor ugyan e versben a babonákon végigtekintve így kérdez:

Hol van tehát a józan értelem,
Hol a tudósok annyi izzadása?
Remélhetünk-e vajjon jobb világot?
Gyaníthatunk-e olly időt, mikor
Az ész világa minden népeket
Megjózanít és összevegyesít,
S kiírt közülünk minden bűnt s gonoszt?
Reménylek . . .

nem e szavak hatalmas visszhangját halljuk-e később a könyvtárban gő kérdéseiben, vagy a Guttenberg Albumba írt vers óhajtva jósló taiban? — E dinamikus rhetorikának használatát megtaláljuk egyéb-öbb, de mindig *csak* a felvilágosodástól áthatott verseiben is. (Epis-azinczy Ferenchez 1809, Dukai Takács Judithoz 1815, Vitkovics Mihály-15.) Azért lehetett Berzsenyi az igazi Vörösmarty elődje is, a forradalmi ika stílusának megközelítője, mert a „nemesi" nyelv képviselői közül l nála jutott túl a tartalom a szűk osztálykereteken. Nála találkozha nemesi felbuzdulásból táplált nyelv dagálya a számontartott világ és ség ügyével s e találkozás révén vesztette el e nyelv dagályát, s nyert tért, lett erőssé, szenvedélyessé, szókimondóvá.

III.

Vörösmarty költészetében a népies, reális hangütés, nyelv a romantikus e a legfontosabb. Éppen, mert Vörösmarty, a romantikus költő, népies l s főleg, mert a népi forma, hang megtermékenyítette költészetét, éppen r-keny kettősség: romantika és népi realitás teszik őt a reformkor — ez tekkel teljes, nemzeti függetlenség kivívásáért, osztályok feszültségé-t kölcsönhatásában polgári átalakulásért küzdő kor — igazi kifeje-vő.

Vörösmarty a húszas évek végén kezd népdalokat írni, őt is elkapja az ai népiességnek az a hulláma, amelyet Döbrenteinek a Tud. Gyűjt.-ben bi megjelent, a Bowring-féle anthológiával kapcsolatos ismert felhívása to meg. Hogy Vörösmarty ekkor rögtön elsőrangú népdalokkal ajánz meg a magyar irodalmat, arra mutat, hogy e hang korábban sem e idegen tőle, hogy kapcsolata a néppel szorosabb lehetett, mint gon-ól E népdalok egy már korábban megindult érdeklődés és kapcsolat, sőt vinatásra támaszkodnak.

Vörösmartynak, még mint gyermeknek megtetszett a népmese, mert már ve korában feldolgozásáról gondolkozott. Sallai azt mondja, hogy 1821 ben bi st kapott tőle a ponyvairodalmi nyomtatvány megszerzésére és Bör-yt küldésére" — írja Gyulai a Csongor és Tündével kapcsolatban. elmre méltó az „Elbúsult deák" (1824) c. kis darab a népiesség szem-jából. A juhász így kötődik Kétséggel: „Dejszen eb ugatta kapa kasza llőliákja, majd megpántollak, csak el ne takarodjál". Majd: „Beszélhetsz. ugtás nem hallik a mennyországba. Ő kegyelme bizonyosan lovagolni tamaron, de most egyszer járjon az apostolok lovain", stb.... Egyik léta így ír Stettnerhez: „Dehát üstöllést-e Börzsönybe?". Stettner, aki-fo űnt e népies kiszólás, válaszában tromfként ismét használja e szót ízi s mellette, élcelődésből zárjelben közli Náray szerint a szó magya-tá Más alkalommal, ismét Stettnerhez így ír:[3] „....mióta Zalánt nyom-

[3] evél Stettnerhez. Pest 2. aug. 1825.

a fizetésig, nehezen fogsz valami keservesre találni levelemben, jónéven, ha félrecsapom az Orbán süvegét s vízisza létemre néha-ısbakot lövök a bor kontójára". Tudatosan érdeklődik a népnyelv ülönösen a göcsei és palóc tájszólás érdekelte... amazzal 1827-ben meg dunántúli megyékbe rándulásakor, emezzel 1819-ben. Vörös-:ja Bajza Toldynak 1830 sept. 6.-ról — a mult héten ment utazni eves, Borsod és Gömör megyékbe. A palóczok igen interesszálják. g fog künn maradni..."[1]

arty fiatalkori költészetében van egy, ha népiesnek nem is mond-: tekintetben eredeti, reális, közvetlen, nem egyszer Petőfire emlé-gütés, ami ugyancsak alapja, feltétele későbbi kitűnő népdalai-inak „elavult két garassal Nagyra dagadt erszényt, s egy guta-et" kíván. Névnapi köszöntésében így idézi Lucifernek „százezer-", a „sanda rajkókat": „Czirmos arczczal, fútt pofával — Tisz-ek". Hucskótól azt kérdi: „Mit pislogatsz miskolci békaként?". loskákról és bolhákról ír.

iákos szóhasználat olykor reális költői hanggá, valósággal Pető-ztető hangütéssé tisztul. Az Alku a természettel c. versbe, amely lyen a korabeli szerelmi költészet sablónjait használja — ilyen iszott":

A lapos mennykő dühödve
Ki s be jár erszényemen
Jégeső jött, sok barázdát
Szánta halvány képemen.

ljunk a „Templomba-záratásomkor" c. versre, amelynek humora s, a maga-magával s a szentekkel való kötekedés ugyancsak Pető-eszünkbe:

Marty, Marty még mi lesz belőled
Már ha szent egyházában sem enged
Nyugtot a kemény sors istene?

zt „sok kopott szent", „vén próféta" és „csorba angyal" között, majd nkedik:

...talán megszán és küld egy angyalt
Jobbat, mint e gúnyoló faszentek
Szebbet, mint e csorba angyalok
Melynek szárnya nem, de teste ép lesz
És ifjabb lesz, mint eme szakálas
Vén próféták és kopott szüzek.

ri készült meleg hüselőre" c. versben így dohog:

De mi szörnyű hőség éri testemet
Talán csak sülni készülsz oldalam,
S szegény fejem te is forrasz, hevűlsz?
De így ugyan fél szó dícséretet
Sem hallasz ám, meleg völgy. Nem vagyok
Én pecsenyének való, se sülni nem jövék
Ide, te pedig forróbb vagy a homoknál,
Forróbb Gyehennánál, s a kályhaluknál.
Eztán ugyan nem látsz itt engemet...

vzdalai közül ki kell emelni a Puszta csárda (1829) címűt, amely-n íme, sem szövege nem akaszt névtáblát a daloló nyakába, sem zás rovatát nem tölti ki... A dallal való jellemzés első nevezetes e: népies nemben... Természetes, cselekvő fordulatosság, erőltetés s régis jellegzetes magyaros zamat dolgában Petőfi sem múlja felül" oráth János.

yul Pál: Vörösmarty életrajza. Pest 1866. 129. l.

A-180

népies korszaknak, noha 1833-ban formálisan befejeződik, igen nagy
sége abban van, hogy Vörösmarty költészetét megtermékenyítette.
rtént ez a témaválasztás terén (Szilágyi és Hajmási 1828, Toldi 1829),
yanakkor műfaji téren is: Vörösmarty figyelme a népmese felé fordul.
825—27. évi országgyűlés befejezése után lényeges változás figyelhető
költészetében. Mintha a sérelmek orvoslására lecsillapodó ellenállási moz-
mal együdre elvesztette volna korai költészetének éltető levegőjét,
talanabbá válik a közösségi, nemzeti törekvések megszólaltatásában.[5]
bizonytalanság alapja egy újabb individuális hullámnak, amely a
tikus kifejezést, ábrázolást előtérbe hozza Vörösmartynál. E romantika
n már nem a kezdő Vörösmartyé, nagyrészt felfrissül és további fejlő-
induló pontját képezi, amennyiben a népiességgel megismerkedett
narty a romantikus, a lehetőségek kibővítésére alkalmas műfajt, a
már a néptől veszi. Amit a közvetlen ábrázolás szempontjából a fejte-
romantikus eszközök jelentettek, azt jelenti műfaji téren a mese: a benne
irracionális elemekkel a valóság ábrázolásának megsokszorozott
égét. Romantika és népiesség a Tündérvölgy (1826), Délsziget (1826),
1830), és mindenekelőtt a Csongor és Tündében találkoztak. Különösen
utóbbinál nyilvánvaló a mese ábrázoló feladata, szimbolizáló értelme.
n allegóriája az egyéni boldogságot a közösségi célnak alárendeli, a
sorsától függőnek állítja be, de egyszersmind ezt a legmagasabbra
tt közösségi törekvést (szabadságharcot) pesszimisztikusan ítéli meg.
igor és Tünde szimbolum-apparátusa a társadalmi, közösségi cél elejté-
z individuális boldogságot hirdeti.
ni a Csongor és Tünde nyelvét illeti, köztudomású, hogy a népi hatás itt
esül a legerősebben. A közhasznú hah és hajh!-okkal szemben gyako-
népies fölkiáltások: deh te szürke, deh te ráró! uccu, vaj! mi volt ez,
hej!, hej dinomdánom!, ej!, hóha, hőhe, hé az ördögbe!, szedte vettét
Anépies szók: sivány, csapászom, libucz, tökkolop, szószatyor, tollú, szer-
spogás stb. Népies szólások: Menj el, merre lábad visz, szemed lát; légy
nés, mint az ördög papsüvegben, Nem születtél, úgy termettél rózsafán,
elergő mennykű, Minden porcikám megindult stb.[6] A Csongor és Tünde
szét és értékét nagy mértékben a nép nyelvének e nagyarányú, fefris ítő
stbevonása teszi. E nyelvi forma látszólag ellentétben áll a mű indivi-
s romantikus mondanivalójával. A tartalom azonban részleteiben nem
llent a formának, a Csongor és Tünde csupán kihangzásában indivi-
s. Hiszen, ha elvesszük a dráma három vándor-motívumát, amely
blnt is kilóg, hiszen funkcionális szerepe nincs — csupán a szerelemnek
zlytársadalmakban jellemző, népmese keretben megjelenő, népiesen fel-
t problematikáját, ábrázolását kapjuk: a hőst nehézségek, külső akadá-
választják el szerelmétől, akire azonban kalandos keresés után rátalál.
sztekben így Vörösmarty tarthatja magát és tartja is a népmese opti-
, itékos szemléletéhez, hangjához.

A i a népiesség tartalmi hatását illeti, figyelembe kell vennünk, hogy
90 körüli években Vörösmarty nem mint politikus, tudatosan a néppel,
m mint költő a népiességgel, mint formával találkozik. Azt hiszem, ez
beszélhetünk a formának a tartalomra való visszahatásáról. A népies-
, mint stíluson, hangütésen keresztül és nem közvetlen, politikai vagy
ti okokon keresztül jut el a nép ábrázolásáig novelláiban s a Csongor
ában. Természetes, hogy maga a népiesség társadalmilag indokolt, és
m politikai, de annak a népies hullámnak, amely Vörösmarty figyelmét
k tészet felé terelte, közvetlenül nem politikai, hanem irodalmi indok-
v . Vörösmartynál tanúi vagyunk a népiesség egy fokozott tartalmi

[5] aldapfel József: Vörösmarty Mihály. Vörösmarty Mihály válogatott munkái.
. evezetés XVI. l.
[6] einer Zsigmond: Vörösmarty Csongor és Tündéje. Nyr. 3: 303—6.

A - 180

nyesülésének, annak a mozzanatnak, mikor a formai keret elősegíti, megnyíti a népi alakok ábrázolását.

A nép kapcsolata közvetlenebb a valósággal, mint a mindenkori uralkodóosztály bármely tagjáé. Kifejezésmódja ennélfogva tiszta, képeiben, szimbolikában egyszerű, konkrét, tárgyi tartalommal telt. Vörösmartynak a népies ábrázolásmóddal szemben összefoglalóan fő hiányossága: a tárgynélküliség. Ezért nem lehet az ő műveiben, mintegy utólag is, az emlékezés képegységét át oly módon gyönyörködni, ment Petőfi vagy Arany remekeiben."[7] Ez természetesen nem az egész Vörösmartyra jellemző. Hiszen realitására utaltunk, s most is a népies hang hatásával szemben emeljük ki mindezt. A népi szemlélet, hang, kifejezési eszközök tették ugyanis lehetővé Vörösmarty számára a fejlődést a konkrét ábrázolás terén. Horváth János rámutatott arra, hogy Vörösmarty genre képei, amelyek a helyzetdalokhoz képest fejlettebb mozzanatot jelentenek a tárgyi elem nagyobb szerepe, az ábrázolás konkrétabb követelményei miatt — Petőfi ilyen jellegű műveinek ősei." (Laboda Mihály 1829. Gábor diák 1830, Becskereki, később: Petike 1841, Mák Bandi 1842 stb.). Természetesen e versek minden kitűnősége mellett felfedezhetők Vörösmarty ábrázolási korlátai. E korai figurák jellemzésénél még túltengő a tárgyi elem szerepe, noha „a végcél itt sem a történet, hanem (annak csak segítségével) a humoros alakrajz."[9] A Szegény asszony könyve (1847) c. versben a tárgyi elem háttérbe vonul, a jellemzés, ha nem is leírás, de jelen és múlt tárgyi Sári nénijére emlékeztető összetevésével, környezet és helyzetrajzával történő.

Dolga nincs, hogy volna dolga?
Kis ebédhez nem kell szolga
S az ebédnél nincs vendége,
Csak a mult idők emléke.
Aki maga néz a tálba
Azt az étel nem táplálja:
Több annak a gondolatja,
Mint amennyi jó falatja
Gondol vissza és előre
A sok jó és bal időre
S félig étel, félig bánat:
Mindkettőbe belefárad.

Hej nem így volt hajdanában,
Míg nem járt özvegyruhában
Tele konyha, tele pince
S mindig kézben a kilincse . . .

népi eszközökkel, népi szemléletben fogant közvetlen hangot, kitűnően nemcsak felhasználja — de elmélyíti, tökélyre emeli politikai lírájában. Ezt hogyan e hangon szólalt meg nála a humor, szatíráinak is ez a hangja. Versek nagyszerű kiegészítői tiszta forradalmi romantikájának s hogy miért a negyvenes években nyernek szerepet, annak oka, hogy szemléletük, nyelvük legalkalmasabb volt a realizált politikai tartalom kifejezésére. (Az unalomhoz 1841, A sors és a magyar ember 1845, Mi baj 1847.) A sors és a magyar ember sokszor idézett helyén remekül, közvetlen leírással ábrázol:

Fél vállán ócska mente
Rezes kard oldalán
Az üstök hátrakötve
Lóg, mint egy buzogány.

Egy költészetének éppen a nagyvenes években mennyire szoros a kapcsolata a valósággal, hogy mennyire aktuális problémák körében mozog, arra közvetetőleg megjegyezve — jellemző, hogy mennyire előtérbe kerülnek

[7] Horváth János: Vörösmarty. Napkelet 1925. évf. 465. l.
[8] Horváth János: Az irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 205. l.
[9] U. ott 206. l.

A - 180

iben a gazdasági életre vonatkozó szavak. 1840—48 közt a „pénz" szó tízen-
er, a „bér" háromszor fordulnak elő s jellemzőek az ilyen szavak: búza,
jú, bor (gazd. értelemben) fizetni, szőni, takács, vetélő, vashámor stb.
Meg kell még említenünk a népiességnek szerelmi lírájára tett hatását.
véletlen, hogy éppen mikor szerelmi költészetét megtermékenyíti e friss
írja a Hivatlan dalosok (1833) c. versét, amelyben éles hangon gúnyolja
ityergő", „bús", „unodalmas", „ízetlen", „érdektelen" szerelmet zengő
ény fiúkat". Szerelmi költészetének hangja optimistább lesz s e versek
latai, kifejezései — amikor nem helyzetdalt ír is, — a népire emlékeztető
bájt, frisseséget kölcsönöznek az egyéni érzéseket kifejező nyelvnek. Jel-
a népies ez inspiráló hatására pl. az „Ő" c. vers (1839).

. vszak kezdete: Mért nem vagy virágszál
Hogy letörhetnélek . . . stb.

. vszak. kezdete: Mért nem égi csillag,
Hogy nekem ragyognál

nadik a fordulatot megtartja, de a kép már nem népi:

Vagy mért nem vagy oltár
Mellyen tiszta láng ég,
Hogy szent zsámolyodra
Letérdepelhetnék . . .

sszefoglalóan: Vörösmartynál tehát a népiességnek még nem uralkodó,
a megtermékenyítő szerepe van, de épp e hatás érvényesülése a roman-
u hang *mellett*, teszi egész költészetét témában, műfajban, és nyelvben
zánt gazdagabbá.

Ii a ma írói gyakorlatában nem ismerünk „népiességet" csak népit.
r mint Révai elvtárs mondotta, „nem véletlen, hogy a magyar költészet
v szakanyarodik Petőfi Sándorhoz". De Vörösmarty nagyságára jellemző,
gystílusban, nyelvben ő az, aki leginkább megközelítette, az egy Aranyt
é, a népet az irodalomban is uralomra juttató Petőfit. A mi népünk opti-
mizmusa, életszeretete örömmel fordul az olyan versek felé, mint pl. a Gábor
k vagy a Petike. A bizakodó, népi szellemű, elleneséget gúnyoló kritika
ion vagdalkozásnál nem egyszer többet érő fegyvere, „Az unalomhoz"
gy „A sors és a magyar ember" szellemes kritikája, ugyancsak jól elkelne
adiság, a csökevények elleni harcban.

efejezésül röviden meg kell emlékeznünk Vörösmartynak, nyelvünk
illegnagyobb művészének a nyelvhez való, messzemenően *tudatos* viszo-
r. Vörösmarty újított, de csak okkal-móddal. Az ő szavai: hangol, kül-
, szabály, szivar, tömeg, nagyszerű, s két általa felújított szóról, a „család"
mber" szavakról tudunk. Ugyanakkor metsző gúnnyal támad egy kon-
, ki „a legvadabb, legízetlenebb és legügyetlenebb", mert „ő nem azért
, mert azt a nyelv géniusza engedi, vagy szenvedi; neki arra igen kis
d van, s hogy az által szépítse, gazdagítsa, vagy mívelje nyelvét, ez
g szébe sem jutott; hanem, mert szüksége van reá, hogy versei mértéket
rx s mert — Isten tudja miért? — végtére újítani is akart."[10]

A Akadémia nyelvtudományi osztályán vezérszerepet játszott. Fellépé-
ekehetett köszönni, hogy a nyelvtudományi osztály Révai szellemében álla-
ott meg a helyesírási szabályokat. Szerzője, ill. társszerzője volt szótárak-
elyesírási, szóragozási és szókötési szabályzatoknak stb. Kiterjedt nyel-
ze munkásságát itt nem méltathatjuk, mindenesetre e téren olyan tekin-
ye bírt, hogy Eötvös 1848-ban, mint közoktatásügyi miniszter a magyar
ivs irodalom egyetemi tanszékével kínálta meg. E munkásságát azonban
ellelte írói hivatásának, s Vörösmarty nyelvének vizsgálatakor nem
is sorban tanulságul könyvelhetjük el a nyelv e nagy mesterének intését:
a tollhoz mer nyúlni, ne restellje a nyelv tanulását".

[10] Vörösmarty összes munkái Bp. 1885. VI. köt. 287. l.

A GYÖRGY:

PETŐFI SÁNDOR KÉPMÁSAI

(Ikonográfiai tanulmány)

Petőfi hiteles képeinek összegyűjtésével és arcvonásainak rekonstruálá-
a sokan foglalkoztak. De az eddigi feldolgozások egyikéről sem lehet
odani, hogy tökéletes.[1] A kutatók egyoldalúan közelítettek a kérdés-
agy csak személyes ismeretségük alapján, vagy saját gyűjteményükből
olva, vagy pedig a tőlük felfedezett képek kiválóságának bebizonyítása
ál foglalkoztak a Petőfi-ábrázolásokkal. Ma, amikor Petőfi megismeré-
és megértésének minden akadálya megsemmisült, szükség van a lehető-
jes és pontos Petőfi-ikonográfiára, amely a legutolsó feldolgozás óta
ült anyagot is felöleli. A költőről alkotott képünk teljességéhez az is
rtozik, hogy életének és műveinek ismerete mellett pontos fogalmunk
külső megjelenéséről is.

Petőfi élete a magyar nemzeti művészet első szárnypróbálgatásainak
esik. Ebben az időben kezd lassan megszűnni az a helyzet, hogy tehet-
művészeink megélhetésük biztosítására külföldre kénytelenek vándo-
ig, míg a helyi szükségletet külföldi művészek elégítik ki. A nemzeti iro-
létrejötte után fellép a nemzeti művészet megteremtésének igénye.
I. század első felének egyik legkedveltebb műfaja az arckép. Barabás
ő aki külföldi utazásai után 1840-ben telepedett le végleg Pesten, maga
reképfestés révén vált híressé. De többi biedermeier festőnk is fontos
támaszt talált a portréfestésben. Megrendelőik között már nemcsak
és főpapok szerepelnek, a gazdagodó polgárság körében is divatossá
a arcképkészíttetés. Hogy Petőfiről életében mégis oly kevés kép készült,
rtárinak egyáltalán nem nevezhető életmódja mellett azzal magyaráz-
hogy már huszonhat éves korában meghalt. A mi szempontunkból
huszonhat évből is csak öt jöhet számításba. Petőfi 1844-ben jött
nevo ekkor vált ismertté. Képeinek egy része a verseit olvasó közön-
nára sokszorosított formában jelent meg. Képeinek másik csoportját
kapcsolatba került művészek készítették barátságból.

K sejének legbővebb és legpontosabb leírását Ferenczi Zoltánnak
tjük, aki Petőfi kortársainak nyilatkozatait egyeztette össze.[2]
vány és halvány volt, színe sárgásbarna; szemei aprók, feketék, ville-
úrnevezett bogárszemek; szemöldei satyrvonalba menők, orra római
de kissé hegyes, tövén a homloknál benyomott, mely felett a szemöl-
zt állandóan két mély ráne feküdt. Homloka nyilt, de nem maga-
fé felfelé szoktatott, sűrű, majdnem bozontos hajzat borult, melyet
gy szavalás közben jobb kezével hátra simogatott. Alsó ajka a szo-

[1] Ábrányi Károly: Petőfi arcképeiről. Koszorú I. (1879) 10–22. l. — Ferenczi
Petőfi arcképeiről. Petőfi-múzeum. II. (1889.) 279–283. l. — Szinyei József:
ök élete és munkái. Bp. 1905. X. kötet. 999–1001. h. — Ernst Lajos: Petőfi
Bp. 1922. — Várkonyi Nándor: Petőfi arca. Pécs. é. n. (1940).
[2] Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 45. sk. l.

A - 180

l kevéssé vastagabb, a szellem és érzékiség határvonalán; szája kicsiny
p, de ha nevetett s ez nem állott neki jól, egy előre álló felső szemfog
egész arca gúnyoros, majdnem démoni kifejezést öltött. Emígy az össz-
nás első tekintetre nem volt kedvező. Felső ajkát ritkás, vékony bajusz
evéssé födte; állát hasonló szakáll, melyet oldalt éppen a ritkás növés
leborotválva viselt; néha egészen szakálltalanul járt és főleg házassága
llandóan. Haja szénfekete s már 25 éves korában mutatkoztak benne az
ilak; bajusza és szakálla világosabb volt, gesztenyeszínbe hajló. Arca
en, mint egész természete is, inkább komor; rajta pályája kezdetén, le-
tetlen dac ült, mely csak később, a kellemesebb környezetben adott eny-
onalaknak helyet e általában vagy mélán elmerülő vagy haragos lelki-
tükre, mely azonban a méltatlankodás, a megvetés vagy csalódás indu-
k hatása alatt nem vesztett jellemzetességéből, sőt ezek túlságosan is
eztek rajta; noha egyébként arca éppen nem tudott oly változatos lenni,
lkének benyomások iránti élenksége és érzékenysége." Ferenczi leírása
maradt képek bizonysága alapján — régies kifejezésmódja ellenére —
ható adatokat nyújt. Csak annyiban kell helyesbítenünk, hogy, mint
mutatják, Petőfi házassága után is viselt szakállt. Természetes, hogy
en személyleírást csak nagy vonalakban fogadhatunk el változatlan-
z ember külseje az évek folyamán kis részletekben megváltozhat, bár
vonások ugyanazok maradnak.

ltőfi képeinek száma akkor sem növekszik lényegesen, ha az elveszette-
számbavesszük. Orlay Petrich Soma 1840-ben festette le aquarell-techni-
csontlemezre. Petőfi ezt a képet katonakori barátjának, Kupis Vilmos-
ándékozta.[3] Jókai Kecskeméten kezdett róla portrét festeni 1842-ben.[4]
Károly Pap Zsigmondnak két elveszett Petőfi-képéről tud.[5]
oban annak a daguerreotípiának elvesztét sajnálhatjuk, amely Petőfit
oszky Gyula, Nyáry Albert, Jókai Mór és Vasvári Pál társaságában
zta.[6] Kertbeny említ egy 1846-ból származó állítólagos Tyroler-
zírát, de többet erről sem tudunk.[7]

Afennmaradt képek sorát Barabás 1845-ben készült kőrajza nyitja meg.
Imre lapja, a Pesti Divatlap ajándékozta meg olvasóit a segédszer-
őrcképével. A fiatal költőt ábrándos tekintettel, majdnem lányos vonás-
a ábrázolja. Méltán nevezik a képet szentimentálisnak. Barabás emlék-
in van egy bekezdés, amely nagyon jellemző a tőle készített idealizált
ékre, melyek kis változtatással majd mindenkihez hasonlíthatnak.
ikornak egészen mindegy, tökéletesen hasonlít-e az egyik arckép a
z. (Amelyek t. i. ugyanarról a személyről készültek.) Hány ezer képe
a Megváltónak s hasonlít-e ezek közül csak kettő is egymáshoz? És
asonlít-e csak egyetlen egy is a valósághoz? Még ha Batthyánynak
képmása sem maradna meg, az industria teremt magának újat s az
elfogadja azt valódinak, mert az ő alakja a vértanúság eszméjével van
rva."[8] E felfogás szerint az arcképfestésben nem a valóság hű
sa a fontos, hanem az ábrázolt személyhez kapcsolódó „eszme" kife-
z ábrázolt alakján keresztül. A realistának induló Barabásnak főleg
cképein jelentkezik az idealizálás nagymértékben. A sok megrendelés
rmészetesen nem maradt elég ideje minden egyes kép tökéletes kidol-
sá s így munkájában sémák kialakításával segített magán.

[3] Orlay levele az általa festett képekről: Fővárosi Lapok 1874. 211. sz. 921. l.
[4] Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 277. l.
[5] Magyar Művészet XVI. (1949.) 63. l.
[6] Koszorú I. (1879.) 20. l.
[7] Koszorú I. (1879.) 17. l.
[8] Barabás Miklós emlékiratai. Közli Kézdi Kovács László. Bp. 1902. 219—220. l. — Bé: Barabás Miklós önéletrajza. Kolozsvár. 1944. 194. l.

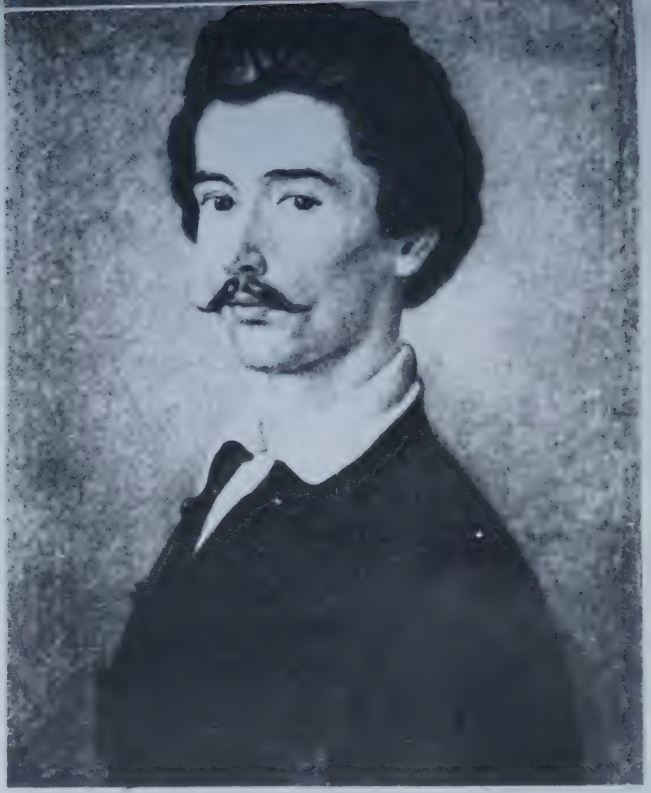

Pap Zsigmond: Petőfi a bányába megy. Katalógus 5. sz.

Nemzeti Dal kottájának címlapjáról. Katalógus

Szerelmey Miklós: Lapalapítás. Katalogus: 3

1848 március 15. Katalogus: 10

A 150

költő verseinek gyűjteményes kiadásához szintén Barabás készítette arckép rajzát 1846-ban.[9] Az első kiadás 1847 március 15-én jelent meg. rasók Barabás rajzát Tyroler József acélmetszetében kapták kézhez. franciás szakáll Mezey József nem sokkal később készült képén is megtó. Ennek a képnek a keletkezéséről maga Mezey számol be visszaemlében.[10] Petőfivel mint fiatal mérnök, közös barátok révén, Szatmáron adett meg. A költő Szendrey Júliával való megismerkedése után járt kkor keletkezett a kép is, amely primitívsége ellenére is valósághű. akinek oltárképeiről és tájképeiről is tudunk, autodidakta festő volt. adságharcban is festett képeket.[11]

Drendben a következő kép a sokáig elveszettnek hitt daguerreotípia.[12] Szendrey Júlia őrizte a költő halála után, biztosan az ő számára a megismerkedésük és házasságuk között eltelt időben, 1846. szeptem- s 1847. szeptember 8. között. Több forrás 1847-et jelöli meg a daguerreoszülési évéül s nem is valószínű, hogy az előző évben készült volna, apcsolatuk akkor még nem tisztázódott annyira, hogy egy ajándékkép ére gondolhatnánk. Jókai szerint a kép Pesten készült.[13] 1847-ben i május 12-ig, majd június második felében volt Pesten, a daguerreo-: tehát ebben az időben kellett keletkeznie. Magát a képet Szendrey 1868-ban fia örökölte. 1874-től kezdve dr. Beliczay Imre katonaorvos-ltőfi Zoltán barátjának neve szerepel a daguerreotípiával együtt.[14] a becses ereklyét halála után a Nemzeti Múzeumnak akarta adni, de igyekezett fényképek útján terjeszteni. 1877-ben Beszédes esztergomi ésszel és Országh Antallal csináltatott róla felvételt, sőt ő maga is képezte. Mivel azonban ezekkel a képekkel nem volt megelégedve, Klösz gek adta át, aki a felvételt Beliczay távollétében készítette el. Így lt tudni, hogy a dagurreotípiát vagy egy reprodukcióját fényképezte-e Klösz-féle fénykép retusálását azonban Jókai is megerősíti. De kiderül is, ha a dagurreotípiának Klösz-féle fényképét a most előkerült jsikerült fényképpel — valószínűleg a fent említett próbálkozások — összevetjük. Mivel a daguerreotípia ma már nagyon elhalványo- régi fénykép, amely még akkor készült a daguerreotípiáról, mikor tban volt, számít a leghitelesebb Petőfi-képnek. A képpel együtt egy lizay Imréhez címzett levél is előkerült, amely a daguerreotípiára k:

April 1878.

er Freund
gend Petöffy's Bild. — Wenn du es noch zu irgend einer Verwendung benüso musst du dich beeilen — denn es schwindet die Zeichnung zusehends. — iger Behandlung liesse es sich chemisch verstärken. — Ich komme recht bald.
alter Freund
Albert.

dguerreotípiával majdnem egyidős egy karikatúra, amely a Petőfi n eldig Jókai műveként szerepelt. De a primitív ceruzarajz nem e. Pap Zsigmond öreg korában írásba foglalta Petőfivel kapcsola-

a bás levele Kertbenyhez: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 34. l.
-rnapi Ujság 1880. 13. sk. számok. V. ö. 3. sz.
me—Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XXIV. k. 21. (Lyka Károly) — Művészet IX. (1910.) 227—231. l. (Farkasfalvi Imre.)
a György: Az igazi Petőfi-arc. Szabad Művészet III. (1949.) 200. sk. l.
orú I. (1879.) 20. l. — A keletkezés idejére: U. o. 22. l.; Vasárnapi Ujság
. - Készítőjét a Pesti Napló Petőfi Albuma (81. l.) Streliskyben, Szinyei (i. h.
egyébként ismeretlen Friedrich nevű fényképészben jelöli meg.
n. 1874. 156. sz. — 1879. 211. sz., 220. sz. — Déry Gyula: Petőfi Zoltán.
9. l. — Az Ernst-gyüjteményben sohasem volt, így Szinyei megjegyzése
.) helytelen. — Ágai Adolf: Utazás Pestről Budapestre. Bp. 1908. 36. l.
típia egyik fényképreprodukciójáról beszél.

A - 180

emlékeit. Itt említi, hogy rajzot készített arról az eseményről, amikor
fi barátaival együtt meglátogatta Nagybányán a kereszthegyi bányát.[15]
ásában megtartja a rajzunkon szereplő személyek sorrendjét. Két-
len tehát, hogy a Petőfi Múzeum rajza Pap Zsigmondtól származik.
fi 1847. május 25-ről írja Útinaplójában: „Ma lenn voltam többed
ummal a bányában." Az ábrázolt esemény tehát ezen a napon történt.
mény papírlapon baloldalt tárnanyílás látható Glück auf-felírással. Effelé
l libasorban egy héttagú társaság. Könnyebb felismerhetőség kedvéért
lakokat névvel jelezték. Balról jobbra haladva: „Conducteur, Petőfi,
ú, Schreiner (Rényi), Papsiga, Lauka Józsi, Tarjányi Vili." Schreiner
ef zelestyei üveggyáros, Siga Pap Zsigmond beceneve volt. Tarjányi
os megyei esküdt, Lauka József Szendrey Júlia francia tanára és Petőfi
eskövőjén az egyik tanú, uradalmi ügyészségi segéd.[16] A dátum jobb-
t alul: „Bánya, julius 847." A rajz tehát nem egyidős az eseménnyel, de
es, mert készítője maga is résztvett a kiránduláson. A ceruzarajz gyere-
onásai ellenére is érdekes mert világosan kivehető rajta a hegyes szakáll
segít a daguerreotípia homályos állrészének rekonstruálásában, más-
mert Petőfiről ezen kívül csak egy teljes profilú képünk van. A lap
mégegyszer visszatér Petőfi feje, gyengébb változatban, vázlatosan.

Az Összes Költemények második kiadásához készült rajzra vonatkozik
inek Tyrolerhez írt levele 1847. november 24-ről:

Lieber Herr von Tyroler!

Es ist mir Leid, dasz ich in eigener Person kann nicht Sie besuchen, ich bin krank,
er Teufel. Wenn mein Brief nicht zu spät kommt, so haben sie die Güte, den Bart
machen, wie ich habe gezeichnet hier auf diese Bild manu propria, weil ich so
ssen waxen den Bart in die neuere Zeit. Aber sonst machen Sie nichts nach von
e Bild, und am wenigsten die Nasen. Und ich bitte Sie, machen Sie nicht zu dick
nkel das Bart, weil ist mein Bart nicht dick. Wenn ich werde gesund, werde ich
suchen. Leben Sie wohl!
r verehrer

A. Petőfi.

z Petőfi egyetlen német levele s mivel jól tudott németül, a hibákat való-
eg tréfából írta bele, szándékosan. A levélhez egy rajzot mellékelt, vagy
rtépét vagy az 1846-os Barabás-féle rajzot, kijavítva. A kötetben meg-
n acélmetszet, amely a régebbi Barabás-féle rajznak majdnem teljesen hű
ése, eszerint nem természet után készült. Ezért a katalógusban nem
reel külön szám alatt.

etőfivel, mint a márciusi forradalom egyik vezetőjével a Nemzeti dal
ll kottájának címlapján találkozunk először. Kálózdi János zenéje a
p magyar szövegére a Pesti Divatlap 1848. évfolyama 22. számának mel-
ként, május 13.-án jelent meg. A kotta címlapján, ismeretlen mester
zetén, Petőfi alakja világosan felismerhető.

Barabás harmadik Petőfi-képe a forradalmi hőst ábrázolja úgy, ahogyan
Barabásnak az eszményítésről vallott nézetei ismeretében tőle elvárhatjuk.
alos, nemzetiszínű karszalagos képet Barabás — saját feljegyzései sze-
- május végén vagy június elején rajzolta, üzleti forgalomba júliusban
l.[17] A színpadias beállítás megmagyarázásához arra is gondolhatunk,
y kiadó a közönség ízlését igyekezett kielégíteni.

liusból való Lauka Gusztáv rövidéletű élclapjának, a Charivarinak
ype. Ennek rajzai Szerelmey (Liebe) Miklósnak, a kalandos sorsú

[15] Törökfalvi Pap Zsigmond: Petőfi Sándor életének legboldogabb szakából. Nagy-
ya 1899. 13. l. V. ö. Lyka Károly cikkét: Magyar Művészet XVI. (1949) 63. l.
[16] Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 65. l., 101. l.
[17] Petőfi-múzeum. I. (1888.) 37. l.

r művésznek a műtermében készültek.[18] Ezt a karikatúrát is ő maga
ette. A rajzon Petőfi négy barátja társaságában ül, illetve egyensúlyoz
ék két hátsó lábán. A profilban ábrázolt költőn kívül csak a mögötte
álffy Albertet sikerült felismerni, aki a Március Tizenötödike szerkesz-
olt. Talán ennek a lapnak a megindítására vonatkozó tanácskozást
l rajzunk, amelynek felírása: „Csak gondolkozzunk most azon, hogy
lehessen mennél előbb, a' kiadandó hírlapunknak oly hatalmas nevet
mely által legaláb egy millio előfizetőkre számolhatnánk."

ját felsorolása szerint 1848 nyarán kezdte festeni Orlay Petrich Soma
yar Történelmi Képcsarnok tulajdonában lévő mellképet. A befejezés
re maradt, mert Petőfi elutazott Pestről.[19] Orlaynak ez a Petőfije
sikerült képe közé tartozik. Jellemzés dolgában felülmúlja Barabás
ait. Ez érthető is, hiszen a művész rokona volt a költőnek és fiatalabb
an sok időt töltöttek együtt. Ennek a mellképnek a felhasználásával
t meg a Petőfit dolgozószobájában ábrázoló olajfestményét, valószínű-
g Petőfi életében, amint a hiteles bútordarabok mutatják. Orlay fel-
eiben ez utóbbi képet nem említi, így pontos keletkezési idejét nem
ik.

Nemzeti Múzeum előtti szavalást még egy kép megörökíti. A Fővárosi
ti Múzeumban őrzött vízfestményben Petőfit csak kiemelkedő helye és
hatai árulják el. Bár a lap nem magas művészi kvalitású, a korabeli
k bemutatásában pontos megfigyelésről tanúskodik. Érdekes a hátára
öveg, amely a lap készítőjének vagy tulajdonosának a szabadsághare-
znbeni állásfoglalására vet fényt:

> Vanitas vanitatum et omnia vanitas.
> Praeter amare Deum et eius potestatibus obedire.
> Signavi Pesthini diebus mensis Augusti 1848.
> E *D*(?)

Petőfiről Orlay festette életében az utolsó képet. Mezőberényben kezdte
j iusában s ezt is később fejezte be.[20] Ezen a képen a költő karos-
ülve hosszúszárú pipát és könyvet tart kezében. Arca sovány, meg-
t, kis szakáll újra jelentkezik. A kép már a tehetséges Orlay hanyat-
ulatja. Ha az 1848-ban készült mellképpel összevetjük, szembeszökik,
t jellemzés helyett a beállítás és a részletek aprólékos kidolgozására
ett. A fényképek alapján ítélve a több példányban elkészült kompo-
Magyar Történelmi Képcsarnok képén a legbefejezetlenebb.[21]

Pőfi külsejének rekonstruálásához csak a hiteles, életében készült
k zükségesek. A halála után keletkezett ábrázolások az eddigi eredmé-
h semmi újat nem adhatnak. De megmutatják, hogyan élt Petőfi az
orképzeletében. A halódó kapitalizmus meghamisította Petőfi költészetét.
mai közül is kiválasztottak egyet, nem is a legjobbat, és azt terjesz-
k engeteg változatban.

A Petőfi halála után keletkezett összes ábrázolás összegyűjtése igen nagy
leges munka lenne. A hiteles képek katalógusa után közölt vázlatos

[18] zentiványi Gyula: Szerelmey Miklós. Egy kalandos magyar művészpálya a
szadban. Különnyomat a Petrovics emlékkönyvből. Bp. 1934. — Később Vár-
Endor is tudomást szerzett róla: Nouvelle Revue de Hongrie 1941. 245. l.
[19] ővárosi Lapok 1874. 211. sz. 921. l.
[20] asárnapi Ujság 1880. 26. sz.
[21] eg kell még említeni két képet, amelyek az Ernst-gyüjteményben voltak.
yi Petőfi arcképe 1834-ből, a másik 1845-ből. Mindkettő olajfestmény és ismeretlen
sz munkája. Képük: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. l. és 2. kép. A képek
tla helyen vannak. Mivel a hitelesség ismérve, hogy a művész ismerje az ábrá-
, i pedig maga a művész ismeretlen s mivel a képek nem hasonlítanak Petőfihez,
teleképek közül kirekesztettem őket.

A - 180

állítás célja csak az lehet, hogy az esetleg felbukkanó, újabb Petőfi-képek
ítésében támpontot adjon. Benne a nagyobb budapesti gyűjtemények
ga szerepel, de az sem kimerítően. A széles körben elterjedt, sokszorosí-
művek mellett helyet kaptak fontosabb festőink, szobrászaink Petőfit
oló munkái. Az összeállítás körülbelül a századfordulóig terjedő anya-
leli fel. Nem tér ki a gazdag plakett-anyagra (pl. Berán, Reményi), sem
véki emlékszobrok sorozatára, amelyeknek feldolgozása, ilyen viszonylat-
nem érné meg az utazás fáradságát. Elegendő mindkét csoportból egy-
kiemelkedő alkotás felemlítése. Ugyanígy nem volt értelme az irodalom-
szereplő összes Petőfi-ábrázolás összegyűjtésének sem.

Sokszor Jakobey Károly olajfestményét is a hiteles képek közé sorolják.
kép azonban egyáltalán nem hasonlít a valóban hiteles képekről megismert
fi-archoz. Bár Jakobey személyesen ismerte Petőfit, vázlatát csak az
es években fejezte be.[22] Orlay Petrich Soma többször megfestette a
költő halála után. A Petőfi Debrecenben című képet maga is versillusztráció-
zánta (Egy telem Debrecenben) és hasonlóságra nem is törekedett. A két
ást, neki tulajdonított kép nagyon gyenge. Barabás is régi képeiből él.
4as kép, mellkép formájában nagyon sok reprodukálást ért meg. Lánya,
rabás Henrietta is az apjától örökölt Petőfi-arcot alakítja tovább. Mun-
ter fiatalkori képén alig ismerjük fel Petőfit.[23] Madarász Viktor gyen-
sikerült olajfestményén szintén idegen arcot találunk, de ha a fájdalom
tikus kifejezését gondolatban elvesszük róla, a Barabás-féle fej marad.

Külön csoportot alkotnak a késői romantika jelképes litográfiái. Az arc
katos romlásával együtthalad a jelképes nőalakok, lant, törött kard és
ló kellékek szaporodása és szerepük növekedése. A szobrok között Izsóé
jobb, aki a Barabás—Tyroler-féle változatot használta fel.[24] A Petőfi-
strátorok közül Zichy, Székely és Jankó rajzain találunk felismerhető és
lító Petőfi-arcot. A Barabás-fej népszerűsége mellett a daguerreotípián
ló művek száma elenyészően kevés.

Ebben a tekintetben a huszadik század hoz változást, bár az ábrázolások
ár csökken. Beneczúr Gyula reprezentatív képe a daguerreotípiára támasz
d. A költő születésének százéves évfordulójakor arcképének kultusza is
ledül. A sokszorosító művészetek fejlődése lehetővé teszi, hogy a legszé-
sebb néprétegek is megismerjék Petőfi képmását (bélyeg, pénz, plakát).
centenáris év szintén nagyban hozzájárult a Petőfi-ábrázolások szaporodá-
hoz, amelyek most már tudatosan a leghitelesebb képhez, daguerreotípiához
nyúlnak vissza.

•

Katalógus

I. Hiteles képek

Barabás Miklós (1810—1898): Petőfi Sándor, térdkép. 1845. Litográfia. „Petőfi
rabás M. 1845. Nyom. Walzel Pesten." Megjelent a Pesti Divatlap 1845. július 3. sz.
ellékleteként. 33 × 25,5 cm. Magyar Történelmi Képcsarnok, Petőfi Múzeum.
épe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. IV. kép.

Barabás Miklós—Tyroler József (1822—1854?): Petőfi Sándor, mellkép. 1846.
ldmetszet. „Petőfi Sándor, született január 1. 1823. Barabás Miklós raj. Tyroler J.
. Pesten." Megjelent az Összes költemények első kiadásában 1847. március 15-én.
ret: 24,3 × 17 cm. Petőfi Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár.
épe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. V. kép.

Ismétlések:

Fuchsthaller Alajos (1815?—1863): Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Acélmetszet.
gjelent az Ungar 1848. 78. sz. mellékleteként. 22,7 × 14,8 cm. M. T. Képcsarnok.

Szekeres Margit: Jakobey Károly. Bp. 1938. 70., 89. l. Katalógus 1. sz.
Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály. Bp. 1907. I. 120. l.
Weisz Anna: Izsó Miklós élete és művészete. Bp. 1939. 66., 78—9. l.

) Barabás Miklós—Tyroler József: Petőfi Sándor, mellkép. Acélmetszet. „Petőfi
, született január 1. 1823. Barabás Miklós raj. Tyroler J. acz. m. Pesten." Megjelent:
a 1848. Tavaszhó (április) 13. 3. szám. 22. l. Lapméret: 27,7 × 21,3 cm. Orsz.
nyi Könyvtár. Erre D. Szemző Piroska hívta fel a figyelmemet.

) Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Fametszet. Az Illustrierte
ű 1848. május 13-i 254. számában. „Die Leiter der ungarischen Bewegung zu
om 15. März. Petőfi Sandor." Mellette Vasvári Pál. M. Tört. Képes.

) Tyroler József: Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Acélmetszet. „Petőfi Sándor.
m. Barabás r. Tyroler nyom. Pesten." Megjelent az Összes költemények második
ában 1848. február 1. Lapméret: 14,6 × 10,5 cm. Eltérés: szélesebb szakáll. M.
Képes., Petőfi Múzeum.
épe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. VI. kép.

Mezey József (1823—1882): Petőfi Sándor, mellkép. 1846. Olajfestmény, vászon.
10,1 cm. M. Tört. Képes. Lt. sz. 35i.

Reprodukciók:

Vasárnapi Ujság 1880. 3. sz.
Székely Bertalan (1835—1910): Petőfi Sándor, mellkép. Tusrajz, papír. 21 × 17
Ismeretlen helyen.
épe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 4. kép.

Ismeretlen pesti fényképész: Petőfi Sándor, derékkép. 1847 első fele. Daguerreo-
0,2 × 7,2 cm. Petőfi Múzeum.

Reprodukciók:

a Ismeretlen fényképész: Petőfi Sándor. Fénykép a daguerreotípiáról. 1877?
× cm. Petőfi Múzeum.
épe: A Klösz-féle képpel egymásmellé állítva: Petőfi Sándor Összes Művei. 1.
nyek. 3. köt. Bp. 1951. Címkép.
b Klösz György: Petőfi Sándor. Fénykép a daguerreotípiáról. 1879. 9,5 × 6 cm.
elit a Koszorú I. (1879.) mellékleteként és külön is. Különálló példány: Petőfi
u.
c Vasárnapi Ujság 1869. 1. sz. (Pollák Zsigmond.)
d Magyarország és a Nagyvilág 1874. 38. sz. (Székely Bertalan rajzát Haske
másolta, metszette Neumann Adolf Lipcsében.)
e Magyar Salon IV. (1885.) 11. lap (Varga.)
f Jankó János (1833—1896): Petőfi Sándor, mellkép. 1864. Ceruzarajz, papír.
× ,8 cm. Fővárosi Történeti Múzeum.
g Jankó János: Petőfi Sándor, mellkép. Ceruzarajz, papír. 23 × 17 cm. Illyés
a ulajdona.
Kép: Gerevich-Genthon: A magyar történelem képeskönyve. Bp. 1935. 205. l.
h Fénykép ismeretlen művésznek a daguerreotípia után készült rajzáról. Petőfi
n

5. ap Zsigmond (1823—1904): Petőfi Sándor bányába induló társaságban, karika-
1 7 július. Ceruzarajz, papír. 22 × 32,5 cm. Petőfi Múzeum.
6. smeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcső-
je. 1848. Fametszet. A Nemzeti dal kottájának (zenéjét szerezte Kálózdi János)
ej Megjelent a Pesti Divatlap 1848. május 13-i 22. sz. mellékleteként. „Kiadta
re. Nyomt. Walzel A. F. Pesten." Petőfi Múzeum.
7. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, térdkép. 1848. Litográfia. „Petőfi Sándor Ny.
l . F. Pesten. Barabás 848." 47 × 31,7 cm. M. Tört. Képes., Petőfi Múzeum.
Kép: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. VII. kép.
8. erelmey Miklós (1803—1875): Petőfi Sándor írótársai között, karikatúra.
Litográfia. Megjelent a Charivari 1848. július 22-i számában. A példány mérete:
38 cm. O. Széchényi Kvt.
9. rlay Petrich Soma (1822—1880): Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Olajfestmény,
ón. 0 × 45 cm. Szign.: Orlay 1848. Pest. M. Tört. Képes. Lt. sz. 139.

Reprodukció:

a) Barastoni József (1834—1895): Petőfi Sándor, mellkép. „Nyomt. Haupt és
ár, lécsben." 61,3 × 44,1 cm. M. Tört. Képes., Petőfi Múzeum.

Változatok:

b) rlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. 63,4 × 41
ltés: vörös köpeny a vállon. Dr. Krausz József tulajdona.

Lépe: 1848—1849. Centenáris kiállítás katalógusa. 123. l.
) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. Elpusztult.
Lépe: Árverési Közlöny XX. (1939.) január 1. rendk. sz. XI. Tábla.
0. Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcsőán. 1848. Vízfestmény-gouache, papír. 24 × 29 cm. Főv. Tört. Múzeum.
1. Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, állva, dolgozószobájában. Olajfestmény, . 72,2 × 48 cm. Magyar Tudományos Akadémia.

Reprodukció:

) Magyar Salon IV. (1885.) 1. lap.

Változat:

) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, állva, dolgozószobájában. Olajfestmény, . 70 × 47 cm. Ismeretlen helyen. V. ö. Ernst Lajos történeti gyüjteménye. Jegyvették és leírták Varjú Elemér és Höllrigl József. Bp. 1932. 115. l.
Lépe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 11. kép.

2. Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. 1849. Olajfestmény, vászon. × 7 cm. M. Tört. Képcs. Lt. sz. 142. Csizmában, a hátsó falon képpel.

Reprodukció:

) Vasárnapi Ujság 1880. 26. sz. (Pollák Zsigmond)

Változat:

) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. Olajfestmény, vászon. ×7 cm. Eltérés: papucsban, a hátsó falon nincs kép. Ism. helyen.
Lépe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. Pécs. é. n. (1940.) IX. kép.

II. Petőfi halála után készült művek:

3. Jakobey Károly (1826—1891): Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. 6 44,4 cm. M. Tört. Képcs. Lt. sz. 1548.

Reprodukció:

) Mayerhofer, Theodor (sz. 1855.): Petőfi Sándor, mellkép. Litográfia. 40,7 × 29,6 . Ország-Világ 1886. január 2-i sz. melléklete. M. Tört. Képcs.

. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, mellkép. 1856. Litográfia. A tablón szerepel örösmarty Mihály, Nagy Ignác és Garay János. „Nyomtatta Reiffenstein és Rösch sln." M. Tört. Képcs.

. Orlay Petrich Soma: Petőfi Debrecenben. 1856. Olajfestmény, vászon. 120 × 95 . In. helyen.
épe: Magyar Művészet XV. (1948.) 47. l.

Vázlata:

(Orlay Petrich Soma: Petőfi Debrecenben. Olajfestmény, vászon. 25 × 19 cm. of Múzeum.

Reprodukció:

(Molnár József (1821—1899): Petőfi Debrecenben. Litográfia. „Rajz. köre lna J. Nyomt. Rohn A. Pest. 1857." A Hölgyfutár melléklete 1858-ban. 43,5 × 35,7 . T. Képcsarnok, Petőfi Múzeum.

. Orlay Petrich Soma: Petőfi szüleivel. Olajfestmény, karton. 16 × 18 cm. Esztern, keresztény Múzeum.

Változata:

(Orlay Petrich Soma: Petőfi szüleivel. Olajfestmény, fa. 14,5 × 18,5 cm. Föv. rt. Múzeum.
épe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 3. kép.

. Orlay Petrich Soma: Petőfi Egerben a kispapok között. Olajf. vászon. 52 × 85 . Ismeretlen helyen.
épe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 5. kép.

Vázlat:

(Orlay Petrich Soma: Petőfi Egerben a kispapok között. Ceruza, diófapác. 21 × 32,8 n. Képművészeti Múzeum Grafikai Osztálya.

. Rohn Alajos (1851—65 tevékeny): Petőfi Sándor, mellkép. 1858. Litográfia. agyar írók életnagyságú arcképcsarnoka I. lapja. Barabás rajza után. Köre rajz. és

t. Rohn Pesten 1858. Kiadja Vahot Imre." 62 × 47,5 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi
im.
19. Rohn Alajos: Petőfi Sándor, mellkép. 1858. Litográfia. „Rajz. és nyomt.
Pesten. 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten." 79,5 × 56 cm. Az 1848-as
ás-fej alapján. Főv. Tört. Múzeum.
:0. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, mellkép. 1860. Ecsetrajz, papír. „Barabás
16,7 × 11,7 cm. Főv. Tört. Múzeum.

Reprodukció:

) Barabás Miklós—Axmann József (1793—1873): Petőfi Sándor, mellkép. 1860.
etszet. 17,8 × 11,8 cm. M. Tört. Képcs., Főv. Tört. Múzeum, Petőfi Múzeum.

1. Dunaiszky László (1822—1904): Petőfi Sándor, mellszobor. 1860. Gipsz. Magas-
4 cm. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Petőfi Múzeum.
Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 21. kép.

2. Grimm Rezső (1832—1885): Petőfi Sándor, mellkép. 1861. Litográfia. Az 1848-as
is-fej alapján. „Rajz. Grimm R. Nyomt. Pollák testvérek Pesten. 1861. Kiadja
Imre." A lap a Petőfi-család tagjait ábrázolja. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

3. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Az 1848-as Barabás-fej
j. „Nyomta Haller J. Kiadó tulajdonos Paterno F. Bécsben." 34 × 25 cm. M.
Képcs.

. Lotz Károly (1833—1904)—Marastoni József: Petőfi halála. Litográfia. Az
á Tükre melléklete 1863-ban. 32,5 × 44 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum, Főv.
Múzeum.

. Barabás Henrietta (1842—1892): Petőfi Sándor, egészalak, állva, honvéd-
gyenruhában. 1865. Színes litográfia. 51,5 × 41,5 cm. Főv. Tört. Múzeum.

A 25. sz. kép után készültek:

Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. „Petőfi Sándor volt honvéd-
g †1849. Nyomda és kiadó tulajdonos Gerhart Henrik, Margarethen Grünutsza
n Bécsben." 46,2 × 35,2 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. „Petőfi Sándor mint vitéz.
aler Petőfi als Held. Druck u. Verlag v. A. Planck, Neubau Kirchengasse Nr. 12.
. 47 × 33,2 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

Ismeretlen művész: Honvéd emléklap. Litográfia. (Színezve is.) 47,8 × 60,2 cm.
ő. Képcs.

2 Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcső-
ja. Litográfia. Mellette Vasvári, Jókai, Egressy. 66 × 33 cm. Főv. Tört. Múzeum.
Képe: Tempefői: Budapesten akkoriban. 1848—1849. Bp. 1942. címkép.

2 Kollarz, Franz (1829—1894): Petőfi Sándor, lovon, mellette Magyarországot
zemélyesítő nőalak, ünneplő tömeg között. Színezett litográfia. „Talpra magyar,
ma" című lapon. 46 × 62,5 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

2 Munkácsy Mihály (1844—1900): Petőfi búcsúja a szülői háztól. 1866. Olaj-
, vászon. 50 × 39 cm. Petőfi Múzeum.
Kép: Petőfi-album. A Petőfi-társaság megbízásából szerkesztették Bartók Lajos,
Sándor és Szana Tamás. Bp. 1898. 8. l. után.

Reprodukció:

) Th. Bredwiser: Petőfi Sándor búcsúja a szülői háztól. Litográfia. „Eigenthum
ck. Neubau, Kirchengasse No. 12. Wien. Druck v. A. Planck, Wien." 34,8 × 24,5
M. Tört. Képcs.

Eltér kompozícióban:

) Marastoni József: Petőfi búcsúja a szülői háztól. „Munkácsi Mihály eredetije
ő rajzolta Marastoni J. Pest. Deutsch testvérek műintézetéből. A „divat" 2-ik
ulpe. Kiadók Deutsch testvérek Pesten." 51 × 41,5 cm. M. Tört. Képcs.

29. Madarász Viktor (1830—1917): Petőfi halála. Olajfestmény, vászon. 125 × 224
A Petőfi Múzeum tulajdona.
Kép: Ferenczi Zoltán: A Petőfi-terem. Bp. 1922. 29. kép. (A végleges festmény
változata.)

Reprodukció:

) Madarász Viktor képe alapján készült olajnyomat. Aláírás: Petőfy. 52,2 × 67,4
Magyar Történelmi Képcsarnok.

A - 180

30. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, derékkép, karbatett kezekkel. Litográfia. 1848-as Barabás-fej alapján. „Freytag és Berndt nyomása, Bécs VII." 64,8 × 47,5 cm. Tört. Múzeum.

31. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, mellkép. Acélmetszet. Az 1848-as Barabás-fej ján. Keretátmérő: 4,5 × 3,8 cm. Főv. Tört. Múzeum.

32. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, életéből vett képek között. gráfia. „Petőfi élete és halála. A Hírmondó jutalomképe. Ifj. Deutsch Mór kiadó." Tört. Képes., Petőfi Múzeum.

33. Szemlér Mihály (1833—1904): Petőfi Sándor, lovon, rohamot vezetve, versciből idézetek között. „Petőfi halála. A rajz alkotója: Szemlér Mihály úr jogosítványával. Nyom. Grund V. utódai. Suhajdy Gy." M. Tört. Képes., Főv. Tört. Múzeum.

34. Gasser, Hans (1817—1868): Petőfi Sándor, mellszobor. Gipsz. Az 1848-as bás-fej alapján. Magassága 65 cm. Ismeretlen helyen.
Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 23. kép.

35. Kollarz, Franz: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, szülei, szülőháza, sírja, koszorú angyal, a segesvári csata képe mellett. Litográfia. „Köre rajz. Jost J. Bécsben. n, kiadja Heckenast Gusztáv." M. Tört. Képes., Petőfi Múzeum.

36. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, állva, háttal. 1871. A Tündérálom temény illusztrációja. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 57. l.

37. Izsó Miklós (1831—1875): Petőfi Sándor, mellszobor, életnagyságban. 1872. ány. A Barabás—Tyroler-arc alapján. Nemzeti Múzeum.

A 37. sz. felhasználásával készült:

a) Izsó Miklós: Petőfi Sándor, állószobor, felemelt karral. 1871 után. Gipszvázlat. cm magas. Petőfi Múzeum.
Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 26. kép.

b) Izsó Miklós: Petőfi Sándor, állószobor, jobbkar a mellen. 1871 után. Gipszvázlat. cm. magas. Petőfi Múzeum.
Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 27. kép.

c) Huszár Adolf (1842—1885): Petőfi Sándor, állószobor. Másfélszeres életnagyság. Lest.

3. gr. Herqui K.: Petőfi Sándor, mellkép az életében szereplő fontosabb helyek között. 1873. Litográfia. Az 1845-ös Barabás-fej alapján. „Petőfi Sándor születésének tizenedik évfordulójára. 1873. Nyomda és kiadó tulajdonos Halász István Pesten. Gyöngyösi-utcza 3. sz." M. Tört. Képes., Főv. Tört. Múzeum.

4. Zichy Mihály (1827—1906): Petőfi Sándor, egészalak, állva, tábortűznél, kardal szaval. 1880. Illusztráció a Nemzeti dal c. költeményhez. Megjelent az Költemények negyedik képes kiadásában, 1884. 661. l.

A kompozícióhoz készült rajz:

Zichy Mihály: Petőfi a tábortűznél. Jelzés: Zichy Mihály Nizza 1880. Ceruzarajz. 19,3 cm. Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya.

4. Unger, William (1837—1932): Petőfi Sándor, mellkép. Rézkarc. Először megt z Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. Címkép. Az Orlay-lik alapján.

4. Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. Illusztráció. A négyökrös szekér ltéshez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. l.

4 Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, profilból. Illusztráció az Itt állok középen c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes dásban, 1884. 397. l.

4 Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Illusztráció a Vasárnap volt c. nyhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. l.

4 Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fejét felesége ölébe hajtva. Illusz- Állj meg feleségem c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik adásában. 1884. 618. l.

4 Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fekve. Illusztráció a Hegyek közt c. nyhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. l.

4 Révész Imre (1859—1945): Petőfi a nép között. Olajfestmény, vászon. 0 cm. Szign.: Révész Imre. Páris. 1884. Szépművészeti Múzeum. Lt. sz. 1751.

Képe: Petőfi-album. A Petőfi-társaság megbízásából szerkesztették: Bartók Lajos, ...ki Sándor és Szana Tamás. Bp. 1898. 134. l. után.
7. Révész Imre: Petőfi a táborban. Olajfestmény, vászon. 150 × 216 cm. Szign.: ...z Imre 1896. Szépművészeti Múzeum. Lt. sz. 1589.
Képe: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 172. l. után.
8. Hegedűs László (1870—1911): Petőfi halála. Ismeretlen helyen.
Képe: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 116. l. után.
9. Pataky László (1856—1912): Petőfi a csárdában. Olajfestmény, vászon. Ismeretlen helyen.
Képe: Művészet XII. (1913.) 45. l.
10. Zichy Mihály: 1849. Illusztráció. 1890. Középen Arad, Pest, Pozsony, ...zen feliratú kőlap, előtte fején borostyánkoszorúval, egyik kezét szívére téve, másik...tját fogva, holtan Petőfi. A kő fölött Hungária alakja áll, kezében az alkotmány ..., jobbra gyászoló magyarok csoportja, balra szimbólikus alakok. Megjelent: ...album stb. Bp. 1898. 9. l.
11. Styka, Jan (1858—1925): Petőfi a nagyszebeni csatában, 1897. Elpusztult. ...épe: Pesti Napló Petőfi Albuma 110. l. után (részlet).
12. Roskovits Ignác (1854—1915): Petőfi Sándor, derékkép. 1898. Lavírozott tus-...egjelent a Petőfi-album stb. Bp. 1898. címképeként.
13. Vaszary János (1867—1939): Petőfi Sándor, derékkép. Illusztráció a Hazáról ...ményhez. Megjelent a Petőfi-album stb. Bp. 1898. 176. l. után.
14. Jankó János: Petőfi Sándor kalandja a Pilvaxban egy tisztelőjével. Tréfás ...ciók. A természet vadvirága c. cikkhez. Petőfi-album stb. 1898. 142—3. l. ...ra).
...épe: Szabad Művészet II. (1948.) 74. l.
15 Zichy Mihály: Petőfi apoteózisa. 1898. Illusztráció. Petőfi mellszobrát a Sajtó, ...m lalom és Hungária veszik körül, a levegőben Homeros, Dante, Boccaccio, Zrínyi, ...ni és Béranger várják költőtársukat. Megjelent: Petőfi-album stb. Bp. 1898.
16 Zichy Mihály: Petőfi Sándor, életének különböző szakaszaiban anyjával, ...nével és feleségével. Illusztráció a Jövendölés c. költeményhez. Megjelent: Petőfi-...m tb. Bp. 1898. 92. l. után.
17 Vaszary János: Petőfi Sándor, egészalak, lepelben, múzsával, a levegőben ...v Illusztráció a Jövendölés c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények ...es adásában. 1900. I. 152. l.
18 Vaszary János: Petőfi Sándor, derékkép, fiával és feleségével. Illusztráció ...m születésére c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. ... 237. l.
19 Révész Imre: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, édesapjával. Illusztráció A jó ...mváros c. költeményéhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. ... 269. l.
20 Hegedűs László: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, profilban, szüleivel. Illusztráció ...gy stém otthon c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásá-...110. I. 181. l.
21 Hegedűs László: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Illusztráció az Erdőben c. ...nyhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. II. 27. l.
22 Beck Ö. Fülöp (1873—1945): Petőfi Sándor, mellszobor. 1900 körül. Festett ...agassága 44 cm. Petőfi Múzeum.
Kép: Beck Ö. Fülöp emlékkiállítás katalógusa. 1947. 68. sz.
23 Thorma János (1870—1937): Szeptember végén. 1902. Olajfestmény, vászon. ...retn helyen.
Kép: Művészet XIII. (1914.) 353. l.
24 Beck Ö. Fülöp: Petőfi Sándor. 1905. Plakett, bronz. 7 × 4,8 cm. Szépművészeti ...um Orsz. Magyar Tört. Múzeum Éremtára.
Kép: Művészet VII. (1908.) 172. l.
25 Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fekve. Illusztráció a Mosolygj ...Illteményhez. Megjelent a Pesti Napló Petőfi Albumában. 78. l.
26 Benczúr Gyula (1844—1920): Petőfi Sándor, mellkép. 1909. Olajfestmény, ...n, 43 × 52 cm. Petőfi Múzeum.
27 Csók István (sz. 1865.): Petőfi a Pilvaxban. Olajfestmény, fa. 77 × 165 cm. ...a Petőfi Akadémián.
28 Thorma János: Talpra magyar. 1898-ban kezdte. Olajfestmény, vászon. Ismeretlen.
Kép: Szabad Művészet II. (1948.) 73. l.

A - 180

VITA

TÓTH ÁRPÁDRÓL

Ezzászólás Kardos László bevezető előadásához a Magyar Irodalomtörténeti s: Tóth Árpád-vitájában, az 1951. június 3-i debreceni vándorgyűlésen.

Kardos László fölfogását, amint az itt elhangzott előadásában és a Magyar s:kusok Tóth Árpád-kötetéhez írt bevezetésében megnyilvánul, nagyjában é ében elfogadom. Széles, talán nagyon is széles távlatú társadalmi képbe l be a költő alakját: életét és művészi fejlődését. A kép hiteles, az össze- ék világosak. A művészi fejlődést Kardos László a költő világnézeti dével bonthatatlan kapcsolatban mutatja meg. Jól látni fejtegetése ná, hogy még a legkülsőségesebbnek tetsző formai változások is: a verselés ul a, a képek és hasonlatok anyagának kicserélődése mind világnézeti zokból erednek; a világnézeti változások oka pedig a gazdasági alap, sa alom, a történelem változásaiban, alakulásában rejlik. Helyesen bírálja os László a fiatal Tóth Árpád dekadens, csüggedő és csüggesztő maga- sá rendkívül pontosan és finoman, kitűnő politikai érzékkel mérlegeli sővilágháború és a forradalom idején írt költeményeinek értékét és t, iztos kézzel ragadja ki a forradalom utáni, utolsó éveinek a termé- a kat a verseket ,amelyekből a költő társadalombírálata legvilágosabban sató. És mindez sohasem válik a költemények művészi értékétől aó, pusztán politikai vizsgálódássá. Ellenkezőleg: a politikai és eszté- ék, mint már az imént is jeleztem, válhatatlan egységben mutatkozik los László fejtegetéseiben.

Fölfogásom mégis négy ponton eltér az övétől. Először: nem tudom mmá tenni Tóth Árpád költői pályájának azt a három részre való tago- a elyet Kardos László az 1915-ös és 1919-es évnek határvonalként való tájával hajt végre. Szerintem Tóth Árpádnak, mint csaknem valamennyi rsnak az írói pályáján csak *egy* éles határvonal van: 1919. Másodszor: s László kelleténél kevesebbre becsüli a költő pályájának 1915-ig terjedő sz, és harmadszor: egy kissé túlbecsüli az 1919 utánit. Negyedszer: Tóth d erelmi költészetéből csak a dekadens elemeket: az „erotikus ábrán- ' eszi szemügyre, holott ennek a szerelmi lírának nagy pozitív értékei nnk.

Kardos László úgy látja, hogy Tóth Árpád 1915 előtt igazában nem a fojtogató társadalmi rend, a rothadó kapitalizmus ellen. Magatartása y vi — passzív. Az imperializmus korának embertelen és megalázó voltát ni egy közvetve tükrözi költeményeinek fájdalmas, csüggeteg hangulata Csak annyi tellett tőle — írja K. L. —, hogy csodálja és szeresse azokat, en olt erő és bátorság a harcra. Az ő harca az álmodozás volt. Éppen K. L. különösen érdekesnek tartja, hogy Tóth Árpád az állítólagos első so k korszaka közti átmenet idején, „A rubinszárnyú Cherubhoz" inté- dá ban úgy beszél magáról, mint „harcos fiatal"-ról. Nos, K. L. felfogá- szeben én éppen azt óhajtom bizonyítani, hogy Tóth Árpádnak igenis vol magát harcos fiatalnak nevezni. És pedig nemcsak azért, amit K. L. gen d, t. i., hogy Tóth Árpád addigi (1915 előtti) költészetében egy ellen- ma artatás, egy „harc" torzult gyáva, dekadens panaszok ernyedt és szte zenéjévé. Nem! Tóth Árpádnak nem volt szüksége rá, hogy az

lékezés megszépítő varázsa tükrözze őt harcos fiatalnak a maga szemében
jákori költeményei, amelyeket „Hajnali szerenád" c. kötetében foglalt össze,
esak eltorzult harcot jelentenek, hanem valódit is. Szembefordulást egy
den tartalomtól megüresedett epigon-költészettel, és újfajta szépségek
gteremtését. Bármennyire tudjuk is ma már, hogy a pusztán esztétikai
adalom nem forradalom, hogy a csakis művészi szépségekért folytatott
nak nincs igazi jelentősége a haladás szempontjából, mégsem tagadhatjuk,
y annyira újszerű költészet megteremtéséhez, amilyen négy évtizeddel
ött Tóth Árpádé volt, bátorság is kellett. Igaz, hogy ezen az úton Ady előtte
Tóth Árpádnak, de nem szabad felednünk, hogy az, amit Ignotus perze-
r-esztétikának nevezett, történelmi valóság volt, hogy az új útra lépő költő
ulta, ha egyebet nem is, az üldöztetés, mellőztetés, kigúnyoltatás kockázatát
; ezeket nyomon követő nyomorúságot. A szerelmi líra tárgykörének egy
ányos irányban való kitágításához, erotikus mozzanatok szabadabb ábrázolá-
hz és ugyanakkor megköltőiesítéséhez is kellett némi bátorság, szembe-
rulás az álszemérem álhagyományával.

De teljesen megfeledkezik K. L. a fiatal Tóth Árpád hírlapírói pályá-
r noha ennek mozzanatai — tanú lehetek rá — éppen nem ismeretlenek
t. Tóth Árpád összes verseinek a Szabó Lőrinc-féle kiadásában is nyoma
nnek a harcos hírlapírói pályának. Szabó Lőrinc ugyanis közli a hátra-
gott versek és töredékek között Tóth Árpádnak *A reményhez* c. gúnyos
st, amely addig csak a Debreceni Nagy Újság-ban jelent meg (1912.
j. 30), és a könyv végén levő jegyzetek közt elmondja, hogy Tóth e lapba
alap Ludas Matyi c. vasárnapi, élclap-szerű mellékletébe sok prózai és
rs krokit írt. A reményhez c. gúnyos vers Debrecen akkori irodalmi
rságát, a Csokonai-kört támadja, mert elhanyagolja a Csokonai-szobor
rü parkot. Ugyanebben a jegyzetben közöl Szabó Lőrinc néhány sort
hÁrpádnak egy korábbi cikkéből (D. N. U. 1911. nov. 17). Ez a cikk azt
veli a Csokonai-körtől és általában Debrecen vezető-embereitől, hogy ne
s zavakkal ünnepelgessék Csokonait, hanem tegyék jóvá, amit elődeik
ankor ellene vétettek, még pedig úgy, hogy adják meg a nagybeteg
reni költőnek, Oláh Gábornak a gyógyulás anyagi lehetőségét. De nem
nyira Szabó Lőrinc útmutatása, mint a magam eleven emléke nyomán
l m el, hogy megkeressem Tóth Árpád debreceni hírlapírói működésének
c előremutató mozzanatait. Alig négy hónap anyagát tekinthettem eddig
a NU 1912-i évfolyamából, máris arra a kétségtelen eredményre jutottam,
gy a Tóth Árpád-arckép a beteges egyénieskedés bágyadt és félszeg vonás-
valamelynek hamis voltát K. L. a költő egész pályájára vonatkozólag oly
gyzően kimutatja, még az 1915 előtti, a Hajnali szerenád verseit termő
ra vonatkoztatva sem találó. Az 1912. év első harmadában végzett újság-
n működése tükrében Tóth Árpád korántsem látszik bágyatag és csüggeteg
alombernek, aki csak gyógyíthatatlan bánata fölpanaszlásával harcol a
adlom bűnei ellen. Még csak azt sem mondhatjuk el róla, hogy éppen
ati, hol van a társadalom bajainak az oka. A 27. évében járó debreceni
p ó éles, szakadatlan harcot vív a városa közéletében elburjánzott vaskala-
miradiság, kispolgári ízléstelenség és nagypolgári korrupció ellen. Lapja
-a függetlenségi pártnak azt a frakcióját (a Justh-pártot) támogatja,
yi a szociáldemokrata párttal szövetkezik a választójogi harcban, és ez a
ik helyzet elég széles kritikai szabadságot biztosít a költőnek. Nemhogy
miéteri távolságban élne a mindennapi harcoktól, inkább nagyon is
ük vegyül. Ő szerkeszti a DNU vasárnapi mellékleteként megjelenő
s atyi c. élclapot. Itt pazarolja ragyogó verselő készségét, ötleteit, szel-
sstét igazán méltatlan ellenfelekre: a konkurrens lap műveletlen, ostoba
s ő-tulajdonosára, aki drámairói babérra vágyik, az iparkamarai
ikó avanzsált trafikosra, aki a közgazdasági szakférfiú szerepében
el és a Csokonai-körben fölolvasó „tanár bácsik"-ra, akik értetlen

anásokat intéznek a „modern" költészet, Ady és a Nyugat ellen. Ez az bi harci terület az, ahol legkomolyabb és legkövetkezetesebb csatát vív a . Pedig itt személyi kötöttségeket is kell leküzdenie, hiszen a Csokonai-átkára, mozgatója Kardos Albert, a költő régi, kedves tanára, pártfogója, z Tóth Árpádot a hála és kölcsönös szeretet szálai fűzték. Tóth Árpád : nem ütheti úgy a Csokonai-kört, hogy az ne fájjon kedves tanárának ebben a vonatkozásban a lágy és ernyedt hangulatok költője kérlelhetet-i kemény volt: ha Adyhoz, ha a modern költészethez nyúlt valaki, ő azonnal svágott. 1912. január 18-án pl. ezt írja a D. N. U.-ban:

'alóban mélyen elszomorító kultúrtény, hogy manapság még csak a legtávolabb témájú, legszürkébb értekezésekbe is tendenciózusan beleviccelik az értekező urak az úgynevezett „nyugatos" irodalom ellen való fejcsóválásaikat! Istenem, szép társasjáték is ez: az egyik tanár úr felolvas, a többi meg, aki hallgatja, an biccent rá a fejével, mikor a „mudernek" elleni kirohanás következik. De hát n felesleges is publikumot is összeszeregeltetni, elvégezhetnék ezt a professzorok közt is. A publikum irodalomszerető része hálistennek úgyis jobban tudja, mert gy ki a különb legény, a lehetetlen esztétikán pepecselő tanár urak-e, vagy Ady

odalom nagy kérdéseiben egyébként sem ismeri a tréfát. Szinte a jó rsita érzékenységével reagál minden elhajlásra, akkár jobb-, akár baloldalra éjék is az attól a vonaltól, amelyet ő a modern irodalom helyes útjának . Példák erre remekbe készült kis színi bírálatai.

12. február 6-án ezt írja: „A csitri" c. akkor divatos francia darab ú.tójáról:

...Csak az a baj, hogy ezek a francia siker-vígjátékok veszedelmesen egyazon gúz, szinte unalmasan simák, ügyesek, tökéletesek, amit legegyszerűbben azzal ellhatnánk, hogy nem hagynak mélyebb nyomot az emlékezetünkben. A problé-s anyira maguktól nyíló patent-zárakra járnak, hogy még az előadás estéjén készül-el mindennel, ami egy ilyen probléma körül érdekes lehet . . .

a öncélú művészi szépség hívének hirdetett költő komoly társadalmi lékat követel a drámától, a nyugati kultúra szerelmese erős kritikai zo üt meg a korabeli francia színdarabokkal szemben. De szintúgy résen anaturalista álmodernséggel szemben, amely a nemi élet, a burzsoá iteió kérdését akarja a társadalom alap-problémájaként föltüntetni. u: 24-én írja Vidor Marci (Marcell) egyfelvonásosairól:

A ublikum, mely a Vidor darabjáról talán azt hiszi, hogy ízig-vérig „modern" k tegnapi premiernek a hatása alatt még kevesebb rokonszenvvel fogadja a nehe-vesülő modern irodalmi áramlatokat, nem jár el helyesen. Ezek a darabok rmodernség" minden tünetétől betegek. Vad, nyers, exaltált, de kevés tartalmú aló van bennük, nemi problémák és a nagy betűvel írt és szavalt Élet, minden, lában modernnek szokás tartani és útálni . . .

ahírlapíró azonban nem vész bele a helyi csete-patékba, és érdeklődése, llásfoglalása nem korlátozódik az irodalom területére. Az országos tközi hírekben mindig meg tudja látni a problémát, és egyéni erejű, ahibátlan szemléletű, kitűnően megírt kis cikkekben szól hozzá.

arról olvas, hogy a falusi orvosok lemondanak állásukról, mert a ku még kézi patika sincs, vagy el sem foglalják körorvosi állásukat, az em jár megélhetést biztosító fizetéssel. Tóth Árpád ebben nem elszórt et át, hanem a népegészségügy nagy problémáját:

ze meg ezer helye azért sír az országnak, mert nincs orvosi állás létesítve benne; , hol létesítődött egy-némi orvosi állás-féle, hát abban annyi köszönet sincs, i Molière-féle vígjátékok áldoktorainak a hókusz-pókuszában, mert- hej, mert z gyógyszertár és nincs exisztencia-biztosító rendes javadalmazás! . . . bizony, n dr. úr és Kormány dr. úr, jó volna, ha ott méltóztatnának igyekezni némi szükséges orvoslattal, ahol valóban láttatja is lehetne . . . (DNU. jan. 18.)

pápa eltiltja a papoknak, hogy olyan helyen megjelenjenek, ahol a nők
igott ruhát viselnek. Tóth Árpád megjegyzése: „Mi, akik nem szívesen
ik az egyházi reakciót, a legfőbb hálával éppen a pápának tartozunk,
rendeleteivel erősen veszélyezteti a klerikális ügy komolyságát". Így a
J. II. 17-i számában, majd másnap a Ludas Matyiban gúnyverset is
solatban ezt írja:

A klerikalizmusnak és a szabadgondolatnak a harca a legdicsőségesebb és leg-
nyebb vitézkedések egyike, mely becsületére válik a mai, harcokon keresztül
örű békességek felé tülekedő időknek. A vallásos érzés magánüggyé rendelése,
előreláthatható eredménye lesz ezeknek a harcoknak, legyőzöttre és győzőre egyaránt
ényt, nagy eredményt jelent.

ez még a polgári radikalizmus keretén belül mozog. De Tóth Árpád
egyszer a szocializmust megközelítő szemlélettel nyúl hozzá egy-egy
öktelennek látszó újsághírhez. A Taylor-féle munka-rendszerről olvasva,
naz jut az eszébe, hogy ez a nagy észszerűsítés mennyivel termelékeny-
ő fogja tenni a munkát (a munkaadók javára), hanem az, hogy a
lizmus még nagyobbra növeli a kizsákmányolást és még kisebbre
nti a munkás élet- és munkakedvét:

ilyen szép is lesz majd, mikor a Taylor-féle elv világszerte diadalt arat s mindenféle
végzésénél külön úgynevezett „fejmunkás" fog ránk ügyelni, hogy munkaadónk
ába adott energiánkat nem pazaroljuk-e könnyelműen . . . ? Igaz ugyan, hogy
laposan nyakára lépünk a munka bájának, poézisének, hangulatának s egyéb
gies csacsiságoknak, mert bizony előbb-utóbb majd danolászni se lesz szabad a
us idők munkásainak, minthogy az éneklésre elpocsékolt energia direkt a munka-
nglopásának lesz minősíthető . . ." (DNU. I. 16.)

ete-e Tóth Árpád Marx tanítását a bérről, árról és haszonról? Ezt nem
n. De azt kétségtelenül tudta, hogy a tőkés nemcsak a munkáját, a
kerejét is megvásárolja a munkavállalónak. Február közepén bejárja
rázza a világot az a hír, hogy az angol bányamunkások eddig példátlan
et sztrájkra szervezkednek. Tóth Árpád így reagál a DNU-ban erre
íri (febr. 24):

Tob, mint egy millió munkás készül letenni a csákányt . . . A szembenálló harcos
kül kétségkívül a munkások millióinak van igaza . . . Ha valóban megindul ez a
n kétségtelen, hogy a modern idők legmélyebbre ható forradalma lesz, mely az új
újszközeivel fog bizonyságot szolgáltatni arról, hogy a huszadik század elpihen-
bányászcsákánya rettenetesebb és mélyebb nyomokat vágó fegyver a régi háborúk
kori kardjánál, s a munkásverejték fájdalmasabb és forróbb öntözője az új, rettene-
mas harcok tereinek, mint a régi lármás csaták mezőinek a kiömlő vér. Ha rette-
enlyen új és fokozott lesz ez az új forradalom, bárcsak áldásaiban, megtermékeny-
ejében is új és fokozott vívmánya lenne a modern időknek . . .

Mit nem az a fontos számunkra, hogy Tóth Árpád még nem ismerte,
sem érthette a lenini bolsevik stratégiát, és nem tudta, nem tudhatta, hogy
kés verejték nem elég, fegyveres harc és vér is kell a forradalom
áldozatához. Még az sem túlságosan fontos, hogy a forradalmi jellegű nagy
ozás fűződő várakozásába némi kispolgári aggodalom és kétkedés is
ült. A lényeg itt az, hogy a bús dolgokon tűnődő, sötét holmik között
od lomha bánatú fiatal költő, ha valamitől, hát a munkásforradalom-
art, hogy fölzendítse a maga és az emberiség rekedt sorsát. Az 1912-es
roan, aki egymillió angol munkás sztrájkját kommentálja, már készen
z 19-i költő, aki sokmillió orosz proletár forradalmán fog majd ódára
ult. Kardos László helyesen sejti meg, hogy „Az új Isten" tartalmi
e már régen érlelődött a költőben, csak arra nem gondolt, hogy már
lőt is.

s még csak egy idézetet a harminckilenc év óta sárguló újságlapokról: rkezik, hogy a világ egyik legnagyobb pénzfejedelmére, a londoni Roth- ra rálőtt egy alkalmazottja, egy Telbitt nevű kereskedelmi utazó. Nem y eset, hiszen a golyó csak az autó ablakát törte be. Rothschild sértet- ıradt. A polgári sajtó szerint a merénylő bizonyára őrült volt. De Tóth így ír róla:

ld a szívedre a kezed kedves olvasó s valld be, nem éreztél-e akárhányszor rette- lkeseredést a milliomosok ellen? Akik igazságtalanul, méltatlanul duskálnak földi jóban, míg neked verekedned, fájnod és csüggedezned kell, míg krajcár- forintokká hízlalhatod a verejtékeddel és a véreddel, mint ahogy Telbitt vígé egényes és hosszú, hosszú éveken át. Lehetnek derék, jótékony, mecénásszívű azok a milliomosok, de mégis jön keserű perce a csüggedésnek és reménytelen- mikor csak ökölbeszorult kezekkel gondolhatunk rájuk. Ez a mindenkiben ott ró, furcsa és síró érzés ragadhatta torkon s vonszolta Rothschild pompás automo- e szegény Telbittet, s mint valami ihletnek, valami nagy és misszió-forma elég- désnek a láza kergethette gondolatait a furcsa és fantasztikus tett felé. Övele Rothschild báró, eszeveszett és különös merényletét mégse minősíthetjük bűnnek, sz és érthetetlen őrületnek, hanem megértő részvéttel sajnáljuk szegény, fakó tigécet, akit a legemberibb s legelnyomottabb elkeseredésnek, az embertelenül ık elleni gyűlöletnek a mártírjává rendelt a szeszélyes és kegyetlen sors." (DNU irc. 7.)

E. az idézetet azért tartottam fontosnak, mer T. A. itt szinte azonosítja tt merénylővel. És ez a gondolat: merényletet elkövetni a gyűlölt gáz- ber ellen, nem hal ki lelkéből. Vissza fog majd térni a fasizmus idején, *lű capricció* c. versében.

Áprilisi merénylő, —
A hájas úrnak fénylő

Búbjára rábökném szelíd
Öklöm vídám barackjait.

A forradalom bukása utáni költő azonos a háború előtti hírlapíróval, de ogott keze már képzeletben sem szorongat revolvert, csak tréfás kat osztogat. Erre a megszelídülésre visszatérek, mikor a harmadik ról lesz szó. .

ve a két elsővel már végeztem is. Azt hiszem, teljesen fölösleges lenne zonyítanom, hogy a fiatal Tóth Árpád nemcsak bús, ernyedt figura, nek a Hajnali szerenád verseiből látszik. Volt joga hozzá, hogy ifjú- hacos fiatalságnak lássa. Ezzel elhalványodik az 1915-ös Kardos László- tvonal élessége is. Nem a költő kétféle politikai felfogásának a határ- e az év, hanem az az időpont, amelyben a költőnek a prózában. köz- ban eddig vallott politikai állásfoglalása végre behatol költészeté- gy miért nem előbb, hogy miért nem rögtön költői pályája kezde- ik ez az már újabb probléma. De ne feledjük: Ady is évek óta har- radalmár hírlapíró már, az 1905-ös orosz forradalom jelentőségének meglátója, amikor verseiben még alig politizál, s amikor még csak li menedéket vagy szövetséget, amely magánya kínzó érzetétől meg- tá és harcában segítené. Tóth Árpádnál a magyarázat könnyű: jó tartotta az efféle problémákat, a közösség ügyeit lírai költeményhe Ezt a felfogást a DNU. 1912. január—február—márciusi számaiban n cikkeinek is nem egy helyével tudnám bizonyítani. De amúgy is ismert.

harmadik kérdés: Tóth Árpád 1919 utáni költészetének az értékelése n összefügg a határvonal kérdésével. Éppen ezért az első kérdéssel atan egyelőre csak azt tekintem tisztázottnak, hogy az 1915-ös határ- kevésbbé lényeges. Az 1919-es határvonal fontosságát viszont fejtegeté- ré óhajtom bizonyítani.

Így most előreveszem a negyedik kérdést, Tóth Árpád szerelmi költészetek az értékelését. Kardos László a költőnek erről a tárgyköréről csak az a meghatározott első korszakra vonatkozólag beszél. A „Hajnali szerenád" elmes versei alapján mondja ki ítéletét, amely szerint Tóth Árpád szerelmi líráját az erotikus ábrándozás jellemzi, és hogy a költő a nőben nem gyenrangú társat. Nézetem szerint ez az értékelés már magára a Hajnali szerenádra sem illik teljesen. Nem vitás ugyan, hogy Tóth Árpád fiatalszerelmes verseiben, mint a Nyugat költőinél általában, igen erős a dekadens erotikus elem, de az is bizonyos, hogy a költő maga is betegesnek, olyan méltatlannak látja ezt a szerelmi érzést. Nem egy jele van annak, hogy a dekadens erotika mocsarából szeretne kikapaszkodni. Csak azt nem tudja még, vissza-e, a nyárspolgári családiasság innenső partjára, amelyet éppen hagyott el, vagy előre-e, a túlsó partra, ahol a férfi és a nő kapcsolata egy magasabbrendű társadalom törvényei szerint fog alakulni? De az ...os, hogy a Hajnali szerenád verseiben nemcsak azok a játékos és kacé... ...tekedő nőalakok villannak föl, akikről Kardos László beszél. Ellenkező... ...ámos dekadens erotikus versben is feltűnik ellentétként a tiszta, szüzi ...ak a kissé még kispolgárian eszményített alakja. Azé a leányé, aki a ...egy imába foglalja apjával *(Tavaszi elégia)*, akinek sejtenie sem szabad, ...a költő élete milyen bús és züllött *(Hajnali szerenád)*. A tisztább, nemes szerelmen túl békés családi életre is vágyik a költő. *(Egy leány szobájá... Este a temetőn.)* Ez a vágy még másszor is megszólal 1919 előtti ver... pl. a Csokonaihoz intézett *Invokáció*ban, vagy az *Éjféli eső*ben. De ...a szerelmi líra az a tárgykör, amelyben a költő 1919 után emelkedik ...agasabbra. Itt már túl az erotikus ábrándozáson, dekadens hangulato... túl a kispolgári idillizáló-idealizáló szerelmen a szó legjobb értelmé... ...lisztikus szerelmi lírával találkozunk. A szerelmi érzésnek, a férfi és ...i kapcsolatnak olyan tiszta, nemes, a szocialista erkölcsőt megközelítő ...a szólal meg Tóth Árpád egyik-másik kései költeményében, amilyenre ...szerelmi költészete óta nem volt példa irodalmunkban. Ilyen költemé... „Elejtetted a napot", „A hídon", „Áldott nyári délután", még inkább a ...tó", de leginkább az „Esti sugárkoszorú". Ez Tóth Árpádnak a sze... ...rában legnagyobb alkotása: a földi valóságtól elszakadó ábrándozás... tiszta, becsületes realizmusnak olyanszerű dialektikus küzdelme, mint ...e Petőfi „Minek nevezzelek?" c. költeménye fejez ki. A költő „a dolgok ...kvándorlásáról" beszél, ragyogásról, „mely már alig volt fények földi ...s nem tudja többé, a kedves áll-e előtte, vagy egy áldott csipkebokor, ...egy isten lelke reszket felé. És ekkor megkapó fordulattal mégis ...a materiális földi szerelemhez:

Egyszerre csak megfogtad a kezem,
S alélt pilláim lassan felvetődtel.,
És éreztem: szívembe visszatér,
És zuhogón, mély zenével ered meg,
Mint zsibbadt erek útjain a vér,
A földi érzés: mennyire szeretlek!

...z Esti sugárkoszorú"-t a magyar szerelmi líra legszebb alkotásai közé ...uk. A Szovjetunióban járt magyar írók küldöttségét éppen a szov... figyelmeztették, de kongresszusi beszédében Révai elvtárs is mon... ...y a szocialista költészet szűk és korlátozott maradna, ha a szerelmi ...nem adna hangot. Nos, ha költőink itt magyar hagyományokból ...kiindulni, akkor Csokonai, Vörösmarty és Petőfi után bízvást ...ják mintájukul Tóth Árpád néhány kiemelkedően szép alko...

...g visszatérek az első és a harmadik kérdés kapcsolatára is. 1919 ...ően fontos határvonal Tóth Árpád költészetében, azért fontosabb ...ás, több-kevesebb joggal fölállítható határvonalnál, mert a nemzet

A - 180

ánetében is egészen 1945-ig ez az év századunk legnevezetesebb esztendeje. a törést, amelyet népünk sorsában a Tanácsköztársaság bukása és az ıforradalom uralomrajutása jelentett, csaknem minden írónk pályája megılette. Nem lehetett ez alól kivétel Tóth Árpád sem. Kardos László — igen esen — azokat a hangokat hallja ki elsősorban Tóth Árpád forradalomi költészetéből, amelyek makacs ellenállásról, a fasizmus elől való néma kózásról tanúskodnak. Azonban, ha tisztán akarunk látni, nem tömhetjük ilünket, nem húnyhatjuk be szemünket olyan hangok és színek előtt sem, yek arra vallanak, hogy ez a nagy és tiszta költő sem maradt teljesen ietlen az ellenforradalmi kor légkörétől. Persze nem szabad arra gon, hogy Tóth Árpádot bár a legcsekélyebb mértékben is a fasizmus vád illessük. Mégis, annak a megvilágítására, amit itt mondani akarok, hadd em az *Aquincumi korcsmában* c. versének néhány sorát. A költő egy vén csaplárossal beszélget s tőle kérdi:

Tudod-e, mennyi nép vidám és hetyke ősét
Ölelte komoran az aquincumi est?

Kocints közülük egyre, egy barna halk lovasra:
Megállt az esti marton, nézte a vérző fákat
S nem tudta mért: szívére reálehelt a bánat,
Mint az alkonyi párák a mellén fénylő vasra.
.....
S az a setét lovas tán ősöm volt nekem . . .

hogy Tóth Árpád a vers elején a sváb koresmáros apró germán szemé germán ravaszságáról beszél, abban a fajelméletnek találjuk némi halyomát. A barna, halk lovas pedig, aki állítólag a költő őse volt. Beöthy lkokat kifogásolt „volgai lovasának" egy lágyabb, líraibb kiadása. Mindez a, hogy Tóth Árpádot itt tőle eredetileg idegen ideológiák érintet g.

ı ahogy az alkonyi párák egy kissé megködösítették ennek a dunai ak a mellvértjét, úgy homályosította meg, ha csak egy lehelletnyire th Árpád költészetének tiszta vértezetét az ellenforradalmi korszak gőze. fiziknailag is lehetetlen volt, hogy ezt elkerülje. A gőzök és ködök annál bben leülepednek a fémre, mennél tisztább és mennél fényesebb az.

Kardos László a formai és tartalmi elemzés kitűnő összekapcsolásával ıtja, hogy Tóth Árpád költészete 1919 után népibb és magyarabb lett. . De népiség és magyarság fogalma abban a tisztázatlan korszakban em volt olyan világos, mint ma. Igaz, hogy Tóth Árpád a *Fénylő búza között* kócos, bús jobbágyok sarjának mondja magát, de ennek a valnak az egész vers összefüggésében nemcsak demokratikus íze van, hanem mantikus zamata is. Hiszen a költő — a sovinizmustól nem egészen nül — Ázsiából jött oroszlánnak látja nemzetét, amely egykor még g ütni Európán. És úgy érzi, „valami kancatej-szagú dal" tör föl lelke ából. Mindez megragadóan szép játéka a költői képzeletnek, de félretetlen rajta a kor hatása is. Nincs kétség benne, hogy Tóth Árpád köl 919 után hangban, formában, képei és hasonlatai anyagában magyab lett. Mégis ha magyarságát, hazafiasságát a legmagasabb fokon látni, akkor vagy *Az új Isten* c. legnagyobb költeményéhez forduelyben minden együtt van: a nemzetköziség is, a hazafiság is, vagy *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* c. versét vesszük elő és idézzük eket a gyönyörű sorokat:

Hátha a magyar Jövő szebben épül,
Ha szívünk vérét vakolatul venné . . .

Még így mondta: hátha. Mi már azt mondjuk: biztosan.

Kardos Pál

ADATOK ÉS ADALÉKOK

KAZINCZY-LEVELEK

Kazinczy Ferencnek nyolc, eddig ismeretlen leveléről lesz az alábbiakban szó. ennyit élete végén írta. Hat közülük Barkassy Imrének szól, aki előbb Borsod gyénél kancellista, ezidőtájt Bécsben ágens volt. Egyet Márton Józsefnek írt, *i Magyar Kurir* szerkesztőjének, egyet pedig Vay Miklós valamelyik ügyvédjé-, ki ekkoriban gazdájának hivatalos ügyeit intézte Bécsben.

leveleknek két főtárgya van. Nagyobb részük az *Erdélyi Levelek* kiadásával sze. Kazinczy ezt a művét is, mint minden írását, nagy gonddal írta. Egész sereg sét megrohanta adatokért, minden meghittebb barátjával — különösen azokkal, l szó volt benne — elolvastatta, s Abafi megállapítása szerint nem kevesebbszer, izenkétszer dolgozta át. Első fogalmazása 1817-ből való, ennek néhány részletét bban s a következő esztendőben mutatványképpen közzé is tette a *Tudományos ény*ben. Az *Erdélyi Múzeumra* is gondolt, de az hamarosan megszűnt. Majd akarta megjelentetni. Azonban sem mecénást, sem kiadót nem talált rá. Pedig e Pál azt írta neki, hogy ez a munkája „minden egyéb dolgozásainál gyönyörű-b, hatalmasabb, geniálisabb" — így beszéli el Kazinczy Kis Jánosnak. — Most, m három lustrum után, a maga költségén akarja közrebocsátani; arra számít, galább 500 példány kel el belőle, s így tekintélyes összeget hagyhat gyermekeire. y kiállításával is sokat törődik. Barkassytól nemcsak a jobb papirosok bécsi ró a betűtípusokról és nyomdai költségekről kér tájékoztatást, hanem rézmetszők ki és képek iránt is nála érdeklődik: minták és mutatványok megszerzésével neg.

képzőművészetek, de különösen a metszetek mindenha is érdekelték. Már n, első bécsi tartózkodásakor „valamely nap nyitva volt a Belvedere — írja *m emlékezeté*ben — mindig ott valék s reggel óta délig, dél óta estig." Van Dyckon ginkább az olasz mestereket szerette. Gyakran járt Artaria Domokos műárusnál. Jakabot, az arcképekben kiváló rézmetsző alkotásait többször is dícséri, John t igen nagyra tartja; Kiningert Vince és Kreutzinger József azok, akikkel a maga festeti és metszeti, Mansfeld János Ernőt vagy Mark Quirinust emlegeti és nagy tel szól Oeser Ádám Frigyesről, a lipcsei rajz-akadémia igazgatójáról. Ezúttal — lszázad mult el első bécsi útja óta — új nevekkel találkozunk: litográfusokat Pilizotti és Radmannsdorf „legjobb dolgozásaiból" szeretne két vagy három látni, velük, vagy Kovatsch rézmetszővel illusztráltatná az *Erdélyi Leveleket*.

rton Józsefnek arról az átiratról számol be, amelyben a Bessenyei vármegyéje, , olyan követi utasításra szólítja fel a Kazinczyét, Zemplént — s persze más éket is — „hogy az országot buzdítsák egy millió konvenc. pénz adására a k intenzive és extenzive segélésére, *egy Pesten építendő játékszín épülésére*". üzi keserű megjegyzését: „Szép, de én csak azt akarnám, hogy *a könyvvevők ághordatók száma szaporodjék*. Menne a dolog úgy minden áldozat nélkul; ha olva- nem lesznek, hiába az áldozat."

zinczy leveleinek másolatát — az utolsóéval együtt, amelyben 1831 februárjá- pti útja közben szerzett tüdőgyulladásáról számol be — a M. Tud. Akadémia rában helyezem el letétül. De szó szerint közlöm a levelek másik, sokkal jelen- szét, amely megyéjének életéről szól. Ekkor iktatják be Mailáth Antalt Zemplén ispáni tisztjébe. Az ünnepségek rendezésében Kazinczy maga is sokat buzgól- a teremnek és a transzparenseknek verses fóliratait maga készítette s a beikta- tóbb maga számol be Márton *Kurir*jában. Az erről szóló levelek a legrégibb föl- Kossuth Lajos vármegyei szerepléséről, első nyilvános szónoklatairól.

Zemplén vármegye ellenálló nemessége nem volt megelégedve egyik követének, lós alispánnak országgyűlési szereplésével. A folyóügyekről sem ő, sem a másik , tirmay Antal nem küldtek részletes tudósításokat, fontosabb tárgyakról nem

A - 180

ilön stafétákkal értesítették a vármegyét s főképpen az újoncmegajánlásban nem járk el — mint kellett volna — egyöntetűen, evvel a vármegye tekintélyét csorbították; gul: megérkezésükkor nem hozták magukkal az országgyűlés határozatainak utolsó eit. — A megyében ezért nagy volt a zúgolódás, az elégületlenség: Caligulát, Nerot, mitianust emlegették. Az izgalmak mögött azonban más okok is lappangtak. Szirmay ntal 24.000, evvel szemben Vay alispán kétszer annyi újoncot ajánlott meg. Híre járt, gy Vay Miklós részéről az udvarnak ez a szervilislelkű kiszolgálása összefugg Borsod gye adminisztrátorává történt kinevezésével. Emlegették — Kazinczy nem szól a — hogy a multban valaki nagy szerepet játszott főúr az országbírói tisztségért 0 000 forintot ajánlott föl. Az udvarnak teljesen behódolt főnemesség korrupciójá- k híre a levegőben volt. Ez az igazi rúgója az ellenálló köznemesség szónoka, a fiatal ssuth Lajos fölszólalásának, akit eddig Kazinczy, helyesen, a Vayak emberének lott.

Az első köztársasági mozgalomnak egykori részese, a Martinovics-pörnek egy eberöltővel ezelőtt börtönviselt áldozata már nem forradalmi, még csak nem is ellen- i gondolkodású. Kazinczy nemcsak házasságából adott helyzete s még inkább Vay Ábrahámhoz kapcsolódó rokonsága miatt, de mert általában a Vay-családdal igen jó onyban volt, gondolkodásában régen átalakult, nem egyszer a behódolt főnemes- gel érzett. Az ellenzéket nem szereti, „*arisztokrata kezdek lenni*", írja alábbi egyik lében maga is. Ezúttal is szívvel-lélekkel lelkesedik a Mailáthokért és szívvel- lékkel áll az alispán mellett. Ez érteti meg, hogy leveleibe — helyenkint — egy kis he irónia vegyül, mikor Kossuth fölszólalásairól ír. De még ezen is túltör Kossuth éniségének varázsa: „két kezét csipejére rakván fel, úgy, mintha kezében volna rontás szövétneke (!) . . . állás, hang, tekintet mutatá, hogy itt ő az úr." Meglátszott, adja Kazinczy, „csak az a cél, hogy itt, mint Carthagóban, a rosszul harcolt generálist kell ölni."

Kossuth fölszólalásai már előrevetik későbbi nagyságának képét. Egyfelől ren- utlen harca a korrupt főnemesség, a közérdeket a maga érdekeinek alárendelő főtiszt- ő, általában a feudális bűnök ellen, másfelől éles támadásának tűze, szónoki erejé- gyújtó hatása már ekkor is megnyilatkozik. Másnapi indítványa, hogy a megye jon köszönőtáviratot a más vármegyék *jó* követeinek, szintén Vay alispánnak szét döfes volt.

Hadd mutassak rá Kazinczynak még arra a mondatára is, hogy Kossuth, szavai szerint, „nem a personalitas sugallatiból, hanem a *jó* szeretetiből" beszélt. ha csak későbbi szerepének gigászi sugarai csillannának föl: még az elfogult, ész, 2 ves Kazinczy is meglátja benne a későbbi hérosz vonásait.

A vármegye ugyanezen a gyűlésen tárgyalt arról is, hogy milyen intézkedéseket e tenni a terjedő kolera-járvány ellen. Mikor Kazinczy e leveleit írta, nem sejtette, pár hónap mulva maga is a kolera áldozatául esik.

*

Az itt következő nyolc levelet mintegy másfél évtizeddel ezelőtt egy, a Barkassyakkal ka család levéltárából másoltam le a tulajdonos engedelmével. Utóbb a levelek rtkosa megkért, hogy egyelőre ne közöljem őket, mert a leveleket valakinek ajándékul ára, s a közléssel a kézirat veszítene értékéből. Azóta az, akinek a leveleket adta, galt. Nem tudom, mi lett az eredeti kézirattal. Most már semmi sem gátol benne, hogy másolatukat közreadjam.

A zárójelbe tett, dőltbetűkkel szedett szavakat Kazinczy kihúzta leveleiből.)

1.

(Barkassy Imrének)

Ujhely, Aug. 13d. 1830.

Nagy érdemü kedves barátom.

3. Vay Miklós[1] és Szirmay Antal[2] (a Vékei, nem a Tolcsvai) diétális kövekké választattak. Aug. 11d. — Mint méne véghez a mi igen kedves Fő-

Ifj. Vay Miklós báró, a századfordulón nagy szerepet vitt hasonnevű tábornok- a, 1827. október 15-én lett Zemplén vm. alispánja s 1830. augusztus 11-én a megye szágyűlési követe. (Kazinczy, *Magyar Pantheon*, Abafi-kiadás. 277. l.)

Szirmay Antal, a *Hungaria in parabolis* (1804) és a *Magyar jakobinusok* szerzőjé- a. *Vék.* anyai (Ghillányi Franciska) öröksége volt. V. ö. még *Kazinczy levelezése* kiad., alább csak *Lev.* idézve) 21 : 723.

226 A - 180

ányunk installációja aug. 5dikén. azt az Úr a *M. Kurir*[1] leveléből fogja
éni, hova a hírt a mult postával küldöttem fel. Rettenetes azt látni, hogy
k barátok voltak, vagy barátoknak akarának tartatni, mint lettek most
igos ellenségek, sőt dühös ellenségek. Az Úr jól tenné, ha Prof. Mártonnál
mutattatná magának az oda küldött levelet,[4] még pedig a mellé tett
dulával.[5]

A Personális[6] és a Főispány[7] gyönyörű dikciókat tartottak. Megjövenlem én még mikor a Főisp. itt Vice- és Fő Nótáriusi hivatalt viselt is,
lesz ez a szertelenlelkű s nagyadományú ifjú férfi, s íme teljesedik, amit
öndöltem. Ha él és ha egészséges lesz, úgy Gróf M[ajláth] A[ntal] a hon
gyik hivatalaira fog felemelkedni.

2.

(Ugyanannak)

(1830. december 10.)

— — — Ezek lévén kéréseim, hadd adjak valamit a barátságnak is.

Kérdés: — Ki rontotta el Zemplény ügyét? — Erre feleljen az Úr magával mert én nem szeretném papirosra tenni gondolatimat.

Oly dikciókat hallánk néhány hetek óta, melyekben a Nérók, Domiciánusok, Don Miguelek, IV. Ferdinándok, X. Károlyok hangzottak. Én ott nem voltam; különben megmondtam volna, hogy a Zempl. Vgyei Gyülés e neveket nem ismeri. — Pillogni akar minden. Sok a Clodius. S nem volna, ha szarvat adtunk volna nekik.

Nem szeretem ezeket, édes barátom, s arisztokrata kezdek lenni.

Sietek, mert a posta be lesz zárva egy óra alatt. Ölelem az Urat egész szívvel saggal.

Vivat Gönczi az Úrnak írt levelére.

Ezeket ne tudassa az Úr másokkal.

(Vettem 18/12. 30. Kazinczy Fer. Válasz 25/12. 30.)

3.

(Az előbbi levél utolsó lapján.)

Tekint. *Márton József* Prof. Úrnak.

Nagyérdemű barátom! Szíves köszönetemet a mai postával vettekért is. Én most hozzák hozzám Szabolcsnak Zemplényhez írt levelét. Szaboles ut Ugyta követeinek, hogy az Országot buzdítsák egy Millió konvenc. pénz lás-a a Nyelvnek intenzíve és extenzíve segélésére, egy Pesten építendő Játszín épülésére.[8] — Szép, de én csak azt akarnám, hogy a könyvvevők

[1] A *Magyar Kurir*, amelyet ekkor Márton József szerkesztett, 1830. II. félesztendei 5. és 6. számában (118—119. és 129—132. l.) közli a zempléni beiktatásról augusztus 5-én lett tudósítást. Hogy ezt Kazinczy írta, azt e levélen kívül stílusa is és a szónoklatok [illegible] dicsérete mutatja („lelkesen és nagyszépségű nyelvben dolgozott, de nyugodt és virágokkal el nem halmozott szólásaikkal ragadtak családásokra ... legnyugodtabb rangyogású tisztviselőink is együtt haladnak a *nyelvben* az idővel"), és az a [illegible]ny is bizonyítja, hogy a transzparensek feliratait Kazinczy verseit közli (lásd [illegible]ölt., Abafi-kiad. I. 143. l., *Gr. Mailáth Antalra*), de a versek szerzőit szerénységből nem nevezi meg. V. ö. még Kazinczy levelét Guzmicshoz. *Lev.* 21 : 347. l.

[2] A levél, amely a *Magyar Kurir*ba szánt cikket kiséri, nincs meg.

[3] Az is elveszett.

[4] zékhelyi Mailáth György personális, honti főispán volt a beiktató kir. biztos.

[5] Mailáth Antalt (l. *Magyar Pantheon*, Abafi-kiad. 249. l.) ekkor iktatták be a [illegible]ki főispánságba.

[6] zabolcs vármegye e nevezetes átiratát l. teljes egészében (*Szabolcs vármegye [illegible] minden megyéjéhez.* 1830. november 29.) Kazinczynak Toldyhoz írott levelében. [illegible] 21 431. l.

A - 180

újsághordatók száma szaporodjék. Menne a dolog úgy minden áldozat
l; ha olvasók nem lesznek, hiába az áldozat. Ez az én Crédóm.
Dlelem szíves tisztelettel és barátsággal az Urat, Prof. Urat.
Jietve Decemb. 10d. 1830.

4.

(Barkassy Imrének.)

Ujhely, Január 24d. éjfélkor. 1831.

[olnap indulván a posta, nem fekszem le addig, míg az Urnak, édes
ím, meg nem írom, mely fényes napja vala ma mind az első Alispány-
nind Főnótárius Urnak.

Diéta alatt sok panasz volt B. V[ay] M[iklós] ellen, s a Gyűlések oly-
megfeddésig mentek, hogy a két követ nem tudósítja a Vgyét, hogy
tafétán írt fontos dologban, hogy a katonai újoncok dolgában a két
nem egyaránt enunciálta magát, *(hogy a Diárium utolsó a)*. A tüzes
ak ugyan csak viselik magokat, oly dolgok estek a gyűléseken, aminek
áit még sohasem láttuk. Emlegeténk Titust, Nérót, Caligulát, Domi-
Don Miguelt, X. Károlyt, a spanyol királyt — s mindezt a gyűlésen,
ek a nevek, ha ugyan jól látok, helyén kívül vagynak. Készületek eső-
gy majd, ha a követek megjőnek, számadásra vonják őket.

V[ay] M[iklós] végre szombaton, 22. beérkezett, s az egyik teremtése,
sh Lajos, amennyire tudom, nem láttatá magát, sem B. Wécsey Pál,
h Soós János sem. Végre ma, hétfőn megtartatott a régen várt gyűlés.
Igelébb a kolera iránt jött rendelések olvastattak fel, és ami ezeknek
tlzése volt. Ekkor a két követ benyujtá diétai utolsó jelentését, s az új
u sok felolvastattak. Tele volt a szála, s ámbár későn nem mentem,
táltam máshelyt ülést, mint az asztal végében, átellenben az első al-
ral. A hangot oda a bolthajtás szerencsésen áthozta, úgy, hogy én ott
e épen úgy hallottam, mintha a keresztábla balszárnyán ültem volna,
gy az agyarkodás lármájában nem mindent lehete érteni, s a sok fej
em mindent látni.

Sólottak Kossuth Lajos, Soós János,[9] B. Wécsey Pál.[10] Az első két kezét
jé rakván fel, s úgy, mintha kezében volt volna a vérontás szövétneke
ó hosszasan és felette tudósan s felette hidegen — B. W[écsey] Pál
skott. Midőn Kossuth elkezdé a beszédet, azt bocsátotta előre, hogy ő,
personalitás sugallatiból, hanem a jó szeretetéből fog szólani; ugyanazt
á Soós is, s azonban minden látta, hogy az csak beszéd, és itt csak az
gy itt, mint Carthagóban, a rosszul harcolt Generálist meg kell ölni.
ne[11] és Janthó Dániel[12] Urak beugratának szavaiba, s erre lárma
Kossuth fiskális akciót kívánt ezek ellen, mert azt mondák, hogy amit
tl mond, az csak egy-két ember szava. Erre kellett volna látni a
tl szörnyű tüzét; Napoleon a maga boldogsága zenitjében nem viselé
ntebb hangon. Állás, hang, tekintet mutatá, hogy itt ő az úr. Azon-
fiskális akció elmarada; nem is tudám, mint lehetett volna azt ezért
ni A hosszas vádra B. V[ay] M[iklós] felele s igen szerencsésen szín-
yualommal, mert mint lehetett volna ő csendes, holott a hallgatók sem

[9] Soós János egy Amade grófot párbajban agyonlőtt s erről vált neve ismeretessé.
[10] Zemplénben alispánnak jelölték.
[11] B. Vécsey Pál, zempléni földesúr az irodalomban sem ismeretlen. Kazinczy
a szentmiklóssy Alajosnak, hogy „azt a' híres és közönségesen csodált német
ot, mellyet ... B. Vécsey Pál is Szerdahelyt Zempl(én)ben ... fordított,
nyörködéssel, néhol bosszankodással olvastam." (Szinnyei nem tud róla.)
Adolf (1774—1829) 1816-ban megjelent végzetdrámájáról van szó.
[12] Janthó Dániel zemplénmegyei procuratoria elnöke.

ak szok? Ezt a nyugodalmat, ha színlelt volt is, nem lehete nem csudálni.
lta, hogy készületek vannak *(várta)* ellene, és így ő is készült, s bizony
módon felelt, hogy még akik neki nem barátjai is, csudálták. Cifra volt
széd, s nyugalomban gyilkoló — minél nincs gyilkosabb fegyver. Olykor
sócska is volt egyvelítve feleletébe. Két szavát fogom említeni:
1. B. W[écsey] Pál azt mondván, ő Verbungos Tisztekkel szólott, s azok
nyosokká tették etcet. Erre Vay hosszasan felelvén ezzel rekeszté be sza-
előadásaiból; nem tudom, melyike lesz hitelesebb. — A gondolat ez volt,
em ez volna is a szó.
2. Ott képzelék az elnémulásig vétkesnek Vayt, hogy el nem hozá a
ium utolsó íveit. — Itt ismét nyugalomban felele; de azzal rekeszté be,
a Diéta után keresztüljövén Pozsonyon, nézette az árkusokat, s nem
k nyomtatva. Itt is a tipográfusra utasítá megtámadóját, mint elébb a
ng emberével pirította el.
Ekkor az Úr bátyja, kinek diecsőségét irígylettem, felkele, felvilágosítá
hnályt, említette, hogy mindezek a gyűlésekben hosszasan és tüzesen vol-
ritatva, *s meghatároztatott, hogy többé elő ne forduljon.* S ezt nem a
k protestáns hangján, hanem szerény, de férfias, magához és szava igaz-
oz bízó bátorsággal. Az egész gyűlés tudván, hogy valóban az vala
tözva, nagyon lekonyult a vitézek taréja.
fatolait[13] láttam, hogy hadarázott Janthó felé, de nem értettem szavát,
mondják, hogy ma modeste viselte magát. Nyomárkay[14] Úr egy szót
zólott. Budai javallá a Kossuth magaviseletét, de azt csak mi hallánk,
üle állók. Szemere Péter[15] harcolt Kossuth ellen s ez Szemerével. —
zóval Vaynak fényes, igen fényes napja vala, s szépen véve búcsút, a
is szépen tőle. Nagy ebédet ada estve 5 órakor, s ment, mert 25., holnap
on lesznek a Borsodi köszöntők.[16]
ay Ferenc[17] ezólott, s jól, mint mindég.

5.

(Ugyanannak.)

Jan. 25d.

Casinóban tradukáltatott a Főnótárius, hogy falsifikálta a protokoll-
végezést. Soós azért szóla, mert a végezés úgy volt hozva, hogy ez a
gi diétai követek hazajöveteléig többé elő ne hozassék. S a Főnótárius
olute vitte a Protocollumba, sine restrictione ad terminum relationis
um. Épen menni akarék a Főnótárhoz bejelenteni neki, mivel terhel-
; e azalatt bementek a szesszióba, s mikor én is oda akarék menni, akkor
rtem feleségem in peremtorio negotio. Bodó[18] és Kassay Sám.[19] azt
d,k, hogy a végzés úgy volt hozva, amint D[ókus] L[ászló] állítja.[20]

[13] Matolay Gábor a Szapáry grófok jogtanácsosa volt, híres ügyvéd.
[14] Nyomárkay József sátoraljaújhelyi ügyvéd.
[15] Szemere Péter zempléni birtokos, Szemere János és Kazinczy Teréz fia. L. *Lev* I.
[16] B. Vay Miklós zempléni alispánt 1830. december 30-án Borsod vm. adminisztrá- vezték ki. Másnap golopi kastélyában fogadta a vármegyék üdvözlő küldött- bruár 2-án pedig Miskolcról, kemény hidegben, lovasbandériummal jöttek érte- ei beiktatáson Kazinczy is jelen volt. L. *Magyar Pantheon* id. kiad. 782. l..
[17] ay Ferenc a sárospataki főiskola gondnoka, ismert zempléni földbirtokos.
[18] odó Ferenc zemplénvármegyei aljegyző.
[19] assai Sámuelről csak annyit jegyzett föl Kazinczy, hogy 1813-ban volt a lia. (*M. Pantheon*, id. kiad. 383. l.) Talán a Kazinczynál gyakran szereplő Kassai rencsi plébánosnak volt rokona.
[20] ókus László Zemplén megye tiszti főügyésze, majd — ebben az időben — yző volt.

)tt hagyván a feleségemet, bementem a szesszióba. Tele volt az a sok
l. Hallom, hogy Kossuth Lajos, ki most orgánuma a nehezteléknek,
t teve, hogy a más Vgyék *jó követeinek* küldessék köszönő adressz; ezt
)tta Matolay, ki ma igen szépen perorált (úgy mondják) — Újházy
" toldította, belészakadt a dikcióba. — B. Wécsey ezt nem látta jónak.
Lázár[22] is a Kossuth felén perorált, s így meghatároztatott, hogy írjanak
yéknek, péld. Comáromy[23] miatt Abaújnak. Ez mind azért, hogy Vaynak
ak dőfést. — Ez a történet a Főnótáriusnak kedvetlenségeket fog szülni,
nem kalkulálhatni ki, hogy ki veszt. Szirmay Antal egekig magasztal-
s csak azért, hogy Vayt bántsák általa. Szirmay azt valóban érdemli
a rosszak a jót is mellékes tekintetekből akarják.
gy rész, s ezek közt vagyok én is, azt óhajtja, hogy a talán márciusi
rtandó restauráción Szögyéni[24] és Dókus legyen VIsp. — mások, hogy
Antal és Fáy Fer. Ez nem rossz, de hát azt érdemlé-e Szögy. és D. L.?
igazságtalanság. Azonban minden a Főispánytól függ; mert akit nem
dál, meg nem választják. — Én az Urat mindenről tudósítom. De az Úr
ára, hogy a könyveket Hutka Úr[25] által vegyem, s első postával tudósít-
gy azok hol vannak.
intér Ferenc Legenyén,[26] Pandák László Lasztócon, Nemes Ungvári
megholtak.
gy Ádám (aki igen terhesen beteg) és Stépán László ma jubiláltattak
)bíráknak.[27]

Közli: Gálos Rezső

ARANY CSONKÁN ISMERT „EGYETLEN EPISTOLÁJÁNAK" TELJES VÁLTOZATA

Arany János író-barátaival való levelezését fia, Arany László rendezte sajtó alá.
hoz írt bevezetésben az egész gyűjteményből kiemeli a Szemere Pálhoz írt
fontosságát.

Szemere Pál Arany *Reményem* című verséről 1860-ban „elmélkedést" írt, és azt
akjában megküldte a költőnek. Arany László szerint atyjának az erre válaszul
lele

> tárgyánál és stiljénél fogva az egész gyűjteményből kiválik . . . úgy látszik, hasonló modorban akart válaszolni reá; *ez lett volna talán az egyetlen „epistola"*, (kiemelés tőlem. V. O. A.) amit életében írt. De nem tudom befejezte és elküldötte-e?"

Kiderül, hogy a levelet keresztelte a Szemere-társban, de nem akadt nyomára. Az a
amelyet kiad, a költő saját kéziratai között volt; nem fogalmazvány, hanem
eldésre szánt, de félben maradt levél. Hogy ilyen alakban, vagy talán módosítva
a címzetthez, erre Arany László nem tud választ adni.
leletet magának Aranynak a kézirata adja meg. A Ráday-könyvtárban
rá a „Szemere-Tár s egyéb iratok" csoportjában, XI/19. jelzet alatt. Arany
sonkának ismert episztolát bővítéssel, módosításokkal és befejezéssel ellátva
el a címzetthez.

[22] empléni nemes; közelebbit nem tudok róla.
[23] agy Lázár „Zemplén ismertebb nemesei közül való." (Kazinczy lev. 21 : 745.)
gyegyüléseken gyakran szerepelt. (L. u. o. 20 : 8. l.)
omáromy István 1829 óta Abaúj vármegye első alispánja és a vármegye követe,
kimondása és ellenzéki magatartása miatt népszerű politikus.
zögyény Ferenc lett a vármegye másodalispánja.
ay Miklós titkára.
em tudok róla közelebbit.
. ö. még *Lev.* 21 : 457. és 459. l.

Annak is magyarázatát tudjuk adni, hogy Arany László miért kerestette hiába a levelet. A töredékes levélnek az Akadémia kézirattárában lévő példánya mellett ható Baráth Ferencnek Arany Lászlóhoz intézett válasza, ebben olvashatjuk:

> A kérdéses levélnek utánanéztem a Szemere-könyvtárban, de eredménytelenül. Szemerének összes levelezését az ú. n. Szemere-tár 17 kötete foglalja magában, s ezek közül az utolsó az 1840-től 1860-ig terjedő részt. Ennek minden lapját átnéztem, de a keresett dolgot ott nem találtam.

Nem találta, mert a levél nem magában a „Szemere-Tárban", hanem külön csomag- az „egyéb iratok" között volt.

A csonka és teljes levelet ugyanolyan méretű és minőségű levélpapírosra írta gy: csontszínű, 18 × 23 cm méretűre kettehajtott ív lapjaira. A csonka levelet apon hagyta félbe, az elküldött példányt a 3. lap alján fejezte be. A töredék keltezés lli; a megtalált, befejezett levél Nagykőrösön kelt, 1860. április 14-én.

Az eredetileg is elküldésre szántnak látszó, csonkán maradt levelet bizonyára hagyta abba a költő, mert lényegesen változtatni kívánt rajta: az első fogalmazvány y részeit kihagyja az elküldött levélből, másokat betold vagy teljesen másként naz meg. Egészben véve tömörebb, világosabb a teljes a töredéknél. A csonkáhányzó befejezés végül kerek egésszé teszi e kis irodalmi művet. (Arany lev. II. 3. ap.) Legerősebben átdolgozta Arany levelének azt a részét, amelyben magát a zényem" c. költeményt magyarázza. A csonka változat még csak a „való"-ról z; az elküldött már tiltakozva módosítja: ami elől menekülni akar, az nem a „reál alban", — s az eszményi világba sem azért vágyik, „mert általában költőnek ott e s". Ily módon a magyarázat közelebbhozza Arany e költeményét a szabadságharc nével politikai talajához, és egy apró, de értékes vonással gyarapítja Arany realizsa vonatkozó tudásunkat.

Közöljük a levélnek ezt a kiadott változattól leginkább eltérő bekezdését:

mi már a „Reményt" illeti, ennek genesise körülbelül így van. 1850-ben készült az, nkkal a nagy, országos catastropha után. Egyéni helyzetem is csüggesztő vala. ltő — hazafiúi és egyéni-helyzet a v a l ó, melytől menekülni óhajtok, tehát n supán a real á l t a l á b a n, s nemcsak azért vágyok eszményi világba, mert lám a költőnek ott a helye, hanem mert ez álmadozás felejteti a valót, enyhíti a szenvedéseit. Nem is remény, t. i. j o b b n a k reménye az, mi tengerre hajt: dy, ha j o b b ha r o s s z a b b talál is, csakhogy itt a veszély még bizonytalan. Ért a k i s hajó is — mely synonim az alábbi csónakkal — nem azért van megárbóc- és kormánytól, hogy a valóhoz kevésbbé hasonlítson, hanem, mert az e é n y, melyről éneklek, nem sokkal több a k é t s é g b e e s é s n é l. Így a ény egyénibb színű, mint Kegyed magyarázata szerint, mely mindent eszményít, ztam az igazságnak e vallomással.

Közli: Vértes O. Auguszta.

JUHÁSZ GYULA,
AZ 1919-ES SZEGEDI SZINHÁZI DIREKTÓRIUM IGAZGATÓJA

A polgári irodalomtörténet és kritika Juhász Gyulát hallgatag, magábaelt költőnek ábrázolta, aki kivüláll a világ dolgain, elzárkózik a társalom problémáitól, csak a költészet szépségeinek él, az „élet fájdalmaiért" ney a versben keresve vigasztalást. Juhász Gyula életének második felé-, a Horthy-reakció éveiben, amikor a 19-es forradalom idején tanúsított tartása miatt nem helyezték vissza tanári állásába, valóban jelentkeztek a búskomorság, a magábazárkózottság tünetei. Fiatalkori éveiben sem hangoskodó, kerülte a nyilvánosságot, nem könnyen és nem szívesen dott. De a 19-es győztes forradalom lendülete felszabadította, kiszabadítmagányából, és a politikai cselekvés nyílt porondjára lépett.

Mit az akkori szegedi Délmagyarország munkatársa a harcos politikai kezvércikkek egész sorát írta a proletariátus ügye mellett. A székesvári ellenforradalmi szervezkedés leleplezése alkalmával „Vendée" cím-

A - 180

1919 febr. 12.), a nagy francia polgári forradalom-ideji ellenforradalmi
zkedésre utalva, élesen elítéli azokat, akik a végre szabad magyar haza,
rozó nép szabadsága ellen fognak fegyvert. Másik vezércikkében (Új
19 márc. 9.) a kommunista eszmék Európa-szerte terjedő győzelméről
Lenint, Moszkvát és az orosz proletariátust emlegeti, mint akik már
ggá váltották ezt az új hitet.

z a politikai meggyőződés tette képessé Juhász Gyulát, hogy a proletár-
ira alatt aktív szerepet vállaljon, a kultúra frontján harcoljon a mun-
tály felemelkedéséért.

z akkor már országosnevű költőt a direktórium elnöke felkérte, hogy
a el a városnál a kultúrtanácsnoki állást. A megbizatást még azzal uta-
l magától, hogy ez rengeteg bürokratikus megkötöttséggel, elfoglalt-
: jár, ami akadályozná további költői működésében, de kultúrbizottsági
idő megbizatást elvállal.

ben az időben Almássy Endre színigazgató társulata működött Szege-
z igazgató arról volt nevezetes, hogy kevés létszámú társulatot szerve-
sebb fizetésű színészeket szerződtetett, ezeket is pontatlanul fizette,
kkor a legvégsőkig kizsákmányolta őket, a próbaidőt nem tartotta be,
inden másnap új darabot mutatott be s a műsorát teljesen üzleti szel-
e állította össze. A színház nem felelt meg a proletariátus kulturális
ményeinek. A kultúrbizottság élesen támadta a színház működését, de
s szociáldemokrata vezetősége a francia városparancsnokkal egyet-
irtfogásba vette a színigazgatót.

19 február 8-án Oeskay Kornéllal, aki a színészszakszervezet szegedi
ának titkára volt, Szeged város tanácsához kérvényt nyujtottak be
második színház építésének engedélyezésére. A kérvényben részletesen
k: az építkezésre alkalmas helyeket, a színház építésének költségvetés
s z erre szükséges összeg alapjait. Művészi célkitűzéseiket illetőleg ezt
: Kultúrát a népnek: e két szó jelenti programmunk művészi és szo-
irtalmát." (Szeged városi levéltár, 1919 febr. 7.)

Nem sokkal később, február 21-én a színészek lemondatják az igazgatót,
rumot alakítanak, öttagú vezetőséggel, amelynek egyik tagja az igaz-
konzorcium azonban nem tudott komoly eredményeket felmutatni,
ató befolyása megmaradt, a műsor rossz, a helyárak drágák voltak,
rt az igazgató kezelte továbbra is, s a konzorcium megalakulása után
él már Almássy visszatartotta a színtársulat pénzét, megtagadta a
r: kifizetését s csak a színészek erélyes fellépésére fizetett ki a heti-
fiében 17 000 koronát.

A proletárdiktatúra kiküldése döntő fordulatot hozott a színház életében
tt János városi népbiztos mindjárt hivatalbalépte után, 1919 március
akövetkező rendeletet hozta: „I. Hogy a városi színház kultúrrendel-
ne megfeleljen, elrendelem, hogy hetenként kétszer, igen olcsó hely-
mellett munkások részére tartassék előadás. Az előadások rendezésével
ür összeállításával Juhász Gyulát bízom meg, ki ezt a megbizatást
h vezetőségével együtt fogja gyakorolni. II. Hogy a munkásosztály-
ira iránti igényét kielégítsem, elrendelem, hogy a városi színház-
arnap délelőttönként igen olcsó helyárak mellett népszerű hang-
y: tartassanak. E hangversenyek rendezésével Csányi Mátyást bízom
A egyek a szakszervezetek által lesznek elárusítandók s a helyárak
rnánál magasabb összeget nem tehetnek ki. III. Hogy a munkás-
gjainak könyvek iránti érdeklődését minél inkább felkeltsem s hogy
dése komoly, a mai kornak megfelelő irányítást nyerjen, könyv-
et előadások tartását tartom szükségesnek. Ezek az előadások a
ngversenyek keretén belül lesznek megtarthatók. Az előadások
zésével Móra Ferencet bízom meg." (A rendelet a szegedi ujságok
0-i számaiban jelent meg, idézet a Délmagyarországból.)

A - 180

ilis 6-án, vasárnap délelőtt rendezték meg az első munkás-
enyt. A zenekar Beethoven C-dúr szimfóniáját és Mendelssohn
-nyitányát játszotta, e Juhász Gyula a zenéről tartott előadást
tette Beethoven és Mendelssohn 'zeneírói művészetét. (Délmagyar-
919 április 8.) Az előadás szövege, sajnos, eddig nem került elő, mint
többi bevezetője sem, kivéve a Remény előadása előtt tartott ismer-
óra Ferenc az olvasásról tartott előadást és Morus Tamás Utópiáját
e.

óta az igazgató megtagadta a fizetést, a színészek nem akarták
özött tovább megtűrni. Az ellentét színészek és igazgató között szinte
né tette a társulat további művészi munkáját. Ezért április 8-án
ános kormányzóbiztos részvételével rendkívüli társulati ülést tar-
loszlatták a konzorciumot, az igazgatót eltávolították a színházból és
k a színház községesítését. A színház élére háromtagú direktóriumot
s, Juhász Gyula igazgatásával, aki mellett Baróti József rendező és
Kornél mint igazgatótársak működtek.
n tanulságos, hogy Juhász Gyula hogyan törekedett lépésről-
negteremteni a szocialista színházat. Igazgatósága első napjaiban
atot adott a Szeged és Vidéke részére (1919 április 10.), amelyben azt
hogy a színházak eddig a háborúra uszítottak, gyűlöletre tanítottak,
özönség részére játszottak és az ő ízlését szolgálták. Juhász Gyula
iprogrammja nem ismert megalkuvást. Célja az volt, hogy „a világ-
nagy klasszikusait megismertessük a munkássággal, amely eddig
irva tőle".
anár világosan látjuk, hogy a szocialista színház egyik alapja az új,
özönség. Nem tudjuk, Juhász Gyula ilyen tisztán látta-e, de tény
első dolga a munkásságnak színházi közönséggé való szervezése volt.
rvezeteken keresztül munkásbérletet hirdetett, ezenkívül a kormány-
deletének megfelelően hetente kétszer munkáselőadást tartott, ezekre
et a szakszervezetek osztották szét, s kizárólag csak szervezett mun-
atott a munkáselőadások olcsó jegyeiből.
z első munkáselőadás április 12-én volt, a Szentiványéji álom került
é Juhász Gyula tartott előtte ismertetőt. Bevezetői hamar népszerűvé
. Szegedi Napló így hirdette az előadásokat. Pl.: „április 18. szerda;
ni Behémélet c. operája, Juhász Gyula ismertető előadásával".
munkáshangversenyeket is rendszeresítették minden vasárnapra,
ük, magyar (főleg Petőfi és Ady) versek, külföldi költők versei,
ak szerepeltek műsoron a színház tagjainak előadásában. Juhász
ját verseiből olvasott fel, Móra Ferenc könyvismertetéseket tartott,
i játyás pedig az előadott zeneműveket ismertette.
következő munkáselőadás már egyúttal bemutató előadás volt;
ns Remény című drámája. A bemutató előtt Juhász Gyula tartott
e előadást, amelyet a Délmagyarország 1919 április 17-i száma teljes
leközölt „A naturalista drámáról" címmel. Vázolta a modern
rradalmának a gyökereit, a (francia) polgári regényt és a polgári
kritizálta igen élesen és találóan. „Úgynevezett fontos társadalmi
t pertraktált ez a félrealista, félromantikus álirodalom, borzasztóan
rdéseket. Lehet-e és szabad-e elválni és hűtlenséget elkövetni, lehet-e
i a csábítót, szabad-e szegény ifjúnak gazdag leányt szeretni,
nem párbajozni — ilyen véresen komoly és fontos és rettenetes
k voltak azok." Majd így folytatja: „A kilencvenes években észak-
l új levegő áradt a kulisszák közé, ez az északi levegő is Keletről
ot tulajdonképpen." Ibsen jelentőségét méltatja, aki a „haldokló pol-
lő lelkiismerete", „egy egész kor, egy egész világ válságát hir-
A új dráma (Csehov, Gorkij neveit említegeti) „az új világnak a képét

zik tükrözni, a támadó új hitnek törekszik — a színpadról, a legmeszhangzó dobogóról — hangot adni" Gorkij: „Éjjeli menedék"-ét (így menedék), Tolsztoj: Élő halottját és Hauptmann Takácsok-ját tartja ez at legkülönb drámáinak. Ezután a Remény ismertetésére tér át s azzal be előadását, hogy „a Remény nem csupán dráma és nem csak költe- több ennél, őszinte, bátor, becsületes, hatalmas emberi tett, az írója supán tapsokat akart és elismerést, de meghallgatást, de öntudatra st, visszhangot a lelkekből és tettet, amely a földi igazságtalanság új világot épít a munkának, az életnek, az igazságnak". S igaza volt. az időben a forradalmi munkásmozgalomnak egyik legkedveltebb a volt Heyermans drámája, amely megható páthosszal ábrázolta a y nevű halászhajó munkásainak embertelen sorsát, kizsákmányolását en leplezte le a kapitalista társadalmat, ahol nincs értéke az emberi , amelyben egy embernek brutális pénzvágya tizeknek okozhatja . A munkások szívesen fogadták a saját sorsukat bemutató drámát: ter adta a szegedi színház — az ujságok jelentése szerint — zsúfolt al.

Juhász Gyula az új közönség szervezését sikerrel végezte el, a szocialista másik döntő lényegét: a szocialista színművek szocialista realista ásban való bemutatását már nem tudta, nem is tudhatta megvalósí- lsősorban azért, mert nem volt megfelelő darabja. Ezért lehetett a csak formájában, de tartalmában még nem — szocialista. De a rendel- álló repertoárból a legjobbakat válogatta ki. A Pillangókisasszonyt Iháméletet adták, az előadások előtt ismertető előadással, az operettek . Kornevillei harangokat, Tömörkény István Barlanglakók és Tur- Kegyelemkenyér című 1 felvonásosát egyszerre tűzte műsorra. Éjjeli menedékhelyet is műsorra tűzte, de az előadást már nem való- meg a színházból való kiválása miatt. A színház és a munkásság o taira jellemző, hogy az üzemek dolgozóiból munkászenekart alakí- azt a színház karmestere vezette.

ájszínház gondolatát is felvetette Juhász Gyula, s a munkáshang- k, munkásmatinék mintájára akart előadásokat szervezni a szeged- falvakban, de ezt a tervét nem tudta már rövid kéthónapos igaz- latt megvalósítani. Egyszer azonban mégis kiment a társulat a szín- közül: a Munkásotthon színpadának április 19-i felavatásán a szín- észei szerepeltek, s Juhász Gyula verseiből adott elő.

igazgatói működése alatt „Színházi emlékek" címmel tárcákat közöl agyarországban. Az elsőben, „Amikor a Nemzetiben játszottam" ilis 25.) azokat a benyomásokat írja le, amiket egyetemista korában, iszta szerzett a Nemzetiben, a nagy magyar színészek (Ujházy, Jászai) mellett. Április 26-án Thália címmel Hevesi Sándorék színházi ását írja le, amelyet becsületessége, biztos művészete miatt kar- mal csukattak be, — az április 27-i számban pedig Reinhardt a Víg- cikkében egy forró hangulatú vígszínházi Reinhardt-rendezte elő- számol be.

izségesített színház helyzete Szegednek a franciák által való meg- ta fokozatosan nehezedett. Almássy színigazgató mindent elkövetett, színházat visszaszerezze magának, s az ellenforradalom előkészítését francia megszálló csapatok vezetője, Beatrix ezredes városparancs- élyében megfelelő támogatóra talált, aki nemcsak itt, de minden dében a burzsoá érdekeket tartotta szem előtt, a városi direktórium- ában „az osztályharc fékezését" és a „polgárok jogainak tiszteletben- követelte. A városi direktórium megkerülésével május 4-én a szín- adási vonatkozásban (tehát tulajdonkép valójában) visszahelyezte igazgató tulajdonába, s a színházi direktóriumnak csak a művészi agyta. Természetesen a művészi vezetés nem függetleníthette magát

say kasszájától s Juhász Gyula a megváltozott körülmények között nem ajlandó tovább résztvenni a színház vezetésében. Így a direktórium alig s működés után felbomlott és a színház visszasüllyedt ugyanabba a szi nívótlanságba, amelyben Juhász Gyula igazgatása előtt vergődött. unkások színházából Almássy színigazgató rövidesen az ellenforradalmi lék színházává züllesztette.

A felsorolt tényekből világosan láthatjuk, hogy milyen lendülettel e magát Juhász Gyula Szeged kulturális életébe, harcosan és következe- küzdött a munkásosztályt szolgáló színházért. A proletárdiktatúra tanusított magatartása világosan rácáfol a burzsoá irodalmi kritiká- rra az állítására, hogy „teljesen passzív, szenvedésre teremtett lélek, t természetes levegője a halk busongás. Nem élt a való világban."

dicsőséges 19-es Tanácsköztársaságnak egy szép fejezete a szegedi zi kísérlet. Rövid élettartalma alatt nem mindent tudott megvalósítani ből, de öthetes működésével megmutatta, hogy csak a munkásosztály művészet valódi kapcsolatával lehet igazi művészetet, igazi kultúrát eni.

Osváth Béla

ERY ZOLTÁN TILTAKOZÁSA GORKIJ 1905-ÖS BEBÖRTÖNZÉSE ELLEN

1904. decemberében, Bakuban kitört sztrájk adta meg a jelt az 1905. évi orosz- forradalmi megmozdulásokra. A forradalmi vihar az 1905. január 22. (jan. 9.) ri eseményekkel kezdődött, mikor Miklós cár a Téli palota előtt megjelent ak közé lövetett. „Ezen a napon szétlőtték a munkásoknak a cárba vetett hitét. kások megértették, hogy csak harccal vívhatják ki jogaikat."[1] Makszim Gorkijt 05. január huszonkettedikei „Véres Vasárnap" után tartóztatták le Rigában. kiletartóztatásával kapcsolatban Lenin a következőket írja: „Külföldön energikus ó adult a művelt polgári társadalom körében Gorkij érdekében, és sok kiváló német s író írta alá az ő szabadon bocsátásáért a cár elé terjesztett folyamodványt. atlakoztak hozzájuk Ausztria, Franciaország és Olaszország tudósai és írói."[2]

A magyar sajtó és különösen a liberális polgári lapok, az év első hónapjában lezajló választások ellenére sokat foglalkoztak az oroszországi forradalmi eseményekkel, oglalkoztak a Gorkij személye körül elterjedt legkülönbözőbb hírekkel és kom- kal. Január 30-án megjelent egy hír, hogy Trepov, a cárizmus gyűlöletes hóhéra- ike, Pétervár diktátori teljhatalmú főkormányzója Gorkijt fel akarja akasztatni. ő- leg ennek a hírnek és az általános európai megmozdulásoknak hatására az rh" választmányának február elsejei rendkívüli ülése elhatározta, hogy Gorkij ken manifesztumot intéz a bécsi orosz nagykövetséghez. A manifesztumot a kör ja *Rákosi Jenő* szövegezte meg. A tiltakozás[3] bevezetőjében óvatosan leszögezi: ur sem állhat tőlünk távolabb, mint az a szándék, hogy bárcsak hangunk felemelő- el. Oroszország belső ügyeibe kívánjunk avatkozni." Majd Gorkij írói érdemeiről ri a nagykövetet, hogy tegyen lépéseket a nagy író érdekében.

A hivatalos és szenvtelen hangú tiltakozó irat nyomán a sajtóban cikkek, nyilat- ok jelentek meg. *A Hét* Marco Álnév mögé rejtőzött szerzője (Osváth Kálmán l közlése szerint *Márkus László*) cinikus hangon kioktatja Gorkijt.[4] „A hasznos ött az jellemzi, hogy akkor cselekszik, mikor cselekednie kell, s ez megóvja őt l, gy visszafelé lódítsa azt, amit megelőzőleg előrefelé lódított. Ha pedig valakiben t eg az a képesség, hogy a tett pillanatát megérezze, akkor ne legyen próféta, a ngis az lesz, akkor viselje a következményeket. Tűrje el, hogy belőle nem diesőül mártír, legfeljebb egy tragikus hős, a tragikus vétség és bukás minden kellékével zerve, és tűrje el, hogy úgy bánjanak vele, ahogy ő akart bánni a győzedelmes nfél." Nem különbül vélekedik *Kóbor Tamás* is, ki a Jövendő[5] hasábjain nyilat- ott a fogoly Gorkijról.

[1] A Szovjetunió Kommunista (b) Pártjának története. Szikra 1950. 72. l.
[2] Lenin: Az irodalomról. Szikra, 1949. 95. l.
[3] Ügyvédvilág, 1950. február 2.
[4] A Hét, 1905. február 5. 95. l.
[5] Jövendő, 1905. február 12.

A - 180

polgári sajtónak azonban nemcsak ilyen cinikus, megnemértő, a féltékenység a megnyilatkozásait ismerjük, hanem találhatunk olyan hangokat is, melyek éreznek a nagy íróval és róla mint következetes forradalmárról emlékeznek meg. Az megnyilatkozások között kiemelkedő helyet foglal el Thury Zoltán álnéven írt írása.

hury Zoltán harcos író és ujságíró volt. Elbeszélései nagy részében a századvég rországának legégetőbb problémáit tárja fel. Elbeszélései egy részének — jelentő- ovelláinak hőse: a dolgozó ember. Thury reálisan ábrázolta a munkások és a ok mindennapi életét. Felfigyelt a proletáriátus szervezkedésére, több novellájá- ztrájkot eleveníti meg éles meglátással. Ábrázolta azokat a problémákat, melyeket talizmus megjelenése okozott a még feudális viszonyok között élő parasztság n. Novelláiban azonban hangot ad reménytelenségének is, melyet a magyar fejlődés ellentmondásai keltettek benne. Ezeknek a novelláknak főhősei a „feles- nberek", kik nem találják meg helyüket a társadalomban, kiket a társadalom tetlenül elsodor útjából.[6]

Thury Zoltán új hang a századvég irodalmában, írásainak témája, stílusának egyszerűsége az ujdonság erejével hatnak. Thury egyik Zolához intézett pub- ai írásában[7] a realista írók táborához tartozónak vallotta magát, azokhoz, mára „a rút — rút, a nyomorúság — nyomorúság, a bűn — bűn... Szóval nek megvan a maga neve."

Ért különösen érdekes Thurynak Gorkijról írt „Falusi Levele", melyben nagy tel és megértéssel ír a világirodalom e hatalmas lángelméjéről. Mint a cikk elején ó gorkiji témafelsorolásból is kiviláglik, jól ismerte Gorkij akkor Magyar- hozzáférhető írásait, és Gorkijt magához közelállónak érezte. Ellentétben és más polgári körök megnyilatkozásaival, Thury nem lát ellentmondást Gorkij írói tevékenysége és a forradalmi megmozdulásban való tevékeny részvétele Sőt éppen a külföldi és hazai tiltakozók magatartásában lát következetlenséget, g, míg a munkások és diákok ezreit ölték halomra, nem emelték fel szavukat, is csak Gorkij személyére terjed ki tiltakozásuk. Thury állást foglal a kezdődő radalmi megmozdulások mellett, és — mint már Lev Tolsztoj-jal és az orosz- iszonyokkal foglalkozó cikkeiben is megtette — elítéli a cári rendszer szörnyű- ónikusan nyilatkozik a tiltakozást aláíró Rákosi Jenők kis „irodalmacskájáról", evezett „intelligencia" alacsony irodalmi ízléséről.

Thury Zoltánnak ez az eddig — a többi publicisztikai írásaival együtt — ismeretlen *A Nap* című napilap 1905. februar 4. számában látott napvilágot. Thury ebben az ujság belső munkatársa volt. A cikket a már korábban használt *Idősb. Mihály gazdálkodó* álnéven írta, a szokott levélformában. Említésre méltó, ány nappal *A Nap* közleménye után, mely szerint Oroszországban megtiltották, kijnak még az arcképét is közöljék, 1905. február 28-án megjelent a lap tárca- Gorkij „*A szabadító*" című novellája. („Az orosz irodalom magyar bibliográ- novellának csak más „A Dankó szíve" című, későbbi, 1906-os megjelenéséről

Falusi levél.

A l pihenőt ad. Az én vén házam körül messze csend van, s azt se hallom, csak gy egymáshoz hajolva susognak a nyárfák. A falu messze a hátam mögött alatt. Vagy tán már nincs is ott. Nem tudom. Hetekig ki sem mozdulok ól, amiben még akkor is lobog, pattog a tűz, ha künn nincs hideg. Így szép asok, tanulok, gondolkozom.

ltosom az utolsó könyvküldeményhez hozzápakolt pár Gorkijt is. Különös tettem meg belőlük, mert hogy ismerném és érteném is, arról szó sincs. Filo- útszélen, vén péklegény, aki a sütőkemence száján kiáradó friss kenyérszag- tóriákon sír, naív könnyei belefolynak a tésztába; munkásnép a kikötőben, tunya, bölcs és ostoba egyszerre... Látom, hogy valami rendkívüli fajzat li az író is, aki szélesen, nagy vonásokban, olykor meg a haszontalanságig képet fest róla. Egy a népből kiemelkedett író, aki megmaradt a népben. most már van pénze, lehetne úr is. Írhatna a bárókról. Azonban talán az nak, hogy konzekvens, hogy az a nép jobban kell, hogy érdekelje az írót, enk. Mélyebben jár az esze. Keveset beszélhet, sokat gondolkozik. Nálunk

[6] Thury novelláiban felmerülő „felesleges emberek" ábrázolásának problémájára eretnék visszatérni.

[7] Budapesti Napló, 1896. január 9.

A - 180

ognak az emberek, s nem érnek rá arra, hogy az okok mélyén kutassanak. talán a nép felelős azért, hogy nem érdeklődnek iránta íróink.

eszedelem volna a meggondolatlan szóban, verés, tömlöc, Szibéria, talán ene élni s értékesebb anyaggá válnék a mi népünk is. Szóval: a nemzet etikai oli az elnyomatás. Innen, az én eldugott fészkemből, azt hiszem, hogy pél- gol munkás sokkal kevésbbé intelligens, könnyebb fajsúllyal lemérhető tömeg, rosz. Az szabad, ennek pedig nemrégiben adott föl rengeteg kérdéseket a a sok sortűz és kozákattak.

an nem erről van szó. Gorkijt elfogták, s azt mondják az ujságok, hogy ben van az élete is. Volt, a veszedelem most már egyelőre elmúlt. Máig zt hittük, hogy fölakasztják, agyonlövik, vagy amit még rettenetesebbnek l, úgy bánnak vele, mint a többi munkásvezérrel. Ronggyá verik a hátán épi róla a húst a kancsuka.

áttam volna semmi képtelenséget abban, hogy ez a sors vár reá. Akik nem óriáztak, amikor ezreket öltek meg a népből, azok nem igen ceremóniáznak jjal se. A rendőr meg a katona esze nincs berendezkedve arra, hogy a szellemi at ünnepelje. Gorkij rab, van neki valami numerusa is a törzskönyvben, ják vagy halálra verik, mint a többit. A sok ezer áldozat között bizonyára n értékes ember, mint ő — és ezzel se törődött senki. Sőt a külföld se törődött ak is a már meglett nagyságra van szüksége, hogy akcióba lépjen. Ahhoz, kot, munkást, amely tömegekből pedig talán az emberiség kincsei válnának nra ölik, senki se szólt semmit. Gorkijért szót emelni azonban már a nagy. vó bizonyos rokonságot jelent. Tehát szerkesztik világszerte az írásokat a kében. A haszontalan irka-firkát.

át törődik-e azzal Oroszország, hogy mit mond a dolgaihoz a külföld? Dehogy- ék vele, régen más lenne már benne a kormányforma. Régen beszüntette ul a világ legnagyobb hitványságát, a közigazgatási úton való deportációt. nak mindegy az, hogy a tisztelt külföld milyen véleménnyel van felőle. n csinál, az az ő belügye. Senkinek semmi köze hozzá. S bosszantja az, ami l arra emlékezteti, hogy a világ átlát a határain s elítéli brutalitását. Ezért — — még valami jó szolgálatot se teszünk Gorkijnak, ha követelődzünk az Fölidézzük, illetőleg fölidézik vele szemben az író urak — a dac mérgét. é is agyonlövik. — Mit szemtelenkedik bele a külföld az orosz hatóságok eibe . . .

an egy kis keserű humor is van abban, hogy beállottak a kérelmezők sorába rók is. Az az irodalom, amelyben — Gorkijjal ellentétben — tőke a léhaság, omoly gondolkozás. Önök értik meg a mi emberünket, önök? — kérdezhetné erális, ha valami halovány fogalma volna arról, hogy e világon magyar tek. — Hát ki az önök között, aki ennek az embernek a lelki vonaglását, töp- né gondolkozását hordozza magában? Hol az a magyar író, akit azért vesz körül a közönsége, mert világot gyújt a tömeg pszichológiájában. S hol a publi- ely megértené egy ilyen egyéniséget? Az önök kis irodalmacskája, a magasabb kis mesemondás, az olcsó viccelés, a felületes, zavaros, kapkodó bölcselkedés. bellesztrika protegálja Gorkijt? Ugyan, ugyan . . . S miért nem söpörnek íza előtt? Mert igaz ugyan, hogy önöknél nem fenyegeti az írót a veszedelem, lövik vagy felakasztják a politikai magatartása miatt, de lesújtja, tönkre- köny, amivel az a léha kis civilizáció viselkedik a komoly szó iránt. Gorkij en halt volna. Volt egy a sok csiripelő verebük közül kimagasló nagyságuk, Gyula. Éhen pusztult el, s anélkül, hogy megérthette volna a nemzete. Az a emzet, amely most potyogtatja könnyeit: hogy mi lesz Gorkijjal? — jut eszükbe az, hogy mi lesz néhány olyan komoly művészükkel, aki az írás lyan mélyen keresi, mint a mi Gorkijunk, s akit az üres és szemtelen stréberség érvényesülés teréről? Meg a napszámos munka s az önök úgynevezett intelli- teljesen értéktelen, felületes lelki élete. Kinek akarják önök megmenteni szen élvezni se tudnák, ha az önöké volna. Meghamisítanák a gondolkozását, tenék arra, hogy mássá legyen, mint a mi. Vicceket csináltatnának vele. ök csak hencegnek azzal, hogy valami közük van Gorkijhoz.

ná Trepov. Így képzelem én ezt itt ebben a nagy csöndben, s egy kicsit rodom rajta.

Szerkesztő úrnak öreg szolgája

Puszta-Szent-Telek, 1905. febr. elején

Idősb Fazekas Mihály gazdálkodó

Közli: Rejtő István

A - 180

; szánt válogatástól követelünk; e hiányos pontok jelzésével inkább rra akartunk rámutatni: milyen feladatok várnak még Vörösmarty telszabódításával kapcsolatban irodalomtörténetírásunkra. Reméljük, hogy ágó munkálatok nem fognak késlekedni: megindulásukhoz kitűnő ala- Waldapfel József bevezető tanulmánya.

bevezető után magukra a szemelvényekre fordítva a szót, leszögezhetgy a válogatás nagy vonalakban méltó ahhoz az igazi Vörösmartyhoz, tanulmányból megismertünk, s hogy a szerkesztőnek sikerült e téren sok pozitívumot napvilágra hoznia. Az első kötet jelentékeny részét b költemények foglalják el. Már az első lapok jó benyomást keltenek: pfel kiemelte a Zsengékből mindazt, ami valódi érték, s ami eddig a -kiadás egyik utolsó, általában igen kevés figyelemre méltatott kötetégy a Brisits-féle szövegközlésben valósággal el volt rejtve a nyilvá- elől. Vörösmarty kezdő korszakának legtöbb alkotása csak fejlődéstörténeti érdekű, de akadnak köztük olyan igazi kincsek is, mint a *Mit forralt, und, A templomba záratásomkor* stb. Az itt közölt szemelvények megt arról, hogy már a fiatal Vörösmarty a realitás iránti egészséges ll fordul a környezet, a társadalom felé. — Helyesen tette W., hogy izzel nyúlt a Zalán utáni évek lírai terméséhez, s megszüntette a szenigyó Vörösmarty előtérbeállítását. Az ifjú Vörösmarty lírájának valóvn egy tetemes része, amely hiányból, sóvárgásból táplálkozik; ennek ák alapvető jellegzetessége az irrealitás, bár a nyelv hajlékony zenei- a szimbolika éteri könnyedsége költői szempontból figyelemreméltó. ortot itt mindössze egy-két mutatóba hagyott alkotás képviseli *(Földi Helvilához)*, a többinek háttérben kell maradnia a politikai szerepét alt Vörösmarty hazafias költészete s a férfi-Vörösmartynak Laurához lmes versei mögött. Híven tükrözi a válogatás a népi vonal alakukorai népdalkísérletek mellett a harmincas évek elejének népdalai zsánerképei meginkább az új, reális, egészséges Vörösmartyt adják a és csillagok közt ábrándozó költő helyett. Jól egészíti ki ezt a képet ndik kötetben közölt két novella: *A holdvilág* — és *A kecskebőr*.

Vzont egy másik ponton W. nem volt elég erélyes: nem számolt le örösmarty verseinek egy kisebb csoportjával, amely nemcsak hogy k-társadalmi dokumentumnak értéktelen, hanem költői szempontból ább a kor divatjához való alkalmazkodásnál. Vörösmarty kis epikájáról a romantikus képzelet torz alkotásairól, a hűségtelen nők, véres álló férfiak, sírból visszajáró kísértetek történeteiről, amelyekhez vetünk néhány magyar történeti tárgyú elbeszélést is (pl. Kemény n] Többnyire kidolgozásuk lazasága, az igazi epikus megformálás a elzi, hogy nem fakadtak a költői alkotóerő mélyéről. W. kihagyott k de néhánynak mégis megkegyelmezett, s ezt a kegyelmet nem érezmokoltnak. *(Turi nője, A rabló, A túlvilági kép.)* E típusból teljesen snek érezzük *A katona* felvételét. Ismerjük a vers politikai monát: a katonaállítás új módját (kötéllel-fogás helyett sorshúzás) népsi s a sor alá esett legények számára mond el vígasztaló történetet. történet maga, még a nem-epikus Vörösmarty mértékével mérve is, naív, rögtönzött, szinte példája annak, hogyan nem szabad irányzatosi. Mindezek helyén elfért volna s talán méltóbban is szerepelt volna rület a nagy epika valamely mellőzött alkotásából, pl. a Tündérvölgya Délszigetből.

A rámák külön kötetet kaptak (a II. kötet), de ami ebbe a sovány elefért, az bizony elég kevés. Viszont az új Vörösmarty-kép, a túlGyulai-féle sablonon, itt is erősen jelentkezik. Gyulai háromkötetes atának drámai kötetében a Csongor mellett a rossz értelemben vett

ns, de viszont politikátlan drámákat adta az olvasó elé (Vérnász, in, Az áldozat). W. valósággal fölfedezi V. leghatásosabb drámáját: ók-at, s (szintén a Csongor mellett) hozzáfűzi a súlyos dokumentum- *rpád ébredését*. Ha ezt a vonalat tovább akarjuk vinni, kívánatos lett y-két felvonás még a Czillei és a Hunyadiak-ból. A fátyol titkai, ink szerint, a szerkesztő akarata ellenére maradt ki a kötetből. Nagy bizonyos birkózás fantasztikum és realitás között, amelyet W. a nl kapcsolatban kiemel, itt valami különös egyensúlyba jut, s a maga naív, tündériesbe hajló módján mégis megörökíti a magyar emesi, hazafias mozgalomnak egy kezdeti, de éppen fiatalos naiv- lvonzó stádiumát.

álogatás legmeglepőbb része a harmadik, a prózai kötet. Ilyen mér- ogatás a multban prózai anyagot soha nem adott, s V. prózája az köztudat számára aligha jelentett többet egy elsüllyedt világrésznél. észleges napfényrehozását föltétlen indokolja az, hogy Vörösmarty pályájának néhány szakaszán lényeges mondanivaló hordozójává V. éppen ezekhez a szakaszokhoz fordult: közli a nép felé való fordu- ából a két groteszk novellát, a Nemzeti Színház első, küzdelmes évei- rbírálatait, melyekhez a dramaturgiai értekezés csatlakozik, s a 48-as a úgyszólván ismeretlen decemberi vezércikkeket, néhány eddig is olitikai cikk és A kelet népéről írt vitairat részletei mellett. E három épve, azonban bizonyos túlméretezettséget kell megállapítanunk. eik közül *A füredi szívhalászat* értékes dokumentum ugyan, legjelen- rait a bevezető tanulmány is idézi, de amit Vörösmarty Kajáry ajhoz körítésnek ad, a „Szívhalászat" története, annyira naiv, laza, az etábrázolásnak annyira híjával van, hogy aligha illeti meg hely egy nkreszabott válogatásban. Hasonlókép kritikus része a harmadik el a „Nyelv és irodalom" c. fejezet is. Vörösmarty nyelvészeti és kriti- nássága izgató, fel nem tárt irodalomtörténeti probléma. Az Akadémia sigának megindulása egyúttal harcot hozott helyesírásunk egységé- r és nyelvünk nyelvtani rendszerezéséért; ugyanezen időben folynak tsó csatározások költészetünk tiszta magyarnyelvűségéért (l. a Pálya- ki) s a gyorsan magyarosodó és polgárosodó Pesten új nyelvújító adul el, melynek jellegzetességeit, Kazinczytól elütő vonásait még rigáltuk meg. Vörösmarty kivette a részét mindezekből a harcokból. szótáron, nyelvtanon, alkotott új szavakat, javaslatot dolgozott ki a ás egyszerűsítésére stb. Mindezek ellenére túlbecsülésnek éreztük. V. a bevezetőben azt mondja, hogy Vörösmarty tudósa volt a nyelv- ly természetesen túlzottnak látjuk azt a teret is, amelyet Vörösmarty tevékenysége bemutatására áldoz. A helyesírás egyszerűsítésének em vitt javaslata nyugodtan mellőzhető lett volna, a Horvát István- rtatott éleshangú, de tárgyilag érdektelen vitának is gyönge men- na a Táncsics (Stáncsics) Mihályról írt néhány sor. Inkább meg- helyeseljük az irodalmi kritikákból vett szemelvényeket, éppen ortársíróról szóló jelentős mondanivalójuk miatt.

mfoglalva: a bevezető tanulmány és a válogatás — a jelzett néhány il eltekintve — jól szolgálja a nagy célt, az új, az igazi Vörösmarty tását. Segít visszaadni a nemzetnek azt a Vörösmartyt, aki életében is, sinte minden szakaszában a nemzeté volt s együtt küzdött a nemzet jával, az egész nép érdekében. Jól esik látnunk, hogy a polgári kor- kisöleges, tartalmatlan ünnepléseivel szemben szocializmust építő n igazi találkozás jött létre a jelen dolgozó magyarsága és az új ország reformkor legnagyobb költője között.

Barta János

SÁROSI GYULA: ARANY TROMBITA

Ponyvára Került Arany Trombita. Az örök igazság parancsolatjára vacsinálta Sárosi Gyula. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Bisztray ı. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951.

Sárosi Arany Trombitájának új kiadása lehetővé teszi, hogy egy a maga an sokat olvasott és emlegetett, később viszont mind a közönség, mind dalomtörténet részéről teljesen elhanyagolt művet kritikailag alaposan ntosan felmérjünk s a történeti fejlődésben helyére illesszünk. A szaghare utáni önkényuralom által üldözött s csaknem teljesen megsemmi- első kiadás óta ez az egyetlen teljes és pontos kiadás. Az 1849-ben Debre- a megjelent első kiadás szövegét követi, de függelékében feltünteti a gváltozatokat is. Az I—III. „lehelet" (így nevezi Sárosi elbeszélő költe- énekeit) már 1848 december folyamán megjelent három fővárosi lap- Jövő-ben, a Nép Barátjá-ban és a Budapesti Divatlap-ban. Ezeknek gét Sárosi némileg megváltoztatta a végleges kiadásban. A későbbi ki- szövegváltoztatásai majdnem kizárólag politikai jellegűek, a költe- Habsburg-ellenes élét tompítják. Részben magától Sárositól erednek (a leheletet 1858-ban A Huszár címmel újra kiadta), nagyobb részben azon- z Arany Trombita későbbi kiadóitól, Áldor Imrétől (1867) és Abafi ól (1881).

isztray Gyula nemcsak valamennyi szövegváltozat pontos közlésével irodalomtörténeti kritika és a mű alapos megismerésére törekvő olvasó gére. Bevezetése és jegyzetei hatalmas anyagot ölelnek fel a mű író- magáról a műről mind tartalmi, mind formai szempontból s a mű sor- A következőkben ennek a gazdag anyagnak csak vázlatszerű áttekin- szorítkozhatunk, utalva arra, hogy ennek egy része megtalálható ynak az IT 49-es évfolyamában megjelent cikkében. (2. sz. 287—304.) rosi köznemesi származású volt, apja Arad megyében a borossebessi om gazdatisztje. 1816-ban született. Ifjúsága legfogékonyabb éveit Eper- öltötte, itt a líceum Magyar Társaságában — melynek jelentősége Petőfi ai pápai Képző Társaságáéval vetekszik — vezető szerepet játszott. kor és a jurátusévek után hivatalnokoskodni is Eperjesen kezdett, itt meg, s írói és politkai szempontból oly fontos barátságait is itt kö- Vachott Sándorral, Szemere Miklóssal, Szemere Bertalannal s nagy yképével: Kossuthtal. Írói pályája is Eperjesen kezdődik: az akkor almanach-lírát műveli, mint eperjesi költőtársai: Vachott, Kerényi, e. 1840-ben kerül vissza szülőföldjére, Aradra. Most, a negyvenes évek kapnak hangot költészetében először a társadalmi élet kérdései a társadalom visszásságait ostorozó szatírák formájában. 48 nyarán, a lelkesen üdvözölt forradalom után kerül Pestre. A szabadságharc rmánybiztos, képviselő, váltótörvényszéki elnök. Népies hangú harci- toborzókat ír, s 48 őszétől 49 tavaszáig készíti el élete főművét, az Trombitát. A szabadságharc után itthon bújdosik, 1851-ben Kossuth- Tucsicsesal, Jósikával stb. együtt halálra ítélik. Ok: az Arany Trombita lkövetett felségsértés. 1852-ben elfogják, életfogytig tartó várfogságra 855-ben kegyelmet kap, visszatér Pestre. 1859-ben egy verse miatt ismét aztán felmentik, de egy félévre Csehországba internálják. Nehéz a nyagi bajokkal is küzdenie kell. Testileg-szellemileg tönkremegy, hal meg.

A Arany Trombita, a szabadságharcnak ez a verses krónikája 1849 ban jelent meg Debrecenben. „Ponyvára került" — mondja a cím: hogy az ország szegényebb lakosait olcsón s népszerű költészet nyel- fvilágositsa a szerencsétlen polgárháborúnk valódi okairó". A mű zélesebb körben való terjesztését nemcsak olcsósága (1 Ft.) szolgálta. elolvasásokat is rendezett belőle, Debrecenben, Aradon s a honvédsereg

A - 180

táborhelyén is. A nyomtatott példányokon kívül kéziratban is terjedt a különösen a szabadságharc után, amikor újra nyomtatni nem lehetett. nyomtatott példányok nagy részét elégették az üldözéstől félő tulajdono- Az Arany Trombita fogalommá, jelképpé vált: hatott a puszta címe is. a Sárosi az Arany Trombita megjelenése után Gyémánt Trombitát szán- zott írni a szabadságharc további sikereiről, az elnyomatás alatt írt mű- Fátyolozott Trombita címen kívánta összegyüjteni, verseiben többször i „trombitáját", „arany trombitáját" s 1861-ben Trombita címen indít . A kiegyezés után Táncsics Mihály és Bényei István ad ki Arany Trom- címmel lapot. (1869-ben, ill. 1872—75-ig.)

A mű tartalma: a forradalom és szabadságharc eseményei az 1849. ápr. rónfosztásig. Az első lehelet a Tájékoztatás, bevezető-féle az érdeklődés kitésére. A második az „Új Szabadság"-ról szól, kezdve a párizsi forrada- mal. Megemlíti a pesti ifjúság március 15-jét, a főhangsúly azonban a nyi országgyűlésen. Kossuth szerepén van. A harmadik lehelet az első s magyar minisztériumot mutatja be, a negyedik a kamarillát, új sza- gunk legfőbb ellenségét. Az ötödik arról szól, mit csinál a nép, hogyan ta az új szabadságot. A hatodik a horvátok, a hetedik a rácok lázadá- ondja el. A nyolcadik lehelet a magyar huszár dicsőségét énekli. A kilen- a pesti országgyűlés összehívásáról, Jellacsics támadásáról és legyőze- él szól. A tizedik a magyar várakban ülő idegen parancsnokok kormány- a való szembeszegüléséről, Erdély helyzetéről. Bemről, a magyar szabadsá- vívni jött idegen segítő csapatokról. A tizenegyedik Windischgrätzet és a gar sereg vezéreit: Görgeit, Bemet, Perczelt és Damjanicsot mutatja be, ben a téli és koratavaszi harctéri eseményekről mond el egyet-mást. tenkettedik lehelet egy juhászról szóló népmese-utánzattal bevezetve a osztó országgyűlést beszéli el. Az utolsó lehelet címe: „Mit kell ten- l" Már az orosz cár is fenyeget bennünket, fel kell készülnünk „keresz- éres háborúra"; ha mindenki megteszi a kötelességét, megmentjük hát.

rövid tartalomból is kiderül, hogy Sárosi művének nem erőssége a zeti felépítés. Némi megszerkesztettségről, lekerekítettségről csak az ő nekek tanúskodnak, ezeket még Pesten írta Sárosi, a 49 tavaszán Debre- ban írt részeket már utólérte a történelem: innen kezdve inkább csak ki- gaott részeket kapunk, mint krónikás elbeszélést. Bisztray rámutat arra, a Debrecenben írt részeknél tapasztalható Kossuthnak az a személyes tó hatása, amelyet már az eddigi méltatók is említettek. A Kossuth eivel és cikkeivel párhuzamos részek egész sorát találta meg, főként VI., és IX. énekben. A krónikás állásfoglalását is mindinkább felváltja hang, a forradalmár Sárosi hangja.

árosi forradalmisága teljesen megegyezik a Kossuthéval, az Arany itában kifejezett politikai nézetei olyan szorosan függenek a Kossuthé- gy annak még taktikai húzásait is követik, így pl. Kossuth mérsékelt glalását a klérussal szemben. A Pesten írt első és a debreceni második özött határozott fejlődés, sőt ugrás van Sárosi forradalmiságában, ezt esk Kossuth politikájának alakulását ismerve érthetjük meg. Az idegen ás elleni szabadságharcos Kossuth ideológiájának megfelelően a kama- , császári ház ellen fordul legélesebb gyűlölettel, bár látja és megmutatja gyszer az itthoni főurak és főpapok reakciós, szabadságellenes tevé- gét, illetve kitérő passzívitását is.

ossuth — főként 48-as — magatartásának negatívumai is fellelhetők az an Trombitában. Ilyen a „jogtalan földosztások" igen éles megbélyegzése ötdik leheletben, ilyen a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja, a r államnyelv meglehetősen merev követelése. (II. 162—4 és VI. 17.)

Arany Trombita a nép számára készült. Nemcsak a gyakori megszó- „Véreim, magyarok!", „ti szegény magyarok", „atyafi", „atyámfi", sőt

A - 180

llveregető „ko'tek") árulja ezt el, hanem az akart, tudatos népiesség is. tray kiadásának egyik legérdekesebb része, ahol párhuzamos helyek zú sorával bebizonyítja, hogy Sárosi népies kifejezéseinek jelentős részét onics Etelkájából, Magyar Példabeszédeiből és az Antimondolat Dugo- t parodizáló „pétzeli" leveléből vette. Bisztray Sárosi verselésének példa- t is megtalálja: Csokonaiban. Elsősorban az asszonáncot kerülő, túlságo- ió, nem egyszer épp emiatt nevetségessé váló rímelése (pl. tulajdonnevek lletése!) mutatja Csokonai (elsősorban a Dorottya) hagyományának tését: de az is, hogy az alexandrinusnak a János Vitézben és a Toldiban kított szabadabb változatát nem veszi át.

Lényegében ennyi az, amit Sárosiról és művéről Bisztray kiadásából udunk. Igyekeztünk érzékeltetni, hogy Bisztray Bevezetésében a mű ata is bennerejlik, de nem hallgathatjuk el hiányérzetünket amiatt, hogy bennerejlik, de rendszeresen és következetesen nem jut napfényre. Az lomtörténeti kutatás szerves velejárója az értékelés, s egy ilyen sokáig etett mű értékelését kitől mástól várhatnánk több joggal, mint attól, i velo való foglalkozás közben minden csínját-binját megismerte. Ben- n több az ítéletalkotó szenvedély, mint a tartóztató óvatosság, és az eset- ellentmondásokat vállalva, dacolva a rendelkezésünkre álló összehasou- anyag szűkösségével is megkíséreljük Sárosi művét irodalomtörténeti ontból, irodalmunk fejlődése szempontjából értékelni.

Sárosi művének két legfontosabb tulajdonsága: a jelenről, ill. a szinte teljesen a jelenhez tartozó közelmultról ír, és a nép számára ír. A mű átánál ennek a két tulajdonságnak a következményeiből kell ki- lunnunk.

egújabb irodalmunk is egyik központi problémája, hogyan kell a jelen- ni. Nem könnyű ez a kérdés ma sem, a marxi-lenini történetszemlélet iosságának fokán. Még nehezebb volt Sárosi korában s Sárosi számára. ilánvaló, hogy a jelenről a jövő valamelyes elképzelése nélkül nem lehet i. Hogy a multban mi lényeges, mi nem, ahhoz kulcsot ad a jelen, de hogy lényeges a jelenben, azt csak a jövő felől tudjuk meglátni. Sárosi — meg l mondanunk — nem rendelkezett a jövőnek olyan elképzelésével, amely esé tette volna arra, hogy költői képet alkosson jelene lényegéről. Ezért bb, kerekebbek, élénkebbek az első énekek, a 48-i tavaszról szólók. 48 ói mikor ezeket írta, már megvolt hozzájuk a kulcs. (Az aztán más kér- s, ogy ezt a kulcsot sem forgatta mindig elég ügyesen: ezért válik pl. a mny képe egy mindenkit egyaránt magasztaló szürke felsorolássá.) 49 a án már a leírtak kortársa, napi krónikása volt. Nem az a baj itt, hogy ve emberekről tett ítéletei nem álltak végig a sarat: az, hogy elveszett az mra záduló tények áradatában, nem tudta elválasztani a lényegest a tlentől. A „prófétikus" látásban, a jelennek a jövő szemszögéből való gítésében nem segíthette a nagy „sugalmazó", Kossuth sem. Kossuth gartását is az események formálták, ő maga is állandóan fejlődött mind ttabb felfogás felé. (V. ö. Révai: Marxizmus, népiesség, magyarság.) Sárosi, aki maga Kossuthtól függött, egy lépéssel mögötte járt, ter- szesen nem tudott idejében eljutni az események helyes megítéléséhez, ük meglátásához. Innen erednek s ezért nem elhanyagolható súlyúnk a rkreti hiányosságok, törések.

isztray helyesen mutat rá, hogy a második részben Sárosi krónikás dát a lírai állásfoglalás szenvedélyessége váltja fel. Láthatóan az epikus rkezet hiányait, hibáit akarja így mentegetni. Nem szabad azonban azt nnunk, hogy a líra nélkülözheti a lényeg látásából fakadó objektív tartal- Sárosi lírája üres, egyszínű, hangoskodó. Az ellenség gyűlölete, a ma- ar nősiességbe vetett bizalom és a Kossuth iránti rajongás a tartalma nel a lírának, de mindez teljesen egyszínűen, sematikusan jelenik meg. ssan kitűnik, hogy mennyire üres, lapos Sárosi lírája, ha a nagy harcra

ítő utolsó lehetetét Petőfi azonos tárgyú *Föl a szent háborúra* c. költe-
vével hasonlítjuk össze. S még inkább, ha megnézzük, mikről és miket
Petőfi az Arany Trombita idején. (Petőfi lényeget látó lírájának szép pél-
Európa csendes, újra csendes című költeménye. Ebben azt tudja meg-
atni, ami a jövő szemében is leglényegesebb szabadságharcunkban:
alje ez föl lelkeinket, Hogy mi vagyunk a lámpafény, Mely amidőn a többi
k, Ég a sötétség éjjelén. Ha a mi fényünk nem lobogna A végtelen
át, Azt gondolhatnák fönn az égben, Hogy elenyészett a világ!")
Sárosi tehát kétségtelen jószándéka, a kortársakhoz viszonyítva jó poli-
tájékozottsága, a szabadságharc ügyének feltétlen vállalása s nem le-
nylendő írói kvalitása ellenére sem tudta sikerrel megoldani azt a nagy
émát, amelyet a jelen megéneklése állított elé.
Lássuk másik törekvését, a népies hangot!
Az igazi népies hang eltalálása a magyar irodalmi népiesség több mint
zados előzményei után. Petőfi és Arany korában is problémát jelen-
Sárosi korai költészete biedermeyer almanach-líra, távol áll minden
ségtől. Bisztray kimutatja, hogy bár kezdetben Petőfit elítélte, később
z ő példáján felbuzdulva fordult a népiesség felé. A Petőfi-hatás azon-
nem látszik jelentősnek: ha motívumokat, kifejezéseket vett is át tőle,
ségének alaphangja más, mint a Petőfié. Petőfi a nép hangján ír,
ni utánozza a nép hangját. Petőfi nem szólásformákat, kifejezéseket vesz
a néptől, hanem egyszerűvé, mindenki, tehát a nép számára is érthetővé
zi, költői dikciót. Sárosi épp fordítva: feleifrázza beszédét a néptől tanult,
v népiesnek tartott kifejezésekkel. Épp ezért Petőfi népiessége egyete-
, mindenkihez szóló, Sárosié kirekesztő, csak és hangsúlyozottan csak a
a tokhoz szól. Petőfi és Arany költői gyakorlata és elméletileg is nem
sr kinyilatkoztatott állásfoglalása után Sárosi a XVIII. század végé-
„provinciális" népiességéhez kanyarodik vissza. Egész magatartása
ön a föntebb idézett megszólításokkal!) jelzi, hogy ő l e s z á l l a paraszt-
ac. A Dugonicstól tanult népies sallangok és kacskaringók a költői
iri egy fajtáját jelentik: a köznemes költő így akar közelférkőzni a nép-
Így a köznemesi politikusok által vezetett forradalom és szabadságharc
e égéről meggyőzze. Ebben az állításban nem kell rosszhiszeműséget
y ítélést keresni. A köznemesi politika messzemenően szolgálta a nép
at propagálójának nem kellett szégyenkeznie miatta s még kevésbbé kel-
hamisítania. De a köznemesi politika és a nép frazeológiája, sőt gondol-
s között kétségtelenül ott volt az az átbeszélhetetlen űr, amit Sárosi
i költészettel nem, csak erőszakolt, sallangos, nem egyszer hangoskodó
ességgel tudott kitölteni. Az igazi, népre támaszkodó köznemesi politi-
Kossuth másként szólott a néphez. Nem „népieskedett", hanem felemelte
ságát a hazafias páthosz magaslatára. Ezt a hazafias páthoszt,
yen a köznemesség-vezette szabadságharcban az egész nemzet össze-
kott, Sárosinak csak ritkán sikerült eltalálnia. (Pl. az Első lehelet
n.
A nép Magyarországon Petőfi költészetében válik először nemzetté.
alóságban (többé-kevésbbé) a szabadságharcban. Sárosi költészetében nem:
si népiessége túlhaladott már ebben az időben. Épp ezért olykor valami
e illő, komikus színezete is van. Komikus már maga a költői módszer
avak és kifejezések szinte sorról-sorra való átvétele Dugonicsból és
atnondolatból. De nem komikusabb az eredmény: a példabeszédek rend-
int tréfás kifejezései sehogysem illenek a komoly tartalmú szövegbe.
e lenne megvizsgálni, hogy a Dugonics által gyüjtött s főként a Dugo-
parodizáló „mondások hogyan viszonylottak a kor népnyelvéhez.
yon valószínű, hogy a nép inkább „irodalomnak" érezte őket, mint a
ár k. S komikus a verselés is, különösen a szabályos rímek. Ezek a pon-
ink olyan kattogást adnak a versnek, hogy az ember végül már csak

tud figyelni. (Nem tudjuk, hogyan birkózott meg Sárosi felolvasásain hatásával.)

Elmondtuk kifogásainkat a művel szemben, s mindezek után jogosnak ik a kérdést: hogy lehet az, hogy az Arany Trombita mégis olyan nagy ért el, annyian olvasták, annyian lelkesedtek érte. A magyarázatot mű időszerűsége adhatja meg. Mindig különös varázsa van egy olyan , amely a körülöttünk zajló eseményekről szól. Könnyen és szívesen juk meg az ilyennek a művészi hiányosságokat is. Az Arany Trombita ő mű, amelyik a szabadságharcról szól. A kor embereinek alapvető ük volt, hogy történelmi időket élnek. Az Arany Trombitában a várt kapták meg ezekről a történelmi időkről. Igen érdekes s Sárosi érte szempontjából is szinte döntő jelentőségű lett volna kideríteni, kik az Arany Trombita olvasói, eljutott-e olyan mértékben a néphez, mint akarta. Az első kiadás példányainak megsemmisítése miatt azonban téren inkább csak a találgatásokra vagyunk utalva.

Sárosi műve hibái ellenére is jelentős dokumentuma a kornak. Irodalfejlődésében ugyan nincs döntő jelentősége, de a szabadságharc, sőt a zés utáni 48-as ideológia kialakítására és ébrentartására jelentős hatása . A további Sárosi-kutatás legfontosabb feladata véleményünk szerint cy ezt a hatást próbálja kimomozni.

Orosz László

IKSZÁTH KÁLMÁN: KÉT VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON

Révai Könyvkiadó, 1950.

Mikszáth Kálmán világnézetének, kemény és merész politikai kritikáagy tanúsága és a feudális úri Magyarország vádirata a *Két választás Magyarországon.* — Mai formájában 1910-ben jelent meg először, magában h Katánghy Menyhért „képviselő úr" egész élettörténetét. Korábban klön-külön jelentek meg a politikai élet aktuális fázisaihoz kapcsolódó t. Az először elkészült parlamenti levelek közlése 1893-ban indult meg a Irlap hasábjain, az utolsó rész, *„A körtvélyesi csíny"* pedig 1897 elején ik meg ugyanott. A különböző időben írt részletekből összeálló mű mégázik mesterségesen összeférceltnek. A benső egységet Katánghy Menyének a társadalom fejlődésével tipikusan egyező szakaszai adják meg ye regényszerűvé kerekítik az elsődlegesen politikai mondanivalót. gy azonban nem mint regényhős kezdte életét, először a karcolatok te ruháját hordta. A sorsa mégis olyan gazdag tapasztalatok forrásául kozott, hogy Mikszáth érdemesnek ítélte a regényszerű, önálló életre gy életének gazdagodásával, a társadalmi élet egyre szélesedő képe gyott nő Mikszáth ábrázolóereje is, s ezért Katánghy sorsának nyomon a társadalmi élet harcaiban megte.mékenyült, a valóságba egyre ebb ásó mikszáthi realizmus kiteljesedéséhez vezet bennünket.

Ismeretes, hogy Mikszáth a hetvenes évek végén még ellenzéki újságíró ede. 1880-ban jön fel Pestre, ahol hamarosan a Pesti Hírlap munkatársa novellásköteteivel pedig országosan elismert író. A Pesti Hírlap büszkéje agát liberális lapnak, amely a parlamentben marakodó pártok felett g haladást szolgálja. Mikszáth világnézete és politikai felfogása ekkor ne határolható el ettől a liberalizmustól, s így minden zökkenő nélkül sodik a lap keretébe. A politikával való közvetlen érintkezése parlaisaival kezdődik 1882-ben. Ezek a karcolatok a parlamenti tudósítóért szellemes jellemzések, a napi események érdekes kommentálása a ény felé. A karcolatok népszerűsége együtt nő a közvélemény foko politikai érdeklődésével, amely egyre lázasabban fordul a parlament

ütszódó napi küzdelmek felé. Tisza Kálmán felismeri a karcolatok olitikai erejét a közvélemény alakításában, s igyekszik Mikszáthot társul megnyerni. Mikszáth belép a szabadelvű pártba és 1887 be mandátumot is kap. Politikai felfogásában azonban nem jelent Tiszáékkal való barátság. A szabadelvű párt politikai elveinek gerince lizmus, s a Tisza-éra stabilitása látszólag azt igazolta, hogy egyedül olitika képes az országot egyensúlyi helyzetben tartani. — Mikszáth lai természetszerűen itt még nem tudnak megszabadulni a társadalomolt parlamenti élet bénító hatásától, hogy a való élet igazságait keresarlamenti viták bogozása helyett. Nagy érdemük mégis, hogy az illúlébe burkolódzó politikusokat hétköznapi külsejükben, ferdeségeiken gyarlóságaikon keresztül mutatták meg, s ezzel a közvélemény poiztánlátását segítették. A komoly elvi bírálat hangja azonban ekkor nyzik. A nyolcvanas évek végén a parlament kemény politikai harcok lesz, amelyekbe már beleavatkoznak az utcákon lázasan tüntető is. A karcolatok ekkor kerülik a nyilt állásfoglalást. Mikszáth a atban még a kormánnyal szavaz, cikkeiben azonban egyre kényszerebln vállalja a kormány politikájának védelmét. A kilencvenes években karcolatai egyre jobban elmaradoznak, s csak Katánghy megjelenéződik politikai kritikájának új, termékeny korszaka.

Kánghy életének történéseihez öt esztendő politikai és társadalmi kérljuk a hátteret. Ezekben az években a magyar társadalomban meg kiéleződnek a régóta lappangó külső és belső ellentétek. A polgári om elsikkasztott demokratikus tartalmát és az uralkodóosztály érdelárult nemzeti függetlenséget a magyar nép kemény osztályharcban simon. Polgárságunk pedig, melyet az osztrák nagyipar és az ország dlis társadalmi viszonyai nem engedtek önálló erővé nőni, megriadt litikai életben fenyegetővé vált új erő, a munkásosztály előtt. Ez a polága nagybirtokososztály szövetségében keresett támaszt, a kompromisszolútját választotta, mielőtt még igazán haladó lett volna. — A kapitaliália gentry-réteg lába alól is kihúzta a talajt, városi hivatalokba özönletetlen kolonckánt kötik magukat a túlterhelt ország nyakára. Mindte ét az elnyomott és kizsákmányolt osztályok nyögik. A munkásság elédlesége az egyre terjedő bérharcokban keres utat magának, a parasztságösegyüttt forradalmi erő pedig a kilencvenes években szerte az országfelobbantja az agrárszocialista mozgalmakat. Földet a népnek, s igazsáobbért, ez az agrárszocialisták jelszava, s hiába fokozódik a terror, a raszti megmozdulások széles fronton vetik fel a feudalizmus megnisésének és az ország demokratizálásának követelését. A Tisza-éra stamegingog, a nép szándéka s a népelnyomó rendszer politikája közt ltárul a szakadék.

A örténelemnek ezek az új erői hatalmas kézként félresöprik a társalóságos ellentéteit takargató politikai frázisokat és nemzeti illúziót a agyar nép osztályharca szinte rést vágott a politikai élet sövényén, gentesztül a valóság szélesebb tájaira nyílt bepillantás. Nem véletlenül di tehát Mikszáth realizmusának elmélyülése ezekben az években. alóságban benne feszülő követelésekre csak átfogó kritikával lehet vála. Katánghy Menyhért alakjának megteremtésével Mikszáth politikai megteszik az első lépést az önállósulás felé. Katánghy alakja túlnő ktualitásokon, rajta keresztül Mikszáth a politikai kérdéseket a parelyett a társadalmi fejlődés láncolatába illeszti, ez pedig előremutat politikai szatíra, az Új Zrínyiász felé. A magyar parlamenti képmameluk alakja a mondanivaló általánosításának eszköze, s egya társadalmi regényhez szükséges típus megalkotásának útja lesz.

„Nyságos Katánghy Menyhért országgyűlési képviselő úr levelei"-nek 898. szeptember 26-án indul meg a Pesti Hírlapban, az utolsó levél 14. március 28-án jelenik meg. A későbbi kiadásban ez a középső részt

ia. Katánghy Menyhért parlamenti szereplése tehát a Wekerle-kabinet ide-
sik, amikor a polgári átalakulás részletreformjainak kivitelezésére maga
mány tesz kísérletet. Wekerle első parlamenti sikereit a liberális köz-
ény hatalmas ovációja kíséri, Mikszáth azonban Katánghyné véleme-
keresztül mindjárt az első levélben így fogalmazza meg a parlamenti
ia lényegét: „Menyhért! Te azért sietsz úgy, hogy a termés árát elher-
Te nem a politika miatt mégysz Menyhért! No ne hazudj nekem. Ösme-
n a ti politikátokat. Láttam is már. Kurta szoknyában jár és táncol az
nban. Menyhért, térj észre. Nekem hiába beszélsz, hogy Wekerle nem
l nélküled." A terméketlen politika, az elvtelenség és megalkuvás még
kritikája az 1892-ben megjelent Politikai Szagok c. cikkében: „... az
álatos megbecsülhetetlen szimat. Észrevenni valakin a friss rezedaillat-
si eddig nem illatozott, és észrevenni a másikon, hogy lábából kellemet-
sugok párolognak ki — a lábáról, amelynek nyomain tömegek jártak
A politikát ez a két dolog teszi, a szag és a szagolás. Aki se nem
o se szagolni nem tud, az menjen innen a pokolba, mert itt minden ezen
sik." — Katánghy hűséges kiszolgálója az író szándékának, nem regény-
ki a maga életét éli, de nem is csupán a hibák illusztrációja. Elevensé-
nak köszönheti, hogy a valóságos élet százával termelte ki a hasonló
hykat, s így a valóság visszaadásának önmagában is eszköze lett.
hy sorsának törpeségében a parlament is akváriumba szorított életté
hol a politika hullámzása nem több családi viszálykodásnál, ahol a
s képviselő egyaránt csalják feleségüket és az országot. Mikszáth ezzel
zelteti a valóságos élet összezsugorodását a parlament levegőjében.
hy személytelenné vált figurája csak abban különbözik a mameluk
alakjától, hogy véleményén keresztül Mikszáth politikai nézetei nyi-
k meg, a mameluk álarccal fedezve a karcolatoknál sokkal élesebben.
fatosságú a liberális reformokkal nagy hűhót csapó kormány bírá-
ról jutott eszembe szívem, — látván, hogy a mi kormányaink mind
politikát csinálják az országgal, amit én veled. Komoly állami beren-
helyett apró részleteket és vívmányokat dobnak a közvélemény szájába.
raz már nagyon ki van nyitva. Egészen úgy, mint én, amikor te duz-
Izdesz. Egy teppichet ígérek. Akkor elhallgatsz, sőt meg is csókolsz.
olra türelmetlen leszel, hogy hol a teppich? Elhozom — megint elhall-
gy idő múlva azonban megint elkezded az aprehenzivus mormogá-
kkor egy fülbevalót ígérek vagy karperecet a béke kedvéért. Így
e fiam a kormányok is évtizedek óta, mintha tőlem tanulták volna."
gy fel akar szólalni: „... megadván a tanácsokat a kormánynak,
hryja abba ezt a hozom-viszem politikát, mert én sem boldogultam
ved szemben." — Mikszáth a polgári demokratikus átalakulás alapján
rsékelt, csupán a polgári fejlődést megkönnyítő reformok helyett
y állami berendezéseket érintő változtatásokat követel az ország népé-
nek érdekében. Meddig terjedjenek ezek a változások, meddig megy el
at a magyar nép politikai és társadalmi követeléseivel való azonosu-
l fincsenek konkrét adataink, melyek alapján számszerű mérleget fek-
ni fel, de minden adatnál hitelesebb a műveiben megjelenített társa-
lmság. Mikszáth túllép azon a polgárságon, amely belenyugszik a
lizmussal való kényszerházasságba, s ezzel a nép törekvéseihez köze-
amely a legkövetkezetesebben száll síkra a feudalizmus romjainak
téért és a polgári demokratikus célkitűzések megvalósításáért.
zesen Katánghy szájába adva Mikszáth elvi megállapításai is vesz-
li-ből, de a radikális változtatások iránti rokonszenve így is lépten-
n elbukkan. Ugyanez a levél hivatkozik Hermann Ottó szélsőbal-
képviselő felszólalására, aki az állami jellegű egyházi javak felosz-
s z ország függetlenségének visszaállítását követeli: „Mert a társa-
e ölcsi alapja van megtámadva, mikor a társadalom kivándorlás
foton csökken, milliószámra lehet odadobni a nép adóját a nagy-

viszketegség örvényébe, fegyveres békénk s mindkettő édes fiának ügyek Danaida hordajába." A Pesti Hírlap vezércikke élesen támadja. h pedig egyetért a kormány ellen elhangzott vádakkal: „Ez a Hermann s buta ember, csak egy kicsit korán születtünk hozzá. Jövője van neki, nikkelnek... Jövője van neki kétségtelen, de most még a pakfon ir a baloldalon." Politikai felfogásának szerves része németellenessége izassági törvény elfogadásakor a kaszinóban folyik a játék: „Sakk a rk — kiáltá Jónás Ödön. Pszt! — szól közbe Huszár Károly — ne jolyan hangosan." — Kegyelmes királyi leirat érkezett kétfejű sasos t. („Apropó, olvastad az újságokban, hogy valahol egy eleven kétfejű ők.)" — A körtvélyesi polgárok azt értik paritáson, hogy „akkor előbb k is akasztódjék fel tizenhárom generális, azután lehet beszélni a ri"

parlamenti élet gyujtópontjában a kötelező polgári házasságról szóló javaslat áll. Katánghy az egyházjogi reformok lelkes híve, aki csak t, hogy a javaslatokat Bécsben elgáncsolják, rajtuk lesz „Vaszary ál". Majd látszólagos szerepeserével a vallási mezt öltő agitáció ellen. A grófnő, aki már nem gyűjt aláírásokat, — s ezzel a reformok ellen sztályalapját is megmutatja.) — Mikszáth támogatja az egyházjogi kat, mert a feudális Magyarország egyik támasza, az egyház ellen ak, de nem fogadja el a demokratkus átalakulás megoldásaként. négis győzött a liberalizmus. Pedig már mondtam neked Klárikám, ilyennek tartom én ezt a mi liberalizmusunkat. O'yannak, mint a gor híres borostyánkő szipkáját. A borostyán szép, nagy, átlátszó, yőskori szúnyog van beleszorulva. Muki azt mondja, hogy éppen a s szúnyog miatt adott a szipkáért ötven forintot, mert ez teszi vé, de én mégis jobb szeretném ezt a mi liberalizmusunkat, ha nem nne ez az *őszszúnyog*." A liberális reformok nem változtatják meg a parlamenti élet arculatát. Míg bent folyik a szavazás, Bánffy ezzel atánghyhoz: „Hidd el Menyus — a mostani nehéz időkben legfőbb hogy egy tekintélyes kaszinótagot találjunk. Az, ha azonfelül még van, éppen nem árt. De ne vedd ezt valami arisztokratikus felfogás- nkezőleg — felelt Katánghy — hiszen máris nagy haladást méltóz- hastatálni, hogy nem árt, ha esze van. Azelőtt ártott." — A liberalizmus dmul a feudalizmushoz a megalkuvó polgársággal együtt. Igyekszik gói haladásnak tért nyerni, de a döntő csatában, a parasztság osztály- ban a feudalizmus mellé áll. Az igazi demokratizmus kritériuma a parasztkérdés Mikszáthnál. A Szervusz Pali bácsi c. novellában (1898) nikát megjárt Molnár Pálnak hiába kínálják fel a képviselőséget, a ti bársonyszéket, királyi rendjeleket, mind visszautasítja. De ami- gyik megyei választásnál a főkortes paraszt kinyújtja feléje piszkos. zét, Molnár Pál demokratából Leveleki Molnár Pál lesz, aki csak ezt a: Egy paraszt meri ezt tenni. — A megalkuvó liberalizmus és a i demokratizmus választóvize a parasztkérdés. A kötelező polgári ezért akármilyen nagy, de mégis csak egy „teppich".

arlamenti levelek a politikus Mikszáth szavai, aki világnézetében is di oldalán áll. Itt kell szembenéznünk azzal a kérdéssel, hogy milyen rás van Mikszáth világnézete, politikai elvei és művein belül az ában megnyilvánuló tendencia. Írói magatartás között. Mikszáth nek megértésénél nem lehet ezt a kérdést megkerülni, hisz fél évszá keresztül ezen nőtt nagyra Mikszáth meghamisítóinak serege. Az író- ságból mintázott alakjai s az élet mindennapos tapasztalatában tt cselekmények önmagukat igazolták, csak az író maradt szabad ns, akinek botlásaival, gyengeségével talán el lehet marasztalni a ágaskodó, követelődző igazságokat. Ezért tolakszik a múlt minden át értékelésében a politikus az író elé, szinte beléje fojtva a szót. Vaj- ban ellentétben áll-e a Mikszáth regények és politikai írások önma-

…n egységes világának tartalmi mondanivalója az író világnézetének …nával? — A Két választás Magyarországon lehet a leghitelesebb felelet. …mint politikai eseményekhez kapcsolódó írás az író világnézetének …entuma, mint művészileg megformált történet pedig az írói magatartás …jője. A Két választás Magyarországon azt bizonyítja, hogy Mikszáth …zete mélyebben, őszintébben nyilatkozik meg műveinek magaformálta …ban, ahol alakjai egymással vívják meg harcukat, ahol kritikája nem …t politikai pártok tömör padsoraiba, szigorú rendeletekbe, könyörtelen …l szervekbe. De a politikai életben szereplő Mikszáth sem tagadta meg …, csak gyengébbnek bizonyult a harcban. Nem szépítenünk, nem mente…ik, hanem megmagyaráznunk kell Mikszáth politikai ballépéseit, …kai és a szabadelvű párttal való kapcsolatát. Mikszáth látta a kor…népellenes politikáját, s kritikájának ez a rúgója, de az ellenzéket még …enebbnek és a nép még csúfosabb árulójának tartotta, a nemzeti illú…k való kereskedéstől végsőkig undorodott. A szabadelvű párttól leg…mérsékelt polgári reformokat remélt. Ezért állt teljes erejével a liberá…erle mellé, s amikor a feudális erők megtorlásra készülnek, merészen …ja, hogy a minimálisra apadt parlamenti többséggel hozzá kell nyúlni …összekovácsolódott politikai tőkéhez, a reformokért harcolni kész töme…S a következő Bánffy-kormány ellen *A körtvélyesi csíny* talán azért …gyetlenebb, mert látja benne még a mérsékelt reformok árulását is. …adelvű párthoz való viszonya tompítja a kormány elleni kritika élét. …nn szakíthat vele véglegesen — a másik oldalon azonban erősíti a feu…ms elleni harcát, mert a fejlődés konkrét lehetőségeinek illúziójával …l. Mikszáth ízig-vérig szabadelvűnek tartja magát, de ez a szabadelvű…egében különbözik a kormány politikájától, csak magánosan nem tud …tra szakadni.

…Kánghy Menyhért könyvalakban 1896-ban jelent meg. A parlamenti …ki kívül az első rész tartalmazza Katánghy életrajzát, a derékhoz meg…ja a kezet és a lábat is, ezzel a mameluk-ötletet szerves történetté … két rész összefüggésében világosan áll előttünk Mikszáth regényírói …einek kialakulása. A kilencvenes évek politikai mozgalmai már az …dfeudális Magyarország ellen indulnak harcba. A társadalomban …ő ellentmondásokat ezért nem oldja fel és nem magyarázza meg a par…timameluk-politika. Mikszáth érzi, hogy a magyar társadalom pro…ait feltárásához mélyebbre kell nyúlni, nemcsak a parlament, hanem …adalom egész valóságát kell megmutatni. A döntő társadalmi kérdések …glásának igénye újrateremti a művészi ábrázolás formáit is. A való…ás epikai ábrázolásának eszköze a regény, s valóban Mikszáth törek…a tartalom és forma művészi egységének megteremtésére, regényírói …nek kialakítására innét kezdődik. A regényformát nem töltheti ki …egy-egy mozzanata, az írónak a társadalmi fejlődés nagy távlatait …eresnie ahhoz, hogy a mű belsejében hősei szabadon, akadály nélkül …k ki életüket. Csak így kerülheti el, hogy tétovázása, a hőseit for…ó iránti bizonytalansága ne okozzon megtorpanást, ne törje meg a …ve belül a fejlődést. A társadalmi élet tanulmányozása ébreszti Mik…nak tudatára, hogy a cselekménynek és hősei sorának széles társa…galapozása a valóságban magában ütközik akadályokba. A magyar …ban hiányzik az erőteljes epikai ábrázolást hitelesítő társadalmi erő, …a egyéni sorsok ütközését társadalmi erők ütközésévé duzzasztja. …uális Magyarországon „... a társadalmi élet vándorlás, egyik osztály …ik a másikhoz. E majmolásban, ez őrült kapaszkodásban sok ember …Ey pisztoly eldurran, vagy egy kulcs megnyikordul a börtönajtózár…a mi drámáink." (1893.) Mikszáth realizmusa még nem támaszkod…ére — széles medrű társadalomrajz, élesen szembenálló ellentétek, a …az újnak az összecsapása pedig a polgárság és a feudális osztály …építve nem ábrázolható, éppen mert az ellentétek a valóságban is

onódnak, a polgárság a kompromisszumok útján jár. — Az egész való-
k csak egy töredékével vagy annak torz másával megelégedő roman-
ábrázolás már nem éri fel az új feladatokat, a realizmus pedig megrekedt
ődéssel együtt, nem találva meg a társadalmi életnek azt a teljességét,
éltető eleme. A félfeudális társadalom elpusztította a régi ábrázolás
it, de nem teremtette meg az újat. „Budapest átlátszó város, nem olyan
hogy a háztömkelegek végtelen homályából az írók fantáziája meghíz-
nagát, de arra már elég, hogy a gnómok, erdei manók, nimfák kiköltöz-
ek belőle... — Társadalmi élet sincs. A kisvárosi élethez már nagy a
a világvárosi élethez még nem eléggé nagy. — Olyan vagy szép fővá-
, mint egy bakfis. Mint egy bizonytalan lény. Már nem vagy elég
ogy kedves légy, s még nem vagy elég kifejlett, hogy ingerlő lehess."
ság megértése túlmutat a romantikus szemléleten, de nem tölti ki a
us kereteit. Mikszáth realizmusának kibontakozása a Két választás
yrországon benső fejlődésében tükröződik leghívebben. A Parlamenti
e még karcolatként indultak, Katánghy életének alakulását nem az
teremtő képzelete, a cselekménynek az alkotáson belül érvényesülő
szerűségei szabják meg, hanem a parlamenti üléseknek kívülről belépő
ei, s ezért a cselekmény egységes fejlődése helyett pillanatképeket
n. Viszont Katánghynak az eseményekben játszott szerepe, magatartá-
jellemének az eseményekhez való azonos viszonya egy laza cselekmény
szövögeti. A másodiknak elkészült Katánghy-életrajz és a Parlamenti
már mint két fogaskerék kapcsolódnak össze, az életrajz a Parlamenti
en a regényszerű összefüggést megadó Katánghy-képet bővíti ki.
igazolja, hogy Mikszáth felismerte: a parlamenti levelekben megraj-
Katánghy hitelességét csökkenti az elsikkadt társadalmi háttér, az alap
parlamenti mameluk egyéni sorsát eldönti, az okozati összefüggése-
adja. Ezt teszi jóvá a gentryből mamelukká válás története.
A életrajz megírásával közvetlen célja is van, bebizonyítani az olvasó-
y Katánghy nem költött személy, hanem húsból és vérből való ember.
násait akarja kirajzolni: „Mert a politikai svihák rosszabb a kígyó-
A kígyó bárhogy vagdalják össze dirib-darabra, él mindaddig, amíg a
rásüt, a politikai svihák bármilyen ép legyen, csak addig él, amíg
nem világít." Az újabban előkerült adatok szerint a történet a Pesti
n 1898. VII. hó 3-án *A fürdőorvos regénye* címen megjelent cikken
kitűnő ötlet felhasználására azonban Mikszáth csak később gondolt,
Katánghy életét regényszerű témává kerekíti. Ez a cikk leírja a fürdő-
rfangját, aki úgy akar betegeket szerezni, hogy nagy elfoglaltságot
állandóan fel-alá kocsizik a városban. Egyetlen betege jön, aki
nyal jutalmazza fáradozásait. A fürdőorvos gazdag nőt sejt a beteg-
lveszi feleségül. Csak az esküvő után derül ki, hogy kölcsönösen
egymást, mert a „bárónőnek" is az a száz arany volt az utolsó
amellyel a fürdőorvost férjének megszerezte. — Eddig tart a tör-
A befejezés csak annyiban változik, hogy a csaló fürdőorvos megőrül
erzubbonyt húznak rá, Katánghyból pedig képviselő lesz Magyar-
— Nem véletlen ez. A gentry nem tud a polgári pályán boldogulni.
Katánghy megkísérli, hogy fiaiból életrevaló embereket neveljen, de
ia lemarad a földmérésekről, a prókátorság pedig már mesterség,
fia sem boldogul. Menyusból ezért lesz orvos. De ő is „Sáros-
ahol az illúziók megteremnek, de a tudomány nem. S ezekkel az
l csak a magyar politikai életben lehet boldogulni. A magyar poli-
dlerekből lett mamelukok jellemzik. Csak a forma változik, a megyei
liznek, a képviselők tarokkoznak — a politika szerencsejáték. —
nak azok, akiknek bőrére folyik a játék? Mikszáth nem ejti el
t, első választása után felteszi a kérdést: „Hogyan tett nagy
szert? Egy vicinális vasút juttatta vagyonhoz, és egy még körmön-
íny újabb mandátumhoz." Ez vezet át a következő részhez.

A - 180

Mi teremti meg a politikai svindlerség lehetőségeit a magyar társadalom-
miért nem söpri el őket a nép ereje? — A széles tömegek érdekeinek
ásáért Mikszáth a gerinctelen polgárságot vádolja, s itt nem csupán
etkezményeken, a feudalizmus továbbélésén keresztül. Szándékosan
i tipikusan kispolgári környezetbe ezt a választást. „Afféle se hús, se
olgárság, amely mindig a nemes és a magasztos felé szónokol és áldomá-
de mindig a legutolsó argumentumnak ad igazat, lehet vinni a neme-
agasztos felé, de le hagyja magát húzni a sárba is. S ilyenkor magára
álja, hogy a magaslatra igyekszik. Hájfejű csizmadiák, fazekasok és a
e partján tömérdek vargák képezik a zömöt, akikre megfordítva kell
a csizmát, hogy a sarka kerüljön előre és az orra hátra, mert csak
vehetők rá az előmenetelre, ha konfudálódnak az irány felől." — Ennek
gnek tehetsége csak az illúziók megőrzéséig terjed, az élet nagyszerű
a valóságot újrateremtő politikai erő nem születhet belőlük. — Muncy
nem fogadja el a saját sertéseit, hogy ne kelljen bevallania, hogy az
nem politikai okokból tüntek el. Mikszáth tanítása, hogy látásunkat a
let igazságain élesítsük, és műveiben ezért bánik olyan keményen az
kal.

körtvélyesi csíny s vele az egész Két választás Magyarországon nem-
ormában, hanem tartalomban is új korszakát jelentik Mikszáth realiz-
ák. Mikszáth eddigi írásai mondanivaló szempontjából két nagy
ra oszlanak: egyrészt a korhadt, de társadalmi életünkhöz mohón
d feudalizmus emberi, politikai és társadalmi maradványai ellen emel
t — másrészt odanyúl, ott fogódzik meg, — a parasztság világában, ahol
meri tisztaságot, becsületet, az élet megcsonkítatlan szépségét és a tár-
igazságot érzi. Ez a két nagy téma azonban gyakran külön ágra
ahelyett, hogy a feudális osztályellentéteknek két szembenéző partja
Ezért van, hogy néha a társadalmi bűnök mint egyéni sérelmek és
beárnyékolják a cselekedetek osztályhátterét, nem mindig szélesedve,
ldva elnyomott és elnyomó társadalmi osztályok szembenállására.
ét választás Magyarországon-ban és az ezt követő nagy regényekben már
eg ez a két világosan megkülönböztethető vonal. A kilencvenes évek
társadalmi ellentétei nyilvánvalóvá teszik Mikszáth számára is, hogy
ság fejlődésének legfőbb akadálya a magyar társadalom félfeudális
te. Ez a felismerés szabja meg ábrázolásának központi feladatát is:
gben ragadni meg társadalmi életünk döntő problémáit, azon a ponton,
átalakítást a legsürgetőbbnek érzi, ahol a fejlődést gátló erők a leg-
ek. A félfeudális Magyarország kritikája ekkor teljesedik ki Mikszáth
szándékában és realizálódik a művészileg hiteles ábrázolásban. Ez a nagy
a valóság erőivel felemészti Mikszáth írói erejét, s ezért az ábrázolás
lesz. A feudalizmus felszámolását nem tudja összekötni a magyar
osztályharcával, így az önállóan megjelenített parasztvilág elszegényedik,
a A kiadójához írt levelében a Jó Palócok újabb megjelentetése alkal-
890) így számol be erről: „Még zúgnak az erdők, hiszen zúgnak még
lombokon, még nyílnak a réteken a virágok, még száll a Magdaléna-
letre-nyugatra, de már eszembe sem jut gyanúba fogni, hogy üzene-
, talán éppen Bede Erzsitől Szűcs Palihoz. — Negyven év ül rajtam,
tizmöt éve ülök az újságírói asztalnál. Más világban vagyok, más viszo-
más emberek közé lökött az élet. Azokat festem most. S amennyi cifra
alsztgattam egykor a jó palócokra, azokat leszedegetem, apránkint adó-
azgatván meg a nyakukba." — Törvényszerű-e, hogy a feudalizmus
áb mélyülő realizmus Mikszáthnál nem jár együtt teljesebb megmerít-
ela paraszti élet gazdaságába, hogy Olej basa mellé nem állnak oda a
úriákra csóvát vető parasztok? — Az agrárszocialista mozgalmak
rsadalmi erejét Mikszáth nem ismerte fel, ideológiai zavarosságuk, cél-
tisztázatlansága elriasztja, de számos megjegyzése szól amellett, hogy
ali elnyomás igazságtalanságait kitapintotta a paraszti élet tragédiáit

A - 180

j-en áruló újsághírek mögött. Nem válik központi élményévé, mégis
.vetlenül, feudalizmusellenes visszhangot keltve benne, akár közvetve,
élfeudális társadalmi berendezkedés tarthatatlanságának igazolása —
t a valóság megértésében. — A feudalizmus felszámolásában Mikszáth
t meg a nép szerepét, mégis pár kurta, de súlyos mondatában, néhány
tipikussá formált mellékalakjaiban mindig jelen van a nép, hogy
legyen a feudális züllés feneketlenségének, s tanúja a kimondott
gosságának.
az ábrázoló kéz nem is mindig találja el a valóság teljes és igazi
, szándékában és érzésében azonban Mikszáth, mint minden igazán
, a nép mellett áll, s ebből élnek, ebből nőnek ki a kor nagy problé-
kzintézisét igénylő regényei, akkor is, ha ez nem válik következetesen
tett politikai hitvallássá. A társadalmi élet felfogásának és ábrá-
jellege Mikszáthnál döntő szempontjaiban azonos a nép érdekével
látásával. Realizmusának ez a bázisa.
záth mindenütt humoros formába ötvözi politikai életünk bírálatát.
or azonban nem a cinkostárs mosolya a közös csínyeken, a mindent
s mindent megbocsátás bölcsessége, a mindenbe belenyugvás cinizmusa.
Mikszáth nem az uralkodóosztály házikritikusa, aki a politikai ferdesé-
közönség szórakoztatására szatirizálja. Humora csak a paraszti élet
ában olvad fel meleggé és emberivé, az uralkodóosztály ábrázolásá-
ítélés fegyvere. Korlátja-e Mikszáthnak, hogy az elítélő szó kimon-
tlink várja? — Igen, de ennek nem a humor a forrása. A magyar tár-
forradalmi kritikája csak a dolgozó osztályokkal való teljes azonosu-
án realizálódhatott volna. Mikszáth nem jutott el eddig. Kritikája
nem süllyedt meg a tehetetlen pesszimizmus ingoványába, amely az
határainak leszűkítését jelentette volna, lemondást a fejlődésről,
iakozást, amely ha nem épül a háttérben súlyosodó tömegekre, szél-
henak látszik. Katánghy humoros alakján tükröztetve sokkal plasz-
n jelenik meg a tartalom, a miniatűr forma önmagában is a való-
lfújt, illúziókra épített parlament gúnyolása. Mikszáth humora nem
szenőtt a tartalommal, annak része és azt szolgálja
erkesztésben jelentkező anekdotizmus azonban nem ilyen egyértelmű.
műveiben gyakran párhuzamosan vezet egymástól teljesen független
nyeket, amelyek csak a megoldásban, a regény végén találják meg
mlrüket. A körtvélyesi csíny elején képzeletünket szárnyra engedve
k Katánghy bukásának okait, s csak akkor eszmélünk fel, amikor
ező fejezetben a Kemese partján vargák és csizmadiák válasz-
i közt, teljesen ismeretlen világban találjuk magunkat. Ez az anek-
minden érdekessége mellett is megbontja a szerkezet egységét
összefüggések éles megközelítésének gátjává válik, szétaprózza a mű
a kívánkozó mondanivalót, ahelyett, hogy szerkezeti elemekkel is
llítaná. — A polgári realista regény szerkezeti egysége a mondani-
ztságából, a mű belsejében fokozatosan kiteljesedő és a megoldásban
esen érvényesülő kritikai jellegből fakad. Mikszáth társadalom-
zonban nem mindig válik műveinek központi problémájává, vagy
kény felépítésében nem érvényesül következetesen, éppen mert
nem érezte maga mögött a kritikáját objektíve igazoló társadalmi
felett erős polgári osztályt, amelyre ingadozás nélkül támaszkodhat.
kvetkezménye, hogy a műben alá-alámerülő társadalmi tartalom sod-
volt olyan erős, hogy az összefüggések láncolata kikényszerítette
a szerkezeti egységet, lehetetlenné téve a mű súlypontját uraló cselek-
ől üggetlen vonal elindítását.
ikszáth Kálmán regényeiben, politikai cikkeiben és szatíráiban a fél-
s Magyarország társadalmi ellentéteinek kritikai ábrázolásával az
Ilgári demokratikus átalakulásának követelését veti fel. A műveiben
kor ellentmondások magyarázata végső fokon az, hogy a feudalizmus

olásának követelése nem jár együtt a nép történelmi szerepének fel-
rével, a munkásság és parasztság osztályharcát nem mutatja be, mint
lizmus megdöntésére hivatott társadalmi erőt. A nép ezért nem jelenik
nt cselekvő erő, ezért szorul műveinek perifériájára, — jelenléte mégis
évő alapvető ellentétre utal, a két osztály szembenállásának feszültsé-
zteti, s ez adja feudalizmus-ellenes kritikájának élességét. Mikszáth
ége, hogy a polgárságtól várja a polgári demokratikus átalakulás
ilvitelét. Ezért kapcsolódik a szabadelvű párthoz; de látja ennek a
ágnak gerinctelenségét és megalkuvását; vonzódik a radikális törek-
z, anélkül, hogy ez határozott politikai állásfoglalássá kristályosodna.
ja ezért nem formálódik elítélővé, a feudalizmus ábrázolásában ezért
vetkezetes. — Mikszáthban elsősorban azt értékeljük, hogy az ország
apitalista fejlődésének kritikai ábrázolásával a polgári demokratikus
lás szükségszerűségét objektíve igazolta, és az uralkodóosztály lelep-
l a megdöntésükért folytatott harcban a nép kezébe fegyvert adott.
választás Magyarországon is így válik a múlt maradványai eltünte-
és a demokratikus jogok megvédésének, tudatosításának eszközévé.

Véber Károly

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG DEBRECENI VÁNDORGYŰLÉSE

Július 2-án és 3-án az Irodalomtörténeti Társaság kétnapos vándorgyűlést tartott
ben. A gyűlés közelebbi célja a Társaság debreceni csoportjának megalakítása
vezetőség és a részvevők ennél a deklaratív aktusnál többet óhajtottak elérni.
n előtt világosan állott az, hogy nem olyan csoportra van szükség, amely csupán
emre és néhány „cehbeli" emberre korlátozódik; szaktudományunk csak akkor
zt fel, ha a középiskolai tanárság legszélesebb rétegeinek érdeklődését tudja
omtörténeti kutatás, értékelés és a szakdidaktika felé fordítani.
Éppen ezért igen örvendetes eredményként könyvelhetjük el a debreceni, nyíregy-
és más keletmagyarországi magyar-szakos tanárok nagyszámú megjelenését. De
akásságuk csak akkor vezethet célhoz, ha a Tudományos Akadémia és a Tár-
vezetősége a kultúrforradalom igényeit felmérve jelöli ki a feladatokat, s azok
dához eszmei és anyagi segítséget nyújt a szovjet irodalomtörténetírás eredmé-
közzé tételével, s legfejlettebb irodalomtörténészeink útmutatásával és bírá-
Ezeket a szempontokat tekintve igen helyes volt, hogy a Társaság Debrecen
b költőinek: Csokonainak és Tóth Árpádnak alakját állította a vitaülések
tjába. A komoly tudományos és oktatói munka tapasztalatainak átadását,
roblémáinak megismerését szolgálta az, hogy a Társaság majd minden vezető-
ott volt a vándorgyűlésen, s a budapesti egyetem és Pedagógiai Főiskola
nek oktatói csaknem teljes számban, aktívan résztvettek a vitákban.
szombat délután szűkebb körben: az egyetemi, főiskolai és középiskolai oktató-
t bevonásával az egyetemi magyar irodalomtanítás kérdéseinek megvitatására
. Az előadó — Tolnai Gábor az egyetemi ügyosztály vezetője — rámutatott
hogy kb. két év alatt tekintélyes utat tettünk meg ezen a téren, aminek
zonyítékai az immár a magyar irodalom egészére kiterjedő egyetemi jegyzetek.
és hiányosságokat mind az előadó, mind a hozzászólók igen őszintén és alapo-
olták. Tolnai Gábor helyes vitaindítása alapján tisztázódott, hogy néhány
könnyen eltávolítható, vagy csökkenthető nehézségen kívül, (mint pl. fiatal
hiánya, sokirányú elfoglaltság, rosszul szervezett és hézagos intézeti könyv-
engeségünk legfőbb oka a marxizmus-leninizmus elméletének külsőleges-
merev, dialektikátlan alkalmazása. Veres Péter hozzászólása a házafias nevelés
almi módszereit domborította ki s sok tekintetben új irányba terelte.
Est ½7-kor nagyszámú hallgatóság előtt nyitotta meg Barta János a Csokonai
szentelt vitaestét. Szauder József előadásában nemcsak összefoglalta marxista
mtörténetírásunk eddigi megállapításait Csokonairól, hanem új szempontokkal is
t a nagy költő alakjának megismeréséhez. Hangsúlyozta Csokonainak Deb-
ádalmi és gazdasági helyzetéve való elszakíthatatlan kapcsolatát, kiemelte
eszmei indításokat, ízlésáramlatokat, melyeket a felvilágosult, és nagyrészt

A - 180

ozefinista nemesi ellenállás vonalán mozgó civis-város közvetített a költő felé. zonban nem provincializmus származott — mutatta ki Szauder —, hanem kulturális szintézisnek igen magas művészi színvonalra való emelése, amelyet n már Csokonai előtt csirájában kiérlelt. Ez a szintézis az átmeneti kor stílusak a paraszti népiesség jegyében való összefoglalása volt, egyszersmind a magyar sodás legnagyszerűbb költői emléke. Sajnos, hogy Szauder József Csokonai s művészi nagyságát nem rajzolta meg olyan sokoldalúan és mélyen, mint l és Debrecennel való kapcsolatatait.

hozzászólások közül kimagaslott Veres Péteré és Juhász Gézáé. Veres Péter iztonságával és az elragadtatott olvasó szuggesztív erejével beszélt Csokonai éről és nyelvének gazdagságáról. Juhász Géza pedig Csokonai debreceni diákkicsapatásának körülményeit világította meg újszerű nézőpontból az adatok l.

ius 3-án, vasárnap a Déry-Múzeum előadótermében ugyancsak népes közönség lott le a vándorgyűlés második vitaülése, mely Tóth Árpáddal foglalkozott. szló bevezető szavai után Kardos László tartott előadást, lényegében azt a menetet követve, melyet a „Magyar Klasszikusok" sorozat Juhász Gyula és Árpád válogatott műveit tartalmazó kötetében már kifejtett. Az idő rövidsége onban Kardos László ezúttal elsősorban Tóth Árpádnak az ellenforradalomig ődésvonalát rajzolta meg, s csak röviden érintette az 1919-től 1927-ig tartó kaszt. Az eszmeileg elmélyült előadást, amely kitűnt gondosan megválasztott el és a költői forma szeretetéről tanúskodó vers-elemzéseivel, számos hozzávette. Különösen tanulságos volt közülük Kardos Pálé, aki helytelenítette az előadó Tóth Árpádot 1914 előtti versei alapján l' art pour l' artos álmomutatta be. A versek nagyrészt valóban ebben az irányban tartanak, de pub munkásságából egy sokkal aktívabb és haladóbb világnézet körvonalai nak ki. Kardos Pál a „Debreceni Nagy Ujságba" írt Tóth Árpád cikkek rával bizonyította be, hogy a fiatal költőre mennyire hatottak a magyar nus antiklerikális és polgári reformokat sürgető törekvései, s az idézetekből t az is, hogy Tóth Árpád rokonszenvezett a sztrájkoló proletáriátussal és finánctőke urait. A továbbiakban Kardos Pál Tóth Árpád szerelmi lirájának ára hívta fel a figyelmet, s megemlítette azt, hogy a Horthy-korszak hatására ikság pár vonása korlátként jelentkezett Tóth Árpád néhány jelentős késői ében.

ó Árpád pályájának ellentmondásaira utalva más felszólalók (Koczkás Sándor) ttól, hogy a költőt átszinezzük és a valóságtól elszakadva egészen Ady közelébe k Esztétikai szempontból sok figyelemreméltót mondott Képes Géza, aki Tóth vszerkesztésének, képalkotásának, ritmikájának sajátosságait fejtegette.

arnap délben folyt le a vándorgyűlés utolsó programmpontja: a Debreceni egalakulása. Földessy Gyula, Kossuth-díjas, megnyitó szavaiban hangsúlyozta, alomtörténetírásunk keveset vehet át szaktudományunk örökségéből, amely ri szempontból is szűklátókörű, nem egyszer teljesen egyoldalú monográfiákat t hozott létre. Ennek kapcsán tért ki a minél tervszerűbb, országos viszonylat- munka megindulásának szükségességére. Miután Földessy Gyula javaslatát bizottság kiküldésére a jelenlevők elfogadták, Kardos László a jelölő-bizottság következőket javasolta a Debreceni Csoport vezetőségi tagjaiul: Elnök: za; Társelnök: Kardos Pál; Titkár: Koczogh Ákos; Szervező titkár: Durkó . választmány tagjai: Julow Viktor, Margócsi József. A félévvel korábban t Dél-Alföldi Csoport nevében Baróti Dezső üdvözölte a debreceni kollégákat amódszer átadásként" beszámolt a dél-alföldi irodalomtörténészek műkö- uhász Géza elnöki programmadásában a felszabadulás óta lefolyt debreceni rténeti kutatásokról adott kritikai áttekintést, s hangsúlyozta a Társaság vel s a többi vidéki csoportokkal való szerves együttműködés szükségességét. ándorgyűlés résztvevői másfélnapos együttlétük alatt a Városi Tanácsnak Tudományegyetemnek vendégei voltak, s megannyi tanújelét élvezték annak endégszereteknek, mellyel őket mindkét intézmény, s rajtuk keresztül Deb- dolgozó dolgozó népe fogadta.

Nagy Miklós

A ekesztő közleménye: A m. klasszikusok Csokonai-kötetéről mult szá- közölt bírálathoz Vargha Balázs válaszát és Szauder József viszon- jövő számunkban hozzuk.

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

Ady Endre: A fekete lobogó. (Ady harca a krikális reakció ellen.) Szerk.: Föl... Gyula és Király István. Franklin ...kiadó NV. 1950. 242 l. 10.50 Ft.

...dre: Válogatott költeményei. (Szép... ...dalmi Kiskönyvtár 23—24) Bev.: ... Tamás: Szépirodalmi Könyvkiadó ... 90 l. 2 Ft.

...ri Zoltán: Kultúra füzértáncral. (El... ...ések, karcolatok.) Szépirodalmi ...kiadó 1951. 195 l. 15.10 Ft.

...s Bálint: Összes művei I. Összeállí... ...tt Eckhardt Sándor. Akadémiai Ki... ...dó 951. 427 l. 40 Ft.

...n László: Válogatott költemények. ...irodalmi Kiskönyvtár 11). Szép... ...dalmi Könyvkiadó 1951 40 l. 1.60 Ft.

...költők antológiája. Szerk.: Juhász ...Feric és Radó György. Bev.: Peter ...Dimov. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. ...1. 16 Ft.

...g e: Jegyzőkönyv. (Karcolatok és ...nereszkek.) Összeállította: Grand... ...ier Emil. Ford.: Grandpierre Emil. ...s Ádám, Stella Adorján. Szépiro... ...dalmi Könyvkiadó 1951. 192 l. 11 Ft.

...rvantes: Az elmés-nemes Don Quijote de ... Mancha. Ford.: György Vilmos ...Bev Sötér István. Szépirodalmi Könyv... ...kiadó 1951. I. II. 592, 642 l. 31 Ft.

...ernyevszkij N. G.: Válogatott esztéti... ...kai tanulmányok. Ford.: Hadrovics ...László, Kövendi Dénes, Lányi Sarolta, ...Lovász György, Nyilas Vera. Szikra 1950. ...331. 12 Ft.

...okonai Vitéz Mihály: Dorottya. A jegy... ...zetett Vargha Balázs állította össze. ...Szépirodalmi Könyvkiadó. 1950. 87 l. ...3.50 Ft.

...okonai Vitéz Mihály: Tempefői. A jegy... ...zetett Vargha Balázs állította össze. ...Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 107 l. ...4.50 Ft.

...ai Endre: Földalatti aratás. (Regény) ...Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 257 l. ...12.5 Ft.

...ezsk. Mihály: Ludas Matyi. (Szépiro... ...dalmi Kiskönyvtár 7.) Bev.: Illyés ...Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. ...39 2 Ft.

...Fiatal írók antológiája. I. Összeállította a Magyar Írók Szövetségének lektorátusa. Sze...: Földes Mihály. Bev.: Kónya ...Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. ...226. 7.50 Ft.

...erdyi Géza: Gyermekkori emlékeim. (Szépirodalmi Kiskönyvtár) Bev.: Lu... ...Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó ...1951 111 l. 3 Ft.

...Ujmar: Sötét fenyők. (Elbeszélések.) For.: Péterváry László, átdolgozta Kiss Kálly. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 267. 15 Ft.

Gvárfás Miklós: Hatszáz új lakás. (Vígjáték) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 120 l. 14.10 Ft.

Hamera, B.: Az első csapolás. (Regény) Ford.: Mészáros István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951 231 l. 12 Ft.

Háv Gyula: Az élet hídja. (Színmű) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 91 l. 6.90 Ft.

Hegedüs Géza: A zálogba tett város. (Elbeszélés) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 91 l. 7 Ft.

Heltai Jenő: Talált pénz. (Válogatott elbeszélések) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 158 l. 11.50 Ft.

Hermlin, Stephan: Együtt a pokolban. (Elbeszélések) Ford.: Kalnoky László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 112 l. 9.20 Ft.

József Attila válogatott versei. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 14-15) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 99 l. 3.20 Ft.

Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott művei. (Magyar Klasszikusok.) Juhász Gyula műveit Bóka László, Tóth Árpád műveit László Imre válogatta és rendezte sajtó alá. Bev.: Bóka László és Kardos László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 363 l. 20 Ft.

Kónya Lajos: Öröm és gyűlölet. (Versek) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 151 l. 11 Ft.

Laffitte, Jean: Életre-halálra. (Regény) Ford.: Kassai György. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 264 l. 11.50 Ft.

Lju Paj-Jü: A három harcos (Elbeszélések) (Szépirodalmi Kiskönyvtár 20) Ford.: Makai Imre. Bev.: Pahomov M. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 65 l. 2 Ft.

Lu Hszin: Szülőföldem. (Elbeszélések) Ford.: Györgyi László. Bev.: Pozdnyejeva L. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 140 l. 11 Ft.

Lvova, Kszenija: Sarjadó erdő. (Elbeszélések) Ford.: Szászi István. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 95 l. 2.50 Ft.

Madarász Emil: Hatvan dollár. (Elbeszélések) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 87 l. 6.50 Ft.

Marek, Jiri: Falu a föld alatt. (Regény) Ford.: Németh László és Palotai Erzsi. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 254 l. 10.30 Ft.

Marx—Engels: Művészetről, irodalomról. Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtára. Szikra 1950. 244 l. 6 Ft.

Maupassant: Az örökség. (Kisregények és válogatott elbeszélések) Összeállította: Illés Endre. Bev.: Anyiszimov. Ford.: Benedek Marcell, Honti Rezső, Illés Endre, Kosztolányi Dezső, Lányi Viktor, Tóth Árpád. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 307 l. 20.50 Ft.

— Ft
...tés félévre: 12.— Ft

...kij, E. N.: Makarenko élete és pe... Ford.: Balogh Jenő. Bev.: ...enko C. Sz. Hungária Könyvki... 35 l. 10 Ft.

... Aurel: Árvíz. (Két elbeszélés) ... Gara Miklós és Apor Sándorne. ...odalmi Könyvkiadó 1951. 101 l. ...Ft.

... Zsigmond válogatott elbeszélései. ...ar Klasszikusok) Bev.: Nagy Pé... Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. ... 17 Ft.

... ujos: A tanítvány. (Regény) Szép... dalmi Könyvkiadó 1950. 210 l. ...5 Ft.

... Jan: Történetek a régi Prágából. ...lelések) Ford.: Götzl Andor. ...evi Kovács Endre. Szépirodalmi ...könyvkiadó 1951. 239 l. 9.50 Ft.

... Martin Andersen: Emlékeim. (Re... ...ény Ford.: Rényi Ervin. Szépirodalmi ...könyvkiadó 1950. 276 l. 19.50 Ft.

... Imre: Álványok alatt. (Regény) ...Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 81 l. 7 Ft.

... Fekete érc. (Elbeszélés) Ford.: ...Ádám. Szépirodalmi Könyvkiadó ...154 l. 4.50 Ft.

... indor: Sámson. (Regény) Szépiro... ...Könyvkiadó 1951. 247 l. 16.50 Ft.

... Imre: Kísértetjárás Szikesen. ...Athenaeum Könyvkiadó 1950. 54 l. ...50 t.

... Gyula: Ponyvára Került Arany ...Prózája. (Magyar Irodalmi Tár.) Bev.: ...ny Gyula. Akadémiai Kiadó 1951. ... indor: Csodálatos ősz. (Regény) ...Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 244 l. ...50 Ft.

... Julius Caesar. (Tragédia) Ford. Vörösmarty Mihály. Bev.: Kéry ... Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. ...159 6.50 Ft.

... válogatott költeményei. Szerk. ...s bev.: Kardos László, a jegyzeteket ...összeállította: Kéry László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 215 l. 25.50 Ft.

Sinclair Lewis: A Fő-utca. (Regény) Ford.: Schöpflin Aladár. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 393 l. 25.70 Ft.

Szabadság (Magyar Írók Antológiája) Szerk: Barabás Tibor, Földeák János, Gergely Sándor, Máté György. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 411 l. 27.50 Ft.

Szabó Pál: Isten malmai. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 392 l. 24.50 Ft.

Szedih, K.: Vörös kozákok. Ford.: Kovai Lőrinc. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 758 l. 24.50 Ft.

Tardos Tibor: Gyári belépő. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 244 l. 17 Ft.

Táncoló ifjúság. (A Világifjúsági Találkozó táncseményei.) Összeállította Lugossy Emma. Hungária Könyvkiadó 1950. 191 l. 16 Ft.

Thackeray, W. M.: Hiúság vására. Ford.: Vas István. Bev.: Sőtér István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. I—II. 392, 383 l. 47.50 Ft.

Vaida, A. G.: Szikrák a sötétben (Regény) Ford.: Réz Ádám. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 237 l. 14.70 Ft.

Velkov, Krum: Borovó. (Regény) Ford.: Bíró András. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 113 l. 9 Ft.

Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde. (Színjáték) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 4.50 Ft.

Vörösmarty Mihály válogatott művei. (Magyar Klasszikusok) Bev.: Waldapfel József, válogatta Waldapfel József. Szépirodalmi könyvkiadó 1950. I., II., III. 416, 307, 316 l. 17 Ft.

Wasilewska, Vanda: Sötét napok. (Regény) Ford.: Mészáros István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 207 l. 9.50 Ft.

Zrínyi Miklós levelei. (Magyar Irodalmi Tár.) Bev.: Markó Árpád. Akadémiai Kiadó 1950. 172 l. 30 Ft.

Zola, Émile: Róma. Ford.: Bartos Zoltán. Bev.: Kovács Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 502 l. 22.50 Ft.

Kedves Olvasónk!

A Irodalomtörténet c. folyóirat megjelenésének időpontja technikai okok ...tében — nem egy esetben — változott. Ez a folyóirat küldésében zökke... okozott, mert vállalatunknak nem áll módjában minden alkalommal értesíte... ...előfizetőinek a megjelenésről. A folyóirat zavartalan megkuldése erdek... kérjük tehát, hogy az előfizetési díjat (½ évre 12.— Ft) rendszeresen ... Magyar Nemzeti Banknál vezetett egyszámlánkra (Közoktatásügyi Kiadó... 936 540. sz.) befizetni szíveskedjék.

Folyóiratunkat csak azon előfizetőinknek küldhetjük meg, akik az előfizete... ...átalták vállalatunk részére.

Megjegyezzük azt is, hogy — az elmúlt évtől eltérően — a folyó évben ... előfizetési ár van. A példányonkénti vásárlási ár pedig magasabb, mint ... előfizetési ár.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat
Terjesztési Osztály

Felelős szerkesztő: Barta János — Felelős kiadó: A Közoktatásügyi Kiadóvállalat igazga...
Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay u. 10—14. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 936 540
Előfizetés, reklamáció és árusítás: V, Szalay u. 10—14 Telefon: 123—115

80

51/2821 — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László)

IRODALOMTÖRTÉNET

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

51. 3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

A. IVASCSENKÓ: Az irodalom népiségének problémája

BELIA GYÖRGY: Tolnai Lajos

PÁNDI PÁL: A szociáldemokrata irodalom magatartása az 1914—18-as világháborúban

RADÓ GYÖRGY: Majakovszkij magyar fordításai (1921—1950)

VITA

Volt-e programmja Csokonainak?

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
(XI, NAGYBOLDOGASSZONY ÚTJA 11-13)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:
BARTA JÁNOS — FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR — WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: KIRÁLY ISTVÁN
Jegyző: KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: SZABOLCSI MIKLÓS
Ellenőr: SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951 3. SZÁM

A. Ivascsenkó: Az irodalom népiségének problémája 257

Belia György: Tolnai Lajos 275

Pándi Pál: A szociáldemokrata irodalom magatartása az 1914—18-as világháborúban 290

Radó György: Majakovszkij magyar fordításai (1921—1950) 315

VITA

Volt-e programmja Csokonainak? (Hozzászólás Szauder József bírálatához) (Vargha Balázs) 338

Válasz Vargha Balázs megjegyzéseire (Szauder József) 341

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Jenei Ferenc: Az első Balassi-kiadás történetéhez 343

SZEMLE

Magyar parasztmesék (Bóka László) 347

Kölcsey Ferenc válogatott művei (Juhász Géza) 351

Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései (Vargha Kálmán) 355

Román költők antológiája (Domokos Sámuel) 361

Osztják (chanti) hősénekek (Bóka László) 373

Bodi László: Heinrich Heine (Zoltai Dénes) 375

Csehov elbeszélései (Dallos György) 378

IVASCSENKO:

AZ IRODALOM NÉPISÉGÉNEK PROBLÉMÁJA

Az irodalom népiségének kérdése a szovjet irodalomtudomány egyik legnyolultabb és legfontosabb problémája. Az említett probléma hatalmas elméti jelentősége abban rejlik, hogy megoldása jelentős mértékben segítségünkre ın abban, hogy először is, mélyebbre behatoljunk az irodalom fejlődéstörténének törvényszerűségeibe, másodszor, feltárjuk, mik a legmélyebb szociális yökerei annak, ami a különféle országok és népek irodalmában tehetségre ıll, ami benne igazságos, esztétikailag tökéletes és remek. Csak a marxista-ninista elmélettel felvértezett szovjet irodalomnak áll módjában, hogy valóın tudományosan megvilágítsa a múlt irodalmának és művészetének jelengeit, hogy helyesen megvilágítsa történelmi értelmüket, dokumentációs és ztétikai értéküket, e fogalmak teljes objektív értelmében.

A marxizmus klasszikusainak nézetei, amelyeket a néppel, a társadalomrténeti haladásban betöltött szerepével kapcsolatban vallottak, igen komoly, ılóban alapvető jelentőséggel bírnak az irodalom népi jellegével összefüggő oblémа felvetése és megoldása szempontjából. A SzK(b)P története (Rövid nfolyam) a következőképpen foglalta össze a szovjet történettudomány fő felatát: „... a történettudomány, ha igazi tudomány akar lenni, nem vezetheti bbé vissza a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, a ‚hódík' és ‚leigázók' tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek törnetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalznia". (A Szovjetunió Kommunista [bolsevik] Pártjának története. Rövid nfolyam. 5. kiad. Szikra, 1950. 150. old.)

Ennek a tételnek a szovjet irodalomtudomány szempontjából is igen mély telme van. Irodalomtudományunknak, amikor azt tűzi ki feladatául, hogy azi törvényszerűségeiben tanulmányozza az irodalom fejlődésének történetét, indig szem előtt kell tartania azt a fontos marxista tételt, amelynek értelében a társadalomtörténet „a dolgozó tömegek története, a népek története".

A polgári irodalomtudomány soha nem vetette és nem is vethette fel molyan, érdemben, az irodalom népi jellegének, népiségének kérdését. A polıri irodalomtudomány legnagyobb baja az volt és ma is az, hogy a társaılmi és irodalmi problémákkal kapcsolatos nézeteiben abból indul ki, hogy történelmi folyamatban, a kultúra és a civilizáció fejlődésében az egyéniségk van döntő szerepe. Tudjuk, hogy a polgári humanizmus teljes programban mindig döntő helyet foglalt el a „tömeg" felett álló „szuverén egyéniség" oblémája.

Sztálin elvtárs „Anarchizmus vagy szocializmus?" c. kitűnő munkájában fejtette, hogy mi a legfőbb különbség azok között az elvek között, amelyeken yrészt az anarchizmus — a marxizmussal ellenségesen szembenálló áramt —, és másrészt a szocializmus épül, s ezzel kapcsolatban a következőket ta: „Az anarchizmus sarkköve — az *egyéniség*, amelynek felszabadítása véleınyük szerint a tömeg, a közösség felszabadításának legfőbb feltétele. Az archizmus véleménye szerint a tömeg felszabadítása lehetetlen mindaddig, íg nem szabadul fel az egyéniség, s ezért jelszava: ‚Mindent az egyéniért.' A marxizmus sarkköve viszont a tömeg, amelynek felszabadítása

véleménye szerint, az egyéniség felszabadításának legfőbb feltétele. Va
a marxizmus véleménye szerint, az egyéniség felszabadítása lehetetlen n
addig, amíg nem szabadult fel a tömeg, s ezért jelszava: ‚Minden
tömegért.' (*Sztálin* Művei. 1. köt. Szikra, 1949. 311. old.)

Az anarchizmusnak, a tudományos szocializmussal ellenségesen szem
álló más ideológiai áramlatokkal együtt, fordított elképzelései vannak azo
a feltételekről, amelyek elősegítik az egyéniség és a tömeg felszabadulás
fejlődését. A marxizmustól távol álló áramlatok mind az egyéniséget teki
a társadalmi haladás sarkkövének, nem pedig a tömeget, a népet. Világos, h
a polgári irodalomkutatók az irodalom jelenségeinek magyarázatában is ra
a polgári politikusok, szociológusok, filozófusok osztályelőítéleteinek, s eg
másik társadalmi jelenség fő tényezőjeként mindig a tömegtől függetle
tömeg fölé emelt „szuverén egyéniséget" állítják oda.

A polgári tudomány a zseniális természet vagy a művészi lángelme tu
donképpen megmagyarázhatatlan sajátosságaiban látja azt a fő és döntő e
amely az író alkotásának előfeltételéül szolgál; az író egy vagy más jell
vonásainak, „életmódja" egy vagy más sajátosságainak kombinációjában l
az író alkotási sajátszerűsége megmagyarázásának a nyitját. „A szellemi a
tások gyökerét nem kizárólag az észben kell keresnünk. Az ember maga te
egészében vesz részt létrehozásukban; hajlamai, nevelése és élete, multja
jelene, szenvedélyei és tehetségei, erényei és bűnei, lelkületének és csel
deteinek minden része nyomot hagy mindazon, amit csak gondol és ír. H
Balzacot megérthessük és méltányolhassuk, ismernünk kell kedélyvilágát
életét. E kettőből nyerték regényei táplálékukat, ezek mint megannyi él
ütőér, adtak színt és meleget annak a beteges, ritka és pompás virágnak, a
lyet a következőkben bonckés alá veszünk." (Taine Balzac-tanulmányá
bevezetése; magyarul az Olcsó Könyvtárban.)

Vagy itt van például egy tipikus vélemény Flaubertről: „Flaubert azá
lett nagy művész, hogy nem riadt vissza semilyen nehézségtől... azon v
hogy plasztikusan és harmonikusan dolgozza fel anyagát, s közben igen n
gondot fordított a formára. A modern regény virtuózja lett, mert arra k
tette magát, hogy csak igazi szellemi mozgásokat ábrázoljon, kerülve a kö
kifejezésmód minden effektusát..." stb. (G. Brandes, Moderne Geister.)

Ha meg akarjuk tudni, hogy mi volt az oka Byron költészete lázo
irányzatának, arról értesülünk, hogy a költő az angol faj sajátosságai
köszönheti „azt az őrült megvetést, amit a közvéleménnyel szemben érze
mert „a felháborodásnak ez az ösztöne benne van a fajban; töméntelen sz
vedély háborog benne, amelyeket az e szenvedélyeket tápláló éghajlat ébre
tett..." (H. Taine, Essais de critique...) „A szellem komor hangulata", am
a faj természetében gyökeredzik, volt az oka annak a mizantrópiának
ördögi büszkeségnek, amely a költő egyéniségében és alkotásában tapasz
ható.

A polgári irodalomtudomány igen szép számmal agyalt ki legendá
kiváló, vagy kevésbbé ismert írók alkotásaival kapcsolatban. Ez igen törvé
szerű jelenség. Marx és Engels a „Német ideológiában" a következőket í
a kapitalista termelési módra jellemző fő vonások egyikéről: „A művé
tehetség kizárólagos összpontosulása az egyes egyénben és annak ezzel ös
függő elnyomása a nagy tömegben a munkamegosztás következménye." (L
Marx—Engels: Művészetről, irodalomról. Szikra, 1950. 33. old.) A társadal
termelés eszközeinek összpontosulása kevésszámú tulajdonos kezében a kapi
lista társadalomban vállvetve halad annak a művészi tehetségnek összponto
lásával, amely néhány egyéniség osztályrésze lett. Egyesek (és nem sok
szakmája lesz a művészi fantázia területe, esztétikai értékek termelése, am
olykor egyik-másik egyéniségnél igen magas fejlődési fokot ér el; más
(a tömegek) szakmája a mechanikus munka lesz. A manufaktúra, írja M
a „Tőkében", „abnormálissá korcsosítja a munkást, mert részletügyessé

elegházszerűen érleli s a termelőösztönök és hajlamok egész világát nyomja l, mint ahogy a La Plata államokban az egész állatot levágják, hogy bőrét faggyúját megszerezzék..." (*Marx:* A tőke. I. köt. Szikra, 1949: 389. old.)

A tehetség egyéni eredetének, az önmagában jelentős tehetségnek elmé-te, az az elmélet, hogy a tehetség csak az egyén lelki alkatának, vagy leg-bb esetben, a környezet jellegének köszönhető, elhomályosítja a kapitalista irsadalomban végbemenő szellemi termelés jellegét, annak a termelésnek jel-gét, amelynek alapja a szellemi és a fizikai munka teljes különválásának irvényszerűsége, a tömegek szellemi elszegényedésének és néhány egyéniség ellemi magasztalásának törvényszerűsége.

Így tehát egészen általános formában azt a következtetést vonhatnók le, ogy a kapitalizmusban az írók — a művészi értékek termelői — létezése a nép-ek köszönhető, vagyis „az anyagi javak termelőinek", akiknek nincsen lehető-égük arra, hogy kifejlesszék művészi hajlamaikat és tehetségüket, a szelle-ileg megrabolt népnek. „A munka kettéválasztása a nép legyilkolása" — idézi Marx „Tőkéjében" egyik közgazdász véleményét.

Ezek a tények, amelyek a magántulajdonon és a kizsákmányoláson alapuló irsadalomnak magával a természetével függnek össze, rendkívül bonyolulttá eszik az irodalom népi jellegének problémáját, igen megnehezítik az író, az ró alkotása és a néptömegek reális alapokon nyugvó kapcsolatának meg-rtését.

De volt-e a valóságban ilyen reális alapokon nyugvó kapcsolat az író s a nép között? Helyesen járunk-e el, amikor felvetjük a kérdést, hogy népi llegű-e az az irodalom, amely nagyobbára nem függ össze a néppel és gyak-an csak az uralkodó osztályok életének ábrázolására szorítkozik? Persze az rodalom magyarázatának mind elvont formális, mind vulgáris szociológiai ódszere tagadó választ ad ezekre a kérdésekre.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáit, amelyek a harcos alkotó marxiz-us dokumentumai voltak, a szovjet irodalomtudomány teljes joggal tekint-eti a valóban tudományos, vagyis marxista, irodalommagyarázat nyitjának. rodalomtudományunk rendkívül fontos, alapvető következtetéseket vonhat le ztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak tanulmányozásából. Sztálin elvtárs lenállhatatlan meggyőzőerővel bebizonyította, milyen távol állnak a marxiz-ustól Marrnak és tanítványainak nézetei, akik ragaszkodtak a nyelv osztály-redetéről szóló tételükhöz, és megmagyarázta, hogy „... a nyelv ‚osztályjelle-éről' szóló tétel hibás, nem-marxista tétel". (*Sztálin:* Marxizmus és nyelvtudo-ány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra, 1950. 20. old.) A nyelv tezése szorosan összefügg a társadalom létezésével, minthogy ebben a tár-adalomban az érintkezés eszköze. Az egész társadalom résztvesz a nyelv meg-remtésében. „Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben het megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzuk a társadalom rténetével, — annak a népnek történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója." (*Sztálin:* Marxizmus és yelvtudomány. 21. old.)

Az „anyagi javak termelői" az emberiség osztályelőtörténetének külön-öző korszakaiban és ma a kapitalizmus országaiban a társadalom óriási több-ségét alkotják. Változhatott és változott is a „nép", a „dolgozó tömeg" fogal-ának politikai és osztálytartalma. De változatlan marad és minden század-an megvolt az a helyzet, hogy a nép alkotta a társadalom elnyomott, kizsák-ányolt részét; a társadalom szakadatlan anyagi létének biztosítása teljes észében a népre hárult, a társadalmi termelés örökös szakadatlan folytonos-ságát a nép valósította meg örökös erőfeszítéseivel.

A probléma lényege abban rejlik, hogy az irodalom történetét olyan lenségnek kell tekinteni, amelyet bonyolult formában „az anyagi javak ter-előinek története" határoz meg. „A művészet a népé" — mutatott rá Lenin. zt mondotta: „Az sem fontos, hogy mit ad a művészet a lakosság milliókat

számláló egész tömegéből néhány száznak vagy akár néhány ezernek. A m
vészet a népé, legmélyebb gyökereit a széles dolgozó tömegek sűrűjébe k
bocsátania. Ezek előtt a tömegek előtt kell érthetőnek és kedvesnek lenni
Ezeknek a tömegeknek érzéseit, gondolkodását és akaratát kell összefogni
őket kell felemelnie. Bennük kell a művészt felébresztenie és kifejlesztenie
(Klara Zetkin Leninről. Lásd Lenin Az irodalomról. Szikra, 1950. 226. old.)

Ez Lenin szemében az igazi művészetnek, a „nagy dolgozó tömegek
művészetének eszménye. Leninnek ez a kitűnő tétele egyszersmind vezető kr
térium az irodalom népisége problémájának felvetésénél és megoldásánál.

Milyen mértékben tudtak megfelelni ennek a magas lenini kritériumna
azok a művészi értékek, amelyeket a kizsákmányoló, osztályokra tagozód
társadalomban alkotó írómesterek teremtettek? Melyek ezek közül az értéke
közül azok, amelyek megtartják esztétikai és történelmi-dokumentációs jele
tőségüket és hosszú időre átmennek a nemzeti népi kultúra eleven mindennap
gyakorlatába? Ezek azok a kérdések, amelyekre ebben az előadásban vál
szolni szeretnék.

Abból a töméntelen sok névből és műből, amelyekkel az egyes országo
irodalmában találkozunk, aránylag kevés került bele a nemzeti kultúr
értékei közé, aránylag kevés lett egyszersmind a világkultúra közkincsév
Valaki összeszámolta, hogy Balzac korában a nagy francia íróval egyidőbe
vagy háromszáz regényíró írt. Ezekből a prózaírókból az irodalomtörténésze
és az eleven kultúrhagyomány igen keveset tart számon. Nyilvánvaló, hog
az irodalomnak nem minden szüleménye áll helyt az idő nehéz megpróbá
tatásaival szemben. De miben rejlik ennek a, ha így nevezhetjük, „termé
szetes kiválasztódásának" a törvénye?

Nyilvánvaló, a kultúra történetének itt kétféle jelenségekkel van dolga
„ideiglenes" jelenségekkel, amelyek a történelem szempontjából átmeneti je
legűek s csak annak a meghatározott kornak a szempontjából, amely ezeket
jelenségeket létrehozta, érvényesek és szociális tekintetben jelentősek, s egy
szersmind olyan különleges jelenségekkel, amelyek hosszabb vagy rövidebb
ideig megtartották a művészi és dokumentációs jelentőségüket több törté
nelmi időszak szempontjából.

Így az egyes országok irodalmának történetében vannak példák arra
hogy írók bukkantak fel, akik távol álltak a néptől, idegenek voltak számár
és szorosan egybekapcsolták alkotásukat a kizsákmányoló kisebbség életé
vel. A tizennyolcadik és tizenkilencedik század fordulóján több európa
országban úgynevezett romantikus irányzat keletkezett, amely az ideológia
különféle területein (politikai gazdaságtan, szociológia, filozófia) bukkan
fel s az irodalomban is világosan megnyilvánult. Ez Európában a rég
feudális-abszolutista rendszer bukásának korszaka, a burzsoá-kapitalista
rendszer megerősödésének korszaka volt.

„A társadalmi eszmék és elméletek különbözők — olvassuk „A SzK(b)P
történetének rövid tanfolyamában". — Vannak régi eszmék és elméletek
amelyek már idejüket múlták s a társadalom hanyatló erőinek érdekeit szol
gálják. Ezek jelentősége abban van, hogy gátolják a társadalom fejlődését
előrehaladását. És vannak új, haladó eszmék és elméletek, amelyek a társa
dalom haladó erőinek érdekeit szolgálják. Ezek jelentősége abban van, hogy
megkönnyítik a társadalom fejlődését, előrehaladását és annál nagyobb
jelentőségre tesznek szert, mennél pontosabban tükrözik vissza a társadalom
anyagi élete fejlődésének szükségleteit." (A Szovjetunió Kommunista [bol
sevik] Pártjának története. 144. old.)

A szovjet irodalomtörténészek szempontjából ennek a tételnek igen nagy
jelentősége van. A feudális-abszolutista rendszer, amely abban az időben
már lassan elvesztette történelmi igazoltságát, elvesztette létjogosultsá
gát, a „társadalom ehaló erőit képviselte". Az „idejüket leélt" erők védelmére
eszmei és esztétikai igazolására vállalkoztak írók Franciaországban, Angliá-

an, Németországban és más országokban. A reakciós romantikus írók nem lőre tekintettek, hanem hátra, az elavult intézmények, eszmék és nézetek elé, amelyek még a középkori sötétségben és az abszolutizmusban keletkeztek, ezekben kerestek elméleti igazolást az új polgári rendszer ellen vívott harukhoz. Chateaubriand, valamint az I. császárság és a restauráció korának ozzá közelálló írói (Franciaországban), Novalis, Tieck, Hoffmann (Németországban), Wordsworth, Coleridgem, Southey (Angliában), az idealizmus, a hiszticizmus és a papi szellem lobogója alatt léptek fel. Vajjon lehetett-e gy ilyen irodalom abban a korban, vagy akár később is „a néptömegek közincsévé"? Nyilvánvaló, hogy nem, mert az említett írók alkotása szöges llentétben állt a társadalom érdekeivel.

Nem egészen érdektelen, ha ezzel kapcsolatban megállapítjuk, hogy a ntemlített írók közül sok azt képzelte alkotásáról, hogy megfelel a nép rdekeinek, hogy kifejezi ezeket az érdekeket. Chateaubriand számüzetésben t „Tanulmány a forradalmakról" (Essai sur les révolutions) c. munkájában angsúlyozza, hogy a forradalmak hiábavalók, minthogy nem vezetnek a éptömegek helyzetének megjavulására. Ez a nép látszólagos védelme volt, ert hiszen arra irányult, hogy a forradalmakat általában diszkreditálja.

Novalis német romantikus „Heinrich von Ofterdingen" c. regényében, nely kitűnően visszaadja az író szociális eszményeit, idealizálja a „jó szeénységet". Ez kísérlet volt arra, hogy idealizálja Németország nyomorát és maradottságát, történelmi tehetetlenségét. Végül, Wordsworth angol mantikus a parasztság tunyaságának és elmaradottságának dalnoka lett, csőítette azt a tulajdonságát, hogy nem száll szembe a gonosszal, dicsőítette yomorát, műveletlenségét és előítéleteit, s közben meghatódott a nép szelmi elvadulásán.

Beszélhetünk-e ezeknek az íróknak a népiségéről? Persze, hogy nem. S nem életlen, hogy a későbbi francia, német vagy angol irodalom legreakciósabb emeit ezekhez az írókhoz húzta a szívük, hogy közvetlen szellemi leszármattjaiknak tekintették magukat. Nem, az, hogy közvetlenül a néphez fordulk, nem voltak igazi népiségük kifejezője. Egy jellemvonás szembeszökő eknél az íróknál: a nép legmaradibb vonásaira apellálnak: ellenségei a ociális haladásnak, szeretnék megállítani a történelem előrehaladó fejlősét, a „régi jó" kapitalizmuselőtti viszonyokhoz szeretnék a történelmet sszafordítani.

Nézzük meg konkréten mindegyik írót. Vegyük például Wordsworthot. kotása az angol nép történetében beállott nehéz, éles fordulat időszakára ik. A paraszti Anglia pusztulása még az olyan politikailag konzervatív írók unkáiban is kifejezésre jut, mint amilyen Wordsworth. Wordsworthnál az idealizált leírásokból, az „árkádiai" Angliáról festett képekből olykor kiütlik az igazság a nép elviselhetetlenül súlyos helyzetéről. A burzsoá Angliában a „jómodor" kritériuma lett, hogy minden tisztességes burzsoá házban ieglegyenek Wordsworth kötetei. A holnapi Britannia, a szocialista Britannia semmiképpen sem megy majd el Wordsworth erőtől duzzadó, gyönyörű természetleírásai, a népi életből vett jelenetei és alakjai mellett, de okvetlenül eseti majd azt, ami benne puritán és képmutató, reakciós és a reakciót oltalmazó, ami azoknak az álelőnyöknek a hirdetésével függ össze, amelyekkel nete szerint együtt jár az, hogy a nép műveletlen, passzív és hogy nem száll szembe erőszakkal a gonosszal, s ami, végül, mindenféle előítéletekkel van kapcsolatban.

Wordsworth, amikor a „közönséhez", közvetlen élettapasztalataihoz nyúlt, megtalálta mind az igazi tragikum vonásait, mind (természetleírásaiban) az igazi költészet vonásait, amelyek a nép életével függnek össze, ki tudta fejezni az egyszerű angol nép életével kapcsolatos objektív igazságnak legalább egy rész részét.

Szándékosan állapodtunk meg Wordsworth példáján, minthogy ez a pé
szemléltetően elénk tárja a népi jelleg problémájának bonyolultságát. E
példa egyszersmind azt is mutatja, hogy milyen óriási munka vár barátaink
külföldön: a népi demokratikus országokban és a kapitalizmus országaib
az irodalmi hagyomány kérdésével kapcsolatban. A burzsoá kultúra legfő
törekvése az, hogy egyre szükebbre fogja, egyre jobban korlátozza a kultúra
által elismert irodalmi megnyilvánulások számát, hogy elszigetelje minda
ami a nép művészetében és irodalmában valóban egészséges és értékes.

A szocialista kultúra legfőbb törekvése az, hogy szélesebbre kitár
kibővítse azoknak a multbeli irodalmi megnyilvánulásoknak a körét, amel
ket be kell vonni a dolgozó tömegek kulturális kincsesházába. De koránts
minden válik Franciaország, Németország, Anglia stb. népei nemzeti kultú
jának közkincsévé.

Chateaubriand, Novalis, Wordsworth és más írók alkotásának, am
általában át van hatva a reakció oltalmazására irányuló törekvésektől s am
a kizsákmányoló kisebbséget szolgálta, rendszerint szűk a jelentősége, mi
hogy annak a társadalmi rendszernek a keretei közé van zárva, amely szül

A különféle országok irodalmának megvoltak saját Bulgarinjai. A baj
nem is annyira az volt, hogy maguk tehetségtelenek voltak, mint inkább
hogy silányak, a társadalomtörténet és az esztétika szempontjából medd
voltak azok az eszmék, amelyek védelmére keltek.

Bármennyire is tehetséges önmagában véve egy író, okvetlenül feledés
merül, ha tolla a társadalom halódó erőit szolgálja. Belinszkij, a nagy orc
kritikus, igen helyesen állapította meg, hogy nem az író tehetségén múl
hanem azon, hogy milyen irányt vesz tehetsége. Érthető ugyanakkor, ho
az író haladó gondolkodásmódja is óriási erővel befolyásolja a társadalm
ha ez fejlett művészi tehetséggel párosul. Az egyes nemzeti kultúrák történe
igen szép szammal ismer olyan írókat, akiknek az alkotásai diadalt aratt
az időn, megtartották nagy esztétikai és történelmi-dokumentációs jelentő
güket és átmennek a népek nemzeti kultúrájának mindennapi használatá

A nagy Belinszkij örökké élő jelenségnek nevezte Puskin prózáját. „Go
dolatok és megjegyzések az orosz irodalomról" c. munkájában Belinszkij e
írta: „Bármilyen legyen is irodalmunk, jelentősége számunkra mindeneset
sokkal nagyobb, mint hinnők: benne egyesül, benne nyilvánul meg egész sz
lemi életünk, életünknek egész költésztte. Csakis az irodalom terén válunk Iv
ból és Péterből egyszerűen emberekké, csakis itt fordulunk az emberek felé
foglalkozunk az emberekkel." (Belinszkij. Válogatott esztétikai tanulmányo
Szikra, 1950. 261. old.)

Puskin költészetében csodálatosan tükröződik a kor orosz életének ált
lános tartalma. Ennek a költészetnek a pátosza, hogy Belinszkij kifejezésév
éljünk, „szociálissága", az érzelmeknek és élményeknek az a közössége, az
befejezett objektív teljesség ezek kifejezésében, amely nem a költő egy va
más kaszt-előítéleteihez vezet el bennünket, hanem a népi élet, a szerelem
és barátságról, életről és halálról alkotott népi elképzelések bugyogó forrás
hoz...

Csajkovszkij zseniális első zongoraversenye népi melódiákból nőtt k
Csajkovszkij megtartotta az egyszerű népi dallamok lenyűgöző költőiesség
de a verseny végtelenül gazdag hangzásában feltárta a fő téma egész filozófi
mélységét.

„Tudjuk — mondotta Kalinin —, hogy a legügyesebb költők, a legtehe
ségesebb zeneszerzők csak akkor váltak alkotásukban lángelmékké, amik
szoros kapcsolatban voltak a népi alkotással, amikor a nép kútfőiből merít
tek. Enélkül nincsenek lángelméjű emberek." (Kalinin Az irodalomról. Gyű
temény. 194—195. old., oroszul.)

Puskin költői géniuszát annak köszönheti, hogy egész életén át erős hatá
sal voltak alkotói tudatára a nép életének tényezői. A népi tényezőnek ez

tása eleinte gyermekkori benyomásokban nyilvánult meg, amelyek igen ven és mély nyomokat hagytak a költőben („... Puskint, mint tudjuk, már ermekkorában körülvette a népi elem" — állapította meg Csernisevszkij). őbb pedig abban, hogy nagy figyelemmel és szeretettel tanulmányozta a nép tét és nyelvét. „Puskin — mondja a nagy költő egyik biográfusa — mindig este az eszközöket, amelyekkel legmélyebb forrásában kutathatja fel az élő i beszédet..."

Puskin verseinek harmóniájából kicseng az orosz népi beszéd zenéje. skin ereje abban rejlik, hogy költészetét népi forrásokból merítette. Ha skin nem állt volna olyan közel a nép életének és nyelvének világához, nem t volna belőle nagy nemzeti költő. „A tartalmat a költő népének életéből rítette, ennek a tartalomnak értéke, mélysége, terjedelme és jelentősége át nem egyenesen és közvetlenül magától a költőtől és nem tehetségétől g, hanem népe életének történelmi jelentőségétől" — mondotta Belinszkij. skin nagysága továbbá abban rejlett, hogy igyekezett minél jobban „megeni népe életének történelmi jelentőségét". A poltavai csata vihara, amely hírnöke volt annak, hogy, Belinszkij kifejezésével élve, Oroszország közeb jut az európai élethez, hogy a „világtörténelmi lét porondjára" lép; nak a rettenetes zavaros kornak tragédiája ,amely a „Borisz Godunovn" jutott zseniálisan kifejezésre; annak a Pugacsev-lázadásnak epopeája, ely „Szibériától Moszkváig és Kubanytól a muromi erdőkig megingatta az amot..." Mindezen, kezdve a népmesék csodálatos közvetlenségétől és egyrűségétől a nép és az állam életének legbonyolultabb és legfelelősségteljeb pillanatait megörökítő művekig, rajta van a költő mély népiségének yege. Mint ahogy Pugacsev kiáltványaiban Puskin „a népi ékesszólás dálatos példáját" látta meg, ennek a népi mozgalomnak a történetéhez forva, igen nagyjelentőségű tényként megállapította, hogy „az egész köznép gacsev mellett volt" ,hogy Pugacsev híveinek és a nemeseknek az „előnyei" lságosan ellentétesek voltak". Puskin korai halála megakadályozta, hogy rre mélyebben hatoljon be az orosz nép életének történelmi tartalmába, hogy rre inkább népi jelleget adjon alkotásának. De azt, amit Puskin nem ért el nem mondott végig, ami történelmi értelemben zseniális fragmentum maradt pen a költő történelmi és osztálykorlátozottsága folytán), ezt Puskin alkoaiban teljesen feltárja magának a haladó történelmi tapasztalatokkal felrtezett szovjet nép.

A mult írójának alkotása és világnézete nem volt mentes az elkerülhetetlen történelmi korlátozottságtól és az osztályelőítéletektől. Az íróknak feltétlenül adózniok kellett (kisebb vagy nagyobb mértékben) az uralkodó osztály ideológiájának. Franciaországban például a mai burzsoa kritika, amely a „amerikai párt" érdekeit tükrözi, felbőszül azon, hogy a nagy Balzac, a kapitalizmus leleplezője, a dolgozó nép közkincsévé válik. Ez a kritika, rosz szándéktól hajtva elhallgatja vagy bemocskolja mindazt, ami az író otásában haladó, előtérbe tolja azt, ami benne elavult és maradi, nagygóan hangoztatja osztályelőítéleteit; a „rendszer" és a tulajdon, a trónus az oltár serény védelmezőjének nyilvánítja Balzacot... De ha valaki Balzacban csak az „előítéletek" mozzanatát emeli ki, az történelmileg elavult tekinti, a múltba hagyja veszni és így megfosztja attól a hatalmas jelentőségétől, amit a mai, demokratikus Franciaországban az egész nép szempontjából betölt.

Márpedig Balzacnak, mint sok más nagykaliberű írónak is, a világszemlélet a gyakorlat néhány lényeges mozzanatában sikerült, Lenin kifejezésével élve, „letépni" a kizsákmányoló kisebbség „rabláncait", visszatükrözni alkotásan a „köznép" történelmi tapasztalatait, kifejezésre juttatni, hogy mi a társadalom kizsákmányolt többségének hangulata a kor legfontosabb feltaival kapcsolatban.

Okvetlenül meg kell értenünk, hogy Balzac háta mögött ott volt a n
amely megvívta az 1789-es forradalmat, a nép, amely saját erejéből gigá
világtörténelmi jelentőségű forradalmi munkát végzett. Ezt a munká
manufaktúrák munkásai, a parasztok és a kisiparosok végezték el. „De — í
Marx ‚Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája' című művében — b
mily kevéssé hősies is a polgári társadalom, mégis hősiességre, önfelál
zásra, rémuralomra, polgárháborúra és népek csatáira volt szükség ahh
hogy életre keljen". (Marx—Engels. Válogatott művek. 1. köt. Szikra, 19
226. old.)

A francia nép legjobb vonásai — férfiassága, lankadatlan harcolni
ellenállni-akarása, történelmi érzéke és értelme, a haladó társadalmi és tör
nelmi kezdeményezésekhez való kifinomult érzéke — kifejezésre jutottak
gazdag forradalmi tapasztalatokban.

Balzac helyes történelmi ösztönére hallgatva, az 1789-es forradalom k
szakát választja meg kiinduló, meghatározó mozzanatnak „Emberi színjá
kának" felépítésében.

Az 1789-es forradalom viharos korszaka, amely új fejezetet nyit
Franciaország történetében és felborította emberek millióinak megszok
életmódját, a társadalom valamennyi osztályának életmódját, mint
kiinduló pont volt Balzac „Emberi színjátékának" nagy témájához.

Balzac népiségét nem annyira a néppel kapcsolatos nyílt kijelentéseib
kell keresnünk, mint inkább abban a mély és mindenre kiterjedő, minden t
sadalmi osztályt felölelő ábrázolásában, amellyel a XVIII. század-végi f
radalmi fordulat társadalmi és anyagi eredményeit lefestette. Csaknem sz
művében, amely az „Emberi színjátékot" alkotja, rámutat arra, hogy Franc
országban a társadalmi viszonyok teljes szétzúzása folytán „minden f
fordult és még most is alakul..." Éppen ez a csodálatos képesség, amelly
az „Emberi színjáték" alkotója tipikusan művészi formákban feltárta
egész társadalom sorsát, megrajzolta az emberi kapcsolatoknak azt a felbo
lását és megváltozását ‚amely a XVIII. század-végi forradalmi csaták köv
kezményeivel függött össze, az első sajátosság, amely Balzac népiségére ut

Balzac leleplező realizmusa nem alakulhatott volna ki teljes hatalmáb
és mélységében, ha nem támaszkodott volna arra, hogy a társadalom szél
rétegeit felháborította a finánctplutokrácia, amely a júliusi királyság idej
Franciaországban uralkodott. Balzac haragosan felemelte tiltakozó szav
az abban az időben új burzsoa társadalmi rendszer visszataszító megnyilv
nulásai ellen, s ez nem állt ellentétben, hanem teljesen összhangban volt
francia néptömegek hangulatával. A legfontosabb itt az, hogy milyen jelle
van Balzacnál a kapitalizmus kritikájának, hogyan leplezi le a burzs
uralom különböző oldalait. Most már egy évszázad választ el bennünk
Balzac korától. De csak most tárul fel előttünk teljes egészében Balzac an
kapitalista kritikájának társadalmi logikája és történelmi célirányosság
Amikor egyik-másik író népiségének kérdését vetjük fel, nemcsak azt k
okvetlenül tisztáznunk, hogy az író mi volt saját kora számára, hanem alk
tásának azokat a mozzanatait és vonásait is meg kell vizsgálnunk, amely
folytán az író korunk dolgozó tömegei szempontjából ma is élő, hatéko
társadalmi és kulturális erő.

Annak a társadalmi tapasztalatnak a birtokában, amelyet a hala
emberiség Balzac óta felhalmozott, világosan látjuk, milyen óriási tört
nelmi méreteket öltöttek Balzac mélységesen igaz alakjai. Az „Emberi szí
játék" alakjai, éppen azért, mert Balzac a valóságos élet mélyéből vette
erőteljes művészi formába öltöztette őket, tovább élnek és élénk visszhang
találnak a nagy olvasóközönségben. Ma már világosan látjuk, hogy Balz
olyan alakjaival, mint Gobseck, Grandet és Nucingen báró, egyre jobb
leleplezte a magántulajdon uralmának társadami és gazdasági értelmetle
ségét, egyre inkább napvilágra hozta a „pénz" sötét birodalmát, egyre inká

rra törekedett, hogy megértse a burzsoázia élősdi, társadalomellenes szere-
ét... Vajjon nem világos, hogy mennyire céltalan, társadalmi értelemben,
ennyire a szó szoros értelmében meddő Balzac nyerészkedőinek lázas
évékenysége? De ha az író így látta a nyerészkedőket, a „haszon bajnokait",
agyis meglátott bennük valamit, ami ugyanolyan impozáns, mint amilyen
eddő és értelmetlen, nem jelenti-e ez azt, hogy „alulról" látta meg őket, az
anyagi javak termelőinek" szemével, a „vagyontalan népesség" szemével?
tulajdonosi világrend mélyreható ellentmondásait az „Emberi színjáték"
erzője csak a „köznép" nagy történemi tapasztalatainak fényében „fedez-
ette fel", s ha nem tartjuk szem előtt ezeket a tapasztalatokat, Balzac alko-
ása misztikusan felfoghatatlannak tűnik.

Leninnek Tolsztojról szóló zseniális cikkéből kiindulva, teljes joggal
ondhatjuk, hogy amikor egy valóban nagy művész kerül szóba, okvetlenül
lmerül e művész népiségének kérdése, hogy csupán az író származása és
letkörülményei alapján semmiképpen sem magyarázhatjuk meg alkotását.

A problémát azonban az teszi bonyolulttá, hogy az író osztályhelyzeté-
ek elhanyagolása nélkül, egyszersmind meg tudjuk látni azokat a vonáso-
at, amelyek népiségét meghatározzák. Ha a múlt íróinak alkotása egyátalán
em „osztályon kívül álló", „osztályfeletti" alkotás, akkor vajjon jogosan
ethető-e fel az a kérdés, hogy milyen mértékben népi írók ezek az írók?

A kérdést még az az eléggé jelentős körülmény is rendkívül bonyo-
ılttá teszi, hogy a kizsákmányoló társadalomban a dolgozó nép szellemi
engődésre van kárhoztatva, hogy az irodalom „fogyasztói" az elenyésző
isebbséget alkotó művelt emberek. A legnagyobb orosz írók azon búsultak,
ogy nincsen kiterjedt olvasóközönségük. Dobroljubov „Milyen szerepe van
népiségnek az orosz irodalom fejlődésében?" c. cikkében keseregve kérdi:
Hogyan él ez a többi 64 600 000, aki nem olvassa újságjainkat és folyó-
atainkat?... Tudják-e Bezvodnoje vagy Mnogovodnoje, Zatisje vagy
aleszje parasztjai, hogy ispánjaikat, rendőrfőnökeiket és intézőiket már
gen átadták a közvélemény törvényszékének: irodalmi elbeszélésekben,
arcolatokban, emlékezésekben stb.? Tudják-e mindezt, s érzik-e az irodalom
tékony hatása folytán sorsuk könnyebbülését?..." Csaknem harminc évvel
obroljubov cikkének megjelenése után Engels Minna Kautskyhoz intézett
velében kifejtette azt a nézetét, hogy „...a mi viszonyaink között a regény
ilnyomóan a polgári, tehát nem közvetlenül hozzánk tartozó körökből való
vasókhoz szól..." *(Marx—Engels:* Művészetről, irodalomról. Szikra, 1950.
. old.)

„Tolsztojt, a művészt még Oroszországban is törpe kisebbség ismeri
ak — írta Lenin ‚L. N. Tolsztoj' c. cikkében. — Hogy nagy alkotásait való-
an *mindenki* tulajdonává tegyük, harcra van szükség, harcra az ellen a tár-
dalmi rend ellen, amely milliókat és tízmilliókat kárhoztatott sötétségre,
nyomásra, kényszermunkára és nyomorúságra, szocialista forradalomra
an szükség" (*Lenin:* Az irodalomról. Szikra, 1950. 68. old.).

Lenin tehát Tolsztoj tekintetében megkülönböztet népiséget, mint alko-
sának funkcióját, amelyet történelmileg korának viszonyai korlátoznak,
nelyet történelmileg a konkrét kor határoz meg, és az írónak az egész nép
tal való elismerését, amely csak azután lehetséges, hogy a hatalom a for-
dalmi proletariátus kezébe ment át.

Ebből komoly módszertani jelentőséggel bíró következtetések adódnak.
múlt sok nagy írójának alkotásaiban a népiség nincsen a felszínen,
ncsen meg, mondhatni, vegytiszta formában, hanem társadalmilag össze-
nyolított és osztályfeltételekhez kötött formában jelentkezik.

Ez vonatkozik például az olasz irodalom olyan kiváló képviselőjére,
int Dante, akiről Engels azt monlotta, hogy „...a középkor utolsó és egyben
újkor első költője volt". *(Marx—Engels:* Művészetről, irodalomról. 67. old.)
ante „Isteni színjáték" c. költeményében a túlvilági vándorlás formáját

választotta. A túlvilági látomás — olyan zsáner, amely a legszorosabb összefügg a katolicizmussal. Ez az összefüggés megvan Dante költemény ben is, amely telisteli van szkolasztikus tudományossággal és vallá szimbolikán épül. A népi elem, amely az „Isteni színjátékot" athatja, a köl politikai és vallási előfeltételei által rendkívül bonyoluttá tett formába van meg. Nem akarunk az „Isteni színjátékban" fellelhető népies elemek részletesebben kitérni, de feltétlenül szóvá kell tennünk azt, hogy miképpe bírálta Dante a katolicizmust.

Itáliában a XIII. és XIV. században a tömegek társadalmi mozgalma gyakran eretnekség formáját öltötték, s mint ilyen, sok szempontból bíráltá a papságot, és egyenlősítő törekvéseket hirdetve, a plebejus köznép követe léseit fejezték ki. Dante az „Isteni színjátékban" tulajdonképpen csatlakozo azoknak az eretnek vallási tanoknak a képviselőihez, amelyek a tömege társadalmi tiltakozását tükrözték; az egyházról adott kritikája a valóságba egyezett a nép nézeteivel.

Dante síkra szállt a bűnbocsátó cédulák eltörléséért, pörbeszállt papi tisztségekkel folytatott kereskedés ellen, leleplezte a papság züllött ségét és kapzsiságát, az egyház legmagasabb képviselőit a „Pokolban" szere pelteti s így igazi nagy költő lett, minthogy ezek a mozzanatok összhangbá voltak a néptömegek egyházellenes, antikatolikus hangulatával.

A reneszánsz világias életfelfogása, élniakarása és mohó érdeklődés az ember iránt — ellentétben van az „Isteni színjáték" vallásos-katolikus elemeivel. A katolikus szimbolika, a szkolasztikus tudományosság elhomá lyosítja a költemény reneszánszos tendenciáit.

De ha az „Isteni színjátéknak" csak vallási-misztikus síkja lett volna é ha nem volnának mély népi-reneszánszos alapjai, nem vált volna a nemzet és a világkultúra kincsévé és későbbi nemzedékek nem tanúsítottak volna irányában eleven, művészi érdeklődést, vagyis kora keretei között marad volna. Dante akkor válik majd a dolgozó tömegek kincsévé, amikor a szabad demokratikus Olaszország népe előtt, az egyházi és világi reakció sötét uralma alól felszabadult olasz nép előtt teljes nagyságában feltárul majd a „Isteni színjáték" népi humanista pátosza.

Szem előtt kell tartanunk, hogy már magának a „nép" és „népiség" fogalomnak is konkrét, változó történelmi tartalma van, mint ahogy ennek megfelelően minden egyes korban az egyes országokban a nép öntudata is változó. Éppen erre a fontos szempontra hívja fel a figyelmet Lenin: „Nem nagy újság Tolsztoj kritikája. Nem mondott semmit, amit jóval korábban el nem mondtak az európai irodalomban is, az oroszban is azok, akik a dolgozók oldalán álltak. Tolsztoj kritikájának sajátossága és történelmi jelentősége abban áll mégis, hogy olyan erővel fejezte ki a legszélesebb tömegek gondolkodásának megváltozását a jelzett korszak Oroszországában, és kivált a falusi, a paraszti Oroszországban, amilyen csak zseniális művészek tulajdona." (*Lenin:* Az irodalomról. 78. old.

Így például a kapitalizmus kritikájának sajátosságát Ibsen híres színműíró alkotásaiban azok a sajátszerű életviszonyok határozták meg, amelyek között a nép az ország számára fordulópontot jelentő időszakban: az évszázados kistulajdonosi életforma bukásának és a kapitalista életformára való átmenetnek az időszakában élt. Itt a norvég nép életének egy meghatározott szakaszáról (a múlt század utolsó évtizedeiről) van szó. Tolsztoj alkotásaiban zseniális művészi formában kifejezésre jutott az a fordulat, amely annak a sokmillió parasztnak a nézeteiben végbement, akik akkoriban szabadultak fel a jobbágyi rabság alól és a kapitalista „szabadság" új borzalmaival találkoztak szemtől-szembe. Ibsen alkotásaiban is kifejezésre jutott egy teljesen konkrét időszak a kistermelők és jobbágyi rabságot nem ismerő parasztok norvég tömegeinek életéből, azok életéből, akik akkor a burzsoa-kapitalista viszonyok új világához való hozzászokás tragédiáját élték át. Az orosz és a

vég nép történelmi életformájának sajátszerűsége határozta meg Tolsztoj Ibsen alkotásainak sajátszerűségét.

Lenin megtanít bennünket arra, hogy miképpen kell az elemzés egységes usában összekapcsolnunk a művész korának közvetlen, konkrét ellentmonait a nép társadalmi életének azokkal az alapvető feltételeivel, amelyek szabb vagy rövidebb történelmi korszak folyamán érvényben maradnak. enek például az orosz reform utáni valóság ellentmondásai, amikor ezt a óságot összekapcsoljuk a jobbágyparasztság grandiózus sokévszázados „előténetével", azok az ellentmondások, amelyek L. N. Tolsztoj alkotásainak pját áthatják; ilyen az a tény, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben a e nagy erővel behatolt Norvégiába, ami törést okozott a norvég nép kisgári-patriarchális életének „normális" évszázados berendezésében, amely ragyogóan és oly sajátos formában jutott kifejezésre Ibsen műveiben; enek a chartizmus korában az angol dolgozó nép helyzetének szörnyű promái, amelyek Dickens alkotásaiban jutnak kifejezésre, s amelyek alapja patriarchális, paraszti Anglia pusztulásának és az angol proletariátus letésének hosszú és szenvedésekkel teli előtörténete.

Így tehát bizonyos összefüggés mutatkozik a múlt több nagy írójának tikai, leleplező realizmusát meghatározó legfontosabb vonások között és k között a (minden egyes alkalommal) sajátszerű formák között, amelyek a népek életének évszázadokon át kialakult társadalmi szabályai összenek. A nagy néptömegek hangulatában és nézeteiben, az „anyagi javak melői" hangulatában végbemenő változás, amelyet az egyik életmódról másik életmódra való átmenet idézett elő, a múlt sok többé vagy résbbé jelentős művészetének alkotásaiban megnyilvánuló társadalomtikai tendenciák történelmi alapja.

Az irodalom népiségének kérdése továbbá kétségtelenül eléggé jelentős rtékben összefügg Leninnek azzal a tanításával, hogy minden nemzetben ül két nemzet van, hogy két kultúra létezik. Lenin és Sztálin erre vonatzó nézetei döntő jelentőséggel bírnak, amikor tisztázni akarjuk a múlt inak, valamint a kapitalista országok mai íróinak világnézetében és alkoában tapasztalható erős és gyenge vonásokat Nézzünk meg néhány pél, amely bebizonyítja annak a lenini-sztálini tételnek a helyességét, hogy osztályokra tagolt kizsákmányoló társadalomban két kultúra van és hogy ıek a ténynek óriási jelentősége van az írók alkotása szempontjából.

Balzac nemegyszer megvallotta, hogy igazi erényre és magasztos emberi ésekre csak szegények körében talált példát, „a veríték és az akarat, a nka és a türelem embereinél", a népnél, „amely piszkos kézzel óriási ékeket alkot, amely feldíszíti és aranyozza a porcelánt, üveget fúj, gyéntot csiszol, fémet csiszol...", mint ahogy az „Aranyszemű leány"-ban ı fille aux yeux d'or; Scènes de la vie parisienne, I.) oly meghatóan írja.

Balzac nem volna nagy művész és átlagon felüli gondokodó és szocious, ha nem vetette volna fel azt a kérdést, hogy vajjon lehetséges-e más tforma mint a polgári életforma, ha nem kereste volna az emberi lét „nemgári" útjait. Balzac kivezető) utat keres a polgári társadalmi élet kiáltó, zó ellentmondásaiból s megvizsgálja műveiben az ember „nem-polgári" ténnek különféle formáit. Hogyan menekülhet a „pénz" romboló hatásától? jjon a burzsoa közösségi élet viszonyai között az ember megszabadulhat-e erre jellemző élményektől vagy szenvedélyektől?

Balzac csak a „hivatalos társaságon" kívül talált olyan embereket, akik tmódjuk, erkölcsi arculatuk, magatartásuk egész felépítése szerint másgású emberek voltak, mint a burzsoák. Ezek a munka emberei voltak.

A kiváló francia realista alkotása, igazi nagysága, ereje és gyengeségei két kultúráról szóló marxista tanítás fényében válnak érthetővé. Itt meg l említenünk Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány" c. zseniális nkájának egyik nagyszerű részletét, amelyben a következőket írja: „Tel-

jesen helyes az, hogy a burzsoák, illetőleg a proletárok eszméi, képze erkölcsi elvei, vallása, politikája merőben ellentétesek." (*Sztálin:* Marxizm és nyelvtudomány. 15. old.)

A nép embereinek alakjaival az „Emberi színjátékba" új, éltető el erő tör be. Ezek mögött az alakok mögött a burzsoá erkölcsöktől, erkö szokásoktól, eszméktől és képzetektől teljesen eltérő erkölcsök, erkölcsi s kások, eszmék és képzetek egész világa sejthető.

„Az istentagadó miséje" (La messe de l'athée, Scènes II.) s erről le itt szó leginkább, az „Emberi színjáték" legpatetikusabb lapjai közé tarto Az emberbe vetett hatalmas, mindent legyűrő hit hatja át Balzacnak ez kis elbeszélését. Az a pátosz, amellyel itt a nép fiainak erkölcsi gyönyö ségét és szellemi nagyságát ábrázolja, az elbeszélésben olyan csodálatos e vel és olyan tisztán, az olvasót annyira lenyűgöző őszinteséggel nyiván meg, hogy itt joggal mondhatjuk, hogy Balzac közel jutott annak az humanizmusnak a forrásaihoz, amely perspektívákban kivezette az írót magántulajdonon alapuló társadalom keretei közül.

Bourgeat, a szegény vízhordó önzetlen, valóban önfeláldozó gondosk dása lehetővé tette Deplinnek, a szegény diáknak, hogy később híres orv a szegények barátja és istápolója legyen. Van egy csodálatos rész Balzacn ebben a piciny remekművében. „Bourgeat — mondja Deplin — büszke v rám, szeretett jómagam és sajátmagam miatt." Bourgeatot, ezt az egyedülál nyomorban tengődő embert, cselekedeteiben nem az önzés hajtja, hanem nemes önzetlenség, az a csodálatos tapintat és lelki finomság, amelyek an nyira jellemzők a nép fiaira.

A burzsoázia, mint a „Kommunista Kiáltványban" megállapították, orvost, a jogászt, a papot, a költőt, a tudóst fizetett bérmunkásának sze pére süllyesztette le. Bourgeat — a nép fia — megértette Deplin nemes él célját, társadalmi értékét, s ezért helyezte a szegény diák „elméjének szü ségleteit" saját szükségletei fölé, ezért nyujtott neki (aki jóformán ideg volt számára) anyagi lehetőséget tanulmányainak befejezésére. Deplin le egyszersmind Bourgeat, e nyomorban nyögő, elnyomott ember számá az önmegerősödés egyetlen nemes formája.

Bourgeat személyében Balzac már láthatta a másik Franciaországo a munkaszerető, becsületes Franciaországot, a kiapadhatatlan szellemi egés ség hordozóját, amely a Nucingenek és a Gobseckok Franciaországával, bankárok, spekulánsok, a „felső társasághoz" tartozó gazdag naplopók élősdik Franciaországával párhuzamosan fennáll.

A „Chabert ezredes" (Le colonel Chabert, Scènes II.) című elbeszélésbe ugyanezt látjuk: ugyanez a nézet a népről, ugyanez a bizalom irányába Chabert, a napoleoni hadsereg volt ezredese, akit megtagadott a feleség mert előnyösebb volt neki, hogy ne ismerje el élőnek, akit elutasított a igazságszolgáltatás, az egész „társadalmi berendezés". Louis Verniaud öre katona nyomorúságos, roskadozó kunyhójában talált menedéket. Chaber ez az élők sorából törölt lény, akinek „nincsen neve", nincsen felesége, ni csenek barátai, nincsen vagyona, csak Verniaudnak, a „kimerítő munka emberének szegényes vityilójában szerez magának megtiszteltetést, itt talál meg emberi méltóságának érzetét, itt válik ismét teljesjogú emberré. Ver niaudnak eszébe sem jut, hogy Chabert megsegítéséből bármilyen előnyök is szerezzen. Az öreg katonát zavar fogja el, amikor Chabert azon a pénze amihez alkalmasint hozzájutott, kiváltotta váltóját s így még a dohányr való pénztől is megfosztotta magát; őszintén elkeseríti ez és úgy érzi, hog Chabert ezzel súlyosan megsértette őt és családját: „Megsértett bennünke jóbarátait. Nem szép tőle, hogy ezt tette velünk!"

Chabert balszerencséjének történetével Balzacnak sikerült, mint a ví egy cseppjében, megmutatni azt a szakadékot, amely a nép fiát elválasztj az úgynevezett „hivatalos társaság" törpéitől. S vajjon nem dühödt, kíné

en ítéletként harsannak-e a tulajdonosok bandája felé Balzacnak azok a
vai, amelyeket Derville szájába adott: „Csakugyan igaz... a jótétemény
ik sajátossága, hogy összeegyeztethetetlen a tulajdonos érzeteivel!" Ezek
zavak megvilágítják azt a mély szakadékot, amely a népi alakokat elvá-
tja azoktól az alakoktól, amelyek a „vagyontalanok világával" szemben-
társadalmi rétegekből valók. Társadalmi, lélektani, erkölcsi ellentét
tt fenn Franciaország burzsoáziája és dolgozó tömegei között. Ha nem
volna ez a ténylegesen fennálló ellentét, vagyis ha nem lettek volna a bur-
ázia képzeteitől, szokásaitól, erkölcsi elveitől eltérő „képzetek, szokások,
ölcsi elvek" stb., sok nagy polgári író realizmusa másképpen festett volna:
kal szűkebb és sokkal szegényebb volna.

Marx „A szent család"-ban kereken megmondja, hogy Eugène Sue
rizs rejtelmei" c. művében ott válik realistává, ahol túllépi a korlátozott
zsoa világszemlélet kereteit, de elárulja a realizmust, mindahányszor
gult burzsoá elméleteit, osztályelőítéleteit kezdi követni.

„A német ideológiá"-ban a következő fontos útmutatást találjuk: „A for-
almat indító osztály — márcsak azért is, mert egy *osztállyal* áll szemben
már eleve nem mint osztály, hanem mint az egész társadalom képviselője
fel, a társadalom teljes tömegeként jelenik meg az egyedüli uralkodó
állyal szemben. Ezt azért teheti, mert kezdetben érdeke valóban inkább
efügg valamennyi többi, nem uralkodó osztály közös érdekeivel, mert az
igi viszonyok nyomása alatt még nem fejlődhetett ki egy külön osztály
ön érdekeként." (*Marx—Engels:* Művészetről, irodalomról. 21. old.)

A felvilágosodás burzsoa irodalmának felvirágzása a XVIII. században
l függött össze, hogy a burzsoázia, mint a társadalmi, népi érdekek kép-
lője, különleges helyzetben volt. S vajjon mondjuk Beaumarchais színmű-
giája nem szemléltető kifejezése-e annak, hogy a burzsoázia érdekei
adalmi érdekekből „egy külön osztály külön érdekeivé" lettek?

Ugyanúgy Angliában, ahol a kapitalizmus korábban, mint más ország-
ban, felvette legérettebb formáit, a legélesebb formában mutatkozott meg
tény, hogy egy nemzeten belül két nemzet és két kultúra van. Az uralo-
ó osztályok érdekében olyan irodalom és művészet jön létre, ame-
gazdagok nevekben, de szegények tehetségekben; olyan irodalom és
észet, amely idegen a népnek és teljes egészében az angol burzsoá ízlésé-
szükségleteihez és fejlődési színvonalához alkalmazkodik. Engels
munkásosztály helyzete Angliában" c. munkájában ezt írja: „... Anglia
elt osztályai süketek minden haladással szemben, s csak a munkásosztály
nására mozdulnak meg valamelyest. Nem várhatjuk, hogy ennek az
ori kultúrának mindennapi irodalmi kenyerét másképpen alkossák meg,
amilyenek ők maguk. Az egész divatos irodalom varázskörben jár és
nolyan unalmas és meddő, mint maga az érzéketlen divatos társaság is."

Másrészt, a „Londoni levelek"-ben Engels, aki nagyszerűen ismerte az
iai helyzetet, kereken megmondotta, hogy „... Angliában az a csodá-
tény mutatkozik, hogy minél alacsonyabban áll egy osztály a társada-
ban, minél műveletlenebb a szó köznapi értelmében, annál haladottabb,
l inkább van jövője". Ugyancsak Engels mondotta „A lakáskérdéshez"
unkájában, hogy az uralkodó osztály fennállása egyre inkább akadály
ari termelőerők fejlődése útjában, egyre inkább akadálya „a tudomány,
művészet és főként a művelt érintkezési formák fejlődésének. Modern
soáziánknál faragatlanabb fatuskók még nem voltak a világon". (*Marx—
els:* Válogatott művek. I. köt. 548. old.)

Ugyanakkor, amikor Angliában az uralkodó osztály „szellemi tápláléka"
olvasmányokból áll, amelyek ugyanolyan divatosak, mint amilyen
osan tehetségtelenek, a „műveletlen" osztályok, a vagyontalanok a kül-
és a hazai irodalom legjobb műveit vették kulturális tárházukba, azo-
műveket, amelyekkel a haladó világszemlélet és a nagy művészi tekin-

tények sajtója foglalkozik (Rousseau, Voltaire, Byron, Shelley...). Így dául Shelley műveit, mint Engels írta, csak az „alsóbb rétegek" olvas míg egyetlen „becsületes" ember nem tartja magánál ezeket a műveket, n „fél, hogy egészen rossz hírbe keveredik".

Nem világos-e ilyen körülmények között, hogy „az angol regényí ...ragyogó iskolájának" *(Marx—Engels:* Művészetről, irodalomról. 81. alkotásai, Dickens, Thackeray és más írók alkotásai, amelyek az angol n zeti kultúra büszkeségei, nem a burzsoázia divatos ízlései alapján készül hanem az ezek ellen az ízlések ellen vívott harc alapján, ez ízlések leküz alapján? A nagy angol regényírók világtörténelmi jelentőségét Marx ép abban látta, hogy az egész civilizált világ előtt leleplezték a burzsoa szá mas lelki világát és szégyenoszlophoz szegezték.

Dickensnek rendkívül fejlett és éles érzéke volt ama kiáltó ellen iránt, amely a „vagyontalanok világának" eszmekörét és képzeteit jelle ellentétben a gazdag tulajdonosok eszmevilágával és képzeteivel. Az eln mott és kisemmizett nép irányában érzett forró szimpátia és szeretet fűtö Tévedhetett (s tévedett is) abban a kérdésben, hogy milyen úton szabadul meg a nép a kapitalizmus borzalmaitól. Korántsem mindig tudott szakít és szakított az uralkodó osztályok ideológiájával... De mindamellett a m századbeli angol írók közül egyik sem tett olyan sokat abban az irányb hogy ügyesen, kitűnő művészi formában ábrázolja az egyetlen nemzeten be fennálló két nemzet és két kultúra tényleges fennállását. Dickens regén utolérhetetlen humortól, maró iróniától, eleven fantáziától tündököln áthatja őket a megingathatatlan optimizmus és az „egyszerű ember" i nyában táplált bizalom érzése, s mindez annak köszönhető, hogy Dick szoros kapcsolatban volt a népi, demokratikus angol kultúra csíráival szegények és társadalmilag kisemmizettek „nemzetével"...

Az a feladatunk, hogy abból a marxista tanításból kiindulva, hogy m den nemzeti kultúrában két kultúra van, helyesen feltárjuk azoknak a m ellentmondásoknak a tartalmát és értelmét, amelyektől nem mentes s kiváló író alkotása, aki a kizsákmányoló osztályrendszer viszonyai köz alkot. Mi még nem használjuk eléggé megfontoltan, eléggé következetesen két kultúráról szóló tanítást, amikor a mai külföldi haladó írók alkotás tanulmányozzuk és terjesztjük. Vajjon nem joggal követelheti-e olvasó kritikusainktól, hogy kellő meggyőző erővel mutassák meg neki, tárják előtte a Pablo Neruda, Howard Fast, Louis Aragon, Nazim Hikmet, Linds és mások alkotásai és Chile, az Egyesült Államok, Franciaország, Törökorsz Anglia népe demokratikus és szocialista kultúrájának elemei között fenná eszmei és művészi összefüggést...

Már maga az a tény, hogy olyan írók jelennek meg, akikre egész nép büszkék, a burzsoá irodalomtörténészek képzeletében valami csaknem mi tikusan véletlenszerűnek tűnik; valójában ez törvényszerűség, amelynek m vannak a történelmi motívumai és amely „kapóra" jön, minthogy gyakr egybeesik a népek történetében megérett válságok időszakaival. Lenin egy 1907-es cikkében a következőket írta:

„Marx egész történelmi felfogásából következik, hogy olyan nagy becsülte a forradalmi szakaszokat az emberiség fejlődésében; mert épp ezekben az időszakokban oldódik meg az úgynevezett békés fejlődés szakasz ban lassan felgyülemlett sok ellentmondás. Éppen ezekben a szakaszokb mutatkozik meg a legjobban, hogy milyen közvetlen szerepet játszanak különböző osztályok a társadalmi élet formáinak meghatározásában, ilyenk rakják le a politikai „felépítmény" alapjait, amely azután hosszú id támaszkodik a megújult termelési viszonyok bázisára. És a liberális b zsoázia teoretikusaival ellentétben Marx éppen ezekben a korszakokban n a „normális" úttól való eltérést, nem valami „szociális betegség" megny vánulását, nem szélsőségek és hibák sajnálatos következményeit látta, han

emberi társadalmak történetének legéletbevágóbb, legfontosabb, leglényesebb, legdöntőbb pillanatait. Magának Marxnak és Engelsnek tevékenysében részvételük 1848—1849 forradalmi tömegharcaiban középpontként domrodik ki. Innen indulnak ki a különböző országok munkásmozgalma és mokráciája sorsának meghatározásában. Ide térnek vissza mindig, hogy a gélesebb és legtisztább formában határozzák meg a különböző osztályok lső természetét és törekvéseit." (*Lenin:* A bojkott ellen. Lásd Lenin, Marx, ngels, marxizmus. Szikra, 1949. 193—194. old.)

Már akár Flaubert példáján is — aki látszólag olyannyira távol áll a ptől — beigazolódik, mennyire igaz a marxizmus klasszikusainak az a ele, amely meghatározza, hogy milyen szerepe van a forradalmi időszakok-k az emberiség fejlődésében. Lenin „Állam és forradalom" c. munkájában al arra, hogy Marx 1852-ben még nem veti fel a kérdést, hogy mivel helyetítendő a megsemmisítendő burzsoa államgépezet, minthogy 1848 tanulsái még nem szolgáltattak anyagot e kérdés megválaszolásához. Az 1848-as radalom „...*elérkezett* ahhoz a feladathoz, hogy ‚minden romboló erőt' államhatalom ellen ‚összpontosítson', ahhoz a feladathoz, hogy ‚összeje' az államgépezetet". (*Lenin:* Állam és forradalom. Lásd *Lenin:* Válogat művek. 2. köt. 179. old.)

Flaubert példájából látható, hogy a realizmus fegyverét, amelyet valakor a burzsoázia kovácsolt a feudalizmus ellen vívott harcban, miképpen dították éppen az ő osztályuralma ellen. A szerző „Érzelmek iskolája" lucation sentimentale) c. alkotása azok közé a „romboló erők" közé tartot, amelyeket a forradalom a burzsoázia politikai uralma ellen összntosított.

Az 1848-as proletár forradalom objektív jellege meghatározta Flaubert lizmusának határait és jellegét. Flaubert, abból a meggyőződésből kiinlva, hogy az egész társadalom polgári elfajuláson megy át, megalkotta rzelmek iskolája" című regényét, s ebbe a regénybe belevetette minden ülöletét, amit az embert megalázó, erkölcsileg lezüllesztő polgári renddel mben érzett. Flaubert regényében ábrázolta a mohó, kíméletlen és korolt burzsoát, s ezzel kimondta az ítéletet a burzsoá magántulajdonosi tárialom felett. Regényében találunk olyan anyagot, amely azt bizonyítja, gy a történelem kérlelhetetlen szükségszerűsége az „államnak nevezett rnyeteg" — így mondja a szerző —, vagyis a burzsoá állam erőszakos ivolítása.

Flaubert megerősítette, hogy a burzsoa állam ellentétben áll az ember iismeretével és értelmével, hogy csak gyűlöletet és megvetést érdemel. évelyedett azonban, amikor tagadta a társadalmi haladás lehetőségét és knem az általános szkepszist tette meg realizmusának pátoszává. De az 8-as forradalom, ezt ismételten hangsúlyozzuk, hozzáfogott a burzsoa ami rend forradalmi megdöntésének feladatához. Ez volt abban az időkban a forradalom történelmi lehetőségeinek „plafonja". Az akkori proir szabadságmozgalomnak ezek a „romboló" feladatai szülték a forradatól egyénileg távol álló Flaubert realizmusát, realizmusának „tagadó", plező-kritikai tartalmát. Az 1848-as forradalom, a proletár felkelés, amely ívta maga ellen a „hivatalos társaság" kebelében rejlő bűnös erőket, lehe-ő tette az író számára a burzsoá arculatán látható új (politikai és társami) vonások megértését. Flaubert ország-világ előtt tárgyilagosan bebiyította azt a tényt, hogy a burzsoázia nyilt népellenes erővé vált, hogy a zsoa szociális elfajuláson ment át, hogy politikailag és erkölcsileg llött. A proletármozgalom napfényre hozta a burzsoa rendszer szörnyű ásait, Flaubert teljes szánalmasságukban meglátta ezeket a vonásokat, glátta, hogy kíméletlen leleplezésre szorulnak s így bekerültek regényébe.

Igen nagy jelentősége van annak, hogy Flaubert 1857-ben kezdte meg útját, amikor komoly összeütközésbe került a polgári közvéleménnyel.

1880-ban, rövid idővel a halála előtt, amikor Maupassant-t az a veszély fenyegette, hogy a „szokások és a közerkölcs megsértése" miatt bíróság elé állítják, ezzel kapcsolatban a következőket írta Maupassantnak: „Akkor, amikor védőd jelekkel leint majd Téged — hiszen egy szó a vesztedet jelentheti — nyugtalanul a hátad mögött érzed majd az egész csendőrséget, katonaságot, társadalmi erőt, amely felmérhetetlen teherként lebeg majd elméd felett, akkor szívedbe költözik majd olyan gyűlölet, amilyent Te még nem ismersz, agyadon átvillan majd a bosszú gondolata, de a büszkeség azonnal megállít..."

A tulajdonosok nemzetével szemben érzett mérhetetlen harag szavaival fejezte be realista-írói útját Flaubert, aki örökösen lázongott a burzsoázia ellen és örökös rabja volt... Amikor a nagy gyűlölet és bosszúvágy szavaival felkelt a csendőrséggel és hadsereggel körülvett társadalmi erők ellen kritikájának fegyvere párosult hazája, Franciaország, kisemmizett dolgozó tömegei fegyverének kritikájával.

Amikor egyik-másik író népiségének fokát kutatjuk, igen nagy jelentősége van annak a kérdésnek, hogy milyen szerepet tölt be a forradalmi világszemlélet és a forradalmi elmélet. A múlt irodalma sok olyan írót ismer (mint például a mi forradalmi demokratáink), akik a legdemokratikusabb következetességgel síkra szálltak a rabságban sínylődő nép érdekeiért. Nyekraszov költészete, Szaltikov-Scsedrin szatirája, Csernisevszkij írói és újságírói tevékenysége, Dobroljubov irodalomkritikai munkássága annak a fontos körülménynek köszönheti eszmei és művészi értékét, hogy ezek az írók a nép szemszögéből oldották meg a politika és az esztétika kérdéseit, hogy vezéreszméjüknek „a paraszti forradalom eszméjét, a régi hatalom megdöntéséért folyó tömeghare eszméjét" (Lenin) választották.

Belinszkijnek Gogolhoz intézett levelében megnyilvánuló hangulata, hangsúlyozta Lenin, a jobbágyparasztok hangulatával függött össze, mint ahogy a mi publicisztikánk „a néptömegeknek a feudális elnyomás csökevényei miatt való háborgásával" függött össze. (*Lenin:* Az irodalomról. 26. old.)

Mind a mai napig sincsen irodalomtörténetünk az egyes külföldi országok népi demokratikus irodalmáról; mind a mai napig nincsen fogalmunk annak az irodalomnak a fejlődéséről, amely közvetlenül tükrözi a nép szükségleteit és érdekeit, arról a folyamatról, amelynek nagy hagyományai szorosan összefüggnek „az anyagi javak termelőinek történetével". A burzsoá irodalomkutatók makacsul hallgatnak például az angol chartista költészetről, a Párizsi Kommün íróinak alkotásairól, a harmincas és negyvenes évek németországi irodalmáról. Márpedig mondjuk Louis Michel, Ernst Johns, Georg Weerth és sok más író szociálpolitikai nézete, amely az ő korukban haladó volt, lehetővé tette számukra, hogy a legközvetlenebb és a legkövetkezetesebb formában kifejezésre juttassák és védelmezzék az irodalomban a dolgozó nép létérdekeit.

A haladó demokratikus világszemlélet ilymódon rendkívül fontos előfeltétel, amely megkönnyíti az írónak, hogy közelebb kerüljön a nép érdekeinek és képzeteinek világához. A tehetségnek a néptömegek történelmi érdekeit szem előtt tartó demokratikus tendenciája az író magasszínvonalú művészetének és népiségének előfeltétele. „A nép iránti rokonszenvvel magyarázható Béranger hihetetlen népszerűsége..." — mondotta nagyon helyesen Dobroljubov.

A tehetség a demokratikus világszemlélettel párosulva azonban csak akkor lehet valóban hathatós, amikor a nép életének alapos ismeretén, a nép szeretettel teli és kitartó tanulmányozásán alapszik. Egybe kell olvadni a néppel. „... nemcsak ismerni, hanem mélyen és erősen át is kell érezni, át is kell élni ezt az életet — írta Dobroljubov —, szoros bensőséges kapcsolatban kell lenni ezekkel az emberekkel, egy darabig az ő szemükkel kell körültekintgetni, az ő fejükkel kell gondolkozni, az ő akaratukkal kell kívánni, az ő

ükbe és az ő lelkükbe kell bújni". Lenin számára G. Uszpenszkij, akinek talmas művészi tehetsége a jelenségek lényegéig hatolt", elválaszthatatlan ép irányában érzett forró szeretetétől, attól, hogy „kitűnően ismerte a asztot". (*Lenin:* Az irodalomról. 138. old.) Azokban a közismert cikkekben, elyekben Lenin Gorkijjal és Sztálin Majakovszkijjal foglalkozott, van egy ös és rendkívül fontos gondolat: hogy ugyanis az író szempontjából döntő ntősége van annak, hogy egybeolvad a néppel. Mint Lenin mondotta, kij hatalmas tehetsége, Gorkijé, aki szorosan egybekapcsolja sorsát a pro- ir Oroszország sorsával, óriássá, az egész világ nagyságává tette az „Anya" a „Klim Szamgin élete" c. regény szerzőjét. Majakovszkijt alkotásainak lászthatatlan összefüggése népünk sorsával — „a szovjet korszak legjobb legtehetségesebb költőjévé" tette.

Gorkij és Majakovszkij, s ez igen fontos, egybekapcsolta alkotásait a haladottabb és a legforradalmibb osztály mozgalmával. A múlt írói zont, még akkor is, amikor közvetlenül kifejezésre juttatták a nép vágyait érdekeit, a dolgozó tömegek akkori történelmi éretlensége folytán sokat ek bele alkotásaikba „az anyagi javak termelőinek" gyengeségeiből és tételeiből.

Ezzel kapcsolatban feltétlenül idéznünk kell egy igen érdekes részt gels Schlüterhez intézett 1885. május 15-én kelt leveléből: „Egyáltalában, múlt forradalmak költészetének, mindig a ‚Marseillaise' kivételével, későbbi kre ritkán van forradalmi hatása, mert hogy a tömegekre hatni tudjon, ytelen a kor tömegelfogultságának is hangot adni. Innen a vallásos gyúság még a chartistáknál is." (*Marx—Engels:* Művészetről, irodalomról. old.)

A kizsákmányolt tömegek mozgalmának elméleti és politikai éretlensége últban elkerülhetetlenül kihatott a demokratikus irodalom, a néphez közel irodalom eszmei és formális művészi oldalára. Godwin XVIII. század végi XIX. század elejei írónak az alkotásai, aki Marx kifejezésével élve „egé- közel állt a kommunizmushoz", mint Shelley forradalmi romantikus tészete is, szociális tiltakozásának minden radikalizmusa ellenére sem men- az idealizmus, az utópizmus, az elvontság s a ködös szimbolizmus bizonyos meitől, amelyek híven tükrözik az angol proletár szabadságmozgalom „ifjú- át". De nem minden elvontság egyforma. Shelley érett alkotása, polgári ja, amely tele van harcos szociális motívumokkal, mintegy „kommentár" t korábbi műveihez, „kommentár", amely fényt vet e művek erős és gyenge lalainak mély népi, proletár lényegére. Ezzel magyarázható, hogy Shelley angol proletariátus kedvenc költője lett, s mondjuk, kortársa, Landor, a arnokfaló", aki annyira páváskodott dagályos retorikus forradalmi frázisai- , ráérő kutatók szűk történelmi és irodalmi érdeklődésének tárgya maradt.

Az elmondottak alapján a következő következtetésekre juthatunk:

1. Nem szabad elnagyolni, leegyszerűsíteni a kizsákmányoló rendszer zonyai között született irodalom népiségének fogalmát. Tolsztojnál nem ulunk túlságosan sok közvetlen nyilatkozatot a parasztságról. Balzac nberi színjátékában" aránylag igen keveset foglalkozik Franciaország dol- ó tömegeinek életével és helyzetével. Itt fontos az a *szemszög*, amelyből alóságra, a legfontosabb (a néptömegek helyzete szempontjából a legfonto- b) kérdésekre tekintenek és amely az írót ténylegesen közelebb hozza a hangulataihoz és vágyaihoz.

A mult írójának alkotása foglalkozhatott elsősorban az uralkodó osztá- k életének ábrázolásával, az, ami akotását mégis a „dolgozó tömegek törté- ének" tényévé teszi, ami nemzeti kinccsé teszi, az írónak az a képessége, y „alulról", vagyis a kizsákmányoltak szemével, tekintsen a „felső réte- " életére, hogy meglássa bennük, az „élet uraiban", a szűklátókörűség, a ztszellem, a pusztulásra kárhozottság vonásait.

Lenin tanítása az orosz szabadságmozgalom három szakaszáról — fé
vet az irodalomtörténeti folyamatra, arra a folyamatra, ahogy az iroda
Puskintól Tolsztojig Oroszország forradalmi ellentmondásainak növeke
és mélyülése közepette fejlődött. A hűbériség igájában nyögő ország para
ságának hangulata, hatalmas rejtett erő volt, amely az orosz klasszikus
dalom realizmusát és népiségét táplálta, amely ezt az irodalmat a vil
irodalom első soraiba vezette. Az orosz irodalom maradandó művészi érté
mint Gorkij mondotta, „a nép hallgatólagos segítségével" születtek meg.

A mult irodalmában tapaszalható népiség problémájának tanulmányo
sát az nehezítette meg, hogy az uralkodó osztályok ideológiájának nyom
folytán, a történelmi elmaradottság és korlátozottság folytán gyakran s
az író, sem a nép nem ismerhette fel a társadalmi haladás megvalósítás
igazi útjait, nem foghatta fel a történelem szempontjából helyesen az „any
javak termelőnek" érdekeit. A mult irodalmának népisége ezért gyak
elméletileg éretlen, történelmileg korlátozott és osztályelőítéletektői „megn
zített" formában jelent meg. Csak az kerül a nép eleven kulturális érté
közé, ami magán viseli a tehetség és a világszemlélet harmonikus egységén
a többé vagy kevésbbé jelentős művészi adottság történelmileg helyes tend
enciájának bélyegét.

2. Sok olyan írónak az alkotása, aki egyénileg nem volt kapcsolatba
néppel és gyakran még nem is a népről írt, népivé válik később, amiko
néptömegek élére a proletariátus áll, a leghaladottabb és a legforradalmi
osztály mindazok közül az osztályok közül, amelyek az emberiség társadalo
történetében valaha is léteztek. Csak most alakulnak ki Franciaországban
előfeltételek ahhoz, hogy Rabelais és Balzac, Béranger és Hugo valóban n
íróvá legyen. Csak most, a Német Demokratikus Köztársaságban alakuln
ki az előfeltételek ahhoz, hogy Goethe és Lessing, Heine és Weerth mű
valóban az egész nép közkincsévé váljanak.

A tömegek öntudatának színvonala a kapitalista országokban ma a ko
munista pártok vezette proletár harcban találja meg legmagasabb történel
kifejezését; a haladó külföldi írók alkotása egybeolvad a nagy néptömeg
nek azzal a harcával, amelyet a békéért, a nemzeti függetlenségért és a szaba
ságért vívnak, s ez egyik döntő feltétele annak, hogy ezek között az írók köz
a tehetségesek igazi népi tehetségekké váljanak.

A múltra vonatkozólag is állja a helyét, hogy éppen a művész szubjekt
vagy objektív közelállása a kizsákmányolt dolgozó nép érdekeihez és vágy
hoz, az anyagi javak termelőinek erkölcsi és esztétikai nézeteihez, a népi alk
tás gazdag szájhagyományához — hogy éppen ez volt az a hatalmas, vé
alatt rejlő erő, amely megtermékenyítette a művészek keresését. A múlt na
írói szenvedélyesen igyekeztek behatolni annak a titkaiba, amit Puskin „
igazi népi ékesszólás tüzének" nevezett. „Puskin halála óta több mint száz
telt el... Mindemellett, ha például az orosz nyelvet nézzük, ez alatt a hoss
idő alatt semilyen törést nem szenvedett és a mai orosz nyelv, szerkezet
tekintve, alig különbözik Puskin nyelvétől" — írja Sztálin elvtárs „Marxizm
és nyelvtudomány" c. munkájában. (*Sztálin:* Marxizmus és nyelvtudomán
9. old.) A szavak megválogatásából, a mondatszerkesztésből, a mondat
harmóniájából, az elemi egyszerűségből és lenyűgöző természetességéből lá
ható, hogy „Puskin nyelvének szerkezete" magába szívta az orosz köznye
népi-stilisztikai formáit. Puskin a népi ékesszólásnak ugyan a szerint a törv
nyei szerint írt, amelyek szerint Pugacsev kiáltványai íródtak. S vajjon Balz
energiájából, amellyel nekivág a beszéd „lényegének", nyelvének durva nyí
ságából, amely széttörte az arisztokrata szalon-zsargon szabályait, nem érz
dik ki a Párizs forradalmi külvárosait lelkesítő beszéd tüze? Vajjon Tolszt
prózájának hatalmas lendületében, beszédének kimért lassúságában, durva
heves szószerkezeteiben, amelyek sértik a szalón-fecsegők fülét — vajjo
mindebben nem mutatkoznak-e meg annak a nyelvnek Tolsztoj által zseni

n tolmácsolt intenciói és stílus-szabályai, amelyen Oroszország paraszti egeinek milliói gondolkodtak és beszéltek?

Milyen hatalmas alkotási terület nyílik hát meg a szovjet írók előtt, a i demokratikus országok írói előtt, akiknek most lehetőségük van arra. y a néppel vállvetve haladjanak és vele együtt a történelemben példátlanul álló szociaista kultúrát építsenek!

Csak a szovjet társadalomban, amely felszámolta a kizsákmányoló osztá-at, amely megsemmisítette az antagonisztikus osztálykülönbségeket táp-talajt, — csak ebben a társadalomban válik a marxista-leninista világ-lélettel felvértezett író a szó szoros értelmében népi íróvá. A szovjet iro-m közvetlen formában juttatja kifejezésre a nép érdekeit, amelyek nálunk mi érdekké lettek.

Ha íróink a nép szemével vizsgálják a valóságot, ez azt jelenti, hogy for-lmi fejlődésében, a kommunizmus felé való haladásában látják.

Mindebben megmutatkozik az a mélyenszántó minőségi különbség, amely ocialista realizmus irodalma — magának a népnek az irodalma — a nép-szóló irodalom — és az eddigi irodalom, az emberiség osztály-előtörténe-k irodalma között fennáll.

„Oktyabr" 7. sz.
1951 július.

IA GYÖRGY:

TOLNAI LAJOS

A bukott forradalom után a kiegyezés történelmi szükségszerűségként edett a magyar nép nyakára. 1848 két kérdést hagyott megoldatlanul: az rkérdést és a nemzeti kérdést. Ez a két kérdés együtt a polgári fejlődés pponti problémáját jelentette. 1867 előtt a nemzeti probléma volt hang-ozottabb, 1867 után pedig az agrárkérdés lett a polgári demokratikus átala-s főproblémája. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a „kiegyezés gazdasági ját a *magyar mezőgazdaság* és az *osztrák finánctőke* érdekeinek azonos-, képezte." (Mód A.)

Magyarország kitűnő vadászterület volt a külföldi tőkés csoportok szá-a. A tőkeszegény Magyarország magas profitlehetőségeket biztosított az en tőkének, és az bátran élt is az alkalommal: a politikai feltételek biztos-tak voltak. A Magyarországra irányított tőkekivitel természetesen más get adott a kapitalizmusnak nálunk, mint amilyen az Nyugaton volt, ahol redeti tőkefelhalmozás feltételei már régóta megvoltak, s nemzeti jellegű talizmus alakulhatott ki. 1848 bukása szükségszerűen a magyar nép kettős ikmányolásához vezetett: az ország kapitalizálásáért nagy árat fizetett agyar nép.

A beáramló tőke alaposan átalakította az ország politikai és kulturális latát. Tolnai a tőkének ezt a tevékenységét gúnyosn „misszió"-nak nevezi. Missziónknak a legszebb jövője van, ez a föld feltétlenül alkalmas és kivá-kínálkozó a legszebb műveletekre. Igen. Gyárakat, szesz-, cukor- és szövő-akat kell teremtenünk, kultúrmunkákkal foglalni el a népet, dolgoztatni, izetni, hogy ne maradjon ideje a haszontalan aspirációkra; nem ütni, verni, ztatni, vadítani, hanem leszállni közéjük, gyermekeiket altisztekké tenni ar, hogy azok vezessék, tanítsák társaikat." — mondatja Schwindler-gyadival. *(A báróné ténsasszony.)*

A külföldi tőke persze nem a nép közé „szállt le" közvetlenül, bár — Tol-szavaival — „erős acélkapcsai" később éppen a népet, éppen annak legsze-

gényebb rétegeit fojtották meg és „áttörhetetlen hálózata" proletársorba morította a falut.

A mezőgazdasági konjunktúra idejét általában az jellemzi, hogy a behatolt a mezőgazdaságba. A közlekedési és hitelszervezeti hálózat kialalása nemcsak következménye volt a kapitalizmusnak, hanem éppen ez Magyarország kapitalizálódásának legfontosabb eszköze. A mezőgazdaság fzatosan árutermelővé vált. Ez egyben azt is jelentette, hogy egyidejűleg aszabadult a rendi-személyi kötöttségektől. A paraszt már nem közvetlenföldesúrnak adózik, hanem „a piacon keresztül rója le terheit" (Erdei F.)

A mezőgazdasági konjunktúrát azonban még a nagybirtokosoknakcsak kis hányada tudta kihasználni. Még inkább vonatkozik ez a közép- és birtokos nemességre. Tudniillik a mezőgazdaság termelési technikája szközépkori színvonalon mozgott, helyesebben stagnált s nem tudta kielégia korszerű igényeket. Modern kapitalista termelésre csak azok a nagybirtsok rendezkedhettek be, akik áruló politikai állásfoglalásuk kapcsán összetésben állottak az osztrák bankházakkal és hitelhez juthattak.

A parasztság még kevésbbé érezhette a konjunktúra áldásait, mert pritív termelési technikájával nem tudott bekapcsolódni a versenybe. Így álhelyett még nagyobb terhek szakadtak a nyakába. A magyar mezőgazdatechnikai átalakulása nem tudott lépést tartani a fokozódó versennyel, a rasztság döntő többsége képtelen volt a polgárosodásra: belemerevedett paraszti formáiba. A magyar parasztnak nem volt pénze arra, hogy gazdagát modernizálja. Pénzhez csak igen magas áron juthatott: a falusi uzsora ftasztikus mérvű kiszipolyozásának kellett magát alávetnie. De más válasznem volt: az önellátásra berendezett paraszti termelés lehetősége már nem vmeg; a parasztbirtok kénytelen volt bekapcsolódni az árutermelésbe, de tmelési technikáját már képtelen korszerűsíteni, mert pénze nincs. A hitel pea halált jelenti számára. Ezzel magyarázható, hogy a szerencsésebb helyben levő és vállalkozóbb kedvű parasztok nem a termelési technika modernizálására törekednek, hanem a tőke legkezdetlegesebb formájával — a keresdelmi tőkével — próbálnak szerencsét és csak később látnak hozzá a termeltechnika átalakításához. Ezért nem bontakozhatott ki nálunk a mezőgazdaamerikai útja, és ezért tipikus alakja a magyar mezőgázdaságnak a kuparaszt.

A mezőgazdaság kapitalizálódásában ilyen körülmények között döntő a nagybirtoknak jut a vezetőszerep. Ennek számos társadalmi és politikövetkezménye ma már közismert, de a maga idején nem akadt jelentős Tolnain kívül, aki meglátta volna és ábrázolta volna ezt a társadalfolyamatot.

A régi egyenlőségnek fel kellett bomlania a falun: az árutermelés, a pingadozása mozgásba hozta az eddig többé-kevésbbé egységes parasztság A patriarchális idill szertefoszlott: a „patriarchális naplopóból" falusi uzsorfalusi kapitalista, a „civilizáció mázával bevont rabló" lett. A tőke uralbármilyen kezdetleges formában is — mégis csak rátelepedett a falura. Ezfalusi tőke a városra támaszkodott, s egyben annak legfontosabb utánpótlbázisa lett. A falusi kapitalizmusnak ezt a kettős arcát Tolnai is látta, ennek a társadalmi folyamatnak a képviselőit nem a kapitalizmus, hanem rablás kategóriájába sorolta. Tolnai társadalomszemléletének gyenge oldalai mutatkoznak meg a legszembetűnőbben, és világnézete ezen a vonalon érintkezik legszorosabban az orosz narodnyikokéval. Leninnek, az orosz narodnyikreprezentatív képviselőjére — Sztruvera — vonatkozó szavai kísértetiesen illenek Tolnaira is: „A falusi kapitalizmus a szerző (t. i. Sztruve) szemébnem több, mint szomorú jelenség. Jóllehet ugyanezt a kapitalizmust a városban is látja, mégpedig nagy méretekben, jóllehet látja, miképpen rendelte kapitalizmus maga alá nemcsak a népi munka minden területét, hanem ma a 'haladó' irodalmat is, amely a burzsoá rendszabályokat úgy tünteti f

tha azokat a nép nevében és a nép érdekében foganatosítanák...“ Ez a őpont lényegében azt jelenti, hogy Tolnai egészében elutasította a kapi-zmust: a falu kapitalizálódásában a falusi idill felbomlását látta s nem in szükségszerű folyamatot, melyet történelmi kategóriaként nézhetett ia. Ez a magatartás jellemző a kiegyezéshez való viszonyára is. A kiegye- egészében elutasította s nem olyan elkerülhetetlenül adott keretnek tekin-, amelyen belül lehet és kell harcolni a demokratikus forradalomért és a zeti függetlenségért. Romantikus antikapitalizmusa magyarázza pesszi-musát is — nemcsak az övét, de az egész irodalmi ellenzékét is. Az ellenzék Tolnai, Vajda, Komjáthy — pesszimizmusának társadalmi talaja az, hogy 8-as szabadságharcot vezető középnemesség felbomlott, a vezetésre alkal-lanná vált, a reakció támasza lett. Új társadalmi osztályt nem találtak, yre építeni tudtak volna. A munkásság történelmi szerepét nem látták, ak ellenére, hogy az 1871-es Párizs megmutatta: a jövő a proletariátusé. arasztságra sem támaszkodtak, s ha népről beszéltek, azon még mindig szt nemességet értettek. Ezért lett Tolnai annak az új Magyarországnak igos krónikása, „ahol önterhe alatt összeroskadt a régi nemesség; fölkelt hegy csúcsára jutott az élelmes szatócs-rend — vér nélkül, áldozatok ül, az örökké éhes proletárság ordító, eget, földet megrázkódtató tapsa ett“. *(Eladó birtokok.)*

A vér nélkül, forradalom nélkül meginduló polgárosodás csak felemás tett, annál is inkább, mert a kapitalizmus külföldi import volt. Mikor ai erről az oldaláról bírálja a hazai kapitalizmust, szédítő mélységeket gít meg — olykor csak egy szemvillanásnyi időre — és ennek nemcsak imentum-értéke, hanem magasrendű művészi értéke is van.

A parasztság csak rossz oldalait ismerte a kapitalizmusnak, és csak ányait „élvezte“. A város ezért eredendő rossz a paraszt szemében, és a bb irodalmi síkon annyira kiélezett urbánus-népi ellentét történelmi és adalmi gyökerei ide nyúlnak vissza. A városból a paraszt számára csak jöhet, s mikor Mező-Mihályfalva parasztjai megtudják, hogy falujukból s lesz, szolgabírói hivatalt, sörgyárat kapnak, akkor „az öregebbek... csó-latták a fejüket, s a nagy szerencsétől előre is úgy féltek mint valami árvíz-*(Az urak.)*

Ilyen körülmények között a nép szembenállása a kiegyezéssel természetes thető. A nép Kossuthot várja vissza, érik a népi bosszú, egyelőre titkon, u alatt, hogy a 90-es években véres megmozdulásokba csapjon át. Tolnai yörűen érzékelteti ezt a népi hangulatot több helyen is. „Kossuth a nagy as-pusztán beszélt a múlt éjjeleken is. Kimentünk a mezőre, letettük jünket a földre, és tisztán hallottuk a szavát.“ *(A báróné ténsasszony.)* uth ekkor nő legendává: a nép mindent Kossuthtól — a forradalomtól vár. olitikai fórumon csak az urak és a nagypolgárok ágálhattak, a demokrácia ; már csak a „korcsmákban meri kimondani, amit érez“. *(Eladó birtokok.)* oldussá szegényedett paraszt útja már a városba sem vezethetett, és hogy aduljon az ország a szegénységtől“ — ahogy Tolnai mondja keserű iróniá-— ki kellett vándorolnia.

*

Az agrárkérdés döntő problémája maradt a Horthy-korszaknak is. pies mozgalom — mint szellemi áramlat is és mint irodalmi programm · már tudatosan vallotta, hogy a parasztkérdés a magyar társadalom nti problémája. A népiesek előtt az agrárkérdésről nem sok szó esett, gényirodalom meg egyáltalán nem foglalkozott ezekkel a problémákkal. fordult Móricz Zsigmond olyan lelkesedéssel élete utolsó szakaszán i Lajos felé. A népiesek úttörőjét, ősét kereste benne: „...A mai falu-óknak a legnagyobb bámulattal kell feléje fordulniok. Ha van ősük gyar gondolatok történetében, Tolnaiban találhatják meg“ — írja a Kelet ben. Pedig Tolnai keveset írt *konkréten* parasztokról; életműve rengetegé-

hez viszonyítva jóformán semmit. Móricznak lényegében mégis igaza
Tolnai életműve elválaszthatatlan az agrárkérdéstől — közelebbről a par
kérdéstől — még akkor is, mikor grófokról, nemesekről ír.

Móricz írói példaképet látott Tolnaiban, mert „megtanít rá, hogy
meglátni az életet, az életben a valóságot, a valóságban a magot. Arra t
hogy kell megírni a megírhatatlant". Ezt a megírhatatlant valóban csak To
írta meg a maga korában. A kor divatja nem tűrte a társadalombírál
Az irodalom fórumán Gyulai volt a „kritika arisztokratája" (Tolnai), és
klikkje diktálta, mit és hogyan kell, vagy szabad, vagy illik írni. To
egyedül maradt, és az egyetlen embertől, aki igazi harcostársa lehetett v
Vajda Jánostól is elszigetelődött. A népiesek helyzetében volt valami has
Az ő szavuk is úgy hatott, mint „káromkodás a templomban", de azért e
sem voltak olyan magányosok, mint Tolnai. Ők is szembenálltak a hivat
irodalmi fórummal, de nekik megvolt az az előnyük, hogy tudtak „div
csinálni maguknak — ami ugyan nem volt mindig előny sem irodalmi,
politikai szempontból. Ezért mondja Móricz, hogy „Tolnainak most nyílik
a maga kora".

A probléma és téma hasonlóságának kapcsolatán kívül Móricz eszté
jellegű kapcsolatot is teremt a népiesek és Tolnai között. „Írásait úgy l
analizálni, mint a riportot. Vagy a fényképet. Anyaga a valóságos élet. E
amit mondok, hogy meg lehet tőle tanulni, hogy kell regényírónak az é
nézni. Az ember, aki feltűnik előtte, azonnal kritikájával együtt jelentk
a recehártyáján" — írja Móricz. A népiesek kedvenc műfaja volt az irod
riport; sok regényük és novellájuk alig több a riportnál: a falu naturaliszt
rajzánál. A reális ábrázolásig csak kevesen jutottak el, s a legnagyobba
gyakran estek a naturalizmus „bűnébe". Az előbbi Móricz-idézetből azt hih
az ember, hogy Tolnaiban Móricz a naturalista írót üdvözölte. Pedig erről
sincs. Móricz „ellesett párbeszédei" ilyen pillanatfelvételek, vagy riportol
helyesebben: avatatlan író kezében nem is lettek volna mások, mint egys
fényképek: az élet naturalista rajza. De Móricz kezében ez a „fénykép" ga
belső tartalmat kapott s már nem egyszerű *rajz* volt, hanem a szövevé
társadalmi mozgás reális *ábrázolása*. Móricz „ellesett párbeszédei" által
érvényűvé és tipikussá gazdagodtak Móricz művészi elrendezésében: a j
ségek bonyolult ellentmondásai mögött meglátta a lényeget, mondanivaló
bele tudta sűríteni a társadalom történelmileg konkrét, mégis általános érvé
problémáit. Móricz írói módszerének egyik legjellemzőbb vonása, hogy o
dolgokat mondott el, melyek valóban megtörténtek, de ezeket a megtör
dolgokat sohasem izolálta a társadalmi folyamat alapvető tendenciáj
hanem szervesen beépítette abba. Az egyénit nem állította szembe a tipiku
a lényeget nem választotta el ellentmondó jelenségeitől, hanem dialekt
egységükben ábrázolta. Tolnaiban ennek az ábrázolási módnak úttörőjét l
azért üdvözölte olyan lelkesen. Móricz ezt így fogalmazza meg: „...To
skálája a legszélesebb minden magyar regényíróé közt. A grófoktó
parasztokig, a miniszterektől a falusi végrehajtóig, akihez nyúl, az mind ele
élet... Ezek a könyvek úgy jártak, mint a nagy festők portréi. A modell ha
után kezdenek hasonlítani s később ők adják a kor típusait."

Móricz Tolnait tartotta a „legnagyobb regényírószem"-nek s olyan je
tős regényíróhoz mérte, mint Kemény Zsigmond. Az összehasonlításból To
kerül ki győztesen: „Tolnai sokkal gazdagabb, mint Kemény" — írja. Ezt a
mondja ki ilyen bátran, mert Tolnaihoz elsősorban a téma felől közeledett
Tolnai témái valóban széleskörűek. A „széles írói skála" szempontjából
össze Tolnait Mikszáthtal és Gárdonyival is. Ezzel kapcsolatban ezt mon
„...Ha valamiben alatta is marad ezek írói művészetének — a magyar s
kérdések legsúlyosabb gondolataival foglalkozik. Azokkal a gondolatok
amelyek őt izzítják és perzselik, egyáltalán senki sem foglalkozott az ő k
ban..." Tolnainak a népiesekkel való rokonsága így válik Móricz szemé
élő valósággá; ezért írja ezeket a mélyen átérzett sorokat: „Én itt most

m a szent feladatot, hogy egy szent embert, nagyjaink egyik legnagyobbi-
mindazok között, akik valaha tollat vettek kezükbe hivatásukul, kiásom
írból, s munkáit sorra felhordom vállamon s ölemben a mélyből. Hiszem
allom, hogy ezzel teszek annyit a magyar ügyért, ha újra bírom írni Tolnai
vre-jét, mint saját munkásságommal, amit hatvanéves koromig végeztem."
Az „apolitikus" Móricz nemcsak írói programmot csinált Tolnai fel-
asztásából, hanem akarva-akaratlanul politikai ügyet is. Ennek ellenére
icz feltámasztási kísérletében a művész szempontjai domináltak. Féja Géza
inkább a narodnyik ideológus kezével nyúlt Tolnaihoz. Móricz elődjét
este Tolnaiban, Féja a maga népi miszticizmusát és romantikus anti-
italizmusát akarta irodalomtörténeti síkon igazolni. Móricz ezért nevezte
legnagyobb regényírószem"-nek, Féja ezért növeszti „szálfává" Tolnait
alomtörténetében és olyan óriások mellett tárgyalja egyenrangúként, mint
suth. Ez a népi miszticizmus mondatja Féjával, hogy Tolnai „az etikai
ilat, a XVI. század prédikátorainak elsüllyedt lelke". Tolnai dühe „szent
nor" volt, a „magyar vallásos géniusz" tört ki belőle, a „magyar etikai
i forrott benne szépíróvá, visszaadta a magyar irodalomnak azt a küldetést
ívőséget, mely régóta várta a föltámadást a régi magyarság sírjában".
Féja a kiegyezést is ebből a szemszögből ítélte meg és ebbe a világnézetbe
kszik Tolnai életművét is beágyazni. Féja számára a kiegyezés a kapitalista
árok tatárjárása. Olyan tatárdúlás, mely felbolygatta a falu békés idilljét,
abokra tépte a falut, kasztokra tagolta a népet". A kapitalizmus valóban
tette a faluval, és Tolnai valóban ezt a folyamatot ábrázolta gazdagon és
ivedélyesen. Az is igaz, hogy Tolnai ezért utasította el egészében a kiegye-
és vele a kapitalizmust, mint társadalmi formát; de már említettem:
nai társadalomszemléletének éppen az a legnagyobb gyengéje, *hogy a kapi-
zmust helytelen elvi álláspontról bírálta.* Féja Géza pedig éppen ezért a
ngéjéért teszi meg „nagy szálfának" Tolnait. Legnagyobb korlátját leg-
yobb erényként üdvözli.
„Nem volt mai értelemben vett társadalmi tudata, nem szűkült egy osztály
y társadalmi tan szolgájává..." — írja Féja. Azt hiszi, ez a legnagyobb
éret, amit Tolnainak juttathat. Tolnainak persze volt társadalmi tudata,
hozzá osztályöntudata. Abból a hivatalnok-nemesi rétegből származott,
ynek hivatalán kívül egyebe nem is volt — Tolnai apjának élete utolsó
aszán pedig még az se. Az öreg Hagymássy (Tolnai később felvett írói
, ez a „disznó kemény ember" féktelen indulatán, mániákus igazságkeresé-
és a nagy szegénységen kívül mást nem is hagyott fiára. Apja minden
ttesével összeveszett, mert gyűlölte a hajbókolást, és minden visszaélést.
upciót megalkuvás nélkül leleplezett. Nem is maradt meg egy hivatalban
. Minden ingót, ingatlant eladott, hogy megéljen a család. Mikor mindenük-
kifogytak, rájukszakadt a nagy nyomor, és rokonok, barátok könyör-
mányaiból tengődtek. A „rúgott nótárius" fia ezzel a családi örökséggel
ult el életpályáján. Tolnai hirhedt szubjektivitásának gyökerei ide nyúlnak
za. Ez a gyermekkori konfliktus későbbi személyes sérelmek sorozatán
sztül olyan féktelen szubjektív dühhé szublimálódott helyenként, hogy el-
ította életművét. Ezért nem tudott nagy tehetsége ellenére sem korszak-
tó alakja lenni a magyar irodalomnak. Életműve ezért nem teljes, ezért
tele annyi ellentmondással. Tolnai írói tragédiája, hogy szubjektív
liktusai csak legjobb írásaiban váltak objektívvé; nem mindig mélyültek
lános érvényű társadalmi mondanivalóvá.
Tolnai ingoványon vetette meg a lábát: szubjektív sérelmein, háborgó
n és a hulló nemességen. A nemesség nem volt többé irodalmi bázis, és
ai akkor nő naggyá, mikor — nem tudatosan ugyan, de mégis — kikászáló-
ebből a mocsárból és éppen saját osztályának — a nemességnek — kímélet-
kritikáján keresztül. Ekkor találja meg az utat a nép felé, bár végérvé-
en sohasem szabadul meg nemesi korlátaitól. Ekkor jut el odáig, hogy
jektív konfliktusait nem önmagukban nézi, hanem társadalmi gyökerüket

keresi és általános érvényű társadalmi következtetéseket von le belőlük. alkotja meg típusait: Tarczalit, a kapitalizmus útvesztőin magányo bolyongó értelmiségi embert, akinek útja csak tragédiával végződhetik, Bok nét, az urizáló kulákasszonyt, Clemens Jánost, a gátlástalan rabló-kapitalis Ez az út nehéz volt Tolnainak. Nemcsak ezért, mert jóformán egyedül kel ezen az úton járnia, hanem azért is, mert elszakadni egy osztálytól nem könn egy másikba beépülni meg éppen nehéz, ezt művészien ábrázolni még nehez

Tolnai művészete éppen akkor érik meg, akkor tisztul meg, mikor tá dalmi tudata kezd a nép, a parasztság tudatával azonosulni. Féja ezt nem lá meg Tolnaiban: ő a romantikus antikapitalistát — közelebbről a narodnyiko kereste benne. Azt a Tolnait kiáltotta ki óriássá, aki az egész világgal dü prófétaként száll szembe. Tolnaiból így akart korszakalkotó irodalmi mérfö követ teremteni, és így szürkítette el. Mert Tolnai nem egyszerűn romanti antikapitalista, nem egyszerűen narodnyik: több ennél, és éppen akar ellenére több: művészete túlnőtt világnézetén. Politikai állásfoglalásán személyi sérelmeinek akart irodalmi hangot adni, „kalauz" akart lenni furcsán összekavarodott magyar élet labirintusában s míg kalauzolt, ijes szakadékokat világított meg akaartlanul is. A magyar társadalom nagy dil máira keresett választ: rengeteg kérdést tett fel, ami már magában is pozi társadalmi és irodalmi tett. Kérdésfeltevései, még inkább válaszai, nem min helyesek: regényei gyakran idillbe torkollnak, de a kérdésfeltevések mélyén gyakran kimondatlanul — történelmileg érvényes válaszok húzódnak meg.

A népiesek táborában Erdei Ferenc fordult a legkisebb lelkesedéssel Tol felé. Sőt Móricz túlzott lelkesedése szemmel láthatóan bosszantja. *Határo ellenvéleményével élesen elhatárolja magát Móricztól és Féjától, ami már n művészeti, hanem politikai állásfoglalás elsősorban.* Erdei is a népi irodalo mal való összefüggésében tárgyalja Tolnait: „...Móricz Zsigmond felfedez egy olyan Tolnai-regényt *(A szentistváni Kéry-család; B. Gy.)*, amelyben l alább olyan izgalmasan jelenik meg az úri rend sorsa, mint a mai nép irodalom lapjain a parasztságé. Érdemes itt legalább egy lélekzetvételnyi idő megállni, s főtémaként eszmélkedni a magyar úri rend sorsán, annál is inká mert minél komolyabban ügyel valakinek a nem úri rendű nép sorsa, an inkább érdekelheti ez a kérdés." Ebben az összefüggésben vizsgálva Tolna arra a meggyőződésre jut, hogy Tolnai valójában nem nagy író, legalább nem olyan nagy, mint Móricz hiszi. „Tolnai esete ugyanaz, mint a most népi irodalom legtöbb írójáé. A téma aktualitása és fontossága a nagys látszatát adja azoknak is, akik különben éppenséggel nem nagy írók" — í Erdei a Kelet Népében.

Erdei ugyan sehol sem mondja ki konkréten, hogy Tolnait naturalis nak tartja, de bírálatának ez a lényege. „Reymont regényében mellékes parasztság etnográfiája és szociográfiája, viszont a népies írók kisebbren seregében, nálunk is, másutt is, ez a főtéma, és ez is az egyetlen érdem, ha egyáltalán érdem. Így van Tolnai is. Művében a bomló magyar úri rend szoci gráfiája a főtéma, s ezt épp olyan buzgón és hitelretörekvőn részletezi, mi mostani népies írók a parasztság sorsát. De tegyük hozzá mindjárt, hogy föltétlenül érdem. Nem nyertünk vele nagy művet, de fontos és hiteles adalék kaptunk a magyar úri rend bomlásáról" — írja Erdei és ez az idézet is szép mutatja, milyen távol áll Erdei Féja felfogásától és Móricz rajongásától.

Tehát Tolnai — Erdei szerint — az úri rend szociográfiáját írta me Tolnai egész életművét ebbe a perspektívába állítja be. Tolnai korát és témáj pedig így jellemzi: „Embernek lenni annyi, mint úrnak, s ha ez nem lehetség akkor nem érdemes élni. Aki egyszer úr, annak nem lehet másnak lenni, s a nem úr és mégis akar valami lenni, annak úrrá kell emelkednie, vagy legalá is annak kell látszania." Ez kétségkívül jellemző Tolnaira, sőt életművén uralkodó motívuma az úriság problémája. Mégis hamis képet kapnánk Tolna ról, ha csak ezen keresztül ítélnénk meg.

Erdei is felfedez bizonyos kapcsolatot Tolnai és a népiesek között, de a
i írók ősének mégsem hajlandó tekinteni — legalább is nem olyan értelem-
, mint Móricz, vagy Féja. Nemcsak azért, mert az „úri rend" szociográfiáját
meg a parasztságé helyett, hanem főként azért, mert „az úriság ideálját
ki érvényesen nem detronizálta..." — következésképpen Tolnai sem; és
rt, mert „a közönséges parasztok pedig nem is mások, mint díszletek, a táj
a majorság kellékei..." Ebben mély igazság van. Tolnai központi proble-
ja valóban a hulló nemesség, de azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy
en a nemesség kritikáján keresztül jut el az általános érvényű mondanivaló-
, egyúttal a parasztkérdéshez is. A nemesség bomlása és a parasztkérdés
rvesen együvé tartozik: nem lehet az egyikről beszélni úgy, hogy a másikról
mondjuk el mindazt, ami lényeges — akár közvetve, akár közvetlenül.

Hogy Tolnai detronizálta-e az úriság ideálját, vagy nem, arra nem lehet
egyszerű igennel, sem egyszerű nemmel felelni. Tolnai valami olyasmiről
nodozott, mint a népiesek egy része: a középosztályt paraszti vérrel kell fel-
síteni. *Az új főispán* című regényében éppen ez a főtéma, éppen ez a regény
ince. Az új főispánt így jellemzi Tolnai: „A nép fia volt, ahonnan a
nyadik, Petőfik, Aranyok származtak; a nép fia volt, ahonnan a névtelen
ök ezrei kelnek és térnek vissza őseik mellé névtelenül, de mocsoktalanul..."
parasztból — jellemzően zsírosparasztból — lett főispán természetesen nem
i otthon magát az urak között, de Tolnai nem bonyolítja tragédiává a cselek-
nyt, hanem bosszantó idillben oldja fel a szükségszerűen adódó objektív
ıfliktusokat. Ezek szerint valóban nem detronizálta az úriság fogalmát
lnai *itt* nem osztályharcos szempontból nézte a társadalmat. Az úri rend sem
ténelmi kategória Tolnainál, tehát volt, van és lesz, legfeljebb módosul, de el
n tűnik. „Mai nap polgárból lészen az úr" — mondatja egyik hősével az
ıdó birtokokban. Ez már az úriság fogalmának bizonyos módosulását jelenti,
/ben a hódító polgárság torz társadalmi tudatára is utal.

A gróf ezt mondja a parasztból lett főispánnak: „... Te az arisztokratákat
/ély isteneknek tartod és gyűlölöd őket, mint gyűlölik társaid, mert nem
hatnak hozzánk." Ebben a mondatban benne van az is, hogy az úri rend
ikkévalónak hiszi saját létét és természetesnek veszi, hogy a nem-urak urakká
ırnak válni. De nemcsak a született urak hiszik így: a nem-urak is az úriság-
ı látják földi üdvösségüket. A századforduló társadalmát alapvetően jelle-
zte ez a félrebicsaklott társadalmi igény. Ady is „urizáló polgárok"-ról
zél, és Tolnai is sok energiát szán ennek kritikájára. A parasztból lett fő-
án nem azonosoul ugyan ezekkel a „lakktopánkás futóbetyárokkal", nem lesz
ember sem erkölcsében, sem tudatában. Tehát — Tolnai kategórizálása
rint — nem lop, nem csal, nem köt érdekházasságot, nem lesz képmutató:
ölcsileg a nép fia marad: új eszmény megtestesítője, szinte mai értelemben
t értelmiségi dolgozó. Ez persze a konkrét történelmi és társadalmi körül-
nyek között utópia. Tolnai még nem tudja, hogy nem ezek a jószándékú fő-
ánok fogják megváltani a világot, hanem a népi forradalom fogja ezeket az
ípusú értelmiségi embereket szülni. Ezeknek a jószándékú főispánoknak a
sa, akik ráadásul még népi származásúak is, az adott társadalmi helyzetben
k tragédiával végződhet, mert nem széles népi bázisra építenek, hanem fiktív
mére. Az említett regény legfőbb eszmei ellentmondása és egyben legnagyobb
vészi gyengéje éppen az, hogy az egymásnak feszülő társadalmi erők ütköző-
ıtjába került főispán nem bukik el, hanem győztesen kerül ki az egész tár-
lalom ellen vívott Don Quijote-harcból. Pedig az események nagyszerű
ıyodalmakon keresztül sűrűsödnek tragédiává egészen az utolsó oldalig; s
kor az ember a robbanást várja, Tolnai hirtelen elvágja az égő gyújtó-
nórt: a miniszter megmenti a főispánt... Ez az idillikus vég nemcsak tár-
lalomszemléletének, de realista ábrázolóművészetének is nagy korlátját
ısztrálja.

Legjobban sikerült regénye kétségkívül *A polgármester úr*. Tarczali, a polgármester, nem a népből jövő, hanem a nép felé forduló „úri rendű" értelmiségi sorsát példázza. „Azt hiszi: első a nép, amelyet annyian kizsákmányolnak s mely mikor a pohár csordultán bosszút akar állani: azt szúrja le és szaggatja szét, akit legelőbb útjában kap" — írja róla Tolnai. A kiinduló pont itt tehát más, mint az előbbinél. Tarczali sorsa is csak a bukás lehet, s Tolnai ebben a regényében már a társadalmi valóságnak megfelelően ábrázolja hőse pályáját. Tarczali tragikuma — sok más vonatkozása mellett — arra is utal, hogy Tolnai már meglátta az úriságnak, mint életformának történelmi anakronizmusát, kereste a kivezető utat belőle s meg is találta a néppel való azonosulásban — tudatban is, erkölcsben is. Ez az azonosulás egyúttal a dolgozó ember életformájának — mint egyedül helyes életformának — a megtalálását is jelenti. *A nemes vérben* a grófi gyerekek már „kénytelenek voltak emberekké lenni" azaz dolgozniok kellett, mert a társadalmi lét egyetlen tisztességes alapja a munka. Ebben az értelemben úrnak lenni már nem más, mint parazitának lenni és embernek lenni annyi, mint dolgozónak lenni. Az élősdi úri élet napjai meg számláltattak — mondja a regény konklúziója, s aki méltó akar lenni az *ember* elnevezésre, annak részt kell vennie a társadalmi munkában. Az embert a munka teszi emberré, az életet a munka teszi *emberivé*. Ez már újtípusú humanizmus jelentkezése irodalmunkban, s Tolnai az egyetlen századvégi író, akinek életművében ez konkréten is kimutatható.

A polgármester úr című regényében Tolnai olyan értelmiségi típust állított elénk, akinek már nyűg az úriemberség, és akinek magányos útja a társadalmi árral szemközt szükségszerűen egyéni katasztrófához vezet. Tolnai ebben a regényében mutatta meg, hogy vérbeli realista regényíró. Tarczali sorsának művészi megoldása igazi, megdöbbentő mélységű tragédia, s az őrülési jelenet arra vall: nagy művész írta ezeket a sorokat. Tolnai itt detronizálta az úriság fogalmát végérvényesen, és ezzel *többet nyujtott*, mint az úri rend egyszerű szociográfiáját.

Ebből a rövid ismertetésből is kiderül, hogy a népiesek feltámasztási kísérletei nem túlságosan sikerültek. Világnézeti sokrétűségük — ahol a két pólus Féja és Erdei — eleve lehetetlenné tette, hogy még csak megközelítően is egységes Tolnai-képet alakítsanak ki. Mindegyikük a maga írói módszerének, vagy világnézetének igazolását kereste Tolnaiban. Móricz ezért tartja nagyobb írónak, mint Reymont-t, Féja ezért helyezi Kossuth mellé. Erdei ezért „nem bánkódik művészi fogyatékosságai" miatt. Az irodalomtörténészek pedig hozzá sem szóltak a vitához: számukra Tolnai irodalomtörténeti helyét véglegesen kijelölte Gyulai és Beöthy. Tolnai ismét várhatott a feltámadásra.

*

Tolnai a következő szavakkal jellemezte saját emberi és írói magatartását s annak társadalmi visszhangját: „Sok nyelvet ért, de az ő nyelvét itt senki sem érti." *(A polgármester úr.)* Tolnai írói tragédiája, hogy más nyelvet beszélt, mint kortársai és ezt a nyelvet sem írótársai, sem olvasói nem értették. Ez nyilván azért volt így, mert a kapitalizmus kibontakozását ellenségesen nézte, s ellenséges indulattal is ábrázolta. De még talán ezt is elnézték volna, de azt már bocsáthatták meg neki, hogy a kapitalizmus minden barbárságát, embertelenségét is meglátta és becsületesen ábrázolta regényeiben. Látta a paraszt elnyomorodását, a szellem prostitúcióját, az ember és erkölcs áruvá válását, a pénz mindenható hatalmát. A kapitalizmusnak erről az elnyomorító hatásáról akart festeni széles körképet, és ez jórészt sikerült is neki. Igazi becsületességgel fogott hozzá feladatához, s a maga szubjektív világképét igyekezett transzponálni regényeibe. A társadalmi valóságot a maga nyelvére fordította le, és ezen a nem-divatos nyelven mondta el megnemalkuvó kritikáját kora társadalmáról. Ez a különcködésnek ható írói magatartás azonban korántsem lett volna elég ahhoz, hogy nagy íróvá váljék. Becsületessége nem állt meg itt: szubjektív érzelmei és az objektív valóság közé nem emelt lebonthatatlan

ai falat. A társadalomról alkotott gondolati világképét a dialektikus mate-
lizmus álláspontjáról csak bírálni lehet, de ez a romantikus, idealisztikus
ıdolati világkép sohasem tudta arra kényszeríteni, hogy egysíkúan ábrázolja
ársadalmat. Ezért tud olyan gyűlöletes képet festeni Clemensről — az egyik
ıitalistáról — és ezért tudja olyan meggyőzően pozitív alakként ábrázolni
rnyőit — a másik kapitalistát. Tolnai világképében Clemens a „rabló",
rnyői a „dolgozó" kapitalista. Azt persze nem látja Tolnai, hogy lényegében
ıdkettő kapitalista: ugyanannak a lényegnek két egymásnak ellentmondó
ensége. Ezért jut Tolnai *gondolatilag* helytelen következtetésre a kapitaliz-
st illetően. De művészi ábrázolásában — a valóság tükrözésében — már
yes úton jár: ábrázolni tudja a kapitalizmus pozitív oldalait, történelmi
repét — *gondolati világképe ellenére. A nemes vér* Dernyőije a modern kapi-
ista megszemélyesítője, azé a kapitalistáé, aki mindenképpen a haladást kép-
eli az eresztékeiben recsegő feudális társadalommal szemben. Ugyanezt el
et mondani a polgári paraszti életforma felé törő Bokros Andrásról
urak) és kapitalista ellenpárjáról, a basaparaszt Vörös Gáborról: a gon-
ati világkép és az ábrázolt valóság között itt is megvan az említett szakadék.
nai művészete azért realista, mert ezeket az ellentmondó jelenségeket gon-
ati világképe ellenére is a valóságnak megfelelően tulta ábrázolni.

A kapitalizmus az egész társadalmat átalakítja, és Tolnai ezt a sokoldalú
yamatot ábrázolja gazdagon, művészien. Regényeiben minden társadalmi
tály, réteg, csoport megjelenik a maga tipikus alakjaival. Tolnai az ellent-
ndó társadalmi tendenciákat *egyéni sorsokon keresztül ábrázolja.* A társa-
mi mozgás egyéni sorsokban nyilvánul meg, az osztályharc személyi ellen-
ekben konkretizálódik. Ez a konkretizálás azonban nem zárja ki Tolnainál a
izálás lehetőségét — sőt éppen ez teszi lehetővé típusalkotásait. Ezért tudta
ényhőseinek cselekedeteit társadalmilag indokolni. Ezt Móricz így fogalmazta
g: „...az embert csak mint társaslényt érzékeli". Ezt az ábrázolási módot
lemes összevetni a XIX. század regényíróinak jellemfestő módszereivel.
mény Zsigmond elsősorban magában az emberben keresi a társadalmi moz-
s okait, és ezek az apriori emberi tulajdonságok — a határtalan jóság, vagy
féktelen szenvedély — viszik előre a regény cselekményét. Ezek az eredend-
n adott emberi tulajdonságok nőnek hátborzongató szörnnyé, végzetté, tár-
lalomalakító erővé. Míg Kemény az egyén szenvedéseinek és bukásának
ait az egyéni alkatban, az egyén lélektani sajátosságaiban keresi, addig
tvös József minden egyéni sors mögött hősének társadalmi létét, osztály-
yzetét látja és regényeinek cselekményét ennek megfelelően bonyolítja.
lnai ezt az Eötvös által kezdett vonalat folytatja a magyar irodalomban és
n a téren is egyedül áll korában. Tolnai egyéni intrikákon keresztül bonyo-
ja a végkifejlődés felé a regény cselekményét; a személyi érdekek és egyéni
rrierista törtetések egy széles társadalmi körkép mozzanatai, anélkül azon-
a, hogy az egyéni érdekek harca függetlenednék a társadalom alapvető ten-
nciájától, s anélkül, hogy a társadalmi erőkben misztikus erőket látna. Tolnai
szereti a Tarnóczyné-féle anyatípusokat. Elég itt *A nyomorék* című regényé-
Erdősnéjére, vagy *Az urak* Bokrosnéjára utalnom. Tolnai „szörnyetegei-
" is vannak olyan egyéni tulajdonságaik, melyek talán véletleneknek tűn-
k, de cselekedeteik sohasem *csak* személyi sajátosságukból, hanem azokból *is*
ynak. Pontosabban: cselekedeteik nemcsak lélektanilag, hanem társadalmi-
g is indokoltak. Alakjai így válnak típusokká, az egyéni sorsok így reprezen-
ják a társadalmi erőket, anélkül, hogy azokra *közvetlenül* rámutatna.

Tolnai a felületi jelenségek színes, költői ábrázolásával nem elégszik meg:
hasítja az elleplező burkot és igyekszik kihámozni a lényeget. Ez a lényeg
n válik azonban sivárrá kezében: költőiségét itt is megőrzi, líraisága itt is
ızövi mondanivalóját. Az idegen vállalkozó úgy jött Magyarországra, mint
y meghódítandó és civilizálandó csendesóceáni szigetre. Mennyi költőiség
n azokban a sorokban, melyekben Clemens megérkezését mondja el:

„Johann Clemens levette rongyos, fakó kalapját és apró, villogó szemével megmérte, hogy mennyi búza, rozs teremhet azon a messze, messze benyúló, végeremehetetlen dombos, halmos, szelid szép tartományon." *(Eladó birtokok.)* Milyen egyszerű és mégis milyen patétikus ez a líra! A lankás tolnai dombokon végigtekintő gyarmatosító gondolatait ilyen magasrendű költőiességgel fogalmazza meg: „ahol ekkora a csöndesség, ott egy egészséges, törekvő morva-cseh polgár lármája messze elhallatszik" — vagyis itt lehet vagyont gyűjteni s fel lehet mászni a társadalmi létrán az égig. Schwindler is úgy jött ide, mint az igéret földjére. „...ő itt, mint a muzulmán: megtalálta Mekkáját." *(A báróné ténsasszony.)* Schwindler társadalmi missziója ugyanaz, mint Clemensé, de ő már reffináltabban, nagyvonalúbban misszionáriuskodik: neki már leplező programmja is van — valóságos gyarmatosító ideológiája: „Óhajtana itt birtokot venni a lehető közelben, mert szeretné megmutatni a derék kunoknak, hogy mi a valódi porosz mintagazdaság." Persze a „programmadással" ő sem elégszik meg, a kapitalista igényeinek nem itt van a határa. Igazi életeleme a spekuláció. Apósát, a nemesi birtokost is belevonja a spekulációkba. Ilyenformán: „Jó lenne — vevé fel a szót a báró —, ha apám összevásárolna egy csomó földet a nagykakasdi határban, a vasút mentén. A kisajátítások nagyszerűen jövedelmeznek." A Hunyadi bárónővé vedlett Schwindler és a nemesi birtokos gazdasági nása, melyet házassági kapcsolattal is megerősítenek, a századvég legjellemzőbb társadalmi folyamata, a feudálkapitalizmus legszembetűnőbb jelensége és alapja is egyben. Tolnai ezt jól látta, és nem is hallgatott róla.

A tőkésvilág spekulációja, féktelen harácsolása Tolnait vad dühre gerjeszti. Engesztelhetetlen haragjában az erkölcsbíró Tolnai gyakran a szépíró Tolnai fölé nő — művészetének nem kis kárára. Ilyenkor a költői nyelvről átvált a prófétikus nyelvre, és gyilkos gúnnyal ostorozza a „jó modorú orgazdákat, áhítatos tettetőket", mindazokat, akiknek „társadalmi missziójuk van" és mindazokat, akiket a „társadalom véd". Ez az indulat mondatja vele Clemensről: „Mindent fel akart falni... csekélylette eddigi birtokait, úgy benne volt huszonöt-harminc esztendő óta a szerencsés szerzésben, a nyomorultak kizsákmányolásában, a rontásban, bontásban, törésben, építésben, hogy az eget se tudta már nyugodtan nézni." *(Eladó birtokok.)* Ez a mérhetelen harácsoló szenvedély ilyen szatirikus sorok írására készteti: „A téglagyári Szendeffy Clemens János megyebizottsági tag, iskolaszéki elnök, takarékpénztári elnök, vadászati elnök, központi művelődési igazgató, egyházi gondnok, téglagyári főigazgató, kisbirtokosok pénztárnoka, Gergely lovag, Jézus szíve kötözője, az új Minerva irodalmi, művészeti és erény egylet alapító tagja, a főispán, alispán, a nemesség virágja, barátja..." *(Eladó birtokok.)* Ez az elkeseredetten szatirikus dikció nagyon közel hozza Tolnait a naturalizmushoz, és csak nagy tehetségének köszönheti, hogy szubjektív dühe ellenére sem ragadt bele a naturalizmus művészietlenségébe, hanem megtalálta az utat — igaz: sok kitérővel és kilengéssel — a realista ábrázolás felé.

De ez a patétikus dikció más szempontból is figyelemreméltó. Ha az előbb idézett sorokat olvassuk, önkéntelenül is Sztruve, az orosz narodnyik asszociálódik bennünk: „Az új hódítók siserehada mindent eláraszt és sehol, semilyen tekintetben sem ütközik ellenállásba. A földesurak pártfogolják és örömmel fogadják ezeket a bandákat, a zemsztvo-hivatalnokok hatalmas biztosítási prémiumokat folyósítanak számukra, a néptanítók lebonyolítják szennyes levelezésüket, a papság látogatásokat tesz náluk, a járási írnokok pedig segítségükre vannak az áldozat behálózásában." Ezeket a mondatokat akár Tolnai is írhatta volna. A narodnyikokkal sok közös vonást fedezhetünk fel Tolnaiban, romantikus antikapitalizmusa pedig egészen közeli rokonságba hozza velük. Hogy úgy mondjam: a tőkésvilágot azonos erkölcsi plattformról utasítják el. De nem az *egész* kapitalizmust, hanem csak azt, melyet Tolnaival együtt a „rablás kategóriájába" sorolnak. „Etika nélkül pedig nem élhetünk" — mondja Koroljenko (aki külön-

ben ugyanerről az alapról utasította el a szocializmust is). A narodnyikok szemében — és Tolnaiéban is — a városról falura özönlő kapitalista had maga volt a megszemélyesített erkölcstelenség. Az orosz narodnyikok világképében — Tolnaiéban ugyanígy — a „rabló" kapitalista fogalma és a „dolgozó" kapitalista fogalma nem egy és ugyanazon lényegnek két látszólag ellentmondó jelensége volt, hanem két egymást kizáró ellentétes fogalom. Féja Géza Tolnai-bírálatának helytelen elvi álláspontja így világosodik meg egészen, mert mikor Tolnait „etikai zseni"-ként üdvözli, végeredményben ennek a narodnyik világnézetnek adott kifejezést.

Ez az álláspont magyarázza Tolnai heves antiklerikalizmusát. Tolnai jól látja, hogy a tőke, a papok „másvilág-ideológiája" és az „úri koldusok" üres tarisznyája — vagyis a nagypolgárság, a klérus és a birtokát vesztett nemesség — egységfrontot alakít a nép ellen. Ezért ordítja kórusban a kisváros középpolgársága: „Minden pap az uraké!" *(A polgármester úr.)* De a papok nemcsak az ideológiát szolgáltatják: a nemesség anyagi erőforrása is a klérus — és természetesen a tőkéseké is — mert minden út a papokon át vezet Bécsbe és minden pénz Bécsből jön. Clemens, a rabló kapitalista, akit Tolnai olyan plasztikusan ábrázol, így oktatja fiát: „Csak a papokkal jól légy fiam; korán szokd meg, hogy dicsérd őket úton-útfélen, mert nem tudod, hol kapják fel a szavaidat, hogy juttatják a püspökhöz, az érsekhez, onnan fel Bécsig, ahonnan a legpompásabb kötések, bérletek, vállalkozások... (jönnek)... A papokkal nagyon, nagyon jól légy, azt tanácsolom. Állj be minden egyletbe, csak állj be... Ott lehet a legszebb kötéseket kötni... jegyezd az eladó birtokokat, ígérj a papoknak egy-egy harangot, tornyot, akár templomot — megfizetik, nagyszerűen megfizetik ők." *(Eladó birtokok.)* Az „uzsorás szent emberek" — ahogy Tolnai a spekuláns papokat nevezi — jelszava: „Mindenütt, mindenben, mindenkivel." *(A polgármester úr.)* Vagyis minden szövetség jó, ami a nép ellen irányul, mert nyerészkedni csak a nép bőrén lehet.

A narodnyikok erkölcsi alapján álló Tolnai a falun belül meginduló kapitalista fejlődést pozitívumként kezeli és úgy is ábrázolja. *Az urak* Bokros Andrása a mezőgazdaság kapitalizálódásának amerikai útját képviseli. Tolnai ezt, mint eszményt állítja egyrészt a porosz úttal szemben, másrészt a naturális gazdálkodással szemben. Ezt persze nem tudatosan teszi, nem világnézeti meggondolásból, hanem erkölcsi indítékok alapján. A művészi megoldás azonban ezek ellenére is mindenképpen a valóságot tükrözi: *A nemes vér* grófjai a naturális gazdálkodást űző, maradi úri birtokosok típusai, Dernyői a tőkés farmergazdálkodás képviselője, *Az urak* Bokros Andrása a paraszt kiskapitalista típusa. A kapitalizálódási folyamat művészi megoldása Tolnainál az — és a realista ábrázolás módszereivel más megoldáshoz nem is juthat — hogy a különböző tőkés-típusokat különböző emberi magatartásokon, személyi relációkon keresztül ábrázolja. A modern gazdálkodást folytató Dernyői magatartása birtoka arányának és származásának megfelelően a modern polgáré, aki „becsületes munkával" növeli nagyra és teszi belterjessé gazdaságát. Ezt a kapitalizmust azonban leválasztja arról a kapitalizmusról, amely a városból jön; nem veszi észre, hogy a kettő szervesen egybe tartozik és egyik sem lehet meg a másik nélkül. Nincs külön városi és külön falusi kapitalizmus. Ezért állítja olyan élesen szembe a kétféle tőkés-típust regényeiben.

A „városi módszerek" ellen természetesen a parasztság tiltakozik legjobban. Azért is, mert maradi, azért is, mert bizalmatlan minden „nadrágos fifikával" szemben. Bokrosné ezt mondja a német főadószedőnének, mikor az rá akarja venni, hogy béreljenek földet és folytassanak modern tőkés gazdálkodást, mert ez az egyetlen út a vagyon megkétszerezése és az úriemberség felé: „Mi szorgalmatosak voltunk mindig, s mindeddig nem tudtuk megkétszerezni." *(Az urak.)* A főadószedőné érve az, hogy elavult paraszti módszerekkel nem lehet gyarapítani a gazdaságot, ahhoz nem elég a szorgalom: „A gazdaságot berendezzük tudományosan, veszünk gépeket, hozatunk egy művelt, okszerű gazdát..." A főadószedőné persze nem valami emberbaráti

indítékokból akarja rábeszélni Bokrosnét az újtípusú gazdálkodásra, hanem azért, mert férjhez akarja adni lányát az egyik Bokros-fiúhoz. A főadószedőné egyéni érdekei így épülnek bele művészien az egész társadalomra jellemző problématikába: a főadószedőné ravaszkodása mögött a kiegyezés korának központi kérdése húzódik meg sokatmondóan. Az egyéni sorsok alakulása a társadalmi fejlődés főirányával esik egybe, a személyi érdekharcok, intrikák pedig nem mások, mint a társadalmi ellentétek, ellentmondó társadalmi tendenciák adekvát megjelenési formái.

Már utaltam a kupecparaszt típusának kialakulási körülményeire és társadalmi gyökereire. *Az urak* Bokros Andrása kupecparaszt — a tőke primitív formájával, a kereskedelmi tőkével szerencsét próbáló paraszt — aki „mint valamely zsidó: gabonát vett, egy kis bort vásárolt, sőt a gubacsot is szedte." A kupec-parasztság azonban nem túlságosan úrias életforma, és még az olyanféle basaparasztok is lenézik, mint Vörös Gábor: „Szegény fuvaros emberrel a módos, előkelő gazda-emberek nem barátkozhatnak..." — mondja Vörös gőgösen, pedig nem is olyan „szegény" ez a Bokros András, csak Vörös Gábor szemében tűnik annak; mert a fuvarozás és a gubacsszedés nem valami nagyvonalú spekuláció s nem is olyan jövedelmező, mint az uzsora. Ez a formaszerinti „becsületes szegénység" lényegében jómód, sőt kulák-jómód. Bokrosék gazdaságát a német főadószedőné így jellemzi: „Milyen szép ház, mekkora szobák, lovaik, ökreik, ki tudja, még mi mindenük van."

Ez a jómód természetesen új társadalmi igényeket is jelent. Vörös Gábor gőgös fennhéjazásában már így nyilatkozik: „...az én gyerekeim se születtek éppen parasztok számára." Bokros András is magasabb társadalmi igényekkel lép fel és papleányt vesz feleségül. A kétféle urizálást Tolnai élesen szembeállítja egymással. Vörös Gábor német hivatalnokhoz akarja adni lányát, a kisebbik Bokros-fiú urizálása valóságos tragikomédia, míg Bokros András párválasztása a paraszti polgárosodás és a társadalom demokratizálódásának egészséges tünete Tolnainál. A „rabló" kapitalista erkölcsi arcát még frappánsabban kiemeli ezzel: történő társadalmi kapaszkodása egyúttal elnemzetleniedés is: felszívódik a gyarmatosítók siserehadába, az elnyomók dróton rángatott bábja lesz. Bokros András menekülése a paraszti életformából azonban pozitív Tolnai ábrázolásában. Ez az állásfoglalás szükségszerűen adódik a tőkés ellentmondó szemléletéből. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Tolnai ugyanannak a társadalmi folyamatnak meglátta pozitív és negatív oldalát is, és elég becsületes volt ahhoz, hogy ezt a valóságnak megfelelően ábrázolja. Gondolati világképében persze nem tudta mindig hova tenni a társadalmi jelenségek ellentmondásait — hisz nem volt dialektikus materialista világnézete —, de amit leírt, az valóság volt. A társadalmi jelenségek ellentmondásait ellentétes emberi pólusokon keresztül ábrázolta: az emberi cselekedetek társadalmi indokolását így színezte alakjainak egyéni volta. A művészi ábrázolásnak ez a módja a legmesszebbmenően realista: a tipikusban meglátta az egyénit, és az egyénit típussá tudta emelni.

A polgárosodás „amerikai útját" azonban csak kis felső paraszti réteg járhatta, de még az is érezte felemás voltát. „....csakugyan különös dolog egy földműves embernek más osztályba házasodni..." — meditál el Bokros András házassági tervei közben. Valóban különös ez abban a világban, és ezt a falu is úgy érzi és úgy is reagál rá. A megfagyott erkölcsöket, társadalmi konvenciókat nehéz cseppfolyósítani. A nagyparaszt Biró László, aki még a feudális patriarchalizmus szemével nézi a körülötte folyó megbolydult életet, így fogalmazza meg Bokors András előtt a készülő házasságról alkotott véleményét: „Ha feleséged nyájas lesz, a mi asszonyaink kinevetik; ha kevély lenne, elhagyják." Ez a paraszti bölcseség már a kibontakozó tragédiát is látja a parasztlegény-papleány nászban.

A társadalmi osztályok keveredése még a közvetlenül érintkező határsávban is ellenséges indulatoktól terhes levegőben folyt le. A kapitalizmus kiszélesítette az osztályok közvetlen érintkezési felületét, vagyis bizonyos érte-

mben demokratizálta a társadalmat. Ebben a társadalmi zűrzavarban nehéz igazodni: de az előbb idézett mondat — hacsak egy villanásnyira is — a se em úr, se nem paraszt állapot tragikumára utal. Bokrosné — ez a nagyszerű üvészettel ábrázolt figura — (nem olyan higgadtan ugyan, mint Biró László, anem igazi anyósi éllel) így kommentálja fia házasságát: „Most ott van, vett egy rongyot, egy koldus papleányt, aki úriasszony se..." Ha már nincs agyona, legalább úr legyen — s ez a mentalitás az egész akkori társadalomra llemző, nemcsak a polgárosodó parasztokra. S mikor az új asszony, a papány, a templomban az úriasszonyok padjába ül, akkor Bokrosné nyelvének essége egyúttal a társadalmi ítélet élességének is fokmérője: „No nézze meg z ember, hova merészel tolakodni egy papcafadék."

Tolnai keserűen nézte ezt a társadalmi őrületet, aminek persze objektív ırsadalmi okai voltak, s korántsem volt olyan szubjektív jellegű, mint azt olnai gyakran hitte. Az úriemberség ugyanolyan fantóm volt a századvég veiben, mint a hivatal. A vagyonátvesztett nemesség ebbe a két délibábba apaszkodott, a „kerítésen kívül" rekedt törtetők pedig, mint jövendő üdvösígüket kergették ezt a két csábító ködképet. Az úriemberség bástyái mögé ak a születés és a pénz segítségével juthatott be az ember. S mikor történelmi és társadalmi képtelenségként olyan ember kerül a főispáni székbe, kinek se születési előjoga, se pénzbiztosította joga nincs rá, hanem akinek „vére munkából táplálkozik", akkor ez a tény „minden gondolkozó elmét ıéltán megdöbbenthet. Itt a nihilizmus... Falak omlottak alá, régi ezeréves ömör falak, melyek töröknek, tatárnak, németnek, muszkának eddig ellent ıdtak állni; ajtók, rettenetes vasajtók zuhantak be szekerce-, bárd- és fejszecapások nélkül, melyeket eddig ágyúk se bírtak csak meg is karcolni; embek ültek a selyem-, bársony- és arannyal átszőtt székekre, parasztemberek... s olyan férfias nyugalommal, mintha ott születtek volna". *(Az új főispán.)*

A regény utópisztikus társadalomszemléletéről már volt szó az előzőkben, de nem lehet szó nélkül hagyni, hogy ez az utópia mégis csak egy pillanatra a jövőbe: a nép itt már az ország ura. De Tolnai azt már nem tudta ábrázolni, hogyan jut el eddig a nép: milyen utakon, milyen harcok árán?

Az elmondottakból kitűnik, hogy Tolnai csak a parasztság felső rétegeit ábrázolta regényeiben. A szegényparasztságról sohasem írt: érdeklődési köre zárult a kistőkés, polgárosodó parasztnál. Nem akarom azt mondani, hogy Tolnai nem tudott a parasztság proletárrétegeiről. Tudott róluk és egy-két balásban megvillantotta ezt a nyomorúságos életformát is. Azt is tudta Tolnai, ogy ez a nyomor a gazdagok fényűzésének tápláló forrása. Az éjjeli tolvajtról hazatérő Clemens bekukucskál a faluszéli viskókba, s Tolnai ilyen költői reflexiót fűz ehhez a kapitalista kíváncsisághoz: „Láthatta, hogy idekünn soha ı fogy ki a betegség, a nyomor, az a rettenetes táplálék, amelyből az okosság gazdag emberek szobrait, tornyos palotáit faragja." *(Eladó birtokok.)* Ugyanyen tartalmú villanást számosat idézhetnék novelláiból is, regényeiből is, de ölösleges szószaporítás lenne. A lényeg az, hogy a parasztság sorsát nem a egényparaszt életküzdelmein keresztül ábrázolja, s a kivezető utat sem Petőfi ı Táncsics plebejus népiességében keresi, hanem valami békés polgári kibonakozásban.

Tolnainak a szabadságharc gyermekkori élménye volt. Az elszegényedett vatalnok-nemesi család fia a kamaszkor küszöbén szívta magába 1848 forraalmiságát és egy életen át táplálkozott belőle. Nem lett ugyan forradalmár le, de az elsikkadt nagy mű tragédiáját egész életében nyomasztó teherként ırcolta magával. 1848 hagyományaiból táplálkozott még akkor is, mikor ások már megtagadták ezeket a hagyományokat. De ezek a tradíciók elveszték forradalmi hevüket Tolnainál, nem fejlődtek tovább, elsikkadt bennük nagy népi lendület. A 48 alapján álló s az ál-48-asságot olyan szatírikusan ráló Tolnai nem híve semmiféle forradalmi megoldásnak: ő csak demokratilni akarja a társdalmat. Ezért nem esik szó írásaiban sohasem földreform-

ról vagy agrárforradalomról. Az ő programmja kétségkívül demokratiku — helyesebben polgári demokratikus — programm: a farmerparasztot ezé ábrázolja rokonszenves figurának, a farmerparaszt ezért jelentkezik úgy nál mint a haladás képviselője. Tolnai a magyar mezőgazdaság kátyújából kiveze utat a parasztság polgárosodásában látja, de nem jut el annak felismeréséi hogy ez az út agrárforradalom nélkül csak vakvágányokra futhat.

Gondolati világképéből hiányzik a nép — legalább is olyan értelembe ahogyan ma beszélünk népről. Ez nem véletlen, hisz nagy elődje, Eötvös Józs is Violában, a telkes jobbágyban látja a nép képviselőjét; abban a telkes jo bágyban, akinek megvan az a helyzeti előnye, hogy kapitalista társadalor ban kistőkéssé válhat. Persze Eötvös társadalmi tudata, világnézete kifin multabb volt, és Viola „deklasszálódásának" bemutatása nemcsak a ren Magyarország kritikája a polgári társadalom felől, hanem ez volt az első lép Petőfiék plebejus forradalmiságához is. Tolnai nem jutott túl a kapitalizm kritikáján még annyira sem, mint Vajda János. A szocializmus lehetősége me csak fel sem ködlött előtte, pedig a nagy paraszti megmozdulások és a mu kások szervezkedései nem maradtak titokban előtte. Társadalmi korlátjait ne tudta szétfeszíteni, ahhoz hiányzott belőle Eötvös eszmei tisztasága és Ac világos politikai látása, minden akadályt szétrúgó zsenije.

Tolnai népiességének tartalma így lényegében nem a népi forradalo felé mutató, s írásai — a széles társadalmi körképen túl — a paraszti ki termelő álláspontjának irodalmi tükrözései. Ez a kistőkés álláspont 1867 dem kratikus revíziójáról álmodott — azaz a gyarmatosító kapitalizmust akar *megrendszabályozni*, anélkül, hogy egy lépést is mert volna tenni a szélesel tömegekre épített népi mozgalom útján. Az orosz narodnyikság tartalma roko ezzel az állásfoglalással: a kapitalizmus megrendszabályozásának programm és az egyéni cselekvés hangsúlyozása a történelem formálásában lényegébe ugyanaz, mint a Horthy-korszak népieseinek illúziói a kisbirtokról, vagy Toln illúziója arról, hogy a Bokros Andrások „erkölcsös" kapitalizmusa fogja me oldani a magyar társadalom nagy kérdéseit.

*

Minden világnézeti és társadalmi korlát ellenére is Tolnai írásművésze népi jellegű. Ez anépiesség legszembetűnőbben stílusában jelentkezik. Polgá irodalomtörténészeink itt követték el a legnagyobb hibát, sőt bűnt Tolnaiv szemben. Nem vették észre, hogy Tolnai népiessége nem az Aranyból deszti lált népies formalizmus, hanem szerves folytatása Petőfi és Arany népiesség nek. Tolnait egyszerűen Arany-epigonná degradálták: eredetiségét vonták ké ségbe. Tolnai valóban sokat tanult Aranytól, de ez még nem jelenti azt, hog egyszerűen utánozta volna Arany stílusát. Nem lírájáról beszélek most, me ott valóban nem volt több Arany-utánzónál, hanem prózájáról, arról a próz ról, melynek eredetiségét, úttörő jellegét egy pillanatra sem lehet kétségb vonni.

Nyelvének alapszövete a dunántúli nép nyelve, de többéves erdélyi ta tózkodása jelentősen gazdagította szókészletét, színezte szókincsét és kifejez készségét; emellett nagy olvasottsága, művészi tudatossága is sokban hozz járult stílusának kialakulásához.

Egy-egy odavetett szóval vagy mondattal nagyszerűen tudja érzékeltet a helyzetet s élővé tudja varázsolni a környezetet. Szavai valóságos hús-v életet élnek, képei szinte megelevenednek, gondolatai szinte megfoghatóan érz kelhetők. „Az Isten ideültette a bánatot, mint a legszebb körtébe a férget A bánat itt valósággal megszemélyesedik, s ez a kifejező kép többet mon egy oldalnyi szóáradatnál. Bokros Sándor lakodalmán „a német urak bezze megnyájasodtak, minden íz, porcika fecsegett, nevetett bennük". Lehet enn plasztikusabban, elevenebben, egyszerűbben érzékeltetni a lakodalmazó ked lyes németek hangulatát?

Népiessége azonban nem népieskedés. Tájszólásban sohasem beszél még zvetlen népi témáinál sem. Egyik legművészibb novellájában — *A tinóban* — paraszt-suttyó jókedvét ezzel a rövid mondattal jellemzi: „Dalra fakadt a fiú, etlen, kukoricaszár-hangú dalra, mert hogy inkább gyerek volt még, mint rény..." Ebből a mondatból kiérezzük a paraszti környezetet, a fiú mutáló ngjának kedves ügyefogyottságát. Vagy nem nagyszerűen állítja szembe ez kép a hivatalnoki szervilitást a rebelliskedő birtokos nemesek nagyhangú gával?: „A dörgő, nem hivatalnoki, merész, teleszájú igenek között ott botorlt mezítláb a hivatalnokok gyönge, suttogásszerű igenje is."

Tolnai prózájának költőisége egydülálló a kor regényirodalmában. Elég, Kemény, vagy Eötvös prózájával vetjük össze s már is igazolt ez a megapítás. Nyelve nem olyan gazdag, mint Jókaié, de mondatai formásabbak, isztikusabbak.

Szavainak megelevenítő erejével Móricznak tapossa az utat. Egyenletes eszélő stílusának egységét olykor lávaként feltörő retorikája bontja meg. elve ilyenkor inkább Szabó Dezső nyugtalan, szertelen stílusára emlékeztet. lóságízüket azonban itt sem vesztik el mondatai; tömörségük, nyelvtani gyelmük még itt is szembetűnő. Álljon itt példaként ez a mondat: „Fogai dig vacogtak, míg végre darabokra tépdesték az elnyűtt testből mindenkép szökni törekvő boldogtalan lelket."

*

Tolnai Lajos sorsa már nem is irodalomtörténeti furcsaság, hanem a agyar történelem egy szomorú szakaszának tipikus jelensége. „Az a gyilsság, amit Tolnai Lajoson elkövetett az élet, beletartozik a magyar történelembe. Semmi sem mutatja meg annyira a múlt korszak szellemét, mint ez bámulatos és megreszkettető sors" — írja Móricz Zsigmond. Valóban, senkit m felejtettek el ennyire a magyar irodalomban. Regényei, novellái jelentős szben könyvalakban meg sem jelentek: folyóiratok — sokszor alig ismert lyóiratok — lapjain hányódnak ezek az írások. Megjelent regényei is szinte vétel nélkül csak az első kiadást érték meg. A Horthy-korszakban egyetlen génye látott napvilágot könyvalakban, *A sötét világ* című nagyszerű önéletjzi regénye. A felszabadulás után is mindössze egy kis novellásfüzete jelent eg Komlós Aladár rövid bevezetőjével, majd az idén *A nemes vér* című génye.

A Tolnai-probléma még megoldásra vár, de megér minden fáradságot. emcsak azért, mert Tolnai valóban jelentős realista író s az irodalomtörténetnek végre igazságot kell szolgáltatnia, hanem azért is, mert haladó hagyományaink felé tisztelettel és a tanulás szándékával forduló fiatal íróink tanulhatnak tőle írói látást, írói becsületességet, bátor helytállást. Móricz Zsigmond Horthy-Magyarországon mondotta: „Tolnai Lajosnak most nyílik meg a aga kora." Nem követünk el kegyeletsértést Móricz Zsigmonddal szemben, azt mondjuk: Horthy Magyarországán nem támadhatott fel Tolnai, az ő ra csak a népi demokratikus Magyarországon nyílhat meg. Fiatal szocialista irodalomtörténészeink feladata, hogy feltámasszák sírjából azt a Tolnai ajost, akinek — Ady szavaival — „nem volt semmi bűne, csak különb volt, int a többi". Ez a feladat nehéz, de szép.

PÁNDI PÁL:

A SZOCIÁLDEMOKRATA IRODALOM MAGATARTÁSA AZ 1914—18-AS VILÁGHÁBORÚBAN*

A szociáldemokrata szépirodalomnak a Horthy-rendszer legalitást biztos tott. Nemcsak a Népszava hasábjai, nemcsak a különböző mozgalmi kiadványo hanem a polgári kiadók is készséges terjesztői voltak a szociáldemokrata ir dalomnak. A kommunista írók nem kaphattak ilyen nyilvánosságot. Műve rejtve-dugva ha megjelenhettek egy-egy folyóiratban, többnyire álnév ala s ha olykor kiadásig ért egy regény vagy verskötet, mohón lecsapott rá rendőrség és a példányokat elkobozta. Az illegális sajtót és különösen a kor munista emigrációban élő magyar irodalmat nem ismerhették a széles tömege

A szociáldemokrata sajtó és irodalom terjedését a munkásosztály sor között biztosította a Horthy-rendszer, *szélfogónak a kommunista agitáció szemben.* A szociáldemokráciának így sikerült elérnie, hogy jelentős tömeg szemében a szociáldemokrata irodalom jelentse a proletárirodalmat. Még a fa szabadulás után is élt egy ideig az a téves nézet, hogy a magyar irodalo proletárhagyományai egyet jelentenek a szociáldemokrata párt körül évtizede óta tömörült, a párt opportunista ideológiájának és gyakorlatának közvetle hatása alatt álló írók működésével.

A tények mást mondanak. A tények arról beszélnek, hogy a magyar ir dalom haladó hagyományai a XX. század első négy évtizedében a munká mozgalmon belül *a megalkuvó szociáldemokrata párt és irodalmi szociáldem kratizmus elleni küzdelemben fejlődtek.* Még Ady is, aki nem volt szocialis költő, felismerte a magyar szociáldemokrácia opportunizmusát s eltáv lodott a szociáldemokratáktól. Komját Aladár abból a forradalmi antimil tarista csoportból nőtt ki, amely a szociáldemokrata megalkuvással, hígvér pacifizmussal szemben a forradalmi ellenzéki álláspontot képviselte. Józs Attila, mint a proletariátus költője, mint az illegális Párt tagja, élesen szem benállott a szociáldemokrata párttal, líráját a kommunista mozgalom eszm emelték. Azok a magyar írók, akik a kommunista emigrációban éltek — Il Béla, Gergely Sándor, stb. — a szociáldemokraták ellen harcolva váltak magyar irodalom haladó vonalának szerves folytatóivá. Fiatal íróink közi többen vannak olyanok, akik a szociáldemokrata pártban kezdték meg írói mű ködésüket, közülük nem egy még a felszabadulás előtt. De a népi demokratiku fejlődés, Pártunk hatalmas, az egész nemzet életére kiható harca, a Szovjetuni támogató példája meggyőzte őket arról, hogy álláspontjuk — a megalkuvó szo ciáldemokratizmus — és a szocializmus építése között áthidalhatatlan ellenté van, s nem utolsó sorban éppen írói képességeik kibontakozásával bizonyíto ták, hogy a szociáldemokratizmussal szemben, *annak ellenére* kovácsolódik a igazi magyar irodalom.

A szociáldemokratizmus káros hatása az irodalomban egyidős a reformista opportunista irányzat érvényesülésével a magyar szociáldemokrata pártba Az irodalmi szocializmusnak különféle, de azonos gyökerű megnyilvánulása vannak. Ilyen megnyilvánulások: a polgári életforma vonzó beállítása, a „jó kizsákmányolók szerepeltetése, a társadalmi kérdések háttérbe szorítása, túlzó erotizmus, a proletáriátusból való kiemelkedés ábrázolása kapitalist viszonyok között s *egyesek* véletlen körülményeinek általános lehetőségkén való feltüntetése; a gazdasági jólétért vívott harc előtérbehelyezése a politika küzdelemmel szemben, a kispolgári életmód dicsőítése, a munkásosztály gettó szerű ábrázolása a társadalom egészében, munkások és parasztok szembeálli tása, a proletáriátus és a nemzeti érdekek szembeállítása, — formai téren pedi a polgári irodalom különféle formalista irányzatainak utánzása. Mindehhe

* Részlet egy nagyobb dolgozatból.

a jobboldali szociáldemokrata irodalom részéről a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a Magyar Tanácsköztársaság rövid, de dicsőséges fennállása óta nyílt antikommunista agitáció járult. Hosszasan folytathatnánk ezt a felsorolást. De ennyiből is világos, hogy ezeknek a jelenségeknek közös magva az a törekvés volt, hogy a szépirodalmi olvasmányok is segítsenek leszerelni a munkásosztály forradalmi akaratát és helyébe kispolgári illúziókat, a békés fejlődés hazug álmát, mérgező mákonyát lopják. A szociáldemokrata párt az irodalom területén sem válogatott eszközeiben. A század eleje óta megteremhettek talaján a legexcentrikusabb formalista torzszüleményektől kezdve a Tanácsköztársaságot gyalázó írásokon át a háborús és szovjetellenes uszításig a leghitványabb iromány ok.

*

Az imperialista háború nagy megpróbáltatást jelentett a nemzetközi munkásmozgalom számára, s ezekben a háborúkban mindig kivillant a jobboldali szociáldemokrácia foga-fehére. Ott láthattuk őket az 1914—18-as imperialista háborúban a háborúra uszítók között, ott láttuk a magyar szociáldemokrata árulókat a Szovjetunió-elleni népellenes hadviselés szítói között.

Amikor az irodalom területén vizsgáljuk meg a szociáldemokrácia árulásának kisugárzását, kettős cél vezet bennünket. Egyrészt az 1914—18-as háború szociáldemokrata szépirodalmának magatartását szegezzük szembe azzal a téves hiedelemmel, hogy ez az irodalom függetleníteni tudta magát az opportunizmustól és szociálsovinizmustól és töretlenül szolgálta a proletariátus érdekeit. Másrészt azért foglalkozunk ezzel az irodalommal, hogy a tények világánál elmélyítsük a gyűlöletet a népellenes háborúra uszító irodalommal szemben, s megerősítsük a szeretetet az iránt az irodalom iránt, amely következetes harcosa a béke nagy ügyének, a dolgozó nép igaz érdekeinek.

A baseli kongresszus határozatát 1912-ben a világ összes szocialista pártjai elfogadták. A szocialista sajtóban, a magyar Népszavában is, hónapokon, éveken keresztül folyt az agitáció a háború ellen a baseli kiáltvány szellemében. Ez a kiáltvány, amely világosan meghatározza a szocialista munkáspártok magatartását az imperialista háborúval szemben, „a kétségbevonhatatlan történelmi tényekből levonja az elkerülhetetlen következtetéseket: ezt a háborút semmiképpen sem lehet *a legkisebb mértékben sem valamely népérdek ürügyével igazolni;* ezt a háborút *a kapitalisták profitja, a dinasztiák becsvágya érdekében* készítik elő. *Bűn* lenne, ha a munkások *egymásra lőnének.* Ezt mondja a kiáltvány."[1]

Az osztályharc világméretekben éleződött, a vezető imperialista hatalmak törekvése „a világ újra felosztására" nemcsak az egyes országokon belül, de az egyes országok között is kiélezte az ellentéteket. Andics Erzsébet így ismerteti a háború kirobbanását közvetlenül megelőző magyar helyzetet:

„Az első világháború előtti általános európai politikai válságnak" különös erővel kellett megnyilvánulnia Magyarországon, amely a cári Oroszország után úgyszólván a következő „leggyengébb" láncszem volt az imperializmus rendszerében.

„Egyetlen államban sem vetett véget a háború egy csapásra olyan vad belpolitikai harcoknak, mint Magyarországon... Izgalmas harcok után és újak előestéjén a belpolitikai helyzet megoldhatatlanul összebogozódott csomóját vágta szét egy csapásra a háború karja."

— Ezekkel a szavakkal jellemezte a helyzetet a magyar szociáldemokrata párt akkoriban legtekintélyesebb vezetője, Garami Ernő. A pesti munkások barrikádharcai 1912. május 23-án, a nemzetiségek egyre erősödő mozgalmai, a parasztságban felgyülemlett fenyegető elkeseredettség olyan arányokat öltött, amelyhez hasonló ebben az időben csak a cári Oroszországban volt észlelhető. A magyar viszonyok erősen közeledtek ahhoz az állapothoz, amikor már nemcsak az „alul lévők", a tömegek nem hajlandók a megelevő állapotot tovább tűrni, de a „felső" körök, a vezetők sem képesek tovább a régi módon kormányozni, hatalmuk szilárdságát a megszokott eszközökkel biztosítani. Recse-

[1] Lenin: Válogatott Művek. I. 901.

gett-ropogott a dualizmus épülete. A magyar képviselőházban lejátszódott erőszakoskodások, Tisza István brutális csinyjei, lerántották az utolsó leplet is a magyar „parlamentarizmusról", amelynek látszatát addig az úri erőszak és csalafintaság ezer formája védte. A parlamentet, amelyből teljesen hiányzott a munkásság és dolgozó parasztság képviselete, most a polgári ellenzék és a nemzetiségek is bojkottálták. Tisza István egyre gyűlöltebbé vált alakja a féktelen erőszak megtestesítője lett. Az 1914-es világháború előestéjén polgárháború atmoszférája uralkodott a magyar közéletben. „... Ez a kicsi, ezerszer lekötött ország robban." „Rohanunk a forradalomba" — írta ebben az időben Ady Endre.

A népharag forradalmi kitörésének veszélye Damokles-kardként függött a magyar uralkodó osztályok feje fölött. Csoda, hogy az előttük feltornyosuló és forradalmi megoldással fenyegető problémák elől háborús kalandba menekültek, nyilvánvalóan abból a meggondolásból kiindulva, hogy „aki időt nyer, az életet nyer"? Ez a kulcsa némileg annak a „rejtélynek", hogy a magyar uralkodó osztályok 1914-ben bizonyos ingadozások után, miért támogatták a háborút, noha az közvetlen külpolitikai előnyöket nem ígért nekik és még szerencsés kimenetele esetén is nem egy veszélyt rejtett magában számukra."[2]

1914 júliusában kitört a világháború. Lenin világosan leszögezte a forradalmi álláspontot az imperialista háború kérdésében: „A most folyó imperialista háborúnak polgárháborúvá változtatása — ez az egyetlen helyes proletár jelszó... Csakis ezen az úton szakíthatja ki magát a proletáriátus a soviniszta burzsoáziától való függésből." A II. Internacionálé opportunista szociáldemokrata pártjai a háború kitörésekor habozás nélkül vállalták a burzsoazia által rájuk rótt szerepet: a soviniszta uszítást a munkásosztályon belül — „megszépítve" szociális frázisokkal A II. Internacionálé általánosan jellemző útját járták a magyar szociálsovinisták is. Hiába hazudta a stockholmi szocialista konferenciának 1917-ben benyujtott memorandum, hogy:

a magyar párt a háború egész ideje alatt harcolt a nacionalista és imperialista formulák ellen és bizonyos büszkeséggel állíthatja, hogy Magyarország szocialista munkásosztálya elkerülte a nacionalista és imperialista szerződést, ami a többi hadviselő országban annyi bajt okozott.

Hiába bizonygatta Weltner Jakab az 1918. februári rendkívüli pártkongresszuson:

Nincs Európában egyetlen szociáldemokrata párt sem, amely céltudatosabban, osztálytudatosabban teljesítette volna a kötelességét, mint a magyarországi párt... A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a háborús sovinizmust egy percig sem osztotta.[3]

A tények ellene mondanak Weltner állításainak. Andics Erzsébet *A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt* című tanulmányában tüzetesen kifejtette és dokumentálta a magyar szociáldemokrácia árulását. Összefoglalóan így jellemzi a helyzetet:

Abban, hogy a magyar társadalomban érlelődő forradalmi válság kibontakozását a reakciós uralkodó osztálynak sikerült elodáznia, a kormány terrorisztikus háborús intézkedésein, féktelen soviniszta propagandáján kívül óriási szerepet játszott az akkori egyetlen magyar munkáspárt, a szociáldemkorata párt vezetőinek a proletár internacionalizmust megtagadó *szociálsoviniszta* politikája is. A magyar szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezetők elvi és gyakorlati magatartása ugyanis az első világháború alatt alapvetően a szociálsovinizmus síkján mozgott.

A magyar hivatalos munkásvezetők szociálsovinizmusa nem mindig egyforma nyíltsággal mutatkozott meg. A háború első hónapjaiban egészen nyíltan állást foglaltak saját burzsoáziájuk, a magyar uralkodó osztályok imperialista háborús politikája mellett. A háború második felében annak hatása alatt, hogy a középhatalmak veresége egyre valószínűbbé vált és főképpen, mert a nyíltan szociálsoviniszta politika teljesen elszige-

[2] Andics Erzsébet: A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt, 3—4. l.

[3] A stockholmi konferenciához benyújtott memorandum és Weltner Jakab beszédének szövegét Andics Erzsébet f. i. tanulmánya alapján közöljük.

elte volna őket a magyar munkásosztály egyre inkább háborúellenesen hangolt tömegeiről, más országok szociálsovinisztáihoz hasonlóan ők is egyre inkább békeszólamokat hangoztattak és igyekeztek a magyar burzsoáziát „nagyobb rugalmasságra" rávenni, rábírni arra, hogy „második vasat is" tartson a tűzben.

A magyar szociáldemokrata párt napilapja, a Népszava, szinte egyik napról a másikra csinálta meg a pálfordulást. A Népszava 1914. július 26. száma még fennhangon hirdeti a hadüzenettel szemben, hogy: „Ma a szociáldemokrácia hangja az egyetlen hang az országban, mely még az utolsó pillanatban is tiltakozását kiáltja ki a háború ellen..." De július 28-án már ezt írja a lap arra a hírre, hogy a temesi parton szerb csapatok lövöldöztek a monarchia egységeire: „A szerbek tehát nem érik be azzal, hogy maguk idézték föl a végzetet, de sietetik is..." Rá egy nappal „A szervezett munkásokhoz" intézett kiáltvány nyílt nelldöngetéssel deklarálja a szociáldemokrácia teljes fegyverletételét:

most le kell mondani a szabad kritikáról, propagandáról, mert ebben a válságos helyzetben mi sem akarhatjuk még a legigazságosabb kritikával sem megnehezíteni az intézők dolgát.

A *Nőmunkás* című szociáldemokrata lap így „biztatja" a hadbavonult munkások hozzátartozóit:

...ilyen súlyos nagy időkben a kishitűségnek és a kétségbeesésnek minden kicsinyes érzését vessük le magunkról. Megtörtént eseményekkel szemben oktalanság szembeszállni.[4]

Az opportunizmus nyílt sovinizmusba csap át ugyanebben a számában a Nőmunkásnak:

Akinek megadatott az alkalom, akiben megvan az erő, megmutathatja most, hogy ki, mit és mennyit ér.

A háborús események hatására egyre nyíltabban lép előtérbe a féktelen uszítás. A Népszava 1914. augusztus 31-i számának vezércikke már ezt közli: „Jobb ügyért, nagyobb történelmi eszméért nem folyt nemes és drága vér, mint amilyenért most ömlik a lengyel és galíciai harcmezőkön..."

A cári Oroszország ellen támadó központi hatalmak az „európai kultúra védelmének" hazug jelszavát írták zászlajukra; ezzel akarták megtámasztani a tőkések érdekét szolgáló hadviselés igazát. Kapva-kaptak ezen a jelszón a magyar szociálsoviniszták is. Az „európai kultúra védelme" az „orosz barbarizmussal szemben" — ez volt a szociáldemokrata munkásság nagy feladata a szociálsoviniszta vezérek szavai szerint. Erről cikkeztek hónapokon keresztül a szociáldemokrata lapok. A Népszava 1914. szeptember 19-én *Dicsőség* címen közöl vezércikket, amelynek írója azt állítja, hogy a munkásság osztályharcának egyenes folytatása az imperialista háború: „A magyar munkásság számára ez a harc közvetlen folytatása annak a harcnak, amelyet két évtizede ebben az országban folytat..." Ezzel a hazug elmélettel akarja „igazolni" a proletariátus előtt a harci folytonosságot, elmosva az éles különbséget a munkásosztály *osztályharca* és az imperialista *háború* között. Ugyanakkor megpendíti a cikk a burzsoázia felé a „kultúra védelmének" érzelmes húrját. Ezzel akarja megváltoztatni a tőkések magatartását (és feltámasztani a proletariátus háborús öntudatát), akik egyre-másra kezdték csökkenteni üzemeikben a bért s a háborúra való hivatkozással redukálták a munkáslétszámot.

...Amíg munkástestvéreink a galíciai határon hősiesen küzdenek a magyar munkásmozgalom eddigi eredményeinek megvédéséért, magában az országban fenyegeti óriási veszedelem *azokat a kultúrjavakat, amelyeknek védelmében véreznek.* (Aláhúzás tőlem, P. P.)

Hogy a kultúra védelmének jelszava központi pártutasításként jutott el minden szociáldemokrata orgánumhoz, azt jól bizonyítják a különböző szociáldemokrata lapok *azonos jellegű* cikkei. A *Kassai Munkás* így ír:

[4] Nőmunkás, 1914. augusztus 15.

Bárhogyan alakuljon is... a helyzet, minden kultúrembernek ki kell tartania... az európai kultúra minden harcosa meggyőződéssel szegődik... a küzdelemhez.[5]

Az *Ifjúmunkás* ezekkel a szavakkal buzdítja a vágóhídra a proletárifjak tízezreit:

Fegyverek zajától visszhangzik a világ. Harcba induló hadseregek dübörgésétől hangos egész Európa... Két hatalmas tábor áll egymással szemben. Az egyik oldalon a reakció, a szolgaság és barbárság, a másik oldalon az európai kultúra és haladás hadserege áll. *Ez a háború a kultúra és a barbárság nagy mérkőzése.*[6]

A szociáldemokrata szépirodalom felkarolta az „európai kultúra" védelmének burzsoá jelszavát és nem átallotta éveken keresztül ezzel lelkesíteni a frontra induló munkásokat.

A magyar szociáldemokrácia nem ismerte be szépíróinak árulását. *Vers és háború* címen Ormos Ede cikket írt a Népszavába,[7] s itt élesen támadta azokat a polgári és munkásköltőket, akik a háborús uszítás pártjára állottak — Németországban. Egy német ismertetés nyomán helyes bírálatot mond Richard Dehmelről, Arno Holzról, Gerhart Hauptmannról, stb. Amikor azonban arra kerül a sor, hogy a saját — tehát a magyarországi szociáldemokrácia — irodalmi házatáján nézzen szét, akkor az osztatlan dícséret hangja tör fel a cikkből. Már a bevezető mondatokban említi Ormos, hogy „Csak egy a vigasztaló, — hogy a proletárság igazi költői, akiknél az emberiség nagy érdekei, az emberi fejlődés végcélja nem pusztán téma, hanem felfogás és érzés dolga, azok hívek maradtak önmagukhoz és a proletársághoz..." Majd lejjebb: „Az a néhány vers, amit a Népszava hozott a háború kitörése óta, azt mutatja, hogy a magyar proletárság érzésének is akadnak hivatott kifejezői." S mint példákat említi Nagy Erzsi, Benjámin Ferenc, Peterdi Andor, stb. nevét. Véletlen, de jellemző véletlen, hogy a Népszavának ugyanabban a számában, sőt ugyanazon az oldalán, hol Ormos Ede cikke megjelent, s ahol bírálja Arno Holzot, amiért versében szocialista létére az „ellenséget" szidja, — ugyanott jelent meg Hangay Sándornak egy költeménye, amely a burzsoázia hangján átkozza az „ellenséget".

Mondottuk már, hogy a szociáldemokrata szépirodalom felkarolta az európai kultúra védelmének burzsoá jelszavát s versekkel, hadiriportokkal igyekezett ezt belevinni a munkásság tudatába. A Népszava 1914. november 1-i számában jelent meg Benjámin Ferenc verse: „El ne feledjétek!" A vers a burzsoázia előtti teljes behódolás kifejezése. Erre a versre később még visszatérünk, itt csak azt emeljük ki, hogy Benjámin a proletariátust, mint a „kultúra védelmezőjét" a „kancsukás Kelettel" szemben, — ajánlja *a burzsoázia pártfogásába:*

Mi vagyunk a Nyugat kemény vitézei,
A kultúrát mindig mi megyünk védeni.
Azért, ha ma égő szívvel forrunk egybe —
Idők elteltével jusson eszetekbe:
Terített asztalról nem adni „csak morzsát"...

Tíz nappal Benjámin verse után levél jelent meg a Népszava hasábjain. A levél írója: Peyer Károly. Az áruló szociáldemokrata vezér, a magyar munkásosztály ellensége már 1914-ben is a burzsoázia oldalán állott. A levél hangja cinikus, pökhendi. A „kultúrember" fölényével mocskolja a szerb *népet*. „Az első hónapok elég jól mentek. Zimony közelében voltunk... az ő négy ágyújukra jutott vagy negyven a mi oldalunkról, úgyhogy hamarosan elkotródtak... A szerb lakosság alattomos, ravasz, lakása büdös... A mi tisztjeink *műveltek*" — írta Peyer Károly.[8]

[5] Kassai Munkás, 1914. augusztus 8.
[6] Ifjúmunkás, 1914. október 1.
[7] Ormos Ede: Vers és háború. Népszava, 1914. december 25.
[8] Népszava, 1914. november 11.

A szociálsoviniszták mindent elkövettek annak érdekében, hogy a proletárok lcsón meneteljenek az imperialista háború frontjaira. Joggal állapíthatta meg - immár eredményekre visszatekintve — a Népszava, hogy „a szociáldemokrata ártok minden államban megadták azokat az eszközöket, melyek a hadviselés- ez szükségesek". Külön ki kell emelni a Népszava szerepét a háborús uszítás- an. A lapot teljesen a szociálsoviniszták irányították. Jól tudta a reakciós ormány, hogy miért engedélyezte 1914 szeptemberében a lap utcai árusítását, iután azt 1913 elején megtiltotta. Sőt újabb lappal gyarapodott a szociáldemo- rácia: 1914. november 23-ától kezdve naponta megjelent a Népszava esti iadása is.

A szociáldemokrata opportunizmust kiszolgáló irodalom nem alkothatott elentős műve, mert nem születhet csak valamirevaló alkotás is a munkásárulás alaján. De nem is volt ezek között az írók között egyetlen jelentősebb tehetség em, akinek egyénisége kiemelkedett volna a Népszava írógárdájából. Vala- nennyiükre rányomta bélyegét a megalkuvó szociáldemokratizmus „ideológ- iája", s a burzsoázia kiszolgálásából következő, kispolgári ízlést szem előtt artó irodalmi stílus, költői magatartás. Valójában — költőileg — jellegtelen olt ez a költészet, hiányzott kifejezésbeli ereje, nyelve „rájárt" az üres általá- osságokra, frázisokra, olcsó érzelgősségre törekedett, egyszóval: nem volt erince, nem alakulhatott ki — hibáival együtt sem — markáns irodalmi profilja. Mégsem mondható jelentéktelennek az az irodalmi kártevés, ami főleg a Nép- zava hasábjain folyt az imperialista háború éveiben. A közvéleményen, a köz- angulaton nemcsak a kiemelkedő nagy írók művészete hagy nyomot, hanem középszerű irodalom is, amely mennyiségileg gyakran igen nagy és a napi- apok hasábjain széles körben terjed. Elterjedését ez esetben két körülmény önnyítette meg. Egyrészt az, hogy a kezdeti győzelmek mámora s az első vesz- eséglisták nyomában felcsapó fájdalom könnyen csepegtethette el a soviniz- nus mérgét a szélesebb tömegek között, még a munkásosztály öntudatlan vagy amis tudatú rétegeiben is. A másik körülményt, amely segítette ennek a özépszerű irodalomnak, az irodalom második-harmadik vonalának fokozottabb rvényesülését, magában az irodalomban fejlesztette ki az opportunizmus. A kis- olgári érzelgősségre, olcsó giccsekre, pacifista szenvelgésre gondolunk, amely- vel oly szívesen élt a szocialsovinizmus irodalma, s amelyet — mint ostyába port — szociális frázisokba burkolt. Öntudatlan emberekre könnyen hathatott z a vörössel átmázolt írói ripacskodás, a szociális frázisok a politikailag kép- etlen tömegekben táplálhattak osztályharcos illúziókat. A háború által fel- etett kérdéseknek az összekapcsolása, sőt hazug módon való összeolvasztása szocialista mozgalom feladataival, céljaival — könnyen ébreszthetett bizonyos ellenzéki" hangulatot, amely olyan beállításba helyezte a proletariátust, mintha z szívügyének érezné a háborút, „még akkor is", ha bizonyos uralkodó körök tőkések) nem minden esetben hajlandók megteremteni számára a megfelelő nyagi feltételeket. A tömegekben egyre fokozódó mértékben élt az ellenzéki angulat nemcsak az uralkodó osztállyal szemben, de a háborúval szemben is. A szociáldemokrata párt politikája (és szépirodalma) által élesztett „legális llenzékiség"-nek éppen az volt a feladata, hogy a proletariátus őszinte szembe- llását a háborúval és annak okozóival leszerelje és ehelyett ezzel a látszat- llenzékiséggel hassa át a tömegeket. Ezt a célt szolgálták azok az irodalmi ermékek, amelyek egyrészt a háborúra uszítottak, másrészt szociális frázisok- al ködösítették el a tömegek látását. Hangsúlyozni kell, hogy ez a fegyver em volt veszélytelen, nem volt ártalmatlan, s különösen a politikailag öntu- atlan tömegek felé hatott.

A háború kitörése után rohamosan romlottak a munkásság életviszonyai. Különösen súlyossá vált a kereső nélkül maradt családok helyzete, de a nyomor okozódása általános volt az egész proletariátusban. A hadiállapotra való tekin- ettel életbelépett intézkedések a sztrájkot, tiltakozó gyűléseket a katonai bün- etőszabályzat hatálya alá rendelték, s így a tőkések szinte katonai védelem alatt

bocsáthatták el a munkásokat, ahol így kívánta az érdekük, vagy csökkenth
ték a munkabért, ha úgy tetszett. Andics Erzsébet idézett tanulmányában í
ismerteti a helyzetet:

...A munkáltatók a mozgósítás elrendelése után rögtön megvontak munkásaik
minden kedvezményt, amit azok sokszor nehéz harcok árán kicsikartak tőlük. Így m
szűnt Budapesten az 57 órai munkaidő, ma minden gyárban 60 órát és ennél töb
kénytelenek a munkások dolgozni. A túlórákért fizetett pótlékot a legtöbb gyárban me
vonták a munkásoktól. (Malasits Géza: Kötelességek — jogok nélkül. Szocializmus, 19
—15. 10—12. szám.)

A hadiüzemek tulajdonosai különösen visszaéltek a női és gyermekmunkaerővel.
„...A gyermekmunka kihasználása a háború alatt — állapítja meg ebben az i
ben a Szakszervezeti Értesítő — olyan arányokban nő, hogy szinte eléri azokat a ret
netes állapotokat, amelyek Anglia gyáraiban a XIX. század első felében uralkodtak

A Népszava egyik szeptemberi számának vezércikke[10] is felveti ezt a k
dést. De hogyan?! Miután konstatálja a tényeket, hűvös hangon tanácsol
a proletariátusnak, hogy minden munkás küzdjön jogaiért. De a küzdele
eddigi formái lehetetlenné váltak (sztrájk, stb.). Mitsem számít, mondja a Né
szava, „A galíciai csatamezőkön védi meg a magyar munkásosztály jo
munkabérét, rövidebb munkaidejét..." Magyarul ez annyit jelent, hogy ha
proletárok jól harcolnak a burzsoák pénzeszsákjáért a fronton, akkor a hál
tőkések könnyíteni fognak helyzetükön. „Ebben a küzdelemben segítségül hí
juk a tisztességes, az igazán hazafias gondolkodású nemmunkás embereke
Kik ezek a „tisztességes, igazán hazafias, nemmunkás emberek"? A cikkíró en
is megadja a választ, amikor a német példára hivatkozik: „A német munk
tatók szövetsége (gyárosok szövetsége) körlevélben figyelmezteti tagjait, ho
megvetendő cselekedetnek tartja, ha egyesek a háborút bérlenyomásokra ha
nálják fel..." Jellemző megnyilatkozása ez az opportunista szociáldemokrat
musnak. A sajtóban elméletileg is alaposan „kidolgozták" ezt a kérdést. Az elm
let valahogy úgy szól, hogy ha a munkások kitűnően megállják a helyük
a harcban, akkor ez az áldozat meghozza a maga gyümölcseit: a jogok kite
jesztését a proletariátusra. Mindezt természetesen forradalom nélkül gondolt
el a szociáldemokrata ideológusok. A *Kassai Munkás* már a háború el
napjaiban kifejtette az idevonatkozó álláspontot:

A szervezett munkásság hatalmas tömegeit vonja be mostan a hadsereg és ki fo
derülni, hogy a szocialista munkás nemcsak az ipari műhelyekben volt a munkáss
legjava, hanem intelligenciájával és fegyelmezettségével a harctéren is elsőrendű érté
Vajha az áldozat, melyet a proletárok most hoznak, megteremné azt a gyümölcsöt, mel
nek az érlelése a szocialista pártmozgalom legfőbb célja: a népjogok demokratik
kiterjesztését, a jövendő hatalmas új Magyarország kiépülését.[11]

Néhány hónap mulva a Népszava is az áldozatok *jutalmát* kéri a burzsoáziát

Mi azt hisszük, hogy a háború után a kormány a politikai jogok dolgában ne
lesz olyan szűkmarkú, mint eddig volt és hogy a magyar szociálpolitika is egészen m
vágányokon halad, mint eddig.[12]

A háború szociáldemokrata szépirodalmának egyik központi témája lett
áldozatokra való hivatkozás; engedmények, emberi jogok, könnyítések kér
— a burzsoáziának nyújtott segítségre hivatkozással. A reakciós kormány
proletariátus jelentős hányadát — hadiözvegyeket, hadiárvákat, stb. — a tá
sadalmi akciók, jótékonysági megmozdulások szeszélyének vetette oda. A sz
ciáldemokrata opportunizmus lelkesen üdvözölte ezt, megalkudott a helyzett

[9] Andics Erzsébet i. m. f. 15. lap.
[10] Népszava, 1914. szeptember 19.
[11] Kassai Munkás, 1914. augusztus 1. A háború.
[12] Népszava, 1914. november 12.

és egymásután jelentek meg a Népszava hasábjain olyan költemények, amelyek „az adakozás nemességéről" áradoztak. Várnai Zseni így ír egy helyen:[13]

Ti gazdagok! Ti kincses emberek!
Ó nem is sejtitek, tudjátok talán,
Mily drága kegyet juttatott Tinéktek
Az Élet, ez a szivtelen fukar,
Mily fönséges, mily nagyszerű gyönyör,
Csak adni, adni, amig csak lehet,
Csak adni, adni drága kenyeret.

Ó boldog, aki fénylő obulust
Csusztathat a kinyujtott kezekbe,
Ó boldog, aki megtörheti értük
S odaadhatja kenyere felét
És boldog az, aki az üldözöttel
Megoszthatja most fekhelyét.

S ki rózsát varázsol bus gyermekorcákra,
Minden rossz álmát megváltja vele,
Sohse lesz annak vádló éjjele,
Mert elzsongitja lelke rémeit,
Ó kincsosztóbb az, ki elfogad most,
Mint aki ád, mint aki segit.

A burzsoázia lelkiismeretét nyugtatja meg a költő azzal, hogy „jótékonyságát" felmagasztosítja. És — akarva, akaratlanul — hozzájárul ahhoz, hogy a proletariátus a forradalmi út helyett a szociáldemokrata vezetők megalkuvásának uszályában, az osztályharc nagy kérdéseit a burzsoá karitászra bízva, harcolja végig a háborút. Még odaalázkodóbban, az opportunizmus szellemétől még mélyebben átitatva könyörög jogokat Benjámin Ferenc a munkásosztály részére:[14]

— — — — — — — — — — — —
A kulturát mindig mi megyünk védeni.
Azért — ha ma égő szivvel forrunk egybe —
Idők elteltével jussunk eszetekbe:
Teritett asztalról nem adni „csak morzsát"
Kik irányitjátok millióknak sorsát.

Látjátok, egy szivvel megyünk a halálba
— — — — — — — — — — — —
Ha kinyujtja kezét a nép igaz jogra
Ne keljetek véle zsugorin birokra!

Benjámin Ferenc elsorolja azokat az „érdemeket", amelyeket saját burzsoáziája védelmében „szerzett" a proletariátus, hogy ezzel „meglágyítsa" a tőkések szívét:

Hány millió munkás vesz kezébe fegyvert,
Hogy visszaszoritsa az ellenség tengert,
Hány ezren csatáznak most az ősi földért...

1915 elején írott versében Benjámin Ferenc már követelőbb hangon, de lényegileg továbbra is a proletariátus háborús áldozataira való hivatkozással javítana a munkásság helyzetén:[15]

[13] Népszava, 1914. szeptember 20.
[14] Népszava, 1914. november 1. *El ne feledjétek!*
[15] Népszava, 1915. január 31. Benjamin Ferenc: Akik visszatértek.

Patakként ontja ma a legdrágább forrást
Milliónyi munkás, a nyomorult köznép
Ha lezajlik a nagy fergeteg viharja,
A kufárok ujra csak összekötöznék.
Meztelen kebletek sebét mutassátok,
Ha lábra kap ismét fekete önérdek.

S újra csak az „érdemek" elsorolása:

Mi vagyunk az elsők, a hősök, a bátrak,
Mi adjuk az erőt, mi adjuk az izmot
Vértanuk ezreit az ősi hazának.

Várnai Zseni előbbi verséhez hasonló hangnemben, de már tartózkodóbbar fordul a burzsoáziához Nagy Erzsi. Lényegileg ő is a társadalmi jótékonysá gyakorlására buzdítja a tőkéseket a proletariátus irányában:[16]

Ha a lelketek fájdalom emészti
S szemetekben a gyász könnye felragyog —
Ha a vesztett Fiu itt feledt emléki
Zokogásra késztet, ó ti gazdagok,
Gondoljatok arra, ki az Emberében
Kenyerét is veszté; — gondoljatok ránk.

Az opportunista szociáldemokrata költészetnek ez az alamizsna-könyörgésig alázkodása, kispolgári érzelgőssége a forradalommal fordult szembe, s *forradalomellenes hangulatokkal mérgezte a munkások gondolkodását.*

Az első háborús év végén már mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a monarchia csapatai minden fronton kemény ellenállásba ütköztek, sőt visszavonultak s hogy szó sincsen a háború hamaros befejezéséről. Az eddig ismertetett versek a háború folytatására biztatták a munkásokat, de bizonyos hangfogóval — és szociális frázisokkal leplezve — tették ezt, hogy a tömegekben megtartsák a munkáspárt és a helyzet jobbrafordulása iránt táplált illúziókat. De nem hiányoztak a szociáldemokrácia költészetéből az agresszívabb háborús uszítás hangjai sem. Azok a költemények, amelyekről itt szó lesz, szinte teljesen levetették magukról a szocialista magatartásnak még a látszatát is, s a burzsoa írókkal vállvetve sarkaltak a háborúra. Elriasztó és szomorú példája ennek a háborús költészetnek Peterdi Andornak 1915-ben megjelent verskötete.[17] A kötet versei tanulságosan bizonyítják, hogy meddig juthatott el a burzsoáziával való megalkuvásban, a soviniszta együttérzésben az irodalom területén is a szociáldemokrata opportunizmus. A burzsoázia lelkes örömmel fogadta és értékelte a verseket; Lázár Bélának a kötet elé írt, sovinizmustól csöpögő előszava példázza ezt. Lázár lelkendezik az imperialista háborúért és költői dicshimnuszáért: „Békés polgárokból hős katonák lettek, mindenki otthagyta otthonát és megacélozott erővel indult hazája védelmére, hazafi lett a szkeptikusból, hazafi lett az internacionálé hívéből, e szó: „haza" ragyog újra mint gyémánt, sajog újra, mint arany. Bámulatunk, rajongásunk, lelkesedésünk felétek száll, katonák! Ki fog ennek hangot adni?... A költőt vártuk, hogy fokozza katonáinkban az érzést, erősítse önbizalmukat, bennünk itthonmaradottakban acélozza a lelket, a nélkülözések elviselésére képesítsen, mindeneket pedig egyesítsen egy nagy ritmusban... Az itt bemutatott versek Peterdi Andor lelkéből fakadtak, kifejezve azt a csudálatot, melyet hős katonáink iránt mindannyian érzünk..." Vessünk egy pillantást ezekután magukra a költeményekre. A kötet leghírhedtebb verse a *Katonák* című, amelynek az a „megtiszteltetés" jutott,

[16] Népszava, 1914. november 22. A mi gyászunk meg a Tiétek.
[17] Katonák. Peterdi Andor háborús versei, 1915. Budapest.

gy belekerült a Szabolcska Mihály szerkesztette háborús antológiába, valant Gyulai Ágost háborús versgyüjteményébe — több más szociáldemokrata ltő verseivel együtt. A vers a burzsoázia hangján szól a munkásokhoz és rasztokhoz; a háborúba induló első katonavonatok hölgybizottságos, virágzéres és csinadrattás búcsúztatásának hangulatát árasztja:

Szurd be a kapát most, az ekét állitsd meg,
Te meg lányom vesd el a faboronát,
Zászlós vonatok katonákat visznek,
A határon tulra s még onnan is tovább,
És kendők lobognak, kezek integetnek:
Katonák, katonák, katonák!...

A fujtatót fojtsd el, a tűz ne dohogjon,
Nézd testvér, hogy viszik az ágyuk sorát,
Küllő most ne zengjen, kerék ne forogjon,
Kivül harsognak a sárga trombiták,
Hogy szivünk lángoljon, a vérünk forrjon:
Katonák, katonák, katonák!...

Ne gyalulj, ne faragj, ne formálj, ne ácsolj,
Ha nem vagy ércöntő, vagy fegyverkovács,
Nézd, hogy tódulnak a műhelyből, a gyárból,
Holnap a császár ad nekik vacsorát,
Ők a tűz, az acél, az erő, a tábor:
Katonák, katonák, katonák!...
— — — — — — — — — — — — — —

Előre, csak előre, golyók záporában,
Irdatlan erdőkön, vad lápokon át,
Előre, csak előre a cyklopsi tusákban,
S hozzátok vissza az uj hősök korát,
Mert hiszünk bennetek, mint gyerek a csudákban:
Katonák, katonák, magyar katonák!

fost születnek csodák", biztatja Peterdi Andor a bányászokat; a dolgozóktól vánja a „haza" (a burzsoázia hazája) megmentését és „felemelő hivatásuk" gyságával lelkesíti a burzsoázia védelmére kényszerített munkásokat. ..ha ti nem volnátok", írja, az ellenség „a szűz magyar, messzi pusztákon Vetésünket dúlná, mint förtelmes átok." Fölösleges lenne végigidézni az perialista háborúra uszító versek sorát. Csak egy költeményt emelünk még ebből a rosszemlékű kötetből, amely szintén jellemző dokumentuma a szociálmokrata árulás irodalmi tükörképének. Arról a versről van szó, amelyet dyard Kiplinghez, a hírhedt angol imperialista íróhoz intézett Peterdi. dyard Kipling az angol impérium védelmében uszító költeményt írt s „a nok döngetik a kapukat" felkiáltással sarkalt gyűlöletre és harcra a közti hatalmak ellen. Az uszító, imperialista szellemű versre kétféle válasz kezhetett. Forradalmi proletárválasz és burzsoá felelet. Peterdi ezt az utóbbi laszt adta. Peterdi „megvédi" a „hazát" az angol Kipling vádjaival szemben, egvédi a hazai állapotokat, *a hazai burzsoáziát.* A védelemnek ez a formája proletárálláspont teljes feladása — a burzsoázia „hazájának" védelme:

Az én hazám, Sire, messze Albiontól,
Itt nyulik el a Kárpátok alatt,
A tenger, dzsungel és vad törzsek nyája,
Hazámnak nem hajt véres aranyat,
Van Hortobágyunk, melynek délibábja
Isteni álomképeket mutat:
S Ön Sire, mégis riadtan zengi rólunk
A hunok döngetik a kapukat.

Amikor Peterdi úgy támadja Angliát, hogy a gyarmati kizsákmányol szembeállítja az 1910-es évek Magyarországával, akkor tulajdonképpen a magy haza védelmének címén a magyar kizsákmányolókat, a tőkéseket és na birtokosokat védi, akik az elnyomás kegyetlenségében és raffinériáiban h szálnyit sem maradtak el más országbeli osztályos társaik mögött. A v ezután átcsap a népszemlélet burzsoá-idilli képeibe, amelyek vetekedn Szabolcska Mihály hazugul naív költeményeivel. „Az én hazám, Sire — í Peterdi — maroknyi, nem gazdag, De népe nyílt, mint fölötte az ég." Kie szíti ezt az angol *nép* ócsárlása, amelyet „alattomos, sivár, sötét" jelzőkkel ill A milléniumi hazug magyarság-kép megtévesztő fénye fonja át ezt a köl ményt. „Az én hazám, Sire — múltja ezeréves — Büszkén tekinthet vissza m a nap, Mely bearanyoz minden messzeséget S népe munkál, szánt, vet és ar Kenyerét, kincsét önföldjéből vájja, Idegen tájon zsákmányt nem kutat" írja Peterdi. „Népe munkál" — olvassuk, és lehetetlen nem érezni: itt n a haragosöklű viharsarki parasztokról van szó, sem a csendőrszuronnyal dac dunántúliakról, nem a nagybirtokosok állatsorban tartott jobbágycselédein — tehát nem az ellentétekben feszülő valóságról —, hanem egy hazug „né idillről", amelyet szívesen állított költészetének kirakatába is a félfeudál burzsoá Magyarország. „Népe munkál" — ezekben a szavakban az fejeződik hogy „megelégedett" a nép akkori helyzetével, „szívesen" végzi a robotmunk „készséges híve" urainak.

Peterdi verséből valahogy az derül ki, hogy csak az a népellen aki „idegen tájon" kutat zsákmányt, tehát csupán a gyarmati kizsákmányolá állítja pellengérre, és egyetlen szava sincs az anyaországi dolgozók kizsá mányolása ellen. Peterdi Andor ennek a kérdésnek a felvetését elkerüli, csakúgy, mint a korabeli háborús költészetnek egy jelentékeny hányada, e vélt, az egész társadalmat átfogó boldogság-idill hamis képével akarja bizony tani a nép háborús akaratát, amely — ezt sugározza a vers — áthidalja, elfele teti az osztályellentéteket.

Valóban Sire, ekénket bevontattuk,
Hever az ásó, véső, kalapács,
És hun Attila munkáló kis népe
Kardot fogott s megvivja a csatát,
Mert hős itt vincellér, paraszt és kasznár,
Hősök itt szolgák, cselédek, urak.
Valóban Sire: ilyen szent regimenttel
Áttörjük mi a páncélkapukat.

Jellemző az az ismertetés, amelyet Peterdi Andor háborús verseiről Népszava közölt.[18] A cikk alatt *ky* jelzés áll, nyilván Bresztovszky szignój A kritika — nagyon enyhén — elhatárolja magát Lázár bevezetésétől, hog annál meggyőzőbben ölelhesse magához — Peterdit. A háborúra uszító elősz egyebek között „jóakaratú"-nak mondja, s a háborús költeményekről azt állítj hogy az olvasó „ha keresi, megtalálja a háborús versekben is azt a Peterdi aki melegen, szeretettel nyújtja proletár olvasója felé a kezét". Peterdi köny nem a Népszava kiadásában jelent meg, de a szociáldemokrata opportunizmu talaján született. S hogy a hivatalos szociáldemokrata fórumok megértő roko szenvvel fogadták e verseket, azt jól bizonyítja Bresztovszky cikke.

Az a minden rezzenésében burzsoá hang, amelyet egyes költeményeibe Peterdi megüt, nem volt otthontalan a Népszava hasábjain sem. A nyí háborús uszítás a lapban megjelenő versekben is helyet talált, — ha burkoltab ban, ha szociális frázisokkal gondosabban megtűzdelve is. A Népszava irc dalmi rovatában hamarosan kitenyészett egy „hősi szellem", amely koszorú font a frontokon harcoló proletárok feje köré, hírvirággal kecsegtette a bu zsoáziáért pusztuló dolgozókat, és azt hirdette, hogy a legelső, a legbátrab

[18] Népszava, 1915. június 29.

tona az *imperialista* háborúban: a proletár. Ezt a hazug hőskultuszt teljes értékben támogatta a megalkuvó szociáldemokrata párt politikája, amelynek yik ütőkártyája a *burzsoáziát védő* „munkáshősiesség" hangoztatása volt. Népszava egyetértő örömmel vette át például egy német polgári lap fejtegését, amelynek írója fölényesen veregeti meg a proletariátus vállát, mert ven ontja vérét a „hazáért":

„Amint a békében a szociáldemokraták kitűntek a többi katonák közül,... ost az ellenség előtt lesznek mégcsak igazán elsők. A háborúnak magasabb ysége nálunk is legyőzi azokat a kemény keserűségeket, amelyekkel illették et."[19]

Néhány nap múlva már megrímelve kerülhetett az olvasó elé ez a gonlat Nagy Erzsi: *Fiúk, most az elsők ti vagytok* című versében:[20]

Elsők a tüzben, elsők a vészben,
Elsők mindenütt, hol Titán kell,
Nagy csaták háborgó tengerében
— Fiuk előre, előre fel! —
Sergetek győzzön, vagy pusztuljon,
Elsők csak ti... ti maradjatok.

vers — ha burkoltabban is — annak az opportunista szociáldemokrata elképésnek a visszhangja, hogy *a burzsoá érdekekért folyó harcban első* munkásztály a háború győzelmes befejezése után méltóbb elbánásra tarthat igényt:

Maradjatok hát elsők a sorba'!
De ha a harci kürt lángszavát
Majdan ismét a robot harsogja,
— Tik ott küzdtök most az első sorba'!
S megvetitek a poklot magát, —
Fiúk, hogy most az elsők ti vagytok:
Ne feledjétek soha! Soha!

munkás-katona bátorságának, hősiességének dicsőítése a burzsoáziáért vívott reban végighúzódik a szociáldemokrata háborús költészeten. Nemcsak a háboral nyíltan uszító versekben, de később a pacifista hangulatú írásokban is gnyilatkozik ez. Csizmadia Sándor, a hírhedt munkásáruló, egyik versében „mi fiúnkról" áradozik, aki a burzsoáziát védi. A szülői érzés belekeverése költeménybe mitsem von le a vers objektív jelentéséből, abból, hogy a költő *burzsoáziáért küzdő* proletárt dicsőíti:[21]

Nincsen ott olyan szép, derék,
Bátor, kemény, derék, erős;
A halálnak eléje lép,

Csak ugy játszva, nevetve győz.
Büszkék vagyunk rád, gyermekünk,
Benned bizunk, reménykedünk.

lnlítettük már, hogy az opportunista szociáldemokrácia szociális demagógiával igyekezett becsempészni a dolgozók tudatába a sovinizmust, a „védjük meg ját burzsoáziánkat" jelszót. Az ideológiai zavar, az elméleti ködösítések, mind a célt szolgálták, hogy a munkástömegeket megtévesszék és ellenállásukat háborúval szemben csökkentsék, legyőzzék. Ez az elméleti ködösítés, szociális magógia tükröződik a költészetben is. Tipikus példája ennek Nagy Erzsi: *gjött a bátyám* című verse.[22] Leírja, hogy sebesült katonák érkeznek vissza

[19] Népszava, 1914. augusztus 16.
[20] Népszava, 1914. augusztus 30.
[21] Népszava, 1916. november 19.
[22] Népszava, 1914. november 8.

a frontról, közöttük bátyja is. A fején sebesült meg, kozák kard érte. Hog adja vissza a vers a sebesült munkás érzéseit? Szociálsoviniszta módon:

Mosolyg az arca, repes a lelke,
Boldog, mert a cár kozákját verte...
Hogy őt is érte csapás a fején?
Hisz ott harcolt a csapat *elején!*...
Ám e seb nem fáj, gyönyör a néki!

Szociális frázisokat kever soviniszta állásfoglalásába *Benjámin Ferenc Má nak népe* c. költeménye. Ez a vers tulajdonképpen azt hangoztatja, hog proletariátus — *miután győzelmet arat az imperialista háborúban* — kivi a maga győzelmét is. Ez a koncepció különösen azért veszélyes, mert a fo dalmat összeköti az imperialista háborúban *a burzsoázia oldalán* való *hath részvétellel*, sőt szinte a forradalom feltételének jelöli meg a háborúban — *a burzsoáziáért való* — helytállást:

Majd ha a vésznek multán visszajöttök
Hirvirágosan, győzedelmesen
És itthon *kell majd* szereznetek hazát —

akkor mutatkozik meg az igazi hősiesség. A vers lényege — 1915. május jelent meg — a szociális szólamok ellenére is az, hogy a proletariátusnak győ delmesen kell résztvenni a háborúban. Nem az első opportunista megnyi nulás ez a költemény ebben a nemben sem. Benjámin Ferenctől néhány hón pal azelőtt jelent meg *„Egy közlegény... egy közlegény...“* című vers, ame ben arról ír, hogy a névtelen közlegény *„Bátor volt, hős volt“* és *„gyümöl hoz Vére a csaták mezején“*. A „gyümölcs“ nyilván azokat a reformokat jele amelyeket a megalkuvó szociáldemokrácia várt a tőkésektől, — a „kato szolgálatok“ jutalmaként.

A megalkuvásnak ez a motívuma később is jelentkezik a Népszava has jain, amikor már a nyílt uszítás hangjai helyett a pacifista szólamok u kodnak. A kétszeres megalkuvásnak példája Molnár Lipót verse: *A mi c tánk.*[23] A költő a proletariátus forradalmát várja, de hogyan? Arra a kérdés hogy miként fogja a munkásosztály kivívni szabadságát, így válaszol: „ nem akarjuk vérrel vívni, *Csak* Tudással és Igazsággal.“ Molnár megha rozza a „mi csatánk“ eljövetelének időpontját is: „Oh, csak már *ennek* le vége! Hogy Mi jöhetnénk: Proletárok!“ Tehát előbb várjuk meg az impe lista háború végét, *harcoljuk végig* azt a burzsoázia oldalán, s csak ak jöhetnek a forradalmi követelések. Molnár verse jelentős abból a szempo ból, hogy nyersen tükrözi a szociáldemokrata párt opportunista politiká tipikus a vers, mint a megalkuvó szociáldemokratizmus költői szócsöve. A l temény kétségtelenül pacifista hangulatból fakad. Kifejeződik ez a hábo véres velejáróitól való irtózásban, a fegyveres harc teljes elvetésében. Ugy akkor felveti a vers a nagy társadalmi átalakulás óhaját is. Ebben az öss függésben a II. Internacionálé, a magyar szociáldemokrata párt opportuni politikájának pacifizmusa a legmeztelenebb valójában, a forradalom al vető elveinek tagadásaként lép elő. Molnár költeménye *elveti* a fegyveres h szükségét a *burzsoázia ellen*, s behelyettesíti ezt a szociáldemokrata megal vás ismert frázisaival: valamiféle tömegmozgalomtól elvont „tudás“ és „ig ság“ ő-tudja-hogyan-történő győzelmével. A szociáldemokrácia eladta ma a burzsoáziának, s ezzel elárulta a proletárforradalom ügyét. Hangzatos sz mokban továbbra is emlegették a forradalmat, hogy megtartsák a tömege gyakorolt befolyást. De úgy különböznek ezek a szólamok a forradalmi pr tariátus igazi célkitűzéseitől, mint ahogy a II. Internacionálé pacifista sop kodása különbözik a lenini álláspontól a háború kérdésében. Molnár verse

[23] Népszava, 1916. augusztus 15.

z a vonatkozása szorosan összefügg azzal az opportunista elképzeléssel, hogy a proletárforradalom az imperialista háború végigharcolása után következik el. Ez az álláspont nem mozgósít a *burzsoázia oldalán* folytatott harc *ellen*, s a forradalom ügyét elválasztja az imperialista háborúval való szembefordulástól. Molnár „pacifista". — abban az értelemben, hogy elveti a fegyverrel vívott proletárforradalom gondolatát is. De arra már „nem futja", hogy az imperialista háborúval szemben ténylegesen a tömegek erejét idézze; ne csak elvontan siránkozzék, hanem tegyen is valamit.

Ország, világ láthatta, hogy a szociáldemokrata pártok elárulták a proletariátust, hogy burzsoa érdekekért vitték háborúba a munkástömegeket. Láttuk azt is, hogy a magyar szociáldemokrata vezetők makacsul tagadták ezt az árulást. (A „Magyarországi Szociáldemokrata Párt a háborús sovinizmust egy percig sem osztotta" — írta Weltner Jakab.) A „Huszadik Század" már a háború elején rámutatott arra, hogy „A konkurrens kapitalista államok közt tapitalista érdekekért folyó háborúban a proletárok éppoly lelkesedéssel küzdenek az ellenséges álamok proletárharcosai ellen is, mint buorgeois honfitársaik" (Lukács Kornél). Nem hiányoztak a beismerés gyöngébb hangjai a szociáldemokrácia berkein belül az irodalom területén sem. „Egy ország szeme volt a kalapács nyelén, Hej, súlyos öklű, vörös proletárlegény!... Ha felemeled azt és megmozdult vállad, Kalapácsod nyomán kis földrengés támadt. *És most leengeded a nagy kalapácsot*... Nézesz csak előre, Várod jutalmadat, Nem sokat csak ennyit: embernek tartsanak" — írta Lénárt Ernő egyik Népszavában megjelent versében.[25] Keserű lemondással, gyászos beismeréssel fordul Nagy Teréz a háború árváihoz:[26]

> Keserű a sorsa most minden szegénynek...
> Kenyértelen küzdés sokunknak a része,
> *Leroskad az öklünk minden kis merésre.*
> Talán ti *majd egyszer* erősebbek lesztek.

Az opportunista szociáldemokrata párt a burzsoáziát tekintette a munkásosztály szövetségesének és nem karolta fel a parasztság forradalmi erejét, elfordult a parasztságtól, mint szövetségestől. Ez a nyílt orientáció a polgárság felé minden ízében jellemzi a szociáldemokrata irodalmat és irodalompolitikát is. Ez tükröződik az *imperialista* háború irodalmi kiszolgálásában is: a Népszava novelláinak, verseinek, tárcacikkeinek, kritikáinak hosszú sorozatában. Álljunk meg ennél a kérdésnél egy kis időre. Ma már világos előttünk, hogy a puszta témaválasztás is állásfoglalást jelent. S nyilvánvaló az is, hogy miként nincsenek semleges írók, úgy nincsenek semleges témák sem, s a látszólag „semleges" témaválasztás is állásfoglalás. Az imperialista háború éveiben a Népszava tárcarovatában egyre-másra jelentek meg az eszmeietlen, nyegle, fülledtlevegőjű írások, amelyek a kispolgárság szűk érdeklődési körére számítva, válogatták témáikat s a megfelelő kifejezésmódot. A tárcanovellák hosszú sora ontja magából a dekadenciát, a hazug romantikát, fülledt erotizmust. Az eszmeietlenségben, romlottságban vezettek Vanczák János tárcái, amelyeknek kedvenc témája a házasságtörés, a szerencsés vagyonszerzés, stb., stb. A burzsoá cinizmusnak, nyegleségnek kiáltó példája Vanczák egyik „költeménye",[27] amelyben összefoglalja mindazt a háborús nélkülözést, mely a népet sújtja, s amely miatt „ökölbeszorul" a keze. A vers ötven sorban sorolja el, miről kell a háború következtében lemondani, s itt levescsonttól kezdve a békán, rákon, makarónin, kerékpárabroncson, pacalon, orfeumon, purzicsánon át, egészen a kismacskáig elsorolt mindent, amit romlott fantáziája és az olcsó varieté-rímek megkívánnak. Csak éppen arról nem beszél, amiről nem kellett

[25] Népszava, 1915. február 7. A vörös ember.
[26] Nőmunkás, 1915. június 1. Sokmillió árva.
[27] Népszava, 1916. október 1. Lemondani.

volna „lemondani", a proletariátus forradalmi ügyének szolgálatáról. Elvtel cinizmust árasztanak Vanczák írásai, a burzsoázia előtti behódolásnak ez a gyalázatos termékei. Jellemző az opportunizmus irodalmára, amit Vanczá egyik novellájában ír: „Földi igazság... sajnos nincs és talán előbb meg halt, mint aki állítólag sírba vitte..." Vanczák nem állott egyedül ilyen ehhez hasonló írásaival, de ez az egyetlen példa is éppen eleget mond ahh hogy megértsük: ez az irodalom elvtelenségével a szociáldemokrata párt oppo tunizmusát támasztotta alá, s az irodalom területén képviselte ennek a polit kának rothadtságát.

Külön műfajt jelentettek ebben az időben a háborús riportok, fronttárcá életképek, hadinaplók. A szociáldemokrata irodalomnak ez a válfaja volt burzsoázia kiszolgálásának természetéből folyóan is legnyíltabb terület A monarchia haditényeinek, csapatainak, tisztjeinek hozsannázó dicshimusz voltak ezek az írások, vagy érzelmes-érzelgős emlékezések, amelyek azonban j megférték a háború méltatásával. Wischnovszky Ignác például egyik novelláj ban bizonyos kritikával illeti a háborús vérengzést.[28] Ez azonban nem gátol abban, hogy Kozák József munkás-honvéd életében kritikátlanul ábrázolja a a folyamatot, amely az öldökléstől vonakodó emberből a burzsoáziát szer rebbenés nélkül védő katonát nevel: „Sok vér, dögszag kellett ugyan hozz meg sok átlyukasztott szőke fej, de ezután lassan mégis csak jó katona le Kozák Józsiból." Ezek a novella befejező szavai.

A burzsoáziának szinte feltétlen dicsőítése folyt a Népszava kritikai rov tában. A polgári írók előtti hajbókolás jellemezte a szociáldemokrata irodalo kritikát, nemcsak akkor, amikor a Nyugat nagy nemzedékéről írtak, hane akkor is, amikor pl. Pap-Váry Elemérné verskötetéről volt szó.[29] Jellemző kö leményt hoz a Népszava 1916 márciusában „Gazdátlan bakanóták"-ról. A cik írója — S. L. — néhány nem-ismert katonadalt közöl, amelyeknek hangula az előrenyomulások és visszavonulások szerint váltakozik. Egyes dalok örömö de túlnyomórészük bánatot, keserűséget fejez ki. A közlemény ezekkel a sz vakkal zárul: „Mindezekből pedig azt következtethetnénk, hogy a magyar kat naság síró-rívó, panaszkodó népség, amely talán kötelességének sem kép eleget tenni, pedig nem így van. A magyar bakával nem igen akad dolga se a tábori csendőrnek, sem a hadbíróságnak, mert kötelességének minden köri mények között eleget tesz." 1916-ban jelent meg ez a közlemény, a harmad háborús esztendőben. Az első hónapok vak lelkesedésének ekkor már csak á árnyéka kísértett az állomásokra kivezényelt iskolásgyermekek vékony hurr ban. Azok közül, akik 14-ben a háború mellett foglaltak állást, sokan vissz döbbentek már a háború borzalmaitól; a szociáldemokrata pártok árulása egy erősödő ellenzékkel találkozott a párton, a mozgalmon, a munkásosztályon beli is. De a Népszava még mindig a háborúra uszító burzsoá lapok szellemébe dícsérte a „magyar bakát", aki „kötelességtudó", mert hűséggel követi tisztjei Weltner, Garami és a többiek arról nyilatkoztak és cikkeztek, hogy a magya szociáldemokrata párt egy pillanatig sem osztotta a burzsoá sovinizmus A „Gazdátlan bakanóták" ellenük bizonyítanak.

*

Az első világháború irodalmának egyre erősödő vonása volt a pacifizmu Az első vereségek hírére lelohadó lelkesedés sokaknál pacifista hangulat csapott át. Különösen a Nyugat írói köre volt ennek a pacifizmusnak képvis lője az irodalomban, gondoljunk pl. Babits híres versére, a *Húsvét előtt*-re vag a *Háborús antológiák*-ra. A *polgárság* körében jelentkező pacifizmus a jelezte, hogy már a burzsoázia egyes rétegei — kispolgárság, polgári értelm ség — sem rajonganak osztatlanul a háborúért. Azt jelezte, hogy a békevá egyre általánosabb tünet a magyar társadalomban. Nézzük meg közelebbről

[28] Népszava, 1915. febr. 2. A faházikók égnek.
[29] L. Cs. S. kritikája. Népszava, 1916. június 28.

pacifizmus kérdését. P. Fedoszéjev: „A marxizmus-leninizmus a háborúk eredéről és jellegéről" írott tanulmányában így veti fel ezt a problémát:[30]

Mik a pacifizmus forrásai?

Egyfelől a pacifizmus a háborútól való félelem talajából sarjad ki és a spontán háborúellenes hangulatok kifejezésére szolgál. Az ilyenfajta pacifizmus öntudatlan tiltakozás a háború ellen. Ennek a világszemléletnek a hiányossága abban áll, hogy a háború től való passzív kitérés útjára sodor és elvon a rablóháborúkat szervezők, valamint háborúkat szülő körülmények elleni aktív harctól.

Másfelől a pacifizmus a polgárság nacionálsoviniszta ideológiájának alkatrésze...

enin határozottan rámutatott arra, hogy „a mi viszonyunk a háborúhoz lapvetően eltér a polgári pacifistákétól... abban különbözünk, hogy megrtjük a háborúnak és az országon belül folyó osztályharcnak a kikerülhetetn kapcsolatát, megértjük, hogy nem lehet semmivé tenni a háborúkat anélül, hogy meg ne semmisítsük az osztályokat és meg ne teremtsük a szocializmust".[31] Világos tehát, hogy a pacifizmus nem a forradalmi proletariátus llásfoglalása, hanem a burzsoá ideológia része és mint ilyen, szembenáll a roletárforradalommal.

A magyarországi szociáldemokrata párt — csakúgy, mint áruló testvérártjai — *hivatalos vonalként* dobta bele sajtójába a pacifista szólamokat. gyankkor azonban nem szüntette meg a nyílt háborús uszítást sem. Jól jelmzi ezt a kettős vonalvezetést a Népszava 1915 decemberi közleménye, amely tveszi a munkásáruló Scheidemann nyilatkozatát, mint amely lényegileg a agyarországi körülményekre is érvényes: „nem él egyetlen olyan ember émetországban, aki lehetségesnek tartaná azt, hogy a német hadsereget megerjék... Másrészt azt óhajtom, hogy az örök dicsőség, hogy a háború befejésére irányuló első lépést megtette, a mi országunk homlokát ékesítse".

Nyíltan leleplezi a szociáldemokrata opportunizmust, a polgári pacifizmus őtti behódolás politikáját Bresztovszky Ernő egyik tanulmánya.[32] Bresztovky rosszalóan állapítja meg, hogy korábban egyes szociáldemokraták „lekiinyléssel viseltettek" a polgári pacifista mozgalommal szemben. „A világáború — írja — meghozta ennek az állásfoglalásnak a revízióját is... a szoáldemokratákban... a becsületes pacifizmus viselkedése a polgári békemozalommal szemben más értékelésre teremt hajlandóságot." Bresztovszky helyesen idézi a Worwärts július 14-i számából, hogy „becsületes szociáldemokrakhoz többé nem illik, hogy farizeus módon pálcát törjenek a polgári pacifizus tisztán plátói és elméleti jellege fölött". Bresztovszky magasztalja Bernteint, aki hitvallást tett „a pacifizmus új, magasabb értékelése mellett". Bresztovszky az opportunizmus nyílt igazolását igyekszik elvégezni úgy, hogy a acifizmus propagálásával megvédi a szociálsovinizmust:

Kétségtelennek tartjuk, hogy a szociáldemokráciának ez a tanulságos átértékelése en nagy jelentőségű lesz a jövő fejlődésének eshetőségei szempontjából. Ha a szociálmokrácia, amely pl. a szociálpolitikai követelések terén a legaprólékosabb részletekig rgyalásokba bocsátkozott a fennálló társadalmi renddel s az egyik részletengedményt másik után iparkodott — ha kellett, polgári támogatással — kikényszeríteni, a fegyrkezés, a háború és béke, a nemzetközi élet kérdéseiben is feladja a régi — hol merem elutasító, hol lekicsinylő — állásfoglalását, amely az elméletben helyesnek látszott, a gyakorlatban azonban szükségképpen csődhöz vezetett, a pacifizmus jelentőgének bernsteini magasabb értékelésével ezen a téren is átlép a pozitív tevékenység ére.

A forradalmi munkásmozgalom álláspontját a pacifizmussal szemben tározott elutasítás jellemzi. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mozgalmon

[30] P. Fedoszejev: A marxizmus-leninizmus a háborúk eredetéről és jellegéről. 9. lap.
[31] Lenin Összes Művei, XXIII. 193. lap. Id. Fedoszéjev i. m. f. 12. lap.
[32] Pacifizmus és szociáldemokrácia. Huszadik Század, 1916. szeptember.

kívülálló, az imperialista háborús uszítással pacifista alapon szembefordu rétegeket elvetné, ellenségesnek bélyegezné a mozgalom. Napjaink hatalm arányú békeharca világosan bizonyítja, hogy a pacifistákat nemhogy elve hanem éppen meggyőzni igyekszik a béketábor; *átnevelni* a *pacifizmus* talaj ról a *békeharc* táborába. Az a körülmény teszi ezt szükségessé és lehető amit Fedoszejev fejt ki idézett tanulmányában, t. i., hogy „a pacifizmus háborútól való félelem talajából sarjad ki és a spontán háborúellenes hang latok kifejezésére szolgál. Az ilyenfajta pacifizmus öntudatlan tiltakozás háború ellen". A béketábor a háború ellen öntudatlanul tiltakozó pacifistákna tömegeit neveli öntudatos békeharcosokká. Tehát a béketábor, s ezen beli ennek motorjaként a forradalmi munkásmozgalom nem elvi engedményt te a pacifizmus felé, hanem nevelő jobbját nyújtja azoknak a tömegeknek, am lyeknek tiltakozása mindaddig nem válhatott és nem válhat erőteljes, hat rozott állásfoglalássá, az uszítást fékező és lefogó tényleges erővé, amíg pac fista alapon áll.

Mindezt világosan kell látni, hogy megértsük Bresztovszkynak korábl a fenti politikával történelmileg homlokegyenest ellenkező álláspontjá Bresztovszky *elvi engedményt* ad a pacifizmusnak, amelynek elutasítása munkásmozgalom részéről — szerinte — „elméletben helyesnek látszhatot ugyan, de a gyakorlatban „csődhöz vezetett". Bresztovszky szerint a Bernste által „átértékelt" pacifizmus hasznot hajthat a munkásmozgalomnak csakúg mint ahogy a „polgári támogatás" a szociáldemokrácia különböző működé területein. Bresztovszky tehát nem átnevelni akarja a pacifista tömegeket imperialista háború elleni aktív harcra (amelyet ő maga is elvetett), hane a pacifizmust építi bele Bernstein nyomán a munkásmozgalomba.

A pacifizmus hirdetése a szociáldemokrata párt részéről egyrészt a hábo elleni harc kérdésének elködösítését jelentette, másrészt a proletárforradalm útról való letérést. A szociáldemokrácia irodalma készségesen karolta fel pacifizmust, és vaskos kötetre terjedő versekben, novellákban hirdette az *elvo* békevágyat, az isten segítségével óhajtott békét, s a pacifizmus kedvéért „fe áldozta" osztályálláspontját.

Nyomatékosan kell itt megjegyeznünk, hogy számos író, aki szá dékaiban becsületesen szegült szembe a háborúval, éppen a szociálde mokrata párt megalkuvó állásfoglalása miatt nem tudott túllépni pacifizmuson a forradami antimilitarizmus irányába. Az az ideológiai hom lyosság, amely a szociáldemokrata pártot jellemezte, a szociálsovinizmus pacifizmus látszat-ellentéte nemcsak a párt berkein belül dolgozó írókat, d az egész magyar irodalomnak jobbik felét akadályozta abban, hogy maga eszmeiségű, harcos művekkel szálljon szembe az imperialista háborúva A szociáldemokrata írókra *várt volna* az a feladat, hogy eszméikkel irányítsá a háború és béke kérdésében iránytvesztett irodalmat. A polgári radikalizmu felé tájékozódó, az értelmiség, kispolgárság gondolkodását kifejező író kiábrándultak a háborúból és vonzódtak egy olyan társadalmi-politikai er felé, amely megerősíthette őket az imperialista háború tagadásában, a bél akarásában. A polgári radikalizmus nem adhatott többet — ez még a jobbi eset — pacifizmusnál. Az opportunista szociáldemokrata párt pedig nem gy korolhatott vonzóerőt azokra az írókra, akik a háború elleni küzdelemben lá ták ekkor a költészet igazi értelmét. Sőt, eltaszította magától a kor legnagyob magyar költőjét, Ady Endrét is, aki 1914 májusa után nem írt a szociálsov nisztává züllött Népszavába. Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy a szociá demokrácia árulása a háború kérdésében közvetlenül és közvetve kisugárzo egész irodalmunkra és éveken át akadályozta egy széles, forradalmasa háborúellenes költészet kibontakozását a munkásmozgalmon belül, de bizony fokig azon kívül is. Ady függetleníteni tudta magát az áruló megalkuv hatása alól, de még az ő nagyszerű erejű háborúellenes költészetében is csa csíra formájában van meg az a hajtás — a háborúból kivezető út megmut

ása —, amelyet egy forradalmi munkásmozgalom lombos ágként ültethetett olna költészetének termőtalajába.

A nyílt háborús uszítás hangját az első vereségek hatására a pacifista zólamok váltották fel a szociáldemokrata költészetben. A legáltalánosabb onása a pacifizmust terjesztő szociáldemokrata költészetnek *a háborúval zemben tanúsított teljes tehetetlenség érzése.* Sehol sincs szó ebben az imádágosan rebegő költészetben arról, hogy a háború ellen *tenni is lehet.* hogy az ktív cselekvések, a tömegmozgalmak útjára kellene lépni, hogy az imperiasta háborúval a polgárháborút, a forradalmat kell szembeszegezni. Annál ibb szó esik az „istenadta békéről", a „bibliai olajágról", arról, hogy „egyszer iajd" végetér a háború. A forradalmi líra helyett biblikus ódák, vénasszoyos siránkozások képét nyújtja ez a költészet:

Uristen, tekints le most a mennyországból,
Most tépd át a burkot, amely rejtett Téged,
Lássuk szemgolyódat, amely tüzel, lángol:
Állitsd meg, vagy intsd le
— Mi most Téged vádol —
A tébolynál is szörnyübb földi szörnyüséget —

rta Peterdi Andor.[33] Az imádkozás hangulata — amely nem más, mint a orradalmi cselekvéstől való meghátrálás — egyre általánosabban eluralkodott szociáldemokrata költészetben. Ács Jenő: *Levél a harctérről* című versében így ír:[34]

Lesz-e visszatérés, lesz-e egyszer vége,
Földerül-e majd a napsugaras béke?
Kis *kezeid kulcsold fönséges imára:*
A béke angyala szálljon a világra!

Mindezek az „imádságok" a Népszavában jelentek meg.

A pacifizmus alapvetően forradalomellenes. A *minden* háború tagadását irdető jelszavaknak csak egyik oldala tükrözte az 1914—18-as világháborúból aló kiábrándulást. A másik oldala — a forradalomellenességet fejezi ki. a szociádemokrácia *így,* mind a két oldalának bemutatásával propagálta pacifizmust. A reformizmus, opportunizmus kapva-kapott ezen a forradalomllenes elméleten. Vanczák János: *Béke?* című versében a háborútáni békés orszak vágyálmába belelopja az osztálybéke hamis ideológiáját is.[35] A háború égét szerinte nem a tömegek mozgalma, az imperialista burzsoáziával való orradalmi szembehelyezkedés hozza meg, hanem „a béke megértő nyomon" övetkezik majd el:

Szegény galambka — száll, csak száll tovább,
Keselyük, kányák járják a nyomát.
Feléjük csapnak, rutul tépdesik
S a bárka népe csak reménykedik.
Talán, talán, ha valahol megáll
S a békeágra mégis rátalál.

Ez a hangulat leszerelő hatású, a forradalmi tömegmozgalmakba vetett ittől fosztja meg a háborús erőket, amikor a béke ügyét a misztikus „talán"-ra, bizonytalanra vagy az égi beavatkozásra bízza.

Az osztálybéke hirdetése egyik jellegzetesen opportunista vonása volt a egalkuvó szociáldemokratizmusnak. „A háború megszüntette az osztályhart — írta a Magyarországi Szakszervezeti Tanács hivatalos közlönye 1914 ovemberében. — Egy sorban küzdenek gazdagok és szegények, munkáltatók

[33] Népszava, 1914. december 6. Jelt, jelt, hogy látod.
[34] Népszava, 1916. július 30.
[35] Népszava, 1916. december 17.

és munkások." Peterdi Andor azt hirdeti, hogy „hős itt vincellér, paraszt kasznár, Hősök itt szolgák, cselédek, urak". A pacifizmus a munkásmozgalom belül lényegében az osztálybéke, az osztályharc feladásának ideológiája. Ez az oldala villant fel a pacifizmusnak Vanczák versében, aki olyan béke akart a proletárforradalmak küszöbén, melyben „ember az embert" nem gyűlö tehát megszüntetné a társadalmon belüli harcot, anélkül, hogy előbb az ellentétes osztályok megszűnnének. Ez tükröződik Téglás Vera versében is, amely „örök, szent béké"-ről áradozik.[36] Osztálybékét hirdet Mankó József, aki egy olyan világot állít szembe a háborúval, ahol „Nem törnek egymásra elvakult haraggal, Kezet fog a zsarnok a letiport rabbal". Ez a megalkuvó szellem ütött fel a fejét a Tett című folyóiratban is — erre még visszatérünk —, ahol Ro ványi Vilmos arról ábrándozik, hogy „Grófok s kovácsok csókja szent jelébe Lesz mélységes, igaz, emberszerelem". Nem egyedülálló példák ezek az idéz tek, nem véletlen „elszólások". A szociáldemokrata irodalomban lépten-nyomo találkozni olyan megnyilvánulásokkal, amelyek közvetve vagy közvetlenül osztályharc feladását, az osztálybékét hirdetik a proletárforradalmak küszöbé

A leszerelés hirdetése, a „hajítsd tűzre fegyvered" ideológia az osztál harcról való lemondással egyenlő. A szociáldemokrata költészetnek egyik je lemző vonása volt ebben az időben ez a fegyvert-eldobó pacifizmus, melyn különös veszélye abban rejlett, hogy a nem elég öntudatos tömegekre forra dalmi látszatával hatást gyakorolhatott. Lenin így írt erről a kérdésről:

A burzsoázia fegyverkezése a proletariátus ellen a modern kapitalista társadalo egyik legnagyobb, legalapvetőbb, legjelentősebb ténye. Hogy lehet ilyen tény láttára a javasolni a forradalmi szociáldemokratáknak, hogy a „leszerelés" „követelését" hirde sék?! Ez egyértelmű az osztályharc álláspontjáról való teljes lemondással, a forradalo gondolatának teljes megtagadásával. A mi jelszavunk ez legyen: a proletariátus felfegy verzése oly célból, hogy legyőzzük, kisajátítsuk és lefegyverezzük a burzsoáziát. Ez forradalmi osztály egyetlen lehetséges taktikája, a kapitalista militarizmus egész *objekt fejlődéséből* folyó taktika, amelyet ez a fejlődés előír. A proletariátus, ha nem akar elárulni világtörténeti feladatát, csakis akkor dobhat sutba egyáltalán minden fegyver *miután* már lefegyverezte a burzsoáziát; akkor a proletariátus ezt kétségtelenül meg fogja tenni, de — csakis *akkor, semmiképpen sem előbb.*[37]

Ugyanebben az útmutató tanulmányában ezt írja Lenin: „A leszerelé követelésének legfőbb hiányossága pedig éppen abban rejlik, hogy a forra dalom összes konkrét kérdései felett elsiklik. Vagy talán a leszerelés hívei teljesen újfajta, fegyvertelen forradalom hívei?... A „leszerelés"...: a menekülést jelenti a csunya valóságból, s korántsem az ellene folytatott harcot Találóan jellemzi a lenini fejtegetés a magyarországi opportunista szociá demokráciát és annak irodalmát is. *Szomolányi Imre: Az emberiséghez* int zett hangzatos szózatot,[38] amelyben arra szólítja fel a küzdő tömegeket, hog védjék meg a „szépet, jót, a kultúrát". De hogyan képzeli el ezt a „védelme Szomolányi?

Ember hát
Vess a vésznek gátat, míg lehet:
Hajítsd a tüzre átkos *fegyvered!*

Eszerint: dobja el a proletariátus azt a fegyvert, amelyet ha saját bur zsoáziája ellen fordít, felszabadítja magát. Farkas Antal is a leszerelés útjá járja, ő is forradalmi fegyverektől fosztaná meg a tömegeket. *Májusi strófá* című versében így ír:[39]

[36] Népszava, 1915. április 16. A mi sok Krisztusunk.
[37] Lenin Válogatott Művei. I. 1031. lap. A proletárforradalom katonai programmj
[38] Népszava, 1916. augusztus 22.
[39] Népszava, 1917. május 1.

Elég! Leszek megint a régi
Ki most *leteszi fegyverét*
S kezében olajág legyint
És harsány hangon így kiált
Hogy hallja a világ:
Legyünk emberek!

„Leszek megint a régi" — írja Farkas Antal. Mit jelentsen ez? Válaszol-ın ő maga egy „régi" versével,[40] amelyben közvetlen a háború kitörése előtt zt írta: „Fegyverem szerszám, harcmezőm a műhely, *célom a napi betevő ılat*..." Ez a néhány sor világosan mutatja, milyen békét akar Farkas Antal. „napi betevő falat" békéje a kizsákmányolással, a proletárnyomorral gyenlő. A *Májusi strófák* leszerelési hangulata ehhez a „békéhez", a „zavar-lan" burzsoa kizsákmányolás békéjéhez vezetne. Aláhúzza ennek a versnek, leszerelés gondolatának forradalomellenes élét a költemény megjelenésének lőpontja: 1917. május 1. Az oroszországi februári forradalom után küljönös úlyt kapnak ezek a szavak, mert most már nemcsak *általában*, a forradalom *lméleti* tagadását jelentik, hanem a konkrét forradalmi gyakorlattól való lfordulást, a burzsoázia elleni aktív harcra serkentő orosz példa elvetését.

A pacifista mozgalomnak legbátrabb hangjai voltak azok, amelyek a fegyverzést sürgették, a fegyverek eldobására biztatták a harcolókat. Kétség-lelen, hogy ennek a jelszónak volt bizonyos — nem is jelentéktelen — *helyzeti rdeme* az imperialista háború viszonyai között. És bizonyos az is, hogy ez jelszó fokozhatta a hangulatot a háború ellen, gyorsíthatta az öldöklésből aló kiábrándulást. De minden érdeme mellett is kitűnik ennek a jelszónak ppen polgári eredetéből fakadó korlátja. Ez a jelszó alkalmas a *lefegyverzésre*, háború befejezésének sürgetésére, de *nem többre* ennél. A jelszóban tükrö-ődő pacifista humanizmus elválasztja a háború kérdését, a háborúutáni béke érdését a társadalom nagy problémáitól. Ez a pacifizmus nincs tekintettel arra, ogy mi jön a háború után — „aki lesz, akárki", írta Babits —, azaz: úgy ldaná meg a háború kérdését, hogy nyitva hagyja az osztályharc proble-táját.

A munkásmozgalmon belül sokkal láthatóbban domborodott ki ennek a lszónak burzsoa célzata — különösen a Nagy Orosz Októberi Szocialista orradalom után. A fegyverek „megfordítása" helyett a fegyverek „eldobását" irdetni a munkásmozgalmon belül: ez forradalomellenes agitációt is jelent, burzsoá uralom fenntartását is szolgálja. Amikor a szociáldemokrata iro-alom átvette ezt a polgári, pacifista jelszót, — akkor újabb bizonyságot tt amellett, hogy a szociáldemokrácia az irodalom területén *is* a liberális urzsoázia szelleméhez (és érdekeihez) simul.

A Nagy Orosz Októberi Szocialista Forradalom után a Népszava — ha m akart nyíltan szembekerülni a tömegek hangulatával — kénytelen volt kezdeti kételkedés után állástfoglalni a szovjethatalom mellett. De ahogy álunk is nőni kezdtek a tömegmozgalmak, ahogy nálunk is érni kezdtek a ízeli forradalom feltételei, úgy adott a szociáldemokrata párt jobboldala yre nagyobb tért annak az álláspontnak, hogy a magyar viszonyokra nem vényes a szovjet példa. (L. Andics Erzsébet: A magyar munkásmozgalom 1914—18-as világháború alatt, 32—33. lap.) A tömegek, s nem utolsósorban frontkatonaság között rohamosan terjedő szimpátia a bolsevizmus iránt, agára vonta az illetékes államhatóságok figyelmét is. A Hadifelügyeleti zottság 1918. február 11-i ülésén a következőképpen ismertették a kérdést.

A honvédelmi miniszter úr ő excellenciája, tekintettel a fronton jelenleg tapasztalt apotokra és arra, hogy ott az úgynevezett bolsevizmus szimpátiára talál, ennek ellen-yozására irodalmi akciót akar indítani. Erről a külügyminiszter úrnak szóló jelentést tt és a külügyminiszter úr ezen eszmével rokonszenvez. Ami a rendelkezésre bocsá-

[40] Kassai Munkás, 1914. július 25. Háború előtt.

tandó anyagot illeti, megjegyzi, hogy Bécsben már vannak egyes újságírók, kik a saj irodával állandó összeköttetésben állanak és onnan inspirációt nyernek. A hivatalos félhivatalos hírek sok anyagot szolgáltatnak. Ezen akciónak főfeladata volna *a jel korban tapasztalt szociális haladás és a bolseviki és kommunista elvek közötti ell tételeket kiemelni.*[41]

A szociáldemokrácia egyelőre — tömegei miatt — nem foglalhatott n tan állást a szovjet ellen. De közvetve — t. i. annak hirdetésével, hogy a szov példa nálunk nem alkalmazható — szembefordult az Októberi Forradalomm *Az irodalomban ez fokozottabb nyugat-felé fordulásban nyilvánult meg,* abb a tüntető várakozásban, amellyel egy nyugat felől jövő „társadalmi megvált elé néztek. Csizmadia Sándor — a későbbi nyílt ellenforradalmár, szovjete nes uszító — *1918. május 1-én* azzal biztatta a magyar népet, hogy „Nyugat fújdogál egy kis szellő, Arra kerekedik egy nagy felhő, A felhőben villámok vannak, néha talán ide is lecsapnak — Gyere erre felhő."[42] Ettől kezdve a jo oldali szociáldemokráciának állandó ismertetőjele volt a nyílt vagy burk szovjetellenesség, amely természetesen irodalmából sem hiányzott.

Ekkor írta szinte válaszként Csizmadia költeményére és saját régeb állásfoglalására *Bodrogi Zsigmond,* a munkásmozgalomnak egykor népsze dalszerzője, *Virradóra* című versét:[43]

Reménysugár árad felém... a szivem rezdül
Örömre kél, hogy tűzpoklon száll, tör keresztül,
Már látom, látom, — volt, elmult
Mi rossz, gonosz, — a tied: Mult!
De nyugatról hittem, reméltem:
„Nyugat felől fuj a szellő"!...
Csalódtam a nyugati szélben!

Ennek a dolgozatnak az anyaga korántsem ad teljes képet a munkásm galom irodalmáról az első világháború alatt. A kérdésnek csupán az egy oldalát szándékozott megvilágítani a szociálsoviniszta politika uszályába z lött irodalom néhány példáján keresztül. Rá kell mutatnunk azonban a — ezúttal csak vázlatosan, éppen csak jelezve —, hogy a szociáldemokrata p politikájával szemben már az első világháború alatt egyre növekvő forradal ellenzék támadt, amelyet megerősítettek az oroszországi események, Le áprilisi tézisei (amelyeket annakidején a Pesti Hirlap közölt), és különösen Nagy Orosz Októberi Szocialista Forradalom győzedelmes példája.

Andics Erzsébet fentebb már ismertetett tanulmányában részletesen f lalkozik a magyar munkásosztály háborúellenes mozgalmaival, amelyek Budapesten és vidéken szerveztek baloldali antimilitarista csoportok. Ezek tömegmegmozdulások új erőre kaptak a Nagy Orosz Októberi Szocialista F radalom után. A tüntetések szervezésében nagy munkát végzett a Gyárk Bizottság.

Mosolygó Antal egy szindikalista munkáscsoportot vezetett, Duczinsz Ilona, Sugár Tivadar baloldali szocialista diákcsoportot szerveztek. Erősöd a szociáldemokrata párt belső forradalmi ellenzéke, nőtt a különböző szakm ban szervezett antimilitarista csoportok száma. Ezeket a csoportokat Sza Ervin a „háttérből mozgatta, irányította, ápolta, nevelte..." (Révai Józse Ugyanakkor azonban Szabó Ervin ideológiájának ellentmondásai akadály ták az antimilitarista csoportok elvi alapjainak tisztázását, a forradal irányba történő fejlődést. „A Szabó Ervin ideológiájában rejlő ellenté elemek csak egy szektajellegű szervezet keretében férhettek meg egymás békességesen. És valóban, az a csoport, mely Szabó Ervinben tisztelte szelle vezérét, nagy érdemei és a tömegek között folytatott nagyjelentőségű m

[41] Andics Erzsébet i. m. 50. lap.
[42] „1918. május 1." c. röpirat.
[43] Bodrogi Zsigmond: Virradóra c. kötetében, 1919.

ája ellenére, magán viselte a szektaszerűség ismertető jeleit. Legfőképpen azt, ogy elvi bázisa zavaros, tisztázatlan, eklektikus és ez lehetőséget nyujtott rra, hogy a háború elleni küzdelem platformján — amely, ha a munkás-sztályharc általános kérdéseitől el van választva, egyszerű pacifista platform, – egyesüljenek a legkülönbözőbb nézetek képviselői. Így ez a mozgalom nem udta az egész magyar munkásmozgalom méreteiben napirendre tűzni a refor-nista és a forradalmi irányzat elválásának kérdését."[44]

Világosan rá kell mutatni arra, hogy a magyarországi *antimilitarista* zervezkedés minden elvi tisztázatlansága mellett sem azonosítható a szociál-lemokrata párt *pacifista* irányzatával. A pacifizmus a munkásmozgalmon elül a megalkuvó szociáldemokrácia támogatásával hódított tért és az osztály-éke hangulatát árasztotta. Az antimilitarista csoportok a szociáldemokrata árt opportunizmusával szembehelyezkedve, mint baloldali ellenzék jöttek létre; áborúellenes tömegmozgalmakat szerveztek (főleg a Nagy Orosz Szocialista)któberi Forradalom után), röpirataikban a Zimmerwald-i határozatokhoz satlakoztak, és mint követendő példa felé, fordultak Oroszország irányába. ...Nem lehet véletlennek tekinteni — írja Andics Erzsébet — hogy a Szabó Ervin köré csoportosuló fiatalok túlnyomó részükben a továbbiak folyamán emcsak a Magyarországi Kommunista Párt kiváló harcosai lettek, hanem nnak megteremtésében is tevékenyen résztvettek. Az antimilitarista mozga-omban való részvételük volt az első forradalmi tűzkeresztségük és politikai skolájuk."

A magyar irodalomban is tükröződik ennek az antimilitarista mozgalom-ak a hatása. Az 1915-ben megindított *Tett* című folyóirat köré sereglett a áborúellenes írók és művészek csoportja. A lapot Kassák Lajos szerkesztette. Hamarosan kiderült azonban, hogy a lap munkatársai között egyre mélyülő lvi ellentét húzódik, Kassák „a passzív kritika álláspontján nem tudott és nem akart túljutni",[45] míg Komjáték forradalmi agitációval kötötték egybe anti-nilitarista programmjukat. Ideológiailag a tisztázatlanság képét nyújtja a ett, s ez az elvi zűrzavar alkalmas talaja lett individualista, szélsőségesen ormalista művészetelméletek és a nekik megfelelő gyakorlat megszületésének. Kassák Lajos volt a lap elvi irányítója, az ő cikkeiben kezdett kiformálódni z az irodalomszemlélet, amely a legkülönbözőbb antirealista irányzatoknak ett nálunk a kiindulópontja (aktivizmus, futurizmus, stb.). Komját Aladár erseiben a háborúnak határozott, stiláris erejében forradalmi távlatú elutasí-ása kapott hangot. *Katonadalok 1916-ban* című versciklusában a nép elkese-edettségének bátor hangja szólal meg az imperialista háború ellen. Legmar-ánsabb része a ciklusnak a *Sorozás* című vers:

Csudarendes Péter!
Jó lesz limnek-lomnak.

Nyomnélküli Gáspár!
Jó lesz keréknyomnak.

Imádságos Mihály!
Rossebnek a szájon.

Sohsesiró András!
Jó lesz siratásnak.

Szagos-Tuba Ferkó!
Jó lesz baligának.

[44] Révai József: Szabó Ervin: Marxizmus, magyarság, népiesség c. kötet, 56. lap.
[45] Hevesi Gyula: A proletárforradalom mozgalmi előzményei az első világháború att. Társadalmi Szemle, 1949 március—április.

Terebélyes Máté!
Nyáfrás heptikának.

Krisztustalan Gergely!
Keresztnek a hegyen.

Igazmondó Ádám!
Jó lesz, hogy ne legyen.

A cenzúra 1916-ban betiltotta a lapot. Alig egy hónappal a betiltás ut megjelent a Ma című folyóirat, amely minden tekintetben hasonló elődjéh A lap munkatársai közti ellentétek 1917 végén, 1918 elején odavezettek, hog György Mátyás, Komját Aladár, Révai József otthagyták a Má-t és Komj valamivel később megalapította az *Internacionálé* című folyóiratot, amely Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulása után a Párt lapja le Ennek a forradalmi csoportnak programmját a lendületes forradalmi prop ganda, az 1917-es orosz forradalom lelkes üdvözlése jellemzi. Ez tükröződ Komját Aladár *Kiáltás* című verskötetében (1917), ez adja meg a forradalm *Szabadulás* csoport működésének jellegét. 1918 végén antológiát jelentett meg („1918 Szabadulás"), amelyet a Ma éles hangon támadott. A magya országi események alakulása, a Tanácsköztársaság dicsőséges *négy és f* hónapja a *Szabadulás* csoport politikai programmját igazolta és fejles tette tovább.

Érdekes és értékes dokumentuma a magyar irodalomban megnyilatko háborúellenességnek Illés Béla könyve: *Doktor Utrius Pál honvédbaka hátr hagyott írásai.* Az 1917-ben megjelent kis kötet megrázó tiltakozás az imperi lista háború ellen. És ha nem is tárja még fel a háború elleni harc igazi célravezető útját, de a könyv elvi mottójából már a forradalmi megoldás go dolata sugárzik: „Galilei a középkorban megállapította, hogy a Föld mozo Ma hozzátenné: nagyon lassan. — Nem vagyok sem militarista, sem antimil tarista. Gyűlölöm a rabszolgatartó korbácsát. — A gyilkosságot elítélem, me szeretem az embert. De tudok helyzetet, amikor embert ölnék, mert szeretem az emberiséget. — A szocializmus észszerű emberszeretet."

Végül, de nem utoljára, rá kell mutatnunk arra, hogy az imperialist háború alatt Ady Endre lírája megrázó, élő tiltakozást hirdetett az embe telen öldöklés ellen. Adyt — említettük már — nem befolyásolhatta aktíva a szociáldemokrácia színváltoztatása, függetleníteni akarta és tudta mag mind a szociálsovinizmustól, mind a pacifizmustól. Ady mély elvi-magatartás beli különbözősége a mozgalom megalkuvó irányvonalától egyrészt, másrés a Nyugat íróinak pacifizmusától különös erővel világosodik meg a háború évek költészetében. Ady ténylegesen megtette azt, amit nem tett meg (csa frázisokkal érintett) a megalkuvó szociáldemokrácia irodalma és aminek gondolatát is elutasította a babitsi polgári humanizmus: a háború kérdésé pontosabban a háború és a béke kérdését összekapcsolta a társadalom nag kérdéseivel, az osztályharc, forradalom kérdésével. Ady nem *akármilyen* béké várt, az ő számára nem volt közönbös az, hogy ki lesz, aki kimondja az „iga szót" s milyen lesz ez a szó. Maga Ady vállalkozott arra, hogy kimondja valóban „igaz szót", ha „kosarazott szájjal, Lefojtott tüdővel" is. Már a hábo rút megelőző hónapok feszült légkörében kipattant belőle ez a szó, amely aztá — különböző formában — ott élt tovább háborúellenes lírájában. *A tábortű mellett* című versében (1914. május) írja:

Szétszórt máglyáink míg ki nem hunynak,
Almodjunk harcot, szegényi magunknak,
Sötét a világ, *kell tűz,* ha lobnyi,
Kell a gyujtáshoz mindég ujból fogni.

Közvetlen a háború kirobbanása előtti napokban különös nyomatékkal húzza alá Ady egyik központi gondolatát — a magyar társadalmon belüli harc gondolatát:

Mégis és ujra: föl a szivvel
Mi véres szivünkért,
Mi kinunkért, mi bánatunkért,
Mi szegény meggyötört hitünkért,
Ha orkánzik a Mindenség is.

Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk,
Ennek a kapuit döngetjük,
Ezé a harcé lelkünk, testünk,
Ez vesztünk vagy győzelmünk: sorsunk.

Révai József mutat rá Ady-könyvében — Ady háborús líráját elemezve — hogy: „*A halottak élén* kötetben az emberiséget káromló pesszimizmus tövében bukkanunk rá lépten-nyomon erre az új optimizmusra: „Sötét a világ, kell tűz, ha lobnyi — Kell a gyújtáshoz mindig újból fogni." Ezt a tiszta hangot a régebbi Adyban, aki csak a magyar urakkal harcolt, nem hallani. S most azért hallani, mert Ady az egész emberiség jövője felé fordul:

Kell még Tegnapról hiv tanu
S kell talán az én hadi-sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljem arcom
Egy uj emberü uj világra.

Vád nélkül szétlekintgetek
Majd vertségek és diadalmak
Földjén, hogy a Káoszból
Harcos igét halljak
Vagy harcos igét én hallassak.

Hős emberségem, várakozz,
Szép álmokat aludj, lefénylett
Jós s jó magyarságom,
Hivni fog az élet
S föltámadások örök Rendje.

„Hogy drága mementóként fölemeljem arcom egy új emberű új világra": komoly, szinte ódai ünnepélyességgel zengenek e sorok. A vers — „Mag hó alatt" — a költő „gyötrött és tépett magával" kezdődik, panaszkodásnak indul, de Ady szinte magafeledkezetten csap a magasba, hogy szózatszerű emelkedettséggel és egyben megtisztult, egyszerűséggel hirdesse az új világ bizonyosságát."

A beszélgető kurucok szavaiban az 1914-es világháborúnak arra az alapvető ellentétére mutat rá Ady, amely a háborút kirobbantó erők és a háborúba hajszolt néptömegek érdekei között van:

„Hallom, pajtás, holnap nagy csatába visznek.'
„Minket még ha győzünk, ugyis kisemmiznek."

‚Ez a gyászos világ viseli a láncot.'
„Ejh, ahol nincsen tűz, ropják ott a táncot."

„Csak vén kurucoknak keserű az élet,
Otthon cifrálkodnak gyönge fehérnépek."

„Itt is elárulnak, ott is elárulnak.
Nem való ez nékünk, csupán csak nagy urnak."

Az imperialista háború és a forradalom mély ellentétét, a háború forradalomellenességét leplezi le megrázó hangon *Üdvözlet a győzőnek* című költeményében:

Baljóslatu, bus nép a magyar.
Forradalomban élt s ránk hozták
Gyógyitónak a Háborut, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.

A megoldást Ady a forradalomban látja, amelyet „megváltó fegyvernek" nevez, s melynek jöttétől az emberiség megjavulását várja.

Ki birja még e szürkeséget,
Ki hazugokat tündököl?
Már jöjj, Ököl:
Boruljon föl e nem-jó Élet
S jöjjön a Halál, e nagy orvos,
S a Halál után ébredések,
Borzalmak,
S jöjjön valami más,
Oh, forradalmak, miért késtek?

Íme, az egyik döntő különbség a forradalmi Ady és a megalkuvó szociáldemokrácia irodalma között! Míg a háború utolsó éveiben és hónapjaiban — 1917 októbere után! — a szociáldemokrata irodalomban egyre nagyobb tért foglalt el a pacifista hangulat, addig Ady lirájában egyre inkább felerősödött a forradalom, a *forradalommal kezdődő béke* iránti bizakodás.

*

Íróink ma fokozott erővel vesznek részt népünk hatalmas békemozgalmában. Az írói toll erejével szolgálják azt a nagy harcot, amelyet a békeszerető népek a Szovjetunió vezetésével vívnak világszerte a háborús agresszorok ellen. És az írók munkájának nagy eredményei vannak: a békeharcot támogató műveik fokozzák népünk lelkesedését, növelik öntudatát, acélozzák bátorságát.

Az első világháború népellenes háború volt, imperialista érdekekért folyt. A népek nem akarták ezt a háborút, a burzsoázia kényszerítette bele őket. Az opportunista szociáldemokrata pártok készséges segítőnek bizonyultak ebben a munkában. S az írók egyrésze, akiknek a nép ügyéért vívott harc lett volna a feladata, akik forradalmároknak vallották magukat, a szociáldemokrata párt megalkuvó politikájának hatására odaállítak a háború igenlőinek oldalára; biztattak, lelkesítettek a burzsoá érdekek megvédésére.

Vétkesek ebben mindazok az írók, akik vállalkoztak ennek az áruló politikának az irodalmi képviseletére. Felelősség terheli az írókat ezért, de nem elsősorban őket. A súlyos történelmi felelősség a munkásmozgalom forradalmi irányvonalának árulóit terheli: az opportunizmus, a szociálsovinizmus politikai vezérképviselőit, akiknek akkor sikerült a mozgalom élére kerülni és akik a munkástömegek akaratával szemben, a szociáldemokrata munkásság akaratával szemben is, a megalkuvásnak, a burzsoázia megsegítésének a politikáját hirdették. Ennek a szocialista frázisokkal takaródzó megalkuvásnak az uszályába került egy egész sor író, akik ha nem is állottak a magyar irodalom élvonalában, — tehetségüket jobb, nemesebb ügy érdekében hasznosíthatták volna. Hogy kik *tévedtek* ezek közül az írók közül és kik voltak *tudatos és elszánt támogatói* a burzsoázia előtt lakájkodó politikának, azt nem utolsó sorban írói és politikai útjuk folytatása mutatta meg. Vanczák, Csizmadia és mások esetében nem beszélhetünk pusztán tévedésről. Ellenforradalmi, mun-

kásáruló tényked ésük a Tanácsköztársaság bukása után betetőzte korábbi politikai-irodalmi opportunizmusukat. Más írókról elmondhatjuk, hogy súlyos tévedésről van szó, noha ez a tévedés sokkal mélyebbre hatolt az ő költészetükbe néhány „téves" költeménynél, le egészen a költői látás, a költői nyelv és forma mikéntjéig. Ezeknek az íróknak módjában állott és áll azóta is, hogy szigorú önkritikával nézzenek szembe korábbi írói működésükkel, és — mint ez már nem egy esetben megtörtént — rátérjenek a helyes útra, a forradalmi munkásmozgalom útjára.

RADÓ GYÖRGY

MAJAKOVSZKIJ MAGYAR FORDÍTÁSAI (1921—1950)

A felszabadulás óta hazánkban az érdeklődés örvendetesen szélesre tágult olyan irodalmi művek irányában, amelyeket a reakció elzárt előlünk: egyre alaposabban ismerjük meg a szovjet irodalmat és más népek haladó irodalmát, különösen a szomszéd népekét. A fordítások szaporodásával, sajnos, nem tart lépést az irodalmi bírálat; így például olyan fontos művekről, mint Furmanov *Csapajev*, Alexej Tolsztoj *Nagy Péter* című regényének magyar fordítása, mindössze két-két ismertetés, illetve bírálat jelent meg, Gorkij *Okurov városka* című regényéről mindössze egy, Fors *A mihajlovi vár* című regényéről, Lev Tolsztoj több elbeszélés-gyüjteményéről és Lermontov *Démon* című klasszikus költeményének magyarnyelvű kiadásáról pedig *egyetlen egy sem.*[1] De a fordítások bírálatának számánál még sivárabb a bírálatok tartalma. Legtöbbször az eredeti mű egyhangú méltatására szorítkozik a bírálat, a fordítói munkáról legfeljebb egy-egy sztereotip mondat emlékezik meg.

Rendszeres építő fordítás-kritikára sürgős szükség van, mert iránymutatása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy *mint irányzat kialakuljon a műfordításban a szocialista realizmus.* Eltekintve attól, hogy a szocialista realizmus szükségképpen a művészetnek, az irodalomnak minden ágazatára, tehát a műfordításra is rá kell hogy nyomja a maga jellegét, az időszerű műfordításnak a téma, az eredeti vers megválasztásában *szocialistának* kell lennie, abban pedig, hogy a hűség és a szépség együttes maximumát adja — *realistának.* Az alapelvet ugyan műfordítóink többsége vallja és igyekszik követni is, ezt az ösztönös jelenséget azonban tudatossá, irányzattá kell tenni — ehhez kell a rendszeresítendő műfaj: a fordítás-kritika.

A fordítás-kritika módszere: a fordítást filológiai és művészi szempontból egybevetni az eredeti művel: *hűség szempontjából a követelmény az, hogy a fordítás alázatosan, de ne szolgailag alkalmazkodjék az eredetihez, a szépség pedig azt kívánja, hogy a vers jó magyar versként hasson, de azért ne veszítse el az eredeti mű nemzeti, korbeli stb. jellegét érzékeltető hangulati elemeket.* Hogy a fordító a hűség és a szépség elvének együttes maximumát milyen mértékben tudta megvalósítani — ez lesz a kritikai értékelés végeredménye.

A módszeres fordítás-kritika feladata mindenekelőtt a már meglevő fordítások értékelő ismertetése, röviden: a magyar műfordítás kritikai története. A hatalmas kutatási területen először természetesen a legfontosabb irányokban kell elindulni: égető szükség van az orosz nyelvről történt fordítások alapos értékelésére. Egyidejűleg pedig lépést kell tartani az élő fordítói tevékenységgel: az újonnan megjelenő fordításokat a könyvkritika egyéb szempontjaival együtt fordítás-kritikai szempontból is ismertetni, bírálni kell.

[1] Kozocsa—Radó: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája.* Budapest, 1950. 270., 740., 296., 269., 758—761. és 434. hasáb.

A mult módszeres értékelését nem kezdhetjük meg méltóbban, mint a magyar Majakovszkij-fordítások áttekintésével.[2] *Majakovszkij* a szovjet köl tészet klasszikusa, a világirodalom legnagyobbjai közé tartozik. Bár működése a szovjet művészet formakereső időszakára esik és ő maga is átment a futurizmus hullámán, mondanivalójának tartalmi gazdagsága, súlyos és nyíl kifejezésmódja messze a divatos áramlatok fölé emelik és a klasszikusokra jellemző maradandóságot biztosítják művei számára. Sztálin mondja *Majakovszkij volt és marad a mi szovjet korszakunk legjobb, legtehetségesebb költője.*[3] Majakovszkijnak ez a súlya különösen egy olyan irodalomban biztosítja a Majakovszkij-fordítás helyes jelentőségét, amely ezeket a műveket egy politikai fordulat során hirtelen ismeri meg. Ez a helyzet a magyar fordítás-irodalommal, amelyben a cikkünk elején jelzett oknál fogva 1945-ig mind össze 12 Majakovszkij-fordítás ismeretes,[4] szemben az 1945-től 1949 végéig magyarra lefordított 101 Majakovszkij-versnek összesen 305 megjelenésével.[5] (Megjegyezzük, hogy a felszabadulás előtti adatok feltehetően hiányosak, mert az idézett bibliográfia összeállításakor még nem lehetett teljes mértékben feldolgozni a külföldön megjelent magyar folyóiratok — *Sarló és kalapács* és *Új hang*, Moszkva, *Párizsi munkás* és *Új igazság*, Párizs, *Munkás*, Csehszlovákia stb. — és könyvek irodalmi anyagát. Természetesen a különbség ezeknek figyelembevételével sem lehet lényeges.)

A magyar olvasóközönség tehát Majakovszkijt nem évek hosszú folyamatában fokozatosan feldolgozva ismerte meg, hanem rövid idő alatt tömény mennyiségben. Ennek megfelelően a magyar Majakovszkij-fordítás kikristályosodás, hagyományok nélkül történt: tág tere nyílt a fordítók egyéni készségének és — valljuk meg — önkényének is. Fokozta ezt a lazaságot az is, hogy éppen Majakovszkijról van szó, aki a verselés terén különösen merész újító volt. A tartalommal összhangban álló formai újításai kellő tanulmányozás vagy éppen nyelvismeret hiányában igen könnyen félremagyarázhatók. Így a fordítás igen könnyen válhat hibássá, már pedig a tömény mennyiségben, lüktető élményszerűséggel megjelenő Majakovszkij-fordításokban az efféle hiba, félremagyarázás roppant ártalmas lehet. Ezért, mielőtt a magyar Majakovszkij-fordítások történeti jellegű áttekintését megkezdenők, röviden időznünk kell a Majakovszkij-jellegzetességek helyes vagy helytelen értelmezésének kérdésénél.

Hogy Majakovszkijnál a vers újszerű formája nem szeszélyes játék, nem formalizmus, hanem, mint említettük, a tartalommal összhangban áll és egy nagy művészi egység elválaszthatatlan eleme — ez ma már a komoly irodalmárok körében közismert, nem vitatott tény. A szovjet középiskola legfelsőbb osztályában használatos legújabb tankönyv erről így ír:

„... Ez[6] határozta meg eleve azt az újszerűséget is, amellyel Majakovszkij az orosz verset gazdagította, a művészi kifejezésnek azokat az új eszközeit, amelyek Majakovszkij írásait olyannyira megkülönböztetik a régi korok költőinek verseitől. A forma elválaszthatatlanul összefügg a tartalommal. Annak a költőnek, aki új esztétikai eszmény mellett szállt síkra, akiben ennyi új eszme, téma, kép halmozódott fel, új művészi eszközöket is kellett keresnie, hogy mindezt ki tudja fejezni.

[2] Ez a tanulmány az 1950. év végéig megjelent magyar Majakovszkij-fordításokkal foglalkozik, mert megírásának időpontjában eddig áll rendelkezésre az anyag bibliográfiai feldolgozása.

[3] Pravda, 1935. december 17. szám. — Ez a sztálini megállapítás abból az alkalomból jelent meg, hogy egyesek kártevő célzattal megpróbálták Majakovszkijt kisebbíteni. műveinek terjesztését akadályozni.

[4] Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája.* Budapest, 1947. 175. old.

[5] Kozocsa—Radó: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája.* Budapest, 1950. 455—483. hasáb.

[6] A Majakovszkij által elsőízben megénekelt új embertípusról van szó.

Majakovszkij újjáteremtette az orosz verset. Új elveket alkalmazott a verselésben, a vers ritmusának felépítésében, újszerűen kezelte a költői nyelvet. Verseiben új költői beszéd hangzott fel."[7]

Ilyen közismert tények azonban elkerülhetik olyan fordítók figyelmét, akik előtanulmányok, elmélyedés, tárgyismeret, sőt gyakran nyelvismeret nélkül (harmadik nyelvből vagy úgynevezett „nyersfordításokból"[8]) vetik be magukat egy Majakovszkij-konjunktúra hullámaiba. Aki nem ismeri Majakovszkij jelentőségét, helyét a szovjet irodalomban, aki nem hallja az eredeti Majakovszkij-vers zenéjét, az aligha kerüli el, hogy a Majakovszkij által bevezetett újfajta versformát könnyítésnek, intézményesített verstani felelőtlenségnek tekintse.

Tulajdonképpen mi is a Majakovszkij-féle újfajta versforma lényege? Erre az idézett mű így válaszol:

„... Majakovszkij olyan verselést dolgoz ki, amelyben a ritmus alapja éppen a hangsúlyok változása (míg a hangsúlyos-időmértékes rendszer szigorúan számontartotta nemcsak a hangsúlyos, hanem a hangsúlytalan szótagokat is). Az ilyen verselést hangsúlyos verselésnek nevezzük. Erre a régebbi időkből is hozhatunk fel példákat, de csak Majakovszkij dolgozta ki teljesen, ő tette közhasználatúvá az irodalomban. Ebben a rendszerben a vers ritmusát az egy sorban szereplő hangsúlyos szótagok száma határozza meg. Ezáltal fontosabbá válik a hangsúly szerepe és természetesen a szó is jobban kidomborodik, kifejezőbb lesz. Így kívánta az a költői nyelv, amely Majakovszkij lírai hősének élményeit tükrözte."[8]

Ezzel szemben az, aki kellő ismeret hiányában fordítja Majakovszkijt, a sorok megszakítását a formai kötöttség alóli felmentésnek tekinti és azt hiszi, hogy tökéletesen eleget tesz a Majakovszkij-szerűségnek, ha sorait lépcsőzetesen meg-megtöri: egyszerre úgy érzi, hogy Majakovszkijt roppant könnyű fordítani (csak lépcsőzni kell a nyersfordítás sorait), ha pedig még tele is tüzdeli a fordítást a magyar jasznyelv szavaival, akkor — úgy véli — egyenesen mesterit alkotott. Így aztán akár futószlagon is lehet Majakovszkij-fordításokat gyártani.

Ez nyilvánvalóan Majakovszkij lebecsülése és a kártevéssel határos. A fent ismertetett Majakovszkij-féle forma-elv a fordítóra nézve nem felmentést, hanem ellenkezőleg, súlyos kötelezettséget, fokozott felelősséget jelent.

Ami a sajátos Majakovszkij-féle szókincset illeti, annak megfelelő tolmácsolása is csak úgy lehetséges, ha a fordító ismeri ennek a szókincsnek, a szóalkalmazás Majakovszkij-féle alapelveinek dialektikus kapcsolatát a költőben és a költő körülményeiben meglevő tárgyi előfeltételekkel. Ismerni kell a forradalom előtti és a forradalom utáni Majakovszkij jellegzetességeit.

„Majakovszkij korai költészetének jellegzetességei közül különösen a következőt kell kiemelnünk. A költő élesen érzi a szavak súlyát és jelentőségét, ennélfogva dícséretreméltó módon takarékos alkalmazásukban. Igen gyakran egyszerűen szófukar. Innen ered verseinek lakonikus tömörsége és kifejezéseinek sűrített tartalma ...

... Forradalom utáni poétikája jellemző sajátságait a következőkben foglalhatjuk össze:

Majakovszkij az életigazság költője és így nyelvi kifejezéseit is kivételes hitelesség, egyszerűség, világosság, végtelen pontosság és közérthetőség jellemzi."[9]

Az újszerű kifejezések alkalmazása pedig Majakovszkijnál sohasem nyegeség — hanem súlyos értelme, politikai jelentősége van.

Mindezt azért kellett előrebocsátanunk, mert az ismertetett fogalmakra, elvekre, jelenségekre ismételten hivatkozni fogunk a magyar Majakovszkij-fordítások történetének feltárásánál.

[7] Tyimofejev: *A szovjetorosz irodalom története.* Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest, 1951. 233. old.

[8] Tyimofejev, idézett mű 336. old.

[9] P. D. Krajevszkij: *V. V. Majakovszkij.* Fordította: Erdődi József. Hungária N. V., Budapest, 1950. 86. old.

Ezek után pedig rátérhetünk a magyar Majakovszkij-fordítások fordításkritikai ismertetésére.

*

Az első ismeretes magyar Majakovszkij-fordítás 1921-ből származik. A Bécsben magyar nyelven megjelenő és önmagát „aktivista folyóirat"-nak nevező futurista-dadaista havi szemle kassai munkatársa, Mácza János, a *Поэт рабочий — A költő munkás* című vers második sorában mindjárt vaskos leiterjakabbal köszönt be:[10]

Посмотреть бы тебя у токарного станка.

— ezt így fordítja:

Látnálak téged a villamos székben...

— tehát az esztergapadot összetéveszti a — villamosszékkel!

Majakovszkij már ebben a korai szakában is óriás, még az izmusok útvesztőjében is feltétlenül értelmes, sőt mélyértelmű. Ez nyilván nem tetszett az „aktivista" folyóiratnak, talán ezért kellett az értelembe értelmetlenséget vinni. Mert az kevéssé valószínű, hogy oly kevés orosz tudással vagy olyan silány „nyelvfordításból" dolgozzék valaki, amely *tévedésből* adna négy ilyen sort:

Может быть	Lehet
нам	nekünk
труд	a munka
всякий занятий роднее.	valami örömös rokon.

És így tovább. Majakovszkij szellemes rímeit egyáltalán lefordítani — ezt az aktivisták eretnekségnek tartották volna; a dübörgő ritmus is eltűnik a fordításban.

A kezdet tehát eléggé kiábrándító. Ezzel az értelmet és formát egyaránt eltorzító fordítással csak időrendi érdekessége miatt foglalkoztunk részletesebben, cikkünk terjedelme nem engedi meg, hogy a száznál jóval több Majakovszkij-fordítást mind részletesen ismertessük — az elemzés részletességét a vers súlya, a fordítás különösen jó vagy különösen rossz volta vagy egyéb érdekesség fogja megszabni.

Időrendi érdekessége van a második magyarnyelvű Majakovszkij-fordításnak (amely egyben az első magyarnyelvű Majakovszkij-próza): a *Pásztortűz* című kolozsvári irodalmi folyóirat 1930. évi május 4-i számában a *Моё открытие Америки* vázlatsorozatból jelent meg egy töredék Szabó Imre fordításában *Newyork „romantikája"* címmel. Általánosságban jó, hű fordítás, súlyos hibája azonban (amiben valószínűleg nem a fordító, hanem a reakciós rendszer a ludas), hogy önkényesen kihagy részeket.

Szabó Imrének e prózai fordítása[11] után egy olyan Majakovszkij-fordítást kell megemlítenünk, amelynek az időrendi érdekességen kívül más érdekessége is van.

Ez az érdekesség a fordító személye. A korai Majakovszkij-fordítások között 1932-ben József Attila fordításában jelent meg *Százötven millió* címmel a *150 000 000* című hosszabb költemény bevezetése. Ezzel a fordítással — a József Attila által oroszból fordított többi verssel egyetemben — részletesen foglalkozik az Irodalomtörténet 1951. évi 1. számában megjelent cikk.

József Attila is áldozatául esett a másodkézből való fordítás veszélyeinek. A közvetítő nyelv nyilván a német volt, amiről a névírás (Wladimir) tanúskodik.

[10] Vladimir Majakovszkij: *A költő munkás.* (Vers.) Fordította: Mácza János. MA. (Bécs.) 1921. 118. old.

[11] Vladimir Majakowszky: *Newyork romantikája.* (Vázlat.) Fordította: Szabó Imre. PÁSZTORTŰZ. (Kolozsvár.) 1930. 208—209. old.

Mialatt idehaza költészetünk legjobbja tusakodott a nyelvi akadállyal, mialatt az egész magyarországi irodalmat a nyelvi akadályon kívül a reakciós politikai rendszer sorompóval zárta el Majakovszkijtól, azalatt a Szovjetunió menedékét élvező magyar emigráns-írók sokkal jobb adottságokkal látattak hozzá Majakovszkij magyar tolmácsolásához. Ez mindjárt meg is látszik Sík Endre fordításának négy során:

Лошадь | сказала, | взглянув на верблюда:
„Какая | гигантская | лошадь-ублюдок."
Верблюд | же | вскричал: „Да лошадь разве ты?!
Ты | просто-напросто — | верблюд недоразвитый."[12]

Szólott | a ló | meglátva a tevét:
„Még ilyen | óriás | korcsszülött gebét!"
S kiáltott | a teve: | „Ló a maga neve?
Nem ló maga, | dehogy, — | tökéletlen teve."[13]

Ezek a rímek és ez a természetes kifejezésmód inkább Majakovszkijszerűek, mint két későbbi fordításban:

Trencsényi-Waldapfel:

Meglátja | a tevét | és szól a paripa:
Micsoda | torzszülött | ló ez, uramfia!"
A teve | felkiált: | „Te vagy a ló? Csodás!
Egy | félresikerült | teve vagy, semmi más!"[14]

Békés:

Így szól | a ló | merengve a púpostevén:
„Ez semmi más, | mint óriás | nagy fattyú-mén."
A teve pedig | felkiáltott: | „Te vagy a ló?
Te | egyszerűen-nagyszerűen | teve vagy, csak korcsuló."[15]

Viszont a Trencsényi-Waldapfel-féle fordításban a „torzszülött" kifejezés sokkal jobb, mint Síknél a „korcsszülött". Az ilyesmi már a nyelvvel együtt elő fordító előnye.

De visszatérve ettől az összehasonlítástól emigráns-fordítóink munkásságához, ki kell emelnünk Gábor Andornak immár klasszikussá vált fordítását: *Разговор с товарищем Лениным* — *Beszélgetés Lenin elvtárssal.* Méltán elent meg a felszabadulás óta is sok különböző helyen ez a Moszkvában készült fordítás, amely ilyen jó magyaros hangzással és mégis ennyire Majakovszkijszerűen ostorozza a rendszer gyermekbetegségeinek kórokozóit:

Нету | им | ни числа, | ни клички,
целая | лента типов | тянется.
Кулаки и волокитчики,
подхалимы, | сектанты | и пьяницы,— [16]

Nincs | rá | elég szám | s nincs nevezet,
hogy hányan vannak | e csirkefogók:
Kulákok, | szektánsok, | részegesek,
talpnyalók | és munkahalogatók.[17]

[12] В. В. Маяковский: *Стихи о разнице вкусов* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том X. 38. стр.

[13] Majakovszkij: *Vers arról, hogy az ízlések különbözők.* (Vers.) Fordította: Sík Endre. ÚJ HANG. (Moszkva.) 1938. 9. sz. 25. old.

[14] Vladimir Vladimirovics Majakovszkij: *Az ízlések különböznek.* (Vers.) Fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre. Furulyácska-csuprocska. Franklin Társulat, Budapest, 1948. 7. old.

[15] Majakovszkij: *Versezet arról, hogy az ízlések különbözők.* (Vers.) Fordította: Békés István. Majakovszkij válogatott versei. Budapest, 1948. 244. old.

[16] В. В. Маяковский: *Разговор с товарищем Лениным.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том X. 19. стр.

[17] Majakovszkij: *Beszélgetés Lenin elvtárssal.* (Vers.) Fordította: Gábor Andor. ÚJ HANG. (Moszkva.) 1941. 1. sz. 4. old.

Ugyancsak emigráns-fordítónknak, Lányi Saroltának köszönhető, hogy a magyar irodalom sajátjává lett Majakovszkijnak egy másik igen fontos verse: *Комсомольская — Komszomol-dal Leninről* ilyen szabatos kezdettel:

Строит, | рушит, | кроит | и рвёт,
тихнет, | кипит | и пенится, |
гудит, | говорит, | молчит | и ревёт —
юная армия: | ленинцы.[18]

Épít, | rombol, | szabdal, | szaggat,
csöndes, | forró, | tajtékos, tiszta,
beszél, | dübörög, | ordít, | hallgat
ez az ifjú had: | mind leninista.[19]

Már a vers további során ez a fordítás nem birkózott meg azzal a feladattal, hogy megtalálja a nyolc különböző rím-hármast a vers dübörgő refrénjére:

Ленин — | жил.
Ленин — | жив.
Ленин — | будет жить.

Lenin | élt.
Lenin — | él.
Lenin — | élni fog.

Ezt a feladatot később megoldotta Gáspár Endre; nyolc rím-hármasa közül az egyik:

Ещё | по миру | пройдут мятежи;
сквозь все межи
коммуне | путь продолжить.
Ленин — | жил.
Ленин — | жив.
Ленин — | будет жить.[20]

A felkelés | a kommünért
nem áll meg | határok mesgyéinél,
szerte a földön | fellobog:
Lenin — | élt,
Lenin — | él,
Lenin — | élni fog.[21]

Ma is Moszkvában élő magyar költő-fordító Hidas Antal, akinek elévülhetetlen érdemei vannak a magyar költészet szovjetunióbeli népszerűsítése terén. Sokat fordította Majakovszkijt. Azok közé tartozik, akiknek fordításában a tartalmi hűség a legfontosabb tényező. Viszont az erős, lakónikus Majakovszkij-mondatok magyarázókká válnak, elnyúlnak nála. Alábbi jól ismert fordításán, már a kezdő sorokban, felfedezhetők az említett pozitív és negatív tulajdonságok:

Гражданин фининспектор! | Простите за беспокойство.
Спасибо . . . | не тревожьтесь . . . | я постою . . .
У меня к вам | дело | деликатного свойства:
о месте | поэта | в рабочем строю.[22]

Adófelügyelő polgártárs! | Ha megzavartam volna — bocsánat!
Ne nyugtalankodjék . . . | majd csak így állva . . . | köszönöm szépen . . .

[18] В. В. Маяковский: *Комсомольская* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том II. 327. стр.
[19] Majakovszkij: *Komszomol-dal Leninről.* (Vers.) Fordította: Lányi Sarolta. Orosz költők. (Antológia.) Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1947. 122. old.
[20] Ugyanott.
[21] Vladimir Majakovszkij: *Komszomol-dal.* (Vers.) Fordította: Gáspár Endre. Sasok nemzedéke. Budapest, 1949. 32. old.
[22] В. В. Маяковский: *Разговор с фининспектором о поэзии.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва. 1936. том VIII. 53. стр.

Egy kissé | kényes kérdésben | szeretném tanácsát:
hol a helye | a költőnek | a munkásközösségben?[23]

Az emigráns-fordítók munkássága már komoly, jelentős teljesítmény
t Majakovszkij magyarnyelvű megismertetése terén. Fordításaikat általá-
n a költő *hű* tolmácsolása jellemzi, azonban távol éltek az élő, fejlődő ma-
ar nyelvtől és ennek hatása különösen olyan eleven, időszerűségben naggyá
; költő fordításánál kellett hogy megnyilvánuljon, mint Majakovszkij.

Természetesen emigráns-fordítóink művei éppoly kevéssé juthattak el a
kció éveiben a magyar közönséghez, mint ahogyan az eredeti Majakovszkij-
vek csak eltorzított alakban kerültek második vagy harmadik kézből egy-
; fordítóhoz.

1945-tel, a felszabadulással a magyar Majakovszkij-fordításoknak is új
szaka kezdődött. Már az első évben önálló Majakovszkij-kötet jelent meg;
z, hogy még csak tizenhatoldalas füzetecske, abban is kétharmad rész az
isztráció: Majakovszkijnak egy százhuszonháromsoros gyermekverse képes-
et formájában — de mégis önálló kiadvány. A fordítás olyan oroszn yelvű
dás alapján készülhetett, amely Majakovszkij eredeti versét már maga
módosította, megrövidítette avégből, hogy ilyen képeskönyvre alkalmassá
ye (ez kitűnik abból, hogy az illusztrációk egy nyilván hasonló formájú
vjet kiadásból származnak). A fordító — Zelk Zoltán, akit saját verseinek
yos eszmei tartalma és az ezzel összhangban álló, jól csengő, fordulatos
ejezésmód jelenkori költészetünk élvonalába helyez; Majakovszkij-fordítá-
an természetesen nem tagadja meg jól csengő, fordulatos verselését, de a
egyébként annyira jellemző lelkes élményszerűséget képtelen belevinni
e a harmadkézből (az átdolgozott orosz vers nyersfordításából) kapott szö-
gbe. Az eredeti *a—b—a—b* rímképletet is általában leegyszerűsíti
-a—x—a-ra (ami szintén nem Zelkre, hanem a — nyersfordítások hiányos-
gaira vall). Egyébként ezt a verset már Hidas Antal is lefordította ponto-
n, lelkiismeretesen; a Zelk-féle fordításban viszont helyesen minden strófa
jére kerül a megállapítás: *Rossz az..., Jó az...* — ami éppúgy megfelel a
gyar nyelv szellemének, mint az orosznak az egyes strófák végére kerülő
ulság. Íme, az eredetinek és a két fordításnak egy részlete:

Если бьёт | дрянной драчун
слабого мальчишку,
я такого | не хочу
даже | вставить в книжку.
Этот вот кричит: | — Не трожь
тех, | кто меньше ростом! —
Этот мальчик | так хорош,
загляденье просто![24]

Hidas:

Ha a kisebbet megbántja, gyöngébbel áll | szembe',
minden ember | megútálja,
könyvbe se | teszem be.
Ám, ha azt mondja: | — Ohó! —
ne merj | hozzá érni!
Ez a fiú | olyan jó,
hogy... | le sem tudom írni.[25]

Zelk:

Rossz az, hogyha bántsz valakit
s azért fakad könnyre —
Ez már olyan csúf, hogy nem is
rajzoljuk a könyvbe...

[23] Majakovszkij: *Beszélgetés az adófelügyelővel.* (Vers.) Fordította: Hidas Antal. Orosz költők. Uj Magyar Könyvkiadó, Budapest. (1947.) 98. old.

[24] В. В. Маяковский: *Что такое хорошо и что такое плохо.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том IV 2 483—484. стр.

[25] Majakovszkij: *Mi a jó és mi a rossz?* (Vers.) Fordította Hidas Antal. Orosz költők. Magyar Könyvkiadó. Budapest. (1947.) 107. old.

Jó az, hogyha kis társadra
szeretőn vigyázol,
hogyha kisebb pajtásoddal
békességben játszol![26]

1945-ben ezenkívül napilapokban, folyóiratokban jelentek meg Maj kovszkij-versek fordításai. Egy Majakovszkij-verset tartalmaz Győri-Juhá Jenő orosz verses antológiája.[27]

Ez az antológia még a felszabadulás előtt készült, egyes versei (multsz zadbeli klasszikusok fordításai) a harmincas években megjelentek magya országi folyóiratokban is, a kiszedett gyüjtemény azonban kiadásra a hábor alatt nem kerülhetett, félig kész állapotban tárolták és 1945-ben jelent me Mindez magyarázatot ad az antológia összetételére. A századfordulóval bezár lag a válogatás jó, bemutatja a nagy költők forradalmi verseit is, az új oro költészet megismertetésénél azonban ártalmas aránytalanság mutatkozik szimbólisták és fehérgárdisták javára, a forradalmár, a szovjet költők rov sára: a fordítónak a reakciós időkben nyilván csak ilyen források álltak re delkezésére. Majakovszkij ebben az antológiában a „Futurista költők" alcí alatt szerepel, ebből is látszik, hogy az összeállítás milyen elmaradt forráso alapján készült. — Győri-Juhász formailag lelkiismeretes fordító: nála a ta talom, a rímképlet, a ritmus általában hű, viszont a költői erő és lendül hiányzik belőle: érdemei vannak az orosz költészetről szerzett *értesülései* terén, de *élményt* ne várjunk fordításaitól. Ennél a Majakovszkij-versn vétett — még a formahűség ellen is: nem ismerte fel a rímeket és rím-nélkü fordítást produkált. Ugyanez a vers, még szintén 1945-ben (és azóta töb ízben), Képes Géza fordításában is megjelent — két különböző verzióban különböző címekkel *(Az irótársakhoz, Az író elvtársakhoz, Az író testvérek* Érdekes egymás mellé állítani a három fordítást: Győri-Juhászé pontos, lélektelen, Képesé az első (1945. évi) verzióban erőtlen, a második verzió lendi letes.

Очевидно не привыкну
сидеть в „Бристоле",
пить чаи,
построчно врать я, —
опрокину стаканы,
взлезу на столик.[28]

Győri-Juhász:

Nyilvánvaló, nem szokom meg:
Brisztolban ülni,
teázni,
soronként hazudni.
Felfordítom poharam,
az asztalhoz állok.[29]

[26] Majakovszkij: *Mi a jó és mi a rossz.* (Gyermekversek.) Pahomova A. rajzaiva A verseket fordította: Zelk Zoltán. Budapest, 1945. Szikra. (16) old. — 8—9. old.

[27] *Orosz költők antológiája.* Oroszból fordította: Győri-Juhász Jenő. Budapes (1945.) Anonymus. VI 340 [2] old.

[28] В. В. Маяковский: *Братья писатели.* (Стихи.) Полное собрание сочинени Москва, 1938. том I. 165. стр.

[29] Majakovszkij Vladimirovics Vladimir. *Irónépség.* (Vers.) Fordította Győr Juhász Jenő. Orosz költők antológiája. Anonymus. Budapest. (1945.) 310. old.

Képes (1945):

Jól tudom én, nem vagyok
arra való, hogy
naphosszat a Bristolban üldögéljek,
ott üldögéljek veszteg
és teát szürcsölgessek —
feldöntöm a poharakat,
felállok az asztal tetejére[30]

Képes (1949):

Nem arra születtem, belátom,
hogy a Brisztolban üldögéljek
s ott egész nap csak teákon
s hazugságon éljek.
A poharakat lesöpröm
s az asztalra ugrok nyomban.[31]

Az egyébként pontos Győri-Juhász azt írja *az asztalhoz állok* ahelyett, *gy asztalra ugrom.*

A továbbiakban viszont Győri-Juhásznak van igaza ott, ahol Képes, embehelyezkedve az eredetivel, gúnyos kérdésnek fordít egy megállapítást:

... красота великолепнейшего века вверена вам: ...

Győri-Juhász:

... a legnagyszerűbb kor szépsége van reátok bízva[32]

. . . . . .

Képes:

... azt hiszitek, hogy egy ragyogó kor szépségének őrei vagytok?[33]

Egy másik Majakovszkij-verset, amely szintén 1945-ben jelent meg első-ben Magyarországon — hárman is lefordították: Hidas Antal, Hegedüs Géza e tanulmány szerzője. A három fordítás közt éles eltérés nincs. Ha azonban vers pompás befejezésének három különféle fordítását egymás mellé helyez-k, ezzel kitűnően rávilágítunk a kezdeti, gyakorlatlan, fejletlen Majakovszkij-rdítások tipikus hibáira: arra, hogy a százszázalékos megoldás helyett a ülönféle fordítók hol keresték a kompromisszumot:

A vers befejezésének három megoldása közül a Radó-féle a Majakovszkij-erűség kedvéért helytelen engedményt tesz az eredeti értelemből, a Hidas-le egy jó értelmi megoldásért feláldoz egy kötelező rímet, a Hegedüs-féle rma és értelem szempontjából a leghívebb, de hiányzik belőle Majakovszkij kónikus ereje.

„Так, мол, | и так ... | и до самых верхов
прошли | из рабочих нор мы:
в Союзе | Республик | пониманье стихов
выше | довоенной нормы ..."[34]

Hegedűs:

Hogy: „Így — | meg úgy ... | Itt járunk néhány év alatt,
munkásviskóktól | fenn a csúcsok ormán.
A Szovjet | Unióban | a versek megértése túlhaladt
a háború előtti | normán."[35]

[30] Majakovszkij: *Az író elvtársakhoz.* (Vers.) Fordította Képes Géza. MAGYAROK. 115. 174. old.

[31] Vladimir Majakovszkij: *Az író testvérek.* (Vers.) Fordította: Képes Géza. A szabadság magvetői. Révai. Budapest, 1949. 65. old.

[32] Idézett mű. 310. old.

[33] Idézett mű. 65. old.

[34] В. В. Маяковский: *Домой.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва. 1935. том VII. 189. стр.

[35] Majakovszkij: *Hazafelé.* (Vers.) Fordította: Hegedüs Géza. Majakovszkij válo-gatott versei. Budapest, 1947. 149. old.

Hidas:

„Hogy így | és úgy... | a rossz munkásodukból
már elértük | az élet | legmagasabb ormát,
s a versért való | rajongás | a Szovjetunióban
túlhaladta régen | a béke normát..."[36]

Radó:

Mondván: | így volt... | Rossz munkás-odukból
jött | s elérte ezt a szintjét
a Szovjet- | unió | verselni is tud jól,
s verse | jobb minőség, | mint rég."[37]

1946. január 22-ére, Lenin halálának évfordulójára jelent meg önálló kötetként Majakovszkij nagy Lenin-poémája e tanulmány írójának fordításában. A *Vlagyimir Iljics Lenin* Majakovszkij legjelentősebb alkotása: tartalom és forma szempontjából a legteljesebb mértékben van meg benne minden Majakovszkij-szerűség — hatalmas szavalat-vers sok lírával, tiszta marxista felépítésű epikával, keményen pengő, verssé formált elmélettel — műfajilag pedig szintén új és örök: az első igazi szocialista eposz. Hogy ehhez a nagyjelentőségű műhöz milyen méltó a fordítás, azt maga a fordító még öt és fél év távlatából is nehezen tudná elbírálni. Kétségtelen, hogy akik 1945-ben még csak az orosz nyelvet ismertük, azóta már a szovjet élet megismerésében, szovjet fogalmak elsajátításában is előrehaladtunk és ezért ma több dolgot már másképpen fordítanánk, mint akkor.

A fordításban akad értelmi hiba is, például:

... дело — | корректура | выкладкам ума.[38]

Az elmélet | csak korrektúra, — | előbb a tett![39]

— holott Majakovszkij éppen fordítva mondja: a tett az elmebeli (elméleti) számítások korrektúrája.

Általában a fordítás igyekszik átültetni a Majakovszkij-szerű hangot, szaggatott, félig elhallgatott részeket, olykor a költői lendület rovására:

В семнадцатом | было — | в очередь дочери
за хлебом не вышлёшь — | завтра съем.[40]

Tizenhétben — | lányod | nem küldted volna
kenyérért a sorba — | majd eszünk holnap![41]

Megpróbálta a fordítás visszaadni a forradalmi pátosznak a sajátos Majakovszkij-szerű elbeszélő móddal való elegyülését is:

Мы жрали кору, | ночовка — болотце,
но шли | миллионами красных звёзд,
и в каждом — Ильич, | и о каждом заботится
на фронте | в одиннадцать тысяч вёрст.

[36] Majakovszkij: *Hazafelé.* (Vers.) Fordította: Hidas Antal. Orosz költők. Ü Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1947. 94. old.

[37] Majakovszkij, Vladimir Vladimirovics: *Hazafelé.* (Vers.) Fordította: Radó György Az orosz irodalom kincsesháza. Athenaeum, Budapest, 1947. 470. old.

[38] В. В. Маяковский: *Владимир Ильич Ленин.* (Поэма.) Полное собрани сочинений. Москва, 1934. том VI. 38. стр.

[39] Vladimir Majakovszkij: *Vladimir Iljics Lenin.* (Vers.) Fordította: Radó György Magyar-Szovjet Művelődési Társaság, Budapest, 1946. 27. old.

[40] Idézett mű. 93. old.

[41] Idézett mű. 74. old.

Одиннадцать тысяч вёрст | окружность,
а сколько | вдоль да поперёк!
Ведь каждый дом | атаковывать нужно,
каждый | врага | в подворотнях берёг.[42]

Kérget zabáltunk, | mocsárban háltunk,
de mentünk | millió vörös csillag alatt
s mindben — Iljics | segítő kezére találtunk
a fronton, | mely tizenegyezer versztnyire haladt.
Tizenegyezer verszt | csak a kerület —
hát még mennyi | keresztül-kasul!
Minden egyes ház | megvívandó terület,
minden | pitvarban | ellenség lapul.[43]

A Lenin-poéma az önálló köteten kívül részleteiben folyóiratokban, napi-okban is megjelent a felszabadulást követő évek során. Ezek a részletek n mind a Radó-féle fordításból vannak: Sík Endre és Hidas Antal még a jes Radó-féle fordítás előtt, Bocskói Vikor, Képes Géza és Békés István lig utána fordítottak részleteket a Lenin-poémából.

Sík Endre és Bocskói Viktor a temetésről szóló részletet fordították. Radó-fordításban gyors munka jele a felületes „hintnek-mindent" rím. Sík dításában legfeljebb olyan apró részlet kifogásolható, mint a nem odaillő, oratív mellékízű „proletárhad"; a Bocskói-fordításban sok elvész az ere-iből, többek közt — a rímek fele.

Здесь | Ленина | знает | каждый рабочий,
сердца ему | ветками ёлок стеля.
Он в битву вёл, | победу пророчил,
и вот | пролетарий — | всего властелин.[43]

Radó:

Itt | minden munkás | ismeri | Lenint, —
fenyőágként elébe | szivet hintnek.
Csatában vezetett, | győzelemre vitt
és im | a proletár | megszerzett mindent.[45]

Sík:

Itt | Lenint ismeri | apraja-nagyja,
fenyőgallyak helyett | szívek fölött járhat.
Kiket ő vitt harcba, | ő vitt diadalra,
ma — | mindennek ura | a proletárhad.[46]

Bocskói:

Itt minden munkás | ismeri | Lenint,
szívük reá hajol, | mint fenyőágak halma.
Ő vezette harcuk | és győzedelmük
eredménye | a dolgozók | hatalma.[47]

Hidas Antal[48] és Békés István[49] az Október 25-éről szóló részletet fordí-ák. Hidasról már mondottuk, hogy jó érzékkel fordítja Majakovszkijt, Bé-és fordításában sok a meglepő.

[42] Idézett mű. 77. old.
[43] Idézett mű. 61. old.
[44] Idézett mű. 91—92. old.
[45] Idézett mű. 72—73. old.
[46] Majakovszkij: *Lenin.* (Vers.) Fordította: Sík Endre. SZABAD NÉP. 1949. 17. sz. a fordítás már a felszabadulás előtt is megjelent, Moszkvában.)
[47] Majakovszkij: *Halott, halott...* (Vers.) Fordította: Bocskói Viktor. Vladimir akovszkij, az ember és az író. Kolozsvár, 1948. 20—22. old.
[48] Vladimir Majakovszkij: *Október 25.* (Vers.) Fordította: Hidas Antal. ÚJ VILÁG. 9. 31. sz.
[49] Vladimir Majakovszkij: *Lenin októbere.* (Vers.) Fordította: Békés István. Szovjet ek. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete, Budapest, (1949.) 67—68. old.

A Lenin-poéma egy másik részlete, ugyancsak Békés-fordításban *A pá*
ról címmel jelent meg több ízben. Ennek egyik részlete:

Единица вздор, | единица ноль,
один — | даже если | очень важный —
не подымет | простое | пятивершковое бревно,
тем более | дом пятиэтажный.[50]

Radó:

Az egyén badarság | az egyén semmi,
egy ember | — bárki | lehet —
öt-ölnyi tönköt | sem tud | odébb tenni,
hát még | öt emeletet.[51]

Békés:

Az egyes ember butaság | semmi az egyes ember,
egy ember — | bár jelentős, | nagy lehet —
ötaraszos | gerendát | egymaga | nem emel fel,
hát még | egy házat, ötemeleteset.[52]

A Radó-fordítás hibája, hogy a túlzott rövidítés kedvéért a „gerendából" „tönkö
csinál. A Békés-fordításban elvész a lakónikus erő, ez a fordítás feloldja, magyaráz
Majakovszkijt. Nem is szólva arról a tárgyi tévedésről, hogy öt*araszos* gerendát bár
felemel: a вершок szó valóban araszt jelent, de ...пяти вершков jelentése régies
2 arsin + 5 versok, vagyis összesen 37 versok.[53]

Képes Géza a Lenin-poémának abból a szakaszából fordított egy részl
tet, amely a kapitalizmus történetét mondja el jellegzetes Majakovszkij-szer
epikával. Képes, amikor véleményt mond a jó fordításról, Arany János
hivatkozva írja, hogy „amely fordítás a szellemet nyomorítja meg 'szor
ragaszkodással' a formához, az elvetendő",[54] és úgy vélvén, hogy erre Ara
Jánostól kapott menlevelet, az eredeti vers *témájára* maga igyekszik jó magya
verset írni és az eredetitől majdnem akkora mértékben függetleníti magá
mint Kosztolányi Dezső tette (igaz viszont, hogy Kosztolányi nem szocialis
realista költészetet fordított, tehát az ő fordítói kötelezettségei is mások vo
tak). Illusztrálás végett közlünk egy részletet a két fordításból:

Книги Маркса | не набора гранки,
не сухие | цифр столбцы, —
Маркс | рабочего | поставил на ноги
и повёл | колоннами | стройнее цифр.
Вёл | и говорил: | сражаясь лягте,[55]

Radó:

Marx könyveit | nem szedősínbe rakta,
nem száraz | számhasábok, —
Marx | a munkást | állította talpra,
oszlopai | sudárabbak, | mint a számok.
Vezetett | s szólt: | a harc az első.[56]

Képes:

Marx könyvei | nem hűvös betűrengeteg,
nem is | lélektelen | száraz számoszlopok —

[50] Idézett mű. 52. old.
[51] Idézett mű. 40. old.
[52] Idézett mű. 56—57. old.
[53] Д. Н. Ушаков: *Толковый словарь русского яыка.* Москва, 1935. Том I. 259
[54] Képes Géza: *A szabadság magvetői.* (Versfordítások.) Révai, Budapest, 194
[55] Idézett mű. 37—38. old.
[56] Idézett mű. 27—28. old.

Marx | a munkások élén | lobogót lengetett
s mögötte | számoszlopoknál ékesebb sereg | sorakozott.
Vezette őket | és szólt: a ronda tőkére | rontsatok.[57]

Majakovszkij másik nagy elbeszélő költeményéből, a Хорошо-ból ugyanúgy 1946-ban jelent meg egy izelítő: Hidas Antal fordításában. Néhány részletet Békés István és Bocskói Viktor is lefordított. — Mindhármuk fordítói munkáját már értékeltük; minthogy azonban igen fontos versről van szó, utalással a három fordítóról már elmondottakra, egy-egy jellemző részletet mutatunk be.

Вьётся | улица-змея.
Дома | вдоль змеи.
Улица — | моя.
Дома — | мои.[58]

Hidas (feloldja a rövidséget):

Utcák | kígyóznak felém
és házak | mindkét oldalon.
Minden utca | az enyém
és minden ház tulajdonom.[59]

Дул, | как всегда, | октябрь | ветрами,
как дуют | при капитализме.
За Троицкий | дули | авто и трамы,
обычны | рельсы | вызмеив.[60]

Békés (még jobban felold):

Fújt, | fütyült a szél | mint októberben | szokott,
a kapitalista korban — | fújt-fujdogált.
Kanyarogtak | a sínen | a villamosok
és autó | autót űzött | a Troiczkijon át.[61]

И я, | как весну человечества,
рождённую | в трудах и в бою,
пою | моё отечество,
республику мою![62]

Bocskói (formailag is eltávolodik az eredetitől):

Ki munkából-harcból születtél
az emberiség tavaszán:
hadd harsogjam világgá neved,
köztársaságom, szép hazám![63]

Az 1946-ban megjelent egyes Majakovszkij-versek közül még egyet említek meg: fontos, ismert vers; ketten is lefordították: Örkény István és Hegedüs Géza. Örkény fordításában az értelem, a hangulat inkább Majakovszkij-

[57] Majakovszkij: *Vladimir Iljics Lenin.* (Részlet.) Fordította: Képes Géza. A szabadság magvetői. Révai, Budapest, 1949. 84—85. old.

[58] В. В. Маяковский: *Хорошо.* (Поэма.) Полное собрание сочинений. Москва, 1934. том VI. 197. стр.

[59] Majakovszkij: *Részlet a „Jó" című októberi költeményből.* Fordította: Hidas Antal. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1947. 114. old.

[60] Idézett mű. 128. old.

[61] Vladimir Majakovszkij: *A Szmolynijban.* (Részlet a „Csudajó" c. költeményből.) Fordította: Békés István. Szovjet versek. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete, Budapest, (1949.) 19—20. old.

[62] Idézett mű. 189. old.

[63] Majakovszkij: *Október.* (Részlet.) Fordította: Bocskói Viktor. Vladimir Majakovszkij; az ember és az író. Kolozsvár, 1948. 17. old.

szerű, mint a Hegedüs-fordításban, viszont Hegedüsnél a rímelés jobb; Majakovszkij fordításánál nem szabad a rímet annyira asszonánccá egyszerűsíteni, mint ahogyan Örkény teszi. A költemény utolsó négy sora:

Республика | одолеет | хозяйства несчастья,
догонит | наган | врага.
Счищай | с путей | завшивевших в мещанстве,
путающихся | у нас | в ногах![64]

Örkény:

A Köztársaság | átlép | mostani balsorsán,
az árulót meggyőzi | a fegyver.
Rúgd félre | az útból | a bolhás kispolgárt,
ki utadba állni | nem restel![65]

Hegedüs:

A köztársaság | legyűr majd | minden nehézséget,
felkeres | fegyveres | ellenség-hadat,
de pusztítsd | útjából | ezt a bugris-férget,
mely itt tekeredzik | a lábaink | alatt.[66]

Mindkét fordításban hiányzik az utalás a bajok gazdasági jellegére.

Az 1947. év mennyiségileg igen nagy fellendülést jelentett Majakovszkij műveinek magyarnyelvű elterjedése szempontjából. Két önálló Majakovszkij-kötet is jelent meg ebben az évben és a folyóiratokon, napilapokon kívül két antológia is bőven tartalmazott Majakovszkij-műveket.

Az egyik Majakovszkij-kötet a költő válogatott verseit tartalmazza: t különböző fordító munkáját. A kötetben szereplő fordítások egy részét m taglaltuk korábbi megjelenésük vagy összehasonlítás alapján. Most néhá olyan versről szólunk, amelynek a mű fontossága vagy az eddig nem szer pelt fordító személye ad érdekességet. Bizonyára nem tévedünk, ha a köte ben legfontosabbnak a *Vers a szovjet útlevélről* című költeményt tartju Majakovszkij költeményei közül a Szovjetunióban és külföldön egyaránt ez legismertebb. A válogatott versek kötetében Képes Géza fordítása szerep de rajta kívül még hárman lefordították magyarra ezt a verset: Kemén Ferenc, Vihar Béla és Mészáros Sándor. Lássuk mindjárt a vers elejét:

Я волком бы | выгрыз | бюрократизм.
К мандатам | почтения нету.
К любим | чертям с матерями | катись
любая бумажка. | Но эту . . .[67]

Képes:

A hivatalokra | vicsorgok | mint az ordas,
nagy plecsnik előtt | hasra nem estem.
Bár pofozna | pokolra | ördög-csorda
minden pecsétes írást | Csak ezt nem . . .[68]

[64] В. В. Маяковский: *Л бители затруднений.* (Стихи.) Полное собрание соч нений. Москва, 1935. том X. 159. стр.

[65] Vladimir Majakovszkij: *Akik örülnek a nehézségeknek.* (Vers.) Fordította Örkény István. Munkásszínpad V. Budapest, 1946. 8. old.

[66] Majakovszkij: *Akik örülnek a nehézségeknek.* (Vers.) Fordította: Hegedüs Géz Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus, Budapest, 1948. 256. old.

[67] В. В. Маяковский: *Стихи о советском паспорте.* (Стихи.) Полное собран сочинений. Москва, 1935. том VII. 241. стр.

[68] Majakovszkij: *Vers a szovjet útlevélről.* (Vers.) Fordította: Képes Géza. Maj kovszkij válogatott versei. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1947. 257. old.

Kemény:

A bürokráciát | sokszor | de bánom.
Hogy lelné | fenében a vesztit!
Sok papírrongyát | a pokolba kívánom
a hivataloknak. | De ez itt...[69]

Vihar:

Mint a farkas, | megmarnálak, | hej bürokratizmus!
Az aktákat | bíz' nem kedvelem.
Mindahányát | vinné el | az ördög,
Mindahányát, | — papír, papír — | mélyen megvetem, | de az egyet,
| ezt nem engedem![70]

Mészáros:

Farkasként tépném szét az egész bürokráciát,
nincs semmi tiszteletem a bizonylatok iránt.
az ördög vigyen el minden iratot, aktát...
de ezt...[71]

A Mészáros-féle fordítás ugyanúgy folytatódik, mint amilyen a címe és az eleje: nem egyéb, mint kidolgozatlan, rímtelen nyersfordítás. Ezért ezzel a fordítással nem foglalkozunk.

Vihar fordítása hosszú lére ereszti Majakovszkij mondanivalóját, de az első négy sorban ennek, valamint a leginkább Majakovszkij-szerűen lakonikus Kemény-félének kétségtelen értelmi előnyei vannak az elterjedt Képes-féle szöveg előtt. Ideológiailag helytelen, hogy Képes a *hivatalokat* útáltatja Majakovszkijjal, holott az a *bürokráciát* gyűlölte. A másik alapvető hiba a *„plecsni"*. Már bevezetőül említettük azt a fordítói felfogást, amely szerint jassz-szavakkal lehet állítólagos Majakovszkij-szerűséget elérni; de ha már jassz-szó, legalább legyen értelme: a plecsni — annyi mint „érem, kitüntetés",[72] holott Majakovszkij félreérthetetlenül iratokról, azaz igazolványokról ír. (Képes talán *flepnit* akart mondani.)

Ennyit az első négy sorról. A továbbiakra vonatkozóan — igen fontos versről lévén szó — soroljuk fel a három fordítás tárgyi tévedéseit.

Képes hibái:

С почтеньем | берут, например, | паспорта
с двухспальным | английским лёвою.
Глазами | доброго дядю выев...[73]

Ha feltűnik | a brit passzus, | például,
mindenki | elfogódva | tekint rá.
Gyúrja | a jó öreget, | minden szava: bók.[74]

Itt kimaradt az álmos (esetleg „hétalvó"-nak fordítható) brit oroszlán, a harmadik sorban pedig a „gyúrja" aligha pótolja azt, hogy „szemével falja".

...мою | краснокожую паспортину.
Берёт — | как бомбу, | берёт — | как ежа.[75]

[69] Majakovszkij Vladimir Vladimirovics: *Vers a szovjet útlevélről.* (Vers.) Fordította: Kemény Ferenc. Az orosz irodalom kincsesháza. Athenaeum. Budapest, 1947. 470. old.
[70] Majakovszkij: *Vers a szovjet útlevélről.* (Vers.) Fordította: Vihar Béla. Új Szó. 1947. 145. sz.
[71] Majakovszkij: *Verssorok egy szovjet útlevélről.* (Vers.) Fordította: Mészáros Sándor. Vladimir Majakovszkij, az ember és az író. Kolozsvár. 1948. 24. old.
[72] *A magyar tolvajnyelv szótára.* Béta Irodalmi R. T., Budapest. 40. old.
[73] Idézett mű. 242. old.
[74] Idézett mű. 258. old.
[75] Idézett mű. 243. old.

... vörösbőrű / szovjet útlevelem.
Úgy fogja, / mint varangyot, / úgy fogja, / mint bombát.[76]

„Vörösbőrű" az indián, míg a szovjet útlevél „vörösbőrös". A sűndisznóból varangy lett.

Kemény hibái:

... берут, |*как будто берут чаевые...[77]
.... pecsételt | kis könyvét | mint teáscsészét...[78]

A teáscsészét összetéveszti a borravalóval.

Моргнул | многозначуще | глаз носильщика,
хоть вещи | снесёт задаром вам.[79]

Szemét jelentősen | körülhordozza
— bár tőle ilyesmit | senki se várna —[80]

Itt a hordárról van szó, aki együttérzően kacsint az útlevél tulajdonosára — ezt a fordító nem értette meg; ugyanitt Képes az ellenkező végletbe esik: sokkal jobban „kilovagolja" a témát, mint Majakovszkij:

A hordár rámkacsint — | a baráti szemből
biztatás árad: | erős leszek tőle.[81]

Vihar hibái:

Egy hivatalnok, | — modora oly nett, —
.....
A brit oroszlán, | az imponál nekik...[82]

A „nett", a hanyagul beszúrt „az", az „imponál" és több társuk éppúgy elrontják a fordítást, mint a már említett és gyakran ismétlődő hosszú-lére-eresztés. Tárgyi hiba, hogy az útlevél-hivatalnokot következetesen Mister-nek szólítja, holott a szövegből világosan kitűnik, hogy a cselekmény nem angol vagy amerikai határállomáson zajlik le.

A válogatott versek kötetében, valamint az *Orosz költők* és *Az orosz irodalom kincsesháza* című antológiában igen fontos vers a *Левый марш* — az elsőben Hegedüs Géza, a másodikban Lányi Sarolta, a harmadikban Kemény Ferenc fordításában.

Mind a három fordítás megállja a helyét; nem bánnók, ha több fontos Majakovszkij-versnek egyetlen olyan jó magyar fordítása állana rendelkezésre, mint ennek a három fordításnak bármelyike.

A vers befejezése:

	Hegedüs:
Грудью вперёд бравой!	Ki a mellel! Rajta dobbal!
Флагами небо оклеивай!	Zászlókat a mennyei falra!
Кто там шагает правой?	Ki lépett ott ki jobbal?
Левой!	Balra!
Левой!	Balra!
Левой![83]	Balra![84]

[76] Idézett mű. 259. old.
[77] Idézett mű. 242. old.
[78] Idézett mű. 471. old.
[79] Idézett mű. 243. old.
[80] Idézett mű. 471. old.
[81] Idézett mű. 259. old.
[82] Idézett mű. U. ott.
[83] В. В. Маяковский: *Левый марш.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1939. том II. 46. стр.
[84] Majakovszkij: *Induló balra!* (Vers.) Fordította: Hegedüs Géza. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus, Budapest, 1947. 85. old.

Lányi:	*Kemény:*
...zászlókkal tapétázzuk az eget!	Melled előre dobva!
Egész mellel bátran a harcba!	Zászlód az eget kavarja!
Ki az, ki itt még jobbra lépeget?!	Mi az? Ki lép ott jobbra?
Balra!	Balra!
Balra!	Balra!
Balra![85]	Balra![86]

Miután így értékeltük a válogatott versek kötetében és a két antológiában szereplő legfontosabb Majakovszkij-versek fordításait, most röviden ismerkedjünk meg azokkal az eddig még nem említett fordítókkal, akik ebben a három kötetben szerepelnek.

Devecseri Gábor, az ismert költő a válogatott versek kötete részére fordította a *Люблю* versciklust. Ez a sorozat Majakovszkijnak korai, formalizmus felé hajló műve, az ilyennek lefordítása nem állítja különösen nehéz feladat elé az olyan gyakorlott fordítót, mint Devecseri.

Gáspár Endre, akit egy ízben már említettünk, a válogatott versek kötetében többek közt olyan verssel is szerepel, melyet rajta kívül Zeley Ferenc is átültetett. Gáspár Endre, mint kitűnő fordító, igyekszik a nyersfordítás alapján a vers minden eredeti eleméből a maximumot adni; persze a nyersfordítás rendszerint nem tünteti fel a szó- és rímjátékot, aminek pedig Gáspár a nagymestere. Zeley Ferenc jól, keményen beszél, de fordítását teletüzdeli pil-Majakovszkij-szerű jassz-kifejezésekkel.

Csőstül ont ilyen sorokat:

... — А мне начхать,
царица вы | или прачка![87]

... de nálam / a cárnő rég / meszelve van...[88]

Ugyanebbe a hibába Gáspár is beleesik, csak kisebb mértékben:

Полюбим друг друга. | Попросту.

Szeressük egymást. / Faxni nélkül.

Ismert műfordítónk, Kardos László, a nyugati országokról írt szatirikus Majakovszkij-versekből fordított a válogatott versek kötetébe. Kitűnő fordítások: tartalomban, verstanilag és hangulatilag is Majakovszkijt adják.

Раба чревогодий | торчит без солнца,
в клозетной шахте | по суткам | клопея.
За пятьдесят сантимов — | по курсу червонца
с мужчины | около | четырёх копеек![89]

Majakovszkij ebben a versben realista módon, de semmiképp sem ízléstelenül leplezi le a párizsi nő legendáját és bemutatja, hogy milyen sorsa van annak a párizsi nőnek, aki nem adja el magát. A téma, a kép sok fordítót jasszos WC-humorra csábítana — ám Kardos László a realitásban sem veszti el éleslátását, hangulatban hű marad Majakovszkijhoz:

[85] Majakovszkij Vladimir: *Balra tarts!* (Vers.) Fordította: Lányi Sorolta. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, (1947) 134. old.

[86] Majakovszkij Vladimir Vladimirovics: *Balra át!* (Vers.) Fordította: Kemény Ferenc. Az orosz irodalom kincsesháza /. Athenaeum. Budapest, 1947. 459. old.

[87] В. В. Маяковский: *Тамара и демон.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том VIII. 13. стр.

[88] Vlagyimir Majakovszkij: *Tamára és a démon.* (Vers.) Fordította: Zeley Ferenc. Tiszatáj. (Szeged.) 1948. 161. old.

[89] В. В. Маяковский: *Парижанка.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том VII. 221. стр.

Bél-ürités / rabnője, / naptalan
gubbaszt / a klozet / poloskás zugán.
Cservonyec-kurzuson / ötven centime-je van
férfianként, — | ez négy kopek csupán![90]

Szabó Lőrinc, a kiváló költő szintén hozzájárult a Majakovszkij-versek fordításához. Igyekszik beleélni magát az ő saját költészetétől távol álló Majakovszkij-stílusba, hiszen annak, aki fordításban is olyan virtuóz, mint ő, ebben is nagyot kell alkotnia.

Ты балда, Коломб — | скажу по чести.
Что касается меня, | то я бы | лично,
я б Америку закрыл, | слегка почистил,
а потом | опять открыл - вторично.[91]

Hülye Kolumbusz! — | szól bennem a becsület mogorván; —
ha rajtam állna, | há rajtam, | én, bizisten,
elfedezném Amerikát, | egy kicsit megpucolnám,
és felfedezném, | újra, | másodízben.[92]

Egy fordítással szerepel a válogatott versek kötetében Franyó Zoltán. A futurista árnyalatú verset tartalmilag jól megragadja a fordító, de azáltal, hogy formacsillogtatás végett túlhajtja az anapesztusokat, a vers a fordításban veszít eredeti hangulatából. Egyik szakasza például:

Видите, скушно звёзд небу!
Без него наши песни вьём.
Эй, Большая Медведица! требуй,
чтоб на небо нас взяли живьём.[93]

Ünt csillagait a nagy ég kivetélte.
Dalunk, bár nincs ege, mégis igéz.
Nagy Medve, tüzed még minket is, élve,
a tág egekig fölrántani kész.[94]

A válogatott versek kötetének legtöbb versét (szám szerint tizenkettőt) maga a kötet összeállítója és egyben kiadója, Békés István fordította. Az ő fordítását már tanulmányunk előbbi részében jellemeztük. Ettől kezdve igen sűrűn találkozhatunk a Békés-féle Majakovszkij-fordításokkal és montázsokkal antológiákban, lapokban, műsorfüzetekben, rádióban és előadásokban. Már a válogatott versek kötetét megelőzően Békés István ugyancsak saját kiadásában közzétette Majakovszkij ars poetica-ját (*Как делать стихи*). Ezzel fontos feladatra vállalkozott Majakovszkij megismertetése terén. Persze, egy olyan tanulmányt, amely a versírás műhelytitkairól szól és így tele van nyelvi utalásokkal, „in statu nascendi" bemutatott szó- és rímjátékokkal, szépirodalmilag lefordítani az oroszul nem tudók részére úgyszólván lehetetlen. Békés is kénytelen a könyv végére rakott jegyzetekben fonetikus átírással magyarázatul bemutatni egyes eredeti részeket, ennek azonban magában a szövegben, vagy legalább is lábjegyzetben, cirill-betűkkel és sűrűbben kellene megtörténnie: éppúgy, ahogyan a könyvhöz tartozó verset is kétnyelvűen mutatja be. Egyszóval: ezt az ars poetica-t magyarra átültetni — tudományosabb módszerekkel kellett volna. A könyvhöz tartozó verset, amely az öngyilkossá lett Szer-

[90] Majakovszkij: *A párisi nő.* (Vers.) Fordította: Kardos László. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus. Budapest, 1947. 246. old.

[91] В. В. Маяковский: *Христофор Коломб.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том VII. 123. стр.

[92] Majakovszkij: *Kolumbusz Kristóf.* (Vers.) Fordította: Szabó Lőrinc. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus. Budapest, 1947. 135. old.

[93] В. В. Маяковский: *Наш марш.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том II. 30. стр.

[94] Majakovszkij: *A mi indulónk.* (Vers.) Fordította: Franyó Zoltán. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus. Budapest, 1947. 81. old.

rej Jeszenyinhez szól és amelynek keletkezése a könyv témája — Békés István kívül e tanulmány írója is lefordította egy ugyanakkor megjelent antológia részére.

Az első négy sor:

Вы ушли, | как говорится, | в мир иной.
Пустота... | Летите, | в звёзды врезываясь.
Ни тебе аванса, | ни пивной.
Трезвость.[95]

Békés:

Maga elment, | mint ahogy mondják, | a másvilágra.
Puszta tér... | Hasítja, | csillagba nyilalón.
Neked nincs előleg, | neked már nincs csárda —
Szesztilalom.[96]

Radó:

Ön elment | — ahogy mondani szokták — | más régióba.
Üresség... | Repüljön | csillagvilágban.
Nincs többé előleg | és itóka.
Józanság van.[97]

A Radó-féle fordításban a kézenfekvő „másvilág" helyett a ködös „más régió" áll. Békés nem értette meg, hogy a harmadik sorban a második személy nem tegezést, hanem általános alanyt jelent, így nála két magázás közé egy tegezés csúszik, ami értelmetlen. Rejtély, hogy miért lett a „józanság"-ból szesztilalom".

Megemlítjük, hogy Majakovszkij hosszabb költeményei közül az *Облако штанах* ***Nadrágban járó felhő*** címmel Békés fordításában a válogatott versek kötetében jelent meg (ugyanebből Képes Géza részleteket fordított), az egyetlen magyarra fordított Majakovszkij-darabrészlet, a *Мистерия-буфф* két jelenete pedig *Puff-misztérium* címmel Radó-fordításban *Az orosz irodalom kincsesháza* gyüjteményben található.

1948-ban három Majakovszkij-kötet jelent meg magyar nyelven: Magyarországon a válogatott versek második kiadása és *A táltos paripa* című képes gyermekkönyv (Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában), a Román Népköztársaságban pedig — Kolozsvárott — egy brosúra néhány versfordítással *Vladimir Majakovszkij, az ember és az író* címmel.

A táltos paripa jó, pontos fordítás.

A kolozsvári kis gyüjtemény verseit Bocskói Viktor, Radó György, Mészáros Sándor, Marton Lili, László Béla és Szász Márton fordították. Ezeknek a fordítóknak egy részével már foglalkoztunk. A többiek közül Marton Lili egy Majakovszkij-töredék töredékének témájára írt az eredetitől formailag és értelmileg eléggé messze eső két verset. László Béla sem valósítja meg fordításában az eredeti vers remek ütemét, (pedig ezt akár magyaros népi ritmussal is megtehette volna) és a tartalom sem olyan kerek, természetes fogalmazásban mutatkozik meg, mint Majakovszkijnál. Egy részlet ebből a fordításból:

[95] В. В. Маяковский: *Сергею Есенину*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том VIII. 63. стр.

[96] Majakovszkij: *Szergej Jeszényinhez*. (Vers.) Fordította: Békés István. Hogyan kell verset írni. Parnasszus, 1947. 69. old.

[97] Majakovszkij Vladimir Vladimirovics: *Jeszeninhez*. (Vers.) Fordította: Radó György. Az orosz irodalom kincsesháza. Athenaeum, Budapest, 1947. 463. old.

Был младший, Влас, умён и тих.
А Тит был глуп, как камень.
Изба раз расползлась у них.
Пол гнётся под ногами.[98]

Pál volt a kisebb és az ügyesebb:
Péterben lomhán mozgott az ész.
Egy szép napon megrokkant a ház.
Hajlott, sírt a padló: itt a vész.[99]

Az semmiképp sem kifogásolható ebben a fordításban, hogy a népies jelleg megőrzése végett Titből és Vlaszból Péter és Pál lett, az olyan fordítás azonban, mint az idézett utolsó soré — legalább is bizarr.

Szász Márton fontos verset fordított; ugyanez a vers előzőleg már hat ízben megjelent Hidas Antal fordításában. Lássuk a vers elejét a két fordításban:

Я пролетарий. | Объясняться лишне.
Жил, | как мать произвела, родив.
И вот мне | квартиру | даёт жилишный
мой | рабочий | кооператив.[100]

Hidas:

Proletár vagyok. | Azt hiszem, mindent megmondtam ezzel.
Éltem, | ahogy anyám | világra vétkezett.
És lám | új lakást | adott ma reggel
nékem | a munkás-lakásépítő | szövetkezet.[101]

Szász:

Proletár vagyok én. | Csak az igazat mondom, semmi mást.
Élünk: egyszerűen, | ahogy jó anyánk megteremtett.
Egyszerre, íme: | kiutal részünkre | egy pompás lakást
a Munkás- | Lakásépítő- | Szövetkezet.[102]

Mindkét fordításban sok a hiba. „Anyám világra vétkezett" ez a mondat — különösen vasöntő szájában — majdnem olyan rossz, mint a „jó anyánk megteremtett." Hidasnál van némi Majakovszkij-szerű ritmus, Szásznál nincs, mindkét fordítás elnyújtja a szöveget, Szászé fokozott mértékben és ugyanakkor ellaposítja. Szásznál a vers hősének nevébe került *sz* betű németnyelvű közvetítő fordításra enged következtetni.

1949-ben négy Majakovszkij-kötet jelent meg: a válogatott versek harmadik, *A táltos paripa* második kiadása, továbbá a *Felfedezem Amerikát* című kötet és a *Mi leszek, ha nagy leszek?* című füzetecske.

A válogatott versek 1949. évi kiadása — bővített kiadás. Új fordító is szerepel benne: ismert költő, Somlyó György. Egyetlen Majakovszkij-fordítása az időálló magyar Majakovszkij-átültetések közé tartozik. A vers befejezése:

Я смотрю, | и злость меня берёт
на укрывшихся | за каменный фасад.
Я стремился | за 7000 вёрст вперёд,
и приехал | за 7 лет назад.[103]

[98] В. В. Маяковский: *Всем Титам и Власам РСФСР.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1937. том IV/I. 25. стр.

[99] Majakovszkij: *A földművesekhez.* (Vers.) Fordította: László Béla. Vladimir Majakovszkij, az ember és az író. Kolozsvár, 1948. 26. old.

[100] В. В. Маяковский: *Рассказ литейщика Ивана Козырева о вселении в новую квартиру.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том IX. 86. стр.

[101] Majakovszkij Vladimir: *Kozirev Iván vasöntő elbeszélése arról, hogyan költözött új lakásba.* (Vers.) Fordította: Hidas Antal. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1947. 111. old.

[102] Majakovszkij: *Koszirjov Iván új lakásba költözött.* (Vers.) Fordította: Szász Márton. Vladimir Majakovszkij, az ember és az író, Kolozsvár, 1948. 29. old.

[103] В. В. Маяковский: *Небоскрёб в разрезе.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том VII. 159. стр.

Csak nézem, | és elfog irántuk a méreg,
kik elbujtak itt | a homlokzat mögé.
Én azt hittem, | hétezer mérföldel előbbre érek
s hét évet tettem meg | visszafelé.[104]

Fontos Majakovszkij-vers jelent meg magyar fordításban elsőízben az nagasszínvonalú *Utunk* című kolozsvári irodalmi folyóiratban. A fordító zegő György. A fordítás csonka; bár ritmikailag hű, tipográfiailag nem öveti az eredetit (ez valószínűleg nem a fordító hibája, hanem a tördelő rosszul értelmezett papírtakarékosságának következménye).[105]

Az ugyancsak 1949. évben megjelent *Felfedezem Amerikát* című Majakovszkij-kötet prózát és verset tartalmaz: a költő útirajzait. A verses fordítások túlnyomó többsége már előzőleg megjelent a válogatott versek kötetében. A prózai részben Békés István fordítása igyekszik visszaadni az eredeti mű rdekes, csevegő, de amellett határozott eszmei tartalmú beszámolóit.[106]

Sajnos, a fordításban sok az értelemzavaró hiba. Majakovszkij tömör ifejezésmódjának nem tükröztetése, hanem karrikirozása, ha a

подземное трёхэтажие собвея[107]

ifejezést magyarra így fordítják:

a subway földmélyi háromemeletessége.[108]

. . . показывать из-под полы . . .[109]

nagyarul annyit jelent, mint „dugva, kabát alatt mutogatni", — Békés így ordítja:

hogy . . . dugaszban mutogassák.[110]

Van hiba, amely az egész könyvön végigvonul és úgyszólván minden apon újra felbukkan: mint már megállapítottuk, Békés (vagy talán a nyersordító) nem ülteti át helyesen az orosz *egyes szám második személy mint általános alany* szerkezetet.

Végül az 1949. év negyedik Majakovszkij-kötete egy huszonnégyoldalas lusztrált füzet gyermekek részére, ugyancsak Békés István fordításában.[111]

Az *1950. esztendő* anyagában két könyv szerepel.

Az egyik Békés összeállításában *Csudajó* címmel jelent meg. Ez a cím ét szempontból is félreérthető: egyrészt leplezi azt a tényt, hogy a szóbanorgó kötet nem egyéb, mint a válogatott versek kötetének némileg bővített egyedik kiadása, — másrészt arra enged következtetni, hogy a *Csudajó* című oéma teljes egészében megtalálható a könyvben. Pedig a poémából a kötetben csak néhány kiszakított rész olvasható, amely részben már előbb is megelent.

Örvendetes viszont, hogy Majakovszkijt minden szempontból alaposan mertető önálló könyv jelent meg az év folyamán: P. D. Krajevszkijnek, a

[104] Majakovszkij: *Felhőkarcoló — keresztmetszetben.* (Vers.) Fordította: Somlyó György. Felfedezem Amerikát. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1949. 145. old.

[105] Majakovszkij: *Kuznyeck embereiről.* (Vers.) Fordította: Szegő György. Utunk. Kolozsvár.) 1949. 7. sz.

[106] Majakovszkij: *Felfedezem Amerikát.* (Utirajzok.) Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1949. 67—68. old.

[107] В. В. Маяковский: *Моё открытие Америки.* (Стихи.) Полное собрание очинений, Москва, 1935. том VII. 329. стр.

[108] Idézett mű. 54. old.

[109] Idézett mű. 349. old.

[110] Idézett mű. 76. old.

[111] В. В. Маяковский: *Кем быть?* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 936. том IV/2. 522—530. стр.

[111] Majakovszkij: *Mi leszek, ha nagy leszek?* (Vers.) Fordította: Békés István. Parasszus, Budapest, 1949. 5. old.

budapesti Egyetemi Orosz Intézet igazgatójának műve.[112] Bár nem fordítás kötet, mégsem hagyhattuk említés nélkül, annyira fontos eseménye a magyar Majakovszkij-irodalomnak. Szemelvények, töredékek formájában bőven tartalmaz Majakovszkij-fordításokat is.

Jelentősége azonban nemcsak Majakovszkijról szerzett irodalomtörténeti ismereteinknek, hanem a magyar Majakovszkij-fordításoknak szempontjából is felbecsülhetetlen. Mindabból a mozaikszerű és — valljuk be — sokszor zavaros képből, amit a magyar közönség eddig a különféle fordítások és megemlékezések összességéből Majakovszkijról alkotott, elsőízben Krajevszkij tanár műve révén válik egységes, rendszerezett kép. Ennek a feladatnak betöltésére ez a hat ív terjedelmű könyv kiválóan alkalmas: érdekesen és jól tagoltan ismerteti a költő életrajzát, művészi fejlődésének egyes szakaszait, művészetének tárgyi és alaki elemeit, jelentőségét — egymással szerves összefüggésben.

De vajjon mi a jelentősége ennek a műnek a Majakovszkij-fordítások szempontjából?

Jelentősége kettős:

egyrészt a már meglevő fordítások részletes, egyenkinti értékeléséhez bőséges tárgyi alapot ad azzal, hogy kijelöli az egyes versek irodalomtörténeti helyét és rávilágít azokra a szempontokra, amelyek szerint magát az eredeti verset szemlélnünk kell, —

másrészt útmutatásul szolgál a jövőbeli Majakovszkij-fordítások elkészítéséhez: felhívja a fordító figyelmét arra, hogy egy-egy Majakovszkij-vers tolmácsolásánál milyen, a költő pályájának vonalától függő, tárgyi és alaki elemekre kell figyelemmel lennie.

Különösen az utóbbi szempontot kell hangsúlyoznunk: Krajevszkij tanár művének kívánatos hatását a jövőbeli Majakovszkij-fordításokra. Tudatossá, világossá teszi a fordítók munkáját. Bízvást mondhatjuk: súlyos hibát követne el az a Majakovszkij-fordító, aki a lefordítandó vers megismerése, „felmérése" előtt ezentúl nem venné igénybe a Krajevszkij-könyv útmutatását.

Hiba lenne a magyar Majakovszkij-fordítások eddigi történetét lezárnunk anélkül, hogy összefoglaló értékelést ne adnánk.

A felszabadulás előtti és csak kuriózum-számba menő Majakovszkij-fordítások és a Moszkvában élő magyar fordítók úttörő munkássága után 1945-től 1947-ig lendülettel indult meg a legnagyobb szovjet költő magyarnyelvű tolmácsolása. Ha kevés is volt az időálló fordítás, de a színvonal fokozatos emelkedése, a Majakovszkij-oeuvre egyre szélesebb feltárása a jövőre jelentős bíztatás volt. 1947-től kezdve a helyzet sajnálatosan rosszabbodott. Ennek oka, hogy elharapóztak az olyan fordítások, amelyek a költőről — tömött, szaggatott stílusának terjengős feloldásával — hamis képet adnak, amelyekben gyakoriak a tárgyi tévedések, minthogy a fordítók (illetve nyersfordítók) olykor elemi orosz nyelvtani szabályokat sem ismertek. Túlságosan elharapódzott Majakovszkijnak oroszul nem tudók által, nyersfordítások útján való tolmácsolása: ez egészen kevés kitűnő és lelkiismeretes fordítónál (akiket név szerint is kiemeltünk), kitűnő eredményt adhat, de egyébként futószalagon produkálja a „melléfordításokat". Az azonban, hogy a Majakovszkij-fordítások színvonala nem emelkedett a kívánatos mértékben — csak az egyik hiba. A másik súlyos hiba az, hogy, bár minden évben eggyel több Majakovszkij-kötet jelent meg (1947-ben 2, 1948-ban 3, 1949-ben 4) és a különböző gyüjteményekben is sok a Majakovszkij-fordítás, — ez, sajnos, jórészt nem egyéb, mint viszonylag kis számú versnek variálása, újra-kinyomtatása: aránytalanul kevés az új vers. Majakovszkij nevére sokszor bukkanunk, de Majakovszkij-panorámánk alig tágul. Így lehetséges az, hogy a látszatra nagy Majakovszkij-

[112] P. D. Krajevszkij: *V. V. Majakovszkij.* Fordította: Erdődi József. Hungária N. V. Budapest, 1950. 96. old.

ltusz ellenére a költő megismerésében egy-két év óta szinte egy helyben pogunk.

Ezek a bíráló megállapítások azonban csak akkor állhatják meg helyüt, ha — építő módon — a javítás lehetőségeire is rámutatunk. Ezt részben ár e cikkünk folyamán is megtettük, amikor a fordítói tévedéseket (a konét hibákat és főleg az elvi tévedéseket, helytelen stílusfelfogásokat) mindgig az eredeti szöveggel párhuzamosan mutattuk be és így módot adtunk fordítóknak, hogy régebbi hibáikat kijavítsák, az újaktól tartózkodjanak. z azonban csak kezdeti lépés volt. Szükség van arra, hogy egy cikk kereteit lhaladóan, minden jelentősebb és ismertebb Majakovszkij-fordításról alapos lológiai-művészi értékelés készüljön és így állapíttassék meg: hol vannak javítandó hibák, mely fordítások tekinthetők időállóknak stb. A meglevő rdítások értékelésével egyidejűleg pedig meg kell teremteni (irodalmi folyóatainkban, kiadóvállalataink programmtervében) azt a lehetőséget, hogy Iajakovszkijnak eddig magyar nyelven ismeretlen versei is nagy számban, éltó fordításban jelenjenek meg.

Ez szocialista kultúránk fejlődésének elemi érdeke, alapvető feladata. *Magyar Írók Szövetségének* és az *Új Magyar Könyvkiadónak* együttes zervezésében már új, szélesebb perspektívájú Majakovszkij-kötet kiadása an folyamatban.

VOLT-E PROGRAMMJA CSOKONAINAK?

(Hozzászólás Szauder József bírálatához.)

Az Irodalomtörténet 1951-es évfolyamának első számában (125—128. l Szauder József bírálatot írt arról a kétkötetes Csokonai-kiadásról, amelyet Magyar Irodalomtörténeti Társaság megbízásából állítottam össze. Megítél sem szerint bírálóm több olyan lényeges szempontot vetett fel, amelyet az iro dalomtörténetírás kutatóinak nyílt elvi vitában kell tisztázniok. Ezért érzei kötelességemnek, hogy magam is visszatérjek a bírálatnak néhány állítására

Örömmel vettem tudomásul, hogy bírálóm pozitíven értékeli (125. és 12 old.) azt a munkát, amelyet Csokonai műveinek válogatása és jegyzete magyarázása terén végeztem. Helyénvalónak tartom azt a figyelmeztetést i (128. l.), hogy nem kellett volna mellőznöm Csokonai nagyobb műfordításait

Amennyire pozitíven értékeli bírálóm a kiadás egészét, éppen olyan le sújtó a véleménye a kiadás elé írt bevezető tanulmányomról. Azon a megállap pításon kívül, hogy „könnyen olvasható, élvezetes stílusban" „népszerűsítem „Waldapfel József elvi jelentőségű Csokonai-tanulmányának az eredményeit (125. l.), nem is igen talál mentséget a bevezetőre. Bár azt írja: „a bevezető tanulmányt hiányosságai ellenére is elfogadhatónak tartom, mert elvi össze függései lényegében helyesek s népszerűsítésre alkalmas formában fejeződtel ki" (128. l.), igazában mégis csak a tanulmány 3. és 4. fejezetének lenne haj landó megkegyelmezni. mert ezekben — szerinte — „ügyesen, jellemzően, cso portosítottam az anyagot, úgyhogy az életrajzból a költő politikai állásfogla lása, reálisabb szemléletének kialakulása is kiderül". (127. l.) De ezek az elis merő szavak semmit sem változtatnak azon, hogy tanulmányom — a bíráló szerint — tele vannak hiányossággal, hibával és félreértéssel.

Ami a hiányosságokat illeti, úgy gondolom, legalább részben igazat kel adnom Szaudérnek. Én sem tartom „hiánytalannak" ezt a rövid, 31 oldalas be vezetőt Csokonai életéről és műveiről. Bizonyos, hogy nagyon sok olyan lénye ges szempontot egyáltalán föl sem vetettem, amely a későbbi kutatásban majd egyszer lényeges szerepet fog jtászani .De nem így állunk azokkal a „hiányok kal", amelyeket bírálóm hangoztat. Vegyük csak sorra Szauder legfontosabb kifogásait.

1. „Erősen hiányoljuk azt, hogy a tanulmány Csokonai helyét és jelentő ségét a magyar irodalom történetében konkréten nem jelöli ki. Költészetének fővonásai, elődeivel való viszonya, az irodalmi fejlődés és ízlésváltozatok különböző vonalai közötti elhelyezkedése s ennek okai, életén túlmutató iro dalmi, költészeti hatása, végül *az a tanulság, mely miatt ma, a szocializmus építésének korában is kulturális örökségünk értékei közé kell számítanunk: mindez kimaradt Vargha Balázs tanulmányából.*" — így foglalja össze ítéle tét a bevezető tanulmányról.

Ha valóban nem derül ki a tanulmányomból az, hogy miért kell Csokonait ma is kulturális örökségünk közé számítanunk, akkor rossz munkát végeztem, Csakhogy nem így áll a dolog. Én tanulmányomban éppen ezt a kérdést akar tam megvilágítani. Véleményem szerint ugyanis azért tartozik Csokonai kul turális örökségünk értékei közé. mert egyes műveinek haladó mondanivalóján

il egész művészeti és politikai programmja lényegében olyan, hogy azt ma, szocializmus építésének korában is magunkénak vallhatjuk. Mi volt ez a rogramm? Az, hogy *a művészetnek és a művelődésnek nemzetünk fejlődését ell szolgálnia, és a művelődésbe népünknek minél szélesebb rétegeit be kell onni.* Ezt a programmot valljuk ma is, ezért harcolunk mai, sokkal fejlettebb ltételeink között. De ugyanezért harcolt a maga korában, a maga feltételei özött Csokonai is.

Nem értek egyet Szauderrel abban, hogy ez kimaradt tanulmányomból. őt igen lényeges helyet kap benne.

Az csak a különbség köztünk, hogy Szauder „tévedésnek", „erőltetésnek", társadalmi feltételek figyelembe nem vételének" tartja, hogy Csokonainak yen programmot tulajdonítok. Szerinte Csokonainak egyáltalán nem volt üvészeti és politikai programmja. Ezt írja: „Vargha Balázs logikusan gonolkozik ugyan, amikor a programmal jelentkező költőnek legfőbb támaszát közönségben jelöli meg, téved azonban, amikor Csokonainak határozott műszeti és politikai programmot tulajdonít." (125. l.)

Tanulmányomnak azokat a megállapításait bírálja Szauder legélesebben, melyek rámutatnak Csokonai haladó politikai állásfoglalására. Az eddigi ·tékelések továbbfejlesztéseképpen kimutattam ugyanis tanulmányomban, ogy ezek a vonások 1796 után is érvényesültek Csokonai műveiben, tehát ban az időszakban, amelyet eddig teljesen a letörés, megalkuvás, visszavonus korának mutattak be a kutatók. Szauder teljesen elveti tanulmányomnak t a részét.

Visszautasítja például azt, hogy a „Jövendölés az első oskoláról a Sogyban" c. vers Csokonai „plebejus politikájának az egész nemzetre érvényes lkitűzése". Csokonai éppen azt mondja ki ebben a versében, hogy a somogyi rasztnak is Helikonon a helye. Ez pedig nemcsak abban a korban volt pleejus politikai célkitűzés, hanem ma is megvan az érvénye. Nemhiába lett a övendölés" népi demokratikus iskoláink egyik programmversévé. Aki kétgbevonja ennek a versnek politikai tartalmát, az Csokonai költői nagyságát kétségbevonja.

Szauder középpontba állítja a művészeti és politikai programm kérdését rálatában azzal, hogy tagadja a létezését. Szerintem volt ilyen programmja sokonainak, sőt 1796 utáni működésében ez volt a fő probléma.

Mi is volt Csokonai célkitűzése ebben az időszakban? Legvilágosabban gírta a Széchenyi Ferenchez és a Koháry Ferenchez küldött levelében, elyek közül az utóbbit idéztem bevezetőmben. Széchenyinek ezt írta többek zt 1798-ban:

„Alig serkentünk fel ama lomha álomból, melyben századokig aludtunk, újra szunnyadozunk. Oda van minden igyekezetünk, serénységünk ismét egszakadt. Imé alig jön ki esztendőnként egy-két valamit érő könyv, a tipoáfiák megint imádságos könyvekre s kalendáriumokra szorultak, teátruunk a maga bölcsőjében megholt, az olvasás a közönségbe megcsökkent, legbb literátoraink vagy meghaltak, vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek hallgattak, nincs aki őket serkentgetné! Veszedelmes állapot!... A romlás zakunkon van, de mégis öszve nem tiprott: most, most kell iparkodni! hadd rkenjenek fel a veszteglő tudósok, hadd szokjon az olvasáshoz a közönség, dd szelidüljön az ázsiai erköles, csinosodjon a magyar gusztus, jobb híreket rdjanak a napkölti szelek Európának tudósabb részeire az Iszter partjail. — Én, amit lehet részemről véghez vinni, el nem mulatom."

Csokonai 1796 utáni programmjának ez az egyik legtisztább fogalmazása. em is a teendők egyszerű összefoglalása, hanem vészkiáltás: tennünk kell lamit, hogy nemzetünk kiláboljon ebből a „veszedelmes állapotából". Politii helyzetképet ad a nemzetre nehezedő hatalmas nyomásról. Megmutatja a lpesolatot a császár és a klérus, haladó íróink kegyetlen elnémítása és az

imádságoskönyvek elburjánzása között. Feladatokat tűz nemzetünk elé: a tud sok felserkenését és a közönségnek olvasáshoz szoktatását.

Szerintem ez „határozott művészeti és politikai programm".

2. Szauder második ellenvetése e művészeti és politikai programm *jelleg vel* kapcsolatos! „Vargha Balázs csak a társadalmi feltételek figyelembe ne vételével írhatta azt, hogy Csokonai a népet (értsd: jobbágyságot) akart olvasóközönséggé nevelni." (125. l.)

Tanulmányomnak azzal a részével száll itt vitába a bíráló, amelybe Csokonai művelődési programmját hasonlítom össze Kazinczy 1801 utáni mi ködésével. Csokonai nemcsak *előbb* tűzte ki Kazinczynál azt a feladatot, hog a nagy politikai nyomás idején a művelődés irányában kell szolgálni a hal dást, hanem *demokratikusabban* is tűzte ki. Mert Kazinczy kiszabadulása utá hátat fordított „a felvilágosodás plebejus irányzatának, a jakobinizmusnak (Révai József), Csokonai ellenben nem fordított ennek hátat. Széchenyihez í levelében, amelyből idéztem, a jakobinusok plebejus vonalát viszi tovább Pozsonyi és komáromi kudarca után Csokonai egyre jobban a néphez fordul Kazinczy viszont eltávolodott a néptől.

Szauder azt kifogásolja, hogy Csokonainak ezt a kifejezését: *„nemzetün számosabb és együgyűebb része"*, a népre vonatkoztatom. Márpedig sem ezt kifejezést, sem a Jövendölésnek azt a kérdését: „Hát csak kanásznak terme a somogysági paraszt", nem lehet másként értelmezni.

Szauder bírálata ezen a ponton nemcsak egyszerűen kétségbevonja meg állapításaimat, hanem el is ferdíti.

Mégegyszer idézem: „Vargha Balázs csak a társadalmi feltételek figye lembe nem vételével írhatja azt, hogy Csokonai a népet (értsd: jobbágyságot akarta olvasóközönséggé nevelni."

Hogy Csokonai a jobbágyokat *is* meg akarta tanítani olvasni, az, az hiszem, nem lehet vitás. De nevetséges lenne azt állítani, hogy csak a jobbágy ságra irányult a művelődési programmja. Szauder mindenáron ezt az állítás akarja rámsütni, noha világosan megírtam tanulmányomban: „Súlyos tévedés lenne azonban azt képzelnünk, hogy Csokonai, aki „csecsemő irodalomról beszél, népiességében a paraszti elzárkózás híve. Ő a nemzet fogalmát akarja kiterjeszteni a népre. Szélesíteni akarja tehát a nemzeti művelődést, az írás tudatlan parasztokat *is* részesévé akarja tenni benne."

Az egyik idézetet, amelyet Csokonai népies programmjának bizonyítására közlök tanulmányomban, Szauder kiegészíti azzal a résszel, amelyet én három ponttal jelöltem a közlésben, és ennek alapján megállapítja, hogy az nem nép programm, hanem a „históriainak és a népinek jól kiegyensúlyozott, józan egy ségesítése". (126. l.) A bírálat más helyein is megnyilvánul az a törekvése, hogy Csokonait ilyen egységesítőnek, iskolák felett állónak, józan kiegyensúlyozó nak mutassa be. Véleményem szerint Szaudernek ez az egyik fő tévedése Éppen azt a lobogó szenvedélyt nem veszi észre, amely annyira hevíti Csoko nai minden kulturális megnyilatkozását az 1796 utáni időszakban is. A objek tivizmusa akadályozza meg a bírálót, hogy Csokonai lázas buzgólkodásában meglássa a jakobinus hagyományt követő plebejus programmot.

Ezt írja: „Vargha Balázs ráerőltet Csokonaira egy plebejus politikai művészeti programmot, ami Csokonainál egyszerűen nem volt". (126 l.) Szauder tehát itt kategórikusan tagadja Csokonai plebejus irányzatát. A követ kező oldalon azonban némileg ellentmondva ennek, ezt mondja: „Mennyiben hogyan előzje ő Petőfinek? Nyilván nem a politikai állásfoglalás következetes ségében, hanem azokban a plebejus tendenciákban, amelyek felszívódnak kö tészetébe s azt ma is élővé teszik." (127. l.)

A bíráló tehát lényeges különbséget lát *porgramm* és plebejus *tendenciá* között, és úgy gondolja, hogy ahol ilyen programm „egyszerűen nincs", ot még mindig lehetnek tendenciák.

Miben áll tehát az ellentét Szauder közt és köztem? Szerinte én túlzottan s indokolatlanul beszélek Csokonai művének plebejus vonásairól. Alaptalanul hangsúlyozom azokat a vonásokat, amelyek Csokonai költészetét őszerinte s „ma is élővé teszik".

Ha ez a hiba, akkor nyilván abból a törekvésemből eredt, hogy minél előbb Csokonait mutassak be. De hogy ez a kép nem kitalált konstrukción, hanem tényeken alapult, azt, úgy vélem, sikerült itt megvilágítanom.

Vargha Balázs

VÁLASZ VARGHA BALÁZS MEGJEGYZÉSEIRE

Az 1. ponthoz. Vargha Balázs kiemeli azt, hogy hiányoltam — többek között — azt a tanulságot, „mely miatt ma, a szocializmus építésének korában s kulturális örökségünk értékei közé kell számítanunk" Csokonai művét. Hiányoltam ennek a tanulságnak megállapítását (k—i—e is hiányolja a Klasszikus-sorozat előszavaiban, l. Társadalmi Szemle, 1951. 7—8. sz. 650. l. 2. hasáb), bár azt nem mondottam, hogy a tanulmány számos részletéből nem volna összeállítható ez a tanulság. S hogy joggal hiányoltam, az kiderül abból, hogy Vargha Balázs *nem a tanulmányából* idézi, hanem csak válaszában fogalmazza meg határozottan ezt a hiányolt „tanulság"-ot, a következőképpen: Cs. művészeti és politikai programmját ma is magunkénak vallhatjuk, ez a programm pedig abban áll, „hogy a művészetnek és művelődésnek nemzetünk fejlődését segíteni szolgálnia, és a művelődésbe népünknek minél szélesebb rétegeit be kell vonni". Ha ezt ily határozottan olvashattuk volna tanulmányában is, nem hiányoltam volna. Bár mindenesetre pörbe szálltam volna vele. Először azért, mert ez a meghatározás túl tág, kevésbbé fejlett feltételek mellett éppúgy állhatna Apáczai Cserére, mint később Táncsicsra stb., tehát lényegében igaz igyan, csak éppen Csokonait nem fogja meg. Másodszor azért, mert Csokonai nagysága mégsem programmjában van, hanem művében, ebben a rendkívül gazdag, politikai, pedagógiai használhatóság tekintetében rendkívüli alkotásban, mely több, mint bármiféle programm. S ezt Vargha igen jól tudja.

Az eltérés Vargha és én közöttem a *programm* szó értelmezésében található. A programm szerintem a soronlevő teendőknek összefoglaló s rendszerező elmérése, kijelölése. Vargha Balázs szerint a programm hol „haladó politikai állásfoglalás", hol „célkitűzés", hogy „vészkiáltás". („Nem is egyszerű programm, hanem vészkiáltás" — írja a Széchenyihez küldött levélről.) Szerintem mindez sokkal kevesebb a valódi programm fogalmánál. Az, hogy ez tényleg így van, konkrét példával igazolható: Tagadhatatlan, hogy Bessenyeinek, Kármánnak, Kazinczynak van irodalmi programmja, s hogy az övékéhez képest Csokonainak valóban nincs „határozott művészeti és politikai programmja" (ahogy ezt bírálatomban írtam), ami természetesen nem jelenti Csokonainak s minden kortársát magasan felülmúló művének lebecsülését. Viszonyítanunk kell meghatározásainkban, s csak a korban meglévő személyekhez, intézményekhez, törekvésekhez viszonyíthatunk. — Elismerem, hogy Csokonai képes lett volna programmadásra, ebben azonban társadalmi helyzete, életfeltételei, elszigeteltsége megakadályozták; legfeljebb csak fejlődött a programm kialakítása felé, kialakítani már nem tudta.

Tökéletesen igaza van Varghának, amikor ezt mondja: „Aki kétségbevonja ennek a versnek" (Jövendölés az első oskoláról a Somogyban) „politikai tartalmát, az Csokonai költői nagyságát is kétségbevonja." Egyáltalán nem vontam s nem is vonom kétségbe a vers politikai tartalmát, mint ahogy még egy XVII. századi jeremiádnak sem vonjuk kétségbe politikai tartalmát. Csak annyit jegyzek meg, hogy a politikai tartalom korántsem azonos a célkitűzéssel, pláne a programmal.

Nem mondok újat, amikor megismétlem a panaszt: élő nyelvünkben sok szor veszélyesen sematizáljuk, elbürokratizáljuk szavaink jelentését. Így élünk vissza a „kérdés“ szóval, így a „vonal“-lal. Vargha Balázs így élt vissza a „programm“ szóval, s emiatt volt oly kevéssé pontos meghatározásaiban.

Sajnálom, hogy Vargha Balázs úgy értette bírálatomból, hogy tanulmányának 5. fejezetét (amelyben arról van szó, hogy Csokonai haladó vonásai 1796 után is érvényesültek műveiben) „teljesen elvetem“. Éppen ellenkezőleg a 3. és a 4. fejezet után Vargha tanulmányának egyik nagy érdeme abban áll, hogy a *Kazinczyval szemben demokratikusabban* haladó Csokonait állította elénk. Ezt nyomatékosan hangsúlyozom annak elismerésével, hogy hibát követtem el akkor, amikor a bírálatban ezt nem emeltem ki eléggé. Attól tartok azonban, hogy ezt nem is tehettem volna, hiszen éppen ez a fejezet — mely alapgondolatában igen helyes — van tele programmokkal, programm-módosítással, a programm következetes megnemvalósításával.

A 2. ponthoz. Figyelembe véve azt, amit Vargha válaszának 1. pontjáról írtam, rövidre fogom megjegyzéseimet:

Nem Csokonai művészeti és politikai programmjának Varghától megállapított *jellegét* (ezt emeli ki Vargha) vonom kétségbe, hanem a *programm* jelleget általában, miközben egyetértek Varghával abban, hogy Csokonai művészete plebejus irányú. Csak a nagy költőnek, a művésznek bemutatását hiányoltam, amikor túl soknak és túlzónak találtam a programmokat. Éppen ezért nem értem Varghát, aki válaszában azzal vádol meg, hogy kategórikusan tagadom Csokonai plebejus irányzatát, mivel — nem látok nála határozott programmot. Igenis különbséget látok programm és tendencia között s valóban úgy gondolom, hogy ott, ahol programm nincs, még nagyon is lehetnek többé-kevésbbé tudatos és rendszeres törekvések, tendenciák. Nem hiszem, hogy Vargha ne volna tisztában e szavak értelmével s ne találná megállapításomat éppolyan józan-igaznak, mint jómagam.

Örülök, hogy Vargha rámutatott arra, milyen veszély van abban, ha Csokonait csak „egységesítőnek, iskolák felett állónak, józan kiegyensúlyozónak“ tüntetjük föl. Ha ez a gondolat kísértett talán a bírálatban, még nem volt ártalmára: a bírálatnak nem az a feladata, ami a tanulmánynak. Debreceni előadásomban igyekeztem kidomborítani, új adatokkal is igazolni a forradalomhoz hű, Goranit (=Martinovicsot) olvasgató Csokonai alakját, azt, aki nemcsak „józan kiegyensúlyozó“ volt.

Az ellentétet közöttünk nem abban látom, hogy Vargha „túlzottan s indokolatlanul beszél Csokonai művének plebejus vonásairól, hogy alaptalanul hangsúlyozza azokat a vonásokat, amelyek Csokonai költészetét ma is előrevisznek“, hanem egyszerűen abban, hogy Vargha mindenáron programmot von el — mégpedig következetesen plebejus programmot — Csokonai költészetéből, a mű, a költészet valóságának helyébe sokszor csak vértelen eszmei vázat állítja, abban látva a nagy műalkotás jelentőségét, ami sokkalta kisebb annál a programmban.

Megjegyzéseim nem változtatnak azon a meggyőződésemen, hogy Varghának így is sikerült bemutatnia az élő Csokonait, s hogy tanulmánya, fogyatékosságai ellenére is, nyereség.

Szauder József

AZ ELSŐ BALASSI-KIADÁS TÖRTÉNETÉHEZ

A régi magyar költészet történetéből közismert, hogy Balassi Bálint atása a XVII. században át, a kuruckorig világosan kimutatható. E hatásról imay János tesz először vallomást. „Mint az sas az több apró madarak előtt, gy ő minden magyar elmének előtt az magyari nyelvnek dicsősége funda- ientomába való állásával felette előhaladott s célt tőtt az pálya futásra, ezben pályafutásban való serénkedőknek fel."[1] Rimay előszavának e sokszor idé- ett helye tanúságtétel a már korán kialakult Balassi-hagyományról és annak kortársakra gyakorolt irányító hatásáról. Ennek nyomai már a költő életé- en jelentkeznek. Költészetének újsága, költői egyénisége, párosulva azzal a atással, melyet az ember is gyakorolt, maradandó nyomokat szántott a kor- irsak lelkébe. Versei kézről kézre jártak. Egyes verseit, vagy azok kisebb- agyobb gyüjteményét sorra másolták, és e másolatok az ország bármely vidé- én ismeretesek voltak. Nyomában hamarosan jelentkeznek a tanítványok is. lemcsak azok, kiket a költői elhivatottság szólított Balassi mellé, hanem a ivatlan versfaragók is. Őket emlegeti, mint verseinek ízetlenítőit a Rimay- lézte levélben, és kiadási szándékát indokolva Rimay is reájuk hivatkozik, int akik Balassi verseit a maguk elméje tompaságához tompítják „az egész iagyar nemzetség, magyar nyelv ékessége tükörinek ferteztetésével és pazar- isával".[2] Rimay előszava a Balassi körül csoportosuló és vele személyes kap- solatban álló tanítványok véleményét fejezi ki. Ők azok, akik tudatosítják s Rimay tollával először megfogalmazzák, kiterjesztik a Balassi-hagyományt. étségtelen, hogy állásfoglalásukban a maguk költői gyakorlatát igazolni karó szándék is benne van. Erre utal előszavában Rimay, mikor Balassi iajdani olvasóihoz fordul: „nézzük elméjének képét és szépségét írásiba, ielyet sokan egyebek is tudós böles emberek álmélkodással néztenek benne."[3] hogy Rimay óhaja meghallgatásra talált, kéziratos énekeskönyveink tanús- odnak róla. Ezekben együtt olvashatjuk Balassi verseit, a neves vagy név- elen tanítványok egy évszázad során írott verseivel. Az a költő, aki együtt lt a néppel, aki annyit kapott a nép költészetéből, a továbbélő és egyre széle- ebb körben ható hagyományban juttatta el költészetének értékeit a magyar ép legszélesebb rétegei felé.

Balassi halála után az ember vonásai lassan elenyésztek, de maradandó onásokkal öröklődött a költőé. Életében ugyan egyetlen sora sem került yomdába — Bock Mihály művének fordításáról nem beszélve —, de írásai úgy itszik nyomdakészen várták a kiadót.[4] Balassi készült művei sajtó alá rendezé- ére. Halála után a feladatot Rimay János és Dobokay Sándor vállalták iagukra.

Dobokay és Rimay: két név és két világnézet. Rimay a protestáns nemesúr XVI. századi, Balassival csúcsra ért magyar renaissance neveltje, a jezsuita obokay az e renaissancera következő egyházi reakció nagyhatású képviselője. imay a kiadás tervét, gondolatát Balassitól örökölte. Miután a két Balassi mlékezetét megörökítette, hozzáfogott a Balassi-kiadás előkészítéséhez. Meg-

[1] Radvánszky Béla: Rimay János munkái. Bp. 1904. 251. l.
[2] Eckhardt Sándor: Balassi Bálint összes művei. I. Bp. 1951. 381. l.
[3] Radvánszky id. mű 252. l.
[4] Eckhardt id. mű 9. l.

írta előszavát, amelyben a teljes Balassi kiadása mellett foglal állást és véd kezik azok ellen, akik „az szerelem argumentomában való énekének munkáj nem javalják."[5] De terve évtizedek múltán sem valósult meg, s amikor vég megjelentek az Istenes énekek, noha ebben része volt Rimaynak is, fiatalkor nak szép tervét egészen megmásították. Ezt megmagyarázza az a környez ahol Balassit először sajtó alá rendezték.

Az 50. zsoltár és a Campianus-fordítás vezet ide bennünket. Az előbb Pázmány Péter Imádságos Könyvébe foglalta, a másodikat pedig Dobok Sándor a maga fordításával kiegészítette és sajtó alá bocsátotta. Ahol ez tö ténik: a vágsellyei jezsuita kollégium. Ennek rektora Dobokay, és itt tan Pázmány Péter is. Dobokay volt az, aki Balassi szemeit lezárta, mikor „ árnyékvilági pályafutását vitézi módra végezné". Úgy látszik azonnal törődö azzal is, hogy a költő kéziratai megmaradjanak. Campianus-fordítását mag hoz vette. Évtized múltán a fordítástöredéket befejezte és kiadta.[6] — Éppe abban az időben, mikor Pázmány Vágsellyén Imádságos könyvét írta. Kéze fekvő, hogy Dobokay hívta fel Pázmány figyelmét Balassi utolsó óráin költői termékére, az 50. zsoltárra. Ehhez Pázmány lefordíttatta még a töb bűnbánó zsoltárt, beillesztette őket Imádságos Könyvébe, ahonnan Pázmány közölte szövegében belekerült a hét zsoltár az Istenes Énekek első kiadásá és a Canthus Catholiciba is. Ettől kezdve a Balassi-hagyománynak ez az ág a jezsuiták kezén öröklődött tovább. Rimay teljes kiadásának gondolatáb csak az istenes énekek sajtó alá rendezése valósult meg. A „fajtalan énekek — a Zrínyi-könyvtár címszavával élve —, kéziratban maradtak. Hatásuk XVII. század múltán egészen szűk körre korlátozódott, a szerelmes verse költőjét el is feledték. Nem úgy a félszáz kiadást megért Istenes Énekeke

Rimay János, a nógrádi lakos a nyugati Magyarország szélein élt, s h sok diplomáciai utazása engedte, szívesen megfordult Nagyszombatba Pozsonyban is. Ha nem mehetett, levélben kereste fel barátait, kik közül ne egynek szoros kapcsolata volt a kor irodalmi életével is. Náprághy Demete a száműzött erdélyi kancellár, ekkor már győri püspök, régi bizalmas barát volt. Náprághy Balassi Bálint kortársa volt, mint egri nagyprépost bizony san személyesen ismerte a költőt. Kettejük bizalmasabb kapcsolatáról besz Náprághynak az a szándéka, mellyel Balassi Jánoska neveltetésében segíte akarta nagynénjét: Balassi Máriát.[7] Ugyníg régi barátság fűzte a neves győ kanonok íróhoz, Balásfy Tamás boszniai püspökhöz. A sokféle peres ügyel köztük Balassi Imréé is, összehozták és bizalmasabb viszonyba hangoltá Ferenczffy Lőrinc királyi titkárral, Ferenczffy Pál nagyszombati jezsuit rektor fivérével. A királyi titkárt már régen ismerte, és vele bizalmasabb kap csolatba is került. 1623. november 25-én Nagyszombatból ír neki: „ne kétel kgd, hogy igen ne kívánnám kgddel való szembelételemet, egy vagy két órái való beszélgetésemet és tekingetésemet is azokban a dolgokban s eszközökbe akikben a kgd elméje gyönyörködik, szorgalmatoskodik, mivel az én elmém sem idegen aféle dolgoknak gömbölygetésétől".[8] Bizonyosan sok szó esett talál kozásikon Balassi Bálintról. hiszen Ferenczffyt az irodalom ügye melege érdekelte, és beszélgethettek a tervben maradt kiadásról is.

Rimay ekkor újra elővette a régi tervét és újra hozzáfogott Balass verseinek sajtó alá rendezéséhez, azzal a gondolattal, hogy mestere verseihe csatolja a magáét is. Abban, hogy Rimay a kiadás gondolatát feleleventett bizonyosan része volt Ferenczffy nyomdavásárlásának is. Ez 1628-ban történ mikor Ferenczffy kiadói tervekkel foglalkozott, hogy nyomdáját munkáva

[5] Radvánszky id. mű 254—255. l.

[6] Ipolyi Arnold: Veresmarty Mihály élete és munkái. Bp. 1875. I. köt. 114—116. ll. — Erdélyi Pál: Balassa Bálint. Bp. 1899. 221. l. — Eckhardt Sándor: Balassi Bálint a Oceanum mellett. M. Ksz. 1943.

[7] Bunyitay Vince: A Kiszsennyei Sennyei-család levéltára. Száz. 1873.

[8] Ipolyi Arnold: Rimay János államiratai és levelezése. Bp. 1887. 284. l.

ssa el. Rimayval beszélgetve, felmerült a régi gondolat megvalósítása. Rimay kor már betegeskedő, öreg ember, de környezete: Madách Gáspar és Ráday ndrás segítségére siettek. Ők szedegették össze Rimay verseit és juttatják el erenczffyhez. Ráday — magát Rimayt sürgeti: „küldje fel kegyelmed az rtusról componált éneket Ferenczffy uramnak. Ezeket az énekeket, kik adách Gáspár uramnál voltak, minden argumentomival, úgy mint harmincétnek kel lenni, jó corrigálással ha kegyelmednek tetszenék egy csomóban kellene nyomtatnunk az Kegyelmed emlékezetire".[9] Rimay versei eljutottak alassi verseivel együtt Ferenczffyhez, de a költő már nem érte meg a alassi—Rimay-kötet megjelenését és azt sem, hogyan változtatták meg az terveit a kötet kiadói.

Lósy Imre váradi püspök 1628. április 8-án írja Prágából Pázmány Péterek: „Ferenczffy uram megvette az Typographiát; én nem tudom mit fog vele ívelni, minthogy innét ki kell indulni; azon félek, hogy minden dolga vesztébe arad, mert számtalan sok dib-dáb vagyon a Typographiához."[10] Ez a nyomda avel Sese (Sessius) tulajdona volt. 1605-ben kezdte meg működését és 1610-től jtett ki, mint a prágai egyetem könyvkiadója, jelentős tevékenységet. fehérhegyi csata után a nyomda jezsuita ellenőrzés alá került, katolikus és leg jezsuita szerzők műveit adja ki, de már nem az egyetem nyomdásza. jezsuita kézre került ősi egyetem új nyomdát állít és vezetését szintén zsuitákra bízza. Sese nem bírja a versenyt. Meglehetősen nagy nyomdaeme munka nélkül marad. Könnyít magán, egy részét eladja 1628-ban erenczffynek. De nem bírja így sem üzemét fenntartani, működésének utolsó yomai 1631 tájáról valók.[11]

Ferenczffy a nyomdát Bécsbe szállíttatta és a jó nevű nyomdászra, Rickz Mihályra bízta. 1629-ben ez a nyomda adja ki Hajnal Mátyás egy kötetét erenczffy Lőrinc előszavával, és 1632—35 között itt lát napvilágot az Istenes nekek első kiadása is. Varjas Béla kifejezetten katolikus jellegű kiadványak mondja ezt a kötetet.[12] Teljes joggal. Az első Balassi-kiadás Rimay kiadói ándékainak megváltoztatásával, a Balassi-hagyomány jezsuita változatának ellemében készült el. Ferenczffyt ebben a kötetet valószínűleg összeállító yéki Vörös Mátyás győri kanonok segítette.

Nyéki Vörös Mátyás régi irodalmunk egyik igen olvasott írója.[13] Művei 23—1809 között 29 kiadásban jelentek meg. Népszerűségének titka, a korhoz óló mondanivalóján kívül, dallamos, — őt korának költői közül kiemelő — erselése. Ebben Balassi-tanítványnak látszik. Pázmány Balassi zsoltárfordíát a többi bűnbánó zsoltárral kiegészítendő, azokat vele fordíttatja le. 1623an jelent meg Sessius nyomdájában a lélek és test vitáját feldolgozó *Dialógusa*. Ha ennek első kiadását a Rickhez-nyomda Balassi-kötetével egybevetik, látjuk, hogy képeiket azonos dúcokról nyomták, és betűanyaguk is azonos. A Balassi-kötet 69., 26., 158., 128. és 144. lapjain lévő kép szerepel a Dialógusan is.) Nyomós bizonyíték ez arról, hogy Ferenczffy tipografiája Sessius ulajdona volt. Nyéki Vörös Mátyás, egykor kancelláriai beosztottja Ferenczffyek, 1623 óta kapcsolatban volt a Sessius-nyomdával. Ismerte nehézségeit is, bizonyosan ő hívta fel a királyi titkár figyelmét az eladási tervekkel foglalkozó Sessiusra. Erre különleges alkalom kínálkozott 1626-ban, amikor szeélyesen tárgyalt Ferenczffyvel a bécsi kancellárián, akivel különben állandó apcsolatban volt és vele haláláig levelezett is.[14] De azonkívül, hogy a Sessius-

[9] U. ott: 321. l.

[10] Miller: Epistolae Petri Pázmány 1822. I. köt. 219. l.

[11] Milkau: Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Leipzig. 1931. I. köt. 485. l. és Josef Wolf: Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848. Weimar 1931. 1–88. l.

[12] Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás. It. 1941.

[13] Nyéki Vörös Mátyásra vonatkozó adatainkat készülő Nyéki Vörös Mátyás-tanulmányunkból merítettük.

[14] Nagyfalvi Gergely naplója. Széchenyi-könyvtár. 1123 Quart. Hung. 117. l.

nyomdát Ferenczffy figyelmébe ajánlotta, komoly része volt Nyéki Vör
Mátyásnak a Balassi-kötet anyaga egybeállításában is, mert azt a maga köl
ményeivel tetemesen gazdagította. A kötet szerkesztője Balassi zsoltárfordítá
után, a kötetbe illesztette „jó és heles alkalmatosságért" Nyéki Vörös Mátyá
nak már Pázmánytól is közölt zsoltárfordításait, ezenkívül a kötet 127—17
lapjain Nyéki Vörös Mátyásnak még tizenhárom költeményét.[15] Feltűnő a
hogy ezek a versek a kötetben külön egységként szerepelnek. Az első fele
lévő V. M. monogramm véleményünk szerint semmiesetre sem vonatkozik cs
pán a *Hozzám régen békélt* kezdetű versre, hanem inkább az egész ciklusr
A versek utolsója után következő *Mennyekben lakozó imádandó fölség* kezde
énekről külön kiemeli a szerkesztő *Author Joannes Rimay*, mintegy így jelez
a Nyéki Vörös Mátyás-ciklus végét.

És most végül fel kell vetnünk a kérdést, lehetett-e köze Nyéki Vör
Mátyásnak a kötet szerkesztéséhez? Bizonyítottuk azt, hogy a XVII. sz. ele
Balassi-kultuszának egyik nagyon aktív fészkét a magyar jezsuiták körébe
kell keresnünk. Köztük és Rimay között Ferenczffy az összekötő. Amikor
Balassi-kiadás terve újra fölmerült, abban az időben rektor Nagyszombatba
Ferenczffy Pál, a királyi titkár öccse. A tervet a testvérek bizonyosan meg
beszélték, s az bizonyosan találkozott a jezsuiták tetszésével is. Különben ne
valósult volna meg. A végrehajtásban pedig éppen jezsuita befolyást ke
keresnünk. Rimay a teljes, csorbítatlan Balassit akarta kiadni, és a telje
Rimay kiadására gondolt Rimay környezete is. Bizonyosan megvitattá
Ferenczffyvel a fiatalkori teljes kiadásra irányuló tervet és a jezsuita szem
pontokat is. Az öregedő Rimay már nem ragaszkodhatott mereven „az szer
lem argumentomában való énekek" közléséhez, noha a Ferenczffy-féle kiadá
terv nem mindenben nyerhette meg az ő és környezete tetszését. Ráday Andrá
már idézett levele bizonyság erre. 1629 márciusában, mikor pedig má
Ferenczffynél vannak Rimay versei, még nem döntöttek a nyomda felől.
De mindez Rimay halálával megváltozott. Az ő tekintélye többé nem vo
akadály. A két költő verseiből kiszűrték mindazt, ami nem felelt me
Ferenczffyék céljainak. Mert, aki a kötetet összeállította, nem gondolt a költő
szépségekkel. Célja vallásos olvasmány egybeállítása volt. Tervszerűen végez
ezért a munkáját. Hangulati egységbe foglalta Balassi és Rimay verseit, ne
volt tekintettel a két költő egymástól eltérő és értékben is különböző egyén
ségére, mikor a versek sorrendjét megállapította. Az istenhez vágyódás, előtt
hódolás és a memento mori hangulata után Nyéki Vörös Mátyás verseiv
és a Mária-antifonákkal adta meg egyénien vallásos, felekezeteken felül áll
ihlete után, a kötet katolikus jellegét.

Ezt a munkát ilyen eredménnyel csak pap, vagy egyházi szellem irány
tása alatt álló világi végezhette el. Ha megfontoljuk, hogy a maga műve
a maga költségén kiadó Nyéki Vörös Mátyás, azok sajtó alá bocsátásakor
tudós költő milyen magas öntudatáról tesz tanúbizonyságot, mikor azokat újr
meg újra átdolgozza, a nyomdai hibákat gondosan javítja, csak reá lehet gon
dolnunk. A Balassi-kötetben való, aránylag terjedelmes szereplése és a verse
élén álló szerénykedő V. M. monogramm fokozzák gyanúnkat. Ezt erősíti mé
az a gyakorlata, hogy nagyobb műveit, a *Dialógust* és a *Jóra intő csengetyű*
nem adja magukban, hanem vallásos költeményekkel és imádságokkal „lelk
épülésre" szolgáló könyvekké egészíti ki. Mindezek azonban csak gyanítások
Nyéki Vörös Mátyás szerkesztői munkáját a rendelkezésünkre álló adatokka
hitelesen bizonyítani még nem tudjuk. — Végül megemlítjük, hogy Nyék
Vörös Mátyás bizalmas kapcsolatban állott Ferenczffy Pállal is. Egyik műve
— a *Jóra intő csengetyűt* akkor ajánlotta a nagyszombati jezsuitáknak, miko
ő volt ott a rektor (1629). *Jenei Feren*

[15] E versek szerzőségének elemzése említett tanulmányunkban.
[16] Ipolyi id. mű 321. l.

MAGYAR PARASZTMESÉK

A magyar néprajz munkásai egy jelentős tartozásuk lerovásához tették
g az első lépést az 1951-es könyvnapon. Ortutay és Katona Imre gondozá-
ban egy hézagpótló népmesegyüjtemény látott napvilágot (Magyar
rasztmesék. I. Budapest, 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó. 456 l. 8°.). Most,
gy derülő kedvvel forgatjuk ezt az értékes gyüjteményt, meghökkenve
rdjük: miért ily későn kapja dolgozó népünk kezébe ezt a könyvet?
kötet bevezetője, Ortutay Gyula, kettős magyarázattal szolgál. „Hiába
ült évre-év, nem fogtunk hozzá népünk költészeti kincseinek tervszerű
ıdásához: sem a csak irodalmi, gyönyörködtető, sem a tudományos, szakmai
ıdványok előkészítéséhez. Gyüjtöttünk, hiszen több kötetre való kéziratos
yag vár publikálásra, köztük 1848 ma is élő mondáinak, hagyományainak
yaga, új mesemondó tehetségek összehordott értékes tudása, régi gyüjtők
ıdatlanul porosodó jeles kéziratcsomói. Amíg egyrészt hát szorgalmasan
lgoztunk, garmadába hordtuk az anyagot, ugyanakkor nem harcoltunk
ért, hogy segítse irodalmunk fejlődését is." A néprajzkutatók önkritikáját
tutay egy objektív okkal tetézi, a kedvezőtlen légkörre utal. „Egyes ‚bal-
lali' túlzók úgy gondolták, hogy a feudalizmus és kapitalizmus bilincsei-
l a szovjet felszabadítás segítségével kilépő parasztságunk elé nem szabad
ra odaadnunk éppen a feudális korszakának egyik legjellemzőbb alkotását,
pmeséinek világát. A benne tükröződő muttat, a mesei világképet reakciós-
k tartották, királyfiak, királylányok, tündérek történetének s e történetek
ve hiedelmekkel, babonás megoldásokkal, rémes, ijesztő részletekkel, néha
g tán nagyon is vaskosak." Ha nem a kiadvány megjelenése fölött érzett
zinte öröm, hanem a késése miatti bosszúság adta volna kezünkbe a tollat,
kor bizonyára megkérdenők a szép bevezető tanulmány tudós írójától:
yan miért nem rázta föl tudománypolitikánk hivatott vezetője a szuny-
adozó néprajztudósokat? Ha baloldali elhajlók gátat emeltek a népmese-
ncs feltárása elé, miért nem fordultak a közoktatásügyi miniszterhez,
tutay Gyulához, aki maga jeles munkása ennek a tudománynak s aki —
ig a fölszabadulás előtt — olyan kapcsolatban volt a szovjet néprajztudo-
ánnyal, hogy könnyűszerrel megcáfolhatta volna a baloldai túlzók hamis
veit, rámutatva a szovjet élenjáró példára e téren is. Ám ezek helyett az
pen nem jogosulatlan kérdések helyett, állapítsuk meg, hogy nemcsak
ıdalmunkban, hanem tudományos életünkben sem ismeretlen fogalom a
matizmus. Mert mi egyéb akadályozta meg e népmesék megjelenését, mi
ıis kötötte meg a kutatók kezét, mint egy sematikus elképzelés a szocialista
ıiveltségről, a szocialista irodalomról! A fiktív, élettől idegen kategóriákba
ım illett bele a népmesék tündérvilága, ezért kellett elhalni a meseszónak.
)gy ezen a kezdetleges fokon túljutottunk, az azt mutatja, hogy kultúr-
ıradalmunk minden téren d adalmaskodik, hogy az élenjáró szovjet példa
ogultságunk bilincseitől is megszabadít.

Csokonai még a nyilvánosságra sóvárgó költő és a tudós irodalmár
tékenységével néz a mesék népszerű világára. De milyen vidáman melegs
k bele a „füstös kezű és ábrázatú" Szuszmir meséjébe, milyen hiteles ízzel,
ıpmesegyüjtők viaszlemezére kívánkozó hangon tud mesélni! Mikor elítéli

a népmesét a Dorottya Előbeszédében, milyen jártasságot árul el a me világban s egy ponton valósággal belemelegszik a mesélésbe: „Csak veg az emberi lélek méltó képzelőre! Egy kies rézerdő, túl az óperencián — e kerek erdő, melyben ezüst madarak szólanak — ez már valami: de abb osztán egy arany vár, mely kakassarkantyún forog — már megmeg valamil hanem a tündérkirálykisasszony, akinek minden pillanatjára orientá gyöngyök peregnek...“ Nem kell nagy stílusérzék ahhoz, hogy megérezz az „abban osztán“-szerű fordulatban, hogy ott már-már a mese kezd csörg dezni... Vörösmarty, Pulszky „Népmondái“-ról szólva, már elvi tudatossá gal tereli az írókat a népköltészet forrásához: „Ha valahol, nálunk igaz elvált gyökerétől a költészet s nemcsak a nép életében nem, hanem még e felsőbb s habár mesterkélt, de mégis létező világ szokásaiban sem gyöke zik; mert ettől íróink többnyire távolestek. De ha, mint bíráló hiszi, iga van Pulszkynak abban, hogy a felsőbb, magasabb világ nem nyujthat el tápot a költő lelkének, úgy e fogyatkozáson nem kell annyira sopánkodnu mint inkább figyelmünket a durva, de természetes nép felé fordítanunk, nem mulasztva mindazáltal a lehető haladást egyéb irányok felé is.“ Vörösmarty szavában van is még egy kis fenntartás, ennek Petőfinél m nyoma sincs. „Hol van oly merész képzeletű költő, mint a nép!“ — kiált elragadtatással. Arany János az „egyetemes népszellem megnyilatkozás látja népmeséinkben, s mint kincstartókra a kincsőrzést, úgy rója a né mesegyüjtőkre a hitelesség megőrzésének követelményét. A dícséretekbe elismerő jelzőkben oly fukar Arany a paraszt mesemondó „költői lelké“-r „alkotó ösztöné“-ről beszél s a népmesegyüjtést „dicsőség“-nek nevezi. „Tol nyelvét a népnek köszöni“ — vallotta egy levelében, a homérosi eposzok is mint népi költeményeket becsülte: „Bennök az egyszerűség költői fensé gel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla f galmam. Ez lebegett előttem, midőn Toldit írtam...“ Irodalmunk demokra zálódása és a népköltészet, a népi mesemondás iránti fokozódó érdeklőd kart karbaöltve halad: akik a legnagyobb csúcsokra jutottak, azok — tudv tudatlan — mesterüknek fogadták el a mesemondó népet.

Ma fokozott jelentősége van a népköltészet, népmese föltárásának, fe dolgozásának s annak, hogy a néprajztudomány munkája ne maradjon tud sok tudománya, hanem közismertté, a szó szoros értelmében népszerűvé vá jék. „Nem ismerheti a dolgozó nép igazi történetét az, aki nem ismeri a n iratlan alkotásait“ — mondotta Gorkij. Épülő szocialista kultúránk alapjáh tartozik a dolgozó nép történetének elmélyült ismerete. De teljesértél irodalomismeret sincs a nép iratlan költészetének ismerete nélkül. „Új felhívom rá figyelmüket, elvtársaim, hogy a folklór, a dolgozó nép szóbe művészete alkotta meg a legmélyebb és legélénkebb, művészileg legtökélet sebb hőstípusokat“ — mutatott rá Gorkij a Herkules-, Prometheus-, Faus szimbólumok eredetére — „mindezek olyan szimbólumok, melyek megalkot sában harmonikusan egyesült a ráció és az intuíció, az ész és az érzelem Gorkij a népköltészetnek egy olyan tulajdonságára is rámutat, mely szocialista kultúránknak nemcsak történeti alapját segít munkálni, hane a jövő felé ád iránymutatást. A polgári irodalom legterhesebb öröksége pesszimizmus. Ennek a pesszimizmusnak nálunk, különösen a Horthy-fasi mus éveiben, egy egészen sajátos válfaja fejlődött ki, mely a „magyar fajtá eredendően sorsverte, elátkozott, végzete felé tántorgó népnek látta. A vask primitívséggel megfogalmazott „turáni átok“-tól egészen Prohászka Laj kultúrtipológiai rendszerének tudományos látszatú „magyar finitizmus“-ái százféle módon oltották köztudatunkba azt, hogy veszendő nép fiai vagyun „Igen fontos megjegyeznünk, hogy a folklórtól távol áll a pesszimizmu noha a folklór megteremtői nehezen, keservesen éltek; rabszolgamunkájuk minden értelmétől megfosztották a kizsákmányolók, egyéni életük pedig jo talan és védtelen volt. De mindamellett a közösségbe belegyökeredzett ha

tatlanságának a tudata s az a meggyőződése, hogy minden ellenséges erő lött győzedelmeskedni fog" — írja Gorkij. A burzsoá individualizmus sszimista örökségétől a néppel való teljes azonosulás szabadíthatja meg dalmunkat végképp, ennek az azonosulásnak egyik útja az, ha irodalmunk nét merít a népköltészet éltető vizéből. Nem véletlen, hogy Petőfi a legvésbbé pesszimista alakja irodalmunk történetének, az a költő, aki a legjesebben tudott azonosulni dolgozó népünkkel.

Ortutay széles perspektívára tekintő „Bevezető"-je ezeknek a Gorkij-i mpontoknak, a szovjet néprajz és a szovjet irodalomtudomány alapelvei-k alkalmazásával jellemzi a magyar parasztmeséket. Eleve elkülöníti felgását három lényeges pontban a mult terhes örökségétől. Nem vész bele mesék keletkezésének a multban oly kedvelt kérdésébe, hanem rámutat ra, hogy ezek a keletkezéselméletek, tételeik minél meggyőzőbb szemléltee kedvéért, hogyan mosták el az egyes népek mesevilágának sajátos fejlősét, nemzeti sajátosságait, történeti-társadalmi harcaik tükrözését s ezzel gyan vált a nyugati folklórkutatás a kozmopolitizmus melegágyává. számol a „lesüllyedt kultúrjavak" elméletével, azzal a fölfogással, ely szerint a parasztmesékben a lovagi epika felfogásmódja él tovább. szögezi ugyan, hogy „a lovagi költészet is, mint minden nagy költészet mérosz óta, inkább a néptől nyert ihletést", de igen helyesen a kérdés egét, mint nem lényegest, mint álproblémát, elutasítja. „Inkább arra szeretnk rámutatni — írja Ortutay —, hogy azok az eszmények, azok a jellemnások, amelyek e tündérmesékben kalandos fordulataik során megnyilatznak, a kapitalizmus züllesztő időszakában is alkalmasak voltak arra, gy népünkben az eszmei szilárdságot, az elnyomók iránti gyűlöletet ébren rtsák, s mindig is elébe rajzolják népünknek, legnagyobb elhagyatottsága jején is, annak a hősnek az alakját, aki szabadítója lehet. Az a lényeges, gy ma is, a szocializmus építésének időszakában felismerjük, hogy a mese s jellemvonásai alkalmasak azoknak a nagy eszméknek felkeltésére ifjúgunkban, amelyekre a Párt tanít." A harmadik kérdésben pedig, ellentétn sok népszerű nyugati tudóssal s egyetértésben a szovjet folklóristákkal Arany László, Kálmány Lajos magyar hagyományára támaszkodva, nemak az úgynevezett tündérmeséket fogadja be a mesekincsbe, hanem azokat szókimondó, anekdotikus, tréfás történeteket is, melyek eddig csak a szakai kiadványokban, ott is a perifériákon húzódtak meg s amelyekben pünk „elveti a mégoly átlátszó jelképes előadásmódot is és ugyancsak vén nevezi barátait s ellenségeit". Ortutay interpretációjából általában vendetesen hiányzik minden áltudományos kerülgetése a társadalmi problémáknak, nem beszél általában parasztmeséről, hanem nyiltan mondja: „Ezeket a meséket a szegényparasztság teremtette és őrizte. nagygazdák ilyen meséket még hallani sem hallgatnak szívesen." Éppen társadalmi problémák helyes fölvetése óvja meg a sivár vulgarizálástól. em hallgat arról, hogy meséink egy jelentős rétegének hőse Rudolf királyfi - akit igazán méltatlanul ér ez a megtiszteltetés! — és nem leplezi el a pénzk, a vagyonnak nagy szerepét meséinkben, hanem megmagyarázza: „Azt rsze a kapitalizmussal szövetkező feudalizmus hatásának kell tekintenünk, gy a mesehős előtt ... a bosszú mellett milyen értéke, varázsa van a vagyonk, a pénznek. Érthetőnek kell tartanunk: a mese az adott társadalom felgását tükrözi ezen a téren is. A minden hatalomtól, a felemelkedés, a szadulás reményétől megfosztott parasztság úgy látja, hogy ebben a rendrben a szabadulás egyik útja a meggazdagodás."

Pártos, a nevelés nagy szempontjait szem elől nem tévesztő „Bevezető"-vel csak két ponton szeretnénk perbe szállni. Az egyik egy egyébként ellemes ötlet. A telhetetlen kis gömböcről szóló mesével kapcsolatban azt ja: „... ha ma olvassuk, a telhetetlen kis gömböc úgy tűnik fel előttünk, int a feneketlen gyomrú imperializmus, amely eszi, zabálja a népeket,

országokat, amig a kis kanász bicskája fel nem hasítja a hasát. Csak ú áradnak belőle a felszabadult népek...“ Ez bizony csak ötletpattintgat nem egyéb. A kis gömböc telhetetlen bendőjének elég a kis kanász bicsak de nem teszünk jó szolgálatot népünknek, ha a hatalmas béketábort és ann a hatalmas Szovjetunió vezette békeharcát egy ilyen ártatlan sebészi műt tel hasonlítgatjuk. A békeharc nem ilyen egyszerű műtétecske és a kanász az elnyomott, magárahagyottan küzdő nép Ludas Matyi-szerű ma nos hőseinek lehet csak jelképe. A másik pont egy hiányérzetünk. Ortut kitűnő bevezetése nem sok ügyet vet ezeknek a meséknek formai szépsége a népmese stilisztikájára, szerkezetére, a meseműfajokra stb. Ez bizony el nagy kár, annál nagyobb, mert a jegyzeteket készítő Katona Imre sem t ezirányban egy lépést sem, s annál megbocsáthatatlanabb, mert Ortut nem gátolhatja e téren a szaktudós szakmai korlátozottsága, emlékeztetünk s rint mint irodalomtörténész lépett a tudományos életbe és mint irodal kritikus ki-kitört szaktudománya bástyái közül. Elismerjük, hogy főfelad az volt — s ezt teljesítette is —, hogy áttörje a népmese iránt mutatko közönyt, feloldja a hamisan értelmezett ideológiai bizalmatlanságot, de ez a mesék megérdemelték volna, hogy eszmei és formai egységben méltas őket. Már csak azért sem érthető ez a formai közöny, mert a válogatás sze pontjai közül nem hiányzott az esztétikai értékelés szempontja sem: a köz mesék teljesértékű műalkotások.

A kötet ötven parasztmesét közöl egy évszázad mesekincséből: van kötetben olyan mese, melyet még Gyulai Pál jegyzett fel s van olyan, mely 1951-ben gyüjtöttek. Az idő-skálánál nem szűkebb a lelőhelyek szín-skálá sem, székely népmeséktől Dunántúl mesevilágáig, Baranyától Zemplén minden tájról felhangzik a mesélők hangja. Az irodalmi igényű olvasó sz mára számtalan tanulsággal szolgál a sokféle mese. Hadd vessek föl ez közül néhányat.

A mesefők közül általában két típust tartunk számon. Az egyik a szo ványos, hangulatidéző ‚díszítményes mesekezdet: „Hol volt, hol nem vo hetedhét országon is túl volt, az óperenciás tengeren innen volt, az üve hegyeken meg túl volt stb.“ A másik közismert típus inkább társadalmi j legű, meghatározza a hős, vagy, hősök hovatartozását: „Egyszer volt e özvegyasszony, annak volt két fia“, vagy: „Hol volt, hol nem volt, volt nagyvilágon egy szegényember“, vagy: „Volt egyszer egy királyfi.“ Ez mellett — s bizonyára még számos variáció mellett — ez a gyüjtemény olya mesefőket is tartalmaz, melyeket hirtelenjében deduktív expozíciónak nev zek, a példák megmutatják, miért:

„Elindult egyszer egy kövér pap barna kenyeret keresni, mert a fehéret er már megunta.“

„Egy legény elvett feleségül egy dologtalan gazdag lányt: még pedig a fogadta, hogy sohasem veri meg.“

„Egyszer itt a Bakonyban volt egy földhözragadt szegény seprűkötőnek tizenk lusta lánya, meg rá még egy iszákos, csatázó felesége.“

„Még akkor nem voltak tagban a határok, csak azután, hogy ezek a spi Károlyiak, a grófok spiónságukkal megölték Rákóczit, úgy lett az övék a sok birto ahol nekik éppen jólesett.“

Ezekbe a mesefőkbe eleve bele van sűrítve az a probléma, amit a mes költő képzelet meg fog oldani. A mesehallgató tudja eleve, hogy a válogató bélű papnak meg kell bünhődnie, hogy a seprűkötőnek férjhez kell ad teméntelen sok lányát s hogy a grófok spiónsága után kell jönni olya csodának, amikor azt mondják a népnek: „Minden földnek vissza kell szálln a néphez, amelyiktől elszakasztották.“ Erre a sűrített expozícióra csak világirodalom legnagyobb novellistáinál, lírikusainál, drámaíróinál találun kivételesen egy-egy példát. Művészi hatása részint azonos azzal, amit az ír és olvasó cinkos „összekacsintásának“ neveznek, mikor a művész eleve b

atja hallgatóját az elkövetkezendőkbe, részint az a feszültség, amit a nyil-
n föltárt probléma meztelensége kelt: akárhogy megfogadta is a szegény-
gény a lusta gazdag lánynak, hogy nem fogja elverni, mégsem lehet, hogy
kerülje az ellazsnakolást, vajjon hát hogy kerít sort rája? A biztonságnak
a feszült kíváncsiságnak ez a mesteri összhangja is azt mutatja, milyen
ratlan művész a nép.

A népmesék egyik ismert sajátossága, hogy néhány stereotip jelzőn
vül (szép, nagy stb.) alig használnak jelzőt a mesemondók, holott a költői
beszélésnek egyik legszebb dísze a jelző. Nem firtatjuk most ennek az okát
annál a problémánál sem időzünk, hogyan függ össze a jelzőszegénység az
yanesak ismert hasonlathiánnyal. Inkább arra hívjuk fel a figyelmet,
gy olykor, kivételesen a mesemondók is élnek a jelzővel. Azt tapasztaljuk,
gy a jelző ritka használata éppen nem válik kárára a mesemondás szép-
gének s ha egy-egy jelzőre bukkanunk a mesékben, azok valósággal kiviri-
nak a szövegből, mint különös, ritka virágok. Éppen, mert ritkák, nem is
blonosak: aranyhéjú halacska, nyálkás sár, gyönyörű szabású kard,
ldlenerontsd kondásgyerek, stb. Milyen friss, eleven, tárgyias megfigyelés
ilöttei ezek a jelzők! A sterotip jelzők használatával is el tudják a mese-
ndók érni ezt a hatást. A király futárja *nagy* üzenettel érkezik. Mennyi-
l jobban kiemeli az üzenet fontosságát az ebben az összetételben szokatlan
gy szó, mintha a futár fontos, jelentős stb. üzenettel érkeznék.

Számos problémát vet fel ez az értékes gyüjtemény ezeken a példaként
vetett tanulságokon kívül. Érdemes lenne foglalkozni azzal a kérdéssel,
gy a meglehetősen körülhatárolt típusokkal dolgozó mesemondóművészet
gyan tudja mégis egyéníteni hőseit, hogy a „volt egyszer, hol nem volt"
rtalanságában és az „óperencián túli" mesetájon hogyan jelentkezik a kor
táj konkrét bélyege, hogy az epikus elbeszélő modor milyen szerencsésen
rosul a drámai ábrázolással, nem lenne haszonnélkülvaló a mesebefejezés-
usokat egyszer történeti fejlődésükben megvizsgálni, vagy egybevetni egy-
y, a mesevilágból és az írott irodalomból egyaránt ismert történet népi és
iköltői változatát. Ezekkel a kérdésekkel és még sok mással is bizonyára
nak majd foglalkozni irodalomtudósaink is. De fontos volna, hogy íróink
elmélyedve olvassák mesekincsünket. Nemcsak irodalmi nyelvünk frissülne
, hanem elbeszélő irodalmunk minden műfaji problémájára is új fény
lülne.

Bóka László

KÖLCSEY FERENC VÁLOGATOTT MŰVEI I—II.

Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikusok-sorozatában.
Révai József bevezetésével. Sajtó alá rendezte Szauder József (I. k.) és Barta
János (II. k.) Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1951.

Kultúrforradalmunk hovatovább utóléri gazdasági és társadalmi iramun-
k. Nem ment ez könnyen: tömérdek volt a pótolnivalónk. Nagy íróinkat még
értelmiség is most kezdi megismerni haladó mivoltukban. Dolgozó millióink
lig hozzá sem jutottak a remekművekhez; — éppen ezért a Magyar Klasszi-
sok új kiadásával elsősorban rájuk kell gondolnunk: a tszcs-parasztra,
unkáslányra, honvédre és szakérettségis diákra. Kritikánkat is ez a fő szem-
nt vezesse, ha meg akarja adni a sorozatnak a szükséges támogatást.

Kölcsey korszerű kiadása könnyűnek látszik Révai József tanulmánya
n, amelynek legmeglepőbb fölfedezése nem is a költő volt, hanem a politikus:
Ecsányi és Petőfi, 1789 és 1848 áthidalója. A már tulajdonkép ebből követ-
kett, hogy Kölcsey pesszimizmusa nem születési hiba, hiszen az ő korában
n st, mint keserűséget a haladó gondolkozók nem érezhettek. De alább még

igyekszünk majd kifejteni, hogy mai fejlődésünk szempontjából Révain ezekkel az eredményeivel szinte vetekszik az a mélyreható elemzés, amelly kimutatta, hogy a jakobinus hajlamú Kölcsey miért került szembe fiatalko mesterével, Kazinczyval, s miért volt kénytelen az elvont lirából kiutat keres amelyet aztán szükségszerűen talált meg: a paraszt-dalban.

Az új Kölcsey-köteteket természetesen Révai tanulmánya vezeti be. Bar és Szauder igyekezett is értékesíteni a benne kínálkozó szempontokat. Avato alapossággal végezték el a kiválogatást, s a kivételes műveltségű költő s kultúranyagot hömpölygető fejtegetéseit, lirájának és levelezésének célzás igyekeztek mindenki számára érthetővé tenni. Lelkiismeretes munkájukn meg is van az eredménye. Sikerült elénk ragyogtatniok az igazi Kölcse úgy, amint legkülönb kortársai ismerték: mint a jogtalan milliók szószólój s mint egyetemes hatású nevelőt, példaadót, akitől egyaránt tanulhatott Ke suth, Eötvös, Petőfi és Toldy Ferenc.

Persze, ami legkönnyebbnek látszik, akárhányszor a legnehezebb. Rév tanulmánya páratlan segítség, de kivételes várakozást is kelt. Mintaszerű va ságtisztelettel fedi föl a költő társadalmi körülményeinek, írói küzdelmein kikerülhetetlen ellentmondásait, — s ugyancsak össze kell szedniök magukat „Válogatott Kölcsey" gondozóinak, hogy a költő alkotásaival s földolgozásu kal a Révai-nyujtotta kép emberi teljességét, művészi hitelességét megközel sék. Eleve ki kell jelentenünk, hogy a két kötet közt e tekintetben vannak árryalati különbségek.

Sikerültebb — hálásabb is! — a politikus Kölcsey bemutatása. Ezt a más dik kötet nyújtja, Barta János földolgozásában. A szépirodalmi anyagot, verseket, elbeszéléseket, tanulmányokat Szauder József válogatta ki. Ő meggyőzően állítja elénk a közéleti bűnök ellen harcoló, egyéni bajoktól sújto Kölcseyt. De az első kötet versmagyarázataiban nem kap elég súlyt az a mé fölismerés, hogy a „parasztdal" nyomán megújhodó költő és a jakobinus po tikus a legszorosabban összefügg, noha Révai figyelmeztet: „Egész életmű egységének itt van a nyitja." (I. k. 13. l.)

Ha irodalomtudományunk jelenlegi fokán túlmagas is az a követelmén hogy kutatóink fejlesszék tovább az eddigi eredményeket, annyit el lehet vá nunk, hogy egy hatszázoldalas antológiából ne kapjunk szegényebb öss benyomást, mint egy negyvenlapnyi tömör tanulmányból. Természetesen ne arra gondolunk, hogy az új kiadvány azokat a „bizonyos reakciós nyomok" is tegye kirakatba, amelyeket senki hamarabb észre nem vesz, mint éppen Rév (I. k. 36. l.). Nem holmi lexikális teljesség lebeg előttünk eszmény gyaná Ellenkezőleg: el tudnánk képzelni a jelenleginél még szigorúbb válogatást amennyiben ezáltal könnyebbé válnék a cél: Kölcsey mennél szélesebbkörű né szerűsítése. „Két fronton hadakozik" Csokonai és Berzsenyi bírálója (I. 12. l.), hangsúlyozza Révai; s ha ezt a tételét valamivel bátrabban alkalmaz Szauder a jegyzeteiben, sokkal több segítséget nyújthatna az új olvasótöm geknek, mint így.

Révai 1938-ban írta a tanulmányát, Kölcsey halálának százéves fordul jára. Akkor az volt a harci feladat, hogy a burzsoa irodalomtudomány fer tőivel szemben a haladó politikust, a reális művészt mutassa föl Kölcseybe Ma már ezek a megállapításai az iskolai könyvekben is ott találhatók. Irod munk jelenlegi helyzetében igen hasznos lett volna, ha a kétfrontos küzdele lefolyását is követhetjük a költeményeken át. Nem kisebb dologról van s nevezetesen, mint arról, hogyan jut el a fiatal Kölcsey, huzamos schillerizál után odáig, amikor lirájában nem fér többé a *demokratikus tartalom* a kazi czyas, előkelő, idegenszerű kifejezés-rendszerbe, s elháríthatatlan kényszer meg kell teremtenie a *nemzeti formát*.

Beszédesebb példánk nincs Kölcsey lirájánál arra, hogyan következik egy napon a mennyiségi változások után a minőségi átcsapás. A romantic mus divatba hozta a népdalt, Kisfaludy Károly minden nagyobb nekifeszül

lkül meg is alkotott egy sorozat stílutánzatot. Csakhogy Kölcsey nem éri be nyival, amibe egy csomó paraszti helyzetdal megírása kerül. Ő ennél lényesen többet akar. Nem egyszerű témacseréről van nála szó. Továbbra is magá- l és nemzetéről énekel, de úgy, hogy a népköltészet kifejező eszközeit alkalazza dalai szerkezetében, tárgyról-tárgyra szökkenésében, refrénjeiben, főleg dig élményei és képei realitásában. Roppant küzdelem ez, évekig eltart; de ölcsey a lehetetlent ostromló nagy művész makacs elszántságával, megszáltságával folytatja kísérleteit. Ami végül sikerül neki, új fejezetet líránk jlődésében: a nemzeti forma tudatos megteremtése.

Különösen nehéz lehetett ez éppen Kölcseynek, hiszen nem sokkal korán esett át egy ellenkező szándékú stílusforradalmon. Debreceni diák korán még maga is Csokonai-tanítvány volt, verseket, vígjátékokat, blumaueri ródiákat „firkált". Aztán kiábrándult debreceni bálványából s csatlakozott azinczyhoz, aki akkor már roppant erőfeszítés árán létrehozta a vaskos, ldízű magyar szavakból a maga anyagtalan, éteri költészetét. Ezzel a polrosodás frontját szilárdította meg Kölcsey; a Mondolatra írt Felelettel ő t a legharciasabb ideológusa annak a kis rohamcsapatnak, amely diadalra tte a nyelvújítást, s megtisztította a költészetet kritikáiban is, de példatatóan saját alkotásaiban is a „provinciális, vidékies" szellemtől.

Kölcsey tudvalévőleg át is írta Csokonai két dalát, A *Rózsabimbó* egyik ófája eredetileg így hangzik: „Nem, nem! Egy leány se nyissa Büszke fűző- ; terád. Ültetőd kedves Julissa Néked újabb kertet ád." Nem csoda, ha Köley fintorgat ezen a Darabos-utcai széptevésen. Át is írta ekképpen: „Nem, m. Égi kellemednek Más nem nyúl szentségeihez; Újjaim ha majd leszednek, llám ültet mellyihez." Mi ez, ha nem átzuhanás az ellenkező végletbe? A Julis zőjéről Lilla mellyire vándorló bimbó „égi kellem"-mé, „szentség"-gé lényel át lágy, súlytalan zenében. Ez a két versszak jól illusztrálja, hogyan imbolyog a 19. század elején az európai igényű líra két szélsőség között. Hogy ánylag hamar megtalálja a biztos egyensúlyt, annak a sikernek a dicsőséből Kölcseyt illeti az oroszlánrész. Miután még diákfővel összetörte csokoais eszközeit, s kialakította kazinczyas, elvont stílusát, nem rekedt meg azon fokon. Minél reménytelenebbül bezárták körülményei a falu kriptai magába, annál mohóbban nyújtotta ki karját az élet felé. A szentimentalizmus. anyagtalan sóvárgás, a „tiszta érzés" egyre kevésbbé elégítette ki. Mindább visszahozta líráját a szilárd földre, s annyira túljutott az irodalmári yoldalúságon, hogy pozsonyi követ korában már fontosabbnak látta, hogy ladó államférfiaink legyenek, mint jó drámaíróink.

Szauder helyesen döntött úgy, hogy a költő fiatalkori lírájából mellőzte eszményítő alkatásokat, s kezdettől azt a Kölcseyt igyekezett bemutatni, i már megindult a realizmus útján. De azzal csak tulajdon helyzetét nehezíte meg, hogy jegyzeteiben sem utal a költő kettős küzdelmére, hanem szimplifálja törekvéseit. Hagyján, hogy elhallgatja Kölcsey döntő szerepét irodalunknak egy fontos fejlődésszakaszában, csak legalább az új olvasóközönsén segítene. Erről azonban szó sincs. Jegyzeteivel nem fukarkodik, s ezt jól is zi, mert Kölcsey néhány hatalmas költeményén kívül lírája zömével sem rtársai, sem az utódok nem tudtak mit kezdeni. De nem törekszik egyébre, nt annak megmagyarázására, hogy Kölcseyt valóságos fájdalmak gyötr; hamarosan megúnja az „ideálok bájhonát". Csakhogy attól még, hogy m talál méltó tárgyat „a fényes ideálnak... tündérvárán", nem válik reálsá a költészete. Más az elvi fölismerés s más a gyakorlati megvalósítás. lő, hogy a tájékozatlan olvasó még az új kiadványt sem érzi eléggé válogatnak. Elcsügged rögtön az előcsarnokban: főleg épp azért, mert közben folyt realitást hall emlegetni, amikor még legföllebb a jegyzet fejti meg számára, gy a *„szűk kebel"* „azt a szűkös nemesi szemléletet jelenti, mely a dolgozó pet kizárja a hazából" (I. k. 330. l.); vagy a „jobb kor szebb napjai", amit magyarázó is „halvány célzás"-nak nevez, „a haladó költő politikai vágyait

fedi fel." (I. k. 329. l.) Annyit talán nem ártott volna hangsúlyozni, hogy korai költeményekben egyelőre a szentimentális stílus teszi a mondanivalók hatványá. Vagy esetleg mellőzni is lehetett volna az ilyen darabokat.

A jegyzetek korábbra teszik a realitásra törekvő költő pályáján a „dön fordulat"-ot, mint ahogy az bekövetkezett. (Az *Élet;* I. 1. 327. l.) Pedig ma Kölcsey sem hagy kétségben az iránt, mikor vált ez alkotásaiban is nyilvá valóvá. Legfontosabb nyilatkozatát közli Szauder a megfelelő helyen: a *Bu k velem* jegyzetében (I. k. 331. l.), de igyekszik tompítani a népköltés hatás Egyrangon említi a parasztdallal az anakreoni dalokat, s azt hangsúlyozz hogy a Bú kél velem tartalma „sem igazán népies". Voltakép az volna i kiemelnivaló, hogy mihelyt érezhetővé válik Kölcsey költészetében a né ihlet, egyszerre megtelik reális képekkel. Már 1817-ben akad előzménye tekinthető alkotása: a *Fejedelmünk hajh,* amelyben még nem parasztdalb hanem a közszájon élő Rákóczi-nótából indul ki. A Bú kél velem után eg szerre érezhető a minőségi átcsapás. Csak a Dobozira utalunk, amelynek ko krét ábrázolása magasan túlszárnyalja Kölcsey előző ballada-kísérlete A folytatás egy éven belül eljuttat a *Himnusz* tökéletes plaszticitásáig.

Persze ahogy fokról-fokra visszatalál a reális előadáshoz, viszi magáv a korábban elért eredményeket, s modern európai akkor is, mikor népdalb indul ki. Politikai radikalizmusának összefüggése Petőfivel ma már szemb tűnőbb, mint új költői előadásmódjáé, pedig azzal is Petőfi pályáját készí elő. A kétfrontos erőfeszítés Kölcsey egész líráján végigkísérhető, nem me tes tőle a Szabadság-óda sem. Még a *Zrínyi második énekének* végső sorá is beleselypít egy „bájkör". Szauder azonnal észreveszi ezt, csak abban téve hogy „kissé kirí" Kölcsey stílusából. Éppen ez, így a Kölcsey stílusa. Így ke értékelnünk és szeretnünk.

A költemények után, amelyeknek latin prozódiájához verstani magya rázat sem ártott volna, Kölcsey novellái következnek; mindegyiknek a kö lése indokolt: a XIX. század első felében a műfaj legjobb magyar termék közé tartoznak. Drámatöredékének mellőzésével is egyetérthetünk, bármil komoly becsvággyal készült különben. A Mondolat paródiái közül viszon lehetett volna valamit közölni. Sajnáljuk a Csokonai-kritika mellőzését i megírása gondosabb, mint a Berzsenyi-bírálaté. Az iskolának szüksége volt rá, s elhagyása a szakemberben könnyen retusáló szándék gyanúját kelt Hiszen ami tévedés benne, bőven jóvátette később Kölcsey: magát Csokona a legnagyobbak közé sorolta, együtt Vörösmartyval, Berzsenyivel (no me a Kisfaludyakkal, de Kis Jánosról többé szó sincs! L. I. k. 271—72. l.). A „kö népi nyelv"-et pedig a „legnagyobb kincsek" bányájának minősítette. (I. 252. l.)

A második kötet tartalmazza mindazt, amiből a politikus Kölcsey kiv teles nagysága kiderül. Még talán a remek Országgyűlési Napló néhány rés letének elhagyását lehetne sajnálni. De a kép teljességén az sem változtatn Barta János és Szauder József magyarázó eljárása közt valahol középen sej jük a helyes megoldást. Szauder forró izgalommal hatol anyaga mélyér olykor félremagyaráz, sokszor a magától értetődőt is szájbarágja. Barta po tos, hűvös; többnyire ellenáll a csábításnak, mikor aláhúzhatná egy-egy eszm forradalmiságát; de Kölcsey nyelvújítási prózájának idegenszerűségét se igen magyarázza.

Egy megjegyzés még az egész sorozat szempontjából. Célszerű-e a tárgy magyarázatokat többfelé szétszórni? Vegyünk egy határesetet, az Ország gyűlési Naplónak ezt a szavát: praeferentialék. Keresi az olvasó a decembe 30-i jegyzetek közt, hasztalan, megnézi a Szótárban, s talán még a Neve Magyarázatára is ráfanyalodik. Hasztalan. Ha maradt benne nyomozó szen vedély, más alakban rábukkanhat a Napló Általános Tudnivalói közt (II. 262. l.); s akkor esetleg kikövetkeztetheti, miről van Kölcseynél szó. Pedi a szövegnehézségek elhárításában Barta csaknem mintaszerű. (Azért nála

elcsúszik a „traurigen Andenkens", II. k. 209. l.) Az első kötetnek rögtön az első versében ilyen szavak maradnak megfejtetlenül: szilf, körny(ék), szeráf, gencián — pedig a Vanitatum vanitas-hoz azt is közli, hogy „Etele: Attila". Persze tanácsot könnyű adni, de ki képes ezt a merőben új feladatot hiánytalanul megoldani.

Egészben véve, ismételjük, a két Kölcsey-kötet elmélyült, alapos munka eredménye: alkalmas arra, hogy dolgozó népünkkel megismertesse és megszerettesse a Himnusz költőjét. A vállalkozás kisebb-nagyobb hibái okvetlen abból erednek, hogy egy ilyen feladat kifogástalan megoldásához jóval több idő, több lassú mérlegelés kellene, mint amennyit fölemelkedő életünk mai iramа megenged. Észrevételeink nem csökkentik a két tudós összeállító érdemét, hibáik könnyűszerrel eltüntethetők a következő kiadásból, amelyre bizonyosan hamar sor kerül.

Juhász Géza

MÓRICZ ZSIGMOND VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEI

A bevezetést írta Nagy Péter
(Magyar Klasszikusok. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951.)

A Magyar Klasszikusok sorozatban Móricz Zsigmond válogatott novelláit adta ki a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Az új kötet megjelenése több vonatkozásban is nagyjelentőségű irodalmi esemény.

Ez az első kötet, amelyet azzal az igénnyel állítottak össze, hogy Móricz Zsigmond négyévtizedes novellairói termésének legjavát gyüjtse ösze. Eddig még kísérletet sem tettek hasonlóra, sem Móricz életében, sem halála után. Néhány novellából álló népszerűsítő füzetek a múltban is jelentek meg, de ezek már terjedelmükben, válogatásuk szűk keretében sem képviselhették méltóképpen a novellairó Móricz Zsigmondot.

Jelentős esemény a kötet megjelenése azért is, mert ez a könyv a Magyar Klasszikusok-sorozat első Móricz-kötete. Ezzel a kötettel nyert formailag is elismerést, hogy Móricl Zsigmondot klasszikus írónak tartjuk. Legjobb munkáinak Petőfi, Arany, Vörösmarty, Csokonai, Kölcsey, Eötvös József és a többi nagyar klasszikus művei között a helye.

Nem kevésbbé jelentős az sem, hogy ez a kötet minden bizonnyal sok új olvasót hódít meg Móricz Zsigmond műveinek. A sorozat a dolgozók széles rétege felé akarja eljuttatni haladó irodalmi múltunk klasszikus örökségét. Életében is sok híve és sok olvasója volt, elsősorban az értelmiség és azoknak a munkásoknak és parasztoknak körében, akik könyvhöz juthattak. Nem kétséges, hogy az új olvasók, akiknek a múltban nem volt módjuk rendszeres olvasáshoz, akik csak most kerültek a kultúra közelébe, szintén örömmel fogadják ezt a kötetet és az első Móricz-könyv élményével gazdagodva, majd a többi után is érdeklődéssel nyúlnak. Meg fogják érezni, hogy ezek a könyvek az ő útjukat egyengették, a dolgozók, a kizsákmányoltak, az elnyomottak ügyét hirdették, és az ő nyelvükön szólaltak meg, a legmagasabb művészet erejével.

Az új Móricz-könyv többszörös jelentősége felveti a kérdést, hogy a kötet összeállítása megfelel-e a céljának, hogy a kiválogatott huszonnyolc novella és elbeszélés méltóképpen képviseli-e a novellairó Móricz Zsigmond életművét.

Harminc év választja el a könyv első és utolsó novelláját, harminc év termését válogattak a szerkesztők. A válogatás alapja Móricz Zsigmond elbeszéléseinek és novelláinak az a tömege volt, amely a korábbi novelláskötetekben már valamikor megjelent. A napilapokban, folyóiratokban elszórtan megjelent, de a kötetbe fel nem vett írásokból egy sem került ebbe a gyüjteménybe. Ez a „lappangó" anyag is számottevő, de még nincs felmérve,

a kötet szerkesztői nyilván ezért szorítkoztak a külön kötetben is megjelent írásokra. A válogatásra vonatkozó bírálatunknak is csak ez lehet az alapja, csak a korábbi kötetekben szereplő anyaghoz mérhetjük az új válogatott gyűjtemény anyagát.

A válogatás teljes egészében méltóképpen képviseli a novellaíró Móricz Zsigmondot. Sok jó elbeszélés maradt ki ugyan a kötetből, de ez pusztán azt mutatja, hogy Móricz Zsigmond kiváló novelláiból és elbeszéléseiből még egy ilyen kötetet meg lehetne tölteni. A legnagyobb, a legidőtállóbb novellák nem hiányoznak a kötetből. A jelentéktelenebb írásokból csak néhány került be: többnyire riportfélék, de ezek is jók és ízelítőt adnak Móricz Zsigmond igényes újságíró-munkásságából.

A felvett novellák többsége 1918 előttről származik, a húszas-harmincas évek termését jóval kevesebb novella képviseli. A kötet válogatása jól kidomborítja Móricz Zsigmond témaválasztásának nagy változatosságát és gazdag népismeretét. A novellák többsége — különösen az első tíz évben — többnyire paraszti tárgyú. A paraszttárgyú írások közül négy elbeszélés képviseli a Móricz első korszakára jellemző életképszerű elbeszéléstípust, amely reális eszközökkel mutat be egy-egy mozzanatot a parasztéletből, anélkül, hogy ezt a részletképet nagyobb összefüggésben, a falu osztálytársadalmának szövevényében ábrázolná. Ehhez a típushoz tartozik a kötet első novellája, a híres Hét krajcár, a Kézfogó lesz, a Mári néni, A kokas, ilyenfajta elbeszélések töltötték meg többnyire az eredeti Hét krajcár-kötetet és a Hét krajcár előtti írásokat összegyűjtő Tavaszi szél is. Helyénvaló, hogy a Hét krajcár vezeti be az egész gyűjteményt. Van a könyvben korábbi eredetű novella is, Móricz válogatott novellái élére mégis a Hét krajcár való, ezzel a novellával törte meg a közönyt, ezzel a novellával lett nagy író Móricz Zsigmond és a novella bevezető sorainak keserédes bölcselkedése a szegények fanyar örömeiről, parányi boldogságáról, mint klasszikus előhang fogadja a kötet élén az olvasót: „Jól rendelték az istenek, hogy a szegény ember is tudjon kacagni. Nemcsak sírás-rívás hallik a putriban, hanem szívből jövő kacagás is elég. Sőt, az is igaz, hogy a szegény ember sokszor nevet, mikor inkább volna oka sírni."

Móricz fejlődésének, de általában a magyar irodalom parasztábrázolásának következő állomását jelzi a Judit és Eszter, a Tragédia, a Csata, a Szegény emberek. Ezek cselekménye már a valóság alapvető összefüggéseihez kötődik, az egyének összecsapásában a falu szembenálló osztályai vívják harcukat. A küzdelmek, az ősnszeütközések rajza során Móricz emberábrázoló ereje is tovább fejlődik és a tartalom mélyebb összefüggésének megragadása, a novella formáját és belső szerkezetét is átalakítja. Itt jelentkezik először a Móricz-novellákra és regényrészletekre annyira jellemző drámai feszültség. Általában ezekkel az írásokkal válik ki Móricz igazán az előtte járt és általa is tisztelettel emlegetett íróelődök vonalától. A Szegény emberek című novella, mint háborús elbeszélés is figyelemreméltó. Ebben a novellában tisztul határozott ellenzéki állásfoglalássá a háborús évek és frontélmények gazdag tapasztalatanyaga. Egy kötetnyi vegyes értékű háborús írásból, mint érett művészi alkotás válik ki ez az elbeszélés. Megrendítő erővel ábrázolja a gyerekgyilkosságba sodródott novellahős alakjában az imperialista háború elállatiasító hatását. De azt is érzékelteti, hogy megingott már az uralkodó osztályok hatalmának stabilitása és a háborús borzalmak felnyitották az öntudatlan nép szemét, ők is tudják már, hogy „nem a muszka van a másik parton", hanem a gazdagok.

Két remek dzsentri-tárgyú novellája a huszas-harmincas évek fordulójáról, jól érzékelteti, hogy a végső felbomláshoz jutott el a dzsentri életforma. (Esőleső társaság, Ebéd.) Mikszáthnál a dzsentri dekadenciája még együtt jár valami pezsgő aktivitással. A Gavallérok hősei még megyéreszóló mutatványos jelenetet tudnak összeütni egy lakodalom alkalmából. Őket még élteti

a hit, hogy megállíthatják a süllyedést és káprázatos ceremóniákkal, hatalmas formakultusszal próbálják eltakarni a bomlás jeleit. Az Esőleső társaság urai már jól tudják, hogy valamennyien céltalan „kisiklott emberek", unalmukban az esőt lesik és életük semmivel sem értelmesebb, mint Borbiróé, a nyugalmazott ezredesé az Úri muriból, aki „úgy el tudott ülni hétszámra, hogy egyet se szólott, a világon semmire kívánesi nem volt, csak ült s nézett. Nézte, hogy a légy hogy mászik a falon, utána nézett, míg el nem repült, akkor megint jött egy másik légy, akkor meg azt nézte, osztán az is elrepült egyszer".

Móricz történelmi elbeszéléseiből a legszebbet választották ki, a török időkben játszódó Mese a zöld füvön című novellát. Az egész kötet, mint összefüggő olvasmány is érdekes, és változatos. Eleven cáfolata annak a törekvésnek, hogy Móriczot paraszti írónak szűkítsék le. Milyen nagyszerű például a falusi kispolgárok életéből vett Vizit, vagy a háborús nélkülözéseken zugolódó kishivatalnokok nyomorát ábrázoló Reggeli kaszinózás. Egy novella képviseli a budai, városszéli lumpenproletárok életéről rajzolt Csibe-novellák sorozatát — a Hurcolkodás. Méltóképpen zárja a kötetet. 1937-ben írta Móricz ezt a novellát, öt évvel a halála előtt. Egész életén át kereste-kutatta a különböző típusokat, jegyzetfüzettel a kezében járta az országot. A harmincas években egy lumpenproletár lány életén keresztül megismerkedett a budai városszéli proletárok életével. Egy kötetnyi kisebb írás — a Csibe-novellák — és egy kitűnő kisregény, az Árvácska született ebből az élményanyagból. Az apróbb írások többsége kis karcolat, naturalista jellegű vázlat, vagy félbemaradt torzó. Érezni rajtuk, hogy írójuk mohó érdeklődéssel és meleg, emberi rokonszenvvel fordult a városszéli proletárok felé, ez ad ezeknek az írásoknak valami különös frissességet és ha kívülről nézte is az életüket, ha nem is mozgott olyan otthonosan az ő világukban, mint a parasztházakban, sok lényeges vonást örökített meg ezekben a vázlatokban a harmincas évek városszéli szegényembereinek sivár életéből, emberi magatartásukból. Együttérzése talán a Hurcolkodásban szólal meg a legtisztábban.

Az új kötet jól választott novelláival és elbeszéléseivel ráirányítja a figyelmet a novellista Móriczra, akit a regényíró eddig némileg eltakart szemünk elől. Nem is ismerhettük eddig eléggé, mert legjobb novellái mintegy húsz kötetben voltak elszórva a nagy író átlagos munkái között. Ez a kötet igazolja azt a kritikai véleményt, hogy legnagyobb novellistáink közé tartozik. Az összegyűjtött huszonnyolc novella jelentős mértékben megerősíti a haladó író vonásait Móricz írói arcképén: nagy, haladó regényei mellett ez a kötet is méltó helyet foglal el igazi klasszikusaink új gyűjteményében.

A kötet elé Nagy Péter írt bevezetőt. A bevezető feladata, hogy Móricz Zsigmondot mint novellaírót mutassa be az olvasónak. „Ebből magától értetődően következik az — írja Nagy Péter —, hogy nem törekszik a teljes Móricz-kép megvilágítására, hanem pusztán azokkal a vonásaival foglalkozik, amelyek az elbeszélések írójára jellemzőek". Természetesen a novellaíró Móriczról sem adhatunk kielégítő elemzést anélkül, hogy Móricz Zsigmond írói arcképét néhány vonással fel ne vázolnánk. Ezt Nagy Péter sem mulasztja el. A látszólag egyszerű feladat azonban, meglehetősen nehéz, mert irodalomtörténetünk mindezideig nem produkált egy teljes mértékben kielégítő és részletesen kidolgozott Móricz-tanulmányt. Valószínűleg ennek következménye, hogy Nagy Péter az általános jellegű és vázlatos arcképet erősen túlméretezte, a novellaíró Móriczcal foglalkozó lényegi rész rovására. A bevezető tanulmányból tizenegy lapot nyel el ez az általános arckép, illetve helyesebben fejlődésrajz, amelyben Móricz novelláiról és a novellaírásáról csak mellesleg esik szó és magára a novellaíró Móricz-kép megrajzolására mindössze kilenc és fél oldal marad.

A bevezető első felét kitöltő fejlődésvázlat elsősorban Móricz politikai szemléletének alakulását vizsgálja, azt kutatja, hogy a Móricz Zsigmond életé-

ben lezajlott legfontosabb történelmi-politikai események miként alakították szemléletét és írói-politikai magatartását. Mit jelentett például a világháború előtti években Móricz fejlődésében a demokratikus átalakulás igényének általános megerősödése, radikalizálódása. Mit jelentett Móricz Zsigmond fejlődésében az első világháború tapasztalat-anyaga, mit jelentett a tanácsköztársaság négy és félhónapos uralma. Milyen írói magatartást alakított ki benne a reakció uralomrajutása a proletárforradalom után, vagy később, a harmincas évek végén, a fasizmus előretörése. Nagy Péter vázlatából tisztán áll előttünk Móricz írói-politikai magatartásának fejlődésvonala. Külön ki kell emelni, hogy a vázlat a maga jelentőségében hangsúlyozza a proletárforradalom döntő fontosságát Móricz haladó szemléletének kialakulásában. Az is helyes, hogy magatartásának korlátaira is rámutat.

Két ponton érezzük homályosnak, illetve vitathatónak ezt a vázlatot. Az első helyen a fogalmazás következetlensége miatt, annál a résznél, ahol Móricznak a demokratikus átalakuláshoz való viszonyát vizsgálja. Móricznak Adyhoz fűződő író-fegyvertársi kapcsolatáról szólva jól és pontosan határozza meg Nagy Péter, hogy Móricz általában hogyan viszonyult a demokratikus átalakulás igényeihez: „Ady szenvedélyesen törekedett a politikai események megértésére és művészetével befolyásolni kívánta azokat, — Móricztól ez a törekvés, különösen pályája kezdetén távol állott, írói ösztönére bízta magát, s jobbára csak úszott az események és eszmék sodrában, mintsem igyekezett azok élére lendülni, az általa is helyesnek látott és elfogadott elvek megvalósításának élenjáró harcosává, vezetőjévé válni." Érthetetlen, hogy Nagy Péter, ezzel a világos és Móricz egész írói magatartására érvényes meghatározással ellentétben, ugyanarról a periódusról szólva, másutt ismételten Móricz „harcos" magatartásáról beszél. *Ugyanerről* a korszakról írja Nagy Péter: „Az ismeretlen, új lehetőségek világa a polgári demokratikus átalakulás volt: ennek harcosává lesz, amint megismeri az ország demokratizálásáért folyó politikai küzdelmet, és ezzel párhuzamosan megtalálja a hangját." Azt sem tudjuk elfogadni, hogy mindazt az eszmei bizonytalanságot, amit a korábbi idézetben, Adyhoz viszonyítva megállapított a bevezető írója, az első világháború tapasztalatai teljesen eloszlatták volna Móriczban. Így ír erről Nagy Péter: „Politikai fejlődéséhez, öntudatra ébredéséhez és harcos magatartásának kialakulásához nagy mértékben járultak hozzá mindazok az élmények, amelyeknek az addig legnagyobb imperialista rablóháború, az első világháború során tanúja volt."

A másik helyen, ahol szintén nem értünk egyet Nagy Péter értékelésével, újra felvetődik Móricz Zsigmond „harcossága". Szerintünk túlértékeli Móricz önéletrajzának politikai jelentőségét és a maga korához szóló aktualitását: „A nemzeti függetlenség gondolatáért később sem szűnt meg harcolni, s amikor a fasizmus idején Németország egyre leplezetlenebbül törekedett arra, hogy Magyarországgal szemben Ausztria régi szerepét játssza — Móricz az Életem regényében (1938.) emelte fel intő szavát..." Az Életem regénye valóban több, mint írói önéletrajz. A nyolcvanas-kilencvenes évekről figyelemreméltó bírálatot mond és a „régi-jó ferencjózsefi időkről" szóló részei valóban leleplező erejűek. Azt sem vitatjuk, hogy a mű írása közben az íróban is felvetődött — és nemcsak bennünk olvasókban — a Habsburg-elnyomás és a német fasizmus közötti analógia gondolata, de az Életem regényét még sem sorolhatjuk a burkolt antifasiszta írói tiltakozások közé.

Nagy Péter vázlata — némi korrekcióval — alkalmas arra, hogy vezérfonala legyen Móricz írói pályája rajzának, mert tisztán és világosan kijelöli, hogy Móricz miként viszonyult kora legnagyobb történelmi-politikai eseményeihez, fordulataihoz. Nagy hiányossága azonban, hogy megelégszik azzal, hogy csak az írói magatartás alakulásait vizsgálja Móriczban, de kísérletet sem tesz arra, hogy a magatartással együtt, Móricz egész írói pályáját — bármilyen vázlatosan is — felvázolja és kijelölje Móricz helyét a magyar iro-

ılom fejlődésében. A Móricz-műveket csak a kor eseményeihez köti, csak
t vizsgálja, hogy egy-egy témaválasztás mögött milyen politikai eredetű
agatartásváltozás, vagy fejlődés mutatható ki az íróban, de hogy egy-egy
agy Móricz-mű mi újat hozott a magyar irodalom történetében, arról vagy
ljesen hallgat, vagy csak általános jellegű megjegyzéseket mond. Móricz első
rszakának paraszttárgyú írásairól olvasva, megtudjuk, hogy létrejöttük a
olgári forradalom követelésének megerősödésével, a szegényparasztság radi-
álizálásával van kapcsolatban, de arról keveset mond, hogy mi volt a nagy
odalmi újdonságuk ezeknek az írásoknak, tartalmi-formai szempontból egy-
ránt. A dzsentri tárgyú regényekről megtudjuk, hogy témaválasztásukban az
ezette az írót, hogy az ellenforradalmi időkben tévútra siklott társadalmi fej-
dést világítsa meg, és egy-egy mondatban rövid meghatározást is kapunk
dzsentri-regények témáiról, de arról ismét semmit sem ír, hogy miben fej-
sztette tovább Móricz Zsigmond a kritikai realizmus eszközeit ezekben a
agyszerű dzsentri-tárgyú írásokban. Mikszáth nevét meg sem említi a
zsentri-írások kapcsán (másutt is csak egy-két általános megjegyzésben sze-
pel), pedig önként kínálkozik az összehasonlítás: miben jutott túl Móricz
likszáthon, a dzsentritípusok első nagy ábrázolóján? Az összehasonlítás nem-
sak azért lett volna fontos, hogy kijelölje Móricz helyét a magyar irodalom-
an, hanem azért is, mert ezzel az elhatárolással sokkal határozottabb kör-
onalú, sokkal plasztikusabb képet adott volna magáról Móriczról is. Mert pél-
ául, amit Móricz *dzsentriábrázolásáról* mond Nagy Péter, az annyira álta-
mos jellegű, hogy a tartalmi meghatározásokon kívül mindezt Mikszáthról is
mondhatta volna, a pozitív megjegyzéseit éppúgy, mint a bíráló jellegüt:
Meglátja és zseniálisan ábrázolja a dzsentri belső rothadtságát, halálraítélt
oltát..." .... Ugyanakkor, amikor a birtokososztály felé fordul, s meglátja
nnak bűnös népellenességét, nem csap át az osztály gyűlöletébe, írása nem
zít, nem forradalmasít közvetlenül. Épp ellenkezőleg: a feudális dzsentri-világ
széthullását, elmúlását bizonyos fájdalommal, nosztalgiával szemléli: ugyan-
kkor, amikor megvetéssel leplezi le ennek az osztálynak semmittevő, here
etét, sajnálja is őket, fájlalja elmúlásukat."

A bevezető első fele magán viseli irodalomtörténetírásunk „gyermekbeteg-
égének" egyik leggyakoribb tünetét, hogy a történelmi alap, és a kor politikai
iszonyainak ismertetése elnyomja az irodalmi elemzéseket, másrészt az iro-
almi elemzések nem kapcsolódnak elég szervesen a gazdasági-történelmi alap
smertetéséhez.

A bevezető második része tér rá közvetlenül és részletesen Móricz Zsig-
mond novelláinak és novellaíró módszerének tárgyalására. Néhány novella
lemzésével sikerül megragadnia Móricz novellaíró módszerének egy-két jel-
emző vonását. A paraszti tárgyú elbeszélésekkel foglalkozik a legrészletesebb-
en. Kiemeli, hogy Móricz „irodalmunkban elsőként tárja fel a falu társadal-
mát széthasogató osztályellentéteket" és paraszti írásainak központi problé-
mája mindig a magyarországi polgári demokratikus forradalom egyik főkér-
dése, a földkérdés. A parasztnovellák kapcsán mutat rá arra, hogy Móricznál
milyen gazdag változatban jelennek meg a dolgozó nők különböző típusai.
Móricz típusalkotó módszerét szintén részletesen elemzi az előszó.

A formai problémákat sem hagyja figyelmen kívül Nagy Péter. Elem-
zésének legérdekesebb része Móricz stílusával foglalkozik. Különböző novellák
példáján mutatja be, hogy az ellesett párbeszéd, az anekdota és a riport tech-
nikája mint olvad össze Móriczban sajátos egyéni, életízű, drámai feszültségű,
művészi stílussá.

Kár, hogy az előszó második fele még fokozottabb mértékben figyelmen
kívül hagyta az irodalomtörténeti szempontot, mint az első rész futólagos
ttekintése. A novellaíró Móriczról kidolgozott részletes és találó portré éppúgy
levegőben lóg, mint az ezt megelőző általános vázlat. Csak a paraszti novel-
likkal kapcsolatban tesz kísérletet arra Nagy Péter, hogy némileg meghatá-

rozza: milyen volt a magyar irodalom parasztábrázolása Móricz indulásako
De itt is teljesen a felszínen mozog. Egy kalap alá fogja a századfordul
hazug dzsentriszemléletének parasztképét, Gárdonyi parasztábrázolásával é
Mikszáthról is csak ez a mondanivalója: „Ez a szemlélet még Mikszáth paraszt
írásain is uralkodik, bár a valóságos problémák már át-átködlenek sorain
Az fel sem vetődik, hogy például Tömörkény, vagy Móra parasztábrázolásá
mi határolja el Móriczétól és hatott-e rá valamelyest Tömörkény stílus
amelyről tudjuk, hogy nagy lelkendezéssel írt 1917-ben.

Ha a magyar irodalom fejlődésébe helyezte volna Nagy Péter a novellá
író Móricz Zsigmond útját, feleletet kapott volna olyan kérdésekre is, amelye
előtt tanácstalan maradt. Móricz naturalizmusáról például csak annyi mon
danivalója van, hogy az egyéni stílus kialakítása sem volt problémátlan Móric
számára és egy ideig a naturalizmus zsákutcájába rekedt, de később kiszá
badult ebből a zsákutcából. Nem magyarázza meg, hogy elsősorban azért téved
a naturalizmusba, mert végkép szakítani akart a kor irodalmának feudáli
gyökerű, idealisztikus parasztábrázolásával.

Az irodalomtörténeti szempontot nemcsak olyan értelemben kérjük szá
mon Nagy Péter előszaván, hogy nem jelölte ki a novellaíró Móricz Zsigmon
helyét a magyar irodalomban, hanem azért is, mert vázlatos képet sem a
a *novellaíró* Móricz Zsigmond pályájáról, fejlődéséről. A novellaíró Móriczr
alkotott képe, statikus állókép. Az előszó első felében adott vázlat távolról se
pótolhatja ezt a hiányt, már csak azért sem, mer ott a novellák problémá
csak mellesleg vetődnek fel.

Teljesen figyelmen kívül hagyja Nagy Péter azt a problémát, hog
milyen állomások fedezhetők fel a novellaíró Móricz fejlődésében. Azt a kér
dést felveti, hogyan *indult* Móricz pályája, de a megoldás elől úgy tér k
hogy idézetet hoz Móricztól, a Hét krajcár élményi indítékáról. A Hét krajcá
előtti elbeszéléseket összegyüjtő Tavaszi szél című kötetről az előszóíró épp
úgy megfeledkezik, mint a könyv végére függesztett jegyzék „Móricz Zsig
mond elbeszélésköteteiről". Pedig a Tavaszi szél gazdag lelőhely! Móricz Zsig
mond novellaíró módszerének kialakulásáról sok mindent elárul ez a köte
Ezekben az írásokban pontosan megfigyelhető, hogy milyen nehéz küzdelem
mel találta meg Móricz egyéni hangját, milyen erősen kellett küzdenie külön
böző hatásokkal, hogy a Hét krajcár-novella fokozatos fejlődés állomás
és nem olyanfajta váratlan csoda, mint Nagy Péter szövegéből gondolható
„Második kisfia halála után, a legmélyebb kétségbeesésben csendül fel tisztá
a sajátos móriczi hang: megírja a Hét krajcárt..."

A történeti szempont hiányából következik, hogy Nagy Péter előszavá
ban teljesen összemosódik a paraszttárgyú novellák korábbi, életképszerű é
a valamivel későbbi eredetű, a mélyebb összefüggéseket és osztályellentéteke
is feltáró írások két külön típusa.

Mindent összevéve, Nagy Péter előszavának nagy eredménye, hogy világ
gos és általában elfogadható vázlatot adott Móricz Zsigmond írói-politika
magatartásának alakulásairól és fejlődéséről és jól kijelölte ennek a fejlődés
vonalnak az állomásait. Jelentős eredmény, hogy formai kérdéseket is felvetve
konkrét novellaelemzésekkel ráirányította a figyelmet Móricz Zsigmond novel
láira és Móricz Zsigmond novellaíró módszerének főbb vonásaira. Hiánya
hogy Móricz írói pályáját nem vázolta fel, hogy a novellaíró fejlődésével külön
nem foglalkozott, és a magyar irodalom fejlődésébe nem állította be sem álta
lában Móricz Zsigmond, sem a novellaíró Móricz életművét.

Meggyőződésünk szerint az előszó hiányosságai ellenére is jó szolgálato
tesz a helyes és valódi Móricz-kép kialakításában.

Jelentős mértékben elősegíti Móricz Zsigmond műveinek népszerűsítését
Ezt szolgálja az előszó könnyed zsurnaliszta stílusa is. Kár, hogy a közvetlen
könnyen folyó stílust néhány bántó pongyolaság ékteleníti. A Hét krajcá
jelentőségéről szólva azt írja, hogy ezzel a novellával Móricz „megszakítot

inden kapcsolatot, amely őt a huszadik század első évtizedének feudál-
apitalista közrendjéhez a Tisza Istvánok, Herczeg Ferencek, csendőrsortüzek
kivándorlási ügynökök világához fűzte...“ Mi fűzte vajjon Móricz Zsig-
ondot valaha is a csendőrsortüzek világához? Az előszóból kiderül, hogy
agy Péter is jól tudja, hogy semmi, csak a patetikus fogalmazás ragadta
az előszóírót. A Csata című novella két nőhősének a harcáról azt írja, hogy
'ilágos, hogy nem két ember, de két osztály tűz össze Erzsi és Klári között...“
z így nem igaz és ezzel az állítással sematizálnánk Móriczot. Erzsi és Klári
ircában valóban két osztály csap össze, *de két ember egyéni összeütközésében*,
ogy maga Nagy Péter mondja az előző mondatban, „emberi érzelmek és
dulatok áttételein keresztül.“

A stílus pongyolasága másutt logikailag nem zavaró, de bántóan magyar-
lan: *„Ő maga e leszűkítés ellen mindig műveivel harcolt — és sikerrel...“*
legéktelenebb stílusbotlást is ideírjuk: *„e zsákutcák legjelentősebbje szá-
ára a naturalizmus volt.“*

Az új kötet reménhetőleg nemcsak Móricz Zsigmond olvasására csábítja
: új olvasókat, hanem általában olvasásra. A klasszikusok olvasására is.

Vargha Kálmán

ROMÁN KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA

*Szerkesztette Köpeczi Béla és Vas István. Az előszót Mihályfi Ernő írta.
zépirodalmi Könyvkiadó, 1951.*

A *Román költők antológiája* nagy sikere könyvkiadásunknak s nagy
'edménye magyar-román kulturális kapcsolatainknak. A nagy gonddal szer-
esztett, több mint 300 oldalas antológia régi hiányt pótol: az első olyan gyűj-
mény, mely teljes képet ad a román költészet gazdag hagyományairól
s jelenlegi képviselőiről. Helyesen állapítja meg Mihályfi Ernő a kötet beve-
etőjében: *„Ezek a költők, ezek a versek egy nép történetét mondják el. Har-
ait, szenvedéseit és felszabadulását. S ezt a történetet sem ismerte, nem így
merte azelőtt a magyar nép.“* A román költészet, jóllehet a mi irodalmunktól
térő fejlődésen ment keresztül, mégis leglényegesebb vonásaiban hasonlít a
iénkhez. A román költők, akárcsak a mieink, szüntelenül harcban állottak az
nyomó feudális-polgári renddel s lelkesen küzdöttek népük függetlenségéért.
egjellemzőbb tulajdonsága e költészetnek a néppel való szoros összefüggés.
román költők színe-java: *Boliac, Eminescu, Vlahuță, Coșbuc, Păun-Pincio,
eculuță*, harcosan kiállott a nép igazi ügye mellett, s küzdött annak diadalra-
itásáért. A klasszikus költők versein keresztül tulajdonképpen a román nép
örténetével ismerkedünk meg. De híven kifejezi a román nép történetét a
épköltészet is, melynek gazdag terméséből megismerhetjük a legjellegzete-
ebbeket. *Az argyasi monostor* az úri kizsákmányolás, *Vitéz Korbea* pedig az
nyomatás méreteivel ismertet meg. Az új román költészet pedig azt bizo-
vítja, hogy mennyire közösek ma célkitűzéseink, erőfeszítéseink. Népeink ma
Szovjetunió vezetésével lelkesen építik a szocializmust és küzdenek a béke
ntartásáért.

A Román költők antológiájának értéke, nagy jelentősége akkor tűnik ki
ginkább, ha szembeállítjuk a múltban megjelent antológiákkal. Ezek a gyűj-
mények nem az igazi, tehát nem a haladó román költészetet tolmácsolták a
agyar olvasóknak, hanem a dekadens burzsoá költészetet. Ha megnézzük pl.
Mai román költők c. lírai antológiát,[1] melyet *Szemlér Ferenc* állított össze
ordításaiból, azt látjuk, hogy abban nemcsak a román dekadens költészet fő
épviselői: *Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Bacovia*, hanem a nacionalizmus

[1] Vajda János Társaság kiadása, 1940.

hirdetői: *Octavian Goga, Ion Barbu, Lucian Blaga, Aron Cotruș, Ion Pillat* hanem még a vasgárdista költő, Nichifor Crainic is szerepel. A kötetbe egyetlen haladó költőt sem találni.

De nem sokkal jobb a helyzet a felszabadulás után megjelent két román versgyüjteménnyel sem. A *Mai román líra* c. antológia[2] már megismerte néhány haladó költővel *(Emil Isac, Mihail Beniuc, Ilarie Voronca, Ion Vinea* de még mindig szerepelnek benne olyan költők, mint *Arghezi, Minulescu Pillat, Blaga.*

E kötettel egyidőben jelent meg *Eminescu válogatott versei,*[3] amely nem közli a költő leghaladóbb verseit.

A múltban megjelent román költészeti gyűjtemények fő hiányossága volt hogy nem ölelték fel az egész költészetet s hogy a felvett költők sorából kimaradtak a leghaladóbb költők. Ha pedig mégis bevették őket, nem leghaladóbb verseiket közölték.

Nem jobb a helyzet népköltészeti gyüjteményeinkkel sem. A román népköltészet iránt már a múltszázad második felében megindult érdeklődésünk, mely aztán fokozódott a két világháború között. Erdélyben *Kádár Imre Havas balladái* címmel gyüjtötte össze a legszebb román népballadákat.[5] De hazai folyóirataink is közöltek néha román balladákat (Nyugat, Kelet Népe). A felszabadulás után jelent meg Kolozsvárt *Szabédi László: Zöld levél* gyüjteménye,[6] amely, mint a szerző írja a bevezetőben: „alkalmasak annak ábrázolására, mennyire rokon a magyar és a román népi műveltség". Szabédi gyüjteménye a kolozsmegyei *Báré községből* való s főleg a román nép szerelmi világát mutatja be. *Komjáthy István* fordításában, *Lükö Gábor* szerkesztésében jelent meg *A nap lakodalma* c. kétnyelvű román balladagyüjtemény, mely nálunk még ismeretlen népballadákat közölt. A kötet hibája, hogy a misztikus balladákra szorítkozott s elhanyagolta azokat, melyek a román nép társadalmi elnyomatását, nehéz sorsát fejezik ki.

Mivel az eddig megjelent népköltészeti gyüjteményeink nem azzal a szándékkal készültek, hogy kifejezzék a román nép küzdelmeit elnyomói ellen, ezért az említett kötetekben csak elvétve fordulnak elő e szempontból jellemző balladák.

Helyesen jártak el a most megjelent kötet szerkesztői, hogy a gazdag román népköltészetből éppen a társadalmi elnyomatást leghívebben tükröző balladákat vették be. Kivétel csak a *Bárányka* c. ballada, melyet *Illyés Gyula* nagyszerű, az eredetit híven visszaadó fordításában olvashatunk. E ballada szerepel *Kádár Imre* és *Komjáthy István* említett gyüjteményében is. Hasonlítsuk össze Komjáthy István fordítását az Illyés Gyuláéval.

Pe-un picior de plai,	Ott ahol a hegyek	Havas csúcsától,
pe-o gură de Rai	Elérik az Eget,	menny kapujától
Iată vin în cale,	Ösvényen, tekergőn,	völgyi vidékre
Se cobor în vale	Völgyön, fenyő erdőn,	jő, jödögél le
Trei turme de miei	Jödögél három nyáj	három kis pásztor
Cu trei ciobănei:	S három erős bojtár:	ki-ki falkástól.
Unu-i moldovan,	Moldvai hattyú,	köztük egy moldvai,
Unu-i ungurean	Magyar földi fattyú	vala egy vrancsai
Și unu-i vrâncean.	S egy Vrancsa melléki	s egy odaáti magyarországi.

Komjáthy megváltoztatta az eredetit; a rím kedvéért betoldotta a *hatty* és *fattyú* szavakat, melyek lényegesen más jelentést adnak a szövegnek. Illyé

[2] Székesfővárosi kiadó, 1947. Sajtó alá rendezte Kéki Béla. A bevezetőt írta Grandpierre Emil.
[3] Kiadta a Magyar Román Társaság. Bp. 1947. A bevezetőt írta Jékely Zoltán
[4] 1877-ben jelent meg a Kisfaludy-Társaság: Román népdalok c. gyüjtemény
[5] Erdélyi Helikon kiadása. Kolozsvár, 1932.
[6] Józsa Béla kiadása. Kolozsvár, 1945.
[7] Magyar—Román Társaság. Debrecen, 1947.

ula fordítása teljesen szöveghű s egyenértékű az eredetivel. A *Bárányka* román nép legelterjedtebb, legkedveltebb balladája, melyet a múlt század végén *Vasile Alecsandri* költő jegyzett fel népköltészeti gyüjteményébe. Ballada híven kifejezi azt a bensőséges kapcsolatot, mely a pásztor és természet, valamint az állatok között fennáll. A bárányka barátnál is hűségesebb: tára adja gazdájának, hogy társai meg akarják ölni. A pásztor úgy beszél áránykával, mintha emberi lény lenne s legjobb, leghűségesebb barátja.

A *Vitéz Korbea* c. népballada felidézi a román betyárdalok (cântece ducești) hangulatát. A román nép a múltban sokszor szembeszállt elnyomással. Erre nagyszerű példa *Korbea*, a paraszti hős, akit *István* vajda súlyos tönre ítéltetett s kiszabadulása után kemény bosszút állt a bojárokon:

Csikójáról hogy leszállott,
a bojárhad elé vágott.
Egyenest a palotának,
tart a fényes sok szobának.
A bojár ugyancsak reszket,
hányja sűrűn a keresztet,
mind Korbeát invitálja,
finom étellel kínálja.

Dús asztalukhoz nem ül le
letérbetyül a küszöbre,
inge ujját feljebb hajtja,
szép pallosát megvillantja.
S úgy vágja, mint a tököt,
a tar bojár üstököt!
Rendre őket lekaszálja
s felkap a Pirosára.

Elvágtatott aj, örökre,
el a messzi magyar földre,
hogy minél távolabb lehessen,
szabad betyárként élhessen.

Vizsgáljuk meg Komjáthy fordítását a szöveg és formahűség szempontjából, összevetve az eredetivel. A ballada így kezdődik:

Foicică, mărăcine ascultați, boieri la mine să vă spui pe „Corbea“ bine!	Haj, levélke, levelecske! Hadd mondom el, bojárok, a sorsát Korbeának!
Frunză verde peliniță, zace-mi zace în temniță, pus de Vodă Ștefaniță, zace-mi Corbea viteazul, zace-mi Corbea haiducul.	Szagos rozmaring szála! Tömlöcbe a zsiványa. István vajda lökte oda, keserves lesz a kaloda, aj, szegény Korbeanak.

Komjáthy nem követi az eredeti ritmusát. A ballada idézett része 8-as choreus, melyből a fordító csak az első sort vette így át, s a többi sorokat 7 sekkel fordította. Ez zökkenőt idéz elő a vers ritmikájában. De értelmileg sn követi pontosan az eredetit. A román népdalok, akárcsak a mi népdalaink, ngulatkeltő természeti képekkel, hasonlatokkal kezdődnek. Komjáthy a ballada mindenütt megváltoztatta ezeket, ami még nem hiba, mert szerepük csupán a hangulatkeltés. Idézetünk első soránál azonban, melynek értelme: „zöld üröm levelecske“, meg kellett volna maradnia az eredeti képnél, mert az üröm emlegetése valószínűleg a tömlöcben sínylődő Korbea keserű helyzetére utal. De nemcsak ily eltérésekkel találkozunk. A negyedik versszak második sora: *„tot mai zace'n temnicioară“* értelme ez: *még mindig a börtöncskében ül.* A fordításban betoldotta: „Penészedik, dohosodik, kilenc évig

tokosodik". E versszakot viszont az eredetinek megfelelően nyolcasok fordította.

A harmadik ballada: *Az argyasi monostor*, melyet *Jékely Zoltán* hű, eredeti szépségeit teljes mértékben visszaadva fordított le. E balladát elős *Kádár Imre* fordította le. Nyelvezete azonban színtelen műnyelv s ezért é mes volt újból lefordíttatni.

Vessük össze az új fordítás kezdeti sorait az eredetivel:

Pe Argeş în jos	Túl az Argyason,
Pe un mal frumos	kies oldalon,
Negru Vodă trece	Negru Vajda lépdel
Cu tovarăşi zece:	tíz jó emberével:
Nouă meşteri mari	kilenc nevezetes
Calfe şi zidari	legény és kőmíves,
Şi Manole zece	és Manole vélük,
Care-i şi întrece	mesterük, vezérük.

E ballada közeli rokona a *Kőműves Kelemen* c. balladánknak, de a mié nél jobban kifejezi a nép kizsákmányolását. *Negru* vajda mindent megígér kőműveseknek, csakhogy szép monostort építsenek neki. Amikor nagy mu kájukkal elkészültek, feláldozva *Manole* mester feleségét is, fizetség hely halállal lakoltak.

A kötet mintegy három ívet szentel a román népköltészetnek, ebből c pán a *Vitéz Korbea* mintegy másfél ívet tesz ki. Valószínűleg ezzel magy rázható, hogy a szerkesztők a terjedelemhez képest kevés népdalt mutattak Kimaradtak a kötetből olyan balladák, mint *Cântecul pandurilor dela I* (Az 1821-i pandúrok éneke), amely *Tudor Vladimirescu* forradalmának em két, az 1907-ről szóló ballada pedig a nagy román parasztforradalom esen nyeit idézik fel, hogy a román betyárok (haiduci) világát feltáró *Miu Cobil Toma Alimoş* és *Jianu* c. balladákat ne is említsük. Kétségtelen, hogy gazdag román népköltészetről nem lehet hű képet adni egy ilyen általán antológia keretében. A román népöltészetről teljes áttekintést csak külön an lógiában kaphatnánk.

*

A klasszikus román költészet bemutatására mintegy száz oldalt szen a kötet, s megtaláljuk benne azoknak a román költőknek verseit, akik valób a legkiválóbbak, leghaladóbb szelleműek.

A klasszikus költők sorát *V. Cârlova* nyitja meg, aki a múlt század el felében élt s korai halála miatt csupán öt költeménye maradt fenn.

A román költészetre, megindulásakor, nagy hatást gyakorolt a franc romantikus költészet. Ennek hatása érzik Cârlova versein is. A kötetben köz *Târgovişte romjai* c. vers a francia romantikusok rom-témájára íródott, s múlt nagysága előtti meghódolást, a múlthoz való menekülést hirdeti. Ez vers a jó Cârlova-versek egyike, de nem ez a leghaladóbb költeménye, han a *Marşul Românilor* (A románok indulója), melyet a nemzeti hadsereg me alakítására írt, s lelkesítő hangon buzdítja honfitársait a haza megvédésé Szívesen láttuk volna e költeményt is a kötetben, annál is inkább, mert m ninesen lefordítva. *Kálnoky László* fordítása hitelesen adja vissza a kö ünnepélyes, a múlt emlékeitől meghatódott hangulatát:

O ziduri întristate! O monument slăvit!
In ce mărime 'nalţă şi voi aţi strălucit,

Ó gyászos omladékok! Dicső emlékek egykor
fényét hintette rátok egy régi, feledett kor:

A negyvennyolcas román forradalmi költők legtehetségesebb tag *Gr. Alexandrescu*, aki a felfelétörő polgári osztály radikális eszméin lel sedve, szembeszállt az akkori polgári társadalom áldemokráciájával és ko

rativizmusával. Költeményeiben és meséiben felfedte e társadalom minden
ját, álnokságát. Legjellemzőbb verse e szempontból a kötetben közölt:
sem szatírája, melyet *Szabó* Lőrinc nagyszerű fordításában olvashatunk.
c. költeményében a költő olyan rendért áhítozik, mely új világot teremt
gi helyett:

Óh, százszor-megjövendölt év, reform és győzelem!
kezdj neki, alakítsd át, döntsd és javítsd a rosszat,
kik nem akarnak hinni, mutass jelet azoknak:
óh, tégy csodát, hogy egy nyáj és egy pásztor legyen.

Reng a világ alapja, mozdúl a föld, a tenger,
tűnik sok rozsda-ette intézmény mindenütt,
egy szellem forr köröttünk, s a gondolkodó ember
tefeléd tart sietve, mert a nagy óra üt!

.....

A bölcs politika itt mellverés, handabanda:
a siker elve: önző, élj kíméletlenül;
hogy van emberi nagyság, semmi jel nem mutatja.
s a zsarnokság, az áll csak szilárdan egyedül.

E költeményt már a múltban is lefordították, de az új fordítás, mely
tén *Szabó Lőrinc* munkája, kifejezőbb, erőteljesebb.

Legforradalmibb román költője 48-nak *Cezar Bolliac, Bălcescu* leghívebb
tőtársa s a magyar-román összefogás lelkes hirdetője. A burzsoá irodalom-
énészek mostohán bántak el vele; neve is alig vált ismertté, mint költőnek.
annál több szitkot szórtak rá politikai tevékenysége miatt. A kötet közli:
obbágy, A munkás és *Karnevál* c. verseit, melyekben a jobbágyok nehéz,
tástalan sorsát szembeállította az urak gondtalan, fényűző életével. Bolliac
tudta mondanivalóit eléggé tömör, művészi formában kifejezni, ezért
ei terjengősek, szétesőek. *Kálnoky Lászlónak* és *Kónya Lajosnak*, akik
ízben ültették át e verseket magyarra, nem volt könnyű a dolguk. A for-
sok csiszoltabbak, művészibbek, mint az eredeti versek.

Vasile Alecsandri szintén a negyvennyolcas forradalom hirdetője.
mánia ébredése c. versében a zsarnokság elleni felkelésre buzdítja a román
ét:

... Keljetek fel mind testvérek, testvériség kora ébred
Túl a Molnán, Milkóvon s a Pruton és a Kárpátokon
nyujtsátok karotok bátran, büszke erővel: a népek
mától örökké testvérek,
fogj kezet, sok hű rokon!

Alecsandri verseiből a múltban két kötet is napvilágot látott,[3] mégis e
orradalmibb verse mindmáig ismeretlen maradt a magyar olvasók előtt.
ordító, *Vidor Miklós* jó munkát végzett. Közli még e kötet *Csillagocska* c.
elmes versét, valamint *Hóvihar* c. tájleírását, mindkettőt jó fordításban.

A románok legnagyobb költője *Eminescu*, aki továbbvitte 1848 forradalmi
ayományait s harcra kelt a népet elnyomó és kizsákmányoló polgári rend
li. De ő nemcsak a legnagyobb román költő, hanem a legnagyobb forma-
vész is. Nyelvét, mely a népnyelv gazdag forrásaiból táplálkozik, sajátos
uetiség jellemzi, mely minden román költőtől megkülönbözteti, s megnehe-
líl költeményeinek idegen nyelvre való fordítását. Ő volt — s talán még ma
s — román műfordítóink próbaköve; majdnem mindenik megpróbálko-
o vele.

[3] Bardócz Árpád: Emlék. Erdélyi Szépmíves Céh kiadása. Kolozsvár, 1935.
Bardócz Árpád: Könnycseppek. Bp. La Fontaine Társaság kiadása, 1938.

Költészetéből van a legtöbb fordításunk.[9] Különösen a két világhá közti időben szaporodtak meg Eminescu-fordításaink. Legkiválóbb fordító ez időben: *Aprily Lajos, Berde Mária* és *Dsida Jenő.*

Jóllehet a legtöbb fordításunk az ő verseiből van, mégis leghalad versei mindmáig ismeretlenek maradtak a magyar közönség előtt. Az elm évben lezajlott centenáris ünnepségek alkalmával kerültek lefordításra ol forradalmi versei, mint: *Romlott ifjak, Császár és proletár, Az élet* Ez alkalomra a bukaresti *Állami Kiadó* magyar nyelven is kiadta *Petre Todor* összeállításában a költő legszebb 50 költeményét, kevés kivételle régebbi fordításokból összeválogatva. Ez a kötet jelent meg az elmúlt évl nálunk is. Nagy érdeme a *Román költők antológiájának*, hogy nem vál totta a könnyebbik megoldást; nem vette át onnan az Eminescu-fordításo hanem nagyobbrészt új fordításokat közölt. A régebbi fordítások közül pán *Dsida Jenő: Egy vágyam maradt* c. tökéletes fordítását, valamint *Ap Lajos: Esti csillag* c. fordítását közli, mely noha már 1926-ban megjelen *Kolozsvári Újságírók Almanachjában*, mindezideig nem vált ismeretessé lesebb körben. Eddig *Berle Mária: Esti csillag* c. fordítása volt közismert, közölték az eddig megjelent antológiák. Mindkét fordítás nagyon jó. *Be Mária* megtartotta az eredeti keresztrímet, *Aprily* viszont csak a 2. és 4. s ban tartotta meg.

Berdénél:	Aprilynál:
Volt egyszer; hol nem volt, mikép	Volt egyszer, hol nem volt, mesék
Mesélők szája mondja,	tündérország̈a táján,
Császári háznak csodaszép,	volt egyszer egy csodálatos,
Tündöklő hajadonja.	szépséges-szép királylány.

Az *Esti csillag* Eminescu legművészibb alkotása; többször is átírta, a legtökéletesebb formát megtalálta. Tárgyát, egy királyleány szerelmét udvari apróddal és a halhatatlanságot jelképező *Esti csillaggal*, egy n meséből vette át s úgy dolgozta fel, hogy érvényesültek versében a népm stílus legjellegzetesebb tulajdonságai.

Eminescu legforradalmibb versét. a *Császár és proletárt*, melyet a pár kommün hatására írt, *Kálnoky László* fordításában olvashatjuk. A cente riumra több jó fordítás készült e versből. Az *Eminescu válogatott vers* kötet e verset *Lajtha Géza* fordításában közli. Ha e két fordítást összevetj kitűnik, hogy Kálnoky fordítása hűségesebb és kifejezőbb. Álljon itt bizo ságul az első versszak, melyben a költő gyűlésre összejött proletárok körn zetét írja le egyszerű s mégis művészi módon:

Pe bănci de lemn, în scundă vernă mohorîtă,
Unde pătrunde ziua printre ferești murdare,
Pe lângă mese lunge, stătea posomorîtă,
Cu fețe 'ntunecoase, o ceată pribegită,
Copii săraci și sceptici ai plebei proletare.

Lajthánál:

Sötét lebuj zugában, lapos padon szorongva,
Hova a nap maszattól vak ablakon hat át,
A hosszú asztaloknál komor csapat borong ma,
A plebsz elnyütt virága, kit űzön-űz a gondja, —
Kivert raj ez, hitetlen szemében ég a vád.

[9] Kibédi Sándor: Eminescu összes költeményei. Kolozsvár, 1934.
Finta Gerő: Eminescu költeményeiből. Kolozsvár, 1939.
Magyar-Román Társaság: Eminescu válogatott versei. Bp. 1947.
Eminescu válogatott versei. Révai könyvkiadó. Bp. 1950.

álnokynál:

Alacsony pinceboltban, falócán szorongva,
hova a nap homályos ablakon át szivárog,
a hosszú, keskeny asztalt körülüli mogorva
arccal a bujdosóknak kedélytelen csoportja,
a mindenben csalódott, nyomorgó proletárok.

Lajthánál nem egyszer betoldásokkal találkozunk. Így a 3. sorban, mely-
k jelentése: „Elborult arccal egy bujdosó csapat". Teljesen átírta a 5. sort
melynek jelentése: „A proletár nép lemondó és szegény gyermekei." Annál
érthetetlenebb ez *Lajthánál*, mert ő bizonyára eredetiből fordított, míg
álnoky előtt csak a nyersfordítás állott, amelyhez nagyon ragaszkodott.

Nem könnyű Eminescu költészetéből a legjellemzőbb, legszebb verseket
választani, hiszen mindenik költeménye komoly művészi értéket jelent.
szerkesztők helyesen jártak el, amikor Eminescu haladó versein kívül
'omlott ifjakhoz, Szegény Dioniz gondolatai), bevették a legsikerültebb ver-
ket a régebbi fordítások közül. *Képes Géza: Kint megremeg a nyárfa-ág* és
jössz-e már, valamint *Jékely Zoltánnak* e kötet részére készült: *Este a*
mbon c. fordítása híven érzékeltetik az eredeti versek teljes szépségét.

Az új fordítások érdeme, hogy színesebbé, gazdagabbá teszik eddigi
ninescu-fordításainkat. Költőink tudásuk legjavát adták, hogy a nagy
mán költő világirodalmi értékkel bíró líráját méltó módon tolmácsolják
agyar nyelven.

Eminescu költészetének nagy hatása volt kortársaira. Különösen érezhető
Al. Vlahuță-nál, főleg pályájának elején. Ez időszakban még nem jutott
l a kispolgári felfogáson. Ezt leghívebben tükrözi a kötetben közölt *Csend*,
elyben a költő szerepét még nem a polgári társadalom igazságtalanságai
en való küzdelemben látja, hanem a világtól való elmenekülésben, izoláció-
n. Később azonban kapcsolata a *Contemporanul* (Kortárs) c. folyóirat
ínyzatával, melyet a harcos szocialista kritikus, *D. Gherea*, vezetett, lénye-
sen megváltoztatta magatartását a társadalmi kérdésekben. Mindjobban
lúsmerte, hogy a nép elnyomatása és kizsákmányolása csak az uralkodó osz-
lyok elleni harccal szüntethető meg. Ezt fejezi ki *Marșul țăranilor* (A paraszt-
k menetelése) c. verse. A román parasztság forradalmi múltját idézi fel
77 c. költeményében, melyben szemébe mondja a királynak:

A Hazugság jól el van a királlyal...
E vén mesét jól ismerik a népek:
mióta csak hazugság és király van,
megértő közös háztartásban élnek.

Ezt a verset különben *Szabédi László* is lefordította igen kitűnően.[10]
kötetben közölt versek nem adnak hű képet a halaló román költőről. Olyan
rseket kellett volna közölni, amelyekben a költő harcosan kiáll az elnyomott
ip igaza mellett.

A századvég harmadik nagy költője az erdélyi származású *Gheorghe*
șbuc. Dobrogeanu Gherea kritikus a „parasztság költőjének" nevezte, s
lóban az is volt, egész költészete a parasztságról szól. Harcos költő volt.
élet harca c. költeményében írja:

Az élet harc: harcolj keményen,
törj benne nagy vággyal utat.

Kiért? Lelkednek célja nincsen?
Úgy alávaló senki vagy.

[10] Megjelent: A hazugság a király asztaltársa címmel az Együtt, irodalmi alma-
hban. Kolozsvár, 1949.

Tieidért küzd! Senkid sincsen?
Mindenkiért harcolj magad!

Coşbuc költészetére már a század elején felfigyeltek költőink. *Révai Károly*[11] gyüjteményt adott ki verseiből. Kötete azonban nem haladó verseket, hanem inkább tájleíró költeményeit közölte. Coşbuc haladó versei mindmáig ismeretlenek maradtak a magyar olvasók előtt, jóllehet legforradalmibb versét *József Attila* lefordította: *Földet adj* címmel; ez azonban csak a felszabadulás után látott napvilágot.[12]

Coşbuc egész sor költeményben, (melyek közül a kötet is közli: *„Az őrült asszony, Dojna, Meghaltak — kiért* c. verseit) lázadozó hangon tárta fel a román parasztság szomorú sorsát. Az elnyomottak költője volt s a kritikai realizmus egyik fő képviselője a román irodalomban.

Coşbuc a legjobb balladaköltő a románoknál. Balladái népi motívumnokat tárgyalnak, s bennük a nép mindig szemben áll elnyomóival. A kötetben közölt *Villám halála*, melyet elsőízben olvashatunk magyar nyelven, arra tanít, hogy a nép életbölcsessége, életakarata erősebb a királynéénál. Az öreg bölcs így oktatja ki a királynét az életről:

Füst volna? Nem, és újra nem.
Harc ez, vitézi küzdelem!
Az élet komor feladat,
melytől a gyáva megriad —
békesség csak a gyáva had
része legyen.

De e balladánál sokkal teljesebb képet kapunk a nép életéről, szokásairól *Nunta Zamfirei* (Zamfira esküvője) c. balladában, mely Coşbuc legművészibb alkotása. Megérdemelné, hogy lefordítsuk magyarra.

A század végén a román munkásosztály egyre növekvő erejét két szocialista költő, *Păun Pincio* és *Th. Neculuţă* képviselik az irodalomban. A polgári irodalomtörténet mindkettőjüket elhallgatta, s műveik csak a felszabadulás után kerültek nyilvánosságra. Magyar nyelven elsőízben e kötetben találkozunk verseikkel.

Păun Pincio nem volt nagy költő, de lelkes híve a munkásosztálynak. *Május elseje* c. versében így írt a munkásünnepről:

A tavasz ege fénylik, megifjúlt a természet:
sereg vonul az úton, proletár hadak lépnek,
fegyvercsörgés se hallik, kürt sem rikolt keményet . . .
Vídám szemek ragyognak: fehér betűivel
vörös zászlóik vásznán egy álom feltüzel . . .

Păun Pincio rövid életét a vörös zászlók vásznán feltüzelő álom ragyogta be s vezette.

Th. Neculuţă maga is munkásszármazású. Költészetére a legjellemzőbb a elnyomók elleni kérlelhetetlen harc. *Alkonyatkor* c. versében feltárta a parasztság nehéz sorsát:

De nem látják csodáit a rétnek és a völgynek,
kik ott jönnek csapatban, arcuk csupa sötét gond
s míg napperzselte testük kunyhó sötétje várja,
lelkükben nő a kínok éjszakája,
szívükben felgyülemlik mérge minden bajuknak,
hogy minden jó a másé s nekik a munka jut csak:
s őket büntetik egyre, kik robotnak élnek.
Sírásuk dalba fojtják az átokverte fajnak
nemzedékei sorra s a kínba belehalnak.

[11] Révai Károly: Cosbuc György költeményei. Bp. 1910.
[12] Új idők, 1946. május, valamint: Mai román líra. Bp. 1947.

Neculuță a parasztság mellett már felfigyelt a munkásságra is s kifejezte lyzetük azonos voltát az elnyomó földesúri-polgári rendszerben. Legnagyobb deme, hogy olyan időben, amikor haladó költők az ellenséges ideológia tása alá kerültek, ő hűségesen kiállt a munkásosztály érdekei mellett. Nem ett kétségbe, amikor az igazságtalan rendszer csapásait látta, hanem harcra zdította a népet. *Előre* c. versében mondja:

Félre a nyomorúsággal
könnyeidet gyorsan töröld le,
félre a panasszal!
Törj ki kemény akarattal
gyávák nyájából husánggal,
menjünk most előre.

Neculuță-val lezárul a klasszikus költők sora, akiknek versei a kötet mint- y fele terjedelmét teszik ki, s felvonulnak előttünk az élő szocialista költők.

Sorukat *A. Toma*, a legidősebb román költő nyitja meg. Költői pályája ég a múlt század végén kezdődött, de csúcspontját a felszabadulás után érte . A burzsoá irodalomkritikusok vele is mostohán bántak el; nevét hiába ressük az egykori irodalomtörténetben. De nemcsak elhallgatással akarták némítani, hanem üldöztetéssel is. A második világháború alatt bujdosnia llett a hatóságok elől. Versei ez időben kézírásban terjedtek kézről-kézre, s lket s hitet öntöttek a börtönök mélyén szenvedő harcosokba. Így vált Toma lóban a munkásosztály költőjévé. Ez időben már minden szavát a Párt ánti hűség és szeretet fűti. Ő fogalmazta meg legtalálóbban, mit jelent a árt a szocialista jövőt építő nép előtt:

Ha égre torlódnak is mind a gátak,
minket elvtársak, nem verhet le bánat:
erős a vállunk, szól szavunk: a Párt, —
előttünk minden út szélesre-tárt.

Toma nemcsak a múltban bátorította a munkásosztályt a kizsákmányolók leni harcra, hanem ma is élen jár a szocializmus építéséért, a békéért vívott arcban. *Írd alá a békeívet* c. versében így agitál:

Úgy írd alá, mint én teszem,
mindenkinek kezeskedem
a békéért, bárhol lakik
Egyenlítőtől sarkokig.

Toma költészete magába ötvözi a román költészet haladó hagyományait, alamint a népköltészet művészi értékeit. Ezért bátran mondhatjuk, hogy minescu mellett a legnagyobb formaművész a román költészetben. Verseit agyon nehéz lefordítani. Költőink s műfordítóink legjava: *Illyés Gyula, Szemlér Tamás, Kuczka Péter, Kardos László, Szabó Lőrinc* s *Lator László* agyszerű munkát végeztek, fordításaik híven visszaadják az eredeti versek ömörségét, erejét és szépségét.

Toma mellett a román líra legkiemelkedőbb alakja *Mihai Beniuc*, az rdélyi származású költő, aki már a múltban, de különösen a második világháború alatt felfedte az elnyomó rendszer igazságtalanságait s bátran kiállt nép igaz ügye mellett. Míg költőtársai a fasizmus éveiben az ellenséges leológia szolgálatába szegődtek, ő híven kitartott a nép, a parasztság mellett. Minden költeménye ez időben a parasztságról szól s mint maga mondja *Tal* c. versében, nem „hordóhasú pópáról vagy Páváskodó bojárlányról". . román föld szeretete költői hitvallásává vált. *Rizsföld* c. költeményében, ielyet *Zelk Zoltán* nagyszerű fordításában ovashatunk, mondja:

Ennek a földnek költője vagyok,
rozsdáját, gyászát énekeltem hajdan.
Most tündöklő a gyöngéd őszi napban,
e rizsföld is, mint napfény, úgy ragyog.

Beniuc, ki egykor a nép szenvedésein búsongott, ma a szocializmust épít román nép nagy alkotásain, boldog jövőjén lelkesül, s harcosan kiáll a béke megvédéséért. *Ének a barrikádokon* c. versében, melyet *Kardos László* j fordításában olvashatunk, írja:

Párezernyi burzsuj áll
szembe velünk, s mint a tenger
annyi a hű szegényember:
proletár.

Beniuc verseiből közöl a kötet a legtöbbet, mintegy 17 költeményt. A sok jó fordítás közül különösen *Zelk Zoltán* fordításait kell kiemelnünk, akinek fordításairól megérezni, hogy eredetiből valók. Jó fordítások *Kardos László* és *Kuczka Péter* fordításai is.

Beniuc költői kifejezésmódjára nagy hatással volt a népköltészet. Versei nemcsak tartalmukban, de formájukban is komoly útmutatást, segítséget jelentenek a kifejezés nehézségeivel küzdő fiatal költőknek.

Egyik legszebb verse a népdalformában írt *Ének Sztálinról*, mely híven kifejezi a román nép szeretetét a nagy Sztálin iránt:

S az énekek hová szállnak
Haza Sztálinhoz találnak.
Csuda szárnnyal bekopognak,
ablakába így kopognak:
szeretett jó Sztálinunk,
nehéz, hosszú volt utunk,
s ha lett volna hosszabb is,
bejártuk vón még azt is,
mert a Kreml tornyán csillag gyúlt
attól világos az út,
s a Te tanításaid
irányítják lépteink.
Születésed ünnepét
köszöntjük mi is ekkép,
ahogy szólni mi tudunk,
ahogy szól a rigmusunk:
élj sokáig Sztálinunk,
népek békés életéért,
a dolgozók győzelméért.

A régebbi, a felszabadulás előtti költőnemzedékhez tartoznak: *Maria Banuş, Eugen Jebeleanu* és *Radu Boureanu*. Mindhármukat a komoly műgond, a költői elmélyülés jellemzi.

Maria Banuş: *Fiamnak* c. versében, melyet *Fodor József* jó fordításában olvashatunk, egyszerű, természetes módon, de rendkívül meggyőzően mozgósítja a dolgozókat a békéért:

Drága a béke,
Drága a gyenge lugas nekem,
mely, mint gyöngy gyönyörű.
Drága nekem, ami szívemből szökken,
az élet, az édes,
melynek melegében ülök.
De százszor becsebb az
a nagy folyam:
az igazság tág és tüzes vizének suhogása,
karjai közt vertem tanyát,
itt lelem én a nyugalmat.

Banuș példát mutat e versével, hogyan kell elkerülni a sematizmust, ho-an kell élményszerűvé tenni a költeményt.

E szempontból nagyon tanulságos még *Eugen Jebelanu: A béke pajzsa* hatalmas költeménye is. Jebelanu fő témája a fasizmus és az új háború ni küzdelem. Az imperialista háborús uszítóknak így fejti ki a béketábor jét:

Nem feledjük, kik hoztak földünkre szabadságot,
lőporfüstben kinyíló, vérbimbós hajnalon:
a holtak szent emlékét, az élők dicsőségét,
mindörökké megőrzi a munkáshatalom!

A kohók kürtje május elsejét búgja hosszan.
Az ünnepélyes zengés tárt ajtón, ablakon
száll be hozzánk és eljut azok tömött füléhez,
akik remegve hallják a túlsó oldalon.

Szárnyal a szelek szárnyán: „Fel, fel ti rabjai",
kibontott lobogóként. Fel hát, te nagy világ!
Európa rab nyugatja, amerikai föld és
messze gyarmati tájak, Afrika, Indiák!

Jebeleanuról meg kell említenünk, hogy irodalmunk jó ismerője és érté-ője, Petőfi és Ady költészetének nagyszerű tolmácsolója.[13]

Meg kell dícsérnünk *Rákos Sándort* ezért a szép fordításért, mely híven ékelteti az eredeti lendületét, pátoszát.

Radu Boureanu-t, a csiszolt forma s az elmélyülés jellemzi. Fő témája i is a béke, melynek egész kötetet szentelt. (Sângele popoarelor — A népek e.) Ebből való a kötetben közölt magyarvonatkozású vers: *Budapest* I—II, iyet művészien fordított le *Vas István*. Boureanu verse nagyon élmény-rű s érzékelteti, miként taszította hazánkat a megsemmisülés szélére nép-ló kormányzatunk:

Most is hallom, az oszlopok közt, verődve a szélben
messzekiált a szabadság, zászlaja lángol,
a lázadás verseit a lépcsőkre emeli, felviszi Petőfi Sándor
a vérbevájt grófi karmok alatt harcol a mélyben
— mint lekötött hajó — a nép, hogy megszabaduljon a lánctól.

Bizonyára nagy meglepetést okoznak a magyar olvasóknak a legfiata-ab román költők: *Dan Deșliu, Costea Chioru, Veronica Porumbacu, Petru Vitilă, Vlaicu Bârna* st., akik már nagyrészt túljutottak a formakeresés aka-yain. Ezt úgy érték el, hogy sokat tanultak a haladó román költőktől s a n: idősebb költőnemzedéktől, valamint a szovjet költők példáiból. Központi éjuk a szocializmust építő román nép problémái: a termelés kérdései s a e megvédése. De ezek mellett megtaláljuk a dolgozó emberek szerelmét, zrakozását kifejező verseket is. E szempontból különösen *Veronica Porum-u*-t kell kiemelnünk, aki *Idill* és *Ének harmónikaszó mellett* c. verseiben a nakásifjak szórakozásáról, szerelméről írt népdalszerű formában.

A sok tehetséges fiatal román költő közül a legtehetségesebb, a legfiata-ab *Dan Deșliu*. Költeményeit a buzdító erő, az élményszerűség jellemzi. Nagy műgonddal ír s versein érzik a népköltészet komoly hatása. Különösen il ez: *Egy szegény paraszt balladája* c. hatalmas költeményére, melyben a

[13] Poezii din Petőfi. Petőfi válogatott költeményei. Kétnyelvű kiadás. Bucuresti: 93. — Poeme din Andrei Ady. Ady Endre költeményeiből. Bucuresti. 1948. — Poeme maghiare. Magyar versek (Radnóti Miklós, József Attila és Ady). Bucureşti, 93.

kulákok által meggyilkolt dolgozó paraszt alakját idézi fel a román népdal hangján. Hibája e versnek, hogy nem elég tömör; a költő igen sokat ak elmondani, s ez a vers élményszerűségének rovására történik. *Kormos Istv* fordítása jó.

Közli a kötet *Illyés Gyula* fordításában: *Jó esztendő*, *Kardos Lász* fordításában *Munkások tavasza* és *Vasárnapi ének* c. költeményeit. Ez utó biban nagyszerűen érzékelteti az új élet diadalát a régi felett:

Hol rabló vigadott és folyt a vad harács,
ma boldogan nevet az új kovács,
kit tegnap vertek, most kacag
nem gyötri fájdalom, szabad.
Kacag a munka embere,
kacag a munkás gyermeke,
kacagás csattan a hegyeken,
kacagás kinn a tengeren,
kacagnak, mert teli a csűr,
a sajtár habzik, úgy örül,
a hajógyár is feldudál,
az olvadó vas kiabál!
És dalolnak a cséplőgépek:
új hórák, hajnali zene, —
és nő az élet,
felzúg boldog öröme!

Kimaradt a kötetből olyan nagyszerű verse, mint: *Cântec de leagă* (Bölcsődal) és *Reşita cântă slava lui Stalin* (Resica dicsőséget éneke Sztálinnak).

Sorra lehetne idézni a többi fiatal román költőt is; mind azt bizonyítaná hogy komoly tehetséggel szolgálják népüket a szocializmus építésében s hog a szocialista-realista ábrázolásban jelentős eredményeket értek. Jóllehet nagy részük már leküzdötte a sematizmus veszélyét, mégis ez megtalálható mé olyan tehetséges költőnél is, mint *Costea Chioru*. A kötetben közölt verse *A norma túlteljesítése egy lépés a béke felé*, melyet *Kardos László* jó fordí tásában olvashatunk, nem elég tömör; bőbeszédű, s nem hat élményszerűen Hasonló hibái vannak *Vladimir Colin: Az első terv éneke* c. versének is. Talá nem volt hiba, hogy ezeket a verseket is közölte a kötet, mert így teljesebb képet kapunk a fiatal román költőkről; megismerjük hibáikat is, ami viszont tanulságul szolgálhat költőinknek is. A kötet *Köpeczi Béla* román irodalm áttekintésével zárul. Ilyen nagy anyagról, mint az egész román költészet, mé távolról sem lehet kielégítő képet adni 9 oldalon, amennyit a Kiadó e célr szánt. Jó volna, ha kiadóink ilyen esetben nem sajnálnák a helyet, s lehető séget adnának arra, hogy szélesebb keretek között kapjon képet a magya olvasó a román irodalom fejlődéséről, annál is inkább, mert erre a múltba nem nyílt lehetőség.

Végezetül a cikk folyamán kiemelt műfordítók mellett, meg kell dícsér nünk a kötet minden fordítóját, akik kevés kivétellel (Áprily, Jékely, Zelk nyersfordításból fordítottak, s alaposan rácáfoltak arra a közfelfogásra, hog nyersfordításból nem lehet művészi módon fordítani. Nem értjük azonba mi értelme volt egy költő verseit több költővel fordíttatni. (Beniuc 17 versé 12 fordító tolmácsolta.) Igaz, hogy így sokszínű versfordítást nyertün ugyanazon költőtől, de ez a tarkaság a költő egyéni sajátosságainak elsikka dásához vezet. Célszerűbb lett volna, ha olyan reprezentatív költőket, mi Toma, Beniuc, Deşliu stb. csak egy költő fordít, méghozzá olyan, aki költő felfogásban, sajátosságban a leginkább hasonlít hozzájuk (pl. Kónya, Zelk Kuczka).

A *Román költők antológiája* — az első nagyobb áttekintést adó román rsgyüjtemény — nagy lépéssel vitte előbbre a magyar és a román nép kul- rális közeledésének ügyét. Érdemes volna a megkezdett úton tovább haladva, lön népköltészeti gyüjteményt, s az egyes reprezentatív költők verseiből oşbuc, Toma, Beniuc, Deşliu) önálló gyüjteményeket is kiadni.

Domokos Sámuel

OSZTJÁK (CHANTI) HŐSÉNEKEK

Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. II. kötet. Közzéteszi Zsirai Miklós. Budapest, 1951. Akadémiai kiadó. 380 l. 8°. (Reguly-könyvtár, 2.)

Fölszabadult hazánkban a tudomány is a fölszabadítottak közé tartozik. megújhodott Magyar Tudományos Akadémia olyan, mint Csipkerózsika ra, alig csattant el a szabadság csókja, föléledt hosszú aléltságából, s egy- y kurta hónap alatt több életjelt ád magáról, mint hajdan évtizedek alatt. egéledt tetszhalott némaságából a finnugor nyelvtudomány, nemzeti nyel- nk történeti kutatásának alaptudománya is. Gazdag terméséből nem talá- nra emeljük ki éppen Zsirai Miklós chanti szövegkiadását, hanem azért, ert ezen a kiadványon keresztül szeretnők megmutatni, hogy a föltárt for- sok kútfejénél az irodalomtudomány sem marad szomjan.

A „Regulyana" néma iratcsomóinak megszólaltatása haladó hagyomá- aink egyik legfontosabb korát éleszti föl az irodalomtörténész számára, azt kort, melyben a tudomány és az irodalom egyazon útra tért a haladó poli- tával. Reguly Antalt a reformkor alkotószomjúsága vitte 1839-ben külföldre. finnugor-kérdésre egy száműzött, lángszívű finn hazafi, Arvidson terelte gyelmét. Reguly előtt két világosan átgondolt cél lebegett. „Ne is várjunk tárgyakba, mellyek oly közel érik nemzetiségünket, külföldiektől tanítást" írta, s szavai egybehangzanak azok szavával, kik kulturális életünket is föl tarták szabadítani a gyarmati függés alól. „Ha így eredése módját és kifej- dése processusát, ha multját nyelvünknek, mellybül a jelen kétes kérdései fejtésére tanácsot nyerhetnénk, megösmerhetnénk! Minő előmenet lehetne ez! éppen azon időben, melyben nyelvünk nyilvános nemzeti nyelvünkké lesz, elyben használata köre oly igen terjed, hogy míveltségük pontjának mérő zköze leend nem sokára. Azon régi ősképét nyelvünknek elővarázsolhatni, ellybül ez századok folytán lett azzá, mi ő most, ez volna a fő, mi nyelvünk gyében lehetséges lenne" — írta. Reguly a „jelen kétes kérdéseire" keresett laszt, nyelvünk múltja abból a szemszögből érdekete, „mi ő most", kutatá- inak fontosságát a nemzeti nyelvvé válás nagy gondolata, időszerű politikai zméje világította be. Nézetei ma is megszívlelendők, a múlt öncélú, a kutatás lyagába beleveszető tanulmányozása helyett arra mutat példát, hogy ő, egy rrongó forradalom felé törő kor fia, nyelvünk múltját ez élő nyelv teljesebb merete szempontjából kutatta, s a múltban a fejlődés folyamata izgatta dós érdeklődését. Reguly föléledő emléke arra a tartozásunkra figyelmeztet, ni irodalmunk nyelvének, nemzeti nyelvünknek kialakulása terén, a nyelvi tudat megszületése terén vár törlesztésre az irodalomtörténet részéről. Ezeket kérdéseket, legnagyobb költőink nyelvi érdeklődését, Reguly hatását ki kell nelnünk a „romantika" katalógus-címszava alól. Sztálin útmutatásából ez is jvetkezik.

De „Észak Kőrösi Csomá"-jának hagyatéka nemcsak ebből a szempontból rthat számot érdeklődésünkre. A chanti hősénekek az obi-ugor népköltészet gősibb rétegét őrzik meg számunkra, tehát a velünk legközelebbi rokonság- an lévő finnugor népnek, a miénkkel sokban közös ősköltészete felé nyitnak

kilátást. Nemcsak arra gondolunk, hogy milyen elemeit tárolják ezek a m hagyomány-rétegeket megőrző énekek a chanti nép kozmogóniai felfogásán mitológikus mondavilágának s egy olyan népjellemnek, melyről egyik e kutatójuk, Castrén, olyan rokonszenves képet rajzolt az „Ethnographische V lesungen"-ben: „Az osztják nem hagyja cserben a barátját, a zörgető előtt n rekeszti be ajtaját; amije van, szívesen megosztja... Tolvajlás szinte soha esik, a ház mindig nyitva áll, javaikat gyakran őrizetlen hagyják a tundr Az osztjákok nem gyanakszanak egymásra, hanem testvériesen élnek együt Ez a népi s egyben ősi emlékeket őrző költészet igen jelentős formai kér seket világíthat meg.

Az obi-ugor népköltészet a gondolatritmusnak egy más válfaját is isme mint amelyet a biblikus héber, a finn és a magyar népköltészetben általáb nyilvántartunk. Talán nem is azonosítható a gondolatritmussal az a saját költői kifejezési forma, mely abban áll, hogy a kifejezendő képet a rokonértel szavak ismétlésével teszi szemléletessé:

annak idején *bölcsős gyermek gyanánt* hogyan *nevelte* volna,
pólyabeli leány gyanánt hogyan *serdítette* volna

vagy:
A *pusztulás után való* kedves lest tovább *üljük,*
a *vész után való* kedves lest tovább *lessük*

vagy:
Növekedő férfi lábam íze *növekedése* közben
serdülő férfi kezem íze *serdülése* közben, stb.

Jellegzetes e költészetben a jelzők rendkívüli gazdagsága és változat ság a:

aranyos szemét fátyolozó nap;
nyakat levágható erős álom;
embere-sűrű népes város;
nyusztos erdő;
vadas erdő;
holló-orr oldalas ostor;
vörös csipejű szökő evet;
bálványszem-sötét igazi éj;
eleven nyuszt-hajfonatú fejedelem-leány;
sok nép bocskora szőrét koptató terecske;
hajlatos íj;
ideges íj;
táplálékos Ob;
halas Ob;
orros csónak; stb.

A gazdag alliteráció mellett (*säm*ing ko *säm*lal, *nyal*ming ko *nyal*oma *k*ui ike *k*ot pai *k*utl eult suoslem; *päl*etang ord *päl*ätl in änd yantlem; stl a rím is feltűnik, nemcsak a szóvégi szóismétlés formájában:

lai päskang jäm sun temestal
put poskäng jäm sun kumpiltal; stb.

Az énekszövegek ritmikus rendje, versszorok szerinti tagolása is fölisme hető, a tartalmi egyezést ritmikus egyezés, a szótagszám bizonyos szabályo ság a is követi, sőt talán nem túl merész a feltételezés, ha az erre való töre vést fedezzük föl az ilyen alakváltozatokban:

pa janh ho nyol *taren* ma tuolem
pa janh ho jogol *tarn* ma vuantlem.

Hogy mindennek jelentőséget tulajdonítunk s felhívjuk rá irodalomtud mányunk művelőinek figyelmét, az nemcsak a chanti költészet magyar vei történeti tanulságaiért van. Élő irodalmunkra is gondolunk. Zempléni Árpá

e méginkább József Attila példája azt mutatja, hogy nemcsak a történeti
agyar verskincsből, hanem a rokon népek népi és ősi költészetéből is nyer-
et ösztönzést költészetünk. Az „Áradat" szépsége nem stilizálás, hanem a föl-
mert ősi lehetőség fölélesztése:

De rivall a csermely csősze,
békák botosa bottal mondja,
vicsorogja víz vitéze,
ordas inas, úr bolondja.
— Eltakarodj, öt tekergő!
Kotródj innen, kujtorogó!
Fattyúnak itt nincsen fürdő!
Csavargónak nincs csobogó!

Néhányan József Attila kortársai közül, elsősorban Füsi József, tanúsít-
atjuk, milyen mély hatást tett József Attilára a finnugor, elsősorban a chanti-
al legközelebbi rokonságban álló manysi (vogul) költészet, s hogy tervezte,
zövögette-fonogatta a „Finnugor verstan" megírását.

A „Regulyana" kiadása végül egy más tanúsággal is szolgál. Ez az ősi
agyományokat őrző népköltészet ma már a múlté, de nem halt meg, nem
eszett el. A chanti nép ma a Szovjetunió virágzó kultúrájú népe, a hajdani
sztjákok költészetét ma már nem kell emberfeletti áldozatok árán idegen tudó-
oknak fonetikusan följegyezni. A szovjet költészetnek eleven virágoskertje
chanti költészet, költőik szép verseiben él tovább, mint eleven hagyomány
z ősök ritmusa. Remélem, erről is beszámolhatunk hamarosan.

A Reguly-hagyaték kiadását Zsirai Miklós példás gonddal látja el. A szö-
egek német fordításához, Mollay Béla munkájához, férne némi szó, de ez már
em a mi föladatkörünkbe tartozik. *Bóka László*

BODI LÁSZLÓ: HEINRICH HEINE

Közoktatásügyi Kiadó, 1951.

Bodi László könyvének nem kisebb az érdeme, mint az, hogy komoly
ísérlet Heine életművének egyszerre tudományos és népszerű összefoglalá-
ára. A tárgy megválasztása és feldolgozásának módja egyként megérdemli
dícséretet. A tudomány és népszerű előadásmód egybekapcsolásának e
ísérletén érzett öröm más vonatkozásban azonban hiányérzet is: mennyire
iányzanak a marxista világnézeti tudatossággal megírt, szilárd irodalomtör-
éneti alapokon nyugvó, közérthető munkák: átfogó korszaktörténetek, mono-
ráfiák stb., a *magyar* irodalomtörténet területén! Nincs még ma sem Vörös-
arty-, Arany-, vagy akár József Attila-életrajzunk, összefoglaló monográ-
iánk irodalmunk nagy, progresszív korszakairól, amit az irodalmi kultúra
lsajátítása után első lépéseket tevő munkás és paraszt, a középiskolás diák
ezébe adhatnánk!

Bodi könyve *marxista* kísérlet a Heine-életrajz kidolgozására. Igaz,
ogy Mehring sok tekintetben klasszikusnak számító tanulmányán nagyon
evéssé megy túl — sőt, nem egyszer túlságosan is ragaszkodik Mehring egy-
ét nem a lényeget érintő helyéhez —, mégis becsületes, világnézetileg tisztá-
ott, filológiailag alapos munka.

A szerző Heine életművét biográfikus keretben mutatja be, de e keret-
en egyben sorra elemzi azokat a politikai és irodalmi áramlatokat, amelyek
Heine Németországában, különösen az 1830 és 1848 közötti időszak osztály-
arcaiban megmutatkoztak. Az első kérdés itt Heine világnézeti-művészi fej-
ődésének a kérdése. A szerző helyesen csoportosítja az életrajzi adatokat a
ét döntő határpont: az 1830-as és az 1848-as forradalmak köré. Nem mintha

a heinei világnézet egyes főbb elemei nem alakultak volna ki már 1830 előt
mégis a 30-as júliusi forradalom adja meg Heinenak a döntő politika
művészi kiforrottságot. Nem mintha az 1848-as forradalom bukása nála a le
kisebb mértékben is olyan depressziót váltott volna ki, mint amelyet a ny
gateurópai polgári művészet nem egy jelentős alakjánál (Baudelaire, Ca
lyle, Wagner stb.) tapasztalhatunk; mégis 48 után a „matrác-sír" fogly
nak elszigeteltsége egyre nagyobb, s ha művészetének ereje nem is lanka
de nem is fokozódik. — Kár azonban, hogy az olvasóban a szerző e két dátu
megkülönböztetett jelentőségét nem eléggé határozottan tudatosítja.

Érénye továbbá Bodi könyvének az, hogy igyekszik pontosan megállap
tani Heine pozícióját kora német osztályharcaiban, általában viszonyát
legjelentősebb nemzetközi politikai és művészeti mozgalmakhoz. Mindenek
előtt: helyesen mutatja be Heine bírálatát a német romantika egyes áramla
tairól. Megmutatja, milyen kíméletlen, gyilkos gúnnyal leplezte le Heine
reakciós, feudális romantikát, hogy melyek voltak azok az elemek, amiket
romantikából mint értékest és továbbfejleszthetőt átvett. Külön kieme
Engels elemzését a heinei önirónának a szokványos romantikustól megki
lönböztetett, progresszív jellegéről. Ugyanilyen helyes az az elemzés, am
Heinenak a kispolgári radikalizmus elleni harcával kapcsolatban olvas
hatunk, — itt a Heine—Börne-vitának Mehring által jelzett szempontok ala
ján való tárgyalását kapjuk. Majd Bodi rátér az utópista szocializmus é
Heine viszonyának taglalására.

Itt — elméletileg önmagához is következetlenül — helytelenül határozz
meg az utópista szocializmus világtörténelmi jelentőségét, mivel a tudományo
szocializmus, a marxizmus létrejöttéig ezt „feltétlenül haladó irányzatnak
tekinti — elfelejtkezvén e helyen arról, amit különben maga is nagyon jo
tud, hogy mennyire nem homogén mozgalom volt az utópista szocializmus
s hogy nem egy helyen mennyire megfertőzte tiszta vizét a feudális-ariszto
krata romantika szennyes áradata. Lényegében helyes azonban a kérdé
további elemzése, ahol a szerző kimutatja, hogy Heine a saint-simonizmusbo
rendkívül határozottan fejlődik tovább a kommunizmus megértése felé.

Komolyabb hiányosság azonban az, hogy Bodi — miután Heine viszo
nyát e három lényeges koráramlathoz — a romantikához, a kispolgári radika
lizmushoz és az utópista szocializmushoz — kielégítő módon tisztázta, után
a részletelemzéseket nem eléggé kapcsolja egybe, s nem eléggé mutatja me
azt az *egységes* világnézeti profilt, amelynek három harcos megnyilvánulásá
külön vizsgálta. Mert Heine harca a *romantika* ellen, a romantika ellentmon
dásos lényegének leleplezése, a német mizéria forradalmi demokrata kriti
kája a legszorosabban összefonódik a harccal a nagyhangú, de üres *kispol
gári radikalizmus* ellen, mely az elvont romantika-ellenességet nem fejlesztett
tovább a polgári liberalizmus romantikus elemeinek igazi leleplezésévé —
összefonódik végül a polgári társadalom művészetellenességének, emberteler
ségeinek és képmutató hazugságainak kíméletlen feltárásával, a kommunizmus
felé fejlesztett *utópista szocializmussal.* Az életrajzi vonatkozásoknak pedi
— úgy gondolom — még legkisebb mértékben sem szabadna megbontania
a szellemi arc egységét.

A kérdésnek azonban van egy másik oldala is. Az t. i., hogy Heine világ
nézetileg nem jutott el a marxizmushoz a kommunizmus feltétlen igenléséhe
— emberileg —, művészileg pedig nem egy esetben rendkívül ingatag helyzete
foglalt el. Mehring Heine ellentmondásait nem tekintette olyan ellentmondá
soknak, melyek a költő életművét lényegileg érintették volna. Bodi viszont e
ellentmondásokat úgy igyekszik *„megmagyarázni"*, hogy minden komol
elemzés nélkül a költő „osztályhelyzetének" nyakába varrja. Szavak, eredet
értelmük híján, önmagukban véve mitsem magyaráznak meg. Ha Bod
magyarázatnak azt szánja, hogy „Heine maga is polgár" — ezzel úgyszólván
semmit sem mondott. Polgár Börne is, Freiligrath is, Herwegh is az egykorúa

özül. — Nemcsak Bodinál, számos fiatal (és számos nem-fiatal) irodalomtör-énészünknél megvan az a hiba, hogy a bevezető „történelmi helyzetrajz", agy éppen „háttér" és a konkrét anyagközlés némelykor kettős vágányon fut, s ha a szerző legalább megérzi ennek visszás voltát, akkor „bedobja" az „osz-ályhelyzet" varázsszavát. Úgy gondolom, ez mindnyájunk munkájának ma izonyos fokig egyik főfogyatékossága, alapvető világnézeti gyengesége, s zért mihamarabb korrigálni kell.

Az irodalmi elemzés sohasem elégedhet meg osztálymegjelölések puszta elragasztásával. Az irodalmi elemzés csakis az *össztársadalmi* helyzet osz-ályharcokkal teli *mozgásából* indulhat ki, csak innen, e mozgással szerves gységben fejtheti ki az egyes művészek világnézeti-politikai állásfoglalását. enin mondta Tolsztojról Gorkijnak: E gróf előtt nem volt muzsik az orosz odalomban. Pedig hát közismert, hogy az orosz és a nem-orosz grófok egy-ormán halálos ellenségei a dolgozó parasztnak. Lenin „paradoxonja" mégis seniálisan igaz, — igaz, mert azon a bebizonyított *elemzésen* alapul, hogy olsztoj az egész orosz forradalmi valóság *„tükre"*, — tükre annak a paraszt-ág történelmi tevékenységében kifejezésre jutó minden ellentmondásával gyetemben. Ez Heine esetében azt jelenti, hogy az 1848-as forradalom német-rországi érlelődésével a legszorosabban egybekapcsolva azt kell megmutatni; Heine a forradalomért vívott ideológiai harcban mennyire különlegesen tisz-án látott; ösztönös megérzéssel ráhibázott a polgári forradalom proletár-orradalommá való átfejlődésének múlhatatlan szükségességére, — *ugyan-kkor* megállott a félúton, a marxizmus előtt, nem tudott egybeforrni a mun-ásmozgalommal. Tehát fejlődési tendenciáról kell beszélnünk, nem statiku-an értelmezhető „osztályhelyzetről".

S itt, Heinének megtorpanásánál a marxizmus előtt, élesen bírálnunk ell a szerző felfogását e kérdésben. Ismeretes, hogy Marx és Heine között, őleg 1844-ben, a Marx által szerkesztett Német-francia Évkönyvek idején, endkívül meleg barátság fejlődött ki, amely elment egészen odáig, hogy Marx hasznos tanácsokat adhatott barátjának egy-két vers technikai végső lakba öntésére. Marx ekkor már kidolgozta a materialista dialektika egyes ényeges elemeit, s így e kapcsolatnak nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. Bodi Marx és Heine barátságát így magyarázza: „Származásuk, érdeklődé-ük, céljaik igen hasonlóak voltak. Mindketten rajnavidékiek, mindketten negjárták a hegeli történelemszemlélet és az utópista szocializmus iskoláját, nindketten egész életükben küzdöttek a társadalmi és politikai elnyomás ellen." Az ilyen magyarázat, sajnos, még a tudománytalan „hatástörténet" visszajáró kísértete. Az aztán a bölcs, aki megmondja, hogy mondjuk az igen hasonló származás" miféle szerepet játszhatott Marx és Heine viszonyá-an. S ami a leglényegesebb: megint csak nem esik egyetlen szó sem arról, ni az a közös *világnézeti* vonal, amelyen *egy pontig* együtt mentek, s hol az a pont, ahol útjuk szétvált!?

A kérdés rendkívül komoly. Mehring feltevése, mely szerint Marx nem akarta világnézetileg befolyásolni Heine fejlődését, teljességgel alaptalan. Igaz, hogy Marx 1844-ben még nem jutott el a történelmi materializmusig, ez azonban nem jelenti azt, hogy a különben oly kíméletlenül éles társadalmi-morális kritikai érzéke szó nélkül hagyta volna Heine emberi és világnézeti ingadozásait. Bodinak mélyebben, a kérdések plasztikusabb kidolgozásával kellett volna tárgyalnia a tudományos szocializmus páratlan géniuszának és a német nép nagy költőjének baráti kapcsolatát, — s a kérdésen való átsik-lás helyett részletekbe menően is meg kellett volna mutatnia azt, hogy a lenini irodalmi pártszerűség egyszerre alapul az irodalom marxi felfogásán és irányításán, s egyben ez elvnek jelentős továbbfejlesztése is.

Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ezek a fogyatékosságok és hibák Bodi könyvében *már* csak *maradványok*, s a történelmi materializmusnak

még ki nem elégítő alkalmazásából származnak. Az egyes részletkérdés ilyen bírálatát részben a hibák *elvi* jellege, részben a munka *egészének* ismerése teszi szükségessé.

Zoltai Dén

CSEHOV ELBESZÉLÉSEI

Anton Pavlovics Csehov elbeszélései már régóta ismertek és népszerűe a magyar olvasóközönség körében. Már 1899-ben gyüjteményes kiadás jele meg belőlük az Olcsó Könyvtár sorozatában *Csehov Antal Beszélyei és ra zai* címen Ambrozovics Dezső fordításában. A kiadás kilenc elbeszélést ta talmaz, 167 oldalon. Ezt követték a Magyar Könyvtárban a *Falusi asszonyo és egyéb elbeszélések*, írta Csehov Antal, fordította Szabó Endre, Budape: é. n., majd 1925-ben a Népszava kiadásában Csehov Antal *Összes elbeszél művei* Gyagyovszky Emil, Honti Rezső és Peterdi István fordításában. Egyi eddigi magyar kiadás sem volt alkalmas arra, hogy hű képet kapjunk belől Csehov világnézeti és művészi fejlődéséről, mert az elbeszélések összeválog tása, illetőleg csoportosítása ötletszerű volt, s a fordítók nem törődtek a kro nológiai sorrenddel. Éppen ezért örömmel üdvözöljük a Révai-kiadásba 1950-ben megjelent *Csehov: Elbeszélések* két kötetét, melyek fordítója, Szö lősy Klára gondos válogatásával, lelkiismeretes fordítói munkájával s a elbeszélések keletkezési évének feltüntetésével lehetővé teszi számunkra, hog végigkísérjük írónkat művészi pályáján.

Csehov életének (1860—1904) határkövei a cári Oroszország történetének nevezetes évszámait juttatják eszünkbe. Születése után egy évvel bocsátja k a cár az ú. n. parasztreformot, mely eltörli a jobbágyságot, s halála után egy évvel tör ki az első orosz polgári forradalom. Csehov életének éveire esil tehát az az idő, melyben a feudális Oroszország gazdasági élete a kapitaliz mus útján haladva kifejleszti a nagyipart, társadalmi téren pedig megerő síti a polgárságot s kialakítja a proletariátust.

Anton Pavlovics Csehov a polgárosodó Oroszország gyermeke. Nagy apja még jobbágy, apja már kereskedő, ő maga pedig orvos és író. Az Azovi tenger partján fekvő Taganrog kikötővárosában született. Itt töltötte gyer mek- és ifjúkorát egészen 19 éves koráig. A fogékonylelkű ifjú kitörölhetet len első élményei apja petróleum- és heringszagú boltjához, a helybeli görög keleti iskolához, a gimnáziumhoz, a templomi kórushoz, magánórák adásához s a vidéki kisváros szürke életének más megnyilvánulásához kapcsolódnak. Apja időközben tönkrement, bezárta üzletét, s családjával együtt Moszkvába költözött. Antosa gimnáziumi tanulmányainak befejezéséig Taganrogban maradt, majd 1879 őszén ő is Moszkvába utazott, s beiratkozott az ottani egye tem orvosi karára. A kisvárosi környezet nyomasztó hatása alól felszaba duló ifjú lassan öntudatra ébredt. Egyik íróbarátjának később így jellemzi magát: „Írjon csak elbeszélést egy fiatalemberről, egy jobbágyivadékról, aki volt már boltos, énekes, gimnazista és egyetemista, aki szolgalelkűségben nőtt fel, csókolgatta a pópa kezét, meghódolt idegen gondolatok előtt, hálál kodott minden darab kenyérért, akit sokszor megvertek, aki sárcipő nélkül járt órákra: verekedett, kínozta az állatokat, szeretett a gazdag rokonoknál ebédelni, képmutatóskodott isten és az emberek előtt minden ok nélkül — csu pán azért, mert tudatában volt saját jelentéktelenségének; írjon arról, hogyan űzte ki magából ez a fiatalember lassanként a rabszolgát, s hogyan érzi, fel ébredve egy gyönyörű reggelen, hogy az ő ereiben sem rabszolgavér folyik, hanem igazi emberi."

1884-ben befejezte egyetemi tanulmányait s utána néhány évig Moszkva közelében folytatott orvosi gyakorlatot. Az orvosi pálya azonban nem elégí-

ette ki, hamarosan hátat fordított neki, hogy egész életét egy nagybetegnek zentelje, az orosz társadalomnak.

Írói működését apró elbeszélésekkel — tömör diagnózisokkal — kezdi. Élclapokba ír, ábrázolása még elnagyolt, humora nyers. Könyvünk közli első nyomtatásban megjelent írását, egy gúnyoshangú levelet a maradi vidéki nemesről (*Levél tudós szomszédomhoz*, 1880).

A következő elbeszélés, *A csinovnyik halála* 1883-ból való. Ebben már finomabb a humor, emberibb a tartalom. Egy végrehajtóról van benne szó, aki a színházban véletlenül ráprüszköl egy főtisztviselő fejére, aztán harmadnapra aggodalmában — meghal. Látszólag bizarr ötlet, Maupassantra emlékeztet. De a furcsa történet mögött ott van az egész cári világ a maga félelmetes elnyomó apparátusával, az elnyomottak örökös rettegésével. Felépítése jellemző Csehovra: egyetlen külső mozzanat megindít egy hosszú belső folyamatot. Érdekes mellékízt ad neki a nevetséges kezdet és a szomorú vég ellentéte: tüsszentés — halál. A megindító aktus ugyanolyan váratlanul ér bennünket, mint a befejezés.

Csehov tehát elindult azon az úton, melyen eljut a gondosabb társadalmi rajzhoz s az elmélyülő emberelemzéshez.

A nyolcvanas évek elbeszéléseiből mint apró pillanatfelvételekből tevődik össze a századvég polgárosodó orosz társadalmának képe. Szomorú kép ez, mert Csehov elsősorban orvos, s a művészi ábrázolásban is a társadalom kórtünetei érdeklik. Az orosz társadalom pedig nagyon beteg. Vannak ugyan benne egészséges erők, melyek majd legyőzik a kórokozó bacillusokat, de Csehov ezeket az erőket nem látja.

Feltárja a nagyvárosi fényűzés és nyomor közötti ellentétet (*Osztriga*, 1884), a nők kiszolgáltatottságát (*A szakácsnő férjhez megy*, 1885), a falusi muzsik-iparos sivár életét (*Bánat*, 1885), a cári tisztviselők féktelen hiúságát és romlottságát (*Szög a zsákból*, *Beszélgetés a kutyával*, 1885), a nagyvárosi bérkocsis szomorú magányát (*Magány*, 1886), a megvásárolható szerelem erkölcstelenségét (*A kóristanő*, 1886, *A roham*, 1888) a kispolgári család hazugságait (*A sorsjegy* 1887), a kis cseléd embertelen kizsákmányolását (*Aludni szeretnék!* 1888) stb. Egyetlen aktív hőse ebből az időből Szavka kertész (*Agajfa*, 1886), de a benne szunnyadó tehetséget ez is céltalan játékokra pazarolja.

Az elbeszélések hőseiben az orosz polgári társadalom tipikus alakjai vonulnak fel előttünk. Elnyomók és elnyomottak, gonoszak és jók. Valamennyiük élete sivár, visszataszító. A sorok között mindenütt ott kísértenek Csehov gyermekkori emlékei. Az író ezekkel a képekkel hivatást akar betölteni, fel akarja rázni az alvó orosz társadalmat. Igaza volt Makszim Gorkijnak, amikor a 90-es években ezt írta Csehovnak: „Óriási feladatot hajt végre apró elbeszéléseivel, mikor arra buzdítja az embereket, hogy undorodjanak meg ettől az álmos, félholt élettől."

Csehov alakjai úgyszólván valamennyien egy betegségben szenvednek: gyengék, akaratnélküliek. A gyenge ember nem szívesen cselekszik, annál inkább töpreng. Mint Vasziljev joghallgató (*A roham*, 1888), aki barátaival meglátogatja Moszkva örömtanyáit, s a prostitúció képe annyira kizökkenti lelki egyensúlyából, hogy majdnem megőrül.

A csehovi hősök passzivitásának világnézeti gyökerei vannak: a 80-as években Csehov a tolsztojánizmus híve, s a látszólag apolitikus *Novoje Vremja* (Új Idő) című lap munkatársa.

L. Ny. Tolsztoj jól látta az orosz társadalom hibáit, az uralkodóosztály embertelenségét, de nem hitt abban, hogy a fennálló rendet erőszakkal meg lehessen dönteni. „Ne szállj szembe a gonosszal!" — hirdeti már a *Háború és béké*-ben (1873). Mondj le a világi javakról, fordulj önmagadba s indulj el a belső tökéletesedés útján — hirdeti a *Feltámadás*-ban (1889).

Csehov saját bevallása szerint hat-hét évig vallotta Tolsztoj nézeteit. A tolsztoji „befeléfordulás", a belső tökéletesedés útján való haladás a tárgya *Koldus* (1887) című novellájának. Luskov, a részeges koldus jó útra tér. Nem azért, mert Szkorcov esküdtszéki tag a lelkére beszélt, hanem azért, mert a szakácsnő könyörületből felvágta helyette a fát. Toljsztoji ötleten épül fel *A kozák* (1887) című elbeszélése is. Egyetlen jelentéktelennek játszó külső esemény (Torcsakov felesége, Liza megtagadja a beteg kozák kérését: nem ad neki a húsvéti kalácsból) megindít egy belső folyamatot. Torcsakovnak lelki ismeretfurdalásai vannak, rájön felesége szívtelenségére s az ivásban és csavargásban keres vigasztalást. Íme, hova vezethet egy elmulasztott jócselekedet — vonja le a tanulságot az olvasó. Tönkreteheti két ember életét.

A 80-as évek végén a haladó orosz értelmiség üldöztetése a cári kormány részéről rádöbbentette Csehovot az orosz társadalomban folyó küzdelemre. Döntő fordulatot jelentett életében az 1890-es esztendő. Ez év áprilisában indult el háromhónapos tanulmányútra a Szahalin-szigetre, hogy ott közvetlen közelről lássa a fegyencek és száműzöttek életét. Ez az utazás szakítja el a tolsztojánizmus passzivitásától s ad igazi tartalmat hazaszeretetének és humanizmusának. Felfedezi az orosz föld mérhetetlen, de kiaknázatlan kincseit, s saját szemével látja a cári kormány embertelen módszereit. A Jenyiszej partján ezt írja útinaplójába: „Arról álmodoztam és gondolkoztam: milyen teljes, értelmes és bátor élet fogja beragyogni idővel ezeket a partokat".

Visszatérése után 1891-ben ezt írta egyik levelében: „Ha orvos vagyok, betegekre és kórházra van szükségem; ha író vagyok, akkor nekem a nép között kell élnem... Szükségem van valamicske társadalmi és politikai életre, akármilyen kicsire is, ez az élet pedig itt a négy fal között, távol a természettől, az emberektől, ez a hazátlan, egészségtelen, étvágytalan élet — ez nem is élet."

1892-ben részt vesz a nyizsegorodi és voronyezsi kormányzóság éhező parasztjainak megsegítésében s Melihovóban vezeti a kolerakórházat. Ugyanitt kis birtokot vásárol magának s szüleivel együtt ide költözik. Ebben a Moszkvától mintegy 60 km-nyire fekvő kis faluban gyógyítja kezdődő tüdőbaját, ingyen gyógykezeli a parasztokat s Tolsztoj módjára iskolát alapít.

Írói működése szempontjából rendkívül termékenyek az itt töltött évek. Végleg szakít a *Novoje Vremjá*-val, mert szerkesztőjének, Szuvorinnak „politikamentes"-ségében felfedezi a cári kormány irányítását.

A passzív befeléfordulással *A 6. számú kórterem* című hatalmas novellájában számol le (1892). Ragin doktor és Ivan Dmitrics szomorú történetéből levonjuk a tanulságot: nem elég a passzivitás, de a rajongás is kevés. Tettre van szükség, férfias helytállásra.

A tolsztojanizmus elleni harc, egybekapcsolva a kor másik divatos felfogása, a „kis feladatok elmélete" elleni küzdelemmel, képezi az *Életem* című elbeszélés (1896) központi problémáját. Itt Mása mutat rá a tolsztoji világnézet csődjére. Ő sejti meg, hogy valami nagyobb, egész tömegeket magával ragadó „szóra" van szükség, de hogy mit jelent ez a szó, azt nem tudja. Lenin Harci Szövetség-e már terjeszti a marxista eszméket a munkásság körében, de Csehov nem szerez tudomást a forradalmi munkásmozgalmakról. Mikor a társadalom megváltoztatásáról elmélkedik, Tolsztojtól való elszakadása ellenére is csak általánosságokban mozog.

Csehov nem ismeri annyira a nagyipari proletariátust, hogy felfedezné társadalomátalakító hivatását a jövő Oroszországában. Miszail maga kisipari proletár. Csehov többi novellájában fel-felbukkan a nagyipari proletár alakja is, de írónknak nincs sok mondanivalója róla. Így a *Sztyep* című novellában (1888) találkozunk egy gyufagyári munkással, aki a gyár egészségtelen levegőjéről panaszkodik. *Nőuralom* című elbeszélésében (1894) bemutat egy par-

enü kapitalista nőt, akinek lelkében ott él feleslegességének tudata. Vonzza unkásai nyers ereje és józansága, de végül rájön arra, hogy közelebb áll ozzá a jómodorú, kétszínű ügyvéd s a valóságos államtanácsos, mint valaennyi munkása együttvéve. A női lelken keresztül bemutatott kapitalistaunkás ellentét nem is domborodik ki eléggé, s olvasás közben talán az is lkerüli figyelmüket, hogy az ügyvéd tiszteletdíja 1000 rubel, míg a gyár legitűnőbb művezetője csak havi 35 rubelt keres.

A parasztkérdést Csehov a városi ember szemével nézi. *Parasztok* című lbeszélésének (1897) már a beállítása is jellemző. Egy paraszti származású oszkvai pincér megbetegszik s családostul visszatér falujába szüleihez. Csehov az ő s főképpen az asszony, Olga élményein keresztül mutatja be a falut.

A női lelken keresztül megint az érzelem lágysága teszi elmosódottá, atározatlanná a képet, mintha könnyező szemen keresztül néznénk. Csehov átja a parasztság rétegződését, de a szegényparaszt és a kulák gondolkoásmódja és viselkedése között nem vesz észre lényeges különbséget. 1900-ban rja meg *Szakadékban* című novelláját (gyüjteményünkben nem szerepel), nelyben majd erősebb színekkel mutatja be a falusi kulák mohóságát. Ezek falusi rajzok így is élénken rácáfoltak a národnyikok eszményítő parasztbrázolásaira.

A tolsztojanizmussal való végleges leszámolást Csehov *Pöszmétebokor* ímű novellájában találjuk (1898).

„Elvonulni a várostól, a küzdelemtől, a mindennapi élet forgatagából és ltemetkezni valami kis tanyán — ez nem élet, hanem önzés, lustaság... Az mbernek nem három arsin föld kell és nem csepp tanya, hanem az egész öldgolyó, az egész természet, amelynek tágas terén kifejtheti szabad szellenének minden sajátságát és képességét."

Az aktivitás magasztalása itt is pátoszba csap át. Az írót forradalmi ágy tölti el, amikor így szól:

„Az emberek a dolgok természetes rendjére hivatkoznak, a jelenségek törvényszerűségére, de kérdem, hol van a rend és a törvényszerűség abban, ha in, eleven és gondolkodó ember, megállok az árok előtt és várok, amíg magáól benő vagy betemetődik iszappal, holott átugorhatnám, vagy pedig hidat verhetnék fölötte? És újra kérdem, minek a nevében várjunk? Várjunk, amíg ifogy az életerőnk, pedig élni kell és még élni szeretnénk?!"

S miért éljünk? Mi adja meg életünk boldogságát? Erre is megfelel a novella:

„Ha az életnek egyáltalában van értelme és célja, akkor ez nem a mi egyéni boldogságunk, hanem valami annál sokkal nagyobb, fontosabb és komolyabb. Cselekedjék jót!"

A forradalom és a közösségért való munkálkodás hirdetésén túl Csehov még egy lépést tett: bemutatta azt az embert, aki nemcsak rajong és beszél a jövőről, hanem *cselekszik* is érte. Szöllősi Klára összeállításának egyetlen hibája éppen az, hogy hiányzik belőle Csehov utolsó elbeszélése, az 1903-ban keletkezett *Menyasszony*, mely éppen ezt az alakot mutatja be. Írónk életművében ez jelenti a záróakkordot, a mult felszámolása után a jövőbe való kitekintést. Ahogy elképzelhetetlen Csehov drámai műveinek kiadása a *Cseresznyéskert* nélkül, olyan csonkán hat ránk az *Elbeszélések* kétkötetes gyüjteménye, lezárva az 1900-as *Karácsony előtt* című novellával.

A *Cseresznyéskert* (1903) és a *Menyasszony* rokon-motívumon épül. Mindkét mű búcsú a multtól, attól a világtól, amelyben Csehov korábbi drámái és novellái lejátszódnak. Passzív, akaratnélküli, tétlen életet élő, a lehanyatló multat képviselő szereplőik mellett a főhangsúlyt mindkét műben a bizakodó, cselekvő hősök adják. A *Cseresznyéskert*-ben Trofinov, az örök diák hirdeti a jövő programmját. Ő az, aki a tönkrement földbirtokos leányát, Anyát felvilágosítja apái életének hiábavalóságáról s munkára buzdítja a boldog jövő-

ért. A *Menyasszony*-ban Szása tölti be ugyanezt a felvilágosító szerepet. Ő döbbenti rá a menyasszonyt, Nagyát arra, hogy a kisvárosi nemesi fészek élete tele van szörnyűségekkel. A család kényelmesen él, de egyik tagja sem dolgozik. A házban húsz év óta semmi nem változott: a cselédség ma is a konyha padlóján alszik rongyokon, körülöttük bűz, poloskák és svábbogarak. Arra buzdítja, hogy szakadjon ki ebből a szörnyű életből és tanuljon. S Nagyában van is erő ahhoz, hogy szakítson régi életével. Otthagyja a sivár kisvárost, Pétervárra megy tanulni, s mikor hazalátogat és végigsétál az utcákon, úgy látja, hogy a városban már régen minden megöregedett, elavult s vagy a pusztulásra vagy pedig a megifjúlásra, felfrissülésre vár. Ó, bárcsak minél hamarabb eljönne az az új, derűs élet, amikor majd bátran szemébe nézhetünk sorsunknak, igazaknak tarthatjuk magunkat, vidámak és szabadok lehetünk. S ez az élet előbb vagy utóbb el fog jönni!" — mondja bizakodva Nagya és elindul vidáman az új élet felé.

Ez a két mű jelenti Csehov életében a feloldódást, s a sok borús kép után a derűlását. Bár nem volt öntudatos szocialista s nem jutott el soha a marxizmusig, megérezte a tömegekben végbemenő változást. 1902-ben, jaltai üdülése idején mondta egyik barátjának: „Szürke időket élünk. Fordulat áll be... Nálunk délen a hullám erősen csapkod. A nép erősen forrong. Oroszország zúg, mint a méhkas. Nézze csak meg, mi lesz itt két-három év mulva. Nem fográismerni Oroszországra... Mennyi erő, energia, bizakodás van ebben a népben. Egyenesen bámulatos!"

Csehov utolsó éveinek derűlátása érdekes ellentétben van egészségi állapotának rohamos romlásával. 1897-ben vért hányt, utána két hétig egy moszkvai klinikán feküdt, majd Dél-Franciaországba utazott üdülésre. 1899-ben eladta melihovói birtokát s Jaltában építtetett magának villát. 1901-ben megnősült. Utolsó éveit nyugodt munkában töltötte. Színdarabokat írt: *Ványa bácsi* (1899), *Három nővér* (1901), *Cseresznyéskert* (1903). Életét Tolsztoj és Gorkij látogatásai s külföldi utazásai tették változatossá. Gyógyulást azonban hiába keresett, tüdőbaja elhatalmasodott, s 1904-ben a németországi Badenweilerben meghalt.

Első elbeszélései óta Csehov hatalmas utat tett meg a művészi tökélesedés terén. A 80-as évek végéig csak úgy ontja magából a rövid kis elbeszéléseket. 1885-ben pl. 120 novellát írt. Még nem látja a társadalom előre irányuló mozgását, a félelmetes kolosszus, az orosz társadalom, egyhelyben mozog előtte, s ő megelégszik a különböző oldalakról kiragadott pillanatfelvételekkel. Nem időzik sokáig egy témánál. Az élet tarkasága izgatja. Gyorsan, vázlatosan készíti képeit, de ezek a képek hallatlanul élesek. Művészi ábrázolásának módszere már ekkor kialakult. Bár hatalmas szókincsel dolgozik, nyelvében a lényegre szorítkozik. Tudatosan kerüli a felesleges jelzőket és határozókat. Később maga ajánlja a fiatal Gorkijnak, hogy használjon kevés jelzőt és határozót, mivel azok elterelik az olvasó figyelmét s eltakarják mondanivalónk lényegét. „Az írásművészet tulajdonképpen abban áll — mondja — hogy művészettel törölni tudjuk azt, amit rosszul írtunk."

A 80-as évek végén, a 90-es évek elején az orosz értelmiség válsága, oroszországi és külföldi utazásai kitágítják látókörét. Észreveszi a társadalomban folyó osztályharcot, a feudális nemesség süllyedését, s az új osztályok emelkedését. Ez a felfedezés megérleli művészetét. A pillanatfelvételeket részletesebb képek váltják fel, lélekrajza elmélyül: a novellák száma csökken, terjedelmük nő. 1888-ban már csak 12 novellát ír. A vázlatosan megrajzolt alakok helyét sokoldalú jellemek foglalják el, az előadás hangja komolyodik, s elömlik rajta a Csehovra annyira jellemző rejtett líraiság.

Csehov elbeszéléseiben és drámáiban a kapitalizálódó Oroszország társadalmát mutatja be. Igazán otthonosan főként a kisvárosok s a vidéki nemesi udvarházak légkörében mozog. A nagy orosz realisták hagyományait foly-

ja: Puskin egyszerűségét és természetességét s Gogol kíméletlen igaz-
ndását. Nem elégszik meg az élet külső jelenségeinek bemutatásával, nála
nden cselekedetnek társadalmi és egyéni gyökerei vannak. Érezteti az
vult társadalmi formák pusztulását és sejteti az emberibb társadalom felé
ető utat. Írásainak vonzó emberi melegségét az író tiszta humanizmusa s
a rejtett líraiság adja, mely alakjai iránt érzett résztvevő szeretetéből fakad.

Szöllősy Klára fordításában igyekszik hűen visszaadni Csehov nyelvének üdeségét és zeneiségét, néhol azonban összetéveszti az egyszerűséget a angyolasággal. Az orosz szót sokszor nem fordítja pontosan s így módosít eredetin. Az *Aludni szeretnék* című novella elején pl. egy szobáról van szó. nek „egyik sarkából a másikba kötél húzódik, amelyen pelenka *szárad*, g egy hatalmas fekete pantalló". A fordító a висям = lóg igét szárad jelensel adja vissza. Ez vonatkozhatik a pelenkára, de nem a „hatalmas fekete ntalló"-ra, amely egyszerűen csak ott *lóg*, mert nem tudják jobb helyre asztani. — A kis pesztonka álmosan ül a bölcső mellett. „Szeme leragad, fejét *msúllyal húzza lefelé az álom*, nyaka *is* fáj" — mondja a fordító. Az eredetin csak arról van szó, hogy „*lehajtja, lehúzza* fejét (голову тянет вниз). fordító kifejezése szemléletes, de kérdés, megváltoztathatjuk-e az eredeti iveget, ha tudjuk, hogy Csehov mennyire kényes a jelzők és határozók haszlatára? Az *is* hiányzik az eredetiből, s így az orosz mondat tömörebb, mint magyar. — „A *kályhában* tücsök cirpel — mondja Szöllőssy. Az oroszban ика van, ami kis *kemencét* is jelent. A tücsköt nehezen tudjuk elképzelni a lyhában. Igen bántóan hatnak fordítónk idegenszerű kifejezései is: *kiút; kor szokja* le végre, hogy széthúzza a betűket?; *teakanna; kezdetét vette* era új élete stb. Egybevetve azonban az eddigi magyar Csehov-fordításokl, Szöllősy Klára nyelve hibái ellenére is közöttük határozottan a legtermészetesebb s a legkevésbbé fordításízű.

Dallos György

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949. Összeállította: Kozocsa Sándor. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat. 1950. 232 l. Ára: 22 Ft.

Amadó, Jorge: Vörös vetés. (Regény.) Ford.: Benedek Marcell. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 290 l. Ára: 12,50 Ft.

A néppel tűzön-vizen át. Szerk.: Devecseri Gábor, Keszi Imre, Pintér József. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 427 l. Ára: 25 Ft.

Aragon: Kommunisták. (1939. november — 1940. március.) Ford.: Gyergyai Albert. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 295 l. Ára: 12,50 Ft.

Aszenov, Dragomir: Gyilkosok között. (Regény.) Ford.: N. Popov és Lator László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 63 l. Ára: 2,50 Ft.

Asztalos Sándor: Mitra. (Költemény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951 67 l. Ára: 6,50 Ft.

Balázs Anna: A kitüntetett. (Elbeszélések.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 189 l. Ára: 9 Ft.

Barabás Tibor: Tatai bányászok. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára,) Népművelési Minisztérium 1951. 33 l. Ára: 1,20 Ft.

Barát Endre: Izzik a vas. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 164 l. Ára: 9 Ft.

Bárczi Géza: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Akadémiai Kiadó. 231 l. Ára: 38 Ft.

Becher, Johannes R.: A hazatérő. Szerk.: Gábor Andor és Kardos László. Ford.: Áprily Lajos, Baudiss Margit, Eörsy István, Fodor József, Gábor Andor, Gáspár Endre, Jánosy István. Kálnoky László, Kardos Pál, Kardos László, Kemény Dezső, Keszthelyi Zoltán, Kiss Károly, Lator László, Mészöly Dezső, Nadányi Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Rubin Szilárd, Simon István, Szász Imre, Tóth Eszter, Urbán Eszter, Vajda Endre, Végh György, Vidor Miklós. Bev.: Kardos László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 147 l. Ára: 14 Ft.

Bernásková, Alena: Szabad az út. (Regény.) Ford.: Falvai Alfréd. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 242 l. Ára: 10 Ft.

Bodi László: Heinrich Heine., Közoktatásügyi Kiadóvállalat 1951. 131 l. Ára: 9,50 Ft.

Bóka László: Petőfi. (Ismeretterjesztő füzetek.) Művelt Nép Könyvkiadó 1951. 32 l. Ára: 1,50 Ft.

Boldizsár Iván: Magyarországi napló. Szé irodalmi Könyvkiadó 1951. 313 l. Á 17,50 Rt.

Chao Ming: Energia. (Regény.) Ford.: Sz lősy Klára. Szépirodalmi Könyvkia 1951. 127 l. Ára: 6 Ft.

Csohány Gabriella: Köszönöm! (Versel Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 63 Ára: 6 Ft.

Darvas József: A törökverő. (Történelmi gény.) (Negyedik kiadás.) Szépirodal Könyvkiadó 1951. 252 l. Ára: 10 Ft.

Daszkalov Szt. C.: Az út. (Regény.) For Illés Sándor. Szépirodalmi Könyvkia 1951. 391 l. Ára: 16 Ft.

Devecseri Gábor: Önkéntes határőr. (E beszélő költemény.) Szépirodalmi Köny kiadó 1951. 43 l. Ára: 4,50 Ft.

Dreiser, Theodore: A dollár uralma ala Bev.: Boldizsár Iván. Szépirodalmi Köny kiadó 1951. 176 l. Ára: 10 Ft.

Erdélyi János útinaplója és útilevelei. Saj alá rendezte: T. Erdélyi Ilona. Közokt tásügyi Kiadóvállalat 1951. 266 l. Ár 22,50 Ft.

Fast, Howard: Az ekhós szekér. (Szépir dalmi Kiskönyvtár 25—26.) (Elbeszél sek.) Ford.: Ottlik Géza. Szépirodal Könyvkiadó 1951. 108 l. Ára: 3 Ft.

Fehér Klára: Az érem másik oldala. Szé irodalmi Könyvkiadó 1951. 120 l. Ár 8 Ft.

Fiatal írók antológiája 2. Összeállította Magyar Írók Szövetségének lektorátus Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 298 Ára: 14 Ft.

Golubkov: Az irodalomtanítás módszertan Ford.: Kertész Istvánné. Közoktatásüg Kiadóvállalat 1951. 532 l. Ára: 15 Ft.

Gorrish, W.: Spanyolországért. (Regén Ford.: Németh Andor: Szépirodalmi Köny kiadó 1951. 170 l. Ára: 10 Ft.

Három fiatal költő. Kövesi Endre, Pál J zsef, Timár György versei. Szépirodal Könyvkiadó 1951. 139 l. Ára: 8,50 Ft.

Holdi János: Így kezdődött. (Regény.) Szé irodalmi Könyvkiadó 1951. 155 l. Ár 12,50 Ft.

Izcaray, J.: Spanyol partizánok. (Regény Ford.: Passuth László, Bev.: Furique Li ter. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 103 Ára: 5 Ft.

Jermilov, V.: A szovjet irodalom a béke ha cosa. Ford.: Kilényi Mária. Művelt Né Könyvkiadó 1951. 123 l. Ára: 6,50 Ft.

k, Alois: A kutyafejűek. (Történelmi ny.) Ford.: Németh László. Szépironi Könyvkiadó 1951. 207 l. Ára: Ft.

n István: Emberpiac. (Regény.) Szépalmi Könyvkiadó 1951. 308 l. Ára: Ft.

s László: Vezérfonal városi előadók nára Gorkij c. előadáshoz. Magyar Iromtörténeti Társaság 1951. 19 l.

nelyi Zoltán: A boldog vár. (Versek.) irodalmi Könyvkiadó 1951. 83 l. Ára: t.

gy József: Nehéz esztendő. (Regény.) irodalmi Könyvkiadó 1951. 367 l. 18 Ft.

thy István: Zengő Hortobágy. (Elélő költemény.) Szépirodalmi Könyvló 1951. 71 l. Ára: 6 Ft.

Lajos: Tavaszi utazás. (Versek a Né Demokratikus Köztársaságról.) Szépalmi Könyvkiadó 1951. 47 l. Ára: Ft.

h zászlaja alatt. Írások a szabadságról. Bev.: Lukácsy Sándor. Szépironi Könyvkiadó 1951. 424 l. Ára:) Ft.

ewski, M: Cukorhegyek. (Regény.) irodalmi Könyvkiadó 1951. 211 l. 9 t.

y Ferenc válogatott művei. (Magyar szikusok.) Révai József tanulmányáSajtó alá rendezte: Barta János és der József. Szépirodalmi Könyvkiadó I., II. 388, 303 l. Ára: 40 Ft.

Sarolta: Kései ajándék. (Válogatott k.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. l. Ára: 13 Ft.

, Jack: Elbeszélések. (Szépirodalmi könyvtár 33—34.) Ford.: Bartos Zolr Garras Anna, Tersánszky J. Jenő. Grandpierre Emil. Szépirodalmi vkiadó 1951. 115 l. Ára: 2,50 Ft.

nvelvjárási bibliográfia. Szerk.: rő Loránd, Lőrincze Lajos. Akadémiai vkiadó Vállalat 1951. 259 l. Ára: t.

Albert: Több mint az élet. (Regény.) rodalmi Könyvkiadó 1951. 264 l. 12 Ft.

Zsigmond: Árverés a nádason. (Elslések) Szerk. és bev.: Illés Endre. rodalmi Könyvkiadó 1951. 226 l. 11 Ft.

ázi Lajos: Csodák nélkül. (Elbeszése) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 3. Ára: 11.50 Rt.

Neruda Pabló: Ébredj favágó! (Elbeszélő költemény.) Ford. és bev.: Somlyó György Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 143 l. Ára: 14 Ft.

Nexő, Martin Andersen: A vörös Morten. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 314 l. Ára: 14 Ft.

Ortutay Gyula — Katona Imre: Magyar parasztmesék I. Bev.: Ortutay Gyula Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 452 l. Ára: 18 Ft.

Örkény István: Házastársak. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 415. l. Ára: 23 Ft.

Palotai Boris: Új emberek a Dunai Vasműnél. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium 1951. 34 l. Ára: 1,20 Ft.

Petőfi Sándor összes költeményei. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 480 l. Ára: 15 Ft.

Sándor András: Az új város. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium 1951. 67 l. Ára: 1,60 Ft.

Sándor András: Híradás a pusztáról. 1945—1950. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 215 l. Ára: 9 Ft.

Sebők Éva: Felköszöntő. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 104 l. Ára: 7 Ft.

Seghers Anna: A vonal. (Elbeszélések.) Szépirodalmi Kiskönyvtár 31.) Ford.: Devecseriné Guthi Erzsébet. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 38 l. Ára: 1,50 Ft.

Stil André: A „Szajna" kifut a tengerre. (Elbeszélések.) Ford.: Illés Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 143 l. Ára: 6,50 Ft.

Szabó Béla: Lázadóból forradalmár lettem. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 102 l. Ára: 7 Ft

Szeberényi Lehel: A hegyek elmozdulnak. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 335 l. Ára: 14,50 Ft.

Szüdi György: Bányász vagyok. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára) Népművelési Minisztérium 1951. 26 l. Ára: —,80 Ft.

Tanulmányok Sztálin-díjas irodalmi művekről. Ford.: Éber Istvánné, Lovas Pál, Mádi János, Szőke László. Művelt Nép Könyvkiadó 1951. 219 l. Ára: 13,50 Ft.

Teleki Sándor: Emlékek Bemről. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 27—28.) Bev.: Lukácsy Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951 99 l. Ára: 2 Ft.

Ára: 8,— Ft
Előfizetés félévre: 12,— Ft

Tillard Paul: A Paul-titok. (Regény.) Ford. Révay József. Bev.: Maurice Kriegel-Valrimont. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 136 l. Ára: 6 Ft.

Tolsztoj, L. N.: Anna Karenina. Ford.: Németh László. Bev.: Barabás Tibor. Új Magyar Könyvkiadó 1951. 853 l. Ára: 31 Ft.

Twain Mark: A lóvátett város. Ford. és bev.: Szász Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 212 l. Ára: 12,50 Ft.

Vajda János válogatott művei. (M Klasszikusok.) Sajtó alá rendezte és Komlós Aladár. Szépirodalmi Könyv 1951. 344 l. Ára: 20 Ft.

Valles, Jules: A lázadó. (Regény.) Lányi Viktor. Bev.: Marcel Cachin. ténelmi tájékoztatót összeállította: K Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó 195 l. Ára: 10,50 Ft.

Vészi Endre: Új híd a Dunán. (Re Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. Ára: 12 Ft.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET A KÖVETKEZŐ BUDAPESTI KÖNYVESBOLTOKBAN KAPHATÓ:

Erkel Ferenc, VII, Lenin-krt. 52.
Könyvesbolt, V, Múzeum-krt. 39.
Könyvesbolt, VI, Sztálin-út 45.
Könyvesbolt, VIII, József-krt. 5.
Makarenkó, V, Múzeum-krt. 3.
Munkácsy Mihály, V, Váci-utca 22.
Nehézipari, VII, Lenin-krt. 7.
Petőfi, II, Mártírok-útja 7.
Szabadságharcos, XIII, Szent István-krt. 26.
Tervgazdasági, V, Kecskeméti-u. 2.
Új Magyar, VI, Sztálin-út 16.
Egyetemi, V, Kossuth Lajos-u. 18.

Felelős szerkesztő: Barta János — Felelős kiadó: A Közoktatásügyi Kiadóvállalat igaz
Előfizetés, reklamáció és árusítás: V, Szalay-u. 10—14. Telefon: 123—145
Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay-u. 10—14. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 936

51/3042. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László)

RODALOMTÖRTÉNET

AGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

4. SZÁM

TARTALMÁBÓL

JERMILOV: A szocialista realizmus elméletének néhány problémája

KLANICZAY TIBOR: A Szigeti Veszedelem

VITA

Zrinyi ritmusa

Gvadányi és haladó hagyományaink

ADATOK ÉS ADALÉKOK

BISZTRAY GYULA: Kossuth, Táncsics és forradalmár-társaik halálos ítélete

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁ
(XI, NAGYBOLDOGASSZONY ÚTJA 11-13)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:
BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: KIRÁLY ISTVÁN
Jegyző: KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: SZABOLCSI MIKLÓS
Ellenőr: SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951. 4. SZÁ

V. Jermilov: A szocialista realizmus elméletének néhány problémája..... 3
Klaniczay Tibor: A Szigeti Veszedelem..... 4

VITA

A magyar vers ritmikai alapjai (Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom) (Förster Aurél) 4
Zrinyi ritmusa (Vargyas Lajos) 4
Gvadányi és haladó hagyományaink (Barta János) 4

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Nemeskürty István: Adalékok Bornemissza Péter „Ördögi kisértetek" című művéhez 4
Bisztray Gyula: Kossuth, Táncsics és forradalmár-társaik halálos ítélete.... 4

SZEMLE

A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949. (Rejtő István) 5
V. V. Golubkov: Az irodalomtanítás módszertana (Mohay Béla) 5

. JERMILOV!

A SZOCIALISTA REALIZMUS ELMÉLETÉNEK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA*

I.

Sztálin elvtársnak „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" című klasszikus munkája rendkívüli mértékben gazdagította a tudományt, új, nagyszerű példája volt a marxizmus-leninizmus alkotó továbbfejlesztésének, meghatározta az elméleti munka további feladatait és irányát, megsemmisítő csapást mérve a vulgarizátorokra, nemcsak a nyelvtudományban, hanem a tudomány egyéb területein, így például az esztétika és a szocialista realizmus elméletének területén is.

Sztálin elvtársnak abban a történelmi időszakban közzétett új munkája, amelyet Hazánknak a kommunizmus felé való győzelmes haladása jellemez, hatalmas erővel fejezte ki azt a gondolatot, hogy a nyelv az érintkezés eszköze, megdöntötte a marxizmusnak marrista vulgarizálását, amely lényegében arra törekedett, hogy a nyelvet az érintkezés eszközéből az elkülönítés eszközévé változtassa, ami a nyelvet elkorcsosulásra kárhoztatta volna.

Sztálin elvtárs kimerítően bebizonyította a nyelvnek az egész népre kiterjedő nemzeti jellegét, és magas tudományos színvonalra emelte az egész nép által használt hatalmas nyelvért vívott harcot; a harcot mindaz ellen, ami felaprózza, részeire bontja a nyelvet, a harcot az úgynevezett „osztálynyelvek", szargonok és mindaz ellen, ami az egész nép által használt nyelv életének széles területéről a szó közvetlen és átvitt értelemben vett „provincializmusok" területére vezet; harcot mindaz ellen, ami szűkkörű, jelentéktelen, ami változatlan alakat, akadályokat teremt, magábazárt, csoportjellegű, nem pedig az egész népre kiterjedő; a múlt rendszernek a maradványai ellen, amely eltávolította egymástól az embereket, mindaz ellen, ami összefügg az előző uralkodó osztályok befolyásával.

Sztálin elvtárs rámutatott arra, hogy „a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát, és e tekintetben mintegy közömbösséget tanúsít az osztályok iránt."[1] Sztálin elvtárs ebben az összefüggésben különösen hangsúlyozza a kizsákmányoló osztályoknak azt a törekvését, hogy megrontsák az egész nép által használt nemzeti nyelvet: „Az emberek az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reakényszeríteni saját szólamukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztá-

* Az itt közölt előadás szövege lényegében azonos annak a beszélgetésnek anyagával, amelyet V. Jermilov 1951. május 11-én a Magyar Tudományos Akadémián folytatott a magyar irodalomtörténészekkel.

[1] Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) Bp. 1951. Szikra, 230. l.

lyok vezető rétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei. „Osztály" dialektusok, zsargonok, szalon-„nyelvek" jönnek létre. Az irodalomban gyakran előfordul, hogy ezeket a dialektusokat és zsargonokat helytelenül nyelveknek minősítik: „nemesi nyelv", „burzsoá nyelv" — írják — szemben a „proletár-nyelvvel", a „paraszt-nyelvvel". Ezen az alapon, bármennyire furcsa is ez, egyes elvtársaink arra a következtetésre jutottak, hogy a nemzeti nyelv fikció, hogy a valóságban csupán osztálynyelvek léteznek. Úgy gondolom, hogy ez a lehető leghibásabb következtetés."[2] Sztálin elvtárs ezután hangsúlyozza, hogy „Marx elismerte az *egységes* nemzeti nyelvnek, mint magasabb rendű formának szükségességét, amelynek a dialektusok, mint alacsonyabb formák, alá vannak rendelve."[3] Marx — mutat rá Sztálin elvtárs — azt tartotta, „hogy a burzsoák kalmár szókincsükkel beszennyezték az egységes nemzeti nyelvet,..."[4]

„Nemzeti kérdés és leninizmus" című művében Sztálin elvtárs így ír:

„Az igazság az, hogy a burzsoá nemzetek felszámolása nem általában a nemzetek felszámolását, hanem csak a burzsoa nemzetek felszámolását jelenti. A régi burzsoa nemzetek romjain új, szocialista nemzetek keletkeznek és fejlődnek, amelyek sokkal szorosabban egybeforrtak, mint bármelyik burzsoa nemzet, mert a szocialista nemzetek mentesek a burzsoa nemzeteket bomlasztó, kibéki'hetetlen osztályellentétektől, és sokkal inkább ölelik fel az egész népet, mint bármelyik burzsoa nemzet."[5]

A nyelv, de mindenekelőtt az irodalmi nyelv a szocialista nemzetek összeforrottsága megszilárdításának és fokozásának, valamint az egész népre kiterjedő jellegének hatalmas eszköze. Az irodalmi nyelv egész népre kiterjedő jellegéért, pontosságáért, világosságáért, hajlékonyságáért, találó voltáért, gazdagságáért és a nyelvnek a legjobb népi és nemzeti hagyományokon alapuló folyamatos felújításáért vívott harc egyúttal a szocialista nemzetek még erősebb megszilárdításáért és győzelméért folytatott harc is.

A nyelvnek a lehető legnagyobb mértékben meg kell felelnie az érintkezés és egyesítés feladatainak, azt a *széles szocialista életet* kell szolgálnia, amelyet Sztálin elvtárs zseniálisan meglátott azokban az években, amelyek mintegy fél századnyi távolságban vannak napjainktól. Az „Anarchizmus vagy szocializmus?" című művében Sztálin elvtárs hangsúlyozta:

„Harcolni a *széleskörű* szocialista életért, mint fő célért — így kell a proletariátust szolgálnunk."[6]

Lenin és Sztálin mindig rendületlenül harcolt az egész nép által használt igazi irodalmi nyelvért. Lenin már a világháború éveiben arra hívta fel a szovjet irodalmárokat, hogy üzenjenek hadat az orosz nyelv kerékbetörésének és úgy fogják fel az orosz nyelv kerékbetörését, mint a volt uralkodó osztályok befolyását.

Az egész nép által használt nemzeti irodalmi nyelvnek szenvedélyes és következetes harcosa volt a szocialista realizmus irodalmának megalapozója a nagy Gorkij, aki arra tanította az írókat, hogy az írónak oroszul kell írnia nem pedig vjatkaiul vagy balahoniul. Gorkij e harcának jelentősége még világosabbá válik Sztálin elvtárs ama útmutatásának megvilágításában, amely szerint a helyi dialektusokat az egész nép által használt nemzeti nyelv alá kell rendelni.

Gorkij fáradhatatlanul arra tanította az írókat: „Emlékeznünk kell arra, mi volt Vlagyimir Lenin álláspontja a nyelvről."

[2] U. o. 230. l.
[3] U. o. 230. l.
[4] U. o. 231. l.
[5] Sztálin Művei. Bp. 1950. Szikra, II. k. 371. l.
[6] Sztálin Művei. Bp. 1949. Szikra, I. k. 348 l.

Kíméletlen harcot kell folytatnunk az irodalomnak a szó-szeméttől való ...egtisztítása, nyelvünk egyszerűsége és világossága, a becsületes technika el... célja, amely nélkül nincs világos ideológia. Kitűnően állapította ...g Alexej Tolsztoj: „A nyelv a gondolkodás fegyvere. A nyelvet jól vagy ...sszul használni annyit jelent, mint jól vagy rosszul gondolkodni". Gorkij ... a többi k váló szovjet író álláspontjának helyessége és jelentősége különö... világossá válik Sztálin elvtárs munkájának és Marx ama tézisének meg... lágításában, amely szerint: „a nyelv a gondolat közvetlen valósága".

II.

Az irodalom terén működő vulgarizátorok és szektánsok, proletkultosok ... rappisták, kozmopolita formalisták mindent megtettek annak érdekében, ...gy meghiúsítsák a harcot, melyet Gorkij és az egész szovjet irodalom az ...ész nép által használt irodalmi nyelvért vívott.

Sztálin elvtárs rámutatott a nyelvtudomány terén elkövetett vulgarizálás ... a szépirodalom elmélete, története és kritikája terén elkövetett vulgarizálás ...sonlóságára, megjegyezte, hogy Marr „a marxizmusnak csak egyszerűsítője ... vulgarizálója volt, a „proletkultusok" és „Rapp-követők" fajtájából".[7]

A nyelvtudomány és az irodalom területén működő vulgarizálókat egy...ránt jellemezte az a törekvés, hogy a nyelvet és az irodalmat elvonatkoztat...k az egész nép életétől, hogy a nyelvet és az irodalmat az elkülönülés, a szét...goltság szolgálatára kényszerítették. A marxizmus marrista vulgarizáló...ak, valamint a proletkultos és Rapp-követő ferdítőknek hasonlósága sok...leképen megnyilvánult, így pl. abban, hogy nem vették figyelembe a reális ...rténelmi folyamatot, elhanyagolták az objektív valóságot, eltértek az élet ...azságától, konkrét bonyolultságától és gazdagságától, holt dogmatizmus, ...olasztika, az objektív tényező szubjektívekkel való felcserélése szektáns ...rlátozottság, a kulturális összefüggések és a hagyomány megszakítása jel...mezte őket. Mind a marristák, mind a proletkultosok és Rapp-követők ferdí...téseinek filozófiai alapjául a vulgáris materializmusnak a szubjektív idealiz...mussal való összekapcsolása szolgált.

A szocialista realizmus szempontjából a művészetben legfontosabb *az ...letigazság*, a jelen, a jövő és a múlt igazsága, *az élet legyőzhetetlen haladása ... új felé*. A szocialista realizmus művészete mindenekelőtt a legigazabb ...művészet.

Írjanak igazat, — így válaszolt Sztálin elvtárs arra a kérdésre, hogy mi ... szocialista realizmus lényege. „Az író tanuljon az élettől. Ha magas fokon ...ló művészi formában tükrözi az életigazságot, feltétlenül eljut a marxiz...mushoz."[8]

A proletkultosok és Rapp-követők mindig arra törekedtek, hogy külön...böző zászlók alatt támadják a szocialista realizmusnak éppen e fő alapelvét: ... valóság igaz — forradalmi fejlődésében, a kommunizmus felé haladásában ...ató — tükrözését. Arra törekedtek, hogy az életigazság lendületét e vont ...émákkal, dogmatikus „jelszavakkal" cseréljék fel, az irreális élet, irreális ...ovjet emberek, kiagyalt „szuperideális" valóság — kitalált „szuperideális" ...ősök, nem élő valóság szülte, hanem szektáns laboratóriumokban gyártott ...omunkulusz" emberkék — ábrázolásának hamis ortodox követelményeivel ...arják meg az írókat, különösen a pártonkívülieket. Ezzel a kérdéssel függ ...össze a művészet sajátosságának vulgáris tagadása is, „a dialektikus materia...sta alkotó módszernek" mint irodalmi „jelszónak" felvetése, a művészet és a

[7] Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. ...Marr-vita) Bp. 1951. Szikra, 246. l.

[8] A SzK(b)P XVII. Kongresszusa. Gyorsírási jegyzet. Partyizdat, 1934. 624. l. ...roszul.

tudomány azonosítása. Ez lényegében mensevik idealizmus volt, a szocialis realizmus főkövetelményének — az életigazság forradalmi fejlődésében va tükrözésének — kicserélése üres skolasztikus manipulációkkal vegyes, állí lag dialektikus kategóriákkal. A „dialektikus materialista alkotó módszer" j szavának az volt a célja, hogy elterelje az irodalmat az élettől és mindatt ami a művészet sajátosságára emlékeztet; ez a jelszó a kommunista és párto kívüli írók szembeállítására, a szovjet irodalmárok szétválasztására irányu kísérlet volt. — Az irodalmi módszerrel kapcsolatos kérdésekben a Rapp-köv tőknek sajátos „munkamegosztásuk" volt: egyesek a realizmus megsemmis tésével foglalkoztak, állítólag a forradalmi romantika nevében, mások a fo radalmi romantika megsemmisítésére specializálták magukat, állítólag a re lizmus nevében. Valójában ezek is, meg azok is a szovjet irodalom módsze ellen szálltak síkra, szembeállítva a realizmust a romantikával.

A vulgarizálók azonosították a nyelvről alkotott fogalmakat és a nye fejlődésének problémáit a szépirodalomról alkotott fogalmakkal és annak fe lődési problémáival. A marristák a nyelvi változásokat közvetlenül függő tették az alapok változásától és váltakozásától. Az általános irodalmi nye története náluk — írja Vinogradov akadémikus — szervesen összefonódo a szépirodalom és az irodalmi stílusok történetével, s ugyanazon osztályhat rok és fejlődési fokozatok szerint tagolódott, mint a szépirodalom és a publ cisztika. Összekeveredett a nyelv, a dialektus és a művészi stílus fogalm mint a világnézet kifejezésének rendszere...

„A kutatók nem mélyedtek el a nyelv népi alapjainak tanulmányozás ban, minthogy ezek közvetlenül valamely alappal függtek össze, mint anna felépítményei."[9]

Így festett a Vinogradov munkájában körvonalazott, vulgarizáló gon dolat általános menete mind a nyelvtudomány, mind az irodalomtudomán területén, s ez az előző korszakok kultúrájának és a hagyományoknak tagadá sát jelentette. Ha valóban csak osztálynyelvek vannak, akkor tulajdonképpe nincs értelme irodalmi nyelvet tanulni nem proletár íróktól. S minthogy vulgarizálók összekeverték a nyelv fogalmát a művészi stílussal, a művész formával, ebből az következett, hogy a klasszikusoktól nincs mit tanulni mű vészi forma terén.

Az irodalomelmélet területén néha különböző vulgarizáló jellegű vissza esések fordulnak elő, amelyek kétségtelenül kapcsolatban vannak az előbb je lemzett hamis elképzelésekkel. Ilyenek például Belik újrappista nézetei, melye ket pártsajtónk erős kritikában részesített. Belik káros és elméleti szempont ból hibás cikke a következőkben foglalható össze: az irodalom bolsevik párt szerűsége elvének kommunista elbizakodottsággal való szubjektív elferdítése a kommunista íróknak a pártonkívüli írókkal való szembeállítása, az iroda lom bolsevik pártszerűsége elvének elszakítása a valóság igaz ábrázolásának és a népiségnek az elvétől, a klasszikus irodalmi hagyományok jelentőségének nihilista lebecsülése és tagadása a szocialista realizmus szempontjából. Belik azzal vádolta meg az orosz irodalom klasszikusait, hogy azok passzívan „szemlélődően" tükrözik a valóságot. Egészen „új művészi formák" követel ményével és azzal a szektáns tétellel hozakodott elő, hogy a szocialista realiz mus nem más, mint „a művészi alkotásoknak sajátos pártszerű módszere".

E teljesen skolasztikus felfogásnak megfelelően, Belik védelmébe vette az élő valóságtól elszakított, elvont romantikát. Helyesen írt erről V. Novi kov, a kritikus és irodalomtudós:

„Ahelyett, hogy arra hívná fel az írót, amint ezt a szocialista realizmus megkívánja, hogy a valóságot helyesen, forradalmi fejlődésében ábrázolja, Belik holt, skolasztikus dogmákat eszel ki, amelyeket a művészi alkotás vezérfonalául ajánl. Azt javasolja, hogy az író a valóságot egy elvont eszmény

[9] Bolsevik, 1950. 15. sz. 11. l. Oroszul.

szempontjából ábrázolja és azt fejezze ki művészi képekkel, ami nem létezik a valóságban." Belik valójában azt bizonygatta, hogy az írónak „úgy kell ábrázolnia az új kommunista létnek növekvő sarjait, mint az életnek győztes, érett jelenségeit, még mielőtt azok szilárd gyökeret vernének az életben." — Helyesen jegyezte meg Novikov:

„Azokat bírálva, akik azt ajánlják, hogy agyszüleményeket vigyünk be valóságunkba, Belik maga is helytelen álláspontra jut, amikor azt kívánja a művésztől, hogy valóságban nem létező, kiagyalt hősöket teremtsen, az eszmény elvont hordozóit. Hősies valóságunk olyan bőségesen bocsátja a művészek rendelkezésére a Haza érdekében végrehajtott tömeges hőstettek példáit, hogy az írónak nem kell *kiagyalnia* hősöket. A Párt nem egyízben felhívta az írókat arra, hogy figyelmesen tanulmányozzák az életet és alkotásukban ne térjenek el valóságunk igaz ábrázolásától."[10]

Beliknek ezek a tételei szintén egy proletkultos és rappista vulgarizálásba való visszaesést, egy sajátos „marrizmust" jelentettek az irodalomelméletben. Így e konkrét, egyes esetben is bebizonyosodik Sztálin elvtárs útmutatása a marxizmus marrista vulgarizálásának a proletkultos és rappista vulgarizáláshoz való hasonlatosságáról. Különösen világossá válik az a törvényszerűség, hogy kevéssel Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveinek megjelenése előtt pártsajtónkban bírálatot kapott Belik cikke, amely olyan durván proletkultos és rappista módon szembenállt Leninnek azzal az útmutatásával, hogy nekünk „nem egy új proletkultúra *agyszüleményére* van szükségünk, hanem a *meglévő* kultúra legjobb példáinak, hagyományainak és eredményeinek *továbbfejlesztésére* a marxizmus világnézetének, a proletariátus életfeltételeinek és diktatúrája korszakában vívott harcának szempontjából".[11]

Az irodalom *bolsevik pártszerűségének* elve nem szakítható el a *népiség* elvétől, mint ahogy ezt a szektánsok teszik, mert a Bolsevik Párt a *nép* vezére, vezetője és nevelője, ízig-vérig a népé, a *népi* érdekek és eszmények legfőbb kifejezője. A Bolsevik Párt a boldogság, öröm és szépség teljessége felé vezeti a népet, a Párt irányítja a valóság hatalmas átalakítását, amelyben sokmilliós néptömegek vesznek részt. A bolsevik pártszerűség és népiség között fennálló elszakíthatatlan kapcsolatot csodálatos megjelenítő erővel fejezte ki Sztálin elvtárs: „Úgy gondolom, hogy a bolsevikok a görög mitológia hősére, Anteuszra emlékeztetnek. Nekik is, mint Anteusznak, abban van az erejük, hogy kapcsolatban állnak anyjukkal, a tömegekkel, akik szülték, táplálták és nevelték őket. És mindaddig, amíg el nem szakadnak anyjuktól, a néptől, minden esélyük megvan arra, hogy legyőzhetetlenek maradjanak."[12]

III.

Az a vulgarizálás, amely azon alapul, hogy az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét elszakítják a valóság helyes tükrözésének és a népiségnek az elvétől, a nemzeti hagyományoktól és az élettől, a művészet aktív, életformáló jelentőségének gyengüléséhez vezet.

Egyúttal meg kell jegyeznünk, hogy ugyanoda vezet az irodalom, mint ideológiai felépítményi jelenség szerepének tagadása vagy ködösítése is.

A bolsevik pártszerűség elve megkívánja, hogy az irodalom egyre tevékenyebben vegyen részt a kommunizmusért vívott harcban. Ez a szerepe elszakíthatatlanul összefügg ideológiai felépítmény jellegével. Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" című művében hangsúlyozza az ideológiai felépítmény sajátosságát: aktív hatását az alapra. E sajátosság rendkívüli mértékben jellemzi a művészetet és a szépirodalmat is. A felépít-

[10] Novikov, V.: Az elvi és objektív kritikáért. Zvezda, 1950. 5. sz. 167—168. l. Oroszul.
[11] Lenini gyűjtemény (Leninszkij szbornyik), XXXV. k. 148. l. Oroszul.
[12] A SzK(b)Pártjának Története (Rövid tanfolyam). Bp. 1950. Szikra, 438. l.

ményjellegű irodalom problémája terén mutatkozó zűrzavar, annak tagadása vagy elködösítése, hogy az irodalom felépítményi jelenség, a realisztikus realizmus lényegének: a dolgozók kommunista nevelése feladatának tagadásához, továbbá az irodalom bolsevik pártszerűsége elvének tagadásához vezet. Ilyesféle zűrzavar nyilvánul meg néhány filozófus felszólalásában, például Trofimovéban, amelyet G. Alekszandrovnak Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveivel kapcsolatban elhangzott előadásához fűzött (Voproszi Filoszofii 1950. 2. sz.). Itt azzal az elgondolással találkozunk, hogy a művészet a kapitalista társadalomban „részben" a felépítményben, „részben" pedig az alaphoz tartozik, minthogy a művészet... a profit kisajtolásának eszköze. Ilyen váratlanul — és ilyen váratlan helyen! — támadt fel előttünk Suljatyikov szelleme az ő „történetfilozófiájával", amelynek lényegét Plehanov fogalmazta meg Gleb Uszpenszkij egyik elbeszélésében szereplő anyókájának szavaival: „Más zsebébe nyúlt."

A művészet — Trofimov szavai szerint — a benne megvalósult esztétikai értékek szempontjából — számos korszak terméke, amelyek során kialakul, gazdagodik, fejlődik és csiszolódik. A művészet összehasonlíthatatlanul tovább él, mint bármely alap és bármely felépítmény és ebben az értelemben nem sorolható be az utóbbiak meghatározása alá. Felépítményjellege van a művészetben a benne megvalósult eszmék nagy részének; nincs felépítményjellege a művészeti emlékekben rejlő objektív igazságnak és esztétikai értékeknek.

Eszerint az objektív igazság és az esztétikai értékek a kérdésnek ilyen beállításában nélkülözik az eszmei tartalmat. Az eszmék, a felépítmény egész területe — Trofimov elképzelése szerint — nem más, mint valami viszonylagos, valami hazugságféle, amely elhal az őt létrehozó alappal együtt és célja kizárólag az, hogy valóra váltsa a Gleb Uszpenszkij elbeszélésében szereplő anyóka tételét. Ami az objektív igazságot illeti, az, Trofimov nézete szerint, nem függ az eszméktől, osztályoktól és azok harcától. Trofimov nézete szerint létezik tehát valami örök, kezdettől fogva való „művészet általában", amely nem felépítményjellegű és létezik egy felépítményjellegű művészet, amely feudális burzsoá és így tovább. Trofimov kijelenti, hogy „... nem a művészet általában (ezt kell kiemelni), hanem egy meghatározott művészet, például a feudális, a burzsoá s a többi művészet, nem él sokáig nem él tovább, mint az alap, amely létrehozta. Nem úgy tűnik el, mint művészet általában, hanem mint a művészetnek egy meghatározott formája — mint antik, feudális, burzsoá, stb. művészet". Az eszméktől, osztályoktól és azok harcától elszakított, osztályjellegétől és konkrét történelmi meghatározottságától megfosztott „művészet általában" valami magában való, titokzatos, örök szubsztancia — íme ez Trofimov elképzelése az „igazi művészetről".

A „művészet általában", vagyis az a művészet, amely *közömbös* az osztályok, eszmék, pártok, továbbá ezeknek a maguk idejében vívott harca iránt — ez az igazi művészet, amint az Trofimov fejtegetéséből kiderül. Ez az álláspont elkerülhetetlenül a művészetről, mint osztályonkívüli, apolitikus jelenségről vallott, már rég megdöntött idealista nézetek újjászületéséhez vezet. Trofimov álláspontja a passzív és szemlélődő művészethez vezet, elősegíti azoknak a hazug és hamis képzeteknek elterjedését, mintha a klasszikus irodalom „passzívan szemlélődő" és korának harca iránt közömbös volna.

„A leninizmus — mondotta Zsdanov a ‚Zvezda' és ‚Leningrád' című folyóiratokról szóló beszámolójában — elismeri irodalmunk hatalmas társadalomátalakító jelentőségét. Ha a szoviet irodalom eltűrné, hogy csökkentsék hatalmas nevelőerejét, akkor az visszafejlődést, a ‚kőkorszakba' való visszatérést jelentene."[13]

Trofimov belebotlott az „eltűnik" fogalmába (a felépítmény eltűnik az alappal együtt, amely létrehozta). De a felépítmény megszűnése korántsem

[13] Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Bp. 1949. Szikra, 119. l.

jelenti, hogy mindaz megsemmisül, ami a felépítményben kapcsolatos volt a történelem következetesen haladó menetével. Nem feledkezhetünk meg a minden nemzeti kultúrában meglévő két kultúráról szóló lenini-sztálini tanításról. A felépítmény eltűnése az őt létrehozó alappal együtt egyáltalán nem jelent a folyamatosság, a hagyomány láncának megszakadását. Nem lehet valamely művészetet régi alakjában, tartalmában és formájában új életre kelteni. Ebből azonban korántsem következik az, hogy elpusztult. Továbbra is művészi élményt szerez, minthogy kritikailag elsajátítottuk, kultúránknak részévé válik és éppen ezért gazdagabb és tartalmasabb életet él, mint abban a korban, amely létrehozta.

A művészet ideológiai felépítményjellegének tagadása vagy elködösítése — nézetünk szerint — Sztálin elvtárs műve lényegének és módszertanának meg nem értését jelenti. Sztálin elvtárs azt tanítja, hogy tanulmányozzuk minden társadalmi jelenség *sajátosságait*, és zseniális példát ad, hogyan kell konkréten megvizsgálni a jelenségeket a maguk sajátosságában. Különösen kiemeli munkájában, hogy „a társadalmi jelenségeknek... megvannak a maguk különleges sajátosságai, amelyek megkülönböztetik őket egymástól, amelyek mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából."[14] Ahelyett, hogy minden erőfeszítésünket eme — Sztálin elvtárs által kijelölt — egyetlen tudományos eljárásnak szolgálatába állítanánk, ahelyett, hogy tudományos hévvel elmélyednénk a társadalmi jelenségek különbségeinek tanulmányozásában, amelyek — Sztálin elvtárs szavai szerint — mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából, néhány filozófus elvtársunk — nem tudni miért — valami egészen más útra tért, és nem a társadalmi jelenségekben rejlő különbségeket, hanem a hasonlóságokat kezdte keresni, vagyis azzal foglalkozott, ami a tudomány számára kevésbbé fontos s amivel évszázadok során legszívesebben a könyvmolyok és talmudisták foglalkoztak, akik a különféle jelenségek egyedi sajátságait, a reális valóság gazdagságát abba a sivár, dogmatikus hasonlóságba akarták fojtani, amely eltorzítja és megöli az eleven élet sokféleségét és kézzelfoghatóságát.

Néhány filozófus elvtársunk, abban az igyekezetében, hogy hasonlóságot fedezzen fel a nyelv és az irodalom között, ahelyett, hogy a különbséget keresse, nem vette észre, hogy ezzel ugyanazt az álláspontot igyekszik elfoglalni, amelyből Sztálin elvtárs kiverte a marristákat, vagyis azt az álláspontot, amely ténylegesen azonosítja a nyelvet a felépítménnyel, adott esetben az irodalommal.

Egy sajátos „fordított marrizmust" figyelhettünk meg. Marr felépítményi jelenségnek tekintette mind az irodalmat, mind a nyelvet. Az a néhány filozófus, akiről most beszélünk, mind az irodalmat, mind a nyelvet nem felépítményjellegűnek hirdeti és valójában összekeveri, azonosítja a nyelvi jelenségeket az irodalmi jelenségekkel. Ezek a filozófusok hajlamosak arra, hogy az irodalomra ugyanazokat a törvényszerűségeket és sajátosságokat vonatkoztassák, amelyeket Sztálin elvtárs a nyelv sajátosságának meghatározására fejtett ki, és mindenekelőtt — a nyelvnek az osztályok és pártok iránti közömbösségét. Ezek az elvtársak, abbeli igyekezetükben, hogy minél jobban letérjenek a vulgarizálás útjáról, éppen a vulgarizálás és az idealista nézetek felé sodródtak.

Azoknak az elvtársaknak, akik elsősorban a hasonlatosságokat, nem pedig a különbségeket keresik az irodalom és a nyelv között, el kell gondolkodniok afelett, hogy az a törekvés, amely elsősorban a hasonlatosságok, nem pedig a különbségek megállapítását tűzi ki céljául, annak a liberális objektivista tudománynak sajátja, amely a teljes azonosság olajával igyekszik bemázolni a valóság élő sokféleségét. Az osztályok és pártok harcától távol-

[14] Sztálin: Válasz J. Krasenyinnyikova elvtársnőnek. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita) Bp. 1950. Szikra, 294. l.

álló művészetről alkotott objektivista elképzelésnek semmi köze a szocialista realizmus esztétikájához.

Különös elméletük megmentése érdekében még a marxizmus-leninizmus klasszikusainak elferdítésétől sem riadnak vissza ennek az elméletnek a szerzői; olyan állításokkal zavarják meg az ifjúság fejét, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusai „sehol és sohasem" jellemezték úgy a művészetet, mint ideológiai felépítményi jelenséget. Éppen ezt mondta Trofimov is a közelmúltban lezajlott irodalomtudományi ülésen (1951 májusában), ahol kínos helyzetbe került, minthogy emlékeztetni kellett őt az „Anti-Dühring" egyik tézisére.

„Még rosszabbul állunk azonban — írja Engels — az örök igazságokkal a tudományok harmadik csoportjában, a történelmi tudományokban, amelyek az emberek életfeltételeit, a társadalmi viszonyokat, a jogi és államformákat — filozófiai, vallási, művészeti s egyéb eszmei felépítményükkel — történelmi egymásutánjukban és jelenlegi állapotukban veszik vizsgálat alá."[15]

Engels ezzel az egyetlen tételével megvilágítja, hogy mibe törött bele annak a néhány filozófusnak a bicskája, akik képtelenek voltak tudatukban összekapcsolni a felépítmény eltűnését az őt létrehozó alappal együtt — a művészet nemzedékről nemzedékre való átöröklésének fogalmával. Engels éppen a művészet átöröklésére beszél és egyúttal az ideológiai felépítményi jelenségek közé sorolja a művészetet.

A szocialista realizmus elmélete nem teremthet szakadékot a „kritikai realizmus" klasszikus orosz irodalma és a szovjet irodalom között. Az orosz klasszikus művészet éppen azért olyan nagy, mert óriási erőt jelentett, tevékenyen hatván a valóságra. Ennek a ténynek valamely formában való elkódosítése lényegében nem más, mint csatlakozás azokhoz, akik kárhoztatják az orosz klasszikus irodalom „passzív szemlélődését". A szovjet irodalom, amely minőségileg új szakasza az orosz és a világirodalomnak, egyúttal új, magasabb történelmi alapon örököse, folytatója és továbbfejlesztője is a XIX. századi orosz irodalom haladó hagyományainak és így annak az aktív haladó hatásnak is, amelyet ez az irodalom a valóságra kifejtett.

Az irodalom ideológiai felépítményjellegének tagadása vagy elkódosítése a bolsevik pártszerűség tagadásához vezet, minthogy mindkét esetben a szocialista realizmus elmélete elferdítésének alapjául a művészet szociális aktivitásának tagadása szolgál. Ez a tagadás azzal a veszéllyel jár hogy a művészetet kiemelik a kommunizmust építő aktív erők soraiból. Konsztantyinov elvtárs — az irodalomtudományi ülésen felszólalt egyik filozófus — azt javasolta, hogy vessük el az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét és „tetszés szerint" helyettesítsük a kommunista eszmeiség vagy a szovjet hazafiság fogalmával. Konsztantyinov elvtárs kifejtette, hogy a bolsevik pártszerűség fogalmának megőrzése fegyvertárunkban nem jelent egyebet, mint Belik álláspontjának elfogadását, vagyis vulgarizálást.

A bolsevik pártszerűség elvének vulgarizálása ellen vívott harc azonban korántsem jelenti azt, hogy elvetjük magát az elvet, mint ahogy Konsztantyinov véli. Az irodalom bolsevik pártszerűségének elve Lenin hatalmas hozzájárulása az irodalomtudományhoz. Miért mondanánk le erről a hozzájárulásról? Ha egyes vulgarizáló irodalmárok elferdítik a marxi-lenini esztétika alapelveit, és a bolsevik pártszerűség elvét, valami vele ellentétessé, vulgáris-szubjektívvé változtatják, amint ezt Belik tette, akkor ebből nem következik, hogy el kell vetnünk az irodalom bolsevik pártszerűségének fogalmát.

Belik tévedése mindenekelőtt abban rejlik, hogy Leninnek „Pártszervezet és pártirodalom" című cikkében kifejtett egyik tételét („le a pártonkívüli irodalmárokkal") mechanikusan alkalmazta korunkra, a szocializmus győzelmének korszakára, a nép erkölcsi és politikai egységének korszakára, és ezzel szembe-

[15] Engels: Anti-Dühring, Bp. 1950. Szikra, 92. l.

állította a párttag írókat a pártonkívüli írókkal. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a kommunisták és a pártonkívüliek közötti különbség a Szovjetunióban már egészen formálissá vált. De vajjon ez azt jelenti-e, hogy a kommunisták és a pártonkívüliek lemondtak a bolsevik pártszerűségről? A bolsevik pártszerűség az egész sokmilliós és soknemzetiségű szovjet népnek, a párttag és pártonkívüli bolsevikoknak közkincsévé vált.

Lenin „Pártszervezet és pártirodalom" című klasszikus művében az irodalom bolsevik pártszerűsége elvének tartalmát jellemezve, egyéb rendkívül fontos ismertető jegyek mellett kiemelte az irodalmároknak az egész proletariátus ügyébe való bekapcsolódását és a közös ügyért való felelősségét.

E tétel alkalmazása korunkra azt jelenti, hogy az író bekapcsolódott az egész állam, az egész nép közös ügyébe és felelős érte. Az író hazánkban államférfi. A bolsevik pártszerűség az eszmeiség legmagasabb formája. Miért állítja hát szembe Konsztantyinov elvtárs a bolsevik pártszerűséget a kommunista eszmeiséggel? Mi értelme van hát annak a javaslatának, hogy tegyük irattárba az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét?

A szovjet hazafiság hatalmas, életet adó erő, amely hősi tettekre buzdítja soknemzetiségű Hazánk népeit. A Bolsevik Párt, társadalmunk vezetőereje, a szovjet emberek millióit neveli a szovjet hazafiság nemes szellemében. A szovjet hazafiság tartalma: a sok-sokmilliós szovjet nép szeretete a Bolsevik Párt és a drága Sztálin iránt. A szovjet hazafiságot nem lehet elszakítani a szovjet embereknek Lenin és Sztálin pártjához való közelségétől, a szovjet hazafiságot nem lehet szembeállítani a bolsevik pártszerűséggel.

A szocialista nemzetek fejlődésének körülményei között rendkívüli mértékben fokozódik a művészet általános jelentősége a nép életében, amint fokozódik a művészet *nevelő* funkciójának jelentősége. Ezzel függ össze Sztálin elvtársnak az írókról, mint az emberi lélek mérnökeiről szóló bölcs tétele. S ebből következik, hogy következetes, elvi kritika alá kell vetni mindazokat a nézeteket, amelyek gyöngítik aktív szerepét a kommunizmusért vívott harcban.

Sajnálatos, hogy filozófus elvtársaink még nagyon keveset segítenek az irodalomtudósoknak a marxi-lenini esztétika és a szocialista realizmus elmélete kérdéseinek kidolgozása terén, sőt néhány filozófus (amint ez legalábbis a felsorolt példákból látható) inkább csak hátráltatja ezt az ügyet.

Irodalomtudományunk és kritikánk feladata, hogy mélyrehatóan megvizsgálja és tisztázza a szocialista realizmusnak olyan alapvető fogalmai között fennálló elszakíthatatlan belső összefüggéseket, amilyenek *a valóság igazi, forradalmi fejlődésében való tükrözése, a bolsevik pártosság, a népiség, a művészet aktív átalakító szerepe, a magas fokon álló művészi forma, az egész nép által használt irodalmi nyelv, a legjobb nemzeti hagyományoknak új, történeti alapon való továbbfejlesztése.* Ennek az egységes egésznek — a szocialista realizmusnak — mindezek és egyéb vonatkozásai arra hivatottak, hogy a kommunizmus felé haladó egész szocialista életünket szolgálják abban a teljességében, amely rendkívüli világossággal tárult fel az utóbbi években. Ezeket az éveket a hatalmas sztálini természetátalakítás, a kommunizmusnak grandiózus össznépi építkezései, a háborúutáni első ötéves terv győzelmes, határidő előtt való teljesítése és egyéb világtörténelmi jelentőségű események és folyamatok jellemzik. Mindezek arról tanúskodnak, hogy Hazánk Lenin és Sztálin pártjának vezetése alatt egyre gyorsabban halad az emberiség történetének legmagasabb eszménye, a kommunizmus felé.

IV.

Sztálin elvtárs új műve erőteljesen kiemeli a reális valóságtól, az életigazságtól való eltérés valamennyi változatának káros voltát. S újabb, mélyebb értelmezésben ismerjük meg a fontos sztálini tételt, hogy a szocialista realizmusban a legfontosabb — az életigazság a maga fejlődésében, a

kommunizmus felé való haladásában. Ez az elv egész esztétikánk alapja, ez határozza meg esztétikai kritériumainkat. A szép — a mi esztétikánk nézőpontjából — elszakíthatatlanul összefügg az *igazzal*.

Semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek, hogy éppen az utóbbi években, amikor az élő valóságban testet öltő kommunista ideálunk nagysága és szépsége rendkívüli világossággal tárult fel Hazánk széles néptömegei előtt és messze a határokon túl, különösen időszerű jelentőségűvé vált az a kérdés, hogy mi a szép kritériuma a szocialista realizmus esztétikájában és hogyan függ össze az a kritérium a mi élő valóságunkkal.

Lenin még „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" című munkájában írta, hogy a bolsevikoknak érteniök kell ahhoz, hogy „teljes nagyságban és teljes ragyogásban mutassák meg demokrata és szocialista ideálunkat".[16]

Leninnek szavaiban útmutatást találunk arra vonatkozólag, hogyan függ össze az esztétikai tényező a munkásosztály reális harcával, milyen szorosan kapcsolódik a valóság forradalmi átalakításához, hogyan függ össze a szép az élettel.

A „Pravda" 1951. január 7-i számában „A szovjet művész" című vezércikkében megállapította:

„A szép — az élet, a kommunizmust építő nép szabad élete, — ez a szovjet művész jelszava."

Az a gondolat, hogy a szép — a mi életünk, az emberek boldogságáért, a kommunizmusért folytatott harc, nem más, mint folytatása és továbbfejlesztése új, magasabb történelmi alapon az orosz forradalmi demokratikus esztétikának, amely elszakíthatatlanul összeforrott a szocialista realizmus elméletének alapelveivel és természetszerűleg következik belőlük. Ez az esztétika hangsúlyozza esztétikai kritériumainknak kapcsolatát a szocialista realizmus legfőbb követelményeivel — a valóság hű tükrözésével és a népiség elvével. A szép — a mi hős szovjet *népünk* élete, a dolgozók sok-sokmilliós tömegének élete. Ez a gondolat abból a szempontból is fontos, hogy az élő valóságot ábrázoló művészetünk igaz voltát hangsúlyozva, az esztétika nyelvén megerősíti az éltető szovjet hazafiság nagy eszméjét, élesen szembenáll a kozmopolitizmussal és ennek egyik irodalmi megnyilvánulásával — a formalizmussal s mindennel, ami eltávolít Hazánk reális életétől, amely szép és nagyszerű; szembenáll minden szűkkörű szektáns gondolattal, amely a szép kritériumait nem az élő valóságban, nem a szocialista élet teljességében, nem a társadalmi cselekvésben és a harcban keresi, hanem szűk kis szubjektív sémákban és dogmákban, melyek elterelnek a reális valóságtól, az egész nép életétől.

Az a tétel, hogy a szép — a mi életünk, a mi harcunk — a bolsevik pártszerűség elvén alapul. Ez az elv megkívánja a művésztől a kommunizmus eszményének aktív igenlését.

Az a tétel, hogy „a szép — az élet, a kommunizmust építő nép szabad élete", magában foglalja az alkotó szovjet nép munkája mély szépségének és költőiségének gondolatát, azt a gondolatot, hogy a munka és az alkotó munka embere a szocialista realizmus irodalmának alaptémája és fő hőse. Az a tétel, hogy a szép — a mi életünk, távol áll minden idillikus elképzeléstől. A szép — a szocialista realizmus esztétikájának szempontjából — az emberiség fényes jövőjéért vívott harc, s már azért távoláll esztétikánk az idilltől: ez az esztétika a nehezet és hősit igenli „mint *szükségszerű*, tehát *kívánatos* képet, amely méghozzá nem is nagyon hasonlít az ‚általános üdvösség' paradicsomi idilljéhez..."[17]

[16] Lenin: Válog. Művek, I. k. Bp. 1949. Szikra, 653. l.

[17] Sztálin: Levél A. M. Gorkijhoz. Lásd: Sztálin Művei, 12. k. Bp. 1950. Szikra, 187. l

A szovjet irodalom hősi vezérmotívuma Majakovszkijnak a szovjet nemzeti büszkeségtől áthatott, nagyszerű költői fogalmazásában tükröződik: „Bárhol és bárm kor válasszon utat a nagy ember, úgy választja ki azt, hogy az ne kitaposott és könnyű út legyen". „Napjainkat éppen a nehézségek teszik széppé. Ez az ének nehézségeink, győzelmeink és hétköznapjaink éneke lesz."

A Majakovszkij szavaiban kifejezett gondolatok és érzések a szovjet irodalom hagyományává váltak. Sz. Babajevszkij a fiatal íróknak nemrég megtartott összszövetségi értekezletén ezt mondotta: „A mi szovjet életünk éppen azért szép, mert — nem idill." Konsztantyin Szimonov „Murmanszki napló" című költeményében hangsúlyozza, hogy helytelen a kommunizmusnak, mint idillnek az elképzelése.

Csak nyárspolgári képzelet
fest vágy- s vészmentes életet.
ne csak a hárfa- s lant zenét
tanulja tőlünk gyermekünk:
a kommunizmus szenvedélyt,
s merész vágyódást ad nekünk.

Ennélfogva nem gyengíteni, hanem erősíteni kell a szocialista realizmus kritikai bázisát, amelynek hivatása, hogy harcoljon mindaz ellen, ami akadályozza előrehaladásunkat, kommunista eszményünk megvalósítását.

A szép fogalma esztétikánkban magában foglalja a *szépért vívott harcot*, amely nélkül a szép manyillovizmussá, üres ábrándozássá, álromantikává változnék. A szépért, mint az életért, az élet teljességéért, gazdagságáért, a szabad alkotásáért vívott harc összefügg azzal a harccal, amely az élet minden ellensége, a halál és a pusztulás hordozói, a háborús gyújtogatók ellen folyik. Hazánk alkotásra született, tehát a békéért való harcra is. Ugyanezt elmondhatjuk szovjet irodalmunkról is, amelynek eszmei és művészi újító jellege mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy hősei — a fejlődésének útján megtett első lépésektől kezdve — építők, fáradhatatlan emberek, alkotók és egyúttal a világbéke harcosai voltak. A *békeharc* a szocialista realizmus esztétikájának része. A világbéke szépségének és boldogságának igenlése a szovjet irodalom világtörténelmi feladata és magasztos célkitűzése.

A békeharcról, mint politikai s egyúttal esztétikai feladatról kitűnően állapította meg Johannes Becher, német költő a Világbéketanács első ülésén: „Ma sokkal jobban meg kell mutatnunk, mint bármikor, hogy milyen csodás a békében élő emberek élete. A művészetek művelőinek egész alkotó erejüket arra kell fordítaniok, hogy rámutassanak az emberiség békés körülmények között való fejlődésének útjára. Beragyogni harcos valóságunkat az emberiség békés hajnalának csodás fényével, ez az, amit költőnk, Bertold Brecht a következő szavakkal fejezett ki:

Ó ábrándok, ó aranyos remények,
Ott ringanak a kalásztengerek.
Magvető, érezd már ma a tiédnek,
Mit holnap érlel valóvá a tett.

A jövő békés életéről szőtt hasonló realista ábrándok rendkívüli módon kifejezhetnék azoknak az embereknek az erejét, akik minden erejüket és tudásukat a béke megvédése ügyének szentelik...

...Meg kell győznünk ifjúságunkat, hogy csak az méltó arra, hogy hősként tiszteljék, aki minden tettével és gondolatával a békét szolgálja. Századunkban a hősiesség annyit jelent, hogy harcolunk a béke megőrzéséért, és ha kell, feláldozzuk érte magunkat."

Kommunista eszményünk elképzelésével összefügg az élet legnagyobb teljességének és felvirágzásának elképzelése. Minél jobban közeledünk a kommunizmushoz, annál világosabb s hatalmasabb lesz valóságunk hősi roman-

tikája, ennek a valóságnak nagyszerű terveivel és a tervnek valóraváltásával, amint állandóan előretörünk az egyre nagyszerűbb és szebb új felé. Ábrándunk örökké a valóság nyomában jár, mert ábrándunkat az az élet ihleti, amelyben valóra válnak a legmerészebb ábrándok. Életünkben a reális és a romantikus „elv" többé nem két elv, hanem megbonthatatlanul egységes egész. Ez a mi életstílusunk, amely meghatározza művészetünk stílusát is. Ebben a művészetben nincs külön realista és romantikus „elv"; ez a művészet egységes egész — a szocialista realizmus, amelynek szerves sajátossága, az irodalmi alkotásnak „alkotórésze" a forradalmi romantika *(Zsdanov)*.

Azt gondolhatnánk, ma már mindenki számára világos, hogy helytelen az az álláspont, amely szerint a szocialista realizmusban két elv van — realista és romantikus elv — és nem is tértünk volna vissza alkotó vitánknak e megtett szakaszához, ha kritikánkban, sőt néha magában az irodalomban is nem észleltük volna időnként a szocialista realizmusról alkotott hazug, dualista elképzelések utórezgését.

A realizmus szembeállítása a romanticizmussal, a romantika megdöntése a „Zvezda" több cikkében (szerzőjük B. Platonov kritikus) összefügg ezekkel a dualista nézetekkel és a romanticizmusnak olyan elképzelésével, amely szerint ez valami elvont, nem is élő valóságunk szülte fogalom, hanem a művész kívülről viszi be a valóságba, díszítő célzattal. A „Zvezda" kritikusa az elvont romanticizmus ellen harcolva, úgyszólván „egy csapásra" a forradalmi romantika ellen is küzd, tagadva e fogalom jogosságát. Abból indul ki, hogy „a szocialista realizmus fejlődésének iránya" úgyszólván az, hogy a realista elv „elnyeli" a romantikust, minthogy — úgymond — ahogy közeledünk a kommunizmus felé, úgy válik valósággá az ábránd, ami pedig a romantika megszűnéséhez vezet.

Megrajzolni a romantika „elnyelésének" perspektíváját a kommunizmus felé haladtunkban objektíven azt jelenti, hogy megfosztjuk ifjúságunkat az ábrándtól és — mellesleg — akaratunk ellenére, egy követ fújunk azokkal az ideológusokkal, akik a kommunista társadalmat mozgástól és fejlődéstől mentesen ábrázolják. Ha az ábránd és valóság azonossá válnék, ez azt jelentené, hogy nem lenne hová és miért előrehaladnunk! A kommunizmus azonban fáradhatatlan, rendkívül gyors előrehaladás az élet minden területén, az élet és az ábránd örök küzdelme.

Platonov véleménye szerint „a romantikus módszer... az irodalmi alkotásnak csak egy része, egy szakasz az írónak egy új téma mélyreható tudományos vizsgálata felé vezető útján. Minél magasabb színvonalú az író alkotó módszere, annál rövidebb ez a szakasz, annál kevesebb eltérés mutatkozik az objektív valóságtól a megrajzolt képen."[18] Amint látható, a romantika a kritikus számára a valóságos életigazságtól és a tudománytól való eltérés, tulajdonképpen nem is más, mint a gondolkodásnak valamely elsődleges szakasza, amelyet még nem világított meg az igazi tudományos ismeret fénye. A kritikus nézete szerint a szocialista realizmus művészetében a romantikát nem magának a szocialista valóságnak romantikája, a kommunizmus felé való haladás hozza létre és lelkesíti, hanem a művész szubjektív képzelete révén kerül be a szocialista realizmusba. A romantika — Platonov nézete szerint — az egyes ember és a társadalom gyermekkorára jellemző.

Ezekből a tételekből az tűnik ki, hogy egyesek nem értik, hogy a romantika a szocialista realizmus esztétikájában ábránd a még szebb jövőről, harc azért a jövőért, az esztétikai eszmény szerves része. A „Zvezda" kritikusa, úgylátszik, nem is gyanítja, hogy a romantika szétzúzása tulajdonképpen nem más, mint az esztétika szétzúzása.

A romantika olyan elképzelése, hogy az — mint a valóság birtokbavételének elsődleges szakasza — éretlen, „zavaros", tudománytalan, nem igazi gon-

[18] Zvezda, 1950. 1. sz. Oroszul.

dolkodás, lényegében nem más, mint a hegeli esztétika közhelyeinek megismétlése; a hegeli esztétika számára csak az elvont gondolkodás igazán nagyértékű, a művészet pedig csak „elsődleges szakasz" azon az úton, amely e gondolkodás felé vezet. A hegeli esztétika, amely — mint bármely más idealista esztétika — ellensége a művészetnek, lenézően bánik a művészettel, mint „tökéletlen megismeréssel", amely az emberi szellem gyermekkorának felel meg és végetér, amikor a „szellem" fejlődése során megérik. Az idealista esztétika tagadja a szép objektív létezését a valóságban, a szépet csak látszatnak tekinti, amelyet a művész szubjektív képzelete visz a valóságba, hogy megszépítse azt, hogy betöltse a szép hiányát magában a valóságban. Csernisevszkij megállapította, hogy a szép az idealista esztétikában „csak kísértet, amely homályos nézetekből, zavaros filozófiai gondolkodásból származik, s (Hegel rendszere szerint) minél fejlettebb a gondolkodás, annál jobban eltűnik előle a szép, és végül a teljesen fejlett gondolkodás számára csak igazság van, de szép már nincs..."

Platonov hibás álláspontja a két „elv" elgondolásán alapul, amelyek közül az egyiknek el kell nyelnie a másikat. Ez a mi életünknek is elszürkülését jelenti, életünkét, amelynek sajátossága a romantika, és művészetünket, amelynek módszeréhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a forradalmi romantika. A romantika megdöntése irodalmunk műfajbeli elszegényesítését jelenti, annak a lehetőségnek a tagadását, hogy a szovjet írók használhatják az olyan romantikus és fantasztikus műfajokat, amelyekhez például a „Ruszalka", a „Démon" és „A leány és a halál" tartozik.

Háború utáni irodalmunk fejlődése új, szemléltető bizonyítéka a szocialista realizmus elvei helyességének és életképességének.

Szocialista életünk teljessége ad lendületet háború utáni irodalmunk legjobb és legjelentősebb akotásainak. Mindezeket a műveket megszépíti az a hősi romantika, amely Hazánknak a kommunizmus felé való diadalmas haladására jellemző.

Íróink műveinek tipikus cselekménye lett az a cselekmény, amelynek alapja ama alkotó munka fejlődésének és kiszélesedésének története, amelyben a hősök résztvesznek. Ez a történet egyúttal az emberek szellemi fejlődésének története is, látókörüknek soha nem tapasztalt kitágulása, olyan új gondolatokkal, érzésekkel való gazdagodásuk, amelyeket a munkához és az élethez való kommunista viszonyuk hat át. A cselekmény során megnyilvánul az, hogy bármely alkotó munka, bármely újító kezdeményezés fejlődésének és kiszélesedésének távlatai határtalanok a mi valóságunkban, és határtalan az emberek szellemi fejlődése az alkotás folyamatában. A végtelen tér, az alkotás lendülete — a szocialista élet teljessége irodalmunk forradalmi romantikájának is forrása.

A bolsevik pártszerűség és ennek elszakíthatatlan kapcsolata a népiséggel, az élet igaz, a kommunizmus felé haladásában való ábrázolása, az a tudat, hogy a szép — az élet, és az élet szép, cselekvő részvétel a valóság átalakításában, a kommunizmusért vívott harcban, ezek a szocialista realizmus elvei, és ezek alapján arat sikereket a mi irodalmunk. A szocialista realizmus elveitől való eltérés negatív eredményekre vezet. Az elvont, az élettől elszakadt romantikus költészet hatása mutatkozott meg az olyan alkotásokban, mint Kaverin „Nyitott könyv" című, vagy Katajev „A szovjetek hatalmáért" című műve.

Arra, hogy milyen fontos az írók számára a szocialista realizmus elméletének helyes megértése, rendkívül jellemző példát szolgáltat gyermekirodalmunk. Itt különösen fontos a szocialista realizmus elveinek, s ezek közt a forradalmi romantika elvének, mint a szocialista realizmus alkotó elemének helyes alkalmazása. L. Kasszil „Drága kis fiaim" című könyvében és „A kisebbik fiú utcája"-ban, amelyet Poljanovszkijjal együtt írt és 1950-ben Sztálin-díjjal tüntettek ki, gyermekekről van szó, a Nagy Honvédő Háború komor éveiben. Mindkét könyv romantikus, de Kasszil „Drága kis fiaim"-

jának esztétikai hibája az, hogy az író észrevétlenül elszakította a romantikát — a gyermekek reális életétől. A gyermekek — a könyv hősei — mintegy kettős életet élnek: egyrészt ábrándjaikban, „Szinyegorija" fantasztikus országában, másrészt a reális valóságban, a mindennapi munka, az ipariskolai tanulás körülményei között. A gyermekek „Szinyegorija" lakóinak nevét viselik, megmentik a bűvös szépségű hercegnőt a gaz király karmaiból, és „parancsnokoknak" nevezik magukat. A szerző nem vette észre, hogy ez a játék nem segíti a gyermekeket az életben, hanem eltereli őket az élettől. A romantikus elem elszakadt a reálistól. A gyermekek munkáját a könyv szenvtelenül írja le, költőiség, romantika nélkül, hevenyészetten; egyetlen gyermek sem marad meg emlékezetünkben; az író számára éppen „Szinyegorija" volt fontos. A gyermekalakok rajza így elmosódott; különcöknek tűnnek, elvont ábrándozóknak, ami igen indokolatlan gyermekeknél.

A reális élet elszürkítése ebben a könyvben nem vezetett a fantasztikum és a romantika gazdagságához; éppen ellenkezőleg, a valóságtól elszakított mese „Szinyegorijá"-ról elég elcsépelt és nem minden szentimentalizmus nélkül való história, hercegnőkről, királyokról, udvaroncokról, amelyet a „korszellem" szem előtt tartásával kissé „felhígítottak" a „Nagy Mesterek" elvont alakjaival. A műben két „elv" érvényesült: a realisztikus és a romantikus elv de mindkettő túlságosan szürke, nem alkot kerek egészet.

„A kisebbik fiú utcája" című, sok tekintetben kiváló könyv szerzői szándékosan hangsúlyozták, hogy mindaz, amit művükben leírnak — pontos és való igazság, és ki is jelentik az első fejezetben, hogy könyvükben „jóformán nincs is kieszelés. Minden, amit itt elbeszélünk, igaz és oly csodaszép, szigorú és színigazság, hogy nem szorult szépítésre".

Nem érthetünk egyet a szerzők fent idézett kijelenésével. Az élet nemcsak ebben az esetben, hanem sohasem szorul szépítésre. Az a „kieszelés", amilyen a tipizálás, általánosítás, megvan bármely valóban művészi alkotásban. „A kisebbik fiú utcája" pedig valóban művészi alkotás. De a szerzők kijelentésükkel mást akarnak mondani. Az, amit a könyvben legendaszerűen, fenségesen és a legmélyebb értelemben véve romantikusan elmondanak, éppen a mi korunk való igazságát ábrázolja, a csodaszép, szigorú és színigazságot. Ebből ered a szerzői előszó és az egész mű lendülete.

„A kisebbik fiú utcája"-ban Vologya Dubinyin kercsi pionír rövid életéről van szó. Vologya tagja a kercsi kőbányákban tanyázó partizán osztagnak, és mint felderítő elesett a fasiszta német rablókkal vívott harcban.

A könyv első oldalaitól kezdve, amelyek a háborúelőtti éveknek vannak szentelve, magával ragad az életet szenvedélyesen szerető, önfeledt, a cselekvés örömétől elragadott, ábrándozó, az élet hivogató titkait megfejtő boldog szovjet gyermekkor széles szárnyalású, szikrázó romantikája, és jókedvűen, rendkívül erősen érezzük életünk teljességét és boldogságát! A mű szerzői, a munkájukban elmerült türelmes kutatók módjára, szeretettel és figyelmesen keltenek életre részletet részlet után, epizódot epizód után, napot nap után, évet év után; feltárják Vologya Dubinyin jellemét, fejlődését, növekedését, és a serdülővé, harcossá váló gyermek férfivá válását. Az olvasó előtt feltárul a szovjet gyermek általánosított alakja, Vologya Dubinyin pedig a maga meg smételhetetlen egyéniségével úgy áll előttünk, amint a Bolsevik Párt csodálatos „kisebbik fia". Együtt megyünk vele a kercsi katakombák homályába. Elindul egy legendás, hősi élet. Kasszil és Poljanovszkij új könyvének sikere mindenekelőtt abban rejlik, hogy a romantika és a realitás nem két „elv" gyanánt érvényesül benne, hanem valóban egységes egészet alkot.

A „Drága kis fiaim" nem azért volt gyenge, mert fantasztikum volt benne. „A kisebbik fiú utcája" pedig nem azért kitűnő, mert nincs benne fantasztikum. Az előbbi könyv fantasztikuma azért tűnik szegényesnek, gyengének az élethez viszonyítva, mert el van szakítva a reális, mindennapi valóságtól. Csak az a fantasztikum és romantika erős, amely az életre támaszko-

lik és a valóság fölé emelkedik, de nem abban az értelemben, hogy valahová a felhők közé száll (az ilyen elszakadás mindig a művészet lealacsonyítását jelenti a valósággal szemben), hanem úgy, hogy meg tudja előzni a jövőt és a holnapba tekint.

V.

Irodalmunk megtanulta, hogyan fejezze ki egyre mélyebben napjaink hősének, a kommunizmus építőjének *támadó jellemét*. Ez a szocialista realista irodalom egyik alapvető hagyománya. *Élő valóságunkban éppen a pozitív hősnek van cselekvő, támadó, életformáló szerepe.*

A szocialista realista irodalom első hősének, a „Kispolgárok" című színdarab Nyil nevű mozdonyvezetőjének alakját éppen a támadó vonás határozta meg. Ugyanilyenek voltak az „Ellenségek" című színdarab és az „Anya" hőseinek alakjai is.

A szocialista realizmus irodalmának hősét az a szomjas vágy fűti, hogy életet teremtsen, hiszen az élet szerelmese és még szebbnek akarja látni. Ez a hős a következő szavakkal köszöntött be az irodalomba:

„A jogokat nem adják, a jogokat kivívják!... Nincs olyan forgalmi előírás, amely meg ne változnék!"

Így szól Nyil, és ezekben a szavakban kifejezésre jut viszonya a valósághoz, éppúgy, mint Tatyana Besszemenovához intézett szavaiban:

„Nekem csak az nem tetszik, hogy miért vagy te tanítónő? Nem szíved szerint való munka ez, kimerít és idegesít téged. A munka pedig — roppant nagy... A kis gyermekek, hiszen a jövő emberei ők... érteni kell ahhoz, hogy megbecsüljük őket, szeretni kell őket. Minden munkát szeretni kell, hogy jól végezhessük. Tudod, én rettenetesen szeretek kovácsolni. Az ember előtt egy vörös, formátlan tömeg, dühödt és forró... Élvezet ráverni a pöröllyel. Sziszegő tűzszikrákat köpköd feléd, ki akarja égetni a szemed, meg akar vakítani, félre akar lökni. Eleven, rugalmas... te pedig vállból mért kemény csapásokkal azt készítesz belőle, amire szükséged van..."

Az anyagnak ebben az eleven, rugalmas, erőszakkal magához ragadó és ellenszegülő, formálásra váró képében *maga az élet* jut kifejezésre. A valóság úgy tárul fel Gorkij hőse előtt, mint valami csodás, gyönyörű anyag, amely formálásra és alkotásra vár, mint a gyönyörű valóság megalkotására szolgáló anyag. Formálni, alkotni, megcsinálni mindazt az életből, amire szüksége van az embernek, a történelem új hősének, aki azért jött e világra, hogy *kikovácsolja* az emberek boldogságát — ilyen a szocialista realizmus irodalmi hősének viszonya a valósághoz. Számára a szép — az élet a maga mozgásában. Nyilnek maga a foglalkozása válik költőivé a színdarabban, amint az életnek az új felé való előretörését jelképezi. Nyil alakja mögött érezzük a munkásosztály egész tömegét, és azokat, akiket a történelem mozdonyvezetőjének nevezhetünk, azokat, akiket holnap (egy év múlva) a történelem majd bolsevikoknak nevez.

Az élet szomjas szeretete — ez Nyil *lendülete*. Ő szeret és tud élni szívelelke egész erejével, reális földi élete minden örömével. Nyil és táborának emberei hisznek a gyönyörű jövőben és — a csehovi hősökkel ellentétben — nemcsak álmodnak róla, hanem harcukkal meg is teremtik azt. Ezért szeretik oly szenvedélyesen az életet! A Besszemenov-féle tábor emberei a régi világ emberei, kispolgárok, akik panaszkodnak és félelmükben reszketnek a közelgő, számukra érthetetlen és idegen ellenséges valóság előtt. Nyil és barátai az élet haladásával, a történelem menetével összhangban élnek, a kispolgárok azonban úgy érzik, hogy az élet elsöpri őket az útból, és szembe akarnak szállni az élet haladásával. Ebben rejlik Nyil, Cvetajeva, Polja és Siskin optimizmusának forrása, és ez az oka a kispolgárok pesszimizmusának, félelmének, bizonytalanságának, lázas kapkodásának.

Nyil *támadó* hős. Ő támad, ellenfelei pedig védekeznek. Gorkij történelmi újítása az erőknek ilyen elosztásában, az előretörő élet elől *visszavonuló*

régi világ ábrázolásában nyilvánult meg. A kritikai realizmus irodalmában éppen a pozitív, a haladó erkölcsi és esztétikai ideálokat megtestesítő hős állt szemben a gazság, aljasság és sötétség győzedelmeskedő erőivel. Éppen ezek az utóbbiak győztek, elnyomtak minden ragyogót, igazat, alkotót, értelmest és szépet.

Rendkívül érdekes szembeállítani egymással a kritikai realizmus egyik utolsó zseniális alkotását a szocialista realizmus első zseniális alkotásával. Szinte egyidőben jelentek meg, mindössze egy év választja el a kettőt egymástól. Csehov „Három nővér"-ére és Gorkij „Kispolgárok"-jára gondolunk. Ha figyelembe vesszük Gorkijnak abban az időben kialakult barátságát Csehovval, közelségüket és kíváncsi érdeklődésüket egymás iránt, továbbá a szóbanforgó színdarabok tematikai hasonlóságát, akkor fel kell tételeznünk, hogy a „Kispolgárok" bizonyos mértékben válasz volt a „Három nővér"-re. Gorkij akkor írta a „Kispolgárok"-at, amikor már jól ismerte a „Három nővér"-t. A „Kispolgárok" objektíven mindenesetre válasznak tekinthető a „Három nővér"-re.

Sok tekintetben közel áll egymáshoz ez a két színdarab; így a kispolgárság témája és a jövőről szóló ábrándozás tekintetében is.

Csehov, miután elolvasta Gorkij „Kispolgárok"-ját, azt írta A. I. Juszin-Szumbatovnak, hogy Gorkij érdeme az, hogy ő „az első Oroszországban és általában az egész világon, aki megvetéssel és útálattal beszélt a kispolgárságról..." Ebben az értékelésben természetesen megnyilvánul Csehov szerénysége is. Pomjalovszkij után éppen ő, Csehov beszélt megvetéssel és útálattal a kispolgárságról, s egész munkásságával és a „Három nővér"-rel szintén ezt fejezte ki.

Natasa a „Három nővér"-ben félelmes a maga hétköznapiságában, szürkeségében és középszerűségében: tökéletes megtestesítője a kispolgárságnak — az az alak, amely nem kevésbbé baljós, mint Lady Macbeth. Masa kispolgárnak mondja Natasát.

Vajjon Natasa nem lett volna-e jó, tökéletesen hozzáillő lánya Besszemenov kispolgárnak, Gorkij „Kispolgárok"-jában? Éppen ilyen lányról álmodott az öreg Besszemenov, éppen ilyen szellemben nevelte hitvesével együtt Tatyanáját. De az öregeknek, amint ez köztudomású, nem volt szerencséjük a gyermekekkel. Lányuk tehetetlen, gyenge lett, nem volt benne egy szikra magabiztosság, szívósság, hiányzott belőle az a nyers, arcátlan, támadásszerű célratörés, ami annyira jellemzi Natasát.

A kispolgárság e két alakjának, Natasának és Tatyánának különbségében megnyilvánul az, ami Gorkij munkásságában új, ami a *szocialista* realizmusban új, a kritikai realizmussal összehasonlítva.

A „Három nővér"-ben az aljas kispolgári ösztönök Natasa és Protopopov személyében *támadnak*, és nincs, aki szembeszálljon ezekkel az ösztönökkel. Gorkij „Kispolgárok"-jában pedig éppen a Besszemenov-féle kispolgári tábor vonul vissza fejetlenül, és itt az a reális erő támad a kispolgárság ellen, amely ellensége a besszemenovizmusnak, protopopovizmusnak, az ostoba, gonosz, aljas, tulajdonosi, kispolgári világ minden alapelvének.

Mindkét darabban nagy szerepet játszik a *ház* rajza. Ennek szimbólikus jelentősége van. A „Három nővér" cselekménye arról szól, hogyan szorították ki a nővéreket házukból Natasa és Protopopov. Az aljasság gonosz ereje kiszorítja őket az életből. Fedél nélkül maradnak, házukat pedig az ellenség foglalja el. Harc nélkül visszavonulnak. A *szépség* átadja helyét a *rútságnak*, az élet költészete, zenéje, amely e három gyönyörű nő alakjában testesül meg, átadja helyét a sivár prózának. Ez volt a kritikai realizmus irodalmának „örök" témája — szomorú elbeszélés arról, hogyan *vonul vissza* az élet szépsége és költészete a rútság támadása elől, miként ül ünnepi tort a gonoszság, az aljasság, a durvaság, az igazságtalanság és a kegyetlenség. — A szocialista realizmus újító témája kezdettől fogva a *támadó* és a *győzedelmeskedő* jó, igaz, ragyogó és szép elvének témája volt.

A ház rajzának a „Kispolgárok"-ban, akárcsak Csehov darabjában, nemsak közvetlenül reális, hanem széles értelmű általános költői jelentősége is van. Nem hiába válaszolja Tyetyerev, az énekes, az öreg Besszemenovnak arra a kijelentésére, hogy ő, Besszemenov *„saját* házában lakik": „Ez igaz! Saját házadban vagy. Az egész élet a te házad, a te épületed. Ezért nincs hol lakjam, te kispolgár". Amíg Tyetyerevnek, Szatyin elődjének, „a harmadik csoport emberének" „nincs hol laknia" a földön, addig Nyil nem hazátlan ember! A Tuzenbahok, a Versinyinek, a három kedves, elragadó, tehetetlen nővér — fedél nélkül maradnak, Natasa kiűzte őket a házból. Nyilnek megvan a maga biztos, szilárd helye az életben, „gazda a maga házában", mert sok munkát fektetett a „ház"-ba. Ő nem úgy látja, mintha az egész élet — a kispolgár háza lenne. „Az a gazda, aki dolgozik" — mondja Nyil. Az irodalomban eddig nem mondtak ilyen súlyos szavakat! Tudjuk, érezzük, meg vagyunk győződve arról, hogy az egész „ház" — az egész világ — nemsokára olyan embereké lesz, mint Nyil. Natasával és Protopopovval szemben, akik hatalmasan, gazda módjára uralkodnak a három nővér házában, a Besszemenovok már nincsenek meggyőződve birtokló erejükről. Az öreg Besszemenov fél Nyiltől, érzi, hogy Nyil kiűzi őt a „házból". Többször élesen kifakad: „Hordanád csak el magad a háztól!" Az utolsó felvonásban — a zavar, gonoszság, félelem közepette — azt mondja: „Valamit nem értek... kié ez a ház? *Ki itt a gazda?...*" És Tyetyerev azt mondja neki, hogy ő. Besszemenov erőtlen ahhoz, hogy ellenálljon mindannak, ami *rátámad.*

Nyilnek és táborának *támadása* — Besszemenovnak és táborának *visszavonulása:* íme, ez a „Kispolgárok" tartalma. Az új világ támadása a régi ellen — ezt jelentette az új irodalomnak a szocialista realizmus irodalmának újító szava.

S majdnem ugyanebben az időben a kritikai realizmus irodalma folytatta utolsó nagy képviselőjének alkotásaiban „örök" bús témáját a pusztuló, az életből kiszorított szépségről és igazságról.

Csehov „Három nővér"-ében elveszti házát, fedél nélkül marad a szépség és a boldogság (a tűzvész szimbolikus jelentősége a harmadik felvonásban). Gorkij „Kispolgárok"-jában a fedél nélkül maradás veszélye fenyegeti a szép és a boldogság ellenségeit, a rútságot és a boldogtalanságot — hamarosan éppen ezek maradnak fedél nélkül a földön! A színdarab diadalmas hangulatát éppen ez a hatalmas meggyőződés diktálja, A „megalázottak és megszomorítottak" Gorkij művében új minőségben jelentkeznek — mint szülőföldjük holnapi gazdái.

Nyil támadó jelleme megmutatkozik a darab szerkezetében és cselekményében is. Nyil *irányítja a cselekményt,* az összes szereplők sorsa valamilyen formában összefügg vele, tőle függ, ő kezdeményez, ő határozza meg a cselekmény szituációit, míg a „Három nővér"-ben és általában a kritikai realizmus irodalmában a helyzetet a legtöbb esetben a szépséggel és az emberi boldogsággal szembenálló ellenséges erők határozzák meg, a tagadó erők támadnak.

A pozitív hős támadó jelleme a szocialista realizmus irodalmának fontos újítása. A szovjet irodalom legjobb, legjelentékenyebb alkotásaiban, mint pl. Furmanov „Csapajev", Gladkov „Cement", Osztrovszkij „Az acélt megedzik", Fagyejev „Az ifjú gárda", Makarenko „Az új ember kovácsa", Azsajev „Távol Moszkvától" című regényében és más művekben az egész cselekmény középpontjában a pozitív hős áll, aki támadó jellemű. Éppen ő irányítja a mű cselekményét. Az erők is úgy oszlanak meg ezekben a művekben, hogy a pozitív hős cselekszik, a negatív vagy ingadozó szereplők pedig válaszolnak tetteire, valamilyen módon reagálnak rájuk.

Természetesen vannak olyan művek is, amelyekben a cselekmény menete negatív hősökkel fonódik össze, akik igyekeznek „támadni". De az írónak

ilyen esetekben is meg kell mutatnia, hogy a negatív hős támadása csak látszólagos támadás, minthogy lényegében, szocialista valóságunk objektív törvényei szerint — a történelmi támadást pozitív hőseink, szovjet népünk folytatja, népünk, amely a nagy Sztálin lelkes vezetése alatt a kommunizmus felé halad.

Objektív valóságunk e törvényszerűségeinek valamilyen formában tükröződniök kell a cselekményben, a színek elosztásában, a szerkezetben és a személyek elosztásában. *Annak a pozitív elvnek, amely irányító és támadó jellegű a mi valóságunkban, az irányító és támadó elv szerepét kell betöltenie a művészi alkotásban is.* Így szokott ez lenni legtöbb esetben irodalmunk legjelentősebb alkotásaiban. A cselekmény egész romantikája, szépsége, költészete, érdekessége, a szerző legszebb érzései, mindaz, ami a legmélyebben jellemzi a hőst, a pozitív hősök osztályrésze, azoké a hatalmas támadó erejű embereké, akik átalakítják az életet, megteremtik az új, kommunista társadalmat.

De vannak irodalmunknak olyan alkotásai is, amelyek szerzői — néha kellő tapasztalat és mesterségbeli tudás híján, és mivel nem tudják helyesen elosztani a művészi színeket, nem ismerik a cselekmény és a szerkezet titkait — úgy építik fel művüket, hogy középpontjában a negatív hős áll, és éppen azt ruházzák fel támadó erővel, a pozitív hős és az egész közösség pedig védelembe vonul a negatív hős aktivitása elől, és mindössze válaszol, reagál annak tetteire.

Az ilyen esetekben az alkotás középpontjában többnyire az individuális lelki alkatú hős áll, aki feszültségben tartja az egész közösséget. Ez a hős negatív szerepet játszik, de fel van ruházva minden érdekes vonással, a tárgy minden érdekességével, bizonyos romantikával és költőiséggel. Tehetséges, érdekes, ő támad, és a mű minden eseménye, a cselekmény egész menete tőle függ. A vele szembenálló pozitív hős nemes és igazságos, de unalmas, nélkülözi a művészi ábrázolás minden művészileg konkrét, individuális vonását, alakja szétfolyó, minthogy nem annyira az aktív, támadó cselekvésben, hanem inkább az ellenállásban, a más cselekvésére való reakcióban, a negatív szereplők tettei elleni védekezésben mutatkozik meg. A pozitív hőst a cselekmény olyan körülmények közé sodorja, ahol teljesen el van foglalva a negatív szereplők tetteire adott *válaszokkal.* A pozitív hős egész szerepe az ilyen műben kizárólag a negatív személyek cselekedeteire való reagálásra és sajátmaga, valamint a közösség védelmére korlátozódik. Jellemét ez „védekező" jellegűvé teszi, csökkenti aktivitását, önállóságát, határozottságát, egyéni sajátosságát. Így történt ez például J. Trifonov „Diákok" című, tehetségre valló elbeszélésében, ami kétségtelenül csökkenti a mű eszmei és művészi értékét. Mindaz, ami leginkább érdekes a műben, Palavin alakjával kapcsolatos. Ez a fiatalember, akit sok egyéni tulajdonsággal ruház fel a szerző, negatív szerepet játszik, és a mű vége felé újjánevelődik (helyesebben, az újjánevelés útjára lép). Éppen Palavin határozza meg a cselekmény egész menetét, aktív szerepet játszik, a pozitív hős, Vagyim pedig csak *reagál* Palavin tetteire. A legélénkebb művészi színekkel és a legintimebb vonásokkal is éppen Palavint ruházza fel a szerző. Ő és barátnője, Lenocska Medovszkaja, akit nem kevés kispolgári vonás jellemez, művészileg konkrétek, Vagyim alakja pedig szétfolyó. Ugyanilyen a közösség ábrázolása is, amely Palavin tettei ellen védekezik; nem alakul ki világos és teljes költői ábrázolás.

Itt a szocialista realizmus esztétikájának fontos törvényével találkozunk, amelyre fel szeretném hívni íróink figyelmét.

Az olyan művekben, amilyenek Makarenko „Az új ember kovácsa", vagy „Igor és társai" című műve, Krimov „Derbent tankhajó", vagy Azsajev „Távol Moszkától", Ribakov „Gépkocsivezetők" című műve, miért olyan ragyogó, teljes értékű, súlyos, látható, a valóságos élet minden színében és hangjában duskálkodó, tudatunkban az egyéni vonások sokféleségével fellépő a közös-

ég ábrázolásáa, és miért alakult ki a közösségnek ilyen ábrázolása Trifonov Diákok" c. regényében?

A dolog lényege az, hogy Makarenko, Krimov, Azsajev és Ribakov említett regényeiben a közösségnek megvan a maga — Sztaniszlavszkij terminológiáját használva — „felső feladata", az egészen áthaladó cselekménye, a maga világos célja, amelyet hajthatatlanul, következetesen megvalósít, úgy, hogy a mű cselekményének fejlődése a közösség saját céljának megvalósítása is, a cél megvalósításának egyes szakaszaiban. A cselekvő, támadó közösség tehát úgy áll előttünk, mint a mű cselekvő főhőse — ez a szocialista realizmus irodalmának egyik újító sajátossága. Az említett művekben az erőviszonyokat éppen az jellemzi, hogy a közösség cselekvő, céltudatos, következetes lépéseire kénytelenek *reagálni* azok a személyek, akik valamely okból nem értenek egyet a közösséggel és annak céljaival, így például a „Távol Moszkvától" c. regényben nem a maradi Grubszkij, a régi normák védelmezője, a Batmanov vezetése alatt álló közösség tervének ellenzője támad a közösség ellen, hanem éppen a közösség támad a maga hatalmas, győzedelmes alkotó cselekvésével a maradi nem alkotó gondolkodású emberek, a régi normák védelmezői ellen, és ezek, miután megkísérelték az ellenállást a támadó közösséggel szemben, kénytelenek letenni a fegyvert.

A cselekvő közösség, amelynek megvan a maga célja és harcol a cél megvalósításáért, jellemzi irodalmunk legjobb alkotásait. Trifonov „Diákok" c. elbeszélésének az a hiányossága, hogy nem található benne tevékeny, céltudatos közösség, a maga feladataival, és nincsen a közösségnek sajátos arculata, amely különféleképpen, egyénien fejeződnék ki a különböző emberekben. Ez azzal kapcsolatos, hogy az elbeszélés gyengén ábrázolja a diákok *hétköznapjait*, a diákélet igazi sajátosságát a maga problémáival, nehézségeivel, nagy belső komolyságával. Az elbeszélésben a közösségnek nincsenek saját céljai, a közösség nem cselekszik Palavintól függetlenül. Itt a közösség csak azért van, hogy reagáljon Szergej Palavin tevékenységére. Palavin és menyasszonya, Lenocska eltakarja a közösséget, föléje emelkedik. A cselekvő, céltudatos közösség hiánya nem ad lehetőséget az írónak, hogy pozitív hősök sokaságyogó egyéni alakjait mintázza meg. A szocialista realizmus esztétikája szempontjából ugyanis az ember annál inkább *egyéni*, minél *közösségibb* — annál sajátosabb, minél mélyebben kifejezi a közösséget.

A szovjet irodalom legjobb alkotásainak szerzői kiválóan meg tudják mutatni, hogy a mi reális valóságunkban a közösséggel szembenálló individualista a legkevésbbé tartalmas, legkevésbbé érdekes és puszta belső életével a legprimitívebb ember. Ilyen Mecsik Fagyejev „Tizenkilencen" c. regényében, a renegátok Makarenko regényeiben, Grubszkij a „Távol Moszkvától" című regényben stb.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mi korunkban a szovjet írók műveiben az individualisták alakjai nem mint a közösség kiengesztelhetetlen ellenségei jelennek meg, hanem mint olyan emberek, akik tele vannak belső hibákkal és hiányosságokkal, de képesek arra, hogy a közösség közreműködésével újjászülessenek. Ez megfelel életünk igazságának, a Bolsevik Párt politikájának, amelyet érdekel minden egyes ember személye, hogy elszigetelve az emberben mindazt, ami gyenge, ápolja, felemelje és kimélyítse benne a legjobbat, az alkotó vonásokat. Éppen ezért bírálta a Pravda A. Kron „A taggá válott" című darabját, amelynek főhőse a szerző szempontjából pozitív személyiség, élenjáró sztahanovista és kommunista, de valójában a szovjet emberhez nem méltó, gőgös, fennhéjázó, finnyás, lényegében szektáns módon viselkedik az emberekkel szemben, akik hibákat követnek el, számos gyengéjük van, de újjánevelhetők, meg tudnak szabadulni hibáiktól. A „Diákok" című elbeszélés helyesen mutatja meg a közösségnek azt a törekvését, hogy harcoljon Palavinért és igazságos, férfias bírálat és önbírálat révén segítsen abban, hogy kifejleszthesse magában korunk igazi emberének vonásait. Trifonov tehet-

ségrevalló elbeszélésének sok vonzó vonása van, megfigyelései élesek, az ifjúság üde levegője árad belőle, nagyon szépek Moszkva leírásai. A szerző érdekes írói pálya előtt áll. De komolyan mérlegelnie kell első elbeszélése során szerzett tapasztalatait, hogy következő művében ne ismétlődjenek meg az említett fogyatékosságok, nevezetesen tanulmányoznia kell a művészi tökéletesség problémáit. Csak egy csetvonást, mindössze egy részletet említünk meg: tudjuk, hogy a művészetben a részlet dönt el mindent, nélküle nem lehet alakot ábrázolni. Amikor Palavin magányosan búslakodik, — kalapokat rajzol. Mindig csak kalapokat. Mást nem is tud rajzolni. Ez jelentéktelen vonásnak látszik, s mégis egyszerre átmelegíti Palavin alakját, belsőleg közelebb visz minket hozzá, akárcsak magában a szerzői intonációban; ezenkívül mást nem tudott rajzolni, — érezzük egy színes, tehetséges és lényegében nem is rossz, magányosan búsuló fiú bánatát, aki búsul, hogy egyedül van, hogy hibákat követ el, hogy tapasztalatlan. Ez helyes, Palavin nem ellenség, nem megrögzött individualista, ő még megjavulhat, s a szerzővel együtt miért ne búslakodjunk egy fiatalember hibái miatt? A vonás helyes. De miért nem tudott a szerző pozitív hőse, Vagyim számára egyetlen ilyen bensőségest találni, amely átmelegítette volna alakját s közelebb hozta volna hozzánk.

Az író művészetének a színek helyes elosztásában is meg kell nyilvánulnia, abban, hogy a költészet, a romantika, a vidámság és a bánat, minden, ami emberi, ami átmelegít egy alakot, az apró, de lényeges vonások, — hogy ez mind, mind összefonódjék korunk pozitív, támadó, cselekvő, alkotó hősének alakjával, — amint ez irodalmunk számos kiváló alkotásában megnyilvánul. Irodalmunknak folytatnia és tovább kell fejlesztenie ezeket a hagyományokat, és jobban meg kell alapoznia hősünk, a bolsevik párttag és pártonkívüli bolsevik alakját.

Irodalmunkban nem tükröződik eléggé a szovjet munkásosztály hősies munkája, a szovjet tudósok tevékenysége; szovjet életünk méretei még nem fejeződnek ki teljes mélységükben és szélességükben az irodalomban. Nem megfelelő módon tükröződnek irodalmunkban a mindennapi élet, a szovjet emberek személyes viszonyai; olykor hajlamosságot látunk a személyes emberi viszonylatok elszegényítésére és egyszerűsítésére; lebecsülik az élet e területének jelentőségét, a művészet szempontjából való fontosságát. A szovjet emberek sokoldalú szellemi fejlődése a gondolatok, érzelmek és jellemek sajátságainak egyre mélyebb tükrözését kívánja az irodalomtól, azzal a céllal, hogy kiválasszuk és fejlesszük a legnemesebb érzelmeket. Az élet gazdagsága az emberi érzelmek elmélyülését és az ember belső életének gazdagodását jelenti, az ember lelki életének gazdagodását. A szocialista realizmus, amely hatalmas valóságunk stílusát tükrözi, természeténél fogva nem ismeri a sematizmust, a szimplifikációt, az egyhelyben topogást, a lejárt, elcsépelt cselekmények, helyzetek és konfliktusok ismétlését. Az utóbbi időben azonban irodalmunk néhány műfajában, különösen a drámaírás területén bizonyos hajlandóság mutatkozott a „mesteremberi" aprólékos munkára, a kész sémára támaszkodó könnyű munkára, arra, hogy ugyanazt az elcsépelt, gyakran kiagyalt konfliktust vegyék elő. Így jött létre Konsztantyin Finn „Becsület" című darabja. Ez a darab az életigazság szélsőséges eltorzulásáig juttatta el azt a sémát, amely szerint néhány mű készült. E művek középpontjában „az átalakuló individualista" alakja áll, aki a szerző elképzelése szerint kiváló, tehetséges ember, számos vonzó tulajdonsága van, de lekicsinyli a közösség erejét és jelentőségét. E séma szerint a hős — „a kiváló individualista" — támad, ő irányítja a cselekményt, a közösség csak védekezik ellene. Finn darabjában ez a teljesen hamis séma a hazugság határáig megy.

Az a tény, hogy Finn „Becsület" című darabjához hasonló művek megjelenhettek a „konfliktus" kész sémájával, kritikánk gyengeségét is kiemeli. A kritika művészi igénytelensége, azoknak a feladatoknak hiányos megértése, amelyek Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáiból következnek, de minde-

lekelőtt annak a feladatnak meg nem értése, amely következetes elvi harcot elent az alkotások eszmei és művészi színvonala, a művészi tökéletesség meléséért — mindez az elmélet terén megnyilvánuló vulgarizálással van apcsolatban. A művészi forma kérdéseinek lekicsinylése, a kritika gyengeége a művészi elemzés területén, a művek nyelve iránti figyelem hiánya — mindezek a gyengeségek az irodalom területén észlelhető vulgáris hatások megnyilvánulásai, és kétségtelenül kapcsolatban állnak a nyelvtudomány területén jelentkező vulgarizálással. A „marrizmus" csakis lekicsinylő állásontra késztethette az írókat és kritikusokat a művészi forma és a művészi tökéletesség kérdéseiben, egyszerűen azért, mert N. J. Marr elméletére éppen a nyelvnek, a nyelv törvényeinek és konkrét gazdagságának lekicsinylése volt jellemző. Marr elszakította a nyelvet a gondolkodástól. Ezt írta: „A nyelv csak annyiban létezik, amennyiben hangokban jelentkezik; a gondolkodó tevékenység megjelenési forma nélkül is végbemegy... A jövő nyelve — természeti anyagtól mentes technikával fejlődő gondolkodás."[19]

A nyelv ilyenfajta nihilista felfogása alkalmas rá, hogy igazoljon mindenféle hanyagságot és a nihilizmus minden megnyilvánulási módját az irodalmi alkotások művészi formája terén. E vulgáris és idealista elképzelésekkel kapcsolatosak néhány kritikus és irodalomtudós „kommunista szöggel" átitatott elképzelései. Ezek az olyan írókról, akik az ő véleményük szerint a szocialista realizmus módszerével vannak felfegyverezve, azt mondják, hogy „magasabb típusú írók" a mult íróival szemben — az alkotás művészi színvonalától függetlenül. Ugyanakkor a marrista idealisztikus feltevések a „nyelv nélküli gondolkodásról" táptalajt adnak mindenfajta értelmetlen, formalisztikus megnyilvánulás, „agyszülemény" számára.

Művészetünknek túl kell szárnyalnia az emberiség művészi alkotásainak legjobb példaképeit. A magas művészi színvonalért, a kifejezés művészetéért folytatott harc egyike a szocialista realista irodalom és a szocialista realizmus elmélete legfontosabb feladatainak.

VI.

Különös jelentőséggel bír a szocialista realizmus és a kritikai realizmus közötti kapcsolat mély megvilágítása, az a harc, amely minden olyan kísérlet ellen irányul, amely el akarja tépni egyiket a másiktól, meg akarja szakítani a legjobb nemzeti hagyományok folytonosságát. Véget kell vetni a klasszikus örökség iránt megnyilvánuló mindenfajta lekicsinylésnek. A szocialista élet teljessége elképzelhetetlen a haladó nemzeti klasszikus örökség mély elsajátítása nélkül. Következetes harcot kell vívnunk a klasszikus örökség mindenfajta lekicsinylésével, szűkítésével és elszegényítésével szemben, a klasszikus örökséggel szemben megnyilvánuló szektáns nézetek és a vulgarizálás ellen. Különösen azt az elképzelést kell kiküszöbölni, hogy a szocialista realizmus irodalma a kritikai realista irodalom szétesésének eredményeképpen keletkezett. Az ilyenfajta elképzelésekkel találkozunk A. Mjasznyikov professzor alább ismertetett cikkében is.

„Lenin és az irodalomtudomány néhány kérdése" című cikkében Mjasznyikov professzor elvont, sematikus szellemben tesz megállapításokat a XIX. század végének orosz irodalmáról, a nyugateurópai irodalom fejlődéséről alkotott elképzeléseinek analogiájára. Mjasznyikov professzor azt mondja, hogy „igazi tudományos magyarázatát kell adnia annak a fejlődésnek, amely a XIX. század második felének orosz és nyugati irodalmában végbement." Mjasznyikov nézete szerint valamilyen egységes fejlődés ment végbe. Miképpen fejeződött ez ki?

[19] Sztálin: A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita) Bp. 1950. Szikra, 296—297. l.

„A nyugati irodalom a hanyatlás felé haladt", végbement „a nyugati realizmus szétesése", felváltotta a naturalizmus és a dekadencia. Bár Mjasznyikov tesz olyan megjegyzéseket, hogy „a XIX. század második felének orosz realizmusa más módon fejlődött", — ez csak puszta kijelentés marad; lényegében, Mjasznyikov nézete szerint a XIX. század végének orosz irodalmában ugyanaz ment végbe, mint a nyugati irodalomban, néhány módosulással.

„Az orosz irodalomban — írja Mjasznyikov — a naturalizmus nem terjedt el széles körben. De a XIX. század végén az orosz irodalomban is érezhetővé vált a kritikai realizmus korlátozottsága. L. N. Tolsztoj a reakciós vallásos filozófiától elvakítva, ellenségesen tekintett a munkásosztály felszabadító mozgalmára. A. P. Csehov tüntetően beszélt a politika iránti közönyéről és megvetéséről s nem tudott reális kiutat találni a körülyező életből. V. G. Korolenko, miután legyőzte narodnyik illúzióit, pozitív következtetéseiben nem jutott túl az elvont humanizmus határain. A 90-es években felléptek realisták fiatal nemzedéke (Vereszajev, Kuprin, Bunyin és mások) elődeik hagyományait igyekeztek követni és nem alkottak önálló esztétikai rendszert.

A XIX. század vége művészetének másik hanyatló irányzata a dekadencia volt".

Mjasznyikov megállapításai a legnagyobb mértékben meggondolatlanok. Végeredményben úgy tűnik, hogy a XIX. század végén Tolsztoj, Csehov, Vereszajev, Kuprin képviselték „a művészet hanyatló áramlatának" első formáját, és a dekadencia a másodikat.

Azonban nem is a meggondolatlan megfogalmazás fontos, hanem Mjasznyikov helytelen nézetei. Véleménye szerint a XIX. század végén az orosz „kritikai realizmus" általánosságban ugyanolyan zsákutcába került, mint a nyugateurópai. A legjobb írók, akik ebben a korszakban a „kritikai realizmus" orosz irodalmát képviselték — A. Csehov, L. Tolsztoj — különálltak, sőt ellenségesen álltak szemben korunk felszabadító mozgalmaival. Mjasznyikov azt emeli ki a XIX. századvégi Tolsztojt jellemezve, hogy Tolsztoj vallásos-reakciós filozófus volt, aki „ellenségesen" állt szemben a munkásmozgalommal. Ebből az következik, hogy ha az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakasza tükröződött is L. Tolsztoj XIX. századvégi alkotásaiban, ez csak a munkásosztály forradalmi mozgalma iránt ellenséges módon történt.

Lenin azonban ezt írta: „Tolsztoj leginkább az 1861-től 1904-ig tartó évek embere, s mint ilyen, megdöbbentő plaszticitással szőtte be alkotásaiba mint művész, gondolkodó és prédikátor egyaránt az egész első orosz forradalom sajátos történelmi vonásait, e forradalom erejét és gyengeségét".[20] Közismert a következő lenini jellemzés is: „A forradalom előkészítésének időszaka egy olyan országban, amelyet a feudalizmus hívei elnyomtak, hála Tolsztoj zseniális ábrázolásának, egy lépést jelentett előre az egész emberiség művészi fejlődésében".[21]

Lenin véleménye szerint tehát az orosz „kritikai realizmus" az 1861-től 1905-ig tartó időszakban a tolsztoji alkotásokban egy lépést tett előre az egész emberiség művészi fejlődésében. A XIX. század végének és a XX. század elejének Tolsztoja megőrzi jelentőségét Lenin számára mint lángoló tiltakozó, szenvedélyes leleplező, nagy kritikus. Mjasznyikov megállapításai a XIX. század vége orosz irodalmának két „hanyatló áramlatáról" és e korszak Tolsztojáról mint reakciós igehirdetőről, semmiképpen sem egyeztethetők össze a lenini tételekkel.

Mjasznyikov, amellett, hogy helytelenül vázolja, kisebbíti a másik nagy orosz írót, Csehov alakját is. Nyilvánvalóan helytelen az a megállapítása, hogy a XIX. század végén Csehov tüntetően apolitikus magatartást tanúsított. Közismert tény, hogy Csehov éppen ebben az időben győzte le apoli-

[20] Lenin: Az irodalomról. Bp. 1949. Szikra, 70. l.
[21] U. o. 69. l.

likusságát, amely főleg a 80-as években volt jellemző rá. A 90-es évek végén, a 900-as évek elején Csehov egyre szenvedélyesebben, egyre feszültebben érdeklődött a politikai kérdések iránt. A forradalom-előtti fellendülés magával ragadta az írót.

Belik, Jegolin professzorral vitázva ezt írta: „A forradalmi mozgalom harmadik szakaszának lenini elméletéből kiindulva hiába is keressük ennek a szakasznak az ábrázolását olyan írók műveiben, mint Csehov és Tolsztoj... Ezek az írók túlságosan messze voltak a forradalmi mozgalom tartalmának és jellegének megértésétől, amely mozgalom élén a szocialista proletariátus állt..."

Az efféle szűk, korlátolt, szektáns nézetek Tolsztoj és Csehov XIX. századvégi munkásságáról az orosz forradalmi mozgalom harmadik korszakának hamis, szűk elképzelésén alapulnak, mely szerint ez a munkásosztály mozgalmának zárt, elszigetelt korszaka volt. Az orosz munkásosztály azonban pártjával az élén, mint az egész nép vezére jelent meg. Ezért az *ő* öröksége és az *ő* nemzeti büszkeségének tárgya az egész klasszikus örökség.

A XIX. század végén az egész világ előtt teljesen nyilvánvalóvá lett, hogy az orosz irodalom nem „korlátozott", gyenge, hanem éppen ellenkezőleg: szélesen, erőteljesen, félelmet nem ismerve veti fel a legfontosabb társadalmi kérdéseket; nyilvánvaló lett eszmei, erkölcsi, művészi nagysága. Éppen abban az időszakban, amelyet Mjasznyikov úgy jellemez, mint az orosz kritikai realizmus gyengülésének időszakát, Lenin azt írta, hogy *„az élenjáró harcos szerepét csak az a párt töltheti be, amelyet élenjáró elmélet vezet"*. S hogy az olvasó csak valamelyest is konkréten elképzelhesse, hogy ez mit jelent, gondoljon vissza az orosz szociáldemokrácia olyan előfutáraira, mint Gercen, Belinszkij, Csernisevszkij és a 70-es évek forradalmárainak ragyogó csapatára, gondoljon arra a világraszóló jelentőségre, amelyre most tesz szert az orosz irodalom..."[22]

Nem lehet említés nélkül hagyni, hogy az orosz irodalomnak ezt a lenini jellemzését, amelyet a nemzeti büszkeség érzése hat át, helytelenül fogja fel néhány irodalomtudósunk. Így például V. Kurilenkov elvtárs „A. Sz. Szerafimovics" című kis könyvében kijelenti a következőket, az előbb idézett lenini tételekhez kapcsolódva:

„Leninnek e szavai lényegében az élenjáró orosz irodalom egész programmját tartalmazzák. Az orosz irodalomnak szembe kellett szállnia a dekadenciával és fel kellett emelkednie „a demokraták eszméivel való teljes és végleges szakításig". Lenin, amikor megjegyezte, hogy Oroszország társadalmi fejlődésének az az időszaka, amikor a demokratizmus és a szocializmus szétválaszthatatlan egésszé, megbonthatatlan egységgé olvadt össze, visszavonhatatlanul a múlté már, rámutatott arra, hogy a demokraták eszméi és a szocializmus eszméi között „egész szakadék" tátongott. Csernisevszkij korának parasztszocializmusa, mondotta Lenin, kettészakadt, átadva helyét egyrészt a munkásszocializmusnak, másrészt pedig kispolgári tucat-radikálizmussá fajult el. Az oroszországi felszabadító mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével az irodalom ihlető eszméje lett a szocializmus eszméje, nemes céljával, a nép felszabadításával a földbirtokosok és a burzsoázia elnyomása és rabszolgarendszere alól."[23]

Kurilenkov nézete szerint tehát Lenin megállapítását „arról a világra szóló jelentőségről, amelyre most tesz szert az orosz irodalom" az orosz irodalom jövőbeli fejlődésének programmjaként kell felfogni. Kurilenkov szerint Lenin úgy gondolta, hogy az orosz irodalom világirodalmi jelentőségre azért tesz szert az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével, mert proletár irodalommá válik. Lenin megállapításainak ilyen értel-

[22] Lenin: Az irodalomról. Bp. 1949. Szikra, 44. l.
[23] Kurilenkov: A. Sz. Szerafimovics. 1950. 13. l. Oroszul.

mezése nyilvánvalóan téves. Lenin arra a történelmi tényre gondolt, hogy a világforradalmi mozgalom központjának Oroszországba való áthelyeződésével, az orosz munkásosztály hatalmas feladatával kapcsolatban — amely feladat, Lenin szavai szerint — „a *legforradalmibb* volt bármely más ország proletariátusának valamennyi legközelebbi feladatai közül" — a világ küzdőterére lépett, világirodalmi jelentőségre tett szert az orosz irodalom, amelynek dicsőséges művelői között ott voltak a mi közvetlen elődeink, Gercen, Belinszkij és Csernisevszkij.

Sztálin ezt írta Gyemjan Bednijhez intézett levelében: „Az egész világ elismeri most, hogy a forradalmi mozgalom középpontja Nyugat-Európából Oroszországba tevődött át. Minden ország forradalmárjai bizakodva tekintenek a Szovjetunióra, mint az egész világ dolgozói felszabadító mozgalmának tűzhelyére, elismerve benne egyetlen igaz hazájukat. Minden ország forradalmi munkásai valamennyien tapsolnak a szovjet munkásosztálynak és mindenekelőtt az orosz munkásosztálynak, mint a szovjetmunkások élcsapatának, mint elismert vezérnek, amely a legforradalmibb és legtevékenyebb politikát folytatja, amelynek folytatásáról valaha is álmodtak más országok proletárjai. Minden ország forradalmi munkásainak vezetői mohón tanulmányozzák az orosz munkásosztály tanulságos történetét, multját, Oroszország multját, tudva azt, hogy a reakciós Oroszországon kívül volt egy forradalmi Oroszország is, a Ragyiscsevek és Csernisevszkijk, Zseljabovok és Uljanovok, Halturinok és Alekszejevek Oroszországa. Mindez a forradalmi nemzeti büszkeség érzését ülteti (lehetetlen, hogy ne ültesse!) az orosz munkások szívébe, s hegyeket képes megmozgatni és csodákat tud tenni."[24]

Láthatjuk, hogy Lenin és Sztálin összekapcsolja az orosz munkásosztály világtörténelmi forradalmi harcát a haladó orosz nemzeti hagyományokkal, a gazdag orosz nemzeti klasszikus örökséggel, hazánk multjával.

Az az elgondolás, hogy Lenin, amikor az orosz irodalom világtörténelmi szerepéről beszél, ennek kizárólag a *jövőbeli* szerepére gondol, arra, hogy ez majdan proletár irodalommá válik, a szocialista realizmus irodalmává, ez az elgondolás vulgarizálás, a leninizmus elszegényítése. Ezáltal az orosz klasszikus irodalom lebecsülését akarják Leninnek tulajdonítani.

Kurilenkov fejtegetéseinek másik hibája az az elgondolás, hogy a forradalmi felszabadító mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével az írók az előtt a dilemma előtt álltak, hogy — szocialista realizmus vagy dekadencia.

Ebben az abszolút formában ez az elgondolás teljesen tagadja, hogy lehetséges a valóság művészi tükrözésének bármely haladó formája, amely még nem sorolható egészen a szocialista realizmushoz. Éppen ezért Szerafimovicsnak a „Vasáradat" — előtti — a proletár, szocialista irodalom e klasszikus alkotása előtti — munkásságát, amely a munkásosztályhoz közelálló demokratikus irányzatot fejezett ki, de még nem volt proletár-jellegű, Kurilenkov úgy tekinti, mint egy proletár író munkásságát, mesterségesen úgy ábrázolva a forradalom előtti Szerafimovicsot, mint Gorkij második kiadását. Az eredmény az, hogy a kitűnő Szerafimovics helyett az olvasók előtt egy gyenge Gorkij áll. A hazug elméleti séma mindig az élet jelenségeinek elferdítését vonja maga után. Ilyen következményei vannak az irodalomról alkotott sematikus és dogmatikus nézeteknek, az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakaszáról alkotott efféle felfogásoknak; ilyen következménye van annak, hogy az orosz munkásosztályt nem tekintik az egész nép vezetőjének.

A dilemma — szocialista realizmus vagy dekadencia — abszolút, minden mást kirekesztő felfogásban — helytelen volt arra az időre vonatkoztatva is, amelyről Kurilenkov könyve szól, és helytelen napjainkban is a külföldi irodalmi fejlődésre vonatkoztatva, ahol ennek a dilemmának az előtérbehozása a marxizmussal összeegyeztethetetlen szektarianizmust és gőgöt jelent.

[24] Sztálin Művei. 13. k. 24—25. l. Oroszul.

Mjasznyikov professzor cikkében meggondolatlan, felületes megállapítá-
k vannak, ezek mintegy a „kommunista gőg" megnyilatkozásai, amely csak
gatív szerepet tölthet be a szovjet irodalom fejlődésében. Mjasznyikov
ldául így ír:

„A szovjet írók... új, a történelemben soha nem látott irodalmat terem-
ttek meg. A szovjet írók sikeresen legyőzik a múlt irodalmának elkerül-
tetlen korlátozottságát. A szovjet írók figyelmének középpontjában már
m a hős és a környezet ellenmondásai állnak, nem a szűk egyéni szerelmi
nyodalmak, hanem a szocialista építés problémái..."

Mjasznyikov csak nem gondolja azt, hogy a szerelmi bonyodalom meg-
gedhető Tatyana Larina és Onyegin, Anna Karenyina vagy Natalia és
ugyin számára vagy Aszja és „Romeója" számára, ahogyan Csernisevszkij
„Orosz ember a találkán" című híres cikkében nevezte Turgenyev regényének
sét, — hogy mindezeknek a szűkkörű szerelmi bonyodalmaknak csak szűk-
rű személyi jelentőségük van? Csernisevszkijnek más volt a nézete erről.
szocialista realizmus módszerének a kritikai realizmussal szemben fenn-
ló fölénye alapjául szolgál annak, hogy a kommunizmus korszakának
művészete fölényben van az előző korszakok művészetével szemben, ez a
hetőség azonban csak a magasfokú művészi színvonalért folytatott követ-
zetes elvi harc feltételei között válhat valósággá. Éppen ezért nem érthe-
ink egyet Mjasznyikov következő megállapításaival:

„A bolsevik pártosság alapján álló író, aki ismeri a társadalom fejlődé-
nek törvényeit, magasabb típusú író, mivel nemcsak ismeri a társadalom
jlődésének törvényeit, hanem segíti is előrehaladásukat."

Az ilyenfajta megállapítások igen helytelenek, mert elhallgatják azt,
ogy a társadalom fejlődési törvényeinek helyes ismerete mellett is lehet
alaki rossz művész. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a múlt nagy írói
atalmas alkotásaikkal támogatták a társadalom haladását.

Az újítás — a hagyományoknak az új történelmi feltételek között való
olytatása és fejlesztése, nem pedig teljes szakítás a hagyományokkal.

Oroszország azért is válhatott a szocialista realizmus szülőhazájává,
ert a bolsevikok nagy pártja a szocialista forradalom felé vezette, amelyet
azánk egész multja, egész kultúrája és ezen belül irodalma is előkészített.
nagy orosz irodalom azért is válhatott mindenekelőtt Gorkij alkotásaiban,
zután pedig Majakovszkij és más szovjet írók alkotásaiban a Lenin és
ztálin pártja által ihletett szocialista realizmus irodalmává, mert nagy iro-
alom volt. Miképpen Oroszország — Lenin szavai szerint — a marxizmust
ősies önfeláldozás, odaadó keresések árán vívta ki, hasonló módon vívta ki
z orosz irodalom a szocialista realizmust, amely győzedelmeskedett a szo-
ialista társadalomban és zseniális elméleti kifejezést nyert Sztálin elvtárs
egfogalmazásában. Az irodalmi folytonosság pontos és világos megértése
élkül nem lehet megérteni az újszerűséget sem, a minőségi ugrást az iro-
alom fejlődésében, magának a szocialista realizmusnak születését sem.
z irodalmi fejlődés folytonosságának mély megértése, továbbá annak meg-
rtése, hogy újítani lehetetlen másként, mint a hagyományok fejlesztése alap-
án, feltétlenül szükséges azért is, hogy határozottan véget vessünk annak a
ekicsinylésnek, amelyet egyes íróinknál tapasztalunk a klasszikusoktól való
anulás kérdésében.

Mjasznyikov ezt írja Gorkijról:

„Az irodalom pártosságának lenini elve megvédte az írót a nyugati
urzsoá kultúra előtti hajbókolástól."

De hiszen Belinszkij, Csernisevszkij, Scsedrin és Gorkij más zseniális
lődei is a nyugati burzsoá kultúra előtti hajbókolás szenvedélyes ellenzői
oltak. A hazafiság — az orosz irodalom szent hagyománya. Erről nem feled-
ezhetünk meg. Nem cserélhetjük össze a bolsevik pártosság elvét klasszikus
agyományaink szűkítésével, szegényítésével: ez a bolsevik irodalmi pártos-

ság elvének egészen helytelen felfogása, amely elv a klasszikus hagyomány őrző lenini-sztálini magatartást jelenti.

Üdvözölnünk kell irodalomtudósainknak azt a törekvését, hogy a szocialista realista irodalom minőségi újszerűségének kérdését a nemzeti hagyományok fejlesztése, a folytonosság kérdésével kapcsolatban vizsgálják. Ez a törekvés jellemzi főképpen B. Burszov „M. Gorkij ‚Anyá'-ja és a szocialista realizmus kérdései" című, a minap megjelent munkáját (Goszlityizdat, 1951). Igen termékeny szempont, hogy a szerző a szocialista realista irodalom születését nemcsak a kritikai realista irodalommal való szembeállítás formájában vizsgálja, mint ahogy ez nálunk gyakran történt, hanem a fejlődés menetében, a hagyományok folytatásaképpen. Burszov hangsúlyozza munkájában, hogy a XIX. század orosz klasszikus irodalmának ereje nem passzív, hanem aktív, tevékeny erő, mely tevékeny hatást tud kifejteni a társadalomra, az olvasó lelkére, neveli és erősíti a hazafiság, a demokratikus humanizmus nemes érzéseit. Burszov könyvében még az is vonzó, hogy a szerző támadja azokat a sajnálatos módon még igen elterjedt nézeteket, hogy a kritikai realizmus orosz irodalma csupán bírálta a valóságot és nem fejezett ki pozitív eszményeket. Helyes a szerzőnek az a gondolata, hogy Gogol munkásságában — aki sikertelenül igyekezett megalkotni a pozitív hős alakját — számunkra igen értékes nemcsak a valóság negatív oldalainak általa történő leleplezése, hanem az a törekvés is, amely a *szükségszerű*, a jövő pozitív erkölcsi és esztétikai eszményének kifejezésére irányul.

A szocialista realizmus elméletének kérdéseiben elengedhetetlen a világos fogalmazás a külföldi haladó irodalomelmélet, kritika és irodalom fejlődésének nyújtott eszmei és elméleti segítség szempontjából is. Különösen rá kell világítani arra a hibás elképzelésre, amely elterjedt kritikusaink néhány könyvében, a pedagógusok számára készült gyűjteményekben és más kiadványokban; eszerint a szocialista realizmus csupán a szocializmus győzelmének alapján, a kizsákmányoló osztályok felszámolásának alapján, „a nagy fordulat éve" után alakult ki, és addig csupán a szocialista realizmus „elemei" voltak meg az irodalomban. Ezt a nézőpontot megcáfolja Gorkij forradalom előtti munkássága a „Kispolgárok", „Ellenségek" című darabjaitól, „Az anya" című regényétől kezdve, megcáfolják Majakovszkijnak a szovjet korszakhoz fűződő alkotásai és számos más példa.

A szocialista realizmus az orosz irodalomban a munkásosztály forradalmi harcának kibontakozása során, a forradalomelőtti fellendülés éveiben és az első orosz forradalom idején, 1905—1907-ig keletkezett és alakult ki. A szocialista realizmus keletkezésének feltételei minden országban másképpen jönnek létre, és a kritikus feladata éppen az, hogy megvizsgálja ezeket a konkrét történeti feltételeket. De kétségtelen, hogy a szocialista realizmus teljes győzelme az irodalomban, amely csak a győzedelmeskedő szocializmus és a nép erkölcsi és politikai egységének alapján jöhetett létre, nem ugyanaz, mint a szocialista realizmus keletkezése és kialakulása. Ez — mint ahogy hazánk példáján látjuk — lehetséges annak a harcnak a folyamán is, amelyet a munkásosztály és az általa vezetett dolgozó tömegek céljaik és feladataik megvalósításáért folytatnak. A fentemlített helytelen nézet a szocialista realizmus módszerének keletkezéséről és kialakulásáról káros következményekkel járhat a népi demokratikus országok és a kapitalista országok haladó irodalmának fejlődése szempontjából, mivel ez a nézet könnyen gyengítheti az írók, kritikusok, teoretikusok helyzetét, akik a szocialista realizmus követelményeinek megfelelően a valóság hiteles tükrözéséért harcolnak.

Sztálin elvtárs zseniális nyelvtudományi munkái hatamas alkotó feladatokat állítanak irodalomtudósaink és kritikusaink elé. Nem kétséges, hogy elvtársias tudományos viták során, a kritika és önkritika módszerével élve meg tudunk birkózni feladatainkkal, ha rendíthetetlenül követjük a tudomány zseniális korifeusának, a művészet bölcs barátjának, a nagy Sztálinnak útmutatásait.

KLANICZAY TIBOR:

A SZIGETI VESZEDELEM

1.

Háromszáz évvel ezelőtt jelent meg nyomtatásban a Szigeti Veszedelem. Zrínyi Miklós hőskölteménye. Történelmünk egyik ragyogó eseménye talált méltó énekesre, a régi századok legnagyobb magyar költőjére.

A „szigeti veszedelem", Szigetvár hősi védelme, a függetlenségüket védő közeleurópai népek harcának kiemelkedő eseménye. Része annak a sokszázados küzdelemnek, melyet magyarok, horvátok, szerbek, románok, lengyelek közösen vívtak a török hódítók ellen.

A terjeszkedő török birodalom már a XV. század folyamán megkísérelte Magyarország birtokbavételét, de sikertelenül. Hunyadi János világraszóló győzelmei, majd Mátyás erős központosított királysága egyelőre megállította, sőt visszavetette a török előnyomulást. A Hunyadiak honvédő politikájának eredményei azonban Mátyás halála után veszendőbe mentek. Ismét felülkerekedett a feudális anarchia; a vezető egyházi és főúri körök az ország védelmével nem törődtek, egymással viszont végeláthatatlan politikai és gyakran katonai küzdelmeket folytattak vagyonuk növelése érdekében. Az uralkodóosztály tagjai csak abban voltak egységesek, hogy a dolgozó népet egyaránt a végsőkig kifosztották. Miután a jobbágyságnak az elviselhetetlen elnyomás ellen indított háborúját leverték az anarchia által amúgy is meggyengített országban nem maradt olyan erő, amely Mohácsnál megvédhette volna a hazát.

Az uralkodóosztály a gyászos mohácsi csatavesztés, Buda elfoglalása és az ország három részre szakadása után sem okult a csapásokból, hanem folytatta birtokszerző rablásait. A Bécsben székelő „magyar" király sem gondoskodott a megmaradt országrészt védő katonaság ellátásáról, fizetéséről, a várak fanntartásáról. A török elleni harcokban kitűnt, tapasztalt magyar kapitányok helyébe előszeretettel ültettek német és spanyol várparancsnokokat, és segítség címén elárasztották az országot a török elől gyáván megfutó, de a magyar parasztságot annál inkább pusztító, harácsoló idegen zsoldosseregekkel. Népünk létét tehát nemcsak a nyiltan támadó hódító török veszélyeztette, hanem a segítség álarcában alattomosan terjeszkedő Habsburghatalom is.

Ezerszeres a végvári vitézek érdeme, akik a rájuk bízott várakat éhezve, rongyosan, uraiktól cserbenhagyva és királyuktól elárulva halálukig védték. A többségében jobbágy és kisnemes származású magyar végvári katonákkal vállvetve harcoltak a testvéri szomszédnépek fiai, akárcsak Hunyadi János seregeiben. Túlnyomórészt a végvári vitézek hősiességének volt köszönhető, hogy hazánkat nem söpörte el teljesen a török áradat, sőt hogy évtizedes szívós harc során támadó lendülete végül is megtört, ereje felőrlődött. Jurisich Miklós, Szondi György, az egri nők, Thuri György s megszámlálhatatlan ismert és ismeretlen társuk örök példaképei a magyar vitézségnek, a hazáért vívott áldozatkész harcnak Kőszeg, Drégely, Temesvár, Eger, Palota és a többi vár hősies védelme egy-egy vereséggel ért fel a török számára még akkor is, ha a támadók számbeli fölénye miatt a vár elesett.

Szigetvár és Zrínyi Miklós neve azonban még a várak és a hős várvédők büszke névsorából is kiemelkedik. Miután Pécs 1543-ban török kézre került, a Dunántúl nyugati részét Szigetvár védelmezte, melyet kitűnő kapitányai Horváth Márk, majd Zrínyi Miklós jól megerősítették. Zrínyi Miklós a kor egyik leggazdagabb nagybirtokosa volt, de magatartása gyökeresen különbözött osztálya többségétől. Bár, különösen ifjú korában, ő sem volt mentes osztálya hibáitól, okulni tudott az országot ért csapásokból, és élete utolsó huszonöt

évét a török elleni bátor harcnak szentelte. Az ő feladata volt magyar és horvát vitézeivel feltartóztatni az akkori világ leghatalmasabb hadseregét, amelyet II. Szolimán szultán, a mohácsi győző, a kor egyik legnagyobb hadvezére vezényelt.

A maroknyi védősereg, bár a várat nem tudta megtartani a sokszoros túlerővel szemben, feladatát mégis teljesítette. II. Szolimán 1566-ban döntő csapást akart mérni Magyarországra. Ezt a tervét hiúsították meg Zrinyi katonái, akik a törököt feltartóztatták és a hosszú ostrom alatt annnyira meggyengítették, hogy kénytelen volt visszavonulni. A vár és a védősereg elpusztult, de elveszett a hatalmas török sereg színe-virága is és az ostrom folyamán meghalt maga Szolimán, legnagyobb hadvezérük. „Senki sem mondja, hogy Szigetvár eleste súlyos vereség volt — írta Rákosi Mátyás —, ellenkezőleg: az elfoglalt, felperzselt Szigetvár az önfeláldozás és a katonai erények jelképévé vált." Egyetlen XVI. századi harci eseményről sem készült annyi irodalmi feldolgozás, mint Szigetvár ostromáról, Zrinyi hőstettéről. Krónikák dicsőítő költemények, kisebb eposzok, népi énekek, történeti feldolgozások egész sora hirdette már a XVI. század végén magyar, horvát, latin és német nyelven a szigetváriak dicsőségét.

Szigetvár ostroma után a török támadások ereje csökkent. A hódító birodalom belső bomlása és más helyen elszenvedett vereségei mellett a végvári vitézek hősi ellenállásának igen nagy része volt abban, hogy a török többé nem tudott olyan hadsereget felvonultatni, mint 1566-ban. A magyar és részben a külföldi kortársak, akiknek nem volt módjuk az újabb nagy török támadások elmaradásának valamennyi okát tanulmányozni, egyre inkább a szigetvári védők hősiességében találtak magyarázatot a török támadó erejének gyengülésére. A török sereg legjobb erőinek elpusztulásával és Szolimán halálával végződő ostrom jelentőségének ez a megnövelése nem is volt teljesen alaptalan. A művelt humanista írók tollán a szigetvári védelem ragyogó győzelem és a török háborúk nagy fordulópontja lett. A végvári vitézek számtalan hőstette közül ezért válhatott leginkább Szigetvár „az önfeláldozás és a katonai erények jelképévé".

Szigetvár ostroma tehát a nemzet tudatában igazi eposzi témává formálódott: néhányezer hazáját szenvedélyesen szerető hős katona, életének feláldozása árán, a honvédő küzdelmek egyik sorsdöntő eseményévé változtatta, országos jelentőségre emelte a vár védelmét. Egy nagy költői tehetség, aki át tudja érezni a „szigeti veszedelem" politikai jelentőségét, aki maga is mestere és egyik legkiválóbb bajnoka a török elleni harcoknak, megalkothatta ebből a témából a hazafiság, a honvédelem hősi eposzát. Ilyen költő volt a szigetvári hős dédunokája, Zrinyi Miklós, a „Szigeti Veszedelem" szerzője.

2.

Zrinyi a költő méltó örököse volt családja évszázados törökellenes hagyományainak. Nagyapja és apja is híres törökverők voltak. Birtokaik fekvése is erre kényszerítette őket, és így családi érdekeik összefonódtak a haza, a nép érdekeivel. Hiszen a török hódoltsággal határos Zrinyi-birtokok védelme a török terjeszkedés megállítását és a magyar parasztság rabságba hajtásának megakadályozását is jelentette. Míg más főurak birtokaik megtartása, illetőleg növelése érdekében sorozatosan elárulták az országot, addig a Zrínyiek számára birtokuk megtartása a haza védelmével azonosult. A szigetvári hős dicsőséges emléke, a török betolakodók hagyományos gyűlölete, az ellenség elleni szünetnélküli kiméletlen harc eszméje apáról fiúra öröklődött a Zrinyi-családban és a költőre is átszármazott. „Ő szinte öröklé őseitől e család százados erényét, a vitézséget, öröklé a honszerelmet, mely ősatyja keblét hevité Szigetvár dicsőséges romjai között" — írta róla Vasváry Pál, a 48-as forradalmár.

Zrínyi, rövid élete során, a függetlenség kimagasló harcosa, az egysé-es, erős, önálló magyar királyság visszaállításáért meginduló mozgalom ezéralakja és elméletírója lett. Ehhez nem volt elég a török elleni harc áldo-atkész vállalása: fel kellett ismernie a Habsburg-veszélyt is. A XVI. század tolsó évtizedeitől kezdve Bécs egyre erőszakosabban igyekezett a magyar üggetlenség utolsó maradványait is felszámolni és az ország nyugati részét Iabsburg-tartománnyá süllyeszteni. A nagyszerű magyar végvári katonaság-ot sikerült lezüllesztenie, és ezzel megfosztani az országot védelmi lehetőségé-ől. A Habsburgokat a török támadások csak akkor érdekelték, ha azok már Ausztriát veszélyeztették. Pedig a bécsi kincstárba vándorolt a magyar ányák, a magyar külkereskedelem hatalmas jövedelme. Mindebből semmi em jutott a magyar katonák ruhájára, zsoldjára, annál több az udvari fény-zés céljaira.

A bécsi udvar katonai elnyomást, politikai üldözést, gazdasági kizsákmá-yolást rendszeresített a kormányzása alatti magyar területeken. Elnyomó olitikája készséges kiszolgálóra talált a magyar uralkodóosztály egy részé-en. A reformációtól visszaszorított katolikus klérus kezdettől fogva zsold-ába szegődött, és vallási üldözéssel tetézte a nép szenvedéseit. A főnemesség órésze a XVI. század végén még némi ellenállást fejtett ki a bécsi kormány-yal szemben, mert az ő birtokaik is veszélyben voltak. De Bocskay győzel-nes függetlenségi harca után módjuk volt a pillanatnyilag megszeppent udvar-al egy számukra előnyös kompromisszumot kötni: birtokaik sértetlensége ejében ők is hajlandók voltak a Habsburgok eszközévé süllyedni, és az ellen-reformáció agitációjának engedve rekatolizálni.

A Bécs mellé szegődött főurak között találjuk Zrínyi Györgyöt, a költő pját is. Pedig a Zrinyi-családnak már voltak tapasztalatai a Habsburg-irályok „jóságáról". A szigetvári hős nem vesztette volna életét 1566-ban, ha Miksa császár vezetése alatt Komáromban tétlenül táborozó hatalmas biro-almi sereg felmentette volna a várat. Hiába unszolták a magyar vezérek állandóan Zrinyi megsegítésére, erre nem volt hajlandó. Szigetvár elestének, Zrinyi kirohanásának és hősi halálának napján a császár és „magyar király" épen a komáromi vizahalászat tanulmányozásával foglalkozott. A szigeti Zrinyi Miklós fiának is gyakran kellett elszenvednie a Habsburgok ármány-kodásait, Zrinyi György mégis követte osztályának dicstelen útját. Pázmány személyes hatására ő is áttért a katolikus vallásra. s mint a király szilárd hívét ott találjuk a Bethlen Gábor ellen harcoló császári csapatok vezé-rei között.

A költő Zrinyi Miklós tehát a törököt szenvedélyesen gyűlölő, de ugyan-akkor Habsburg-barát klerikális befolyás alatt álló szülők gyermeke. Mivel pedig apja 1626-ban meghalt és hatéves fia nevelését egyenesen a királyra és Pázmányra bízta, minden lehetőség megvolt rá, hogy a bécsi elnyomók és a klérus hűséges kiszolgálójává, s minden török-gyűlölete ellenére az ország függetlenségének árulójává váljék. Gyámjai erre törekedtek, és iskoláztatását ennek megfelelően irányították. A gráci jezsuitáknál, Bécsben és a magyar katolikus reakció központjában, Nagyszombatban végezte tanulmányait. 1636 tavaszán pedig Itáliába ment nyolchónapos tanulmányútra, ahol VIII. Orbán pápa is fogadta és megajándékozta saját verseskötetével.

A fiatal Zrinyi azonban nem váltotta be a gyámjai által hozzáfűzött reményeket. A gráci iskolát amennyire csak lehetett kerülte, gyakran hóna-pokig, egyszer egy egész évig is távolmaradt különböző ürügyekkel. Bécsben, mikor a hagyományos szent László-ünnepen őt bízták meg az ünnepi beszéd megtartásával, mint a magyar vitézség kimagasló képviselőjét ünnepelte László királyt, szinte megfeledkezve a „szent"-ről. Nagyszombatba csak a király és Pázmány határozott utasítására volt hajlandó elmenni, de — mint bécsi panaszolja egyik levelében — tanulás helyett inkább a kobozt pen-gette. Végül maga Pázmány is belátta, hogy nem sok sikerrel kecsegtet

Zrinyi iskoláztatása, és kijelentve, hogy a filozófia nem az ő fejének való, beleegyezett tanulmányainak félbeszakításába. Pedig Zrinyi korának nemcsak egyik legműveltebb, hanem egyik legtudósabb magyar írójává vált. Hat nyelven beszélt és nyolc nyelven olvasott, híres könyvtárában a legkülönbözőbb tudományok képviselve voltak, és lapszélre írt jegyzetei tanúskodnak a könyvek szorgalmas tanulmányozásáról. Bátran feltételezhetjük ezért, hogy nem Zrinyi fejével, hanem a jezsuiták filozófiájával volt baj. Itáliai útja során pedig az ellenreformáció Rómájának barokk csillogása mellett valószínűleg észrevette a spanyol uralom gyászos következményeit és a lassan bontakozó olasz nemzeti ellenállást is.

Mindez csak biztató kezdet. Hosszú éveknek kell eltelniök, számos újabb tapasztalatra van szükség, amíg a Habsburgok és az egyház kérdésében világosan láthat. De fejlődése helyes úton indult el, családjának csak pozitív örökségét vette át hiánytalanul. Annál nevetségesebb a klerikális történetírók és irodalomtörténészek erőlködése, akik ezt a nemzeti hősünket a bécsi zsoldban álló egyház bajnokává igyekeztek avatni.

3.

A Szigeti Veszedelem nemcsak a XVI. századi végvári küzdelmek nagyszerű művészi ábrázolása, hanem hű kifejezője a költő Zrinyi korának is. A nagy klasszikus eposzokhoz méltó művészi alkotás, amely egyúttal harcra serkentő szózat, és amelyben már formálódik a XVII. század bonyolult politikai problémáinak megoldására irányuló zseniális útmutatás is. Az eposz születését megelőző évek élményei, a történelem és az irodalom tanulmányozása és a költői gyakorlat tették ezt lehetővé.

Zrinyi, alighogy hazatért Itáliából Csáktornyára, megkezdte a harcot családja és nemzete ősi ellenségével. Az apja halála óta büntetlenül garázdálkodó kanizsai törökök közt rövid időn belül ismét rettegetté vált a Zrinyi név. Egymásután szervezte a török elleni fegyveres akciókat, pedig ezért nem dicséretet, hanem állandó szemrehányást kapott. A király minduntalan szigorúan megintette egy-egy győztes csatája után, egymást érték az ellenségeskedést tiltó rendelkezések. Az udvart nem érdekelte a magyar falvak pusztulása, jobban szerette volna, ha a kitűnő katonai képességekkel rendelkező Zrinyi a Habsburgok más ellenségeivel, a svédekkel szemben gyakorolta volna vitézségét. Végül nem is tudott kitérni a császár parancsa elől, és 1643-ban a császári táborba vonult, hogy a Csehországba betört svédekkel hadakozzék. Mikor pedig 1644-ben I. Rákóczi György megindította támadását a Habsburg-ház ellen, csapataival együtt őt is ellene küldték.

A harmincéves háborúban való részvétel nagy hatással volt fejlődésére, politikai látókörének kitágulására. Módja volt felismerni, hogy míg a magyar végek védtelenül állanak a törökkel szemben, azalatt a bécsi udvar saját hatalmi céljaira fordítja az ország katonai és gazdasági erejét. Azt is látnia kellett, hogy az ország szétszakadozottsága belső háborúra vezet, ahelyett, hogy a magyarság összefogna és kikergetné az ellenséget hazájából. Éreznie kellett mindezt, mert közeli kapcsolatban volt a néppel. Az ország megosztottságából, a török pusztításaiból, a bécsi udvar tervszerű terjeszkedéséből a legtöbb kár és szenvedés a parasztságot érte. Azokat a parasztokat, akik Zrinyi magánhadseregében vitézül harcoltak, akiknek jobbágytelkeit fegyverrel védte, akiknek érdekében nem egyszer legjobb barátjaival, a szomszéd birtokosokkal is haragos leveleket váltott. Míg a többi nagybirtokos arra törekedett, hogy a jobbágytól mennél többet zsaroljon ki, addig Zrinyi, a hatalmas katonai kiadásaihoz szükséges fedezetet nem a parasztság kizsákmányolásának fokozásával, hanem széleskörű külkereskedelmi tevékenységéből teremtette elő. Arra is ügyelt, hogy a királyi adók se tegyék tönkre birtokai népét és ezért az 1640-es években sorozatosan megakadályozta, hogy a különböző szinte

ymást érő, rendkívüli királyi adókat birtokai területén beszedjék. Hiba lna persze azt gondolni, hogy Zrinyi mindezt önzetlen jobbágyvédő törekből tette. O osztálykorlátait nem lépte és nem is léphette át: megmaradt gybirtokosnak és jobbágyai kizsákmányolójának. Jobbágypolitikája azonn, amellett, hogy számára is előnyös volt, hiszen a parasztgazdaságok megdésével a földesúri adók megfizetésének lehetőségét biztosította, elviselhevé tette a Zrínyi-birtokokon a parasztság életét.

A katonáival bensőséges bajtársi viszonyban élő Zrinyi az 1640-es évekn megismerhette országa alapvető problémáit. Politikai és irodalmi műveltge pedig lehetővé tette, hogy felkészüljön élményeinek, a politikai és katoi tapasztalatokból leszűrt eszméknek költői kifejezésére. Könyvtárában gtalálhatjuk kora politikai elméleti irodalmát, a legfontosabb katonai kkönyveket, számtalan munkát a magyar és a külföldi történelem körél és a világirodalom klasszikusait. Zrinyi különösen a magyar történelmet nulmányozta igen alaposan, és így módja volt felismerni azokat az okokat, lyek az ország függetlenségének elvesztésére vezettek. A korabeli világlitikai helyzet tanulmányozása pedig lehetővé tette, hogy észrevegye — rtársai közül elsőnek — a török hatalmának hanyatlását, és felismerje, gy egy erős támadás elég volna a török magyarországi uralmának megntésére. A világirodalom nagy eposzainak az ismerete viszont művészi látórét tágította, megfelelő mintákat szolgáltatott számára nagyszabású köli alkotásához.

A Szigeti Veszedelem előzményei, sőt bizonyos mértékig előfeltételei ózé tartoznak lírai versei is, bár a líra nem volt erős oldala. Ifjúkori szelmi verseiben mégis találunk olyan vonásokat, melyek néhol már sejtetik eposz költőjét. Balassi Bálint szerelmi dalai, a nép virágénekei és a koraeli olasz idill-költészet nyomdokain indult el, de rövidesen sikerült sajátos, gyéni ízű költői hangot megütnie. A XVII. századi olasz idillekből átvett mis sablonokat minduntalan áttöri erőteljes költői nyelve, eredeti képkotása, érzelmeinek szenvedélyessége és őszintesége. Violához — későbbi leségéhez — írt szerelmi idilljei egészükben még nem kiforrott műalkotók, de mennyi szépség van a részletekben! Mekkora költői erővel ábrázolja szerelem hatalmát:

De mi vagyon fenébb iszonyú medvénél?
Ez is szerelemben nem mint kegyetlen él,
Zöngnek az kősziklák ü bömbölésével,
Társot keres magának sok mesterséggel.
— — — — — — — — — — — — — — —
Mit nem csinál az ló, és mit nem fáradoz!
Nyerít, rúg és kapál, míg nem jut társához;
Lángot fúj szájából, szüvében halált hoz,
Más lovat ha közel lát kedves társához.

z a költő képes lesz a csaták hang-orkánját és a haragos csatalovak ágaskoását elénk varázsolni. De nem vall szégyent a természet meghitt hangulatú jzában és a személyes, emberi érzelmek mélységének festésében sem:

Az vadász elnyugszik,
Ha az nap lemégyen:
Az juhász lefekszik,
Hogyha haza megyen;
Szántó vigan észik,
Dolga végben megyen:
Én penig, mint bolond, mint esti denevér,
Járom az erdőket, mert az nagy bánat vér.

zerelmi költészete egyenesen beletorkollik az eposzba. Utolsó Viola-idilljét, Arianna sirását már a Szigeti Veszedelemmel egyidőben írja:

Én Márst énekelek haragos tegyverrel,
Kínzó szerelmemet, hogy felejtsem evvel.

Itt már a hősi eposz nyelve, a csaták képei, a gyorsan pergő események ábrá zolásában elsajátított lendület forr össze a költő szerelmi fájdalmával:

Én éjjel, én nappal keserven ohajtok,
Miként fülemile vértajtékot hányok:
De nagy nyavalyámbul gyógyulni nem tudok,
Sőt sebben, sőt kinban újulton újulok.

A lelkes hazaszeretet, az ellenség gyűlölete, a politikai látókör és széle műveltség mellől a költői gyakorlat és tehetség sem hiányzott. A Sziget Veszedelem megszülethetett 1645—46 telén.

4.

Irodalmunknak ez a klasszikus remekműve szervesen kapcsolódik korábbi magyar költészet haladó hagyományaihoz. A magyar vitézi ének költés hosszú múltra tekinthetett már vissza Zrinyi korában. A XV. század ban népénekek és a nagy humanista költő, Janus Pannonius versei egyarán megörökítették a honvédő harcok kimagasló eseményeit, a török ellen küzd vitézek életét. A XVI. században, a végvári hadakozás virágkorában a vitéz énekköltészet még jobban fellendült: a históriás énekek feldolgozták az egye várak ostromát, a kiváló vitézek tetteit; Balassi Bálint pedig a század utols évtizedeiben már magas művészi fokon sűrítette lírai verseibe a vitézi éle minden szépségét, hazafias hősi pátoszát. Egyes írók már csaknem eposz magaslatra emelték a vitézi élet eseményeit. A hősi halált halt katonákna büszke földi hírnév és égi jutalom jut osztályrészül a históriás énekek sze rint; Rimay János pedig Balassi Bálintról szóló emlékversében már csodá elemekkel veszi körül a hős utolsó napjait; „isteni" elhívatottságát és meg dicsőülését ábrázolja.

A végvári katonaság szétzüllesztésével a vitézi énekköltés is lehanyatlot a XVII. század első felében. Zrinyi újította fel, sőt merészen tovább is fejlesz tette: a krónikás elbeszélő költeményeket Balassi lírai művészetének, sőt világirodalom nagy eposzainak színvonalára emelte. Ezt elsősorban az eszme tartalom gazdagsága, lenyűgöző ereje tette lehetővé. Ebben is a magyar köl tészet hagyományaihoz kapcsolódott. A török pusztításait, sikeres hódítá sait már régóta a magyarság vétkeit ostorozó isteni büntetésként tekin tették. Ezt a XVI. század elején általánossá vált közfelfogást a reformáció író a feudális uralkodóosztályt és a római egyházat támadó harcos elmélett kovácsolták. Farkas András, Szkhárosi Horvát András és sokan mások a mér téktelen vagyonharácsolásban, a frakcióharcokban, a parasztság határtala kifosztásában, az egyházi visszaélésekben, vagyis az uralkodóosztály bűnei ben, az anarchiában jelölték meg azokat a hibákat, melyekért isten a török küldte az ország nyakára. A századforduló idején Magyari István tovább fejlesztette és gazdagította ezt az elméletet. A „bűnök" között nála jelentő helyet kap a katonaság elhanyagolása, a katonai tudományok megvetése, a ellentámadásba lendülő katolikus reakció által meghonosított kíméletlen val lási üldözés. A reformáció íróinak vallási jelszavai mögött tehát harcos poli tikai állásfoglalás húzódott meg: a feudális anarchia megszüntetése mint a ország függetlenségének előfeltétele. Ez a politikával telített vallási koncepci alkotja Zrinyi nagyszabású költői alkotásának eszmei keretét is. Az eposznal hagyományos és Zrinyi korában nélkülözhetetlen kelléke volt amúgyis a cso dás ellen. Mondvacsinált mitológiai sablonok helyett százszor jobb megoldá volt ezt az immár évszázados hagyománnyá vált vallási elméletet tenni a eposz csodás eleme gerincének.

Szigetvár ostromának témája egyenesen a legalkalmasabb volt arra, hogy szeforrjon ezzel a kerettel. Ameliett, hogy dédapjának nagyszerű emléket líthatott, a végvári harcoknak ez a kimagasló és sorsdöntő eseménye a gtöbb lehetőséget nyújtotta nagy nemzeti céljainak kifejezésére, a hazájut védő vitézek életének és halálának művészi ábrázolására. A XVI. századi humanista írók műveiben; Istvánfi Miklós történeti munkájában, de különösen a Wittenbergben tanuló magyar diákok által 1587-ben kiadott ú. n. rinyi-album verseiben a szigeti védelem témája már amúgyis összeapcsolódott a török büntető küldetéséről szóló hagyományos gondolattal, a igetvári Zrinyi pedig mint küldetésének tudatában levő eposzi hős jelent eg. Zrinyi hősköltemény szilárd alapokra épülhetett.

5.

Zrinyi Miklós személyében szétbonthatatlanul összeforrt a művész, a politikus és a katona. A Szigeti Veszedelem nemcsak a költő zseniális alkotása, anem a politikus és a hadvezér programmja is. Az eposz eszmei mondanialójának ezért különösen nagy figyelmet kell szentelnünk.

A „Szigeti Veszedelem" alapeszméjét a következőkben foglalhatjuk összee: a magyarság bűnei miatt isten a törököt küldi az ország elpusztítására; ilátásba helyezi azonban a büntetés feloldását, ha a magyarok megtérnek. z így megindult török tábor Szigetvárt ostromolja, ahol olyan védőssereggel, lyan közösséggel találkozik, mely mentes az ország hibáitól, sőt egyenesen nnak ellentéte: az egész magyarságot jellemző bűnök helyett a szigeti védőken a legkiválóbb erények testesülnek meg. A töröknek ilyen védősereg ellen incs hatalma. Szigetvárnál ezért a magyar-török háborúk nagy fordulata övetkezik be. A török formálisan győz ugyan és Szigetvár elesik, hiszen az gész Magyarország még nem változott meg és így még nem múlhat el róla büntetés. A szigetváriak hazaszeretete, erkölcsi és katonai értékei azonban lyan fölénnyel érvényesülnek, hogy a török tábor szétzüllik, felmorzsolódik, ezére elpusztul, és így megszűnik az a szerepe, hogy a magyarság büntető stora legyen. Szigetvár elestével tehát a török csak látszatsikert ér el, valóában súlyos vereséget szenved, mely magyarországi uralma végleges összemlásának kiindulópontjává válhat. Szigetvár hősei megmutatták az utat; ha z egész magyarság felemelkedik arra a magaslatra, ahol a szigetvári védők oltak, akkor a hódítók uralma végleg megpecsételődött. Ez az egész végső anulsága.

Az alapeszmének a célzata mindenütt világos és egyértelmű. Zrinyi az posz bevezető első énekében elénk tárja azokat a bűnöket, melyekért isten aragja sujtja a magyarságot. Isten szavain, a Szulimán szultánt Magyarország ellen ingerlő Alekto fúria bíztatásán, a szultánnak a haditanácsban lmondott beszédén és Arszlán budai basa levelén keresztül a költő lehetőséget eremlett arra, hogy sokrétűen jellemezze a magyarországi helyzetet. Isten iegállapítja, hogy „ama kemény nyakú és kevély sciták, jó magyaroktul nely igen elfajzottak", az erényeknek nincs már kelete közöttük.

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irígység, gyülölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, ember-ölés és örök tobzódás,
(1, 10.)

ellemzi őket. „Fösvénység, gyűlölség uralkodik rajtok" állapítja meg zulimán a tanácsban. (Fösvénységen a reformátorok óta a korlátlan pénzarácsolást, önző vagyongyűjtést értették.) A háború megindítására bíztatja budai basa is a szultánt, mert a magyarok a „leghenyélőbb népek", nem

értenek a hadviseléshez, és ha volna is közöttük jó hadvezér, annak úgysem engedelmeskednének.

Ha ezeket az elemeket összeadjuk, a magyarországi feudális anarchia képe bontakozik ki előttünk. Szulimán, mikor vezérei előtt a háború megindítását indokolja, legfőbb érvül említi, hogy a magyarok most „fej nélkül vannak", vagyis hiányzik náluk az egység, az állam egységes, központi vezetése és ezért

> Mint törött hajó széltül, úgy hányattatnak,
> Miúlta elvévén életét Lajosnak,
> Sokan koronáért mast is vonyakodnak.
>
> (I, 56.)

Szulimán a frakcióharcoktól meggyengített, anarchiába süllyedt, széthúzó országgal szemben biztosnak érzi az ügyét, de ő maga elárulja, hogy csak ezért:

> ... nem tagadom, ha egyesség volna
> Köztök, bizony, nekünk nagy gondokat adna
> Az egynéhány magyar, és megcsorbitaná
> Fényes koronánkat talán megrontaná.
>
> (I, 57.)

Az első énekből tehát világosan kiderül, hogy a magyarság bűnei, melyekkel magára vonta isten haragját: a feudális anarchia bűnei.

Mindezt Zrinyi korántsem holmi elvont politikai elmefuttatás, vagy erkölcsi korholás formájában adja elő. Egyik nagy költői erénye, hogy mindent dinamikusan ábrázol. A magyarországi feudális anarchiáról adott bírálata, — mely lényegében az egész mű eszmei megalapozását jelenti, — szintén cselekménnyé válik, az epika nyelvén szólal meg. Az ország romlottságának jellemzése, — melyből fentebb csak igen keveset idéztünk — újra meg újra más és más szavakkal, egyre szélesedő, elmélyülő tartalommal tér vissza az ének során. Először a költő beszél, majd isten, azután Alekto, Szulimán, Arszlán: mindegyik új szempontokat vet fel, de a korábban elmondottakat is erősíti. Minden egyes beszéd előreviszi a cselekményt: az égben, a pokolban és a szultán udvarában egyre konkrétabb formát ölt a szörnyű vesződelem, amely hazánkat fenyegeti. Az ének végén pedig már egymásután érkeznek a mozgalmasan, színesen ábrázolt török csapatok tízezrei. A megszámlálhatatlan török tábor készen áll Magyarország megsemmisítésére. Az ország gyengeségéről, romlottságáról adott meggyőző kép, valamint az ellenség lenyűgöző ereje nem hagy kétséget aziránt, hogy a katasztrófa elkerülhetetlen.

6.

A török mégis a vesztébe rohan. A cselekmény zseniális irányításával a költő ezt a gigászi haderőt, amely nemcsak Magyarországot, de az egész kereszténységet képes lenne elpusztítani, a kis Szigetvár alá irányítja. És itt megbukik a világhódító szultán terve, mert a vár falai közt az egész országban uralkodó állapotoktól merőben különböző világ van. Míg ott teljes az anarchia, a széthúzás, addig a várban teljes az egység. A védők egy emberként cselekednek és együttesen kiáltják a török követ szemébe: „Fegyvert, fegyvert!" — mikor az megadásra szólítja fel őket. Az országban nincs feje a magyaroknak, de Szigetvárott kitűnő vezér áll a kis csapat élén Zrinyi személyében. Dédapjában a jó hadvezér mintaképét mutatta be a költő; mindig nagy körültekintéssel, megfontoltan, de ugyanakkor rettenthetetlen bátorsággal cselekszik. Szigetvár egyenes cáfolata mindannak, amit Arszlán basa levele mondott a magyarok katonai gyengeségéről. Itt nem hiányzik a kitűnő parancsnok, a katonai tudás, és nincs hiány a fegyelemben, az engedelmesség

ben sem. A hős tekintélye feltétlen, parancsait ingadozás nélkül teljesítik vitézei. A szigetvári védősereg mint kiváló katonai gépezet működik. A fösvénység is száműzve van a várból. A vitézek és mindenekelőtt a főhős nem vagyonuk gyarapításáért harcolnak, hanem hazájukért, népükért, családjukért, katona-társaikért. Mikor a szigetiek által elfogott Olaj bég gazdag váltságlíjat ajánl fel Zrinyinek szabadulásáért, a hős ezt visszautasítja:

Nem kell nékem pénzed (így felelt Zrini bán).
Aranyam, ezüstem mert énnékem több van,
Hanem törökök közt egy vitéz szolgám van.
Annak szabadulást én szűvem kíván.

Az szolgámat híják Radován vajdának,
Vitézségén kívül semmie sincs annak,
Higgyed, de hallottam, és az ő sarcának
Nem tesz száma annyit, mint ajánlásodnak.

Eztet szabadéts meg, osztán mentté tészlek.

(IV, 49—51.)

Egy szegény vitéz nagyobb érték Zrinyi számára, mint Olaj bég hat názsa ezüstje. Szigetvár a romlott, szétzüllött Magyarországnak az ellentéte, kicsinyített mása annak a társadalomnak, melynek megteremtése a költő szerint az ország felszabadításának előfeltétele. De önmagában ez a tény még nem teszi indokolttá a védők fölényét, hiszen a török táborban is egység, nagasfokú szervezettség van, s mindehhez az óriási számbeli túlsúly járul. A török sereg élén is kiváló parancsnok áll, a kor legnagyobb hadvezére, II. Szulimán.

A költői megelevenítés, a jellemzés, a leírás mesteri példáját szolgáltatja a költő a seregei élén hazánkhoz közeledő szultán bemutatásakor:

Szent Iván havának tizedik napján
Konstantinápolybul megindult Szulimán,
Aval az sok haddal vizeket szárasztván,
Nagy hegyeket bontván, városokat rontván.

(II, 31.)

A krónikás egyszerűségű két első sor után egyszerre három hatalmas kép érzékelteti az ellenség mérhetetlen erejét. A büszke, haragos szultán rajzát várnánk rögtön ez után, de a költő fokozza a várakozást, előbb lovát mutatja be:

Egy fekete szerecsen ló volt alatta,
De képiró falra szebbet nem irhatna;
Nem vélnéd, hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt s halkal változtatja.

(II, 32.)

De ebben a nyugodt méltósággal lépkedő paripában tűz és tomboló erő van, kárcsak az idillek párjáért őrjöngő szerelmes lovában:

Véres nagy szemei ugyan kidültenek,
Száraz fejecskéjén van helye üstöknek,
Az orra likjain lángos szellők mennek,
Szája tajtékot vér, mint vizi istennek.

(II, 33.)

Csak akkor tér rá magára a szultánra, mikor a ló részletes leírásával már ellőképpen érzékeltette, hogy egy ilyen mesébe illő hátaslónak a lovasa is

rendkívüli ember. Ekkor varázsolja csak elénk a nagy uralkodót, teljes keleti pompájában, mintha nem is verssorok, hanem művészi festmény állna előttünk:

Ül vala merevén nagy császár nyeregben,
Fejér vékony patyolat vagyon fejében,
Két csoport kócsagtoll áll vala széltében,
Szakálla merő ősz, halvány személyében.

Szép arany hazdia függ alá válláról,
Az dolmánya is szintén olyan kaftánból,
Kemény misziri kard függ le oldaláról,
Melyet szultán Musa nyert görög császártól.

(II, 36—7.)

A külső jelenségek, a ló, a ruházat, a fegyverek részletes leírása után milyen csattanóan, mekkora erővel hat a soronkövetkező versszak, amely elárulja, mi rejtőzik ebben a méltóságteljes, külsőleg annyira nyugodt aggastyánban:

Szörnyü méltósággal kétfelé tekinget,
Könnyen esmerhetni, hogy nagy gondja lehet;
Ez viszen nagy szüvében lángot és fegyvert,
Ez keresztény világnak nagy veszedelmet.

(II, 38.)

„Soha nem volt ily úr törökök közt talán", írja a költő, sőt „vitézség" „okosság", „hadbéli szorgosság" tekintetében a legnagyobb keresztény vezéreket is felülmúlja.

Hogyan vallhatott mégis kudarcot ez az annyi győzelmet kivívó hatalmas szultán, akinek seregei szinte elborítják a földet, kiszárítják a vizeket? Talán katonáiban van a hiba? Nem! A Szigetvárt ostromló törökök bátor, a haláltól nem visszariadó harcosok. Az alvezérek közt tapasztalt, képzett katonák vannak, mint Rustán bég, vagy Aliportug; mesebeli erejű, vakmerő hősök, mint Delimán és Demirhám. Jelen van a török főpap, a „nagy Kadilescher" is, akinél okosabbat Szulimán sohasem ismert. Joggal sóhajthatott fel a költő:

Ilyen ur s ilyen had jüve országunkra,
S ily ártalmas fölyhő szálla le kárunkra,
Mely nemcsak magyarnak elég romlására
Lett volna; de elég világ rontására.

(II, 50.)

Mi tette mégis lehetővé, hogy Zrinyi katonái ennek a rettenetes erőnek fölébe kerekedjenek?

7.

Más az egység alapja Szigetvárban és más a töröknél. Szulimán hatalma kegyetlen zsarnoki elnyomáson alapul, gyűlöli népét és a nép is őt. Ez a sebezhető pontja a szultánnak és egész hadseregének. Ez az egy hiba elég ahhoz, hogy serege az ostrom során tönkre menjen, mert nem az öntudatos fegyelem, a vezér iránti szeretet és ragaszkodás tartja össze, hanem a kegyetlen zsarnoktól való rettegés. A megpróbáltatások, Szulimán kudarcai ezt a sereget minden számbeli fölény, szervezettség és beléje vert vakfegyelem ellenére szétzüllesztik. Ezt mutatják a török haditanácsok, különösen a VIII. énekben, amikor a török vezérek a súlyos kudarcok után nem tudnak megegyezni és a tábor pártokra szakad. Később a XII. énekben már egyenesen

a török katonák lázadására kerül sor. Egy katona megmagyarázza társainak, hogy a szultán pusztulásba küldi őket, nem törődik ezer és ezer török halálával:

Mindezeken vajjon szüve megmozdult-é?
Ily vitézekért egy könyvet hullatott-é?
Nem! Nem! hanem még inkább lett kegyetlenné,
Mindnyájunkat örömest egyszer vesztene

(XII, 60.)

Szulimán nemcsak gyűlöli népét, hanem fél is tőle. Mindig a háttérben marad. A serege élén büszkén lovagoló vezér az ostrom első napja után többé nem mer katonái közé menni, sőt még vezérei közt sem szeret mutatkozni. A haditanácsokon nem vesz részt, hanem a függöny mögül hallgatja a tanácskozást. Zrinyiék csapásai után már nincs erkölcsi alapja ahhoz, hogy katonái szeme közé nézzen, hiszen a vágóhídra küldi őket. Nem a török nép érdekében, a török haza védelmében kell meghalniok tízezrével, hanem Szulimán hatalma, vagyona növekedéséért, kincstárának újabb értékekkel, a török földesuraknak újabb magyar rabszolgákkal való gyarapításáért! Ez a hadsereg és ez a vezér rabolni, hódítani, más népeket leigázni és kizsákmányolni jött. Ezért bármilyen erős legyen is külsőleg, belül rothadt a török birodalom. Győzhet egy ideig egy lezüllött Magyarországgal szemben, mint éppen maga Szulimán Mohácsnál, megszerezheti még ebben a hadjáratban is Gyula várát, melyet a katonáit gyűlölő, zsoldjukat ellopó Kerecsényi László kapitány gyáván feladott, de mihelyt olyan ellenféllel kerül szembe mint Szigetvár: belső ellentmondásai, gyengeségei kiütköznek, az óriási szervezett katonai erő felbomlik.

A szigetvári hősök egységének, szervezettségének, erkölcsi magatartásának az alapja egészen más. Ők hazájukat védik a rabló, hódító ellenséggel szemben:

Harcolnunk peniglen nem akármi okért
Kell, hanem keresztény, szerelmes hazánkért.

(V, 27.)

mondja Zrinyi katonáinak. Zrinyi nem fél katonáitól, hanem szereti és megbecsüli őket. Nem bújik el előlük, mint Szulimán, hanem az egész védősereg előtt fogadja a szultán követeit. Halul bég felszólítja a védőket, hogy adják át a várat. Kitűnően festi itt a költő a vezér és katonái közt teljes összhangot

Itt hallgata Halul, és esék zsibolygás
Az erős vitézek közt, és zúgolódás,
Jól esméri Halul, hogy nekik unalmas
Az ilyen követség és az vármegadás.

Horvát bán megnézé az sok jó vitézét,
Osztán követekre fordítá az szemét;
Minnyájan hallgatnak, várják bán tetszését;
Ő nagy méltósággal elkezdé beszédét.

(VI, 37—8.)

Zrinyi valósággal katonái szeméből olvassa ki, hogy mit feleljen, a katonák pedig úgy érzik, mintha ők beszélnének. Ilyesmiről szó sem lehet a török táborban. De az sem fordul elő ott, hogy a vezér személyesen vezeti a harcot, példaadásával buzdítja katonáit, lelkesítő beszédeket intéz hozzájuk, ami Szigetvárban gyakori jelenség. Már Arany János kiemelte, hogy egyetlen más nagy eposzban sincs arra példa, hogy a költő figyelmet szentel a közkatonáknak is. A „Szigeti Veszedelem" hőse azonban az elesett közkatonákat

is eltemetteti és megsiratja. A győzelmek után a vezér és katonái együtt vigadnak. Talán a X. énekben megírt ragyogó győzelem után festi a költő legszebben azt a meleg bajtársi légkört, mely Szigetvárt betölti:

Nagy hosszú harc után megtér szép várában,
Mint az kölykeihez hű nőstény oroszlán
Elűzvén ártóit, megtér barlangjában;
Igy tér meg szolgáihoz Zrini vigságban.

Ők pedig körüle, mint oroszlánykölkök,
Vigadnak, örülnek, s néki hizelkődnek,
Sereget megbontó istenét dicsérnek,
Vigyáznak, fáradnak és gondot viselnek.

(X, 105—6.)

Az igazságos ügyért vívott küzdelem tudata tölti itt el a vezért és katonáit, ellentét köztük elképzelhetetlen, és ezért erkölcsi fölényük állandóan növekszik. Míg a török tábor látszólagos lenyűgöző ereje a megpróbáltatásokat nem tudja kiállni és fokozatosan gyengül, züllik, addig a törpe védősereget a nehézségek egyre jobban megacélozzák, összeforrasztják, valósággal mesebeli hősök együttesévé emelik.

A költő tehát egy a történelemben és napjainkban is annyiszor beigazolódott igazságot hirdet: a szabadságáért, hazájáért küzdő nép ellenállását megtörik a legerősebb hatalom ereje is, ha a néphez hű kiváló hősök vezetik, ha egységes, ha nincsenek köztük árulók. Zrinyi az ellenséget nem olcsó eszközökkel ábrázolja. Nem festi a török hadviselést rossznak, a katonákat gyávának, a vezéreket tehetségteleneknek. Ellenkezőleg: kitűnő hadvezéreket, rettenthetetlen bajnokokat és haláltmegvetően harcolni tudó közkatonákat mutat a törökök közt is. Ő az ellenség belső gyengeségeit a despotikus török társadalmi rend ellentmondásaiból és a hódító háború igazságtalan voltából vezeti le. Ezért billen a mérleg a szigetváriak javára.

Az eposz tehát azt hirdeti, hogy bár a szigetváriak elpusztulnak a harcban, lényegében ők aratnak diadalt és jaj a „győztes" töröknek! A költő által felvetett kérdések végső megoldását mondja ki a XIV. énekben Hazret Ali a mohamedánok legendás hőse, akit a varázsló Alderán felidézett az alvilágból, hogy segítse az ostromlókat. Ali így szól a bűvészhez:

Mit akarsz énvelem kegyetlen Alderán,
Hogy általam örülj Szigetvár-romlásban?
De te, eszes lévén, csalatkozol abban;
Hiszem vég szakadott az én hatalmamban.

Szigetben nem laknak olyan kőrösztyének,
Kiknek árthassanak Alkorán-levelek,
Sem az pokolbéli és koporsós lelkek;
Nagyobb Mahometnél istene ézeknek.

Mert ő fog énvelem égni örök tűzben,
Miért gyönyörködtünk az keresztény vérben?
Nem örül az isten büntetés vesszőben:
Mi vóltunk, ám küldött minket örök tűzben.

De ezek már más üdők és más emberek,
Látom az istennél igen kedvesebbek,
Hogysem előbb, kik voltak egyenetlenek
És ők elesnek: *de jaj véreteknek!*

(XIV, 61—4.)

Hazret Alinak e szavaival a költő megadja a választ az I. ének kérdésére. Isten ott kilátásba helyezte a büntetés feloldását, ha a magyarság szakít az itt elősorolt hibákkal. A szigetváriak példát mutattak erre, ők már „más emberek" és ezzel a töröknek lealkonyul.

Az eposznak ez az összefüggő, kristálytiszta eszmei mondanivalója azonban önmagában meg nem tenne a Szigeti Veszedelmet remekművé. Nagy művészi alkotássá azért válhatott, mert a költő az eseményeken, az embereken keresztül, a valóság ábrázolásán át teszi hitelessé Hazret Ali megállapításait. Bonyolult és nehéz művészi problémákat kellett megoldania, hogy az utolsó szálig elpusztuló védősereg valóban győztesnek tűnjek a várat végül mégis elfoglaló ellenséggel szemben. Az eszmei tartalom magas színvonala, az epikai szerkezet szilárdsága meg ne inogjon. Arany nem is habozik Zrinyit Tasso fölé helyezni a művészi szerkesztő-képesség terén.

8.

Zrinyi az epikai szerkesztés mestere. Minden egyes részletnek, mozzanatnak megvan a funkciója az eposz felépítésében. Nem véletlen, hogy melyik magyar vitéz melyik törökkel viaskodik, hogy a vár egyes bástyáit kik és milyen védelmezik, hogy ki hal meg előbb és ki később. A Szigeti Veszedelem egy tökéletesen megépített épület. Nem lehet belőle egyetlen téglát sem kiemelni anélkül, hogy az épület művészi egysége meg ne bomoljon és szerkezeti szilárdsága meg ne inogjon. Arany nem is habozik Zrinyit Tasso fölé helyezni a művészi szerkesztő-képesség terén.

A kitünően kidolgozott szerkezetnek köszönhető, hogy bár a kisszámú szigeti védősereg fokozatosan elvérzik, az eposz mégis a törökök vereségsorozatát és a magyarok szakadatlan győzelmeit mutatja be. Az első harci cselekmény, az eposz előjátékául tekinthető palotai ostrom a támadó budai basa csúfos kudarcával végződik. Hatalmas veszteségeket kell szenvednie a szultán seregének is, amig Szigetvárig eljut: a Boszniába küldött Mehmet basa seregét Zrinyi Siklósnál szétveri; a török táborban félreértésből támadt zürzavar folytán 3000 török veszti életét; a Szigetvárhoz küldött többezer főnyi előcsapatot a védők az Almás pataknál meglepik és megsemmisítik. A várat a szultán még meg se szállta, és máris egy sor vereség éri, ez a törökök harci kedvét csökkenti, a magyarokét viszont erősíti. A költő azonban gondosan ügyel arra, hogy teljesen indokaltak legyenek ezek a győzelmek. Az elbizakodott törökök nem óvatosak, elmulasztják az éberséget, ezt a körülményt használják ki Zrinyiék, amikor meglepik a gyanútlanul pihenő ellenséget.

Az első győzelmekkel azonban még korántsem tűnik ki a magyarok átütő fölénye. Hiszen itt még nem a főseregggel ütköztek meg, és ami a legfontosabb, nem a kitűnő hadvezérrel, magával Szulimánnal. A kisebb török vezérek felett vitathatatlan Zrinyi fölénye, az eposz elején azonban a két tábor vezérét egyforma erősnek mutatta be a költő, sőt nyilvánvaló, hogy Szulimán sokkal nagyobb tapasztalatokkal rendelkező hadvezér, mint ellenfele. Az erőviszonyok tehát csak akkor tisztázódhatnak, amikor Szulimán a főseregggel megérkezik Szigetvár alá.

Ez az esemény a VII. énekben kerül sorra, és egyike az eposz leghatalmasabb jeleneteinek. A költő érezte ennek a találkozásnak a sorsdöntő jelentőségét, és a mű egyik legnagyobb feszültségű jelenetévé tette. Az egész világ meghódítására képes török sereg minden ereje erre az egyetlen várra összpontosul. Erről a hadseregről azt mondta a költő, hogy vizeket szárasztott, hegyeket bontott puszta tömegével. A menetelő katonák kopjái az egész földet beborították mint egy nagy mozgó erdő, a janicsárok mint hangyák lepték el a tájat. Ezt a hadsereget olyannak ismertük meg, amely képes valósággal elözönleni a gyenge Magyarországot. Szulimán így is tervezte.

De most ezt a roppant erőt a költő egyetlen pontra vonja össze, Szulimánnak az egész ország iránti határtalan gyűlölete a szigetváriak és Zrinyi ellen bosszúvágyban testesül meg a siklósi vereség miatt. Az első énekben riadtan kérdezte a költő:

Jaj! hova ez az nagy fölyhő fog omlani?

(I, 101.)

És itt, a VII. énekben ez a rettenetes felhő szinte összesűrűsödve egyetlen villámmá Szigetvárra csap le. Zrinyinek és vitézeinek sziklaszilárdan kell állniok ezt a — kétségkívül legnagyobb — erkölcsi megpróbáltatást.

Tasso nyomán kitűnő megoldást választott a szerző az esemény megjelenítésére. A vár alá érkező török tábort úgy állítja elénk, ahogy azt a szigetvári hős a vár bástyáiról láthatta. Valósággal odaviszi az olvasót a fenyegetett erőd falaira, hogy átérezhesse a hős elé táruló félelmetes látványt. Először csak az eget-földet besötétítő porfelleg tűnik fel a láthatár alján, és csak nagy sokára a felhő alatt özönlő katonák sokasága. „Alattok rettenetességgel föld robog", amint valóságos tengerként körülfolyja a várat a „világrontó tábor". A vár megszállását „igen hadviselő okos rendtartással" irányító szultán körülvitteti magát a vár körül, majd mikor megállapodott távolabb a vártól, az egész tábor, több százezer torok, háromszoros „Allah" kiáltással üdvözli. Vagyis a mindent ellepő sokaság fenyegető látványa után az erejének tudatában levő, közeli győzelmében bízó ellenség csatakiáltása remegteti meg a levegőt. De ezt követi rögtön a janicsárok puskáinak ropogása, „ezt mindnyájan kilövék az magas égben", majd elsütik az összes ágyúk is a védők megfélemlítésére:

Azt tudnád, leszakad reád az magas ég;
Alól az föld robog, repedez mint egy jég,
Sziget bástyája is féltéből mozdul meg.

(VII, 20.)

A török erejét itt mutatja a költő a legfélelmetesebbnek. Ezek már nem az oktalan és balkezes vezérek által vezetett kisebb, néhányezres elő-csapatok, melyekkel a szigetváriak fölényesen elbántak. Ez már a tapasztalt hadvezér által vezényelt gyakorlott, sok győzelmet aratott fősereg. Ezután fog csak elválni, hogy melyik a jobb katonaság, melyik a jobb vezér.

Zrinyi a bástyán áll. Az egész látványos felvonulás, a szultán szemléje a megfélemlítésnek szánt csatakiáltás, puska- és ágyúlövések mintha mind azért lennének, hogy ez az eddig elszántan, szilárdan helytálló nagyszerű katona most, ilyen túlerő láttán elveszítse fejét. A költő a török megérkezésének leírása közben egy szóval sem tesz említést arról, hogy mindez milyen hatást gyakorolt Zrinyire, csak akkor tér hozzá vissza, miután az ágyuk már a vár falait is megremegtetik. Az ezután következő két sor azonban egy szeribe elárulja ennek a nagy ágyúzásnak, ijesztő felvonulásnak a hatását, helyesebben hatástalanságát:

Meghagyá Zrini Miklós pattatyusoknak,
Ágyubul köszöntést töröknek adjanak.

(VII, 21.)

Zrinyi tehát egészen közömbös marad a török ijesztgetésére. A magyarok köszöntése, — két ágyúlövés — viszont egy sor törököt leterít. A szigetvári tüzérek gúnyos, bizakodástól teli szavai követik az ágyúgolyók útját. Míg a törökök eget-földet rázó ágyúzása hatástalan marad, addig a magyaro

ét kitűnő lövése riadalmat okoz és a falak alatt lövöldöző janicsárok hátrább
ıtródnak:

De harmadik lövést nem merék megvárni,
Sietnek szállásra kiki eloszlani.
Némelyik nem tudja magáét találni
Nagy ijedésben, s nem mér megállani.

(VII, 27.)

Világosan megmutatkozik itt a két tábor közti különbség. A védők ıinőségi fölénye kezd érvényesülni, és ez többet ér, mint az ellenség mennyi-ıgi ereje. A nagy szigetvári összecsapásnak ennél a döntő jeleneténél meg-rizték szilárdságukat a magyarok. Sőt az ágyúlövés hatásának leírásával ıár érezteti a költő, hogy éppen most kezdenek megváltozni az erőviszonyok szigetiek javára. A kezdeményezést ezután is ők tartják kézben, kirohanást ıtéznek a török ellen. Az ellenséggel való szembetalálkozás csak növeli arci erejüket, a törökét viszont gyengíti. Az erőviszonyoknak ez a kezdődő ıegváltozása leginkább a két vezér magatartásában jut kifejezésre.

Csak maga Szulimán nagy gondokban őszül;
Bán merész szüvéjért nagy félelemben hül.

Nem késik sokáig szigeti vitéz bán,
Bátorodik szüve ellenségét látván.

(VII, 50—51.)

Zrinyi szilárd erkölcsi és eszmei alapokon álló fölénye tehát Szulimán-ıal szemben is érvényesül. Innen kezdve a török sereg megindul a pusztulás rtján és a szultán fokozatosan elveszti a talajt lába alól. Ezért a cselekmény orán is megoldható, hogy minden egyes harci összetűzéséből a magyarok kerüljenek ki győztesen. A valószerűség érdekében kitűnően irányítja az seményeket a költő. A komoly katonai tudású és körültekintő Rustán béget l. elveszti a török sereg, mert Delimán személyes ellentéteik miatt megöli. Ebből következik viszont, hogy a XI. énekben, amikor a török hítszegése miatt nagy veszélybe kerül a magyar sereg egy része, nem lehet jelen Deli-mán, a török sereg legnagyobb hőse, mert Rustán megölése miatt el kellett ıujdosnia. A várból hírt vinni akaró Juranics és Radivoj az éjszaka leple ılatt akar keresztül hatolni a török táboron és közben számos törököt meg-ölnek; mindenekelőtt azonban a kadileskhert, a főpapot, aki a szultán után a török tábor legokosabb embere. Az ellenség tehát elveszti legjobb, legkép-zettebb vezetőit; az ilyen mozzanatok érthetővé és hitelessé teszik a magyarok harci sikereit. De ugyanakkor, ha tíz, vagy száz török élete árán is, a magyar és horvát vitézek szintén sorra elhullnak. Hősi halált hal, a bajtársiasság megragadó példáját mutatva, Juranics és Radivoj is. A török seregre mért csapás ára a szigetváriak élete. Életük feláldozásával, mindnyájuk hősi halálával tudják csak megtörni a török erejét. Az ellenség szétzüllésével egy-idejűleg lassan elvérzik a hős védősereg is.

9.

A kitűnő szerkesztés mellett az alakok jellemzése teszi elsősorban meg-győzővé az eposz mondanivalóját. A törökök legkitűnőbb vitézeit is szépen, gazdagon jellemzi a költő, de az ellenséges tábor bemutatásában elsősorban a tömeg jellemzésére helyezi a hangsúlyt. Az V. énekben, a magyarok sereg-szemléjénél egészen más eljárást követ. Kitűnő a keret is, amelyben a sziget-váriakat megismerteti: a seregszemlét a vitézek esküjével kapcsolta össze. Így éppen hazafias lelkesedésük forrpontján állítja őket elénk.

Zrinyi beszédet tart a vár piacán összegyűlt katonáinak az előttük á
nagy feladatokról és lelkesíti őket a helytállásra. Beszédét így fejezi be:

Ez a hely s ez az vár légyen dicsőségünk.
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképpen emberek s vitézek legyünk,
Úgy marad meg örökkén az mi szép hirünk.

Fejem fennálltáig lészek én veletek,
Esküszöm seregek élő istenének!
Kívánom, hogy ti is így cselekedjetek,
Éles szablyát kézben tartván esküdjetek.

(V, 34—5.)

Erre a felszólításra az egyes tisztek csapataik élén a hős elé vonuln
és leteszik az esküt. A vár főterét így betölti a mozgás, a csapatok előlépn
és elvonulnak, miközben a költő néhány éles vonással felejthetetlen kép
rajzol az egyes vitézekről. Itt nem beszél nagy létszámról, itt nincsenek ezr
egy-egy csapattestben, hanem mindössze 100—200 ember.

Ezeknek a kis csoportoknak a harci értékére mindössze egyetlen,
annál hatásosabb metaforával utal:

Jün százötven *karddal* Novákovics Iván,
(V, 43.)

Száz meztelen *szablyát* Dandó hoz ezután.
(V, 45.)

A katonákat valósággal megszemélyesített fegyverekként vonultatja f
kiemelve ezzel harci erejüket. A tiszteket azonban külön-külön jellem
és ennek során megmutatja, hogy itt az egyes vitézek olyan képességekk
tulajdonságokkal rendelkeznek, aminőkkel ellensúlyozni tudják a török t
ezreit. Amíg ott a tömeg, itt a kimagasló hősök bemutatása a cél. És val
ban sikerült is feladatát úgy megoldania, hogy az olvasó szemében eg
Radován, Stipán Golemi, Deli Vid felérjen száz vagy ezer törökkel. M
külső leírásuk is rettenthetetlen, félelmetes katonákká teszi őket. Novákovi
Iván „haragos" tigris bőrét viseli a hátán és még a pajzsára szegezett sa
toll is „kegyetlen". Valósággal mesei hősökként jelennek meg az egy
vitézek:

Ihon Stipán Golemi rettentő testtel
Lépik mint egy halom rettenetességgel;
De ennek nem árthatni soha fegyverrel,
Mert keményebb bőre vasnál s kemény künél.

(V, 61.)

Bika Adrás „lovat s törököt öl csak egy csapással", Deli Vid „négy öln
vas dárdát kezében hordoz". Akárcsak Toldi Miklós „szörnyü vendé
oldal"-áról olvasnánk! A művészi érdek követeli meg ezt a mesei nagyítás
A cselekmény hatalmas távlatú megokolásával a költő rendkívüli feszülts
get teremtett Szigetvár körül. Hogy ezt az ostromot valóban népek és bir
dalmak sorsát eldöntő eseménynek érezzük, mindkét fél erejének rendkívü
nagyságát kellett elénk állítania. A töröknél ezt a valóságosnál jóval nagyo
létszám fetüntetésével éri el, a védősereg legkiválóbb tagjait pedig ren
kívüli tulajdonságaikkal a népmesei hősök világába emeli. A szigetvári
mind régi, tapasztalt törökverők is, nem ez az első csatájuk, megtanultá
már gyűlölni és pusztítani a betolakodókat, mint Radován, aki „küldött m

tszázat törököt pokolban" vagy Orsics István, aki „sokszor szemeivel rököt kergetett". A védősereg a legkitűnőbb harcosokból áll.

Ezt azonban nemcsak, sőt elsősorban nem a seregszemléből tudjuk meg, nem a cselekményből. Zrinyi főleg cselekedeteikkel jellemzi hőseit. A harkban holttest-halmokat raknak Deli Vid, Radován és a többiek; ha a fegyrük eltörik, akkor puszta kézzel is nekirontanak a legjobb török vitézek, mint Radován teszi a X. énekben. Hosszú ideig lehetne sorolni a példát a védők emberfeletti hősiességéről.

De a kiválók közül is messze kiemelkedik a főhősnek, Zrinyi Miklósnak személye. A legtöbb gonddal az ő alakját mintázza meg a költő. A jellems legváltozatosabb módjait használja fel, hogy minél teljesebben elénk líthassa. Mikor először említi a II. énekben, mindössze arról értesít, hogy ég nevétől is rettegnek a törökök. Ezután egy gyónásszerű imán keresztül ülről ábrázolja a hőst, emberileg közel hozva őt az olvasóhoz és megutatva, hogy élete mennyire összeforrott a haza ügyével. Harcban a követző, III. énekben látjuk Zrinyit először.

Az itt elbeszélt siklósi csata és annak előzményei a Szigeti Veszedelem gyik legszebb jelenete. Szerkezeti szempontból is sorsdöntő, mert a szultán ppen Zrinyinek Mehmet boszniai basa seregére mért megsemmisítő csapán felbőszülve határozza el Szigetvár ostromát. A siklósi történetet úgy rmálta meg a költő, hogy a cselekmény továbbvitelében való központi szepe mellett, alkalmas legyen Zrinyi jellemzésének továbbfejlesztésére, azdagítására, a török életmód bemutatására, valamint a törökök és magyak közti különbség ábrázolására is.

Hitelesítést nyernek azok a szavak, hogy a törökök Zrinyi nevétől is élnek, mert a siklósi bég óva inti az ott letáborozó Mehmet basát a mezőn aló hálástól. Szkender siklósi bég Szigetvár közelében él, már ismeri rinyit: ezért retteg tőle; Mehmet basa viszont, aki most jött Ázsiából, szetne megvívni vele, mert már Konstantinápolyban hallotta hírét és nem udja elképzelni, hogy olyan kiváló, mint a híre festi. Zrinyi személye tehát központi tema a török tisztek beszélgetésében és mindkettőjük véleménye rinyi nagyságát igazolja. Szkender szavai sejtetik már előre, hogy Siklósál történni fog valami, de a tapasztalatlan és óvatlan Mehmet hibájából a eszélgetés kellemes hangulatos időtöltéssé alakul át. A török szokások, ruhák, telek ábrázolásával, de főleg a török ifjú elragadóan szép lírai énekével a öltő idillikus képet fest, szinte feledteti Szkender bölcs figyelmeztetését, ogy azután hirtelen átcsapjon a szigetváriak készülődésének rajzára, akik gazolva Szkender baljós sejtelmét, hajnalban Zrinyi vezetésével megrohanak és megsemmisítik Mehmet gyanútlan táborát.

Ez Zrinyi első csatája az eposzban. A harcban kitűnőnek bizonyul, de költő igen helyes művészi érzékkel ekkor még viszonylag enyhe színekkel cseteli személyes vitézségét. Harci erényeinek ábrázolásába állandó fokozást visz bele. Eleinte keveset szerepelteti; Zrinyi rendszerint csak akkor vatkozik a küzdelembe, ha a helyzet súlyossá válik és katonái, alvezérei em tudják visszaverni a törököt. Ilyenkor megjelenése és nagyszerű csatája ldöuti az ütközet sorsát. A X. énekben pl. a töröknek hosszas küzdelem utan ikerül egy ponton betörnie a várba és a helyzet már válságosnak mutatozik, amikor Zrinyi megjelenik. A harci zűrzavarnak, az ellenség rettegének, Zrinyi erejének és vitézségének ábrázolásában remekel ilyenkor költő:

Mint vizi óriás, bán gázol az vérben;
Henterög sok török az maga sebében;
Más s még más törököt fektet le egy helyben,
Akkor futni indul török nem seregben.

Ki utat nem talál, bástyán aláugrik,
Kinek kéze, lába, feje öszveromlik.

(X, 98—9.)

Pedig a törökök közt is vannak kiváló katonák és vezérek. Az egé
török hadsereg belső szerkezetéből azonban az következik, hogy a megpróbá
tatások során még a kiváló vitézeknek is a rossz tulajdonságai kezdenek
érvényesülni. Delimán és Demirhám pl. kitűnő bajnokok, személyes vitézsé
ben Zrinyihez és Deli Vidhez a „törökök ostorá"-hoz méltók, mégsem tu
nak komoly eredményt elérni, mert mint a szigetiek maguk mondjá
„vakmerő bolondok". Csak verekedni tudnak, a személyes virtus hajtja ők
nem a katonai belátás. Rustán bég józan, okos hadvezér, de ugyanakkor
a magyarok kardjától, és irígykedik Delimánra, szerelmi vetélytársá
Így a törököknél a személyes hősiesség és a katonai tudás nemhogy kiegés
tenék egymást, mint a magyarok közt, hanem egyik a másikat keresztezi.

10.

Az események csoportosításával, a jellemek alakításával sikerült a köl
Zrinyinek elhihetővé tenni, hogy a szigetváriak pusztulásuk ellenére az egé
magyarság számára döntően kiható sikert érhettek el. A legnehezebb enn
a megoldása az eposz befejezésénél: a vár elfoglalása ellenére az egész epos
nak lelkesítő, optimista befejezést adni. Ezt a legnehezebb feladatot oldot
meg Zrinyi a legfényesebben, mintegy megkoronázva alkotását.

A XIII. énekben a török sereg bomlása már csaknem eléri tetőfok
valamennyi alvezér és katona az ostrom megszüntetését kívánja, remén
telennek látva a vár elfoglalását. Mikor pedig tüzéreinek parancsnoka,
kitűnő Aliportug elesik, maga Szulimán is kénytelen beleegyezni az elvon
lásba. A szigetváriak győzelme tehát már teljessé vált. A hősi védele
megtörte az ellenség támadó erejét, és az százszoros túlereje ellenére gyal
zatosan eltakarodni kényszerül. A költő is elérte ezzel a célját: a csele
ményt úgy sikerült irányítania, hogy a török vereséget szenvedjen. A mű
azonban nem lehetett itt befejezni. Ez ellenkezett volna a történelmi ténye
kel, meg az eposz alapgondolatával is. A várnak és védőinek el kellett pus
tulniok. Ezt már az eposz elejétől kezdve tudjuk, megjósolta már Zrinyinek
hozzá lehajló feszület a második énekben, ugyanezt közölte Deli Viddel
álmában megjelenő hősi halált halt Radivoj, és maga a költő is lépte
nyomon figyelmeztet, hogy a magyarok győzelmei nem azt jelentik, hog
a rájuk váró sorsot elkerülik.

Ezért egy sorsdöntő fordulattal — a szigetváriak postagalambjá
elfogásával — az eseményeket, az előre megjelölt útra téríti vissza. A kirá
nak küldött levélből a törökök tudomást szereznek a védők nagy veszteség
ről: alig ötszázan maradtak, azok is többnyire sebesülten, a vár félig romba
hever, több rohamot már nem tud kiállni. Szulimán ezt megtudva elhat
rozza, hogy még egy utolsó ostromot indít. Ezzel a vár sorsa megpecsétel
dött. A következő, XIV. ének komor hangulatú, a végső küzdelem elő
éjszakában játszódik. Alderán, a török varázsló még a pokolbeli szellemek
is felidézi és Szigetvárra küldi. Hatalmas képekben ábrázolja a költő, hog
valósággal az egész kozmosz Szigetvár ellen tör. A várat felgyujtják, a tö
kök betörnek, és a magyaroknak már a vár belsejében kell felvenniök a ha
cot. A kétségbeesett küzdelem a lángoló vár fényénél folyik, és ezen az éjsz
kán pusztul el a magyarok legnagyobb hőse, Deli Vid is. Ez az ének teh
a vár közelgő elestének tragikus légkörében játszódik. Egyedül Hazret Á
szavai figyelmeztetnek arra, hogy a bukás mégis a törökök osztályrés
lesz. A komor, vésztjósló XIV. énekkel szemben Hazret Ali szavait kell ig
zolnia a befejező XV. éneknek. És ezt a költő teljes mértékben megvalósítot

A pokolbeli szörnyeket az angyalok serege elűzi, az éjszaka sötétjét feltja a hajnal, hogy az utolsó események felett a diadal fénye ragyogjon. védők tudják már, hogy ezen a reggelen vívják utolsó csatájukat, erről szél Zrinyi is, katonáihoz intézett utolsó beszédében. A végső kirohanásra szülődnek, arra a kirohanásra, melyben meg kell halniok, de amelyben utolsó, döntő csapást kell mérniök az ellenségre. Itt bontakozik ki legjobn a főhős alakja, most már elsősorban az ő szerepét emeli ki a költő, neki n a legnagyobb feladata az utolsó harcon. Zrinyi maga úgy készülődik, int az egész életét bekoronázó utolsó nagy győzelemre. Ünnepi ruhát ölt, agára veszi ékszereit,

Ebbe szokta mutatni magát az udvarnak,
Ebbe menyegzőknek és triumfusoknak.

(XV, 14.)

riumfusra, diadalmenetre indulnak tehát. Zrinyi lassan, méltóságteljesen, adalmenethez illő módon lép ki a belső várból. Puszta megjelenésétől essze futnak a törökök, úgyhogy „szörnyű szemével" keresnie kell, hol az lenség. Az fut, amerre lát.

Hon vagytok ti mostan világrontó népek?
Hon vagytok földemésztő szörnyü seregek?
Hon török, hon tatár, sötét szerecsenek?
Hon vagytok három világrul kevert népek?

(XV, 58.)

- kérdezi a költő. Hol van a rettenetes tábor, mely az I. énekben utnak ıdult Magyarország megsemmisítésére? Ez a hadsereg a szigetvári vitézek sapásai alatt széthullott, maradványai pedig halálra rémülve futnak, és retegve szemlélik Zrínyi közeledését. A legnagyobb török hős, Deliman is resz-et, a szultán, aki pedig „messzi" dombrul nézi az eseményeket, még jobban.

De nem csinál pompát Zrini töröknek,
Nem mutatja vesztég sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét; de mégyen ellenek;
Ötszáz halál megyen háta után ennek

(XV, 62.)

A korábbi, „százötven k a r d", „száz s z a b l y a" metaforák helyett, most már z „ötszáz h a l á l" kifejezés illik a szigetiekre. Ötszáz halál pusztító rohaának a leírása következik itt, élén a rettenetes Zrinyivel. Leteríti Delimánt, zázakat vág le egy csapásra, és ezreken keresztül tör utat szédítő gyorsasággal. Emberfeletti, mesebeli hőssé válik ezekben a harcokban, amíg eljut gészen a szultánig, hiába helyezkedett el „messzi" dombon és hiába őrzi öbbezer katona. Arra sem marad ideje, hogy lóra üljön, Zrinyi már ott erem és kimondja a Szulimán által félévszázadon keresztül pusztított, gyilolt, rabságba hurcolt magyar nép ítéletét:

Vérszopó szeléndek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljütt órája;
Isten bünеidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra.

Igy mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá;
Átkozódván lelkét császár kiindítá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.

(XV, 98—9.)

Szulimán megölése betetőzi a szigetváriak nagyszerű tetteit. Ez Zrinyi a legveszedelmesebb ellenségétől, a legnagyobb török hadvezértől s badítja meg az országot. Küldetése ezzel ér véget: a kitűzött célt megvaló totta, a világ legnagyobb hadseregét menekülő csőrhévé változtatta, veze jétől megfosztotta. A XV. éneknek ezek a versszakai mint hatalmas diad ábrázolják Zrinyi tettét, és ezzel tudta a költő elérni, hogy ragyogó győzele mel fejezze be az eposzt. Ezután már csak néhány versszak következik, mi egy epilógusként, a történeti hűség kedvéért. A cselekmény itt érte el te pontját, utána már csak egyszerű szavakkal emlékezik meg a hősök halálá akiket közelharcban nem is tudtak legyűrni, és Zrinyivel együtt csak táv ból golyókkal teríttettek le. A vitézek tudják, hogy feladatukat megoldott és a győzelem lelkesítő érzésével halnak meg:

Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigasággal s örömmel hal minden.

(XV, 105.)

Angyali légió száll le a hősök lelkéért, és mennyei zeneszó mellett vi őket az égbe.

11.

Az eposz eszmei tartalma és a cselekmény gerincének művészi kidol zása — amelyet idáig elemeztem — távolról sem foglalja magában mind az értéket, amivel a Szigeti Veszedelem dicsekedhet. A főcselekmény és főhősök mellett az epizódok és az egyszer, egy-egy jelenetben feltűnő mell alakok színes sokasága teszi a művet olyan hallatlanul gazdaggá. Enn köszönhető, hogy az eposzt átható hazafias eszmevilágnak és honvédő töre vésnek nem egy mértani pontossággal kitervelt szerkezeti konstrukció a h dozója, hanem a török-magyar harcoknak páratlan sokrétűen elénk állít egész világa és a legkülönbözőbb emberi jellemek, típusok, sajátos egyéni gek tettei. Mindezt csak összefogja, szilárd mederben tartja és a nagy ne zeti célok hirdetése érdekében legalkalmasabb módon rendezi el a szerkez

Egy előadás keretei nem engedik meg, hogy a kisebb szerepet ját alakok és az epizódok kérdését részleteiben és egyenként megvizsgálju Ebből legfeljebb néhány kiemelkedő példa, ízelítő mutatható be. A csa jelenetekben például a költő amellett, hogy a főhősök, a kiemelkedő vitéz viaskodását külön-külön megrajzolja, a tömegharcokat pedig sommásan j lemzi, rendszerint megteremt néhány olyan alakot, akik ha másutt nem szerepelnek, de felejthetetlen részei maradnak annak a leírásnak. A X. éne ben, amely egyébként is az eposz egyik művészi csúcspontja, előadja De mán harcát a várkapu elfoglalásáért. Itt szerepel először és utoljára a gyö géden megrajzolt „török gyermek", Embrulah. Fiatal költő, akinek a kob való a kezébe, nem a puska, bánni sem tud vele. Nem a végvárak lantot kardot egyaránt mesterien forgató magyar költőihez hasonló, hanem a tör világbirodalom valamelyik pompás udvarában kényelemben, elkényeztet nőtt fel, bájos, gyengéd dalokat írhatott a természet szépségeiről, szerele ről, a Mehmetnek daloló török ifjú énekéhez hasonlókat. Élete végéig Múzsák szolgája maradhatott volna, ha elkerüli Szigetvárt. De úgy látsz a kalandvágy, a török fegyverek fölényes sikereibe vetett bizakodás i hozta, és bár nem siet a rohamozók közé, csak áll „aranyas fegyverbe sorsát nem kerülheti el. Az ellenség iránt szánalmat nem ismerő kegyetl Badankovics lecsap rá, mint saskeselyű a szép hattyú madárra, és

Felnyitja szép torkát, mely szép énekével
Erdőt, mezőt töltött sok gyönyörűséggel

(X, 60.)

Alig hullt ki Embrulah vére, melyért szörnyű bosszút állt a felbőszült elimán, újabb megrázó jelenetnek lehetünk tanúi. A török agyúk addig rontták a kapu fölötti tornyot, míg az emberestül a kapu előtt tolongó törökök közé omlott. Csak ketten maradtak életben a torony védői közül: két meretlen horvát közkatona, Szvilojevics és Klizurics, és most ott találják magukat a tengernyi török fegyver közepette. Klizurics látja, hogy nem menekülhet, feje fölé tartja pajzsát és ahol legsűrűbbnek látja a török sorait, közéjükront, így rohan a halálba. Szvilojevics pedig „bízik gyors lábában", megpróbál felkapaszkodni a bástyára. De hiába, mert ott terem Celimán, megragadja lábánál, és egy nagy darab falat is leráutva vele együtt „megnyitja gégéjét, merre bement halál".

Így hullámzik tovább a küzdelem, tragikus emberi sorsok, halálthozó hősök, a legbátrabb szigetvári harcosok fokozatos elbullása, sokezer török holttest és a tömegharc iszonyú kavargása közepette. A legdöbbenetesebb küzdelem a XV. énekben, Zrínyi kirohanásakor alakul ki:

Itten kezd hullani török sok számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány;
Ki nagy Allát, ki Mahometet kiáltván,
Vérekben feküsznek az földet harapván.

Itt zászló zászlóval nagy csoportokban hull,
Amott fekszik sok török halva lovastul,
Imitt félholtan vitéz vitézre burul;
Ki alatt ló fekszik, némely ló alatt ful.

Félholtan némelyik marja ellenségét;
Amaz mint vérszopó szomjuhozza vérét;
Ki sebeken által bocsátja ki lelkét;
Ki szorosságtul fult, ott hagyja életét.

(XV, 73—5.)

A harcok légkörét ennyire felelevenítő csataképeket nem lehet íróasztal mellett kigondolni, ilyet csak az írhat, aki ugyanezt átéli napról-napra a valóságban, akinek az élete maga is csupa hősies harc. Zrínyi az egyetlen olyan nagy eposzköltő a világirodalomban, aki szinte a csatákkal egyidejűleg önti sorokba a csaták képeit. Mikor tollával a Szigeti Veszedelem énekeit vetette papírra, kardja állandóan készenlétben volt. A török elleni harcról írt, és közben nap mint nap a török ellen harcolt ő is:

Engemet penig midőn irom ezeket,
Márs haragos dobja s trombita felzörget.
Ihon hoz házamban fűstölgő üszöget
Kanizsai török; oltanom kell eztet.

(IX, 3.)

A fegyverek csattogása közben helyet kap a szerelem is. „Nem egyenetlen az szerelem vitézséggel" — írja az eposz ajánlólevelében. Deli Vid és feleségének szereplése ezt igazolja. Borbála a hőst szereti férjében, és a szerelem őt is hőssé teszi. A harcban eltünt férjének üres ágyát áztatja könnyeivel, de a következő pillanatban már:

Száll Márs ő szüvében, s nem mint más, sirással,
Vagy nyomorult föcske hosszu jajgatással
Csak ohajtja társát; hanem bátorsággal
Fegyverezi magát ura páncérával.

(XIII, 9.)

A hazáért, férjéért lángoló aszony nem fél a veszélytől, megmártja szablyját az ellenség vérében. Egészen más a török nő, Kumilla, a császár leánya. Bár őt csak egyetlen énekben látjuk, az első énektől kezdve ismerjük meg Kumilla és Delimán boldogtalan szerelmét. Kumillát az apai zsarnokság Rustán béghez kényszerítette és bár alig említi a költő, Delimán elfojtott gyűlölete Rustán iránt kezdettől fogva mérgezi a török vezérkar levegőjét. Ez a gyűlölet robban ki a haditanácsok szóváltásaiban, mikor a katonai kérdésekben is összekülönböznek. Ez a gyűlölet vezet Rustán meggyilkolásához, Delimán bujdosásához és a harcoktól távol, a Kumilla karjai közti vígasztalódáshoz. Kumilla is gyűlölte férjét és kívánta halálát. Most, hogy kedvese viszontláthatja, szerelme minden tüzét a daliás hősre árasztja, akit nem akar többé elveszteni. Éppen ezért igyekszik lebeszélni őt a további harcról. Vitéség és szerelem itt egymást keresztezi, Delimán meginog, de végül mégis harcot választja. A kétségbeesett Kumillától búcsúzik, amikor egy tragikus véletlen folytán örökre elveszti őt. A szerelmese halálán érzett őrjöngő fájdalmát most már csak a magyarok elleni harc tudja levezetni. A szerelmi epizód, amely elvonta Delimánt Szigetvár alól, sokszorosára fokozott harci tűzzel juttatja oda vissza. Még elszántabb lesz, mint addig volt, még öldöklőbb mint azelőtt, amíg ő is el nem hull Zrinyi rettenetes csapásai alatt.

Az epizódok tehát szervesen kapcsolódnak a főcselekményhez, összefonódnak az ostrom sorsával. A hősöket még jobban megismerjük, bepillantást nyújtanak a harcoktól távol élő török nő házába, a bajtársiasság legszebb példáját szolgáltatják, mint Juranics és Radivoj epizódja.

Az egyik legszebb epizód Deli Vidhez kapcsolódik, a védők legnagyobb hőséhez Zrínyi után. Háromszor vív halálos bajviadalt Demirhámmal, a vakmerő török vezérrel. Nem is tudják egymást legyőzni; az éjszaka sötétjében, melyben csak az égő vár lángjai fénylenek, egy közeli, elhagyatott völgyben vívják utolsó küzdelmüket. A párharcra éppen elég kitűnő példa van az eposzban, de ez a viadal valamennyit felülmúlja hevességben, a küzdők egymás iránti gyülöletében és a költői ábrázolás erejében:

Deli Vid nem retten, ugrik Demirhámhoz,
És nagy erősséggel csap az orcájához,
Nem megyen heában vitéz kard pogányhoz,
Orra közepétül lemene szájához.

Akkor vért és mérget okádik szüvébül,
Nem tarthatja magát haragos mérgébül,
Nem vigyáz, hogy ellent vessen mesterségbül;
Újítton újítja csapást kegyetlenül.

Deli Vid peniglen megkapja az nyakát,
Másikkal megnyitá sok helyen oldalát;
Verődik kezében, és ordít, nem kiált,
Mert sebektül, haragtul ő nem is szólhat.

Demirhám, mint fáklya, hogy látja utolját,
Duplázni akarja vitézséges voltát;
Vid kezébül gyorsan kitekeri magát,
S nagy csapással vágá Deli Vidnak nyakát.

(XIV, 108—111.)

És így folyik tovább az öldöklő küzdelem, míg csak mindkettőjük vérét nem issza a föld.

12.

A mesterien megalkotott szerkezet, az élesen megrajzolt jellem, a cselekmény felejthetetlen részletei, a magas eszmei színvonalhoz és hősi tárgyhoz méltó erőteljes, dübörgő nyelvvel együtt érik el lebilincselő hatásukat

A Szigeti Veszedelem nyelve felkelti az olvasóban a harcok hangulatát, a véres csaták képzeteit. A viadalok leírásában egymást érik a vésztjósló, fenyegető jelzők. A „szörnyű, kegyetlen, rettenetes, haragos, iszonyú, lángos, hatalmas, dühös, kíméletlen" stb. szavak rendkívül gyakori használatával a költő mesterien aláfesti a ragyogóan megszerkesztett csatajeleneteket. Az emberi tulajdonságokat kifejező jelzőket átviszi a tárgyakra is, és ezzel valósággal megeleveníti őket. Zrínyi harci leírásainak az elevensége sokszor főként annak köszönhető, hogy élőlények és élettelen tárgyak egyaránt résztvesznek a cselekményben. Egy „haragos", „kegyetlen" vagy „szörnyű" jelző a katonák fegyvereit, ruháit is mintegy aktív szereplővé változtatja. A költő az egyes hősök harci szenvedélyességét, hevességét nyelvi eszközökkel átszármaztatja egész környezetükre, és ezzel sokszorosára tudja fokozni ábrázolásának erejét.

Az eposzban ez a régi idők fegyvercsörgetését felidéző „haragos" nyelvezet az uralkodó. A harci nyelv ódon fenségét különösen hatásossá teszik és ellentétességük folytán kiemelik a gyakran közbeiktatott lírai részletek, melyek arról tanuskodnak, hogy a Zrinyiász költője a lelki élet ábrázolásában, az érzelmek meghittségében és mélységében, a kellem és a báj rajzában is gazdagskálájú művész. Nyelve tud gyöngéd és lágy is lenni. A Szigeti Veszedelem kritikusai méltán emelték ki azt a magyar epikai stílus fejlődésében is számottevő két sort, mellyel a költő Delimán szerelmére céloz:

Galatában meglátá az szép Cumillát,
Cumillát az szépet, Szulimán leányát.

(I, 71.)

Méltó ehhez a szép regresszióhoz a folytatás is:

Cumilla szép haja megkötözé szüvét
Ifju Delimánnak...

„Egyszerűbb eszközökkel, kevesebb szóval és lehelletszerűbb finomsággal alig lehetne többet, jellemzőbbet mondani Delimán szenvedélyének ébredéséről, állandóságáról, természetéről, keleties, erotikus zamatjáról, mint ebben a kis képben". (Négyesy)

Zrinyi rendkívüli figyelmet szentelt művének nyelvi kidolgozására. Így történhetett csak meg, hogy bár az eposz során számtalanszor kell a költőnek valakiről megáliapítania, hogy meghalt, hiszen állandóan harcokról van szó, mégis mindannyiszor másképp tudja kifejezni ezt az egyszerű tényt. Az egyik „vérrel bocsátja ő magából lölkét", a másik „éltétül szavától egyszersmind elválék", a harmadik „fekszik földet harapván nagy kegyetlenül", ismét másnak „élte eloszlék levegőégben", vagy „vértül s melegségtül egyszersmind teste hül"; „ő keserves lelke nagy föld alá repül", a legszebb talán Delimán halála:

De bár kette vágja Praecopita fejét,
És habzó vérére kiönti életét.

(XV, 89.)

minek folytassuk tovább a példák végtelen sorát, ennyi is elég meggyőző.

Az eposz megalkotásánál az egyik legnehezebb feladat volt a kis számú védősereg fölényét művészi hitelességgel ábrázolni a többszázezer fönyi török tábor felett. Zrinyi ezt kitűnően megoldotta, mert az eposzt olvasva teljesen meggyőzővé válik a mű alapkoncepciója: a hazájukat önfeláldozóan védő katonák előbb vagy utóbb megtörik a hódító ellenség erejét. Ez nemcsak az események helyes elrendezésének, a szerkezetnek és a jellemek megalkotásának köszönhető, nagy része van ebben a nyelvi eszközöknek, melyek szinte

észrevétlenül kiváltják azt a hatást, amit a költő akart. Az I. ének végén, a török seregszemle után a költő így kiált fel:

Jaj! hova ez az *nagy fölyhő* fog omlani?
Mely világszegletre fog ez leszakadni?

(I, 101.)

A hatalmas török tábort tehát nagy felhőhöz hasonlította. A II. énekben viszont egy másik képben már előre figyelmeztet, hogy van olyan erő, amely ezt a felhőt is szétoszlathatja. Mikor Zrinyiről először tesz említést, többek között így jellemzi őt:

Török táboroknak utolsó romlásra
Elég volt mondani: Zrini vagyon harcban,
Mint fölyhő szél előtt siet forgásában:
Úgy sietett futni török hazájában.

(II, 62.)

Ha a török tábor felhő, akkor Zrinyi az a szélvihar, amely ezt a felhőt szétkergeti. Csak puszta véletlen lenne ez a találó hasonlat? Szulimán győzelme biztos tudatában indul el a hadjáratra. Mikor Alkto furia apja képében felbiztatja őt a háború megindítására így fogadkozik:

Megfestem lovamat keresztény vér-tóban.

(I, 48.)

Ez a telhetetlen rabló tehát azt tervezte, hogy szügyig gázol majd lova a legyilkolt magyarok tízezreinek, vagy százezreinek a vértengerében. És mi lett a vége? Az ellenkezője történt:

Mint vizi óriás, bán gázol az vérben,

(X, 98.)

amikor kiűzi a leomlott Hennyei-bástyán át a várba özönlő törököket. Kirohanása alkalmával pedig egyenesen visszatér a Szulimán által emlegetett vér-tó, csakhogy nem úgy ahogy Szulimán gondolta:

Gázol rettenetesül Zrini vértóban.
Vérkataraktákat indít meg pogányban.

(IV, 77.)

A szultán akart a magyarok vérében gázolni, de ehelyett Zrinyi kardja fakaszt vérzuhatagot ezer és ezer török testéből.

A Szigeti Veszedelem számtalan nyelvi szépsége közül népiességét kell még kiemelnünk. Az eposz nyelve a népnyelvben gyökerezik: a Muraköz, Göcsej parasztjainak a nyelvét emelte Zrinyi a klasszikus irodalom szférájába. Az olyan népnyelvi kifejezések, mint „agg szót kovácsolni", vagy „keresztyéneket minden tartja tormában esett féregnek" valamint a „hamakü esik ott, hon az ég zörrenik"-hez hasonló népi közmondások váratlan szó és fogalomkapcsolásaikkal minduntalan felfrissitik a háromszáz év előtti nyelv régies zamatát. A népnyelv felhasználása nem válik erőltetté, sohasem megy túlzásba és ezért nem bántó provincializmusként, hanem a költői nyelv érdekes fordulataként hat egy-egy „földrözzenés" (földrengés) vagy „öszvecsingolódik" (összefonódik).

A nyelv népiessége Zrinyinél nem az írónak a népnyelvhez való tudatos hozzányulásából, hanem a népével együtt élő katona mindennapi nyelvhasználatából ered. És miként a nyelve: képzeletvilága is népies. Az eseménye-

rgatagában egyes szigetvári vitézek, vagy Delimán a népmesék, a népi itosz hőseinek tulajdonságaival pusztítják ellenségeiket, vagy tombolnak jöngő fájdalmukban. Az eposz csodás eleme nemcsak a mélyen hazafias rtalmú vallásos alapkoncepcióban nyilvánul meg, hanem a szereplőknek esei héroszokká való gyakori nagyításában is. A nép képzeletvilágából ármazó képekben és hasonlatokban van az eposz fenséges száruyalásának yik titka. A Göcsej vidékén a fényes sávot hagyó hullócsillagot lidérnek rtják; ilyennek tünik Zrinyi szemében az ellenségére rontó, harci vágytól ngoló katona:

És mint tüzes lidérc száll le az fölyhőbül,
Kinek lángos farka szikrázik sok tüztül:
Igy Murtuzán basa keresztyénekre dül

(XV, 69.)

Feltörnek a költő tollán a nép mindennapi életéből vett képek is. Rendvüli szemléletesség mellett az egyszerű ember gondolkodásának őszinte élése varázsolja költészetünk fénylő gyöngyszemeivé az eposz egyes strófáit:

Itt már sok török hull, mint tüz előtt az nád,
Melyet pásztor tavasszal gyujtogat, s vigad
Láván tüznek, szélnek kemény harcolását;
Igy hull az sok török és szaladton szalad.

(X, 101.)

A terjedő tűzről vett hasonlat különféle alakban a legtöbb eposzban egtalálható, epikus közhely. Zrinyi népies szemléletében megifjodik, új etet kezd és gyökerében eredetivé válik az elkoptatott költői kép is. Nem gy példát találhatunk arra, hogy a népi képzeletvilág valósággal átformálja z idegenből való átvételeket. A XV. énekben leírja Zrinyi az angyali sereg eavatkozását az Aldereán által fölidézett pokolbeli szörnyekkel harcoló igetiek megsegítésére. Marino egyik eposza szolgáltatta az ötletet, de a művészi megformálásban a néphit képzetei érvényesülnek. Az angyali sereg „Szivárvány kapuján" vonul keresztül, és az ünnepi díszbe öltözött „tejton" halad végig, a „mennyei sereg" sok fegyverét a „Göncöl-szekér" szállítja - akarcsak egy népmesében.

Az élő néphagyománynak az eposz koncepciójában is része van. A Szigeti Veszedelem egész felépítésének egyik központi pillére, hogy Zrinyi öli meg a szultánt. Ez ellenkezik a történeti tényekkel: mondai hagyományból red.

A népnyelv, a néphit, a népköltészet nélkül nem jöhetett volna létre a Szigeti Veszedelem. Zrinyi művészete mélyen gyökerezik a magyar népben.

13.

Az eposz hőse az V. énekben a hazáért vívott további harcra buzdította iát:

Tanulj én tülem is nehéz vitézséget,
Tanul fáradságot s hazádhoz hüséget,
Tanulj tülem jószágos cselekedetet,

(V, 79.)

Ezek a szavak mintegy megszabják a Zrinyi-utódok hivatását. És ezt az ntelmet a költő is megfogadta hősében saját eszményképét alkotta meg, és z ő művét kívánta folytatni. Hiszen a szigetváriak az eposz szerint csak a eladat egyik részét oldották meg: megállították a török előnyomulását, megörték támadó lendületét, ismét a magyarok pártjára vonták istent. A foly-

tatásnak ezután kell következnie: a szigetváriak mintájára kell átalakítani az egész országot és kiverni belőle a törököt. Ennek időpontját az I. ének éppen a költő Zrinyi korában jelölte meg isten szavaival: ha a magyarok megtérnek, akkor harmad-negyedizig lesz csak rajtuk a büntetés. Mivel a szigetváriak erkölcsi színvonala és hősi küzdelme ennek a megtérésnek jele, a harmadik, negyedik emberöltőben, vagyis a költő korában megvan a lehetőség a „bűntetés", vagyis a török hódoltság teljes felszámolására.

Zrinyi azt a célt tűzi nemzete és önmaga elé a Szigeti Veszedelemben: A török elleni küzdelmet kívánja az ország központi politikai kérdésévé tenni, saját magát pedig alkalmasnak érzi a vezetőszerepre. Az eposz társadalmi-politikai tendenciája ugyanakkor azt is sejteti, hogy milyen alapelvek akar érvényesíteni az ország felszabadításának nagy munkájában. Az a különbség, melyet Zrinyi oly élesen kifejt a Magyarországon uralkodó széthúzás, frakció-harcok, anarchia és a Szigetvárban tapasztalható egység, szervezettség között, tulajdonképpen a centralizált államnak a feudális anarchiával szembeni felsőbbrendűségét jelenti. Zrinyi ezt a kérdést itt még nem tudatos politikai elgondolásként veti fel, de nyilvánvaló, hogy amennyiben a szigetvári állapotoknak az egész országra való kiterjesztése alkotja a függetlenség kivívásának előfeltételét, akkor ez nem jelenthet mást, mint az országnak Mátyás királyságához hasonló berendezését. Később prózai műveiben mindezt már nyilt politikai tanításként fogalmazta meg.

Az eposz egyik fontos tanulsága a magyar hadsereg, hadviselés megújításának, megjavításának szükségessége is. Zrinyi a XVI. századi végvári katonák hősiességét állítja példaképül olyan korban, amikor a Habsburg-ármánykodás a végvári katonaságot jórészt tönkretette, és amikor emiatt a magyar hadviselés színvonala romlott, a hadseregben a fegyelmezettlenség általánossá vált, a hadakozás tudományos alapjainak elsajátítását pedig elhanyagolták, sőt megvetették. Szigetvár példa a jó hadvezérre és hadseregre is. Olyan hadseregre, amelyet a XVII. század derekán meg kell teremteni. Ezért fordít Zrinyi mindig nagy gondot a katonai kérdésekre az eposzban.. Nagyon tudatosan jár el, amikor az eseményekkel igazolja, hogy milyen katasztrófába jut az olyan sereg, amely nem elővigyázatos, nem állhatatos, stb. — mert ez a hiba általános volt a XVII. század magyar katonaságánál. Rámutat az ellenség lebecsülésének a veszélyére, ami Mehmet basa pusztulásba vitte, és szembeállítja vele a szigeti hős megfontoltságát. Nyomatékos hangsúlyt kap az eposzban az engedelmesség is. A Szigeti Veszedelemben művészi módon megnyilatkozó katonai elveket későbbi hadtudományi munkáiban fejtette ki részletesen.

A XVII. század derekán a függetlenség kivívása lehetetlen volt a vallási kérdés rendezése és a Habsburgok igazi szerepének felismerése nélkül. Zrinyinek neveltetése miatt igen sokat kellett fejlődnie, hogy ezen a téren is tisztán lásson. A Szigeti Veszedelem írásakor még nem jutott el — különösen a Habsburg-kérdésben — a következetesen helyes álláspontig, de annak kétségtelen, hogy messze eltávolodott már császári koronát és biborosi kalapot viselő gyámjaitól, s későbbi antiklerikális, Habsburg-ellenes politikájának csirái már itt megtalálhatók.

Zrinyi a XVII. században szokatlan vallási türelemről tesz tanúságot már az eposzban is. Amellett, hogy katolikus volta kidomborodik olyan részletekben, mint a szűz Máriához való fohászkodás, vagy a hősnek a meghajtó feszülettel való beszélgetése, műve alapeszméjét a reformátor-írókhoz visszanyulva alkotta meg. Igaz, hogy a törökökről mint isten bűntetéséről szóló tanítást a katolikusok is, sőt — éppen a protestánsok ellen kiélezve az ellenreformáció is felhasználta, Zrinyi mégis a reformátoroknak a feudális anarchia ellen irányuló megfogalmazásában vette át, néha csaknem szó szerint. Már ez is arra mutat, hogy távol állt tőle a felekezeti elfogultság, sőt ami a legfeltűnőbb, a bűnök felsorolásából kihagyja a másik felekezet

rálatát. A török veszedelem okául megjelölt bűnök között a protestáns írók hasem mulasztották el a katolikus vallás követését első helyen említeni, a tolikusok viszont fordítva. A katolikus Zrinyi mégis egy szóval sem említi „eretnekséget", vagyis a reformációt, pedig a hibák hosszú felsorolásában nnyen helyet kaphatott volna. Szinte példátlan jelenség, hogy egy író kor nem az ellenkező felekezetben látja az ország bajainak egyik főforrát. Említi az ország vallási megosztottságát:

Gyönyörködnek külömb-külömb vallásoknak
(I, 12.)

anélkül, hogy megjelölné, kik ezért a felelősek. A vallásháborúkat edig — melyekből személyes tapasztalata is volt — határozottan elítéli. rszlán budai basa az I. énekben olvasható levelében azért tartja kedvezőnek alkalmat Magyarország megtámadására, mert Nyugatról nem kaphat segítget, mivel

Azok veszni hagyták magok állapatját;
Károly gyülésekről gyülésekre magát
Hordoztatja, s nagyon forgatja hit dolgát.
(I, 63.)

agyis Károly német császár a vallás kérdésével, a reformáció elleni harccal glalkozik, és ezért nem segíti a törökkel szemben az európai kultúrát védő agyarokat. Ez a kis utalás arra céloz, hogy a vallásháború a török kérdés egoldását akadályozza, ha pedig a vallásháború Mgyarországon is folyik, kkor egyenesen lehetetlen a függetlenség kivívása.

Zrinyi tehát már ekkor kezdte észrevenni, hogy az ország egységének ondolatát nálunk — ellentétben Európa abszolut királyságaival — nem szaad összekapcsolni a vallási egység követelésével. A magyarság fele katolikus olt, fele pedig protestáns. Az erők egyesítése, amit Zrinyi célul tűzött ki, sak egy olyan programm alapján lehetséges, amely egyik felekezetet sem zorítja háttérbe. Ennek a felfogásnak a nyomai jelennek meg az eposzban. Később politikai munkásságában céltudatosan igyekezett ezt a szempontot rvényesíteni. Pedig számos levele, megnyilatkozása igazolja, hogy buzgó atolikus volt élete végéig, és szívéből örült volna a katolikus vallás terjedésének. A haza ügyét azonban fontosabbnak tartotta, és a vallásos érzést el dta választani egyháza bűnös, nemzetellenes politikájától.

A Habsburg kérdésből az eposz tanusága szerint még csak azt ismerte el, hogy Bécsnek nem szívügye Magyarország felszabadítása. Hiszen Zrinyit állandóan akadályozták a török elleni harcban. Ezért, ha közvetett úton is, e megjelenik az eposzban a németek elleni bizalmatlanság jele és az az ltala később nyomatékosan kifejtett gondolat, hogy a török kiűzését agunknak kell végrehajtanunk, nem számíthatunk a németek segítségére. VI. énekben a török követ, amikor a szigetváriakat megadásra szólítja fel, védelem reménytelenségét ecsetelve előttük, többek között így érvel:

Bizol-é németben, te okos horvát bán?
Hogy hamar segitséget küld néked talán?
Német, mely tégedet az föld alatt kiván
Lenni, segitséget hoz kárával talán?

Ki nem esmérheti német barátságát?
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
Hogy gyülöli német az magyar katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát.
(VI, 29—30.)

Igen jellemző, hogy míg a szigeti hős a török követ beszédének hazug llításait sorra megcáfolja, addig erre a kérdésre nem válaszol; a Habsburg-

király politikájára mondott elítélő szavakat nem utasítja vissza. Ugyanakkor azonban Zrinyinek e kérdésben tanusított ingadozására mutat, hogy csak a ellenség szavain keresztül bírálja a németet, a magyarokén, vagy a sajátjá keresztül még nem. Ez a kérdés élete további során tisztázódott előtte.

A Szigeti Veszedelemben Zrinyi korának legdöntőbb, legégetőbb probl májának adott kifejezést a legmagasabb művészi formában. Olyan eposzt ír amelyet a magyar irodalomban máig sem mult felül senki. Nem öncél művészi munka eredménye, hanem a hazáért vívott harc, politikai küzdele terméke volt a legnagyobb magyar eposz. Szerzője tudatában volt műve ért kének. Az eposzhoz írt berekesztő versében büszkén állapítja meg, hog „nagyhírü munkáját" sem idő, sem tűz, sem az ég haragja, sem az ellensé el nem ronthatja. De világosan kijelenti azt is, hogy nem csak az eposz meg írását érezte hivatásának, hogy ez csak kezdet, utána következnie kell az i megfogalmazott célkitüzések végrehajtásának:

De híremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal:
Mig élek, harcolok az ottomán hóddal,
Vigan buríttatom hazám hamujával.

A nemzet megbecsülte a Szigeti Veszedelmet, Zrinyi munkáit, áldoza kész életét. A kuruc szabadságharcosok, Rákóczi Ferenc, Kölcsey, Vasvá Kossuth Lajos felhasználták, terjesztették, valóra váltották Zriny tanításait. A XVIII. század végén újjászülető irodalmunknak egyik harc kérdése volt a Szigeti Veszedelem költői értékének elismertetése. Kazinczy Bacsányi, Csokonai irodalmunk legértékesebb hagyományának tekintették Zrinyi művészetében olyan biztos alapot láttak, melyre irodalmunknak fe tétlenül támaszkodnia kell megújulásakor. A legnagyobb magyar eposz cs dálója, tanulmányozója és követője volt a XIX. századi epika két legnagyob mestere Vörösmarty Mihály és Arany János is. Történelmünk és irodalmun nagyjainak dicsőséges galériája hirdeti a Szigeti Veszedelem költőjének ha hatatlan érdemeit.

Megkísérelte Zrinyi nemes alakját cégérül használni a reakció. A kléru Horthy fasiszta hadserege egyaránt szerette volna Zrinyit saját elődjéne tekinteni. Zrinyi azonban másra tanított: a haza védelmére és nem anna elárulására. A környező népekkel való testvéri, közös ellenállásra a függe lenségünket veszélyeztető hódítók ellen és nem a hódítók csatlósává szegődv a testvérnépek megrohanására. Olyan hadsereg megteremtését hirdette, amel egy a néppel, és nincsen egyetlen sora sem, amellyel egy népelnyomó ha sereg igazolhatná létét.

Zrinyi tanításainak csak egy jogos örököse van: a felszabadult magya nép, amely közkincsévé teszi a Szigeti Veszedelem szerzőjének, a függetle ségünkért vívott küzdelmek lángoló szívű harcosának, történelmünk egyi legnagyobb alakjának műveit és tanításait: a hazaszeretet kiapa hatatlan forrását.

VITA

Förster Aurél és Vagyas Lajos alábbi cikkei nem annyira véglegesen tisztázott tudományos megállapításokat közölnek, mint inkább problémákat vetnek fel. Épen ezért vita-rovatunkban közöljük őket, s szeretnénk, ha a kérdések körül kibontakozó vita megindítói lennének.

A MAGYAR VERS RITMIKAI ALAPJAI

(Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom)

Kerek ötven éve annak, hogy *„A hexameter eredete"* c. doktori értekezésemben verstörténeti témával léptem a tudomány porondjára, s most — félszázados kalandozás és távollét után — megint verselméleti fejtegetésekkel állok a filológiai nyilvánosság elé. Engedtessék meg tehát nekem, hogy kissé szubjektív természetű visszaemlékezésekkel kezdjem. Doktori értekezésem csírája egy metrikai téma volt, melyet berlini egyetemi tanulmányaim idején H. Diels szemináriuma számára kellett volna kidolgoznom, s amely azt lett volna hivatott tisztázni, hogy bizonyos, a caesurára vonatkozó verstani sajátságok, melyeket az alexandriai kor elégiájának hexameterében megállapítottak, a régi görög elégiában is észlelhetők-e. Ez a célkitűzés azután szükségszerűen elvezetett a homerosi hexameter caesuráinak beható vizsgálatához, ez pedig a versmérték eredetének problémájához. H. Usener a hexameter eredeti formáját ősrégi görög négyarsisú versekkel hozza kapcsolatba, ezeket viszont egy ősi indoeurópai versből vezeti le. Usener megoldási kísérletét nagyjából elfogadtam, de derivatiós elméletét, vagyis a négyütemű primitív képleteknek egy indogermán ősversből való származtatását s a többi rokon népnél előforduló hasonló alakulatoknak is ilyen úton való magyarázatát el kellett vetnem. Főleg a magyar verselés területéről való analógiák tettek arra képessé, hogy az indoeurópai magyarázat bűvkörén kívül maradva alkothassam meg véleményemet s az említett versek alkatát a ritmus természetéből próbáljam levezetni. Értekezésem lényegét és érdemét ezek a ritmuselméleti fejtegetések tették. Nagy megelégedésemre szolgált, hogy Négyesy László, a verstani kérdéseknek akkor legilletékesebb megítélője, a legmelegebb elismerés hangján nyilatkozott dolgozatomról, s kijelentette, hogy az Egyetemes Philologiai Közlönyben való bírálatát magának tartja fönn. Ez a bírálat nem jelent meg, főképen saját hibámból, nemtörődömségem következtében; így hát bevonulásom a tudomány területére teljes csöndben, észrevétlenül történt. Egyetemi pályatársaim között sem mutatkozott különösebb érdeklődés munkám iránt; általában az volt a felfogásuk, hogy metrikával az foglalkozzék, akinek másra nem telik. A balgák, akik nem tudták, hogy a vers ritmusát áhítattal figyelő a Kosmos egy nagy titkának kapuján zörget, ahova csak leoldott saruval szabad belépnünk!

A ritmus a világtörténés rendje. Makrokosmosban és mikrokosmosban, fizikai és fiziológiai folyamatokban egyaránt megtaláljuk a ritmus szabályozó elvét. De hogyan közelítsük meg lényegének titkát fogalmi meghatározás útján? Próbáljuk meg Aristoteles eljárása szerint a köztudatból való kiindulással. Milyen folyamatokat nevezünk, félig tudatosan, ritmikusoknak? Életfunkcióink közül a szívverést, a lélekzést; továbbá bizonyos elemi mechanikai jelenségeket, mint pl. az inga lengését; egyes testmozgásokat (pl. a járást); számos fizikai munkafolyamatot, melyek ütemes mozgás alakjában mennek végbe; végül az időben lefolyó művészeti jelenségeket (zene, vers). Mindezeknek a folyamatoknak közös sajátsága, hogy kiemelkedő mozzanatok (ictusok, lüktetők) által egyenlő szakaszokra (taktusokra, ütemekre) tagolód-

nak. Ebben érzi, nagyon helyesen, a ritmus lényegét az elfogulatlan megfigyelő: ameddig a szívverés szabályosan, egyenlő időközökben történik, a folyamat ritmikus; ha kihagy, akadozik, *arrythmiá*ról beszél az orvos. Minden ilyen folyamat egyenletesen terjedő hullámvonalhoz hasonlítható, amelyben emelkedő és alászálló részeket, hullámhegyeket és hullámvölgyeket, különböztethetünk meg; e különbségek intenzitásbeli, erőfokbeli különbségek, amint azt különösen a hallás és tapintás körébe eső folyamatokon észlelhetjük. Egy-egy ütem a nyomatékot, az *ictust* hordozó elemből (a verstan nyelvén szólva: *arsis*ból), s egy csökkentett intenzitású elemből (a *thesis*ből) áll. Ez a csökkentés a thesis erőfokát zérusra szállíthatja alá, ilyenkor pauzával állunk szemben. Ezek a szünetek természetesen nem szakítják meg a ritmikus folyamat folytonosságát, hanem szerves elemei annak. Minden ritmikus sor tehát egynemű, de erőfok tekintetében különböző elemek, mozzanatok szabályos egymásutánja, melyben a szabályosságot a nyomatékos (ictust hordozó) elemek (ütemcsúcsok, lüktetők) egyenlő időközökben való ismétlődése hozza létre. — Mindezeket a tételeket közvetlen tapasztalat, megfigyelés útján állapíthatjuk meg, s bennük biztos kiinduló pontot, alapot kapunk további elméleti következtetésekre.

A ritmusprobléma tudományos kutatásának története, mint annyi más tudományé, a görögökkel kezdődik. Tarentumi *Aristoxenos* nevéhez fűződik az utókor szemében az alapvetés és első rendszerezés dicsősége. Elődeinek tanításáról alig tudunk valamit. Aristoxenos elméletéről is csak töredékes ismeretekkel rendelkezünk; ha idevonatkozó főműve megmaradt volna, alighanem olyan alapvető munkával lennénk gazdagabbak, mint aminő Eukleides műve a háromdimenziójú tér geometriájáról. Aristoxenos szerencsésen egyesíti magában a pythagoreusok matematikai szemléletmódját az aristotelesi szélesköru tapasztalati alapvetés és éles fogalmi megkülönböztetés követelményeivel. Saját szavaiból tudjuk, hogy a ritmus kérdését széles alapon, nemcsak a musikus művészetekre szorítkozva tárgyalta, bár erre vonatkozó fejtegetéseinek nagy része, a Rhythmika Stoicheia egész első könyve elveszett, s csak a musikus művészetek (zene, költészet, tánc) ritmuselméletéről vagyunk jobban tájékozva.

Hogyan kerül Aristoxenos neve értekezésem címébe? s mik az érintkező pontok az ő tanítása és alább kifejtendő elméletem között? Mindenekelőtt megegyezünk abban, hogy a verset lényegében ritmusjelenségnek tekintjük, s alkatának végső magyarázatát a ritmus minden megjelenési formájára érvényes törvényekben keressük. A. követői azért viselik a jellegzetes *rhythmikoi* nevet a velük ellentétben álló *metrikoi* szavakhoz tapadó, szűklátókörű iskolájával szemben. De indokolt volt Aristoxenosra való hivatkozásom egyes fontos tételeinek átvétele miatt is. Egyébként előadandó elméletem felépítésében és módszerében eléggé távol áll az ő egyoldalúan elvont tárgyalásmódjától, mely nem méltatja kellő figyelemre a lélektani szempontokat. Ezeket is tekintetbe véve törekszem a következőkben vázolni egy tudományos igényekkel fellépő magyar verstan *ritmikai prolegomenáit.*

A *ritmus* — Aristoxenos meghatározása szerint — *időrészek rendje.* Ez a mélyenjáró definíció azonban meglehetősen távol esik a szemlélhető valóságtól. Föntebb megállapítottuk, hogy az elfogulatlan megfigyelő a ritmus lényegének az egyenlő időközökben ismétlődő lüktetéseket érzi, ezek pedig intenzitásbeli különbségeket feltételeznek. Ennek a dinamikus elemnek figyelembe vétele, úgylátszik, hiányzik Aristoxenosnál. a ritmus meghatározásába legalább nem vette bele. A taktusegyenlőség elvének kimondását is hiába keressük Aristoxenos tanításának ránkmaradt töredékeiben, pedig kétségtelen, hogy ugyanazt értette ritmuson, mint mi, s ugyanazokat a jelenségeket tekintette ritmikusoknak, mint mi. Kétségtelen bizonyítéka ennek, hogy az érverés nála is a ritmus példái között szerepel.

Alapvető fontosságú tétele Aristoxenos elméletének a *rhythmos* és a *hythmizomenon*, a ritmus és a ritmizált anyag (ritmushordozó, ritmusalany) megkülönböztetése, amihez az aristotelesi filozófia „alak" és „anyag" fogalmai zolgáltak kiindulópontul. Újabb metrikai kísérletek nem egy balfogása lkerülhető lett volna e különbség szemmeltartásával. A ritmus teremtő és formáló erejét nem lehet végső elemzésben a formálandó ritmusalany természetéől és sajátos tulajdonságaiból levezetni és magyarázni.

Az alak - anyag kettőssége mellett a *subjectum - objectum* ellentét is fontos zerepet játszik a ritmusjelenségek magyarázatában. Ritmus mint objektíve dott tárgyi valóság, és ritmus, mint szubjektív, lélektani folyamat: ezt a megkülönböztetést állandóan szem előtt kell tartanunk. Aristoxenos nem tesz ülönbséget a kétféle ritmus között.

A ritmus legelemibb formája tehát a hallás, látás, vagy tapintás érzékei ltal felfogott, minőségileg egynemű, de fokozott intenzitásuk útján kiemeledő ingerek egyenlő időközökben ismétlődő sorozata, mely elvben végtelen, gyenletes, csoportokra, szakaszokra nem tagolódó. Ez a lineárisan terjedő olyamat *a ritmus első dimenziója.*

Ámde ez a horizontális irányban terjedő mozgás a ritmusnak nem egyetlen funkciója. Objektíve teljesen egyenlő benyomások sorozatában ritmusérzékünk különbséget vél felfedezni, melyek a sort szakaszokra, ütemcsoportokra tagolják. Az elsőrendű ritmikus sor lüktetői között szubjektív érzésünk erőfokbeli különbségeket állapít meg s azokat ezáltal az arsis és thesis viszonyába hozza. Így az első dimenziójú hullám fölött egy másodrendű ritmushullám keletkezik, melynek hullámhegyei az előbbinek 1. 3. 5, hullámvögyei 2. 4. 6. stb. arsisaira esnek; más szóval ritmusérzékünk két-két ütemet nagyobb egységbe foglal össze, zenei nyelven szólva a kétnegyedes ütemeket négynegyedesekké egyesíti. Ugyanezen az úton keletkeznek ritmusérzékünk s ritmusemlékezetünk segítségével a nagyobb ritmus-szakaszok és periódusok. A ritmusnak ezt az összefogó és szerkesztő funkcióját, mely mintegy függőleges irányban emelkedik a vízszintesen haladó ritmusvonal fölé, nevezem a ritmus *második dimenziójának.*

Mint említettük, a ritmusnak ez a funkciója szubjektív természetű. Önmegfigyelés útján megállapíthatjuk s kísérletileg is ellenőrizhetjük azt a tényt, hogy teljesen egyforma zörejek (pl. a metronom ketyegése, a gép zakatolása) tudatunkban erőfokilag differenciáltan, hol $^4/_4$, hol $^3/_4$ taktusban lépnek fel. Ebben az összefogó és rendező erőben látják egyes pszichológusok a ritmus lényegét, nem pedig a taktusegyenlőségben. De ezek nem veszik figyelembe, hogy csak taktusokat lehet magasabb ritmikai egységbe foglalni, vagyis hogy a ritmus második dimenziója feltételezi az elsőt. Egy távirat szövegét közvetítő Morse-jelek szabálytalan kattogását pl. sehogyan sem lehet ritmikailag tagolni.

Végül a ritmus *harmadik dimenziójának* nevezem az ütemen belül való kulakulását, „motívum"-képző tevékenységét. Az egyszerű hullámvonal, az arsis-thesis egyhangú váltakozása helyébe gazdagabb tagoltság léphet. Már a $^3/_4$-es ütem megjelenése a $^2/_4$ és $^4/_4$ mellett a ritmusnak ilyen irányú funkciójára mutat; ez az alapja Aristoxenos megkülönböztetésének genos ison, diplasion, hemiolion (egyenlő, kétszeres, másfélszeres ütemfajták) között, amiben az arsis és a thesis időtartamának viszonya jut kifejezésre. Legteljesebben érvényesül a ritmusnak ez a tevékenysége a zenében, a zenei rhythmizomenon tökéletes hajlékonysága és alakíthatósága következtében, de fontos szerepe van a versben is.

Eddigi fejtegetéseink során általánosságban szóltunk a ritmusról, tekintet nélkül a ritmushordozók sajátos természetére. Megkülönböztettünk objektív és szubjektív formáját: az érző alanytól függetlenül lefolyó jelenséget és az alanyban végbemenő lélektani (pszihofizikai) folyamatot. Az objektív ritmi-

kai jelenségek egyfelől természeti, ill. mechanikai folyamatok, másfelől egy szubjektív ritmusélménynek objektivizált, önállósult vetületei, mint pl. a zene és versköltés alkotásai. Ezeknek célja ritmikai vonalon is hasonló hatások kiváltása, mint amilyenek az alkotó művészek lelkében játszódtak le. A ritmus minden megjelenési formája, bármi legyen is a hordozója, közvetlenül idegeinkre hat; hatásának titka az egyenlő időközökben ismétlődő lüktetésekben, a taktusegyenlőségben van, ami megkímél bennünket attól, hogy minden ütemhez külön indításra legyen szükségünk; a mozgató szervezet automatizálódása munkamegtakarítást jelent számunkra, esztétikai síkon pedig az így előállt erőtöbblet érzete gyönyört kelt bennünk.

Áttérhetünk immár tulajdonképeni témánknak, a *vers ritmusának* tárgyalására. Itt is érvényben vannak a ritmusról szóló általános tételek és törvények. Már eleve is vissza kell utasítanunk minden olyan kísérletet, mely a versritmus lényegét a rhythmizomenonból, a nyelv sajátságaiból vagy éppenséggel a gondolati tartalomból próbálná levezetni. A ritmus közvetlenül az idegekre hat. Ez az a varázsvessző a költő kezében, mellyel elbűvöl bennünket, kiemel földi létünk fásult egykedvűségéből és alkalmassá tesz arra, hogy kövessük képzelete világába. Ez a hatás független mondanivalója tartalmától. „A ruca a káka tövén költ." „A búza jó földben terem." Két egyszerű bővített mondat, semmitmondó tartalommal. És mégis, a ritmus szárnyán szállva

*Ká*ka tövén *költ* a ruca
Jó földben te-*rem* a buza

bennünket egy más világba emel: látjuk a ringó nádast, a hullámzó búzatáblát... A csodát a szavak ritmikus lendülete művelte, melyet csak fokoz az ütemek beosztását kiemelő alliteráció és rím.

A versritmus sajátos rhythmizomenonja a nyelv, helyesebben a beszéd; ezt kell a ritmusnak saját törvényei szerint időtartam és hangerő tekintetében szabályoznia. Ez a ritmusanyag azonban önmagában véve sem alaktalan, s elemei, a szótagok, éppen e két pontban determináltak; időtartamuk (hosszúságuk és rövidségük) valamint hangerejük (hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltuk) a verstől függetlenül meg van határozva. Itt tehát két adottság kerül szembe egymással, ami feszültséget, küzdelmet jelent; ha ez a küzdelem a ritmus teljes győzelmével végződik, a nyelvi rhythmizomenont teljesen megolvasztja, cseppfolyósítja, s létrejön az ének. De ez már a zene területére vezet bennünket. A versben viszont a beszéd megmarad beszédnek, bár természetesen alkalmazkodik a ritmus ütemvonalához. Ez az alkalmazkodás, a beszédnek a ritmus formáiba való illeszkedése, a nyelvek természete szerint különböző módon megy végbe; ezen az alapon beszélünk „szótagszámító", időmértékes és hangsúlyos verselésről. Lássuk közelebbről a versidomoknak ezt a három főtípusát.

A) Lehetséges, hogy a vers ritmusa egyáltalán nem vesz tudomást a nyelv elemeinek, a szótagoknak időtartami és erőfoki különbségeiről, hanem ezekre való tekintet nélkül helyezi el iktusait és alkotja meg taktusait. A vers menete ilyenkor nagyon egyszerű lesz: egytagú arsisok és thesisek állandó váltakozásából fog állni. A szótagok száma az ilyen sorokban állandó szokott lenni innen a *szótagszámító* verselés kevéssé szerencsés elnevezése. Helyesebben *indifferens* (semleges, közömbös) verselésről szólhatnánk, mert a még fejletlen technikai készség nem veszi figyelembe a nyelvi rhythmizomenon prozódia (időtartami, hangsúlybeli) sajátságait. Különben is e verselési mód legjelentősebb emlékei oly nyelv területéről valók, melynek hangsúlya nem dinamikus természetű, nem a hangerő fokozásában nyilatkozik meg, hanem a hang magasság emelkedésében (zenei hangsúly); az ilyen hangsúlyú szótagok pedig semmivel sem alkalmasabbak az ictusok jelölésére a hangsúlytalanoknál. Ennek a primitív verselő technikának jellegzetes példái az ó-iráni aveszta

költészet himnuszaiban, a gâthâkban találhatók. Magasabb fejlődést mutat ezzel szemben az ó-indus védák verselése, ahol a sorok első felében még a semleges típust találjuk, második felük azonban időmértékes jellegű, úgyhogy itt mintegy keletkezésében szemlélhetjük az időmértékes verselésnek az indifferens versidomból való kifejlődését. A verssor emelkedő menetének megfelelően ez a versvég jambikus alkatú lesz.

B) Az *időmértékes* verselés a közkeletű, de nem kielégítő meghatározás szerint hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozása; azt azonban már nem árulja el ez a fogalmazás, hogy miben is áll ez a szabályosság. A ritmusról vallott felfogásunk értelmében a versritmus lényege itt is az ictust hordozó elemek (szótagok) ütemes egymásutánjában van. Minthogy a zenei hangsúlyú nyelvekben nincsenek fokozott hangerővel ejtett szótagok, melyek a versictus természetes hordozói lehetnének, ennélfogva — mint föntebb láttuk — a verselés egy semleges technika közbeeső korszaka után eljut az időmérték elvének alkalmazásáig. Ez abban jut kifejezésre, hogy a versnyomaték hordozására általában a hosszú szótag szolgál. Hangerő és hanghuzam ugyan teljesen különböző fogalmak, de bizonyos funkcióbeli kapcsolat mégis van közöttük. Zeneteoretikusok megállapítása szerint a hangerő fokozása a hang időtartamát is, bár csak alig észrevehető mértékben, meghosszabbítja („agogischer Akzent", Riemann). A versnyomaték is könnyebben helyezkedik el a hosszú, mint a rövid szótagokon, különösen a verselésnek a szótagszámító metrikát felváltó legegyszerűbb formájában; itt a hosszú szótagok természetszerűen az arsisba, a rövidek a thesisbe kívánkoznak. A további fejlődés során, amint azt a görög verselés példája mutatja, itt alakul ki leggazdagabban a ritmus „harmadik dimenziója", az ütemeken belüli változatos tagolódás.

C) Hangsúlyos verseléssel találkozunk olyan nyelvekben, melyeknek hangsúlya a hang*erő* fokozásában nyilvánul meg (expiratorius hangsúly), mint pl. a magyarban vagy a germán nyelvekben. Itt a nyelv a maga hangsúlyos szótagjaiban készen kínálja az ictusokat a versritmus számára. Mégis joggal feltehetjük, sőt észszerűen fel kell is tennünk, hogy ennek az adottságnak technikailag tökéletes kihasználását itt is meg kellett előznie egy olyan állapotnak, mely az indifferens verselés képét mutatta. A fejlődő verselő készség azután mindinkább teljessé tette a hangsúly és ictus összehangolását; ennek a folyamatnak is megvan azonban a nyelv prozódiai alkatában megadott határa. Világosan láthatjuk ezt magyar nemzeti verselésünkben is. Se szeri, se száma az olyan verseknek, amelyekben szóhangsúly és versictus külön utakon jár, ahol az ictus hangsúlytalan szótagra esik, vagy megfordítva hangsúlyos szótag verstanilag súlytalan. Ez annyira elterjedt jelensége a magyar verselésnek s megszokottságánál fogva oly kevéssé bántja ritmusérzékünket, hogy tulajdonképpen nincs is jogunk ilyen esetekben hibás verselésről beszélnünk, s tárgytalannak kell minősítenünk Arany Jánosunknak mea culpáját ilyen sorokért, mint „*Zsig*mond a ki-*rály* a császár". Tagadhatatlan ugyan, hogy azok a sorok, melyekben ictus és accentus mindenütt fedik egymást, tetszetősebben hangzanak, tökéletesebben valósítják meg a metrikai eszményt, de az ideál elérésének útjában állnak a ritmushordozónak, a nyelvnek, bizonyos prozódiai, hangsúlybeli adottságai. Hogy pl. éppen legmagyarabb, legidősebb versformáink egyikét, a hősi tizenkettőst (ú. n. magyar alexandrinust) ilyen tökéletesen megszerkesszük, ahhoz csupa 2- és 4-szótagú szót kellene használnunk, ami a szavak megválasztását s ennélfogva a nyelv kifejezőképességét erősen korlátozná. Ictushordozó hangsúlytalan szótagok viszonylag gyakori előfordulása arra a megállapításra késztet, hogy a magyar nemzeti versidom *középforma* a szigorúan hangsúlyos típus és az indifferens, ú. n. szótagszámító verselés között. A vers hangsúlyos jellege sokkal tisztábban jut kifejezésre pl. a német metrikában, de ez nem jelent fejlettebb technikát, hanem egyszerű folyománya a nyelv hangtani szerkezetének. A német nyelvben a hangsúlytalan szótagok nagy részét szillabikusan használt nasalisok és

liquidák, dörmögő hangok (schwa) alkotják, melyek valósággal eltűnnek a hangsúlyos szótag mellett, és semmiképp sem alkalmasak arra, hogy vele szerepet cserélve átvegyék a verstani nyomatékot. Ez esetben a ritmushordozó bizonyul erősebbnek a ritmusnál és arra kényszeríti, hogy ictusainak jelzésére a hangsúlyos szótagot használja, vagy pedig a jóhangzáson ejtsen csorbát.

A ritmust ugyan nem a rhythmizomenon tulajdonságai hozzák létre, mégis bizonyos állandó jellegű nyelvi adottságok alkalmasak arra, hogy a ritmust meghatározott irányba tereljék. A magyar hangsúly törvénye, mely szerint a beszédnyomaték mindig a szó első szótagjára esik, adja magyarázatát a magyar vers, s ezen túlmenőleg a magyar dal és zene ereszkedő lejtésének.

A föntiekben érintettük a ritmus összefogó és szerkesztő tevékenységét, melyet második dimenziójának neveztünk el. Láttuk, hogy ritmusérzékünk differenciálja a lüktetőket s olyan viszonyba hozza egymáshoz, aminőben arsis és thesis állnak a ritmusfolyamat első dimenziójában. Ezúton épülnek fel az ütemekből a nagyobb ritmusegységek, szakaszok. Egy ütemnek nincs önálló léte, csak az ismétlésben mutatkozik meg lényege. Így vagyunk a második dimenzió hullámával is. Legalább két „másodfokú" ictusra van szükség, hogy a ritmusnak ez a tevékenysége világossá váljék előttünk. Eszerint négy elsőfokú s benne két másodfokú arsis-thesis az a legkisebb ritmikai képlet, amelyen a ritmus összefogó, szerkesztő tehetsége szemlélhetővé válik. Mindezek a megállapítások a verstanra, a legegyszerűbb metrikai formák kialakulására is érvényesek. Ilyen eredetű az a négyarsisú vers is, mely a legtöbb indoeurópai nép költészetében előfordul, s mely tulajdonképpen két kettős ütem (dipodia) összekapcsolása. Usener és mások ennek az egyszerű versalaknak általános elterjedését úgy magyarázzák, hogy egy indoeurópai versre, mint közös ősre, vezetik vissza; ezzel szemben már doktori értekezésemben rámutattam a magyar analógiákra s az egyezést a ritmus általános törvényeiből magyaráztam. A ritmus természetéből folyó képlettel állunk itt szemben, amellyel a legkülönbözőbb korok és népek verselésében találkozunk: görögöknél és indusoknál éppúgy, mint a finneknél és magyaroknál; jelentkezik a verstani fejlődés kezdeti fokán éppúgy, mint ott, ahol egy összeomlott kultúra romjain új élet fakad: így a kora középkor népeinél, a keresztény himnuszköltészetben. A ritmikai formának viszonya a ritmushordozóhoz változhat, a quantitáló elvet hangsúlyos vagy indifferens verselés válthatja fel, de a ritmikai forma alkati, szerkezeti törvénye ugyanaz marad, ami ezer év előtt volt.

A magyar versformák között is megtaláljuk ezt az elképzelhető legegyszerűbb versalakot, ezt a metrikai ősképződményt az ú. n. *ősi nyolcas* alakjában. Hagyományos képlete: 4, 4; helyesebben azonban 2 + 2, 2 + 2 formát kellene használnunk, mert dipodiákkal van dolgunk. Itt is beigazolódik Négyesy tétele az ütemfeleződésről, mely újabbkori verstani kutatásunk egyik legjelentősebb felfedezése és új perspektívát nyitott a magyar versidom megértésére, bár — mint már disszertációmban is megjegyeztem — helyesebb volna ütemösszetételről, mint feleződésről beszélni.

Bár értekezésem célkitűzése kizárja azt, hogy verstörténeti fejtegetésekbe bocsátkozzam s pusztán a versformák ritmikai értelmezésére szorítkozom, mégis az előadottak alapján le kell vonnom a következtetést, hogy itt tényleg ősi magyar formával van dolgunk s eredetét külföldi példák utánzásában keresni legalább is fölösleges kísérlet.

A verselés feladata a ritmusanyagnak, a beszédnek, a versformához való alkalmazása. Ezért a metrikai kutatás elsősorban a ritmushordozónak a ritmushoz való viszonyára fog irányulni, azaz — a hangsúlyos verselésben — annak megállapítására, hogy versictus és szóhangsúly mennyiben fedik egy-

mást. Minthogy az „ősi nyolcas"-ban két dipodia alkot egy verssort, s a kettős ütemek első szótagján ictusnak kell lennie, ezért a magyar hangsúly természetének megfelelően a második dipodiának is új szóval kell kezdődnie. Az esetek túlnyomó többségében ez így is van, bár kivétel is elég akad nép- és műköltészetünkben egyaránt. Ilyenkor nyelvtanilag hangsúlytalan szótagok lesznek a versictus hordozói. Ez a szabálytalanság kétféleképp állhat elő: *a)* egy szó az első dipodiából átnyúlik a másodikba, vagy *b)* a második kettős-ütem hangsúlytalan szóval (névelő, kötőszó) kezdődik. Lássuk pl. ebből a szempontból Petőfi ismeretes sorait:

Befordultam *a* konyhára, *b)*
Rágyújtottam *a* pipára... *b)*
Azaz rágyuj-*tot*tam volna, *a)*
Hogyha már nem égett volna.

A pipám ja-*vá*ban égett *a)*
Nem is mentem én a végett stb

Ictus és beszédhangsúly ilyetén meghasonlása azonban nem zavarja a ritmusfolyamat állandóságát, akadálytalan folyását, s csak az értelmi tagolódás szempontjából érezzük ki nem elégítőnek az ilyen verselést. — Végigtekintve Petőfi nyolcasain megállapíthatjuk, hogy 934 sor közül 130-ban figyelhetjük meg az *a)* alatti jelenséget, vagyis a szó átnyúlását az első dipodiából a másodikba [az esetek 13,9%-ában!], míg 117 esetben, az esetek 12,5%-ában, a *b)* alattival találkozunk. Az első dipodia is kezdődhetik hangsúlytalan szóval (*c*-típus), Petőfinél 136-szor a megvizsgált 934 sorban, az esetek 14,5%-ában.

Nem lesz érdektelen ezeket a szempontokat a *népdalok* verstechnikájának vizsgálatában is érvényesíteni. 2067 nyolcas népdalsor áttekintése a következő eredménnyel járt: *a)*-típusú sor 276 (13,3%), *b)*-típusú 259 (12,5%), *c)*-típusú 250 (12%). A számok tehát nagyjából egyeznek a Petőfi nyolcasairól megállapított adatokkal.

Egészen más kép tárul elénk *Arany* nyolcasainak vizsgálatakor. Nem volna helyes dolog az egész anyagot egy kalap alá foglalva tárgyalni, bár általánosságban is megállapítható, hogy Aranynál a fentemlített incongruentiák jóval ritkábbak, különösen az *a)*-típusú (középmetszet elhanyagolása), mégis a verselés technikájában műfajok és művészi célkitűzés szerint nagyobb eltérések észlelhetők. Legtökéletesebbek Buda Halála VI. énekének (Rege a csodaszarvasról) nyolcasai: 212 sorban csak egyetlen egy *a)*-típusú akad, *b)*-típusú 15 (7%), *c)*-típusú 9 (4,2%). A középmetszet elhanyagolását a sorban előforduló két tulajdonnév okozta („Lyányai *Belár*nak, *Dúl*nak").

Más tekintetben is tanulságos ezzel a darabbal foglalkozni. Mindenekelőtt látjuk, hogy Arany ezt a mértéket tartja legmegfelelőbbnek a „hegedősök kobzán" felhangzó „régi rege" számára, tehát ősi magyarnak érzi. Érdekes továbbá megfigyelni, hogy a versmérték dipodiajellegét mennyire törekszik kifejezésre juttatni a sok kéttagú szó alkalmazásával, ami által a dipodiák második ütemére is hangsúlyos szótag, szókezdet jut. Az ének 424 dipodiája közül 268 van így alkotva, az esetek 62%-a (*d*-típus); hogy ez milyen magas arány, mutatja a Petőfivel való összehasonlítás, akinek 1868 átnézett dipodiájában csak 984 ilyen szerkezetű található (52,6%). Már sokkal szabadabban kezeli a metrumot Arany a Toldi Estéje V. énekének egy betétében (Szent László legendája), amelynek 136 sorában 11 *a*-típusú (8,3%), 25 *b*-típusú (18,4%) és 19 *c*-típusú (13,9%) sor fordul elő. A 272 dipodia közül pedig 152 (55,8%) mutatja a *d*-típust. A Toldi Szerelme VI. énekének a hajdúk hőstettéről szóló kitérésében *a*-típusú sor a 128 között 5 akad (3,9%), *b*-típusú 14 (10,9%), *c*-típusú 10 (7,8%); a *d*-típus a 256 dipodiában 146-szor van meg, az esetek 57%-ában.

Arany *Kisebb Költemények* címén összefoglalt lírai darabjai, balladái, tréfás elbeszélései stb. közül egyesek feltűnő ritmikai szabálytalanságokat

mutatnak; így *A Fülemile* c. vidám szatirájában a középmetszet elhanyagolása, ez az egyébként ritkán előforduló abnormitás (*a*-típus), rendkívül gyakori (22,5%); ezzel szemben a különben leggyakoribb *b*-típus csak 13,3%-kal, a *c*-típus 5%-kal szerepel. *A Bajusz*-ban 4,8% az *a*-, 4,4% a *b*- és 11% a *c*-típusú sor (hangsúlytalan sorkezdet). — Átlagos értékek a *Kisebb Költemények* összeségére, 1248 sorra vonatkozólag: 6,8% *a*-, 10,9% *b*- és 8,2% *c*-típusú sor. Az *Elegyes Darabok* (273 sor) megfelelő adatai: 4,4% *a*-, 13,2% *b*- és 9,9% *c*-típusú sor. A *d*-típusú sorok (hangsúlyos szótag, ill. szókezdet a dipodiák második arsisában) a *Kisebb Költemények*ben 57,8%-kal, az *Elegyes Darabok*ban 57,7%-kal szerepelnek.

Könnyebb áttekintés kedvéért táblázatban adom Petőfi, Arany és a népdal nyolcasainak verstani sajátságait. Minthogy az *a*, *b* és *c* alattiak a szabályos formától való eltéréseket adják, célszerű lesz a formai követelmény teljesítését jelző *d*-típus adatainak visszáját adni.

	Petőfi	*Arany*			*Népdal*	
		elb. költ.	kisebb költ.	elegyes dbk		
a	13,9	3,5	6,8	4,4	13,3	%
b	12,5	11,3	10,9	13,2	12,5	%
c	14,5	7,7	8,2	9,9	12	%
d	47,4	40,6	42,2	42,3	42,1	%

Az ősi nyolcas, ill. a négyarsisú sor változatainak kell tekintenünk az ú. n. *hetes, ötös* és *hatos* sorokat, melyek nem egyebek, mint a nyolcasnak csonka, antik műszóval élve „katalektikus" formái. A *hetes* olyan négyarsisú sor, melynek utolsó thesisét pauza alkotja. Hangjegyekkel kiírva képlete: ♪♪♪♪ | ♪♪♪𝄾, számokban kifejezve: 2+2, 2+1. (Itt és a következőkben minden számjegy egy ütemet jelent, az egységek az ütemeket alkotó szótagok számát jelölik, a 0 az egész ütemre, arsis-thesisre kiterjedő pauzát, a vessző a dipodia végét jelzi.) Metrikai szerkezetét tekintve legérdekesebb az a megfigyelés, hogy a szó átnyúlása az első dipodiából a másodikba, vagyis a középmetszet elhanyagolása ritkább, mint a nyolcasban: míg ott a fönti kimutatás szerint a népdalban 13,3% az *a*-típusú sorok arányszáma, addig 808 megvizsgált hetes népdalsorban csak 58 ilyen találtatik (7,1%)! Arany 306 hetes sorában 14 az *a*-típusú (4,5%) a Kisebb Költemények nyolcasainak 6,8%-os arányszámával szemben. Petőfi verselése itt is pongyolább: 856 sorban 157-szer hanyagolja el a középmetszetet (18,3%), gyakrabban mint nyolcas soraiban (13,9%).

Az *ötös* a négyarsisú dimeter „brachykatalektikus" alakja; képlete ♪♪♪♪ | 𝄽 ill. 2+2, 1+0. Ez a versalak igen ritka, többnyire csak más formákkal kapcsolatban fordul elő. Annál gyakoribb a *hatos*, melynek fontosságát különösen emeli, hogy két ilyen sor összekapcsolása adja a magyar epikai versmértéket, az ú. n. magyar alexandrinust. A hatos alapformája a ♪♪♪♪|♩♩ vagyis 2+2,1+1. A gyorsmenetű első dipodiát (négy nyolcad) követi a sort két lépésben a thesisek elfojtásával nyomatékosan záró második. Ez a „súlyos versvég", ahogy nevezem, adja meg a versnek jellegzetes formáját, amely korántsem szorítkozik a magyar metrikára, hanem számos más nép verselésében is előfordul. A görögöknél jellemző példája az az ősrégi, népi négyarsisú, többnyire anapaestikus menetű verssor, ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ –, melyet tartalma után *paroimiakos*-nak (közmondás-versnek) nevezett el a későbbi teória. A még mindig legvalószínűbb feltevés szerint két ilyen sor összekapcsolása útján jött létre az a verssképlet, amelynek továbbfejlődése a hexameter. Ebben a tekintetben is teljes az analogia a hatos és görög rokona között. Hasonló a helyzet a latin versus saturnius körül. Ez a versmérték is két négyarsisú, súlyos sorvégű vers összetételének fogható fel. Ilyen szerkezetű a régi német epikai verssor („Langzeile") is. Arany csalhatatlan ritmusérzékével állapította meg a magyar Sán-

rvers közepén és végén álló „nehéz ütemet", „spondeust" (l. Horváth J. A Magyar Vers" 194. l.), ami nem egyéb, mint a hatos félversek 2+2, 1+1 apalakjának felismerése. Ezen, a következőkben *A*-formának nevezendő alapakon kívül, mely a második dipodia élére hosszú szótagot kíván, van egy ásik, *B*-forma is, rövid szótaggal ezen a helyen: ♪♪♪♪ | ♪♪ azaz 2+2, 2+0 éldák:

*Meg*öltek egy *le*gényt	*B*
*Hat*van forint-*já*ért,	*A*
A Tiszába *be*vetették	
A szürke lo-*vá*ért.	*A*

A hatos sorok nagy többsége az *A*-formát mutatja: 1055 népdalsorból csak 38 (25.4%) a *B*-formájú. Petőfi 1391 hatos versében 305 *B*-formájút számoltam eg (21,9%); Aranynál a Kisebb Költemények és az Elegyes Darabok hatosai özött meg éppenséggel csak 7 ilyen akadt (1,7%)! A hatos vers formáiról gyébként még szó lesz az alexandrinus tárgyalásakor, ahol bőséges anyag ll majd rendelkezésünkre. De már itt kell bemutatnunk a hatos harmadoló riolás) formáját is, amely dipodiánként a négy, ill. két szótag helyett három-árom szótagból áll (*C*-forma); képlete: ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ azaz 3, 3. Jellemző példája

Aranynál a Mátyás Anyja versmértéke:

*Szi*lágyi	3
*Ör*zsébet	3
*Le*velét meg-*ír*ta	2+2, 1+1
*Sze*relmes	3
*Kö*nyével	3
Azt is tele-*sír*ta	2+2, 1+1

Arany a feltűnő sorbeosztással a harmadoló ritmust akarja jelezni; e nélkül hajlandók volnánk így olvasni a sorokat:

*Szi*lágyi *Ör-zsé*bet
*Le*velét meg-*ír*ta
*Sze*relmes kö-*nyé*vel
Azt is tele-*sír*ta

vagyis az *A*-forma, azaz 2+2, 1+1 ritmus szerint. A kérdéses sorok tehát metrikailag *kétértékű* (ambivalens) sorok, melyeknek valódi ritmusát pusztán objektív, prozódiai adottságok alapján nem lehet eldönteni. Itt a költő szándéka az irányadó.

A magyar alexandrinus

Hősi tizenkettősnek is nevezhetném a hexameter magyar nevének („hősi hatos") analogiájára. Nem egyéb, mint két hatos sor összetétele. A félsorokban tehát megtalálhatjuk e vers három formáját (A, B, C vagyis: 2+2, 1+1; 2+2, 2+0; 3,3); az egész sorok pedig ezek kombinációi lesznek. Összesen 9 ilyen összetétel lehetséges: A : A, A : B, A : C, B : A, B : B, B : C, C : A. C : B, C : C. Ezeket kell szemügyre vennünk a versforma morphologiájának tárgyalásakor.

Nincs szándékomban verstörténetet adni. A versforma itt csak attól a ponttól kezdve érdekel, amikor az, Arisztotelesszel szólva, megtalálta a maga természetét. Mégis szembe kell állítanom a forma első művészi kezelőjét, Gyöngyösit, a technikai tökéletesség megtestesülésével, Arannyal. Nem lesz érdektelen megállapítani a haladást a versforma lényegének teljesebb kibontakozása felé. Sőt, ha nem csalódom, magánál Gyöngyösinél is megállapithatjuk az ilyen irányú fejlődést a *Murányi Vénus* és a *Kemény János* alább tárgyalandó két szemelvényén s még világosabban Arany *Toldi*jának és *Buda Halálá*nak összehasonlítása által.

A magyar alexandrinus alapalakja a hatos versről fönt megállapítottak szerint az *A : A*, vagyis a 2+2, 1+1 : 2+2, 1+1 forma. Az *A*-formát vehetjük fel mindenütt, ahol a prozódia ezt megengedi, vagyis ahol az ötödik szótag hosszú s ennélfogva a második dipodia hosszú szótaggal kezdődik. Vegyük szemügyre a Murányi Vénus I. énekének 1. strófáját:

Rend szerént jegyezzék egyebek versekben	C : C	A : A
Óriások dolgát az régi üdőkben	A : C	A : A
Az istenek ellen esvén irigységben	A : A	A : A
Minémű harcokat tartottak az égben.	C : A	C : A

A beszédnyomaték alapján az 1. sor mindkét felét, a 2.-nak második s a 4.-nek első felét *C*-formájúnak foghatjuk fel; a három első esetben azonban a fönt kimondott elvnél fogva a kétértékű sorokat az *A*-forma szerint kell mérnünk. A következőkben tehát ilyen esetekben mindenütt ezt a formát veszem fel. A negyedik sor első felében az ötödik szótag rövid, tehát az *A*-forma ki van zárva, a természetes mérték harmadoló *C*-forma lesz (*Mi*némű *har*cokat), lehetséges a *B*-forma is (*Mi*némű har-*co*kat). Általában minden *C*-forma két értékű, rövid utolsóelőtti szótaggal *B*-vel ambivalens, hosszú utolsóelőtti szótag esetén *A*-val; itt mindig *A* javára döntöttünk. *B*-formát biztosan ott állapítunk meg, ahol a negyedik szótag hangsúlytalan, különösen, ha az ötödikre beszédnyomaték esik. Példák: *Szép* hazáját s *ma*gát *ez*ért mint vesz-*tett* (B : A). *Egyéb* nagy *dol*gokot *ki* mint csele-*ke*dett (C : B).

A második strófa:

Sokféle próbáit írják meg Jásonnak	C : C	A : A
Veszedelmes útját s csodáit Colchisnak	C : C	A : A
Honnét tanácsábul Medea asszonynak	A : C	A : A
Elnyeré az gyapját aranyas báránynak	A : C	A : A

A fönliekben a *C*-forma mindenütt *A*-formára van visszavezetve. — Elvként kimondhatjuk tehát, hogy *A*/*C* ambivalenciája esetén a félsort *A*-nak minősítjük, *B*/*C* kétértékűségekor pedig, ha a negyedik szótag hangsúlyos, a *C*-, minden egyéb esetben, de különösen, ha az ötödik szótag hangsúlyos, a *B*-forma mellett döntünk. El kell ugyan ismerni, hogy lehetnek esetek, amikor ez a szabály nem födi a verselő intencióját, pl. hogy *A*/*C* kétértékűsége esetén *C*-ritmusúnak érezte a verset; de ezt objektív ismertető jelek hiányában nem lehet megállapítani, s elvszerű tárgyalás csak a kifejtett elvek alapján lehetséges.

Az iskolai szabály, melyet Gyöngyösi alexandrinusainak megalkotásakor szem előtt tartott, aligha terjedhetett ki másra, mint a szótagszám és a középmetszet szabályozására. A vers ritmikai szerkezetét, az ütemek tagolódását a ritmusnak immanens, a költő lelkében élő törvényei és a ritmushordozó nyelvi anyag prozódiai adottságai határozzák meg. Verselő tevékenysége ösztönös és aligha vált még tudatossá, mint később legalább nagy részében Aranynál.

A következőkben vizsgáljuk a vers ritmikai szerkezetét az imént megállapított formák szempontjából. Vizsgálatainkat a félsorok áttekintésével kezdjük. Az *A*, *B*, *C* (2+2, 1+1; 2+2, 2+0; 3,3) formákon kívül számba veszszük a kétértékű *A*/*C* félsorokat is.

	A	*B*	*C*	*A*/*C*
Murányi Vénus I. é.	1172	291	193	504
	541/631	17,5%	11,7%	43%
(828 sor, 1656 félsor)	70,7%			
	65,3/76,2%			
Kemény János I. é.	1821	370	281	848
	835/986	14,9%	11,3%	46,5%
(1236 sor, 2472 félsor)	73,6%			
	67,5/79,7%			

E statisztikai adatokból nyilvánvaló az *A*-forma uralkodó szerepe a hatos félsorokban. Arányszáma növekszik a későbbi keletű Kemény Jánosban (73,6%) a Murányi Vénus 70,7%-ához képest. Nem érdektelen továbbá megfigyelni az *A*-forma magasabb arányszámát a vers második felében: 76,2% a 65,3%-kal (M. V.) és 79,7% a 67,5%-kal (K. J.) szemben; ez is arra mutat, hogy helyes úton járunk, mikor az *A*-formában látjuk az alexandrinus jellegzetes alakját; minden néven nevezendő versnek u. i. az a természete, hogy a sor vége felé tisztábban mutatja szerkezetét. — Az *A/C*-sorok százalékos arányszáma a fönti kimutatásban az *A*-sorok összegéhez viszonyítva értendő.

A következőkben Arany alexandrinusainak szerkezetével foglalkozunk szembeállítva a fiatalkori Toldi-versét a késői Buda Halála mértékével. Itt is előbb a félsorok szerkezetét tárgyaljuk.

Arany : Toldi

	Félsorok száma	*A*	*B*	*C*	*A/C*
Előhang és I. ének	256	234	15	7	105
II. „	236	213	11	12	81
III. „	136	121	13	2	66
IV. „	368	343	18	7	147
V. „	256	237	15	4	91
VI. „	336	295	33	8	126
VII. „	208	171	23	14	62
VIII. „	240	202	21	17	74
IX. „	304	251	37	16	99
X. „	368	278	70	20	116
XI. „	320	235	51	34	89
XII. „	320	222	65	33	87
	3348	2802	372	174	1143

Az *A*-forma tehát a 3348 félsorban 2802-ször fordul elő, az esetek 83,6%-ában; ebből az első félsorra 1342 eset (80,1%), a másodikra 1460 eset (87,2%) esik. *B*-formájú sor 372 (11,1%), *C*-formájú 174 (5,2%) akad. A 2802 *A*-sor közül 1143 (40,7%) ambivalens *C*-vel.

Buda Halála.

	Félsorok száma	*A*	*B*	*C*	*A/C*
I. ének	304	287	12	5	101
II. „	336	317	14	5	116
III. „	360	342	12	6	119
IV. „	384	373	11	—	139
V. „	432	421	11	—	141
VI. „ 8-asok					
VII. „	480	459	14	7	164
VIII. „	712	686	22	4	255
IX. „	592	562	15	15	216
X. „	920	886	26	8	318
XI. „	896	852	30	14	278
XII. „	672	641	17	14	247
	6088	5826	184	78	2094

A 6088 félsor közül tehát *A*-formájú 5826, az esetek 95,6%-a. Az első félsorokra 2812 (92,3%) jut, a sorok második felére 3013 (98,9%). A *B*-forma 184-szer fordul elő (3%), a *C*-forma 78-szor (1,2%).

Az 5826 *A*-formájú félsor közül 2094 ambivalens *C*-vel (35,9%).

Könnyebb áttekintés végett állítsuk egymás mellé az adatokat, melyek a magyar alexandrinus fejlődését mutatják a Murányi Vénustól a Buda Haláláig, félsoronkénti vizsgálatban.

	Murányi Vénus	*Kemény János*	*Toldi*	*Buda Halála*
A-forma	70,7	73,6	83,6	95,6 %
B- „	17,5	14,9	11,1	3 %
C- „	11,7	11,3	5,2	1,2 %
A/C- „	43	46,5	40,7	35,9 %

A félsoronkint való összehasonlítás után térjünk át az egész sorok vizsgálatára. A fejezet elején már felsoroltuk azt a lehetséges kilenc kombinációt, amelyek szerint a félsorok különböző formái egész sorokká egyesülhetnek. Ezekre vonatkozólag a vizsgálat tárgyává tett négy költemény a következő képet mutatja:

	Murányi Vénus	*Kemény János*	*Toldi*	*Buda Halála*
	%	%	%	%
A : A	47,5	54	70,3	91,4
A : B	9,5	6,4	6,6	0,7
A : C	8,2	7,1	3,1	0,2
B : A	18,1	16	11,3	5,2
B : B	2,2	1,9	1,6	0,03
B : C	1,7	2,5	0,4	0,03
C : A	10,5	9,7	5,5	2,3
C : B	1,2	1,2	0,5	—
C : C	0,8	1,2	0,4	—

A fenti összeállításból látjuk, hogy az *A : A* forma fejlődési vonala állandóan és meredeken emelkedik a Murányi Vénus 47,5%-ától a Buda Halála 91,4%-áig, vagyis e forma majdnem kizárólagos uralmáig. Mellette csak a *B : A* és a *C : A* tartja magát 18,1-től 5,2- g, ill. 10,5-től 2,3-ig süllyedő arányszámmal. Valamennyi többi forma együttvéve a M. V.-ban még 23,6%-ot tesz ki, a B. H.-ban már csak 0,96%-ot! A *B : B* és *B : C* formák a kezdeti együttes 3,9% helyett a B. H.-ban már csak halavány nyomokban (0,06) szerepelnek, a *C : B* és *C : C* teljesen kiveszett.

A föntiekben vázolni próbáltuk a megszabott keretek között a magyar alexandrinus alaktanát. Most a verselés technikájának kérdését kívánjuk röviden érinteni. Ezen, mint már említettük, a beszédhangsúlynak a versnyomatékkal való egyeztetése problémáját értjük. Legfeltűnőbb szabálytalanság e tekintetben a szó „átnyúlása" az egyik dipodiából a másikba, tehát a „sormetszet" hiánya, amit fönt *a*-típusnak neveztünk. Ide tartoznak mindenekelőtt az ambivalens *A/C* félsorok, mint pl. „*Egy*, csak egy le-*gény* van *tal*pon a vi-*déken*", de nem kivétel nélkül, mert akadnak, bár csekély számmal, olyan kétértékű *A/C*-sorok is, amelyekben a negyedik szótag után sormetszetet találunk. Ilyenek pl. „*hadd* lássuk, ki *áll* ki?" vagy „*szép* öcsém, be *nagy* kár", vagyis ahol a negyedik szótagot egytagú szó alkotja. Ezekben a sorokban a második dipodia egy kéttagú (vagy két egytagú) szóból áll. Az ilyen átnyúlás nélküli, „szabályos" verssorok száma azonban sokkal kisebb, mint akár a nyolcas, akár a hetes versformában, más szóval a hatos versben az *a*-típusnak sokkal nagyobb szerep jutott, mint a hozzá legközelebb álló, többi verstan képletekben.

Lássuk a részletes adatokat az *A*- és *B*-formákra külön-külön:

	A-forma	*a*-típus	%	*B*-forma	*a*-típus	%
Murányi Vénus	1172	811	68.8	291	121	41,5
Kemény János	1821	1247	68,4	370	142	38.3

	Toldi					*Buda Halála*			
	A	*a*	*B*	*a*		*A*	*a*	*B*	*a*
I. ének	234	126	15	5	I. ének	287	132	12	9
II. „	213	104	11	1	I. „	317	129	14	5
III. „	121	70	13	2	III. „	342	154	12	2
IV. „	343	188	18	4	IV. „	373	151	11	1
V. „	237	123	15	7	V. „	421	183	11	—
VI. „	295	163	33	9	VI. „		nyolcasok		
VII. „	171	74	23	11	VII. „	459	212	14	4
VIII. „	202	105	21	10	VIII. „	686	396	22	5
IX. „	251	120	37	11	IX. „	562	239	15	5
X. „	278	146	70	14	X. „	886	390	26	5
XI. „	235	117	51	10	XI. „	852	337	30	6
XII. „	222	127	65	24	XII. „	641	259	17	4
	2802	1463	372	108		5826	2582	184	46
		52,2%		29%			44,3%		25%

Ebből az összehasonlításból kiderül, hogy az *a*-típus arányszáma fokozatosan csökken Gyöngyösitől Aranyig az *A*-formában 68,8%-tól 44,3%-ig, a *B*-formában 41,5%-tól 25%-ig. Arany tehát tökéletesebb összhangot ér el versritmus és beszédhangsúly között s technikájának fejlődése a Tolditól a Buda Halálái is megállapítható. Teljes egybehangolása a vers- és beszédnyomatékoknak csak úgy volna lehetséges, ha a második dipodia mindenütt kéttagú (ill. két egytagú) szóból állna, ami már a természetesség rovására menne.

Lényegesen eltérő képet mutat a *Petőfi* alexandrinusa. Az erre vonatkozó részletes adatok:

	A %	*B* %	*C* %	*A/C* %
János Vitéz (1480 sor, 2960 félsor)	1956 (66,0)	626 (21,1)	378 (12,8)	865 (44,2)
Szécsi Mária (390 sor, 780 félsor)	501 (64,2)	148 (18,9)	131 (16,6)	197 (39,3)
Lehel Vezér (456 sor, 912 félsor)	665 (72,9)	160 (17,5)	87 (9,5)	277 (41,6)

Az egész sorok szerkezetét a következő adatok világítják meg:

	János Vitéz (1480 sor) %	*Szécsi Mária* (390 sor) %	*Lehel Vezér* (456 sor) %
A : *A*	660 (44,5)	165 (42,3)	239 (54,6)
A : *B*	157 (10,6)	42 (10,7)	36 (7,8)
A : *C*	126 (8,5)	39 (10,0)	229 (6,3)
B : *A*	241 (16,2)	57 (14,6)	85 (18,4)
B : *B*	63 (4,2)	11 (2,8)	13 (2,8)
B : *C*	55 (3,7)	14 (3,5)	9 (1,9)
C : *A*	112 (7,5)	33 (8,4)	37 (8,1)
C : *B*	47 (3,1)	14 (3,5)	4 (0,8)
C : *C*	19 (1,1)	15 (3,8)	4 (0,8)

Mint ezekből az összeállításokból látható, Petőfi a versmérték jellegzetes, ill. *A* : *A* formáit még a kezdő Gyöngyösinél is ritkábban használja: Murányi Vénus 70,7, ill. 47,5%, János Vitéz 66, ill. 44,5, Szécsi Mária 64,2; ill. 42,3%. Csak az időrendben utolsó Lehel Vezér arányszámai emelkednek hirtelen a Kemény Jánosé mellé: Lehel Vezér 72,9, ill. 54,6, Kemény János 73,6, ill. 54%! Ugyancsak itt kezd kibontakozni a *B* : *A* és *C* : *A* típusok viszonylagos számbeli elsőbbsége is. Az *A*-forma megoszlása az első és második félvers között a következő: János Vitéz: 1956 *A*, az első félversben 943 (63,7%-a versek összegének), a máso-

dikban 1013 (68,4%). Szécsi Mária: 501 *A*, az elsőben 246 (63%), a másodikba 255 (65,3%). Lehel Vezér: 665 *A*, az elsőben 304 (66,6%), a másodikban 36 (79,1%).

Végül vessünk egy pillantást Petőfi verselő technikájára és vizsgáljuk meg, mint föntebb Gyöngyösinél és Aranynál, a „sormetszet" elhanyagolásának kérdését. Az ilyen egyik dipodiából a másikba történő szóátnyúlás esetei Petőfinél:

	A-forma	*a*-tipus	%	*B*-forma	*a*-tipus	%
János Vitéz	1966	1193	61	626	221	35,3
Szécsi Mária	501	244	48,6	148	52	35,1
Lehel Vezér	665	378	56,8	160	51	31,8

Ez adatokból kitűnik, hogy Petőfi a sormetszet elhanyagolásában közép úton jár Gyöngyösi és Arany között.

Förster Aur

ZRÍNYI RITMUSA

A köztudat szerint Zrinyi költészetének egy nagy fogyatkozása van gyenge verselése, főként botladozó ritmusa. Ez a ritmus olyan megoldha tatlannak látszó ellentmondásokat rejt magában, hogy minden fejtörés ered ménytelen maradt atekintetben, hogy valami eddig nem ismert ritmus rendszerrel számolhatunk-e nála, vagy csak egyszerűen döcögő, rossz ver seléssel, tehát avval a csodával, hogy egy költői erényekben gazdag, kivál egyéniség éppen a verselés elemi kérdéseiben gyengébb a legutolsó műked velőnél is. Hiszen ritmus tekintetében már egy évszázada jobb verset ír nála minden kis énekszerző, aki megközelítőleg sem tud felmutatni olya költői képességeket, nagyvonalú elképzelést, arány- és formaérzéket, je lemző erőt, képekben való gazdagságot, szemléletes és kifejező nyelve mint ő! Még Arany is, régi irodalmunk első nagy búvárja, át akarta írn az eposzt. (Érdekes viszont, hogy ami ebből elkészült, minden gördülékeny sége ellenére is halványabb Zrínyi erőteljes verseinél.)

De a kérdésnek ilyen megoldásába sohasem nyugodtak bele teljese irodalomtörténészeink. Érezték, hogy valami magyarázatnak kell lenni, an ezt az ellentétet feloldja. Gábor Ignác erre is feleletet akart adni,[1] de ritm zálása olyan ellenmondásokat tartalmaz és olyan elfogadhatatlan tagolá sokkal él — például „Mely |meggyőzettettekre|| kegyelemmel | néz" — hog sem elméleti szempontból, sem gyakorlati szempontból, ritmusérzékün alapján nem fogadhatjuk el.

Horváh János más megoldást ajánl.[2] Hivatkozik Kodálynak az Árgirus nótájáról és Tinódi „Szalkai mezőn..."-jéről tett megállapítására.[3] Ugyan ilyen dallamra képzeli el a Szigeti Veszedelem szövegét is, melynek teh nem kellett tekintettel lennie metszetre. A nehézség csak az, hogy Tinó metszet-hibái meg sem közelítik Zrínyiét. Tinódinál Kodály 7—8, illetv 11%-ot mutat ki, Horváth pedig Zrínyinél 20%-ot, pedig csak azokat a eseteket veszi hibának, amikor a metszet szót vág ketté, ha csak szorosa összetartó szavakat, akkor nem. Ez a számbeli különbség pedig már el

[1] A magyar ősi ritmus. Bp., 1908 A magyar ritmika válaszútja. Bp. é. n. (1943
[2] A magyar vers. Bp., 1949. 214—217. l.
[3] Az Árgirus nótája. Ethn. 1920.

ényeges ahhoz, hogy ne magyarázzuk ugyanavval a versfajtával. Tulajlonképpen Horváth János is csak elméleti elképzelésnek tartja ötletét, gyaorlatilag mindig felező tizenkettesként tárgyalja Zrínyi verseit. (Sőt éppen a százalékos arány alapján tartja igazoltnak, hogy a felező tizenkettes volt Zrinyi ritmus-terve, s bele kell nyugodnunk, mikor ettől eltér, hogy annál nagyobb örömmel fogadjuk, mikor ismét visszazökken a helyes rimusba.[4]) Tehát még mindig nyitottnak érzi a kérdést.

Magunk sem tehetünk egyebet, mint hogy végigelemezzük Zrínyi verét, hátha adnak sorai maguktól is valami természetes ritmust, ha nem közelédünk feléje semmiféle előre elképzelt elmélettel, sem mai népdalaink beidegzett ritmusával, hanem csak rábízzuk magunkat ritmusérzékünkre és a szöveg természetes tagolódására. A következőkben az első énekből mutatunk be egy hosszabb részletet, mely már alkalmas arra, hogy Zrinyi ritmusáról fogalmat adjon, a tanulságok azonban, melyeket levonunk, mindig az egész költemény elemzéséből származnak. Látni fogjuk, hogy olyan ütemfajták váltakoznak nála is, mint a László-énekben, vagy az Ómagyar Máriasiralomban, csak sokkal nagyobb mértékű szótagszám-kötöttség korlátai közé szorítva.

1. Én az ki azelőtt iffiu elmével
Játszottam szerelemnek édes ver- sével,
Küszködtem Viola kegyetlensé- gével:
Mastan immár Mársnak hangasabb versével

2. Fegyvert s vitézt éneklek, török ha- talmát
Ki meg merte várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Európa rettegte szablyáját.

3. Musa! Te ki nem rothandó zöld laurusból
Viseled koszorúdat sem gyönge ágbul,
Hanem fényes mennyei szent csilla- gokbul
Van kötve koronád holdból és szép napbul;

4. Te, ki szűza- nya vagy és szülted uradat,
Az ki örök- ken volt s imádod fiadat,
Ugy mint iste- nedet és nagy monár- chádat,
Szentséges királynéi hívom irgal- madat.

5. Adj pennámnak erőt, úgy írhassak, mint volt
Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,
Megvetvén világot, kiben sok ja- va volt;
Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt,

6. Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
Bővüljön jó híre, valahol nap jár-kél.
Lássák pogány ebek az ki Isten- től fél,
Soha meg nem halhat, hanem örök- kén él.

7. A nagy minden- ható az földre te- kénte,
Egy szemfordu- lásban világot megnézte,
De leginkább magyarokat észben vette.
Nem járnak az uton, kit fia rendelte.

8. Látá magya- roknak állhatatlan- ságát,
Megvetvén az Istent hogy imádnak bálványt:
Csak az, eresztené szájára az zablát,
Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát

[4] I. m. 292—294. és 212 l.

9. Hogy ü szent ne- vének nincsen tiszte- leti,
Ártatlan fia vérének böcsületi,
Jószágos cseleke- *detnek* nincs keleti,
Sem öreg em- bernek nincsen tiszte- leti

10. De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irígység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágal- mazás,
Lopás, emberölés és örök tobzódás.

11. Megindult ezekért méltán ü haragja
Azért Mihály archangyalt magához hivá
És kemény haragjában így paran- csolá,
Ő szentsége előtt archangyal áll vala:

12. Nézd ama kemény nyakú és kevély scíták
Jó magya- roktul mely igen elfajzottak,
Szép keresztény hütöt lábok alá nyomtak,
Gyönyörködnek különb-különb vallá- soknak.

13. Maga te tekintsd meg körösztyén világot,
Nem találsz azok közt kivel tettem több jót,
Kihoztam Scítiából mely nekik szűk volt,
Az én szent lel- kem is ü reájok szállott.

14. Scítiából azt mondom, kihoztam üket,
Mikínt Egyip- tusbul az zsidó népeket.
Hatalmas karommal verém nemze- teket,
Mindenütt rontám-vesztém ellensé-geket.

15. Tejjel-mézzel folyó szép Pannóni- ában
Megtelepé- tém üket Magyaror- szágban,
És meg is áldám minden álla- patjában,
Megtelepé- tém üket Magyaror- szágban,

16. Sőt vitéz szűvel is megáldottam üket,
Úgy hogy egy jó magyar tizet mást kergetett.
Sohul nem ta- láltak oly nagy ellen- séget,
Az ki mint por szél előtt, el nem ke- rengett.

17. Szentséges lölkömet reájok szállattam,
Az körösztyén hütre fiam által hoztam,
Szent királyok- kal is megajándé- koztam,
Békességet, tisztessé- *get* nekik adtam.

18. De ők ennyi jókért, ah nehéz mondani!
Ah *hálá- datlanok* és mertek elhadni,
Nem szé- gyenlik Isteneket elárulni,
Ellenemre minden gonoszban merülni.

19. Ah bánom, ennyi jót hogy ővélek töttem,
Nem-e vipe- rákat keblemben neveltem?
De immár ideje vélek esmér- tetnem:
Én vagyok ama nagy bosszúálló isten!

20. Eredj azért archangyal, szállj le po- kolban,
Válassz eggyet az *haragos furi-* ákban
És küldjed el aztot Szultán Szuli- mánban,
Jutassa magyarokra való ha- ragban.

21. Én penig töröknek adok hatalmat,
Hogy elrontja- veszti az rossz magya- rokat.
Mindaddig töri iga kemény nya- kokat,
Míg nem esme- rik meg: elhagyták urokat.

22. Kiáltanak énhozzám s nem hallom meg üket,
Hanem fogom nevetni nehéz ü- gyeket;
Az ü pana- szira nem hajtom fülemet,
Ü nyavajá- jokra nem teszem szememet.

23. Ez mindaddig lészen, míg bosszút nem állok,
Harmad-negyed ízig büntetés lesz rajtok;
És ha idején észben nem ve- szik magok,
Örök átkom, haragom lészen ü- rajtok.

24. De ha hozzám térnek megbánván bűnöket,
Halálról életre ismég hozom üket.
Jaj török, néked, haragom vessze- jének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek meg- térnek.

25. Michael archangyal kezde könyör- geni
És az iga- zakért igen ese- dezni:
Uram! jámborokat fogod-é rontani?
És az hamis- sakért fogod-e megverni,

26. De az élő Isten kész lőn megfe- lelni:
„Te aka- rod-é én tanácso- mat tudni,
Vagy elröj- tött nagy titkaimat vizsgálni?
Az mellyeket teneked nem lehet tudni?

27. Ostorom szolgámra nem tiltom, hogy szálljon.
Melynek nem kell törődni semmit halálon.
Akarom, néki könnyebbségé- re szálljon,
És lelkének hüvösü- *lésére* álljon.

Amint látjuk, a szöveg a két-, három- és négyszótagos ütemek váltakozó csoportosulásából áll; a különféle szótagszám sorrendi kötöttség nélkül szerepel az ütemekben. Ennek a tagolásnak kielégítő, sok helyen pedig **kitűnő** ritmus az eredménye. A csoportok nagyrészt a 3+2, 4+2, 4+3 váltakozásából állanak, igen gyakori a 3+3, mint a szabályszerű felező 12-esnek a 4+2 mellett lehetséges másik tagolása. Kevésbbé gyakran de előfordul a 3+4 is. Egészen ritka a 2+4, többnyire a 2+2 || 4+4 változatban. Feltűnik az ötös ütem is 5+2 formában. Ez annyira ritka, hogy az egész költeményben még csak négyszer találkozunk vele. (XI, 47—1, VI, 71—2, VII, 108—3 és VIII, 85—2.) Ennek az ütembeosztásnak indokolására, szabályai megállapítására leghelyesebb végigmenni az egész első éneken.

A tagolódás a mondattani összetapadás és szétválás szabályai szerint történik. Ezeket a szabályokat nemcsak Zrínyi verselésének vizsgálatából nyertük, tapasztalatunk szerint minden magyar versnek követnie kell, hogy ütemei kialakuljanak és természetesen hassanak. Ezek a szabályok a legszükségesebbre leszűkítve a következők:

A mondat szorosan összetartozó részei, a szólamok és a szólamként szereplő magános szavak külön ütembe kerülnek, különböző hosszúságuk időben kiegyenlítődik. Pl. „Kiáltnak | énhozzám s || nem hallom meg | üket.“ 4 szótagnál több egy ütemben nem lehet (az említett ritka kivételek különleges esetek). Ennél hosszabb szavak és szólamok átnyúlhatnak a következő ütembe, de akkor a következőket is teljesen ki kell tölteniök. Az ilyen két ütemre szét-tagolódó szólamnak és szónak két tagja hosszabbról rövidebbre haladó sorrendben alkothat csak ütemet, tehát 4+3, 4+2, 3+2. Például: „És meg is | áldám || **minden álla- | patjában**“, „Meghallgatám, | segitém || **minden**

dol- | gokban", „Küszködtem | Viola || kegyetlensé- || gével". Fordítva nem lehet, sőt más arányban fogyólag, vagy egyenlően sem: „... minden ál- | lapatjában", „minden- állapat- | jában", „kegyetlen- | ségével", „kegyetlenségé- | vel" stb.

Hogy milyen szólamrészek tapadnak össze egy ütembe és melyek válhatnak külön, arra nézve a mondattani viszonyok önmagukban nem döntőek (pl. jelző és jelzett szó, állítmány és alany stb.), hanem minden szólamrésznek a környezetéhez való relatív helyzete. Ez már számszerű viszonyok alapján is lehet más és más. Például jelző és jelzett szó többnyire szorosan összesimul, úgy hogy az elválasztás sem a szóhatárra kerül: „édes versével"; de ha túl hosszú lesz a két tag — pl. mind a kettő háromszótagú: „hangasabb | versével" — akkor különválnak. Vannak egyéb különbségek is. Pl. „Én pedig | töröknek | | adok | hatalmat" mondatban az állítmany „ adok" és tárgya „hatalmat" különválnak. Ugyanis az alany után különválasztott határozó: „Én penig | töröknek || ..." már az állítmánnyal kiván összetapadni — „töröknek adok" — és ha ezt elválasztom, akkor a hatalmat || is el kell választanom az igétől, mert az ebben az összefüggésben kevesebbé tartozik hozzá mint az előző, elválasztott szó. Összetartozó szólamrészek elválhatnak tehát, csak az a fontos, hogy ne kerüljenek össze ebben az esetben kevésbbé hozzátartozóval. Meg kell tartanunk a nyelv-kívánta szünetek egymásközti arányát és úgy kell elhelyeznünk a szólamokat a kívánt metszetek közt, hogy a metszetek a szólam-közti szünetekre kerüljenek és az ütemen belül megállás nélkül mondott részek azonosak legyenek az egybeejtendő szólam-részekkel. Ha tehát az előbbi mondatban: „Én penig töröknek adok hatalmat" metszetnek tettük meg a „töröknek" és az „adok" közt levő szóhatárt, akkor még inkább ütemhatárnak kell megtennem az „adok" és a „hatalmat" között levőt, mely annál a beszéd rendes folyásában nagyobb. Különben erőszakot követünk el a magyar mondat kiejtésén, és azonnal hibásnak érezzük a ritmust is.

A mai népdalformákban meghatározott szótagszámú ütemkapcsolatokhoz szoktunk hozzá: 4+4+3, 4+4+2, 4+2+4+2 stb. Ilyen ritmust olyan szövegsorok adnak, melyekben a szólamrészek határai, illetve a kettőbe tagolódó hosszabb szavak és szólamok részei 4+4+3 stb. arány szerint következnek. Zrínyinél nincs a sorrend megszabva, csak annyi, hogy egy sor négy ütemből áll, mely 12 szótagot tesz ki összesen. (Ugyanez van szótagszámkötöttség nélkül a László-énekben, a Siralomban pedig 2 ütem.) Zrínyi soraiban tehát a szólamoknak csak olyan tagolása szükséges, mely négy ütemet érezhetővé tesz, bármilyen hosszút a 4-es határon belül, amelyek egymással a nekifutás és lassítás által kiegyenlítődnek. A többnyire állandó szótagszámhatár pedig megszabja, hogy bizonyos ütemkapcsolatok sűrűbben lépjenek fel, mert ha pl. az első félsor 4+3 (vagy 3+4), akkor már nem marad más lehetőség a második félsorra, mint 3+2 (vagy 2+3); ugyanígy 4+2 (3+3) csak ugyanennek ismétlődését engedi. Ez nagyjából megszabja, hogy Zrínyi félsorai többnyire 6+6, 7+5, vagy 5+7 szótagra tagolódnak — csak nagyon kivételesen 4+8 vagy 8+4-re — a további tagolódást pedig az ezek által megszabott variációk alkotják.

Ez a tagolás[5] nem a szóhangsúlyok és szóhatárok szerint történik, hanem a beszéd szólam-tagolódása szerint. Ez elválasztja Gábor Ignác elméle-

[5] Ilyen tagolásnak a lehetősége már felmerült irodalmunkban, lásd Horváth János i. m. 212. l. Ő nem fogadja el ezt a lehetőséget, de előtte már többen értelmezték Zrínyi verseit hasonló alapon Ráday „commák", azaz írásjelek szerint olvastatja, s ez szerintem nem prózává változtatása a versnek, hogy ne érezze a ritmus döcögését, mint Horváth J. véli, hanem a mondattani tagolás megérzése a ritmusban. Erdélyi meg is fogalmazza a változó szótagszámú ütemet és metszetet. (Mindkettőt idézi Horváh J. i. m 203. és 205 l.)

tétől és ritmizálási gyakorlatától, de az uralkodó elmélettől is,[6] mely elfogadja ugyan a szóhangsúlyt a ritmus alapjának, de nem aszerint ritmizál, s az eltéréseket a képlet hatásával magyarázza. Ha elszakadunk ettől az elmélettől és a mai népdalformák szuggesztív hatásától, akkor nemcsak 4+3 || 3+2 kapcsolatot érezhetünk ki a versből, hanem olyant is, ahol a rövidebb megelőzi a hosszabbat, pl. „Kihoztam | Scitiából..." „Nézd, ama | kemény nyaku..." „Lopás, | emberölés || és örök | tobzódás" stb. Ilyen tagolás azonban csak akkor jöhet létre, ha jól elváló, külön szólam-egységeket zár egy-egy ütembe, mert átvágott szó vagy szólam, mint láttuk, nem tagolódhatik ilyen arányban.

Ennek a jelenségnek magyarázata nyilván az, hogy ilyen kapcsolatban, pl. 2+3-ban a két és három szótag közt olyan nagy a tempó-különbség, hogy azt a nyelvnek a lassításon felül még valami kis szünettel is ki kell pótolnia, hogy egyenlő legyen a két ütem. Ezt a szünetet pedig a természetes beszédben csak erős gondolati határ szolgáltatja. Már a 3+3 közt nincs ilyen szünet, s azért ilyen kapcsolatban még a különben szorosan összetartozó jelző és jelzett szó is különválhat, anélkül, hogy elszakadásuk érezhetővé válnék. (Pl. „hangosabb | versével") Ezt igazolja a Zrínyi által kedvelt „Szultán Szulimánnak", „Szultán Szulimánban" stb. kifejezés is. Ezt mindig egybe mondjuk 4+2 arányban, viszont fordított sorrendben különválnék: Szulimán | Szultánnak". A „Szultán | Szulimánnak ütemezés 2 + 4 szerint nem lehetséges, mert ebben az ütemkapcsolatban olyan szünet jön létre, mely megzavarja a jelzős szerkezet rendes kiejtését. A 3+3-ban viszont nem.

A 3+4 kapcsolatban is lényegesen kisebb szünet van, mint akár a 2+3, akár a 2+4 között, azért többször elő is fordul Zrínyinél igen síma ritmussal. A 2+4 csak kétszer fordul elő, igen erős gondolati tagolással, különben inkább csak akkor szerepel, ha mind a két első ütem 2-es: „Széles | mellyel elefántot | hasomlítja", mert itt a nagy szünet a főmetszetre esik, ahol helyénvaló. De még ilyen formában is csak ötször találjuk az egész eposzban. A 3+4 könnyebb, ha az első ütemekben fordul elő, és így a megszaladó 4-es nem kerül a sorvégre. Pl. IV, 45—4. Örülök, | idehozott | | szerencse | szélvészt. VI. 67—1. „Talán így | Hercules bánt | | az sárkányokkal" stb.

Nehezebb a másik, ha a sor végén áll. I, 9—2. „Artatlan | fia | | vérének | böcületi". Ez esetben ugyan nem hat különösen jól, de más helyen még ez a szokatlan, sorvégi siettetés is indokolt és jól hangzó. Ilyen esetben mindig 3+2 | 3+4 a sor tagolása. Pl. IV, 64—2.

„Miképpen | fogtok | | véretekkel | fizetni,
Te lege- | lőször | | vakmerő | Horvát Zrínyi,
Fejeddel | Tajelérit | fogod fi- | zetni."

Az indulat Zrínyi nevét mondatja ki legsebesebben, aztán fokozatosan lecsillapodik az iram. Hasonló V, 14—3.

Kezünknek | erőt,+ | szívünknek | bátorságot
Csinált és az | pogántul | | elvette | aztot.

Az első sor végén fokozatos gyorsulás vezeti be az átkötést a következő sorba, ahol lassan újra lecsillapodik. Nem ilyen művészi, de szintén jó ritmusú a XI. 63. 1—3.

Igy megyen | császárhoz | | és igy szól | őnéki:
„Hatalmas | császár, | | méért van | tiszteleti
Az vitéz | embernek stb

[6] Lásd Horváth J. i. m., mely legújabb, részletes összefoglalása.

Ezek a példák igazolják, hogy a sorvégi 3+4 tagolásnak is van létjogosultsága, annak ellenére, hogy a magyar ritmusérzék általában sorvégen nem szereti a négyes ütemet, különösen rövidebbek után. A költő túlteheti magát bizonyos szabályokon, ha más elemek segítségét fokozottabban használja ki; ez egyuttal arra is figyelmeztet, hogy a magyar ritmus nem egy-két szabály merev alkalmazásából áll, hanem sok finom erőnek változatos érvényesüléséből adódik. Hol az egyik nyomul előtérbe, hol a másik. Jól érzékelteti ezt a következő példa. I. 85—2-ben tagolásunk eltér attól a gyakorlattól, hogy ha egy szó átnyúlik a másik ütembe, a 4-es határ után tagolódik: „De szeren- | csétlenek, | | mert nincs nekik | urok." Ha itt is 4+2 volna a tagolódás aránya — „De szerencsét- | lenek..." — akkor felkiáltó értelmet kapnánk, a „De"-t pedig nyomatékosítónak éreznénk. (T. i. akkor egybe lefutó szólamnak mondanánk egyetlen nagy hangsúllyal az elején.) Itt viszont az a mondat értelme, hogy „De | ők |szerencsétlenek, mert nincs nekik urok". Ha a valódi értelmet éreztetjük, kis elválasztás és hangemelkedés lesz a „de" után, a mondat iráma lelassul, és előáll a 3+3 tagolás. (Ezt a hanghordozás szerinti tagolást támogatja a metszet utáni hosszú szótag is: „szeren- | csétlenek".)

2+2 | 4+4 tagolása van az első ének 18—3. sorának; „Nem szé- | gyenlik || Isteneket | elárulni". Itt ez a képlet egybeesik a rendkívül erős indulati tagolással, sőt a „hanghordozást" érezteti, azért különösen jól hat.

Az ellenkező osztásra sincs sok példa: 4+4 | 2+2. A közölt részben 7—3. és 12—4. Továbbiak: II, 17—4. „Túri immár | Palotában || bément | vala", IV, 81—4. „Két fene ló | megszabadult || egy sá- | torban", V, 9—2. Góliátot | meggyalázá || egy gyer- | mekkel", VI, 54—2. „Amaz az nagy | Ázsiának || begler- | bégje", VII, 88—3. „... míg cühődöl Az ló alól, | van kezemnek || máshun | dolga". Ilyen ritmus csak akkor alakul ki érezhetően, ha az első rész kétségtelenül szaladó 4+4-be tagolódik, a kettes ütemek pedig lassúak, lehetőleg szóhatárral és hosszú magánhangzókkal esnek egybe.

Hogy a felezés nem mindig a legjobb változat, és bizonyos esetben más tagolás jobban hangzik, annak Zrínyi tudatában lehetett, olyan helyek tanusága szerint, ahol kis igazítással könnyen elérhette volna a „szabályos" tagolást. Például III, 110—1.

Sisaknak | csak az fele | | vagyon fe-|jében.
és nem Sisaknak csak | fele | | vagyon az fe-|jében.

Ha ez utóbbi lett volna ritmusterve és nem lett volna képes megtalálni ezt az egyszerű megoldást, akkor még annyit sem tudott volna, mint egy átlagos magyar gyerek, aki a gyermekversekben könnyen meg tudja valósítani a magyar ritmus ütemét. Csakhogy Zrínyi nagyon jónak érezte a 7+5-ös tagolást, s azért olyankor is ezt kell a helyes megoldásnak tartanunk, mikor a felező metszet nem vágna ugyan ketté szót, de szólamot igen. Például

De látta sok | török vért | | ottan o- | molva,

Ezek után nincs más hátra, mint megtárgyalni azt a néhány sort, melynek kétségtelenül hibás a ritmusa, és ezt a hibát semmiféle más osztással nem lehet elkerülni. Ezek is rejtenek magukban ritmikai tanulságot, és sok esetben ritmizálásunk helyességét is igazolják.

9—3 Jószágos | cseleke- | | detnek | nincs keleti
vagy Jószágos | cselekedet- | | nek nincs ke-|leti.
a régi: Jószágos | cse-|leke- | | detnek nincs ke-|leti

Az utóbbival nincs mit kezdenünk. Az első megoldásban a főmetszeten átnyuló szó legalább megtartja a jóleső tagolási arányt, a 3+2-t; a végén viszont a nehézkes 4-es ütem áll, de mondattani tagolással és hangsúllyal

ulátámasztva. (A második megoldás előnye, hogy érvényre juttatja a „cselekedet" szó rövid szótagjainak természetes megszaladását.) Néhány sort viszont kizárólag a 2. megoldás módjára tagolhatjuk. 17—4. „Békességet, | tisztessé- || get nekik | adtam". Régi módon: „Békességet, | tisztes- séget nekik | adtam". 96—1. „Hallották | rómaiak- || nak nagy ha- | talmát. „Hallották ró- | mai- || aknak nagy ha- | talmát" helyett. Ezek belső átkötések, nem sorból sorba, vagy versszakból versszakba, hanem félsorból a metszeten át a másik félsorba. Természetesen nem valami sikerült megoldás, de itt is, a hibás sorokban, a felező formánál jobb megoldást kapunk.

Nem a szokásos arányban tagolódik a szó a következőben: „És lelkének | hüvösü- || lésére | álljon." „Felezve: „És lelkének | hüvö || sülésére álljon". 4+4 || 2+2 nehézkes volna, minthogy az első 2-es ütem csak az előző szóból levágott maradékból adódnék. Itt az egész sor fokozatos rövidülése pótolja a szóban magában nem érvényesülő arányt: 4+3+3+2. (Önmagában ejtve természetesen a 4+2 volna helyes: hüvösülé- | sére. |

56—2-ben a mellékcezúra zavaros:

„Mint törött ha-|jó, habtul,| |úgy hányat-|tatnak."
vagy? „Mint törött |hajó, habtul,| |úgy hányat-|tatnak."
eddig: „Mint törött ha-|jó hab-| |tul, úgy hányat-|tatnak."

A másik mondat kétségtelenül elválik az előzőtől, a metszet után csak ez kerülhet. Kérdéses csak az első félsor tagolása. A második megoldásban megint nem az a hiba, hogy a „hajó"-tól elvágjuk jelzőjét, hanem hogy utána összezárjuk a „habtul"-al, mely kevésbbé tartozik hozzá. Tulajdonképpen nem is akkor érezzük a döccenőt, mikor a „törött" és a „hajó" közt kis elválasztást teszünk, mert ha a „hajó" teljesen kitöltené a következő ütemet akkor jelzője szépen megférne tőle külön ütemben is — pl. „Mint törött | vitorlások, || úgy hányat- | tatnak" — hanem mikor a „hajó" után szünet nélkül megyünk tovább a következő szóra, amely elválasztást kívánna. Ezért jobb az első megoldás, ahol a szavak összetartozása szerint haladunk a mondatban s csak a levágott szótag csapódik át a következő ütembe. Megjegyzendő, hogy ennek a kettészelt „hajó"-nak zökkenése nem is illik rosszul a tartalomhoz, különösen, hogy utána a sor második fele határozottan festi is ritmusával a hánykolódást.

A 31—3-ban szintén a mellékcezúrában van a baj. „Vigye | rájok nagy || rettenetes | fegyverét", vagy „Vigye rá | jok nagy || rettenetes fegyverét". Mindkét megoldás sántít, még pedig azért, mert a „nagy" szó a következő részhez tartozik, tehát a mellékcezúra és a főmetszet közt még egy elválasztást érzünk az ütemen belül. Behelyettesítve „Vigye re- | ájok || rettenetes | fegyverét" mindjárt jó a ritmus (persze a költőiség rovására). S hogy nem a főmetszet rossz, a „nagy" és „rettenetes" közti szünet; amit a felsorolás indokol, azt egy más helyettesítés megvilágítja: „V gye vil- | lámló || rettenetes | fegyverét" .Tehát megint nem a szétvágás a baj, hanem a rossz összekapcsolás.

Még ennél is kevesebb zavart okoz 88—2-ben az első szó átnyúlása: „Mamelukok- | tól rendelt || seregben | jűnek", régi módra „Mamelukok- | tól ren- || delt seregben | jűnek". Összetartozó két szó a 4-es határ utáni hosszúsága miatt.

36—4. „Mert ha egyes- | ségek || volna, van | erejek", Az ilyen sort a régi elmélet nem is tartotta hibának. Tulajdonképpen nem is az, inkább csak költői szabadság: ez is átkötés a metszeten keresztül, csak jobban sikerült, mint a fentebbiek. Hatása, hogy jobban kiemeli azt a szót, amelyet tovább tolt a szólam-határon, valamint a következő szót is, amelyet kis szünet után sietve hozzácsapunk a következő ütemhez, Ilyen hatás kedvéért írta Arany is: „Itt a juss. kölök! Ne || mond. hogy ki nem adtam", A két felkiáltás közti

szünet lassítása s utána a „ne“ siettetett kimondása, amellyel szinte túl szeretnénk vinni a metszeten, utánozza az előbeszéd indulatosságát. Különben Zrínyi sűrűn és változatosan él az átkötés mindenfajta lehetőségével. Ez is tanultságára és tudatosságára vall.

Végül 101—3. „Melly nagy ha- | ragját || Istennek | fogja látni“. A főmetszet kisebb mondattani szünettel van éreztetve, mint a mellékcezúra, továbbá az utolsó ütem kissé zsúfolt, azért sántít a ritmus. A két szó, hosszú magánhangzókkal súlyosbítva, nem pereg simán, de lényegesen jobb, mintha a felező metszetet erőltetnénk: „Melly nagy harag- | ját Is- || tennek fogja | látni“.

Amint látjuk, ezek a hibás sorok sem mindig teljesen rosszak, s ilyen is mindössze kilenc akad az egész első énekben. Hogy tiszta képet nyerjünk Zrínyi verseléséről, számszerű kimutatást készítettünk a Szigeti Veszedelem valamennyi gyenge ritmusú soráról (amelyek az új ritmizálásban is hibásak maradnak).

A teljes eposz 6321 sorból áll (beleszámítottuk azokat a részeket is, melyek csak a kéziratban vannak meg, a nyomtatott kiadásban nem, mert a költő ritmus-gyakorlatára ezek is jellemzők és jobb minél több adatból vonni le szabályt). Az arány énekenként részletezve a következő:

Egy énekre átlag 420 sor esik, ebből szabálytalan átlag 8 sor — 1,8% — különösen rossz alig 4 — 0,9%. Ez olyan kevés, hogy további magyarázatra nem is szorul. Ezek egyszerűen hibás sorok, amilyenek még Aranynál si előfordulnak, pl. „Zsigmond, a ki- | rály, a császár“. Igaz, hogy Zrínyi olyan ritmusformával élt, mely már magában is nagy szabadságot enged a költőnek, s könnyen elkerülhette volna az ilyen eseteket, míg Arany merev séma szerint is csak egészen kivételesen „követett el“ ilyesmit. De viszont Arany volt leggondosabb verselőnk, aki sokáig javítgatta költeményeit, míg Zrínyinek imerjük mentegetőzését a gyors szerzés miatt. S ha ez nem volt is elég magyarázat az eddig neki tulajdonított kezdetlegességekre, erre a kis százalék szabálytalanságra már elég. Annál inkább, mert még ezek közt is találunk gyöngyszemeket, mikor a ritmikailag „szabálytalan sor egyúttal szép. Pl. XII, 98—1.

„Égnek ura, | mit vétet-| | tem én | ellened!“

A nagy gondolati szünet a harmadik és negyedik ütem közt utólag pótolja a metszetet és átkötéssé változtatja a metszettelenséget. Ha az erős felindulásban mondott sort ritmusjelekkel írjuk le, egészen szabályos zenei ütemeket kapunk. Más: XIII, 1—4.

„Ne is félje, | míg nem ér | | oda, rom-|lását“.

A szórend-csere által okozott erős gondolati határ ugyanolyan metszetpótló, mint előbb. (Általában Zrínyi szórend-cseréi egy-két túlzó esettől eltekintve igen hatásosak, és legtöbbjüknek ritmikai jelentősége is van.)

XIV, 32—1: Nyomorultak, | azt tudjá-| | tok-é, | nyelvemet
Nem tudom megnyitnya...

Erős érzelmi hangsúllyal mondva — amit a tartalom meg is kíván — a sor teljesen a fenti tagolást adja, és alig érezni a metszet hiányát, amit itt is az átkötés utáni nagy mondattani szünet pótol. Mindezek a példák azt bizonyítják, hogy Zrínyi ritmusa érzékenyen követte az élőszó érzelmi hullámzását. (Természetesen ezeket a példákat is beleszámítottuk a „hibás“ 1,8%ba.)

Miután a problématikus sorok nem döntik meg ritmizálásunk helyességét, lássunk most különösen szép részleteket, és vonjunk le azokból is tanulságokat. Ilyen mindjárt az Úr beszéde az I. énekben. Milyen jóleső, milyen

művészi hullámzással váltakoznak a szólamok. Soha kétszer nem ismétlődik egymásután a tagolás! A sorokon belül is milyen kifejező a hullámzás:

„Nézd ama |kemény nyaku| |és kevély| scíták
Jó magya- |roktul| |melly igen| elfajzottak!"
vagy „Scítiából, |azt mondom,| |kihoztam| üket".

Ebben az egész beszédben végig érezni azt, amit majdnem minden szebb helyén, hogy az ütemek változatosságán túl szinte zenei ritmusképletek is lüktetnek a sorokban. Például:

„Sőt vitéz |szüvel is| |megáldottam| őket,
Ugyhogy egy |jó magyar| |tizet mást| kergetett,
Sehol nem ta-|láltak| |oly nagy ellen-|séget,
Azki mint por |szél előtt,| |el nem ke-|rengett."

A két soron át ismétlődő ritmusok után jön egy egyszerűbb 4+2/4+2, hogy utána annál nagyobb meglepetéssel szolgáljon a negyedik, mely még a szél hajladozását is elővarázsolja ritmussal. Iyen művészien felépített ritmuskompozíciója van mindjárt az első két versszaknak is. Milyen gazdaságosan bánik a változatokkal: az első sor 3+3/3+3, ezután marad a 3-as kezdés, de utána 4 következik, és a végére a lágy 3+2 tagolás marad. A következő sor a 4-es helyét a harmadik ütembe tolja át, de mindeddig megmaradt a 3-as kezdés és kétszer egymásután volt 2-es vég. A negyedik sorban végre nagy változás következik: 4+2-vel kezd és dübörgő hármasokban végzi a sort. Ez a hármas ritmus nyitva hagyja a versszakot, szinte hallható emelkedéssel vezeti át az átkötött gondolatot a következő szakaszba. (Az átkötés tökéletes: a szólamok együtt maradnak, csak az egymás mellé sorakozó szólamok közül kerül át egy rész a következő versszakba.) Ilyen előkészítés után, diadalmas fortissimoval hangzik fel a második versszak elején a főgondolat: „Fegyvert s vitézt | éneklek", mint egy zenei főtéma a bevezetés után.

Vagy milyen megrendítő Zrínyi imája a ritmusában is lüktető könyörgéssel:

II. „Véghetetlen |irgalmú| |szentséges| isten,
Azki engem |segétesz| |minden ü-|gyömben,
Te vagy |énnekem| |győzhetetlen| fegyverem,
Paizsom, |küfalom,| |minden remény-|ségem.

Tegyük alája felező 12-es szerint:

Véghetetlen |irgal-| |mú szentséges| isten,
Te vagy énne-|kem győz-| |hetetlen fegy-|verem,
Paizsom, kü-|falom.| |minden remény-|ségem.

Vagy egy indulatos hanghordozás: IV, 64.

Ó melly nagy |büntetést| |fogok rajtad| venni!
Miképpen |fogtok| |véretekkel| fizetni!
Te lege-|lőször| |vakmerő| Horvát Zrínyi,
Fejeddel |Tajelérit| |fogod fi-|zetni.

(Ó melly nagy bün-|tetést| |fogok rajtad| venni,
Miképpen fog-|tok vé-| |retekkel fi-|zetni!
Te legelő-|ször vak-|merő Horvát| Zrinyi,
Fejeddel Ta-|jelé- rit fogod fi-|zetni.)

IV. 58 Uram, ki |Óceánum| |tenger vi-|zével
Határoz-|tatod| |nevedet s az| egekkel,
Kivánnám, hogy |hozzád| |jühetnék| jobb hírrel,
Hogy sem az kit |kell hoznom| |kételen-|séggel.

(Uram, ki Ó-ceá-| |num tenger ví-|zével
Határozta-|tod ne-| |vedet s az e-|gekkel,
Kivánnám, hogy |hozzád| |jühetnék jobb| hírrel,
Hogy sem az kit |kell hoz-| |nom kételen-|séggel.)

Most még egy példát arra, hogy mennyire a költői hatás szolgálatában áll a ritmus hullámzása. III. 33.

Kikeletkor |áldasz| |az szép zöld| erdővel,
Szerelmes |fülemüle| |éneklé-|sével,
Égi mada-|raknak| |sok különbsé-|gével,
Viz lassú |zugással,| |*széllengede-|zéssel.*

Az utolsó sor elején levő szórend-felforgatást Arany óta önkényesnek és nyelv-ellenesnek marasztalják el. Rendes szórenddel így hangzanék:

Lassu vizzu-|gással,| széllengede-|zéssel

Teljesen elvész a sor költői hatása, a szemléletesség, ahogy a vízzúgást lassú hármasokkal érezteti, meg a „zúgás" szó kiemelésével, utána pedig könnyedén iramló 4+2 tagolással a széllengedezést. Ezt a tagolást a szórendcsere hozta létre, avval a metszetel, amit a „lassú" és a „zúgás" közé iktat be a „víz" szó kiemelése. Azt hiszem, különben sem fogadható el Aranynak az a véleménye, hogy az inverzió célja az összetartozók egymás mellé csoportosítása, mert hiszen azt éppen a természetes szórenddel érjük el. Ellenkezőleg: felforgatni a természetes szórendet, elválasztani egymástól az összetartozókat. Az így megszakított mondattani viszonyok a közbeékelt részeken át is érződnek, összefűzik az elválasztott tagokat s fokozzák a várakozást, kiemelik az elvágott szavakat; ez a tartalmi jelentősége a szórend-cserének. Ritmikai hatása pedig az, hogy kedvezőbb csoportosításban és élesebben választ szét és von össze részeket. Zrínyi nagyon sokszor és igen művészi módon használja ki ezeket a lehetőségeket. Az viszont, hogy néha túlzásba csap és bonyolult lesz, éppen nem azt bizonyítja, hogy verselése kezdetleges, hanem hogy túlmerész. Ez is, átkötései is arra vallanak, hogy irodalmi példaképei nyomán magas művészi igényű verselésre törekedett.

Ezek mellett a művészi ritmus-kompozíciók mellett természetesen vannak szürkébb részek is. Sajátságos viszont, hogy éppen a költőileg erőtlenebb részek, az egyhangúbb felsorolások azok, ahol a felező 12-es hosszabb részeken keresztül ismétlődik. Azoknak, akik mentegették Zrínyit, hogy tud ő néha nagyon jó 12-eseket is írni, nem tünt fel, hogy éppen ott nem valami költői a nyelve, a képei, ahol „jó" 12-eseket ír. Viszont amint ihletbe jön, amint indulatos beszédet mondat hőseivel vagy lírai hangulatot fest, mindjárt hullámzásba jön a ritmus, és oda a felezés!

De felező 12-esei sem mennek mind egy kaptafára, mert azokban is legalább 3+3-as tagolással váltogatja a 4+2-t s ez már önmagában is négy kombinációt tesz lehetővé. Vegyük most még azt is tekintetbe, hogy a szótagszám-korlátot sem tartotta mindig tiszteletben, váltakozó metszetű, szabad ütemei eltérő szótagszámmal is jól hatnak — ha nem jobban — ezért van annyi, kivételnek elég jelentős számú szótagszám-„hibája". Sőt van egyéb is: egy versszak csak három sorból áll, s nem javított rajta a költő, az egyik strófazáró sor pedig a metszetnél félbeszakad. Hogy ezeket meghagyta, arra mutat, hogy érezte a kivételes szabálytalanság hatását, egy hosszú költeményben üdítő változatosságát.

Átkötés, szórendcsere, szótagszám-eltérés, sorkihagyás: megannyi fogás a változatosság érdekében! De ezek nélkül is rendelkezett a változatosság legfőbb biztosítékával, saját versformájával, melynek magának is lényege

változás; melyben a művészi ritmus-kompozíciók, az indulatos beszédet és ınghordozást érzékeltető ritmus-hullámzás, a szótaghosszal elért zenei lük-tés állandó váltakozásban követi egymást. Ez az igazi eposzi versforma! eresve sem lehet találni versfajtát, mely hasonló arányban tudná egyesíteni agában a mindig egy és mindig más követelményét, ami a nagy terjedelmű kotás legfontosabb kelléke. A magyar irodalom azóta sem tud felmutatni ıját formái közül elbeszélő költészet számára ennyire alkalmas versformát.

Mindez természetesen megváltoztatja Zrínyi költői értékéről alkotott ldigi képünket.

Összegezve a tapasztalatokat, kimondhatjuk, hogy Zrínyi verselése orántsem volt véletlen, még kevésbbé hibás, hanem minden sajátsága yelvi törvényszerűségeken alapul. Ő ugyanazokat a nyelvi jelenségeket knázza ki, melyeket minden magyar versnek igénybe kell venni, a közép-orinak csakúgy, mint a mai népdal-formájú versnek, ha jó, csak Zrínyi térőleg alkalmazta a nyelvi jelenségeket a mai szokástól, és némikép eltéőleg a középkoritól is. De kétségtelen, hogy a nyelvi tényeket művészi atással tudta ritmussá csoportosítani.

Azok a tények, melyek ritmusát előidézik, magában a szövegben vannak, em valami dallam sajátságai, melyre költeményét állítólag írta volna. zideig nem volt olyan magyarázat, mely ének alapján meg tudta volna ejteni ritmusát. Ha pedig olyan a ritmusa, ahogyan kifejtettük — s szerin-ink ez teljesen kielégítő megoldás — akkor verse nem is követhetett dalla-ıot. Olyan dallam ugyanis nem létezik, mely versszakról versszakra és sor-ól sorra így változtatná ritmikai képletét. (A népi rubato itt nem jön számi-ásba, mert annak nincs ritmikai képlete, ami a versre tagolást kényszerí-ene rá, hanem maga is a szöveg tagolása szerint változik.) Mindössze nnyit lehet elképzelni, hogy a 3+2, 4+2, 3+3, esetleg 4+3 változatok, mint gy-egy versszak-képlet kötött ütemkapcsolatai, fülében járhattak korabeli nekekből is. De ő ezeknek a kombinacióknak minden versszak-képlet és ötöttség nélküli, szabad váltakozását teremtette meg költeményében, tehát nár dallam-minta nélkül kellett írnia.

Máskülönben sincs semmi valószínűsége annak, hogy dallamra írta olna műveit. A többi XVI—XVII. századi szerző mindig kiírja a nóta-ıtalást verse fölé — még Balassi is, — aminek Zrínyinél semmi nyoma, meg diliumaiban sem. Pedig tőle, a gazdag főúrtól nemcsak ezt várnók el, ıanem Tinódi Cronica-ja és a Hofgreff-énekeskönyv példájára még inkább zt is, hogy dallammal együtt nyomtatja ki muvet, ha arra szerezte volna. Csakhogy nem így volt. Példái nem a históriaszerző kis költok voltak, hanem Vergilius, Tasso; ő olvasmány-eposzokat követett hősköltemenyében, muveszi gényű, humanista-barokk muveltsegu alkotó volt, akit egy világ választott l Tinódi vagy a széphistória-szerzők félig népies, sokszor ponyva-ízu ver-ezeteiről. Modern, európai jelenség volt kortársai között s ez tette lehetővé gyúttal azt is, hogy felélessze a középkori, szabadütemű verset, természe-esen korának műköltői megkötöttségével, állandó szótagszám-keretei között. Az viszont, hogy evvel a verseléssel több versszakon át húzódó fokozást rit-nus-kompozíciót, hangulati hatást tudott elérni, az indulatos beszéd hullam-ását tudja érzékeltetni, ismét túlmutat saját korán, és a modern költők ársává avatja.

A „felújítást" persze nem kell szószerint érteni. Nem arra gondolunk, ıogy korában még élő hagyománya lett volna a középkori szabadütemű ersnek s ő ebbe a hagyományba kapcsolódott volna bele. Van ugyan egy étes értékű adat, mely ilyen hagyományt sejtet Zrínyi korában, a jajcai ének, melyet állítólag a parasztlányok énekeltek Mátyás korában, vagyis nkább a közlő, Zrínyi korában:

Mikor magyar | király | | zászlóját | látá,
Jó lovának | száját | | futni bo-|csátá.

A ritmizálás azonban éppen olyan joggal lehetne 4+2+4+1-es kanásztánc is, váltakozás nélkül. De még ha valóban szabadütemű vers két soráról volna is szó, akkor is kevés volna bizonyítéknak. Inkább arra gondolunk, hogy ebben a korban még énekeltek középkori énekeket, s az 5+5+6-os változatok, sapphikusok és hasonlók is valami szabadabb formát képviseltek az egyre szaporodó, kimért, azonos sorokból álló típusok között. Az utóbbi volt már akkor a divatos, áz új, a másik csak a még hallható régi. Azonban olyan egyéniség számára, aki túl tud emelkedni környezetén, elég lehetett ennyi is arra, hogy lássa, más lehetőség is van, mint a korabeli divat. A többit megtette nyelvérzéke. Tulajdonképpen ez teremti meg sajátos verselését; erre mutat, hogy mindig akkor tör fel belőle a hullámzó ritmus, amikor élő beszédbe képzeli bele magát, amikor tehát jobban ráhagyja magát nyelvérzéke öntudatlan működésére. Ennek pedig az volt egyik előfeltétele, hogy énektől függetlenül alkotott, tehát a beszéd ritmusa fokozottabban juthatott érvényre alkotásában.

Mindez egyedülálló jelenség volt a maga korában. Körülötte teljes virágzásban volt még az énekes költészet, és kialakulásának utolsó szakaszába lépett az új népdal-vers, hogy Gyöngyösinél már szövegritmussá váljék. Ami Zrínyiben új volt, az még sokáig várat magára, a XIX. századig, ami régi, már rég feledésbemerült. Nem csoda, hogy kortársai sem értékelték, s talán nem is értették, azért toldották bele azokat a javításokat, melyek verselésének félreértéséről tanuskodnak,[7] és hogy az a versforma, amelyet használt, annyira feledésbe merült, hogy ritmustalan bukdácsolásnak érezték egészen Arany Jánosig és máig. Sok időnek kellett eltelni, amíg felmerülhetett az a vélemény, hogy ugyanolyan ura volt a ritmusnak is, mint a többi költői erényeknek.

[7] A Szigeti Veszedelem nyomtatott szövege rengeteg helyesírási, hangjelölési eltérést mutat a kézirattal szemben, azonfelül olyan eltéréseket is, melyek elrontják a rímet, néha még az értelmet is. Ezek nem kerülhettek bele a költő jóváhagyásával. Pl. II,11-3. „Bolond merészségül sátorát ott vonyá, Ökörülötte háromszáz janicsár *hala'* (hála helyett). II, 84—4. „Lesni, mint éh farkas fog te halálodra. Hatalmát, erejét veszti Szigetvára" (Szigetvárra helyett, vagyis, hogy erejét fogja vesztegetni Szigetvárra.) X, 36—4. „Ugyan ez is mindjárt hozzá csap nagy *kár*ral" (karral helyett) VII, 16—4. „Sok *erős* vörös zászló" (ezer helyett) stb. Ha pedig ilyesmi belekerülhetett a költő akarata ellenére, akkor valószínű, hogy a többi eltérés szintén a költő tudta nélkül került bele a nyomtatott szövegbe, azok is, melyek a szótagszám-eltéréseket „helyreállították", s melyeknek „hibás" alakja ritmizálásunkban egyáltalán nem okoz nehézséget Az idézett szöveget ezért a gondosan másolt példány szerint adom, melyet a költő bizonyára átnézett, Négyesy jegyzetei alapján rekonstruálva, de csak a ritmikailag jelentős helyeken. Ezt az álláspontot igazolja Eckhardt Sándor tapasztalata is Balassi helyesírásáról, melyet az életében megjelent Füves Kertecske teljesen megmásít. Úgy látszik, a régi nyomdákban ez általános volt. (Balassi B. Összes művei, 1951. 16. l.)

Érdekes, hogy a vélt szótagszámbeli és metszet-hibák kijavításában még Négyesy is odáig ment, hogy ahol a kézirat jobb, ott azt a változatot tartja meg, noha általában a nyomtatott szöveget adja közre. Néha ugyanazt a szót is hol j-vel, hol i-vel írja, hogy kijöjjön a pontos 12-es szótagszám.

Vargyas Lajos

GVADÁNYI ÉS HALADÓ HAGYOMÁNYAINK

A Csillag 1951. évi októberi számában Geréb László tollából rövid tanulmány jelent meg, amely nem kisebb dologra vállalkozik, mint hogy Gvadányit irodalmunk haladó hagyományai közé besorozza. A cikknek nagybetűvel hirdetett megállapítása a legélesebb vitát hívja ki, de mondanivalójával vitába szállni nehéz. Ha figyelmesen végigolvassuk, öt lapján egyetlen komoly érvet nem találunk, amely megállapítását bizonyítaná, s épp oly kevéssé képes a közölt három apró szemelvény Gvadányi haladó voltát elhihetővé tenni. Pedig az olvasó, a lelkes beharangozás után, nyilvánvaló figyelemmel nyúl ezekhez a versekhez, s tőlük várja a tanulmányban inkább csak ígért tétel bebizonyítását. A Belgrád ostromából kivett részlet dícséri a magyar katonai vitézséget, a következő szemelvény remekül ír le egy falusi táncmulatságot, a Falusi nótárius elmélkedéseiben feltálalt hatfogásos ebéd is eléggé felcsiklandozza az olvasó képzeletét, — csak éppen azt nem bizonyítják, hogy Gvadányit jogosan sorozzuk be multunk haladó költői közé.

Szóval: a bíráló furcsa helyzetben van, mert olyan tételt kell cáfolnia, amelyet szerzője részleteiben komoly érvekkel elhihetővé nem tett. Jól megtévve, Geréb mindössze két igazi érvvel próbál bizonyítani. Az egyiket mindjárt a cikk elején, jó taktikával, kellő súllyal elhelyezi: ez Petőfinek A régi jó Gvadányi c. verse (1844), és Úti leveleiben róla tett nyilatkozata, e valóban nyomós szavakkal: „Sokért nem adnám, ha én írtam volna a Peleskei nótáriust". A másik, már Gvadányiból magából merített érv — amelyet Geréb csak úgy általánosságban állít fel — az, hogy Gvadányi a XVIII. század utolsó évtizedeiben, a fokozódó és egyre raffináltabb eszközökkel űzött gyarmati kizsákmányolás ellen feltámadó nemzeti mozgalom költője volt; s a „Falusi nótárius budai utazásának" megjelenése „a nemzeti mozgalom irodalmi zászlóbontása volt".

Petőfi elismerő nyilatkozataival kapcsolatban a kulcskérdés az: ismerte-e, ismerhette-e ő az igazi, a teljes Gvadányit. Mielőtt erre rátérnénk, magunknak kell előbb egy pillantást vetnünk erre a teljes Gvadányira. Meg kell néznünk: igaz-e az, hogy ő a Habsburgoknak ellenálló nemesi-nemzeti mozgalom költője volt?

Ne kövessük Gerébet abban, amiből érvelésének fő hibája származik: ne szimplifikáljuk azt a bizonyos nemzeti mozgalmat. Mondjuk meg határozottan, hogy az antijozefinista és németellenes mozgalomnak arról a szárnyáról van szó, amely nemzeti függetlenséget akart, megpróbálkozott a Habsburgoktól való elszakadással, s amellett hajlandóságot mutatott a magyar társadalom feudális kereteinek meglazítására is. Mert hiszen volt ennek a mozgalomnak egy másik szárnya, amely éppen olyan élesen szembeszállt Józseffel és a németekkel, de egyúttal el is zárkózott minden haladástól. Ányos pl. éppen a türelmi rendeletet és a szerzetesrendek feloszlatását veti a „kalapos király" szemére, s az egyházellenes intézkedések nem kis mértékben fűtötték Dugonics gyűlöletét is. Geréb minden bizonnyal nem hozzájuk kívánja társítani Gvadányit. Miután elég szélesen ábrázolta a gyarmati elnyomást, s kifejti azt, hogy megvoltak a feltételek hazánk burzsoa-demokratikus agrár-átalakulására, így folytatja: „A feudális formák közt agrárkapitalista burzsoázia keletkezik. Ez elsősorban a birtokos nemesség... Feudális, patriarchális színezetű, de már agrár jellegében is kapitalista irányzatú a kezdeti mozgalom, amelynek költője Gvadányi József." Az elvi fejtegetések után e tételek bizonyítására mindössze azt a hivatkozást találjuk, hogy a nótárius, „ez az átlagos, tipikus nemesember... Budán és Pesten hirdeti a nemzeti mozgalom szemléletét". Gvadányi politikai magatartását tehát Geréb szemmelláthatóan a „Budai utazás" második felén méri le, és erre alapozza a maga pozitív értékelését. Alább még kiderül: vajjon

ez a rész-e az egyetlen perdöntő politikai vallomás Gvadányi művei sorában; addig is szögezzük le, hogy az említett rész egyetlen politikai jellegű téma: a nemzeti viselet körül forog. Való igaz, hogy a nemzeti viselet ügye József uralkodásának utolsó éveiben és halála után országos jellegű, tüntetően hangos mozgalommá erősödött (az adatokat l. Széchy Károly Gvadányi-életrajzában). Elég nagyszámúak a mozgalom irodalmi megszólalásai is. Alig akad költőnk, aki a magyar ruházat dicsőítésére vagy az idegen kárhoztatására verset ne szerzett volna: Baróti Szabó, Ányos, Rájnis, Dayka nevét elég említenünk. De már ezek a nevek gyanakodóvá tehetnek: a „haladó" Gvadányi nem valami hozzáillő társaságba kerül. Éppen a szóbanforgó költők magatartásának ismerete meggyőzhet arról, hogy a nemzeti viselet és a nemzeti nyelv melletti agitáció még ezekben az elég harcos években sem tesz önmagában senkit haladóvá, sőt még a Bécstől való függetlenség követelőjére sem. Még az egyébként kedvezően megítélhető Dayka is előbb az idegen viseletet ócsárolja, utóbb pedig II. Lipót, majd I. Ferenc trónraléptét ünnepli. Többet nyom a latban pl. a nótáriusnak az a kijelentése, amellyel a leckéztetése ellen védekező egyik dámát letorkolja. A dáma azt hozza fel, hogy most új világ van, s az új világhoz új divat is kell. A nótárius azonnal visszavág: nincs új és régi világ, csak egy van, s az még nem mult el, hogy egy másiknak helyet adjon. Amit itt Gvadányi versben elmond újról és régiről, azt az Előljáróbeszéd is elmondta a versformával kapcsolatban: Omnis mutatio periculosa. Ahogy az idegen viselet erkölcsrontó, ugyanúgy veszélyes újítás az is, hogy a költő a Sándorvers négyes rímét páros rímekkel cseréli fel. Ez mutatja, hogy a nemzeti ruházathoz való ragaszkodás éppen a maradás, a multhoz való tapadás eszköze volt, s könnyen járt együtt az osztálykiváltságokhoz való ragaszkodással, mint ahogy a nyelvi mozgalomnak is más volt a gyökere Bessenyeinél, és más volt Dugonicsnál. Szóval: a „Budai utazás" említett részei egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy Gvadányi a nemesi-nemzeti mozgalom haladó szárnyát képviseli. A nótárius pesti jelenetei nincsenek is különösebben németellenesen kiélezve; inkább általában a kozmopolitizmus ellen irányulnak, s a lehordott piperkőcökről többnyire kiderül, hogy régi nemesi családok sarjadékai.

Utalnia kellene azonban Gerébnek arra, hogy Gvadányi valahol másutt sokkal nyiltabban tárta föl politikai magatartását, s nem igen hagyta olvasóit efelől kétségben. *A mostan folyó országgyűlésének satyrico-critice leírása* c. munkájáról van szó, amelyet Geréb éppen csak egy célzásban említ, az „együgyü" istenmezei palóccal kapcsolatban. Nemcsak arról van itt szó — amit Gerébnél is olvashatunk —, hogy Gvadányi ellene van a protestáns vallási jogok törvénybeiktatásának. Gvadányi ellene van a vallás ügye körüli viaskodásnak, s meglepő módon maga is türelmességet hangoztat; kiderül azonban, hogy a protestánsokat inti türelemre a katolikusok iránt: „uralkodó vallást ne érje sérelem"; a protestánsokat vádolja fanatizmussal, s hosszan sorolja fel, mennyi rossz, mennyi szörnyűség származott ebből a fanatizmusból:

Mult időket mi is vegyük gondolóra,
Soha hazánk dolga nem fordula jóra,
Ha a religió szállott nyelvre, szóra,
Minden fanatikus felült akkor lóra.

Bocskait vezette a Mars mezejére,
Thökölynek kezét tette fegyverére,
Másoknak is jutván ily mirigy szivére,
Magyarnak magyartól ontatott ki vére.

Ez bizony nem messze jár Ányos Kalapos királyának attól a szemléletétől, amely Bocskayn kezdve Rákócziig a Habsburg-ellenes szabadságmozgalmak vezéreit a vallás ürügyével harcoló rebelliseknek tekinti.

—Mindez azonban az országgyűlésről szóló beszámolónak csak a bevezése. Tudjuk, hogy ezekben a hónapokban II. Lipót, a még meg nem koronázott uralkodó és az ellenálló magyar nemesség szinte élet-halálharcot vívtak. A nemesség radikális részének az volt a felfogása, hogy II. József koronázatlansága folytán elvesztette érvényét a Pragmatica Sanctio (ez az a bizonyos megszakadt fonál, a „filum interruptum"), s a nemzet szabadon választhat királyt. Már tapogatózások indultak meg a porosz és a weimari udvar felé, II. Frigyes Vilmos porosz király a porosz-osztrák határra koncentrálta csapatait, a nemesek felkelésre készülődtek, amikor a kétes politikai erkölcsű uralkodó bent az országban a jobbágyság elégedetlenségét szítja magasabbra a nemesek ellenében, kint pedig komoly áldozatok árán megköti a reichenbachi egyezményt, s ezzel eléri, hogy Poroszország nem avatkozik a magyar ügyekbe. A kijátszott és önnön jobbágyai forradalmától is félő nemesség kénytelen-kelletlen kiegyezik az uralkodóval, visszavonja a maga hitlevél-tervezetét (amely az uralkodó kezét erősen megkötötte volna) és mindenben aláveti magát Lipót akaratának.

Ezekről az eseményekről Gvadányi is beszámol szóbanforgó művében. (A parasztmozgalmakról persze mélyen hallgat.) Már eleve nem ad igazat a „filum interruptum"-elv hirdetőinek. A magyarok a mohácsi csata után önként helyezték magukat Habsburg-oltalom alá, s a diadalmas kétfejű sasnak:

> Nyugszik régtül hazánk két szárnyai alatt,
> Melyet szánkba teszünk, édes minden falat,
> Pálmafa-árnyékban úr, pór, paraszt mulat,
> Kerített békesség körülöttünk falat.

Legdicséri a Magyarország javáért harcoló Habsburg-uralkodókat (II. Lipótot is!), aztán valóságos dicshimnuszt zeng a Pragmatica Sanctioról:

> Te vagy legboldogabb, hazám, Magyarország,
> Mert ujra virágzik benned a fiú-ág,
> Nem is éri könnyen eztet az aszúság,
> Oly áldás van ezen, olyan szaporaság.

„A király kegyelmes, a királyné kegyes" — ez már II. Lipótra vonatkozik, mert még Dugonics is céloz az Etelkában a nemzeti királyságra, és arra, hogy az Árpád-ház nem halt ki. Gvadányi nyilt kárörömmel írja le az urak megadását, amikor megjön az országgyűlésre a reichenbachi egyezmény híre, hasonlókép kárörömmel vegyes megnyugvással írja le, hogyan érkezik meg végre az országgyűlés sakkbantartására szánt császári katonaság; tudósít arról, hogy vidékre is bevonultak Bécs katonái, s a berzenkedő nemesek abbahagyták katonai készülődéseiket.

Mindehhez, azt hiszem, kommentárt fűzni felesleges; aki „A mostan folyó országgyűlés" lapjait elolvassa, az előtt Gvadányi haladó-volta legendává foszlik. Nem engedi meg a szöveg a mondanivaló olyan interpretálását sem, mintha az „istenmezei paloc" a jobbágyság szemléletét képviselné, s ezért örül a nemesség kudarcának és ezért rokonszenvez az uralkodóval. Általános nemesellenséget Gvadányira nem foghatni.

Az elmondottakat fokozott mértékben látjuk megerősítve *A falusi nótárius elmélkedései* elolvasása után. Többször idézték már ennek a műnek azt a néhány sorát, amelyben a Martinovics-összeesküvés kivégzettjeiről csúfondárosan nyilatkozik a hétről; kiknek „gombiokat elütek", mert „pecsenyéjeket" „ossz tűz mellett süték", s azokról, kiket külföldi börtönökbe vittek „katechizálni". Persze számolnunk kell azzal, hogy 1796-ban számos olyan tagja volt a magyar nemességnek, akiknek ugyanez volt a véleményük. De ne nézzük az emert sorokat elszigetelten; a mű a maga egészében adja meg ezeknek a sorok-ak a súlyát. A nótárius halála előtti elmélkedéseiben azon töri a fejét: mi az

oka az emberek közti különbségnek, s főként mi teszi az embereket jókká vag
gonoszakká. Hosszas filozófiai-teológiai fejtegetések után kibúvik a szög
zsákból: minden baj okai a deisták, naturalisták, ateisták, a „rossz könyvek
írói:

Hogy ily kárhozatos azok tanítása,
Első oka a rossz könyvek olvasása,
Voltérnek, Lesszingnek filozófiája,
Főképen Russzónak átkozott munkája.

Szülő atyjok ezek számos deistáknak,
Ész nélkül tántorgó naturalistáknak,
Kiknek testvérei ama franc polgárok,
Származnak ezektül testi-lelki károk.

Ítélete a francia forradalmárokról:

Miolta világ áll, senki gonoszabbat
Nem tett önáloknál, sem átkozottabbat...

s nyílt kárhoztatással utal a szabadságfára, a karmanyolra, a „jó király" me
gyilkolására stb. A hét összeesküvőről szóló mondatok pedig úgy kerülnek el
hogy a nótárius Pestről hazaérkezett fiát vallatja:

De hallom, hogy vannak ottan is deisták,
Velek még egynehány csúf naturalisták,
Ha ugy volna, kerüld ezek társaságát,
Tartsd meg szent hitednek erős igazságát...
A francok ezeknek kenyeres pajtások...

Erre felél megnyugtatóan a fiú:

Kedves uram atyám, mind Pesten, mind Budán,
Melybe Viziváros fekszik és a Tabán,
Higgye, hogy nincsenek ilyen etnikusok,
Vagy naturalisták s több ily Pilátusok.
Senkit sem hallottam, hogy istent tagadná,
És olyan vadságra okos eszét adná.
Nemrég ugyan hétnek gombjokat elüték stb.

Csatlakozik ehhez (a nótárius szájából) a pesti életnek oly erős bírálat
amelyben nemcsak a bál, a divatos ruha, a „hetz" és a kávéház kapja me
a magáét, hanem a „komédia" is, sőt arról értesülünk, hogy az ókori Athé
is a színház rontotta meg.

Geréb tud ezekről a lapokról, de gondoskodik arról, hogy a hitelük
elvegye. Azt állítja: a reakciós kijelentéseket „műveletlen, rosszerkölcsű emb
rek" szájába adja Gvadányi; ezek a kijelentések nem az ő véleményét fejez
ki; a nótáriusnak „vallásos és dinasztikus állásfoglalása be van ékelve minde
féle ostobaság közé, s úgy hat, mint ilyen ostobaságok egyike". Ezek a me
nyilatkozások „gyönge munkái leggyöngébb helyein sikkadnak el — távol
sem jelentik Gvadányi működésének súlypontját". Így csak az olvashat e
költőt, aki már eleve elhatározta, hogy mit fog kiolvasni belőle. Annyi kétsé
telen, hogy a nótárius nem mindig a szerző nézeteinek szócsöve. Alakját épp
az teszi élővé, hogy nem mindig az. De Gvadányi nagyon jól megkülönböztet
azt, amikor burleszk kalandokba sodorja, — vagy amikor komoly kérdésekr
mondat véleményt vele. Nem igaz az, hogy „a harangozó, a kovács, a nótári
stb., malomalji politizálás közben nyilatkoznak a francia forradalom és Ma
tinovics ellen". A francia forradalomról a nótárius maga nyilatkozik, de úg
hogy valóban alantasan okoskodó vendégeit rendreutasítja és kioktat;
beszédét csak akkor mondhatjuk ostobaságnak, ha a kor világnézetének na

rdéseiről vitatkozni és érveket felsorakoztatni ostobaság; Gvadányi semmiétre sem gondolta annak, — nincs egy hang a műben, amely a nótárius lágnézeti fejtegetéseit dezavuálná. Martinovicsékról a nótárius városias, űvelt jogászfia mond véleményt; azt a bizonyos „együgyű" istenmezei palót a költő már a mű címlapján a maga szócsöve gyanánt mutatja be (az ő ;pében a Falusi nótárius szerzője számol be a diétáról); s ez a palóc nem is yan együgyű: tájékozódott a magyar közjogban, megérti az országgyűlés rgyalásait s jó szemmel látja meg a rendek munkájában az üres szócséplést, vitatkozások meddőségét.

De még mindig maradt Gerébnek egy ellenvetése: a nótárius „hazug, rrupt, népellenes, nyúzó-vonó alak". Ez a véleménye a Falusi nótárius elmél:dései következő helyén alapszik: A nótárius meghalt, felbontják a végrenletét, és olvassák, kinek mit hagyott. Nem egyéneknek, hanem embertípusok:k, foglalkozásoknak hagyatkozik. Könyvtárát, 53 kalendáriumot a falusi táriusokra hagyja; azokba jegyzette be tapasztalatait:

Hogyha jegyzésimet gyakran olvasgatják,
A tudatlan népet ők megvakíthatják,
A porciót rájok duplán felvethetik,
És így ennek felét erszénybe tehetik.
Az aritmetikát szintugy feljegyzettem,
Hogy hasznát vehessék, azért cselekedtem,
Tanitsák a népet jól multiplikálni,
De magoknak kell ám mindig subtrahálni.
Igy cseppen valami, bár nem fog csorogni,
A hasok éhségtől nem is fog korogni.
E nem a lopásnak vagy húzásnak célja,
Hanem a gondoló sebes ész fortélya.
Csodállani fogják nagy tudományomat,
De meg is köszönik e hagyományomat.

A nótáriusok után következnek a prókátorok; ezekre kését hagyja, hogy dozatukat jobban meg tudják nyúzni. Az összefüggés alapján kézenfekvő: vadányi nem Zajtay István jelleméhez akar az idézett sorokban az előzmévekhez képest elég váratlan adalékot nyujtani, hanem — a végrendelet többi akaszához híven — szatirikus képet akar adni a falusi jegyzőkről általában végrendelet alkalom arra, hogy — egyes irodalmi műfajokban szokásos ódon — végigmenjen társadalmi osztályokon, foglalkozásokon stb. és őket hetőleg a szatira prédájává tegye. A nótárius személyes korruptságát aligha plezné le Gvadányi oly módon, hogy titkos fortélyait végrendeletéből nyilánosan felolvastatja. Ezek a sorok nem teszik magát a nótáriust népellenes, yúzó alakká, akinek a szájába a szerző azért ad ellenforradalmi, felvilágosoisellenes mondanivalót, hogy ezt tőle senki komolyan ne vegye.

Az elmondottak után aligha kétséges, hogy Geréb elsőnek említett érve: etőfi ismert nyilatkozatai sem lesznek elégségesek Gvadányi haladó voltának azolására. „A régi jó Gvadányi" elismerésébe mintha egy kis kedélyes vállregetés is vegyülne; érezhetően más hangon szól Petőfi azokról, akiket a ultban a haladás harcosainak érez (pl. Kazinczyról a „Széphalmon"-ban). „Budai utazás" Gvadányinak az a műve, amelyet szívesen a magáénak allana; ebből és más műveiből, az „Elmélkedések"-ből is sző idézeteket A hór kötelébe,[1] de kérdés: ismerte-e tüzetesen azt a két művet, amely perdöntő kérdésben, s amelyet fentebb jellemeztünk. Nehezen képzelhető el, hogy így yilatkozott volna, ha ismeri vagy eszében tartja az „istenmezei palóc" lelkedését a Habsburgok iránt, vagy a nótáriusnak a felvilágosodás és a francia rradalom elleni kirohanásait. Dicséretének központjában mindig a „Budai

[1] Irodtört. Közl.: 1925. 238. l. Az itt említetteken kívül még két idézet megtetlen.

utazás" áll. Petőfi vonzalma így is figyelemreméltó. A „Budai utazás"-ra vonatkozik, arra a műre, amely Gvadányi alkotásai közt még a legpozitívabb s a maga korában valóban haladó funkciót is töltött be. Erre nézve egykorú adatot is említhetünk: Bacsányi 1791-ben, Aranka Györgyhöz írt levelében örömmel ujságolja, hogy Gvadányi is adott „holmi kis darabokat a Múzeum (Kassai Magyar Múzeum) számára". „Igaz magyar lelkű méltóság ez". Úgy gondolom, hogy Bacsányi is, Petőfi is ezt az igaz magyar lelket egyaránt ki olvasta a Budai utazás első feléből, ahol a nótárius a pusztai életet, a magyar vidék életének jellegzetes darabját fölfedezi és szinte néprajzi pontossággal leírja, — s a második feléből, a magyar viselet tüzes propagálásából. Ez az utóbbi rész különös súlyt kaphatott Petőfi szemében 1844-ben, a Bécsellenes köznemesi ellenállás újabb hulláma idején. A németeket és a kozmopolitizmust gyűlölő Petőfi a maga vehemens gyűlöletét olvasta ki a nótárius szókimondó olykor drasztikus korholásaiból, s ez elég volt neki arra, hogy azt a Gvadányit, akit ő ismert, a maga költőjének érezze. Fontos az is, hogy Petőfi versének voltaképpeni témája a jó magyarság, az „igaz magyar beszéd". Tudjuk, hogy Arany az ú. n. patriarchális népiesség irodalmi termékein meg ponyvárakerült félnépi alkotásokon nőtt fel; ez a nyelv, ez a stílus neki is, Petőfinek is segített abban, hogy megdöntsék a költészetben a „fentebb stil", az almanach-líra, az irrealitás uralmát, s a maguk plebejus-népies nyelvét és stílusát a magyar költészet nemzeti nyelvévé és stílusává szélesítsék. Ha az amit Geréb mond, hogy t. i. „Gvadányi és több derék kortársa tudatosan fordultak a dolgozó néphez nyelvért, kifejezésmódért, észjárásért" -- legalábbis Gvadányira nézve csak igen mérsékelten igaz, mégis Gvadányi a maga szemléletének valószerűségével, nyelvének minden finomkodástól távolálló, közbeszéd-szerű igénytelenségével nincs nagyon távol a népi kifejezésmódtól, s ez lehetett Petőfi vonzalmának is egyik oka.

Magáról Gvadányiról összefoglalóan azt mondhatjuk: egy művével, a Falusi nótárius budai utazásával, a maga korában valóban töltött be haladó funkciót, — még azokban az években, amikor a József-elleni olykor viharos mozgalmakban egybeolvadtan jelent meg a magyar nemesség tiltakozása. Műve táplálta ezt a tiltakozást, s akkor nem volt még annyira nyilvánvaló, hogy a tiltakozás sokaknál a mult görcsös megőrzését jelentette. Pozitív tényként kell értékelnünk a magyar táj és élet egyes mozzanatainak megörökítését. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy már 1790-ben elszakad a nemesi nemzeti mozgalomtól, a nótárius halála előtti elmélkedései pedig már hívei jelzik a magyar nemesség teljes megalkuvását s a felvilágosodásellenes, forradalomellenes szellem teljes felülkerekedését.

Valamit enyhít ezen a képen az, hogy Gvadányi az országgyűléstől búcsúzva nemcsak a magyar viseletet és nyelvet, hanem a magyar hadseregre is törvénybe akarja foglaltatni. Ez utóbbiban sem áll Gvadányi egyedül. Javaslata beilleszkedik azokba a mozgalmakba, amelyek ezidőtájt léptek fel a császári hadsereg különböző ezredeiben, magyar tiszteket, magyar szolgálati nyelvet, magyar parancsnokságot követelve. Gvadányit, a katonát, magával ragadja ez a mozgalom, s bár el kell ismernünk ennek jelentőségét, nyugodtan kérdhetjük: mit ért volna mindez, ha Magyarország továbbra is része marad a Habsburg-birodalomnak? Gvadányi a József utolsó éveiben kitört török háború idején egy magyarnyelvű hadseregszervezési munkát is írt *(A most folyó török háborúra célzó gondolatok, 1790)*. A magyar hadsereg híve azonban ezt a munkáját „Montekukuli" életrajzával kezdi, a halogató taktika egyko híres mesterét az egek ig dícséri, s a török elleni harcokban szerzett érdemeiér második Hunyadi Jánosnak nevezi. A magyar hadsereg követelése, sőt általában a haladó magatartás bizonyos elemei igen jól megférnek Gvadányi egyéniségében a dinasztikus érzülettel. Éppen ezért nem kell annak sem túlságos jelentőséget tulajdonítani, hogy Péczeli Józsefhez írt leveleiben (l. őket Széchy említett életrajzában) itt-ott papellenes hangokat üt meg.

Azt hiszem, az elmondottakból levonhatjuk azt az ítéletet, hogy Geréb László említett tanulmányában a tudomány elemi törvényei ellen vétett. Gvadányi alkotásainak rokonszenves vonásaitól megvesztegetve szerkesztett magának róla egy bizonyos képet, a kép hitelesítésére megpróbált jól-rosszul érveket kovácsolni, — s amikor arra kellett volna ráébrednie, hogy az adatok nem az ő felfogása mellett szólnak, inkább az adatokat, a tényeket hallgattatta el, hogy a maga koncepcióját fenntarthassa. De a szóbanforgó esetben Geréb hibája több is puszta tudományos tévedésnél vagy elfogultságnál. Geréb súlyos politikai hibát követett el, amikor haladónak bélyegzett egy írót, aki több döntő kérdésben a magyarság érdekeivel ellentétes álláspontot foglalt el. Haladó irodalmi hagyományaink feltárása annyira fontos része kultúrforradalmunknak, az, hogy a jelen harcaiban a multból igazi fegyvereket kapjunk, annyira döntő kérdés, hogy e tekintetben méltán vártunk volna mind Geréb Lászlótól, mind a Csillag szerkesztőségétől több éberséget és lelkiismeretességet.

Barta János.

NEMESKÜRTY ISTVÁN:

ADALÉKOK BORNEMISZA PÉTER „ÖRDÖGI KISÉRTETEK" CÍMŰ MŰVÉHEZ

Bornemisza Péternek, tizenhatodik századi irodalmunk egyik legjelentősebb írójának éppen legfontosabb művét, az Ördögi Kísértetek címen ismert prédikáció-gyüjteményt méltányolta legkevésbbé eddigi irodalomtörténetünk. Ennek legfőbb oka, hogy Bornemisza ebben a művében éles, félreérthetetlen kritikával ír korának társadalmi viszonyairól és olyan ellentmondást nem tűrően beszél a korabeli arisztokrácia rothadtságáról, hogy a késői kutatót is állásfoglalásra kényszeríti. Eddig irodalomtörténészeink *ezt* a Bornemiszát nem vették észre. Bornemiszát csak mint az Elektra szerzőjét, tudós, reformátor humanistát könyvelték el, kinek sokezer lapnyi egyéb prédikációiban „naiv szubjektivitás nyilvánul meg" (Pintér Jenő), „világnézete bizonytalan" (Ravasz László), telve „középkori babonák csökevényeivel". És aki fel is figyelt a „sokezer lapnyi prédikáció-tömegben" az Ördögi Kísértetekre, vagy mint puszta ethnográfiai kuriózumot vette figyelembe, mint Thury Etele (Ethnográfia, 1913) vagy pedig kizárólag mint középkorvégi démonológiák kompilációját könyvelték el. Elég azonban magát a művet elolvasni ahhoz, hogy ezek mellett a *részben* valóban fennálló filológiai problémák mellett elvitathatatlanul a *feudális társadalom kritikája mint az Ördögi Kísértetek mondanivalójának a lényege* kerüljön előtérbe.

Ez a dolgozat néhány, eddig még alig felvett szempontból vizsgálja az Ördögi Kísértetek társadalomkritikájának nagyobb tanulmányt igénylő problémáját. Ezzel a vizsgálódással egy kialakítandó, az eddigitől lényegesen eltérő Bornemisza-képhez szeretne hozzájárulni és Bornemiszát négyszáz év szándékos hallgatása után az őt megillető helyre állítani, a népért küzdő, a sokat üldözött, harcos XVI. századi írók sorába. Szkhárosi Horvát és társai mellé.

Idézzük emlékezetünkbe az Ördögi Kisértetek rövid történetét.[1]

— 1578. Bornemisza élete derekán van, jómódban, elismert egyházi vezető, közkedvelt író. Egy bőkezű főúri család udvari papja. Nős, gyermekei vannak. Az országnak azon a területén él, ahol viszonylag legkevesebbet kell tartani török betöréstől. — Minden oka megvolna a megalkuvásra, ha nem a maga, de családja érdekében. Ekkor, 1587 pünkösdjére, prédikációinak már előre elkészített és a környéken beharangozott negyedik kötetéhez csatolva, megjelenik egy röpirat izzó hangján írt könyv, tele a legélesebb vádakkal a környék feudális urai ellen; nevükön nevezi még közvetlen fölötteseit, a Salm grófokat és a Balassiakat is. Gúnyos megjegyzésekkel illeti a Habsburg-uralkodót. A könyv hatása óriási. Az arisztokrácia és a megalkuvó protestáns felső papság, egyéni torzsalkodásait feledve, egy emberként foglal állást a vakmerő ellen. Egyházi törvényszék elé állítják, elítélik és elkobozzák könyvét. Kényelmes állását elveszíti. Megrendítően írja le feleségének és gyer-

[1] Az életrajzi és kronológiai adatokat Schulek Tibor könyvéből merítettem. „Bornemisza Péter". 1939.

nekeinek kiűzetését. Bécsbe kerül; itt a polgármester személyesen fogja el. Sebörtönzik, kalandos körülmények között menekül. A Felvidéken bujdosik. Petrekőn kap menedéket; és most, amint a legkisebb biztos talajt érzi lába alatt, újra, immár külön kötetben (a mondanivalónak a prédikációktól való függetlenségét ezzel is hangsúlyozva), kétnyelvű előszóval ellátva, kiadja azt az ominózus művet, melynek nagynehezen megteremtett exisztenciája elvesztését köszönhette: az Ördögi Kísérteteket. Nagyon fontos ezt a tényt hangsúlyozni: megmutatta, hogy Bornemisza mennyire *egyéni élményeit írta meg* – kompilációért még senki sem börtönöztette be magát — és milyen nagy jelentőséget tulajdonított művének, hiszen mikor ismét kiadta, már tudta, ha addig nem tudta volna, hogy mit kockáztat. Az Ördögi Kísértetek forradalmi jelentőségét egyébként maga az arisztokrácia ismerte fel; különben nem indított volna ilyen hajszát egy rendkívül népszerű ember ellen. Nevetséges tehát az a kiindulópont, mintha Bornemiszának ez a műve részben középkori babonagyüjtemény, részben pedig pajzán facetiák és Schwankok tárháza lenne csupán, helyenként egyéni meglátásokkal fűszerezve. De még ha így lett volna is: ezek a kitűnő és irodalmunkban először jelentkező anekdoták is több figyelmet és nagyobb tiszteletet érdemeltek volna.

Az Ördögi Kísértetek általam használt, az Egyetemi Könyvtárban őrzött példányának teljes címe a következő: „Prédikációk nagy sok csodálatos kísértetekről. Ördögi, világi és testi kisírtetekről." Kolofonja: „Sempte, 1578. Bünkösd tályba." Hat fejezetből áll. Stílusa sebbel-lobbal író, lenyügöző élményeknek szinte kényszerítő hatása alatt álló emberé, szavai kergetik egymást, néha oldalakon át nem tesz pontot, alig várja, hogy „minden kijőjjön belőle". Ezt a sajátoságot azért fontos kiemelni, mert a könyv szerkezetileg igen zavaros benyomást kelt, nehezen érthető, és így felületes olvasó, még kutató is, a nyolcszázadik oldalig jutva, belefáradhat olvasásába, és fontos részletek kerülhetik el figyelmét. Bennünket pedig éppen a két utolsó fejezet érdekel legjobban: ezekben szól Bornemisza „Én időmben lött egynihány dolgokról".

I.

Vizsgáljuk először az Ördögi Kísértetek társadalomkritikáját; egyszersmind a középkori csökevényként elkönyvelt démonikus elemek magyarázatát is megtaláljuk.

A mű gondolatmenete a következő: az emberek nem értik meg egymást. Gyilkolnak, fosztogatnak, visszaélnek hatalmi helyzetükkel. Az embereket ezekre a gonosztettekre az ördög ingerli. Ki, mi ez az ördög? Az emberekben lakó rosszra való hajlam. Milyen emberekben lakik ez a rosszra: erőszakoskodásra, kizsákmányolásra való hajlam? *Főleg az uralkodó osztály tagjaiban.* Az Ördögi Kísértetek tehát lényegében nem más, mint vádirat Magyarország főurai ellen. Noha a műben kétségtelenül és magától értetődően igen nagy szerepet játszanak a középkorra emlékeztető démonológikus motívumok, és noha Bornemisza könyve elején sokat vesz át — már csak önigazolásképpen is — egyházatyák és tudós szerzők műveiből, Bornemisza szándéka félreérthetetlen. Egy lángoló lelkületű, izzó gyűlölettel eltöltött, sokat próbált magyar férfi dob kesztyűt ebben a könyvben annak az országot irányító osztálynak, melynek legnagyobb, úgyszólván kizárólagos szerepe volt Magyarország három részre szakadásában. Mindig szem előtt kell azonban tartanunk, hogy ez a kesztyűdobás nem megfontolt, átgondolt, megszerkesztett érvelés, hanem csupán az események forgatagában élő embernek érzelmi állásfoglalása. Bornemisza nem az okot, hanem az okozatot mutatja be, és arra is ösztönösen tapint rá. Tehát számunkra ebből a szempontból, mint dokumentum fontos. Könyvének, mint dokumentumnak jelentőségével azonban maga is tisztában volt: „Ezt is csak az jövendő emberekért írom" (862), írja egy helyen. Már külföldi útja előtt írott, közismert verse, a „Siralmas énnéköm" is mutatja politikai állás-

foglalását: „Engömet kergetnek az kevély némötök, Engöm körülvettek a pogány törökök... *Engöm eluntattak az magyari urak*".

Bornemisza tehát egy korában rendkívül népszerű műfajt, melybe minden belefér: a prédikációt és egy amilyen népszerű, olyan megtévesztő témát az ördögi kísértések témáját választotta mondanivalója közlésére. Ami az előzményekhez képest új, és ami haladó irodalmi hagyományaink szempontjából nagy jelentőségű: az ördög-témának a főurak bűneinek leleplezésére való fokozott felhasználása. Még az erkölcsi bűnök tárgyalásakor is (ezt a fejezetet nem ismertetem: mindenesetre megdöbbentő forrásmű) főúri példákat hoz fel. Nem mintha mást nem venne, vagy nem akarna észrevenni, de tudja, és ki is mondja, hogy a szegény ember vétke társadalmi helyzetének, nyomorúságának, kétségbeesésének, sértett önérzetének következménye.

De lássuk a szöveget:

Sok hadakozók, vérontók, nyúzók, fosztók, kik sok szörnyű dolgot mieltek ezelőtt húsz esztendő felé is, csak Magyarországban is, Török Bálint, Móré László, Bacsó Bebekek, Balassiak, Homonnaiak és többek: egyik másikra törvén kevélységekben, irígységekben, bosszúállásokban és fösvénységekben... Sokat mondhatnék, kik nem mernek immár most nyilván kóborlani. De titkon nagy gonddal, éjjel-nappal való szorgalmatossággal takarton takarnak: ki az fejébe hogy szép házakat csináltasson, ki hogy falut, kővárat, várost vegyen: mikor vélné, hogy immár majd elég lenne az kit takart, azonban vagy minden marhája elvesz vagy önmagát megfogják, vagy hirtelen meghal... Császárokat is tudok, kik sokat költöttek az reménségért, hogy más országoknak is királya lehetne: és azonba csudaképen megcsalatott. Dobó Istvánnak mikor ötszáz hordó lött volna, kérdezte az kolcsárt, töltelékre valót hol vegyenek? Mert annak a számát nem örömest kezdené meg. Sok urakat mondhatnék, kik noha jeles deákok és magokat jó keresztyéneknek vallják, azonközbe ha valamely árvára sok pénz maradott jobbágyinak: feleségit tömlöcezi, hogy kiadja, és tetteti, hogy ő az gyermeknek megtartja, és álnokul levelet is ad rá. Ezféle nyilvánvaló lopók aranyláncot viselnek és bársonyba járnak; az titkon való lopók kedig vasláncot, békót hordoznak." (906)

„Láttam, ki midőn más on tudna könyörülni, jobbágyának, szolgájának panaszát, bánatját csak mosolgotta: végre szomszédja, szolgája avagy az ő maga gyermeke reátámadott, várából, városából kirekesztette... Hallottam törökök miatt, tengeren, tömlöcben sok szörnyű kinzásokat, tüzes fogóval fokvonásokat, oly kalodázásokat, kibe öszvezsugorodott az fő ember, aki régen szitkozódott, hogy az lepedőt is nem egyenesen terítették az ágyra. De oztán mikor az kalodából kivötték egynihány holnap mulva, az török a hátának vetette térdét és úgy egyenesitette meg... Láttam nagyságos asszonyt, ki drága aranyos szekérbe, friss öltözetibe, bársony és aranyos párnáján szép nyerítő lovakon nagy kevélyül járt, ki végre mikor bujdosnék fejedelme előtt, paraszt szekéren, szűrbe, hordóba, pórlovakon szaladott hol imide, hol amoda: végre őmaga főzött, tálakat mosott. Ez midőn egy nyomorult nemes szolgáló asszonyt dagályába kiűzet volna várából, azon várból őtet is kiüzék". (768b) Dobó Istvánné Sulyok Sára: „nagysírva, sok óhajtásokkal panaszolkodott én előttem is fiára, hogy kirekesztötte az őmaga-keresett jószágából is. Az is sokat röttegett azmiatt." (860b)

„Egy lator pispek udvarába. . addig ittak az ő lator udvarnépe, hogy egyik az asztal felött meghólt, az többi mégis torkába töltötte azt a részt, kit reá köszöntek." (861b)

„Török Bálintot igen megvakult embernek mondták az sok bűn miatt, igen torkosnak, részegesnek, kegyetlennek, parázna latoréletűnek, nyúzó-fosztó kóborlónak.. Az ő régi szolgái mondták énnekem: hogy egy husvét felé, titkon a klastromba megyen gyónni: ott megoldozzák és nagyobb szentségek okáért és bűne bocsánatjának bizonyságáért felöltözik barátruhába,. és hazaeresztik, hogy azban tartson pönitenciát. Noha rajta volt az kápa, de az latorság bennemaradt szívébe, és az kitört belőle. Azért mikor jönne az piacon, latorságába megfutatmodik egy asszonyra és ledüjti az piacon. A község szolgáló népe véli, hogy barát, de hogy látják urokat, csak nevetik." (845b.)

„Semptén, 1577: októb. 8.: Egy szegény asszonyon az Pereg Mester midőn elvenné minden borát, keserüségébe elesik előtte és ott meghal: az is gyolkos, aki irgolmatlan." (873)

„Sokan sok kisírteteket szenvednek az szegénység miatt is." (882)

„Sok fejedelmek és királyok közt ó ki sok dolgai vagynak az ördögnek." (873)

„Az pispekek is szereznek níha menyegzőket, hol húgokat hol leányokat házasítják, hol az kiket szerettek, szolgájoknak szerzik. És elhíjnak fő-fő népeket, és táncolnak is az

pilissel és az papköntössel. És ott szemlélnek, mint az oroszlánok az juhokra. Sőt vagyon arra való szolgájok is, hogy elizentetnek az fő asszonyoknak." (909)

„1556. esztendőbe lött ily dolog Németországba. Egy nemes ember neveit volt egy szerecsent gyermekségétől fogva, kit felöttébb rongált. Egy olykor az ura megyen ki házától és az szerencsen éjjel felkelvén, az asszonyát megöli nyolcadmagával, csak az szoptatós gyermecskét hagyá meg. És az kaput bezárván, megyen az felső palota ablakára, ott várván az urat. Az ura látja, hogy az kapu betéve. Tekint hol alá, hol fel. És az ablakon látja az szerecsent, rút kidöllyedt szemmel. És mond az urának: Te gonosz, kegyetlen ember: mindez mai napig szívemben volt az te rajtam tött nyomorgásod. De ma kitöltöttem bosszúmat, mert feleségedet mind gyermekivel egyetemben halva találod. És csak imez szoptatód maradt meg. Ha tudnám, hogy megkegyelmeznél: ezt megtartanám. De tudom kegyetlenségedet. Az ura midőn erősen szabódnék, hogy nem bántja. Mond: nem hiszek többé neked. Azért ne gyermeked: és mingyárt nyakra főre elijbe hajítja az szoptatóst. És ő maga után ugorván, nyakát szakasztja magának is... Tanuljanak innét az kegyetlen gazdák is és urak. És emlékezzenek meg, hogy nekik is urok vagyon mennyégben. És a kegyetlenek megint kegyetlenek kezébe adatnak. Mint régen Móric császár Phokas kezébe, most sok kemény kapitányok török kezébe." (843)

„Hogy pehig níhol ki is neveztem az szömélyekben, nagy urakban, asszonyokban, nemesekben, bölcsekben, nagyokban, kicsinyekben, azért míeltem, hogy ne vélné valaki, hogy ez utálatosságokra az sátán csak az világnak az gazzát vinné; és magát senki ne vélné jobbnak másnál." (923)

Ez a pár idézet, csepp a tengerből, elég ahhoz, hogy Bornemisza művének lényegét, jelentőségét világosan láthassuk és érdeme szerint értékelhessük; de elég ahhoz is, hogy megdöbbenjünk ennek a bátorhangú könyvnek mostoha sorsán; irodalomtörténetünknek ez a fejezete az Ördögi Kísértetek megjelenése után közel négyszáz esztendővel is megíratlan!

Az idézetek tanulságai a következők:

Bornemisza ki meri mondani, hogy a nép verejtékéből drágán öltözködő főurak és asszonyságok sem kisebb tolvajok, mint a rajtakapott kis bűnözők. Látja, hogy a nép szegénysége miatt kényszerül lopni, „szenved kisírteteket". És Bornemisza mindezt nem véletlenül vette észre; *éveken keresztül, naplószerű pontossággal jegyezte és gyüjtötte dokumentumait, míg különböző körülmények hatására 1578-ban könyv lett belőle:* bizonyítja ezt idézetünknek szabályszerűen keltezett része is (873). Tehát nem tudós kompilációval van dolgunk. Egyébként az utolsó bekezdés (923) is megvilágítja a szerző célját és könyvének tendenciáját: ne vélje senki, hogy a népből kerülnek ki a gonosztevők; „és magát senki ne vélné jobbnak másnál".

Bornemisza felmérte és rossznak találta kora társadalmának feudális vezetőosztályát; tükröt, kegyetlen és igaz tükröt tartott korának társadalma elé, mely minden sötétségében és borzalmasságában is pontos és hiteles tükörkép; volt bátorsága ezt a tükröt ezrek és ezrek: tanítók, deákok, polgárok, prédikátorok és nemesurak elé odatartani; könyvének minden keserves következményét elviselni; és elszántságát, meggyőződésének igazságos voltát egy újabb, külön kiadással az akkori világ lehető legnagyobb nyilvánossága előtt megmutatni. (Mint maga írja, könyve „császárok elejbe" került.) — *De a felismerésnél tovább nem jutott. Bornemisza nem talál kiutat a XVI. század útvesztőjéből;* érzi, hogy útvesztőben van, sőt tudja is, és ezt akarja közölni az Ördögi Kísértetek minden sora; de megoldást nem talál. Nem is keres. Bornemisza elfogadja, ha kétségbeesetten is, az általa felfedezett világot, társadalmat. Ez az Ördögi Kísértetek negatívuma. Ezt a pesszimizmust azzal magyarázhatjuk, hogy az 1570-es évek a reakció megerősödésének évei voltak Magyarországon. A reformáció vallásos köntösében jelentkező antifeudális mozgalmak felett, a feudális uralkodó osztály akkorra már győzedelmeskedett. A reformáció megalkuvó polgári vonalát saját ellenőrzése alá vonta, a forradalmi népi balszárnyat pedig terrorral elhallgattatta (Karácsony György parasztfelkelésének leverése. Dávid Ferenc bebörtönzése stb.) 1578-ban már jóformán Bornemisza az egyetlen olyan reformátor, aki bátran kiáll a nép ügye, igazsága mellett. Ezért, bár szükségét érzi egy igazságos ítélő-

széknek, azt el sem tudja képzelni azon a földön, ahol csak Bacsókkal, Bebekekkel és nyúzó-fosztó tiszttartókkal találkozott és ahol még élénken emlékezhettek Dózsa György sorsára. Úgy érzi, menthetetlenül és visszavonhatatlanul martaléka egy társadalmi osztálynak, és még ha lázad is ellene, saját maga is belepusztul. (V. ö. a szerecsen történetet.) Ezért oly kétségbeesett az Ördögi Kisértetek alaphangulata, ezért népesül be egy emberfeletti, tehát Bornemisza számára leküzdhetetlen hatalommal, az ördöggel a könyv minden sora. Innen a könyv címe is. Durva tévedés lenne ezt a könyvet egy középkor felé, *tehát visszamutató*, sötét babonagyüjteménnyel összetéveszteni; Bornemiszának már nem kell a pokolból, jámbor jobbágyok ijesztgetésére felidézni az ördögöket: feltalálta ő azt a felvidéki feudális társadalomban is. Ha valakit, hát ezt a feudális társadalmat ijesztgeti Bornemisza egy rájuk váró méltó büntetéssel. Bornemisza műve tehát feltétlenül haladó, előremutató mű, és kétségbeesett, démonokat idéző hangulata csupán a kétségbeejtő, valóban démoni társadalom terméke. Hogy mennyire így van: hogy mennyire a haladás ügyét szolgálta és szolgálhatta volna Bornemisza műve, ha hatni tud és engedik a maga idejében, azt az 1578-ban pert indító bárók és a könyvről mélyen hallgató utódaik tudták legjobban.

Szem előtt tartva tehát Bornemisza művének korlátait: a puszta felismerésen túl nem terjedő, végső következtetésekig és a végső következmények levonásáig el nem jutó kétségbeesettséget, — négyszáz év csökönyös és szándékos elhallgatása után ismerjük fel végre az Ördögi Kisértetekben és Bornemisza egész életművében haladó irodalmi hagyományainak egyik értékes fejezetét.

II.

Felmerül a kérdés: kitől tanult Bornemisza? Kitől tanulta meg az elnyomók gyűlöletét? Életrajzi adataiból tudjuk, hogy már egészen fiatalon, kassai diák korában kitűnt a kapitánnyal való — vallási alapú — összetűzése miatt. Feltehető, hogy Bornemisza Kassára már többé-kevésbbé kiforrott világnézettel került. Itteni és későbbi működése ugyanis már céltudatos aktivitással teljes. Érdekes feladat nyomozgatni: ki lehetett Bornemisza első, vagy *egyik első* tanítómestere? Vagy ha nem is közvetlenül tanítómestere, ki hathatott rá leghatározottabban? *Kinek az életművét folytatta Bornemisza?*

Ha a mondanivalót, a stílust, az izzó gyűlölettel eltöltött hangot, a témák egyezését vizsgáljuk: *Bornemiszát Szkhárosi Horvát András irodalmi örököseként kell, hogy felismerjük.*

Ha az életrajzi adatokat vizsgáljuk, feltehetővé válik Szkhárosi Horvát András személyes hatása.

Ha az Ördögi Kísérteteket vizsgáljuk filológiailag: kimutathatjuk Szkhárosi Horvát András hatását.

Valóban: nincs illőbb és elfogadhatóbb irodalmi őse Bornemiszának ebben az egyébként jelentős művekben gazdag században az „Átokról" és „Fejedelemségről" szerzőjénél.

Nézzük először az életrajzi vonatkozásokat.

Mint tudjuk, Szkhárosi Horvát András 1540 és 1550 között Tállyán működött, mint protestáns prédikátor. Itt írta éleshangú, könyörtelenül igazat mondó, a többi, korabeli vallási polémiától eltérő, társadalmi problémákkal teli énekeit. Nevét messze a környéken ismerték.

Hol tartózkodott ugyanekkor Bornemisza? Szabatosabban: hol nevelkedett Bornemisza tíztől (1545) tizennyolcéves (1553) koráig, amikor már kassai, kiforrott nézetekkel rendelkező nagydiák volt?

Bornemisza 1542 körül menekült Pestről, ahol szülei jómódú polgárok lehettek. A török megszállás miatt valószínűleg északkeleti irányba küldték a kisfiút szülei. Erre mutat, hogy Péter diák 1553-ban Kassán tartózkodik. Más helyen (idézi Schulek T.) viszont azt említi, hogy Balassi Andrással, Imre

erdélyi vajda fiával töltötte együtt gyermekkorát. A Balassiaknak, volt birtokuk az Északkeleti Felvidéken. Általában Ungvárról, Husztról igen gyakran és mindig az élmény szubjektív hangján emlékezik meg Bornemisza, míg más városokról, várakról semmit sem mond, ami *gyermekkorára* engedne következtetni.[2] Akár Debrecenben vagy környékén, akár az Északi Felvidék váraiban, akár későbbi lakóhelyén: a Mátyusföldön töltötte volna gyermekkorát, annak feltétlenül nyoma maradt volna elejtett megjegyzéseiben. Ő azonban következetesen Ungvárt vagy Husztot emlegeti. Később a Cantio Optimát is Huszton írta. De ha nem is itt, hanem végig Kassán növekedett volna fel, amelynek lehetőségére szintén céloz Schulek Tibor: akkor is Szkhárosi „hatóterületén" élt. A prédikátorok közül Kálmáncsehi Sánta Mártont ismerte is Bornemisza. Kálmáncsehi Sánta Márton pedig Ungvárott és Huszton is működött. Őt azonban korántsem tisztelte annyira Bornemisza, hogy tanítómestere lehetett volna. Igen elítélő hangon nyilatkozik róla.

A számításba jöhető prédikátorok közül, akik azon a területen működtek, ahol Bornemisza gyermekkorát töltötte (a térképen Kassa—Ungvár—Huszt, Tállya háromszög), csupán Szkhárosi Horvát András hatását mutathatjuk ki az Ördögi Kisértetekben.

Bornemiszának egész tematikája, stílusa, hanghordozása, társadalomkritikája meglepően egyezik Szkhárosi Horvát verseinek tematikájával, stílusával és társadalomkritikájával. Bornemisza mintha folytatná azt, amit Szkhárosi megkezdett; még merészebb következtetéseket von le Szkhárosi szellemében. A század többi számottevő írójának és költőjének hangja, Heltaié is, lényegesen különbözik attól a céltudatos és nemcsak személyes vagy csak vallási alapon álló kritikától, ami, ebben a században, főként Szkhárosi és Bornemisza sajátja. Ezt a hasonlóságot még Pintér Penő is észrevette. De nem csupán ilyen általános jellegzetességek mutatnak vissza Szkhárosihoz. Az Ördögi Kísértetekben ezt olvashatjuk:

„Kik (tudniillik Török Bálint, a Balassaiak, stb.) minémű hősöket tartottak, megírták egy énekben, holott imily versus vagyon:

Mostan kik jó Hősek, tisztességet várnak,
Uzmi Péter, Kobzi Pál és a Vezmi Jankó;
Bajusz Miklós, Gatyás Ferenc, Sohonnai Antal.
Maszlag Gecső, az nagy Lőrinc, az Csikós Andorjás.

Írják ezt is:

Példátok volna nektek Móré László:
Ki vala nagy híres, mert vala kóborló,
Immár török kézbe a kegyetlen duló.
Hol mit használ neki a kóborlott sok jó? (905)

A második „versus" Szkhárosi Horvát Andrásnak „Az fejedelemségről" szóló híres énekéből való. Nemcsak az az érdekes, hogy ez a forradalmian éleshangú vers mennyire beleillik Bornemiszának általunk, a szemelvényekből már megismert stílusába, és hogy Bornemisza is mennyire odaillőnek tartotta, hiszen azért idézte, hanem az is, hogy Bornemisza 1578-ban idézi azt az éneket, ami csak később, 1582 júniusában, tehát négy év mulva jelenik meg először nyomtatásban, mégpedig magának Bornemiszának kiadásában! Bár egy kézirat is megjárhat messzi földet, különösen abban a korban, a körülményeknek ez az egyezése mégis kétségtelenné teszi legalábbis azt, hogy Bornemisza ismerte és idézte, tehát *követendő példaként* tartotta szem előtt Szkhárosi énekeit az Ördögi Kisértetek megírásakor.

[2] „Magyar katonát is láttam Ungvárott ki esképpn járt..." (845) „Ungvárott jeles klastrom volt. De immár az porát is elfuttatta az isten, mint egyebüttis: Ott egy barát midőn prédikálna..." (951)

De lapozzunk tovább az Ördögi Kísértetekben. A 903b oldalon ezt olvashatjuk: „Csikós András... sok nyúlós bort, ciberét, penészes túrót, férges szalonnát elosztott az jobbágyokra." Ezt a Csikós Andrást már megismertük a fent idézet első „versusában", melynek eredetijére nem sikerült raakadnom. Nem lehetetlen, hogy Szkhárosinak, vagy pedig követőjének elveszett művéből való. Ugyanis ennek az utóbbi idézetnek is van Szkhárosinál megfelelője (A fösvénységről):

„Büdös boroddal az népet bosszantod,
Elveszö marháddal őket sanyargatod,
Férges szalonnádat mind reájok osztod: .."

Szkhárosi nem mondja meg, ki az, aki büdös borával a népet bosszantja, Bornemisza viszont Csikós Andrást említi; mintha tőle magától hallotta volna...

Ha személyesen — bebizonyítható módon — talán nem is, de *műveivel döntő hatással volt Bornemiszára Szkhárosi Horvát forradalmi lendületű költészete.* Az Ördögi Kísértetek szerzője már *haladó hagyományokból* táplálkozott.

III

Az Ördögi Kísértetek olvasásakor lépten-nyomon találkozunk a Balassi-családnak, de különösen Balassi Menyhértnek nevével. Köztudomású, hogy Bornemisza kapcsolatban volt a Balassiakkal; nevelője volt Bálintnak, együtt írták a Füves Kertecskét, és Bécsből való menekülésekor is Balassiak rejtegették. Különösen Menyhérttel volt bizalmas kapcsolatban. Így feltehető: a rokonságon és főbb udvari tisztviselőkön kívül *Bornemisza mindenkinél többet tudott Balassi Menyhért viselt dolgairól.* Elég néhány sor az Ördögi Kísértetekből ennek igazolására:

„Balassi Menyhárt beszélte szörnyüségét az lator bujaságnak, hogy ő elejin Budán mikor az friss polgár-feleséget elhozatná, az bűntétel után elutálá őket, és émelygett belé, gondolván: egyebekis mint undokoskodhattak vele. Azért nem fekhetett egy ágyba velek, hanem előzte mellőle és párnát hagyitott neki. Amaz, étten-éccaka mind elmorgott vele." (889)

Az Ördögi Kísértetek ilyen és hasonló, Balassi Menyhárttal kapcsolatos részeinek olvasása után lehetetlen nem gondolni a Balassi Menyhárt árultatásáról szóló komédia kérdéses szerzőségére. Mint tudjuk, a komédia szerzője máig ismeretlen. Egyesek szerint Karádi Pál, a kiadó. Mások szerint Bornemisza. *Az Ördögi Kísértetek tanúsága szerint lehetséges, hogy Bornemisza.*

Mivel azonban Bornemisza szerző-voltának bizonyításához hosszadalmas, külön tanulmányt igénylő filológiai munka szükséges, egyelőre csak a fontosabb jellegzetességekre hívom fel a figyelmet.

A szerzőség kérdésének története:

1914-ben Horváth János megcáfolta Karádi Pál szerző-voltát.

1927—28-ban Farkas Gyula megállapította, hogy a Komédiának és Bornemisza műveinek sajátságosan egyező nyelvezete van, és hogy Bornemisza jól ismerte Balassi Menyhártot, továbbá, hogy a szerzőnek is jól kellett ismernie hősét. A szerző „jó tollforgató volt". Házi Jenő ugyanekkor megállapította, hogy Balassi Menyhárt életének eseményei meglepő pontossággal egyeznek a Komédiában elmondottakkal. Igen valószínűvé vált, hogy Bornemisza a Komédia szerzője. Farkas Gyula hivatkozik az általam most idézett részletre is. Nem ismerték azonban Bornemisza egyéniségét, indítóokait; nem ismerték az Ördögi Kísérteteknek társadalomkritikáját, következetes, harcos magatar-

ását, és így képtelennek tartották Bornemiszát, az udvari káplánt, ilyen mű megírására. Pintér Jenő így foglalja össze a vitát: „Ezt a feltevést nem lehet elfogadni. Bajosan hihető, hogy az a Bornemisza Péter támadta volna ádáz angon és epébe mártott tollal Balassi Menyhártot, aki annyit köszönhetett Balassi-családnak... Ilyen körülmények között nem lehet elképzelni, hogy család jóságáért aljas hálátlansággal... fizessen."[3]

Mi azonban, az Ördögi Kísértetek olvasói, el tudjuk képzelni. Nem ugyan az aljas hálátlanságot, hanem az őszinte, meg nem vesztegethető, szinte belső ényszer hatására cselekvő magatartást. Bornemisza átlátta, éppen, mivel özel volt a központhoz, az ország vezetőinek aljas és csak a nép kárát okozó rulását, és amint nem szégyelt feletteseiről: a Salm grófokról, Balassi Jánosól és a többiekről igazat írni, nem szégyelhetett igazat írni a tisztán átó, hazáját és a népét féltő ember hangján a magukat országvezetőnek tartó alandorokról sem.

Fontoljuk meg továbbá a következőket: a Komádiát igen „rutinos", fejlett odalmi érzékű író írta: igen benső ismeretségben volt Balassi Menyhárttal s minden ügyét ismerte; erős társadalmi érzéket árul el, amire a kiadó Zarádi Pál is felfigyelt; a mű a század legfejlettebb prózai stílusában van rva, ezt az írót tehát a legjobbak között kell keresni; végül figyeljük meg, ogy a Komédia szerzője Balassi Menyhártot a század feudális osztályának *típusaként* látja, ami úgyszólván perdöntő jelentőségű ebben a kérdésben.

Bornemisza viszont: rutinosnak mondható drámaíró, az Elektra szerzője; enső ismeretségben volt Balassi Menyhárttal; erős társadalmi érzéke volt; tílusa a század egyik legfejlettebb prózai stílusa, Heltai mellett, aki viszont em írt drámát; végül — az Ördögi Kísértetek alapján — úgyszólván egyedül róla feltételezhető, hogy Balassi Menyhártot, mint osztályának egyik *típusát* ássa és ábrázolja.

Ilyen megoldások alapján legalábbis *érdemes* a kérdést újra föletni, különösen akkor, mikor tulajdonképpen csak az altatta el ennek az oly ontos drámának a problémáját, hogy Bornemiszáról „lélektanilag" nem felételezhető, hogy ilyet tegyen, holott *éppen* feltételezhető. Nem lehet közömbös számunkra ez a probléma, *nem maradhat homályban egyik legjobb, régi magyar drámánk szerzője.*

Ezzel a három kiemelt témacsoporttal, korántsem merítettük ki az Ördögi Kísértetekből levonható tanulságokat. Ezek csak a legfontosabbak. Igen sok észletkérdést világítana meg egy alaposabb tanulmány, így például Bornemisza forrásainak vizsgálata feleletet adna a XVII. században előbukkanó laasz novellisztikus-elemek problémájára: Bornemisza meglepő bőségben idéz Boccaccio, Bandello és társaik novelláiból. Etnográfiánk is csak gazdagodna, a alaposabban megvizsgálná az Ördögi Kísérteteket. Bornemisza sok népmesét, vagy népmese-töredéket közöl.

Ehhez azonban ki is kellene adni ezt a jobb sorsra érdemes művet.

[3] Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete, II. kötet.

BISZTRAY GYULA:

KOSSUTH, TÁNCSICS ÉS FORRADALMÁR-TÁRSAIK HALÁLOS ÍTÉLETE

1851. szeptember 22.

I.

Most múlt száz esztendeje, hogy a Habsburg-abszolutizmus a szabadság harc vezérkarára kimondott halálos ítéletekkel pecsételte meg akkor már ké éve tomboló rémuralmát.

Mivel a 48/49-i forradalom és szabadságharc vezetőinek sorában írók é publicisták is szépszámmal találhatók, e monstre-pör anyaga a történetírá mellett az irodalomtörténet lapjaira is tartozik.

Ez emlékek föleleventése nemcsak a kegyeletnek tett áldozat, hane egyúttal alkalom arra, hogy az irodalomtörténet némely hézagait pótoljul tévedéseket megszüntessünk, és irodalmunk néhány alakját igazabb s teljeseb megvilágításba helyezzük.

Amint a bécsi szoldateszka megkezdte az elárult és lefegyverzett szabad sághősök kivégzését, egyidejűleg megindította az eljárást ama hazafiak ellen akik még nem kerültek kézre.

1850. január 1-én jelent meg a legnevezetesebb lista. Ez összesen 68 nevet tartalmaz, köztük Kossuthnak, a debreceni kormány és országgyűlés tagjai nak, külföldi követeinknek, a főbb tisztviselőknek s a honvédség még él vezéreinek nevét. Címe: *Idéző rendelet.* Szövege a következő:

„A cs. kir. 3-d. hadsereg parancsnoksága, alább nevezett, felségárulási bűnnel jog szerüleg vádolt, szökevény egyének ellen a haditörvényszéki vizsgálatot elrendelte, e pedig" (következik a 68 név, a szabadságharc idején viselt tisztségük rövid megjelölé sével. Majd pedig a következő szöveg:)

„Minélfogva az összes vádlottak felszólíttatnak, hogy ez idézet kihirdetése napjá tól számítandó 90 napra e hadi törvényszék előtt megjelenjenek, s az őket terhelő váda iránt feleljenek, ellenkező esetben törvény szerint makacsságban elmarasztaltatnak, s a ítélet távollétükben mondatik ki.

Pest, jan. 1-jén, 1850. Cs. k. haditörvényszék."[1]

Tudni kell, hogy a rendeletet kibocsátó „cs. kir. 3- d. hadsereg parancs noksága" kifejezés: a legfőbb hóhért, báró Haynaut jelenti. Ezt az egykor újságolvasó is könnyűszerrel kitalálhatta. Az egyetlen magyarnyelvű napila — a Magyar Hírlap — hasábjain ugyanis, ahol a beidézések és haditörvény széki ítéletek publikálása egymást követte, úgyszólván naponta jelent me „a cs. k. 3-ik hadseregparancsnokságnál, táborszernagy b. Haynau-féle, a 1848. és 49-ik magyar hadjáratban nyomorékokká lett katonák gyámolítás illető alapítványra tett önkénytes adakozások" jegyzéke. (Érdemes tanulmá nyozni: kik voltak azok a „gutgesinnt" polgárok, akik oly buzgón adakozta a „bresciai hiéna" nevét viselő kegyes alapra!)

A kilencven-napos határidő letelt, s a beidézett forradalmárok jórész nem volt hajlandó kiszolgáltatni magát az osztrák császár és hóhérai bosszú jának. Legtöbbjüknek sikerült már külföldre jutnia, mások itthon bujdostak rejtőztek, naponta halálos veszedelmek között.

[1] Ld. Magyar Hirlap, 1850. jan. 1.

A „cs. k. haditörvényszék", vagyis Haynau vérbírósága tehát kénytelen volt távollétükben pörbefogni s ítélkezni fölöttük, úgy amint azt előre jelezte. Mire azonban az ítéleteket meghozták, az „Idéző rendelet"-ben szereplő 68 név 36-ra csökkent. Itt már nem szerepel — többek között —: Beniczky Lajos kormánybiztos és a fölkelőcsapatok vezére, Bernáth Zsigmond ungmegyei főispán (Mikszáth „Különös házasság" c. regényének egyik alakja, Buttler János gróf barátja), Egressy Gábor színész és Kossuth kormánybiztosa, Lónyai Menyhért pestmegyei képviselő, Remellay Gusztáv hadbíró a fölkelő hadseregben s vésztörvényszéki bíró (akkoriban elég jónevű novellista) stb.

A Haditörvényszéki ítéleteket 1851. szeptember 22-én mondták ki „in contumaciam" s hajtották végre „in effigie", — amint erről a Magyar Hírlap 1851. szeptember 23-án megjelent 568. számából értesülünk. Az ítélet is — éppenúgy mint az „Idéző rendelet" — betűrendben sorolja fel a 36 „pártütő" nevét, részletezve személyi adataikat és „felségsértő bűneiket". A névsor a következő: (Általános tájékoztatás végett feltüntetjük tisztségüknek, hivatali állásuknak azt a rövid megjelölését is, amely az „Idéző rendelet" szövegében volt olvasható!)

1. Almásy Pál, alsóház elnöke, hevesmegyei képviselő és kormánybiztos.
2. Gr. Andrássy Gyula, Kossuth ügynöke Konstantinápolyban s a felsőház tagja
3. Galanthai Balogh János, barsmegyei képviselő.
4. Gr. Batthyány Kázmér, Kossuth Lajos külügyministere.
5. Beöthy Ödön, biharmegyei főispán és kormánybiztos.
6. Csernátoni-Cseh Lajos, állítólag komárommegyei képviselő, s Kossuth titkárja.
7. Corove István, temesmegyei képviselő.
8. Esquire Guyon Richard, hajdani cs. k. főhadnagy, utóbb fölkelési tábornok.
9. Hajnik Pál, pestmegyei képviselő, a pártütőknél rendőrfőnök.
10. Házmán Ferenc, budai képviselő.
11. Horváth Mihály, csanádi püspök s Kossuth cultusministere.
12. Irányi (előbb Halbschuh) Dániel, budai képviselő s kormánybiztos.
13. Báró Jósika Miklós, honvédelmi bizottmányi tag.
14. Kmethy György, 19. cs. k. gyalogezredi főhadnagy, utóbb fölkelési tábornok.
15. Kornis Károly, pesti egyetemi tanár s vésztörvényszéki közvádló.
16. Kossuth Lajos.
17. Ludwigh János, szepesmegyei képviselő és kormánybiztos.
18. Madarász László, székesfehérvármegyei képviselő s a pártütőknél rendőrfőnök.
19. Báró Majthényi József, felsőházi tag és jegyző.
20. Mérey Móricz, fölkelési őrnagy, újságíró s rendőri hivatalnok.
21. Mészáros Lázár, cs. k. vezérőrnagy, bácsmegyei képviselő és a pártütőknél hadügyminister.
22. Oroszhegyi József (valódi nevén Szabó) guerillavezér.
23. Perczel Móricz, budavárosi képviselő, s fölkelőcsapatok vezére.
24. Perczel Miklós, tolnamegyei követ, s fölkelő sereg vezére.
25. Puky Miklós, hevesmegyei követ s kormánybiztos.
26. Rákóczi János, Kossuth megbizottja s hivatalnoka.
27. Sárossy Gyula, pesti főváltótörvényszéki ülnök.
28. Somogyi Antal, csongrádmegyei követ.
29. B Splényi Lajos, cs. k. kapitány, s Kossuth agense.
30. Báró Stein Jenő Miksa, cs. k. mérnök kapitány, végre fölkelők tábornoka.
31. Szemere Bertalan, Kossuth ministerelnöke.
32. Szontagh Sámuel, fölkelő vésztörvényszéki ülnök.
33. Táncsics valódi néven Stáncsics Mihály, baranyamegyei képviselő.
34. Széki gr. Teleki László, pestmegyei képviselő és Kossuth agense Franciaországban.
35. Doggenfeldi Vetter Antal, cs. k. 37. gyalogezredi őrnagy, végre fölkelők tábornoka.
36. Vukovich Szabbás, Kossuth igazságügyi ministere.

A pörbefogottak személyi adatainak és „felségsértő bűneik"-nek egyenkénti részletezése után következik az ítélet szövege:

„Miután a vádlottak, kikre az előadott tényállásban minden egyesnél elősorolt cselekvények törvényesen rájok bizonyultak, daczára mult évi mart. 31-kén lefolyt idézési határidőnek, meg nem jelentek: azért a fölöttük tartott haditörvényszéken egyhangú szavazattal ítéltetett: mikép összesen a felségsértési bűn részesei, s ennélfogva az 5. hadiczikk s 1849-ki júl. 1-ji proclamatio szerint vagyonuknak elvétele mellett a lázadás általi okozott károk megtérítésére — Horváth Mihály a földi javak (temporalia) elvesztése, Kmethy, Mészáros, Splényi, Stein és Vetter pedig a cs. kir. hadseregben viselt rangjaiktóli megfosztás mellett — kötél általi halállal büntetendők, s nevük a bitófán kiszegeztetendő.

Mely a cs. kir. III. hadtestparancsnokság által megerősített ítélet mai napon közzé tétetett s a szolgálati szabály értelmében végrehajtatott.

A cs. kir. haditörvényszéktől.

Pest, sept. 22-kén 1851."

A „cs. kir. haditörvényszék" mindenre elszánt szolgái elég bornirtak voltak ahhoz, hogy végigjátsszák a kivégzési komédiát! Egy szemtanú előadása szerint: „Katonaság fedezete alatt a szokásos módon mentek ki a vesztőhelyre, ahol 36 bitófa állt. Kiérvén, felolvastatnak az ítéletek. Ekkor előlép a bakó, utána két pribék négyszögű fekete táblákkal, amelyeken az elítéltek neve fehér betűkkel volt felírva. A hóhér ezeket a táblákat a megállapított sorrend szerint felszögezi a bitófákra. Legutolsó a Kossuth neve, ezzel is jeleztetvén, hogy ő a legbűnösebb, s ha a kivégzés csakugyan megtörténik, őt hagyják vala társai között a legutolsónak."

A magyar nép néma fájdalommal és megdöbbenéssel szemlélte az eseményeket. A hazafiak rettegve figyelték: vajjon nem kerül-e zsandárkézre valaki a halálraítéltek közül? Csak kevésről tudták biztosan, hogy sikerült-e külföldre jutnia, vagy még mindig idehaza bujdosik? Hiszen még egy Petőfi sorsáról is a legképtelenebb legendák keltek szárnyra...

Szilágyi Ferencnek, a Magyar Hirlap „gutgesinnt" szerkesztőjének, volt érzéke a közönség lélektanához. A halálos ítéletek publikálása után szaporán kezdett közölgetni híreket a külföldre jutott s immár biztonságban lévő „rebellisekről". Hangja legtöbbször gúnyos, csúfolkodó (talán így is érzett!) — olvasói mégis megkönnyebbülten lélekzettek föl, amikor az egyetlen magyarnyelvű hírlapból arról értesülhettek, hogy az üldözöttek közül ennek is annak is legalább az élete mentve van! Akikről a Magyar Hírlap hallgatott, azok felől vagy nem volt megnyugtató értesülés, vagy biztos lehetett az olvasó afelől, hogy itthon rejtőznek, mint pl. Rákóczi János, Sárosi Gyula, Táncsics Mihály.

Ennek a hosszú listának megvan az a nevezetessége, hogy a 36 halálra ítélt közül senki sem került hóhérkézre. Azok is, akiket a hatóságok utóbb elfogtak, újabb ítélet alapján már csak hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönbüntetéssel sujtattak. Az emigránsok egy része külföldön húnyt el, más része a kiegyezés táján hazatért.

Az elítéltek — akiket a kivégzési komédia elvégre mégis csak legközelebbről érintett — nem tagadhatták meg, hogy a helyzetükhöz illő akasztófahumornak kifejezést ne adjanak. Volt a „felaggatott" hazafiak között, ki „élő halott"-nak s „kísértet"-nek nevezte magát; a bujdosó Sárosi Gyula 1852-ben „Árnyék Pál" néven jelentkezett olvasói előtt; mások névaláírás helyett akasztott embert rajzoltak leveleik végére. Irányi Dániel azt beszélte, hogy „Jót nevettünk, mikor tudomásunkra jutott, hogy mi tulajdonkép már nem is élünk, s hogy bennünket az atyáskodó osztrák kormány a mi tudtunk nélkül felakasztatott."

Egyébként a halálos ítéleteknek a Magyar Hírlapban való közlése sem ılkülöz bizonyos irodalmi érdekességet. A halálraítéltek közül ketten ugyanis lapnak történetesen munkatársai voltak! Az egyik Csernátony Lajos, aki úgy is, mint a lap szerkesztőjének, Szilágyi Ferencnek egykori kolozsvári f. kollégium-beli diákja — ezidőben éppen párizsi levelezője volt a Magyar irlapnak. „E levelek rendkívül vörös színűek s csak azért jelenhettek meg, ert a bécsi kormány szemét elfutotta a vér a forradalom után, s nem látott vebet, mint kiszemelt áldozatjait. A sajtóra csak később terjeszté ki figyelét."[2] — A másik: Jósika Miklós, aki 1851. július eleje óta küldözgette a agyar Hírlapnak „brüsszeli leveleit", melyekben az ottani életmódot, szokákat, eseményeket ismerteti, összehasonlítva azokat a hazai viszonyokkal, jtett célzásokat tevén — mint pl. a párizsi kémek gúnyolásakor — a magyarországiakra is. A Magyar Hírlap szept 23-i számában megjelentek a halálos életek, köztük a Jósikáé is, de azért a lap mintha mi sem történt volna, lytatta — természetesen név nélkül — a brüsszeli levelek közlését egészen :t. 9-ig, amikor azok egyszerre elmaradnak.[3]

*

A névsorból láthatóan a száz évvel ezelőtt halálraítélt személyiségeknek). kétharmad része kizárólag a történetírás lapjaira tartozik. De van köztük zenkét olyan név, amely teljesen vagy részben az irodalomtörténet tulajona. Ezeket közelebbről megvilágítjuk. Hogy a mai történeti ítélet a pörbeontak közül egyeseket mennyiben tart valóban forradalmárnak s a szabadgeszmék hű képviselőjének: az most vizsgálódásunk célját nem érinti. eérjük az adott ténnyel, hogy mint a magyar nép szabadságküzdelmének szeseit, Kossuth híveit és munkatársait, vezérükkel együtt hurcolták egyor — hacsak jelképesen is — vérpadra.

Emlékük felújítása módot nyujt arra, hogy a rájok vonatkozó irodalomrténeti ismereteket és adattárat kissé kiegészítsük. Feltűnő ugyanis, hogy ég az itt szóbanlévő legjelentősebb személyiségek életrajzírói közül is alig ry-kettő közölte, vagy értékesítette az ítélet szövegét. Szinnyei József a Magyar Írók" biobibliográfiájában minden egyes esetben utal a Magyar irlap 1851. évi 568. számára (ez az ítéleteket tartalmazó szept. 23-i szám), de ldig alig akadt olyan monográfus, aki e jelentős forrást fel is használta olna.

A személyi adatokat és vádpontokat részletező szakaszok több szempontól is tanulságosak. Legfontosabb mindenesetre az, hogy épp a forradalmi bűnök" felsorolásával számunkra élesebben megvilágítják hőseink olyan erepét s tényked̈eiket, melyek a későbbi szemléletben elhomályosultak vagy ándékosan más megvilágításba kerültek. E szakaszok helyenként igen érdees mozzanatokra, eseményekre, tényekre, közleményekre hívják fel figyelünket. Az egyes szövegeket szószerint közöljük. Csupán a legfeltűnőbb askos tévedéseket igazítjuk ki, a helyes adat zárójelbe-iktatásával.

II.

Feltűnő jelenség, hogy a „cs. k. haditörvényszék" nem rangsorolta a örbefogott vádlottakat, hanem a legmechanikusabb keretbe, ábécé-rendbe glalta őket. mind az „Idéző rendelet" kibocsátása, mind pedig az ítéletek özzététele alkalmával. Ezzel látszólag azt akarták kifejezni, hogy valaennyien egyazonos bűnben, a „pártütés", illetőleg „felségsértés" bűnében

[2] Csernátony Lajosról (Hazánk s a Külföld, 1867. 353—5. l.).
[3] L. még Dézsi Lajostól: Br. Jósika Miklós (Bp. 1916) 295—7. l.

találtattak vétkeseknek, s mint ilyenekre a törvény egyformán kötél álta
halált mér. Batthyány Lajosnak s az aradi vértanúknak ítélete is azon
ezzel, mintha csak valami ürlapot töltöttek volna ki a bírák, amikor halál
szánták a szabadság híveit.

De a „cs. k. haditörvényszék" minden megtévesztő mesterkedése ellené
is világosan kitetszik a hazug játék, melyel gyávaságát igyekszik fedezi

A monstre-pör középpontjában a szabadságharc legfőbb vezér
KOSSUTH LAJOS áll. Nyilvánvaló, hogy az „Idéző rendelet"-ben és az íté
letben szereplő személyek nagy részét csak azért foglalták Kossuthtal közö
listára, hogy leplezzék a bécsi udvarnak a legnagyobb ellenféllel, a „főrebe
llissel" szemben tajtékzó tehetetlen dühét és szégyenét. Könnyű felismer
ennek áruló nyomait! Íme: Az „Idéző rendelet"-ben a felsorolt nevekhez egy
egy tisztség-megjelölés járul, hogy t. i. milyen címen kívántak ellene eljárá
indítani; Kossuth Lajos neve pusztán áll, minden címmegjelölés nélkü
Viszont az ítélet részletes indokolásában a terhére rótt cselekmények volt
képpen sürített foglalatai azoknak a „főbenjáró bűnöknek", melyekben társa
és törekvéseinek részesét külön-külön marasztalták el. Hangosan bizonyít
továbbá Kossuth sokszorosan kiemelt személyiségét az, hogy a pörbefogotta
nagy része kifejezetten mint az ő fegyvertársa került erre a listára! A minis
terek „Kossuth miniszterei", a követek „Kossuth megbízásából" küldette
külföldre, a tábornokok, kormánybiztosok, képviselők és tisztviselők min
mind az ő személyéhez kapcsoltatnak, jeléül annak, hogy az abszolút monarchi
lakájai a népfelség elvét és a felelős kormányzat gondolatát nem tudtá
de nem is akarták megérteni! És végül minden kétséget kizáróan leleplez
a reakció hazug mesterkedését az a körülmény, hogy a jelképes kivégzése
alkalmával a bakó a névtáblákat „megállapított sorrend szerint" szögezte f
a bitófákra, s Kossuth neve — utoljára maradt!

Az ítélet szövege a következő:

16. [sorszám.] *Kossuth* Lajos, monoki születésű, Zemplén megyében, 47 éves, evang
nős, 3 gyermek atyja, ügyvéd és hírlapszerkesztő, 1848-ban magyar pénzügyminist
s Pest város követe a magyar országgyűlésen, a magyar forradalom kezdetétől fogv
ennek fegyvererőveli bevégeztetéseig, annak előmozdítása- s kormányzásában legkit
nőbb szerepet játszott; különösen abban az által vett részt, mikép az országgyűlést a
1848 oct. 3-ki legfelsőbb nyilatkozványnak, melylyel az feloszlatott, el nem ismerésé
s együttmaradására indította, a honvédelmi bizottmány neve alatt felállított ideiglen
kormány elnökségét elvállalta; pénzjegyek kibocsátása által módot szerzett magána
arra, hogy a törvényes kormányhatalom elleni fegyveres ellenállást folytathassa, mely
ő újonczozás, a nemzetőrség mozgóvá tétele s a népfölkelés rendezése által legvesz
lyesebben fejtett ki; a hadsereggel együtt maga is részt vett az osztrák főherczegségbe
beütésben; ő felsége I. Ferencz József trónöröklését bitorlásnak nyilvánította; a cs.
seregeknek Windischgrätz herczeg tábornagy alatti előnyomulása alkalmával a kormán
s országgyülés székhelyét Debreczenbe tette át; felhívások s proclamatiók, jutalmazás
s rögtönítélő törvényszékek által a népet s a sereget a megkezdett forradalmi munka
ban kitörésre [helyesen: kitűrésre, kitartásra] ösztönözte, s ügynökök által a külfö
rokonszenvét annak számára megnyerni ügyekezett; s végre az 1849. april 13-ki titko
értekezletek s az april 14-iki nyilvános ülésben, Magyarországnak az ösállamtóli telje
elszakasztását, a felséges uralkodóház trónbóli letételét s száműzését indítványozt
s keresztülvitte; mint Magyarország kikiáltott kormányzója, magának ministeriumo
választott, azzal együtt május 14-kén a függetlenségi határozatra az esküt l
tette; 1849. maj. 18-kán s jun. 27-én a szövetséges osztrák-orosz haderő ellen kereszte
hadra tett felszólítást, s Magyarországon dictatori hatalommal uralkodott, mígnem a ha
események őt 1849 aug. 11-én Aradon a kormányróli lelépésre s kevéssel azután Törö
országba futásra kényszerítették.

Kossuth mellett még tizenegy nevet emelünk ki; azokét, akik munkás
ságuk vagy sajátos szerepük révén legközvetlenebbül tarthatnak számot a
irodalomtörténeti érdeklődésre. Névszerint a következők: Csernátony Lajo

Horváth Mihály, Irányi Dániel, Jósika Miklós, Kornis Károly, Madarász László, Mérei Móric, Oroszhegyi Józsa, Sárosi Gyula, Táncsics Mihály és Teleki László. Publicisták, költők, írók és tudósok. Közülük néhányat pl. Csernátonyt, Sárosit, Táncsicsot kifejezetten a tolluk miatt marasztaltak el; a többieket általában egyéb forradalmi tevékenységük miatt vonták pörbe.

Legnépesebb a publicisták csoportja. Hivatásuknál fogva is közelállnak Kossuthhoz, kinek hírlapírói működését az ítélet szövege sem mulasztja el negemlíteni. Kossuth — a magyar publicisztika örök büszkesége, a modern nagyar hírlapírás megteremtője — nyitotta meg azt az utat, melyen Csernátony Lajos, Irányi Dániel és Táncsics Mihály is működött. Munkásságuk a magyar sajtó történetétől elválaszthatatlan, sőt annak egyik fontos fejezetét alkotja.

Az a körülmény, hogy a reakció terrorja oly elvakult dühvel támadt a toll képviselői ellen, önmagában mutatja a csak nemrég kivívott sajtószabadság roppant jelentőségét. A toll a karddal egyértékű fegyverré vált! Katonái ugyanolyan megítélésben részesültek, mint a honvédelem fegyveres erőinek vezetői. A „Március Tizenötödike", a „Radicallap", a „Népelem" és a „Munkások Ujsága" szerkesztőinek s munkatársainak névsora e feketelistán nyilván jelzi, hogy a reakció voltaképpen az egész baloldali sajtót, a szabadság elveit bátran érvényesítő, haladó szellemű gárdát kívánta a vádlottak padjára juttatni, illetőleg megsemmisíteni. Innen van, hogy a forradalom vezérkarának e listájára kerültek mindazok, akik — különösen Debrecenben — a következetes forradalmi programmot hirdették, ellenben nem szerepelnek olyanok (pl. Jókai vagy Vas Gereben), akik e szélsőbaloldaliaknál sokkal „felségsértőbb" gúnyiratokat is írtak korábban, ám magatartásuk Debrecenben feltűnően tartózkodó lett. (A legkirívóbb példa Jókai.)

Nem tudjuk pontosan: kik sugalmazták és részleteiben kik szerkesztették e nagy pör anyagát. Az sem egészen világos, hogy a névsor összeállítása milyen alapon történt. Némely jelek arra engednek következtetni, hogy a személyes bosszúnak, a reakciós körök neves vagy névtelen följelentéseinek is szerepük volt a vádaskodásban. De az kétségtelenül bizonyos, hogy — mint majd látni fogjuk — a vádlók mohón forgatták a 48—49-i hírlapokat, főleg a hivatalos „Közlönyt" és a radikális újságokat, s azokból meglehetősen rendszertelenül ragadtak ki céljaiknak megfelelő részleteket. Minthogy pedig a forradalmi balszárny képviselői érthető szolidaritást tanúsítottak egymás iránt, s ezt sajtószerveikben ki is fejezték: — vádlóik pusztán e hirlapok áttanulmányozásából, tehát külső eszközökből is megállapíthatták a radikális csoport törekvéseinek magasabb összefüggését. Akkoriban majd mindenik sajtószerv közölt időnként lapszemlét. Nos, a baloldali közlönyöknek baloldali párjaikról, vagy másfelől a megalkuvó sajtóról való vélekedése teljesen egybehangzó! Táncsics „Munkások Ujsága" éppen olyan elismerően szól a Madarász-testvérek „Népelem" c. lapjáról, s a Csernátony—Pálffy Albert-féle „Március Tizenötödikéről", mint ezek az ő becsületes szándékairól. (Pl. a „Munkások Ujsága a „Népelem"-ről: 1848. máj. 7. és aug. 6. sz.; u: a: a „Március Tizenötödiké"-ről is 1848. máj. 7., a Népelem viszont Táncsics és Csernátonyék lapjáról: 1848. aug. 18., stb.)

A forradalom szóbanlevő publicistái közül TÁNCSICS MIHÁLYt kell elsőnek említenünk. Ő maga tört utat göröngyös pályáján, s más forradalmi csoportoktól elkülönülve lengette vörös lobogóját. Ám amikor a politikai szükség úgy kívánta, pl. Debrecenben is a legszorosabban együttműködött a Madarász-féle radikális csoporttal. (Erről jellemző szakaszokat olvashatunk önéletírásában.) Táncsicsot már 1846-ban börtönbe juttatta az abszolutizmus. Természetes, hogy 48—49-ben kifejtett fokozott publicisztikai tevékenysége miatt — melyhez most képviselői szerepe is járult — a megtorló hatalom az elsők között kereste halálra. Midőn 1850 novemberében az osztrák kormány

24 magyar rebellis internálását kérte a töröktől, az ez alkalommal Kiutahiáb internált Kossuth, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár és mások neve mellő a Táncsicsét sem felejtették ki, mert azt hitték, hogy ő is török földr menekült.

Táncsics Mihálynak a legutóbbi esztendőkben elégtétellel szolgált a utókor. Ma már több monográfia méltatja jelentőségét, s egyes művei ú kiadásban láttak napvilágot. De halálos ítéletének szövege — tudtommal - egyik életrajzában sem olvasható; pedig az ellene felhozott vádpontokat i érdemes kissé közelebbről megvilágítani. Az ítélet szövege:

33. [sorszám.] *Táncsics* valódi nevén *Stáncsics* Mihály, született Pesten [nem ot hanem a veszprémmegyei Acsteszéren] Magyarországon, 51 éves, ev. val., nős, pes názbirtokos, volt iskolatanító, 1850-ki jan. 1-én fölségsértési vád folytán nyilvánosa megidéztetve s meg nem jelenve, mint Baranyamegye képviselője a magyar országgyülé üléseken egész a felkelő kormánynak Debreczenbe menekülése ig, hová ő azt követ s Debreczenben egész annak Budapestre visszatértéig, tehát 1849-ki april 14-ke elő és után, tényleges részt vett. Ezen idő alatt szerkeszté a magyar munkások ujságá s több köztársasági s communistikus irányu röpiratokat bocsátott közre. Elsőben kiado egy felszólítást fegyverre, inditványokat tőn dictaturára, követküldésre minden nevezete udvarhoz, valamennyi horvát kiirtására, valamennyi külföldön tartózkodó magyar bo idézésére, javaik lefoglalására meg nem jelenés esetében; a magyar sereg behívásá Olaszországból, a köztársaság behozatalára, a pragmatica sanctio megsemmisítésére - elégetésének egy rajzképével — s felhívást a küzdelemre *„vérboszú"* czím alatt. Eze újságot ő Debreczenben is folytatá egész 1849-ki febr. 3-káig, mint annak a felkel kormány általi megszüntetése napjáig s ismeti betiltásaig, még 1849-ki júniusban i Pesten, 4 számot röpirat alakban nyomtatott belőle. Azonkívül tagja volt az egyenlőség társulatnak, s 1848-ki oct. 3-ka után e körben egy szerfölött ingerlő tartalmu proclama tiót bocsátott ki, teljesen féktelen kifakadásokkal a Magyarországba királyi biztosul kül dött cs. kir. altábornagy báró Jellacic ellen, kit elfogatni s mindazokat, kik vele tartanak megöletni javaslá.

Táncsics „bűnlajstromának" középpontjában tehát „Munkások Ujsága c. lapja és röpiratai állottak.

A „Munkások Ujsága" hasábjain sorjában megtaláljuk azokat a közle ményeit, melyek a legfőbb vádpontok (számszerint mintegy tíz vádpont alapjául szolgáltak. Az inkriminált tárgyakat (felszólítás fegyverre, indítvá nyok diktatúrára, követküldés külföldre stb.) Táncsics különböző közlemé nyeiben többször kifejti, de néhány nagyobb cikkében össze is foglalja. Ilye nek főleg „Politikai hitvallásom" (M. Ujs. 1848. július 9), „Mit kell tennünk? (M. Ujs. 1848. okt. 3.) és „Respublica" c. terjedelmes cikke (M. Ujs. 1848. okt 13—nov. 3.).

Elevenítsük fel Táncsics publicisztikai dolgozatainak érintett szakaszait melyek forradalmi munkásságát jobban megvilágítják.

Táncsics már 1848. ápr. 30-án hirdeti, hogy „veszedelem fenyeget" s „fegyvere nemzetőrségre" van szükség. De az ítélet minden bizonnyal egy szept. 29-én publikál közleményére vonatkozik, melynek refrénként ismétlődő vezérmotivuma: „Fegyverre magyarok, fegyverre!" (Szózat a magyarokhoz, Dobrossitól.)

A következő öt vádpontot a vádhatóság Táncsics „Mit kell tennünk?" c. javaslata ellen szögezte. Táncsics javaslatait azzal vezeti be, hogy a felelős minisztérium létre jöttével nincs szükség sem királyra, sem nádorra; mivel pedig Kossuth a népnek telje bizalmát bírja, kívánatos, hogy „teljes hatalommal felruházva legyen". (Ez az „indítván a dictaturára".)

Javaslatainak egy következő pontjában kívánja, hogy „küldessék minden nevezete országba követ". „Politikai hitvallásában" már előbb s bővebben kinyilvánította „Kívánom és akarom, hogy Magyarország részéről más országokban követek legyenel s általok más szabad nemzetekkel barátságos, szövetséges viszonyba jöjünk."

„A külföldön tartózkodó magyarok beidézésére" nézve ezeket kell tennünk: „Azo magyarok, kik akár régebb idő óta külföldön laknak, akár pedig most a veszedelei idején hagyták el a hazát, mely iránt tartozó szent kötelességüket elmulasztják, 3 hé

alatt okvetetlenül haza jöjenek, s ha nem, jószágaik elfoglaltassanak és azon szegényeknek csztassanak ki, kik most harcokban a hazáért áldoznak."

Ugyanott: „Olaszországból hadseregünk tüstént haza rendeltessék." De „Válaszfelirati javaslatában" (M. Ujs. 1848. júl. 23.) szintén követeli az Olaszországban állomásozó magyar seregek „késedelem nélküli hazarendelését".

Ami „a köztársaság behozatalát" és „a pragmatica sanctio megsemmisítését" illeti: ezek tulajdonképpen Táncsics publicisztikai munkásságának sarkpontjai. Eléggé tanúsítja ezt lapjának legterjedelmesebb közleménye „Respublica" című cikksorozata. Mindjart az első közlemény élén (1848. okt. 13-i, 5. sz.) találjuk az ítéletben említett „rajzképet": egy fametszetet, mely a pragmatica sanctiónak a korona rajzával ellátott okiratát lángokba vetve ábrázolja. A cikksorozat gondolatmenete: „1. Mi kárt áraszt a király a nemzetre, még ha legjobb volna is. 2. Csak a respublica elégítheti ki a szabad polgárok kívánságát. 3. Hogyan kell intézkednünk, hogy az európai országok közt méltó helyet foglalhassunk el."

De másutt is többször támadja „az álmoskönyvbe illő pragmatica sanciót". Különösen tanulságos az, amit „Felvilágosítás és felszabadítás" c. hosszabb közleményében mond (M. Ujs. 1848. szept. 14.): „Apáink egy mumust csináltak maguknak és azzal ijesztgették egymást és gyermekeiket; és azon mumus az úgynevezett pragmatika szankczio". Majd így folytatja: „Ugyan minő állatja istennek lehet az a pragmatika szankczio? kérdik talán némelyek közületek. Barátim, az semmi egyéb, mint a múlt században befirkált darab papiros. Az úrbéri törvények egész egy nyaláb befirkált papirost tettek, s a múlt országgyűlés megsemmisítette, most sajtot takarni való; senki sem veszi többé használ; a jelen országgyűlés, vagy akármelyik, a pragmatica papirosdarabot is megsemmisítheti; mert az országgyűlés, ha akarja, mindenható, fölötte semmi más hatalom nincs, istenén kívül."

A szept. 17-i számban is foglalkozik e kérdéssel: „Ős apáink azt mondták, hogy a Habsburgi családnak férfi első szülöttje legyen mindig magyar király; később egyszer nem volt fiú, hanem leány, akkor azt határozták, hogy a lány is lehessen király: ebből áll a híres pragmatika szankczio..."

Egy további vádpont így hangzik: „Felhívás a küzdelemre *vérboszú* czím alatt". Az inkriminált cikk, „Véres bosszú" címmel, a Munkások Ujsága 1848. dec. 29-i számának a vezércikke. Tulajdonképen rövid bevezetés Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány 1848. dec. 22-én kiadott nevezetes proklamációjához („Magyarország népeihez", felhívás az önvédelmi harcra), melyet Táncsics is közzétett lapjában. Vezércikkét e szavakkal zárja: „Nem vétettünk mi a császárnak és zsoldosainak, mért támadnak ellenünk? Ez égbekiáltó gazságért *véres boszú legyen,* hogy századokig megemlegessenek és rettegjenek szent földünkre ellenségképen átlépni."

És végül egy-két példa a Jellasics ellen tett „féktelen kifakadások" közül: „Jellasics egyike azon reakciósoknak, kik hazánk veszedelmére dolgoznak, kik a régi szolgaságot akarják visszahozni..." (M. Ujs. 1848. szept. 10.) „Egy hóhér, egy népgyilkos jön ellenünk, és ez nem más, mint Jellasics..." (u. o. szept. 21.) E legutóbbi idézet Táncsicsnak éppen az egyenlőségi társulathoz benyújtott „szerfölött ingerlő tartalmú proclamatió"-jából való; Tóth Móriccal együtt bocsátotta ki, címe: „Magyarok!"

Táncsics szerepéről a pörrel egyidőben Szilágyi Sándor (a halálos ítéleteket közlő Magyar Hírlap szerkesztőjének fia, a későbbi neves történetíró) szintén megemlékezik. De Táncsics jellemzését néhány odavetett gúnyos megjegyzéssel röviden intézi el.[4]

A forradalmi programm megvalósítását legerélyesebben a MADARÁSZ LÁSZLÓ körül csoportosult radikális balszárny követelte, főleg a debreceni hónapokban.

Madarász László öccsével, Józseffel (a memoáríróval) együtt indította meg Pesten „Népelem" c. napilapját, amely 1848 július 1-től szeptember 23-ig jelent meg. Ebbe (július közepén) beleolvadt az 1851-i halálraítéltek közt szintén szereplő **Mérei Móric** „Radicallap" című rokontörekvésű lapja. Méreit Madarász utóbb maga mellé vette rendőri hivatalába, s ezzel munkásságuk még szorosabbá vált.

[4] Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. 2. kiad. Pest, 1850. 328. l

Kettőjük kapcsolatának közvetlenebb megvilágítása céljából idézzünk pár sort Mérei Mórnak Madarász Lászlóról készített portréjából. Amikor Mérei 1848 nyarán a képviselőház nevezetesebb tagjairól „Országgyűlési mellképek" címen jellemzéseket (afféle „fény- és árnyképeket") kezdett közölni: galeriájában elsőnek Madarász László alakját mutatta be:

„A szabadelmű párt egyik nevezetes bajnoka, szónoki s publicistai lángész, a szó szoros értelmében. Most a demokratikus eszmék vezérapostola, ellenzéki főnök a ministerium irányában, s a radikalis párt legkészültebb korifeusa... Ő mint politikus határozott, tiszta elvekkel bir, s ezen elvek alkalmazását nem függeszti fel mellékes tekintet- és körülményektől, meggyőződését nem rámázza s formulázza a tekintély és hatalom igényei vagy érdeke szerint, hanem az igazság zászlóját lengetvén jobbjában, beszél úgy amint érez, s érez aképen, mint a népérdeket örök hite súgja..."[5]

Ismeretes, hogy a Madarász-féle parlamenti csoport politikai törekvéseit a Nyáry Páltól irányított ú. n. „békepárt" buktatta meg, — Jókai „Esti Lapok" c. hírlapjának jelentős közreműködésével. A gróf Zichy Ödön-féle ékszerek botránypörével sikerült is a radikális programm folytatását elgáncsolniok. Természetes, hogy a nevezetes gyémánt-pörről az ítéletnek mind Madarász Lászlóra, mind Mérei Mórra vonatkozó szakasza említést tesz. És igen érthető, hogy a „békepárt"-hoz tartozó Jókai (egyik idevágó visszaemlékezésében), valamint a szintén kompromisszumokra hajló Szilágyi Sándor, említett könyvének Madarász Lászlóról szóló fejezetében,[6] oly tendenciózus árnyképeket hagytak hátra róla.

Az alább közlendő haditörvényszéki ítélet a vádak súlypontját Madarász 1849. évi működésére teszi.

18. [sorszám.] *Madarász* László, czeczei születésű, Fehér megyében, [nem ott, hanem Gulácson, Zala megyében], 41 éves, [sz. 1811.] ref. val., — ki 1850. jan. 1-jén felségsértési vád folytán nyilvánosan megidéztetett, de nem jelent meg, — a magyar forradalom kezdetétől fogva mint Fehérmegye követe, azután mint rendőrminister az ügyágazatok egész körében, és mint a honvédelmi bizottmány tagja, a lázadó kormány alatt legfeltűnőbb, legveszélyesebb s legártékonyabb módon hatott; már az 1849 april 14-ki elhírült debreczeni convent-határozatban is munkás részt vett; hasonlag ezen időponton túl is, képviselői s rendőrministeri minőségben 1849 máj. 8-ig folyvást működött, sőt még aztán is, midőn az általa meggyilkoltatott Zichy Ödön grófnak a lázadók által elkobzott holmiai s drágaságainak elsikkasztása miatt az országgyűlésből kizáratott, Fehér megyében ujonnan követté megválasztását, valamint eziránti hitelesíttetését 1849 júl 2-kán a képviselőháznál kereszülvitte; erre nem kevésbbé kártékonyan működött, s csak a magyar forradalomnak fegyvererőveli elnyomatása után menekült a külföldre.

A haditörvényszéki ítéletnek MÉREI MÓRról szóló szakasza márcsak azért is figyelmet érdemel, mert a 48-i radikális sajtó e képviselőjéről a közönség általában csak Szinnyei száraz életrajza és Szilágyi Sándor torzképe[7] alapján nyert tájékoztatást. Szilágyi Sándor könyvének „Hivatalnokok" c. ciklusában szól röviden és kíméletlenül Méreiről. Jóformán csak pletykákkal, mendemondákkal tüzdelt gúnyiratot közöl róla. Eszerint: „Minister Madarász *conseiller intime*-je. Nagy férfiú, ki schuhwichsot nem evett... Legfőbb érdeme, hogy a ministerrel ferblizett... Két személyben existált: Mérei a pléhgalléros nemzetőri őrnagy, Mérei a burnótszin-kabátos Staatsrath, pecsétőr..." stb.

Mérei somogymegyei köznemes családból származott. Pesten végezte tanulmányait. A harmincas és negyvenes években több elbeszélést és cikket írt az akkori lapokba (Nefelejcs, Regélő, Rajzolatok, Pesti Hirlap, Életképek).

[5] Radicallap, 1848. július 5., 27. sz.
[6] Szilágyi Sándor id. m. 270—281. l. „Madarász L. és J. testvérpár". (Szinnyei nem említi.)
[7] Szilágyi Sándor id. m. 337. l. (Szinnyei nem említi.)

Eredeti színműveit és olaszból fordított drámáit elő is adták Budán és Debrecenben. (1834 és 1836). Bécsi származású felesége — aki ugyancsak irogatott — mint titkos ügynök szintén résztvett a szabadságharc mozgalmaiban. Mérei 1848-ban politikai napilapot indított „Radicallap" címmel, mely június 1-től július 16-ig jelent meg. Ekkor a Madarász-testvérek lapjával egyesült. s Mérei neve, mint társszerkesztőé is rákerült a „Népelem"-re. Közös lapjukban Mérei a „Fővárosi mozgalmak" c. hírrovatot vezette. E rovaton kívül alig egy-két más cikket írt (pl. „Horvát mozgalmak". 1848. aug. 18. sz.) Utóbb, mint nemzetőri őrnagy működött, és okt. végén mint parancsnok vezette zászapatát a schwechati csatában. Talán éppen reá vonatkozik Jókai „A kőszívű ember fiai" c. regényének következő részlete („Egy nemzeti hadseregről" c. fejezetben): „Egy ügyvéd otthagyta irodáját, kardot kötött, s a legelső csatában maga vitte a zászlót legelől Schwechátnál a kartácszáporral szemközt. A végén ezredes [!] lett. Sohasem tanulta a háborút"... Azután az országos rendőri hivatalba rendelték be, és ott tanácsos lett. Baloldali politikája és a Madarász-testvérekhez fűződő szoros kapcsolatai magyarázzák, hogy a feketelistáról őt sem felejtették ki.

Halálos ítéletének szövege:

20. [sorszám.] *Mérey* Móricz, állítólag nógrádmegyei születésű, 46 éves [mindkét adat téves! a somogymegyei Kaposmérőn szül. 1813-ban], kath. vallású, nős, ki 1850. jan. 1-jén eliségsértési vád folytán nyilvánosan megidéztetett, de nem jelent meg, mint őrnagy a pozsonyi nemzetőrség parancsnoka, ezt, 1848. oct. végén cs. k. katonaság ellen Schwechát felé vezérelte, azután az úgynevezett honvédelmi bizottmány alatt az elhirült rendőrminister Madarász László osztályába[n] előbb mint alrendű hivatalnok, később pedig mint ministeri tanácsos egészen annak vészes szellemében működött, ezenkivül a nemzetőrségi őrnagyi rangot megtartotta, 1849. mart. végén még alezredesi címet is igényelt, mignem a lázadó kormány által 1849. april végén a lázadók által meggyilkolt Zichy Ödön elkobzott holmiai- s drágaságainak Madarász Lászlóra hárított elsikkasztásában részvétel miatt hivatalától elmozdíttatott, s azóta eltűnt.

Az 1848—49-i szabadságharc sajtótörténetében egyik legélénkebb színfolt Csernátony Lajos és Pálffy Albert lapja, a „Március Tizenötödike". A csipkelődő hangú ellenzéki lap-típusnak első hazai hírnöke ez az ötletesen szerkesztett újság, melyet annakidején annyira kedvelt és oly szívesen olvasott a közönség. A két szerkesztőtárs, Csernátony és Pálffy neve sajtótörténetünkben úgy összetartozik, mint a mitológiában Castor és Pollux. „Pálffy magasabb volt a tengeri pharusnál, Csernátoni mint egy vitorlás hajó állt melette" — így rajzolja elénk őket egy kortársuk. Vadnay Károly meg két hosszabb visszaemlékezésében idézi föl alakjukat.[8] Harmadik szerkesztőtársukat, Gaal Józsefet (a „Peleskei nótárius" színpadi szerzőjét) — aki amazoknak debreceni tartózkodása alatt szerkesztette a lapot Pesten — a köztudat — ebben a minőségében — teljesen elfeledte.

CSERNÁTONY LAJOS publicisztikai munkásságát aránylag sokan és pőségesen méltatták.[9] Egyike volt a legkitűnőbb magyar hírlapíróknak, aki az emigrációban is értékes tevékenységet fejtett ki. Hazatérve, a kiegyezés után Tisza Kálmán politikájához csatlakozott, s hosszabb ideig képviselő is volt, Tiszával együtt fúzionált. Szilágyi Sándor őt is megörökítette könyvének „Journalisták" c. fejezetében.[10]

E néhány adalék előrebocsátásával közöljük az ítélet szövegét. E szakasz főleg azért jelentős, mert elég pontosan megnevezi a „Március Tizenötödike"

[8] Vadnay Károly: Irodalmi emlékek c. művében: „Friss Március" (1893) és „Pálffy Albert emlékezete" (1898).

[9] Pl. Hazánk s a Külföld (1867), Magyarország és a Nagyvilág (1867), Kákay Aranyos Nr. 2: Ujabb országgyülési fény- és árnyképek (1877), stb.

[10] Szilágyi S. id. mű. 342—3. l.: Pálfy és Csernátoni. (Szinnyei nem említi.)

általában szignálatlan cikkeinek ama csoportját, melyeket — legalábbis a ellenfél tudomása szerint — Csernátony írt:

6. [sorszám.] *Csernátoni-Cseh* Lajos, csernátoni erdélyi sz. [téves adat, mert kolozsvári születésű], mintegy 27 éves, nőtelen, reform., 1850. jan. 1-jén felségsértési vá folytán nyilvánosan megidéztetvén, de meg nem jelenvén, már 1848-ban az 1848 l. [legfelsőbb] nyilatkozvány megjelente után az általa szerkesztett Martius 15ke cím radikal lapba iktatott, s mind a l. f. dynastia, mind a cs. k. hadsereg s annak vezér ellen intézett gyalázó czikkei által a forradalom előmozdítását czélzó irányzatát nyilat koztatta s ez irányban a népre hatni ügyekezett; továbbá ugyanazon év novemb. 11-é történt kineveztetését titoknokká a honvédelmi bizottmányhoz, mely a kormány hatal mát magához ragadá, elfogadta, s e mellett önálló előadói működéseket végzett. 184 jan. elején a forr. kormánnyal Debreczenbe menekedett, hol a föntemlített Martius 15-b valamint a Közlönybe iktatott czikkek írása által a forradalom buzgó híveül tüntette f magát, a l. f. dynastia tagjait a nép szemében a legdurvább kifejezésekkel lealacsony tani ügyekezvén, a királyi tekintély aláásására, s a gondolkozásával megegyező 184 april. 14-én felségsértő határozat lehető valósítására közremunkált s egyszersmin bosszúszomját az austriai dynastiához hűnek maradt magyarok ellen kifejezte. Végr 1849. april végén egy felségsértési czélból reá ruházott küldetést Párisba elfogadott, Debreczenben a forr. kormány által neki átadott iratokat, melyek közt az april 14-i conventi határozatnak hivatalos közlése is volt, a magyar forradalom ügyében ott műkö dött gróf Teleky Lászlónak átadta, s általában a forradalom javára kitűnő és veszedel mes tevékenységet fejtett ki.

IRÁNYI DÁNIEL a magyar publicisztikának egyik köztiszteletű alakja egy kortársi vélemény szerint: „erényes ember, a szó legnemesebb értelmében".

Bár eperjesi diákévei óta résztvett az irodalmi mozgalmakban s má a negyvenes években több pesti folyóirat munkatársa volt — irodalmi tevé kenységének súlypontja a szabadságharc utáni évtizedekre esik.

A márciusi napokban a pesti ifjúság őt bízta meg, hogy Kossuth álta a pozsonyi országgyűlést gyorsabb cselekvésre ösztönözze. E megbeszélésül döntő módon járult hozzá a márciusi forradalom kirobbantásához. Az első felelős magyar minisztérium megalakulásakor Deák Ferenc hívta meg munka társának. Júliusban Pest lipótvárosi kerülete választotta képviselőjévé, majd pedig egy önkéntes csapatban résztvett a Jellasics elleni csatározásokban. Később Sáros megye, azután a főváros kormánybiztosa lett. A „Március Tizen ötödike" c. lap 1849. évi 7. száma közli Kossuthnak Debrecenben ápr. 25-én kel „Nyilt rendelet"-ét, melyben Irányi Dánielt „Budapest városokra [vagyis a két testvérvárosra] nézve teljhatalmú kormánybiztosul kinevezte, adván neki a nemzet nevében minden szükséges hatalmat..." Ugyanezen lap máju 2-i (11.-ik) száma már azt jelenti, hogy: „Irányi Dániel erélyesen s eszélyesen viseli kormánybiztosi hivatalát. Minden lépése bizonyítá eddig, hogy szigor ral igazságot s mérsékletet tud párosítani." Az országgyűlést Szegedre és Aradra is követte. Világosnál igen heves jelenete volt Görgeyvel a fegyver letétel előtti napon; ő volt talán az első, aki Görgeynek szemébe vágta a haza árulás vádját. — 1850. január végéig bújdosott az országban, akkor Svájcba menekült, majd onnan Párizsba költözött.

Az emigrációban főleg a francia közvélemény tájékoztatásával végzett jelentős munkát. Puritán jelleméért „az emigráció Catójának" nevezték. Ch. L. Chassin francia történész társszerzőségével jelent meg 1859-ben „Histoire politique de la Révolution de Hongrie" c. munkája; ugyancsak részben Irányi nyers fordításai alapján tette közzé Chassin Petőfi költeményeit francia nyelven, Petőfi első részletes életrajzának kíséretében. Chassin mellett még Mme Adam és Coppée barátsága segítették fáradozását a magyar ügyek szol gálatában. Megemlítendő, hogy a „Presse" hasábjain hosszabb cikksorozato indított a magyar-román barátság érdekében.

A kiegyezés után hazatért. Anélkül, hogy a formaszerű hűségesküt letette volna (mint ahogy ezidőtájt Csernátony Lajos is kegyelemkérés nélkül tér

vissza hazájába), — mint pécsi képviselő — elfoglalta helyét a parlamentben, hol a szélső ellenzék egyik vezére lett. Az 1872-i választások után élete fogytáig a békési kerület képviselője maradt. Mindvégig megalkuvas nélkül harcolt a függetlenségi törekvések s a haladó eszmék mellett. Az emigrációban Kossuth egyik legkitartóbb híve volt. Kossuth ajánlotta Irányit a pécsieknek maga helyett képviselőül, s a hűséges tanítvány halálát (1892. nov. 2.) e szavakkal siratta meg: „Elhagytál bajtárs! Követlek!"

Az életét és munkásságát gyakran felújító emlékezések meggyőző bizonyítékai annak, hogy nemes példája máig eleven hatóerő.

Az ítélet rávonatkozó szakasza:

12. [sorszám.] *Irányi*, előbb *Halbschuh* Dániel, toporczi születésű, Eperjes mellett, Szepes megyében, mintegy 30 éves, evang. vallású, váltó- s törvényszéki ügyvéd, ki 1850. jan. 1-én felségsértési vád folytán rendeletileg megidéztetett, de nem jelent meg, — mint Pest város követe, e minőségét még az 1848 oct. 3-ki legfelsőbb nyilatkozvány után is megtartotta, — a felső vidék kormánybiztosává 1848. oct. 14-én történt kineveztetését elfogadta, s mint olyan a forradalom szellemében 1848. december végeig oly módon működött, hogy a Galicziából Magyarországba indult cs. k. katonaságnak, még a népfölkelés kirendelésével is, fegyveresen lehető leghatályosabban ellentállott, s az élelmiszerek szállítását annak számára legkeményebben megtiltotta; több személyeket, a törvényes kormányhozi megpróbált hűségükért befogatott s vagyonukat lezároltatta; továbbá a népet emissariusok által a forradalom érdekében fellázítani s ennek párthíveit szaporítani ügyekezett; a cs. k. katonaságot hitszegésre indítani törekedett, s a hitszegőket mindenkép elősegítette; a cs. k. katonaság előnyomulását az utak eltorlaszolása, s a nemzetőrség, a honvédek s szervezett népfölkelés kiállítása által gátolta; továbbá ugyanő 1849. jan. 13-tól ápr. 20éig a debreczeni convent-tanácskozásokban munkás részt vett, s különösen az apr. 14-ki elhírült ülésben, melyben ő mint jegyző működött, valamint az april 15. és 20-ki ülésekben, melyekben a felségsértő határozatróli jegyzőkönyv hitelesíttetett, s a gróf Zichy Ödön-féle holmik elsikkasztása tárgyalásba vétetett; — a függetlenségi s trónfosztási nyilatkozatbani megegyezését nyilván kijelentette; végre az 1849. april 25-én reá ruházott Pest városi kormánybiztosi hivatalt elfogadta, ezen minőségben az ujonczozást buzgón sürgette, egy vésztörvényszéket állított fel; Buda ostromára erélyesen közremunkált, — a függetlenségi nyilatkozatot s Buda bevételét megünnepeltette, s hatáskörét Budára is kiterjesztette, az ottani városi hatóságot forradalmi szellemben ujította meg, a közpénzek s levéltárak átvételéi eszközlötte; a cs. k. seregek ereje- s mozdulatáról a lázadó kormánynak jelentést tett, s midőn ez utóbbi Pestre érkezett, hivatalát ugyan letette, azonban mint követ a forradalmi országgyűlésnek július 2-án Pesten tartott ülésén, valamint az ugyanazon hónap végén Szegeden tartott ülésekben is munkás részt vett.

A publicisták között szólunk OROSZHEGYI JÓZSÁról is, a „márciusi ifjak" egyikéről.[11]

Sokoldalú munkásságot fejtett ki 48—49-ben és azután is. Előbb tanár, majd guerilla-vezér, utóbb orvos és utazó. Úgyszólván mindegyik téren folytatott irodalmi tevékenységet.

Oroszhegyi Józsa (családi nevén Szabó József) emlékezetét nemrég újította fel az „Erdélyi Ritkaságok" kiadója, közzétéve „Román élet" c. korrajzát a múlt század derekának romániai viszonyairól (Kolozsvár, 1942). A kötet elé Biró Sándor írt bevezetést, melyben elsőnek rajzolt részletesebb képet szabadságharcunk e kevéssé ismert alakjáról. Az 1851. évi haditörvényszéki ítéletet csak röviden említi, hozzátéve, hogy a bujdosót hamarosan elfogták, pörét újból tárgyalás alá vették s ítélete tíz esztendei börtönbüntetés lett; ebből öt évet ki is töltött Josephstadtban; 1856 decemberében amnesztiát nyert.[12] Ekkor befejezte 48-ban félbehagyott orvosi tanulmányait, s előbb Erdélyben, majd Romániában, végül Törökországban folytatott gyakorlatot.

[11] Jókai is megemlékezik róla, többek között „Az én kortársaim"-ban, 1872.
[12] Fogságáról ld. még Földy János: Világostól Josephstadtig (Bp. 1939)

Az ítélet alábbi szövege számos olyan cikkéhez és dolgozatához vezetett el bennünket, melyek száz év alatt már-már egészen feledésbe mentek...

22. [sorszám.] *Oroszhegyi* József, valódi nevén Szabó, erdélyi székelyföldi születésű [helyesen: székely eredetű, de Szatmármegyében, Nagykolcson született], mintegy 30 éves [sz. 1822.], reform., nőtlen, 1848 május haváig magyar nyelvtanár egy nőnevelő-intézetben, ezután hivatalnok a magyar közoktatási ministeriumnál, 1850. jan. 1-jén fölségsértési vád miatt nyilvánosan idéztetett, de meg nem jelent, az 1848 oct. 3. legf. manifestum után egy Pesten nyert kiküldetését Erdélyben teljesítette, az unio érdekében működve és a honvédség részére újonczokat toborozva, onnan visszatérve, a császári hadsereg bevonulása előtt tábornagy hg. Windischgrätz parancsnoksága alatt, Pesten guerilla-csapatot alakított és azt az alsó vidékeken kiegészítette. Mint e csapat vezetője több a magas dynastiának hódoló egyéneket befogatott, plakátokban a bandájába belépést sürgette, nyilvánosan tartott beszédeiben a népet fölkelésre buzdította a cs. k. hadsereg ellen, a cs. k. hadosztályoknak katonák elfogása, fegyverek és szerelvények elvétele által kárt okozott Midőn april 2. 1849. a forradalmi honvéd-bizottmány által guerilla-őrnaggyá neveztetve ki, e minőségben párt-csapatának 1849. maj. elején történt föloszlatásáig s a honvédek közé való besorolásáig a törvényes tekintélyek csökkentésére kitűnő és veszélyes módon működött, ezenfölül a közlöny 128. számában jun. 8. 1849, megjelent, s a m. [magas] dynastia és cs. k. hadsereg ellen intézett gúnyczikkével egyetértését az 1849 april 14-ki fölségsértő határozattal nyilván kimondotta.

Az ítélet kifogásolja — többek között — hogy „Pesten guerilla-csapatot alakított és azt az alsó vidékeken kiegészítette". Erről számol be Oroszhegyinek egy Ó-Becséről, 1848. aug. 13-án keltezett tudósítása.[13] Vázolja a magyar csapatok délvidéki tábori életét, beszél a rácok kegyetlenkedéseiről, és szóvá teszi a honvédség adminisztrációjában előforduló fennakadásokat.

Azt is mondja az ítélet, hogy „plakátokban a bandájába belépést sürgette". Egyik ilyen plakátjának szövegét a „Március Tizenötödike" hasábjain olvashatjuk „Hadi szózat" címen.[14] Közli, hogy „a pesti szabad portyázó csapat, négy hónapi szolgálatideje eltelvén, mint olyan megszünt lenni". Vitéz bajtársainak lelkes, elszánt viseletükért a haza nevében köszönetet mond. Majd így folytatja: „Most új védsereggé alakulunk... Kik az általam alakítandó sereghez csatlakozni elég lelkesedéssel bírnak, beirathatják magokat naponként a „Kör"-ben és szállásomon..."

Végül — mintegy bűnei betetőzéséül — említi az ítélet Oroszhegyinek „a Közlöny 128. számában megjelent s a magas dynastia és cs. k. hadsereg ellen intézett gúnycikkét". E közlemény[15] tulajdonképpen beszámoló cikk guerilla-csapataink működéséről. A szabadcsapatoknak a szabadságharcban betöltött szerepére nézve különösen érdekes följegyzés. De az a rövid bevezető szakasza, melyre az ítélet utalása egyáltalán vonatkozhat: oly mérsékelt hangú, hogy annál százszorta súlyosabbakat ölszámra lehetne találni az egykorú sajtóban. Tiszta véletlen, hogy az ügyész éppen ezt lapozta fel! Íme a halálbüntetést kihívó, inkriminált szakasz:

„Azon napokban, midőn a hazaáruló király kétségbeestében a magyar koronát is elvetette magától, s kedves kis öcscsének seregei ellenségesen törtek ez országba: kormányunk tervet bocsátott ki a szabad portyázó csapatok alakulása iránt; melyek feladata vala: az így beronlott ellenséget folyton mindenütt nyugtalanítani, károsítani. E tervnek sükere lőn: hogy a portyázó csapatok országszerte elszaporodtak, s az országnak az ellenség ártalmával nagyszerű hasznokat is hajtottak be..."

Mivel Oroszhegyi publicisztikai munkásságára nézve bibliográfiáink meglehetősen hiányosak, szóljunk még két idevágó dolgozatáról.

1848 nyarán lelkes együttérzéssel méltatja a bukaresti forradalom jelentőségét:

[13] Népelem, 1848. aug. 23-i sz. 187. l., a „Megyei mozgalmak" c. rovatban.
[14] Március Tizenötödike, 1849. május 2. sz. 41. l.
[15] Címe: „A guerillák". Keltezve Pestről, 1849. jun. 8. Megj. a Közlöny 128. számában, június 10-én, 483—4. l.

„Oláh szomszédaink lerázták a nyügöt, mely nemzeti életüket fojtogatá . . . A magyar kormánynak nem szabad elmulasztani e nép szabadságáért közvetítőül lépni fel... Ebbeli kormányeljárás leginkább az oláhoknál volt elhibázva. E jólelkü népet, melyet nyiltszivűséggel, baráti kézszorítással legelszántabb testvéreinkké kötelezhetnénk, — átengedtük a bujtogatóknak, különérdekű propagandának, elengedtük csábítatni, idegeníttetni magunktól... Én azt tartom: hogy a királyhágóntúli viszonyok kiegyenlítésére többet tehetne a ministerium tíz ügyes emberrel, olyannal, ki a nép ajkán tud szólani, mint egy hadsereggel..."[16]

A magyar-román barátság, a testvéri együttműködés gondolatának egyik korai hírnöke ez a cikk, a balszárny jeles publicistájától; Oroszhegyi megelőzte Kossuth hasonló célú, de sikertelen kísérleteit...

Egy későbbi, 1867-ben írt dolgozata Vasvári Pálról emlékezik.[17] Annakidején Vasvári is eljárt az Oroszhegyi elnöklete alatt működő pesti „Egyetemi Önképző Társulatba", s ott egyízben egy nyelvészeti dolgozatát is felolvasta: nagy sikert aratott vele. A továbbiakban Vasvári halálának körülményeit igyekszik megvilágítani. Oroszhegyi, mint abrudbányai orvos (1859—60) a helyszínen nyomozott a csata részletei felől.

E feledésbe ment cikkek bizonyára helyesebben világítják meg a 48—49-i forradalmi sajtónak és a guerilla harcoknak e kevéssé ismert alakját, mint az egykori tendenciózus jellemzések.[18]

Végül a publicisták közé sorolunk egy fiatal egyetemi tanárt, KORNIS KÁROLYt is, minthogy — éppen a forradalmi események miatt — publicisztikai tevékenysége szükségszerűen háttérbe szorította sokatígérő tudományos kezdeteit.

Kornis Károly egyike volt azoknak a fiatal egyetemi tanároknak, akik 48 tavaszán a szabadságeszméktől mélyen áthatva, alapos felkészültséggel láttak hivatásuknak. A költő Garay Jánossal egyidőben juttatta katedrához Eötvös József. Előbb helyettes tanárként működött, majd csakhamar, még 48 folyamán, rendes tanárrá neveztetett ki a büntetőjog tanszékére. Tulajdonképpeni tanári működése alig egy félévre terjedt. Ezalatt jelent meg egyetemi előadásainak egy része „Értekezések a büntetőjog köréből" címen, melyet Eötvös is tetszéssel fogadott. De már november elején honvédnek állt.[19] A Délvidékre küldték, ahol később mint kormánybiztost találjuk. 1849 folyamán egy ideig mint közvádló működött, majd pedig a pesti váltótörvényszékhez helyezték át.

Rövid egy év leforgása alatt újabb három munkáját tette közzé. Ezekből kettő „Szózat a néphez" megjelöléssel látott napvilágot; a szerző ezzel is hangsúlyozni kívánta, hogy szaktudását minden vonatkozásban a közösség rendelkezésére kívánja bocsátani. Első röpirata „A kormányrendszerről" címen 1848 késő őszén jelent meg. Előbb párhuzamot von benne az abszolút uralom és az alkotmányos fejedelmi kormányrendszer között, majd rátér tulajdonképpeni céljára: és a köztársasági rendszer óhajtott formáját világítja meg.

Minden írásműve között „A szabadságról" című röpirata érdemel legtöbb figyelmet (1849 január). A szabadságot mint az igazság és szeretet testesülését vizsgálja. Példák hosszú sorával bizonyítja, hogy a királyság intézménye rontotta meg az embereket. A társadalmi és gazdasági elnyomás legkülönbözőbb fajtáit mind ez a rendszer hozta létre. Azután rátér a függetlenségéért küzdő Magyarország aktuális problémáira, s harcra tüzeli a népet:

[16] Népelem, 1848. július 22., 19. sz. 73—74. l. A cikk címe: „Újra forradalom".
[17] „Vasvári Pál életrajzához és emlékéhez". Hazánk s a Külföld, 1867. II. félév 49. sz. 773—4. l.
[18] Pl. Szilágyi S. id. m. 158—159. l.
[19] A „Közlöny" 1848. nov. 8-i 151. számában, 729. l. olvassuk, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter a honv. 8. zászlóaljhoz hadnagyul nevezte ki.

„Népei e földnek! keljetek harcra megvédeni az igazságot, szabadságot és a népek jogait!

Harcra: elnyomott atyánkfiai megszabadításáért, és a rabbilincsek széttöréséért!

Harcra: az erőszak ellen, a szabadság mellett, megvédeni a gyengéket, kiket a zsarnok letiporni akar!

Harcra: a szegények mellett, hogy elrablott emberi jogait és vagyonát ne legyen többé kénytelen siratni!

Harcra: hogy a gondolat, szó és lelki-esmeret többé el ne nyomattathassék!

Harcra: hogy törvény csak az legyen, mely a nép közakaratából emelkedik!"

Végül harmadik dolgozata a „Rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok eljárási rendszerét" ismerteti „az azok mellett működő közvádlók számára" (1849).

Kornis Károly e forradalmi szellemtől áthatott röpirataival is megpecsételhette volna sorsát az abszolutizmus bírái előtt. Erre el is volt szánva. „A szabadságról" c. röpiratában azért is ostorozza a királyokat, amiért a nép szószólóit tömlöcökbe vetik. E helyen a következő, jövőjét sejtő vallomását olvashatjuk:

„Így tettek, látjátok, a többi közt Kossuthtal, Lovassival, Vesselényivel és többekkel. — kik már ezelőtt 16 évvel ti mellettetek fellépni, és benneteket királyaink zsarnoksága felől felvilágosítani és rajtatok segíteni akartak; ők ezért előbb halálra ítéltettek, utóbb pedig messze külföldön. mint a legnagyobb gonosztévők életrothasztó tömlöcökben kínoztattak... Így tett a lemondott király is Táncsicsal és így tenne Vas Gerebennel, velem és több másokkal, — pedig látjátok; az egész tettem abból áll, hogy a ti felvilágosításokra a népszeretet és igazság hangján felszólaltam, és veletek — mint jelenleg — gondolataimat közlöm."

De — mint ítéletének szövege mutatja — nem e bátorhangú röpiratok miatt, hanem vésztörvényszéki közvádlói tényked ése miatt keresték halálra.

15. [sorszám.] *Kornis* Károly, aradi születésű, mintegy 30 éves, katholikus, nős, előbb fogalmazó a pesti váltótörvényszéknél, — ki 1850. jan. 1-jén felségsértési vád folytán nyilvánosan megidéztetett, de nem jelent meg, a lázadó kormány által Pesten 1849 april végén felállított vésztörvényszéknél közvádlói hivatalt vállalt fel; mint ilyen, ezen törvényszéknek 1849 jun. végén történt szétoszlásáig hivatalt vállalt fel; mint ilyen, vizsgálatra vont egyének ellen, a törvényes kormányhozi ragaszkodásuk miatt, lőpor s golyó általi halálbüntetést kért, mely azok egyikén június 19-én végre is hajtatott.

Kornis Károlynak az ítélet utolsó mondatában említett hivatalos tényked éseiről a „Március Tizenötödike" c. lap tájékoztat. Közvádlói hivatalának átvételéről egy hírlapi polémiájából is értesülünk.[20] Június közepén Nagy Pál, a volt „Magyar Őr" c. lap szerkesztője ellen kért „lőpor s golyó általi halált", de ezt a vádlottat rendes bíróság elé utalták.[21] Ellenben június 19-én végre is hajtottak egy vésztörvényszéki ítéletet „lőpor s golyó által", éspedig Kmethy Ignác 25 éves h. ügyvéden, amiért a hírhedt pecsovics Babarczy Antal eszközeként az alkotmány ellen izgatott s az ellenséggel cimborált. Az ítéletnek az Újépület udvarán történt végrehajtásáról Kornis Károly maga számol be a „Március Tizenötödike" olvasóinak.[22]

Kornis Károly ellen még a haditörvényszéki eljárás megindítása előtt, azt mintegy kiprovokálva, megindult a hajsza. Az egyetem valamelyik vaskalapos korifeusa kezdett sajtóhadjáratot mindazon fiatalabb tanárok ellen, akik a szabadságharc forradalmi mozgalmaiban résztvettek, élesen elítélve egyúttal az ifjúság mozgalmait is. Förmedvényében többek között ezeket olvassuk:

[20] „Március Tizenöödike" 1849. május 17., 19. és 21. sz.
[21] U. o. jun. 17-i 51. sz.
[22] U. o. jún. 20-i 53. sz. 210. l. „Vésztörvényszéki tudósítás"

„S miként hazai tanintézeteink eme főbbikének — a magyar királyi tudomány-gyetemnek — úgynevezett polgárai elhagyva magasztos hivatásukat, a szerencsétlen rradalom tényezésében szerepeskedtek: akként tanárai közől is, fájdalom! találkozá-ak a' tanári helyzet nagyszerűségét feledők; volt, ki... a forradalmi vésztörvényszék-él közvádló szerepet elvállalni... nem átalla... Ilyen egyénekre bízni jövendő honpol-árok szellemi kiképzését, s a hazának ettől feltételezett jólétét, józan politika nem ináccsolhatja."[23]

Kornis Károly az összeomlás után egy ideig az Alföldön bújdosott, később ülföldre menekült. Brüsszel, London, az Egyesült Államok és Brazilia — záműzetésének állomásai. Volt napszámos, fényképész, az első newyorki ma-yar egyesület jegyzője s az egyesület lapjának („M. Száműzöttek Lapja") zerkesztője. Braziliában két jogi tanulmányával elismerést szerzett; keresett gyvéd lett, s egyetemi tanszékkel is megkínálták. 1862 végén a honvágy azahozta aradmegyei családjához. Még kiadhatta „Eszmék" c. utolsó röpira-át, s 1863. jan. 27-én elhúnyt.[24]

III.

A szabadságharc mozgalmaiban résztvevő költőink, íróink és tudósaink özül *Sárosi Gyula, Jósika Miklós, Teleki László* és *Horváth Mihály* nevét aláljuk az 1851 szeptember 22-i elítéltek sorában.

Az ítéletszövegek különböző foszlányai megdöbbentően jelzik: milyen yalázatos véget szántak volna Petőfinek is, ha túléli a katasztrófát s üldö-őinek kezére kerül. Hiszen a „magas dinasztia" elleni lázadás, „felségsértő yilatkozatok" és republikánus meggyőződés hirdetése címén az ő fejére is osszú bűnlistát lehetett volna ráolvasni...

Az említett három költő közül egyedül SÁROSI GYULA az, aki ellen rói tolla miatt indítottak eljárást. Jósikát és Teleki Lászlót politikai szere-ükért sújtotta a megtorló hatalom.

Sárosi Gyula halálos ítéletével már foglalkoztunk e folyóiratban.[25] Most, ogy teljesség okából ismét közöljük az ítélet szövegét, újból hangsúlyozzuk ennek irodalomtörténeti jelentőségét. A korábbi életrajzok általánosságokba burkolt magyarázatával szemben ugyanis az ítéletből félreérthetetlenül meg-állapítható, hogy az „Arany Trombita" költője a „magas dinasztia és más magasrangú személyek", tehát a reakció összes tényezői ellen vétkezett. A költő nagy bűnét még azzal is tetézte, hogy költeményét rövid idő alatt országszerte népszerűsítvén, széles rétegek előtt leplezte le a Habsburg-abszolutizmus nyilt és titkos erőit. Éppen az ítélet pontos utalásai nyomán sikerült részletesen feltárnunk az elátkozott költemény legsúlyosabban inkriminált szakaszait.

27. [sorszám.] *Sárossy* [!] Gyula, sárosmegyei születésű [téves, mert Aradmegyében, Borossebesen született], 1848. körülbelül 34 éves, kath. [ref.], nős, 1848. jún. 18. a pesti váltótörvényszék ülnökeül kineveztetve, 1848. [helyesen: 1850.] jan. 1-én felségsértési vád miatt nyilván idéztetett, de meg nem jelent; 1849 jan. elején a forradalmi kormánnyal Debreczenbe menekült, és ott a magas dynastia és más magas rangú személyek ellen irányzott, s az 1849. april 14-ki felségsértő végzés előmozdítására czélzó gúnyiratot költött ‚Arany trombita' czím alatt, a forradalmi kormány organumainak és a törvénytelen országgyűlésen főlolvasta, nyomtatás alá adta, és azt nemcsak Debreczenben nyilvános placatok által kijelölt helyeken olvasta fel az összegyűlt népnek, hanem az egész országbani köröztetés útján is rosz szándékúlag a legnagyobb nyilvánosságra hozta. Végre a forradalmi kormány által 1849. június végén váltótörvényszéki elnökké kineveztetve, e hivatalt, s működését július hó első napjaiban azzal kezdte meg, hogy

[23] „A m. kir. tudomány-egyetem". (Magyar Hirlap, 1849. nov. 15-i 2. sz.)

[24] Részletes életrajza Kornis Elemértől. (Vasárnapi Ujság 1890. márc. 9. 149—150 l., arcképével.)

[25] Irodalomtörténet, 1949 2. sz. 287—304. l.: „Sárosi Gyula Arany Trombitája". L.d. még az Arany Trombita új kiadásának (1951.) bevezetését e sorok írójától.

több e törvényszéknél állomásban levő hivatalnokokkal, előrebocsátott fenyegetés mellett, Magyarország függetlenségére az esküt letette.

Az ítélet közzététele után Sárosi Gyula gyakran emlegette verseiben „madzagos fákat", melyeknek árnyéka végigkísérte bujdosása kegyetlen évei.

A szóbanlévő eseményre három költeménye is utal. A bujdosás izgalma és a halálos ítélet jelképes végrehajtásának megdöbbentő hatását legközvetlenebbül *Egy fa története* című verse szemlélteti. A „szabadsághóhérok" eljárását egy romantikus történet keretébe foglalva, e szakaszokban adja elő:

Az új épület és ölfák között,
Az összelőtt Pest északoldalán:
Vásár van-e? vagy ünnep tartatik?
Fegyvergyakorlat? hadjáték talán?
Az igazságnak merre van királya?
Nincs, nincs Budán — csupán a palotája.

Kik a szabadság pártján vívtanak —
Számukra most készülnek a bitók,
Ki lesz függesztve mindenik neve —
A nép előtt ez jól tudott titok;
Előbb lövetnek, majd akasztanak —
Azok, kik oly dicsőn harcoltanak...

Az elvérzendők szerte bujdokolnak,
Csak képeik lehetnek itt jelen —:
S míg hűledezve pang az öt világrész —
Im a szabadsághóhér megjelen!
Hoz egy bitófát, s amint már szokás —
Kötélen tábla — s egy új puffanás!

Költőnk, élete utolsó esztendejében (1861) ezt a versét is közölni akarta „Trombita" c. lapjában. Meg is kezdte folytatásokban, de a császári rendőrség éppen a fenti strófákat tartalmazó lapszámot lefoglalta és elkobozta; Sárosinak pedig csakhamar le kellett mondania a lap szerkesztéséről.

Egy másik versében, mely kihallgatásáról szól — amikor 1852 végén elfogták — (címe: *Verhör*), e szavakkal utal az 1851. szept. 22-i eseményre:

Mi a neve? kérdik. „Semmi nevem nincsen,
Kossuthéval együtt rég felakasztották..."

Végül *Halhatatlanság* c. költeményébe már a humor is belejátszik, midőn újból felidézi halálos ítéletének emlékét:

Ha áll az elv, s nem puszta áltatás,
Hogy halhatlannak lenni semmi más:
Mint élni síron túl, — akkor derék,
Én halhatatlan költővé levék!
Mert — ut figura docet — felköténck,
S ím ajkaimról most is zeng az ének.

JÓSIKA MIKLÓS nem regényírói minőségében sértette meg az abszolutizmus világrendjét. Mégcsak a szabadságharc folyamán írt cikkeit, publicisztikai dolgozatait sem tartották számon, melyekről Szilágyi Sándor is csak annyit ismert el, hogy „volt vezércikkeiben sok csínosság".[26] Nem mint írót, hanem mint a Honvédelmi Bizottmány és a felsőház tagját, s mint a függetlenségi törekvések hűséges kísérőjét akarták felelősségre vonni.

[26] Szilágyi S. id. mű 340 l.

Jósika Miklós monográfusa, Dézsi Lajos talán az egyetlen, aki az 1851-i monstre-pörnek hősére vonatkozó szakaszát fellapozta és értékesítette.[27]

De még Jósikával kapcsolatosan is meglepő eredményre jutunk, ha nemcsak összegezzük inkriminált ténykedéseit, hanem közelebbről is megvizsgáljuk a terhére rótt vádpontokat.

Az ítélet szerkesztői beérhették volna azzal — amit Horváth Mihályról is kimondtak — hogy mint a felsőház tagja, mindvégig résztvett az országgyűlési munkálatokban. De ezen az alapon a felsőház továbbműködő tagjait egyetemlegesen kellett volna halálra ítélniök, ami úgy látszik — a kivételekre való tekintettel — mégsem volt szándékukban. Jósika esetében tehát különleges vádpontokat is szerkesztettek. Íme:

13. [sorszám.] *Báró Jósika* Miklós, erdélyi születésű, mintegy 50 éves [szül. 1794.], földbirtokos, — ki 1850. január 1-én felségsértési vád folytán nyilvánosan megidéztetett, de nem jelent meg, — az 1848. octóber 3-ki legfensőbb nyilatkozvány után, mint forradalmi bizottmány tagja működött s mint felsőházi tag az országgyűlés törvénytelen ülésezkozásaiban Pesten s Debreczenben parlamenti munkásságot fejtett ki; különösen pedig az 1849. april. 14-ki felségsértő határozat után, az april 29-ki, május 23. 29. s 31-ki ülésekben, — egy a lázadó seregek soraiban állott felsőházi tagnak szabadsággal elcsátása, — a Budavára bevételeért adandó jutalom, — a sürgetőleg tárgyaltatni kivánt ndó-javaslat, — az országgyűlésnek Debreczenből Pestre áttétele, s a forradalmi kormányzó irányában az országgyűlés vezetéséért tanúsítandó méltánylás tárgyában, — munkás részt vett

E vádpontok alapján azt gondolhatta az egykori „jóérzelmű" (gutgesinnt) olgár, hogy ez a rebellis magyar főúr ki tudja miféle aknamunkát fejtett ki ma bizonyos „april 28-ki", meg „május 23., 29. s 31-ki ülésekben"! Pedig ha - az 1849. évi hivatalos „Közlöny" alapján — egyenként szemügyre vesszük z „Abafi", meg az „Uderszky-lányok" stb. kellemes elbeszélőjének hivatalos énykedéseit: azt látjuk, hogy a vádirat példátlan rabulisztikával igyekezett ósika felsőházi szerepét kiélezni. A vádhatóság számított arra (és mint a zázéves példa bizonyítja: jól számított!), hogy senki sem fogja ellenőrizni: nik is a terhére rótt bűncselekmények? Ezt egyedül az elítélt tudta; neki edig nem volt sem alkalma, nem szándéka, hogy helyesbítő nyilatkozatokat egyen, még a „Magyar Hírlap"-ba küldözgetett „brüsszeli levelei"-ben sem...

Csupán a legcélzatosabb szócsavarás megvilágítására szorítkozunk:

Az ítélet szerint Jósika Miklós „a május 31-ki ülésben az országgyűlésnek Debreczenből Pestre áttétele, s *a forradalmi kormányzó irányában* az országgyűlés vezetéséért tanusítandó méltánylás tárgyában munkás részt vett".

A felsőház 1849. május 31-én tartott 62. ülésében Horváth Mihály kultuszminiszter javaslatot tett *a felsőháznak, hogy elnöke* (tehát báró Perényi Zsigmond, *nem pedig a forradalmi kormányzó*, vagyis Kossuth!) *iránti háláját* jegyzőkönyvileg is fejezze ki. Perényi elnök el akarta háritani a kitüntetést. Ekkor felállt Jósika, s szószerint ezeket mondta:

„Én *tisztelt elnökünk nyilatkozatát* igen méltánylom, szerénységét meg tudom fogni, mégis azt hiszem, hogy az ily kijelentések nemcsak azért történnek, hogy a jegyzőkönyvben legyenek, hanem azért, hogy a történetnek szolgálianak adatul. Azt tartom, hogy *Perék elnökünk* szerénységét meg nem sértjük az által, ha *a felsőház háláját* irányában jegyzőkönyvileg is kifejezzük." (Helyeslés.)

Ezután a felsőház elnöke, vagyis Perényi Zsigmond, az ülést eloszlottnak nyilvánítja, s kívánja, hogy „itt Debrecenben több üléseket oly körülmények között, mint a jelenben, ne tartsunk!"[28]

Ez az egyetlen adat (amikor is a „felsőház elnöke" kifejezés helyett „forradalmi kormányzót" olvasnak!) önmagában bizonyítja: mennyi gonoszsággal

[27] Ld. Dézsi Lajosnak a 3. jegyzetszám alatt idézett művét.
[28] Ld. Közlöny 1849. június 2-i, vagyis 121. sz. 455. l.

tetézték azt a monstre-pört, amely a forradalom 36 tagját, köztük a vezérkar akarta hóhérkézre adni!

Jósika Miklós honvédelmi bizottmányi és felsőházi működése, tovább az ítéletben nem is említett két másik körülmény, hogy t. i. a hivatalo „Közlöny" szerkesztői munkálatait irányította és 1849 május 8-án a még kegyelmi bírói szék egyikét is elfoglalta (akárcsak később Vörösmarty) éppen elég alapot szolgáltatott ellene. Felsőházi szerepének részletezését csa a dolgok elhallgatásával vagy meghamisításával lehetett súlyosbító körül ménynek felhasználni.

Jósika az emigrációban is megmaradt a 48—49-ben követett úton. Elsőne örökítette meg a forradami idők élményeit regényalakban („Egy magya család a forradalom alatt", 1852), hitet téve ismét Kossuth politikája mellet és hevesen ostorozva az áruló Görgeyt. Másfél évtizeden át élénk propagan dát fejtett ki a magyar ügy érdekében, amellett szorgalmasan folytatta szép irodalmi tevékenységét, miközben olvasói Jókaihoz csatlakoztak, s ő — távo hazájától — magára maradt...

Jósika Miklóshoz hasonlóan a liberális arisztokrácia egy másik kiváló ságát, TELEKI LÁSZLÓT is kifejezetten politikai ténykedéséért marasztal ták el. A „Kegyenc" írója mint a forradalmi kormány franciaországi követ igyekezett a nyugati államok támogatását megnyerni a magyar ügy iránt Sajnos, ez sem neki, sem többi követeinknek nem sikerült. Törekvéseik meg feneklettek az akkori Európa „egyensúly-politikájának" zátonyán. Francia országtól csak üres ígéreteket kaptunk, Angliától annál is kevesebbet. A nyu gati nagyhatalmakat az akkor már reakciós sá vált nagyburzsoázia irányí totta; ezért nem segítették a magyar forradalmat.

Az ítéletnek Teleki Lászlót illető szakaszát is hiába keressük a róla szól történeti és irodalomtörténeti monográfiákban.

34. [sorszám.] Széki gr. *Teleki* László, erdélyi születésű [Pesten született], körül belül 41 éves, reform. vallású, földbirtokos, 1850-ik január 1-jén felségsértési vád miat nyilvánosan megidéztetett, de meg nem jelent, jóllehet mint pestmegyei képviselő a 1848-ki jul. 2-kán Pestre egybehívott országgyűlésen csupán a törvényes ideig, ugyan azon év augusztus 24-kig vett részt, de nem sokára a magyar ministeriumtól kiküldött agensi minőségben Párisba ment Magyarország érdekei mellett működni, ezekről tudó sításokat teendő. Minden kitelhető módon ügyekezett magyar követül elismertetni, töre kedett mind april. 14éke előtt, mind utána Francziaországot, s más álladalmakat arra bírn hogy a forradalomban levő Magyarországnak segélyt nyujtsanak, valamint az oros interventio megakadályozására szóval és írásban még a hírlapok használásával is azoka reábirni; a forradalmi kormánnyal forradalmi szellemben fáradhatatlanul levelezett külföldön is működésének eredményeit azzal közölte; s a czéljai elérésére szolgálhat eszközöket kijelelte és általán buzgón ügyekezett az álladalomra külföldről jöhető veszél létesítésén

Végül egy tudós, a magyar történetírás egyik kiválósága: HORVÁTH MIHÁLY, kinek nagyhatású munkái jelentős szerepet töltenek be a kor iro dalmi életében. Két terjedelmes monográfia: a reformkor huszonöt esztende jérő, és a függetlenségi harc eseményeiről, valamint a magyar nemzet törté netének első nagyszabású összefoglalása — fűződik nevéhez.

„Életem iránya első felléptem óta az irodalom mezején határozottan a demokrácia felé gravitált" — mondja egyik vallomásában.[29] „És ha ennek létesítésében az irodalom általában tényezőnek tekintendő, a süker örömének bármi parányi részével engem is jutalmaz öntudatom." Valóban, a magya történetszemlélet demokratikus kialakításában Horváth Mihálynak oroszlán része volt. Elvetve a feudális történetírás hagyományait, szétfeszítve az egy oldalú osztálytörténelem kereteit, elsőnek tekinti át a magyar ipar és keres kedelem fejlődését, majd pedig egész sor tanulmányt szentel a magyar

[29] „Választóimhoz. Pest, 1849. jun. 18." (Közlöny, 1849. juni. 22-i 138. sz. 515. l.)

országi jobbágyság multjának ismertetésére. Nem kétséges, hogy e fontos társadalomtörténeti munkáival a reformkor íróinak ő is egyik tanítómestere volt. Iskoláknak szánt népszerűsítő kézikönyveivel széles rétegekhez juttatta el demokratikus történeti felfogását, melyben a szabadságeszmék fokozott hangsúlyt nyertek. Ő az első historikusunk, aki Rákóczi küzdelmeit mint a magyar nép szabadságharcát méltatja. — A forradalom férfiai iránt sok tekintetben elfogult Szilágyi Sándor is elismeri, hogy Horváth Mihály „Magyarhon története — bár a cenzúra bilincsei közt jött ki — a közönség figyelmét teljes mértékben megnyeré."[30]

Horváth Mihályt mint a debreceni forradalmi kormány tagját idézték — minisztertársaival együt (az áruló Duschek Ferenc kivételével) — haditörvényszék elé. A reakció különös bosszúvággyal készült lesujtani a kultuszminiszteri tárcát vállalt csanádi püspökre, aki ebben a minőségben oly páratlan eréllyel utasított vissza a megalkuvásra irányuló minden kísérletet. Nem felejthették el 49 nyarán tett nyilatkozatát: „Én egyházi állásomban is, sőt kötelességem szerint éppen azért is, a népérdek és testvériség őszinte barátja, és a demokratico-republicanus kormány tagja, s mint ilyen *nem* a felekezet embere vagyok."[31]

Az ítélet rávonatkozó szakaszát ismét azzal a megjegyzéssel tesszük közzé, hogy a róla szóló nagyszámú monográfiák[32] közül ezt egyik sem újította fel; még jó, ha megemlítik halálraítéltetését, de akadnak olyan méltatói is (Fraknói Vilmos és Békefi Remig), akik egyszerűen keresztüllépnek Horváth Mihály 48—49-i szerepén, és inkább későbbi, Deák Ferenchez csatlakozó kiegyezési politikáját tárgyalják. Általában mai napig nélkülözzük 48—49-i működésének részletes feldolgozását. Ítéletének szövege:

11. [sorszám.] *Horváth* Mihály, szegedi születésű, 47 éves [sz. 1809. Szentesen], katholikus pap s csanádi püspök, még az 1848. oct. 3-ki legfensőbb nyilatkozvány tudomásul vétele után is jelen volt a felsőház üléseiben; a katholikus püspökök közől első követte Debreczenbe a törvénytelen országgyűlést; 1849. mart. 26-án a honvédelmi bizottmány elnökét, Kossuth Lajost a hadsereghez elkísérte; az 1849 april 14-iki felsőházi ülésben, a Magyarország függetlenségi nyilatkozata fölötti tárgyalásban helyeslőleg vett részt; april 17-én a magyarországi kath. püspököknek, királyhozi hűségre serkentő pásztorlevele ellenében, egy igen lázító s a felséges uralkodóház irányában sértő tartalmú ellennyilatkozatot tett közzé; május 2-kán a kormányzóvá kikiáltott Kossuth Lajostól cultusministerré kinevezését elfogadta; mint ilyen máj. 9-én minden egyházi s iskolai előljáróknak meghagyta, hogy a kimondott függetlenség iránt nódolati nyilatkozatokat küldjenek be; máj. 14-én a függetlenségi határozatra az esküt letette; máj. 18-án minden hitfelekezetű lelkészeket felszólított, hogy a népet ünnepélyes istentisztelet, egyházi szónoklatok és menetek által lelkesítsék a szabadságharcz folytatására, mely czélra ő saját imát készített, s jún. 6-ra az egész országban átalános böjtöt rendelt. Továbbá jószágelkobzást eszközlött ki azon püspökök s kanonokok ellen, kik eltávozás által vonultak el a forradalmi mozgalmakbani részvételtől; jun. 27-én az oroszok elleni keresztes hadra serkentő ismeretes fanatikus felszólítást [a kormánnyal] együtt aláírta, s a lelkészeknek megparancsolta, hogy a népfölkelés élére álljanak s azt életnalál-harczra vezéreljék. Végre a lázadó kormányt Szegedre s Aradra is követte, ez utóbbi helyen még *Kossuth*nak 1849. aug. 11-ki lemondási oklevelét aláírta, s így a magyar forradalom kezdetétől fogva annak a hadi események által előidézett bevégeztetéseig, annak előmozdításában legbuzgóbban közreműködött.

Az ítéletben kiemelt intézkedései (rendeletek, felhívások) az 1849. évi „Közlöny" hasábjain könnyen megtalálhatók az említett időpontokban. De

[30] Szilágyi S. id mű 306-7. l.

[31] „Választóimhoz." (u o.)

[32] Főbb méltatásai: Fraknói Vilmos: H. M. emlékezete (1879), Salamon Ferenc: Emlékbeszéd H. M. fölött (1880), Szinnyei József: H. M. és Szalay László életrajza (1885), Békefi Remig: H. M. és a m. történetírás (1909), Marczali Henrik: Emlékbeszéd H. M. fölött (1910), Márki Sándor: H. M. (1917).

összegyüjtve együtt is olvashatók Pap Dénes: „Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849" c. kétkötetes kiadványában.

A monstre-pör és az 1851 szeptember 22-én elhangzott halálos ítéletek megdöbbentően mutatják, hogy az abszolutizmus bírósága a legszélsőségesebb reakciónak milyen hitvány s kegyetlen eszköze volt. A közölt részletek maguk is elrettentő példái a törvény látszatával dolgozó erőszaknak. Némelyik „indokolásból" azt is megállapíthattuk, hogy a tömeggyilkosságok végrehajtásához a törvénycsavarást is igénybe vették.

Könnyű felismerni a hasonlóságot az 1851. évi ítéletek és a jófélszázadda korábbi törvénykezés között, amikor a Martinovics-féle összeesküvést fojtottá vérbe. Lényegében ugyanazon abszolutizmus töltötte ki bosszúját mindké mozgalom szabadsághősein. És mindkét alkalommal a magy nép legfőbb szellemi vezérkarát akarták megsemmisíteni.

Ebben a vonatkozásban a reakció terrorja még ijesztőbb arányokban rémlik fel, ha figyelembe vesszük Jókai egy idetartozó közlését. Eszerint a véres megtorlások idején az egyik közvádló nem kevesebb mint harmincké magyar írót ajánlott a vértörvényszéknek kivégeztetésre.[33] Köztük van Arany János, Bajza, Erdély János, Jókai, Szigligeti, Tompa, Vajda János és Vörösmarty, de köztük van Petőfi és Vasvári Pál is, kiknek haláláról a vádló nem tudott. Ámde ott találjuk Csernátony Lajos, Oroszhegyi Józsa, Sárosi Gyula és Táncsics nevét is, akik valóban rákerültek a halálraítéltek listájára.

Dolgozatunk a hatalmas pör emlékének kizárólag hírlapi és könyvanyagára szorítkozik. Éppen ezért a részletekben nem is lehet teljes. Csupán rá akartuk irányítani a figyelmet a küzdelem epilógusának erre a szakaszára s hasznosítani az irodalomtörténeti szempontból legfőbb tanulságokat.

E tömegpör izgalmas színjátéka akkor bontakoznék ki a maga teljességében, ha történészeink megkísérelnék a még föllelhető levéltári anyag alapján is rekonstruálni a pör egész folyamatát. A följelentések és adatszolgáltatások boszorkánykonyhájából valószínűleg azt is meg lehetne állapítani, hogy kik voltak a vádhatóság és a haditörvényszék tagjai? Azt tudjuk, hogy az úgynevezett katonai bíráskodás központi bizottságának közvádlója Kossalko János kir. ügyigazgató volt, Haynau bizalmas embere, akit „érdemeiért" a hálás haza a kiegyezés után magas tisztségekbe helyezett s 1875-ben a legfőbb ítélőszék bírájává nevezték ki. Jókai Kossalkót mentegetni igyekszik, s a legkíméletlenebb vádlóként egy „kegyelmes urat" említ, nevét azonban nem mondja meg. A részletek ismerete még közelebbről mutatná be a 48—49-i szabadságküzdelmen felülkerekedő reakciós erők szövevényét.

A felidézett ítéletek mindenképpen hű tükrei az elnyomó hatalom természetellenes, erkölcstelen és ostoba értékrendjének. Pontosan megmondják számunkra hogy melyek voltak az abszolutizmus idején legjobbjaink főbenjáró bűnei. Bűnök, amelyek ma a nemzet büszkeségei.

[33] Jókai: Az én kortársaim (1872)

A MAGYAR IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA. 1945—1949.

Összeállította: Kozocsa Sándor. Bp. 1950. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat 232. l.

„A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949." című mű megjelenése nagy eseménye kulturális életünknek, már régi hiányt pótol, az irodalmi kritikánk és irodalomtörténeti kutatásunk terén elért eredményeket rendszerezi.

A magyar irodalom 1945-től 1949-ig nagy fejlődésen ment keresztül. Ez a fejlődés nagyjából népi demokratikus államhatalmunk kialakulását követte, azonban „korszakos győzelmeinket gyakorlatilag a magyar irodalom segédcsapatának csak nagyon gyenge támogatásával vívta ki a Párt". Ennek egyik okát Horváth Márton elvtárs irodalmi fejlődésünket áttekintő cikkében, „Lobogónk: Petőfi" című tanulmánykötetének bevezetőjében abban látta, hogy proletárirodalmunknak nem voltak olyan hagyományai, melyek a magyar proletárirodalom 1945 utáni fejlődésében a „jogfolytonosságot" jelenthették volna. Az irodalom elmaradásának másik oka forradalomnélküli átalakulásunkban keresendő, mely kezdetben lehetővé tette, hogy „a legkülönbözőbb árnyalatú polgári irodalom a teljes szabadverseny szellemében gyors, mocsári virágzásnak" induljon. Erre a polgári „fejlődésre" az volt a jellemző, hogy mindenki, a népiesek és az urbánusok egyaránt „ott folytatták, ahol abbahagyták".

A Párt ebben az időben harcát a politikai, hatalmi, gazdasági kérdésekre összpontosította. „A művészetek és irodalom területein igyekeztünk fegyvernyugvást létrehozni." De „ugyanakkor a polgári-kispolgári pártok kultúrpolitikájának és irodalmi agitációjának taktikai különbségeit igyekeztünk elmélyíteni és éppúgy kihasználni a fenyegető kommunistaellenes egységfront akadályozására, mint a nagypolitikában". A politikai hatalom kérdésének végleges eldőlte, a fordulat éve után, az irodalomban is egyre nagyobb eredményeket értünk el, az alapvető irodalmi kérdések ideológiailag tisztázódtak, a költők és írók „pislákoló mécses vagy lobogó fáklya módján kezdik mutatni haladásunk útját".

Hogyan tükrözi Kozocsa Sándor új biblográfiája ezt a változást?

Ez a bibliográfia az eddigi évenként megjelenőkkel szemben több új megoldást tartalmaz: az „Általános rész"-t témakörökre bontja, a kötet végén névmutatót közöl. A névmutató nagy segítséget nyújt, feleslegessé teszi a hosszas kereső munkát. A további kötetekben ajánlatos volna — tekintettel irodalmunk egyre gyakoribb jelenségére, az író-kritikusokra — ha a névmutatókban kurzív betűtípussal jelezné a szépirodalmi alkotásokat, állókkal a kritikai vagy irodalomtudományi cikkeket.

Az „Általános rész" tagolása azonban bizonyos veszedelmet rejt magában, és ez a használhatóság és főleg az áttekinthetőség rovására megy. A téma-beosztás merev „beskatulyázást" jelent, és így történt meg, hogy pl. aki Lukács György munkásságát és a könyveire vonatkozó kritikákat keresi, annak a következő helyeket kell fellapoznia: a 12. lapon az „Időszerű

irodalmi kérdések"; a 21. lapon a „Kritika"; a 28. lapon a „Népi irodalom" 31. lapon a „Realizmus"; a 33. lapon a „Sajtó és a sajtótudomány" a 43. lapon a „Tudományos élet" című rovatot (és még más, itt meg nem említett 11 helyet), ahelyett, hogy mindezeket egy helyen, az „Egyes írók" fejezetben Lukács György neve után *is* megtalálhatná. Ez a probléma természetesen nemcsak Lukács György, hanem igen sok más szerző esetében is fennáll.

Ehhez a kérdéshez — a formális besorolás kérdéséhez — tartozik egy másik jelenség is: a mű címe szerinti csoportosítás. Pl. a bibliográfia „Általános rész"-ében, „Líra" címszó alatt (28. l.) találhatjuk Szabolcsi Miklós „Vers és politika" című, a Valóság 1947. évfolyama 12. számában megjelent cikkét. A cikk címe után ítélve valóban a „Líra" rovatba tartozik, hiszen verssel foglalkozik. Ha azonban elővesszük a folyóiratot és a cikk második bekezdését is elolvassuk, kitűnik, hogy a tanulmány verselemzés. József Attila „Falu" című ismert költeményének elemzése. Ha viszont fellapozzuk az „Egyes írók" című fejezetet József Attilárol szóló részét, hiába keressük a szóbanforgó tanulmányt. Ez a sajnálatos hiba szintén több esetben előfordul. Hogy újból József Attilával kapcsolatos példára utaljak, a Nagyvilág c. hetilap 1947. 13. számában megjelent egy cikk Déry Tibor tollából. Címe: Szellemidézés. A cím után ítélve novellisztikus írásnak tűnik, de valójában nem más, mint a kortárs, a barát visszaemlékezése a tíz éve halott költőre. A visszaemlékezés nyilván az előbb említett ok miatt *be sem került a bibliográfiába.*

Ez a két kiragadott példa felhívja figyelmünket arra a politikai és egyben szakmai felelősségre, amellyel a biblográfusnak munkáját végeznie kell.

Horváth Márton elvtárs előljáróban idézett gondolatmenete a Párt irodalompolitikájáról kiemelte azt a lépést, mely „a polgári-kispolgári pártok kultúrpolitikájának és irodalmi agitációjának taktikai különbségeit" igyekezett elmélyíteni, hogy ezzel is segítse az új, a dolgozó nép érdekeit szolgáló irodalom kialakulását. Ennek a harcnak egyik leglényegesebb fegyvere Révai József „Marxizmus, népiesség, magyarság" című műve volt. Sem ez a kötet, sem a két kisebb — a „Marxizmus és népiesség" és a „Marxizmus és magyarság" — nem szerepelnek Kozocsa Sándor bibliográfiájában. A vonatkozó kritikákat sem közli. Pedig a kötetek nagy figyelmet keltettek megjelenésük alkalmával. Csak egy néhány példát ennek igazolására: *Horváth Márton:* „Révai József: Marxizmus és népiesség", Társadalmi Szemle, 1946. 5. sz. 392—395. l.; *Mód Aladár:* „Révai József: Marxizmus és magyarság"; Társadalmi Szemle, 1946. 9 sz. 670—676. l. A népiesek részéről *Sarkadi Imre:* „Marxizmus és parasztság" (Révai József: Marxizmus és népiesség c. művéről) Valóság. 1946. 6—9. sz. 88—94. l.

A felsorolt szembeötlő hiányok rámutatnak a bibliográfia másik komoly hibájára is. Az alább felsorolt hiányok csak bizonyos folyóiratok egyes számainak átnézése után tűntek ki. Pl. *Nádor György—Keszi Imre:* Könyvnapi eredmények és tanulságok, Társadalmi Szemle, 1948. 6—7. sz. 487—491. l.: *Waldapfel József:* 1848 a költészetben, Társadalmi Szemle, 1948. 8—9. sz. 629—630. l. A szerkesztő a Társadalmi Szemle „Irodalmi tájékoztató" című rovatát egészen 1949-ig nem dolgozta fel, pedig az itt megjelent, bár terjedelmüket tekintve rövid kritikák, igen lényegesek, hiszen a Magyar Kommunista Párt, illetve a Magyar Dolgozók Pártja ideológiai folyóiratában jelentek meg, és így a Párt álláspontját képviselik. Kimaradtak például Tersánszky J. Jenő, Karinthy Ferenc, Rideg Sándor, Vas István, Kolozsvári G. Emil, Szerb Antal, Illyés Gyula és még mások műveiről szóló rövid bírálatok. Kimaradtak a népiesek kérdésével foglalkozó vitacikkek, pl. *Barla Szabó Ödön:* Népiesek és a parasztság jövője. Valóság, 1946. 10. sz.: *Darvas József:* Perújítás, Forum, 1946. 9. sz., és kimaradtak a könyvismertetések is, pl.

Lukácsy Sándor: A realizmus útja (Déry Tibor: „A befejezetlen mondat" című regényéről), Valóság, 1948. 1. sz.; *Antal Gábor:* Nagy István. Erdélyi Múzeum. Valóság 1947. 10. sz.

Ez a tény, hogy az említett hiányok tekintélyes része a marxista, illetve a marxizmus igényével fellépő kritika sorából származnak, arra mutat, hogy a szerkesztő még ezen a területen sem tudott a teljesség igényével fellépni. Ezt a hiányt szerintem valamilyen módon pótolnia kell, mert így torzképet kapunk irodalmunk fejlődéséről. Már pedig a bibliográfia legfényegesebb eleme a teljesség és a pontosság.

Erre a szempontra hívják fel figyelmünket Lenin értékes útmutatásai, melyeket részben N. A. Rubakin „Könyvek között" című ajánló-bibliográfiájának II. kötetéről (Moszkva 1913. 2. kiadás) írt bírálatában fejtett ki (Lenin Művei, 20. kötet, 236—238. l., oroszul). Bevezetőben a bibliográfiák jelentőségére hívja fel a figyelmet: „Szükségtelen hangsúlyozni, hogy egy ilyen jellegű kiadvány óriási érdeklődésre tarthat számot és hogy a szerző terve, általában és egészében véve, teljesen helyes. *Értelmes* áttekintést adni az orosz irodalom kincseiről' és ‚tájékoztató segédkönyvet' nyújtani az önképzés és a könyvtárak számára..." (i. m. 236. l.). De ugyanakkor Lenin rámutat, hogy „a mű fogyatékossága — a szerző eklekticizmusa.." (i. m. 236. l.). Konkrét példákkal szemlélteti a szerző következetlenségeit, majd a következő konklúziót vonja le: „...Nem lehet azt meg nem kívánni, hogy a szerző gyakran alkalmazza azt a módszert, hogy a különféle tudományok képviselőihez forduljon a tudomány *valamennyi területén*. Ezáltal nyer a munka pontossága és teljessége, továbbá növekedik *objektivitása* is; és ezáltal csak az eklekticizmus és a *rejtett* polemika veszít... (i. m. 238. l.). Lenin ebben a cikkében meghatározza a bibliográfiai munka alapvető jellemvonását: a pontosságot és a teljességet.

Lenin elvtárs ezt az elvet meg is valósította. 1914-ben a Grant Testvérek Enciklopédiai Szótára számára megírta „Marx Károly" című cikkét és megszerkesztette „A marxizmus bibliográfiáját" (l. Lenin Művei 21. kötet Bp. 1951. Szikra 69—82. l.). A lenini bibliográfia a pártosan szerkesztett mű klasszikus példája.

Marx műveinek az Enciklopédiában közölt jegyzékét időrendben állította össze: előbb az életében, majd utóbb a halála után megjelent alkotásait. Ezután ismerteti Marx-szal és a marxizmussal foglalkozó irodalmat. Kiemeli, hogy „csak a legfontosabb műveket fogjuk említeni". A Marx személyére vonatkozó és a marxizmus bizonyos kérdéseivel foglalkozó irodalmat pártosan három csoportra osztotta: „...marxistákra, akik lényegében Marx felfogását osztják; burzsoá írókra, akik lényegileg ellenségei a marxizmusnak, és a revízionistákra, akik állítólag elismerik a marxizmus egyik-másik alapelvét, valójában azonban a marxizmus helyébe burzsoá nézeteket csempésznek be" (i. m. 74. l.).

Lenin megjegyzései és módszertani útmutatásai a bibliográfia terén is értékes segítséget nyújtanak. Ezért helytelen, hogy a könyvtártudományunk fejlesztésére hivatott szerv, az Országos Könyvtári Központ nem fordít kellő figyelmet a lenini tanításokra, és azokat nem teszi tudományunk számára teljes *egészében* hozzáférehtővé („A marxizmus bibliográfiája" megjelent a „Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye" című sorozatban). Irodalmunk és irodalomtudományunk eredményeit összefoglaló bibliográfiáinknak a lenini tanítások nyomán kell készülniök. Ha a szerkesztők ezeket figyelembe veszik, akkor művük valóban megfelel a már idézett lenini mértéknek: „*értelmes* ‚áttekintést ad az... irodalom kincseiről' és ‚tájékoztató segédkönyvet' nyújt az önképzés számára..."

Rejtő István

V. V. GOLUBKOV: AZ IRODALOMTANÍTÁS MÓDSZERTANA

Szocialista Nevelés Könyvtára 22. szám. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Ford.: Kertész Istvánné

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága 1950. márc. 29-i határ zata jelölte ki először azokat a teendőket és feladatokat, melyek a magya iskolaszervezés, oktatás és nevelés terén azonnal megvalósítandók. A pedol giai szempontú nevelés és oktatás alapvetően hibás és ellenséges voltána felismerése, másrészt pedig a folyó 1950/51-es tanév tapasztalatai sürgette a szocializmus célját és elveit szem előtt tartó módszereknek a nevelésben oktatásban való bevezetését. A soronlévő feladatok egyike, melyet Révá elvtárs fogalmazott meg a MDP. II. Kongresszusán, ez: „Meg kell javítá nunk az iskolai oktatás színvonalát az általános iskolától a főiskoláig."

A Fordulat Éve tette lehetővé és egyúttal kötelességévé is a magya pedagógusoknak, hogy a dolgozó nép fiaiból kiváló szakembereket és pol tikailag megbízható, néphez hű értelmiséget neveljenek és oktassanak Az a tény, hogy a középiskolai tanulók és egyetemi hallgatók az eddig elnyo mott társadalmi osztályokból kerülnek ki, másrészt az, hogy számuk jelen tősen megnövekedett, megköveteli a pedagógusoktól, hogy elmélyültebbe és alaposabban tanulmányozzák a marxizmus-leninizmust általában, önállóa alkalmazzák saját szaktudományuk területén, és elsajátítsák nevelési és okta tási módszereit. Ezért indított a Közoktatásügyi Minisztérium két, nevelé és oktatási kérdésekkel foglalkozó kiadványsorozatot, a Szocialista Nevelé Könyvtárát és a Szocialista Nevelés Kiskönyvtárát. Ezek a füzetek a Szovjet unió nevelési és oktatási téren leszűrt tapasztalatainak elterjesztését hiva tottak elősegíteni.

Darvas József közoktatásügyi miniszter egy augusztus végén tartot értekezleten hangsúlyozta, hogy az 1951/52-es tanévben a magyar nyelv é irodalom tanításának minőségét különösen meg kell javítanunk.

Irodalomtanításunk módszereit sok értékes útmutatással és tanáccsa gazdagítja Golubkov könyve.

Nem lehet feladata ennek az ismertetésnek, hogy a félezerlapos köny minden egyes részletét bemutassa. Ezért elsősorban azokkal a módszere eljárásokkal foglalkozunk, amelyeket irodalomtanításunk eddig nem ismer vagy tapogatózva és bizonytalanul alkalmazott, másodsorban néhány gya korlati jellegű következtetést szeretnénk levonni irodalomtörténetírásunkr és tankönyvírásunkra vonatkozóan.

Az irodalomolvasás tanításának módszere

Golubkov könyve az irodalomolvasás és az irodalomtörténet tanításána anyagát és módszereit tárgyalja. Az első a szovjet iskola V—VII. osztályá ban (nálunk az általános iskola felső tagozata és a középiskola első osztálya az irodalomtörténet pedig a VIII—X. osztályában (középiskolánk felső háro osztálya) használt módszer. Ezt megelőzi egy irodalomelmélettel és általáno módszertannal foglalkozó fejezet, és kiegészítik az osztályon- és iskolán kívüli irodalmi jellegű munkákkal kapcsolatos tudni- és tennivalók.

A szocialista társadalomban az irodalomtanítás is — mint a többi humá tantárgy, — elsősorban a felnövekvő, a kommunista társadalmat építő ifjú ság eszmei-politikai-erkölcsi nevelését tűzi ki céljául. Lenin „Az Ifjúság Szövetségek feladatai" című cikkében ezeket írja: „A mi erkölcsünk a pro letár osztályharc érdekeinek van teljesen alárendelve... A kommunist erkölcs, az az erkölcs, mely ezt a harcot szolgálja, mely egyesíti a dolgozóka minden kizsákmányolás ellen... A kommunista erkölcs alapja a kommu

rizmus megszilárdításáért folytatott harc." (Golubkov, 83. l.). A pedagógusnak a legnemesebb emberi tulajdonságokat kell a tanulókban kifejlesztenie: a szeretetet a dolgozó tömegek iránt, a becsületességet, bátorságot, bajtársiasságot, munkaszeretetet és becsületes magatartást a munkában — amint ezt Kalinin kifejtette.

Mind az irodalomolvasásnak, mind az irodalomtörténet tanításának hármas feladatot kell megoldania: 1. Neveljen a szocialista társadalomban való erkölcsi helytállásra, 2. művelje ki a tanulók művészi ízlését és gondolkodását, 3. gondja legyen a nyelvi kifejezőkészség fejlesztésére.

Ezek a célok határozzák meg az irodalomnak mint tantárgynak anyagát és módszereit.

Mit tanítsunk? Mindazokat a szépirodalmi műveket a multból és a jelenből, amelyek művészi formában fejezik ki egy-egy adott korszakban a társadalmi viszonyokat, az emberi kapcsolatokat, érzelmeket és gondolatokat. Ezt a tanterv írja elő. (Itt jegyezzük meg, hogy a Szovjetunióban 1949-ben új tanterv lépett életbe. Golubkov könyve az új tanterv kiadása előtt készült.)

Lássuk ezekután, mi az irodalomolvasás feladata és módszere a mai szovjet iskolában. „Az irodalomolvasás különálló művek olvasására és elemzésére tanít." (79. l.) „Az irodalomolvasási órák főfeladata: jellegzetes, tipikus alakok összegyüjtése, a szovjet tanulók számára nélkülözhetetlen eszmék és érzelmek körének megismerése, a közléskészség művelése és az irodalomtudomány elemeinek tisztázása." (Az 1940-es tantervből. 80—81. l.)

A fentebb ismertetett hármas cél megvalósításának érdekében a tanárnak következetesen, tervszerűen kell munkálkodnia. Úgy kell felépítenie az olvasási órák anyagát, hogy az új ismereteket a megelőzően szerzett ismeretekkel szervesen összekapcsolja, és az új anyagot összehasonlítsa a régi anyaggal. A tanuló minden egyes órán érezze, hogy új ismeret birtokába jutott, tisztázódtak nézetei és fogalmai a társadalomról és az emberről, előbbrejutott az irodalmi szöveg mélyebb megértésében és önálló feldolgozásában, szókincse bővült és kifejezőkészsége gazdagodott.

Ha Golubkov könyvébe csupán futólag pillantunk bele, akkor is azonnal észrevesszük, hogy a szovjet iskolák tanítási rendszerében sokkal több órát fordítanak egy-egy, akár verses, akár prózai mű feldolgozására, mint nálunk. A VII. osztályban pl. Gorkij életének ismertetésére, az „Ének a sólyomról" és „A viharmadár dala" című műveinek tárgyalására 8 órát szánnak; a X. osztályban Solohov „Új barázdát szánt az eke" című művének megbeszélése — előzetes elolvasás után — (dolgozatírással együtt) ugyancsak 8 órát vesz igénybe.

A szovjet didaktikának az irodalom tanításában általános alapelve az *induktív módszer* alkalmazása. „Az irodalomtanításban a főszerep az induktív módszeré, valamint az anyag feldolgozásában a tanuló tevékeny munkájáé" (24. l.). „Az elemzés főmódszere... a szöveg elmélyült olvasásanak, figyelmes vizsgálatának módszere. A tanulókat az iskolai elemzés egész menete a lehető legönállóbb úton juttassa el a helyes megállapításokhoz" (162. l.). A tanár szerepe az, hogy a tanulók tevékeny, önálló munkáját elősegítse, rendszerezze az ismereteket és tisztázza a vitás pontokat. *A szövegfeldolgozás munkája majdnem teljes egészében a tanulók otthoni feladata,* miután az elemzésben bizonyos önállóságra tettek szert. Akár a vázlat összeállítása, akár a mű jellemeinek boncolása a soronlévő feladat, a tanár a táblára felírt kérdések formájában segíti a tanulót a szöveg *otthoni* feldolgozásában. „A házifeladat alapján folytatott megbeszélés az irodalmi megbeszélés szokásos alakja." (232. l.). Ez az egyik leglényegesebb mondanivalója Golubkovnak számunkra. Pedagógusainknak hosszas és kitartó nevelői tevékenységet kell kifejteniök, hogy a tanulókat rászoktassák a mű otthoni önálló tanulmányozására és az ezzel kapcsolatos írásbeli feladatok pontos elvégzésére.

A mű feldolgozását az irodalomolvasási (és irodalomtörténeti) órán a tanár előadása vezeti be. Ebben az előadásban csak azokat a történeti, művelődéstörténeti és az író életére vonatkozó adatokat kell közölni, amelyek feltétlenül szükségesek a mű eszmei mondanivalójának megértéséhez.

Az első lépés a szövegnek házi tanulmányozáson alapuló kifejező olvasása. Az iskolai kifejező olvasás során a tanár csiszolja, finomítja a tanulók előadását. Célszerű, ha a kifejező olvasás részletesebb kidolgozására a mű eszmei és művészi elemzése után is időt szentelünk, hiszen a részletek, a nyelv, a stílus elemei az eszmei tartalom szerint már elrendeződtek a tanuló tudatában. Itt említjük meg, hogy a tanár a verseket könyv nélkül mondja el, sőt prózai írásművekből is hosszabb részleteket szószerint, könyv nélkül ad elő. A mi tanáraink ettől a munkától kissé még idegenkednek. Fontos elv, hogy szöveget szószerinti megtanulásra csak a mű eszmei tartalmának tisztázása után adjunk fel.

A bevezető órát a szöveg feldolgozása követi. Ennek felépítése általában: a kifejező olvasás, a vázlat összeállítása és a szóbeli tartalomelmondás különféle fajtái, majd a szöveg elemzése a téma, az eszmei tartalom, a szereplők, a szerkezet és a nyelv szempontjából.

Az utóbbi években irodalomtanításunkban elterjedt az az eljárás, amely bármilyen mű elemzését a felolvasás után így kezdte: „Mi az író mondanivalója? Mi a mű eszmei tartalma?" Golubkov — igen helyesen — szükségesnek tartja, hogy a tulajdonképpeni szövegelemzést megelőzze a vázlatkészítés és tartalomelmondás. Ennek a két munkának elvégzése már érinti az eszmei tartalom kifejtését. A vázlat elkészítése a nem cselekményszerű, lírai műveknél is fontos. Az irodalomtörténet tanításában ezt a két eljárást természetesen kevéssé alkalmazzuk.

„Az V—VII. osztályban végzett elemzések rendje körülbelül a következő lehet: az egyes hősöktől, az alakrajz és tájleírás sajátosságaitól, a nyelvtől, a mű művészi eszközeitől elindulva jutunk el a benne visszatükröződött valóság valamint az eszmei értelem felfogásához". (164—165. l.) A mű eszmei tartalmának elemzését tehát a hős és a mellékszereplők jellembeli tulajdonságainak részletes kibogozásával kezdjük. Az író ugyanis mondanivalóját leginkább a mű alakjainak cselekedeteivel, nézeteivel vagy közvetlen leírással fedi fel. Igen sikerült Golubkov könyvében Turgenyev „Mumu" című elbeszélésének elemzése (162—164 l.). Óva int Golubkov a mű hősei jellemének szépítésétől, ellentmondások elkendőzésétől vagy a durva általánosításoktól. A mű hőseit mindig a történelmi fejlődés menetébe ágyazva elemezzük. Az irodalomolvasási órán elsősorban arra kell törekednünk, hogy a hősöket, mint a társadalom életéből elvont *típusokat* láttassuk meg a tanulókkal. Így könnyen megismertethetjük velük a típus irodalomelméleti fogalmát is.

A mű szerkezetének, a nyelvi kifejezéseknek és szépségeknek, a tárgyak és tájak leírásának vizsgálata mindig a már megtalált eszmei tartalomtól függően történik, de e formai elemzések az eszmei tartalmat újból és újból pontosabban világítják meg és tisztázzák.

Mi a szerkezet? „A szerkezet a részeknek és a mű egészének kölcsönös viszonya, a mű valamenyi elemének kapcsolata, amely a reális társadalmi jelenségek összefüggéseit abban a megvilágításban fejezi ki, amelyben őket az író felfogja és értékeli." (183—184. l.) A szerkezeti vizsgálat a vázlatnak magasabb formája, amelyből már tükröződik az író állásfoglalása is. Golubkov könyve ezen a téren még a Szovjetunióban is úttörő feladat megoldását vállalta, és legtöbb részletében meg is oldotta.

Eddigi irodalomtanításunkban meglehetősen elhanyagoltuk a hős külső jellemzését, a tájak és tárgyak leírásának elemzését.

A költői nyelv szépségeit is az eszmei tartalom elemzésétől függően tárjuk fel. „A nyelv a gondolat közvetlen valósága" (Marx), tehát az

gyes szavak, jelzők, kifejezések és mondatszerkezetek jelentését úgy kell elfogni, mint az író gondolatai (az eszmei tartalom) kifejezésének eszközeit. Ezzal elkerüljük az öncélú, formális vagy nyelvtanszerű nyelvi elemzést. Ennek a fejezetnek az átolvasásából sok tanárunk meríthet bátorságot. A nyelvi és művészi elemzés egyut'al bővíti a tanulók szókincsét és kifejezőkészségét, és alkotói lendületre serkentheti őket. Az elmult néhány évben egyoldalúan az eszmei-politikai mondanivaló elemzését helyeztük előtérbe. Ugyanakkor észrevettük, hogy tanulóink kifejezőkészsége igen fogyatékos, s ezen a fogyatékosságon ugyancsak egyoldalúan több külön fogalmazási óra beiktatásával igyekeztünk segíteni. Ha ezentúl irodalmi óráinkon a művészi elemzést lelkiismeretesen elvégezzük, akkor egyrészt sikeresebben bővíthatjuk a tanulók kifejezési nehézségeit, másrészt műveljük művészi gondolkodásukat, s végül a külön fogalmazási órák jórészét a nyelvtan tanítására fordíthatjuk. Tartsuk mindig szemelőtt a következő alapelvet: „A szóbeli közléskészség fejlesztése az irodalomórákon a tanításnak nem önálló fejezete" (269. l.), hanem szervesen beleilleszkedik az irodalomórák keretébe, az irodalmi mű formai elemzésének minden egyes részletében folyamatosan történik. A szovjet iskola elvetette a cári iskoláknak azt a célkitüzését, amely a tanulókat egy szövegnek csupán szolgai utánzására kényszerítette. A szovjet iskola a tanulók élettapasztalatából, benyomásaiból, az iskolai és közösségi élet élményeiből, másrészt az iskolai olvasmányokból meríti a kifejezőkészség fejlesztésének anyagát, de célul a tanulók önálló, gyors, szabatos és gazdag szókincsű kifejezésének művelését tűzi ki. Itt is érvényesül a fokozatosság: az alsóbb osztályokban inkább az elbeszélések cselekményének elmondását, a felsőbb osztályokban a jellemzést gyakoroltatjuk.

Hasznos útmutatót kapunk az összefoglaló órákról, az ismétlések különféle módjairól, az irodalmi játékokról, a számonkérésről és a dolgozatokról szóló fejezetben (236—248. l.).

Irodalomtanításunknak részleteiben kidolgozatlan területe az irodalomelméleti fogalmak kialakítása a tanulókban. Az irodalomolvasás során kialakítandó elméleti fogalmak anyagát mi is teljes egészében átvehetjük (252—253. l.). Külön ki kell emelnünk a verstan elemeinek oktatását, mert ezen a téren tanulóink igen tájékozatlanok.

A kérdés az, hogyan helyezzük el az elméleti ismereteket a tanítás rendjében. Miután néhány mű eszmei tartalmát és művészi jellegzetességeit megállapítottuk, először a legáltalánosabb fogalmakról adjunk pontos elméleti meghatározást, és azután keressük ki a tárgyalt anyagban a meghatározott fogalom jegyeit. Később térjünk rá a látszólag egyszerűbb fogalmak meghatározására, amilyen pl. a jelző, metafora stb. Persze a már ismertetett elméleti meghatározásokat ismételten fel kell frissítenünk és az évek előrehaladtával egyre jobban részleteznünk. A fokozatosság, az ismétlés és huzamosság a feltétele az irodalomelméleti fogalmak helyes és pontos kialakításának.

Az irodalomtörténet tanításának módszere

Az irodalomtörténet tanításában — eltérően az irodalomolvasás tanításától, — különösképpen a következő szempontokat kell érvényesítenünk: 1. a művet szerves egységnek fogjuk fel, 2. megállapítjuk az író egyéni stílusának legjellemzőbb vonásait és világnézetét, 3. rámutatunk az irodalmi főirányokra, azoknak egymással való harcára és váltakozására.

A módszeres eljárásban az irodalomolvasás tanításához viszonyítva a különbség az, hogy több otthoni szövegelemző és irodalomkritikai cikkeket feldolgozó munkát ró a tanulókra, és növekszik a tanár előadó, közlő szerepe. Minthogy a szovjet tanulók az iskolában sorrakerülő szöveg otthoni olvasásához szoktak hozzá, fokozottabban kell munkájukat ellenőrizni; viszont

ebből a módszerből kifolyóan megszünik a mi tanáraink ma még neh problémája: hogyan „hajtsák be" a kötelező háziolvasmányokat.

Egy irodalomtörténeti órát így építünk fel: elolvastatjuk a szövege közöljük a történelmi, irodalomtörténeti és az író életrajzára vonatkoz adatokat; a mű helyes megértését és házifeladatszerű feldolgozását elősegít „tájékoztató megbeszélést" tartunk: elemezzük a szöveget; tisztázzuk a vit kérdéseket, összefoglaljuk és rögzítjük a tanultakat, nagyobb írásbe munkát adunk ki.

A Golubkov által javasolt módszerben vitatható kérdés a bevezető el adásnak az író életére vonatkozó része. „... Az író életrajzával foglalkoz előadásnak az a feladata, hogy feltárja: 1. mik az írónak, mint művésznc és gondolkodónak a sajátságai, 2. milyen kapcsolatban áll korával, egyik vag másik társadalmi osztállyal, a nép életével, 3. hogyan fejlődik ki stílusa, m lyek voltak alkotói útjának főállomásai, 4. mi újat adott a társadalmi életne és az irodalomtörténetnek?" (317. l.) Ez az eljárás bizonyos mértékig ind kolt, hiszen a szovjet tanuló a bevezető előadás előtt ismeri a művet. Vél ményem szerint jobban fokozza a tanulók kritikai önállóságát és alkotói le dületét, ha a tanár nem adja meg előre az író teljes értékelését. Ha a V—VII. osztályban a tanulók az induktív módszer segítségével a taná irányítása mellett sikeresen dolgoztak, akkor ennek a helyes módszernek folytatásaképp ugyancsak a tanulókkal kellene levonatni most már az irod lomtörténeti jellegű következtetéseket — persze a tanár állandó irányítás val. Irodalomörténetet is taníthatunk induktív módszerrel, különösen olya nagy anyagismeret birtokában, mint amilyennel a szovjet tanulók bírnal A bevezető előadásnak csupán arra kellene szorítkoznia, amit Golubkov a első két pontban említ.

Epikus művek tárgyalásakor a korabeli társadalmi történeti viszonyok ból kiindulva közelítjük meg az ábrázolt hősök jellemének tipikus és egyé vonásait, elemezzük a mű cselekményét, szerkezetét és nyelvét, mint a m tartalmától függő objektív elemeket, megállapítjuk az író világnézetét é művészi sajátságait és irodalmi irányát, tisztázzuk az író irodalomtörténe és politikai jelentőségét, kora és az utókor szempontjából.

Lírai művek elemzése sok fejtörést okozott már tanárainknak. Ebbe az esetben „... azzal a kérdéssel kell kezdenünk, hogy a (költő) lírája milye jellegű, főként hazafias, érzelmi, táj- vagy bölcselkedő lírának nevezhető Ezután a lírai művek tartalmához kell fordulnunk, összekapcsolva eleme az író összes többi művével és világszemléletével, továbbá tanulmányoznun kell benne a lírai sajátságokat, egyrészt annak az irodalmi iránynak a néz pontjából, amelyhez a költő tartozik, másrészt egyéni stílusának szempontjá ból." (365. l.). Ha tájfestő, szerelmet, barátságot vagy különféle érzelmek kifejező lírai költeményeket tárgyalunk, akkor a költő tartalmi szempontb könnyebben elemezhető műveinek ismeretében hatolunk be a költő világ nézetébe. A költő világnézetét történeti, társadalmi okokra vezetjük vissz (lásd Puskin és Lermontov költészetének összehasonlítása a 361—363. l.-on).

Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady iskolai tanításából levont tapaszta latok alapján állítható, hogy legcélszerűbb, ha a lírai költemények felolva sása után mindjárt a mű eszmei tartalmára kérdezünk. Ezután helyes össze állítani a mű szerkezetét (gondolatmenet), elemezni az író nyelvét és iro dalmi irányának jellegzetességeit. A lírai művek tárgyalásakor tehát rend szerint az egésztől haladunk részek felé, az epikus művek elemzésekn inkább fordítva.

Külön fejezet szól a szovjet irodalom tanításának anyagáról és mód szeréről. Amikor a tanár a tanításban a szovjet irodalom tárgyalásáho érkezik, „... legelső és középponti feladata az, hogy tisztázza a szovje irodalom elvileg új tulajdonságait, azért, hogy azután ezekre alapítsa a tan tást" (382. l.). A szovjet irodalom világnézeti és művészi jellegzetességeinel

szocialista realizmusnak jegyei: „a bolsevik pártszerűség, a humanizmus, a hazafiság és népiesség problémáinak gyökeres felülvizsgálása, döntő harc az irodalom és az irodalomtudomány valamennyi ellenséges áramlatával szemben, a költői alkotás, nyelv és szerkezet olyan új formáinak keresése, amelyek összhangban vannak az új eszmei tartalommal." (382—383. l.)

Fontos, hogy a szovjet irodalmat is a történeti elv alapján tanítsuk. Néhány tanárunk és különösen tanulóink tudatában a szovjet irodalom fejlődésnélküli, tagolatlan masszaként ülepedett le. Rá kell tehát mutatnunk arra, hogyan bontakozott ki a szovjet irodalom az első ötéves terv új gazdasági-társadalmi problémáinak felvetésével, hogyan fejlődött ki a Nagy Honvédő Háború idején és a kommunizmus építésére való áttérés szakaszában — témában, nyelvben, szerkezetben, műfajban. Az e részben közölt anyagot közvetlenül is fel tudjuk használni tanításunkban. Ki kell emelni a szovjet irodalom újtartalmú hazafiságát és azt az óriási szerepet, amelyet a békéért való harcban és az egyetemes kultúra történetében betölt.

Az V—VII. osztályban a tanulók megismerték az irodalomelméleti fogalmakat és megtanulták őket a műből kiolvasni. Az irodalomtörténet tanítása folyamán a már ismert fogalmakat a történeti fejlődés menetébe ágyazva magyarázzuk meg, és bővítjük az irodalmi stílusirányokra (elsősorban a kritikai realizmusra), az író egyéni stílusára, a típusalkotásra, az irodalomnak a társadalom fejlődésében betöltött aktív funkciójára vonatkozó elméleti megállapításokkal. Golubkov könyvének egyik legértékesebb fejezete az, amelyben bemutatja, hogyan kell egy-egy korszak anyagára építve tárgyalni az irodalomelméleti ismereteket. Az irodalomtörténet tanításakor lehetőleg minden óra foglaljon magába régi vagy új elméleti kérdéseket, de néha egy-egy író műveinek teljes ismeretében iktassunk be külön elméleti órát is.

A szovjet iskolában az anyag számonkérésének szokásos formája a *meghallgatás*, melynek keretében az egybevetés módszere a leghasználatosabb. Minthogy a Szovjetunióban az egyes műveket több órán keresztül tanulják, azért az összefoglaló órákat arra kell felhasználni, hogy a téma feldolgozása során levont következtetéseket összegezzük, tisztázzuk a vitatott kérdéseket és kijelöljük az író helyét a társadalom és irodalomtörténet fejlődésében.

A felső osztályokban évente két-három alkalommal beszámolókat (referátum) lehet tartani egy kijelölt tanulóval, aki a tanár vezetésével írásban készíti el dolgozatát, majd kijelölt hozzászólók és az osztály együttesen megvitatják a beszámolót. Írásbeli házifeladatot nem kell minden órára feladni. Sok iskolai és házi dolgozati témát közöl a szerző, de tételként állítja, hogy „az *irodalmi témájú* dolgozat az írásbeli munka alapformája" (447. l.). Kiadhatunk azonban „politikai cikk jellegű irodalmi témákat" is, vagy egy vers megadott szempontok alapján történő önálló iskolai elemzését; vagy arra ösztönözhetjük növendékeinket, hogy költemény, festmény, opera ihletéséből származó élményeiket öntsék művészi formába.

Kevés magyar iskola rendezett be az irodalomnak meleg fészket és kevés iskola fáradozott azért, hogy a terület kulturális gócpontjává erősödjék. Hol szerveznek nálunk irodalmi kiállításokat vagy kirándulásokat? Ösztönöztük-e tanulóinkat kulturális és irodalmi jellegű előadások meghallgatására? Rendeztünk-e ankétokat, amelyeken a szülők és a lakosság is megjelenik? Szerveztünk-e irodalmi és drámai művészkört, és foglalkozunk-e rendszeresen szavalóinkkal? Megtettünk-e, mi irodalomtanárok, mindent színvonalas és változatos faliújság szerkesztésére? Törődtünk-e eléggé a színielőadások, mozidarabok és operák meglátogattatásával és főleg megbeszélésével? Felhasználjuk-e a képzőművészetet és zenét az irodalmi oktatás teljesebbé tételére? Az e kérdésekre adott válasz irodalomtanáraink lelkiismereti érzékenységének fokmérője.

Marxista-leninista irodalomtörténetírásunk most bontakozik. Miután éveken keresztül megvívtuk a harcot a polgári irodalomtörténetírással azért, hogy az irodalmat, mint művészetet szerves egységként beleillesszük a társadalmi fejlődés menetébe, felvethettük és jelentős mértékben biztosítottuk a pártszerűség elvének érvényesítését az irodalomban és irodalomtörténetírásban.

Magyar marxista irodalomtörténetírásunk kezdeti nehézségekből és objektív okokból eredő hibája az volt, hogy megelégedett az eszmei-tartalmi elemzéssel, és nem használta fel a formai elemzést az eszmei tartalom pontosabb megállapítására. Ezáltal szétszakította a tartalom és forma egységét. Az irodalmat leginkább a történelem illusztrációjaképpen fogta fel, tehát túlságosan nagy szerepet tulajdonított a témának. Egy-egy műből vagy az író munkásságából jórészt azt fogadta el, ami közvetlenül, naturalisztikusan „tükrözte" a bonyolult társadalmi valóságot. A szovjet irodalomtörténetírás ezeket a hibákat már kiküszöbölte.

Golubkov könyvéből — és a szovjet irodalomtörténeti tanulmányokból meg tankönyvekből — azt a tanulságot is leszűrhetjük, hogy többet kell bemutatnunk az író emberi és művészi egyéniségéből. A művészeti alkotást tartalmilag és formailag az objektív valóság határozza meg. De az objektív társadalmi lét az író tudatán keresztül tükröződik. Fel kell tehát deríteni azokat a tényezőket (az író származását, vágyait, tanulmányait, érdeklődési körét, osztályának társadalmi helyzetét, törekvéseit és más társadalmi osztályokkal való kapcsolatát stb.), amelyek az író tudatát írói egyéniséggé formálják. Ezért a helyes tanítási módszer: a történeti helyzet elemzése, az író élete, következtetés életéből és műveiből egyéniségére, hogy megállapítsuk a tükrözött valóság mértékét, az író művészi sajátosságait és stílusirányát, majd műveit értékeljük az irodalomtörténet és társadalom életében betöltött szerepük szempontjából. Sürgős feladata tehát irodalomtörténészeinknek egy-egy író emberi és művészi portréjának fejlődésében való megrajzolása. Ha a tanításban az író életét részletesen bemutatjuk, nagyobb erővel hatunk a tanulók fantáziájára és jobban megkedveltetjük az író műveit és magát az irodalmat is.

A szovjet irodalomtörténetírás igényességét az is bizonyítja, hogy az irodalmi stílusirányok tudományos magyarázatára is megoldást javasol. Nálunk az utóbbi években, Horváth Márton Vörösmarty-beszédének elmondásáig vagy nem mertek beszélni stílusirányokról, mert azt hitték, szellemtörténeti kategória, vagy igyekeztek minden tartalmilag haladó művet a „realizmus", „kritikai realizmus" fogalmába belegyömöszölni. A szovjet irodalomtörténetírás a mű tartalmi mondanivalóját állapítja meg formai stílusjegyeivel együtt, de a tartalmi mozzanatok értéke szerint ítél. A haladó tartalom szentesíti a formát.

A színvonalas tanításnak feltétele a műnek és a művel kapcsolatos valamennyi tényezőnek alapos tanulmányozása. Ha irodalomtanításunkat irodalmibbá, művészibbé tesszük, szükségszerűen leszokunk a *túlzott* napipolitizálásról és aprólékos „aktualizálás"-ról. Meg kell már valósítanunk azt, hogy a pártszerűség a tanítás húsa-vére legyen, ne pedig a tananyagra borított palást. Vigyáznunk kell persze arra, hogy ezen a téren ma még az ellenkező végletbe ne essünk.

Itt az ideje, hogy irodalomkritikánk multját is mérlegre tegyük, és az értékeset beledolgozzuk tankönyveinkbe.

Sajnos, Golubkov nem ad történeti magyarázatot arra a kérdésre, miért tartunk egy művet szépnek, és hogyan változik a szépről alkotott felfogás koronkint és társadalmi osztályonkint. Tudományos és pedagógiai óvatosság-

ból nem fejtegeti a műfajok keletkezésének és fejlődésének társadalmi okait sem, pedig tartalom és forma egységének kérdése legátfogóbban ezen a ponton ragadható meg.

Milyen tanulságokat kell levonniok a tanügyeinket irányító szerveknek?

Tantervünkbe vegyünk kevesebb írót, de tárgyaljuk őket a *tankönyvben* is eszmei és művészi szempontból egyaránt kimerítően. A gimnázium IV. osztálya számára készült magyar irodalomtörténeti tankönyv 31 magyar író megismertetésére vállalkozik. Így egy-egy író műveinek tárgyalására csupán egy-két óra jut. A Szovjetunióban egy íróval átlagban egy hónapig foglalkoznak. Tankönyveink sokat markolnak, tehát keveset fognak. Jelentős lépés volt tankönyvírásunk terén az általános gimnázium III. osztálya számára készült Magyar Irodalomtörténet (II. rész). A szerzők a Golubkov-adta szempontok felhasználásával szerkesztették meg ezt a tankönyvet.

A szovjet középiskola VIII—X. osztályos irodalmi tankönyvei két részből állanak: egy 3—400 lapos irodalomtörténeti könyvből, és két, egyenként kb. 400 lapos kresztomátiából. A IV. osztályos gimnáziumi tankönyvünk irodalomtörténeti anyaga kb. csak 70 lap és a szemelvényes anyag 180 lap, holott ebben az osztályban háromszor annyi írót tárgyalunk, mint a szovjet középiskola megfelelő osztályában.

Jelentős mértékben át kell tehát dolgoznunk tankönyveinket, mind anyag, mind módszer szempontjából.

Golubkov módszeres eljárásainak ötletességével és gazdagságával, másrészt példáinak bőségével minden tanárnak mielőbb érdemes megismerkednie és tanulságait tanításában alkalmaznia.

Mohay Béla

TARTALOMJEGYZÉK

Oldal

Belia György: Tolnai Lajos — — — — — — — — — — — — — — — — 275
Blagoj, D.: Az irodalom sajátos nemzeti jellegéről — — — — — — — — — — 134
Bóka László: Juhász Gyula — — — — — — — — — — — — — — — 80
Eckhardt Sándor: Parasztsors a régi magyar költészetben — — — — — — — — 144
Esze Tamás: A kuruc költészet problémái — — — — — — — — — — — — 31
Ivacsenko, A.: Az irodalom népiségének problémája — — — — — — — — — 257
Jegolin, A.: A szovjet irodalomtudomány fejlődésének útjai — — — — — — — — 138
Jermilov, V.: Életünk új jelenségei és az irodalom — — — — — — — — — — 1
Jermilov, V.: A szocialista realizmus elméletének néhány problémája — — — — — 385
Juhász Géza: Vörösmarty novellái — — — — — — — — — — — — — — 175
Klaniczay Tibor: A Szigeti Veszedelem — — — — — — — — — — — — 411
Lengyel Béla: Gorkij — az írók és kritikusok tanítómesterei — — — — — — — 8
Pándi Pál: Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitája a proletárköltészetről — — — 64
Pándi Pál: A szociáldemokrata irodalom magatartása az 1914—18-as világháborúban — 290
Radó György: Orosz versek József Attila fordításában — — — — — — — — — 95
Radó György: Majakovszkij magyar fordításai (1921—1950) — — — — — — — 315
Rózsa György: Petőfi képmásai — — — — — — — — — — — — — — 207
Stoll Béla: Heltai Gáspár könyve a pazarlás ellen — — — — — — — — — — 23

Vita

Tóth Árpádról (Kardos Pál, Debrecen) — — — — — — — — — — — — — — 218
Volt-e programmja Csokonainak? (Hozzászólás Szauder József bírálatához.) (Vargha Balázs) — 338
Válasz Vargha Balázs megjegyzéseire (Szauder József) — — — — — — — — — 341
A magyar vers ritmikai alapjai (Aristoxenes és a magyar nemzeti versidom) (Förster Aurél) — 439
Zrínyi ritmusa (Vargyas Lajos) — — — — — — — — — — — — — — — 452
Gvadányi és haladó hagyományaink (Barta János) — — — — — — — — — — 465

Adatok és adalékok

Benda Kálmán: Ismeretlen politikai költemény 1790-ből — — — — — — — — 100
Bisztray Gyula: Adalékok Vörösmarty összes költeményeihez — — — — — — — 105
Bisztray Gyula: Kossuth, Táncsics és forradalmár-társaik halálos ítélete — — — — 480
Csasztvai István: Juhász Gyula és az 1914—18-as imperialista háború — — — — — 111
Gálos Rezső: Kazinczy-levelek — — — — — — — — — — — — — — — 225
Jenei Ferenc: Az első Balassi-kiadás történetéhez — — — — — — — — — — 343
Lay Béla: A haladó német irodalomtudomány problémái — — — — — — — — 114
Nemeskürty István: Adalékok Bornemisza Péter: „Ördögi kisértetek" című művéhez 472
Osváth Béla: Juhász Gyula, mint 1919-es szegedi színházi direktórium igazgatója — 231
Rejtő István: Thury Zoltán tiltakozása Gorkij 1905-ös bebörtönzése ellen — — — — 235
Scheiber Sándor: Ady levele Kiss Józsefhez — — — — — — — — — — — 110

Magyar írók hagyatéka

Arany János: Bonczék. — Párviadal (Voinovich Géza) — — — — — — — — — 59

Szemle

A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949. (Rejtő István) — — — — — — — 501
Bodi László: Heinrich Heine (Zoltai Dénes) — — — — — — — — — — — — 375
Csehov elbeszélései (Dallos György) — — — — — — — — — — — — — 378
Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei I—II. (Szauder József) — — — — — — — 125
Dobroljubov: Orosz realizmus (Bóka László) — — — — — — — — — — — 121
Golubkov: Az irodalomtanítás módszertana (Mohay Béla) — — — — — — — — 504
Kölcsey Ferenc válogatott művei I—II. (Juhász Géza) — — — — — — — — — 351
Magyar parasztmesék (Bóka László) — — — — — — — — — — — — — 347
Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon (Véber Károly) — — — — — — 244
Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései (Vargha Kálmán) — — — — — — — — 355
Osztják (chanti) hősi énekek (Bóka László) — — — — — — — — — — — 373
Román költők antológiája (Domokos Sámuel) — — — — — — — — — — — 361
Sárosi Gyula: Arany trombita (Orosz László) — — — — — — — — — — — 240
Vörösmarty Mihály válogatott művei I—II—III. (Barta János) — — — — — — — 236

Társasági hírek

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság debreceni vándorgyűlése (Nagy Miklós) — — — 255

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

Belinszkij, V. G.: Puskin. Ford.: Lukács Györgyné. A versidézeteket ford.: Ambrus Tibor és Urbán Eszter. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 1951. 479 l. 40,— Ft.

Bogáti Péter: Bástya a Tiszán. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 38 l. —,80 Ft.

Bogáti Péter: Vörös érc. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 220 l. 10,50 Ft.

Brandys, Marian: Olaszországi találkozások. Ford.: Kemény Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 127 l. 8,— Ft.

Elmondta Huda Mihály. Egy téglagyári munkás élettörténete. Gyorsírt jegyzetekből összeállította Tardos Tibor. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 249 l. 12,50 Ft.

Enczi Endre: Az inotai fény. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 50 l. 1,— Ft.

Galan, V. Em.: Rabszolgák hajnala. (Regény.) Ford.: Faragó Borbála. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 321 l. 12,— Ft.

Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 1951. 425 l. 40,— Ft.

Gellért Oszkár: Költő a békéért. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 119 l. 10,50 Ft.

Gorkij: Elbeszélések. (Gorkij válogatott művei.) Szerk.: Makai Imre. Válogatta: Krajevszkij. Ford.: Gáspár Endre, Gyöngyi László, Makai Imre. Új Magyar Könyvkiadó. 1951. 359 l. 19,50 Ft.

Illés Sándor: Vihar a Tiszán. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 218 l. 11,— Ft.

Kaffka Margit: Színek és évek. (Regény.) Bodnár György tanulmányával. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 256 l. 8,50 Ft.

Komjáthy István: Keresztül-kasul a Hortobágyon. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 63 l. 1,20 Ft.

Lengyel költők antológiája. Szerk.: Kovács Endre és Vészi Endre. Bev.: Ryszard Matuszewski. Ford.: Bacsó Péter, Csanádi Imre, Darázs Endre, Fodor József, Gáspár Endre, Hajnal Anna, Hajnal Gábor, Hegedűs Géza, Kálnoky László, Kardos László, Kemény Ferenc, Képes Géza, Keszthelyi Zoltán, Kiss Károly, Kocsvay Margit, Kónya Lajos, Lator László, Nadányi Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Polgár István, Radó György, Rákos Sándor, Rubin Szilárd, Sebők Éva, Szabó Lőrinc, Trencsényi Waldapfel Imre, Vajda Endre, Végh György, Vészi Endre, Vidor Miklós, Vihar Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 271 l. 25,50 Ft.

Móricz Zsigmond: Égi madár. (Elbeszélések.) (Szépirodalmi Kiskönyvtár 41.) Bev.: Vargha Kálmán. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 114 l. 3,— Ft.

Nagy István: Egy év a harmincból. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 155 l. 8,50 Ft.

Oravecz Paula: Kócos. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 415 l. 21,— Ft.

Palotai Boris: Kakasszó. (Elbeszélések az épülő Sztálinvárosról.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 117 l. 8,— Ft.

Román György: Ázsiai kikötő. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 276 l. 14,50 Ft.

Rudnicki, Lucjan: Régiek és újak. Ford.. Baternay Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 257 l. 12,50 Ft.

Sőtér István: A szegedi textilkombinát. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 47 l. 1,— Ft.

Szaltikov—Scsedrin, M. E.: Külföldön. Ford.: Trócsányi György. Bev.: Zaszlavszkij D. A fordítást átnézte Szöllősy Klára. A címlapot és belső illusztrációkat Csohány Kálmán rajzolta. Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 444 l. 22,— Ft.

Szép Ernő: Vétkeztem. (Válogatott elbeszélések.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 119 l. 8,— Ft.

Új szakasz a szovjet zene fejlődésében. Ford.: Legányi Dezső és Fejér Pál. Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 154 l. 7,50 Ft.

Uliere, George: Egy járási orvos naplójából. (Feljegyzések.) Bev. és ford.: Kolozsvári Grandpierre Emil. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 84 l.

Wydrzynski, Andrzej: Klementina asszony szalonja. (Vígjáték három felvonásban.) Ford.: Baternay Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 991. 5,50 Ft.

Zeromski, Stefán: Hontalanok. (Regény.) Ford.: Mészáros István: Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 336 l. 15,50 Ft.

Ára: 8,— Ft
Előfizetés félévre: 12,— Ft

FELHÍVÁS

Fazekas Mihály, a Ludas Matyi szerzője műveinek új kiadásán dolgozom. Felkérem azokat, akik Fazekas-kéziratokról (vers, levél stb.), egykorú vagy közelkorú másolatokról tudnak vagy ilyen birtokukban van, szíveskedjenek az alábbi címre értesítést küldeni:

KÉRY LÁSZLÓ
Vörös Hadsereg útja 77. Debrecen

Felelős szerkesztő: Barta János — Felelős kiadó: A Közoktatásügyi Kiadóvállalat igazgatója
Előfizetés, reklamáció és árusítás: V., Szalay-u. 10—14. Telefon: 122—044
Kiadóhivatal: Bpest, V., Szalay-u. 10—14. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 71,878.252-49

52/4865. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László ig.) — Nyomott péld.: 2250.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 044874292